

Dokuz Eylül Üniversitesi

Uluslararası Kadın Konferansı

Kadın Olmak
Farkındalık ve Özgürleşme

Bildiriler Kitabı

09 - 11 Mayıs 2012 İZMİR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Uluslararası Kadın Konferansı

Kadın Olmak
Farkındalık ve Özgürleşme

Bildiriler Kitabı

Editörler

Prof. Dr. Vahap TECİM

Yrd. Doç. Dr. Çigdem TARHAN

Araş. Gör. Can AYDIN

09-11 Mayıs 2012 İZMİR

İletişim Adresi

Dokuz Eylül Üniversitesi Kadın Hakları ve Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Cumhuriyet Bulvarı No: 144
35210 Alsancak / İZMİR

Telefon: +90(232) 412 16 42, +90(232) 412 16 43
Fax: +90(232) 412 16 44
Mail: dekaum@deu.edu.tr

ISBN 978-975-441-372-4

2012 İzmir Türkiye

@DEKAUM, 2012 Tüm Hakları Saklıdır

SEMPOZYUM KURULLARI

YÜRÜTME KURULU

Başkanlar:

Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Vahap TECİM

Dokuz Eylül Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Konca YUMLU

Ege Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Lale ALKINOĞLU KARAMIZRAK Dokuz Eylül Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Esra ÇOKER

Dokuz Eylül Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Nigar DEĞİRMENCİ

Pamukkale Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Nuray ÖNDER

Dokuz Eylül Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Çiğdem TARHAN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Öğr. Gör. Serpil SOLMAZ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Araş. Gör. Can AYDIN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Araş. Gör. Sevgi ÇİLİNGİR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Araş. Gör. Dr. Şeyda ERASLAN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Nurcan ACUR

DEKAUM Sekreterliği

DANIŞMA KURULU

Işıl Saygın

(Eski) Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı

Prof. Dr. Alp TİMUR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Oğuz KARAMIZRAK

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Saffet MUTLUER

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Kemal KOCABAŞ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Asst. Prof. Ayşe DAYI

Towson Üniversitesi

Dr. Wendy STOKES

London Metropolitan Üniversitesi

Öğr. Gör. İtir BAĞDADI

İzmir Ekonomi Üniversitesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Nurşen ADAK
Doç. Dr. Arda ARIKAN
Prof. Dr. Yasemin BALCI
Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR
Prof. Dr. Fatmagül BERKTAY
Prof. Dr. Tülay CANDA
Doç. Dr. Feryal ÇUBUKÇU
Prof. Dr. Fevzi DEMİR
Prof. Dr. Dilek DİRENÇ
Prof. Dr. Mehmet ECEVİT
Prof. Dr. Ali ERGUR
Prof. Dr. Marilyn FREEMAN
Doç. Dr. Türkan GÜNAY
Prof. Dr. Binnur GÜRLER
Prof. Dr. Meltem KUTLU GÜRSEL
Doç. Dr. Ayşe IŞIK GÜRŞİMŞEK
Prof. Dr. Özcan GÜVEN
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU
Prof. Lois Rita HELMBOLD
Prof. Dr. Egemen İDİMAN
Prof. Dr. Günseli SÖNMEZ İŞÇİ
Prof. Dr. Gülser ÖZTUNALI KAYIR
Prof. Dr. Ayfer KOCABAŞ
Doç. Dr. Nevin KOYUNCU
Prof. Dr. Sevdâ ALANKUŞ
Prof. Dr. Belkıs KÜMBETOĞLU
Prof. Dr. Elçin KÜRŞAT
Prof. Dr. Eti AKYÜZ LEVİ

Akdeniz Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Yaşar Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Galatasaray Üniversitesi
London Metropolitan Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Doğu Akdeniz Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Princeton Üniversitesi
University of Nevada
Dokuz Eylül Üniversitesi
Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Ege Üniversitesi
İzmir Ekonomi Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Yaşar Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi

BİLİM KURULU

Doç. Dr. Fatma GÜVEN LİSANİLER

Prof. Dr. Oğuz MAKAL

Prof. Dr. Lütfiye OKTAR

Prof. Dr. Pınar OKYAY

Doç. Dr. Nilüfer ÖZABACI

Prof. Dr. Gülsün ÖZENTÜRK

Prof. Dr. Sevinç ÖZER

Prof. Dr. Nuray ÖZGÜLNAR

Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN

Prof. Dr. Şevkat BAHAR ÖZVARIŞ

Prof. Dr. Jolan ROKA

Prof. Dr. Serpil SALAÇIN

Prof. Dr. Seval SEKİN

Prof. Dr. Harriet SILIUS

Prof. Dr. Atilla SİLKÜ

Prof. Çağlayan ÜNAL SÜMER

Doç. Dr. Meldan TANRISAL

Prof. Dr. Leman TARHAN

Prof. Dr. Barbara LEWANDOWSKA TOMASZCYK

Prof. Dr. Hülya TÜTEK

Prof. Dr. Gönül UCELE

Doç. Dr. İnci USER

Prof. Dr. Utku UTKULU

Ord. Prof. Dr. Ruth WODAK

Prof. Dr. Ayşegül YARAMAN

Doç. Dr. Melda N. YILDIZ

Prof. Dr. Konca YUMLU

Prof. Dr. Ayşe YÜCE

Doğu Akdeniz Üniversitesi

Beykent Üniversitesi

İzmir Ekonomi Üniversitesi

Adnan Menderes Üniversitesi

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Ege Üniversitesi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

İstanbul Üniversitesi

Dokuz Eylül Üniversitesi

Hacettepe Üniversitesi

Budapest College

Dokuz Eylül Üniversitesi

Ege Üniversitesi

Abo Akademi Üniversitesi

Ege Üniversitesi

Dokuz Eylül Üniversitesi

Hacettepe Üniversitesi

Dokuz Eylül Üniversitesi

Lodz Üniversitesi

İzmir Ekonomi Üniversitesi

Bahçeşehir Üniversitesi

Marmara Üniversitesi

Dokuz Eylül Üniversitesi

Lancaster Üniversitesi

Marmara Üniversitesi

Kean Üniversitesi

Ege Üniversitesi

Dokuz Eylül Üniversitesi

ÖNSÖZ

Kadınların hak ve özgürlük mücadelelerinde ilerleyebilmeleri ve kadın-erkek eşitsizliğinin giderilmesi için toplumlardaki cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılması çabalarına tüm kurumların katkı koymaları gerekir. Üniversiteler kuşkusuz bu alanda bilgi birikimi ile topluma öncülük etmesi gereken kurumlar içinde büyük önem taşır. Üniversitemiz, “Kadın Hakları ve Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi”ni (DEKAUM) kurarak, kadın sorunlarına çözümsel katkıyı kurumsallaştırmak ve yapılan çalışmaların etki alanını genişletmeyi amaçlamıştır.

DEKAUM’un, BİMER (Dokuz Eylül Üniversitesi Bölgesel Kalkınma ve İşletme Bilimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi) ile birlikte gerçekleştirdiği ana teması KADIN OLMAK - Farkındalık ve Özgürleşme- olarak belirlenen ve 9-11 Mayıs 2012 tarihlerinde düzenlediğimiz “Uluslararası Kadın Konferansı”nda farklı disiplinlerin bakış açısı ile katkı koyan bilim insanlarının sunumlarının bu e-kitap ile kalıcılaştırılması amaçlanmıştır. Katkıları ile destek veren tüm katılımcılar ile emeği geçen herkese teşekkür ediyor, bilim yaşamlarında başarılarının devamını diliyorum.

Onursal Başkan
Prof. Dr. Mehmet FÜZÜN
Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörü

ÖNSÖZ (I)

“...Bir şey yapma gücü olarak özgürlük ona sahip olan talihlileri ilgilendirir, oysa baskı altında olmama anlamında özgürlük bütün insanların sorunudur...”- Norberto Bobbio-

Kadın ve erkek arasında erkek lehine ayrımcılıkların yarattığı eşitsizlik dünyanın ezeli sorunlarından biridir. Cinsler arasındaki ayrımın toplum yaşantısında kadının erkeğin gerisinde bırakıldığı bir eşitsizlik sorunu olarak sürdürülüyor olması yalnız Türkiye’nin sorunu değil, ancak gelişmiş ülkeler içinde yer almasının önünde önemli bir engeldir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine paralel olarak çözümsel yaklaşımlar çoğaltılırken; sosyal ve ekonomik gelişmişlik sorunları olan ülkelerde çözüm çabaları -özellikle kültürde dinin etki alanı ne kadar genişse- toplumda yerleşik inançların katı kalıplarına çarptıkça, “kadın olmak”, hakkında karar alınan ve özgürlüklerinin sınırlarının erkeklerce çizildiği ikinci cins konumuna rıza göstermek olarak algılanıyor.

Özgürlüklerin sınırları, liberal demokrasilerde hukuk ile belirlenirken, yönetimlerin hukuki niteliği ne kadar güçlü ise, eşitsizliklerin giderilmesi için girişilen çabalar çözümsel sonuç verebilmektedir.

Özgürlüklerin sınırlarının hukuk yerine, yasalarla çizildiği otoriter anlayışlar tüm toplumun özgürlükleri için bir tehdittir; ancak en fazla toplumun zayıf halkası olan kadınların özgürlük alanını daraltılır.

Kadınların kendi konumlarının farkında olmaları ve farklılaşma yaratma taleplerini ortaya koymaları, içinde yaşadıkları toplumun özgürlük çitasına göre değişir. Farkındalık olmadan farklılık yaratılamaz. Kadının özgürleşmesi için farkındalık yaratma çabalarının, özgürlüklerin daraltılıp gevşetilen sınırlarına aldırmadan sürdürülebilmesi toplumun tüm kesitlerinin sorunudur, ancak yaşamın tüm alanlarına ilişkin akıldan süzülen bilginin biriktirildiği kurumlar olarak, bilimin varlık nedeni olan aklın özgürleşmesinin çıkış noktasındaki önemli rolleri ile kadın sorununda da özgürlüklerden yana taraf olup diğer kurumlara rehberlik etmelidir. Karar organlarının siyasal

kaygılarla ürettikleri keyfiliklerinin freni akıl ve bilimdir. Bilimin dönem dönem baskılarla araçsallaştırılmasının örnekleri az olmasa da; neyse ki aklın sınırı yok. Ortaçağ'ın karanlığını delen akıl, tüm baskıları aşacak güçtedir.

* * * *

Dokuz Eylül Üniversitesi Kadın Hakları ve Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin (DEKAUM), Dokuz Eylül Üniversitesi Bölgesel Kalkınma ve İşletme Bilimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi (BİMER) ile birlikte; **KADIN OLMAK – Farkındalık ve Özgürleşme-** ana teması ile **9-11 Mayıs 2012** tarihlerinde düzenlediği “**Uluslararası Kadın Konferansı**”nın içeriği, konferansın düzenlenme amacının da açıklayıcısıdır: “Batı dünyasının kimlikleri öne çıkaran siyasal, sosyal, kültürel çalışmalarında “öteki” olmak daha çok etnik ve dini kimlikler üzerinden ele alınıp öncelenirken, “kadın olmanın” ayrımcılığa tabi tutulmaya yeterli olduğu durumların giderilmesine yönelik duyarlılıklar azalarak geriye itilmektedir. Türkiye’de giderek artan kadın cinayetleri ile gündemden düşmeyen şiddet olgusunu yaratan pek çok faktör içinde öncelik; kadını ötekileştiren, ikinci cins konumuna iten, kimliğini erkeğe tabi oluş üzerinden üreten aile, din, töre gibi kurumları baskı unsuru haline getiren kültür içinde toplaşmaktadır. Batının demokrasi kültürü içinde ürettiği özgürlük kavramına karşın, kadının özgürleşmesi ve öteki konumundan sıyrılması hala tamamlanmış bir süreç değilken; Türkiye gibi demokratikleşmede gecikmişliğin geleneksel değerlerin kadın üzerinden görünür kılındığı toplumlarda kadının içinde bulunduğu koşulların farkında olması ve özgürleşme refleksi geliştirmesi için bilgilendirme çabalarının yoğunlaştırılması gerekmektedir. Kongremizin amacı, “kadın olmanın” anlamını farklı disiplinlerde (eğitim, hukuk, ekonomi, siyaset, toplum bilim, tarih, edebiyat, sağlık, çevre gibi) kadını ilgilendiren çeşitli sorunlara dikkat çekerek farkındalık yaratmak ve çözüm önerileri ortaya koymaktır.”

Konferansımızın tüm aşamalarında emeği geçenlere; başta üç yüzden fazla bildiri özetinin değerlendirilmesi ve katılımcıların belirlenmesinde emeği geçen değerli Bilim Kurulu üyelerimiz olmak üzere, Düzenleme Kurulu ve Danışma Kurulumuzun değerli üyeleri ile; bildiri sunarak katkı koyan bilim insanlarımıza başarılarının devamı dileklerimizle teşekkür ediyoruz. Konferansta sunulan bildirilerin e-kitap olarak sanal ortamda herkesin ulaşabileceği bilgi kaynağına dönüştüren genç bilim insanlarımızın emeğine saygı ve şükranlarımızla.

DEKAUM adına Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN

ÖNSÖZ (II)

Dokuz Eylül Üniversitesi'ne bağlı Dokuz Eylül Üniversitesi Bölgesel Kalkınma ve İşletme Bilimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi (DEÜBİMER) 16/07/1987 gün ve 19579 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Üniversitelerde Akademik Teşkilat Yönetmeliğinin 1/5/1982 gün ve 17681 sayılı Resmi gazete ile değişik Ek Madde 1'e göre kurulmuş bir araştırma ve uygulama birimidir.

Merkezimizin kalite politikası, bilimsel çalışmalar yaparak, bölgenin öncelikle ihtiyaçlarına cevap veren projeler üretmek, ihtiyaç duyulan sektörlerle yönelik Ulusal ve Uluslararası düzeyde eğitimler düzenleyerek, nitelikli insan gücü yetiştirmek, böylece bireysel ve toplumsal bazda katma değer yaratarak, hem bölgesel kalkınmada, hem eğitimde; Kalite Yönetim Sistemi şartlarına uyarak ve etkinliğini sürekli iyileştirerek, yüksek kalite sağlamaktır. Misyonumuz, Toplumun gelişimine katkıda bulunan bir kurum olarak üniversite ve iş dünyası ilişkilerinin geliştirilmesini sağlamak, Vizyonumuz, ulusal ve uluslararası eğitim hizmetleri ve projeler ile bölgesel kalkınmada süreleyici güç olmaktır.

BİMER, üniversiteler ilgili tüm kurumlar ile işbirliği yaparak programlar önerir. Merkezin gerektiğinde teknik, sosyal ve uygulamalı bilim dallarıyla ortak çalışmalar yapması için gereken ortamı yaratması amaçlanmaktadır. Merkezin çalışma alanları ulusal ve uluslararası düzeylerdeki konuları kapsamaktadır. Türkiye'nin dışa açılma sürecinde, uluslararası platform ile daha yakın ve sürekli ilişkiler içerisinde. Bu gelişmeler, Türkiye'nin, bölgesel ve uluslararası düzeyde karşılaştığı değişik nitelikteki sorunları araştırması, bu sorunların bilimsel düzeyde incelenmesi ve çözümlenmesi zorunluluğunu gündeme getirmiştir. Dolayısı ile, yukarıda belirtilen konuların bilimsel düzeyde incelenerek sonuçlarının uluslararası platformlarda ve ilgili kuruluşlar ile işbirliği yaparak ülkemiz çıkarları doğrultusunda yayınlanması ve aktarılması amaçlanmıştır.

Bölgesel kalkınmanın amacı, bölgeler arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel dengesizlikleri ve bölge içindeki iller arası kalkınma farklarını ortadan kaldırmaya çalışmaktır. Merkezimiz, düzenlediği eğitimler ile bölge kadınlarının eğitim düzeylerinin artırılması ve böylece iş hayatına katılımlarının sağlanmasıyla bölgesel dengesizliğin giderilmesinde katkı vermektedir.

Bu amaçlar doğrultusunda, Dokuz Eylül Üniversitesi Kadın Hakları ve Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin (DEKAUM) ve Dokuz Eylül Üniversitesi Bölgesel Kalkınma ve İşletme Bilimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi (BİMER) tarafından; KADIN OLMAK–Farkındalık ve Özgürleşme- ana teması ile 9-11 Mayıs 2012 tarihlerinde “Uluslararası Kadın Konferansı” düzenlendi.

Konferansa ait bu kitapçığın kadın olmak konusunda farkındalık yaratacağına ve kadınlarla ilgili sorunların giderilmesine yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesinde önemli bir kaynak olacağına aynı zamanda eşitlik yolunda yapılan çalışmalara güç katacağına inanıyorum.

Emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Saygı ve sevgilerimle,

BİMER adına Prof.Dr. Vahap TECİM

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
1. OTURUM	1
<i>Melahat ÇEVİK</i>	
<u>Kadın Bedenin Özgürleşmesi</u>	2
<i>Gülseren ESELLER PASİN</i>	
<u>Kadının Farkındalık ve Özgürleşmesinde Sanatın Önemi.....</u>	7
<i>Mahide DEMİRELÖZ, Aysun EKŞİOĞLU, Birsen K.SAYDAM, Esin ÇEBER</i>	
<i>Meltem İÇEKLİOĞLU, Doğan DEMİR, Emel ACAR</i>	
<u>Kadın Farkındalığını Arttırmaya Yönelik Bir Program: Lider Kadın Eğitimleri.....</u>	13
2. OTURUM	20
<i>Sercan Hamza BAĞLAMA</i>	
<u>“İleri Demokratik” Yaşamda Çokeşlilik.....</u>	21
<i>Sabit MENTEŞE</i>	
<u>Siyasette Kadının Yeri Ve Önemine İlişkin Bir Araştırma (Tunceli İl Örneği).....</u>	27
<i>Cemile ARIKOĞLU ÜNDÜCÜ</i>	
<u>Siyasal Partilerin Arka Bahçesi: Kadın Kolları (Edirne Örneği).....</u>	49
<i>Selman YAŞAR</i>	
<u>Basındaki Bilgiler Işığında İlk Kadın Milletvekilleri.....</u>	57
3. OTURUM – TOPLUMSAL CİNSİYET I	84
<i>Özlem ÇETİNKAYA BOZKURT</i>	
<u>Kadın Akademisyenlerde İş –Aile Çatışması Ve Yaşam Tatmini İlişkilerinin İncelenmesi.....</u>	85
<i>Nilay KAYHAN</i>	
<u>Akademisyenlerin Kadının Çalışmasına Yönelik Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi.....</u>	98
<i>Şenay Leyla KUZU</i>	
<u>Dilsel Dönemeç: Ataerkillikten ‘Toplumsal Cinsiyet’e.....</u>	113

Aslı YAZICI YAKIN

<u>“Kadın fattan, civelek olmalı, kendini nazla, damla damla vermelidir”: Türkiye’de 1930-70 Yılları Arasında Yayımlanan Seksoloji Kitapları ve Cinsi ve Cinsî Terbiye Söylemi</u>	119
--	-----

4. OTURUM – TOPLUMSAL CİNSİYET II **129**

Ruşen ALKAR

<u>Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Erkek Müzisyen Kadın İzleyici Etkileşimi: İzmir Kadınlar Matinesi.....</u>	130
---	-----

Aygül AYSAN - Funda KEMAHLI

<u>Doğu Turkistan'da Kadın Olmak: Rabiye Kadir.....</u>	142
---	-----

Esra ŞAHBAZ

<u>Mariama Ba’nın Uzun Bir Mektup (Une Si Longue Lettre) Adlı Yapıtında İslami Geleneğin Ve Poligaminin Kadına Yansıması.....</u>	153
---	-----

Funda USTEK

<u>Eğitim Seviyesi Düşük Kadınların İş Bulma Yöntemleri.....</u>	160
--	-----

5. OTURUM – HUKUK SİSTEMİNDE KADIN- KADININ HUKUKİ HAKLARI **181**

Yeliz ŞANLI ATAY

<u>Kadının Soyadına İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararının Cinsiyet Ayrımcılığı Üzerine Düşündürdükleri.....</u>	182
---	-----

Aysegül KÖKKILINÇ ERALTUĞ

<u>İş Hukukunda Kadın İşçilerin Korunması.....</u>	198
--	-----

Leyla ÇAKICI GERÇEK

<u>TCK, Cinsel Taciz ve Kadın.....</u>	229
--	-----

Pelin PULAT

<u>Yeni Türk Borçlar Kanunu Bakımından Evde Çalışma ve Evde Çalışan Kadınların Hukukî Konumları.....</u>	236
--	-----

6. OTURUM – KADINA YÖNELİK ŞİDDET **253**

Oya B.ÇETİN

<u>Şiddet Gören Kadınlar: İlişkiyi Terk ya da Kalma Kararını Belirleyen Etkenler.....</u>	254
---	-----

<i>Safiye ATEŞ DURÇ</i>	273
-------------------------	-----

<u>Namus, Biyopolitika ve Şiddet.....</u>	
<i>Senem ERMUMCU</i>	
<u>Hukuksal Bakış Açısıyla İşyerinde Kadına Karşı Psikolojik Taciz.....</u>	282
<i>Asiye UZEL, Duygu VEFİKULUÇAY YILMAZ, Tuba GÜNER, Semra ERDOĞAN</i>	
<u>Üniversite Son Sınıf Öğrencilerinin Flört İlişkilerinde Şiddeti Kabul Etme Durumlarının Belirlenmesi.....</u>	308
7. OTURUM – KADIN VE EKONOMİ	319
<i>Özlem BALKIZ, Esra ÖZTÜRK</i>	
<u>Mikro Kredi Uygulamasının Kadınların Sosyo-Ekonomik Konumları Üzerindeki Etkileri/ Diyarbakır Örneği.....</u>	320
<i>İpek Gümüşcan</i>	
<u>İstihdamın Alaturka Defeminizasyonu.....</u>	345
<i>Esra GEDİK - Ezgi P. KADAYIFÇI</i>	
<u>Neo-Liberal Politikaların Türkiye’de Kadın Örgütleri Üzerindeki Etkisine Foucaultgil Bir Bakış.....</u>	366
<i>Pınar SAVAŞ YAVUZÇEHRE</i>	
<u>Tekstil Sektöründe Çalışan Kadın İşçilerin Yoksulluk Halleri: Denizli Örneği.....</u>	383
8. OTURUM – YEREL YÖNETİMLERDE KADIN	393
<i>Hüseyin BAYRAKTAR - Şule AY</i>	
<u>“Düzce’de Farklı Etnik Gruplarda Yaşayan Kadınların Bulundukları Etnik Gruba Göre Rol Paylaşımları Ve Yaşadıkları Evlerin Mimari Özelliklerinin İncelenmesi, Düzce Örneği”.....</u>	394
<i>Burçin HENDEN ŞOLT</i>	
<u>Yerel Yönetimler ve Kadınlar.....</u>	402
<i>F.Ayşın K. TURHANOĞLU</i>	
<u>Kadınların Kent ile İlişkisinde Mekânsal Pratikler ve Sınırlar.....</u>	412
<i>Elif YÜCEBAŞ, Şermin ATAK</i>	
<u>Kadın Yoksulluğuna Karşı Geliştirilen Politikaların Değerlendirilmesi.....</u>	421

9. OTURUM – SANAT VE KADIN

428

Çiçek COŞKUN

Türkiye’de Kadın Filmleri Festivalleri: Kadın Filmleri Festivallerinin Kadın Hareketlerindeki Yeri Üzerine Bir Okuma Denemesi..... 429

Lale KABADAYI

Temsil, Anlam Ve Alımlama Bağlamında Yeni Sinemada Eski Öteki..... 435

Esra SAĞLIK

Plastik Sanatlarda ‘Kişisel ve Kültürel Bir İnşa Olarak’ Kadın..... 444

10. OTURUM – TARİHTE KADIN

453

Sühendan ARIKAN

II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dernekleri; Kastamonu Örneği..... 454

Cemile Arzu AYTEKİN

Anadolu Türk Kültüründe Tanrı-Ana Sembolleri..... 474

Nurgün KOÇ

"Everyday Life in Turkey" Eserinde Mrs. W. M. Ramsay'ın Osmanlı Ülkesindeki Kadınlara Dair İzlenimleri..... 484

Meltem SARGIN

Atatürk’ün Türk Kadınının Özgürleşmesi Konusundaki Söylemi..... 503

11. OTURUM – KADIN SAĞLIĞI

512

Pınar AYDIN, Türkan GÜNAY, Hakan BAYDUR, Hatice ŞİMŞEK

İzmir’de Yarı Kentsel Bir Bölgede 45-59 Yaş Kadınlarda Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi..... 513

Yeliz MOHAN BURSALI

İş Doyumu ve Yaşam Doyumu Etkileşimi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Uygulama.... 529

12. OTURUM – MEDYADA KADIN

538

Zuhal AKMEŞE

Popüler Dergilerde Kadın İmgesinin Nesneleştirilerek Dönüşümü..... 539

G. Songül ERCAN

Gazete Haber Metinlerinde Kadına Karşı Şiddet..... 549

Çiğdem ERDAL

<u>Türkiye'de Ulusal Kanallarda Yayınlanan Prime-Time Televizyon Dizilerinde Toplumsal Cinsiyet ve Ailenin Sunumu: Kadın ve Erkek Kimlikleri.....</u>	562
---	-----

Alev Fatoş PARSA

<u>Yazılı Basında Cinsiyetçi Söylem: Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Yazılı Basında Sunumu ve Alternatif Çözüm Önerileri.....</u>	573
--	-----

Serçin SUN

<u>Kadınlar için Reklam Kuşağı.....</u>	583
---	-----

Olca UÇAK

<u>Kadın Haberleri Üzerinden Medyanın Barış Gazeteciliği Sorumluluğu: Yazılı Basın Örneği.....</u>	596
--	-----

13. OTURUM – WOMEN IN MEDIA 609

Dilek BULUT SARIKAYA

<u>The Role of Media in Justifying Female Objectification: A Study of Turkish Serial Magnificent Century (Muhteşem Yüzyıl).....</u>	610
---	-----

Zeinab GHASEMI TARI

<u>Orientalist Feminism and the Representation of Iranian Muslim Women in the Western</u>	616
---	-----

14. OTURUM – WOMEN AND OPPRESSION 628

Hülya YÜKSEL

<u>Bargaining with Patriarchy: Smothered in the Rooms of Home.....</u>	629
--	-----

15. OTURUM – GENDER AND POLITICS 645

Zeynep Cihan KOCA HELVACI

<u>Hailing The Female Voters In The 2011 General Elections.....</u>	646
---	-----

Nursel AYDINER AVŞAR - Chiara PIOVANI

<u>Neoliberalism, Global Crisis And Social Protection Policies: A Gender Perspective.....</u>	662
---	-----

16. OTURUM – GENDER AND LITERATURE 685

Luma İBRAHİM

<u>The Marginalization of black women in Bell Hooks.....</u>	686
--	-----

17. OTURUM – WOMEN’S HEALTH

691

Aliye MANDIRACIOĞLU

The voices of women living with HIV/AIDS in Izmir..... 692

Fatemeh RAMEZANKHANI

Mental Health & Life Skills..... 701

1. OTURUM

ÖZGÜRLÜK VE FARKINDALIK

KADIN BEDENİNİN ÖZGÜRLEŞMESİ

Melahat ÇEVİK*

ÖZET

Modernlik; ileri toplumlarda kadına verilen değerle ölçülür. Sosyal hayattaki gelişim kadının toplumdaki yerinin kabulüyle mümkündür. Topluluk halinde yaşamak paylaşmayı, paylaşmak ise, eşit hakları gerektirir. Kadın ya da erkek ayrımı gözetilmemeksizin, her bireye uygulanan hak mahrumiyeti, şiddetle eş anlamlıdır. Kadını haktan mahrum etme yollarından biri de; onun giyimine uygulanan şiddettir. Ataerkil toplumlar günümüze değin, kadının giyimi üzerine baskılarını sürdürmüştür. Çağımıza rağmen, giyimdeki dinsel yaptırımlar, erkek gözüyle yorumlayıp çoğu kadına uygulanmaktadır. Teknolojik süreç toplumda yapısal bir değişim de getirmiş, kadın çalışma hayatına da dâhil olmuştur. Bu dönemde kadın kostümlerinin rahatlığı düşünölmeye başlamış, savaşta kadın erkekle aynı giysileri giymiştir. Ama dinsel varsayılan yaptırımlar çoğu toplumda aşılamamıştır. Buna bağılı olarak gelişen Feminist hareketle kadın giyimi melezleşmiştir. Moda etkisiyle yeni giyim zevkleri kitlelere ulaşmıştır. Çağdaş toplum giyimde de cinsiyet eşitliğini getirmiş olmasına rağmen moda kavramıyla kadın için, belli belirsiz yeni bir esaret oluşturulmuştur. Ülkemizde böyle bir düzen içerisinde, ne yazık ki kadınlarımızın çoğu giyimini seçmede özgür değildir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Giyim, Özgürlük

ABSTRACT

LIBERATION OF WOMAN BODY

Modernism; is measured with the value given to women in advanced societies. Development in social life is possible with acceptance of woman's position in society. Living together as a society requires sharing, and sharing requires equal rights. Without discriminating woman or man, deprivation of rights done to every individual, is synonymous with violence. One of the ways to deprive woman of her rights is; violence inflicted to her dressing. In male- dominated societies to our day, pressures on woman's clothing have continued. Despite our time, religious sanctions on clothing are interpreted through the man's point of view and made to be applied by many women. Technological time course brought a structural change in society and woman is included in occupational life. In this period, the comfort in woman's clothing is begun to be thought, in war women had worn the same clothes with the men. But sanctions that are considered to be religious cannot be overcome in many societies. Feminist movement developed in parallel with, woman's clothing hybridized. With the effect of the fashion, new sense of dress reached the masses. Although contemporary society brought gender equality to clothing, with the concept of fashion a new insensible slavery came into existence for woman. Such an order is valid in our country, too and so, unfortunately, many of our women are not free to choose her clothing.

Key Words: Woman, Clothing, Freedom

Modernlik; ileri toplumlar da kadına verilen değ erle ölç ü lür. Bu toplumlar da kadına değ er verilir ve kadında alması gereken değ erin farkındadır. Sosyal hayattaki geliş im kadının toplumdaki yerinin kabulü yle mümkündür. Topluluk halinde yaşam ak paylaşmayı, paylaşmak ise, eş it hakları gerektirir. Kadın ya da erkek ayrımı gözetilmemeksizin, her bireye uygulanan hak mahrumiyeti, ş iddetle eş anlamlıdır.

“Ş iddet: İ ster kamusal, ister özel alanda meydana gelsin, bireyin, fiziksel, cinsel, ekonomik veya psikolojik zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlükten yoksun bırakmayı da içeren, fiziksel, cinsel, psikolojik, sözel veya ekonomik her türlü tutum ve davranışı ifade eder. Kadına yönelik ş iddet, cinsiyete dayalı bir ayrımcılık ve kadının insan hakları ihlali olarak anlaşılmaktadır. Kadına yönelik cinsiyete dayalı ş iddet, doğrudan kadınlara yalnızca kadın oldukları için uygulanan veya orantısız bir şekilde kadınları etkileyen ş iddet anlamına gelir.”¹

Erkek egemen toplumlar da kadının, ruhu, zekâsı duygu ve düşünceleri oldu ğ u ço ğ u erkekçe yadsınır. Bunu uygulamak için fiziksel ve ruhsal ş iddetin her yolu denenir.

Kadını hakkından mahrum etme yollarından biri de; onun giyimine uygulanan ş iddettir. Bilindi ğ i üzere, giyim, co ğ rafi ve kültürel gerekliklerle göre şekillenir. Biyolojik özelliklerin, geleneksel tavrın yanında; giyimdeki renk seçimi, toplumsal rolün getirdi ğ i giyim tarzı bile erkek egemen toplumlar da kadının seçimine bırakılmamaktadır. Yüzyıllardır kadın, kocasının ya da babasının sosyal sınıfını temsil edecek şekilde giyinmeye maruz kalmış tır.

Sanayileş me süreci toplumda yapısal bir değ iş im de getirmiştir. Kadının asli görevi çocukları, eş i ve evi olmaktan çıkmış , çalışma hayatına da dâhil olmuştur. Ailevi sorumlulukları yanında 1830’lu yıllarda fabrikalarda çalışmaya başlamış tır. Ekonomideki bu değ iş imin, iş gücü sağlanmasında, kadının daha düşük ücretle çalıştırılmasının belirleyici oldu ğ u gözlenmektedir. 19. yüzyılda ise Batı yönelimli bir reform hareketleri giyimde hissedilmeye başlar. Kadının sosyal ve ekonomik seviyesi de değ iş miştir. Bu durum giyim zevklerini de etkilemiştir.

Kadının ekonomik alanda söz sahibi olmasına bağ li olarak sınıfsal giyim anlayış ını yok eden süreç başlamış tır. İ yi giyinmek üst sınıflara mahsus bir durumdan çıkmış tır. Giyim bireyin ekonomisine uygun farklı kumaş ve tekniklerle ulaş ılabilir olmuştur.

1900’lerde bahsedilmeye başlayan moda kavramı nitekim dünya savaşlarından sonra değ iş en kadın silüetleriyle farklı bir boyut kazanmış tır. 20. yüzyıl, modanın devrimi manasına gelmiştir. Bu dönemde kadın kostümlerinin sadeli ğ i ve rahatlı ğ ı düşünölmeye başlamış tır. Özellikle savaşta yer alan kadın erke ğ iyle aynı giysileri giyebilece ğ i fark edilmiştir. Kadınlar için dönemin erkek giyim tarzı, sade ve fonksiyonel bulunmuş ve uygulanmış tır. Pantolonlar, kısa etekler ve spor giyim 20’li yıllarda kullanılmaya başlamış , yüzyıllardır uygulanan korseler, yastıklar, kuşaklar, tepelikler, kat kat giyilen elbiselerden, kadın bedeni fiziksel yüklerden kurtarılmış tır. Farklı bir giyim zevkiyle kadınların rahat giyinerek de güzel olabilece ğ i ortaya konmuştur. Ataerkil toplumlar günümüze değ in, kadının giyimi üzerine baskılarını sürdürmüştür.

¹4320 SAYILI KADINLARA YÖNELİK HER TÜRLÜ Ş IDDET VE KANUN TASARISI TASLA Ē I
<http://feminisite.net/news.php?act=details&nid=886> 21.3.2012

Özellikle hak ve hürriyet konusunda çağımızda kat edilen yollar kadınların hür ve eşit olma arayışları, geleneklere karşı çıkma eğilimleri ve küreselleşmenin doğurduğu etkileşim yeni giyinme zevklerinin anahtarıdır. Bunun yanı sıra feminist hareketlerde önemli bir ölçüde kadın giyimini etkilemiştir. Modern kısa saçlı yeni kadın imajı, zayıf belirsiz göğüs ve kalçalarıyla oğlan çocuğu görünümündedir. Erkek egemen giyimden kaçan kadının sığınma noktası giyimiyle onlara benzemek olmuştur. Dünyada hızla yayılan bu hareket ülkemizde 19. yüzyıl başlarında İstanbul'da baş göstermeye başlar.²

İnsan hak ve özgürlüklerinin her şeyin üstünde tutulduğu modernlik giyimde de özgürleşmeyi ve moda kavramını beraberinde getirmiştir. Tüketim sürecinin insan varlığını bile metalaştırdığı düşünülürse modada da sömürü kaçınılmazdır.

Giyim tarzı bireyin yaşam temposuna göre düşünülmüş ve buna bağlı olarak giyime de pratiklik, rahatlık ve çeşitlilik aranmıştır. Fiziksel çabasının yoğunluğu ve temposuna göre; işçi olan kadın, memur olan kadın, spor yapan, evde çalışan için yeni giyim anlayışı çeşitlilik demektir de. Yeni toplum, giyiminde; çalışan ve ev kadınları arasındaki uçurum, yaşam kalitesi ve giyim ilişkisi, sosyal ve ekonomik düzen belirleyici unsurdur. Önemli bir unsur da ülkemizin coğrafi konumudur. Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan konumda olması giyim zevklerimizi de etkiler.

Batı etkisi yoğun biçimde Osmanlıda Tanzimat döneminde hissedilmeye başlar. Ülkemizde batıya doğru gidildikçe Avrupa etkisi hissedilir, Doğu kesimlerinde ise Asya etkisi artar. Buna bağlı olarak kadınların örtünme özellikleri de bölgesel olarak değişir. Giyim özelliklerimiz modernize kadar çeşitli yenileme çalışmaları yapılmıştır.

“Kadınların giyimi batılılaşma tarihimizin en hassas konularından biri olagelmıştır. Osmanlı imparatorluğundaki Müslüman Kadınların giyimi her dönemde sorun olarak algılamıştır. Özellikle İmparatorluğun son döneminde kadınların giyim kuşamıyla ilgili birçok emir, kanunname olduğunu biliyoruz. III. Mustafa döneminde kadınların koyu renk ferace giymeleri doğrultusunda bir hümayun hattı varken, II. Abdülhamit ise Müslüman kadınların kara çarşaf giymemesi hakkında bir ferman yayınlamıştır. II. Abdülhamit bu fermanının, kara çarşaf giyen Müslüman kadınların, matem elbisesi giyen Hristiyan kadınlarla karıştırılması nedeniyle çıkarılmıştır.”³

Moda kavramına tamamen ilgisiz kalınmamış dünyadaki etkisinin yoğun hissedildiği dönemde, kadınlarımız üzerinde etkisi görülmüştür.

“Osmanlıda Modanın takibi 19. yüzyıl ortalarında başlamış olmasına karşın, modanın hızlı tüketiminin kadınların 1920'li yıllarda kavuştuğu özgürlükleriyle yakın ilişkisi olduğu görülmüştür. Bu nedenle Türkiye'de bir zihniyet sorunu olarak beliren kadın kimliğine karşın, talep edilen modanın, bir silkinış, karşı duruş olarak kadın silüetinde belirmesinin söz konusu olduğu ifade edilebilir.”⁴

² Şahin, Y. 2006. 1920–1930 Yılları Arasında Türkiye’de Moda Anlayışı ve Değişimler, İzmir: Deu GSF Yayınları, s.47

³ Şen, İ. 200. Osmanlıdan Cumhuriyete Karikatürlerde Kadın, “**Giyim Kuşam**” Ankara: Kasaid Yayınları, s. 53

⁴ Şahin, Y. A.g. y, s.11

1923 yılında kurulan kadın-erkek eşitliğinin kabul edildiği Türkiye Cumhuriyetimizde modern bir toplum yaratmada önemli adımlar atılmıştır. Birçok batı ülkesinden daha önce kadınlarımıza sosyal haklar verilmiştir. 1926 yılında Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen Medeni Kanun ve 1930'larda Seçme ve Seçilme Haklarının verilmesi çığır niteliğindedir. Buna bağlı olarak giyim kuşamda yapılan yenilikler önemlidir. Festen şapkaya geçilmesi bu yeniliklerin başlangıç noktasıdır. Atatürk bunu şöyle açıklamıştır.

“Efendiler, milletimizin başına giymekte olduğu, cahillik, gaflet, taassup, yenilik ve medeniyet düşmanlığının belirgin işareti gibi görünen fesi atarak, onun yerine bütün medeni dünyaca başlık olarak kullanılan şapkayı giymek ve böylece, Türk Milletinin medeni toplumlardan zihniyet bakımından hiçbir ayrıcalığı bulunmadığını göstermek kaçınılmaz oluyordu”⁵

Dinsel öğelerin, giyimle kamusal alanda vurgulanması laiklik ilkesine ters düşmektedir. Bu sebeple ülkemizde yaşayan diğer halklar arasındaki görünümdeki ayrıcalıkta giyimde yapılan yeniliklerle ortadan kalkmıştır.

Dinsel giyim anlayışımız cinsiyet farklılıklarımız üzerine kuruludur. Çağdaş toplum giyimde de cinsiyet eşitliğini getirir. Kadın kıyafetleri de diğer bütün kıyafetler gibi anatomik özelliklerine göre bir tasarım gerektirir. Ancak kadında güçlü olma arayışı karşı cinsinden daha yoğundur ve dış formuna daha fazla yüklenir, iyi giyinerek sosyal hayatta güven bulur. Çünkü hep geriden giden kadının önde olduğu yegâne alandır. Güzel görmek ve güzel görünmek ister. Bu sebeple dünyanın her yerinde kadın giyim mağazaları erkek giyim mağazalarından daha fazladır.

Bu noktada yeni bir esaret belli belirsiz toplumu kuşatır. Temelde giyim zevki dediğimiz şeyin aslında bir çeşit sömürü sistemine dönüşmesi kaçınılmazdır. Estetik arayışında merkezileşmiş bir takım çalışmalarla belirlenen moda Avrupa'dan dünyaya yayılıp dünya nüfusunun neredeyse tamamını etkisi altına alır. Namusla giyinmek arasında bağ kuran kadını, nesneleştiren dini yaptırımların yanında, kadın bedeninin metalaşması burada da söz konusudur. Şık giyinme anlayışı, bireye biçilmiş formlardan ibaret olmuştur. Özellikle kadın moda için günlük aktivitesini karşılamayacak beslenme şeklini benimser, Bu durumda çeşitli ruhsal ve fiziksel hastalıkların doğmasına sebep olur.

Erkek egemen toplumlarda politik ve sosyal eşitsizlik yanında dini kullanarak kadınlara yeni ödevler biçilmektedir. Bu nedenle kadınların düşünme gücünü, yeteneklerini dışlamak için yollar aranır; giyimine konuşmasına oturup kalkmasına müdahale edilir. Yaptırımların uygulayıcısı; baba yoksa erkek kardeş, sonrasında ise koca kadının giyimini denetler. Bundan daha da vahim olan durum ise, kendi doğurduğuna itaat etme durumuna maruz kalmasıdır. Kadının hemcinsine uyguladığı baskıda göz ardı edilmemelidir, beğenisi ve aile öğretisi doğrultusunda çevresindeki giyim anlayışını irdeleme hakkına sahip olduğunu düşünür, yakın çevresindekileri öncelikle eleştirir. Kimileri ise bunu hepten içselleştirir, toplumdaki bütün kadınların giyim anlayışını yargılar, Basında yayınlanan bir habere göre “açık kıyafetler saldırıya uğratır” kadınlarımıza uygulanan şiddetin göstergesidir. Giyim kuşam üzerinden davranış biçimleri yargılanır olmuştur. Cinsel nesne olarak görülen kadının etkisi, erkeği günaha iter gibi yanlış düşünceleri, ne yazık ki akademik ağızlardan da duymaktayız. Cinsellik sadece kadına mal edilmiş, bu sebeple vücudunun neredeyse tamamı kapatılarak namus kurtarma operasyonu yapılmaya çalışılmaktadır. Kadının manevi hayatı bile yönlendirilmek istenmektedir.

⁵ Atatürk, 1986. Nutuk-Söylev, C.II, (1920-1927), Ankara: TTK. s. 605

Kimi kadınlarımız baskıcı tutum yüzünden kendini ifade edemez ve yaratıcı eylemde bulunamaz durumdadır. Bütün bu baskıların yanında, bazı kadınlarımız erkek otoritesini ne yazık ki giyimde de tanımış ve ona göre davranmayı görev edinmiştir.

KAYNAKÇA

Atatürk (1986) , Nutuk-Söylev, C.II, (1920–1927), Ankara: TTK Yayınları

Şahin, Y. (2006) 1920–1930 Yılları Arasında Türkiye’de Moda Anlayışı ve Değişimler. İzmir: Deu GSF Yayınları

Şen İ. (2003) Osmanlıdan Cumhuriyete Karikatürlerde Kadın, “Giyim Kuşam” Ankara: Kasaid Yayınları.

<http://feminisite.net/news.php?act=details&nid=886>, 4320 SAYILI KADINLARA YÖNELİK HER TÜRLÜ ŞİDDET VE KANUN TASARISI TASLAĞI 21.3.2012

KADININ FARKINDALIK VE ÖZGÜRLEŞMESİNDE SANATIN ÖNEMİ

Gülseren ESELLER PASİN*

ÖZET

Sanat ancak toplumsal bir ortamda boy atar. Çağımızda kadınların özgürleşme mücadelesinde sanat, hızlıca yol almalarını sağlar. Kadın sanatçılar içinde yaşadıkları çağa ayak uydurmaya çalışmaktadırlar. Kadınlar eleştirel bilinçle içinde yaşadıkları topluma tanıklık ederek üretimlerine devam etmektedirler. Sanatçı kadınlarımız; Kimlik, eşitsizlik, cinsiyet kalıpları, doğanın bozulması, göç, kentlilik, ideolojik, her türlü ayrımcılık ve bütün bu kavramların önyargılarıyla doğrudan ilişkili hesaplaşmayı çeşitli üsluplarla anlatmaya ve farkındalık yaratmaya çalışmaktadırlar. Türkiye’deki kadın sanatçıların üretimlerinde, sanatın ve gerçekliğin farklı katmanlarıyla kurdukları ilişkileri ve çağdaş sanat kültürü içindeki yerleri, görsel örneklerle somutlaştırılacaktır. Akademisyen bir kadın sanatçı olarak, hemcinslerimi ve üretimlerini kendi dilimden sunmaya çalışacağım.

ABSTRACT

THE IMPORTANCE OF ART IN THE AWARENESS AND THE LIBERATION OF WOMAN

Art only grew in society. In our age in the liberation battle of women art accelerates their movement. Woman artists try to keep up with the age. They continue to produce by witnessing the society they live in with a critical awareness.

Our woman artists are trying to create awareness and express with different styles the direct revenge with the prejudices of concepts like identity, inequality, sexism, destroy of nature, migration, urbanization, ideological and every kind of discrimination. In the production of the woman artists in Turkey the relation they had built with different layers of art and reality and their place in the culture of contemporary art will be reified with visual samples. I am trying to present the woman artists and their productions with my own style as a woman artist-academician.

Yard.Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi Resim-iş Eğitimi Ana Bilim Dalı

Özgür kadın kültür demektir.

Özgür kadın; sanat, resim, edebiyat, kitap, dergi, gazete, heykel, sinema, tiyatro, müzik demektir.

Kadın Sanatçılar; kapitalizmin koruduğu erkek egemen, babaerkil sistem ile hesaplaşmak zorunda!

Kadının sanatta temsiliyet halinden özne olmasına geçen süreç sanat tarihinin en sancılı ve esas hikayelerinden biridir. Kadın ve erkek diye ayırmadan keşke sanatı tahlil edebilsek. Kadınlığın özelliklerini atlamadan sanatı gerçekleştirmeye çalışanlara saygı duymak gerekir.

1960lardan itibaren ABD’de bir grup feminist sanatçı, sanat tarihçi ve sanat eleştirmeni, kadının sanatta, sanat tarihinde, sanat kurumlarında ve müzelerde yeterince ve doğru temsil edilmemesine, hatta çoğu zaman tümüyle dışlanmasına karşı bir mücadele başlattılar. Bu mücadelenin bilincinde ve tarafında olan bütün sanatçıların üretimlerini, Feminist Sanat başlığı altında değerlendirmek mümkündür. Feminist Sanat kapsamında izlenen çabalar, tarihin göz ardı ettiği kadın sanatçıların keşfine neden olmuş, yeni yazılan sanat tarihlerinde kadın sanatçıların gündeme gelmesinde rol oynamış ve kurumlarda kadın sanatçıların geçmişe oranla daha fazla temsil olanağı bulmasının yolunu açmıştır. Feminist Sanat birikimi içinde resim, heykel gibi geleneksel türlerin yanı sıra etkin bir karşı duruşun ifadesi olarak performans önemli bir yer tutar.

Tüm Feminist Sanatçıların amaçları, hatırlamak, hatırlatmak ve yeniden yazımlarda, yeni sergilerde ve koleksiyonlarda cinsiyet ayrımcı eğilimleri engellemektir. Bu duruş 1960 sanatının tanımının, içeriğinin, ifade biçimlerinin ve malzemesinin sınırlarını genişletebilmiş bir akım olarak sanatta 1960 sonrası postmodern sürecin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Linda Nohlin; 1970li ve 1980li yıllarda çağdaş sanat alanında etkisini gösteren feminizm örneğindeki bu sanatçı 1977 yılında ‘Sanat Tarihinde Neden Kadın Sanatçı Yok’ başlıklı makalesini yayınlamıştır. Bu metin çağdaş feminist yaklaşımları tetiklemiştir.

Judy Chicago; feminist sanatın önde gelen isimlerinden Amerikalı bir sanatçıdır. İlk zamanlarında minimalist tarzda yaratılarda bulunurken, ilerleyen yıllarda minimalizmin aksine içeriğe önem veren işler yaptı. ‘Akşam Yemeği Partisi’ isimli işinde (sofrada duran tabakların üstünde) Batı kültüründe önemli olduğunu düşündüğü ve tarih içinden seçtiği önemli 39 kadının ismi (Amazon, İhtar, Theodora, I. Elizabeth, Artemisia, Gentileschi, Emily Dickinson, Virginia Woolf, Georgia O’Keeffe) yazılıdır. Masanın ortasındaki boşlukta ise 999 kadının ismi yer alır. Yaklaşık 15 metre uzunluğundaki kenarlarıyla üçgen şeklinde olan masanın üstünde mükellef bir sofra düzeni bulunur.

Bu eser 1979 yılında San Francisco müzesinde sergilendi. Kadınların ortak bir dava uğruna harcadıkları kolektif çabayı ortaya koyan bir eserdir.

Louis Bourgeois; 1911’de Fransa’da doğdu. 1930’da Sorbon’da Matematik ve Geometri okudu. 1932’de annesinin ölmesi hayatının bir dönüm noktası oldu. Resme yöneldi. Fernard Leger ile tanıştı. 1938’e kadar birçok sanat okuluna devam eden sanatçı Amerikalı sanat tarihçi Robert Goldwater ile evlenerek New York’a yerleşti. Çeşitli sanat okullarında hocalık yaptı. New York modern sanatlar müzesinde ilk retrospektif sergisini açtı. ‘Anne’ isimli örümcek şeklindeki heykel, sanatçının en çarpıcı işlerinden biridir. Ortasında, içinde mermerden yumurtalar bulunan bir kese yer alan örümcek; annesini genç yaşta kaybetmiş olan heykeltıraşın annesine şükran gösterisidir.

Camille Claudel; (1864-1943) Fransız heykeltıraş 1883’te Rodinle tanıştı, hem modellik yaptı hem de kendisinden heykel sanatı üzerine eğitim aldı, hem de duygusal ilişkiye girdi. 1888’de yaptığı ‘Sakuntula’ isimli eserde, Hindu mitolojisinden bir prens ile sıradan bir kızın aşkını konu alan

bir hikayeyi birkaç kere işledi. Eserin ismini Vertemnus ve Pomone olarak değiştirdi. Akımı Romantizmdir.

Bizden ve dünyadan çeşitli kadın sanatçılardan örneklerde;

Fusun Çağlayan, huzursuz bir arayış içinde, kendini açıklama noktasında tedirgin; bu durum resimlerinde boyut kavramını büyütüyor. Soyut dışavurumcu bir anlayışla varlık problemini çözmeye çalışıyor. Kendi özgürlüğünü bir bayrak gibi taşıyor.

Prof. Mürşide İcmeli, kendine özgü biçim anlayışı ve gravür uygulamalarıyla kişilikli bir özgün baskı dili geliştirmiştir, birçok resminde figür yığılması görülmektedir. Eserleri dışavurumcu bir anlatımla, ağır bir karamsarlık taşımaktadır. II. Dünya Savaşı'na rastlayan çocukluk yılları nedeniyle ve yine babasını erken kaybeden bir kadın kimliğiyle eserlerinde toplu ölümleri işlemektedir. Betimlediği dünya gerçekle, gerçek dünya ile örtüşmeyen metafizik bir dünyadır. Mürşide İcmeli'nin sanatının kendi özgürleşmesine yardımcı olup olmadığını yorumlarsak, belki de yaşadığı yıllar ve etkilendiği olaylar nedeniyle özgürleşmemiş olabilir. Ama farkındalık yaratmasını bilmiştir.

Neşe Baydar; son yıllardaki eserlerinde serbest akış çizgilerine geçmiştir. Yer ve Gök arasındaki boşluğu işaretlemeye serbest formları ile boşluk fikrini uygularken sanki biraz daha özgünleşmiştir.

Emine Güler; tutkulu ve özgür yanını kimseye kaptırmıyor, felsefi, lirik, gölgeli eserler üretiyor. Sanki eseriyle geçmişten gelen tarihimizin elinden tutarak nice uygarlıkları özgürleştiriyor.

Banu Birecikligil; huzursuz edici bir yabancılıktan ilkel imgelerin peşinden koşarak özgünlük arayışına girmiştir.

Jale Erzen; mimar ve sanatçı olmanın sorumluluğunu yaşarken, dünyanın sonsuz çehresine resim içinde bir benzerlik getirmeye çalışır. Hareket, yüzeye dağılan ritimler ve sonsuz bir devrimin her yüzeye bıraktığı farklı izlerle aslında benliğinin çizgiye dönüşen hareketini yakalıyor. Her çizginin doğadan aktarılan görüntüsü yeni bir öyküye başlamak için yüzeye kendisini bırakıyor. Sanatı yeniden var etmesi Jale Erzen'i özgürleştiriyor.

Semiha Berksoy; yurtdışında sahneye çıkan ilk sopranomuz, opera sanatçısı ve ressam 94 yaşında bu dünyadan ayrılmıştır. İstanbul belediye konservatuvarı ve Güzel Sanatlar Akademisi Namık İsmail Atölyesinde yetişmiştir. Atatürk ve İran şahı karşısında ilk kadın opera sanatçısı olarak sahneye çıkan Semiha Berksoy'a 1982'de Atatürk opera ödülü verilir. Özgün ve özgür bir kişilik, sanatla gerçeği yoğuran bir fenomendi. Operanın büyük sesi Semiha Berksoy kendi iç dünyasının sesini aradığında resme yöneldi. Onun tasası iç dünyasının içinde yer alan imgeleri, saplantıları, tutkuları, düşleri resmetmek istiyordu. Semiha Berksoy'un resimleri benzerleri olmadığı için birer tansık olarak belirliyor. Bir iç gereksinim sonucu ortaya çıkan yapıtlar ölümle iç içe geliyor ve ölüme meydan okuyor.

Frida Kahlo; son yüzyılın en sıra dışı kadın ressamlarından biri olarak kabul edilir. Tutkulu, devrimci, dayanıklı ve güçlü sürrealist bir sanatçıydı. Farkındalığını hastalıklarına rağmen sanatı ile sağladı ve özgürlüğünü de bu sayede yaşadı. Moda dünyası giyim tarzından etkilendi. Givenchy moda markası 2011-2012 kış koleksiyonunda sanatçının etnik elbiselerinden ve saç stilinden ilham alan bir koleksiyon hazırladı.

Fahrelnisa Zeid; (1903-1991) Aliye Berger'in kardeşi ve türk soyut resminin en önemli temsilcilerindendir. 1920 yılında Sanayi-i Nefise'yi bitiren sanatçı 1928'de Paris'e gitmiştir, 1934'te Irak'ın Ankara Büyükelçisi ile evlenmiştir. Londra, Berlin, Budapeşte ve Paris'te sanat çalışmalarına

devam etmiştir. 1970lerden sonra figüratif resim yapmıştır. Kendi kurallarını kendi koyan, düşlerini, düşlediklerini hiçbir denetimden geçirmeden tuvaline aktaran bir sanatçıdır. Bu olgu onun kişiliğiyle örtüşür.

Aliye Berger; (1903-1974) Ünlü Şakir Paşa ailesindendir. Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın kızıdır ve Fahrelnisa Zeid'in kardeşidir. Karl Berger'den piyano dersleri alan Aliye Berger 1947'de onunla evlenmiştir. Yapı Kredi Bankası'nın derlediği uluslararası sanat eleştirmenleri derneği (AICA) birincilik ödülü 1954 yılında Aliye Berger'e Uluslararası bir seçici kurul (Venturi, HerbertRead, Fierens) tarafından verilmiştir. Adı 'Güneş' olan bu şiirsel soyutlamanın ödül alması Türk Sanat ortamını karıştırmıştı. Sanatçı gravürleri ile de ünlüdür.

Füreyâ Koral; Aliye Berger teyzesi olur. Sanata müzikle başlar. Atatürk hayranı olan Füreyâ'nın ikinci eşi Kılıç Ali idi. İsviçre'de bir senatoryumda geçen diğer hayatında seramikle tanıştı. Bu sanatla belki de hastalığını yendi.

Fahrelnisa Zeid, Aliye Berger, Füreyâ Koral; bu üç akraba sanatçı özgürlüklerinin peşindeydiler. Arayışları müzikle başladı ama görsel sanatlarla devam etti. Sanat tarihinde önemli izler bıraktılar.

Selma Gürbüz; kendine bir milologya yaratıyor. Şaman dansları yapan yaratıklar, 'Siyah Kalem'in gizemli büyüleri, yıldıznamelerden alıntılarla sanatını bizlere anlatırken sanki o imgelerin geçmişten değil de gelecekte olduğunu düşünebiliriz. Onlar geçmişin ve geleceğin yaratıkları. Başlangıçta bir uyum vardı mağaralarda, Altamira'da, Laxo'da, Karain'de, Azteklerde, Mısır'da, Afrika'da, ama şimdi yok. Sanki Selma Gürbüz o uyumu gerçekleştirmek istiyor, hayal gücünü olabildiğince özgür bırakmış.

Mihri Müşfik; ilk türk kadın ressamlarından. Roma ve Paris'te eğitim aldıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. 1914 yılında İnas (kız) Sanayi-i Nefise Mektebi müdürlüğüne getirildi, bu kuruma ilk çıplak modeli sokan sanatçı ve eğitimci olarak tarihe geçti. Kendi sanatında da akademik yaklaşımı yeğleyen sanatçı akademik eğitim doğrultusunda dersler vermiştir. 1954 yılında Amerika'da ölmüştür.

Vera Mukhina; (1889-1953) Moskova ve Paris'te sanat eğitimi alan Vera Antoine Bourdelle atölyesinde heykel eğitimine devam etti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkesine döndü. Sosyalist gerçekçilik akımına giren Mukhina geleneksel figür anlayışını benimseyerek toplumcu gerçekçiliği savundu. 'İşçi ve Köylü Kadın' anıtsal heykeli başyapıtlarından biridir.

Kaethe Schmidt Kollwitz; (1867-1945) Münih kadınlar akademisinde resim okudu. 1904 yılında Paris'te Julian akademisini ziyaret etti. 1914'te oğlunu savaşta kaybetmesi 'Anne ve Ölü Oğlu' adlı eserini yansıtmalarının travmatik yansımasıdır. Prusya sanat akademisine kabul edilen ilk kadın sanatçıdır. Sosyalist dünya görüşü ve modern sanat anlayışı ile nazi almanyasında istenmeyen sanatçı oldu. Eserleri yasaklandı, sanat yapması engellendi, 1943'te Berlin'deki evi bombalandı. Akımı Ekspresyonizm idi.

Hale Asaf; (1905-1938) Roma'da teyzesi Mihri Müşfik'in yanında resim eğitimi aldı. Paris'te Namık İsmail'den ders aldı. 1921 yılında Berlin Güzel Sanatlar Akademisinde Prof. Kampf'ın öğrencisi oldu. 1924'te İstanbul'daki Kız Sanayi-i Nefise'ye dönerek, Feyhaman Duran ve İbrahim Çallı atölyelerinde çalıştı. 1927'de Paris'te Andre Lhote'dan resim dersleri aldı, 1931'de Paris'e yerleşti.

Neşe Erdok; 1940 doğumlu olan akademisyen sanatçı 1958-1963 yıllarında güzel sanatlar akademisi resim bölümünde Neşet Günel atölyesinde resim eğitimi aldı. 1965-1966'da Madrid'de

çalıştı. 1967-1972’de Paris güzel sanatlar yüksek okulunda eğitimine devam etti. Dönüşünde Mimar Sinan Üniversitesinde (G.S.A.) Neşet Günel atölyesinde akademisyen olarak görev yaptı. Toplumun alt tabakalarından insanları resmine konu edinen Neşe Erdok bu insanların iç dünyalarını tuvaline yansıtmak için gereğinde deformasyona başvurdu.

Hale Tenger; 1960 doğumlu sanatçı İstanbul G.S.F seramik bölümü mezunudur. Seramikten ziyade farklı malzemeler kullanarak oluşturduğu yerleştirmelerde çağdaş sanat alanında isim sahibi oldu. 1990 yılında yaptığı ‘Aşşa Kasımpaşa Ekolü’ eseri ile galvanize saç levha, kurşun, kılıç, musluk, su, boya gibi malzemelerin kullanıldığı yerleştirme ilk kez Galerî Nev’deki ‘Yedi Genç Sanatçı’ sergisinde yer aldı. Üçüncü İstanbul Bienalinde bu çalışması ile birlikte, ‘Böyle Tanıdıklarım Var II’ isimli yerleştirmeleri sergilendi.

Kadın hep üretir, üretirken de çevresini geliştirir. Sanatçılar da üretimle sıkı işbirliği içindedir. Kadınların özgürlüğü hareketinde kadınların durumu, sanat hareketleri içinde kadının durumudur. Kadının tarihi erkeğin tarihidir.

Erkeklerin egemen olduğu sanat dünyasında artık kadın sanatçı egemenliğine doğru kaymanın tohumları atılmıştır ve şimdi ürün alma zamanıdır.

Sevgi, sadakat, aile, annelik, dostluk gibi kadınların kendi yaratmadığı nosyonları yıkmalı ve yerlerine kendi duyarlılığımıza ve kendi arzularımıza göre yenilerini yerleştirmeliyiz. Erkeklerin bize dayattığı sanatları değiştirmek erkek tarafından yaratılan kadının özelliklerini yok etmek demektir. Bizim sanatlara getireceğimiz yeni değerler, kültürleşme sürecinde kadınlara yönelik yeni değerler yaratacaktır. Kadınların geleceği kadınların tarihi olacaktır.

Özgür kadın; modern yaşamdır

Özgür kadın; demokrasidir.

Özgür kadın; çağdaşlıktır.

KAYNAKLAR

- Antmen, Ahu. 2008 '20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar'. 'Kadın Hakları Feminist Sanatı'. S. 239 – 244
- Coşkun, Bekir. 2004 'Özgür Kadın', Onuncu Köy Hürriyet Gazetesi, Doğan Medya Grubu, İstanbul
- Dasdarlı, Elif. 2008 'Huzursuzluğun Derinliklerindeki Duyarlık'. Artist Modern, Mas Matbaacılık, İstanbul
- Edgü, Ferit. 2003 'Görsel Yolculuklar', 'Semiha Berksoy Bir Tansık' Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Edgü, Ferit. 2003 'Görsel Yolculuklar Fahrelnisa – Aliye – Füreyya Üçü Birlikte' Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Erden, Osman. 2010 'Bilmeniz Gereken 50 Türk Ressam Ve Tablosu' Tempo 'Mihri Müşfik' Doğan Burda Dergi Yayıncılık, İstanbul
- Erden, Osman. 'Modern Sanat Hakkında Bilmeniz Gereken Herşey'. 2012 Tempo, Boyut Matbaacılık
- Eseller Pasin, Gülseren. 2009 'Kongre Özet Kitabı' 'Sanatta Kadınların Yeri' Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi, Abstracts, s.210 D.E.Ü. Fen. Edebiyat Fak. Dinç Ofset, İzmir
- Küçük, Kemal. 2010 'Semiha Berksoy, Uzun Yaşadı Genç Öldü'. Milliyet Sanat, Doğan Ofset, İstanbul
- Kılıç, Esra. 2012 'Sanatın Moda Yaratıcı Kadınları' Milliyet Sanat S.60 Doğan Ofset, İstanbul
- Polat, Nusret. 2010 'Neşe Baydar'da Soyutun Gücü ve Boşluk Fikri'. Artist Modern, Mas Matbaacılık, İstanbul
- Şenyapılı, Önder. 2008 'Mürşide İçmeli'nin Geliştirdiği Kişilikli Önbaskı Dili'. Artist Modern, Mas Matbaacılık, İstanbul
- Şener, Dilek. 2006 'Bedendeki Çizgilerden Benliğin Sır Odasına Sızmak'. Milliyet Sanat, Doğan Ofset, İstanbul
- Turgut, Engin. 2007 'Toprağın Dili, Geleceği Konuşulur'. Artist Modern, Mas Matbaacılık, İstanbul

KADIN FARKINDALIĞINI ARTTIRMAYA YÖNELİK BİR PROGRAM: LİDER KADIN EĞİTİMLERİ (AİLE PLANLAMASI VE ÜREME SAĞLIĞI [APÜS] DERNEĞİ ETKİNLİĞİ)

Mahide DEMİRELÖZ*, Aysun EKŞİOĞLU*, Birsen K.SAYDAM*, Esin ÇEBER*

Meltem İÇEKLİOĞLU, Doğan DEMİR***, Ecz. Emel ACAR**

ÖZET

Aile Planlaması Üreme Sağlığı (APÜS) Derneği; 7 Şubat 2011 tarihinde kurulmuş genç bir dernektir. Derneğin amacı ve faaliyet alanı; aile planlaması, üreme sağlığı, ana-çocuk sağlığı, adölesan sağlığı, kadına yönelik şiddet ve koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesini sağlamak ve bu konuda çalışmalar yapan kişi ve kuruluşlara destek vermektir. Bu açıdan değerlendirildiğinde hizmet ettiği kesimin büyük bir kısmını kadınlar oluşturmaktadır. Derneğin etkinlikleri arasında kadınların farkındalıklarını arttırmak önemli bir yer tutmaktadır. Bu amaçla dernek “Lider Kadın Eğitimleri” gerçekleştirmektedir. Bu eğitimlerde konularında uzman kişiler tarafından; temel haklar, kadınların sivil toplumdaki yeri/önemi, bilgi edinme kanunu, ailenin korunması, toplumsal cinsiyet, kadına yönelik şiddet ve bu eksende kadın sığınma evleri, medya ve kadın, dünyada ve Türkiye’de üreme sağlığı, toplum beslenmesi, kadınlarda sık görülen jinekolojik sorunlar konularına yer verilmektedir.

APÜS Derneği; belediyeler, muhtarlıklar, il dernekler müdürlüğü, ilköğretim okulları ve diğer sivil toplum kuruluşları (STK) vb ile işbirliğine girerek onların aracılığı ile eğitimlerin halka duyurulmasını sağlar. Yapılan işbirliğine göre katılımcı sayısı tamamlandığında program başlatılır. Bu arada APÜS Derneği yönetim kurulu, eğitmenlerle de görüşmeler yaparak programın yürütülmesini ve organizasyonunu gerçekleştirir. Lider kadın eğitimleri interaktif eğitim yöntemleri ve yetişkin eğitimi ilkeleri kullanılarak yapılır. Eğitimler; ortalama 20 kişi ile sınırlandırılan katılımcı sayısı ile 10 iş günü öğleden sonraları iki saat ardışık olarak yapılır. Her kadının katılabilmesine açık olan programda, sadece eğitimlere eksiksiz katılabilme koşulu aranmaktadır. Yılda iki kez APÜS Derneği tarafından organize edilerek yürütülen Lider Kadın Eğitimleri’ne şu ana kadar 88 kadın katılmıştır. Topluma yarar sağlayan, kendi kendine yetebilen, akran eğitimi yolu ile çevresindeki kadınlarla bilgilerini paylaşan, onlara yol göstericik yapan, sorumluluk ve kararlılık ile çevresindeki kadınları pozitif bir şekilde etkileyen kadınlar yetiştirmek amacıyla gerçekleştirilen Lider Kadın Eğitimleri’nde farkındalıklarını arttırmak amacıyla daha birçok kadına ulaşmak planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Kadın, Sağlık, Cinsellik

*Ege Üniversitesi, İzmir Atatürk Sağlık Yüksekokulu

** Ege Üniversitesi, Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilimdalı

***Bornova Belediyesi, Sağlık İşleri Müdürlüğü

GİRİŞ:

Aile Planlaması Üreme Sağlığı (APUS) Derneği; 7 Şubat 2011 tarihinde kurulmuş genç bir dernektir. Derneğin amacı ve faaliyet alanı; aile planlaması, üreme sağlığı, ana-çocuk sağlığı, adölesan sağlığı, kadına yönelik şiddet ve koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesini sağlamak ve bu konuda çalışmalar yapan kişi ve kuruluşlara destek vermektir. Bu açıdan değerlendirildiğinde hizmet ettiği kesimin büyük bir kısmını kadınlar oluşturmaktadır. Derneğin etkinlikleri arasında kadınların farkındalıklarını arttırmak, sosyal hayatta aktif olmalarını sağlamak önemli bir yer tutmaktadır.

Kadınların sosyal hayatta aktif olmaları ile özgür, adil ve hoşgörülü, sosyal etkileşimi yansıtan toplumsal değerlerin, düşüncelerin ve davranışların güçlenmesi arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Değerleri ve düşünceleri güçlenen kadınlar; kararlı, katılımcı, söz sahibi, farkındalıkları yüksek ve üretken olurlar, dengesizlik ve haksızlıklarla mücadele etme gereği duymaya başlarlar. Değerlerin güçlenmesi sosyalleşmeyi ve idealleri için emek vermeyi beraberinde getirir. Çevrede gelişen sorunlara çözüm geliştirmeye çalışan, demokratik, iletişime açık, ayırım yapmayan, duyarlı ve eşitliğe inanan kişiler liderlik özelliklerine sahip değer, düşünce ve davranışları güçlü kişilerdir. Terzioğlu ve Taşkın (2008) liderliği, bir grup insanı belli amaçlar etrafında toplayabilme ve bu amaçları gerçekleştirmek için onları harekete geçirme bilgi ve becerilerinin toplamı olarak tanımlamışlardır. Liderlik herkesin içinde olan potansiyel, öğrenilebilen, geliştirilen becerilerdir (Terzioğlu ve Taşkın, 2008). Kadın liderliğinin yetersiz olması halinde gelişmekte olan veya gelişmiş ülkelerdeki az gelişmiş bölgelerde kalıcı bir ilerleme kaydetmek mümkün görünmemektedir (Şişman, 2007). Kadın erkek eşitliği üzerine kurulu kalıcı bir ilerlemenin sağlanabilmesi, evde, iş yerinde, ulusal ve uluslararası kuruluşlarda, kadın ve erkek arasında güç, sorumluluk ve paylaşım ilkesinin kurulmasının ön koşuludur. Birleşmiş Milletler Dördüncü Kadın Konferansı (Pekin, 1995) sonucu oluşturulan Eylem Planı'nda da; kadınların ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarda eşit haklara sahip olarak toplumsal ve özel hayatın her alanında aktif olmalarını engelleyecek tüm faktörlerin bertaraf edilmesi amaçlanmaktadır. Bu anlamda da, Dünya Bankası her alanda cinsiyet eşitliğinin teşvikini, Üçünü Milenyum Gelişim Hedefi'ni temel alan yoksulluğu azaltmak ve ekonomik büyümeyi canlandırmak görevinin önemli bir bileşeni olarak görmektedir (Şişman, 2007; Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Raporu, 1995; Norris and Inglehart, 2000; Dünya Kalkınma Raporu, 2012). Kadınlar, çağlar boyunca cinsiyeti nedeniyle, ülkenin yönetiliş biçimine, dini inanışlarına ve geleneksel kültürüne bağlı olarak değişen rollere sahip olmuş ve bunlara bağlı olarak birçok alanda dezavantajlı duruma düşmüşlerdir Cinsiyet klişeleri ve cinsiyete göre belirlenmiş işler, çalışma yaşamında kadınlar için engeller yaratmakta ve bu kalıpları korumaktadırlar. Kadınlar istihdamda fırsat eşitliği yaratmada başarılı olmak bakımından bu engellere karşı koymak durumundadırlar (Terzioğlu ve Taşkın, 2008; Eagly ve Carli, 2003; Uzun, 2005).

Son 20-30 yıldır kadınların içinde yaşadıkları toplumlarda eskiye oranla daha aktif hale gelmelerine rağmen, özel ve toplumsal yaşamda olmaları gereken yerlerde olmadıklarını görülmektedir. Kadınların politik alanda önemli ölçüde aktif olduğu İskandinavya gibi toplumlarda cinsiyet ilişkileri ve buna bağlı olarak da sosyal ve ekonomik ilişkiler daha adil koşullarda sürdürülmektedir. Kadınlar için ekonomik fırsatlara erişimin iyileştirilmesi, hane halkındaki ve toplumdaki söz haklarının ve etkinliklerinin artırılmasında önemli role sahiptir. Bu nedenlerden dolayı cinsiyet eşitliğini teşvik edecek ve kadınların liderlik rollerini güçlendirecek politik reformlara ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır (Eagly ve Carli, 2003; Şişman, 2007; Norris ve Inglehart, 2000).

Tüm bu gelişmelerden yola çıkarak, kadınların her alanda güçlenmelerini sağlayabilmek amacıyla APÜS Derneği tarafından “Lider Kadın Eğitimleri” gerçekleştirilmektedir. Bu eğitimler ile gecekondü bölgesinde yaşayan kadınlara, başta toplumsal cinsiyet olmak üzere yerel sorunların çözümünde liderlik yapabilecek bilgi ve beceriye sahip; bölgelerinde var olan sorunlar konusunda topluma önderlik yaparak kadınların kamusal ve sosyal alanlarda karar mekanizmalarında katılımcılığını arttıracak lider kadın yetiştirmek amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Lider kadın eğitimleri dernek ve işbirliği yapan bir kurum vasıtası ile gerçekleştirilmektedir. Dernek olarak APÜS DERNEĞİ; yaptığı ön ziyaretler ve gerekli yazışmalarla işbirliği yapacağı kurumlara teklifte bulunur. İşbirliği yapılan kurumlar; belediyeler, muhtarlıklar, il dernekler müdürlüğü, ilköğretim okulları vb'dir.

Rol Dağılımları:

APÜS DERNEĞİ yönetim kurulu; eğitimcilerle görüşmeler yaparak programın yürütülmesini ve organizasyonunu gerçekleştirmektedir. Eğitim programının oluşturularak dikey program dahilinde hazırlanıp çoğaltılması, katılımcılara dağıtılması, her eğitim öncesi yönetim kurulundan bir üyenin önderliğinde sınıf düzeninin sağlanması, gerekli araç-gerecin temini, eğitimcinin ulaşımı, ders notları ve fotokopi vb. görevleri dernek üstlenmektedir. Programın bitiminde verilecek katılım belgelerinin hazırlanması ve basımı da APÜS DERNEĞİ'ne aittir.

İşbirliği yapılan kurum; İşbirliğine girilen kurum aracılığı ile eğitimlerin halka duyurulması gerçekleştirilir. Eğitimlerin yapılacağı ortamın sağlanması, ihtiyaç duyulan konuların belirlenmesi ve yine ihtiyaç dahilinde katılımcıların ulaşımı da işbirliği yapılan kurum tarafından sağlanır. Katılımcıların kriterlere uygun olup olmadığı ve ilk iletişim listesini oluşturmak ve katılımcı sayısı tamamlandığında programın başlaması için dernekle sürekli irtibat halinde olmak işbirliği yapılan kurumun görevleridir.

Programa kabul koşulları:

Her kadının katılabilesine açık olan programda, tek koşul eğitimlere eksiksiz katılabilmektir. İşbirliği yapılan kurumun belirlemiş olduğu sınırlar çerçevesinde, gecekondlu yerleşimi olan, göçle oluşmuş (Mevlana, Doğanlar, Yunus Emre, Merkez, Çamkule, Zafer, Serintepe ve Birlik Mahalleleri vb) yerlerde ikamet eden; en az bir çocuk sahibi, bulunduğu mahallede en az 3 yıldır ikamet eden ve orada referans bir kişi olduğuna dair kişisel beyan veren, en az ilkokul mezunu olan kadınlar programa kabul edilerler.

Programın Yürütülmesi:

Lider kadın eğitimlerinde dersler, alanında uzman kişiler tarafından, interaktif eğitim yöntemleri kullanılarak ve yetişkin eğitimi teknikleri ile uygulanmaktadır. Eğitimler; 20 kişi ile sınırlandırılan katılımcı sayısı ile 10 iş günü öğleden sonraları iki saat aralıklı olarak yapılır. Eğitimlerin sonunda katılımcılarla isteğe yönelik olarak bir sosyal program da gerçekleştirilir.

Eğitimin Hedefleri:

1. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile ilgili konularda bilgi kazanması; toplumsal cinsiyet eşitliği, haklar (insan, kadın, üreme sağlığı), kadına yönelik şiddet ve baş etme, kadınların kullanacağı hukuksal süreçler, günlük yaşamda yaşanan bireysel ve yerel sorunlar (şiddet, adolesan gebelikler) ve bu sorunların çözümünde başvuru yapılabilecek kurumlar hakkında bilgi ve beceri sahibi olması,
2. Eğitim almış lider kadınların günlük yaşamda karşılaşılan bireysel ve yerel sorunların çözümünde Topluma Dayalı Hizmet Modeline uygun yaklaşımla kadınları bilinçlendirme becerisi kazanması,
3. Eğitim programını tamamlamış lider kadınların yaşadıkları yerlerdeki sivil toplum kuruluşlarına üye olmaları varsa "Kent Konseyi" çalışmalarına katılmalarının sağlanması,
4. İşbirliği yapılan kuruluşlarda çalışan gönüllülerden oluşan bir grubun lider kadın programı hakkında bilgilendirilerek, eğitim almış olan lider kadınlara hizmet sunumunda destek olmalarının sağlanması,
5. Mevzuat koşulları kapsamında eğitim almış olan lider kadınların "Toplum Gönüllüsü" olarak görev almalarının ve saha gözlemcisi aracılığı ile bölgesinde hizmetin sürdürülebilirliğini sağlanması, programın hedefleri arasındadır.

BULGULAR VE YORUM

Kadınların farkındalıklarını arttırmak üzere yılda iki kez APÜS DERNEĞİ tarafından organize edilerek yürütülen “Lider Kadın Eğitimleri” 4 kez düzenlenmiş olup, şu ana kadar 88 kadın katılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1 incelendiğinde; Lider kadın eğitimlerinin ağırlıklı olarak Bornova ilçesine bağlı bölgelerde gerçekleştirilmiş olduğu görülmektedir. Bu durum derneğin çalışma bölgesinin Bornova ilçesi olmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre lider kadın eğitimleri programına katılmış olan kadınların %77.27’sinin Bornova’da yaşadığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Lider kadın eğitimlerinin işbirliği yapılan kurum, eğitim bölgesi ve katılımcı sayılarına göre dağılımları

Eğitim No	Dernek ve işbirliği yapılan kurum	Eğitim Bölgesi	Katılımcı sayıları	
			sayı	%
1	APÜS Derneği ve Bornova Belediyesi	Altındağ, Bornova	25	28.40
2	APÜS Derneği ve Bornova Belediyesi	Altındağ, Bornova	20	22.73
3	APÜS Derneği, EKAM ve Bornova Belediyesi	Evka – 4, Bornova	23	26.14
4	APÜS Derneği ve İzmir İl Dernekler Müdürlüğü	İzmir	20	22.73
Toplam eğitim almış olan lider kadın sayısı			88	100.00

APÜS Derneği işbirliğine girdiği kuruma yaptığı ön ziyarette lider kadın eğitiminin tanıtımı yapmanın yanı sıra programın hitap edeceği hedef grubu tanımak amacıyla da görüşmeler yapar. Bu görüşme sonrası kurum, eğitim alacak kadınların en çok ihtiyaç duyduğu konuları belirler. Konular belirlendikten sonra program ve eğitimciler kesinleşir.

Lider kadın eğitimlerinin ağırlıklı olarak gerçekleştirildiği ve APÜS Derneğinin çalışma alanı olarak belirlemiş olduğu Bornova’nın gecekondu semtlerinde yaşayan kadınların profili, eğitim programını oluşturmak amacıyla yapılan gözlemlerde ve eğitimler sırasında katılımcılarla yapılan görüşmelerde de belirlenmiştir. Bu veriler bir sonraki eğitim programının oluşturulmasında da etkili olmuştur.

Lider kadın eğitimlerine katılan kadınların %77.27’sinin Bornova’nın gecekondu semtlerinde yaşayan kadınlara ait genel veriler şöyledir: son yıllarda toplumdaki okuryazarlık ve eğitim alma oranının artmasına rağmen, derneğin çalışma bölgesinde (Bornova) kadın ve erkeğin eğitim fırsatlarından eşit olarak yararlanma açısından aralarındaki fark hala kapanmamıştır. Bu bölgelerin göç oranının fazla olması da etkileyen bir etmendir. Okur yazar olmayan kadın oranı (3099) erkeklerin (642) 4.8 katıdır. Aynı zamanda bu bölgede, 15 yaş üzeri kadınların büyük bir kısmı ilköğretim sonrası eğitime devam etmemektedir. Bornova’nın diğer mahallelerine oranla bu bölgelerde doğurganlık çok daha yüksektir. Bölgede üreme sağlığına ilişkin sorunlar ve kadına karşı şiddet yaygın, erken yaşta evlilikler ve adolesan gebeliklerin oranı yüksektir. Kente kamu kurumlarında sunulan hizmetlere ulaşım da bilinçsizlik ve yetersizlik söz konusudur. Kente gelen kadınların ev içi alandan dışarıya çıkmalarıyla ilgili gelenek- kültür veya eğitim yetersizliği nedeniyle engelleri vardır. Kentin sunduğu sosyal ve kamusal hizmetlerden yararlanmakta güçlük yaşamaktadırlar. Yine, kadınlar yerel yönetimlerde, karar mekanizmalarında yer almakta güçlük yaşamaktadırlar. Bu sorun da onların kendilerine ait problemleri iletmelerinde aksaklığa neden olmaktadır.

Tablo 2: Lider kadın eğitimlerinde anlatılan konuların dağılımları

Konular	Eğitilere göre katılan kadın sayısı									
	1.Lider Kadın eğitimi		2.Lider Kadın eğitimi		3.Lider Kadın eğitimi		4.Lider Kadın eğitimi		Toplam (N:88)	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadınların Sivil Toplumdaki Yeri	-	-	20	31,7	23	36,6	20	31,7	63	71,6
Örgütlenme ve Önemi	-	-	20	100	-	-	-	-	20	22,7
Bilgi Edinme Kanunu Dilekçe Yazma, CV Hazırlama	25	36,8	20	29,4	23	33,8	-	-	68	77,2
Liderlik ve Sivil Toplum	-	-	-	-	-	-	20	100	20	22,7
STK'lar ve Kendilerini Değerlendirmeleri (SWOT Analiz)	-	-	-	-	-	-	20	100	20	22,7
Derneklerin Eğitim Sorumluluklarının Geliştirilmesi	-	-	-	-	-	-	20	100	20	22,7
Girişimcilik	25	55,5	20	45,5	-	-	-	-	45	51,1
Temel Haklar (İnsan, hasta, çocuk, hayvan)	-	-	-	-	-	-	20	100	20	22,7
Ailenin Korunması	25	36,8	-	-	23	33,8	20	29,4	68	77,2
Medya ve Kadın	25	28,4	20	22,7	23	26,2	20	22,7	88	100
Toplumsal Cinsiyet	25	28,4	20	22,7	23	26,2	20	22,7	88	100
Öfke Kontrolü	-	-	20	100	-	-	-	-	20	22,7
Kadına Yönelik Şiddet Ekseninde Kadın Sığınma Evleri	25	28,4	20	22,7	23	26,2	20	22,7	88	100
Dünya'da ve Türkiye'de Üreme Sağlığı	25	28,4	20	22,7	23	26,2	20	22,7	88	100
Gereksiz İlaç Kullanımı	25	36,8	20	29,4	23	33,8	-	-	68	77,2
Güvenli Gıda	25	36,8	20	29,4	23	33,8	-	-	68	77,2
Toplum Beslenmesi	25	36,8	20	29,4	23	33,8	20	29,4	88	100
Aile Planlaması Yöntemleri	25	36,8	20	29,4	23	33,8	20	29,4	88	100
Doğuma Hazırlık Okulları	25	36,8	20	29,4	23	33,8	-	-	68	77,2
Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Taciz ve Korunma	25	28,4	20	22,7	23	26,2	20	22,7	88	100
Kadına Yönelik Kanserler ve Erken Tanı	25	36,8	20	29,4	23	33,8	-	-	68	77,2

Lider kadın eğitiminde anlatılmamış olan konular Tablo 2'de “-” olarak belirtilmiştir.

APÜS Derneği işbirliğine girdiği kurumlarla gerçekleştirdiği dört lider kadın eğitiminde anlatılan konular Tablo 2’de yer almaktadır. Tablo incelendiğinde; Lider kadın eğitimlerine katılan kadınların tamamının (%100); “Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Taciz ve Korunma”, “Aile Planlaması Yöntemleri”, “Dünya’da ve Türkiye’de Üreme Sağlığı”, “Toplum Beslenmesi” ve “Medya Kadın” konularında eğitim talep ettikleri ve bu eğitimleri aldıkları saptanmıştır (Tablo 2).

Tüm bu bulguların sonucunda; Lider Kadın Eğitimleri programının konuları ihtiyaca göre değerlendirildiğinde şu şekilde belirlenmektedir. “Lider Kadın Eğitimleri” kapsamında üreme sağlığına ilişkin sorunların ve erken evlilikler ile adolesan gebeliklerin önlenmesi için “**Üreme hakları kapsamında insan, kadın, engelli üreme hakları, Basında ve medyada kadının görünüş biçimleri**” konularına yer verilmektedir. Eğitimin önemi vurgulanarak, ilköğretim sonrasında erkek çocuklara sağlanan eğitim hakkının kız çocuklara da sağlanarak, mahallede kızların da örgün eğitime devam etmelerinin sağlanması hakkında bilinç oluşturulması için “**Dünya’da ve Türkiye’de Nüfus, Üreme Sağlığı Politikalarının kadının statüsüne etkisi, Toplumsal Cinsiyet, İnsan, Kadın, Engelli üreme hakları**” konularına vurgu yapılmaktadır. Gecekondu bölgelerinde yaşayan kadınların sosyal, kültürel ve sağlık hizmetlerine ulaşımında bilinci arttırmak için ve kentin sunduğu hizmetlere ulaşımı sağlamak amacıyla bilinç oluşturmada; eğitim programında **Şehrimizi tanıyalım gezisi** yer almaktadır. “**Yerel yönetimler ve kadına yönelik faaliyetleri ile Doğum ve, ölümler ile ilgili işlemler**” konuları anlatılarak bu alandaki gereken farkındalığın yaratılması hedeflenmektedir. Bölgede yaşayan kadınların, kentin sunduğu sosyal ve kamusal hizmetlerden yararlanabilmeleri amacıyla “**Kamu Kurumlarının Kullanılmasına Yönelik Dilekçe Yazma**” konulu uygulamalı ders yapılmaktadır. Eğitim programında “**Kamu Kurumlarının kullanılması-Kentsel hizmet birimlerinin yerinde tanıtılması**” ve gecekondu bölgesinde yaşayan kadınların kentte yaşadıkları yabancılık problemini en aza indirmek için yaşadıkları sorunlara yönelik yardım ve destek alabilecekleri kaynaklara ulaşabilmeleri amacıyla Adliye, Nüfus Müdürlüğü, Tapu Müdürlüğü, Vergi Dairesi ve Karakol ziyareti planlanmaktadır. Ayrıca, kadına karşı şiddet ile baş etmede, kadınların kendilerini güçlendirmelerine yönelik konular ile kadınların kendileri ya da çevrelerindeki kadınların şiddetle karşılaşmaları durumlarında başvurabilecekleri kurum-kuruluş ve hukuksal süreçler konusunda bilinç kazandırılmaktadır.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Kadınlara ilişkin önem arz eden sağlık sorunlarına, üreme sağlığı ve aile planlaması alanlarında daha fazla karşılaşmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği de sağlık alanında kadının en çok üreme sağlığını etkilemektedir. Ancak kadın sağlığı; duygusal, sosyal ve fiziksel iyiliği kapsamakta ve biyolojik, sosyal, siyasal ve ekonomik koşullar tarafından belirlenmektedir. Kadın sağlığı, aile ve toplumdan kaynaklanan psiko-sosyal ve toplumsal etkenler, kadının bireysel sağlık durumu, kadının üremedeki rolü ve sağlık hizmetlerine erişilebilirliği gibi çeşitli faktörlerin etkisi altındadır. Toplulukların sağlığın teşviki ve geliştirilmesi alanındaki kapasitesinin artırılması için uygulamalı eğitim, liderlik eğitimi ve kaynaklara erişime ihtiyaç vardır. Kadınların özellikle de yoksul ve kırsal/gecekondu bölgelerinde yaşayan kadınların “görünmeyen liderlikleriyle” aileyi ve çevrelerini ayakta tutma ve hem kendileri hem de aileleri ve çevreleri için yaşamı yeniden üretme konusunda inanılmaz yaratıcılık ve çabaları vardır. Ancak, dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi ülkemizde de özellikle kadınların bu çabaları ve toplumsal yaşamdaki katkıları bilinçli olarak göz ardı edilmektedir. Üstelik toplumu bir arada tutan kadınların kendileri de çoğunlukla bu liderliklerinin farkında değildirler (Şimşek, 2011; T.C. Ulusal Eylem Planı, 2008; Şişman, 2007).

Öte yandan, kendi yaşamlarını ve mahallelerini/toplumlarını dönüştürmeye yarayacak, hayat deneyimlerinden kaynaklanan uzmanlık, potansiyel ve liderlik becerilerine rağmen kadınlar, ekonomik kaynaklara sınırlı ulaşırlar ve sosyal, politik ve ekonomik karar verme süreçlerinin dışında bırakılırlar. Bu da kadının güçlendirilmesinin salt ekonomik bir mesele değil, aynı zamanda politik olduğunun bir göstergesidir. Kadınların yaşamlarını etkileyen kararları etkileyebilmesi ise ancak politik katılım ve temsille mümkündür. Kadınların politik katılımı ev içinden mahalleye, yerele ve ulusala uzanan çok çeşitli düzeylerde gerçekleşir ve her düzeydeki katılımı bir sonrakini daha da güçlendirecektir. Bu nedenle, kadınların öncelikle yerel düzeyde kendi öncelikleri etrafından örgütlenmelerini kolaylaştıracak yaklaşım ve çabalara ihtiyaç vardır. Çünkü kadınlar, ancak kendi bağımsız kuruluşlarıyla ve kendi aralarındaki iletişimi güçlendirerek önceliklerini yerel gündeme getirebilirler (Şişman, 2007; Eagly and Carli, 2003).

Topluma yarar sağlayan, kendi kendine yetebilen, akran eğitimi yolu ile çevresindeki kadınlara bilgilerini paylaşan, onlara yol göstericilik yapan, sorumluluk ve kararlılık ile çevresindeki kadınları pozitif bir şekilde etkileyen kadınlar yetiştirmek amacıyla gerçekleştirilen “Lider Kadın Eğitimleri”nde farkındalıklarını arttırmak amacıyla daha birçok kadına ulaşmak planlanmaktadır. Böylece kadının, geleneksel annelik ve ev kadınlığı rollerinin dışında; erkeklerle eşit koşullarda eğitime katılma, bir meslek sahibi olma, ekonomik bağımsızlığını ve karar verme hakkını elde ederek toplum içinde güçlenmesi sağlanacaktır. Kadının giderek güçlenmesi ise onun hem aile içerisinde hem de toplumsal alanda daha fazla liderlik davranışı göstermesine neden olacaktır. Bu anlamda, kadın ve toplum ile ilgilenen tüm sivil toplum kuruluşlarının ulusal ve uluslararası düzeyde eğitim programları düzenleyerek “lider kadınlar” yetiştirmek adına önemli sorumluluklar düşmektedir (Terzioğlu ve Taşkın, 2008; Eagly and Carli, 2003).

KAYNAKÇA

Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Raporu (1995). Pekin: Yeni Milenyum Sözleşmesi : Pekin Deklarasyonu ve Aksiyon Platformu, 4/15 Eylül.

Dünya Kalkınma Raporu (2012). Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma. Dünya Bankası(www.worldbank.org/,(04.04.2012).

Eagly, A.H. and Carli, L.L.(2003). The female leadership advantage: An evaluation of the evidence, The Leadership Quarterly, (14) 807–884.

Norris, P. And Inglehart, R.(2000). Cultural barriers to women’s leadership:a worldwide comparison.quebec city. International Political Science Association World Congress, 8/7

Şimşek, H.(2011).Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadın üreme sağlığına etkisi: Türkiye örneği 2011. Dokuz Eylül Tıp Fakültesi Dergisi, 25(29):119 – 126.

Şişman, Z. (2007). Çeviri: Seçenekler Yaratmak: kadınlar için liderlik eğitimi el kitabı.İstanbul: Kadın Emekini Değerlendirme Vakfı (KEDV) Yayınları.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2008). Toplumsal cinsiyet eşitliği ulusal eylem planı(2008–2013),Ankara.

Terzioğlu, F., Taşkın, L.(2008). Kadının toplumsal cinsiyet rolünün liderlik davranışlarına ve hemşirelik mesleğine yansımaları. C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 12(2):62-67.

Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliği: sorunlar, öncelikler ve çözüm önerileri (2008). Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği ve Türkiye Kadın Girişimcileri Derneği Ortak Yayını.

Uzun, G.(2005). Kadın ve erkek yöneticilerin liderlik davranışları arasındaki farklılıklar ve bankacılık sektöründe uygulama.Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,İşletme Anabilimdalı,Adana.

2. OTURUM

SİYASETTE KADININ YERİ

İLERİ DEMOKRATİK YAŞAMDA ÇOKEŞLİLİK

Sercan Hamza BAĞLAMA

**Siyasetle ilgilenmeyen aydınları bekleyen kaçınılmaz sonuç, cahiller tarafından yönetilmeye razı olmaktır.
EFLATUN*

**Yol arkadaşım Eren Şencan'a ithafen...*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye toplumunda son yıllarda meydana gelen İslami muhafazakârlaşma eğiliminin kadın yaşamını gelecekte nasıl dönüştürebileceğini distopyan bir kurgu içinde radikal eleştirel mübalağalar (satirical hyperboles) ve mitleştirme dili (myth-making language) kullanarak aktarabilmektir. 2020'lerin Türkiye'sinde bir bilim insanının, erkeğin birden çok kadınla evlenebildiği patriarkal bir düzenin kadınlara ve topluma neler kazandırabileceğini anlattığı bilimsel bir eser formatında hazırlanacak olan bu çalışma, son günlerde çokeşlilikle ilgili garip çıkışlarıyla gündeme gelen "Davranış Bilimleri Uzmanı" Sibel Üresin, "yazar" Sena Maraşlı ve Rize "Belediye Başkanı" Halil Bakırcı gibi isimlerin açıklamalarından da altınlar yapacaktır. Çok eşliliğin işsizlik sorununu çözeceği, topluma "bir arada yaşama" kültürünü aşılayacağı, kadın-erkek ilişkilerinin daha sağlıklı olmasını sağlayacağı gibi bilimsel iddialarda bulunacak olan bu "eser", Jonathan Swift'in "Mütevazı Bir Öneri" isimli çalışması ile Margaret Atwood'un Damızlık Kızın Öyküsü başlıklı romanından esinlenmiştir. Ayrıca, bu "eser" evdeki iş bölümü, evde geçirilen süre boyunca yapılabilecek etkinlikler, dört kadının kendi aralarındaki mükemmel uyumu ve benzeri konular üzerine de yoğunlaşacaktır. "Objektif tarafsızlık" tekniğini göz ardı etmeyecek ve hem içerik hem de form olarak ironiyi yakalamayı hedeflemekte olan bu çalışma, kadın özgürlüğü açısından tehdit unsuru olan bu gericileşme sürecine farklı bir şekilde dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Çokeşlilik, 2020'lerin Türkiye'si

POLIGAMY AS AN EXAMPLE OF THE ADVANCED DEMOCRATIC LIFE

ABSTRACT

The objective of this study is to reveal how the recent conservative Islamic tendencies in Turkey will reshape the lives of women in the near future by making use of satirical hyperboles and myth-making language in a dystopian fiction. This study, which is to be presented as a scientific article (in Turkey of the 2020s) in which what a patriarchal system where polygamy prevails could provide women and society will be emphasized, will employ intriguing and interesting quotations from Sibel Üresin, Sena Maraşlı and Halil Bakırcı who are successively behavioral science expert, writer and Rize mayor. This study, which scientifically asserts that polygamy will create a solution to the unemployment, inject peaceful coexistence and ensure much better man-woman relationship, was inspired from Jonathan Swift's "Modest Proposal" and Margaret Atwood's The Handmaid's Tale. In addition, this study is to focus upon such some topics as work sharing at home among wives, some social activities, and interpersonal harmony among wives and so on. Aiming to employ objective partisanship and to create irony both at form and content, this study, in a funny way, intends to draw attention to the conservatism which has gradually been a threat for women's liberation.

Key Words: Science, Polygamy, Turkey of the 2020s

**Kadının cihadı, kocası ile iyi geçinmektir.*

GİRİŞ

Erkeklerin dört kadınla evlenebilmesini yasaklayan ve bu nedenle insan haklarını, demokrasiyi ve özgürlükleri hiçe sayan despot, statükocu ve anti-demokratik düzenin yıkılmasının ardından hayli zaman geçti. Bu süreç boyunca birtakım zorluklar ile karşılaştık; ancak gösterilen çaba ve azmin bir ürünü olarak hem ekonomik ve sosyal yönden ülkemizin gelişimi ve refahı için hem de daha özgürlükçü siyasal bir düzen için gerekli olan ilerici ve özlem duyulan atılımların gerçekleştirilmesi herkesi mutlu etti. Sonuç olarak milli ve sivil iradenin yıllardan beri süregelen isteği ve arzusu gerçekleşmiş oldu. Parlametonun büyük çoğunluğunun inisiyatifi ile toplumsal hayatımızda legal olarak yer almaya başlayan çokeşlilik sosyal bilimler literatüründe oldukça yeni bir konudur ve bu nedenle bu konu ile ilgili kapsamlı ve objektif çalışmalara rastlamak oldukça zordur. Bu çalışma, bu eksiklik göz ardı edilmeyerek, poligaminin toplumumuz üzerindeki etkisi ekonomik, siyasal ve sosyokültürel olarak üç ana başlık altında kategorize edilmiştir. İlk olarak çok eşliliğin ekonomik anlamda hem bireylere hem de topluma sağladığı yararlarından genel olarak bahsedilecektir; ardından da poligaminin toplumsallaştırılması pratiğinin aile kurumuna olan pozitif ve negatif etkileri üzerinde durulacaktır. İkinci kısımda, çok eşliliğin siyasal konjonktüre demokrasi, özgürlükler ve insan hakları bağlamında kazandırdığı artılar üzerinde durulacaktır. Son kısımda ise çokeşliliğin birey yaşamı üzerine olan sosyal ve kültürel kazanımları spesifik örnekler ile desteklenmeye çalışılacaktır.

EKONOMİK KAZANIMLAR

21. yüzyılın başından itibaren ülkemiz ekonomik anlamda ciddi bir atılım gerçekleştirmiştir; özellikle de 21. yüzyılın ikinci on yarısında, rakamlarla da somut olarak ifade edilebileceği üzere, hızla büyüyen ve zenginleşen ilk on ülke arasına girebilmiştir. Özelleştirmelerin hız kesmeden devam etmesiyle ülke çapında sağlanan verimlilik, ülkemize sıcak para akışının sağlanması ve büyük ölçekli yatırımların teşvikiyle yabancı sermayedarların ülkemizde fabrikalar kurarak halkımıza istihdam sağlaması bu ekonomik gelişmeleri sağlayan etkenlerden sadece birkaçıdır. Ekonomik alanda yaşanan bu iyileşme ve istikrarın etkisi toplumsal tabanda da hissedilmiştir. Örneğin; asgari ücrete çift haneli yapılan zamlar sonucu asgari ücretin 1000 TL sınırına dayanmış olması halkımızın yüzünü güldürmüştür.

Bunların yanı sıra, çok eşliliğin legalleşmesi de ekonomik anlamda sıkıntılar yaşayan halkımıza rahat bir nefes aldırıştır. Monogami, yani tek eşlilik, döneminde, kamuda geçici kadroyla ya da özel sektörde sözleşmeli olarak istihdam edilen vatandaşlar yaşadıkları ekonomik güçlükleri sık sık dile getirmişlerdir; çünkü tek maaşla çalışan bir erkeğin aldığı asgari ücret onun ve ailesinin geçimi için yeterli düzeyde değildi. Ancak, çokeşliliğin toplumsallaşmaya başlamasından sonra, aile içindeki bu tür ekonomik sıkıntılarda azalma olduğu görülmektedir. Basit bir hesaplama, 4 adet eşi bulunan bir erkeğin toplamda 3 adet çalışma çağında çocuğunun olduğunu ve kadınlar ile çocukların da asgari ücretli birer işe sahip olduklarını varsayarsak, bu aile reisinin eline bir ay içinde yaklaşık olarak fazladan 7000 TL para geçecektir. Bu rakam ise 4 eşi olan bir erkeğin aile geçindirmesi için yeterli bir meblağdır.

Bu noktada, tek eşliliği savunan kimi marjinal gruplar ise bu türden bir uygulamanın çok da mantıklı olmadığını, zira aile reisinin eline her ne kadar fazladan para da geçse bunun tüm giderleri karşılayamayacağını belirtmektedir. Yeri gelmişken çok eşliliğin eşler arasındaki etkileşime, hoşgörüyü ve dayanışmaya bağlı olarak sağlayabileceği birkaç artıdan da bahsetmek gerekir ki bu artılar çokeşliliğin ekonomik anlamda ailelere güçlük yaşatacağını iddia eden grupların savlarına karşı iyi birer örnek teşkil edecektir. Mesela, çokeşli olan bir erkek eşlerinin giyimine ve kuşamına çok para harcamak durumunda değildir; zira kadınlar arasındaki iyi iletişimin bir ürünü olarak aynı beden ölçüsüne sahip olan eşler kıyafetlerini kendi aralarında paylaşabilirler. Ayrıca eşlerden biri belediyeler tarafından açılan meslek kurslarında kuaförlük eğitimi görebilir ve böylece diğer koalisyon arkadaşlarının saçları ve makyajları ile de ilgilenir. Benzer bir şekilde, eşler çalıştıkları için çocuklarına dadı tutmak durumunda kalmazlar; çünkü 4 eşin çalışma saatleri iyi bir şekilde ayarlanıp vardiyalı sisteme benzer bir yapı kurulduğu zaman her bir eş daha önceden belirlenen saat diliminde hem kendi ve diğer arkadaşlarının çocuklarına bakabilir hem de eşinin yemek, temizlik ve benzeri ihtiyaçları ile ilgilenir.

Çokeşliliğin ekonomik anlamda sağlayabileceği faydalarla ilgili birçok örnek daha verilebilir. Örneğin; çok eşli olan bir erkeğin evine haftada bir temizlikçi çağrılmaz, zira eşlerden her biri düzenli aralıklarla ve adil bir sıra ile evin temizliğiyle uğraşabilir. Böylece temizlikçi masrafından da kurtulmuş olunur. Çokeşli yaşamın ülke ekonomisine olan katkısından da bahsetmekte yarar olduğunu kanımsındayım. Eve yorgun argın gelen erkek, eşleri tarafından her konuda mutlu edilir ve ertesi gün işine daha istekli gider; böylece daha verimli çalışır ve ülkenin kalkınmasında önemli bir rol üstlenir. Sonuç olarak hem çalışan, hem çalışanın ailesi, hem işveren hem de ülke kazanır. Örneklerle de somut olarak açıklandığı gibi, çok eşli bir yapının ekonomik anlamda aile kurumuna birçok getirisi vardır.

SİYASAL KAZANIMLAR

Poligaminin ekonomik anlamda olduğu kadar siyasal anlamda da birçok getirisi vardır. Her şeyden önce, yıllarca erkekler tarafından dile getirilmiş bu istek özgürlükler çerçevesinde gerçekleştirilmiş büyük bir atılımdır. Bu sayede erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesinin önüne geçen baskıcı ve statükocu eski düzenin anti-demokratik uygulamalarından birine daha son verilmiştir.

Buna ek olarak, bilindiği üzere, ülkemizde birçok farklı etnik kökenden ve inançtan milyonlarca insan yaşamaktadır. Bu durum halkımızın bir arada yaşama bilincine sahip olmamasından dolayı (eski rejimin despot ve ötekileştirici politikasının bir kalıntısı olarak), çoğu zaman sorunlar yaratmıştır. Bunların başında ise yıllardır kanayan yaramız olan Güneydoğu sorunu gelmektedir. Çokeşlilik uygulaması ile teoride bu sorunun da akrabalık ve hısımlık yolu ile çözülebileceği hedeflenmiştir. Basit bir örnek verecek olursak, çokeşli olmak isteyen bir erkek dört eşinin her birini farklı etnik kökenden ve inançtan seçecek olursa, yani bir erkeğin eşlerinden biri Kürt, biri Türk, biri Çerkez, biri Laz, biri Alevi ya da Hristiyan olur ise, -bu listeyi uzatmak mümkündür- bir arada yaşama kültürü insanlarımızca içselleştirilmiş olur. Bu düşüncenin ilk teorisyenlerinden Rize eski

Belediye Başkanı Halil Bakırcı'nın ikinci eşlerin Doğu'dan alınmasıyla ilgili açıklamaları bizlere esin kaynağı olmaktadır.

Bu teşviklerle birlikte olayların aşağıya ineceğine inanıyorum. Bu tip evlilikleri öncelikle bekârların tercih etmesi gerekir. Bu tür evliliklerin o bölgelerden yapılarak akrabalık bağlarını artırıp hısımlığın hasımlığı kaldırmasına yol açmalıyız. Bizim bölgemizde de eskiden kan davalı ailelerin barışması için iki aile arasında evlilikler yapılırdı. Bu bizim ve doğunun kültüründe vardır. Bunları teşvik ederek artırılmasıyla sorunların daha sorunsuz bir şekilde çözüleceğine inanıyorum. (Sol Portal, 2010)

Bilindiği gibi Halil Bakırcı, Kürt sorunun çözümünün bir parçası olarak Karadenizli hemşerililerinin Kürt kadınları kuma olarak almaları gerektiğini belirtmiş ve bu sözleri ile dönemin statükocu rejimindeki organik aydınların tepkisini üzerine çekmişti. Hâlbuki şu an böyle bir teorinin güncelliğini koruduğunu ve toplumsal değerlerimizle ne kadar da uyduğunu rahatlıkla görebilmekteyiz.

Halkların bir arada yaşamaya özendirildiği bu uygulamanın kazanımları sadece siyasal yönlü değildir. Bu türden bir uygulamayla farklı coğrafi bölgeler arasındaki ticari ilişkiler de gelişeceği için, birtakım ekonomik iyileşmeler de beraberinde gelecektir; böylece bölgede dağa çıkma oranının da azalacağı düşünülmektedir. Ayrıca, bu uygulamayla dört farklı etnik kökenden eşe sahip olan bir bireyin çocukları birden çok dili evde kolaylıkla öğrenme fırsatı edinecektir; bu da çokeşliliğin sosyal kazanımlarından biri olarak gösterilebilir. Örneğin; eşlerinin etnik kökeni sırasıyla Kürt, Çerkez, Laz ve Arap olan Türk bir erkeğin çocukları bir anda 5 dil öğrenme imkânına sahip olacaktır. Benzer bir şekilde, meydana gelecek kültürel etkileşimin bir sonucu olarak, aile içinde bu kültürlerle ait çeşitli yemekler de yapılacaktır, bu da o ailenin her bir ferdinin oldukça zengin bir yemek kültürüne sahip olmalarını sağlayacaktır.

SOSYAL VE KÜLTÜREL KAZANIMLAR

Çokeşliliğin siyasal ve ekonomik olduğu kadar sosyal ve kültürel kazanımları üzerine yoğunlaşmak da yararlı olacaktır. Bu yararlılardan söz ederken yukarıda olduğu gibi belirli örnekler üzerinde durmak tezimizi daha da nesnel hale getirecektir.

Bu bakımdan, ilk olarak çokeşliliğin kadına yönelik şiddeti azaltacağı savı üzerinde durmak gerekir. Günümüzde de çokeşli aile yapısının kadına yönelik şiddeti bir hayli azalttığı ve neredeyse yok ettiği birçok kadın tarafından dile getirilmektedir. Örneğin; geçen hafta ismini vermek istemeyen bir kadınla yapılan röportajda ilginç verilere ulaşılmaktadır. İsmi vermek istemeyen bu kadın, çokeşlilik legalleştiğinden beri, evde maruz kaldığı şiddet oranında büyük bir azalma olduğunu belirtmektedir; çünkü çokeşli aile yapısının bir sonucu olarak bir kadın her gün dayak yemek yerine dört günde bir dayak yemektedir. Ayrıca, eşinin her gün dayak atmaktan bitap düştüğünü ve birkaç ay sonra kendine ve diğer eşlerine şiddet uygulamaktan vazgeçtiğini iddia etmektedir.

İkinci olarak, çokeşliliğin kadınları çok daha güzel ve bakımlı tuttuğunu belirtebiliriz; zira kadınlar arasında, eşlerine daha güzel görünebilmek için, tatlı bir rekabet süregelmektedir. Buna ek olarak, çokeşli aile yapısında, bir kadın tek başına 3 çocuk yapmak durumunda kalmaz. Her bir kadın tek çocuk doğurursa, erkeğin toplamda 4 adet çocuğu olur ve bu şekilde muasır medeniyetler seviyesine çıkabilmek için gerekli en az 3 adet çocuk sayısı geçilmiş olur. Ayrıca, her bir kadın üç adet çocuk yapmak yerine bir çocuk yaparsa, vücudu bozulmaz ve bu sayede güzelliğini korur.

Çokeşliliğin toplumsal yaşamı düzenlediğine dair bir örnek de çokeşliliğin yasallaşmasından bu yana kapkaç, tecavüz, töre cinayeti ve benzeri istenmeyen olay sayısında dikkate değer bir düşüş meydana gelmesiyle ilgili verilebilir. Bilindiği üzere, çokeşlilikle birlikte, kadınlar arasında paylaşım

ve etkileşim artmıştır. Buna bağlı olarak, kadınlar birtakım sosyal aktiviteleri evde kendi başlarına gerçekleştirmektedirler. Böylece, kadınların dışarıya sıkça çıkma gereksinimleri ortadan kalmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, son yıllarda yaşanan kapkaç ve tecavüz vakalarında önceki yılların rakamlarına göre neredeyse yüzde doksanlık bir azalma olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca, kadınlar çok nadiren dışarıya çıktıkları için iffetlerini çok daha kolayca koruyabilmektedir; bu da geri kalmış bölgelerimizdeki töre cinayeti sayısında azalmayı sağlamıştır. Bu arada, kadınların neden olduğu trafik kazaları sayısında çok büyük bir azalış olduğu yetkililerce bildirilmektedir.

Peki, çokeşlilik yasallaştığından beri, kadınlarımız neden nadiren dışarı çıkmaktadır? Bu durum paylaşım, dostluk, sıkı ilişki, etkileşim ve benzeri kelimeler ile açıklanabilir. Bunun yanı sıra, evde kadınların farklı etkinliklerde bulunmasının da etkili olduğunu iddia edebiliriz. Örneğin; kadınlar altın günü için dışarı çıkmak durumunda değiller; çünkü evdeki kadın sayısı altın günü yapmak için yeterli bir sayı olarak görülmektedir. Ayrıca, İslami magazin dergileri, İslami facebook gibi birtakım görsel ve yazılı medya ile iletişim organları da kadınlarımızın evde vakit geçirmelerini kolaylaştırmaktadır. Benzer bir şekilde, erkekler okey, batac, pişti veya king oynamak için kıraathanelere gitmek durumunda değiller; çünkü her biri dört adet eşe sahip olan erkekler evde eşleriyle okey oynayabilmektedir. Buna bağlı olarak erkekler evde eşleriyle daha çok vakit geçirmektedir. Yani, artık okey için dördüncü aramaya gerek yok; erkek diğer üç eşi ile birlikte okey oynarken, dışarıda kalan eş de çay, kahve ve benzeri ihtiyaçlarla ilgilenmektedir; bu da doğal bir kıraathane ortamı oluşturmaktadır.

Çokeşliliğin sosyal ve kültürel alanda topluma sağladığı bir diğer kazanım ise evde işbölümü uygulamasına açık bir yapı oluşturmastır. Yani, eşlerden biri bulaşık yıkarken, diğerleri çamaşır yıkayabilir ya da kocasına masaj yapabilir veya kocasının ayak yıkama gibi temizlik ihtiyaçlarını giderebilir ya da evi temizleyebilir. Evdeki işbölümü ile örnekleri çoğaltmak mümkündür. İşbölümünün bir sonucu olarak kolektif iş bilinci artar ve tatlı bir rekabete dayanan anlayış tüm eşlerce içselleştirilir.

Bir diğer kazanımı ise son yıllarda erkeklerin kadınları aldatma vakalarının sayısında meydana gelen ciddi düşüşte görebilmekteyiz. Maddi durumu iyi olan ve eşlerine adil davranabilme yetisine sahip olan erkekler birden fazla kadınla yasal olarak evlenmektedir, bu şekilde her anlamda nefsi bir doyuma ulaşmaktadırlar. Buna bağlı olarak da çokeşli erkekler yasal olarak evli olduğu eşlerini aldatmamaktadır. Benzer bir şekilde, çokeşli aile yapısı kadınların evde kalma sorununu da kendiliğinden çözmektedir. Bu durum da gayri resmi ve çarpık ilişkilerin oluşmasını engellemektedir (Yukarıdaki örneklerde de belirtildiği üzere, bu durumun töre cinayetleri, tecavüz ve benzeri durumların azalması üzerine olan etkisi yadsınmamalıdır). Bu konuyla ilgili çokeşliliğin kadın kuramcılarından Sibel Üresin'in sözleri aydınlatıcı olacaktır:

Erkek, eşleri arasında gerek maddi, gerekse manevi açıdan adaletli davranmalı. Erkek adaletsizlik yaparsa, kendi cehennemini hazırlamış olur. Çok eşlilik, toplumdaki çarpık ilişkileri ve kızların evde kalma sorunlarının ortadan kalkması noktasında da ciddi rol oynayacaktır. (Hürriyet, 2011)

Bu konuyla ilgili bir diğer konu ise kız çocuklarının eğitime ilişkindir. Bilindiği üzere, çokeşlilik yasallaşmadan önce, toplumumuzca sıkça dile getirilen konulardan birisi de kızlarımızın okullaşmasının bir sonucu olarak erkek çocuklarımızın evlenecek kız bulamamasıydı. Dönemin siyasetçilerinden Recep Öztürk'ün 2010'lu yıllarda yaptığı şu açıklama milli iradenin hislerine tercüman olmuştur:

Evet, kızlarımız okuyor ama bu sefer de erkeklerimizi evlendirecek kız bulamıyoruz (Sol Portal, 2012)

Buna benzer sıkıntıların oluşmasını engellemek için o dönemki zorunlu eğitim sistemi 4+4+4 olarak değiştirilmişti ve kızlarımızın açık lise okumasının önü açılmıştı. Bu sayede, kızlarımız sadece sınav dönemlerinde okula gitmişlerdi. Aynı şekilde, çoğu kız evladımız üniversiteyi de dışarıdan bitirme yolunu seçmişti. Üniversite okuyan kızlarımızın büyük bir çoğunluğu ise lise yıllarında yasal olarak evlendiği için ortaya çıkabilecek bu türden sorunlar kendiliğinden çözülmüştü.

Çokeşliliğin sosyal kazanımlarına son örnek olarak İsveçli bilim insanlarının çokeşli ailelerde Oedipus Kompleksi üzerine yaptıkları araştırma sonucunda çokeşli yapıya sahip ailelerin çocuklarında bu türden bir durumla karşılaşmadığını gösteren araştırmaları verilebilir. Sigmund Freud isimli bilim adamının bu kuramı, çocukların anne ve babalarına karşı besledikleri sevgi ve nefret duygularının bir bütün olarak ileriki yaşlarda bir araya gelmesini ifade eder. Yani, erkek çocuklar, örneğin, babalarını kendilerine rakip olarak görür ve içten içe annelerini etkilemek adına babalarıyla gizli bir rekabet içine girerler. Bunun doğal bir sonucu olarak, çocuk-ebeveyn ilişkilerinde, özellikle de çocukların ergenlik dönemlerinde, birtakım sorunlar oluşabilir. İsveçli bilim insanlarının bu araştırmasına göre, çokeşli ailelerde bu durum yaşanmamaktadır. Buna bağlı olarak da, çocuklar ile ebeveynler daha sağlıklı ve yapıcı ilişkiler kurabilmektedirler.

Çokeşliliğin sosyal ve kültürel kazanımlarıyla ilgili örneklerden sonra, çokeşliliğin eşler arasındaki güveni, bağlılığı, cömertliği ve hoşgörüyü arttırdığına dair yaşanmış bir olayı örnek olarak vermek istiyorum. Bunlardan ilki çokeşliliğin yasak olduğu 2012 yılında Nevşehir’de meydana gelen bir olay. Bu habere göre, 12 yıldır diyalize bağlı olarak hayatını sürdüren Meliha Avcı’nın ihtiyaç duyduğu böbrek, eşinin sevgilisi Ayşe İmdat’tan geldi. Bu olay karşısında, Avcı’nın “Kan paylaştık, koca paylaştık, şimdi de böbrek paylaştık” şeklinde sözleri Avcı’nın paylaşımcı ve hoşgörülü bir kişi olduğunu göstermektedir (Hürriyet, 2012). Örnekten de anlaşılabileceği gibi, çokeşli olunduğu takdirde, bazı sağlık sorunları karşısında avantajlı duruma gelinebilmektedir.

SONUÇ

Örneklerle de görüldüğü üzere çokeşliliğin hem bireylere hem de topluma ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel anlamda birçok getirisi vardır. Marjinal ve organik aydınlarca çokeşlilik her ne kadar çok partili koalisyonu benzetilse de, bu uygulamanın avantajları bilim çevrelerince de yapılan gözlem ve analizlerin birer sonucu olarak dile getirilmiştir. Ayrıca, bu ilerici adımın ideologlarından Sibel Üresin ile Sena Maraşlı’nın bu kurama olan katkıları yadsınmamalıdır. Bugün özgür ve demokratik bir rejimde yaşıyor isek, bu biraz da ürettiği düşüncelerle bugünü aydınlatan aydınlarımızın entelektüel derinliğiyle ilişkilidir.

Umut ediyorum ki bu konuyla ilgili birçok yeni çalışma yapılır. Bu çalışmanın sonraki araştırmacılara yardımcı olması dileğiyle.

KAYNAKÇA

Hürriyet Gazetesi, “Çok Eşlilik Yasal Olsun”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/17863104.asp> (08.04.2012)

Hürriyet Gazetesi, “Kocadan Sonra Böbreği Paylaştık”, <http://www.hurriyet.com.tr/saglik/19920138.asp> (08.04.2012)

Sol Portal, “Kızlar Okuyor Ama Bu Sefer Erkekleri Evlendiremiyoruz”, <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/kizlar-okuyor-ama-bu-sefer-erkekleri-evlendiremiyoruz-haberi-51256> (08.04.2012)

Sol Portal, “Lazlar Kürt Kuma Alsın”, <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/lazlar-kurt-kuma-alsin-haberi-30295> (08.04.2012)

SIYASETTE KADININ YERİ VE ÖNEMİNE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA (TUNCELİ İL ÖRNEĞİ)

Sabit MENTEŞE*

ÖZET

Bu çalışmada, Tunceli’de kadının siyasetteki yeri ve önemi yine Tuncelili kadınların algısına göre belirlenmek istenmiştir. Bu amaçla, kendilerini siyasetin neresinde gördükleri, görmek istedikleri yerde görüp görmedikleri ve siyasette kadının olması gereken yerde olmadığına engellerin neler olduğunu kapsayan yarı yapılandırılmış 9 sorudan elde edilen bulgulara göre saptanmaya çalışılmıştır. Çalışma betimsel ve nitel özellik taşımaktadır. Basit rasgele örneklem yöntemiyle Tunceli merkezde 18 yaş üstü 195 kadından veri toplanmıştır. Maddeler ve metin halinde toplanan veriler, analiz edilmiş, taşıdıkları anlamlara göre temalaştırılarak tablolastırılmış ve yorumlanmıştır. Bulgulara göre Tunceli kadını kendisini, seçilmiş olarak siyasetin kısmen de olsa kenar ya da kıyısında gördüğüne, buna karşılık, siyasi nitelikli etkinliklere katılım bakımından ise oldukça içinde ve ilerisinde bir yerlerde görmektedir. Büyük çoğunluğu Alevi Kızılbaş inancında olan Tunceli’de kadınların, bu inancın kendilerini özgür hissetme ve siyasete katılımlarına olumlu katkı sağladığına inanmaktadırlar. Siyasette seçilmiş biri olarak, kadınların çoğunluğu kendilerini milletvekili olarak görmek istediklerini belirtmişlerdir. Siyasette olmaları gereken yerde olamamalarına nedenler/engeller olarak ise aile, özgüven, mali imkânsızlıklar, yasal düzenlemeler, kullanılma hissi, bilgisizlik, il ve ilçe parti teşkilat yapılanmaları vb. nedenleri göstermişlerdir. Yine bu araştırma ile Tunceli’de kadın erkek arasında bir ayrımcılık yaşamadığı halde, ülke genelinde mevcut siyasal yapılanmanın Tunceli’ye de yansıdığı, bu nedenle de Tunceli’de de kadın bir şekilde siyasetin nesnesi olmaktan kurtulamadığı yargısına varılmıştır.

Kadının dünya ve Türkiye genelinde olduğu gibi Tunceli’de de siyasetin nesnesi olmaktan çıkarak, öznesi durumuna gelebilmesi ancak bir demokrasi sorunu olduğu söylenebilir. Diğer bir ifade ile kadın sorunu sistemle ilişkili ve bir bütündür. Siyasetteki yeri dâhil, diğer tüm sorunları sistem sorunu olup, bu da ülkenin demokratikleşmeyle doğrudan ilişkilidir.

Anahtar Sözcükler: Tunceli, kadın, siyaset, inanç

A STUDY OF THE PLACE AND IMPORTANCE OF WOMEN IN POLITICS (THE CASE OF TUNCELI)

Sabit MENTEŞE*

ABSTRACT

This study has attempted to determine the place and importance of women in politics in Tunceli as perceived by women in Tunceli. To this end, the study has used data from semi-structured questions about where in politics women see themselves, where they really are and why they are not there where they ought to be. The study has a descriptive and qualitative character. Data have been collected from 195 women of 18 years and over from Tunceli by using the random method. Itemized data have also been internally categorized. According to the results of the study, women feel themselves quite free in Tunceli. However, as in the case of women in Turkey in general, women in Tunceli also experience the contradiction between their rights in social and political life and the rate of actually using these rights. In other words, women do not occupy their proper place in politics in Tunceli as well. The reasons for this are mainly related to family, lack of self-confidence, financial difficulties, legal regulations, the feeling of being used, lack of information, district and sub-district organizations of political parties. It has been concluded that the Alevi / Kızılbaş identity has a positive effect on women's freedom in Tunceli and this also facilitates women's participation in politics. Tunceli women, who perceive politics as problem solving and struggle, have pointed out mainly the position of a member of parliament as the place in politics where they would like to be.

This study has arrived at the conclusion that women have not got rid of being the object of politics in Tunceli as well as in Turkey in general. It seems that women's obtaining their rights as women depends on their perception of women's rights as part of the struggle for democracy and on their participation in the political process accordingly.

Key words: Tunceli, women, politics, belief

Giriş

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Ülke Programı Belgesi (ÜPB), ülkedeki kadınları, "kamusal, siyasi ve ekonomik yaşama katılmaları engellendiği için ekonomik fırsatlardan yararlanamayan ve siyasi alanda sınırlı bir şekilde temsil edilen ve sınırlı güce sahip olan" dezavantajlı durumdaki bir sosyal grup olarak tanımlamaktadır(ÜPB, 2006–2010). Keza Milenyum Kalkınma Hedefi Raporu (MKHR)'da "kadınların siyasi karar alma mekanizmasına katılması, demokrasinin en önemli unsuru olduğu, ancak, Türkiye, kadın ve erkeklerin temsil edilmesi konusunda önemli bir sorunun varlığını sürdürdüğü politik yaşamda kadın erkek eşitliğinin söz konusu olduğunu iddia edebileceği noktanın hala çok uzağında bulunduğu belirtilmektedir(MKHR, 2005). Ancak her ne kadar mevcut durum kadının sosyal ve siyasal katılım dâhil, hayatın diğer tüm alanlarında aleyhine gözükmüyor olsa da, bu durum ülkenin her yerinde aynı düzeyde ve derecede olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim konu ile ilgili yapılan bazı araştırmalar, yerel bazı sözelimi inanç, değer, gelenek ve görenekler, ahlak anlayışı, dünyaya bakışı ve kadını algılayışı, yaşam koşulları..vb. özelliklerin, kadının sosyal ve siyasal alandaki yer ve önemine önemli derecede etki ettiğini göstermektedir(Kışlalı,2007:154).

Bu çalışma ile Türkiye koşullarında sosyo-kültürel, inanç, baskın felsefi görüş ve iktisadi koşulların biraz daha kendine özgü olduğu genel kabul gören Tunceli'de, kadının siyasetteki yeri ve önemi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle siyaset kavramı üzerinde durulmuş ve genel olarak dünya ve Türkiye'de kadının siyasal yaşamdaki yerine değinilmiştir. Son olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilen bulgulara dayalı Tunceli'de kadının siyasetteki yeri ve önemi, olması gereken yerde olup olmadığı ve değil ise nedenlerinin neler olduğu boyutunda verilmeye çalışılmıştır.

Tam anlamıyla üzerinde bir anlaşma sağlanmamış olsa da, siyasetin insanlar arasında farklılıklardan kaynaklı mücadelenin çeşitli araçlarla sürdürülmesi şeklinde tanımlanabilir. Kapani(2010) politika sorusuna verilen yanıtlardan yola çıkarak politika ile ilgili iki farklı ve zıt görüşün olduğunu söylemektedir. Birinci görüşe göre, siyaset(politika) toplumda yaşayan insanlar arasında bir çatışma, bir mücadele ve kavgadır. Farklılıklardan kaynaklanan bu çatışma ise özünde bir iktidar mücadelesi şeklindedir. İkinci görüş ise amaç boyutunda ele alınmış ve politikanın amacı her şeyden önce toplumda bütünlüğü sağlama, özel çıkarlara karşı koyarak genel yararı ve insanların "ortak iyiliğini" gerçekleştirmektir. Buna karşılık bu iki görüşü uzlaştıracı bir tanımlamayı ise Duvarger (1967) yapmaktadır. Duvarger'e göre politika hem bir çatışma ve iktidar kavgasıdır, hem de toplumun bütün üyelerinin yararına olabilecek bir düzen yaratma aracıdır(Duvarger, 1967:29, akt: Kapani 2010:18). Siyaset; karar alma, iktidara gelme, iktidarı kullanma, iktidar üzerinden hayatın idari, siyasi, ekonomik, kültürel boyutlarını düzenleme, ülke ve toplum idaresini sağlamak olarak da tanımlanmaktadır. Siyaset; ülke, devlet ve insan yönetimidir. Easton'a (1968) göre ise siyaset değer ve imkânların iktidar tarafından dayatılmasıdır.

Kadınların politikaya katılımlarının ilk adımları Fransız devrimi sırasında, 1791 yılında Olympe de Gouges'in "Kadın Hakları Bildirgesi"ni yayınlamasıyla atılmıştır. 1831 ve 1848 devrimleri esnasında da Fransa'daki kadınlar seçme hakkını talep ederken, İngiltere'de de Kadın Hakları için ilk çıkışlar 1832'de gelmiştir. Bunlardan başka da [İskandinav](#) devletlerinde kadınlar 1880'li yıllarının başlarında politik haklarını ilan etmişlerdir. Buna karşın Orta Avrupa'daki ilk talepler 1900'lü yıllardan sonra, bazı Akdeniz ülkelerinde de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. (<http://tr.wikipedia>).

Tarihte Yeni Zelanda'da kadınlara seçme hakkı 1893 yılında, seçilme hakkı 1918'de verilmiştir. Bu yasa tüm ırktan kadınları kapsar(<http://forum.memurlar.net/konu/862537/>). Buna göre

kadınlara seçme hakkı ile seçilme hakkı birlikte verilmemiştir. Seçilme hakkı neredeyse 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, esas olarak da II. Dünya savaşından sonra verildiği görülmektedir.

Türkiye’de kadınların siyasetin iktidar ayağı ile doğrudan buluşması 1930 yılında yerel ve 1934 yıllarında ise genel seçimlerde seçme ve seçilme haklarının kendilerine verilmesiyle gerçekleşmiştir. Yasama organına ilk girişleri 1935 yılında 17 milletvekilliği ile olmuştur. Atatürk’ün kadına bakışı, kadının kurtuluş savaşında gösterdiği fedakârlık ile batı tipi yönetimin model olarak alınması Türkiye’de kadının siyasal yaşama katılımında etkili olduğu söylenebilir. 1935 yılında yapılan TBMM 5.Dönem Genel seçimlerinde 444 milletvekilliğinden 17 milletvekilliği ile kadınların mecliste %4.6 oranında yer almaları, kadınlar yönünden de, Türk siyasi yaşamı yönünden dikkat çekici, günümüzle kıyaslandığında ise oldukça düşündürücü bir durumdur. Hele ki, 5. dönem meclisinde bazı milletvekilleri vardır ki, bunlar kadınla aynı çatı altında bulunmayı dahi günah işlemekle eş anlamlı görmelerine rağmen... Zor koşullar altında kadına verilen bu siyasal hakkın üzerinden 77 yıl geçmesine karşılık, Türkiye’de bu gün kadının sosyal yaşam ve siyaset dışı bırakılma riski taşır olması ayrıca üzerinde durulmaya değer bir durumdur denilebilir.

2007 Genel Seçim sonuçlarına göre TBMM’deki 550 milletvekilinden 50’si kadın olup, oransal olarak %9,1’e tekabül etmektedir. 2011 genel seçimlerinde bu oranın yüzde 14’e çıkmış, bu ise olumlu bir gelişmedir. Ancak kadın haklarında nicel anlamda iyileşmeler, nitelik sorunlarını ortadan kaldıramamaktadır. Bu nedenle kadın sorunlarını, özellikle de siyasi katım sorununu bir nitelik sorunu olarak görüp ele almak gerekir. Parlamentodaki kadın milletvekili oranlarının seçim yılları bakımından durumu Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Parlamentodaki Kadın Milletvekili Oranları

Seçim Yılı	Parlamentodaki Milletvekili Sayısı	Kadın Milletvekili sayısı	Toplam içindeki payı
1943	435	16	3.7
1950	487	3	0.6
1957	610	7	1.1
1965	450	8	1.8
1973	450	6	1.3
1991	450	8	1.8
1999	550	22	4.0
2002	550	24	4.4
2007	550	50	9.1
2011*	550	78	14.0

Kaynak: KSGM (Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü)Türkiye’de Kadının Durumu Raporu 2007.

***2011 TBMM Milletvekili seçim sonuçlarından alınmıştır.**

Tablo 1’de görüldüğü üzere Türkiye’de parlamentodaki kadın milletvekillerin oranı 2007 seçim dönemlerine kadar oldukça düşük. Ancak 2007 ve 2011 genel seçim sonuçlarında durum biraz da olsa iyileşmiştir. Ancak bu sayının göreceli olduğu söylenebilir. Ayrıca, kadınların politik temsili, kadınların politik istemleri, politik programı demektir. Dolayısıyla, kadın politikacıların politika sahnesindeki bireysel varlıkları, kadınların nesnel olarak farklı gereksinimlerinin etkili bir biçimde karşılanacağını güvencesi değildir. Bir kere, kadınların cinsleri adına konuşma güvenini elde edebildikleri, politika sahnesinde nitel bir değişim yaratabilecekleri, bir başka deyişle biçimsel temsilden gerçek temsile geçebilecekleri bir sayısal eksik vardır. Uluslararası kadın hareketince geliştirilip BM’in uluslararası hedefleri arasına da girmiş ve resmî kabul görmüş bulunan %30’luk “asgari temsil eşiği”ne ulaşmadan, kadınların kendi cinslerinin sorun ve gereksinimlerini temsil etmeleri olanaklı görülmemektedir(Savran, 2006).

Kaldı ki dünya parlamentolarındaki kadın sayıları ile karşılaştırıldığında Türkiye’deki seçilmiş vekil kadın sayısının yeterli olmadığı görülür. Dünya parlamentolarındaki kadın parlamenter sayısı ve toplam milletvekili sayısı içindeki yüzde oranlarına bakıldığında; kadınların ulusal meclislerde katılımının en yüksek olduğu ülke %56 ile Ruanda’dır. Bu ülkede 80 sandalyenin 45’i kadınlara aittir. Diğer ülkelerde bu oranın %50 ‘nin altında olduğu görülmektedir. 2009 yılı itibarıyla kadın meclis üyeleri oranı İsveç’te %47. 0, Hollanda’da %41.3, Arjantin’de %40.0, Danimarka’da %38.0, İspanya’da %36.3 Norveç’te %36.1, Belçika’da %35.3, Almanya’da %32.2, İsviçre’de %28.5 Irak’ta %25.5, Meksika’da %23.2, Kanada’da %22.1 Çin’de ve İtalya’da %21.3, İngiltere’de %19.5, Fransa’da %18.2, ABD’de %17.4 Yunanistan’da %14.7, İsrail’de %14.2 Tayland’da %11.7, Macaristan’da %11.1 Japonya’da %9.4, Hindistan ve Türkiye’de 2007 ‘de %9.1 oran, Ermenistan’da %8.4, Cezayir’de %7.7 Lübnan’da %4.7 ve İran’da %2.8’ dir. Türkiye 2007 seçim sonuçlarına göre, oransal olarak 137 ülke sıralanmasında 107. sırada yer almaktadır(Eroğlu, 2009:9).

Türkiye’nin gerisinde kalan ülkelerin çoğunluğunu Arap ülkeleri oluşturuyor. Suudi Arabistan, Katar, Umman ile bazı Pasifik ülkelerinin oluşturduğu sekiz ülkenin meclislerinde hiçbir kadının olmadığı, yine aynı bölgede bulunan Bahreyn, Mısır, Kuveyt, Yemen’in aralarında bulunduğu yedi ülkede ise temsil oranının yüzde 3’ün altında olduğu görülüyor.(Muhammed Örtlek, Fatih Üniversitesi

Dünya - 6 Mart 2008) <http://www.dusuncekahvesi.net/2008/03/siyaset-ve-kadn.html> 30.05.2012

Türkiye’de kadının siyasal yaşama katılımının ilk basamağı kabul edilebilecek yerel yönetimlerde de temsili sınırlıdır. 29 Mart yerel seçimlerinde, seçilen kadın belediye başkanı oranı binde 9’da kalırken, mahalli idarelerde ise bu oran yüzde 1,23’de kalmıştır. Türkiye’de genel siyaset içinde kadınların yeterli oranda temsil edilmediği tartışılırken, yerel siyasette de durumun farklı olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de yerel siyaset içinde kadınların oranı, Meclisin 2007 yılında ulaştığı yüzde 9’luk temsil oranına bile ulaşamamıştır.

İçişleri bakanlığı verilerine göre, 29 Martta seçilen 301 bin 759 kişiden, 298 bin 50’sini erkekler, 3 bin 709’unu ise kadınlar oluşturmuştur. Kadınların seçilenler içindeki oranı, yüzde 1,23 olurken, erkeklerin oranı ise yüzde 98,77’yi bulmuştur.

Seçilenlerin dağılımına bakıldığında; 2 bin 948 belediye başkanından 2 bin 921’i erkek, sadece 27’si ise kadın... Kadın belediye başkanlarının oranı binde 9’da kalmıştır.

Seçilen 31 bin 790 belediye meclis üyesinden bin 340’ı kadın, 3 bin 379 il genel meclisi üyesinden 110’u kadın, 34 bin 275 köy muhtarından 65’i kadın, 138 bin 177 köy ihtiyar meclisi

üyesinden 329'u kadın, 18 bin 607 mahalle muhtarından 429'u kadın ve 72 bin 583 mahalle ihtiyar heyeti üyesinden bin 409'unu kadın aday almıştır.

Seçimlerde 65 il belediyesinden sadece 2'sini kadınlar kazanırken, 16 Büyükşehir belediyesinde ise kazanan kadın belediye başkanı olmamıştır. (<http://www.belediyegazetesi.net/haber/yerelde-de-kadinin-adi-yok-3393.html>) erişim 30.05.2012. Türk siyasi yaşamında bir ilk ve ilginç olanı Tunceli'nin iki dönem (2004- ve 2009 yerel seçimleri) il belediye başkanını olarak kadını seçmesidir. Ancak burada yani Tunceli'de kadının belediye başkanı olarak seçilmesinde önemli iki faktörün rol oynadığı söylenebilir. Bunlardan ilki kadının bu ilde kendisini çok daha özgür ve siyasallaşmış görmesi/görülmesi, ikincisi kadının bu kendini özgür ve siyasallaşmış görmesi/görülmesinin bazı siyasi grupların kitle ilişkilerini geliştirmede önemli bir fırsat olarak değerlendirme istek ve beklenti içinde olmalarıdır.

Yasalarımızda siyasal haklar konusunda cinsiyet ayrımı yapan hükümler mevcut değildir. Ayrıca 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 83.maddesinde “siyasal partilerin herkesin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu prensibine aykırı amaç güdemeyeceği” bildirilerek cinsiyet de dâhil ayrımcılık temelinde parti çalışmaları yapılması engellenmiştir. Türkiye, kadın haklarını yasal olarak iyi bir duruma getirmiş olmasına karşılık, bu hakkın kullanılması konusunda aynı başarıyı gösterdiği söylenemez. Bu durumun sosyo-kültürel ve bireysel çokça nedenleri yanında, kadınların kendi haklarını sahiplenme konusunda yeterli duyarlılığı göstermemeleri en önemlisi olarak alınabilir. Hatta ilginç olanı, Türkiye’de kadınlara Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze verilen her hakka, yine kadınların karşı çıkmasıdır. Ve bu karşı çıkışı gösterenler içinden öncülüğünü yapanların ise eğitim düzeyi yüksek ve entelektüel kesimden kadınların olmasıdır. Bu nedenle iyi ki, Türkiye’de kadın olarak Behice Boranlar...vb.ler gelip geçmiştir. Behice’ler, öylesine yıkılması güç yüksek düzeyde dayanıklı siyasi temeller atmış olmalı ki, bu temeller üzerine inşa olan kadın hakları tüm olumsuzluklara rağmen tehirli de olsa yükselmeye devam etmektedir. Zaten böyle olmasaydı şimdilerde Arap baharları çoktan kışa dönmüştü denilebilir.

Tunceli ile ilgili diğer bazı bilgiler şöyledir:

Tunceli İli’nin ekonomisi hayvancılığa dayanmaktadır. Tunceli İli sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından Türkiye illeri içinde son sıralarda yer almaktadır. Bacası tüten tek bir sanayi işletmesi yoktur. Organize sanayi bölgesi de bulunmamaktadır. Bacasız fabrika olarak yeni açılan üniversite görülmektedir. Tunceli ilinin toplam nüfusu adrese dayalı nüfus kayıt sistemi veri tabanına göre 83.061’dir. Bunun 35 271’i kadın, 47 290’ı erkektir. Yıllık nüfus artış bakımından bütün iller arasında son sırada yer alan Tunceli’nin yıllık nüfus artış hızı ise binde eksi 79,69’dur. Ülke genelinde toplam nüfusun %0.10 ‘nun (76 bin 699 kişi) ikamet ettiği Tunceli toplam nüfustan alınan pay açısından 81 il içersinde 80’inci sırada yer aldı. İlde nüfusun yaş grubu dağılımına bakıldığında %70,17’si (53 bin 822 kişi) 15–64 yaş grubunda %17,41’i (13 bin 35kişi) 0–14 yaş grubunda,%12,42’si (9 bin 527 kişi) 65 yaş ve üstünde bulunuyor (TUİK,2009) .

Tunceli ilindeki son düzenlemeler sonrasında toplam ilçe sayısı 7 olmuştur. Ayrıca Tunceli ili ve ilçelerine bağlı 2 belediye ve 365 köy mevcuttur(Türkiye İstatistik Yıllığı,2009). Yüz ölçümü ise 7.774 metre karedir. Deniz seviyesinden yüksekliği 1.050 metredir. Doğu Anadolu’da yer alan Tunceli, Erzincan, Sivas, Malatya, Elazığ ve Bingöl illeri ile komşudur. Bu illerin kendisiyle sınır olan ilçeleriyle benzer inanç özellikleri taşıırken, komşu bu illerin merkezlerine doğru gidildikçe temelleri tarihin derinliklerinde bulunan ve günümüze kadar da aktara gelen özellikle inanç zeminli bir zıtlık ve farklılaştırılmışlık, biraz daha ileri gidilirse manipüle edilmiş bir düşmanlıktan söz etmek mümkündür.

Nüfusun büyük çoğunluğu Alevi Kızılbaş inanışına sahiptir. Irki olarak ise kendilerini Kürt, Kızılbaş alevi, Alevi Kürt, Türkmen, Türk ve Ermeni olarak algılamakta veya kendilerini öyle ifade etmektedirler. Nüfusun tamamına yakını Türkçe konuşmaktadır. Türkçenin yanı sıra Zazaca (Kırmanci,Kırmancki,Dımili,Dımilki ve Zazaki olarak da bilinir) ve Kürtçe (Kurmanci) konuşulmaktadır.

Yöre Osmanlı yönetiminde 1847 yılında, Hozat merkez olmak üzere Dersim Livası adıyla sancak yapılarak Erzurum'a bağlanmıştır. Dersim Farsçada 'Gümüş Kapı' anlamına gelmektedir. 1879 yılında Dersim adıyla ayrı bir vilayet olan bugünkü Tunceli bölgesi, 1886 yılında mutasarrıflığa indirilmiş ve 1892 yılında Elazığ vilayetine bağlanmıştır.

Cumhuriyet ilanından sonra 25 Aralık 1935 tarihinde geçici merkezi Elazığ ili olmak üzere Erzincan'ın Pülümür, Elazığ'ın Nazimiye, Hozat, Pertek, Ovacık ve Çemişgezek ilçeleri bağlanarak, güvenlik nedenleri başta olmak üzere adı ve coğrafyası yeniden tanımlanır. Böylece Tunceli Vilayeti teşkil edilmiştir.30 Aralık 1946 tarihinde İl merkezi, eskiden Kalan Kasabası olarak bilinen şu andaki yere nakledilmiştir. Burada yüzyıllar boyunca Alevi-Kızılbaşlar, Zazalar, Kürtler, Ermeniler ve Türkler bir arada yaşadılar. Bu nedenle buranın en eski yer ve diğer adları yaşamış halkların mührünü taşır. Tunceli belediye unvanını 1945 yılında almıştır. 2004'e kadar CHP Belediyeleri kazanmasına karşılık son iki dönemdir BDP kazanmaktadır(wikipedia.org). Erişim: 09.04.2012

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Araştırma betimsel(tarama) modele göre yapılandırılmış olup, nitel araştırma özelliği taşımaktadır. Nitel araştırma doğası gereği esneklik ve bu esneklik araştırma sürecinin, örneklem alma aşaması da dâhil, her aşaması için geçerlidir. Dolayısıyla, görüşlerine başvurulacak denekleri belirlerken, **Basit rasgele örneklem** yöntemi kullanılarak örneklem oluşturulmuştur. Basit rasgele yöntemi ile örneklem almanın ana prensibi her bir ana kütle elemanının *aynı olasılıkla* örneğe girebilmesidir (<http://tr.wikipedia.org>). Özelliklerin normal dağıldığının varsayıldığı durumlarda bu yöntemle seçilen bir grubun evreni temsil ettiği varsayılır((Yıldırım ve Şimşek, 2006:103). Araştırmanın evreni Tunceli, örnekleme ise Tunceli nüfusuna kayıtlı 18 yaş üstü toplam 195 kadından oluşturulmuştur. Araştırmaya dâhil edilen bireylerin demografik bilgileri tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 2: Araştırmaya Dâhil Edilen Kadınların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı(n=195)

DEĞİŞKENLER		f	%
Cinsiyet	Kadın	195	100
	Erkek	-	-
Birlikte Yaşadığınız Kişi Sayısı	Tek Başına	2	1,0
	İki	10	5,1
	Üç	51	26,2
	Dört	75	38,5

	Beş	15	7,7
	Altı ve Üstü	42	21,5
Meslek Grubunuz	Ev Hanımı	11	5,6
	Öğrenci	109	55,9
	Emekli	1	,5
	İşçi	49	25,1
	Devlet Memuru	25	12,8
	Total	195	100,0
Eşinizin Meslek Grubu	Çiftçi	1	,5
	Öğrenci	23	11,8
	Emekli	1	,5
	Serbest Meslek	57	29,2
	İşçi	47	24,1
	Devlet Memuru	66	33,8
Eğitim Durumunuz	İlköğretim	4	2,1
	Ortaöğretim	104	53,3
	Meslek Yüksek Okulu(İki Yıllık)	19	9,7
	Üniversite(4 Yıllık)	55	28,2
	Lisans Üstü(Yüksek Lisans/Doktora	13	6,7
Eşinizin Eğitim Durumu	İlköğretim	14	7,2
	Ortaöğretim	52	26,7
	Meslek Yüksek Okulu(İki Yıllık)	55	28,2
	Üniversite(4 Yıllık)	71	36,4
	Lisans Üstü(Yüksek Lisans/Doktora	3	1,5
Medeni Haliniz	Evli	115	59,0
	Bekâr	77	39,5
	Diğer	3	1,5
Yaşınız	30 ve Altı	110	56,4
	31–40 yaş grubu	42	21,5
	41–50 yaş grubu	32	16,4
	51–65 yaş grubu	9	4,6
	65+Üstü grubu	2	1,0
	500 TL Altı	10	5,1

Ortalama Aylık Geliriniz	501-1000TL	64	32,8
	1001–1500 TL	36	18,5
	1501–2000 TL	42	21,5
	2001 ve Üstü	43	22,1
Kişisel Bilgisayarınız Var mı?	Evet	58	29,7
	Hayır	137	70,3
Aşağıdakilerden Hangisine Sahipsiniz	Menkul. Kıymetler(Mevduat Hesabı, Hisse Senedi ve Bono vb.)	13	6,7
	Gayrimenkul(Ev, arsa ve Çiftlik vb.)	71	36,4
	Araba	59	30,3
	Hiç Biri	52	26,7
Daha Önce Yaşadığınız Yer	Köy-Kasaba	39	20,0
	İlçe	15	7,7
	Şehir Merkezi	141	72,3
Son Seçimlerde Oy Kullandınız mı?	Evet	182	93,3
	Hayır	13	6,7
	Fikrim Yok	-	-
Hangi Siyasi Partiyeye Oy verdiniz	CHP	94	48,2
	AKP	3	1,5
	BDP/BAGIMSIZ	85	43,6
	Oy Kullanmadım	13	6,7
Herhangi Bir Partinin Üyesi misiniz?	Evet	17	8,7
	Hayır	178	91,3
Eşiniz Bir Partinin Üyesi mi?	Evet	41	21,0
	Hayır	131	67,2
	Görüş Belirtmedi	23	11,8
Şimdiye Kadar Adaylığınız Söz Konusu Oldu mu?	Evet	10	5,1
	Hayır	185	94,9
Yaşadığınız Yer	Köy-Kasaba	17	8,7
	Şehir Merkezi	178	91,3
Herhangi Bir Derneğe Üye mi siniz?	Evet	34	17,4
	Hayır	161	82,6
	Merkez Sol	34	17,4

Kendinizi Siyasi Yelpazenin Neresinde Görmektesiniz?	Merkez Sağ	15	7,7
	Sosyal Demokrat	42	21,5
	Milliyetçi Muhafazakâr	1	,5
	Sosyalist	55	28,2
	Hiçbiri	48	24,6
Koşullarınızın El Vermesi Durumunda, Aşağıdaki Hangi Seçilmiş Olmak İsterdiniz?	Belediye Başkanı	37	19,0
	Milletvekili	91	46,7
	İl Genel Meclis Üyesi	42	21,5
	Muhtar	1	,5
	Parti Yöneticiliği	24	12,3

Araştırmada görüşlerine başvurulmuş kadınların Tablo 2’de görüldüğü üzere çoğunluğu dört kişiyle(%38.5) yaşamaktadırlar. İkinci en çok 3 kişiyle (%26.2) yaşamaktadırlar. En az ise tek başına(%1) yaşamaktadırlar. Kadınların mesleklere göre dağılımına bakıldığında, %55,9 ile öğrenciler ilk sırayı almaktadır. %1 ile emekli kadınlar ise en az olanlardır. Daha sonra sırasıyla işçiler %25.1, devlet memurları %12.8 ve %5.6 oranında ise ev hanımları almaktadır. Kadın katılımcıların eşlerinin meslek gruplarına göre %33.8 ile devlet memurları ilk sırayı alırken, ikinci sırayı %29.2 ile serbest meslek sahipleri almıştır. %24.1’i işçi, %11.8’i öğrenci, %0.5’i çiftçi ve %0.5’i emekli oldukları görülmektedir.

Eğitim durumu açısından ele alındığında, Tunceli ilinde kadınların öğrenim durumlarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Kadınların %53.3’ü ortaöğretim mezunu iken, %28.2 üniversite, %9.7’si Meslek Yüksek Okulu, %6.7’si Lisans üstü ve %2.1’i ilköğretim mezunlardır. Bu Tunceli’de eğitim bakımından cinsiyet bazında bir ayrımcılığın söz konusu olmadığına yorumlanabilir.

Kadın katılımcıların eşlerinin meslek durumu da benzer özellik göstermekte ve %53.3’ü ortaöğretim, %28.2’si üniversite, %9.7’si Meslek Yüksek okulu, %6.7’si lisans üstü ve sadece %2.1’i ilköğretim mezunu oldukları görülmektedir.

Örnekleme dâhil edilen kadınların %59’u evli, %39,5’i bekâr ve %1,5’i ise diğer yanıtı vermişlerdir. Yaşlara göre dağılımına bakıldığında kadın katılımcıların %56,4’ü 30 ve altı yaş grubunda, %21,5’i 31–40 , %16,4’ü 41–50 , %4,6’sı 51–61 yaş arası ve %1,0’i ise 65 yaş üstüdür. Kadın katılımcıların %70,3’nün kişisel bilgisayarları yoktur. %29,7’nin ise vardır. Kadınların sahip oldukları mal varlığına bakıldığında, %36,4’nün bir gayrimenkulü olduğu, %30,3’nün arabası, %6,7’sinin ise menkul kıymetlerden herhangi bir menkul kıymeti olduğu görülmektedir. Bunlara karşılık %26,7’sinin ise hiçbir menkul ya da gayrimenkulü bulunmamaktadır. Daha önce yaşadıkları yere göre %72,3’ü şehir merkezinde, %7,7’sinin ilçede ve %20’sinin ise köy-kasabada yaşadıkları görülmektedir. 2011 seçimlerinde %93,3’ü oy kullanmıştır. Bazı siyasi gruplarca boykot kararı alınmasına karşılık bu katılım oranı oldukça yüksektir. Bunların %48,2’sinin CHP’ye, %1,5’nin AKP’ye, %43,6’sının BDP/Bağımsız ve %6,7’sinin ise oy kullanmamışlar. Kadınlardan %8,7’si herhangi bir partiye üyedir. %91.3’ü ise hiçbir partiye üye değildir. Aynı şekilde evli bayanların eşlerinin de %67,2’si hiçbir partiye üye değildir. %21,0’i ise bir partiye üyedirler. Bir partinin üyesi olup olmamakla ilgili görüş belirtmeyenlerin oranı ise %5,1’dir. Seçimlerde şuna kadar bir

adaylığınız söz konusu odlumu sorusuna yanıt veren kadın katılımcıların %94,9'u hayır derlerken, sadece %5,1'i evet demiştir.

Kadın katılımcıların %17,4'ü herhangi bir derneğin üyesi olduklarını, diğerleri ise olmadıklarını belirtmişlerdir. Yine kadın katılımcıların %28.2'si kendilerini siyasi yelpazede sosyalist, %21.5'i Sosyal Demokrat, %17.4'ü merkez sol, %7.'si merkez sağ, %0.5'i milliyetçi muhafazakar ve %24.6'sı ise kendilerini siyasi yelpazenin herhangi bir yerinde görmediklerini belirtmişlerdir.

Koşulların elvermesi durumunda hangi seçilmiş olmak istersiniz sorusuna kadın katılımcıların %46.7'si milletvekili, %21.5'i il genel meclis üyesi, %19.0'u belediye başkanı, %12.3'ü muhtar ve sadece %0.5'i parti yöneticisi olmak istediklerini belirtmişlerdir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme metodu kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda çeşitli yöntemlerle veriler toplanabilmektedir. Bu metotlardan biri de görüşme(mülakat) metodu kapsamında yarı-yapılandırılmış görüşme metodudur. Bu metotta, araştırmacı görüşme sorularını önceden hazırlar; ancak görüşme sırasında araştırılan kişilere kısmi esneklik sağlayarak oluşturulan soruların yeniden düzenlenmesine, tartışılmasına izin verilir(Ekiz, 2003:62). Buna göre bilgi toplama aracı olarak kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu üç bölümde yer alan toplam 29 sorudan oluşmuştur. Bunlardan 21'i kadın katılımcıların demografik özelliklerini tespiti yönelik sorulardır. Diğer 9 soru ise kadınların "siyasetin neresinde oldukları", "olması gereken yerde olup olmadıkları" ve "eğer olması gereken yerde değil iseler nedenleri"nin neler olduğu ile ilgili görüşlerini içermektedir.

Bulgular ve Yorum

İçerik analizi yazalı veya sözlü materyalin sistemli bir analizi olup, söylenenin ya da yazılanın kodlanarak nicelleştirilmesidir. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Böylece sözel bilgi nicel veriye dönüştürülür(Kepenekçi, 1999; Yıldırım ve Şimşek, 2000). Buna göre Araştırmada kullanılan dokuz adet görüşme sorusunun analiz sonuçlarına ait bulgular şöyledir:

1. Siyasetin Neresinde Kendilerini Gördüklerine İlişkin Kadın Görüşleri

Bireyin siyasetin neresinde olduğu, sözelimi muhtar, encümen, belediye başkanı ve milletvekili olma, parti il ve ilçe teşkilatı yöneticiliği gibi doğrudan sorumluluk alıp almaması yanında; günlük yaşamda siyasi nitelikte yürüyüş, gösteri, toplantı, tartışma ya da platformlarda aldığı görev ve sorumluluklar ile bu tür etkinliklere aktif katılma durumlarına göre değerlendirilerek, kullanılan ifadeler kategorileştirilmiştir.

Bireyin siyasal yaşama katılımı, siyaset kurumu içinde bir fiil yer almasıyla mümkündür. Keza kadınında siyasal yaşama katılımı, bulunduğu yerde siyasi mücadele içinde bir fiil yer alması anlamına gelir. Weiner (1971:1964)'siyasal katılmayı, "yerel veya ulusal bütün düzeylerdeki siyasal liderlerin tercihlerini meşru veya gayri meşru yöntemler kullanarak etkilemeyi amaçlayan başarılı ya da başarısız örgütlü ya da örgütsüz, sürekli ya da süreksiz olarak yapılan bütün eylemler" şeklinde tanımlamaktadır. Mılbrath ve Goel'de (1977:2) "vatandaşların devlet yönetimini etkileme veya desteklemek için yaptıkları eylemlerin siyasal katılmayı" ifade ettiğini belirtmektedir. Parry ,Moyser ve Day (1992: 16) ise siyasal katılmanın kamu politikalarının formülasyonu ve uygulanmasında rol almayı içerdiğini belirterek ."kamu temsilcileri ve memurları tarafından alınan kararları etkilemeyi amaçlayan vatandaşların eylemi" olarak tanımlamaktadır. Özbudun (1975: 4) siyasal katılmayı "vatandaşların, merkezi veya yöresel devlet organlarının personelinin yahut kararlarını etkilemek üzere kendilerince ya da başkalarınca tasarlanmış, hukuki veya hukuk dışı başarılı veya başarısız eylemlere girişmeleri" şeklinde tanımlamaktadır. Eroğul (1991: 17) ise siyasal katılımı devlet

yönetimine katılma ile eş görmektedir. Tokgöz ise (1979: 297) “oy vermeyi de içerecek şekilde kampanyalarda çalışma, siyasal tartışmalara girme, siyaset adamlarıyla ilişki kurma ve benzeri şekildeki pek çok davranışsal faaliyeti” siyasal katılma olarak ifadelendirmektedir. Buna göre kadınların bulundukları yer ya da yörelerde siyasi kararları etkileyici söz ve davranışlarda bulunmaları ya da bu tür etkinliklere aktif destek vermeleri de bir anlamda siyasal katılım anlamına gelmektedir ki Tunceli’de bu tür siyasal davranış oldukça yüksek olup, kadın erkek arasında da bir farklılık pek de gözükmemektedir.

Kadınların siyasetin neresinde kendilerini gördüklerine ilişkin yanıtları ve yüzdesi Tablo 3’ de verilmiştir.

Tablo 3: Kendilerini Siyasetin Neresinde Gördüklerine İlişkin Kadın Katılımcıların Görüşleri

DEĞİŞKENLER	n	%
Dışında/Kıyısında	78	40,0
Ortasında	76	39,0
İlerisinde	41	21,0

Tablo 3 incelendiğinde kadınların %40’ı siyasetin dışında/kıyısında, %39’u ortasında ve %21’i ise kendilerini siyasetin ilerisinde/sorumluluk düzeyinde kendilerini gördükleri görülmektedir. Kadın katılımcılardan bu soruya seçilmiş olmaktan çok, dünyada, ülkede ve yörede yaşanan sorunlara gösterilen duyarlılıkları esas alarak yanıt verdikleri gözlemlenmiştir. Kadın katılımcılardan birçoğu kendilerini zaten kaçınılmaz olarak siyasetin içinde gördüklerini belirtmişlerdir. Çünkü yaşadıkları ilin sosyal, siyasal ve insani birçok sorunu kendilerini oldukça ilgilendirdiğini belirtmişlerdir. Katılımcı kadınlardan birinin;

“nasıl dışında olayım ki, görmüyor musunuz her geçen gün memleket kötüye gidiyor, barajlarla bizi boğmak istiyorlar” demesi oldukça manidar bulunmuştur.

Bir başka kadın katılımcının ise,

“ kendimi tamamen siyasetin içinde görüyorum, çünkü kadın olarak sorunlarıma sahip çıkmak zorundayım” demesi bir başka anlamlı bulunmuş, çünkü ifade erkek egemen yapıya bir isyan teması taşıyordu.

Yine bir başka kadın katılımcı, *“siyasetin kenarında olmakla beraber tam odak noktasına doğru devam ediyorum”* diyerek (16) (30 yaş altı), diyerek siyasi duyarlılığın bir başka dikkat çekici örneğini vermekte.

Tunceli’de 8 Mart 2012 Kadınlar Günü nedeniyle, kadınların istek ve taleplerini belirlemek amacıyla Belediye tarafından yapılan bir araştırmada, kadın katılımcıların neredeyse tamamına yakını(%87’si) “barajların yapılmaması”nı talep ederken, ikinci en önemli talepleri ise %52’ile “kadın sığınma evleri” olmuştur(Tunceli Belediyesi, 2012). Bunun anlamı Tunceli kadını çevresinde olup bitenlere duyarlı olduğu kadar, erkeğin tek taraflı baskısına da eyvallah etmemektedir. Kadın sığınma evlerini ikinci sırada talep etmeleri hemcinslerine yani, kadın sorunlarına olan duyarlılıklarına yorumlanmıştır.

Yine 2009 yerel ve 2011 Milletvekiliği seçim sonuçları da Tunceli’de kadının siyasi seçilmiş olarak siyasetin dışında/kıyısında olduğunu desteklemektedir.

Nitekim ilçe belediyeleri, belediye encümenleri, muhtar ve il encümenleri yönüyle irdelendiğinde çok daha iyi anlaşılır. Diğer bir ifade ile Tunceli’de il encümeni bir kadına karşılık,

diğer 16 il encümenleri erkektir. Önceki yıllarda da durum farklı değildir. Kadın muhtar ne merkez ne de ilçe ve köylerinde söz konusu değil. Belediye meclis üyesi olarak sadece Hozat'ta 2 ve Pertek'te 1 kadın üye bulunmaktadır(tablo 2).

Tablo 4: 2009 Yerel ve 2011 Genel Seçim Sonuçlarına Göre

Seçilmiş Kadınların Seçildikleri Siyasi Kuruma Göre Dağılımı(Tunceli)

	Belediye Başkanı		Belediye Meclis Üyesi		İl Genel Meclis Üyesi		Muhtar	
	K	E	K	E	K	E	K	E
Tunceli/Merkez	x	-	-	9	1	2	-	77
Hozat		x	2	7	-	2	-	28
Ovacık		x	-	7	-	2	-	38
Pertek		x	1	8	-	2	-	45
Nazimiye		x	-	9	-	2	-	23
Pülümür		x	-	9	-	2	-	49
Çemişgezek		x	-	9	-	2	-	32
Mazgirt		x	-	9	-	2	-	46
Toplam	1	7	3	67	1	16	-	338

Kaynak: Tunceli valiliği, ilçe kaymakamlıkları ve belediye Web sitelerinden derlenmiştir(08.04.2012).

Tablo 4'den de net bir şekilde görüldüğü üzere Tunceli'de kadının siyasi katılımı seçilmiş olarak oldukça dışında, kıyasında görünmektedir. Gerçi önceki seçim dönemlerinin bazılarında kadın seçilmişlerin bu sayılardan fazla olduğu belirtilmiş/ifade edilmiş ise de, sözgelimi merkez ilçenin iki mahallesi ile 3 köyün muhtarının kadın olması sonucu değiştirici olduğu söylenemez. Cumhuriyet öncesi ve sonrası günümüze kadar seçilmiş milletvekili kadın bulunmamaktadır. Ancak seçim dönemi Tunceli'de kadınların aktifliği ise tartışılır gibi değil. Kadınların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır ki Tunceli'de kadınlar özellikle seçim dönemlerinde sonuçları önemli derecede etkiler rol oynamaktadırlar. Zaten gösteri ve toplantılarla, mitinglerde bu durumu görmek mümkün.

2. Siyasete Nasıl Baktıklarına İlişkin Kadın Görüşleri

Tekeli(1973) tarafından yapılan bir araştırmaya göre kadınlar erkeklere göre sandık başına %13.5 oranında daha düşük oranda gittikleri görülmüştür. Ancak tüm toplumlarda bunun böyle olduğunu söylemek oldukça zor. Ayrıca kadınların erkeklere göre siyasete ilgileri ülkeden ülkeye, hatta bir ülkenin bir yöresinden diğerine de değişiklik gösterebilir. Nitekim batı ülkelerinde kadınların geri toplumlara göre siyasete daha yakın durdukları belirlenmiştir. Nitekim AB ülkelerinde kadınların siyasete katılım oranları Hollanda'da %41.3, Arjantin'de %40.0, Danimarka'da %38.0, İspanya'da %36.3, Norveç'de %36.1, Belçika'da %35.3, Almanya'da %32.2, İsviçre'de %28.5'tir. Parlamentoda yer alan kadın sayısı ile ilişkilendirilerek verilen bu oranlar Türkiye ve Tunceli'de oldukça düşük düzeydedir. Bu sadece seçilmişliğin siyasete katılım olarak alınması durumunda kabul edilebilir bir tespit olarak görülebilir. Siyasete katılım sadece seçilmişlik ile olmadığına göre, o zaman dünya, ülke ve yöre sorunlarına duyarlılık olarak alınması durumunda Tunceli'de kadının siyasal katılımı ve siyasete bakışı dünya ve Türkiye ortalamaları üzerindedir denilebilir.

Kadınların siyasete nasıl baktıklarına ilişkin yanıtları, siyasetin neresinde kendinizi görmekteyiz sorusuna genel olarak, “sıcak bakmaktayım”, “soğuk bakmaktayım”, “iyi görmüyorum”, “ilgi duyuyorum”, “bana göre değil”, “nefret ediyorum”, “normal karşılıyorum” “herkesin sorunudur” benzer ifadeler şeklinde olmuştur. Bu ifadeler kendi içinde tasnif edildiğinde “sıcak bakma”, “soğuk bakma”, “normal bakma” ve “fikir belirtmeme” şeklinde maddeleştirilerek yüzde olarak tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Siyasete Nasıl Baktıklarına İlişkin Kadın Görüşleri

DEĞİŞKENLER	n	%
Sıcak	133	68,2
Soğuk	26	13,3
Normal	36	18,5
Fikrim yok	-	-
	195	100,0

Tablo 5 incelendiğinde araştırmaya katılan kadınların büyük çoğunluğu siyasete sıcak baktıkları görülmektedir. Sıcak bakanların oranı %68.2’dir. Soğuk bakanların %13.3 ve normal karşılayanların ise oranı %18.5’tir.

Cinsiyet ile siyasete bakma arasında ilişkinin olduğu yönünde araştırma bulguları bilinmektedir. Özellikle geri toplumlarda kadının erkeğe göre siyasete daha az sıcak baktığı yönündeki bu bulgular(Kışlalı...), oldukça geri bir sosyo-ekonomik yapıya sahip Tunceli’de pekte geçerli gibi görünmüyor. Bu konuda bir kadın katılımcı, “Hoşnut kalmasak bile olması gereken bir şey olduğundan ülkemizde sıcak bakmak zorundayız” şeklinde ifade etmiştir. Bu da Tunceli kadını kendisini ülke sorunları ile anlamlandırmakta ve ülkemizin içinde bulunduğu durumu iyi görmemekte, iyiye evrimline bilmesi için sorumluluk almayı bir zorunluluk olarak görmekte.

Diğer bir ifade ile Tunceli’de kadının siyasal davranışı ya da siyaseti nasıl algıladığı/baktığı ileri, çağdaş ya da gelişmiş ülke kadın davranışları ile çok daha paralellik göstermektedir. Okuma/Eğitim, kamuda ve özel sektörde çalışma, siyasi süreçte yer alma kadın için oldukça olağan davranışlardır. Nitekim Tunceli’de kadınlar yaşamın her alanında yer almakta. Şehir içi dolmuşlarda kaptan olarak çalışmaktan, ayakkabı boyacılığına, terzilikten, aşçı olarak çalışmaya, işyeri işletmekten sosyal ve siyasal tüm aktivitelere, sosyal paylaşım alanların neredeyse tümünde erkeklerle ayırım yaşamaksızın birlikte bulunabilmekte ve yer alabilmektedirler. Hatta kadınların siyasi seçilmişliği bir yana bırakılırsa diğer tüm aktivitelerde erkeğe daha baskındırlar denirse pek de abartılı sayılmamalıdır denilebilir. Mal varlıkçılık ve istihdam sorunu kadın aleyhine olmasına karşılık...

3. Siyasi Kararları Nasıl ve Kimin İle Verdiklerine İlişkin Kadın Görüşleri

Türkiye’de kadınların siyasal yaşamdaki görünümüne bakıldığında, toplumsal işbölümünün keskin bir şekilde işlediği söylenebilir. “Kadınların, geleneksel ayırım uyarınca, görünüm alanlarının sadece eş olma ve annelik rolleri ile sınırlandırılmış olması, onları siyasetten uzak tutmakta ve siyasetin yalnızca erkeğe özgü bir alan olarak kabulüne yol açmaktadır. Toplumun bu eril yapılanmasının, kadınları ‘eviyile evli kadınlar’ haline getirme çabaları kadınlar tarafından da benimsenmektedir” (Altındal, 2007:74). Durumun bu noktada olması kadının yaşamın her alanında olduğu gibi, siyasi kararlarında da yalnız başına verdiği söylenemez. Gerçi batı ülkelerinde kadınların

eşleriyle aynı partiye oy verme oranlarının yüksekliği ile Türkiye’deki karıştırılmamalı. Çokça kadın, özellikle kırsalda eşinin işaret ettiği siyasi tercihte bulunması olmazsa olmazlardandır. Keza siyasi davranışlarını kadın, erkeğin tanıdığı miktar ve alanda ne yönde göstermesi gerektiğine dikkat etmesi gerekir. Aksi durumda başına gelecekleri tahmin etmek zor olmasa gerek. Ancak bu davranış her yer ve yörede ve zamanda böyledir ya da aynı düzeyde kendisini göstermektedir anlamına gelmemelidir. Bu tür davranışlar kapalı(feodal ve yarı feodal) toplumlar başta olmak üzere, muhafazakâr toplumlarda yoğun olarak görülür. Ancak siyasal bilinç ve örgütlülük düzeyi yükseldikçe, kadın ve erkek fark etmez, kendi kararlarını kendileri verir bir özgüvene sahip olurlar. Ancak bu davranış her yer ve yörede ve zamanda böyledir ya da aynı düzeyde kendisini göstermektedir anlamına gelmemelidir. Nitekim Tunceli’de, eğitim başta olmak üzere, sosyal ve ekonomik alanda edindiği yer ile dinsel inanç özellikleri... birlikte kadının siyasal kararlarını kendi başına vermesinde etkili olduğu söylenebilir.

Kadınların siyasi kararları kendiniz mi/nasıl vermektensiniz sorusuna verdikleri yanıtlar ve yüzdeleri tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Siyasi Kararları Kendilerinin Vermelerine İlişkin Kadın Görüşleri

DEĞİŞKENLER	n	%
Evet	131	67,2
Hayır	15	7,7
Bazen	27	13,8
Fikrim Yok	12	6,2
Yanıtız	10	5,1

Tablo 6’da da görüldüğü üzere kadınların büyük çoğunluğu siyasi kararlarını kendileri vermekte, siyasi nitelikli kararlarını erkeğin ipoteği altında görmemektedirler. Nitekim kadınların %67.2’si siyasi kararlarını kendileri verirlerken, %13.8’i bazen, %7.7’si kendileri vermekte ve %6.2’si ise bu konuda fikir belirtmemişlerdir. Bu soruyu yanıtız bırakanların oranı ise %5.1’tir.

Kadının siyasi kararlara katılımı kapitalizmin ayak seslerinin gelmesi ile başlamış ise de, yaygın olarak ikinci dünya savaşıdan sonra, özellikle sosyalist devrimlerle yaygınlık kazanmıştır. Keza aynı şekilde siyasi kararların verilmesinde yalnız başına ve kendi iradesi ile karar verebilmesi çok daha karmaşık bir süreçtir. Çünkü kapalı toplumlarda, aile içinde ve kız çocuklarının erkek ya da evin büyüğü olarak erkeğin iradesinin dışında siyasi nitelikli kararları verebilme ihtimali oldukça zayıf görülmektedir. Ancak bu durum Tunceli’de yine aykırılık göstermekte. Nitekim bir kadın katılımcı;

“siyasi kararları tabi ki kendim veriyorum. Siyaset bana çok scak geliyor ve son yıllarda daha çok uğraşmaya çalışıyorum.” ifadesini kullanmıştır.

Zaten araştırma grubunda yer alan kadınların büyük çoğunluğu bu konuda oldukça kısa “evet” ifadesini kullandıkları, bunun da Tunceli’de kadınların siyasi kararlarını büyük çoğunlukla kendilerinin verdiğini gösterdiği söylenebilir.

4. Siyasetin Kendileri İçin Ne Anlam İfade Ettiğine İlişkin Kadın Görüşleri

Araştırmalar siyasetin kadın için çok ve çeşitli şekillerde algıladığını göstermektedir(Kışlalı, 2007: 167-168-169). Kadınların siyaseti nasıl gördüklerine ilişkin algıları kadının demografik özellikleri yanında önemli derecede içinde bulunduğu toplumun özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Bilginin egemen olduğu toplumlarda kadının siyasete bakış açısı doğaldır ki kapalı toplumlara göre çok daha farklı olacaktır.

Araştırma grubunda yer alan kadınların siyasetin kendileri için ne anlama geldiği sorusuna verdikleri yanıtlar ve yüzdesi Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Siyasetin Kendileri İçin Ne Anlama Geldiğine İlişkin Kadın Görüşleri

DEĞİŞKENLER	n	%
Düşünmek	78	40,0
Sorun Çözmek	26	13,3
Yalan Söylemek	9	4,6
Anlam İfade etmemekte	1	0,5
Çıkarıcılık	22	11,3
Adam Kayırmak	26	13,3
Mücadele	31	15,9
İktidar Kavgası	2	1,0

Tablo 7’de görüldüğü üzere siyaset sizin için neyi ifade etmektedir /ne anlama gelmektedir sorusuna kadınların %40’ı düşünmek, %13.3’ü sorun çözmek, %4.6’sı yalan söylemek, %11.3’ü çıkar, %13.3’ü adam kayırmak, %15.9’u mücadele etmek ve %5’i ise bir anlam ifade etmediğini belirtmişlerdir.

Bu sonuçlar kadının Tunceli’de siyaseti önemli derecede yerinde ve doğru algıladığı söylenebilir. Kadın bir katılımcı; “çaba, başarma ve yükselmedir”, bir başka katılımcı, “toplumu daha iyiye daha doğruya yöneltme”, diğer bir katılımcı ise, “Toplumlara yöneltme konusundaki yetersizlikleri, eksiklikleri, hakları ve insanca yaşamının çabasıdaki eylemidir” şeklinde ifade etmiştir.

Keza bu soruya bağlı olarak sorulan “siyaset herkesi ilgilendiren bir sorumluluk mudur?” sorusuna verdikleri yanıtlar da kadının siyasete olumlu baktığını göstermektedir.

5. Siyaset Herkesi İlgilendiren Bir Sorumluluk Olup Olmadığına İlişkin Görüşleri

Kadının “siyaset herkesi ilgilendiren bir sorumluluk mudur?” sorusuna yanıtları ve yüzdeleri tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Siyaset Herkesi İlgilendiren Bir Sorumluluk Olup Olmadığına İlişkin Görüşleri

Değişkenler	n	%
Evet	161	82,6
Hayır	32	16,4
Fikrim yok	2	1,0

Siyasetin herkesin ilgilenmesi gereken bir sorumluluk mudur sorusuna verilen yanıtların analizinde(tablo 8) evet diyenlerin oranı %82.6, hayır diyenlerin oranı ise %16.4'tür. Bir fikrim yoktur diyenlerin oranı ise %1'dir.

Bu duruma ilişkin bir kadın katılımcı “kesinlikle” ifadesini kullanmıştır. Bir başka kadın katılımcı; “Evet çünkü toplumun içinden olan bir durumdur. Hayatla bağlantılıdır” ifadesini kullanmıştır.

6. Alevi İncancına Sahip Olmalarının Daha Özgürce Siyaset Yapmalarına Etkisi İle İlgili Kadınların Görüşleri

İnanç ile kendisini özgür görme arasındaki ilişki çeşitli araştırma sonuçlarına göre oldukça yüksek bulunmuştur. Nitekim Kışlalı(2007:179), Türklerin İslam dinini kabulleri ile birlikte, kadının konumunun ağır ağır değiştiğini belirtmektedir. Türk geleneğinde kadının erkeklerle birlikteliği yan yana ve iç içe bulunması ve kız çocuklarına verilen önem, İran ve Arap kültürün de etkisiyle, 1070'lerden sonra giderek değersizleştirmiştir.

Soruna Tunceli kadını açısından bakıldığında biraz daha farklı bir görünüm arz etmektedir. Kadın erkekle birliktedir ve kız çocuğu da el üstünde tutulur. Sosyal ve siyasal yaşamın her yerinde bu böyledir. Müslüman olduklarını kabullenmelerine rağmen, Sünni ve Şafii İslam çevrelerine göre farklı bir inanç çizgisi izledikleri söylenebilir. Der simlilerin İslamiyet'i kabullenmelerine rağmen, İslami inanç biçimlerinden çok, İslamiyet öncesi inanç ve kültürlerini yerleştikleri coğrafyanın doğasıyla bütünleştirmiş görünmektedirler. Böylece gök eksenli soyut nesnelere tapınma yerine, yer eksenli somut nesnelere tapınmaya çok daha yakın görünmektedirler. Zaten Tunceli civarında inançlar su, ateş, güneş, ay ve yüce dağlar ve ağaçlarla bütünleşmiş ve hala da devam etmektedir. Bu inanç ritüelleri Tunceli sol sosyalist çevreleri içinde ilginçtir aynen yerine getirilmektedir. Aleviliğin kadının daha özgür siyaset yapmasına etkisine ilişkin soruya kadınların cevapları ve yüzdelikleri tablo 9 da verilmiştir.

Tablo 9: Alevi İncancına Sahip Olmalarının Daha Özgürce Siyaset Yapmalarına Etkisi İle İlgili Kadınların Görüşleri

DEĞİŞKENLER	n	%
Evet	54	27,7
Hayır	55	28,2
Kısmen	37	19,0
Oldukça	49	25,1

Aleviliğin kadının siyaset yapmasına olumlu etki ettiğine katılımcıların %27'si evet derken, %28.2'si hayır, %19.0'u kısmen ve %25.1'i ise oldukça yanıtını vermişlerdir.

Kadın katılımcılardan biri bu soruya “*Evet, dini kimlik siyasi görüşte belirleyici bir etken olduğuna inanmaktayım*” şeklinde yanıt vermiştir(20). Diğer bir kadın katılımcı ise “*Aleviler ilk zamanlardan beri yok sayılan bir topluluk olduğu için Aleviler siyasette daha etkin rol oynamalı*” dır, şeklinde görüş belirtmiş. Bu ikinci ifadede Aleviliği, ötekileştirilmişlik, hakir ve yok sayılmışlık, kısaca ezilmişlik olarak algılama var. Bu durumdan kurtulabilmenin önemli bir yolu olarak siyaseti önerdiği anlaşılmaktadır. Öyle ki Aleviliği haksızlığa karşı bir duruş, bu duruşu ise siyasetle bir bütünleştirmişlik olarak algı söz konusu. Neredeyse kadın katılımcıların tamamı böyle bir yönde

düşünce içinde ya da algı içinde oldukları söylenebilir. Sohbet/görüşme esnasında kadınların çoğu zaman “biz aleviler” ifadesini kullanmaları, Aleviliği bir siyasal kimlik olarak algıladıklarına yorumlanmıştır. Ancak bir kadın katılımcı;

“elbetteki toplumumuzda ayırım çok fazla bireyler arasında Fakat ben Alavilerin de, Müsevinin de hristiyanında yada Farklı mezheplerinde kendi ibadet ve inançlarının yapamamaları konusunda hemfikirim. Mezhepçiliğe karşıyım fakat Alvilerin gayet demokrat, medeni, haklara saygılı hümanist bir mezhep olduğunu söyleyebilirim. Bu sebeple kararlarını kendileri alma noktasında aile konusunda yani eşiyle münasebetli daha medeni oluyor. Çünkü kadın ikinci plana itiliyor genel olarak” ifadesini kullanmıştır. Bu ifade derinlemesine analiz edildiğinde, Alevilerin yanında diğer azınlık dinlerin ve inançların da baskı altında olduğu anlamı çıkmakta, ancak yine de Aleviliğin diğer din ve inançlarla karşılaştırıldığında daha eşitlikçi, aydın, ağdaş ve demokrat düşün ve eylemlere yakın olduğu, böylece alevi olmak ile daha özgür siyaset yapma arasında bir ilişki kurulduğu söylenebilir.

İlginç olan başka bir kadın katılımcı; “kesinlikle katılmıyorum Alevilik bir mezheptir fakat siyaset düşüncedir dinsel değildir dinsel düşünce farklıdır, siyasal düşünce çok farklıdır” ifadesini kullanmış ve bu ifade derinlemesine analiz edildiğinde aleviliğin siyasetle hiçbir ilişkisinin olmadığı, bu nedenle de siyasi kararlar almada kadına ayrıca bir şey katmadığı ve benzer görüşü başka bir kadın katılımcı, “Alevi olmak ile özgür olma diye bir şey söylemek doğru olmaz. Alevilik ile özgürlük arasında ilişki olamaz” şeklinde ifade etmiştir.

7. Siyasetin Neresinde Olmak İstediklerine İlişkin Kadın Görüşleri

Kadınların siyasetin neresinde olmalarına ilişkin soruya verilen cevaplar ve yüzdeleri tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: Siyasetin Neresinde Olmak İstediklerine İlişkin Kadın Görüşleri

DEĞİŞKENLER	n	%
Kenar/Kıyısında	12	6,2
İçinde	77	39,5
İleri Bir Yerde	54	27,7
Fikrim yok	44	22,6
Yanıtsız	8	4,1

Siyasetin neresinde olmak istediklerine yanıtların analizinde %6.2’si kıyısında/kenarında, %39.5’i içinde/ortasında, %27.7’si ileri bir düzeyinde(sorumluluk alma), %22.6’sı bir fikir belirmemişlerdir. Yanıtlardan çıkan sonuç, Tunceli kadını siyasetin dışında kendisini görmek istemediği gibi diğer kadınlarında siyasetin içinde olmasını istemektedir. Bu kadın olarak farkın dallığının iyi bir göstergesi olarak alınabilir. Ya da kadın olarak kendisine yönelik olumsuz toplumsal koşulları değiştirmenin araçlarından siyaseti ön planda gördüklerine yorumlanabilir.

8. Koşulların Elvermesi Durumunda Hangi Seçilmiş Olmak İstediklerine İlişkin Kadın Görüşleri

Koşulların elvermesi durumunda kadınların hangi seçilmiş olmak istediklerine ilişkin soruya cevapları ve yüzdeleri tablo 12’de verilmiştir

Tablo 11: Koşulların Elvermesi Durumunda Hangi Seçilmiş Olmak İstediklerine İlişkin Kadın Görüşleri

DEĞİŞKENLER	n	%
Belediye Başkanı	37	19,0
Milletvekili	91	46,7
İl Genel Meclis Üyesi	42	21,5
Muhtar	1	,5
Parti Yöneticiliği	24	12,3

Koşullarına elvermesi durumunda hangi seçilmiş olmak istersiniz sorusuna verdikleri yanıtlar tablo 12’de verilmiştir. Buna göre tablodan da görüldüğü üzere kadınların %46.7’si milletvekili olmak istemektedirler. %21.5’i İl Genel Meclisi üyesi, %19.0’u Belediye Başkanı, %12.3’ü Parti yöneticisi ve sadece %0.5’i muhtar olmak istediğini belirtmiştir. Kadınların siyasetin neresinde olmaları gerektiğine ilişkin çoğunlukla kendilerini Milletvekili olarak görme yönünde görüş belirtmeleri oldukça manidar bulunmuştur. Bu bulgu, yukarıda siyasete ilişkin görüşlerle de bir tutarlılık göstermektedir. Bunun yanında kadınların kendilerini milletvekili olarak görmek istemeleri, sorunların çözüm yerleri konusunda da bilinçli oldukları anlamına gelir. Nitekim meclis son ve nihai karar organı olarak, kadınlar yönünden bilinerek tercih edilmesi önemsenmelidir.

9. Siyasette Olması Gereken Yere Engel Durumlara İlişkin Kadın Görüşleri

Yapılan araştırmalar(KALAYCIOĞLU, 1983; Uysal, 1984; Duran 2010) kadının siyasete katılımını engelleyen çokça değişkenin olduğunu göstermektedir. Nitekim KONDA’nın KAL-DER için 2011’de yaptığı bir araştırmaya göre, kadınların mecliste ve genel olarak siyasette sayıca az temsil edilmelerinin nedenine araştırmaya katılanların %39.2’si “siyasette, partilerde kadınlara yeterince desteğin verilmemesini”, %26.5’i “kadınların siyaset yapamayacağının düşünülmesi”, %20.3’ü “aile sorumluluklarının ağır basması” ve %14.1’i ise “seçmenlerin kadınları milletvekili olarak görmek istememesi” ni neden olarak göstermişlerdir. Duran’ın araştırma sonucuna göre ise Kitle iletişim araçları , Politikacıların söylemlerini güvenilir bulma , Politik Olan Her Şeyin Ahlaki Değerlere Uygun Olmasına İlişkin Düşüncelerinin, Dini İnanç, Tutum ve Gelenekler, Belediye Hizmetlerine Etkisinin, Deneklerin “günlük yaşamda ilgi duydukları konular ve ilgi alanları vb.lerinin etkili olduğu görülmektedir(Duran 2010:9-10-11)).

Kadınların siyasal yaşama katılımı önünde engeller olarak Bireysel özellikler, içinde yaşanılan toplumun yapısı, inanç ve değerler, gelenek ve görenekler, ülkede baskın felsefesi..mahalle baskısı, eğitim durumu.. vb. bunlardan bir kaçıdır. Yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, inanç,

Tunceli’de kadınların soruya cevapları ve yüzdeleri tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: Siyasette Olması Gereken Yere Engel Durumlara İlişkin Kadın Görüşleri

DEĞİŞKENLER	n	%
Kendime olan güvensizliğim	14	7,2
Mali imkânlar	17	8,7

Yasal düzenlemeler	21	10,8
Kullanıldığı hissi var	13	6,7
Diğer	111	56,9

Siyasette olmaları gereken yerde olmayışlarına neden olarak, kadınların %9.7'si ailelerini, %7.2'si kendilerine olan güvensizliği, %8.7'si mali imkansızlıkları, %10.8'i yasal düzenlemeleri, %6.7'si kullanılma hissi oluştuğunu ve %56.9'unun ise diğer nedenleri(parti teşkilatları, yasal düzenlemeleri vb.) görmüşlerdir. Kadın katılımcılardan biri “Siyasi partilerin kadına ilişkin uygulamalarının kısıtlı olması ve kadını bir araç olarak kullanmaları buna engeldir”(17) ifadesi oldukça anlamlı bulunmuştur. Gerçektende Türkiye genelinde olduğu gibi Tunceli’de de kadınlar siyasetin her yer ve aşamasında bulundukları halde karar sürecine birer seçilmiş olarak nedense mümkün olmamakta. Nitekim Tunceli tarihinde, Osmanlı dönemi de dâhil erkek milletvekili bulunmamakta. Kadın belediye başkanı Kürt siyasi hareketi ile ilişkili olma noktasında iki dönemdir var olmakta. Öte yanda hiçbir ilçe, belde ve köy de, Belediye başkanı, belediye Meclis üyesi, il genel meclis üyesi ve muhtar olamamıştır. Bu da Tunceli’de kadının siyasi katılımı seçilmişliğin dışında bir hak ve sorumluluk olmaktan öteye gitmediğine yorumlanabilir. Başka bir kadın katılımcı, “*yoğun bir şekilde devam etmek isterim. Kadınların siyasetten uzaklaşmalarına karşıyım. Erkeklerle mücadele etmek çok zor*” demiş. (18). Bu sonuçlar ÜPB’nin araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Nitekim ÜPB’nin araştırmalarına göre Görüşülen kadınlar erkeklere oranla aile fertlerinden birinin siyasete girmesini daha fazla onaylamaktadır. Eşinin siyasete girmesini uygun gören erkeklerin oranı %38 iken, kadınlarda bu oran %49’dur. Kız çocuğunun siyasete girmesini onaylayan erkeklerin oranı %47 iken onaylayan kadınların oranı ise %54’tür. Erkek çocuğunun siyasete girmesini onaylayan erkeklerin oranı %57, kadınların oranı ise %60’tır.(ÜPB, 2006–2010).

Bir başka kadın katılımcı ise bu duru; “Kadınların siyasette olması gereken yere ilişkin engeller yoktur. Güvenlik kuvvetlerinden korkulmaktadır. Kadın isterse, istediği siyaseti yapabilir. Maddi imkânlar. Kadınlara engel çocukları var” şeklinde ifade etmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bütün bu veriler göstermektedir ki, Türkiye’de olduğu gibi Tunceli’de de kadının siyasal yaşama büyük oranlarda aktif katılımını engelleyen çeşitli toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal nedenler bulunmaktadır. Türkiye genelinde şüphesiz geleneksel ataerkil aile ilişkilerinden kaynaklanan etkenler ağırlıkta olsa bile bu tür engeller Tunceli özelinde çok da etkili görünmemektedir. Bunun yerine kendine güvensizlik, yasal düzenlemeler ve siyasette kullanılma algısı daha ağır basmaktadır. Parlamento ve diğer seçilmişliğin oldukça azlığı çokça ülke ve yerlerde olduğu gibi, Tunceli’de de kendisini göstermektedir. Siyasi yaşamda aktif olan kadın Tunceli’de seçilmişlikte aynı oranda etkili olamamaktadır. Özellikle seçim öncesi, günlük siyasi aktivitelere katılımda oldukça etkili olduğu görülen Tunceli kadınının, karar sürecinde de kendine özgüveni yüksek görünmekte. Buna rağmen Kadının Tunceli’de de siyasetin nesnesi olmaktan kurtulamadığı görülmektedir. Bunun önemli diğer bir nedeni ülke genelinde genel geçer siyasi sistem ve yönetsel havadır denilebilir.

Kadının siyasetin istenilen yerinde yer alıp ve giderek gereken önem ve değere mazhar olabilmesi bir demokrasi sorunudur. Buna göre kadınların demokrasi mücadelesinde bir taraf olarak cinsiyet eksenli değil, ama sistemden benzer şekilde zarar gören bireylerle birlikte örgütsel yapıya

dayalı hareket etmeleri gerekmektedir. Kâğıt üzerinde verilen hakları, emek ürünü alınmış haklara dönüştürülmesi gerekir.

Tunceli’de kadınların demokrasi mücadelesi sürecinde çokça bedel ödedikleri ve ödemeye devam ettikleri görülmektedir. 12 Eylül ve sonrası yaşananlar Tunceli vb. yerlerde travmaya neden olduğu ve bu durumdan en çok da kadınların zarar gördüğü bilinmektedir. Zaten verilerde kadınların siyasete uzak kalmayışları ile yaşanan sosyal, siyasal ve insani sorunlar arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. O halde kadınlar bir şekilde siyasi karar süreçlerine katılma yönünde kararlı olmaları, siyasetin her düzey ve sürecinde yönetici olarak yer almaları, geleceğin kabul edilebilir çağdaş yönetimi için gereklidir. Yeni anayasa yapım sürecinde kadın örgütlerinin dikkatli olmaları ve sözde haklar yerine kadına ayrımcılığa neden fiili her durumu ortadan kaldırıcı düzenlemelere gidilmesi sağlanmalıdır. Bunun yanında BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) gibi, uluslararası belge ve sözleşmelerden gerektiği şekilde yararlanılmalıdır. Anayasada kadın-erkek eşitliğinin uygulamada da gerçekleşmesi ile ilgili yasal düzenlemelere gidilmelidir. Temsilde cinsiyet eşitliğini sağlamak için kota uygulaması pratik ürünlerini verecek şekilde düzenlenmelidir. Toplumsal yaşamda eşitliğe ulaşıncaya kadar geçici özel önlem politikaları uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adler, A.(1924). *The Practice and Theory of Individual Psychology*. Harcourt, Brace & Company.
- Altındal, Y.(2009). Erkeksiz Siyasetin Erkeksi Dublörleri, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 12 Sayı 21 Haziran 2009 ss.351-367
- Baumrind, D.(1980). "New Directions in Socialization Research" *American Psychologist*: 35,639-652.
- Bush, A, H.(1961). *The Psychology of Aggression*. New York: Willey,
- Duran, H.(2010). *Siyasal Katılmayı Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma: Tavşanlı - Kütahya Örneği*
- Duvarger, M.(1967). *Sociologie politique*, Paris,, Presses Universitaires de France.
- Easton, D.(1968). *The Political System*, New York, Alfred A. Knopf,
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş: Nitel, Nicel ve Eleştirel Kuram Metodolojileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- EROĞUL, C.(1991). *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*, İmge Yayınevi, Ankara.
- EROĞLU, F.(2009). "Dünya Parlamentoları ve Kadınlar" *Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler*. s:5-9
- Kalaycıoğlu, E.(1983).**Karşılaştırmalı Siyasal Katılma Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul Üniversitesi. SBF Yayınları, İstanbul,
- MIBRATH, L, W, GOEL, Madan. L. (1977)**. *Political Participation: How and Why Do People, Get Involved in politics ?*, Rand Mc Nally College Publishing Company ,Chicigo.
- Miller, P,H.(1993). *Theories of Development Psycholog*. New York :W.H.Freeman and Company.
- Muhammed Örtlek, Fatih Üniversitesi, [Dünya - 6 Mart 2008](http://www.dusuncekahvesi.net/2008/03/siyaset-ve-kadn.html))
<http://www.dusuncekahvesi.net/2008/03/siyaset-ve-kadn.html> 30.05.2012
- ÖZBUDUN, E.(1975). *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:363 Ankara

PARRY,G;MOYSER,G;DAY,N.(1992). Political Participation and Democracy in Britain , Cambridge University Press,Cambridge.

Savran,G.(2006).KadınlarınSiyasalTemsili-____endineaitbiroda.wordpress.com/.../**kadinlarin-siyasal-temsili-gulnur-**

TOKGÖZ,O.(1979). Siyasal Haberleşme ve Kadın, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayını No:429, Ankara

Tunceli Belediyesi, 2012

TÜİK(2009). **Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara.**

Watson,J.B.1930. Behaviorism.16. Basım .1966.Universityof Chicago pres.

WEİNER.M.(1971). Political Particition: Crisis of the political Process,Crises and Sequences in Political Development,Ed.Leonard Binder , Sidney Verba,James S.Coleman,v.d Princeton University Pres,New Jersey.

T.C. Başbakanlık *Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü(KSGM.)*, Türkiye’de Kadının Durumu Raporu 2007,Ankara.

TÜİK(2009). Nüfus İstatistikleri ve Projeksiyonlar” ,Türkiye İstatistik Kurumu. Nüfus, Demografi, Konut, Toplumsal Yapı, Ankara.

TÜİK(2010). “ Türkiye İstatistik Yıllığı -2009” ,sayfa 4,Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara; ISBN 978-975-19-4770-3.

UYSAL, B(1984). **Siyasal Katılma ve Katılma Davranışına Ailenin Etkisi**, TODAİE YAYINLARI, ANKARA.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Kad%C4%B1n_haklar%C4%B1 Erişim tarihi: 09.04.2012

http://tr.wikipedia.org/wiki/Kad%C4%B1n_haklar%C4%B1. Erişim tarihi: 09.04.2012.

<http://forum.memurlar.net/konu/862537/>).

[http://tr.wikipedia.org/wiki/Tunceli_\(il\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Tunceli_(il)) .09.04.2012

<http://www.tuik.gov.tr/Start.do;jsessionid=k3WyPGkYVX1RWq29YHTJp2HP8zXGHmcM7TydLKj3tfJbMl1wykLT!1713430602>. 09.04.2012.

[http://tr.wikipedia.org/wiki/Tunceli_\(il\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Tunceli_(il))

http://www.ksgm.gov.tr/Pdf/tr_de_kadinin_durumu_subat_2010.pdf

http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96rnekleme#Basit_rastgele_C3.B6rnekleme. 09.04.2012

<http://www.belediyegazetesi.net/haber/yerelde-de-kadinin-adi-yok-3393.html>) erişim 30.05.2012.

SİYASAL PARTİLERİN ARKA BAHÇESİ: KADIN KOLLARI (EDİRNE ÖRNEĞİ)

Cemile ARIKOĞLU-ÜNDÜCÜ*

ÖZET

Kadınları toplumsal yaşamın dışına iten koşullar, kadının siyasete dair tutumunu etkilemiş ve erkeklere oranla siyasete ilgisinin az olduğu düşüncesinin yerleşmesini güçlendirmiştir. Kadının siyasal yaşama katılımı oy hakkının yaygınlaşması ile başlarken ve de bununla sınırlı kalırken, siyasal karar alma mekanizması içinde yer alması mücadele etmesini gerektirmektedir. Bunda siyasetin büyük bir rant üreten alan olması etkiliyken, kadınlar bu alandan uzaklaştırılarak erkek egemen kültür kendini sağlamlaştırmaktadır. Böylelikle siyaset, kadının toplumsal konumunu belirleyerek yeniden üretmektedir. Bu çalışma, siyasal ve toplumsal hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlanan siyasal partiler ile özellikle seçim dönemlerinde aktif olarak görev alan kadın kolları arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Çalışmada siyasal etki yaratma aracı olan siyasal partilerin kadına ve kadın kollarına bakış açıları, partiler arasındaki yaklaşım farklılıkları, kadınların siyaseti ve siyaset içindeki konumlarını algılamaları analiz edilecektir. Bu çalışma kapsamında, kadınların siyasal partiler içinde karşılaştıkları yapısal ve kültürel engeller araştırılarak, bu engelleri gidermeye yönelik stratejiler geliştirilmeye çalışılacaktır. Çalışma Edirne ili içinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde grubu bulunan CHP, AKP ve MHP partilerinin il yönetimi ve kadın kollarını kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal parti, kadın, siyasal katılma, kadın kolları

*Trakya Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD

GİRİŞ

20. yy sonu ve 21. Yüzyılla birlikte uluslararası sistemde; yönetim, çalışma hayatı, yaşam biçimleri ve algılamalar önemli bir değişim sürecine girmiş, bu süreç küreselleşme kavramı ile açıklanmaktadır. Küreselleşmenin getirdiği zaman ve mekan bütünleşmesi olumlanırken, aynı süreç etnik-dini çatışmaların, artan yoksulluğun ve insanların manevi mutsuzluğunun kaynağı olarak eleştirilmektedir. Ortaya çıkan gelir eşitsizlikleri ve artan yoksulluk olgusu, toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve aile yapısını etkilemektedir. Tüm dünyada toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılığı giderek yükselmektedir. Siyaset, ekonomi ve toplumsal alanda kadına yer vermek istemeyen erkek egemen kültür, kamusal yaşamı tekelinde tutmaktadır. İnsan ırkının iki kanadından biri olan kadınlar dünya nüfusunun yarısını oluşturmaktadır. Her toplumun kendine özgü gerçekleri olmakla birlikte, kadının statüsünün değişimi, toplumun değişiminden bağımsız değildir. Bilinçli yurttaşı yetiştirmek ve toplumu dönüştürmek yapılacak ilk iştir. Ancak aile içinde otoriteyi besleyen hiyerarşik yapıyı kendiliğinden oluşturan algı ve yapılar, kadının kamu yaşamında etkin olmasının ne denli güç olduğunu işaretidir.

1. Tarihsel Gelişim

Tarihsel süreç içinde kadının erkek karşısında güç kaybı ekonomik temellidir. İnsanlığın yaşamını devam ettirebilmek için ilkel yaşam biçiminden uygarlığa geçişte ilk aşama avcılık ve toplayıcılıktır. Ekonomik etkinliğin fiziki kas gücüne dayandığı bu dönem tarım ekonomisine geçiş sürecini de etkilemiş, erkek egemen kültür ve ataerkil aile modelinin temelleri atılmıştır. Yerleşik hayata geçişle birlikte din kurumunun gelişimi ve özellikle tek Tanrılı dinlerin ortaya çıkışı, bireyi kontrol etmek ve toplumsal davranış kalıplarının oluşumunda araç olarak kullanılmıştır. Hristiyan teolojisinde “şeytanın aracı” olarak nitelendirilen kadın, Musevilikte aşağılanmış, İslam dininde özellikle örtünme ve erkek karşısındaki konumu ile çatışma kaynağı teşkil etmiştir.

Kadının toplumsal yaşamdan soyutlanıp eve kapanması/kapatılması, özellikle kırsal kesimde üretimin her aşamasına katılımı ile medeni, siyasi ve insani tüm haklardan mahrum edilişi sadece Doğu toplumlarının değil, Batı toplumlarının da bir ürünüdür. Kadının kamusal hayata katılımı ve birey olarak varoluş savaşımı Fransız Devrimi sonrası yayınlanan “Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi” ile ivme kazanmıştır. Devrime kitlesel anlamda katkıda bulunan kadınlar, devrim ilkelerinin dışında tutulmuştur, bekledikleri haklara kavuşamamıştır. (Çakır, 1996:20) Sanayi Devrimi ve kapitalizmin getirdiği sorunlar kadının varlığını kabul ettirmesi açısından önem taşımıştır.

19. yüzyıl itibarıyla Osmanlı Devleti’nde başlatılan Batılılaşma hareketi, devletin tüm kurumlarında yapısal bir dönüşümü hızlandırırken, Osmanlı kadını da bu dönüşümden payını almıştır. Tanzimat dönemi ile kadınların eğitime yönelik başlatılan yenilikler, 1842 yılında Ebelik okulu, 1869’da Kız Sanat okulu ve 1870 yılında Kız öğretmen okulu ile olmuştur. Kadın haklarının ilk savunusunun, Tanzimat dönemi erkek aydınları tarafından başlatılması da dikkat çekilmesi gereken önemli bir noktadır. Şinasi, Şair Evlenmesi eserinde görücü usulüyle evliğe karşı çıkarken, Ahmet Mithat çok eşli evliliği eleştirmiştir.(Kaymaz, 2010: 337) Bu dönemde seslerini duyurmaya çalışan kadınlar ilk haftalık kadın dergisi “Terakki-i Muhaderat’ı (Kadınların İlerlemesi)”, 1869 yılında çıkarmıştır. 1908 II. Meşrutiyet ile oluşan özgürlük havasından kadınlar da faydalanmış, kadın örgütlenmesi hız kazanmıştır. Bu dönemde kadınlara yönelik tartışmalar şu konular etrafında toplanmıştır. (Kaymaz,2010:340)

- Örtünme konusu
- Çok eşle evlilik
- Miras hakkı ve mahkeme tanıklığında eşitlik hakkı talebi

- Kadının çalışma yaşamından uzak oluşu
- **Kadının siyasal alanda erkeklerle aynı haklara sahip olma talepleri**

Türkiye’de 100 yıl sonra kadına dair aynı tartışma başlıklarının tartışılıyor olması dikkat çekicidir. Kadın örgütlenmesi ve kadının kamusal yaşama katılımında savaşların büyük önemi vardır. (Abadan-Unat, 1979: 11) Balkan Savaşları ve özellikle I. Dünya Savaşı ile erkek nüfusun cephede oluşu nedeniyle çalışma yaşamından uzaklaşması, erkeklerin bıraktığı boşlukları kadınların doldurmasına zemin hazırlamıştır. (Ereş,2006:41)

Türkiye’de kadının kamusal yaşama tamamıyla dahil oluşunda dönüm noktası, ülkenin varlığı ile özdeş olan Kurtuluş Savaşı’dır. Savaşın başlangıcından sonuna dek her alanda desteğini esirgemeyen Türk kadını gerek cephede, gerekse cephe gerisinde var olma mücadelesi vermiştir. Öncelikle düşman kuvvetlerinin İzmir ve ardından İstanbul’u işgal etmeleri ile başlatılan mitinglerin düzenleyicisi, katılımcısı ve konuşmacısı olan kadınlar, ülkede var olan manevi değerleri ve birlik inancını yeniden ortaya çıkarmıştır.

Vatanın düşman işgali altında olduğu dönemde dernekler vasıtasıyla örgütlenerek, Kuvayı Milliye birlikleri için para ve yardım malzemesi toplamışlardır. Bu faaliyetler aydın ve eğitimli kadınlar tarafından yerine getirilirken, kasabada yaşayan kadınlar cephede savaşan askerler için gıda ve giyim malzemesi üretmişlerdir. Cephelere erzak ve mermileri at arabası (kağnı) ve sırtlarında taşıyan kadınlar, şiirlere, destanlara, heykellere konu olmuştur. Fatma Onbaşı, Hatice Hatun, Gördesli Makbule ve nice kahraman kadınlar bizzat savaşta bilfiil görev alarak adlarını tarihe yazdırmışlardır. (Kaymaz, 2010: 343)

Savaş sonrası dönemde kadınların haklarına yönelik tepkiler parlamentoda kendini göstermiştir. Özellikle muhafazakar çevreler kadınların kamusal yaşama katılımını toplum ahlakıyla bir tutarak, kadının rolünü ev ile sınırlandırmak istemişlerdir. 1921 yılında görüşülen frengi denetimine ilişkin yasa tasarısı ve seçim çevresine kadın nüfusun da eklenmesi teklifi şiddetle reddedilmiştir. Bu tasarıları öneren Emin Bey ve Tunalı Hilmi Bey hakarete uğramış, parlamento tatil edilmiştir. (Abadan-Unat,1979: 13)

Cumhuriyet’in kurucusu ve ülkenin lideri olan Mustafa Kemal Atatürk, parlamento ve toplumun ani değişikliklere hazır olmadığını görmüş, kurumsal ve toplumsal reformlar ile kadınların kamusal yaşama katılımına zemin hazırlayacak altyapıyı oluşturmuştur. İlk aşamada kadına erkek ile eşit eğitim hakkını tanımıştır. Tevhid-i Tedrisat (Eğitimin Birleştirilmesi) Yasası ile kız ve erkek öğrencilerin birlikte eğitim almaları ve dini okulların kapatılarak, eğitimin devlet nezdinde verilmesi sağlanmıştır.

Kadınların kılık ve kıyafetine yönelik doğrudan bir yasa çıkarılmamış, ancak çarşaf, ferace gibi kıyafetler yerel yönetimlerce yasaklanmıştır. Kadınların aile ve toplumsal yaşamının iyileştirilmesine yönelik asıl düzenleme 1926 yılında çıkarılan Medeni Yasa ile sağlanmıştır. Yasa ile çok eşlilik yasaklanmış, resmi nikah kurumu getirilmiş, miras hukukunda cinsiyet ayrımcılığı giderilmiş, kadına da boşanma konusunda erkekle aynı haklar tanınmıştır.

Son aşamada gelinen nokta ise, kadının karar alma mekanizması içine çekilmesidir. Diğer bir ifadeyle kadının siyasal haklarını kazanmasıdır. Siyasete katılma konusunda istekli olan kadın, öncelikle 1930 yılında Belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını elde etmiş, 5 Aralık 1934 yılı itibarıyla milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmiştir. Türk kadını siyasal hakları, pek çok ileri Batı ülkesinden önce elde etmiştir. Örneğin Kanton yönetimi ile dikkat çeken İsviçre, kadınına bu hakları 1971 yılında vermiştir.

Yasal düzenlemeler açısından kadının durumunun iyileştirilmesi, uygulamada kadının istenilen kalitede yaşam standartlarına ulaştığı anlamını taşımamaktadır. Yüzünü Batı'ya dönmüş olan Türkiye'de, kadının kamusal yaşama katılımı AB üyeliği hedefi açısından da önem arz etmektedir. (Yaprak,2009: 2110) Ancak kadının önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik alınan yasal önlemlere rağmen, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de kadın, insanlığın zayıf halkası olma rolünü devam ettirmektedir.

2. Siyasal Katılma ve Kadın

Bir siyasal rejimin demokratik oluşu, halka tanıdığı siyasal katılma olanakları ile ölçülmektedir. Siyasal katılma yollarının açık bulunması, diğer bir ifadeyle siyasal katılma yollarının genişliği ve aktifliği, yurttaşlık bilincini güçlendiren, toplumsal gerilimleri azaltarak, uzlaşmanın oluşumunu kolaylaştıran bir etki yaratmaktadır.

Kadının toplum içindeki yeri ve sayısının erkeğe eşit olduğu düşünüldüğünde, toplumsal gelişme için insan ırkının bir türünün yok sayılması, insanlığın gelişimi açısından sakıncalı sonuçlar doğurmaktadır. Kadınların siyasal hayattan uzak tutulması, kamusal alandan kopuk oluşu ve yerinin ev ile sınırlandırılması, bazı toplumsal kalıpların kanıksanmasından kaynaklanmaktadır. Bu düşünce, "siyaset erkeklerin işidir" düşüncesini beslemektedir.

Türkiye ve dünyada kadının siyasete yönelik ilgisi ve bilgisi düşük düzeydedir. Siyasetin erkek işi olduğu inancı yaygın olmakla birlikte kadını siyasete çekebilecek olan kanallar tıkalıdır. Siyasetin rant üreten bir alan olması kadını siyasetten uzak tutan temel etkidir.

Türk kadınının siyasal hayatta söz sahibi olabilmesi amacıyla, 13 Haziran 1923 yılında Nezihe Muhiddin başkanlığında "Kadınlar Halk Fırkası"nın kurulduğu Süs dergisinden duyurulmuştur (Kaplan, 1996: 2). Partinin amacı kadınların sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda haklarını elde etmelerini ve gelişmelerini sağlamaktır. Parti programında, analık ve aile kadınlığı görevlerine önem verildiği belirtilirken, kadının askerlik yapması da istenmiştir (Çakır, 1996: 75). Ancak partinin kurulduğu tarihe bakıldığında henüz Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı tanınmamıştır. Dolayısıyla böyle bir partinin de oluşumuna izin verilmemiştir. Bunun üzerine söz konusu parti, "Türk Kadınlar Birliği" adıyla bir derneğe dönüşmüştür. Türk kadınlarının siyasal hayata katılımında Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı devrimlerin önemli etkisi olmuştur. Böylece 1935-39 döneminde kadınlar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) toplam 18 milletvekili ile temsil edilmişlerdir. Maalesef bu durum Atatürk'ün vefatından sonra devam ettirilmemiştir.

1935 Genel Seçimleri Türk kadınının siyasal hayata katılımında bir kilometre taşı olmuştur. 1930 yılında yerel seçimlerde, 1934 yılında ise genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkını dünyanın pek çok ülkesinden önce elde eden Türk kadını, günümüze değin yüksek bir siyasal katılım düzeyine erişmemiştir. Seçme hakkını kullanmada destek gören ve teşvik edilen Türk kadını, seçilme hakkına ilişkin olarak aynı desteği görememektedir. Bu durumun temel nedeni, oy vermenin kadının aile dışı yaşamını ve dış dünyayla ilişkisini değiştirme niteliğine sahip olmamasıdır. Diğer bir deyişle, kadına fazladan ev dışı ilişkiler getirmemektedir. Seçilme hakkıyla ilgili olarak, siyasetin uzun ve sürekli çalışmayı gerektirmesi, siyasetin geceleri ve yemekli toplantılarda yapılması, rekabetin büyük olması, kadınlardan beklenen özel yaşama ilişkin taleplerle çatışmaktadır. Erkeklerden bağımsız olarak siyaset yapmaya çalışan kadınların konumunu belirleyen temel parametreler, yaş ve medeni durumudur. Genellikle siyasette yer almak isteyen kadınların erkeklerin korumasına ihtiyacı olmadığını gösterecek bir yaş grubunda yani 45 ve üzerinde olması istenilir. Yine bu kadınlar ya evlidir veya evlenme yaşını aşmış, özel olarak erkeklerle ilişki kurma çabasında olmadığını gösterecek yaşta olan kadınlardır (Ayata, 1995: 294-308).

Tablo 1: 1935-2011 arası Kadın milletvekillerinin Meclisteki dağılımı

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kadın Milletvekilleri 1935-2007		
Seçim Dönemleri	Kadın Milletvekilleri	Yüzde
1935-1939	18	4.5
1939-1943	15	3.7
1943-1946	16	3.7
1946-1950	9	1.9
1950-1954	3	0.6
1954-1957	4	0.7
1957-1960	7	1.1
1961-1965	3	0.8
1965-1969	8	1.8
1969-1973	5	1.3
1973-1977	6	1.5
1977-1980	4	1.4
1987-1991	6	1.3
1991-1995	8	1.8
1995-1999	13	2.4
1999-2002	23	4.2
2002-2007	24	4.4
2007- 2011	50	9.1
2011-	78	14.0

Kaynak: http://www.tbmm.gov.tr/tarihten_gunumuze.htm, 25.02.2011

Tablo 1’de görüldüğü gibi tek partili dönem, kadınların parlamentoda temsilinin en fazla olduğu dönemdir. 1946 yılında çok partili yaşama geçişle birlikte, Türkiye’nin demokrasi yolunda atmış olduğu adımda kadın milletvekili sayısı umulanın tersine azalmıştır. Türk kadınının parlamentodaki yeri giderek daralırken, kadınlar parti örgütlerinde “kadın kolları” adı altında çalışmaya başlamıştır (Arat, 1987: 52). 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu geniş hak ve özgürlüklere rağmen, TBMM aritmetiğinde kadınların aleyhine bir değişme olmamıştır (Minibaş,:183).

Hükümeti oluşturan Bakanlar içinde kadın bakanların sayısı yok denecek kadar azdır. Kadınların üstlendikleri bakanlık görevleri genellikle aile, kadın ve sosyal işlerle sınırlı kalmaktadır. Yani içişleri, dışişleri, adalet ve savunma bakanlıkları gibi önemli görevlerden uzak tutulan kadınlar, adeta siyasetin mutfak işlerinden sorumlu tutulur hale getirilmişlerdir. İstisnai bir durum olarak ilk kez bir kadın bakan 2007 seçimlerinden sonra Milli Eğitim Bakanlığı görevine getirilmiştir.

Türkiye’de siyasal partilerin karar alma organlarında görev alan kadınların sayısı da erkeklere kıyasla daha azdır. Bu bağlamda bir örnek verilecek olursa 1960’lı yıllarda sadece bir tane parti genel başkanlığı yapan kadın bulunmaktaydı. O da Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Behice Boran idi. Tansu Çiller’in 1993’te Doğru Yol Partisi’nin Genel Başkanlığı’na seçilmesi ve akabinde de başbakan olması bu bağlamda anılması gereken önemli bir olaydır (Meriç, 1995: 201).

Tablo 2: TBMM’de Grubu Bulunan Siyasal Partilerin Yönetim Kurullarında Kadın Sayısı

TBMM’de Grubu Bulunan Siyasal Partilerin Yönetim Kurullarında Kadın Sayısı			
Adalet ve Kalkınma Partisi			
	Kadın	Erkek	Toplam
Merkez Yönetim Kurulu	15	38	53
Merkez Disiplin Kurulu	3	10	13
Milletvekilleri	30	305	335
Cumhuriyet Halk Partisi			
Merkez Yönetim Kurulu	3	15	18
Yüksek Disiplin Kurulu	3	12	15
Milletvekilleri	8	93	101
Milliyetçi Hareket Partisi			
Merkez Yönetim Kurulu	6	93	99
Merkez Disiplin Kurulu	-	14	14
Milletvekilleri	2	70	72
Barış ve Demokrasi Partisi			

Merkez Yönetim Kurulu	6	3	9
Merkez Yürütme Kurulu	10	11	21
Milletvekilleri	7	13	20

Kaynak: http://www.akparti.org.tr/mkyk_72.html, http://www.akparti.org.tr/mdk_73.html, http://www.mhp.org.tr/mhp_merkez_yonetim_kurulu.php, http://www.mhp.org.tr/mhp_merkez_disiplin_kurulu.php, <http://www.bdp.org.tr/yonetim/myk.html>, <http://www.bdp.org.tr/yonetim/pm.html>, 04.01.2011.

Türkiye’de yerel yönetimlerde kadınların temsilinin istenilen düzeye geldiği söylenemez. Kadınların ulusal düzeyde karşılaştıkları problemler, yerel düzeyde de karşılarına çıkmaktadır. Tablo 3 kadınların belediye başkanı, belediye meclis üyesi ve il genel meclis üyesi olarak oldukça düşük temsil düzeyine sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Geleneksel rol dağılımının etkisiyle partinin aday göstermesinden seçim kampanyalarına kadar karşılaşılan güçlükler, kadınların seçilme şansını azaltmaktadır. Kadınlar parti içinde üst yönetim ve karar alma mekanizmalarında etkili olmaktan çok, ikinci derece görev ve sorumluluk almaya itilmektedirler. Parti içinde kadınlar, seçim dönemlerinde kadın seçmene ulaşmakla yükümlü oy depoları olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 3: Yerel Yönetimlerde Görev Alan Kadın Sayısı 1999-2009

Yıl	Kadın	Erkek	Toplam
1999			
Belediye Başkanı	18	3197	3215
Belediye Meclis Üyesi	541	33543	34084
İl Genel Meclis Üyesi	44	3078	3122
2004			
Belediye Başkanı	18	3207	3225
Belediye Meclis Üyesi	834	33643	34477
İl Genel Meclis Üyesi	58	3150	3208
2009			
Belediye Başkanı	27	2921	2948
Belediye Meclis Üyesi	1340	30450	31790
İl Genel Meclis Üyesi	110	3269	3379

Kaynak: <http://www.migm.gov.tr/IstatistikiBilgiBelediyeler.aspx>, 16.06.2011

3. Siyasal Partiler ve Kadın Kolları

3.1. Araştırma Yöntem ve Teknikleri

A) Araştırmanın Amacı:

Bu araştırmanın amacı, siyasal partiler ve seçim dönemlerinde aktif olarak görev alan kadın kolları arasındaki ilişkiyi Edirne ili kapsamında incelemektir. Bu çalışma kapsamında, kadınların siyasal partiler içinde karşılaştıkları yapısal ve kültürel engeller araştırılarak, bu engelleri gidermeye yönelik stratejiler geliştirilmesi hedeflenmektedir. Siyasal ve toplumsal hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlanan siyasal partilerin kadın kollarına bakış açıları, partiler arasındaki yaklaşım farklılıkları, kadınların siyaseti ve kurumsallaşma konusunu algılamaları, çalışmanın Edirne genelini kapsamaması bakımından bölge kültürüne dair ipuçlarını vermesi dolayısıyla bilimsel açıdan alana önemli katkı sağlayacaktır. Bu çalışma, Edirne ili ve TBMM'ne giren üç parti (AKP, CHP, MHP) ile sınırlıdır.

B) Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın temel kavramlarının ele alınması için literatür taramasına başvurulmuştur. Materyal olarak, konu üzerine literatürdeki kitap ve makaleler, çeşitli kuruluşların yayınları, internet siteleri ve arşivlerinden faydalanılmıştır.

Araştırmada yüz yüze görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu görüşmeler siyasal parti temsilcileri ve kadın kolları üyeleriyle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemin kullanımında, görüşme ile elde edilen bilgilerin sağlıklı olabilmesi için, kayıt cihazı kullanılarak kaydedilmiştir.

BASINDAKİ BİLGİLER İŞİĞINDA İLK KADIN MİLLETVEKİLLERİ

Selman YAŞAR*

ÖZET

Türk Milletinin çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkması için bir çok yenilik gerçekleştiren Atatürk, Türk kadınının Cumhuriyet idaresinde hak ettiği yeri elde etmesi için çalışmıştır. 1926 yılında Medeni Kanun’la yeni haklar edinen, 1930’da Belediye seçimlerine katılma, 1933’te Muhtar seçilme hakkını alan Türk kadını, Atatürk’ün önderliğinde, 5 Aralık 1934 tarihinde kabul edilen kanunla milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazanmıştır. 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan V.Dönem seçimlerinde 18 kadın milletvekili seçilerek TBMM’ne katılmıştır. Kadınların milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazanması, sonrasında yapılan seçimler, ilk kadın milletvekillerinin seçimleri ve TBMM’ndeki çalışmaları kamuoyunda büyük yankı yapmıştır. Dönemin gazeteleri yaptıkları haberlerle ilk kadın milletvekilleri ve TBMM’ndeki çalışmalarını ilgili olarak halkı aydınlatmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Milletvekili, Türkiye, Atatürk.

THE FIRST WOMEN DEPUTIES AT THE LIGHT OF THE KNOWLEDGES IN THE PRESS

ABSTRACT

Atatürk who is realized many reform is tried for the Turkish women’s deserve position in the Republic Administration for the Turkish Nation’s take one’s place on the modern civilization level. The Turkish women who is got a new rights with the Civil Law in 1926, is obtain the rights participate to municipality election in 1930, being chosen the headmen in 1933, is got rights of choosing and being chosen deputy with being accepted law in 5 December 1934 at the leadership of Atatürk. The eighteen women deputy is joined to The Great National Assembly of Turkey with the elections of fifth period when is done in 8 February 1935. The women’s won the right of election and being election a deputy, the elections when is done after that, the being election of the first women deputies and their works in the The Great National Assembly of Turkey is done a big reaction in the public opinion. The period’s of newspapers are illuminated to public with regards to the first women deputies and their works in the The Great National Assembly of Turkey.

Key Words: Women, Deputy, Turkey, Atatürk.

Atatürk, gerçekleştirdiği Milli Mücadele sonrasında kurduğu Türkiye Cumhuriyeti’ni çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarmak için siyasi, sosyal, ekonomik vb. birçok alanda inkılâplar yapmış, yenilikler gerçekleştirmiştir. Türk kadınına büyük değer veren Atatürk, yaşamın her alanında da Türk kadının hak ettiği yeri elde etmesi için çalışmış, bu yönde düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerden biri de kadının siyasi hayatta yer alarak ülke yönetimine katılmasını sağlayan milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesidir. Bu hakkın verilmesi sonrasında 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan seçimle 18 kadın milletvekili TBMM’ne girmiştir. Bu milletvekilleri ve seçildikleri yerler şunlardır:

Afyonkarahisar	Mebrure Gönenç
Ankara	(Hatı) Satı Çırpanoğlu
Antalya	Türkan Baştuğ (Örs)
Balıkesir	(Ayşe) Sabiha Gökçül (Erbay)
Bursa	(Ayşe) Şekibe İnsel
Çankırı	Hatice Özgener (1936 ara seçiminde)
Diyarbakır	(Hafize) Huriye Baha Öñiz
Edirne	Fatma (Şakir) Memik
Erzurum	Nakiye Elgün
İstanbul	Fakihe Öymen
İzmir	Benal Nevzat (İştar) Arıman
Kayseri	Ferruh (Ferruha) Güpgüp
Konya	Bahire Bediz Morova (Aydilek)
Malatya	Mihri (İffet) Pektaş
Samsun	(Ayşe) Meliha Ulaş (Ekeman)
Seyhan	Esmâ Nayman
Sivas	(Hatice) Sabiha Görkey
Trabzon	Ayşe Seniha Hızal

5 Aralık 1934 tarihinde kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmesi dönemin gazetelerinde birinci haber olarak yer almıştır. Cumhuriyet gazetesi, “Türk Kadını Haklarının En Büyüğünü Aldı” başlığıyla verdiği haberde, seçim kanunundaki erkek ibaresinin kadın, erkek şeklinde düzeltildiğini bildirmiştir. Gazete ayrıca Türk kadınının 1923 ve 1934’teki durumunu yansıtan bir resim yayımlamıştır. Resimde 1923’te evde oturan kadın, 1934’te TBMM’nde kürsüde konuşma yaparken tasvir edilmiştir. Ayrıca “Türk Kadınlığı Sevinç İçinde” başlıklı diğer bir haberde ise kadınlara seçim hakkı verilmesinin ülkede büyük memnuniyet uyandırdığı ve Ankara’da bir toplantı yapılacağı, ayrıca TBMM’ne birçok yerden telgraf gönderildiği belirtilmiştir. Bir başka haberde ise TBMM’nde bazı milletvekillerinin Türk kadınına asker olma hakkı da verilmesine dair görüşlerine yer verilmiştir (Cumhuriyet, 6 Birincikanun 1934:1,3).

7 Birincikanun 1934 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “Türk Kadınının Sevinci” başlıklı haberde kadınlara milletvekili seçilme hakkının verilmesi nedeniyle Ankara’da Halkevi’nde yapılan toplantı hakkında bilgi verilmiştir (Cumhuriyet, 7 Birincikanun 1934:1,6).

Cumhuriyet gazetesinin “Seçim Hazırlığı Arttı” başlığıyla verdiği haberde yeni seçim faaliyetinin başladığı ve seçimlerde aday olabilecek kadınlar arasında Makbule, Afet, Makbule Naci ve Nakiye hanımların bulunduğunu belirtmiştir. Aynı haberin devamında Türk kadınlarına milletvekili seçilme hakkı verilmesi dolayısıyla ülkenin her tarafında bayram yapıldığı, Atatürk’e ve TBMM’ne ülkenin her tarafından telgraflar gönderildiği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 9 Birincikanun 1934:1,4).

Aynı gazetenin 10 Birincikanun 1934 tarihli nüshasında “Atatürk’ün Büyük Gönenci” başlıklı haberde Atatürk’ün kendisine gönderilen telgraflara verdiği cevap yer almıştır. Atatürk, bu cevabında şöyle demiştir:

“Erdemli kadınlarımızın sayılab seçimine girmelerinden dolayı ülkenin bütün kurumlarından, yer yer toplantılardan telyazıları aldım. Gösterilen duygulardan gönencim büyüktür. Türk kadınlığının yeni girdiği siyasal alanda da değerli işler başarmasını dilerim” (Cumhuriyet, 10 Birincikanun 1934:1).

Atatürk, Türk kadınlar Birliği’nin kendisine gönderdiği tebrik telgrafına da şöyle cevap vermiştir:

“Latife Bekir Işık

Türk Kadınlar Birliği

Erdemli Türk kadınlığının yeni çalışma yolunda kendine düşen büyük işi güvenle başaracağına kuşku yoktur.

Reisicumhur Atatürk” (Cumhuriyet, 8 Birincikanun 1934:1).

İstanbul’da yapılan kutlamalar Cumhuriyet gazetesinde “Kadınlığın Kutlu Sesi!” başlığıyla verilmiştir. Beyazıt ve Taksim meydanında yapılan mitingde Türk Kadınlar Birliği’nden Saadet Rifat, İffet Halim Oruz ve Nakiye Elgün birer konuşma yapmışlardır. O sırada şehir meclisi üyesi olan Elgün yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

“Kardeşlerim!

İki günden beri gönüllerimizi tutuşturan sevinçlerimizi daha büyüklere bildirmek şerefini sizden almak için buraya çıktım. Ben bu meydanın çok kara günlerini gördüm.

O kara günlerle bugünü karşılaştırarak bizi her tehlikeden kurtardıktan sonra bu hale kadar yükseltenlere nasıl borcumuzu ödeyebiliriz.

Bugün bütün dünyaya karşı Türk evlâdını tertemiz ortaya çıkaran, Türk kadınına bütün haklarını veren Ulu Önderimiz Atatürk’e şükranlarımızı bildirir telgraflar çekeceğim; müsaade verir misiniz?” (Cumhuriyet, 8 Birincikanun 1934:1,6).

İstanbul ve Ankara’nın yanısıra ülkenin bir çok şehrinde de kadınlara milletvekili seçilme hakkının verilmesi törenlerle kutlanmıştır (Cumhuriyet, 8 Birincikanun 1934:1). (Cumhuriyet, 5 İkincikanun 1935:5) (Cumhuriyet, 13 İkincikanun 1935:5) (Cumhuriyet, 17 İkincikanun 1935:6) İzmir’de Urla’dan gelen kadınlar Cumhuriyet Meydanı’nda şenlikler yapmışlar ve Atatürk Anıtı’na çelenk koymuşlardır. Daha sonra Karşıyaka’ya geçen kadınlar Zübeyde Hanım’ın mezarını ziyaret ederek çelenk bırakmışlardır (Cumhuriyet, 22 Birincikanun 1934:1).

Seçim hazırlıkları sürerken gazetelerde muhtemel kadın adaylarla ilgili tahminler yayınlanmaya başlamıştır. Cumhuriyet gazetesinin tarihli 24 Birincikanun 1934 sayısında bu isimler arasında Aydın’ın Çine kazasından Türkiye’nin ilk kadın muhtarı seçilen Gül Hanım, İzmir’den Benal Nevzad Hanım, Bursa’da okul müdürü Zehra Hanım ile İstanbul’da Nakiye Hanım’ın olduğu haberi verilmiştir (Cumhuriyet, 24 Birincikanun 1934:1,6).

Adaylık sürecinin başlamasıyla Türk kadınları seçimlerde aday olmak için yoğun talep göstermişler (Cumhuriyet, 10 Birincikanun 1934:3), partiye üye olmaya başlamışlardır (Cumhuriyet, 14 Birincikanun 1934:2).

Türk kadınları milletvekilliğinin yanı sıra elde hak elde ettiği diğer alanlarda da yer almaya başlamıştır. Türk kadınlarına ihtiyar heyetleri seçimlerinde oy verme hakkı tanındıktan sonra Aydın'ın Çine Kazası'na bağlı Karpuzlu nahiyesinin merkezi olan Demircidere köyünde Gül Hanım ilk kadın muhtar olarak seçilmiştir (Cumhuriyet, 15 Teşrinisani 1933:5). Türkiye'de ilk kez Belediye Başkan Yardımcısı Zehra hanım olmuştur. Daha önce Belediye Meclisi'ne Daimi Encümen azası olarak seçilen Zehra hanım Bursa Belediye Başkan yardımcılığına getirilmiştir (Cumhuriyet, 12 Teşrinisani 1934:2). İstanbul şehir meclisine 5 kadın üye seçilmiştir (Cumhuriyet, 27 Teşrinievvel 1934:1,6). Konya belediye meclisi azalığına Nuriye Cemal ve Nazime Kâzım hanımlar seçilmişlerdir (Cumhuriyet, 27 Teşrinievvel 1934:6). Kastamonu Şehir Meclisi'ne ilk kadın üye olarak İnebolu'lu Havva Hanım seçilmiştir (Cumhuriyet, 23 Şubat 1935:2). Gümüşhane Şehir Meclisi'ne Nuriye Okaya (Cumhuriyet, 3 Mart 1935:6), Muğla Şehir Meclisi üyeliğine Makbule ve Fethiye hanımlar (Cumhuriyet, 7 Nisan 1935:5), Aydın Şehir Meclisi üyeliğine Aydın'dan Ayşe Hanım, Bozdoğan'dan Behice Alkan hanım (Milliyet, 12 Şubat 1935:5), Bolu Şehir Meclisi üyeliğine Münire Reşat Aker, Konya Şehir Meclisi üyeliğine ise Belkis Sami seçilmişlerdir (Son Posta, 23 Şubat 1935:4).

Kadınların siyasi hayatın yanı sıra sosyal hayatta da erkeklerle eşit haklara sahip olması sonucunda kadınlar erkeklerin yaptıkları işleri de yapmaya başlamışlardır. Hatta bu amaçla çalışan Kadınlar Birliği'ne bu konuda erkekler tarafından şikayetler iletilmiştir. Bu şikayetlerde kadınların erkeklerin ekmeklerini ellerinden aldıkları ve kadın-erkek eşitliği meselesini bu kadar ileri götürmenin doğru olmadığı dile getirilmiştir (Cumhuriyet, 25 Haziran 1934:2).

Kadınlar Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet idaresinde sadece siyasi haklara kavuşmamışlar, toplumun her alanında erkeklerle beraber görev yapmaya başlamışlardır. Bu kadınlardan biri de öğretmen Vahide Hanım'dır. Mesleğinin yanında Galatasaray Spor Klübü'nde üyelik yapmış olan Vahide Hanım, İnegöl İdman Yurdu'nda başkanlığa seçilmiştir. Böylece Türkiye'nin spor tarihinde ilk kadın başkanı olmuştur (Cumhuriyet, 30 İkincikanun 1935:6).

Türkiye'nin ilk kadın milletvekillerinden olan Seniha Hızal da birçok okulda öğretmenlik ve müdürlük yapmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin ilk kadın Milli Eğitim Müfettişi olmuştur (Cumhuriyet, 31 İkincikanun 1935:1).

Türk kadınları seçimlere oldukça büyük bir ilgi göstermişlerdir. Gazetelerde de kadınların seçimlere katılımıyla ilgili haberler yayınlanmıştır (Cumhuriyet, 7 Teşrinievvel 1934:3). Bu haberlerin birinde Cumhuriyet gazetesinin 31 Birincikanun 1934 tarihli sayısında milletvekilliği adaylığı için İzmir kadınlarının diğer illere oranla daha çok adaylık başvurusunda bulunarak rekor kırdıkları belirtilmiştir (Cumhuriyet, 31 Birincikanun 1934:2).

Seçim süreci başladıktan sonra gazetelerde yeni mecliste yer alacak kadın milletvekillerinin sayısı ile ilgili tahminler de yayınlanmaya başlamıştır. Cumhuriyet gazetesinin 24 ikincikanun 1935 sayılı nüshasında bu sayının 15-20 dolayında olacağı tahmini yer almıştır (Cumhuriyet, 24 İkincikanun 1935:3).

Bu sırada, gazetelerde kadın milletvekili adayların belirlenmesinde uygulanacak yöntemlere ilişkin yazılar yayınlanmaya başlamıştır. Buna göre kadın adaylar arasında yüksek öğrenim gören, yabancı dil bilen ve yaşları 40'tan fazla olanların tercih edilecekti. İstanbul'dan müracaat eden kadınların sayısı 50'den fazlaydı ve bunlar arasında doktor, öğretmen olanlarla, Kadınlar Birliği'nden bazı kadınlar ile Bedriye, Nezihe Muhiddin, Feride Rahmi, Safiye, Lâfife Bekir, ve İffet Halim de bulunmaktaydı (Cumhuriyet, 28 İkincikanun 1935:2).

Ayrıca gazetelerin seçim hazırlığıyla ilgili yazılarında da muhtemel adaylarla ilgili bilgiler verilmekteydi. Cumhuriyet gazetesinin 29 İkincikanun 1935 tarihli “Seçim Hazırlığı” başlığıyla verdiği haberde İstanbul Kız Lisesi Edebiyat öğretmeni Zaim Hanım’ın da adaylar arasında olduğu bildirilmiştir. Habere göre 20 yıldan beri öğretmen olarak görev yapan Zaim Hanım, birçok konferanslar vermiş ve makaleler yazmıştı (Cumhuriyet, 29 İkincikanun 1935:2).

Seçim sürecinde Cumhuriyet gazetesinde, kadınların milletvekili olmaları halinde neler yapacaklarına dair yapılan anketler yeralmaya başlamıştır. Bu anketlerden 26 İkincikanun 1935 tarihli nüshada Nakiye Elgün’le milletvekili olursa yapacakları hakkında yapılan bir röportaja yer verilmiştir. “Kadın Sayılabilir Olursa” başlıklı anketin alt başlığında Şehir meclisi üyesi Nakiye Hanımın “*kadın sayılabilir isteyeceği bir şey kalmadı ki. Ne hakkımız varsa verildi!*” sözlerine yer verilmiştir. Nakiye Hanım sorulan sorulara verdiği yanıtlarda şunları söylemiştir:

“Sizin anketinize ben sayılabilir olursam şunu yaparım, bunu yaparım şeklinde cevap veremem. Bu şekilde konuşmayı ne kendime, ne de başkasına yaraştırıramam. Ancak denilebilir ki; fırka namzedi olarak sayılabilir olan bir kadının en evvel ve en sonra yapacağı iş, fırka prensipleri dahilinde hareket etmektir. Zaten kadınlık namına Meclis’ten istenecek bir şey kalmadı ki! Her istenen ve her hayale gelen ve gelmeyen hak kadınıma verildi. Medeni Kanun’da müsavat, tahsilde müsavat, işte müsavat!. Daha ne istiyorsunuz bilmem ki!. Meclis’te kadınlar için şunu da istemelidir diye bir şey düşünemiyorum ama filân kadın, kocasından şikayetçi imiş, dayak atıyor, dövüyorsa, buna biz ne yapalım? Kanun kendisine hak vermiştir, gitsin, arasın.. Böyle münferid hadiselerle uğraşmak Meclis’in işi değildir. O umumi prensipler üzerinde konuşur.”

“Erkek milletvekiliyle, kadın milletvekili, erkek memurla kadın memur arasında fark olup olmadığı sorusuna verdiği cevapta şunları söylemiştir:

İşte ben de bu tefriki yapmak isteyenlere kızıyorum ya!. Bu şekilde sorulara bile kızıyorum.. Ben böyle bir fark tanımam!. Kadın işleriyle uğraş dediler, uğraştım, erkek mektebine müdirelik et dediler.. Onu da yaptım binaenaleyh vazifeyi benimsemek şartıyla her ikisi arasında bir nebze bile fark yoktur...”

“Peki Meclis’e kadının askerliği hakkında bir teklif gelirse, buna taraftar olur musunuz?” sorusuna verdiği cevapta şöyle demiştir:

“Taraftar olmak ta ne demek.. Elbette!. Türk kadını zaten kendisine asker olma teklifi yapılmadan da, kanunlar kendisine emretmeden de o askerlik yapmıştır.. Atatürk bunu çok iyi bildiği için gerek Ankara’daki ve gerek İstanbul’daki Cumhuriyet abidelerinde ona da yerini vermiştir..”

“Meclis’e bekâr erkeklerden ve –müsavat dolayısıyla- bekâr kadınlardan vergi alınmasına dair bir kanun teklif edilirse buna taraftar olur musunuz?” sorusuna ise şöyle cevap vermiştir:

“Daha geçenlerde bir toplantıda mevzu bahis olmuştu.. Kadınlardan da yol vergisi alınsın mı, alınmasın mı? diye.. Bence iş sahibi olan, dışarıda bir vazifesi bulunan kadından, erkeklerden alındığı gibi yol vergisi alınması şarttır. Fakat bir baba düşünür ki evde dört kızı var, bir de karısı.. Bir de kendisi etti mi altı.. Beşi de müstehlik olan bu kadınlardan yol vergisi istenirse, bu parayı tabii peder verecek.. Böyle bir vaziyette bir adamdan altı misli yol vergisi alınmış olur ki buna ben de hepimiz de razı olmayız.. Tabii böyle istisnaları göz önünde bulundurmak şartıyla verginin kadınlara da teşmiline taraftar olabiliriz..”

“Hükümet ve fırkamız kadınlara mücadele etmeden her türlü siyasal haklarını vermişken, ayrıca siyasal iddialı bir Kadın Birliği’nin mevcudiyetine taraftar mısınız?” sorusuna da:

“Ben böyle bir teşekkül bilmiyorum. Ve böyle bir teşekkül tanımadım..” şeklinde cevaplamıştır.(Cumhuriyet, 26 İkincikanun 1935:1,6)

Birçok lisede öğretmenlik, müdürlük yapan, Yeni Türkiye Mektebi sahibi ve müdürü olan ve aynı zamanda Türkiye'nin ilk kadın Milli Eğitim Müfettişi olan Seniha Nafiz Hızal da Cumhuriyet gazetesinin kadın sayıya olursa başlıklı anketinde sorulan sorulara şu cevapları vermiştir:

“Cumhuriyet hükümetimizin her alanda olduğu gibi siyasal haklarımızı da tanınması yüreğimde engin sevinçler yarattı. On beş, yirmi yıl önce düşümüzde görmediğimiz değerlere erdik. Büyük Önder'in gösterdiği ışıklı yolda yürümek ve yurdun dileğini ülkü yapmak, şimdiye kadar kültür yolunda olduğu gibi, bilgilerimi yurda faydalı gördüğüm şeylerle bezendirmek ve başarmak isterim.”

Vazifede kadın-erkek

“Kadın-erkek arasında sayıya olsun, memur olsun dilek ve güç yönünden hiçbir fark görmüyorum; yeter ki yurdlarını ve işlerini sevsinler.”

Kadın asker olmalı mı?

“İstiklâl Savaşımız Türk kadınının yurdunu korumak için yaptığı yararlıklarla doludur. Cephaneyi yağmurdan saklamak için çocuğunu açıkta bırakan anneleri hatırlamak kâfi. Bence tehlike karşısında kadın, erkek aynı heyecanı duyar, heyecan kuvvet yaratır, şahlandırır. Sinirlerimize bu kuvvetleri toplamak alışkanlığı verilirse bir dişi aslan kesileceğimize şüphe etmiyorum!”

Bekârlık vergisi meselesi

“Bekâr erkek ve kadınların sayıları korkulacak kadar çok olduğunu sanmıyorum. Bana evlenmemeyi isteyenler, bekâr kalmanın zevklerinden ayrılamadıkları için tek kalıyorlar gibi geliyor...Böyleleri evlenseler de çocuk yapmaktan kaçıyorlar. Anadolu'da evlenmeyen, tek kalan pek azdır. Okulumun çevresinde üç, beş işçi oturuyor. Her birinin beşer, altışar çocuğu var. Bunlar sabahları ellerinde çuval veya sepet apartmanlardan atılan küllerin arasında kömür parçaları araştırmakla vakit geçirirler. Mektebe gitmezler, bakılmazlar. Çamur ve soğuk içinde bazen ekmek, yiyecek bulamayarak aç kalırlar, ölürlere veya yaşarlar.

Bunu bakımsızlığın ve yokluğun içinde bile evlenmekten kaçınmayanlara bir misal olarak söylüyorum. Bekâr kalmalarından korktuklarımız ne kadar ağır vergi de alınsa gene bekâr kalacaklardır.”

Kadınlar Birliği için

“Yasada kadın-erkek bir olduğuna, siyasal haklarımız tanındığına göre Kadınlar Birliği namındaki kurumun siyasal işlerde çalışmasına lüzum olmadığı düşüncesindeyim” (Cumhuriyet, 31 İkincikanun 1935:1,3).

Milletvekili seçimlerinde aday olanların listeleri 4 Şubat 1935 tarihinde ilan edilmiştir. Cumhuriyet gazetesinin 5 şubat tarihli sayısında “Fırka Sayıya Namzedleri Listesi Dün Neşredildi” başlıklı haberde adaylardan 17 tanesinin kadın olduğu bildirilmiştir. Haberde, milletvekili adaylarından bazılarının resmi de yayınlanmış ve bu resimde kadın adaylardan Antalya adayı Türkan Baştuğ, Malatya adayı Mihri Pektaş, Trabzon adayı Seniha Hızal, İzmir adayı Benal Nevzat ve Erzurum milletvekili adayı Nakiye Elgün yer almıştır.

Türkiye'nin ilk kadın Milletvekilleri milletvekili aday listesinde şu şekilde yer almıştır:

“Afyon sayıya adedi:7

6-Mebrure Gönenç-kadın-Mersin belediye üyesi

Ankara sayıya adedi:13

12-Satı Karamehmed-kadın-Ankara Bitik nahiyesi Kazanköy muhtarı

Antalya saylav adedi:7

4-Türkan Baştuğ-kadın-Feyziâti Lisesi kız kısmı müdürü

Balıkesir saylav adedi:12

9-Sabiha Gökçül-kadın-İzmir Kız Muallim Mektebi Müdürü

Bursa saylav adedi:11

10-Şekibe İnsel-kadın-İnegöl İsaviran'da çiftçi

Diyarbakır saylav adedi:7

5-Huriye Baha Öniz-kadın-pedagoji muallimi

Edirne saylav adedi:4

3-Dr.Fatma Şakir-kadın-Gureba Hastanesi iç hastalıkları mütehassısı

Erzurum saylav adedi:10

7-Nakiye Elgün-kadın-İstanbul şehir meclisi üyesi

İstanbul saylav adedi:17

16-Fakihe Öymen-kadın-Bursa Kız Lisesi müdürü

İzmir saylav adedi:13

10-Benal Nevzad-kadın-Cumhuriyet Halk Fırkası vilâyet idare ve Belediye üyesi

Kayseri saylav adedi:8

4-Ferruh Güpgüp-kadın-Kayseri Belediye üyesi

Konya saylav adedi:15

9-Bediz Aydılek-kadın-Bolu belediye üyesi

Malatya saylav adedi:9

6-Mihri Pektaş-kadın-Kolej Türkçe muallimlerinden

Samsun saylav adedi:8

6-Meliha Ulaş-kadın-Samsun Lisesi muallimlerinden

Seyhan saylav adedi:8

7-Esma Nayman-kadın-Adana Belediye üyesi

Sivas saylav adedi:10

8-Sabiha Görkey-kadın-Tokat ortamekteb muallimi

Trabzon saylav adedi:9

7-Seniha Hızal-kadın-Eski Maarif Umum Müfettişi ve Yeni Türkiye Mektebi müdürü (Cumhuriyet, 5 Şubat 1935:1,7,8).

5 Şubat 1935 tarihli Milliyet gazetesinde de “Atatürk’ün Beyannamesi” başlığıyla verilen haberde kadın adayların da yer aldığı milletvekili aday listesi yayınlanmıştır. Ayrıca Ankara milletvekili adayı Satı Çırpan’la ilgili olarak kocasının İstiklâl Harbi’nde omzundan yaralanarak malûl kaldığı, 6 çocuğu ve kocasını kendi çalışmasıyla geçindirdiği belirtilerek övgüye layık bir Türk kadını

olduğu, köyünde bizzat çiftçilik yaptığı, çalışkanlığı, ciddiliği ve zekasıyla çevresinde saygınlık kazandığı yazılmıştır (Milliyet 5 Şubat 1935:1,5,6).

5 Şubat tarihli Son Posta gazetesi de “Saylav Namzedleri Anlaşıldı” başlığıyla verdiği haberde aralarında kadın milletvekillerinin de bulunduğu aday listesine yer vermiştir. Haberde yeni adaylardan Nakiye Elgün’ün bir resmi de yer almıştır (Son Posta, 5 Şubat 1935:1).

Pek çok alanda başarılı çalışmaları olan Nakiye Hanım, 26 Birincikanun 1934 tarihinde İstanbul’da yapılan Kubilay’ı anma merasiminde bir konuşma yapmıştı (Cumhuriyet, 27 Birincikanun 1934:1). İstanbul Tayyare Cemiyeti’nin kurucuları arasında yer alan Nakiye Hanım, cemiyette bir çok önemli çalışmalarda görev almıştı. Yaptığı bu değerli çalışmalardan dolayı Nakiye Hanım’a ödül olarak altın madalya verilmişti. (Cumhuriyet, 22 Teşrinisani 1934:6)

4 şubat 1935 tarihli Kurun gazetesinde de “Saylav Namzedleri Tesbit Edildi” başlığıyla verilen haberde milletvekili olması tahmin edilen kadın adaylar yayınlanmıştır. Bu adaylar arasında İstanbul Şehir Meclisi’nden Nakiye Elgün, Feyziati Lisesi İkinci Müdürü Türkan Baştuğ, Adana Şehir Meclisi’nden Esmâ Nayman, Fatma Şakir, Ankara köy muhtarlarından Satı Çırpanoğlu, Robert Kolej Türkçe kısmı şefi Hüseyin Pektaş’ın eşi Mihri Pektaş yer almıştır (Kurun, 4 Şubat 1935:1).

Milletvekili aday listesi, 5 Şubat 1935 tarihli Kurun gazetesinde “C.H.Fırkası Saylav Namzed Listesi” başlığıyla verilmiştir. Haberde Türkan Baştuğ, Nakiye Elgün ve Seniha Hızal’ın resimlerine de yer verilmiştir. Ayrıca “Saylav Namzedlerinin Yenileri-Kadınlar” başlığı altında kadın milletvekillerinin listesi yayınlanmıştır (Kurun, 5 Şubat 1935:1,6,7).

Seçimlerde, Cumhuriyet Halk Fırkası’nın aday gösterdiği kadınların yanı sıra bağımsız olarak adaylıklarını koyan kadınlar da bulunmaktaydı. Cumhuriyet gazetesinin 6 Şubat 1935 tarihli sayısında “Müstakil ve Kadın Namzedler” başlığıyla verdiği haberde Nezihe Muhittin adlı bir bayanın da adaylığını koyduğu belirtilerek “ilk defa saylav olacak kadınlarımız kimlerdir?” sorusunu sormuştur. Kadın adaylardan doktor Fatma Şakir ile Nezihe Muhittin’in de resimlerinin yer aldığı haberde yeni milletvekili adaylarının belirlenmesinden sonra halkın büyük bir heyecanla Cuma günü yapılacak seçimi beklediği bildirilmiş ve 16 tane bağımsız aday seçilmesinin de bu ilgiyi daha da arttırdığı belirtilmiştir. Bu bağımsız adaylıklar için başvuranlar arasında eski Kadın Birliği Başkanı, gazeteci ve öğretmen Nezihe Muhittin’in de adaylığını koyduğu belirtilen yazıda Nezihe Hanım’ın adaylığıyla ilgili görüşlerine yer verilmiştir (Cumhuriyet, 6 Şubat 1935:1). Ayrıca İstanbul’dan bağımsız milletvekili adaylığını koyanlar arasında Şaziye Berrin adlı bir bayan da yer almıştır. Şaziye Berrin, Almanya ve Fransa’da eğitimi gördükten sonra memlekete dönmüş, burada da üniversiteye girmiş ve okulu birincilikle bitirmişti. (Cumhuriyet, 8 Şubat 1935:6)

Haberin devamında ilk kadın milletvekillerinin özgeçmişleri de şu şekilde yer almıştır:

“NAKİYE: Nakiye (İstanbul Daimi Encümen azası) memleketin en eski maarifcilerindendir. Son vazifesi İstanbul Kız Lisesi müdürlüğü idi. Bundan sonra vazifesinden istifa eden Nakiye 930 senesinde İstanbul Şehir Meclisi’ne ilk kadın aza olarak seçilmiştir. Aynı zamanda o zamandan beri Daimi Encümen’de azadır. Nakiye, yılmaz çalışmasıyla kadının hayatta muvaffak olacağına en büyük delil teşkil etmiş ilk kadınlarımızdandır.

DOKTOR FATMA ŞAKİR: Fırka tarafından Edirne’den saylav namzedi gösterilen doktor Fatma Şakir, ekmekçi ve un taciri Şakir’in kızıdır. 1319 senesinde Safranbolu’nun Akveren köyünde doğmuş, iptidai tahsilini kısmen orada yapmış, sekiz yaşında İstanbul’a gelmiştir. Burada Beyazıt İnas Numune Mektebi’nde, Bezmiâlem Valide Sultan Mektebi’nde okumuş ve Tıbbiye’ye girmiştir. Tıbbiye’den 1929’da birincilikle diploma almıştır. O vakitten beri Gureba Hastanesi’nde

çalışmaktadır. Bundan birbuçuk sene evvel de dahili hastalıklar ihtisas diploması almıştır. İki aydan beri de Gureba Hastanesi Dahili Poliklinik Şefi olarak çalışmakta idi.

Fatma Şakir, bu kısa müddet zarfında mesleğinde büyük terakki eserleri göstermiş, bilhassa ihtisası bulunan dahili hastalıklarda büyük bir şöhret kazanmıştır. Hastalarına karşı gösterdiği şefkat ve insani mesleğine karşı olan derin merbutiyeti ve ahlâken çok mümtaz bir mevkide bulunması kendisini herkese sevdirmiş ve hürmet ettirmiştir.

Fatma Şakir, gazete muhabirinin yeni atılacağı siyasi hayat hakkındaki düşünceleriyle ilgili sorusuna şöyle cevap vermiştir:

“Cumhuriyetin verimli kaynağının nurlu ışığını saçan Atatürk’ün, Türk kadınlığı arasından beni seçip ulusal bir vazifeye davet edeceğini mesleki didişmelerim arasında aklıma getirmezdin. Yurdun her mesleki branşında yüz ağartarak çalışan kadınlık camiasının bu uğurda da yapabileceği bir çok işleri olduğunu Ulu Önder, uzağı gören kıymetli bakışlarıyla dünyaya tanıttı. Mesleki yolumda sarsılmaz bir aşkla çalışan ben, ulu Atatürk’ün göstermiş olduğu bu yüksek seçimin büyüklüğü karşısında saygılarımla eğilir, memleketin gözbebeği olan C.H.Fırkası’nın bir namzedi olarak ulu Atatürk’ün ve kıymetli fırkamızın çizdiği yolda yürüyeceğimi söylemeyi bir vazife olarak tanırım.”

SENİHA NAFİZ HIZAL: 1898’de Adapazarı’nda doğmuştur. İlk tahsilini İstanbul Fatih Rüştüyesi’nde, orta tahsilini Kız Sanat Mektebinde, yüksek tahsilini de 1918’de Darülfünun Fen Fakültesi’nde yapmıştır.

Darülfünun’un ilk kadın mezunlarından. Darümuallimat müdürlüğünde, Erenköy Kız Lisesi müdürlüğünde bulunduktan sonra Maarif Umum Müfettişliği’ne tayin edilmiştir. Kendisi Türkiye’de ilk defa olarak kadın müfettiş olmuştur.

Bundan sonra İstanbul Kız Muallim Mektebi müdür muavinliği’nde, Bursa Kız Muallim Mektebi müdürlüğünde, Feyziye lisesi müdürlüğünde, Selçuk ve Kız Sanat Mektebi müdürlüğünde bulunmuştur. Dört seneden beri de Şişli’de kendi açtığı ilk ve orta tahsilli (Yeni Türkiye) hususi mektebinde müdürlük ve muallimlik yapmaktadır.

Seniha Hızal milletvekili adaylığıyla ilgili olarak gazetenin muhabirine şunları söylemiştir:

“Fırkamın ilk kadın saylav namzedleri arasında beni de bulundurmasından çok memnunum. Başlıca gayem her ne şekilde olursa olsun memleketime hizmettir. Ulus benden ne isterse onun vücuda gelmesine çalışacağım. Maarif hayatından ayrıldığıma şüphesiz müteessirim. Fakat büsbütün de alâkamı kesecek değilim.”

HURİYE BAHA İZ: Tahsilini Londra Üniversitesi kadın kısmında Betfort Kolej’de pedagoji üzerine tamamlamıştır. İstanbul Kız Muallim Mektebi’yle eski İnas İdadisi’nde pedagoji ve tatbikatı dersiye ve ev idaresi derslerini okutmuştur. Balkan Harbi’nden sonra muhacirlere açılan kurslarda ders vermiş, türlü hayır işlerinde çalışmış, Hilâliahmer’in açtığı kursa giderek gönüllü hastabakıcı olmuştur. Yedi senedir Türkçe hocalığı etmektedir.

ŞEKİBE ŞEKİB: Bursa’nın İnegöl kazasının İsaveren köyünde çiftçiliğinde çalışan ve yabancı diller bilen bir bayandır.

SATI KADIN: Ankara’nın Bitik nahiyesinin Kazan köyündendir. Milli Savaş’ta malûl olmuş bir askerin karısıdır. 5 çocuğu vardır. Çiftçidir. Kendisi tarlasında çalışarak ailesini besler, aynı zamanda bulunduğu köyün muhtarıdır.

FERRUH: 1891’de Kayseri’de doğmuştur. Kayseri’nin mahalli işlerinde yetişmiş Fırka ve Belediye azasıdır.

ESMA ZİHNİ NAYMAN: 1900'de doğmuştur. Bezmiâlem Kız Lisesi'nin son sınıflarında yedi sene Fransızca muallimliği etmiştir. Fransızca ve İngilizceyi söyler, yazar, okur. 8 yıldır Adana'dadır ve geçen devreden beri Adana'da Belediye azasıdır.

BENAL NEVZAD: İzmirli'dir. İlk ve orta tahsillerini İzmir'de yapmıştır. 921'de Paris Üniversitesi'nde Edebiyat Fakültesi'nde okumuştur. Döndükten sonra Hilâiahmer'de, Himayeietfal'de, yazı ve sözle sosyal işlerde çalışmış, Cumhuriyet Halk Fırkası Vilâyet İdare Heyeti azalığında bulunmuştur. 930'dan beri İzmir'de Belediye azasıdır.

MEBRURE GÖNENÇ: Tahsilini 1919'da Arnavudköy Koleji'nde tamamlamıştır. Bir zaman Çamlıca Kız Lisesi ve Üsküdar Amerikan Koleji dil hocalığı etmiştir. Adana Belediyesi'nce seçilen ilk kadın meclis azasıdır. Şimdi Mersin Belediye azasıdır.

MİHRİ HÜSEYİN PEKTAŞ: 1898'de doğmuştur. Kız Koleji'nden mezundur. 10 yıldan beri Türk mekteblerinde ve kolejde hocalık etmektedir. Fransızca ve İngilizce okur, yazar. Kadıköy Fıkaraperver Cemiyeti'nde, Hilâiahmer'de ve Himayeietfal'de çalışmıştır. Wilyam Ramzey'in (Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası) eserini dilimize çevirmiş, türlü yazılar yazmıştır.

SABİHA: 29 yıldan beri muallimdir. 319'da Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nde ilk tahsilini yapmıştır. 322'de Darümuallimat'ı, 333'te Darülfünun riyaziye şubesini pek iyi olarak bitirmiştir. Nakış, riyaziye hocalıklarında, Kız Muallim Mektebinin müdür ve muallimliklerinde bulunmuştur. Bugün Tokat'da Ortamekteb'in riyaziye hocasıdır.

SABİHA GÖKÇÜL: 1900'de Bergama'da doğmuştur. İstanbul Kız Muallim Mektebi'nde ve Yüksek Muallim'in ihzari kısmında okumuştur. 12 yıldır İzmir Kız Muallim Mektebi'nde edebiyat hocası ve 5 yıldır mektebin müdürüdür. Memleketin birçok hayır işlerinde çalışmıştır.

TÜRKAN BAŞBUĞ: İstanbul Darülfünunu felsefe şubesinden mezundur. Muallimlik etmiştir. Şimdiki halde Fayzîati Lisesi kız kısmı müdürüdür.

BEDİZ AYDİLEK: Bolu Ortamektebi'nden mezundur. Bolu Kız Sanat Mektebi'nde resim hocalığı yapmıştır. Şimdi Bolu Belediye Meclisi üyesidir.

FAKİHE ÖYMEN: İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih, Coğrafya şubesinden mezundur. 12 yıldır Bursa'da hocadır. Bursa Kız Lisesi'nin müdürüdür ve Tarih, Coğrafya hocasıdır" (Cumhuriyet, 6 Şubat 1935:5).

6 Şubat 1935 tarihli Milliyet gazetesinde ise "Yeni Saylavlar Cuma Günü Memleketin Her Tarafında Seçilmiş Olacaklar" başlığıyla verilen haberde kadın milletvekili adayların özgeçmişleri yayınlanmıştır. Ayrıca habere bu adaylardan Benal Nevzat, Seniha Hızal, Türkan Baştuğ, Fatma Şakir ve Mihri Pektaş'ın resimleri eklenmiştir (Milliyet, 6 Şubat 1935:1,6). Son Posta gazetesinin 6 şubat tarihli sayısında da "Saylav Seçimine Doğru" başlığıyla verilen haberde kadın milletvekillerinin özgeçmişleri yayınlanmıştır (Son Posta, 6 Şubat 1935:1,11). 6 şubat 1935 tarihli Kurun gazetesinde de "C.H.Fırkasınca Gösterilen Kadın Saylav Namzetlerinin Hal Tercümeleri" başlığı altında kadın milletvekillerinin özgeçmişleri verilmiştir. Habere Benal Nevzat, Mihri Pektaş ve Seniha Hızal'ın resimleri eklenmiştir (Kurun, 6 Şubat 1935:1,9).

Seçimler 8 Şubat 1935 tarihinde yapılmıştır. Cumhuriyet gazetesi "Türk Ulusu Bugün Reyini Veriyor" başlığıyla verdiği habere kadın ve erkeğin beraber oy kullandığı bir resim ile aralarında Fakihe Öymen'in de bulunduğu İstanbul milletvekili adaylarını gösteren resimleri eklemiştir. Haberde kadınlara verilen seçim hakkının önemiyle ilgili yazılar yer almıştır (Cumhuriyet, 8 Şubat 1935:1). Son Posta gazetesinin 8 Şubat 1935 tarihli sayısında seçim, "Saylav Seçimi Bu Sabah Başladı" başlığıyla verilmiştir. Habere Benal Nevzat Arıman'ın bir fotoğrafı da eklenmiştir. "İzmir Saylav Namzetleri" alt

başlığıyla devam eden haberde Benal Nevzat ile İzmir Kız Lisesi Müdürü Sabiha Gökçül'e ait şu bilgilere yer verilmiştir:

“Bayan Benal Nevzat: İzmir’li. Bundan 35 yıl evvel Türklük cereyanlarını uyandırmaya çalışan gazeteci ve edip merhum Nevzat Bey’in kızıdır. Yüksek tahsil görmüştür. İyi Fransızca görüşür.

Sabiha Gökçül: Balıkesir saylav namzedidir. Kız Muallim Mektebi Müdürü. Yüksek tahsil görmüş, iyi Fransızca bilir. Kültürlü, milliyetçi bir muallimdir. Uzun zamandan beri mektep müdürlüklerinde bulunmaktadır (Son Posta, 8 Şubat 1935:1,11).

9 şubat tarihli gazetelerde milletvekili seçimlerinin tamamlanması ve sonuçlarıyla ilgili haberler yer almıştır. Cumhuriyet gazetesinin 9 şubat tarihli sayısında “Saylav Seçimi Dün Bitti” başlığıyla verdiği haberde seçimlerin sonuçlarıyla ilgili bilgiler vermiştir. Seçimlerde özellikle Türk kadının ilk kez seçimlere katılmasının önemiyle ilgili yazılar yer almıştır. Seçim sonuçları da gazetede şu şekilde yer almıştır:

“Ankara’dan:

Satı Karamahmed-kadın-Ankara Bitik nahiyesi Kazanköy muhtarı

Afyon’dan:

Mebrure Gönenç-kadın-Mersin Belediye üyesi

Antalya’dan:

Türkan Başbuğ-kadın-Feyziati Lisesi kız kısmı müdürü

Balıkesir’den:

Sabiha Gökçül-kadın-İzmir Kız Muallim Mektebi Müdürü

Bursa’dan:

Şekibe İnel-kadın-İnegöl İsaviran’da çiftçi

Diyarbakır’dan:

Huriye Baha İz-kadın-pedagoji muallimi

Edirne’den:

Dr.Fatma Şakir-kadın-Gureba Hastanesi iç hastalıklar mütehassısı

Erzurum’dan:

Nakiye Elgün-kadın-İstanbul Şehir Meclisi üyesi

İstanbul’dan:

Fakihe Öymen-kadın-Bursa Kız Lisesi Müdürü

İzmir’den:

Benal Nevzat-kadın-C.H.F. vilâyet idare ve Belediye üyesi

Kayseri’den:

Ferruh Güpgüp-kadın-Kayseri Belediye üyesi

Konya’dan:

Bediz Aydılek-kadın-Bolu Belediye üyesi

Malatya'dan:

Mihri Pektaş-kadın-Kolej Türkçe muallimlerinden

Samsun'dan:

Meliha Ulaş-kadın-Samsun Lisesi muallimlerinden

Seyhan'dan:

Esmâ Nayman-kadın-Adana Belediye üyesi

Sivas'tan:

Sabiha Görkey-kadın-Tokat Ortaokul muallimi

Trabzon'dan:

Seniha Hızal-kadın-eski maarif umum müfettişi ve Yeni Türkiye mektebi Müdürü” (Cumhuriyet, 9 Şubat 1935:1,5).

Gazete ayrıca seçimlerin İstanbul'da nasıl gerçekleştiğiyle ilgili bilgiler de vermiştir. Buna göre, Taksim'de seçim sandığı Taksim meydanına getirildikten sonra yeni milletvekili adaylarından Nakiye Elgün kürsüye çıkarak meydana toplanan halka şu konuşmayı yapmıştır:

“Sayın yurddaşlarım!

Bugün, seçim günü, milli hâkimiyetin hız aldığı gündür. Kendi varlığını inkâr eden bir rejimi yıkıp ta yüce varlığa kavuşan Türk Milleti, büyük bir sevinç ve heyecan içinde ulusal yükümünü yapıyor.

Yüce milletim!

Gül, eğlen, sevin; her şey senin, her hak senin. Sen, Türk için gereken verimli işleri kendi düşünce ve kestiriminden başka bir ölçüye vurmayan, bütün ulus işlerinde kayıtsız, şartsız, her salâhiyeti kendinde toplayan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilen yüce bir varlıksın.

Sevgili yurddaşlarım,

Bugün, her kalbde yaşayan aynı ülkü ile hepimiz büyük inkılâpların heyecanı içinde bu ulusal varlığı da kıvanç ve sevinçle kutluluyoruz. Ne yapsak yerinde, ne yapsak azdır.

Türk varlığı eşi görülmeyen bir diriliş, göz kamaştırıcı bir ileri gidiş abidesidir.

Yüzlerce yıl acun ülkelerine kanad açan, yeryüzü uluslarına önderlik yapan büyük soyumun altın tarihi Samsun'da doğan ve bütün Türkelî'ne ışığını salan bir güneşin altında yeniden parlamış genç, dipdiri bir Türk Devleti olarak canlanmış ve yeniden hızlanmışır.

Bu hız acuna yalnız bir ilerleme savaşı değil, doğuda ve batıda bir yarış kurucu ve koruyucusu kazandırmıştır.

O günden beri kolu gibi kafasının da kuvvetli olduğunu bütün acuna gösteren Türk; erkeği kadar kadınının da değerli olduğunu ispat ediyor. Her Türk'ün nabzında çarpan asil kan, tek bir nabızda gibi vuruyor. 18 milyon birlikte çalışıyor, birlikte başarıyor.”

Bu konuşmadan sonra yapılan tören sonrası seçime geçilmiştir. Yapılan seçim sonucunda o bölgeden seçime katılanlar arasında bulunan Fakihe Öymen de diğer adaylarla beraber 1625 oyla yani oybirliğiyle seçilmiştir. (Cumhuriyet, 9 Şubat 1935:1,6)

Aynı haber Milliyet gazetesinin 9 Şubat 1935 tarihli sayısında “İstanbul, Dün Yeni Sayımlarını Seçti” başlığıyla verilmiştir. Ayrıca habere Nakiye Hanım'ın konuşma yaparken çekilen

bir resmi eklenmiştir. “Saylav Seçimi Neticeleri” Başlıklı haberde de kadın milletvekillerinin diğer milletvekilleriyle beraber seçildikleri yerler yazılmıştır. Satı Çırpan’la ilgili olarak “Satı Mehmet Ankara’da” alt başlığıyla şu bilgilere yer verilmiştir:

“Ankara’dan namzed gösterilen Bayan Satı Mehmed evvelki gün köyünden buraya gelmiştir. Bayan Satı bundan bir iki sene evvel Bitik nahiyesinin Kazan köyünde ilk defa muhtar olmuş bir kadındır. Şimdiye kadar köy işlerinde büyük hizmetleri görülmüştür. Köy kanununun tatbiki için çok çalışmış yaptığı işlerden biri de, köy evlerini beyaz kireçle sıvatmak olmuştur. Bunu gören diğer köyler de, evlerini beyaz kireçle sıvamışlardır.

Kazan köyü, Anadolu köyleri arasında beyaz evleriyle, mamur küçük bir köy haline gelmiştir, Satı kadın küçük bir tarla sahibi bir müstahsildir. Milli Kurtuluş Savaşı’nda malûl olmuş Mehmed ismindeki kocasıyla birlikte bu tarlada çalışmaktadır. Satı kadın okuyup yazma öğrenmek için bir hoca tutmuştur” (Milliyet, 9 Şubat 1935:1,6).

Kurun gazetesi de seçimi 9 şubat tarihli sayısında “Dün Yeni Saylavlarımızı Seçtik” başlığıyla duyurmuştur. Haberde Nakiye Elgün’ün seçim töreni sırasında Taksim Anıtı önünde konuşma yaparken bir fotoğrafı ile İstanbul milletvekili Fakihe Öymen’in bir fotoğrafı da yer almıştır (Kurun, 9 Şubat 1935:1,9).

16 Şubat 1935 tarihli Ulus gazetesinde “Bolu’da Seçim Çok Hareketli Geçti” başlığıyla verilen haberde ilk oyu Konya milletvekili adayı Bediz Aydilek’in kullandığı seçimin sonunda Atatürk’ün aday gösterdiği kişilerin tamamının seçimi kazandığı bildirilmiştir. Bediz Aydilek’in bir fotoğrafının da yer aldığı haber, Aydilek’in Bolulu olduğu ve kendisiyle tüm Boluluların övündüğü belirtilmiştir (Ulus, 16 Şubat 1935:5).

Ulus gazetesinin 17 Şubat 1935 tarihli nüshasında da “Kadın Saylavlarımız” başlığı altında Afyonkarahisar milletvekili Mebrure Gönenç’in bir fotoğrafı yayınlanmıştır (Ulus, 16 Şubat 1935:3).

Seçim sonrasında yeni oluşan TBMM’nin açılışıyla ilgili hazırlıklar gazetelerde yeralmaya başlamıştır. Cumhuriyet gazetesinin 10 Şubat 1935 tarihli sayısında “Beşinci Kurultay’a Hazırlık” başlığıyla verilen haberde yeni milletvekillerinin mazbatalarının yapıldığı haberi veriliyordu. Ayrıca İstanbul’un kadın milletvekili Fakihe Öymen’in Bursa Kız Lisesi müdürlüğünden istifa ettiği ve şehre gelmesinin beklendiği belirtiliyordu (Cumhuriyet, 10 Şubat 1935:1,4).

Seçimden sonra kadın milletvekilleriyle ilgili haberler gazetelerde sık sık yeralmaya başlamıştır. Cumhuriyet gazetesinin 12 Şubat tarihli sayısında “Saylav Nakiye’ye Altın Madalya” başlığıyla verilen haberde İstanbul Tayyare Cemiyeti’nde yapılan törenden bahsedilmiştir. Bu törende Tayyare Cemiyeti’nin ilk kuruluşundan beri İstanbul şubesinde çalışan ve Erzurum milletvekilliğine seçilen Nakiye Elgün’ün hizmetleri kutlanmış ve veda merasimi yapılmıştır.

Nakiye Hanım yaptığı çalışmalarına karşılık olarak Tayyare Cemiyeti Genel Merkezi tarafından altın madalya ile ödüllendirilmiştir. Nakiye Elgün ile Cemiyet çalışanlarının törendeki resimlerinin de yer aldığı haberde Nakiye Hanım’ın Ankara’da bulunduğu süre içinde de cemiyetin faaliyetlerine katılacağı bildirilmiştir. (Cumhuriyet, 12 Şubat 1935:2) Aynı haber Milliyet gazetesinin 12 Şubat tarihli sayısında da verilmiş ve çayda çekilen fotoğrafın altında Nakiye Hanım’ın 10 seneden beri cemiyetin İstanbul şubesi başkanlığını yürüttüğü belirtilmiştir (Milliyet, 12 Şubat 1935:3).

Ulus gazetesinin 24 Şubat 1935 tarihli sayısında “Bayan Nakiye Şerefine Halkevi Bir Ziyafet Verdi” başlığıyla bir haber yeralmıştır (Ulus, 16 Şubat 1935:3).

Nakiye Hanım burada yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

“Ben bu yurda elimden geldiği kadar kendimi verdim. Fakat bu vatan bana benim payemden çok büyük şeyler verdi. Çalışmak için her gün yeni fırsatlar verdi...Bugün de Millet Meclisi'nde daha geniş bir çalışma yeri bulduğuma kaniim” (Milliyet, 24 Şubat 1935:3).

24 Şubat 1935 tarihli Cumhuriyet gazetesinde de Nakiye Elgün'le ilgili olarak Nakiye Elgün şerefine ziyafet başlığıyla bir haber yayınlanmıştır. Nakiye Hanım'ın yemekte konuşma yaptığı bir fotoğrafın da yer aldığı haberde Erzurum milletvekilliğine seçilen Nakiye Hanım'ın İstanbul'dan ayrılışı nedeniyle verilen çay ziyafetiyle ilgili bilgi verilmiştir. (Cumhuriyet, 24 Şubat 1935:2)

25 Mart 1935 tarihli Ulus gazetesinde de Nakiye Elgün'le ilgili olarak “Kadın Esirgime Kurumu Dün Yıllık Toplantısını Yaptı” başlığıyla bir haber yayınlanmıştır. Haberde Himayei Etfal Kadın Yardım Cemiyeti'nin dördüncü kongresinin yapıldığı ve Cemiyetin başkanlığına Nakiye Elgün'ün seçildiği bildirilmiştir. Haberde Nakiye Elgün'ün toplantı sırasındaki bir resmine de yer verilmiştir (Ulus, 25 Mart 1935:3).

25 Şubat 1935 tarihli Kurun gazetesinin “Samsun Kadın Saylavı İçin Verilen Ziyafet” başlığıyla yayınladığı haberde, Meliha Ulaş için öğretmen arkadaşları ve Kadınlar Esirgeme Kurumu tarafından birer çay düzenlendiği bildirilmiştir (Kurun, 25 Şubat 1935:6).

Kurun gazetesinde de kadın adaylarla yapılan röportajlara yer verilmiştir. Bu röportajlarda kadın adaylar, milletvekillikleri ve yapacakları çalışmalarla ilgili sorulara cevap vermişlerdir. Kurun gazetesinin 8 Şubat 1935 tarihli sayısında “Saylav Namzetleriyle Konuşuyoruz” başlığıyla verilen haberde Türkan Baştuğ kendisine sorulan sorulara şöyle cevap vermiştir:

“Saylavlık namzetliğiniz dolayısıyla ne duyuyorsunuz?”

En şerefli işlerden biri sayarım. Bu bir itimad ifade eder. Çok mütehassısım. Memleketime faydalı olmaya, bu itimada lâyık olmaya çalışacağım.

Saylavlığınız tahakkuk ettiği takdirde hangi sahalarda çalışmayı tercih edeceksiniz?

Daha ziyade maarifte çalışacağım. 28,29 seneden beri, yani 5,6 yaşımdan itibaren talebe ve hoca olarak sürekli surette maarif hayatında yaşıyorum. Gördüğüm şeyler ve edindiğim tecrübelerim var. Bunlarla uğraşacağım. Bu noktalar üzerinde çalışmayı arzu ederim.

Üniversitede hangi ihtisas koluna girmiştiniz?

Felsefeye.. Bezmiâlem'den çıktıktan sonra, beni çok alâkadar eden bu şubeye girmeye karar vermiştim..

Yabancı dillerden hangisini tercih ettiniz?

Lisede Fransızca okuyordum. Yüksek tahsilim esnasında, tetkik yollu daha çok kitap okumak çok lâzım geliyordu. Hususi derslerle bu dili ilerlettim.

Tahsiliniz hiç arasızmı devam etti, hiçbir engele rastlamadınız mı?..

Liseden çıkınca ailemle çok mücadele ettim. Yüksek tahsil yapmamı ve hayata atılmamı istemiyorlardı. Onları kırmadan bu müsaadeyi alabilmek için çok sıkıntı çektim, diyebilirim. Yüksek tahsilim bittikten sonra (eski Feyziati) ve şimdiki Boğaziçi Lisesi'nde idare ve tedris işlerinde çalışmaya başladım.

Şimdiye kadar yetiştirdiğiniz, hayata çıkardığınız talebenin sayısını kestirebilir misiniz?

Üçyüz kadar erkek ve kız talebem var. Kızlar ve erkekler arasında bu yıl hayata çıkanlar, hukuk tahsilini bitirip çalışmaya başlayanlar oldu.

Talebenizin çoğu kız mıdır?

Hayır, erkek.. İkiyüzelli kadarı erkektir diyebilirim. Fakat hepsinin ahlâkından, terbiyesinden çok memnunum.. Memleketimiz için çok faydalı insanlar olacaklarını gösterdiler.

Kadın ve erkek meseleleri üzerinde ne düşünüyorsunuz?

Bence bir fark yoktur. Ancak zekâ farkı olabilir. Kadınlar içinde çok zeki talebelerim vardı. Meselâ geçen yıl mezunlarımız arasında birinci derecede bulunan bir kadındı.. Mektep hayatında erkeklerin daha cesaretli konuştuklarını gördüm.. Fakat ben kız talebelerime de bu fırsatı vermeye çalıştım..

Arta kalan vakitlerinizi nasıl geçiriyorsunuz?.

Derslerimi hazırlamak için okumakla..

Saylavlığınız tahakkuk ettiği takdirde tabîi mektepten ayrılacaksınız?

Evet. Mektepte fiilen vazife görmeyeceğim. Fakat hissen oraya daima bağlı kalacağım.

Büyük Kurultay Başkanı General Kâzım Özalp'ın kadın saylavlarımızın da Meclis'te şapka çıkarmaları üzerine beyanatını görmüşsünüzdür?

Şüphesiz.. Erkeklerle aramızda müsavat olmasını temenni ederken bir hususiyet istemeyiz. Kurultay bizim için de mukaddes bir yerdir. Bu sebepten, orada saygı ifade eden ne kadar hareket varsa yapmak isteriz. Ve memleketi temsil ettiğimiz için kıyafet itibariyle en uygun olan şekli seçeceğiz” (Kurun, 8 Şubat 1935:1,9).

Erzurum milletvekili adayı Nakiye Elgün 10 Şubat 1935 tarihli Kurun gazetesinde yayınlanan röportajda sorulara şöyle cevap vermiştir:

“Hayatınızı anlatır mısınız?

İstanbul'da doğdum. Dört buçuk yaşında mektebe girdim. Rehberi Marifet adındaki hususî bir mektebe...Sonra Muallim mektebine girdim. 315'de burayı bitirdikten sonra aynı mektepte muallim muavini, biraz sonra da müdür muavini olarak çalıştım. Hayatımı iki kısma ayırabilirim. Birincisi mektepçilik bakımından, diğeri de mektep haricindeki çalışmalarımıdır.

Mektepçilik bakımından hayatım:

Meşrutiyet inkılabı, o vakte kadar yalnız rüştiyelerden ibaret bulunan kız tahsilini biraz daha yükseltmek maksadını güdüyordu. İstanbul'da bir İnas İdadisi açıldı ve buraya da muavin olarak ben tayin edildim.

Tamamen yeni bir binada bu mektep açıldıktan sonra mektebi leyliye çevirmek daha muvafık olacağı kanaatiyle yapılan değişikliklerde vazifem ders nâzırlığına çevrildi. Müdürlüğe de yerli bir Musevi Madam getirilmişti. Usulü tedris ve terbiye kanaatlerimden fedakarlık isteyen bu mevkiden istifa ederek ayrıldım. O zaman Evkaf Nazırı olan Hayri merhumun Evkafa ait mahalle mekteplerinde yenilik yapmak arzusunu emellerime muvafık bularak teklif edilen vazifeyi kabul ettim. Tam serbesti ile ve gece gündüz, çalışarak Boğazın Anadolu ve Rumeli sahili de dahil olmak üzere İstanbul'da ve Beyoğlu'nda merkezi binalar tedarik, ihzar ve muallim kadrolarını tamamlayarak civarında ne kadar mahalle mektebi varsa kapattırdım ve çocukları buralara toplayıp sınıflar tanzim ettirdim. Üç sınıflı ilk mektep halinde tesis edilen bu mekteplere her sene bir sınıf ilâvesiyle tam devreli bir ilk mektep haline getirdim. Bu mekteplerde sınıfların 5-10 ve belki daha fazla şubesi olmuştu. Bu şekilde onbeş mektep imal edilerek idaresi de bana verilmişti. Bu mekteplerin hepsinde aynı program tatbik edilirdi. Yani Cumartesi günü birinci saat okunan ders diğer ondört mektepte de birinci saatte okutulurdu. Mekteplerin hepsi Pazartesi, Perşembe günleri öğleden sonra tatil edilir, talebe dinlendirilirdi. Mekteplerimizin hepsinde her ders aynı ölçü ve şekilde verildiği gibi bu mekteplerin binlere varan

talebesi aynı şekilde öğretilen bütün şarkıları birden söyleyebilirdi. Vaziyet böyle iken o zamanın Maarif Nezareti vakıf mekteplerini Maarif'e devrettirmişti, üç senede birçok zahmetlerle temin edebildiğim hakiki vahdet bu suretle kaybolup gitmişti. Bu vaziyet karşısında gene istifa ettim. Resmi mektep hayatında benim için vazife kalmamıştı. Pek sevdiğim çocuk hayatından ayrı kalmak elemi hafifletecek bir iş düşünürken kaderim beni gene çocuklara yaklaştırdı.

Yeni Mektep namı altında çalışan bir hususi mektebin müdürü işinden ayrılmış ve mektep dağılmak tehlikesine maruz kalmıştı. Mektebin müessilerinin müracaatı üzerine bu müesseseyi Feyziye namı altında ilk olarak yeniden tesis ettim. Ve her sene bir sınıf ilâve ederek orta ve nihayet lise haline getirdim. Zaten muhtelit olan ilk kısma ilâve ettiğim her sınıfı gene muhtelit olarak açtım ve ilk defa muhtelit bir orta tahsil idare ettim.

Bugüne göre hepsi pek basit ve tabii olan bu işleri o zaman pek çok hizmet sarfiyle başarabilmek beni çok yormuştu. Dinlenmek ve taze bir kuvvetle Cumhuriyet çocuklarına hizmet etmek için mektepten çekildim ve bir sene istirahatatten sonra İstanbul Kız Lisesi Müdürü oldum.

Bu şerefli işten 1930 Belediye Kanunu'yla yapılan seçimde ayrılarak Şehir Meclisi'ne aza seçildim.

Mektep haricindeki çalışmalarına gelince:

Tahsilimi bitirip hayata atıldıktan sonra yurduma ve yurttaşlarıma faydalı olmak için çırpınan ruhumu teskin için Türk Ocağı'na intisab ettim. Yurdun sahibi olan Türk'ün hakkını müdafaa için arkadaşlarımla çalıştım. Bu meyanda ilk defa kürsiye çıkan kadınlar arasında vazifeler aldım.

Meşrutiyet inkılâbından sonra Türk kadınına ilmi ve içtimai sahada yardım maksadıyla kurduğumuz Taalii Nisvan Cemiyeti'nin umumi kâtiplik vazifesini yaptım. Balkan Harbi'nde bu cemiyetin Cağaloğlu'nda açtığı bir hastaneyi idare ve yaralı askerlere hizmet ettim.

Büyük Harb'de Hilâliahmer'de çalıştım. İstiklâl Savaşı başladıktan Anadolu ile İstanbul'un münasebeti kesildikten sonra bu savaşa ulaşmak kasdiyle kaçan hemşehrilerin kimsesiz ve yardımsız kalan ailelerini korumak için bir cemiyet kurmayı düşündüm. Zamanın gaddar hükümetinden bu maksadımı saklayarak Şehit Ailelerine Yardım Cemiyeti namı altında ruhsat alarak bu savaşın kahraman fedakârlarının ailelerine yardım ettik. Hatta bazılarının ailelerine ayda kırkar lira maaş verdik.

Aydın günlere eriştiğimiz zaman Ankara'da teşkil edilen Türk Tayyare Cemiyeti'nin İstanbul şubesini tesis edenler arasında bulundum ve reislik mevkiini işgal etmek şerefini kazandım.

İktisat ve Tasarruf Cemiyeti İstanbul şubesinin tesisinde ve Türk Kadınları Çalıştırma Yurdu'nda vazife aldım.

Şimdi Halk Fırkası'nın kültür kaynağı olan Halkevleri İstanbul şubesinde İdare Heyeti Fahri Muhahisplik ve Halk Dersaneleri kolunda reislik vazifesini yapıyorum.

Fakat yakında bu sahalardan ayrılarak Ankara'ya gideceğim. Gayem, emelim şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da memleket, millet için çalışmaktır. Orada da Türk'e Türk kadınına minnet borcunu ödemeye çalışacağım" (Kurun, 10 Şubat 1935:1,9).

20 Şubat 1935 tarihli Kurun gazetesinde "Yeni Sayımlarımız" başlığıyla verilen haberde Ferruh Güpgüp ile Şekibe İnel'in hayat hikayesinden bahsedilmiştir. Milletvekillerinin birer resimlerinin de yer aldığı yazıda milletvekillerinin hayatlarıyla ilgili olarak şu bilgilere yer verilmiştir:

"Kayseri Sayımlı bayan Ferruh Güpgüp gençliğini İstanbul'da geçirmiş ve orta tahsilini de orada bitirmiştir. İstanbul'da bulunduğu zamanlar Alman Mektebi'nde de okuduğu için iyi Almanca

biliyor bir aralık oğlunu okutmak için Almanya'ya da giderek bir müddet kalmıştır. Bayan saylav yirmi seneden beri de kazamızın İsaviran köyündeki arazisini idare etmekle meşguldür. Arasına İstanbul'da bulunan oğlunun yanına gider. Köylüler kendisini çok severler daima gösterdiği müşfik hareketler onlar üzerinde derin saygı hisleri uyandırmıştır. Bu itibarla saylavlığı köylüleri pek sevindirmiştir.”

Ferruhe Güpgüp sorulan sorulara da şu cevapları vermiştir:

“Mecliste hangi sahada çalışmak ve nelere ait kanun teklifleri yapmak niyetindesiniz?”

Saylavlığım yeni olduğundan Meclis işlerine bittabi Ankara'ya gittikten sonra esaslı bir şekilde vükuf peydah edeceğim. Onun için şimdiden uzun izahat verememekte beni haklı görürsünüz. Mamañih hatırımdan bazı şeyler geçmiyor değil.. Meselâ yirmi şu kadar senelik uzun bir müddet köylüler arasındayım onların iktisadi ve içtimai dertlerine yakından vakıfım. Devletimizin temeli olan köylünün her alandaki durumu kıvanç verecek derecede düzelmiştir. Fakat biz inkılâpçı ulus her yeni günde yeni bir iyilik yaratmak azmindeyiz. Onun için çiftçilerin daha fazla kazanmasını temin edecek müeyyideler lâzımdır ve öteki alanlardaki durumlar da buna bağlıdır..”

Ferruh Güpgüp'le ilgili olarak da şu bilgilere yer verilmiştir:

“Kayseri Saylavı Bayan Ferruh Güpgüp Kayseri'de Güpgüp oğlu demekle tanınmış bir ailedendir. 1307 senesinde Kayseri'de doğmuştur.

Gümüşhane Mutasarrıflığı'ndan mütekaid merhum Bay Mithat'ın kızıdır.

İstanbul ve İzmir'de uzun müddet bulunmuş, Kayseri'de Belediye ve Halk Fırkası İdare Heyeti azalıklarında çalışmıştır” (Kurun, 20 Şubat 1935:1,9).

Kurun gazetesinin 1 Mart 1935 tarihli nüshasında da Meliha Ulaş'la ilgili olarak şu bilgilere yer verilmiştir:

“Yeni saylav, İstanbul'lu doktor Hüseyin Kâmil'in kızıdır. 1901'de Sinop'ta doğmuştur. Tahsil çağından çok erken bir yaşta aile ocağında okuyup yazmaya başlamış ve ilk defa Küçükmustafa Paşa Rüştüyesi'nin dördüncü sınıfına girmiştir. Orta ve lise tahsilini, o zamanlar Şehzadebaşı'nda Münir Paşa konağında yeni açılan ve idare heyeti Belçika'dan getirilen, Kız Sanayi Mektebi'nde yapmıştır. Bundan sonra imtihanı vererek Darülfünun'a kabul edilmiştir. Edebiyat şubesinin ilk mezunlarından ve çok iyi derece ile çıkmıştır.

Mektebin en küçük talebesi olduğundan, bir gün derste, profesör Ağaoğlu Ahmet, “genç kız nerede?” diye sormuş; diğer arkadaşları “biz ihtiyar mıyız?” diye üzölmüşlerse de o günden itibaren Bayan Meliha'nın adı hocaları ve arkadaşları arasında genç kız olarak kalmıştır. 18 yaşında Darülfünun'u bitiren genç kız, Selçuk Lisesi muallimliğine tayin edilmiş, fakat çok genç hayata atılmanın tuhaf ve gülünç bir sahnesiyle ta ilk günde karşılaşmıştır. Henüz tayin emri çıkmadan mektebi görmeye gittiği zaman, müdürden ilk işittiği söz:

-Kızım seni kaçınıcı sınıfa kaydedeceğiz? cümlesi olmuştur.

-Ben buraya muallim olarak verildim, emrim gelmek üzeredir deyince, müdür Bayan Sadiye, gözlerini açarak ve inanamayarak,

-Aman yavrum bir yanlışlık olmasın, bizim senden büyük talebemiz var, sen onlara nasıl ders okutabilirsin? diye hayretini saklayamamıştır.

Bundan sonra Kandilli Lisesi'nde üçbuçuk sene edebiyat hocalığı yaptıktan sonra terfien İstanbul kız Lisesi'ne tayin edilmiş, fakat burada Türkçe ve Edebiyat derslerinin fazla gelmesinden ve

bunların ayrılması mümkün olmadığından istifa ederek Amerikan Kız Koleji'ne geçmiştir. Burada üç yıl hem Türkçe hocalığı, hem de lisan kısmında talebelik yaparak İngilizcesini adamakıllı ilerletmiştir.

926'da sinir hastalıkları mütehasısı doktor Bay İbrahim Halid'le evlenmiş, kocasının şark hizmeti dolayısıyla kendisi de Erzurum'a nakledilmiştir. Burada ilk açılan Kız Muallim Mektebi'nin Başmuavinliği vazifesi kendisine verilmiştir. Her türlü yokluk içinde leyli bir müessese kurmak zorluğunu muvaffakiyetle başaran Bayan Meliha'nın mektebi, iki yıl içinde her türlü konforu mükemmel, en son ve yeni terbiye tedris usulleriyle muntazaman işleyen modern bir mektep haline gelmiştir. En ufak teferruatına kadar ince bir zevkin ve yorulmaz bir emeğin mahsulü olan bu müessesenin İstanbul mekteplerinden daha üstün bir hale geldiğini Vekâlet erkân ve müfettişleri birkaç defa takdirle söylemişlerdir. Bu gözle görülür, elle tutulur çalışmadan dolayı Erzurum muhiti de çok memnun olmuştur. Beş sene orada kalan Bayan Meliha, 933 ders yılı kadrosuyla Samsun Lisesi'ne verilmiştir. Burada da iki yıldan beri muvaffakiyetle çalışan, herkese kendini sevdiren değerli bir hocadır. Aynı zamanda Kadınlar Kurumu'nun ikinci başkanıdır.”

Meliha Ulaş, bir fotoğrafının da yer aldığı röportajda sorulan sorulara şu cevapları vermiştir:

“Muallimlik kürsüsünden siyaset hayatına geçerken nasıl duygularla mütehasısınız?”

Ondört senedir kültür hayatında durmadan dinlenmeden derin bir meslek aşkıyla çalışıyordum. Bu yeni vazifem, mühim bir değişiklik, yepyeni bir hayata geçiştir. Cumhuriyet rejiminin, büyük şefimiz Atatürk'ün yüce inkılâplarından sonra kadınlara siyasal haklarının verileceğini bekliyorduk. Türk kadınının bu yeni alanda da vazifesini yüz aklıyla başaracağına inanıyoruz. Bütün varlığımla Fırka prensiplerine, amaçlarına uygun bir şekilde, ulusuma faydalı bir tarzda çalışacağım.

Kurultay'a yeni kanunlar teklif etmek niyetinde misiniz? Daha ziyade hangi sahada çalışacaksınız?

Şimdilik tasarladığım bir lâyiha yoktur. Bu ileride olacaktır. Bittabi kültür işleriyle daha yakından uğraşacağım, orta mekteplerin çoğalmasına, liseyi takip edemeyen çocukların kabiliyetlerine göre sanat mektepleri açılmasına çalışacağım. Bilhassa Maarif kanunlar çıkarken bir müddet ile mükayyed olmasın isteyeceğim. Çünkü bütün meslekdaşlar bunların sık sık değişmesinden şikayetçidir. Her yeni kanun ve nizamın kaç yıl tatbik edileceği önceden bilinmelidir.

İntihap daireniz hakkındaki düşünceleriniz nedir?

Siyasal dirimde Kurultay'ımıza ilk kadın üye olarak girmem bana ne büyük onur vermişse Samsun halkının hakkımda gösterdiği teveccüh ve itimaddan da o kadar mütehasısım. Bu derece samimi alâka ve tezahürle karşılanmama çok memnunum. Ben muhitimi nasıl içten gelen bir sevgi ile benimsedimse muhterem Samsunlular da değerli teveccühlerini benden esirgemediler.

İntihap dairenizin dilekleri veya yapılacak işleri var mı?

Samsun iktisadiyatının bel kemiğini teşkil eden rıhtım meselesinin hali başta gelir. Bundan başka Çarşamba veya Bafra'da bir orta mektep açılması, Samsun Ortamektebi'nin bina ve kadro itibarıyla genişlemesi, yol faaliyeti Ankara'da takip edeceğim işlerdendir. Talebe velilerinin en hararetle dileklerinden birisi burada bir kız lisesi açılması yolunda ise de, bunlara, önümüzdeki yıl erkek lisesi'nin muhtelit olacağı cevabını verdim. Gene bir çok talebelerle veliler, lise son sınıf talebesinin bu ders yılı ortasında mekteplerini terk etmek mecburiyetinde kalmalarına bir çare aranmasını yana yakıla anlatmışlardır. Kış ortasında her biri uzak mekteplere nakledilen gençlerin bu derdi cidden mühim ve tetkike muhtaç ise de bunun sebepleri ve çareleri hakkında şimdilik burada bir şey söyleyemem.

Kadın-erkek meseleleri veya Kadınlar Birliği hakkındaki fikriniz nedir?

Ben kadın-erkek kurumu diye bir ikilik tanımıyorum. Ortada bir Esirgeme Derneği var. Bu da memlekette ne kadar çok olursa muhtaç kimseler o kadar fazla yardım görmüş olacaktır. Bizim yeni kurumun gayesi ilk günlerde yanlış anlaşıldığı için epeyce dedikodular, hücumlar oldu. Fakat bütün gayretimiz yurda hizmet, birkaç kimsesize şefkat elini uzatmaktan ibarettir. Böyle teşekkürlerin hergün biraz daha çoğalması memleket hesabına değerli bir kazanç, yaşamaması da büyük bir zarardır. Samsun'da ilk açılan Kadınlar Esirgeme Kurumu'nun başkanlığına seçilmem bana ne büyük kıvanç vermişse, çok iyi çalışmaya başladığımız bu zamanda arkadaşlarımdan ayrılmaktan da üzüntü duydum. Fakat bu şerefli vazifenin gene üzerimde kalmasıyla ruhen tamamıyla buraya bağlı bulunuyorum” (Kurun, 1 Mart 1935:1,6).

Kurun gazetesinin 4 Mart tarihli sayısında “Sayımlarımızla Konuşuyoruz” başlığıyla verilen haberde Ankara milletvekili adayı Satı Çırpanoğlu ile yapılan röportaja yer verilmiştir. “Köylü Bayan Satı'nın Adı Hatı Oldu” alt başlığıyla verilen haberde Satı Çırpanoğlu için “uzun siyah saçlarını tek bir örgü yaparak başının arkasında bir süs gibi toplamış olan Bayan Hatı köylü bayanlar arasında eşi az bulunur bir tiptir” denmiştir. Yazının devamında Satı Hanım'la ilgili şu bilgiler verilmiştir:

“Bayan Satı'nın -yeni adı Hatı- kendisine mahsus bir şivesi olduğunu ileri süremem. Fakat, Ankara köylüleri şivesinin güzel bir ahengiyle konuşan, konuştuğunu anlatabilen ve anlaşılan bir köylü bayandır.”

Satı Çırpanoğlu'nun milletvekili seçilmesinde Atatürk'le tanışmasının rolü olmuştur. Atatürk, Satı Hanım'la tanıştıktan sonra kendisini Ankara milletvekili adayları arasında göstermiştir. Satı Hanım Atatürk'le karşılaşmasını şöyle anlatmıştır:

“Bundan yedi sekiz ay kadar önce köyde idim. Bana Atatürk geliyor dediler. Seğirttim. Otomobilini karşıladım. Konuşlardan birisi de ayran hazırlamıştı. O'na küçük Ankara köyünün sayılı ikramlarından olan bir bardak ayran sundum. Bir bardak da yanında gelen Bayan Afet'e verdim. Sonra Atatürk'le konuştuk. Köyümüzden çok memnun ayrıldı.”

Satı Çırpanoğlu röportajda kendisine sorulan sorulara şu şekilde cevap vermiştir:

“Mebus seçileceğinizi ne vakit öğrendiniz?

Hiç haberim yoktu. Bir gün jandarma kumandanı yüzbaşı Celâl köye geldi. Anlattı. O vakit haberim oldu.

Köyünüzde kaç ev var?..

15 kadar ev var. Hepimiz de çiftçiyiz. Çift koşarız. Benim çocuklarım, gelinim çalışırlar. Kocam sakattır.

Hususi yaşantınız ve mali vaziyetiniz nasıldır?

Altı çocuğum var. En büyüğü 25 yaşındadır. Evlidir. Torunum da vardır. Üç çift koşarım. Geçen harmanda 800 yarım buğday kadar buğday, onun yarısı kadar da arpa kaldırdım. Davarlarım var. Evimizde çalışma çağında bulunan herkes de çalışır. Kimisi tarlada, kimisi evde, kimisi de davar işlerinde.. Çok şükür halimiz iyidir. Hem kanun var, benden altı çocuğum bulunduğu için yol parası da almazlar.

Peki Ankara'da nerede oturmak istiyorsunuz?. Ev buldunuz mu?

Hayır daha bulamadım. Amma arattırıyorum. Meclis'te bir memur Hamdi vardır. O bizim tanıdıklardandır. O bana ev bulmaya çalışıyor. Salt iyi, şerefli bir yerde olsun diye istedim. Biraz da tabii yakın olması lâzım. Haniya Meclis'e gelip gitmek uzak olmasın dedim. Sonra benim kalabalığım,

köylerden gelip gidenim çok olur. Ev birazcık birkaç odalı olursa, o zaman köylü misafirlerim gelirlerse onlara mahcup kalmam.

Aman şu ev işi müşkül imiş...Kaç gündür arıyoruz. Hâlâ bulamadık. Yüzbaşı Celâl'in evinde misafir kalıyorum. Onları fazla rahatsız ediyorum diye üzölmeye başladım. Biyol evi bulup da çıkıp yerleşsem. Rahat edeceğim..

Yeni yazıyı ne vakit öğrendiniz?

O'nu daha önce, ilk çıktığı vakit öğrenmiştim. Amma köylölük, malüm ya; sık sık üstüne varmayınca sonradan biraz unuttur gibi olmuşum; iki aydır iyice ilerlettim. Bundan sonra da çalışacağım. Gazete okuyacağım..”

Röportaj Satı Hanım'la ilgili olarak verilen şu bilgilerle tamamlanmıştır:

“O'nun için birçokları çok zeki ve akıllı bir bayan diyorlar. Köylere muhtarlık yaparken, 15 evli köyde bir mektep disiplini kurmuş.. İşlerinde çok titiz davranırmış.. Esmer çehresindeki çizgiler, ufacak ve parlak gözleri, biraz sivri yüzü onun hakkında verilen bu hükümleri teyit ediyor” (Kurun, 4 Mart 1935:6).

17 Şubat 1935 tarihli Kurun gazetesinde “Yeni Saylavlarımız” başlığıyla verilen haberde kadın milletvekillerinden Fakihe Öymen ile Sabiha Gökçöl hakkında bilgi verilmiştir. İki milletvekilinin resminin de yer verildiğı haberde Sabiha Gökçöl ve Fakihe Öymen hakkında şu bilgiler verilmiştir:

“Bayan Sabiha 316'da Bergama'da doğmuştur. İstanbul Kız Muallim Mektebi'nde ve Yüksek Muallim Mektebi ihzari kısmında okumuştur. 12 yıldır İzmir Kız Muallim Mektebi'nde hocadır. Beş yıldan beri de aynı mektebin müdürlüğünü yapmaktadır.

Bayan Fakihe İstanbullu'dur. 1900'de doğmuştur. Bir zabıt kızıdır. İlk tahsilini İstanbul'da altı sınıflı Kocamustafapaşa İlk Mektebi'nde, orta tahsilini imtihanla girdiğı İstanbul Kız Muallim Mektebi'nde, yüksek tahsilini İstanbul Darülfünunu'nda Coğrafya Şubesi'nde yapmıştır. İlk vazifesi 922'de Kandilli Kız Lisesi'nde Coğrafya hocalığı olmuştur. 923te Bursa Kız Muallim Mektebi'ne Tarih, Coğrafya hocası olmuş, bir sene sonra da aynı mektebin müdür muavinliğine tayin edilmiştir. Bayan Fakihe 931 ders yılına kadar Bursa Kız Muallim Mektebi Tarih, Coğrafya hocalığını ve başmuavinliğini birlikte yapmış, bu müddet içinde bir sene de aynı mektepte müdür vekilliğinde bulunmuştur. 931 ders yılında Ankara Türk Maarif Cemiyeti'nin teklifi üzerine Bursa'da açtığı Kız Lisesi'ne müdür olmuş ve üçbuçuk sene bu mektebin hem müdürlüğünü hem de Tarih ve Coğrafya hocalığını yapmıştır” (Kurun, 17 Şubat 1935:1).

Mecliste yeralacak kadın milletvekillerinin kıyafetleri ile ilgili olarak 7 Şubat 1935 tarihli Milliyet gazetesinde “Kadın Saylavlar Mecliste Başı Açık Oturacaklar” başlığıyla bir haber yayınlanmıştır. Haberde Meclis Başkanı Kazım Özalp'in Meclis'de kadın milletvekilleri için bir kıyafet kaydının bulunup bulunmadığıyla ilgili sorusuna verdiği cevap yer almıştır. Özalp cevabında şunları söylemiştir:

“Saylavlar için umumiyetle bir kıyafet kaydı yoktur. Bittabi her saylavın meclise medeni bir kıyafetle gelmesi lâzımdır. Yalnız kadınlar bir çok yerlerde şapkalarını çıkarmaktan istisna edilmiş iseler de Kurultay salonunda şapkalarını çıkarmaları gerekir. Kadın ve erkekler arasındaki bu istisnayı Kurultay salonunda muhafaza etmek ve kadınlar için bir fark gözetmek kabil olamayacaktır. Kadın saylavlarımız da bu hususta erkek saylavlara benzemelidirler...” (Milliyet, 7 Şubat 1935:1,6).

28 Şubat tarihli Cumhuriyet gazetesinde de “Yeni Meclis Üyeleri Ankara'da Toplandı” başlığıyla verdiği haberde Fırka Grubu'nun Başkanlık Divanı adaylarını tespit ettiğı bildirilmiştir.

Haberde bazı kadın milletvekillerinin yer aldığı bir resme de yer verilmiştir. Resmin altında da “yeni meclisin hususiyetlerinden bir mühimini teşkil eden kadın sayıtlavlardan bazıları: Soldan sağa Türkan, Seniha Hızal, Fatma Şakir, yukarıda solda Bediz Aydılek, Sabiha Gökçöl” yazmaktaydı.

Haberde Meclis’in Cuma günü açılacağı ve bu nedenle milletvekillerinin yüzde doksanının şehre geldiği belirtimiş ve Ankara caddelerinde yeni milletvekili kadınların dikkat çektiği açıklanmıştır (Cumhuriyet, 28 Şubat 1935:1).

1 Mart tarihli Cumhuriyet gazetesinde Meclis’in toplanmasıyla ilgili olarak “Beşinci Kurultay, İlk Ve Tarihi Toplantısını Bugün Yapıyor” başlığıyla bir haber yayınlanmıştır. Yeni oluşan Meclis’in kadınların yer aldığı ilk meclis olduğunun vurgulandığı habere Atatürk’ün konuşma yaptığı ve iki yanında bir erkek ve bir bayan milletvekilinin bulunduğu bir resim eklenmiştir. Haberin devamında Fırka grubunun da toplandığı ve bu nedenle bütün milletvekillerinin Meclis’e geldiği yazıyordu. Yeni milletvekilleri arasında bilhassa kadınların dikkat çektiğinin belirtildiği haberde “Ankara milletvekili Satı kadın hiç de acemilik göstermiyordu” denmekteydi (Cumhuriyet, 1 Mart 1935:1,2).

2 Mart tarihli gazetelerde de Meclis’in açılışıyla ilgili haberler yer almıştır. Cumhuriyet gazetesinin “Beşinci Kurultay Dün Toplandı” başlığıyla verilen haberde ilk defa kadın milletvekillerinin de katıldığı bu tarihi toplantının baştan sona hararetle geçtiği bildirilmiştir. Kadın milletvekillerinin bir arada olduğu bir fotoğrafla, Seniha Hızal ile Türkan Baştuğ’u Meclis’in önünde gösteren fotoğrafin yer aldığı haberde kadın milletvekillerinden ilk yemini Mebrure Gönenc’in ettiği ve çok alkışlandığı söylenmekteydi. Kadınlar yemin ederken tüm Meclis’in bütün kadınları alkışladığı belirtilmekteydi. Kadın milletvekillerinin Meclis’te dikkati çektiği belirtilirken “Kadın Sayıtlavların Tevazuu” alt başlığıyla devam eden haberde kadın milletvekillerinin her nedense kendilerine verilen milletvekili hakkının karşısında hâlâ çekingen göründükleri ve salonun en arka sıralarında oturmayı tercih ederek yüksek tevazu gösterdikleri yazmaktaydı. Haberde Ankara milletvekili Satı Hanım hakkında şunlar yazılmıştı:

“Kadın sayıtlavlar arasında en çok nazarı dikkati celbeden Ankara sayıtlavı Satı kadın lâciverd bir tayyör giymiş, beyaz yakalı bir gömlek üzerine siyah bir kravat takmış, yanındakilerle köyü hakkında konuşuyordu” (Cumhuriyet, 2 Mart 1935:1)

Milliyet gazetesi de Meclis’in açılış haberini “Beşinci Kurultayın İlk Toplantısı” başlığıyla vermiştir. “Toplantıdan İntibalar” alt başlığıyla verilen ve kadın milletvekillerinin fotoğraflarının yer aldığı haberde ise kadın milletvekilleri ile ilgili olarak şu bilgiler verilmiştir:

“Sayıtlav bayanlarımızın da iştirâk ettikleri bu Meclis toplantısı tarihi bir manzara arz ediyordu...Kadın sayıtlavlar salonun muhtelif köşelerinde yer almışlardı.

Sade ve zarif giyiniş tarzları göze çarpıyordu. Ekserisi siyah kumaştan kostüm tayyör, beyaz ipekliden bluz giymiş ve siyah ipekli papyon kravat takmıştı.

Ankara sayıtlavı bayan Satı Çırpan koyu mavi memleket kumaşından bir elbise giyiyordu. Şehirli arkadaşları arasında hâkim ve olgun tavırları onu onlardan hiç ayırmıyordu (Milliyet, 2 Mart 1935:1,6).

1 Mart 1935 tarihli Ulus gazetesinde ise kadın milletvekillerinin Meclis önündeki resimleri yayınlanmıştır (Ulus, 1 Mart 1935:3).

2 Mart tarihli Ulus gazetesinde “Kemal Atatürk Cumhurbaşkanı” başlığıyla verilen ve “Kadın Sayıtlavların Kılığı” alt başlığıyla devam eden haberde TBMM’nin çatısı altında ilk kez bulunan kadın milletvekillerinin hepsinin başları açık olarak toplantıya katıldıkları ve birçoğunun siyah kostüm tayyör giydiği ve kravat taktığı belirtilmiştir (Ulus, 2 Mart 1935:1).

Meclis'in açılışı 2 Mart tarihli Kurun gazetesinde "Atatürk İttifakla Cumhurreisi Seçildi" başlığıyla verilmiştir. Haberde kadın milletvekillerinin Meclis önündeki fotoğrafları da yer almıştır. "Toplantı Salonuna Giren İlk Kadın Saylav" alt başlığıyla devam eden haberde kadın milletvekilleriyle ilgili olarak şu bilgiler verilmiştir:

"Toplantı salonuna kadın sayılavlardan ilk giren Fakihe (İstanbul) oldu. Ankara'nın Satı Çırpan'ı da içlerinde olduğu halde bayan sayılavlar toplantı salonunun hiç de yabancıları gibi davranmıyorlardı.

Bununla beraber her bayana eskilerden bir bay sayılavın arkadaşlık ettiği görülüyordu.

Doktor Fatma Şakir Edirne'nin eski sayılavı Şeref Aykut'un yanında, insana, baba kız iki sayılav duygusu veriyordu.

Mustafa Turgut (Manisa) Benal Nevzat İştar'a arkadaşlığını gösteriyordu. Satı Çırpan, Bay Mümtaz'la birlikte bulunuyordu.

Nakiye Elgün'e (Erzurum) Hakkı Tarık, Bayan Seniha Hızal'a (Trabzon) da Halil Nihat Boztepe refakat ediyordu.

Doktor Fatma Şakir en genç sayılav olarak kâtiplik yerini aldı. Doktor Fatma'nın en genç olup olmadığını kim münakaşa edebilir?

And, intihap dairelerinin alfabe sırasıyla oluyordu. İlk intihap dairelerinin alfabe sırasıyla oluyordu. İlk intihap dairesi Afyon'du... İlk yemin eden kadın sayılav, Afyon listesinde bulunan Mevrure Gönenç idi; alkışlandı.

Ankara listesinden Satı Çırpan'ın yerli şivesinin bütün hususiyetleriyle gürül gürül ettiği yemin, dört devrede mebus iken iki büküm olup sesini zabıt kâtiplerine güç iştiren erkek sayılavları kıskandırmıştır. Ve gerçekten bütün bayan sayılavlar, Türkanlar, Sabihalar, Mühriler, Nakiyeler, Semihalar hepsi yalnız ilk kadın sayılav olduklarından değil, hitabete biraz güç gelen bir şekilde tertip edilmiş olan bu yemin metnini pek mükemmel surette söylemekle alkışlandılar. Yalnız (O da tevekkeli kalbinin heyecanını bildiren bir soyadı almamış!) bir kayseri sayılavı Ferruh Güpgüp müstesna; en heyecanlı işte bu oldu... Kadın sayılavların da ilk olarak iştirak etmekte oldukları bu toplantı, Millet Meclisi'nin fevkalâde günlerine mahsus bir hava içinde geçmiş ve tam beş saat sürmüştür... Büyük Millet Meclisi'nin çatısı altında ilk olarak yer aldıkları bu toplantıda kadın sayılavların hepsi başları açık olarak iştirak etmişler ve birçokları siyah kostüm tayyör giymişler ve kravat bağlamışlardı... Bayan Sabiha Büyük Millet Meclisi'nin riyaset divanına giren ilk sayılav olmuştur" (Kurun, 2 Mart 1935:1,4).

4 Mart 1935 tarihli Cumhuriyet gazetesinde "Meclis'te Encümenler Seçimi Yapılıyor" başlığıyla verilen habere Mevrure Gönenç ile Satı Çırpan'ın yemin ederken çekilen resimleri eklenmiştir (Cumhuriyet, 4 Mart 1935:5). Kurun gazetesi de 4 Mart tarihli nüshasında "Kamutay'ın Açılış Gününden İzler" başlığı altında yayınladığı resimlerde Satı Çırpan'ı yemin ederken gösteren bir fotoğrafa yer vermiştir (Kurun, 4 Mart 1935:3).

2 Mart tarihli Son Posta gazetesinde "Kabinede Bir Değişme Oldu" başlığıyla verilen haberde Sabiha Gökçül'ün katipliğe seçildiği bildirilmiştir (Son Posta, 2 Mart 1935:1,3). Ulus gazetesinde de "Kamutay Dün Tarihi Bir Toplantı Yaptı" başlığıyla verilen haberde Sabiha Gökçül'ün katiplik görevine getirilişi yer almış ve "Kamutay Katipleri" başlığı altında Gökçül'ün fotoğrafı yayınlanmıştır (Ulus, 2 Mart 1935:2,3).

5 Mart 1935 tarihli Milliyet gazetesinde kadın milletvekillerinin yabancı gazetecilerle katıldıkları bir çay verildiği haberi verilmiş ve davete katılanların yer aldığı bir resim yayınlanmıştır

(Milliyet, 5 Mart 1935:3). Haber Ulus gazetesinde de yer almış ve “Ulus’ta Gazeteciler Toplantısı” başlığı altında kadın milletvekillerinin de aralarında bulunduğu davete katılanlara ait bir resim yer almıştır (Ulus, 3 Mart 1935:1).

8 Mart 1935 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “Dünkü Meclis İçtimai” başlığıyla verilen haberde Erzurum milletvekili Nakiye Elgün’ün ilk kadın milletvekili olarak kürsüye çıkarak Başbakan İsmet İnönü’ye güvenoyu veren kadınlar arasında kadınların da bulunduğunu beyan eden bir konuşma yaptığı bildirilmiştir (Cumhuriyet, 8 Mart 1935:1,8). Haber, 8 Mart tarihli Ulus gazetesinde “Kamutay, Dünkü Toplantısında Kabineye Güvenini Bildirdi” başlığıyla yer almıştır. Meclis’te ilk konuşma yapan Nakiye Elgün’ün konuşması şu şekilde verilmiştir:

“Arkadaşlar, Başbakanımız General İsmet İnönü’ye beyanı itimad eden arkadaşlar arasında bizim de bulunmamız ve bu bulunma fırsatını bize vermiş olmanız itibariyle duyduğumuz heyecanı ifade için buraya gelmiş bulunuyorum.

Bugüne kadar Türk, bütün olarak her sahada yan yana, elele çalışmıştı. Fakat bugüne kadar Türk Milletinin en yüksek, en onurlu bir mevkii olan burada ilk defa yer almış olmak itibariyle bunu verenlere karşı duyduğumuz hazzı ifade ederken gene bu büyük onurun içinde Türk hükümetine itimad beyan eden arkadaşlar arasında bulunmak şerefının bize verilmiş olmasından dolayı duyduğumuz sevinci ifade etmeye çalışırken belki söz bulamıyorum. Fakat bütün dünya bilsin ki Türk Milleti dün olduğu gibi bugün de, bugünden sonra da hiç eksiksiz bir bütün olarak çalışacaktır.

Ve bütün dünyaya bu suretle muvaffakiyetini, eserini, hüsnü niyetini göstermiş olacaktır.

Bu ulu güne erişmiş olmamızdan dolayı asil Türk Milletine muvaffakiyetler, en büyük, en güzel günler, en saadetli anlar temenni ederek huzurunuzdan çekiliyorum.”

Konuşmaların ardından encümen seçimleri yapılmıştır. Yapılan seçimler sonucunda kadın milletvekilleri şu encümenlerde görev almışlardır:

Meliha Ulaş: Arzuhal Encümeni, Katip

Mihri Pektaş: Kütüphane Encümeni

Fatma Memik: Sıhhat ve İçtimai muavenet Encümeni (Ulus, 8 Mart 1935:1,5)

Nakiye Elgün: Dahiliye Encümeni

Sabiha Görkey: Dahiliye Encümeni

Ferruh Güpgüp: Divanı Muhasebat Encümeni

Fakihe Öymen: Bütçe Encümeni

Bahire Bediz: Gümrük ve İnhisarlar Encümeni (Kurun, 8 Mart 1935:1,2)

Benal Nevzat: İktisat Encümeni

Esmâ Nayman: İktisat Encümeni

Türkan Baştuğ: Maarif Encümeni

Huriye Baha Öviz: Maliye Encümeni

Mebrure Gönenç: Nafia Encümeni

Satı Çırpan: Ziraat Encümeni

Şekibe İnel: Ziraat Encümeni (Kurun, 9 Mart:4).

14 Nisan 1935 tarihli Cumhuriyet gazetesinde İstanbul’da düzenlenen Uluslararası Kadın Kongresi’ne katılanlar arasında Türk kadınlarını temsilen Mihri Pektaş’ın da yer aldığı ve kongrenin Umumiye Komisyonu’na seçildiği bildirilmekteydi. Haberde Türk heyetinden katılan kadınların resimlerine de yer verilmişti. Bu kadınlar arasında Mihri Pektaş da bulunmaktaydı (Cumhuriyet, 14 Nisan 1935:2).

Uluslararası Kadın Kongresi’ne kadın milletvekilleri de katılmıştı. 19 Nisan 1935 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “Otuz Yurdun Kadınları Dün Toplandılar” başlığıyla verilen haberde Türk kadın milletvekillerinin birer birer isimlerinin okunarak kongreye takdim edildiği ve milletvekillerinin kürsüye gelerek alkışlar içinde heyeti selamladıkları belirtilmiştir. “Türk Kadınının Zaferi” alt başlığıyla verilen habere kadın milletvekillerinin kürsüye gelirken alkışlandığını gösteren bir resim eklenmiştir. Ayrıca kongreye katılan kadın milletvekillerini birlikte gösteren bir resim de yer almıştır (Cumhuriyet, 19 Nisan 1935:1,5).

Kadın milletvekilleri kongrenin ikinci gününün sonunda Türk Kadınlar Birliği tarafından Dolmabahçe sarayında verilen çaya katılmışlardır (Cumhuriyet, 20 Nisan 1935:9).

22 Nisan 1935 tarihli Cumhuriyet gazetesinin “Dünya Kadınlarının Mitingi” başlığıyla verdiği haberde Türk kadın milletvekillerinden Türkan Baştuğ’un kongrede yaptığı konuşmaya yer vermiştir. Türkan Baştuğ konuşmasında şunları söylemiştir:

“Şu kürsüden, genç Türkiye’nin aziz misafirlerini selâmlamakla bahtıyarım. Bu hitabeyi dünyanın en hür ve mütekâmil kadını yerinde yapmaktan ayrı bir sevinç duyuyorum.

Türk kadını, bu yüce mevkie gelmezden evvel neydi? Ve şimdi nasıldır? Bunu anlatabilmek için memleketin değişişinden evvelki ve sonraki vaziyetini gözden geçirmek ve bundan sonra Türk kadınının haklarını ve vazifelerini mütalaa etmek lâzımdır.

Bize birkaç sene içinde birkaç asırlık hamle yapmamıza imkân veren Büyük Şef Atatürk’tür. O’nun bu memlekete ettiği iyiliği dünya kurulalıdan beri hiçbir ulus adamı memleketine yapmamıştır. O’nun büyük eserini biz tavsiften âciz bulunuyoruz. Halbuki muhayyilelerin almadığı bu işlere bizzat O vücud vermiştir. Kemâl Atatürk adı bu milletin vicdanında ilelebed yaşayacaktır. O’na karşı duyduğumuz sonsuz saygıyı sizin önünüzde de bir defa daha tekrarlıyorum.”

Haberde Türkan Baştuğ’u kongrede konuşma yaparken gösteren bir fotoğraf da yer almıştır (Cumhuriyet, 22 Nisan 1935:1,7).

23 Nisan 1935 tarihli Cumhuriyet gazetesinin “Dünya Kadınları Dün Bir Miting Daha Yaptılar” başlığıyla verdiği haberde Malatya milletvekili Mihri Pektaş ile Seyhan milletvekili Esmâ Nayman’ın birer konuşma yaptıkları belirtilmiştir. Mihri Pektaş konuşmasında barışı korumak için Büyük Savaş’tan sonraki uğraşmaları anlatmış, Balkan Paktı’nın barış için olumlu etkilerini açıklayarak:

“Kadının rolü erkeklerin rollerinin aynıdır. Erkek ve kadın için ayrı ayrı barış olmadığı gibi, bu büyük dileği elde etmek için çalışma sahasında da birbirlerinden farklı rolleri yoktur ve olamaz” demiştir.

Esmâ Nayman da Fransızca yaptığı konuşmasında harbin bittiği 16 yıldan beri insanların 16 gün bile rahat yüzü görmediklerine işaret ettikten sonra Avrupa’nın o günkü durumunu tahlil etmiş, emniyet kurulmadıkça tehlikelerin ortadan kalkamayacağını söyleyerek Türkiye’nin barış yolundaki çabalarının örnek alınabileceğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 23 Nisan 1935:2).

Sonuç olarak kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmesi sonrasında ülkede kadın-erkek herkes büyük bir sevinç yaşamıştır. Özellikle kadınlar kendilerine bu hakkın tanınması

sonrasındaki ilk seçimlerde kimi aday olarak kimi seçime katılmak yoluyla görevlerini yerine getirmişlerdir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi Türk basınında da geniş yer bulmuş, yapılan seçimler, kadın milletvekillerinin aday olmaları, seçilen milletvekilleri ile ilgili haberler yapılmıştır. Bu haberlerde kadın-erkek eşitliği üzerinde durulmuş, çağdaş uygarlığın gereği olan bu hakkın verilmesi ilk sayfalardan halka duyurulmuştur. Bu hakkın verilmesinden sonra ilk seçimlerle ilgili olarak yayınlar yapılmış, kadın adayların özgeçmişleri, meslekleri, Meclis'te yapacakları çalışmalar, kadın-erkek eşitliği konusundaki görüşleri basında yer almıştır. Kadınların yer aldığı seçim sonrasında oluşan yeni Meclis'in bu yönüyle ilgili yayınlar yapılmış, ilk toplantıda kadınların oturumlara katılmaları, buradaki davranışları, giyimleri, aldıkları görevler hakkında bilgi verilmiştir. Seçimlerden sonra da kadın milletvekilleriyle ilgili haberler yapılmaya devam edilmiştir. Bu haberler ışığında Türk kadınının Atatürk'ün kendisine verdiği görevi lâıykıyla yerine getirdiğini görmekteyiz. Türk kadını Milli Mücadele'de gösterdiği başarıyı Milli Mücadele sonrasında da göstermiş ve Atatürk'ün kendisine olan güveni boşa çıkarmamıştır.

KAYNAKLAR

- Cumhuriyet**, 15 Teşrinisani 1933
- Cumhuriyet**, 25 Haziran 1934
- Cumhuriyet**, 7 Teşrinievvel 1934
- Cumhuriyet**, 27 Teşrinievvel 1934
- Cumhuriyet**, 12 Teşrinisani 1934
- Cumhuriyet**, 22 Teşrinisani 1934
- Cumhuriyet**, 6 Birincikanun 1934
- Cumhuriyet**, 8 Birincikanun 1934
- Cumhuriyet**, 9 Birincikanun 1934
- Cumhuriyet**, 10 Birincikanun 1934
- Cumhuriyet**, 14 Birincikanun 1934
- Cumhuriyet**, 22 Birincikanun 1934
- Cumhuriyet**, 24 Birincikanun 1934
- Cumhuriyet**, 27 Birincikanun 1934
- Cumhuriyet**, 31 Birincikanun 1934
- Cumhuriyet**, 5 İkincikanun 1935
- Cumhuriyet**, 13 İkincikanun 1935
- Cumhuriyet**, 17 İkincikanun 1935
- Cumhuriyet**, 24 İkincikanun 1935
- Cumhuriyet**, 26 İkincikanun 1935
- Cumhuriyet**, 28 İkincikanun 1935
- Cumhuriyet**, 29 İkincikanun 1935

Cumhuriyet, 30 İkincikanun 1935

Cumhuriyet, 31 İkincikanun 1935

Cumhuriyet, 5 Şubat 1935

Cumhuriyet, 6 Şubat 1935

Cumhuriyet, 8 Şubat 1935

Cumhuriyet, 9 Şubat 1935

Cumhuriyet, 10 Şubat 1935

Cumhuriyet, 12 Şubat 1935

Cumhuriyet, 23 Şubat 1935

Cumhuriyet, 24 Şubat 1935

Cumhuriyet, 28 Şubat 1935

Cumhuriyet, 1 Mart 1935

Cumhuriyet, 2 Mart 1935

Cumhuriyet, 3 Mart 1935

Cumhuriyet, 4 Mart 1935

Cumhuriyet, 8 Mart 1935

Cumhuriyet, 7 Nisan 1935

Cumhuriyet, 14 Nisan 1935

Cumhuriyet, 19 Nisan 1935

Cumhuriyet, 20 Nisan 1935

Cumhuriyet, 22 Nisan 1935

Cumhuriyet, 23 Nisan 1935

Kurun, 4 Şubat 1935

Kurun, 5 Şubat 1935

Kurun, 6 Şubat 1935

Kurun, 8 Şubat 1935

Kurun, 9 Şubat 1935

Kurun, 10 Şubat 1935

Kurun, 17 Şubat 1935

Kurun, 25 Şubat 1935

Kurun, 1 Mart 1935

Kurun, 1 Mart 1935

Kurun, 4 Mart 1935

Kurun, 8 Mart 1935

Kurun, 9 Mart 1935
Milliyet 5 Şubat 1935
Milliyet, 6 Şubat 1935
Milliyet, 7 Şubat 1935
Milliyet, 9 Şubat 1935
Milliyet, 12 Şubat 1935
Milliyet, 24 Şubat 1935
Milliyet, 2 Mart 1935
Milliyet, 5 Mart 1935
Son Posta, 5 Şubat 1935
Son Posta, 6 Şubat 1935
Son Posta, 8 Şubat 1935
Son Posta, 23 Şubat 1935
Son Posta, 2 Mart 1935
Ulus, 16 Şubat 1935
Ulus, 16 Şubat 1935
Ulus, 1 Mart 1935
Ulus, 2 Mart 1935
Ulus, 3 Mart 1935
Ulus, 8 Mart 1935
Ulus, 25 Mart 1935

3. OTURUM
TOPLUMSAL CİNSİYET I

KADIN AKADEMİSYENLERDE İŞ –AİLE ÇATIŞMASI VE YAŞAM TATMİNİ İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ

Özlem ÇETİNKAYA BOZKURT*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı kadın akademisyenlerin iş-aile çatışması ve aile-iş çatışmasının yaşam tatminlerine olan etkisini ortaya çıkarmaktır. Üniversitelerde görev yapan kadın akademisyenlerin yaşadıkları iş-aile çatışması ve yaşam tatmini ilişkisinin belirlenmesi kadın akademisyenlerin yaşam tatmin düzeylerini artıracak önlemlerin ortaya çıkarılabilmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Belirlenen amaç doğrultusunda veri toplama aracı olarak kadın akademisyenlerin iş-aile çatışma düzeylerini ölçmek için Netemeyer, Boles ve McMurrian (1996) tarafından geliştirilen “iş-aile yaşam çatışması ölçeği”nden yararlanılmıştır. Ayrıca araştırmada kadın akademisyenlerin yaşam tatminlerini ölçmek amacıyla, Diener ve arkadaşları tarafından 1985 yılında geliştirilen “yaşam tatmini ölçeği- the satisfaction with life scale (SWLS)” kullanılmıştır. Araştırma Mehmet Akif Ersoy üniversitesinde görev yapan kadın akademisyenler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde betimsel istatistikler ve korelasyon varyans (ANOVA) istatistiksel tekniklerine başvurulmuş, SPSS 15.0 istatistik programı kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre kadın akademisyenlerde genel olarak iş-aile ve aile-iş çatışmasının yaşam tatminini azalttığı belirlenmiştir. Ayrıca kadın akademisyenlerde iş-aile çatışması ile aile-iş çatışması arasında da olumlu yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Bilim, Kadın, Kadın Akademisyen, İş-Aile Çatışması, Aile-İş Çatışması, Yaşam Tatmini

WORK-FAMILY CONFLICT OF WOMEN ACADEMICS AND LIFE SATISFACTION ANALYSIS OF RELATIONS

ABSTRACT

This study aims to reveal the effects of work-family and family-work conflict on women academics' life satisfaction. It is assumed that new measures to increase women academics' life satisfaction level can be improved by identifying the relationship between work-family conflict and life satisfaction. In line with this, Work-Family Conflict and Family-Work Conflict Scales developed by Netemeyer, Boles and McMurrian were used to measure the work-family conflict level of women academics. Furthermore, - the satisfaction with life scale (SWLS) developed by Diener and colleagues in 1985 was used to measure women academics' life satisfaction. The research was conducted on the women academics at Mehmet Akif Ersoy University. Data was analyzed with descriptive statistics and correlation variance (ANOVA) statistical techniques and SPSS 15.0 was used. The results showed that family-work conflict and work-family conflict decreases women academics' life satisfaction. Moreover, it was concluded that there is a positive relationship between work-family conflict and family-work conflict of women academics.

Key Words: Science, Woman, Women Academics, Work-Family Conflict, Family-Work Conflict, Life Satisfaction

* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ozlemcetinkaya@mehmetakif.edu.tr

GİRİŞ

Günümüzde günlük yaşamın büyük bir bölümünü dolduran iş yaşamı, kişinin yaşam koşulları, beklentileri ve gelecekle ilgili planlarını etkilediği için birincil öneme sahiptir. İnsan işi ve evi arasında ikili roller taşımakta ve ister istemez ailedeki problemleri işe, işteki problemlerini aileye yansıtabilmektedir. Kişinin aile ve iş yaşamından beklentileri ise oynadığı rollerde başarılı olmayı aynı zamanda huzur ve tatmin duygusu yaşaması sonucunu doğurur. İş ve aile unsurlarını her iki tarafında beklentilerine cevap verecek şekilde karşılamamanın zor olduğu ve kadınların bu rol çatışmasından erkeklere göre daha fazla ve daha olumsuz etkilendiği pek çok araştırma ile tespit edilmiştir. Rol çatışmasını oldukça fazla yaşayanlardan biri de kadın akademisyenlerdir. Kadının bilim hayatına girmesiyle birlikte toplumun kadına yüklediği sorumluluklara ek olarak akademisyenliğin gerektirdiği zorunluluklar da bu mesleği icra eden kadınlar üzerindeki yükün artmasına neden olmuştur.

Türkiye’de akademik yaşamda kadının durumuna bakıldığında kadınların tüm akademisyenler içinde profesör düzeyinde yüzdesi, dünyadaki diğer ülkelere oranla çok daha fazladır (%28 profesör, %32 doçent ve %34 yardımcı doçent). Bu oran çok önemli olmasına karşın Türkiye’de üniversitelerde, üst yönetimde görev alan kadın akademisyen sayısı çok azdır. Yükseköğretim Kurumu’nun (YÖK) verilerine göre, 2010 yılında, devlet üniversitelerinde kadın dekan oranı %13, kadın rektör yardımcılarının oranı %7 ve kadın rektörlerin oranı %8’dir. Vakıf üniversitelerinde ise kadın dekan oranı %13 ve kadın rektör oranı %7’dir. Görüldüğü üzere Türkiye’de 2010 yılı itibarıyla rektör ve dekanlık gibi üst pozisyonlarda erkek egemenliği devam etmektedir (Özkanlı, 2010: 4). Özkanlı ve Korkmaz yaptıkları araştırmalarda (2000a ve 2000b) Türkiye’de akademisyen kadınların üst yönetimdeki azlığının, çoğunlukla, günlük yaşamlarında artan sorumluluklarına bağlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, kadın akademisyenlerin geleneksel sosyal rolleri ile eş ve anne rollerinin öncelikli olduğunu düşünmelerinden dolayı idari sorumluluk almaya istekli olmadıklarını ifade edilmiştir.

Çalışmada iş-aile ve aile-iş çatışması ile yaşam tatmini konusu, tanımı, boyutları, etkileri kadın akademisyenler açısından teorik olarak ele alınmıştır. Söz konusu teori, üniversitede görev yapan kadın akademisyenlerin yer aldığı Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi örneğinde bir uygulama ile incelenmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Kadın Akademisyenlerde Rol Çatışması

Çalışan bir insan hayatında en temel iki rolle karşılaşmaktadır. Bunlar iş ve ailedir. Kadının evinin dışında bir işte ücretli veya ücretsiz çalışması, kadını geleneksel rollerinden biraz uzaklaştırmıştır. Çalışan kadın her zaman sahip olduğu rollerine yenilerini eklerken, mevcut geleneksel rollerini de yerine getirmeye devam etmiştir. Çalışan kadın hem iş hem de aileye ilişkin sorumluluklarını yerine getirebilmek için üzerinde baskı hissetmekte, iyi bir eş ve anne olmak için çabalarken, işte bazı statü ve yükselme fırsatlarını kaçırabilmektedir. Evde duygulu, yumuşak çok zaman ikinci planda davranması istenen kadından iş ortamında aklını işine vermesi istenmekte, bazen hırslı ve aktif, girişken olması beklenmektedir. Sonuçta kadın tüm bu çelişki ve çatışmaların yarattığı iş-aile gerilimini yaşamaktadır (Adak, 2007:144)

Tosi, Rizzo ve Carroll (1990: 276) rol çatışmasını, “bireyin sorumluluğunda, gerçekleştirilmesi beklenen rollerdeki davranışlar ya da görevler arasındaki uyumsuzluk sonucu ortaya çıkan bir durum” olarak tanımlamaktadır. Rol çatışması, bir çalışanın iş yerinde birbirinin zıddı olan talep ve beklentilerle karşılaşması durumunda ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda çalışan bir talebi karşıladığında, diğer taleplerden en az birini karşılayamamakta veya karşılaması zorlaşmaktadır (Fisher, 2001: 143). Rol çatışması, birbiriyle uyumu zor olan iki veya daha fazla rolün aynı anda

ortaya çıkmasıdır. Kadının iş rolü aile rolünün gerekleri ile daha çok çatışmaktadır. İş rolü sorumlulukları nedeniyle kadın aile rolünü yeterince yerine getiremediğini ya da iş rolünün aile rolünü engellediğini düşünmektedir.

Çalışan kadınların en çok zorlandıkları konu *iş-eş-çocuk ve ben* dengesini kurmaktır. Çünkü kadınlar, ister çalışsın isterse çalışmasın hayatlarındaki en önemli ve ön planda olan faktörler çocuk ve eştir. Çalışan kadın öncelikle aile sorumluluklarına zaman ayırmak için uğraşmaktadır. Hatta çoğu zaman kendisini de unutabilmekte, kendisine bile zaman ayıramamaktadır. Çalışan kadınların erkeklere kıyasla iş-aile alanlarında oynaması gereken roller daha fazladır. Hangi alanda olursa olsun her bir rol, kendisine zaman ayrılmasını ister. Sayı ve tür açısından zengin bir yelpaze oluşturan kadının rolleri, zamanın yetirilememesi durumlarında kadın üzerindeki baskılarını arttıracaktır. Bunların sonucunda, çatışmanın doğması ve süreklilik arz etmesi, kadının işte ya da evde ya da her ikisinde de bıkkınlık, mutsuzluk, başarısızlık vb., tükenmişlik göstergeleri ile karşı karşıya kalmasıyla sonuçlanabilecektir (Negiz ve Tokmakçı, 2011: 4050).

Kadının rollerine ilişkin olarak Oppong ve Abu (1985: 9), “A Handbook for Data Collection and Analysis on Seven Roles and Statues of Women” adlı çalışmalarında kadınların yedi temel rolünün bulunduğunu vurgulamışlardır. Bu roller; *annelik, eşlik, ev kadınlığı, akrabalık, mesleki, topluluk ve bireylik* rolleridir. Kadınların sahip oldukları bu yedi rolden dördünün aile içi rolleri kapsadığı görülmektedir. Örneğin, akademisyen bir kadın, akademisyen, akademisyen yönetici, tez danışmanı gibi iş hayatındaki roller ve eş, anne, ev hanımı, kız çocuğu, kız kardeş, hala-teyze, komşu gibi iş hayatı dışında birçok roller ile ilgili farklı sorumluluklar taşımaktadır. Kadın akademisyenlerin iş hayatı ve günlük hayatlarında karşılaştığı zorluklar bir rol çatışmasının belirtileri olabilir (Özkanlı, 2010: 6).

Forster’ın (2001: 34–36) İngiltere’deki kadın akademisyenlerin iş-aile çatışması üzerine yaptığı araştırmada “aileme karşı sorumluluklarım kariyeri engellemektedir” sorusuna toplamda 112 katılımcıdan 45 kişi (%40) katıldığını ifade etmiştir. Kariyerim açısından aile kurmayı ertelemek benim için faydalıdır görüşüne katılan katılımcı oranı %56’dır. Günümüzde hala çocukların bakım ve mutluluğunun sorumluluğunun kadınlara ait olduğu fikrine katılanların oranı % 73’dür. Sutherland ise, günümüz kadınlarının iş performansı üzerinde olumsuz bir etkisi olmadan çocuklarına bakmak zorunda olduğunu belirtmektedir (Sutherland, 1985: 39).

Türkiye’de yapılan araştırmalarda kadın akademisyenlerin büyük bir çoğunluğunun rol çatışması yaşadıkları ve bu çatışmanın akademik ilerlemede engel oluşturduğu belirtilmiştir (Acar, 1991, 1996; Cindoğdu, 1996; Özkanlı ve Korkmaz 2000b). Kadın akademisyenler, yükselme için istediği en yoğun olduğu doçentlik düzeyinde bu rol çatışmasını en yoğun biçimde yaşamaktadır.

İş-Aile Çatışması

İş-aile çatışması kavramı rol teorisi çerçevesinde kullanarak Kahn, Wolfe, Quinn, Snoek, & Rosenthal (1964) tarafından açıklanmıştır. Kahn ve arkadaşları (1964) iş-aile çatışmasını, iş ve aile alanlarının birbiriyle uyumsuz rol çatışmasının bir formu olarak tanımlamışlardır (Ahmad, 2008: 57). Yani rol çatışması, kişinin bir role uyum sağlamasının bir diğer role uyum sağlamasını zorlaştırması, başka bir ifadeyle, aynı anda iki ya da daha fazla rolü üstlenmenin kişi üzerinde yarattığı baskı sonucu ortaya çıkan gerilim durumudur. İş-aile yaşam çatışması ise, roller arası çatışmanın özel bir türü olarak kabul edilmektedir. İş ve aile yaşamının gereği olarak benimsenen rollerin uyumsuzluk göstermesinin çalışan üzerinde yarattığı gerilim arttıkça, çalışanın iş-aile yaşam dengesinin bozulması, iş-aile yaşam çatışması yaşamaya beklenir. Greenhaus ve Beutell (1985: 78) iş ve aile rolleri arasındaki üç çatışma türü tanımlar:

Davranış temelli çatışma: Bir rol tarafından ihtiyaç duyulan davranışlar diğer rolün gereksinim duyduğu davranışlarla çatıştığı zaman ortaya çıkan çatışma türüdür. İş ve aile yaşamında farklı roller üstlenen çalışanların bu roller gereği sergilemesi gereken davranışların birbiriyle uyumsuz olması ve çatışma yaratması durumunda ortaya çıkmaktadır.

Zaman kaynaklı çatışma: Bir rol için harcanan zaman sıklıkla diğer role ilişkin kullanılacak zamanı engeller. Sonuçta bir rolü yerine getirmeye ilişkin zaman baskısını diğer rolün beklentileriyle uzlaştırmak güç olduğunda veya bir rol yerine getirilirken diğer role ilişkin endişe oluştuğundaki çatışma türüdür. Zamana dayalı çatışma, toplam çalışma saatleri, çalışma programının esnekliği, evli olma, çocuk sahibi olma, eşin bir işte çalışması gibi iş ya da aile kaynaklı zaman kısıtlarının etkileşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Gerilim temelli çatışma: Kişinin bir role ilişkin, diğer alandaki görevlerini yerine getirmesini etkilediği zaman artan yorgunluk ve gerilime neden olan gerilim temelli çatışma türüdür. Gerilime dayalı çatışma, çalışanın iş ya da aile yaşamında yaşadığı düş kırıklığı, üzüntü, sinirlilik vb. duyguların gerilim yaratarak diğer yaşamındaki rolünün gereklerini yerine getirmesini engellemesi durumunda ortaya çıkmaktadır (Greenhaus ve Parasuraman, 1986: 37–60).

Yapılan araştırmalar (Cooper vd., 1989; Susan vd., 1997) iş-aile çatışmasının kişilerin psikolojik, duygusal ve fiziksel sağlıkları üzerinde örneğin düşük benlik saygısı, iş tatminsizliği ve kötü iş performansı gibi farklı olumsuz sonuçlara yol açabileceğini göstermiştir. Kişinin iş yaşamı ve aile yaşamındaki ikili rolü nedeniyle kimi zaman yaşanan problemler roller arası çatışmayı da beraberinde getirmektedir. Roller arasındaki çatışmanın temeli kişinin üstlendiği rollerin uyumsuzluğundan kaynaklanmaktadır (Çarıkçı, 2001:337).

Aile-İş Çatışması

İş-aile çatışması iki yönlüdür ve iş-aile çatışması; işin aile rolünün yapılmasını engellemesi sonucu ortaya çıkarken, aile-iş çatışması; ailenin iş rolünün yapılmasını engellemesi durumunda oluşur (Duxburry ve Higgins, 1994:450). Aile-iş çatışması “aile alanından gelen gereksinimlerin, aileye harcanan zamanın ve aileden kaynaklanan gerilimin iş alanı ile ilgili sorumlulukları yerine getirmeyi engellediği durumların meydana geldiği, roller arasında oluşan bir çatışma türüdür” (Netemeyer vd., 1996: 401). Aile-iş çatışmasının, eşlerin destek olma düzeyi ile daha alt seviyede yaşandığı görüşüne bağlı olarak, ebeveynlerin, ev ile ilgili sorumluluklara ilişkin eşitlikçi yaklaşımları, aile-iş çatışması üzerinde önemli bir etken olmaktadır (Cinamon, 2006: 204). Ailede çocuk sayısı arttıkça ve çocukların yaşı küçüldükçe aile-iş çatışmaları da artmaktadır (Madsen, 2003: 37). Kadınların, çocuk bakımı ve ev işleri gibi daha fazla role sahip olması onların daha fazla aile-iş çatışması yaşamalarına sebep olmaktadır (Major, 2000:170).

Yaşam Tatmini

İş yaşamının kişinin hayatında çok önemli bir bölüme sahip olduğu göze alınırsa, tüm yaşam üzerinde bir etkisi olması doğal olarak karşılanabilir. İş hayatında yaşanan tatminsizlik, mutsuzluk ve moral bozuklukları kişinin yaşamından tatmin olamamasına neden olabilir. Bu durum ailesel ve çevresel sorunlar yaratabildiği gibi, çeşitli ruhsal bozukluklara da sebep olabilmektedir (Çetinkanat 2000: 48). Yaşam tatmini kişinin kendi hayatının hoşlandığı ya da hoşlanmadığı yönlerinin özet bir değerlendirmesidir (Heller vd., 2002:3). Yaşam tatmini kavramını iş yaşamından bağımsız ele almak mümkün olmayacaktır. Çünkü yaşam tatmininde etkili olan faktörlerin başında bireyin genel yaşamında oldukça önemli yer tutan iş yaşamı gelmektedir. Yaşam tatmini konusunda yapılan pek çok araştırmanın ulaştığı ortak ve en önemli sonuç, yaşam tatmininin kişinin iş performansını arttırmasıdır (Jones, 2006: 34). Yaşam tatmininin diğer bir özelliği, insanları hayatın zorlukları karşısında daha esnek ve dayanıklı duruma getirmesidir (Baldwin, 2005: 421). Genel anlamda yaşam tatmini, bireyin

iş yaşamı ve iş dışı yaşam alanını kapsadığı için, yaşam tatmininde bireyin iş yaşamından elde ettiği doyumun etkisi göze çarpmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı kadın akademisyenlerin iş-aile çatışması ve aile-iş çatışmasının yaşam tatminlerine olan etkisini ortaya çıkarmaktır. Üniversitelerde görev yapan kadın akademisyenlerin yaşadıkları iş-aile çatışması ve yaşam tatmini ilişkisinin belirlenmesi kadın akademisyenlerin yaşam tatmin düzeylerini artırabilecek önlemlerin ortaya çıkarılabilmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI

Araştırmanın evrenini Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nin kadrolu tüm kadın akademisyenleri oluşturmuştur. Çalışma Türkiye'deki tüm üniversitelerdeki kadın akademisyenleri kapsamadığı için söz konusu üniversite dışında çalışan kadın akademisyenler için sonuçlar genellenemez.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Örnekleme Süreci

Anket soruları Mehmet Akif Ersoy üniversitesinde görev yapan kadın akademisyenlere uygulanmıştır. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Personel Daire Başkanlığı'ndan alınan bilgilere göre, 2012 yılında toplamda 140 kadın akademisyen mevcuttur. Bunlardan 6'sı profesör doktor, 8'i doçent doktor, 47'si yardımcı doçent doktor, 47'si öğretim görevlisi, 9'u uzman ve 11'i de okutman kadrosunda yer almaktadır. 140 kişilik evrende (0.05 örnekleme hatası) ile ($p=0.5$ $q=0.5$) aralığına göre örneklem büyüklüğü yaklaşık 103 olarak hesaplanmıştır.* Araştırmada 105 kişiye ulaşılarak, öngörülen örneklem büyüklüğüne ulaşılmıştır.

Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Veri toplama aracı olarak kadın akademisyenlerin iş-aile çatışma düzeylerini ölçmek için Netemeyer, Boles ve McMurrian (1996) tarafından geliştirilen *iş-aile yaşam çatışması ölçeği*'nden yararlanılmıştır. Netemeyer, Boles ve McMurrian (1996) tarafından geliştirilen iş-aile yaşam çatışması ölçeği çalışanların iş yaşamından kaynaklanan iş-aile çatışması ve aile yaşamından kaynaklanan aile-iş çatışması düzeylerini ölçmeyi amaçlayan iki alt ölçekten oluşmaktadır. Söz konusu her iki ölçek de çatışma durumunu belirlemeye yönelik 5 maddelik yargı cümlelerinden oluşmaktadır. Ölçeklerin güvenilirlik analizleri konusunda Netemeyer ve diğerleri (1996) iş yaşamı kaynaklı iş-aile çatışması ve aile yaşamı kaynaklı aile-iş çatışması ölçekleri için alfa değerlerini sırasıyla 0.88 ve 0.89 olarak tespit etmişlerdir.

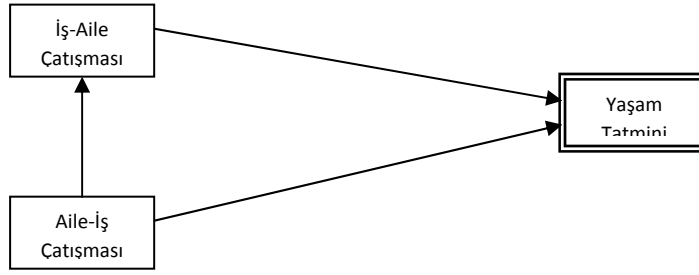
Araştırmada kadın akademisyenlerin yaşam tatminlerini ölçmek amacıyla, Diener ve arkadaşları tarafından 1985 yılında geliştirilen "*yaşam tatmini ölçeği*- the satisfaction with life scale (SWLS)" kullanılmıştır. Yaşam tatmini ölçeği, bireylerin yaşamlarından aldıkları doyumunu belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek, Likert tarzı 5 dereceli (1: kesinlikle katılmıyorum, ..., 5: kesinlikle katılıyorum) 5 maddeden oluşmaktadır.

Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmanın modeli Şekil 1.'de görülmektedir. Buna göre araştırmada bağımsız değişken olarak değerlendirilen *iş-aile çatışmasının* ve *aile-iş çatışmasının* bağımlı değişken olan *yaşam tatmini* ile ilişkileri incelenmiştir.

* Sample Size Calculator, <http://www.surveysystem.com/sscalc.htm>, (03.01.2012).

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırmada oluşturulan hipotezler aşağıda verilmiştir.

Hipotez1: İş-aile çatışması ile yaşam tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Hipotez2: Aile-iş çatışması ile yaşam tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Hipotez3: Aile-İş çatışması ile İş-aile çatışması arasında pozitif bir ilişki vardır.

VERİLERİN ANALİZİ

Belirlenen örneklemde anket yolu ile elde edilen verilerin analizi SPSS 15.0 for Windows paket programı ile yapılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistik, güvenilirlik, frekans, faktör ve korelasyon analizleri kullanılmıştır.

Araştırma Örneklemine Demografik Özellikleri

Araştırmada katılımcıların demografik özellikleri, bir bütün halinde Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Kadın Akademisyenlerin Demografik Özellikleri

		<i>f</i>	%
Akademik Unvan	Prof. Dr.	4	3,8
	Doç. Dr.	7	6,7
	Yrd. Doç. Dr.	35	33,3
	Öğr. Gör. Dr.	6	5,7
	Öğr. Gör.	25	23,8
	Araş. Gör. Dr.	4	3,8
	Araş. Gör.	14	13,3
	Okutman	8	7,6
Medeni Durum	Uzman	2	1,9
	Evli	58	55,2
	Bekâr	36	34,3
	Boşanmış	7	6,7
	Eşi Ölmüş	3	2,9

	Ayrı yaşıyor	1	1,0
	18–25	16	15,2
	26–33	41	39,0
Yaş	34–41	28	26,7
	42–49	10	9,5
	50 ve üzeri	10	9,6
	Çocuğum yok	43	41,0
	Tek çocuk	35	33,3
Çocuk Sayısı	2 çocuk	9	8,6
	3 çocuk	17	16,2
	4 ve daha fazlası	1	1
	Toplam	105	100

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan kadın akademisyenlerin akademik unvanları açısından bakıldığında birinci sırada yaklaşık %33 ile yardımcı doçent doktor, ikinci sırada % 23,8 ile öğretim görevlisi, üçüncü sırada ise % 13,3 ile araştırma görevlilerinin yer aldığı görülmektedir. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi yeni kurulan bir üniversite olması sebebiyle sonucun bu şekilde çıkması şaşırtıcı değildir. Kadın akademisyenlerin yaş aralığına bakıldığında ise birinci sırada %39 ile 26-33 yaş aralığında olanlar yer almaktadır. İkinci sırada ise % 26,7 ile 34–41 yaş aralığında olan kadın akademisyenler görülmektedir. Dolayısıyla araştırmaya katılan kadın akademisyenlerin oldukça genç oldukları dikkat çekmektedir. Araştırmaya katılan kadın akademisyenlerin medeni durumları incelendiğinde yaklaşık % 55'inin evli, eşi ölmüş, boşanmış ve ayrı yaşanlarında dahil edilmesiyle birlikte bekar olarak sayılabileceklerin yüzdesinin de yaklaşık % 45 olduğu görülmektedir. Çocuk sahibi olma durumlarına göre inceleme yapıldığında kadın akademisyenlerin % 41'i çocuğu olmadığını ifade etmiştir. Tek çocuk sahibi olan kadın akademisyen %33,3'dür. Bu değerlerin dikkat çekici olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Benzer konuda yapılan araştırmalarda çalışan kadınların daha fazla boş zaman ve sorumluluk gerektirdiği için az sayıda çocuk sahibi olduklarını ortaya koymaktadır. Burada çıkan sonuç bu görüşü destekler niteliktedir. Kadın akademisyenlerin zaman yetersizliği nedeniyle ve işlerinden ayrı kalmalarına neden olacağı için fazla sayıda çocuk sahibi olmayı tercih etmedikleri düşünülmektedir.

Tablo 2: Evliliğin Kadın Çalışma Hayatına Etkisi

<i>Evlilik bir kadının çalışma yaşamında başarıya ulaşmasını engeller mi?</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Hayır	86	81,9
Evet	12	11,4
Yanıtsız	7	6,7
Toplam	105	100

Araştırmaya katılan kadınlara “*Evlilik bir kadının çalışma yaşamında başarıya ulaşmasını engeller mi?*” şeklinde soru yöneltildiğinde % 86'sı hayır yanıtını vermiştir. Kadın akademisyenler iş

hayatındaki rolü ile aile hayatındaki rolü arasında zaman zaman çatışma yaşadığını ifade etmiş olsa da evliliğin iş hayatını olumsuz yönde etkilediğini düşünmemektedirler. Tüm olumsuzluklara rağmen kadın akademisyenler kadının çalışma yaşamında olması gerektiği düşüncesine sahiptirler.

Tablo 3: İş yaşamındaki rolün özel yaşamdaki rol ile çatışma durumu

<i>İş yaşamındaki rol ile özel yaşamdaki rolün çatışması</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Ara sıra çatışıyor ama çözüm buluyorum	48	45,7
Hayır, çatışmıyor her rolü gereğince yerine getirdiğime inanıyorum	38	36,2
Yanıtız	15	14,3
Evet, kesinlikle çatışıyor	4	3,8
Toplam	105	100

Kadın akademisyenlerin “*iş yaşamınızdaki rolünüzün özel yaşamınızdaki rolünüz (eş, anne, ev kadını, evlat vb..) ile çatıştığını düşünüyor musunuz?*” sorusuna verdikleri yanıtlar Tablo 3’de görülmektedir. Buna göre kadınların yaklaşık %46’sı ara sıra çatışma yaşadıklarını ama çözüm bulduklarını ifade etmişlerdir. Kesinlikle çatışma yaşamadığını belirten kadın akademisyenler ise % 36,2’dir. 15 kişi bu soruya yanıt vermemiştir. Yanıt vermeyenlerin büyük bir kısmı araştırma görevlisidir.

Araştırmaya katılan kadın akademisyenler en önemli iş-aile çatışması nedeni olarak ilk sırada *zaman yetersizliğini*, ikinci sırada *iş yerindeki stresli ortamı* ve üçüncü olarak da *çocuk bakımını* görmektedir. Araştırmaya katılan kadınların büyük bir kısmı ev işlerinde yardımcı kullandıkları için ev işlerini çatışma nedeni olarak çok önemli görmemektedirler. Yapılan araştırmalar çalışan kadının en büyük sorunlarından birinin çocuk bakım sorunu olduğunu göstermektedir. Bu durumun kadın akademisyenler için de benzer şekilde olduğu görülmektedir.

Tablo 4: En Önemli İş-Aile Çatışması Nedeni

<i>No</i>	<i>Nedenler</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
1	Zaman yetersizliği	40	38,1
2	İş yerindeki stresli ortam	22	21,0
3	Çocuk bakımı	14	13,3
4	Yanıtız	10	9,5
5	Ücret yetersizliği	7	6,7
6	Ev işleri	6	5,7
7	Diğer nedenler	4	3,8
8	Eşimin işi	2	1,9
	Toplam	105	100

Analiz ve Sonuçları

a) Güvenilirlik Analizi

Araştırmada kullanılan değişkenlere ait güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 5’de verilmiştir. Tüm değişkenlerin Cronbach’s alpha değeri .796’dır. Diener ve arkadaşları orijinal çalışmada ölçeğin güvenilirliğini Alpha = .870 olarak, ölçüt bağımlı geçerliğini ise .820 olarak bulmuşlardır. Sonuç olarak değişkenlerin güvenilirlik sonuçları uluslararası literatür tarafından kabul edilen ve tanımlanan değerlere yakın çıkmıştır.

Tablo 5: Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Değişkenler	Alpha Coefficient (α)
İş- Aile Çatışması (X_1)	.906
Aile –İş Çatışması (X_2)	.888
Yaşam Tatmini (Y)	.784
Toplam	.796

b) Faktör Analizi

Araştırmada KMO = .830 olarak hesaplanmıştır. Bu oran .50’yi geçtiği için veri seti faktör analizi için uygun bulunmuştur. Bartlett’s test Sig. 0.000 yani bütün bileşen değerleri .50’nin üstündedir. Toplam üç faktör toplam varyansın % 69.433’ünü açıklamaktadır.

Araştırmada faktör analizi sonuçları tablo 6’da görülmektedir.

Tablo 6: Faktör Yüklerine Ait Matris

<i>Değişkenler</i>	<i>Sorular</i>	<i>Bileşen</i>	<i>Bileşen</i>	<i>Bileşen</i>
İş –Aile Çatışması (X ₁)	B.03	.857		
	B.04	.853		
	B.05	.842		
	B.02	.805		
	B.01	.776		
Aile-İş Çatışması (X ₂)	B.07		.866	
	B. 09		.832	
	B.10		.800	
	B.08		.799	
	B.06		.725	
Yaşam Tatmini (Y)	C.04			.833
	C.03			.804
	C.01			.738
	C.05			.732

Rotated Component Matrix

Solution (Extraction) Method: Principal Component Analysis

c) Korelasyon Analizi

Tablo 7’de değişkenlere ait Pearson korelasyon değerleri verilmiştir.

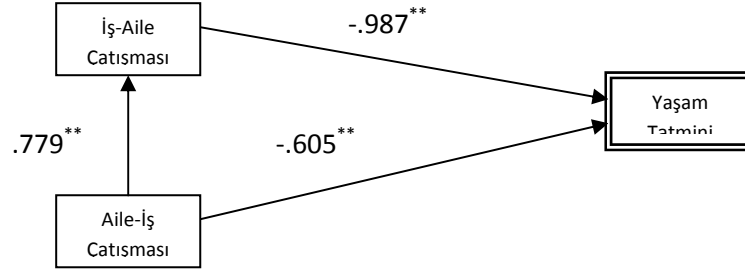
Tablo-7. Korelasyon Değerleri

Değişkenler	X₁	X₂	Y
X₁ İş- Aile Çatışması	1.000	.779**	-.987**
X₂ Aile-İş Çatışması	.779**	1,000	-.605**
Y Yaşam Tatmini	-.987**	-.605**	1.000
Pearson Correlation and Significance			
**. 0.01 düzeyinde Korelasyon anlamlıdır (2-tailed).			
*. 0.05 düzeyinde korelasyon anlamlıdır (2-tailed).			

Tablo 7’deki sonuçlara göre İş-aile çatışması ile aile-iş çatışması arasında % 99 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü bir ilişki vardır. Yani kadın akademisyenlerde iş – aile çatışması arttıkça ya da azaldıkça aile-iş çatışması da artmakta ya da azalmaktadır. Araştırmada iş –aile çatışması ile yaşam tatmini arasında % 99 anlamlılık düzeyinde negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Aynı şekilde aile-iş çatışması ile yaşam tatmini arasında da % 99 anlamlılık düzeyinde negatif yönlü bir ilişki olduğu

tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle iş-aile çatışması ile aile-iş çatışması artarken kadın akademisyenlerde yaşam tatmini azalmaktadır. Şekil 2’de araştırmada oluşturulan modele ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Şekil-2. Modele Ait Sonuçlar

SONUÇ VE ÖNERİLER

Uygulanan anket çalışması ile kadın akademisyenlerin yaşadığı iş-aile ve aile-iş çatışmasının, yaşam tatmini üzerindeki etkilerinin incelendiği araştırmadan elde edilen bulgular sonucunda iş-aile ve aile-iş çatışması ile yaşam tatmini arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Çalışan kadınların iş- aile çatışmasından en fazla etkilenen taraf olarak, geleneksel aile rollerini yerine getirmede zorluklar yaşadığı ve bunun doğal sonucu olarak da kadının yaşam tatmininin azalabileceği ortaya konmuştur. Araştırma sonucunda aile-iş çatışması ile yaşam tatmini arasında da negatif yönlü bir ilişki tespit edilerek kurulan hipotez kabul edilmiştir. Ayrıca aile-iş çatışması ile iş-aile çatışması arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ailesinden ve ev yaşantısından tatmin olan kadında yaşam tatmininin artması doğal bir sonuçtur. Oluşturulan hipotezlere ilişkin sonuçlar Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: Hipotezlere Ait Sonuçlar

No	Hipotezler	(β)	(p)	K/R*
H ₁	İş-aile çatışması ile yaşam tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.	-.987**	.000	K
H ₂	Aile-İş çatışması ile yaşam tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.	-.605**	.000	K
H ₃	Aile-İş çatışması ile İş-aile çatışması arasında pozitif bir ilişki vardır.	.779**	.000	K

* K: Kabul / R: Red

Sonuç olarak, iş – aile çatışmasına yönelik olarak gerçekleştirilecek araştırmaların farklı sektörlerde çalışan kadınlar üzerinde de incelenerek karşılaştırma yapılması konuya ilişkin çözüm önerilerinin geliştirilmesi bakımından önemli olacaktır. Ayrıca iş-aile yaşam çatışmasını konu alan çalışmalarda akılcı bakış açısı, telafi kuramı, katkı kuramı, taşıma kuramı, çatışma kuramı gibi farklı yaklaşımların değerlendirilmesinde yarar vardır. Bu araştırmanın sonuçları iş-aile ve aile-iş çatışmasının kadın akademisyenlerin yaşam tatminlerini etkilediğini gösterdiği için, genel olarak yönetim ve organizasyon daha özeldir ise örgütsel davranış konuları üzerinde çalışan araştırmacılar için de önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, F., (1991). Women in Academic Science Careers, Woman in Science: Token Women or Gender Equality?, (Der.) Stolse-Heiskanen, Londra: UNESCO, Beng Publishers.
- Acar, F., (1996). Türkiye'de Kadın Akademisyenler: Tarihsel Evrim ve Bugünkü Durum. Hasan Coşkun (Der.) *Akademik Yaşamda Kadın: 75–87*. Ankara: Türk Alman Kültür İşleri Yayını, No. 9.
- Adak, N. (2007). Kadınların İkilemi: İş ve Aile Yaşamı. *Sosyoloji Dergisi Ülgen Oskay'a Armağan Özel Sayısı: 137–152*.
- Ahmad, A. (2008). Job, Family and Individual Factors as Predictors of Work-Family Conflict. *The Journal of Human Resource and Adult Learning*, 4(1): 57-65.
- Baldwin, T. (2005). Life Satisfaction and Student Performance. *Academy of Management Learning & Education*, 4(4): 421-433.
- Cinamon, R.G. (2006). Anticipated Work – Family Conflict: Effects of Gender, Self – Efficacy and Family Background. *The Career Development Quarterly*, 54 (3): 202-215.
- Cindoğdu, D., Muradoğlu, G. (1996). Türkiye'de Muhasebe ve Finans Dalındaki Bilim Kadınlarının İş ve Aile Rollerini ile Başetme Stratejileri. Hasan Coşkun (Der.) *Akademik Yaşamda Kadın: 244–260*. Ankara: Türk-Alman Kültür İşleri Yayını, No: 9.
- Cooper, C. L., Rout, U., Faragher, B.(1989). Mental Health, Job Satisfaction, and Job Stress among General Practitioners. *British Medical Journal (BMJ)*, 298: 366–370.
- Çarıkçı, İ. (2001). “İş Aile Çatışmaları, Etkileşim, Süreci ve Nedenleri: Türkiye’de Banka Çalışanlarında Bir Uygulama”, 9. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri, 24- 26 Mayıs, İstanbul.
- Çetinkanat, C. (2000). *Örgütlerde Güdülenme ve İş Doyumu*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Diener E., Emmons, R., Larsen, R., Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49 (1): 71-75.
- Fisher, R.T. (2001). Role stress, the type a behavior pattern, and external auditor job satisfaction and performance. *Behavioral Research in Accounting*. 13: 143-170.
- Forster, N. (2001). A Case Study of Women Academics’ Views on Equal Opportunities, Career Prospects and Work-Family Conflicts in a UK University. *Career Development International*, 6(1): 28–38.
- Greenhaus, J. H., Beutell, N. J. (1985). Sources of Conflict Between Work and Family Roles. *Academy of Management Review*. 10 (1): 76- 88.
- Greenhaus, J. H., Parasuraman, S. (1986). A Work-Nonwork Interactive Perspective of Stress and its Consequences. *Journal of Organizational Behavior Management*, 8(2): 37-60.
- Heller, D., Judge, T. A., Watson, D. (2002). The Confounding Role of Personality and Trait Affectivity in the Relationship between Job and Life Satisfaction. *Journal of Organizational Behavior*, 23(7): 815-835.
- Jones, M. (2006). Which is a Better Predictor of Job Performance: Job Satisfaction or Life Satisfaction?. *Journal of Behavioral & Applied Management*, 8(1): 20–42.
- Madsen, S. (2003). The Effects of Home-Based Teleworking on Work-Family Conflict. *Human Resource Development Quarterly*, 14(1): 35–58.
- Major, D. (2000). Contributors to Stress Resistance. Testing a Model of Women's Work-Family Conflict. *Psychology of Women Quarterly*, 24(2): 170–178.
- Negiz, N., Tokmakçı, E. (2011). Çalışma Yaşamında Kadının Tükenmişliği: Aile-İş-Sosyal Yaşam Açısından Tükenmişlik (Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği). *Journal of Yasar University*, 24(6): 4041-4070.
- Netemeyer, R. G., Boles, J. S., Mcmurrian, R. (1996). Development and validation of work–family conflict and family-work conflict scales. *Journal of Applied Psychology*, 81(4): 400–410.

Oppong, C., ABU, K. (1985). A Handbook for Data Collection and Analysis on Seven Roles and Statuses of Women. Geneva: International Labor Office.

Özkanlı, Ö. (2010). Türkiye ve Avustralya’da Yükseköğretim Kurumlarında Üst Düzey Kadın Yöneticilerin Durumu. Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Raporu, Ankara. <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/5689/Microsoft%20Word%20-%20Ozlem%20Ozkanli%2027.12.2010%20BAP%20Kessin%20Rapor%20CD.pdf?show>, (24.03.2012).

Özkanlı, Ö., Korkmaz, A. (2000a). *Kadın Akademisyenler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, No:586.

Özkanlı, Ö., Korkmaz, A. (2000b). Academic Women in Turkey: The Structure of Attitudes towards Role Conflict, The Global Awareness Society International Ninth Annual International Conference Proceedings Book. Bloomsburg University Publication. 26–28 Mayıs, New York, USA.

Sutherland, M. (1985). *Women Who Teach in Universities*. Trentham, London.

Tosi, H. L., Rizzo, J. R., Carroll, S. J. (1990). *Managing Organizational Behavior*. USA: Harper & Row Publishers, Second edition.

Sample Size Calculator, <http://www.surveysystem.com/sscalc.htm>, (03.01.2012).

AKADEMİSYENLERİN KADININ ÇALIŞMASINA YÖNELİK TUTUMLARININ FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Nilay KAYHAN*, Asiye ŞENGÜL**

ÖZET

Kültürel ve sosyal değerlerden etkilenen aile, toplumun temelini oluşturan yapıdır. Aile üyelerinin rol ve sorumlulukları farklı olmakla birlikte annelik, çocuk bakımı, ev işlerinin sorumluluğunu üstlenen kadınlar; toplumsal değişimlerle birlikte sosyal yaşam ve eğitim ortamlarına aktif katılım hakkını elde etmişlerdir. Ancak bazı olumlu gelişmeler gözlense de, çalışma yaşamına aktif katılımlarının istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir. Gelişmeler sivil toplum kuruluşları kadar eğitim kurumlarından da etkilenmektedir. Üniversitelerin toplumda cinsiyet kabulünü oluşturma, sosyal ve çalışma yaşamına katılımı desteklemede önemli rolü olduğu düşüncesinden hareketle gerçekleştirilen bu çalışmada; akademisyenlerin kadınların çalışmasına yönelik tutumları farklı değişkenler açısından incelenmiştir. İlişkisel tarama niteliğindeki çalışmada veriler, “Kişisel Bilgi Formu” ve Kuzgun ve Sevim (2004) tarafından geliştirilen “Kadının Çalışmasına Karşı Tutum Ölçeği (KÇKTÖ)” ile elde edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde yüzde, frekans ve iki yönlü anova tekniği kullanılmıştır. Bulgulara göre kadın akademisyenlerin kadının çalışmasına yönelik tutum puanlarının erkek akademisyenlere göre daha yüksek olduğu, erkek akademisyenlerin kadının çalışmasına yönelik tutum puanlarının eşlerinin eğitim düzeyleri ve eşlerinin çalışma durumuna göre anlamlı olarak farklılaşmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çalışma yaşamı, kadınlar, akademisyen, tutum

EVALUATION OF ATTITUDES TOWARDS WOMEN’S LABOR AMONG ACADEMICS IN TERMS OF DIFFERENT VARIABLES

ABSTRACT

Family which is affected from cultural and social values is the smallest entity that constitutes the society. Although the roles and responsibilities of family members differ, women who undertake responsibilities such as motherhood, taking care of children and housework, gained the right to actively participation in social life and educational environments through social changes having occurred in society. However, although there are improvements, still the level of representation of woman in the workforce is not sufficient yet. Not only civil society organisations but also educational institutions add to this issue. It is believed that universities have an important role in establishing gender acceptance and supporting the participation in social and work life. The purpose of this study is to analyse the attitudes of academics towards women’s participation in workforce. “Personal Information Form” and “Attitude Towards Woman’s Working Scale (ATWWS)” developed by Kuzgun and Sevim (2004) was used. The evaluation of the data, the frequency and two-way anova technique used in the percentage. According to the findings of academic women, men score higher than women's attitudes towards work. To the woman's male partner's education levels for attitude scores of scholars not differ significantly according to the determined work of the partners.

Key Words: Working life, women, academician, attitude.

GİRİŞ

Toplum dil, din, kültürel ve siyasi düşünce farklılıkları olan bireylerden oluşmaktadır (Bilir-Güler, 2005). Bireylerin üyesi olduğu topluma uyum sağlamak için gereksinimleri bulunmaktadır. Bu gereksinimlerin karşılanmasında, yaşanan çevre, üyesi olunan toplum ve kültür gibi farklı değişkenler etkili olmaktadır (Mitnick, 2007; Bilir-Güler 2005). Aile ortamında başlayarak devam eden öğrenme süreci toplumsal ilişkilerin niteliğini etkilediğinden; birey için sosyal yaşama katılımını, özgüvenini, toplumsal uyumunu destekleyici öğrenmeler daha anlamlıdır. Kültür de bir etkileşim ve öğrenmedir. Genel anlamda öğrenilen ve nesilden nesle aktarılan bir değerler bütünü ya da toplumun sahip olduğu her şey olarak tanımlanan kültür, toplumun üyesi olan bireylerin sosyal ve manevi yönden öğrenme süreçlerini etkilemektedir (Girginer, 1994; Hofstede, Neuijen, Daval Ohayv ve Sanders,1990). Kağıtçıbaşı (1999), kültürü bireyin üyesi olarak geliştirdiği tüm bilgi, sanat, ahlak, inanç, yetenek, adet ve alışkanlıklarla toplumsal kurumları kapsayan maddi ve davranışsal düzenlemeler örüntüsü şeklinde ifade etmiştir.

Her bireyin yaşadığı toplumun üyesi olma durumunu algılama düzeyi farklıdır. Kadınlar ve erkekler birlikte yaşamın gerektirdiği şekilde farklı örgütsel yapılar içerisinde yer alırlarken, üretkenlik sürecinde kadın ve erkeklerin, üretime katılım düzeyleri bireysel farklılıklar kadar kültürel farklılıklardan etkilenmektedir (Ataş, 2006; Mitnick, 2006). Ortak değerler bütününden oluşan kültürler farklılaşırken, bireylerin bu farklılıkları algılama biçimleri de çeşitlilik göstermektedir. Özellikle cinsiyete dayalı algılamalar, insan zihninin ilk olarak ve en kolay algıladığı sosyal kategorileri oluşturmaktadır. Temelde kadın ve erkek diye kategorileştirilen cinsiyet algısının belirlenmesi; sosyal yaşamda cinsiyet rollerinin önemini ifade etmektedir (Foley, Hang-Yueve, Loi, 2004; Onay, 2009)

Toplumsal rollerin nitelikleri ve sosyal yaşama katılım açısından farklı örgütsel yapılar bulunmaktadır. İş sahibi olmak, çalışma yaşamına katılmak, toplumsal yaşamın diğer alanlarında da varlık gösterebilmenin temel koşullarından biri olarak değerlendirilmektedir. Çalışma yaşamı diğer çalışanlar ile sosyal ilişkiler kurma fırsatı, doğal bir sosyal etkileşim ortamı sağladığı gibi statü, maddi gelir, sosyal güvence, sendikal örgütlenme ve yönetime katılma gibi olanaklarda kazandırmaktadır. Bu olanaklar bireylerin toplum içinde yer almaları gereken süreçleri de olumlu etkilemektedir (Çakır, 2008). 1960'lerden sonra toplumsal cinsiyet ve ayrımcılık kavramlarının gündeme gelmesi kadın ve erkek cinsiyet rollerine yönelik algıların farklılaşmasında etkili olmuştur. Lopata (1987: 201) kadınların sahip olduğu toplumsal rolleri üç farklı şekilde ifade ederken, ilk rol olan annelik ile kadınların çocuk doğurma, büyüme, çocuğun yetiştirilmesi ve eğitimi gibi sorumlulukları üstlendiğini ifade etmiştir. Annelik rolü yanında eş olma rolü bulunan kadın, bu rolü ile eşine karşı sorumluluk almaktadır. Kadınların evli olduklarında çocuk ve eş sorumluluğu bulunurken evli olmasalar dahi eve karşı sorumlulukları vardır. Ev yaşamına karşı sorumlulukları, evli olsunlar ya da olmasınlar kendilerinden beklenen eylemleri (temizlik, bakım ve düzen sağlama) içermektedir (Akt. Uşen ve Delen, 2011).

Ülkemizde kadının yaşamının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar 19. yüzyılda başlamıştır. Kız çocuklarına verilen eğitimin niteliğini artırmaya yönelik olan bu çalışmalar çoğunlukla meslek edindirme amacını taşımaktadır. Ancak mesleki eğitimlerin yanı sıra toplumsal yaşama katılımları, diğer sosyal haklarla istenilen ölçüde desteklenememiştir (Narman, 2006). Cumhuriyetin ilanı ile gerçekleşen devrimlerle birlikte kadınlara önemli toplumsal haklar verilmiş, bu haklarla kadının yurttaş olarak kabul edilmesi sağlanmıştır. 1950 yılından sonra sanayileşme süreci geliştikçe çalışan kadınların oranları da artmıştır (Kırkpınar, 1998; Narman, 2006). İlerleyen yıllarda daha çok koruyucu nitelikteki yasal düzenlemelerin genel eşitlik ilkesi çerçevesinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Günümüzde kadın haklarının yasal dayanaklarını uluslararası belgeler ve anlaşmalarda alınan kararlar

oluşturmaktadır (Narman, 2006). Son yıllarda eğitimleri ve çalışma durumlarında olumlu gelişmeler gözlenmekle birlikte, kadınların çalışma yaşamına aktif katılımlarının istenilen düzeyde olmadığı genellikle düşük gelirli, yükselme şansının sınırlı olduğu ve ev kadınlığı ile uyuşabilen geleneksel mesleklerde çalışmayı tercih ettikleri görülmektedir (Kuzgun, 2000).

Kadınların toplumsal yaşama katılım düzeyi ve sosyal ilişkileri çeşitli değişkenlerden etkilenmektedir. Bu değişkenlerden biri cinsiyet ayrımcılığıdır. Günümüz toplumlarında oldukça sık karşılaşılan bir durum olan cinsiyet ayrımcılığını bireylerin cinsiyetlerine göre açıklanmaktadır (Gutek, Cohen ve Tsui, 1996). Kadın ve erkek bireyler tarafından algılanan cinsiyet ayrımcılığı bulundukları ortam içerisinde kendi kişisel yeterlik, performans özelliklerine göre değil; sadece cinsiyetleri nedeniyle ayrımcılığa uğradıklarını düşünmeleri olarak ifade edilmektedir (Gutek ve diğerleri, 1996:792; Ngo, Tang ve Au, 2002) Aile, okul ve iş yaşamı gibi farklı örgütlerin üyesi olan bireylerin cinsiyet ayrımcılığını en sık algıladıkları ortamlar çalışma yaşamıdır. Çalışma yaşamında hem erkek hem kadın bireyler ayrımcılığı içeren davranışlarla karşılaşmaktadır ancak kadınlar cinsiyetlerine bağlı ayrımcı davranışlarla daha fazla mücadele etmek zorunda bırakılmaktadır (Foley, Hang-Yue ve Loi, 2004)

Kadınların işgücüne katılma oranları (İGK) Türkiye'deki işgücü piyasasının en belirgin özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası tarafından gerçekleştirilen araştırma istatistiklerine göre 2009 yılında Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranları %23.5 iken Ekonomik, İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve Avrupa Birliği (AB) üye ülkelerinde 2007 verilerine kadınların işgücüne katılım oranları sırasıyla %62 ve %64 olarak belirtilmiştir (DPT, 2009). Eğitimde fırsat eşitliğinin istenilen düzeyde olmaması Türkiye'de kadınların çalışma yaşamının ve işgücü piyasasına katılımlarının önündeki temel engellerden biri olarak kabul edilmektedir. Oysa çalışma yaşamı kadınları toplumsal yaşamla bütünleştiren en önemli yaşam alanı olarak görülmektedir. Ancak ayrımcılık ve eğitimde fırsat eşitsizliği kadınların çalışma yaşamından dışlanmalarına neden olmaktadır (Çakır, 2008). Cinsiyet ayrımcılığına yönelik her tür düzenlemede eğitim kurumlarına büyük sorumluluk düşmektedir.

Kadın ve erkeğe ait cinsiyet rollerinin belirlenmesinde birçok değişken etkili olmaktadır. Bu değişkenlerden biri tutumlardır. Özellikle davranışların temelinde yatan ve davranışların gerçekleşmesinde etkili, geçmiş yaşantılarda öğrenilenlerin birikimi olan tutumlar toplumsal yaşamdaki sosyal rolleri de etkilemektedir. Tutum, bir bireye atfedilen, onun bir psikolojik obje ile ilgili duygu, düşünce ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilim olarak tanımlanmaktadır (Smith, 1968; Akt. Kağıtçıbaşı, 1999).

Kadınların sosyal rolleri, cinsiyet kabulleri, iş yaşamına aktif katılımları, eğitimlerine devam etmeleri ve değer görmeleri toplumun her kesimini ilgilendirmektedir. Gerçekleştirdikleri ileri düzey araştırmalar ve küresel ölçekli eğitim faaliyetleri ile topluma liderlik eden, sosyal sorumluluk alabilen kurumlar olan üniversiteler toplum üzerinde eğitimsel, sosyal, bilişsel ve örgütsel etkiler oluşturmaktadır (Gerçek, 2011). Bu etkileri göz önünde bulundurduğunda kadınları ilgilendiren çalışmalara üniversitelerde görevli personelin katılımı önemli görülmektedir.

Günümüzde hem kız hem erkek çocukların eğitim kurumlarına devamı ve eğitim-öğretim sürekliliğini sağlamaya yönelik çalışmalar önem kazanmıştır. Özellikle ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarındaki değişiklikler toplumsal yaşamdaki cinsiyet rollerinde de farklılaşmaları beraberinde getirmiştir. Kadın cinsiyetine ilişkin yargılar toplumda kadının sosyal, ekonomik ve politik alanda daha geride kalmasına neden olmaktadır (Sakallı-Uğurlu, 2003). Olumsuz yargıların engellenmesinde kız ve erkek çocukların birlikte eğitim aldıkları okullar önemli bir rol üstlenmektedir. Birey için en üst düzey öğrenim kurumu olan üniversitelerde, görevli akademisyenlerin kadınların çalışma yaşamına aktif katılımlarına yönelik tutumlarının belirlenmesi bu anlamda önemlidir. Üniversitelerin toplumsal

yapıyı etkileyen önemli bir eğitim kurumu olduğu, kadına yönelik toplumsal cinsiyet kabulünü oluşturmada ve çalışma yaşamına katılımlarında önemli rol üstlenebilecekleri düşüncesinden yola çıkılarak gerçekleştirilen bu çalışmada; akademisyenlerin kadınların çalışmasına yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve analizine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Araştırmanın Modeli

Araştırma Karasar (2009)’a göre var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan tarama modelinde bir araştırmadır. Araştırmanın bağımlı değişkeni ‘‘Kadının Çalışmasına Karşı Tutum Ölçeği’’nden alınan tutum puanları, bağımsız değişkenleri ise Demografik Bilgi Formunda yer alan ifadelerle verilen yanıtlardır. Kadınların çalışmasına yönelik tutumların Türkiye’de devlet ve vakıf üniversitelerinde görevli akademisyenlerin görüşlerine göre belirlenmesini amaçlayan çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler araştırmacılar tarafından görev yaptıkları üniversitelerde birebir uygulamalar, elektronik posta yoluyla devlet ve/veya vakıf üniversitelerinde görevli akademisyenlere gönderilen ve yanıtlanarak araştırmacıların elektronik posta adreslerine ulaştırılan bilgi formlarının değerlendirilmesi ile elde edilmiştir. Toplam 101 akademik personelin görüşlerini içeren bu çalışmada, katılımcılara ilişkin demografik özellikler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo-1. Demografik Bilgilerine Göre Katılımcıların Özellikleri

Katılımcı Özellikleri		N	%
Cinsiyet	Kadın	53	52
	Erkek	48	48
	Toplam	101	100
Medeni Durum	Evli	53	52,5
	Bekar	43	42,6
	Boşanmış	5	5,0
	Eşimi Kaybettim	-	-
	Toplam	101	100
Uzmanlık Alanı	Fen Bilimleri	14	13,9
	Sosyal Bilimler	76	75,2
	Sağlık Bilimleri	11	10,9
	Toplam	101	100
Eğitim Düzeyi	Lisans	1	1,0
	Yüksek Lisans	42	41,6
	Doktora	58	57,4

	Toplam	101	100
Akademik Ünvan	Öğretim Elemanı	58	57,4
	Öğretim Üyesi	53	42,6
	Toplam	101	100
Anne Eğitim Düzeyi	Okur-yazar değil	10	9,9
	Okur-yazar	13	12,9
	İlköğretim	36	35,6
	Ortaöğretim	20	19,8
	Üniversite	22	21,8
	Toplam	101	100
Çocuk Sahibi Olma Durumu	Var	43	42,6
	Yok	58	57,4
	Toplam	101	100

Tablo-1’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan 101 akademisyenin % 52 si kadın, % 48 ise erkektir. Medeni durumlarına göre akademisyenlerden %52,5’i evli, %43’ü bekâr, %5’i ise boşanmıştır. Uzmanlık alanları incelendiğinde %13,9’unun fen bilimleri, %76’sının sosyal bilimler ve %10,9’unun uzmanlık alanı ise sağlık bilimleri olduğu; eğitimlerinin çoğunlukla (%62’si) yüksek lisans ve doktora düzeyinde olduğu görülmektedir. Akademik unvanların dağılımına bakıldığında %57,4’nün öğretim elemanı (Arş.Gör., uzman, okutman, öğretim görevlisi), %42,6’sının öğretim üyesi olduğu görülmektedir. Akademisyenlerin annelerinin eğitim düzeyleri incelendiğinde çoğunluğunun (%58,4’ü) eğitim düzeyinin ilköğretim ve altı eğitim düzeylerinde olduğu görülmektedir. Bu durum oldukça dikkat çekici bir bulgudur. Eğitim düzeyi en az lisans (1kişi) olan katılımcıların annelerin eğitim düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Çocuk sahibi olan akademisyenler grubun %42,6’sının oluştururken, çocuklarının çalışma konusundaki düşünceleri Tablo 2’de belirtilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri “*Demografik Bilgi Formu*” ve “*Kadının Çalışmasına Karşı Tutum Ölçeği*”nden oluşan bilgi formu ile elde edilmiştir.

Demografik bilgi formu

Araştırmacılar tarafından geliştirilen ve katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, uzmanlık alanı, eğitim düzeyi, akademik ünvan, mesleki kıdem, anne eğitim düzeyi, çocuk sayısı, eşlerinin eğitim düzeyi, eşin çalışma durumu, kız ve erkek çocuklarının eğitime devamı gibi değişkenlere yönelik bilgi toplamak amacıyla geliştirilen bilgi formudur.

Kadının çalışmasına karşı tutum ölçeği

Kadının Çalışmasına Karşı Tutum Ölçeği (KÇKTÖ) akademisyenlerin, kadınların çalışmasına yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla Kuzgun ve Sevim (2004) tarafından geliştirilen ölçme aracıdır. KÇKTÖ, 15 maddeden oluşan beşli (5’li) likert tipindedir. Tek boyutlu olan ölçeğin her bir maddesinin toplam puan ile korelasyonu .30’un üzerinde olup tüm maddelerinin ayırt edici, alfa iç

tutarlılık katsayısının .93 olduğu belirtilmektedir. ‘*Kesinlikle Katılıyorum*’-1 puan, ‘*Katılıyorum*’-2 puan, ‘*Kararsızım*’-3 puan, ‘*Katılmıyorum*’-4 puan ve ‘*Kesinlikle Katılmıyorum*’-5 puan olarak değerlendirilen ölçekte 2, 7, 14. ve 15. maddeler ters madde olarak puanlanmaktadır. Ölçekte en düşük puan 15, en yüksek puan 75’tir. Yüksek puan kadının çalışmasına yönelik olumlu tutuma sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmada kullanılan KÇKTÖ’nin Kuzgun ve Sevim (2004) tarafından geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ifade edilmektedir.

Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin analizinde araştırma amaçları göz önüne bulundurularak her bir alt amaç için uygun istatistiksel teknikler kullanılmıştır. İstatistiksel işlemler SPSS 18.00 paket programı aracılığıyla tüm analizlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilerek gerçekleştirilmiştir. Akademisyenlerin Kadınının Çalışmasına Karşı Tutum Ölçeği’nden aldıkları puanların bağımsız değişkenlere göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığı İki Faktörlü Varyans Analizi (Two Way ANOVA) ile incelenmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde erkek akademisyenlerin çocuklarının çalışma hayatına katılımları konusundaki düşünceleri, eşlerinin eğitim düzeyi ve çalışma durumları hakkındaki demografik bilgiler ile araştırmaya katılan tüm akademisyenlerin kadının çalışmasına karşı tutum ölçeğinden aldıkları puanlara ilişkin analiz sonuçları yer almaktadır. Akademisyenlerin çocuklarının çalışması hakkındaki düşünceleri Tablo-2’de görülmektedir.

Tablo-2. Çocuğun Çalışması Konusundaki Düşünceler

Düşünceler	Frekans (N)
Hem kız hem de erkek çocuğum iş yaşamına aktif olarak katılmalı	38
Erkek çocuklarımla iş yaşamına aktif katımlını daha öncelikli görüyorum	3
Kızım/kızlarımla çalışma ortamları, maddi kazançlarından daha önemlidir.	2

Tablo-2’de görüldüğü gibi çocuk sahibi olan akademisyenlerin çoğu (N=38) hem kız hem de erkek çocuklarının iş yaşamına aktif olarak katılması yönünde olumlu görüş belirtmişlerdir.

Tablo-3. Erkek Akademisyenlerin Eşlerinin Eğitim Düzeyleri

Eğitim Düzeyi	Frekans (N)
İlköğretim	1
Ortaöğretim	4
Lisans	10
Yüksek Lisans	14
Doktora	2
Toplam	31

Tablo-3'e göre erkek akademisyenlerin çoğu (N=26) lisans eğitimi ve üzeri eğitim almış kadınlarla evlidir. Erkek akademisyenlerin bir bölümü (N=17) bu maddeye yanıt vermemişlerdir. Erkek akademisyenlerin eşlerinin çalışma durumuna ilişkin betimsel değerler Tablo-4'te belirtilmektedir.

Tablo-4. Erkek Akademisyenlerin Eşlerinin Çalışma Durumu

Eşlerin Çalışma Durumu	Frekans(N)
Çalışıyor	21
Çalışmıyor	8
Bir dönem çalıştı	3
Toplam	32

Tablo-4'te görüldüğü gibi erkek akademisyenlerin çoğunun (N=21) eşi çalışmaktadır. Erkek akademisyenlerin bir bölümü (N=16) bu maddeyi yanıtsız bırakmışlardır.

Kadınların Çalışmasına Yönelik Tutumların İncelenmesi

Araştırmada Kuzgun ve Sevim (2004) tarafından geliştirilen tutum ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 15 maddeden oluşup, 2., 7., 14. ve 15. maddeler tersten kodlanarak toplam puan alınmaktadır. Yapılan bu araştırmada ölçekten alınan puanların normalliği kontrol edilmiş olup, tek bir bireyin uç değere sahip olduğu görülmüştür. Bu bireye ilişkin puanlar analize dahi edilmemiştir. Ölçekten alınacak minimum puan 15, maksimum puan ise 75 puandır. Bu araştırmada puanların dağılımına bakıldığında minimum puanın 34 ve maksimum puanın ise 75 olduğu görülmektedir. Puanlar yükseldikçe kadının çalışmasına yönelik olumlu tutum da artmaktadır.

Kadınların çalışmasına yönelik tutumların cinsiyete ve medeni duruma göre anlamlı olarak farklılık gösterip göstermediği iki faktörlü varyans analizi ile test edilmiştir.

Tablo-5. Medeni Duruma ve Cinsiyete Göre Kadınların Çalışmasına Yönelik Tutum Ölçeğinden Alınan Puanların Betimsel İstatistikleri

	Kadın			Erkek			Toplam		
	N	X	S	N	X	S	N	X	S
Evli	23	66,35	8,37	30	57,50	8,4	53	61,34	9,4
Bekar	27	65,22	5,7	15	58,66	11,14	42	62,88	8,5
Boşanmış	3	63,66	4,6	2	60,5	10,6	5	62,4	6,47

Tablo-5'te görüldüğü gibi kadın akademisyenlerin %66'sı, erkeklerin ise %57'si evli iken; kadınların %65'i, erkeklerin %58'i bekârdır.

Eşinden boşanmış akademisyenler, grubun %6'sını oluşturmaktadır.

Tablo-6. Akademisyenlerin Kadının Çalışmasına Yönelik Tutumlarının Cinsiyet ve Medeni Duruma Göre İncelenmesine İlişkin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Top.	Sd	Kareler Ort.	F	p
Medeni Durum	,113	2	,056	,001	,999
Cinsiyet	340,136	1			
MXC	54,345	2	340,136	5,032	,027
Hata	6353,884	94			
Toplam	392752,000	100	27,173	,402	,670
			67,59		

Tablo-6'da akademisyenlerin kadının çalışmasına yönelik tutumlarının, cinsiyet ve medeni durum değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik bulgular yer almaktadır. Akademisyenlerin kadının çalışmasına yönelik tutumlarının cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir ($F(1,94)=5,032$). Kadın akademisyenlerin tutum puanlarının erkek akademisyenlerin tutum puanlarına göre anlamlı olarak yüksek olduğu, ancak medeni durum ($F(2,94)=.001$, $p>.05$) ve medeni durum ve cinsiyetin ortak etkilerinin ($F(2,94)=,402$) kadınların çalışmalarına yönelik tutumlarını anlamlı olarak farklılaştırmadığı görülmektedir. Akademisyenlerin kadınların çalışmasına yönelik tutumlarının annelerinin eğitim düzeyi ve çalışma durumuna göre anlamlı olarak farklılık gösterip göstermediği iki faktörlü varyans analizi ile test edilmiştir. Bulgular Tablo-7'de ifade edilmektedir.

Tablo-7. Annenin Çalışma Durumu ve Annenin Eğitim Düzeyine Göre Kadınların Çalışmasına Yönelik Tutum Ölçeğinden Alınan Puanların Betimsel İstatistikleri

Anne çalışma durumu	Anne eğitim düzeyi	X	S	N
Çalışma Yaşamına	Okuryazar değil	57,1	8,47	10
Hiç katılmamış	okuryazar	60,6	9,81	10
	ilköğretim	62,9231	7,93	26
	ortaöğretim	56,63	12,04	8
	üniversite	49	.	1
	Toplam	60,27	9,24	55
Çalışmış ayrılmış	ilköğretim	54	2,82	2
	ortaöğretim	53,25	10,21	4
	üniversite	69	.	1
	Toplam	55,71	9,38	7
Çalışıyor/emekli	okuryazar	67	1,41	2
	ilköğretim	63,8	8,14	5
	ortaöğretim	69,86	4,71	7
	üniversite	65,70	6,89	20
	Toplam	66,35	6,58	34
Diğer	okuryazar	50	.	1
	ilköğretim	62	.	2
	ortaöğretim	69,	.	1
	Toplam	60,75	7,89	4
Toplam	Okuryazar değil	57,1	8,48	10
	okuryazar	60,77	9,407	13
	ilköğretim	62,49	7,67	35
	ortaöğretim	61,2	11,40	20
	üniversite	65,09	7,51	22
	Toplam	62,04	8,91	100

Tablo-7’de görüldüğü gibi akademisyenlerin çoğunun annesi çalışma yaşamına aktif katılmayıp aynı zamanda ilköğretim düzeyinde eğitim almıştır (%62,92), Üniversite mezunu olan akademisyen annelerinin büyük çoğunluğu halen çalışmakta ve/veya emekli olmuştur (%65,70). Katılımcıların annelerinin eğitim düzeyleri incelediğinde çoğunluğunun (%58.4’ü) eğitim düzeyinin

ilköğretim ve altı eğitim düzeylerinde olduğu görülmektedir. Bu durum oldukça dikkat çekici bir bulgudur

Tablo-8. Akademisyenlerin Kadının Çalışmasına Yönelik Tutumlarının Annenin Çalışma Durumu ve Annenin Eğitim Düzeyine Göre İncelenmesine İlişkin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Top.	Sd	Kareler Ort.	F	p
Anne Çalışma Durumu	792,446	3	264,149	3,921	,011
Annenin Eğitim Düzeyi	51,128	4	12,782	,190	,943
AXA	837,572	7	119,653	1,776	,103
Hata	5725,628	85	67,360		
Toplam	392752,000	100			

Tablo-8’de yer alan analiz sonuçlarına göre akademisyenlerin kadının çalışmasına yönelik tutumlarının annelerinin çalışma durumuna göre anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir ($F(3,85)=3,921$). Yapılan Bonferroni çoklu karşılaştırma testi sonuçlarına göre annesi iş hayatına hiç katılmamış katılımcıların tutum puanları ($X=60,27$), annesi iş hayatında aktif olarak çalışmış ya da emekli olanların tutum puanlarına ($X=66,35$) göre daha düşüktür. Annenin eğitim düzeyi ($F(4, 85)=,19$; $p>.05$), annenin çalışma durumu ve annenin eğitim düzeyinin ortak etkileri ($F(7,85)=1,776$; $p>.05$) akademisyenlerin kadının çalışmalarına yönelik tutumlarını anlamlı olarak farklılaştırmamaktadır.

Erkek katılımcılar için kadınların çalışmasına yönelik tutumların eşlerinin eğitim düzeyi ve eşlerinin çalışma durumuna göre anlamlı olarak farklılık gösterip göstermediği iki faktörlü varyans analizi ile test edilmiştir.

Tablo-9. Erkek Akademisyenlerin Eşlerinin Eğitim Düzeyi ve Eşlerinin Çalışma Durumlarına Göre Kadınların Çalışmasına Yönelik Tutum Ölçeğinden Aldıkları Puanların Betimsel İstatistikleri

Eşin eğitim düzeyi	Eşin çalışma durumu	X	S	N
İlköğretim	Çalışmıyor	53	.	1
	Toplam	53	.	1
Ortaöğretim	Çalışmıyor	56,66	7,02	3
	Bir dönem çalıştı	52	.	1
	Toplam	55,50	6,19	4
Lisans	Çalışıyor	56,83	7,55	6
	Çalışmıyor	52,5	6,36	2
	Bir dönem çalıştı	54,5	6,36	2
	Toplam	55,5	6,64	10
Yüksek lisans	Çalışıyor	62,75	6,32	12

	Çalışmıyor	53	21,21	2
	Toplam	61,36	9,00	14
Doktora	Çalışıyor	61,5	6,36	2
	Toplam	61,5	6,36	2
Toplam	Çalışıyor	60,85	6,91	20
	Çalışmıyor	54,25	9,39	8
	Bir dönem çalıştı	53,66	4,73	3
	Toplam	58,45	7,94	31

Tablo-9’de belirtildiği gibi erkek akademisyenlerin eşlerinin eğitim düzeyi ve eşlerin çalışma durumuna göre kadının çalışmasına yönelik tutumları arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Akademisyenlerin büyük çoğunluğunu lisans mezunu bayanlarla evli iken (%62,75); sadece 1 erkek akademisyenin ilköğretim düzeyinde eğitim almış bir bayanla evli olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 10. Erkek Akademisyenlerin Kadınların Çalışmasına Yönelik Tutumlarının Eşlerinin Eğitim Düzeyi ve Eşlerinin Çalışma Durumlarına Göre İncelenmesine İlişkin İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Top.	Sd	Kareler Ort.	F	p
Eşin Eğitim Düzeyi	21,918	4	5,479	,086	,986
Eşin Çalışma Durumu	152,518	2	76,259	1,202	,319
EXE	60,048	2	30,024	,473	,629
Hata	1395,250	22	63,420		
Toplam	107808,000	31			

Erkek akademisyenlerin kadının çalışmasına yönelik tutumlarının eşlerinin eğitim düzeylerine ($F(4,22)=,086$; $p>.05$) ve eşlerinin çalışma durumuna göre ($F(2,22)=1,202$; $p>.05$) anlamlı olarak farklılaşmadığı görülmektedir. Ayrıca eşlerin eğitim düzeylerinin ve çalışma durumlarının ortak etkilerinin de erkek katılımcıların kadının çalışmasına yönelik tutumlarını anlamlı olarak farklılaştırmadığı görülmektedir ($F(2,2)=,473$; $p>.05$).

TARTIŞMA

Araştırma sonuçlarına göre erkek akademisyenler hem kız hem de erkek çocuklarının iş yaşamına aktif olarak katılmasını desteklemektedir. Akademisyenlerin kadının çalışmasına yönelik tutumlarının cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaştığı, kadın akademisyenlerin kadının çalışmalarına yönelik tutumlarının erkek akademisyenlerin tutum puanlarından anlamlı olarak yüksek olduğu; ancak medeni durum ve medeni durum ve cinsiyetin ortak etkilerinin erkek ve kadın akademisyenlerin, kadınların çalışmalarına yönelik tutum puanlarını üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığı görülmektedir. Çıtak (2008), genç ya da yetişkin tüm kadınların kadının çalışmasına yönelik tutum puanlarının erkeklerden daha olumlu olduğu, medeni durumları bakımından karşılaştırıldıklarında kadının çalışmasına yönelik tutum puanları arasında anlamlı bir farklılaşmanın görüldüğü, bekar

katılımcıların evlilerden daha olumlu tutumlara sahip olduklarını belirtmiştir. Araştırmada cinsiyete ilişkin bulgular Çıtak'ın (2008) araştırma bulgusu ile desteklenmekte iken, medeni duruma ilişkin bulgular farklılık göstermektedir. Bu araştırmada medeni durum değişkeninin evli ve bekâr akademisyenlerin kadının çalışmasına yönelik tutum puanlarını etkilemediği bulgusu elde edilmiştir.

Ailede eş, anne olarak büyük sorumluluk üstlenen kadınların toplumsal yaşama üretken ve aktif katılımlarında iş sahibi olma durumları etkilidir. Çalışma hayatı örgütsel bağlılığını artıran bir sistemdir. Bu örgüt içerisinde yer alan kadınlar çalışma yaşamında olduğu gibi sosyal yaşamda da aktif katılım göstermektedirler. Bir iş sahibi olmak kişilerin bireysel ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmelerine, sosyal bir statü kazandırarak toplumun üretken bir üyesi olmasına katkı sağladığından erkek ya da kadın ayrımı yapılmaksızın tüm bireylerin çalışma yaşamına katılımı desteklenmelidir.

Araştırmada toplumun en üst öğretim kademeleri olan üniversitelerin sosyal ve ekonomik hayatı dolaylı olarak etkilediği düşüncesi ile bu kurumlarda görevli akademisyenlerin görüşlerine dayalı kadının çalışmasına yönelik tutumlar değerlendirilmiştir. Hem kadın hem erkek akademisyenlerin kız çocuklarının çalışma yaşamına aktif katılım konusunda olumlu görüş belirtmesi, Eraydın ve Erendil (1999) tarafından yapılan, ailelerinin %83,7'sinin kızlarının çalışmasını uygun buldukları ve destekledikleri araştırma bulgusu ile örtüşmektedir.

Alanyazında farklı araştırmalarda eğitim düzeyine göre kadının çalışmasına yönelik tutumlar incelenmiştir. Kuzgun ve Sevim (2004), kadının çalışmasına karşı tutum ve dini yönelim arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında lise düzeyinde eğitim görmüş kadınların kadının çalışmasına yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu, eğitim düzeyi yükseldikçe kadının çalışmasına karşı olumlu tutumların arttığını ifade etmişlerdir. Demirel, Kayaalp ve Kocaman (1999), İnce ve Demir, (2006); Taymaz, (2009), eğitim düzeyinin kadının çalışmasına yönelik tutum üzerinde etkili olduğu, eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin tutumlarının da olumlu yönde arttığını ifade etmişlerdir. Eğitim düzeyi lisans ve/veya lisansüstü olan akademisyenlerin katıldığı kadının çalışmasına yönelik tutumların incelendiği araştırmanın bulguları, eğitim düzeyi açısından alanyazın ile benzerlik göstermektedir.

Kuzgun ve Sevim (2004) ilköğretim, lise ve üniversite mezunu katılımcılar ile gerçekleştirdikleri araştırmalarında kadının çalışmasına yönelik tutumların cinsiyete göre farklılaşmadığını belirtirken; en az lisans ve/veya yüksek lisans, doktora düzeyinde eğitim almış olan katılımcılarla gerçekleştirilen bu araştırmada cinsiyet değişkeninin tutum puanları üzerine etkili olduğu görülmektedir.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu akademisyenlerin kadının çalışmasına yönelik tutumlarının, annenin çalışma durumuna göre anlamlı olarak farklılaşmasıdır. Annesi iş hayatına hiç katılmamış akademisyenlerin, annesi iş hayatında aktif olarak çalışmış ya da emekli olan akademisyenlerin tutum puanlarına göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu kadının çalışmasına yönelik araştırmalarda aile ve çevrenin etkileri şeklinde açıklanabilir. Ailesinde çalışan kadın bulunan bireyler çalışma yaşamına aktif katılımını destekleyen bir tutuma sahip olabilir. Kadınların iş yaşamına katılımlarına yönelik araştırmalar incelendiğinde bireyin kendisi, iş olanakları kadar aile ve çevre yaşamının da etkili olduğu görülmektedir. Toksöz (1999) tarafından yapılan bir araştırmada hiç iş arama girişiminde bulunmayan ve iş yaşamına katılmadıklarını ifade eden kadınların %47'sini aile ve çevreleri tarafından engellendikleri belirtilmiştir. Araştırmada akademisyenlerin kadının çalışmasına yönelik tutumlarının annelerin çalışma durumuna göre farklılaşması, annelerin özellikle çocuklarına çalışma hayatına katılımları konusunda rol model olmaları şeklinde açıklanabilir.

Ataş (2006) farklı alt-kültürlerde eğitim düzeyi ve aileye ait sosyo-kültürel ve gelir düzeyi gibi etkenlerin kadınlara yönelik tutumlar ile emeğine verilen değeri etkilediğini belirtmiştir. Ataş (2006)

tarafından gerçekleştirilen araştırmanın bulgusu, akademisyenlerin kadının çalışmasına yönelik tutumlarının annenin çalışma durumuna göre anlamlı olarak farklılaştığı bulgusunu desteklemektedir. Bonferroni çoklu karşılaştırma testi sonuçlarına göre annesi iş hayatına hiç katılmamış akademisyenlerin tutumlarının, annesi iş hayatında aktif olarak çalışmış ya da emekli olanların tutum puanlarına göre daha düşük olması çocukların annelerinin çalışmasından olumlu etkilendiği şeklinde yorumlanabilir. Ebeveynlerinin eğitim düzeyi arttıkça kadınların çalışmasına yönelik tutumları hem erkek hem de kadın akademisyenlerin aile ortamında annelerinin çalışma yaşamından etkilenmiş olabileceği şeklinde ifade edilebilir. Alan yazında anne eğitim düzeyleri arttıkça erkeklerin eşlerinin işten ayrılmasına olumlu bakmadıkları ve eşlerinin gelirlerinin aile bütçesi için önemli gördükleri belirtilmiştir (Günindi-Ersöz, 1997). Bu araştırma bulgusu, akademisyenlerin anne eğitim düzeyinin kadının çalışmasına yönelik tutumları üzerinde etkili bir değişken olduğu sonucunu desteklemektedir.

SONUÇ

Kadının çalışmasına yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelendiği bu araştırma sonucunda akademisyenler, hem kız hem erkek çocuklarının çalışma yaşamına aktif katılımlarının gerektiği yönünde görüş belirtmişlerdir. Akademisyenlerin kadının çalışmasına yönelik tutumları cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşırken, kadın akademisyenlerin tutum puanlarının erkek akademisyenlerin puanlarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Tutum puanı yüksek olması kadının çalışmasına yönelik olumlu görüşe sahip olduğunu ifade etmektedir.

Kadınların işgücüne katılımları çok boyutlu bir yapıdır. Son yıllarda ekonomik ve kültürel faktörlerin etkisi altında olduğu ifade edilen bu yapıyı destekleyen gelişmeler yaşanmaktadır. Eğitim düzeylerinin artması, doğum oranlarının düşmesi, evlilik yaşının giderek yükselmesi gibi değişiklikler kadınların çalışma yaşamına katılımları ve işgücü piyasasında üretken rolde görev almalarını sağlayıcı gelişmelerdir (DPT,2009). Ancak kadınların çalışma yaşamına katılımlarının istenilen düzeye ulaşması için öncelikle eğitimleri, sosyal kimlik-cinsiyet algıları ve ayrımcılıkla mücadele ile ilgili ekonomik ve sosyo-kültürel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Üniversiteler toplumun farklı bir sosyokültürel yapısını temsil ettikleri gibi bulunduğu çevreyi etkileme gücüne sahiptir. Toplumsal kalkınmada DPT tarafından Türkiye’de sosyal ve kültürel faktörler, eğitim, kentleşme, medeni durum, ekonomik durum gibi değişkenler kadının işgücüne katılımını belirleyen temel faktörlerdir. Kadınların çalışma yaşamına katılımlarının artırılmasında iş fırsatlarının yaratılması, parasal açıdan karşılanabilir çocuk bakımı ve eğitim yatırımlarının sürdürülmesi politik öncelikli hedefler arasında yer almaktadır (DPT, 2009). Dünya Bankası ve DPT (2009) tarafından gerçekleştirilen araştırma bulgularına yükseköğretime erişim ile kadının işgücüne daha yüksek oranda katılım seviyeleri arasında bir ilişki bulunmaktadır. Kentte yaşasa dahi kadınların eğitim düzeyi düştükçe iş yaşamına katılım oranı azalmaktadır. Kadınların toplumsal yaşamda cinsiyetlerinden dolayı ayrımcılığın azaltılması ve sosyal, ekonomik kültürel açıdan yoksunluklarının giderilmesi konusunda genellikle il merkezlerinde bulunan üniversitelere büyük sorumluluk düşmektedir. Üniversiteler mesleki eğitimler, farkındalık çalışmaları ve sosyal sorumluluk projeleri düzenleyerek kadınların iş yaşamına katılımı önündeki sosyal ve kültürel engeller, ekonomik engellerle mücadele etme sorumluluğunu üstlenmelidir. Bu kurumlarda görev yapan akademisyenlerin yer alacağı sürdürülebilir çalışmalar öncesinde konuya ilişkin tutumlarının belirlenmesi önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

Ataş, S. (2006). Farklı alt-kültür gruplarında kadın emeğinin konumuna yönelik karşılaştırmalı bir araştırma- Suluova Örneği, *Yüksek Lisans Tezi*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Bilir-Güler, S. (2005). Örgüt kültürü içinde cinsiyet ayrımcılığı ve kadınların işyerinde karşılaştığı mesleki baskılar: Trakya bölgesinde imalat sektöründe kadın çalışanlar üzerine bir araştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.

Çakır, Ö. 2008. Türkiye’de kadının çalışma yaşamından dışlanması, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 25-47.

Çıtak, A. (2008). Kadının çalışmasına yönelik tutum: cinsiyet, cinsiyet rolü ve sosyoekonomik düzeye göre bir karşılaştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı, Ankara.

Demirel, A., Kayaalp Bilgin, Z. ve Kocaman, M. 1999. *Çalışmaya hazır işgücü olarak kentli kadın ve değişimi*. Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.

DPT. Devlet Planlama Teşkilatı. 2009. *Türkiye’de kadınların işgücüne katılımları: Eğilimler, belirleyici faktörler ve politika çerçevesi*, T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Rapor No-48508-TR

Eraydın, A. ve Erendil, A. 1999. *Yeni üretim süreçleri ve kadın emeği*. Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.

Foley, S., Hang-Yue, N. & Loi, 2004. RAntecedents and consequences of perceived gender discrimination: A Social identity perspective, *Asia Pacific Journal of Management*, October 2004.

Gerçek, Z. 2011. Bütün, parçaların toplamından daha fazladır. *Journal of Higher Education and Science*, 1(1), 39-42.

Girginer, U. H. (1994). Türk toplumunda cinsiyet rolleri algısı. *Yüksek Lisans Tezi* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Günindi Ersöz, A. (1997). Cinsiyet rollerine ilişkin beklenti, tutum davranışlar ve eşler Arası sorumluluk paylaşımı (Kamuda çalışan yönetici kadınlar örneği). *Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Guttek, B.A., Cohen, A.G., Tsui, A. 1996. Reactions to perceives discrimination, *Human Relations*, 49(6): 791-814.

Hofstede, G., Neuijen B., Daval Ohayv, D., Snaders, G. 1990. “Measuring organizational cultures: A qualitative and quantative study across twenty cases”, *Administrative Science Quarterly*, 35,2 ,286-316.

İnce, M. ve Demir, M. 2006. The determinants of female labor force: Empirical evidence from Turkey. Kadın işgücü belirleyici faktörleri: Türkiye’den Ampriik Kanıtlar). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(1):71-90.

Kağıtçıbaşı, Ç. 1999. *Yeni insan ve insanlar*. (10.Basım).İstanbul: Evrim Yayınevi.

Karasar, N. 2005. *Bilimsel araştırma yöntemi* (14.baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Kırkpınar, L. 1998. Türkiye’de toplumsal değişme sürecinde Kadın. İçinde A.B. Hacımirzaoğlu (der.). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* (s.13-28). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları .
- Kuzgun, Y. 2000. *Meslek danışmanlığı*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kuzgun, Y. ve Sevim, A. S. 2004. Kadınların çalışmasına karşı tutum ve dini yönelim arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37 (1), 14-27.
- Mitnick, D.H. (2006). The impact of working women on work/life balance perspectives. *Master of Science in Organizational Dynamics These*, University of Pennsylvania; http://repository.upenn.edu/od_theses_msod/
- Narman, G. (2006). Kadının iş yaşamına katılımı ve kadın yöneticilik modeli. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ngo, H. Y., Tang, C. S., & Au, W. W. 2002. Behavioral responses to employment discrimination: A study of Hong Kong workers. *International Journal of Human Resource Management*, 13, 1206-1023.
- Onay, M. 2009. Algılanan cinsiyet ayrımcılığının sonuçları ve konuyla ilgili ampirik bir araştırma, *Ege Academic Review*, 9(4), 1101-1125.
- Sakallı Uğurlu, N. 2003. Cinsiyetçilik: Kadınlara ve erkeklere ilişkin tutumlar ve çelişik duygulu cinsiyetçilik kuramı. *Türk Psikoloji Yazıları*, 6 (11-12), 1-20.
- Taymaz, E. 2009. *Growth, employment, skills and female labor force, (Büyüme, istihdam, beceriler, kadın ve işgücü)*. Ekonomik Araştırmalar Merkezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Toksöz, G. 1999. *Türkiye’de kadın işgücü ve enformel sektörde istihdamı, Türkiye’de Kadın İşgücü Seminerleri I-II*, Ankara, TİSK Yayınları, 192,
- Uşen, Ş. ve Delen, M. 2011. Eğitimli kadınların çalışma hayatına ilişkin tercihleri: İstanbul Örneği, *Kamu İş*, 11 (4)..

DİLSEL DÖNEMEÇ: ATAERKİLLİKTEN 'TOPLUMSAL CİNSİYET'E

Şenay LEYLA KUZU*

ÖZET

Feminist kuramda/harekette farkındalık yaratma ve özgürleştirme süreci kullanılan kavramlarla yakından ilişkilidir. Kavramlar konuyu kavrayış tarzını ortaya koymakla birlikte, kavramların geçirdikleri dönüşümü izlemek disiplin için öz eleştirel bir süreç başlatır. Çünkü kullanılan kavramlar bazen özgürleştirme vaadi taşıyıp cinsel kimlikleri 'dışlama' ya da belli kadınlık deneyimlerini 'öteki'leştirme potansiyeli taşır. Özellikle toplumsal cinsiyet çalışmalarında kullanılan kavramlara ilişkin söylemsel bir mücadelenin var olduğu düşünüldüğünde kavramların geçirdikleri dönüşüm/anlam dönüşümü önemli olmaktadır. Örneğin 'ataerkillik' ve 'toplumsal cinsiyet' kavramlarının kullanımı veya toplumsal cinsiyet kavramının geçirdiği anlam dönüşümü, söylemsel mücadeleyi örneklendirmektedir.

Bu bildiride toplumsal cinsiyet, ataerkillik, kadınlar ve erkeklik gibi kavramlar üzerindeki söylemsel mücadele irdelenecektir. Bu çerçevede bu kavramların hem feminist kuramda hem de toplumsal cinsiyet odaklı çalışmalarda nasıl kullanıldığına bakılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Feminist kuramda temel kavramlar, toplumsal cinsiyet, ataerkillik, kadınlar, erkeklik

Linguistic Turn: From Patriarchy to Gender

ABSTRACT

In feminist theory/movement the proces of creating awareness is directly related to the concepts that are used. The concepts not only show the comprehension style, but also observing the transformation of the concepts starts the self-criticising period. While the concepts sometimes carry the potential of carrying the promise of liberation, and at the same time, carry the potential of excluding the sexual identities or othering specific women experience. Especially, when the existence of the discursive struggle about the concepts used in gender studies is thought, the transformation of the concepts become important. For example; the usage of the concepts of 'patriarchy' and 'gender' or the meaning transformation of the concept -gender exemplifies this discursive struggle.

In this presentation, the discursive struggle about the concepts: gender, patriarchy, women and masculinity will be examined. From this perspective, it will be analysed that how these concepts are used in feminist theory and gender specific works.

Key Words: Basic concepts in Feminist Theory, gender, patriarchy, women, masculinity

*Yrd. Doç. Dr. , Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Gaziantep

Giriş

Feminist kuramın 1970'lerdeki homojenleştirici bakış açısı 80'lerle birlikte değişmeye başlamıştır. Feminist kuramın/hareketin öznesi olan 'kadınlar'ı bir arada tutan ortaklıklar tartışılmaya ve kadınlar kategorisinin ne kadar problemli olduğu tartışılmaya başlandı. Özellikle feminizme içten bir eleştiri olarak düşünülebilecek Butler'ın çalışmalarına bakıldığında feminist kuramın temeli sayılan birçok kavramın eleştiriye tabi tutulduğu görülebilir. Cinsiyet, toplumsal cinsiyet, ataerkillik ve feminizmin öznesi olan *kadınlar* bunların başında gelmektedir.

Feminist kuramın ilk dönemlerde kullandığı birçok kavram neden olduğu aşırı genellemeler yüzünden eleştiriye tabi tutulmuştur. Özellikle patriyarka kavramı en çok eleştiriye tabi tutulan kavramlardan biridir. Tek yekpare bir baskı aracı olarak ataerkillik anlayışı sınıf, etnisite gibi farklı bileşenleri eşitleme veya önemsizleştirme çabasına girmektedir. Ancak daha sonra patriyarka kavramı kadınların farklı konumlarını dikkate alacak tarzda esnek bir anlama kavuşmuştur. Genelleme riskine rağmen patriyarka tanımını maddi temele dayandıran ikili sistem kuramcıları bize kapitalizmi ve patriyarkayı birlikte düşünebileceğimiz bir zemin yarattılar. Örneğin Walby gibi kuramcılar özel ve kamusal alanı veya bütün kurumlarda ekonomide, ailede, cinsellikte ve değerlerde kapitalist ataerkilliğin uzantıları olan uygulamaları/ yapıları ön plana çıkardılar.

Feminist kuramın kuşatıcı geleneği 1980'lerden sonra değişmeye başladı. Sancar'ın belirttiği gibi erkekliğin tıpkı kadınlık gibi cinsiyetlendirilmiş toplumsal ilişkilerin ürünü olduğu yaygınlık kazanınca feminist çalışmalar sorularını farklılaştırmaya başladılar. Ekonomik alana hakim olan ezme-ezilme ilişkisinin yanı sıra kültürel süreçlerdeki iktidar ilişkilerini anlamaya yönelik bakış açıları yaygınlık kazandı (Sancar, 2009: 24-25). Tek bir kadınlık ve tek bir ezilme biçimi olmadığı gibi tek bir erkeklik ve topyekûn bir çıkarın olmadığı tartışılmaya başlandı. Kadınlar artık nasıl ki farklı sınıf, etnisite ve yaş bağlamı içinde değerlendiriliyorsa 1980'lerden sonra erkeklik çalışmaları da farklı erkeklik konumlarını tartışmaya başladı. Genel olarak da feminist çalışmalar sadece kadınları referans alan çalışmalardan çok toplumsal cinsiyet çalışmalarına yönelmeye ve özellikle farklı erkeklik konumlarına odaklanmaya başladılar. Natalie Davis bu eğilimi şöyle özetliyor; "kanımca, hem kadınların hem de erkeklerin tarihiyle ilgilenmeliyiz. Nasıl sınıfları inceleyen bir tarihçi sadece köylüler üzerine odaklanamazsa biz de sadece tabi kılınan cinsiyete odaklanmamalıyız" (Scott, 2007:4).

Toplumsal Cinsiyet Kavramının Kullanımı

J. W. Scott, *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi* adlı kitabında toplumsal cinsiyet kavramının tarihsel gelişimi üzerinde durur. Toplumsal cinsiyetin ilkin kadınlarla eş anlamlı olarak kullanıldığını görürüz. Böyle bir kullanımın bize eşitsizlik ve iktidarla ilgili hiçbir şeyi hatırlatmayacağı açıktır. İkinci bir kullanım ise toplumsal cinsiyetin kadınlar ve erkeklere yönelik rollerin 'kültürel inşa'lar olduğuna işaret eden yaklaşımdır (Scott, 2007:9-11). Scott'a göre kadın anlamında kullanılan toplumsal cinsiyet kavramı, iktidarı gizlese de kavramın barındırdığı nötrlük feminist çalışmaların yaygınlaşmasına katkı sağlar. Aynı şekilde 'kültürel inşa' üzerine vurgu cinsler arasındaki ilişkinin nasıl işlediği ya da değiştiğine dair önemli bir açılım sunmaz (Scott, 2007: 10-13).

Feminist analiz, kadının konumuna yönelik eleştirel bir bakış barındırır. Bu nedenle ne kadın hareketine indirgenebilir ne de kadın sorununu ele alan çeşitli yaklaşımların analizleri yeterli olabilir. Feminist analizin özgünlüğü kadın ve erkek ilişkisine odaklanması ve bu ilişkiye odaklanırken tarih körü olmamasıdır (Hartmann, 2006:2). Bu haliyle feminist analiz hem cinsler arasındaki eşitsizliğin kaynağına bakmak hem de bu eşitsizliğin nasıl işlerlik ve somutluk kazandığı üzerinde durmak zorundadır. Dolayısıyla feminist eleştiri yerine son dönemlerde kullanılan toplumsal cinsiyet kavramı tam olarak eşitsizlik ve iktidar kavramlarını içerecek şekilde kullanılmamaktadır. Sancar'ın belirttiği

gibi toplumsal cinsiyet kavramı herhangi bir eleştiri içermeden kullanılabilir. Özetle “erkek egemenliğine karşı olmaktan bahsetmektense “kadınlara haklarını verelim” diyen bir söylemsel bağlamda kullanılmaya başlandı toplumsal cinsiyet” (Akis vd., 2009:252).

Toplumsal cinsiyet kavramının Türkiye’de kullanımına özellikle toplumsal cinsiyete duyarlı projeler kapsamında bakıldığında genel olarak eleştirel içerikten yoksunluk görünecektir. Toplumsal cinsiyet kavramı projelerde nötr olarak kullanılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle kadın ve erkeğin toplumda cinsiyete göre farklılaşan rolleri üzerinde durulmakla birlikte bu ilişkide herhangi bir ikincilleştirme sorunu ya çıkmamakta ya da üzerinde durulmamaktadır. Eşitlik komisyonları, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılması, kota ve kadınlara yönelik şiddeti önleme gibi birçok tartışma ve bununla ilgili olarak geliştirilen araçların anlaşılması ancak (kamusal)ataerkillik gibi bir kavram yardımıyla anlaşılabilir.

Toplumsal cinsiyet kavramı her ne kadar kadın ve erkeğe biçilen farklı toplumsal ve kültürel rollere işaret etse de ataerkillik kavramıyla ilişki kurulmadan kullanılması feminist analiz için sınırlı bir katkı sağlar. Bu bağlamda Scott’ın tarihsel analiz kategorisi olarak toplumsal cinsiyet kavramına verdiği iki anlam üzerinde durmak gerekir. Bunlardan birincisi cinsler arasında kavranabilen farklara dayalı toplumsal ilişkilerin kurucu ögesidir. İkincisi ise iktidar ilişkilerini belirgin kılmanın yolu olarak görülmesidir. Kavram ilk kullanımla bağlantılı olarak birbirleriyle ilişkili alanları kapsar. İlk birçok kültürel simgenin (örneğin Havva’nın kadın simgesi olması) varlığı ve bu simgelerin arınma, kirlilik gibi mitlerle birlikte yer aldığı görülür. Ardından bu simgelerin nasıl yorumlanacaklarını ortaya koyan çeşitli alanlarla ilişkili olan (din, eğitim, siyaset gibi) normatif kurumların varlığıdır. Üçüncü alan ise sadece akrabalık sistemini değil eğitim ve siyaset gibi alanları içerecek kapsamlı bir fikre ve son olarak biyolojik cinsiyetin kültürle buluşması veya örtüşmesini içeren toplumsal cinsiyet kimliğinin yeniden üretimine odaklanmaktadır (Scott, 2007:38-41).

Scott’a göre toplumsal cinsiyet kavramının ikinci kısmı olan ‘iktidar ilişkilerinin belirgin kılınması’ yukarıda üzerinde durulan toplumsal cinsiyet kavramının ilk anlamından bağımsız değildir. Bu ikinci tanımda toplumsal cinsiyet, iktidarın ortaya konması aracılığıyla oluşturulan temel bir alan olarak görülebilir. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet kavramları toplumsal yaşamın simgelerini ve algılarını yapılandırır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet hem iktidarın kavranmasında hem de inşa edilmesinde önemli olmaktadır (Scott, 2007: 43-44).

Örneğin toplumsal cinsiyet analizi için siyasete bakıldığında birçok analoji ile karşılaşmak mümkündür. Bu analogilerin ise devletin ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiğini söylemek gerekir (Scott, 2007: 43-48). Türkiye’de iktidar sembollerine bakıldığında “vatan bizim namusumuzdur, şerefimizdir, onurumuzdur”, “oyumuz namusumuzdur”, “yeni anayasa hazırlanması partinin namusudur” gibi söylemler ya da devleti koruma, askerlik ve erkeklik arasındaki zorunlu ilişki hegemonik erkekliğin deneyimlendiği bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumsal cinsiyet kavramı Butler’in ifade ettiği gibi hem düzenleyici bir norm hem de farklı türden düzenlemelerle ilişkili olarak üretilir. Toplumsal cinsiyet, süreç içerisinde üretilen siyasi ve kültürel kesişme noktalarından bağımsız olarak değerlendirilemez. Toplumsal cinsiyet normatif örnekler kadar (eril ve dişilin üretimi) ikili çerçeveye uymayan toplumsal cinsiyet biçimlerini de içerir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet hem ikiliği doğallaştırıcı bir mekanizma hem de bu terimlerin doğallığının bozulduğu aygıt olarak ele alınabilir (Butler, 2009: 75; Butler, 2008: 46).

Toplumsal cinsiyet kavramının kullanımı bize bazı noktalarda açılım sağlamaktadır. Fraser’ın belirttiği gibi şeylerin edimsel olarak inşa edilmiş olduğunun gösterilmesi özellikle mikro düzeyleri, özneleri ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin tarihselliğini anlamak için yararlıdır (Fraser, 2008:176,180). Dolayısıyla erkeklikler ve kadınlıklar nasıl oluşuyor? Bunlar arasındaki hiyerarşiler

nasıl kuruluyor? Kadınlık niye yumuşaklıkla erkeklik niye sertlikle ifade ediliyor? Erkeklikler arasındaki hiyerarşiler nasıl kuruluyor? Diye sorduğumuzda toplumsal cinsiyet kavramı kullanışlı bir kavramdır. Ancak daha yapısal daha kurumsal ve erkek egemenliğinin stratejileri üzerine bir çaba varsa ataerkillik kavramı kullanılmaktadır (Sancar, 2009: 251). Dolayısıyla Sancar'a göre mesele ataerkillik kavramının yerini başka bir kavramın alması değil neyi anlamaya çalıştığımızla ilgili olan bir kavram seçimi gündeme gelmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki toplumsal cinsiyet ilişkileri hiyerarşiden bağımsız olmadığı gibi toplumsal cinsiyet mücadelesi yaşamın bütününe yayılmıştır. İşte bu ilişkisel ve yapısal alanları bir arada düşünmek ve ifade edebilmek güçtür (Fraser, 2008: 172).

Fraser bunu açık bir dille ifade etmektedir;

“Toplumsal cinsiyet mücadelesi cinselliği, üremeyi, arzuyu, zevkleri ve mizacı etkileyerek gündelik yaşamı istila eder. Kişisel ve kolektif kimlikler, toplumsal yakınlıklar ve düşmanlıklar ve az çok paylaşılan bir sağduyu aşılır. Toplumsal cinsiyet hiyerarşisi ile toplumsal cinsiyet mücadelesi, toplumsal yaşamın her arenası ve düzeyde karşımıza çıkar. Dolayısıyla ikisi de feminist bakış açısıyla kuramsallaştırılmalıdır. Öte yandan, bunların ikisi de birbirini içerir; sınıf, “ırk”/etnik köken, cinsellik, uyruk ve yaş dahil, diğer kesişen tabakalaşma ve iktidar eksenleri etrafında döner ve bu da feminist tasarımı oldukça karmaşık hale getirir” (Fraser, 2008: 172).

Yapısal Öncelik: Ataerkillik ve Ataerkilliğin Kuramsallaştırılması

Feminist teoride en çok başvurulana ama aynı zamanda en çok tartışılan kavramlardan bir patriyarkadır. Genel olarak patriyarka kavramının birkaç biçimde kullanıldığını görülebilir. Bunlardan birincisi kadınlar üzerindeki erkek egemenliğinin karakterize edildiği toplumsal bir sisteme işaret eder. Bu tanım genel anlamda patriyarkaya evrensel bir biçim kazandırır. Benzer şekilde çoğu kez ideolojik bir yapı olarak da kullanılmıştır. Açık bir ifadeyle patriyarka her iki cinse ait özellikleri öğrenme sürecinde etkili olan ideolojik bir tarz olarak karşımıza çıkar. Bir diğer kullanım ise patriyarka ve kapitalizmi birleşik sistemler olarak gören yaklaşımdır. Ancak genel eğilim ikili-sistem kuramcıları gibi kapitalizm ve patriyarkayı bir canavarın iki başı değil her birini farklı canavarlar olarak gören ve farklı yollarla mücadeleyi saklı tutan eğilimdir (Hartmann, 2006: 23-28; Putnam Tong, 2006:278-284). Bu genel çerçeve içinde patriyarka kavramı bir yandan şiddet ve üreme sürecine diğer yandan üretim ilişkilerine, maddi kaynaklara erişimi ve bütün kurumlara sirayet eden erkek egemenliğinin analizine odaklanan bir anlam kazanmıştır. Özetle patriyarka kavramının tarih dışı, homojen ve tekçi erkek egemenliği anlamı eleştirilmiş toplumsal ilişkilerin ve kültürel pratiklerin patriyarkal kurumsal yapılarla iç içe nasıl geçtiği tartışılmaya başlanmıştır (Sancar, 2009: 24). Aynı şekilde Butler da “evrensel ataerki kavramı[nın] somut kültürel bağlamlardaki toplumsal cinsiyet kaynaklı ezilmeyi izah edemediği için son yıllarda pek çok eleştiriye tabi oldu” ğunu belirtmektedir (Butler, 2008: 46).

Patriyarka kavramı her ne kadar parçasız çelişkisiz bir bütün olarak evrenselliği çok tartışmalı olsa da kadınların mücadele pratiklerini geliştirmelerine yardımcı olduğu açıktır. Butler açık bir dille feminizmin kadınları temsil etme iddiasını ve yarattığı evrimsellik düşüncesini tartışmaktadır. “Feminizm, kendi temsil iddialarını güçlendirmek için ataerki evrensel statü sağlama telaşı kimi zaman kestirme bir kanaate, kadınların ortak tabi kılınma deneyimini üretmekle sorumlu tutulan tahakküm yapısının kategori veya kurgu açısından evrensel olduğu kanaatine yol açtı (Butler, 2008: 47). Bu nedenle patriyarka kavramı farklılıkların üzerini örterek kadınları birleştiren bir söylemden kadınların konumlarını dikkate alan bir bakış açısına doğru evrilmiştir. Örneğin Hartmann, bir yandan patriyarkanın maddi temelini (emek gücü üzerinde denetim, kaynaklara erişimi engelleme, yeniden üretim işlerinin kadın işi olması, heteroseksüel evlilik -bunun sonucu homofobi- ve son olarak erkek egemen kurumlar) analiz ederken diğer taraftan erkeklerin patriyarka içindeki konumlarının aynı olmadığını ön plana çıkarmıştır. Aynı şekilde Walby, ataerkilliğe dair olmazsa olmaz yapılardan (ev

işleri, ücretli işler, ataerkil devlet, erkeğin uyguladığı şiddet gibi) bahsederken aynı zamanda özellikle kadınlar arasındaki farklı konumlara (sınıf, etnisite, yaş, eğitim, oturulan bölge, ev içi konum –yalnız olma- gibi) dikkat çeker.

Patriyarka kavramına getirilen en önemli eleştiri erkeklerin sahip oldukları iktidarı nasıl sürdürdüklerine dair analize odaklanmamış olmasıdır. Yani patriyarka kavramı bize erkek egemenliğini görebileceğimiz çok geniş bir yelpaze (erkeğin uyguladığı şiddet, ücretli işler, ataerkil değerler, devlet ve kurumlar gibi) sunar. Ancak Sancar’ın belirttiği gibi erkeklerin sahip oldukları bu iktidarı nasıl ellerinde tuttukları ve nasıl devam ettirdikleri üzerine odaklanmaz (Sancar, 2009: 23).

Feminist Öznelerden İktidarın Öznelerine: Kadınlar ve Erkekler

Feminist kuramın/hareketin öznesi olarak ‘kadınlar’ kavramı kamusal alanda temsil ve görünürlük problemleri nedeniyle çok önemli bir yer edindi. Feminist hareketin gelişimine bakıldığında ‘kadınlar’ kategorisi benzerlikler temelinde o kadar ilerletildi ki kadınlar arası farklılıklara da (sınıf, etnisite gibi) duyarlı feminist kuram ve politika araçlarının geliştirilmesi/tartışılması uzun zaman almıştır. ‘Kişisel olan siyasaldır’ söylemi tam da feminist hareketin ihtiyaç duyduğu ortaklıklar/benzerlikler temelinde inşa edildi. Butler’ın üzerinde durduğu gibi feminist kuramda hem feminist çıkar ve amaçları söyleme dahil eden hem de siyasi olarak temsil edilmesi planlanan kadınlar (özne) kategorisinin üzerinde uzlaşılan bir kimlik olduğu varsayıldı (Butler, 2008: 43). Butler’a göre siyaset ve temsil kavramları tartışmalıdır. Feminist kuramda kadınların çoğuna hitap edecek dilin geliştirilmesi siyasi görünürlük için gerekli sayıldı. Ancak kadınlar öznesinin kendisi istikrarlı bir şey olarak görülüyor ve kadınlar kategorisini neyin oluşturduğu /oluşturması gerektiği de tartışmalıdır (Butler, 2008: 43-44).

Kadınlık kategorisini eleştiren Butler, aynı zamanda feminist kuramın dayandığı temellerin ötekileştirici potansiyelini sorgulamaktadır. Butler bununla ilgili olarak birkaç soru üzerinde yoğunlaşmaktadır; “feminist kuramı özne olarak ‘kadınlar’ mefhumuna dayandıran dışlayıcı pratikler, paradoksal bir biçimde feminizmin ‘temsil’ iddialarının kapsamını genişletme hedefine ket vuruyor olmasın ?” ya da “kadınlar kategorisini tutarlı ve istikrarlı bir özne olarak inşa etmek, toplumsal cinsiyet ilişkilerini istemeyerek de olsa düzenleyip şeyleştirmek anlamına gelmez mi?” (Butler, 2008: 48-49). Butler’ın ifade ettiği gibi toplumsal cinsiyet tanımını normatif söylemle karıştırmak toplumsal cinsiyet tanımını kısıtlayıcı bir şekilde pekiştirmek anlamına gelir (Butler, 2009: 75).

Feminist kuramın, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet tartışmalarında bedeninin cinsiyetli bir varlık olarak ele alınıp düşünülmesinde önemli katkıları olmuştur. Farklı kaynaklardan beslenmiş olsalar da feminist kuram/kadın hareketi ‘kadın kimliği’ ya da ‘kadınlık’ diye bir kategori üretmiştir. Ancak bu bütünselleştirici kimlik inşası aynı zamanda dışlayıcı bir statüde kazanmıştır. Toplumsal cinsiyet, cinsel kimlik, etnisite, sınıf, yaş gibi birçok farklı alan kadınların tecrübelerini farklılaştırır (Direk, 2007: 67). İşte bu farklı deneyimlerin ön plana çıkarılması ve aynı zamanda kuramın bu farklılıkları yansıtmaya potansiyelinin sorgulanması gerekir.

Feminist kuram uzunca bir süre ‘kadın’ üzerine odaklandı ancak bu bakış açısı yeni ‘körlük’leri de beraberinde getirdi. Bu körlüklerden birincisi kadınlar arasındaki farklılıkların eleştiriye dahil edilememesidir. İkincisi ise iktidar ilişkilerinin öznesi olarak ‘erkekliğin’ ne olduğu üzerine düşünülmemesidir (Sancar, 2009). İşte erkeklik çalışmaları bu körlüğü gidermeye yönelik bir açılım sağlar. Bütün erkeklerin iktidarla ilişkilerinde eşit mesafede olduklarını söyleyemeyeceğimiz gibi evrensel olarak erkeğe özgü özelliklerinden de bahsedemeyiz. Erkeklik, toplumsal cinsiyet rejimi içerisinde şekillenmekte ama aynı zamanda bazı erkekleri diğerlerine göre ayrıcalıklı kılabilmektedir. ‘Hegemonik erkeklikler’ ve ‘farklı erkeklikler’ gibi kavramlar toplumsal cinsiyet rejimi içindeki erkekliklerin konumunu çeşitli faktörleri (sınıf, etnisite, cinsel yönelim gibi) hesaba katarak analiz

etmeyi amaçlamaktadır (Bozok, 2009: 274-276; Sancar, 2009: 32-38). Feminist kuramın destekçisi olarak erkeklik çalışmalarının farklı erkeklik deneyimlerine odaklanması aynı zamanda feminist çalışmaların bakış açısını genişlettiği iddia edilebilir.

Sonuç

Kadın hareketine eşlik eden feminist kuram ve bu kuramın dayandığı temel kavramlar süreç içerisinde değişmekte veya çoğalmaktadır. Üzerinde durulan –ön plana çıkarılmak istenen- alana göre bazen ataerkillik bazen de toplumsal cinsiyet kavramını tercih edilmektedir. Belli dönemlere kadar ‘kadınlar’ temsil edici evrensel bir kategori olarak kullanılırken daha sonra bu kavramın ne kadar dışlayıcı ve ötekileştirici olduğu tartışıldı. Aynı şekilde ‘biyoloji kaderdir’ anlayışını yıkan toplumsal cinsiyet kavramının kader olabildiği eleştirisi yaygınlaştı. Homojen olarak düşünülen erkeklerin de salt iktidar özne olma konumları tartışıldı ve erkekliklerin toplumsal cinsiyet rejimi ilişkilerinin ürünleri olduğu ve bütün erkeklerin iktidara aynı mesafede olmadıkları ön plana çıktı. Dinamik bir kuram olan feminist kuramdaki bu öz eleştirel süreç devam etmektedir. Ancak gözden kaçırılmaması gereken nokta Fraser’ın üzerinde önemle durduğu gibi toplumsal cinsiyet hiyerarşisiyle toplumsal cinsiyet mücadelesinin toplumsal yaşamın her düzeyinde karşımıza çıktığı ve bunların ikisinin de feminist bakış açısıyla kuramsallaştırılması gerektiği gerçeğidir. Bu olanaklı olduğu zaman özgüllüğe duyarlı ama aynı zamanda geniş araştırma nesnelerini (ekonomi gibi) bir arada düşünmeye yönelik bir çerçeve yakalanmış olur. (Fraser, 2007: 172). Özetle hem mikro alanları hem de makro yapıları bir arada mümkün kılacak bakış açısı ve kavramlar önemli olmaktadır.

Kaynakça

- Akis G., Özakin Ü. ve Sancar S. (2009). Söyleşi: Türkiye’de Feminizm ve Kadın Hareketi. *Cogito Dergisi*, S. 58: 245-258.
- Bozok, M. (2009). Feminizmin Erkekler Cephesindeki Yankısı: Erkekler ve Erkeklik Üzerine Eleştirel İncelemeler, *Cogito Dergisi*, S. 58: 269-284.
- Butler, J. (2008). *Cinsiyet Belası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Butler, J. (2009). Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri. *Cogito Dergisi*, S. 58: 73-91
- Direk, Z. (2007). Cinsiyetli Olmak. İçinde Z. Direk (Der.) *Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi*. 67-84 İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fraser, N. (2008). Çatışan Feminizmler. İçinde S. Benhabib, J. Butler, D. Cornell ve N. Fraser (Der.) *Pragmatizm, Feminizm ve Dilsel Dönemeç*:170-186. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hartmann, H. (2006). *Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Putan Tong, R. (2006). *Feminist Düşünce*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Sancar, S. (2009). *İmkansız İktidar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Scott, J. W. (2007). *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

“KADIN FETTAN, CİVELEK OLMALI, KENDİNİ NAZLA, DAMLA DAMLA VERMELİDİR”: TÜRKİYE’DE 1930-70 YILLARI ARASINDA YAYIMLANAN SEKSOLOJİ KİTAPLARI VE CİNSİ VE CİNSÎ TERBİYE SÖYLEMİ

Aslı YAZICI YAKIN*

ÖZET

Bu çalışma Türkiye’de 1930-70 yılları arasında yayımlanan bir dizi “cinsel terbiye” kitabındaki dili ele alıyor. Bu kitaplar bugün dolaşımdan kalkmış olmakla birlikte Türkiye’de uzun yıllar kolektif hafızada yer ettikleri için incelenmeye değer görülmüşlerdir. *Hayatta Muaffak Olmak İçin Bir Kadının Bileceği Şeyler*, *Annelere ve Genç Kızlara Öğütler*, *Kocanızı Nasıl Muhafaza Edebilirsiniz*, *Evli Kadınlar İçin Metres Tehlikesi*, *Genç Kızlara Göre İzdivaç ve Zıfaf*, *Her Evli Kadın Neler Bilmelidir* gibi başlıklarla kadınlara seslenen, disipline edici pratikleriyle anlamı kontrollü bir şekilde yeniden üretmeyi talep eden, cinsi ve cinsî terbiyeye yönelik bu kitaplar, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da gelişen popüler seksoloji söylemi ile arkaik ve yerleşik doğa- kültür dikotomisinden beslenirler. Bu metinler kadın bedeni ve vatan coğrafyasını özdeşleştirirken, hem kamusal alanda hem de ev içinde tamamen görünmez bir kadın tasarlarlar. Cinsel haz, konuşma ve davranışta gizlilik, gizem ve iktisatlı olmak bu söylemde kadınsı erdemler olarak sunulur. Metinlerde makul olduğu söylenen sınırları aşan kadınlar psikiyatri ve patoloji söylemiyle sapkın ilan edilirler.

Anahtar Kelimeler: Kadın, disiplin, gizlilik, gizem, seksoloji, sapkınlık, fazilet

“A WOMAN SHOULD BE SEDUCING AND COY WHILE GIVING HERSELF UP DROP BY DROP IN A COQUETTISH WAY”: SEXOLOGY BOOKS PUBLISHED BETWEEN 1930 AND 1970 IN TURKEY OR DISCIPLINING THE GENDER AND SEXUALITY

ABSTRACT

This study examines the language of a group of “sexual behaviour and morality” books which were published between 1930-1970 in Turkey. Those books addresses women with titles such as *Things you should know to be succesful in your life*, , *Advices for Mothers and Daughters*, *How to Keep Your Husband*, *The Mistress: Threat for Married Women*, *Wedding and First Night for Young Girls*, *What should every Married Woman Know?* aim to discipline sexuality and the gender while reproducing the meaning in a controlled way. They are based on the nature-culture dichotomy and a popular sexology discourse which started to rise around the second half of the 19 century in Europe. They identify the woman body and the national geogaphy while designing an invisible woman both in public space and home. Secrecy, mystery and economy in sexual pleasure, conversation and behaviours are represented as feminine virtues and those who cross the “reasonable” limits are declared abnormal and deviant women.

Key words

Woman, disciplin, secrecy, mystery, sexology, virtue

Freud (1999), uygarlığı saldırganlık ve cinselliğin denetlenmesi üzerinde yükselen tedirgin bir varoluş olarak görüyordu; Elias (2000) Batı Ortaçağ ve Rönesans dünyasının gündelik yaşam pratiklerini düzenlemeye talip olan görgü metinlerini inceledi ve utanma ve sıkılma eşliğinin giderek yükselişine ve özdenetimin artışına işaret etti. Söylemin disipline edici pratiklerinden söz eden Foucault ise insan davranışını biçimlendiren bu metinlerin çeşitliliğine dikkat çekti; disiplin söylemi, hukuk, tıp, cinsellik, kent planlaması gibi ilk bakışta yanyana gelmeyeceği düşünülen çok farklı alanların içinden geçiyordu. Bu çalışmanın kapsamını ise *Hayatta Muaffak Olmak İçin Bir Kadının Bileceği Şeyler*, *Annelere ve Genç Kızlara Öğütler*, *Evli Kadınlar İçin Metres Tehlikesi*, *Her Evli Kadın Neler Bilmelidir*, *Dişi Kuş: Kocanızı Nasıl Muhafaza Edebilirsiniz* gibi başlıklarla 1930-70 yılları arasında Türkiye’de dolaşımda olan ve cinsel davranışı disipline etmeye yönelik çeviri ve telif yirmi metin işgal etmektedir. Bu kitaplar artık kadın erkek ilişkileri ya da cinselliğe dair bilgi edinmek için başvuru metinleri konumunda değildir ancak uzun yıllar boyunca dolaşımda kalmış, kolektif hafızada yer etmiş oldukları için sağduyu denen bilgi çöplüğü içerisinde hala varlıklarını korudukları söylenebilir. Söz konusu dönemde bu başlıklarla dolaşımda olan kitap sayısı hayli fazladır ve çeviri metinlerin bazılarında yazar adı yer almazken, bazılarında isim yanlış yazılmıştır. Telif kitaplar arasında ise müstear isimlerle piyasa sürülenler, kimi kamu görevlileri ve eşlerinin, lise hocaları ya da yazar ve gazetecilerin kaleme aldıkları vardır. Kitapların seçiminde çeviri ve telif ayrımı dengeli tutulmaya çalışılmıştır ancak içerik açısından aralarında hiç fark yoktur.

Bu metinler modernleşme ve Batılılaşma sürecinde Ahmet Midhat Efendi, Safveti Ziya, Abdullah Cevdet gibi isimlerle yazılan ve toplumun gündelik yaşamını hedefleyen adâb-ı muaşeret kitaplarından farklı olarak kadınlara seslenirler ve belirli bir “yaşamdünyası”nı sürekli kılmaya yönelik gündelik pratikler adına dolaşımda kalmışlardır. Toplum yaşamı ve özel-kamusal alan içindeki ilişkilerin olası dönüşümlerinden duyulan tedirginliğin semptomları biçiminde tezahür eden bu metinlerde ana tema, sözü edilmeyen bir tutumluluk kavramı üzerinden yürütülür. Tutumluluk, iktisat söyleminin parçası olmakla birlikte burada kadının davranışlarına ilişkin bir bağlamda anlam kazanır. Tüm bu metinlerde kadına, bedeni, cinselliği, davranışları, konuşması açısından ölçülü ve tutumlu olması, kocasına fazla teşhir etmemeli, cinselliği ölçülü yaşamalı, zamanında ve az konuşarak, erkeğin anlattıklarını dinlemeyi bilmesi söylenir. Ölçülülük, ya da Foucault’nun Platon metinlerinden başlayarak ele aldığı ev yaşamı, cinsellik ve “itidal” ilişkisi (Foucault, 1988) burada özellikle kadına gizemli ve gizli kalma üzerinden bir erdem olarak sunulur. Bedenini, cinselliğini ve dilini belirtilen sınırlar dışında kullanacak kadınları bekleyen hastalık ve felaketlerden söz edilmesiyle birlikte de bu metinler birer tehdit ve gözdağı verme aracına da dönüşürler.

İkinci olarak söz konusu metinlerin Osmanlı-Türk modernleşmesiyle ilgili tartışmalarda dillendirilen bir “cumhuriyet kadını...yetişkin olmayan kadın” (Zihnioğlu, 2003: 23) ya da “erken cumhuriyet biyo-politikasında beden terbiyesi” (Yiğit, 2004) ni destekleyen metinler olarak ele alınmadığını belirtmek gerekiyor. Bu metinlerin beslendiği iki alandan söz edilebilir. Bunlardan ilki on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Alexander Jean Baptiste Parent-Duchatelet, Richard Freiherr von Kraft-Ebbing, [Theodor Hendrik van de Velde](#) ve Havelock Ellis gibi psikolog, psikiyatr ve yazarlarla yükselmeye başlayan ve psikoloji, kriminoloji, istatistik ve biyolojiden beslenerek cinsel davranışın patolojik boyutları üzerine popüler bir disiplin dili geliştiren seksoloji söylemidir. Bilimsellik iddialarıyla ortaya çıkan bu dil daha sonra William Fielding, Enoch Heinrich Kisch, Rudolph von Urban, ve Theodoor Hendrik Van de Velde gibi isimlerin yazdığı ve Türkçe’ye de çevrilerek çok satan metinlerle yaygınlık kazanmıştır. Söz konusu söylemi besleyen ana kaynak ise kadın ve erkeği, doğa-kültür ve beden-zihin gibi semiotik ayrımları izleyerek hizalayan arkaik ve yerleşik ikili kavramlaştırmalardır.

“KADIN EV DEMEKTİR”

Söz konusu cinsi ve cinsî terbiye kitapları kadını birincil olarak annelik ve evde yapması gerekenler üzerinden tanımlarken bildik kamusal-özel alan ayrımını, kadın ve erkeğin doğasına ilişkin yerleşik tahayyüller aracılığıyla yeniden üretirler. Her kadın evlenecek ve çocuk yapacaktır, bu nedenle “nefsini hemen hemen sırf çocuk yetiştirmeye hasreden, şehvet zevkinin hodbînliğini yenen ve neslin idamesi için tabiatın icaplarını yerine getiren kadın” (Kisch, 1944: 73) mükemmel eştir. Öte yandan “kızlarda ve bekâr kadınlarda aklı ve ruhî hastalıklar evlilere nispeten fazladır” ve hayatını bir erkeğinkine uydurmayarak bekar kalan ya da çocuk yapmayanlar da “aile terbiyesinden uzak, cahil ve basit” (Zeren, 1940: 12-13) kadınlardır. *Annelerin Kızlarına Öğütleri* (Malik, 1933) adlı metnin sonunda “seciyeli, namuslu, kibar ciddi ve asil bir Türk kadını” olabilmeleri için kızlara verilen en önemli öğüt, ileride çocuk yapacakları için bedenlerini “mukaddes bir şey” olarak görmeleridir. Kadınların, erkekler gibi “serbest” olmamalarının yegane nedeni “vatanın coğrafyası” ile kadının bedeninin örtüşürülmesi, “ulusun coğrafi bedeninin cinsiyetlendirilerek” (Najmabadi, 2004: 129-130) kadınların “milli namus”la özdeşleştirilmeleridir. Kadının “kendi cinsinden milli bir varlık, babası belli bir insan” doğuracağı ve “çocuğun anası babası belli olduğu zaman “layık olduğu kıymeti alacağı” ifade edilir (Tuğcu, 1943b: 30)

“Kadınları afif olmıyan milletler yurdlarını müdafaa edemezler. Çünkü en büyük şeref ve namus addedilen kadın onlarda erkek kadar serbesttir. O koca neyi müdafaa edecek? Kuru toprağı mı? Mukaddesat namına elinde ne kalmış ki? Afif milletlerde iş büsbütün aksinedir. Sınıra koşan ve orada delice çarpışan ferdlerin ilk endişelerinden biri de karıları ve kızlarıdır” (Tuğcu, 1943b: 29)

Ancak kadını ve vatani korumak üzerinden geliştirilen bu dil annelik ve “milli namusu” korumaya yeterli bulunmayacak, bir de erkeklerle geçinmeyi bilmek gerekecektir. *Hayatta Muvaffak olmak için Bir kadını Bileceği Şeyler* kitabına göre insanın en önemli özelliği “hayata uşuş”tur. Yazar kadınlara, “Bil ki anne, senin hayatını karartan kocan, akrabaları, çocukların şu, bu değil, çok kere kendinsin” diyerek seslenirken ev ve akrabalık ilişkileri dışında bir yaşam alanı tanımaz: “Ben bir aile kadınıyım diyorsan önce evini iyi tanı, çünkü küçük bir topluluk içinde yaşıyorsun. Hanım, kocan ve çocukların olsun diğer akrabaların olsun daima seninle beraber yaşıyorlar. O halde onlara bir takım vazifelerle bağlısın (Ademoğlu, 1933: 9). Kadınlara “ana”, “haydi anamız” diye seslenen kitap, aileyi ve evi idare etmek görevini verirken, evin geçimini sağlayan erkeğin yaptığı işin de ancak “tam bir kadın” la (Ademoğlu, 1933: 24) anlamlı olacağını, aksi taktirde erkeğin bütün kazancının boşa gideceğini söyler ve “ev sen demeksin” (Ademoğlu, 1939: 28) der:

Nasıl bir memleketi, bir vilayeti, bir mektebi, bir hastaneyi idare edecek adamlar lazımsa ve nasıl her müessesede bir veya birkaç idare adamı lazımsa aile içinde de bir daire uzvu mutlaka lazımdır....Aileyi bir saate benzetirsek kadın onun zembereğidir. Aile bir fabrika ise kadın da bir motördür. Aile bir sürü ise kadın onun çobanıdır. Yani kadın evin merkezini, ağır basan noktasını teşkil eder (Ademoğlu, 1933: 238).

Söz konusu dönem metinleri arasında ev ekonomisine ilişkin kitaplar da vardır. Evin düzenlenmesi, çamaşır, temizlik gibi işlerin anlatıldığı bir metinde (Yolaç, 1946) vücut kültürü, sağlığı korumak, güzellik, “kadının ruhi ve sosyal vazifeleri” gibi konular da “maddeden, işten,

kuvvet ve zamandan tasarruf” bağlamında ele alınır. Kadının temizlik ve ev iktisadı gibi görevleri dışında “gazeteleri,...kendi sıhhati, ailesinin sıhhat ve saadeti , milletin selamet ve tekamülü, işinin tekniği için yazılmış kıymetli kitapları okumak, biraz müzik dinleyerek ruhî heyecanlarını tatmin etmek.. biraz kendini düşünmek” (Yolaç, 1946: 183) gibi işleri de olmalıdır.

Yazdığı iki yüzden fazla çocuk kitabı hala dolaşımda olan ve yaklaşık elli tanesinin de 1990 yılına kadar Milli Eğitim Bakanlığı tarafından okullarda çocuklara okutulmak üzere tavsiye edildiği Kemalettin Tuğcu’nun da koca bulmak ve kocayı elde tutmak konusunda kadınlara verecek öğütleri vardır. Yazar, erkeğin, “zaman zaman yanlış hareketler, iptilalar ve fakirlikler sergileyebilecek” olduğunu ve “bir çocuk terbiye eder gibi” düzeltilebileceğini ileri sürer. Kadını evlilik kurumu dışında düşünmediğinden “Birisinden ayrılınca diğerinin daha iyi çıkacağını kimse garanti edemez” uyarısını yapar ve bu nedenle “iyi kadın olmak, eve iyi bakmak, birden çok çocuk yapmak, tatlı dil sahibi olmak” gibi davranışları öğütler (Tuğcu, 1943a: 52-53). Metne göre kocasını elinde tutamayan kadınlar eksikliği daima kendilerinde aramalıdır:

Bazen bir bazen iki bazen beş sene içersinde ayrılmaya kalkıyorsunuz. Bu beş senelik zaman daima onun fenalıklarıyla mı geçti? Beş sene tahammül etmeniz sizi mazur gösterebilir mi? Beş sene içinde islah için uğraştınız mı? Bütün çarelere baş vurdunuz mu? Hayır, bir hianet, bir mahrumiyet, bazen bir giyim eşyası, bir geçim meselesi yüzünden hemen dirsek çevirdiniz. Zaten kızılığınızdaki yüksek hayaller daha ölmemiştir. Güzel çocuklar, çiçek gibi bir ev, sakın baş başa bir hayattan ziyade filancaninki gibi manto, berikininki gibi kundura sizin içinizde yer etmekte, hayatınızı yıkmaktadır. Mahrumiyet dedikleriniz bunlardır. Çok defa sabır ve tahammülünüzü kendi ayarınızdakiler gibi giyinmemeğe harcarsınız. Bunu izzetinefis, asap ve bedbahtlık sebebi olarak görürsünüz. (Tuğcu, 1943a: 55)

Metinler kadının ev içinde, erkeğin de ev dışında kurguladıkları hayatları arasındaki uyumu, evde bekleyen bir kadına bağlarken, erkeğin “evine yarı geceden sonra gelse bile, yuvasında kendini bekleyen bir insanın, sözlerini dikkatle dinlemeye hazır bir çift kulağın mevcudiyetinden emin” olması gerektiğini söylerler (Holliday, 1956:13). Ev alanı içinde ve yalnızca evle birlikte tanımlanmış, kadını “meşgul etme”nin, “gelirin giderin ne olduğunun bizzat idare yolu ile öğrenme” ve “arzu ve heveslerini sınırlandırma”nın (Arsan, 1949: 95) bir yolu olarak da ifade edilir. Kadının ev içinde de bir görünürlüğünün olmadığı “Bütün hareketlerinizi kocanızın tip ve karakterine göre ayarlayacaksınız. Kocanızın zevk aldığı ve meşgul olduğu şeyler sizi ikinci derecede alakadar eden mevzular da olsa sanki siz de onun kadar heyecan duyuyor ve zevk alıyormuşçasına o mesele ile meşgul olacaksınız.” (Arsan, 1949: 68) emriyle bildirilir. Politikanın, “kadın ruhu ve yaradılışına aykırı bir şey” (Tuğcu, 1943b: 85) olduğu için kadınları ilgilendirmedeği bu dünyada kadın kendisine tanınan alan içerisinde erkeklerle nasıl geçinileceğini bilmek zorundadır. Arsan özellikle ilk defa girilen bir tartışmada “karşınızdakinin tahammül derecesini ölçerek ilerleyiniz ve geri çekilmeniz icap eden bir noktaya vardığınızı hissettiğiniz anda derhal bu işi yapınız” diyerek “mevzularınız ilmi deliller ile ispatı kabil dahi olsa, kocanızın kabul etmemekte ısrar ettiği bir şeyi ispata kalkmayınız” (Arsan, 1949: 60) öğüdünü verir.

Metinlerde hem kadınların hem de erkeklerin çocuk olduğundan söz edilirken çocukluk çok anlamlı bir metafor olarak kullanılır. Erkekler “teheyyüci bakımdan şaşılacak derecede ham” (Wilson 1949:213) “yetişkin bir çocuk” (Holliday 1956: 23) olarak tanımlanırken onlara çocuk gibi özen göstermek gerektiği vurgulanır. Burada çocukluk erkeğin ele avuca gelmez bir varlık olarak

tanımlanması üzerine kuruludur. Öte yandan kadın, “erkekle çocuk arasında...sakin, masum, inanan, aldanan, kanaatkar bir ruh” (Tuğcu, 1943b: 36) “hilkaten yumuşak huylu, affa mütemayil olduğu için çocuklarının hatalı davranışlarını göremeyen...nihatyetsiz bir sabrı olan” bir varlıktır. Tüm bu nitelermelerin amacı vardır, o da çocuk eğitiminin “daha ağır, ciddi” olan erkeğe ait olduğunu söylemektir (Tuğcu, 1943b: 91). Kadınlar “ağırbaşlı.. fantezi şeylerle uğraşmayı sevmeyen... kazanç peşinde...hayatının yarısı daire veya sanat, meslek işleri, politika olan” erkeklerin karşısında, “elleri ev işi ile dolu, kucagında çocuk emzirir, hastalık ateşleri içinde yanarken kalbi dimağı...hayatının yüzde doksanı aşk ileri ile dolu” (Tuğcu, 1943b: 34), hormon ve duygusallık arasında yaşayan ve neredeyse bir salgın hastalıkla kitle halinde ölebilen varlıklar olarak betimlenirler:

Kadınlar kırk beş ve elli yaşlar arasında çok ölürler. Bunun sebebi sevişme kabiliyetini kaybettikleri işaretini veren aylık hallerinin kesilmesi yüzünden değildir. Daha ziyade aldıkları bu işaretle maneviyatlarının kökünden sarsılmasıdır. Bu yüzden asabi hastalıklara tutulurlar, bu yüzden kendi kendilerini yerler. Bu da gösteriyor ki, kadın dimağının çoğu aşkın tesiri altındadır (1943b: 35).

Bir sonraki adım, önce ülkenin, sonra da evin sınırları içine çekilen kadının hareket alanını daha da sınırlamaktan geçer ve “mutbak saadetin bekleme odasıdır” (Arsan, 1949: 47) mottosuyla erkeğin “kolay ve çabuk hazmedebileceği yemekleri pişirme”nin , sofrada ilk servisi kocaya yaparak “en mutena parçalar”ı kocaya ikram etmenin önemi üzerinde durulur. Evi temiz tutma ve yemek yapma erkeğe huzur vereceğinden kadının baş işleri arasında yer alır ancak yine de erkeğe sözü edilmeyecek “alalade” işler sınıfındandır. Yaptığı işlerden kocasına söz eden ya da yakınan bir kadın sonunda “Ee ne yapalım, tabi ben nasıl dışarıda çalışıyorsam senin de vazifen bu!...” cümlesini duymaya da hazır olmalıdır (Arsan, 1949: 40).

Fedakar ve vefakar olduğu belirtilen kadına sırasıyla “Kocanızın görüşmenizi istemediği arkadaşlarınızdan yavaş yavaş uzaklaşınız. Kocanızın gitmeyi arzu etmediği aile toplantılarına dahi siz kendi başınıza iştirak etmeyiniz. Kocanız herhangi bir arkadaşı ile sizi görüştürmek istemiyorsa ona derhal itaat ediniz.” (Arsan, 1949:93) öğütleri verilir ve kamusal alandaki görünürlüğü sadece kocanın temizliği üzerinden varlık kazanır: “İyi bir ev kadını sabah erken kalkar. Kocasının ihtiyaçlarını yakinen bilir ve onu o şekilde hazırlar ki, kendi temizliği kocasının her yerinden belli olsun. Bekarken annesi ona iyi bakıyordu, karısı neden daha iyi bakmasın? Şimdi onun o kadar genç ve o kadar enerji dolu karısı var ki!.. (Arsan, 1949: 36).

GİZEM, GİZLİLİK, İKTİDAR

Evlilik üzerinden kadın ve erkeklere verilen tüm bu öğütler yığını metaforlarla süslenirken esas olarak işaret edilen bilinmezlik ve gizliliklerdir. Kurumun ve dolayısıyla iktidarın da özünde bulunan gizlilik ya sahip olduğu gizleri birbirini korumaları için organize edecektir (Canetti, 1998: 288-290) ya da ortada bir giz yoksa varmış gibi yapacaktır. Korok, literatüre, Ricoeur’ü (2007) izlersek tüm metaforlar gibi bir “semantik yenilik”, bir “muamma” ve “gerçeklik hakkında yeni bir şey” olan, “izdivaç kutusu” metaforunu ekler:

İzdivaç kutusu derhal açılmaz. Onun her ait olduğu genç kız kalbinin mukadder ömrüne göre bir açılış zamanı vardır. İşte o zaman gelince kutu kendi kendine açılır ve kapağı kendi kendine kalkarak içindeki cevheri veya cevher çıkacak derken içinin

tamamile boş olduğunu gösterir.... Demek oluyor ki izdivaç bir muammadır. Bir sırdır. Bir piyangodur. (Korok, 1937a: 3)

Gizem, erkek ve kadına farklı biçimlerde sirayet eder. Erkek, kadın için bilinmez olan kamusal alanda, kadının anlamadığı ya da sınırlı derecede anlamasının kafi bulunduğu işlerle uğraşan bir varlık olarak, sahip olduğu deneyim ve bilgi birikimini kadınla paylaşmaması üzerinden gizemli kılınır. Kadın ise “dünyanın en çetin muamması” ve “ya mukaddes aile ocağının bir tacı ve yahut da öldürücü mikroplarını ta gelecek nesillere aşılayan bir fenalık kaynağı, ya annelik kalesini fethetmiş bir kahraman veya şehvetin mağlubu sefil bir köle” (Kisch, 1944: 9) olarak tanımlanır. Ancak kadına ilişkin gizem ve gizlilik çok yönlüdür. Birinci olarak kendini ve dünyayı tanımadığı için gizli kalmalıdır. Bu nedenle önce kadınlık sanatını öğrenmesi beklenir (Wilson, 1949). Bunun için de ağırbaşlı olması, kendine inanması, cümle sonlarında sesini hafifletmemesi, ani ve sert hareketlerden kaçınması, günde yüzer defadan beş günde beş yüz defa “Başka insanlar ve şeylerle ilgileniyorum” ifadesini yazması, oda kapılarında bir saniye durma egzersizi yapması, “günaydın, ne enteresan, yine buyurun” demeyi öğrenmesi, konuşmalarda kullanabilmek için bebeklerden operalara kadar yirmi dört kısa konu yazarak bunları akılda tutması, konuşmalarda konuyu farklı yerlere çekebilmek için “müzik, ampul ve ilim” kelimelerini seçerek bunlardan akla gelebilecek olan tartışma konularının bir listesini çıkarması, hiçbir konuda fikrinin olmadığını düşünülmemesi, ama öte yandan çok konuda fikrinin olduğunun da zannedilmemesi için bir toplantıda ya da buluşmada ikiden fazla kanaat açıklamamaya özen göstermesi, isimle aidiyet kurabilmek için hergün aynı saatte bir yere giderek adını yüksek sesle söylemesi öğütlenir. İkinci olarak kadın, erkeği kendisinden bıktırmamak için gizemli olmayı öğrenmelidir. “Dünyada herkesin meçhulü olmak kadar büyük bir muvaffakiyet” (Ademoğlu, 1933: 17) olmadığı düşünüldüğünden çabuk bıkan erkek karşısında “kadın fettan, civelek olmalı, kendini nazla, damla damla vermelidir (Önal, 1972: 230). Bu nedenle de kadına “kendinizi ilk günlerden beri tam bir cömertlikle kocanızın önüne sermeyiniz...kendinize mahsus ileride kullanabileceğiniz ufak tefek sırlarınız bulunmalıdır” (Arsan, 1949:68) öğütleri verilir. Kadının bu sakımlı davranışı bir fahişede bile rastlanabilen kadınlık ar ve hicabı ...utanma duygusu...cinsi tahriklere karşı koyan kuvvetlerden biri...yırtılmamış kadın sıkılganlığı” (Holliday, 1956: 90-91) olarak da betimlenir. Benzer biçimde Tuğcu da erkeğin “elinin altında güzel bir kadın vücudu bulundurmaya” çok önemsediyini ama “bu vücuda çok çabuk doyar” bir varlık olduğunu açıklayarak kadına pratik yollar önerir. Gecelikleri farklı renk ve biçimlerde yapmak bu yollardan birisidir ancak bütçe elvermiyorsa bunun da çözümü vardır:

.... Saç tanziminde başkalık, bir kurdela ilavesi, nihayet bir soyunma tarzı, hulusa bir akşam evvelki kadında olmayan bir eşya veya hareket lazımdır ...Bunları da yapamazsanız karanlıkta soyununuz ve karanlıkta yatınız. Hulusa her gecenizde bir başkalık bulunsun. (Tuğcu, 1943b:69)

Üçüncü neden ise kadın bedeninde erkeğin hoşuna gitmeyen ve tiksinti uyandıran özellikler bulunduğu düşüncesidir. Bu bağlamda gizlenmesi gerekenlerin başında sözü edilen metinlerde dahi adlandırılmayan “her ay tekerrür eden malum rahatsızlıklar” (Arsan, 1949: 74) gelir. Ek olarak özellikle “kadın hastalıkları nevinden” hastalıkların ve hamilelik döneminde değişen vücudun da kocadan saklanması, mümkünse kocaya her zaman tüllerle örtülü biçimde görünmek hastalık zamanlarında ayrı yatakkara geçilmesi, vücudun çıplak olarak gösterilmemesi ve koca hamile karısı ile dolaşmak istemiyorsa bunu “hürmetle” karşılamak önerilir. Tuğcu erkeklerden saklanması gerekenlere bir de kadınların ayaklarını ekler:

Kocanıza çıplak ayağınızı göstermeyiniz. Çıplak bir bacak belli güzeldir. Fakat çıplak bir ayak asla. Kadın ayağına o güzelliği

veren güzel bir çorap ve şık bir ayakkabıdır. Arkadaşlarınızdan birinsin bir ayağından ayakkabısını ve çorabını çıkartınız. Giyimli ayağı ile çıplak ayağını mukayese ediniz. Çok büyük bir güzellik farkı bulacaksınız. Dar ayakkabılar parmakları birbirine yapıştırmıştır. Cildi iyi teneffüs etmeyen ayak sarımsı bir renk almıştır. Başparmağın mafsalı dışarı doğru çıkmıştır. Serçe parmakta veya topukta nasır vardır. Bir kadın ayağı nihayet altı aylık bir çocuk ayağı gibi güzel değildir. Küçük olabilir, beyaz olabilir, topuğu pembe olabilir. Fakat ne olsa giyimli bulunduğu güzelliği gösteremez. Eskiler, çıplak ayağın erkekler üzerindeki tesirini bildikleri için, ilk gecede gelini çorapla yatırırlardı. Ayağın bütün bacakla birlikte, güzel bir çorap ve ökçeli iskarpin veya terlikle arz ettiği güzel manzarayı ve kazandığı sevgiyi, onun bütün çıplaklığı ve kusurlarıyla birlikte erkeğe göstererek kaybettirmemek lazımdır. (Tuğcu, 1943b, 73-74)

Tüm bu uyarıların sorumlusu da yine “dişiliğin icap ettirdiği tahrik edici hareketlerde bulunmayan,erkeğin balık yemeğe meraklı samimi dostlarının eve gelmesinden hoşlanmayan, arada sırada psikolojik bir zaruret olduğu için banyoda kendi başına kalmasına izin vermeyen, az para kazandığı için eleştiren, hevesini kıran” (Bess, 1956: 15-21) kadındır. Bu durumda kadını, “kendilerini aşk için yaratılmış bir kadın olarak telakki eden...erkeklerin ruh hallerini, isteklerini, neden haz duyduklarını kolayca keşfetmek maharetine sahip olan... gayri tabii aşk arzularını tatmin eden” metres tehlikesi beklemektedir.Yazar burada “belalı, soyucu, şehvetperest, hastabakıcı, avare, yarızevce konumunda” gibi tanımlamalar yaparak metres tiplerine ilişkin bir dizi sınıflama da geliştirir.

CİNSELLİK: FAZİLET YA DA SAPKINLIK

Cinsellik ile ilgili bilgiler verilirken en çok dikkat çeken genç kızlık, bekarlık, evlilik ve dulluk gibi haller üzerinden yapılan ayırım ve tanımlamalardır. Cinsellik, sapkınlıkla, fazilet arasında ince bir çizgi olarak sunulurken bilimsellik iddasındaki seksoloji söyleminden destek alınır ve “sara nöbetlerini andıran histeri hamleleri” içinde yaşayan, uzun süre bekar kaldıklarında “sarı benizli, gözlerinin çevresi siyahlaşmış, çarpıntılı, iştahsız, hazımsız” (Zeren, 1940: 12) bir hal almış genç kız betimlemesi yapılır. Bu kızlardan özellikle de “dejenere olmaya açık” ve “cismen bir bakire ama ahlaken bozulmuş” olanların “muhayyilesi erotik sahnelerle dolu” olduğundan “kocaya varırken cinsel sahada tenvir edilmeye muhtaç değillerdir (Kisch, 1944: 96). Bu genç insanların her şeye rağmen evlenebilmek için bekarlıklarını korudukları ancak evlendiklerinde sağlıklı çocuklar yetiştiremeyecekleri ifade edilir. Yazarı belirtilmemiş olan *Genç kızlığın en esrarlı Tarafları: Bakirelik* başlıklı metin de “Omuz başları ve diğer çıkıntı yerleri yuvarlaklaşmış.. inkişaf eden memelerin duygulanması artmış...vücutta gözden kaçmayan bir semirme başlamış” (1959: 4) bir genç kız betimlemesi yapar ve Türk halk edebiyatının en güzel koşma ve manilerinin memelerle süslendiğini söyleyerek “genç kızların evleninceye kadar, hatta evlendikten sonra bile çok iyi muhafaza etmeleri, fazla örselenip pörsükleşmesini önlemeleri gereken uzuvlarının başında memelerinin geldiğini belirtir (1959: 17). Metin ayrıca “memelerin yabancı bir elle teması” sonucu “ahlaksızlık çukuru”na sürüklenileceği, Emile Zola’nın *Nana* romanını okumanın “mastürbasyon” a ve bunun da “rahim kistleri”ne yol açtığı, “iğfal edilmenin en elverişli zamanının nişanlılık dönemi” olduğu, “çekingen ama sinsî genç kızlar”ın evlendikten sonra “kabak çiçeği” gibi açılacağı ve sonunda “randevu evi”nde (1959, 22-32) basılacağı yolunda uyarılar da yapar.

Vatan, ev, mutfak ve rahim metaforlarıyla temsil edilen görevlerini tamamlarken cinsellikten alınacak “hazzın ahlaksal olarak sorunsallaştırılması” (Foucault, 1988) üzerinden kadın yeni bir uyarı ile daha karşılaşır. Kadınları tehlikelere karşı koruyan bir kalkan olarak kurgulanan evlilik hayatı bir “mektepe, erkeğin ise “hoca” (Isambert, 1956: 23) sayılır ve bu anlam alanında kadın bir erkekle geçireceği ilk gecesinde “küçük bir mukavemet” (Isambert, 1956: 21) göstermelidir. Ancak bu mukavemetin erkeği “fuzuli yere üzmeğe ve yormağa” yol açacak kadar abartılmaması gerektiği söylenerek “ertesi gün kendinizi...anneniz gibi başlı başına bir evden mesul ev kadını” (Arsan, 1949: 35) bnulacaksınız müjdesi verilir. Kurguya göre kadın artık cinsel deneyimi yaşamıştır ama bu defa “içten gelen imanın tevlit ettiği ahlak ve şuur,.. yaradılışında olan analık aşkı,... din, kanun ve ahlakın çizdiği hudutlar” gibi gerekçelerle ve “seksüel zevkini tatmine yetecek” biçimde “mukadderatına boyun eğmek” (Kisch, 1944: 77) durumundadır:

Kocasile cinsi münasebetten edep ve iffet dairesinde ve sakın bir halde zevk ve huzur duyar, itidal derecesinde zevkle iktifa eder ve zaten inhimaki olmayan zevk ve sefa sarhoşluğuna hiçbir zaman kendini kaptırmaz. Bu tip kadının fazileti kendi tabii desteğini iman ve itikatta, ananeye derin bir bağlılık duygusunda ve yaradılıştaki iffet ve ismetinde bulur. Bunlar kendisine koca sevgisini ve evliliğe sadakati Allah’ın emri olarak tanıtır ve hilafına hareketin günah ve cezayı müstelzim olduğu korkusunu telkin ederler. (Kisch, 1944: 73)

Son olarak kadını beklediği varsayılan tehlikeler üzerinden bu kitapların nasıl birer korku ve tehdit salma aracına dönüştüğünden de söz etmek gerkiyor. Cinsel yaşamı olan bir kadının her an “dışarıdan” gelebileceği söylenen tehlikelere açık olduğu yolundaki bir uyarı bu metinlerin tümünde yer alırken iki biçimde temellendirilir. Öncelikle kadın, “ruhunda aynı zamanda hem iffet hem de fuhuş isteğini taşıyan” (Whiting, 1956: 31) olan bir varlıktır. İkinci olarak aile yaşamı ile içine girdiği yeni çevresindeki “oyunlar, sohbetler,... aşıkane romanlar okumak, açık saçık revülere gitmek, teşhir edilen çıplak sanat eserlerini görmek, tiyatrolarda evlilik sadakatine aykırı piyeslerin temsillerinde bulunmak...yüksek tabakadaki insanların çok bol ve iyi gıdalanmaları...” (Kisch 1944: 44) kadını kocasına ihanet etmeye sürükleyen nedenler arasında sıralanır. Ancak sosyal hayattan gelecek etkilere açık olmanın ya da “fenalığın” da yine “ecdat kanında” ve “ana rahminde çocuğa geçen” bir durum olduğu ifade edilir. Her ne kadar bu özelliklerin sadece kadında değil erkekte de olabileceği söylene dahi “haricen dejenerelik alameti” taşıyan kişi de bir erkek değil, kadın olarak betimlenmiştir. “Deforme kulaklar, alt ve üst çenede suiteşekkül, haddinden fazla küçük veyahut ileriye çıkıntılı dişler, burun kanallarında gayritabîlik, tiroit guddesinin büyümesi veya pek çok küçülmesi, yüzde sakal ve bıyık yerlerinde kuvvetli kıl gelişimi” (Kisch, 1944: 95) olan bu kadınların evlendikten sonra “hiç gizlemeye lüzum görmeden şehvet duygularını gıcıklayacak en kötü romanları okuyabilecek, artık seksüel damarlarını kabartacak temsilleri hiç sıkılmadan rahat rahat seyredebilecek” (Kisch, 1944: 97) yaradılıştaki oldukları açıklanır. Aynı metin hayvanat bahçesinde yapılan gözlemlerden yola çıktığını bildirerek hangi tür kadın ve erkeklerin birbirlerine ilgi duyduğu yolunda da açıklamalar yapar.

KAYNAKÇA

- Ademoğlu (1933). *Hayatta Muaffak Olmak İçin Bir Kadının Bileceği Şeyler*, İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi.
- Akın, Yiğit (2004). *Gülbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arsan, Fikriye Sunuhi (1949). *Annelere ve Genç Kızlara Öğütler*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bess, Roch (1956). *Evli Kadınlar İçin Metres Tehlikesi*, Çev. Selim Yetkili, İstanbul: Hadise Yayınevi.
- Canetti Elias (1998). *Kitle ve İktidar*, Çev. Gülşat Aygen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Elias, Norbert (2000). *Uygarlaşma Süreci: Sosyo- Oluşumsal ve Psiko- Oluşumsal İncelemeler*, Cilt I, Çev. Ender Ateşman, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fielding, William (1920). *Sanity in Sex*, New York: Dodd, Mead & Company.
- Foucault, Michel (1988). *Cinselliğin Tarihi*, Cilt I-II, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: Afa Yayınları.
- Freud, Sigmund (1999). *Uygarlığın Huzursuzluğu*, Çev. H. Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Yazarı belli olmayan derleme, (1959). *Genç Kızların Cinsi Bilgisizlikleri*, İstanbul: Hadise Yayınevi.
- Holliday (1956). *Kimseye Söyliyemem: Her Evli Kadın Neler Bilmelidir*, İstanbul: Hadise Yayınevi.
- Isambert (1956). *Evliliğin İlk Basamağında Neler Bilmelidir*
- Kisch, Enoch Heinrich, (1910). *The Sexual Life of Woman in its Physiological, Pathological and Hygienic Aspects*, New York: Rebman Company.
- Kisch (1944). *Kadın: Seksüel hayatı ve Evliliğe Sadakatsizliği*, Ankara: Berkalp Kitabevi.
- Korok, Daniş Remzi (1936). *Genç Evli Kadınlarla Gizli Konuşmalar*, İstanbul: Sebat Basımevi.
- Korok, Daniş Remzi (1937a). *Genç Kızlara Göre İzdivaç ve Zıfıf*, İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- Korok, Daniş Remzi (1937b). *Evli Kadınlara Göre Memnu Meyve*, İstanbul: Numune Matbaası.
- Korok, Daniş Remzi (1937c). *Genç Kızlarda Fena adetler: İstişha ve Zürefalık*, İstanbul: Numune Matbaası.
- Korok, Daniş Remzi (1937d). *Dul Kadınlara Rağbet ve Sebepleri*, İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- Malik, Hilmi (1933). *Annelerin Kızlarına Öğütleri*, Ankara: Ankara Halkevi Neşriyatı.
- Mc Mauldin, Fred (1956). *Kızıma Nasıl Söyliyeyim? Her Genç Kız Neler Bilmelidir*, Çev. Selim Yetkili, İstanbul: Hadise Yayınevi.
- Najmabadi, Afsane (2004). "Sevgili ve Ana olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak", *Vatan-Millet-Kadınlar*, Der. Ayşe Gül Altınay, İstanbul: İletişim Yayınları, 129–167.
- Önal, Cemal Zeki (1972). *Evlilik ve Mahremiyetleri: Sevmek ve Sevilmek...Aşkın Fizyolojisi*, 7. Baskı İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Ricoeur, Paul (2007). *Yorum Teorisi: Söylem ve Artı Anlam*, Çev. Gökhan Yavuz Demir, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

- Tuğcu, Kemalettin (1943a). *Hayat Arkadaşı: İyi Bir Koca Nasıl Bulunur*, İstanbul: Arif Bolat Kitabevi.
- Tuğcu, Kemalettin (1943b). *Dişi Kuş: Kocanızı Nasıl Muhafaza Edebilirsiniz*, İstanbul: Arif Bolat Kitabevi.
- Urban, Rudolph Von (1949). *Sex, Perfection and Marital Happiness*, New York: The Dial Press.
- Van de Velde, Theodoor Hendrik (1968) *Ideal Marriage: Its Physiology and Technique*, New York: Random House.
- Volf, Thoser, Stop (1970). *Cinsi Faaliyet ve Bekârlık*. (Yayın yeri belli değil)
- Whiting (1956). *Her Dul Kadın Neler Bilmelidir*, İstanbul: Hadise Yayınevi.
- Wilson, Margery (1949). *Kadınlık Sanatı: Beğenilmek Elinizdedir*, Çev. Semih Yazıcıoğlu, İstanbul: Arif Bolat Kitabevi.
- Yazıcı Yakın, Aslı (2005). “Çeşme Sokağının Kayıp Çocukları: Kemalettin Tuğcu Romanları ve Disiplin”, ***Kebikeç: İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi***, (19): 189–209.
- Yolaç, Hilmi (1946). *İdeal Kadın: Ev İşleri, Ekonomi ve Teknolojisi*, İstanbul: Marifet Basımevi.
- Zeren, Zeki (1940). *Bekârlık ve Evlilik Bilgisi ve Öğütleri*, İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Zihnioğlu, Yaprak (2003). *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadınlar Birliği*, İstanbul: Metis Yayınları.

4. OTURUM
TOPLUMSAL CİNSİYET II

Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Erkek Müzisyen ve Kadın İzleyici Etkileşimi: İzmir Kadınlar Matinesi Örneği

Ruşen ALKAR*

ÖZET

Anadolu'nun eski geleneklerinden olan kadın eğlenceleri, sanayileşme sürecinin getirdiği yeni yaşam koşullarına bağlı olarak, kırsaldaki “geleneksel” yapısından uzaklaşmış, köy ve kent arasında kalan göçmen halkı yansıtan “modern” özellikler kazanmaya başlamıştır. “Batılılaşma” süreci içerisinde kapitalizmin gelişim sürecine dâhil olan ve satılabilir bir nesneye dönüşen eğlence kültürü, köy gibi kısıtlı bir çevrenin bulunduğu ortamlardan daha kozmopolit olanlara, gazinolara taşınmıştır. Kadınlar Matinesi geleneği aracılığıyla, kent karmaşasını yaşayan ev kadınlarını da tüketici konumuna getiren gazinolar, televizyon, radyo gibi kitle iletişim araçlarının bol seçenek sağlayan avantajlarına direnememişlerdir. Günümüzde İzmir şehir merkezindeki kadın matinelere, geçmişteki gazino kültürünün izlerini hala barındırmaktadır.

İzmir şehir merkezindeki Buca, Bornova ve İnciraltı semtlerinde 2,5 ay süreyle yürütülen bu çalışma bünyesinde, üç farklı sanatçı ile detaylı görüşmeler yapılmıştır. Matine kültürünün daha iyi çözülmesi amacıyla, mekân işletmecisi, müzisyen ve kadın katılımcılarla kurgusuz ve yarı kurgulu görüşmeler yapılmış; sanatçıların performansları kayıt altına alınmıştır. Matine araştırması esnasında, Alan Merriam'ın bir müzik pratiğini analiz etmek için gerekli bulduğu Davranış-Söylem-Tını unsurları dikkatle incelenmiş, “benzerlikler” ve “farklılıklar”ın saptanmasına ve bunların açıklanmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğlence Kültürü, Batılılaşma, Kadınlar Matinesi, Toplumsal Cinsiyet

Male Musician and Female Audience Interaction In the Context of Gender:

İzmir Women's Matinee Case

ABSTRACT

Entertainment for women, which is one of the old Anatolian traditions, has moved away from its “traditional” structure subject to the new conditions of life brought upon by the process of industrialization and has started to gain attributes that reflect the migrant people straddled between the village and the city. The culture of entertainment that has become a sellable commodity by being part of the development of capitalism within the process of “westernization” has moved from the more limited environments of villages to the clubs of cities. Clubs that have turned housewives who experience the conflict of city life into consumers by way of Women's Matinee tradition have not been able to resist mass communication tools such as television and radio. Today, the women's matinee at the Izmir city center still reflect traces of the club culture of the past.

Detailed interviews have been conducted with three different artists within the framework of this study that was carried out at the Buca, Bornova and İnciraltı neighborhoods of Izmir city center for a period of 2,5 months. Unstructured and structured interviews have been carried out with managers, musicians and female participants in order to analyze the matinee culture better; performances of artists have been recorded. The elements used by Alan Merriam to analyze a music practice, Behavior-Concept-Sound, have been examined carefully, “similarities” and “differences” and their explanations have been tried to be put forth.

Keywords: Entertainment Culture, Westernization, Women's Matinee, Gender

1. TÜRKİYE’DE KARMA VE KADIN EĞLENCELERİNİN GENEL SEYRİ

a) Anadolu’da Kadın Eğlenceleri

Anadolu’da gelenek olarak uzun yıllardır varlığını sürdürmekte olan kadın eğlenceleri, kadınların, gündelik yaşamın stresinden uzaklaştıkları, hemcinsleriyle girdikleri etkileşim aracılığıyla, cinsiyete dayalı kimliklerini yeniden tanımladıkları etkinlikler ola gelmiştir. Toplumsal olarak onaylanmış, erkeğin ihtiyaçlarına göre şekillenmiş bir evlilik düzeni içerisinde, ezilen ve zihinsel olarak etkisizleştirilen kadınlar, bu yıkıcı değerlerin önemsizleştiği kadın toplantılarında içlerini rahatlıkla dökmekte, sorunlarına ortak bulabilmektedirler. Şirin Özgün, Anadolu’daki tefçi kadınlarla ilgili çalışmasında bu toplantıları, kadınların yaşadıkları koşullara uyum sağlama stratejileri geliştirdikleri, çatışmalar yaşadıkları ataerkil iktidar ilişkilerini yeniden ürettikleri, fakat aynı zamanda bu koşulları lehlerine çevirerek, ayakta kalma, direnme için stratejiler geliştirdikleri ortamlar şeklinde tanımlamıştır(Özgün-Uncu, 2009: 55). Anadolu’da çoğunlukla kına, düğün gibi aile kurumunu destekleyen eğlencelerde bir araya gelen kadınlar için müzik, bastırılmış öfkenin ve hayal kırıklıklarının dışa vurulmasında önemli bir araç görevi görmektedir. Sosyal hayatın erkeği temsil eden akışı içerisinde silikleşen kadın, müzik icra ederek ya da müzik icrasının hedeflenen öznesi konumuna gelerek, kendine zaman ayırmanın hazzını yaşamakta ve özgüven tazelemektedir.

Özdemir, köy ve kasabalardaki kadın eğlencelerinin erkek toplantılarının aksine daha gevşek yapıda olduğunu gözlemlemiştir (Özdemir, 2005:118). Bunu erkeğin temsil ettiği ‘kural ve eril düzen birlikteliği’ne bağlayan Özdemir’in yaptığı bir diğer saptama, kırsal kesimdeki kadın eğlencelerinin, değişen yaşam koşulları karşısındaki duruşudur. “... eril eğlence dünyasının, yeniliklere daha açık yapısıyla hızla değişmesine karşın, bilhassa kırsal alandaki kadınlara özgü eğlence sisteminin aynı hızda değişmediği gözlenmektedir”(Üner’den aktaran Özdemir, 2005:142). Bu durumun temelinde, kadın ve erkeğin belirlenmiş sosyal statüleri arasındaki eşit olmayan görev dağılımının payı vardır. Kadın, aile tarafından tanınan arkadaşlardan ve aile üyelerinden oluşan dar çevre içerisinde, tekrara dayalı işlerle meşgulken, erkeğin bu alanlardaki sınırları daha gevşek, sorgudan uzaktır. Belirlenen davranış kalıpları içerisinde tüm kadınların benzeşmesini salık veren bu sistem, kadınların evsel işler dışındaki mevzulara dair fikir edinmesini sakıncalı bulmaktadır. Hemcinslerinden ayrıştırıcı kişilik özellikleri törpülenen kadınların sosyal aktiviteleri de, yaşam koşullarına paralel olarak durağan, sakıncasız ve tekrara dayalı olmakta, “kişilik” olgusunun temsili olan erkeklerin eğlenceleri ise, modern yaşam koşullarıyla etkileşime daha kolay geçmekte ve dönüşmektedir. Özdemir, kırsal bölgelerde, “kadın ve erkeğin bir aradalığının söz konusu olduğu ortamlarda, ‘kadınların genellikle izleyici, erkeklerin de hem izleyici, hem icracı’ olduklarını gözlemlemiştir (2005:139). “Modernleşme” ile birlikte, kadınların herhangi bir kısıtlama olmaksızın eğlendikleri, icracı olabildikleri toplantılar değişime uğramaya başlamıştır. Özgün, Anadolu’daki tefçi kadınlar örneğinden hareketle bu değişimin kadınların aleyhine olduğunu vurgulamıştır. Kitle iletişim araçları ve müzik endüstrisinin gelişimiyle yeniden şekillenen kına, düğün gibi eğlencelerde ‘erkeklerin eğlendiği, kadınların izlediği’ bir anlayış hakim olmaya başlamış, kadınların özgürce hareket edebildikleri alanlar iyice daralmıştır(Özgün, 2009:43-44).

b) Köyden Kente Göç ve Arabesk Müzik

1950’li yıllar, Türkiye’de, sosyal, politik ve ekonomik alanlarda kapitalist ilişkilerin yoğunlaştığı, aynı zamanda köyden kente göç olgusunun şekillendiği bir dönemi temsil etmektedir. Çoğunlukla ekonomik gerekçelerle köylerini terk eden ve geldikleri şehirde katı yaşam koşullarında mücadele etme durumunda kalan ‘göçmen’ler, bu yeni koşullarla girdikleri etkileşimin bir sonucu olarak, kimliklerini yeniden tanımlama ihtiyacı duymuşlardır. Birbiriyle çatışma halinde olan ‘geleneksel’ ve ‘modern’ yapılar arasında sıkışan köylü-kentli insan, bu ruh hali içerisinde, yaşamın her alanında varlığını hissettiren ‘birleştirici’ bir ‘karma’ kültür yaratma ihtiyacı hissetmiştir. Şehrin

kıyılarına kurulan derme çatma gecekondu, şehir merkeziyle ile varoşu birleştiren minibüsler, arada kalmışlığın ifadesi olan arabesk müzik bu ‘karma’ yapılara örnek teşkil etmektedir.

“Arabesk müzik resmi olarak dışlanan ve küçümsenen Klasik Türk Müziği ve Türk Halk müziği geleneklerinin –hem sözel hem müziksel bazı ifade öğelerinin- savunulması fakat kendiliğinden oluşan modernleşen hayat pratiği içinde ve Batı müziği etkisi sonucu oluşmuş *karma* bir müzik tarzıdır”(Özbek, 1991:145).

Arabesk müzik, göçle girilen yeni toplumsal koşulların çelişkilerini, geleneksel motifleri batı tınısında birleştirerek vermeye çalışmıştır. Cem Behar, Türkiye’de müzik alanında da uzun yıllardır var olan bu “geleneksel” ve “modern” çatışmasının köklerini 1920-30’lardaki devlet müdahalelerine bağlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Batılılaşma ülküsü gerekçe gösterilerek “geleneksel” Türk halk ve Türk sanat müziklerine yasaklar getirilmiştir. 1960’larda ortaya çıkan arabesk müzik ise, “doğulu” ve “gecekonducu” müzik gibi sıfatlar yakıştırılmış, resmi ideoloji tarafından sakıncalı bulunmuştur. Martin Stokes, *Türkiye’de Arabesk Olayı* adlı kitabının araştırma safhasında, arabeskin toplu taşıma araçlarında yasaklı bir dönemde -1986- Türkiye’de bulunmuş, bu yasaklara rağmen, minibüslerde arabesk şarkıların sözlerini içeren çıkartmaların bulunduğunu gözlemlemiştir(1998:155).

c) Kitle iletişim Araçları ve Eğlence Kültürü

18. yüzyıl sonlarında başlayıp 1950’lerde teknoloji ve kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle farklı bir boyuta taşınan bu ‘karma’laşma sürecinde, eğlence kültürü bir boş zaman etkinliğine dönüşmüştür. Kahvelere has ‘Alaturka’ gösterileri ‘Alfranga’ mekanlarla birleştiren gazinolar, köy ve kent eğlencelerinin uzlaştığı ortamlar olmuştur(Erol, 2002:86). Kırsal eğlence anlayışını, kentli olanla birleştiren gazinolar, karma(kadın, erkek) müşterilere hitap ediyor gibi görünse de, temelde erkek dinleyicinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenmişti. Rakow, Gilman’ın görüşlerinden hareketle, erkeklerin, kadınları boş zaman etkinlik biçimlerinden dışlayarak insani etkinlikleri tekelleri altına aldıklarını ve erkeksileştirdiklerini belirtmiştir. Gilman’a göre bu ‘kurmaca’, ‘kadın yaşamının doğru bir görüntüsünü hiçbir zaman vermezken, insan yaşamının çok azını ve erkek yaşamının orantısız bir biçimde çoğunu vermiştir’(Aktaran Rakow, 1995:18). Kadınlar cinsel obje olmaktan kaçamadıkları bu ortamlarda, erkeklerin eğlencesine eşlik eden ikincil bireyler olarak bulunmuşlardır. Kapitalist ideolojinin prensiplerine uygun olarak, daha fazla tüketiciye ulaşma kaygısıyla hareket eden gazinolar, kadınların bu ihtiyaçlarını verimli bir kâr alanına dönüştürmüştür. Mekânın karma müşteriyle ilgili yoğunluğunun en az olduğu, ev kadınlarının daha rahat katılım sağlayabildikleri gün ve saatlerde -genellikle Çarşamba günleri öğleden sonra- düzenlenen *Kadınlar Matinesi* eğlenceleri, kadınların hemcinsleriyle boş zamanlarını geçirdikleri, gündelik hayatın sıkıntılarından geçici de olsa kurtuldukları etkinlikler olmuştur. Zamanla TV, radyo gibi kitle iletişim araçlarının eğlence kültürü üzerindeki etkisinin artması, gazino gibi görece pahalı ve kısıtlı seçenekler sunan ortamların popülerliğini kaybetmesine sebep olmuştur. Bu araçların zaman mekan ayrışması yaratarak, insanları uzak coğrafi konumlara rağmen bir araya getirebilme becerisi, özellikle aile çevresinden uzaklaşmakta sorun yaşayan ev kadınları için işlevsel bir durum arz etmiştir.

Gazino bünyesinde gerçekleştirilen kadın matinelerindeki sanatçı-izleyici etkileşiminin günümüz koşullarıyla kıyaslanması, yazılı kaynak yetersizliği sebebiyle mümkün olmamıştır. Kendi yürüttüğüm araştırma kapsamında topladığım veriler ise, günümüzdeki matinelerin televizyon kültürü ile yakın bir etkileşimde olduğunu ortaya koymaktadır. İzmir şehir merkezindeki Buca, Bornova ve İnciraltı semtlerinde gözlemlediğim matinelere katılan kadınların büyük oranda ev kadını olması, bu etkileşimin sebebine dair önemli bir ipucu sunmaktadır. Hobson, ev kadınlarının, televizyon ve radyoyu bir serbest zaman etkinliği aracı olarak değil, gündelik hayatlarının ayrılmaz bir parçası olarak gördüklerini ifade etmektedir(1995:147). Hobson’un Amerika’daki araştırmasına göre ev kadınları, kendi yaşantılarıyla ilgili bir bağ kuramadıkları haber, spor ve tartışma programlarının

yerine, magazin ve ‘pembe dizi’lerle ilgilenmekte, cinayet, felaket gibi haberleri ise, aile bireylerinin güvenliğini tehdit edebilecek ihtimaller olması sebebiyle seyretmektedirler(1997:158). Erkek dünyasına ait olduğunu düşündükleri ‘eğitici ve eğlendirici’ programlar yerine, ‘eğlendirici’ programları tercih etmektedirler.

“Pembe dizilerin ailenin vazgeçilmezliğini onaylamaya hizmet ettiklerini bilmek önemlidir. Pembe diziler bunu, ideal aileyi sunarak değil, sürekli karışıklık içindeki bir aileyi sergileyerek bu ailede ortaya çıkan birçok kötülüğe izleyicilerin hoşgörü ve anlayışla bakmalarını sağlayarak yapar” (Modleski, 1995:105).

Modleski’nin saptamasına göre, pembe dizilerde, kadın karakterlerin kürtaj, evlilik dışı ilişki ya da kariyer hırsı gibi ‘affedilebilecek’ kusurları sıklıkla işlenirken, homoseksüellik gibi aile kurumunu temelden sarsacak konulara girilmemekte, ailenin devamlılığı özenle vurgulanmaktadır. Hiç bitmeyen ve herhangi bir konu hakkında uzun süreli odaklanmaya fırsat vermeyen yoğun ev işyeri, dizileri de bu yönde şekillendirmekte, bol tekrara dayalı, sonsuzluk hissi verecek derecede ağır tempo ile ilerleyen senaryolara yönelmektedir.

Radway, Rakow’un ‘sevda romanı’, Hobson’un radyo DJ’liği ve Amerikalı ev kadınlarına dair yaptıkları saptamalar, televizyon kültürünün hâkim olduğu günümüz Türkiye’inde de geçerlidir. Örneğin Rakow, sevda romanı okuma ediminin, kadını, ‘başkaları için her zaman hazır olması’nı talep eden ataerkil söylemin dışına çıkardığını ve bir direnme biçimi geliştirdiğini gözlemlemiştir. “... çünkü erkek kahraman aşkın ve insani ilişkilerin kadınsı dünyasının, ünün ve başarının kamusal dünyası karşısındaki önceliğini kabullenmekteydi”(Radway’dan aktaran Rakow, 1995:33-61). Hobson ise, radyo aracılığıyla kadınlara ulaşan DJ’lerin, kadınlar için ‘tehlikesiz bir cinsel nesne’ye dönüştüklerini belirtmektedir. Kadının hayatındaki ‘yitik’ arkadaşı canlandıran bu DJ’lerin ortak yönleri, ailenin ve anneliğin kutsallığını vurgulamalarıdır. Bunun yanında Hobson’a göre radyo, kadınların ‘evlenmeden önceki boş zaman etkinliklerinin müzikli anımsatıcısı’dır(1995:153). Türkiye’deki televizyon kültürü de bu söylemleri desteklemektedir. Kadın, kendi zevkine göre belirlediği bir ya da birkaç dizi aracılığıyla ev işlerine geçici bir ara vermekte, haber, sağlık, magazin programları aracılığıyla aile kurumunun devamında kendi rolünün önemine ikna olmaktadır.

2. GÜNÜMÜZDE İZMİR KADIN MATİNELERİ

a) Buca, Bornova ve İnciraltı’nda Gerçekleşen Matinelerin Genel Görünümü

İzmir kadın matinelerinde sergilenen performanslar, güncel televizyon yayınıyla yakın etkileşim halindedir. Matinede sahne alan solist ve müzisyenler gerek tını, gerekse, davranış ve söylem itibarıyla ev kadınlarının yaşamında önemli bir yere sahip olan televizyon kültüründen faydalanmaktadır. En çok izlenen dizilerdeki karakterleri taklit etmek, ya da bir dizinin son bölümündeki olayları konuşmak, sağlık ve magazin programlarındaki söylemleri bazen esprili bir dille çarpıtmak, farklı ilçelerden gelmiş olsalar da kadınları aynı noktada buluşturmaktadır. İnciraltı *Turkuaz Eğlence Tesisleri*’nde Mikrop lakaplı Hikmet’in her Çarşamba sahne aldığı matinede geri vokal yapan 21 yaşındaki Emre, sahnedeki müzisyenleri “jinekolog”, “İzdivaç müzisyeni”, “Seda Sayan’ın oğlu” şeklinde tanıtmış, Mikrop’u ise, *Beyaz Show*’la ünlünen “o bir gazeteci, o bir sanatçı...” sözleriyle takdim etmiştir.

Mikrop Hikmet’in matinesine, Urla, Menemen, Alaşehir, Turgutlu gibi taşra ilçelerinin yanında Buca, Bornova, Balçova gibi şehir merkezindeki ilçelerden de katılım yüksektir. Arkadaş ya da komşularla matineye katılmayı tercih eden kadınlar için 400-500 kişilik bu kalabalık, tanınma riskini azaltması itibarıyla, eğlence dozunun artmasına katkı sağlamaktadır. Mikrop’un matinesinde görüştüğüm ev kadınları, psikolojik olarak büyük baskı altında olduklarını, birçok kadın gibi kendilerinin de bir dönem depresyon ilacı kullandıklarını, fakat matinelere gelmeye başladıklarından

bu yana ilaç desteği almaya gerek duymadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, düğün, kına gibi aile ya da eşleriyle gittikleri karma eğlencelerde, olumsuz eleştiriler almamak adına ölçülü davrandıklarını, matinelere de ise böyle bir kısıtlama hissetmediklerini ifade etmişlerdir.

“Kadınların doğal olarak anneliğe yakın oldukları veya içgüdüsel anlamda pasif ve mazoşist oldukları, heteroseksüelliğin olağan sayıldığı ama eşcinselliğin açıklanması gerektiği, kadınların üzerinde üstünlük sağlamaya odaklanan eril psikolojinin klinik analize ihtiyaç duymadığı, dişil saldırganlık ve şiddet; özel açıklamalar gerektirse bile, eril saldırganlıkların gerektirmediği varsayımını içerir”(Herman ve Chodorow’dan aktaran Duman, 2010:48) .

“Histeri” kelimesinin “rahim” anlamında gelen *uterus* kelimesinden türetilmesindeki analogi de görüldüğü gibi, kadınların yaşadığı psikolojik sorunlar, onların biyolojik gerçekleri gibi algılanmaktadır. Aile kurumu içerisinde kendisine yüklenen görevleri yapamayan, ruhsal ve cinsel olarak tatmin olamayan birçok kadın, ilaç destekli psikolojik tedavi görmektedir. Erkek mantığıyla işleyen insan ilişkilerine ayak uydurmaya çalışan kadınların yaşadıkları sorunlar, “zayıflık”la açıklanmakta ve görmezden gelinmektedir. Heteroseksüelliğin, “normal” kabul edildiği kültürel sistemde, eşcinsellik de tedavi edilmesi gereken bir hastalıktır.

Matinelere gelen kadınların büyük bir çoğunluğu orta yaş ve üzeridir. Özellikle Bornava, Keyf-i Sefa restorana gelen matine müşterilerinin yaş aralıkları 95’e kadar genişleyebilmektedir. Bekar ya da genç kadın sayısındaki oran matinelere göre değişiklik göstermektedir. Topladığım veriler kadınların karma eğlencelerde daha iyi eğlendikleri yönünde olmuştur. Kadınlar, “Kadın kadına daha iyi mi eğleniyorsunuz?” sorusuna ilk başta “Hayır, fark etmez” cevabını vermiş fakat konuşma ilerledikçe –güven ortamı oluştuğça- bunun doğruluğunu kabul etmişlerdir. Emekli ve aslen İstanbul’da yaşayan Cahide Hanım, karma eğlencelerde bazı erkeklerin “rahatsız edici” davrandıklarını, kadınların bu sebeple kendilerini kısıtlamak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Buca Sini’de sadece matinelere katılan Haluk ise karma eğlencelerde, kadının, yanındaki erkeğin izin verdiği ölçüde eğlendiğini ifade etmiştir.

“Şimdi öyle bir şey var ki... Hanımlar kendi kendilerine eğleniyorlar. Çıkıyorsunuz, oynuyorsunuz, gayet rahat hareket ediyorsunuz. Erkek yok etrafınızda bi şey yok... Hanımlar çıkıyorlar istedikleri gibi oynuyorlar orada” (Cahide, 75).

“Yani içkili yer ve gece olduğu için tabi ki yalnız gelen kadınlar biraz daha hareketlerine dikkat ediyorlar. Sağa, sola bakmıyorlar. Tabi ki namuslu kadınlarsa bunlar. Yanında bir erkekle gelen kadın varsa, e tabi ki yanındaki erkeği opsiyonuna göre, yani ne kadar opsiyonu varsa o kadar hareket edebiliyor. Bazen de durum tam tersi oluyor. Erkek de kadının opsiyonuna göre hareket edebiliyor”(Haluk, 34).

b) Toplumsal Cinsiyet Bakımından Matinellerdeki Erkek Müzisyenlerin Giyim ve Davranış Kodları

Matinelere sahne alan solistler toplumsal olarak kadına yakıştırılan bazı giyim, davranış kodlarını benimsemişlerdir. Giyim kodlarının kullanım oranı matine solistine göre değişiklik gösterse de, “şefkatli”, “sırdaş”, “işveli” gibi davranış kodları üç sanatçıda da ortaktır. Heteroseksüel oldukları söylemini vurgulayan solistler, performanslarını tanımlamak için “kadınsı” yerine, kadınlarla iletişim kurma becerisini öven “kadına yakın” tabirini daha uygun bulmuşlardır. Kadınsı sunumda belli ölçülerde kalmanın gerekliliğini vurgulayan solistler, “abartılı” davranışların seyirciyi rahatsız edebileceğini belirtmişlerdir. Bornova *Keyf-i Sefa Restoran*’da sahne alan, evli ve iki çocuk babası Ferit Türkkan, kadınlar tarafından çok beğenilen ve istenilen göbek şovu hakkında şöyle konuşmuştur.

“Şimdi çok yapmıyorum onu, çünkü çok yaptığında yanlış düşünceler... Halkımızın yani hemen fikirleri değişiyor. Ki, öyle olmadığım halde bile düşünenler oluyor, muhakkak ki. O da insana,

haliyle, belki başka bir insana dokunmayabilir ama evli barklı bir adam dokunuyor yani. O yüzden elimden geldiğince, biraz daha kendimi kısıyorum o konuda. Ama onların, rahatsız göndermemek için, bazı şeyler de oluyor” (Ferit, 36).

Ferit, masalara çıkıp, beline şal takarak yaptığı göbek şovun, insanları cinsel yönelim itibariyle yanlış düşüncelere sevk edebildiğini, bu sebeple kontrollü bir şekilde göbek attığını belirtmektedir. Buca *Sini Restoran*’da sahne alan Haluk Elvan ise, bu ‘efemine’ tavırları işinin bir gereği olduğu için uyguladığını ve bu sunum dozunun mekâna ve seyirciye göre ayarlanması gerektiğini belirtmiştir.

“Tabi ki onu karşıdan kokluyorsunuz. Önce küçük, küçük dozajlarla halinde veriyorsunuz. Yiyorsa biraz daha dozajı artırıyorsunuz. Yemiyorsa çekiyorsun şıngayı, o dozda ayarlıyorsun” (Haluk Elvan, 34).

Farklı mekânlarda sahneye çıkan üç solist de, matinelерinde mutlaka dans performansı sergilemektedirler. Mikrop kendi yorumunu kattığı “yılan dansı”yla, Ferit kalçasına bağladığı şalla masa üstlerinde yaptığı “göbek şov”la, Haluk ise kafasına koyduğu viski bardağıyla yaptığı dansla seyircilerini etkilemektedirler. Matineyi şova çeviren küçük gösteriler Hikmet’in matinesinde daha dikkat çekici boyutlardadır. Hikmet, matine boyunca sık sık orkestrayı susturarak şarkıyı sadece kadınlarla söylemekte, matinenin ortalarında orkestra elemanlarını dışarı çıkartıp, kadınları çalgıların başına geçirmekte ve onlara sahnede performans sergileme şansı tanımaktadır. Hikmet, benim bulunduğu matinede oluşturduğu gruba *Grup Domestos* adını vermiştir.

“Kadınları orkestranın başına oturtuyorum, türbanlılar oluyor, yaşlılar oluyor. Hayatı boyunca bateriyi yakından görmemiş, kemanı görmemiş, kemanın teline dokunmamış, darbukayı hiç ellememiş, klavyenin tuşlarına hiç basmamış, mikrofondan sesini hiç duymamış, kanunun ilk defa tellerine dokunmuş. E, onlar için ömür boyu unutulmaz bir deneyim” (Hikmet, 36).

c) Batılılaşma Öncesi Osmanlı Toplumunda Eşcinsellik Olgusu

Görüştiğim mekân işletmecileri, kadın matinelерinde sanatçı olarak bir kadın ya da “maskülen” bir erkek sanatçı çıkarmayı denediklerini fakat istedikleri katılımı sağlayamadıklarını, “efemine” erkek sanatçıların kadınlarla daha iyi etkileşime geçtiklerini belirtmişlerdir. İşletmeciler, sahnede “efemine” bir erkek sanatçının olmasını eğlence mekânının huzuru ve güvenliği açısından daha avantajlı bulduklarını belirtmişlerdir. Böylelikle eşler birbirlerini kıskanmamakta daha keyifli bir ortam oluşmaktadır.

“Bakıyorsunuz efemine sanatçılar ya da efemine görünen sanatçılar bayanların bulunduğu ortamda daha rahat olmasını sağlıyor. Nedir bu, işte giyimi kısa olabilir, dekolte olabilir. Bayan içerde rahat davranıyor. Neden çünkü bir erkek sanatçı yok. Dolayısıyla bütünleşmek adına daha kolay adaptasyon oluyor. Bi de o efemine erkeğin ya da efemine sanatçının yaptığı hiçbir şey kadına dokunmuyor. Yani benim gibi böyle sert bir adam, çıksa böyle bir espri yapsa, ‘ne diyon kardeşim’ tepkileri verilecekken, ama o adam görünümlü efemine adam istediğini söylüyor. Bayan da orda hiçbir tepki vermiyor daha ziyade gülüyor” (Mustafa, 58).

Kadınlar, bu sanatçıları “kadınsı bir şeytanlık” ve “erkeksi duygusuzluk” taşımadıkları için sevdiklerini ifade etmişlerdir. Kadının düşüncelerini ve duygu dünyasını önemseyen bir karakteri canlandırmaları itibariyle ‘yitik’ bir hayat arkadaşı rolünü oynamaktadırlar. Bunun yanında araştırma boyunca Yüksel’in yaptığı tespiti destekleyen söylemler de karşıma çıkmıştır. Kontrolü kendi elinde tuttuğu, kendi ihtiyaçlarına göre düzenlenen bir eğlence kültürü, kadına, erkek dünyası karşısında bir zafer duygusu yaşatmaktadır.

“Sahnede ya da perdede izlenen eşcinsel ya da kadınsı erkek yıldız, anatomik olarak erkektir. Ancak cinsel kimlik açısından kadının kodlarını kullanmaktadır. ... Kadınsı yaniyla barışık olan erkek yıldız,

kadın izleyici için toplumda başat olan erkek, heteroseksüel, yetişkin egemenliğine karşı kazanılmış bir zafer niteliği taşır”(Yüksel’den aktaran Erol, 2002:93).

Erkeklerin kadınsı bir sunumla sahneye çıkmaları Osmanlı döneminde *köçek* geleneğiyle söz konusu olmuştur. Erkeklerin bulunduğu ortamlara kadınların girmesi yasak olduğu için, eğlencelerde dansöz rolünü erkek oynamak durumunda kalmıştır. “... çalgı eşliğinde oynamayı meslek edinmiş *çengiler* kadınlar arasında, bu işi kadın kılığına girerek yapan erkekler *köçek* ve *tavşanlar* ise padişah huzurunda yapılan eğlencelerde” dans etmişlerdir(Çolakoglu, 2010: 188). Bardakçı, biseksüel bir cinsel yönelimi benimseyen tipik Osmanlı erkeğinin 18. yüzyıldaki Avrupalılaşma süreciyle birlikte heteroseksüelleşme sürecine girdiğini iddia etmiştir. “Bir zamanlar kendi cinslerine meyleden erkeklerin daha sonra kadınlara dönmeleri yahut eski alışkanlıkların gizlenmeye başlanması, Avrupalılaşma yolunda ilk adımların atıldığı, Tanzimat’tan, yani 1839’dan sonradır”(Bardakçı’dan aktaran Güven, 2009:109). Foucault, eşcinselliğin 1870’li yıllarla birlikte tıbbın incelediği bir alana dönüştüğünü belirtmiştir. “...böylece eşcinsellik herkesin zaman zaman tecrübe edebileceği bir cinsel eylem olmaktan çıkarılarak, yalnızca belli bir sınıfın hastalıklı cinselliği olarak tecrit edilmiştir”(Foucault’dan aktaran Güven, 2009:109). Güven, Osmanlı edebiyatının ‘realist roman’ akımına dâhil olan, IV. Murat döneminde (1623-1640) yaşanan bir eşcinsel aşkı anlatan *Hançerli Hanım Hikaye-i Garibes*i adlı romanın bu söylemleri desteklediğini belirtmiştir. Meddahlar tarafından eğlencelerde anlatılan ve ilk olarak 1851’de basılan bu eserde, birbirine aşık olan iki genç erkeğin, toplum tarafından onaylandığı görülmektedir(Güven, 2009:104).

d) Kadın Matinelerinde Zeki Müren Etkisi

Araştırmam esnasında Zeki Müren adı, gerek örnek alınmış bir rol model olması itibarıyla, gerekse sesine ve yorumuna duyulan hayranlığın vurgulanması vesilesiyle sıklıkla dillendirilmiştir. Matine sanatçılarının repertuarına, seyirci ile etkileşimine bakıldığında, Zeki Müren’in etkisi açıkça görülmektedir. Çaldığı gazinolardaki sahne platformunu T harfi şeklinde düzenleyerek, seyircisiyle yakın temas edebilecek hale getirmiş, çeşitli dernek ve hayır kurumlarına yaptığı bağışlarla insanların gönlündeki yerini genişletmiştir. Sahneye kendi yaptığı kostümlerle ve süslü takılarla çıkan Zeki Müren’in cinsel eğilimi çok merak edilmiş ama görünmeyen bir “mutabakat” gereği bu konu sanatçıyı yıpratmak noktalara getirilmemiştir (Erol, 2002:92). Sahneye çıktığı ortamda disiplin sahibi olan sanatçı, repertuarına ağır Türk sanat müziği şarkılarıyla başlayıp güncel, popüler olana doğru gitmiştir. Toplumun, bazen de kocalarının baskısıyla erkek solistleri rahatça izleyemeyen kadınlar, kendi cinslerindenmiş gibi gördükleri Zeki Müren’le rahatça ilgilenbilmişlerdir(Torun, 2002:136).

“Yirmi yaşındaki genç kızdan, beş vakit namazını eksik etmeyen yetmiş yaşındaki nineye kadar, Zeki Müren’in en tutkulu hayranları kadınlardı. Erkek ya da kız çocuklarını yanlarına alıp görece uygun matinelerde Zeki Müren’i izlemek için gazinoları dolduruyorlar, gazinoya gidemeyenler ise Türkiye’nin dört bir yanında yaptığı konserlerini dört gözle bekliyorlar ya da en azından filmlerini hiç kaçırmıyorlardı”(Erol, 2002:93)

Turkuaz’da sahne alan Mikrop Hikmet, hayır kurumlarıyla yakın bir ilişki içindedir. Kostümleri üzerindeki taşlı desenleri kendisi yapmaktadır. 500 kişilik matinelerde bile her masayı tek tek dolaşarak, fotoğraf çektirmekte, kısa sohbetler yapmaktadır. *Sini*’de sahne alan ve aralarda mutlaka kostüm değiştiren Haluk, ortamda kontrol sahibi kişinin kendisi olduğunu belirtmiştir. *Keyf-i Sefa* sanatçısı Ferit’in kadın dinleyicileri, Türk sanat müziği dinleme ve geçmişi yâd etme maksadıyla matineye gelmektedirler. Ferit’in sesini Zeki Müren’e benzeten ve kendisine hayran olan Cahide Hanım, sanatçıların cinsel durumlarıyla ilgilenmediğini, onun için önemli olan şeyin sanat olduğunu vurgulamıştır.

“Bazı kimse vardır. Mesela Zeki Müren gibi. Zeki Müren herkese hitap eder. Değil mi, öyle bir sanatçıydı O... Biz onun başka tarafına bakmaz. Biz onun sanatına bakarız. Bizim için önemli olan sanattır” (Cahide, 75).

Araştırmam esnasında, sahnede politik unsurların kullanımına dair iki farklı durumla karşılaştım. Haluk, sahnede asla politika yapmadığını, hatta tuttuğu takımı bile açıklamadığını ifade etmiştir. İnsanların eğlenmek için orda olduklarını, kimsenin keyfini kaçırarak bir durum çıkmaması için bun dikkat ettiğini belirtmiştir.

“Sahnedeki sanatçının tuttuğu takım olmaz, politik düşüncesi olmaz, olmaması gerekir, çünkü orda sen insanları mutlu etmekle yükümlüsün. Bu anlamda parayı kazanıyorsun. Tutup da yani ben solcuyum sizi bok sağcılar, pis faşistler, pis komünistler olmaz. Burda işte profesyonellik devreye giriyor. Başörtülü kadın ile travestiye de aynı hanımefendilik ölçüsünde davranıyorsunuz” (Haluk, 34).

Ferit ve Hikmet ise “Atatürkçü” duruşlarını seyircileriyle paylaşmakta bir sakınca görmemektedirler. Hikmet her matinesinde kadınlara 10.yıl marşını söyletmekte, vatan kavramının kutsallığını vurgulamaktadır. Ferit ise “Türkkan” olan soyadını taşımaktan gurur duyduğu için, matinelere adını değiştirmeden çıktığını ifade etmiştir.

e) İzmir Kadınlar Matinesi Gelenğinde Müzik

Matineye katılan kadınların solistte bulunmasını istedikleri en önemli özellik seyirciyle iyi iletişim kurması ve iyi eğlendirmesidir. Mikrop Hikmet, matine dinleyicilerinin sesiyle ilgilenmediğini, sadece eğlenmeye odaklandıklarını açıkça ifade ederken, Ferit ve Haluk bunun tersini belirtmişlerdir. Dul ve çalışan bir kadın olan Berrin Hanım, müzisyenin seyirci ile iletişimi ve sesinde olması gereken özellikleri şöyle ifade etmiştir.

“Müzik çok önemli olur mu... Ses de önemli, Müzik de önemli. Eğer o seste o çekicilik yoksa yalnız kuru kuru bir ses... Sesi kötüyse eğlendiremez canım. Etkileyecek yani sesi de” (Berrin, 43).

“Müzisyen, canlı tutmayı bilecek, insanlarla birebir konuşacak, zaten insanlar stresten gerilmiş. E burda iki tane güzel şeyle, sözle, insanlar rahatlasın yani. Konuşmasını bilmesi lazım yani ” (Berrin, 43).

Aşağıdaki tabloda beğeni sırasına göre yazılan müzik türlerden de anlaşılacağı gibi, Türk sanat müziği sevilen müzik türleri arasında çoğunlukla birinci sıradadır. Roman müziği ise, kadınların matineye gelme amaçlarına en iyi hizmet eden müzik türüdür. Oynayarak “stres atan” kadınlar, Roman müziği dinlerken Çingene kültürünün “anı yaşama” prensibini de uygulamaya sokmaktadırlar.

“Çingenelerin hayata ilişkin duruşlarını belirleyen özelliklerinden birisi de, geçmişle ilgili tüm bağlarını koparmış olmaları, geleceği ilişkin ise hiç beklentilerinin olmamasıdır. Kısaca ‘zamansızlık’ olarak tanımladığımız bu duruşun bir tek tutanağı vardır, o da, bugünü yaşamaktır”(Duygulu, 2006:45).

Duygulu, bulundukları yörenin yemek, dans ve dillerini kolaylıkla benimseyen ve bunları kendilerinden motifler ekleyerek dönüştüren Çingenelerin, o coğrafyanın müziğine de ilgisiz kalamayacaklarını belirtmiştir. Örneğin Muğla bölgesindeki Çingeneler, davul zurna çalmakla ünlenmiş olmalarının yanında, bölge için önemli bir performans çalgısı olan bağlamayı da icralarına katabilmişlerdir(Duygulu, 2006:172) .

Ferit’in orkestrasında org çalan Serdar da bu söylemi destekleyecek örnekler vermiştir. Serdar, Çingenelerin her türlü şarkıyı kendilerine göre yorumlayabildiklerini ve insanlara bu yeni halini kolaylıkla kabul ettirdiklerini belirtmiştir. Son zamanlarda lise ve ilköğretim çağındaki gençler arasında ünlene “Apaçi” isimli şarkı da bu dönüşümün çarpıcı bir örneğidir. Şarkı gençlerin

beğendiği haliyle dijital bir tınıya sahipken, Çingene müzisyenler tarafından darbuka, keman gibi çalgılarla icra edilerek, orta yaş kadınların eğlence müziği zevkine hitap eder hale getirilmiştir. Kadınların oynama dürtüsünün harekete geçirmekte çok başarılı olan yeni Apaçi düzenlemesi, Haluk ve Hikmet tarafından sıklıkla kullanılmaktadır.

Serdar Arabesk müziğin genellikle karma matinelere tercih edildiğini belirtirken, Hikmet, kadınların Arabesk müziğe karşı olumsuz bir yargı ile konuştuklarını, fakat icra esnasında bu müziğe içtenlikle katıldıklarını belirtmiştir. Benim gözlemlerimi de destekleyen bu durum, kadınların söylem ve davranışlarının çeliştiği bir noktaya işaret etmektedir. Hikmet, bu küçümseyici bakışın Türk halk müziği için de geçerli olduğunu, insanların bu müziğe “tezek kokuyor” gibi yakıştırmalar yapabildiklerini ifade etmiştir. Güncel pop müziği ise örneklerinin matinedeki konumu da bize ilginç detaylar vermektedir. Her ne kadar değişken bir durum arz etse de, ortalama katılımcı yaşı 40-50 olan matinelere pop müzik, dinleyiciye arzulanan “nostalji” duygusunu verememektedir. Bu durumu Ferit’in 16 Nisan Cumartesi günü gerçekleşen matinesinde yakından gözlemledim. Roman havalarında sahneye çıkıp oynayanların sayısı oldukça yüksek iken, bilgisayar arıcılığıyla verilen pop şarkılarına ilgi düşük olmuştur. Matine sonrasında görüştüğüm müzisyen Serdar, daha genç bir kalabalığın olduğu matinelere durumun değişebildiğini vurgulamıştır. Fakat bu örnek, kadın matinesine gelen kadınların müzik beğenisi hakkında bize önemli bir ipucu vermektedir. Haluk, “kadınlar bildikleri her şarkıyı sever” şeklinde bir ifadeyle bu durumu anlamama yardımcı olmuştu. Sadece oynamak ve göbek atmak maksatlı bir şarkı söz konusuysa bu ritim çalgılarına uyarlanmış her şarkı için geçerli olabilirdi, fakat yavaş ve duygu yoğunluğu fazla olan şarkılar için bu genelleme durumu tam açıklamamaktadır. Hikmet ise gizli aşktan, hayatın hızla akıp gitmesinden bahseden şarkıların, kadınları evlenmeden önceki hayatlarına, yaşadıkları ilişkilere götürdüğünden bahsetmiştir.

Ritim çalgılar, bir matine orkestrasında “olmazsa olmaz” çalgılardandır. İşletmeci Mustafa Bey, orkestrada ritim sazların eksikliğini, “etli bir yemekte et olmaması”na benzetmiştir. Bunun yanında Serdar, orkestrada keman, klarnet gibi bir “renk sazi”nin olmasının da gerekli olduğunu ifade etmiştir. Üç matinede de, solistten sonra en çok sözü geçen ve “maestro” diye tabir edilen bir müzisyen mutlaka bulunmaktadır. Orkestraya alınacak elemanları “maestro”larıyla birlikte seçen solistler, alınacak yeni müzisyenin, çalgısında usta olmasının yanında, güler yüzlü olmasına dikkat etmektedirler. Hikmet, orkestrasında bulunabilecek bir müzisyenin vasıflarını şöyle sıralamıştır.

“Bir, bana enerji veriyor mu, iki, sahnede suratlı mı suratsız mı, yani suratsız hiçbir müzisyenle çalışmam asla. Çünkü benim müzisyenlerim eğlenirse müşterilerim de eğlenir. Üç şaka kaldırıyor mu, dört, işte çok benim budalası olmayacak” (Hikmet, 35).

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, Ferit -gerek mikrofon tınısına özenerek, gerekse sesini gösterecek şarkılar seçerek- performansında sesini ön plana çıkarmayı tercih etmektedir. Bir dönem Sertab Erener’le ünlenen *Aşk* şarkısını bir erkek sesi için oldukça dik bir perdeden okuyarak dinleyicisini etkileyebilmektedir. Sesini vurgulama endişesi bakımından ikinci sırada olan Haluk ise, bunu ağır ve melodik olarak iddialı şarkılar tercih ederek yapmaya çalışmaktadır. Fakat matineye eğlenmek ve oynamak için gelen kadınların bu şarkı seçimine verdikleri bilinçsiz tepki, dışarıya çıkıp sigara içmektir. Sanatçı bu dikkat dağınıklığını, hareketli bir şarkıya geçerek toplamak durumunda kalmaktadır. Hikmet ise sesinden çok sohbeti ve sıcaklığıyla insanları yakalamayı amaçladığı için, sesine dair bir iddiada bulunma endişesi hissetmemektedir. Şarkıları müstehcen çağrışımlarla söylemek derecesi bakımından Haluk en ön sıradaki sanatçıdır. Ferit bunu çok dozunda yaptığını ifade ederken, Hikmet böyle bir şeye “aile terbiyesi” gereği karşı olduğunu ifade etmiştir.

Tablo:1

Matine	Çalgılar	Repertuar	Sesini Kullanma ve Müstehcenlik Derecesi
Mikrop Hikmet	Kanun, Keman, Darbuka, Org, Bateria	TSM, Roman havası, THM, Arabesk, Güncel Pop	3/3
Haluk Elvan	Keman, Basgitar, Org, Darbuka, Bateria	Roman havası, Güncel pop, TSM, THM, Arabesk	2/1
Ferit Türkkan	Org, Keman, Darbuka	TSM, Roman Havası, THM, Güncel pop, Mezdeke	1/2

Kadınların Zeybek gibi erkeksi oyunlar yerine halay, çiftetelli gibi oyun şarkıları istediklerini belirten Serdar, hüzzam ve hicaz makamlarındaki eserlerin, belli bir yaştan üstündeki kadınlar tarafından özellikle istendiğini belirtmiştir.

“Makam olarak, mesela hüzzam, çok duygu yüklü bir makam ve hicaz. Hicaz ve hüzzam öncelikli makamlar yani ama dediğim gidi 45 ve 50 yaş üzerinden sonra hüzzam” (Serdar, 33).

Kadınların solistin arkasındaki müzisyenlere de etkileşim halindedirler. Hikmet, kadınlar ve müzisyenler arasında cinsel etkileşimlerin olabildiğini fakat kendisinin bu durumlara onay vermediğini belirtmiştir. Müzisyenle kadın arasında gerçekleşecek herhangi olumsuz bir durumun matineyi ve kendi ününü etkilemesinden endişe etmektedir. Mustafa Bey mekânı için geçerli olan ve müzisyenlerin uyması gereken bazı kırmızı çizgilerin olduğunu, matine esnasında kadınlarla böyle bir etkileşime girecek müzisyenin işine son verileceğini belirtmiştir. Ferit’in sahnesinde bulunan Serdar ise, kadınları rahatsız etmemek için tavırlarına dikkat ettiklerini belirtmiştir.

“Bizler devamlı işin içinde olduğumuz belki de bizler de onu kendimizde koruyoruz herhalde yani çünkü bayanlar matinesi olduğu için. Bayan bayana eğlenecikleri için biz hani rahatsız edici bir tavır, rahatsız kelime, rahatsız edici bir bakış, herhangi bir şey istediklerinde, biz de bunlara bi nebze de olsa dikkat ediyoruz. Kadınların rahat olması lazım” (Serdar, 33).

Sonuç:

Anadolu’nun eski bir geleneği olan kadın eğlenceleri, erkek merkezli düğün ve köy eğlencelerinde rahatça eğlenemeyen kadınlar için, önemli bir rahatlama etkinliği olmuştur. 1950’lerdeki yeni “Modernleşme” dalgasıyla, köyden kente göçmek zorunda kalan köy insanının eğlence kültürleri de köklü değişikliğe uğramış, kadın eğlenceleri daha az uygulanır olmuştur. Karma etkinliklerle yetinmek durumunda kalan kadınlar, bu eğlencelerde, eğlenmekten ziyade izleyici konumunda kalmışlardır. Varılan bu yeni yaşam biçiminde, geleneksel ve modern arasında sıkışan göçmenler, gerek yerleşim, gerek ulaşım, yemek içme ya da müzik kültürü olsun, kendilerine has karma bir kültür meydana getirmişlerdir. Bu kültürün en önemli temsilcisi olan Arabesk müzik, seçkin müzik taraftarı olan resmi ideoloji tarafından yasaklanmış, kötü müzik olarak manipüle edilmiştir. Köy ve kenti birleştiren mekânlardan olan gazinolar, eğlence kültürünün yeniden şekillenmesine büyük katkılar sağlamış; yeni sanatçıların ve müzik türlerinin sergilendiği alanlara dönüşmüştür. Mekânın yoğunluğunun az olduğu gün ve saatlere konulan Kadınlar Matinesi etkinliği, kırsal bölgelerdeki kadın eğlencelerinin yerini doldurmayı amaçlamıştır. Gazinolarda sahneye çıkan Zeki Müren gibi sanatçılar,

günümüzdeki kadın matinelерinde tesiri hala görülebilen izler bırakmışlardır. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması sonucu, televizyon bol seçenek sunan bir nesneye dönüşmüş, kadınlar nispeten daha pahalı olan gazinolara gitmektense sanatçıyı evde izlemeyi tercih eder hale gelmiştir.

Günümüzde İzmir’de birkaç mekânda hala uygulanmakta olan Kadınlar Matinesi geleneği, çevre ve merkez ilçelerden büyük ilgi görmektedir. Matineye katılan kadınların, yaş ortalaması 40-50 iken, gelir düzeyi bakımından orta sınıfa dâhildirler. Matineler kadınlar için önemli bir sosyalleşme ve ruhsal boşalım mekânlarıdır. Kadınlar, toplumsal cinsiyet bakımından kadın kodlarını benimsemiş erkek sanatçılar aracılığıyla, geçmişî yâd etmekte ve erkeklerin olmadığı bir ortamda kaygısızca eğlenmektedirler. Sanatçının “efemine” duruşunu, sırdaş ilişkisi kurabilmek adına kolaylıkla benimseyen kadınlar, sanatçının cinsel yönelimini sorgulamamayı tercih etmektedirler.

Beğenilen müzik türleri hiyerarşisi bakımından, Türk sanat müziğinin en üst noktada gibi görünmekte fakat söylemde geçerli olan bu durum davranışa farklı yansımaktadır. Roman havaları, kadın matinelерinde yoğunlukla tercih edilen fakat söylemsel olarak pek dile getirilmeyen bir müzik türü olmuştur. Türk halk müziği ve Arabesk de aynı koşullanmış düşüncelerin bir sonucu olarak küçümsenmesine rağmen kadınlar, bu türdeki şarkıların icrasına içtenlikle katılmıştır. Geçmişe dair anısı olan şarkıları dinlemeyi daha anlamlı bulan seyirciler, güncel pop şarkılarını tercih etmemektedirler. Fakat bu durum matineye katılan kadınların yaş ortalamasına göre değişiklik gösterebilmektedir. Mezdeke türü dans şarkıları geçmişte olduğu gibi popüler değildir. Matineye eğlenmek için gelen kadınların slow şarkılara tahammülü de sınırlıdır. Solist tempoyu sürekli yukarda tutma zorunluluğu hissetmektedir. Kadın matinelерinde Zeki Müren ekolünün etkisi hala gözlemlenebilmektedir. Sanatçılar çoğunlukla “vatansever” olduklarını vurgulamış, hayır kurumlarıyla çalışmanın öneminden bahsetmişlerdir. Politik konulara girmeyi tercih etmeyen sanatçılar olduğu gibi, insanları bir ideoloji etrafında toplamayı sunumunun bir parçası haline getiren sanatçılar da söz konusu olmuştur.

Kadın matineleri, ev hayatıyla kısıtlanmış kadınlar için, geçmişî anmak, aynı sorunlara sahip insanlarla tanışmak ve “ünlü” bir sırdaş edinmek anlamında hala rağbet görmektedir. Kadınlar bu matinelерde, tabi oldukları ataerkil sisteme bir direnç oluşturmakta, sadece kendilerine ayırdıkları bir zaman dilimi içerisinde özgüvenlerini tazelemektedirler.

KAYNAKÇA

Duman, Özge Y. 2010: “*Histeriden Somatizasyona: Cinsiyetçi Ortam ve Ruh Sağlığımız*”, *Modern Tıp ve Bilimin Kadın Bedenini Denetleme Biçimi*”, II. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kongre Kitabı (s. 47-50)Ankara.

Duygulu, Melih 2006: *Türkiye’de Çingene Müziği: Batı Grubu Romanlarında Müzik Kültürü*, Pan, İstanbul.

Erol, Ayhan 2002: “*Bir Dönemin Popüler İkonu Olarak Zeki Müren*”, *Biyografya* 3; Zeki Müren , (s.43-98), Bağlam, İstanbul.

Güven, Oğuz 2009: “*Hançerli Hanım Hikaye-i Garibesi’nin Modern Eşcinselleri*”, *Milli Folklor Dergisi*, sayı. 83. (s.103-110).

Hobson, Dorothy 1995: “*Ev Kadınları ve Medya*”, *Kadın ve Popüler Kültür*(ed.-çev. Süleyman İrvan - Mutlu Binark), (s. 147-162), Ark, Ankara.

Modleskı, Tania 1995: “*Günümüz Pembe Dizilerinde Geleceği Arama*”, *Kadın ve Popüler Kültür*(ed.-çev. Süleyman İrvan - Mutlu Binark), (s. 99-117), Ark, Ankara.

Mutlu, Torun 2002: “*Toplum-Müzik-Zeki Müren*”, Biyografya Zeki Müren 3, (s.133-141), Bağlam, İstanbul.

Özgün, Şirin 2009: “*Anadolu ve Çevresinde Tefçi Kadınlar Geleneği*”, Folklor Doğru Dergisi, 68. sayı, (s.23-49), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Rakow, Lana 1995: “*Popüler Kültüre Feminist Yaklaşımlar: Ataerki’nin Hakkını Teslim Etmek*”, Kadın ve Popüler Kültür(ed.-çev Süleyman İrvan - Mutlu Binark), (s. 15-40), Ark, Ankara.

DOĞU TÜRKİSTAN'DA KADIN OLMAK: RABİYE KADİR

Aygül AYSAN*, Funda KEMAHLI**

DOĞU TÜRKİSTAN'DA KADIN OLMAK: RABİYE KADİR

ÖZET

Günümüzde dünyanın dört bir köşesinde kadınlar acı ve gözyaşı içindeler. Doğu Türkistanlı milyonlarca kadın da benzeri görülmemiş zulümlere katlanmak zorunda kalmaktadır. Kadınlar bu sıkıntıların yanı sıra, kendilerini ifade edememe ve seslerini duyuramamanın sıkıntısını çekmektedir. Bilindiği gibi Doğu Türkistan, Çin yönetimi tarafından sömürülmekte tarihi ve kültürü yok edilmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışmada, Doğu Türkistan'da yıllarca zulüm edilen ve işkenceye uğrayan, hakları savunulmayan kadınların durumu ele alınmaktadır. Bu kadınlar arasında simge haline gelen, Uygur kadınlarının hakları için mücadele veren ve oluşturduğu kadın hareketi ile tanınan Rabiye Kadir'in hayatı ele alınmaktadır.

Rabiye Kadir birçok kez tutuklanmasına rağmen kurucusu olduğu 'Bin Anneler' hareketinin faaliyetlerini devam ettirmiş ve halk arasında "iyilik meleği", "özgürlük savaşçısı" olarak anılmıştır.

Uluslararası kamuoyu tarafından varlığı unutulmuş Doğu Türkistan kadınlarının haklarını savunarak, hayatını kadın hakları mücadelesine adanmış Rabiye Kadir'in bu mücadelesinin akademik açıdan incelenmesi insan hakları, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet konuları bakımından özel bir önem kazanmaktadır. Bu açıdan Rabia Kadir'in yürüttüğü bu mücadelenin ana hatları ve kazanımları bu çalışma çerçevesinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Rabiye Kadir, Doğu Türkistan, Kadın hakları, Toplumsal Cinsiyet, Özgürlük, Eşitlik, Demokrasi.

TO BE A WOMAN IN EAST TURKISTAN: RABIE KADEER

ABSTRACT

Today, women all over the world in pain and tears. Millions women of the East Turkistan are have had to endure unprecedented oppression. Women, in addition to these difficulties, inability to express themselves and voice haven't to be able attract attention distress suffers. As well as known in Eastern Turkistan, to be exploited by the Chinese management, history and culture make an effort to destroyed.

In this study was taken situation of womens in East Turkistan wich are in the years of the persecution and who had been tortured, rights to be defended is discussed. Among the women she bacome the icon, who fought for the rights of Uiyghur women and known by founded women's movement, Rabie Kadeer's life was taken.

Despit the arrest of many times, Rabie Kadeer continued its activities "Thousand Mothers" movement that she founder, and among the people has been called as "angel of goodness", "freedom fighter".

The academic examination of Rabiye Kadir's struggle, who dedicated her life to the struggle for women's rights by defending the rights of East Turkistani womens whose existence was forgotten by international public opinion, has a significant importance in term of human rights, women's rights and gender issues. In this perspect, the main lines of this struggle and achivement wich was carried by the Rabie Kadeer will be analyzed in the framework of this study.

Key Words: Rabie Kadeer, Uighur, East Turkistan, , Women's Rihgts, Gender, Freedom, Equality, Democracy

*Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, 24078-Erzincan.

**Öğr. Gör. Erzincan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, 24078- Erzincan

GİRİŞ

İnsanlık tarihine bakıldığında, dünyada büyük yıkımlar ve acılar yaşandığı görülmektedir; savaşlar, çatışmalar, afetler, ekonomik bunalımlar. Bu yıkım ve acıların arka planında belki de tam odağında gerçek manada acıyı hisseden, kimi zaman kocasının, babasının veya kardeşinin arkasından ağlayan, insan olduğu unutulup işkence, tecavüz ve ölümlere maruz kalan kadınlar bulunmaktadır.

Kaldı ki barış ve rahatlık dönemlerinde bile kadınlar bitmeyen ayrımcılık ve zulümlerin kurbanı olmuşlardır. Ev içi şiddetten, iş yerinde cinsel ayrımcılığa, eğitim haklarının olmamasından bir ticaret malı olarak kullanılmaya kadar birçok şekilde şiddet ve kötü muamele devam etmektedir.

Günümüzde bir ülkede kadının bulunduğu konum, söz konusu ülkenin gelişmişliğinin önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, günümüzde kadın haklarının uygulamasında ulaşılan seviye, ülkelerin gelişmişlik düzeyini belirleyen unsurlar arasında sayılmaktadır. Kadın sorunlarının tartışıldığı zemin boyut değiştirerek, ülkelerin gelişmişlik ve gelişmemişlik durumları üzerinden yapılması ile birlikte kadın sorunlarının kaynağına ve çözümüne ilişkin farklı görüşler de ortaya çıkmıştır. Bu konudaki çalışmalar ile oluşturulan bir çeşit toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi ile kadınlar ve erkekler arasındaki kazanımlar bakımından farklar ortaya konulmuş, konuya dünya bölgeleri açısından da bakılmaya başlanmıştır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde yaşayan kadınların insan hakları ve yaşama hakkı ihlali derecesinde yaşadıkları sorunlar, bu bölgelerde uluslar arası kamuoyunun ve medyanın yeterince etkin olamaması nedeniyle yeterince bilinmemekte, böylece bu sorunlar daha da çözümsüzleşmektedir. Bu şekilde yaşanan ve yeterince bilinmeyen birçok örnekten biri de Doğu Türkistan bölgesinde yaşanan kadın sorunlarıdır.

Doğu Türkistan'da⁶ insanca yaşamak, onun ötesinde kadın olarak yaşamak kelimelerin anlatabileceği anlamların çok ötesinde acılar taşımaktadır. Doğabilmek büyük bir başarıdır Doğu Türkistan'da. Gizli gizli hamileliğini yaşayan bir annenin çocuğu olarak dünyaya gelmek, sonrasında ise kayıtsız yokmuş gibi yaşamak Doğu Türkistan'ın acı gerçeğini oluşturmaktadır.

Birleşik Krallık Border Agency tarafından 2011'de hazırlanan rapora göre Çin'de kadın ayrımcılığı yüksek boyutlara ulaşmıştır. Taciz, fuhuşa zorlama, şiddet, cinsiyete dayalı eşitsizlik, haksız yere işten çıkarma, ücret farklılıkları gibi sorunlar mevcuttur (China Country of Origin Information Report, 2011).

Çin'in 1982 Anayasası ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel haklarla birlikte insan haklarını da içermektedir. Konuşma, haberleşme, basın toplantısı, dernek kurma, kişi özgürlükleri, dini inanç özgürlüğü, millî azınlıkların otonomi garantileri gibi birçok hakkı kapsamaktadır. Ancak aşağıda inceleyeceğimiz konular Çin Anayasasında öngörülen maddelerin hiç birinin uygulanmadığını göstermektedir (Çin Halk Cumhuriyeti 1982 Anayasası maddeler: 4, 59, 65, 114, 116, 120. maddeler).

Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan'da) yaşayan Uygur halkının insan hakları için mücadele eden, Doğu Türkistan kadınlarının acılarını iyi bilen ve bu yolda mücadelesini sürdüren, adı çeşitli spekülasyonlara karışmış olsa da bu mücadelede sembol isim haline gelen Dünya Uygur Kongresi Başkanı Rabiya Kadir'in hayatının incelenmesi kadın mücadeleleri açısından önem taşımaktadır.

⁶ Doğu Türkistan sadece uygurlar tarafından kullanılan bir isimdir. Çin hükümeti bu bölgeyi Sincan "kazanılmış topraklar" "yeni cephe" "yeni sömürge" olarak değiştirmiştir. Resmi adı Sincan Uygur Özerk Otonom Bölgesi. Doğu Türkistan isminin kullanılması Çin hükümeti tarafından yasaklanmıştır. Doğu Türkistan 1949'dan beri Çin'in siyasi ve ekonomik kontrolü altındadır. Başkent-Urumçi. Nüfus- 40 milyon. Yüzölçümü-1.828.418 km2

Rabiya Kadir'in mücadelesinin temelini, kadın hakları ile ilgili olarak Çin'in zorunlu 'Nüfus ve Aile Planlama Politikası' ve bu politikanın Doğu Türkistanlı kadınlar üzerinde uygulanması oluşturmaktadır. Çin'in zorunlu 'Nüfus ve Aile Planlama Politikası' ile her yıl binlerce bebek doğma hakkından, kadınlar ise anne olma haklarından mahrum bırakılmaktadırlar. Sağlıksız yöntemlerle yapılan zorunlu kürtaj ile kadınların bir çocuğu hayatını kaybetmekte ve kısırlaştırma uygulamalarıyla çocuk sahibi olma şansları ellerinden alınmaktadır (Hemminiki ve vd., 2005). Yaşanan bir diğer büyük sorun ise, 15- 16 yaşlarındaki kız çocuklarının ailelerinden kopararak, Çin'in kırsal bölgelerindeki fabrikalarda köle-işçi olarak çalıştırılmasıdır. Çin'in bu tür zorunlu politikaları ile bölgede kadın haklarının ötesinde insan hakları ihlalleri yaşanmaktadır. Çözumsuzluk noktasında yer alan bu sorunları kapsayan bu çalışmanın esas amacı, Doğu Türkistan'daki kadınların sesini duyurabilmek, çözüm üretebilmek ve bu sorunlara uluslararası kamuoyunun dikkatini çekebilmektir.

1. Rabiya Kadir-Doğu Türkistan Kadınların Ümidi

Çin Halk Cumhuriyeti yönetiminin, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türklerine karşı sürdürdüğü asimilasyon ve baskı politikalarına karşı büyük bir mücadele sürdüren Dünya Uygur Kongresi Başkanı Rabiya Kadir, 1947 yılında Doğu Türkistan'da doğmuş ve yoksul bir çocukluk geçirmiştir. Önceleri sinema salonlarında çekirdek satarak çalışma hayatına adım atan Rabiye Kadir, daha sonra çamaşırcılık işine girmiştir. Kısa zamanda küçük çaplı ticaret işlerini büyüterek süpermarket zinciri kurmayı başarmış ve bu iş yerlerinde Uygur Türklerine iş imkânı sağlamıştır. Çin'in her bölgede işadamları/kadınları oluşturma projesi çerçevesinde, Çin hükümetinden aldığı kredileri akılcı bir şekilde kullanarak zengin bir iş kadını olmuş ve ünü Çin dışına da yayılmıştır (Kader, 2009: 256). Rabiye Kadir iş dünyasında büyüdükçe Uygur Türklerini (kadınlarını) işe alarak, kadınların iş eğitimlerine ağırlık vermiştir. Özellikle Urumçi'de kadınları iş hayatına kazandırmak için, *"Bin Ana Projesi"*ni başlatmıştır. Deriden dokuma sanayisine kadar birçok fabrikası, mağazaları, ticaret merkezlerinin sahibi olan Rabiya Kadir, yurt dışından otomobil de ithal etmeye başlayarak iş alanını genişletmiştir. Günümüzde Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi'de bulunan altı katlı *"Rabiya Binası"* isimli binada, sadece kadınlar tarafından işletilen küçük dükkân ve marketler bulunmaktadır. Binanın üçüncü katında ise eğitim için Kadir tarafından 1996'da kurulan bir yabancı dil okulu bulunmaktadır (Şen, 2009:113).

İş hayatında kısa sürede büyük başarı sağlayan Rabiya Kadir, daha sonra Sincan-Uygur Ticaret Odası Başkanı seçilmiş ve 1992 yılında Milli Halk Kongresi'nin üyesi olmuştur. Kısa süre sonra da kadın hakları savunucusu olarak Çin Hükümeti delegasyonuna alınmış ve 1995 yılında Birleşmiş Milletler'in Pekin'de gerçekleştirdiği Dünya Kadınlar Konferansına katılmıştır. 1995- 1997 yıllarında Çin yönetimine danışmanlık yapmış, Uygur kadınlarının kendi işlerini kurmasını destekleyen bir yardım kampanyası yönetmiştir. Forbes Dergisi 1994'te Rabiya Kadir'i Çin'in en zengin 10 ismi arasında göstermiştir. Çin Rabiya Kadir'i başarılarından dolayı ulusal ve uluslararası alanda bir dönem *"azınlıklar arasından çıkmış başarılı bir kadın"* olarak örnek yurttaş göstermiştir (Şen, 2009:113).

1982 yılında, Sıddık Hacı Ruzi ile evlenerek ilk evliliğini yapan Rabiya Kadir bu evliliğinden 3 çocuk sahibi olmuştur. Ayrıca 2 çocuğu evlatlık edinmişlerdir. Rabiya Kadir 1993'ten 1997'ye kadar Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı'nın (CPPCC) resmi üyesi olarak çalışmıştır. Rabiya Kadir'in eşiyle 1996 yılında ABD'yi ziyaret edip dönmesinden sonra Çin ile arası bozulmaya başlamıştır. Rabiya Kadir 1997 yılında Halk Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada Çin Hükümeti'nin Sincan-Uygur politikasını çok sert eleştirmiş ve bu yüzden kısa süre sonra Halk Kongresinden çıkarılmıştır. 400 milyon frank sermayesi ve Bill Gates'in arkadaşı olan Rabiya Kadir Çin hükümeti tarafından izlemeye alınarak pasaportuna el konulmuştur (Haber Akademi, 2003). 1998 yılında ise Rabiya Kadir'in CPPCC'ye yeniden seçilmesi yasaklanmış, Rabiya Kadir'in yeniden siyaset yapma istekleri Pekin

yönetimi tarafından geri çevrilmiştir. Komünist Parti Bölge Komitesi Sekreteri Wang Lequan'a göre bunun nedeni, "Rabiya Kadir'in kocasının ülke dışında devleti yıkıcı ve ayrılıkçı faaliyetlere karışmış" olması, olarak belirtilmiştir (Şen, 2009: 113- 114).

Ağustos 1996 tarihinde ise Rabiya Kadir, Çin'i ziyaret etmekte olan ABD Kongre Araştırmaları Heyetinin bir temsilcisiyle görüşmeye giderken tutuklanmıştır. Çin hükümeti, Rabiya Kadir'i üzerinde "ulusal ayrılıkçı faaliyetler ile bağlantısı olduğundan kuşkuyla" on kişilik bir listenin bulunması gerekçesiyle suçlamıştır. Tutuklanarak Urumçi Kadın Cezaevine konulmuş ve tutukluluğunun ilk 15 ayında ailesiyle görüşmesine müsaade edilmemiştir. Tutuklandığı sırada yanında bulunan oğlu Ablikim Abdürrahim ve Rabiya Kadir'in sekreteri Kahriman Abdülkerim de gözüaltına alınmış ve haklarında dava açılmadan ve duruşmaya çıkarılmadan sırasıyla iki ve üç yıllık sürelerle "*çalışma kampında yeniden eğitim*" cezasına çarptırılmışlardır. 2002 yılında Rabiya Kadir'in dört çocuğu, bölgeyi ziyaret eden üst düzey bir ABD'li yetkili ile görüşmelerini engellemek için kısa süreli gözüaltına alınmıştır. Rabiya Kadir'in diğer üç çocuğu ise ayrılıkçı hareketlere destek vermekten dolayı tutuklanmışlardır (Şen, 2009: 114).

Rabiya Kadir'in Doğu Türkistan'da çıkan bazı yerel gazete kupürlerini ABD'de yaşayan ve Özgür Asya Radyosu'nda çalışan eski eşine göndermesi ve ABD'li delegelerle görüşmesi, Çin hükümeti tarafından "*ulusal güvenliği tehlikeye atma*" eylemi olarak suç kapsamında değerlendirilmiştir (Şen, 2009: 114). Rabiya Kadir bu suçlamalarla 1999 yılında tekrar gözüaltına alınmış ve Mart 2000'de yapılan mahkemede 8 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. 6 yıl hapis yattıktan sonra Uluslararası Af Örgütü başta olmak üzere, birçok insan hakları kuruluşunun ve ABD hükümetinin çabaları neticesinde, ABD Dışişleri Bakanı Condoleeza Rice'in, Pekin ziyareti öncesinde serbest bırakılarak tedavi için ABD'ye gitmesine izin verilmiştir (Kumar, 2007). Rabiye Kadir, 2005 yılından bu yana ABD'nin Virginia Eyaleti Fairfax şehrinde yaşamakta ve Uygurların sesini dünyaya duyurmaya çalışmaktadır. ABD'de Uygur Türklerinin davasına sahip çıkan Rabiya Kadir bu yönde çalışmalarını sürdürürken Çin hükümeti Kadir'i "devlet düşmanı" ilan etmiştir. Çin'in bütün engelleme girişimlerine rağmen Rabiya Kadir 2004 yılında Norveç tarafından "Thorolf-Rafto Barış Ödülü"ne laik görülmüş, 2006'da ise Nobel Barış ödülüne aday gösterilmiştir. İkinci kez evlenen Rabiya Kadir'in 11 çocuğu bulunmaktadır. Çocuklarının beşi hala Çin'de tutulmakta ve gizli servis tarafından izlenmektedir (Şen, 2009: 114).

Rabiya Kadir, Eylül 2005'te Washington'da 'Uluslararası Uygur İnsan Hakları ve Demokrasi Kuruluşu'nu kurmuş, 2006 yılında Washington'da 'Uygur Amerikan Derneği'nin başkanı seçilmiştir. Kasım 2006'da ise Münih'te kurulan 'Dünya Uygurlar Kongresi' başkanı seçilmiştir (WUC, 2007). Ertesi gün ise Rabiya Kadir'in Çin'de bulunan oğullarından biri 7 yıllık hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu durumla ilgili sorulan sorulara Rabiya Kadir, sadece kendi çocuklarının annesi değil bütün Uygurların annesi olduğunu belirtmiş, '*halkımın binlerce çocukları her gün ölmektedir, benim çocuklarım da milletimin evlatlarıdır.*' demiştir (Rebiya Kadeer, 2010).

Rabiya Kadir'in bütün faaliyetleri ve uluslararası ortamda Uygurlarla ilgili girişimleri Çin hükümeti tarafından yakından takip edilmiş ve diplomatik engelleme girişimlerinde bulunmuştur. Örneğin, Çin Avustralya'da gerçekleştirilen Melbourne Uluslararası Film Festivali'nde Rabiya Kadir'in hayatını anlatan belgeselin festivale kabul edilmemesi için çaba göstermiştir. Filmin kabul edilmesi ve gösterime alınmasından sonra Pekin yönetimi festivale katılan Çin filmlerini geri çekmiş, Çinli üst düzey yetkililerin Avusturalya'ya ziyaretlerine yasaklama getirilmiştir. Son olarak Çin'de Avustralyalı madencilik devi Rio Tinto firma yöneticilerinin casusluk iddiası ile tutuklanması da iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin iyice gerilemesine yol açmıştır (NTV Haber, 2009). Rabiya Kadir'in Japonya ziyareti sırasında da Pekin ile Tokyo arasında gerginlik ortaya çıkmıştır. Pekin bu ziyarete büyük tepki göstermiştir ve engellemeye çalışmıştır. Ziyaretin gerçekleşmesinden sonra Japon donanmasından üç

geminin Hong Kong'a ziyaret talepleri, Çinli yetkililer tarafından "hassas konular" gerekçe gösterilerek müsaade edilmemiştir (Zaman, 2009).

11 Eylül olayları sonrasında gündeme oturan terörizm kavramı Çin hükümeti tarafından kullanılarak Uygur sorununa yeni bir boyut kazandırılmaya çalışılmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti, sorunu uluslararası kamuoyuna bir küresel terörizm sorunu olarak göstermeye çalışmış ve böylece Doğu Türkistan'da Çin baskıları daha da artırılmıştır. 11 Eylül sonrasının ilk altı ayında yaklaşık 3000 kişi tutuklanmış, birçok insan uzun süreli hapis cezasına çarptırılmış ve idam edilmiştir (Eshanova ve Pannier, 2002). 11 Eylül sonrası Çin hükümeti Rabiya Kadir'i "terörist" listesine almış ve Temmuz 2009'da Çin'de meydana gelen olaylardan Rabiya Kadir'i⁷ sorumlu tutmuştur (Chinadaily, 2009). Rabiya Kader bu olaylarla herhangi bir ilişkisinin bulunmadığını belirterek, halkın artık Çin zulmüne ve ayrımcılık politikasına dayanmadığını, sokaklara çıkarak isyan etmelerinin doğal olduğunu belirtmiştir.

Uygur Türklerinin davasını dünya gündemine getirmeyi başaran, 'iyilik meleği', 'özgürlük savaşçısı', 'ejderha savaşçısı' olarak anılan Rabia Kadir'in adı da artık Doğu Türkistan'ın tarihi isimleri olan Osman Batur⁸, İsa Yusuf Alptekin⁹ kadar önemli sayılmaktadır.

2. Doğu Türkistan Kadını ve Çin'in "Tek Çocuk Politikası"-1979

Çin Halk Cumhuriyeti'nin "Tek Çocuk Politikası" 1978 yılında uygulanmaya başlanmıştır (Information Office of the State Council Of the People's Republic of China, 2012). 1979 yılından itibaren zorunlu doğum kontrolü ülkenin modernizasyonu adı altında meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Evlenme yaşının, çocuk sayısının ve çocuk yapma zamanının hükümet tarafından düzenlediği Çin'de okul fabrika, köy gibi her alana kotalar ayrılmış, hamilelik izne ve takibe tabi tutulmuştur. Örneğin kentli bir çiftin ilk çocukları özürlü değilse, bu çiftin yalnızca tek çocuk sahibi olma hakkı vardır. Kırsal kesimde ise ilk çocuk eğer kız ise ikinci çocuğa izin verilmektedir. Üçüncü çocuk ise her koşulda yasaktır. Evli olmayan kadınların hamilelik durumlarında ise kürtaj zorunludur. Çocuk kotasını aşan ailelere hapis cezaları ve maddi cezalar verilmekte, memur olanların kıdemleri düşürülmekte ya da işten çıkarılmaktadırlar. Kota fazlası hamile kadınlar iki günden iki aya kadar varan sürelerle karantinaya alınmakta, kürtaja razı edilmeye çalışılmaktadır. Kürtaja razı olanlar ise kürtajdan sonra da eğer çok zayıf değillerse kısırlaştırılmaktadırlar. "Zorunlu kürtaj" uygulamasının neden olduğu sağlık sorunları ile birlikte anne ve çocuk ölümleri de artmaktadır. Tüm engellemelere rağmen çocuğun dünyaya gelmesi durumunda ise iğne ile zehirlenerek öldürüldüğü de iddia edilmektedir (China Country of Origin Information Report Service, 2012).

Doğu Türkistan'daki Uygur nüfusu olumsuz etkileyen ve insanların temel haklarından birini kısıtlayan sert ve acımasız, insanlık suçu sayılacak uygulamalardan bir diğeri de mecburi kürtaj uygulamasıdır. ÇHC Nüfus ve Doğum Planlama Yasasının 18. maddesine göre şehirlerde yaşayan Han Çinliler için bir çocuk, 10 milyondan düşük nüfusa sahip olan "azınlık halkları" için iki çocuk ve kırsal alandakiler için üç çocuk sınırlaması yer almaktadır. Sınırlamanın aşıldığı durumlar devlet tarafından tespit edilmiş ise mecburi kürtaj uygulanmaktadır (People's Republic of China: Low on

⁷ 5 Temmuz 2009 tarihinde Urumchi'de Uygur halkı ile Han Çinli'ler arasında çatışma meydana gelmiştir.

⁸ Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele eden direnişçi lider. Altay Kazak'larından. 20. yüzyılın ilk yarısında Çinliler ve Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesi vermiş ve 1951 yılında Çinliler tarafından idam edilerek şehit olmuştur.

⁹ Uygur siyasetçisi ve Doğu Türkistan Cumhuriyetinin genel sekreteri. Doğu Türkistan'ın özerklik haklarını genişletmeye çalıştı. Doğu Türkistan sorununun dünya kamuoyuna anlatılmasında büyük mücadele verdi.

Polpulation and Birth Planning, 2011). ‘Mecburi kürtaj’ uygulaması ile ayrıca hamilelik aşamasında cinsiyeti tespit edilen bebeklerin kız olmaları durumunda düşük yaptırılmaktadır. Bu uygulamanın insani boyutlarının yanı sıra, kadın-erkek nüfus dengesinde ciddi bir bozulmaya yol açması da sonuçlardan sadece birini oluşturmaktadır. Çin sınırları içinde geçerli olan bu uygulamalardan Çin’de yaşayan tüm insanlar etkilenmektedir. Etkilenenler arasında yer alan Uygurlar, yasada öngörülen iki çocuk sınırlamasını aştıklarında ise, çocuklarını rüşvet veya başka kanallarla nüfusa kaydettirmektedirler. Kaydettiremedikleri çocuklar ise resmi olarak "yok" durumunda yaşamlarını sürdürmektedirler. “Siyah” çocuk olarak anılan bu kayıt dışı çocuklar, yaşamları boyunca, kayıt dışı olmanın zorluklarını yaşamaktadırlar. Eğitim, sağlık, sosyal güvence ve çalışma hakkı gibi birçok haktan mahrum yaşayan bu "yok çocuklar" için hayat koşulları daha da ağırlaşmaktadır. Diğer taraftan kimliği olmayan bu kişiler, sokaklarda sürekli kimlik kontrolü yapan Çinli yetkililer tarafından tutuklanmakta ve cezalandırılmaktadırlar (China Country of Origin Information Report, 2011).

Bununla birlikte, Çin’in aile planlama düzenlemesinde bu ‘kayıt dışı çocuklar’ın durumunu ele alan herhangi bir açıklayıcı ve çözüm içeren düzenleyici madde bulunmamaktadır. 1982 Çin Anayasası’nın 25. Maddesi’nde *"Devlet, nüfus artışının ekonomik ve sosyal kalkınma planına uyabilmesi için aile planlamasını teşvik eder"* denilmektedir. "Vatandaşların Temel Hak ve Görevleri" bölüm başlığı altında düzenlenen 49. maddede ise; *"Aile planlamasını uygulamak koca ve karının görevidir"* şeklinde belirtilen bir zorlama hali mevcuttur. Ayrıca, 1984 tarihli ‘Milli Bölgesel Otonomi (Özerklik) Kanunu’nun 44. maddesinde *"Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kanunlardaki tespit ve kararlar ile kendi bölgesinin özel durumunu birleştirerek, planlı doğumu uygulama tedbirlerini düzenler."* ifadesi yer almaktadır (Constitution of the People’s Republic of China, 2011). Çin yönetimi bu gibi hukuki düzenlemelerle insanın en temel hakkı olan "yaşama hakkını" elinden almakta, Doğu Türkistan’da ise planlı ve sistemli bir soykırım faaliyeti yürütmektedir. Çin’de yaşanan bu suçlarla ilgili birçok örnek mevcuttur (İnsani Yardım Vakfı, 2009). Örneğin, 1991 yılında Hoten vilayetine bağlı Karakaş ilçesinde zorunlu kürtaja tabi tutulan kadınların sayısı 18 bin 765 olarak belirlenmiştir. Bu sayı ilçedeki anne adaylarının %49’unu teşkil etmektedir. Sincan gazetesinin 12 Eylül 1992 tarihinde verdiği bilgilere göre ‘Doğumu Yasaklama Kanunu’nu tam olarak uygulamak için hükümet tarafından bu ilçeye 432 kişilik Çinli memur kadrosu tayin edilmiştir (Mazlumder- Doğu Türkistan İnsan Hakları Raporu, 2010). Yapılan Kürtaj ve zorla kısırlaştırma uygulamaları yüzünden her yıl on binlerce kadın ve çocuk ölmekte, hamile kadınların eşleri devlet memuruysa işten atılmakta ve bütün sosyal haklardan mahrum edilmektedir. Örneğin, 180 bin nüfusa sahip Çapçal ilçesinde sadece 100 kadına doğum izini verilmiş, devlet dairelerinde çalışmakta olan 40 kişi, eşleri hamile kaldığı için işinden atılmıştır. 200 bin nüfusa sahip başka bir ilçede ise, hamile kalan 35 bin kadının 686’sı zorla kürtaja tabi tutulmuştur. Direnen 993 kadın zorla ameliyat masasına yatırılmış ve çocukları öldürülmüştür. 10 bin 705 kadın ise zorla kısırlaştırılmıştır (Mazlumder- Doğu Türkistan İnsan Hakları Raporu, 2010).

Doğu Türkistan’da zorunlu kürtaj politikası dramatik bir noktaya varmıştır ancak yine de yaşanan olaylar bütün boyutlarıyla aktarılmamaktadır.¹⁰ (İnsani Yardım Vakfı, 2009).

Çin’in aşağı yukarı 20 seneden beri uygulamakta olduğu, doğmamış bebeklere karşı yaptığı katliamlar yüzünden ölenlerin sayısı büyük boyutlara ulaşmıştır. Örneğin, Gulca ilçesindeki küçük bir

¹⁰ Turfan şehrinde, Hayrunnisa isimli bir Uygur kadın hamile olduğu nedeniyle Çin yetkilileri tarafından tutuklanarak kürtaja zorlanmıştır. Bebeğin doğmasına 5-6 gün kaldığı için bebeğin düşmesi için yapılan iğneler etki etmemiş. Bebek sağ olarak doğmuştur. Doktorlar sağ olarak dünyaya gelen erkek bebeğe annesinin gözüne önünde iğne yaparak öldürmüşlerdir.

hastanede çalışan bir hemşirenin verdiği bilgilere göre 2008 yılında kürtaj sonucu öldürülen çocuk sayısı 200'den fazladır (Mazlumder- Doğu Türkistan İnsan Hakları Raporu, 2010).

Kadınların yaşadığı bu sorunların siyasal ve uluslar arası politik tetikleyici boyutları da bulunmaktadır. SSCB'nin yıkılması ile Orta Asya devletleri (Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan) bağımsızlıklarını kazanınca, Çin hükümeti Doğu Türkistan'ın bağımsızlık hareketlerinden etkilenmesi ihtimaline karşın daha baskıcı politikalar ve asimile politikaları uygulamaya yönelmiştir. İnsan hakları ve özgürlüklerinin ihlali şeklindeki bu politikalardan en çok kadınlar ve çocuklar etkilenmektedir. Diğer yandan, Çin için Doğu Türkistan stratejik öneme sahip bölgelerinden birisidir. Bölge zengin yer altı ve yer üstü kaynaklara sahiptir¹¹ (Şen, 2009: 108). Aynı zamanda Doğu Türkistan Batı Türkistan'dan (Orta Asya) Çin'e giden enerji hatlarının da geçiş güzergâhı üstünde bulunmaktadır. Çin Doğu Türkistan'ı kontrol altında tutabilmek için Rusya'nın desteğiyle oluşturdukları 'Şanghay İşbirliği Örgütü' (ŞİÖ)¹² sayesinde kontrolü elinde tutmayı ve güvenlik endişesini en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Örgütün üyeleri Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'dır. ŞİÖ öncelikli olarak üye ülkelerin Orta Asya güvenliği ile ilgili sorunlarına eğilme amacını taşımaktadır; başlıca tehditler olarak terörizm ve ayrılıkçılık gösterilmektedir. Doğu Türkistan bölgesi de ayrılıkçı hareketlerin yaşandığı bir yer olarak önemli bir gündem maddesini oluşturmaktadır. Bu örgütün yükümlülükleriyle Çin yönetimi, Orta Asya devletlerini de kendine bağımlı tutmayı amaçlamaktadır. Bu bağımlılığının birçok örnekleri mevcuttur; Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan gibi kendi içinde Uygur diasporasını barındıran ve üstelik Türk kökenli olan üç cumhuriyetin de üyesi olduğu Şanghay İşbirliği Örgütünün yaptığı açıklamada, 2009 Temmuz'da Urumçi'de yaşanan olayları ve buna karşı hükümetin müdahalesini "*Çin'in içişleri*" olarak gördüklerini ve hükümetin yaklaşımını onayladıklarını belirtmişlerdir¹³ (Mazlumder- Doğu Türkistan İnsan Hakları Raporu, 2010).

Görüldüğü gibi Doğu Türkistan halkı, Çin devleti tarafından gördükleri zulüm karşısında soydaş komşu ülkelerden de destek görememektedir. Bu siyasal dengelerin ve uluslararası konumlanmanın çok ötesinde, bölgede yaşanan sorunların, insan hakları ve kadın hakları sorunu olduğu göz ardı edilmektedir.

¹¹ Çin resmi verilerine göre bugün Doğu Türkistan Çin'de bulunan toplam 168 maden çeşidinin %82.14'ünü teşkil eden 138 çeşit madene sahiptir. Bölgenin petrol ve doğal gaz aramalarına uygun coğrafi alanı 900 bin km.2'nin üstündedir. Resmi verilere göre, Doğu Türkistan'da 20.86 milyar ton petrol ve 10.3 trilyon metre küp doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Bu kaynaklar Çin'in toplam rezervlerinde petrolün %30'unu doğalgazın ise %34'ünü teşkil etmektedir. Doğu Türkistan'ın bir başka zengin yer altı kaynağı olan kömür rezervlerinin ise 2.19 trilyon ton olduğu belirtilmektedir. Bu Çin toplam kömür rezervlerinin yaklaşık %45'ini oluşturmaktadır.

¹² Şanghay İşbirliği Örgütü adını örgütün ilk toplandığı yerden --Şanghay-- almaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın 1996'da yılında oluşturdukları yapılanma Şanghay Beşlisi olarak anılıyordu. Bu örgüt 2001'de Özbekistan'ın katılımıyla üye sayısını altıya çıkarttı.

¹³ Şanghay İşbirliği Örgütü üyelerinden Kazakistan resmi olarak, Çin'den gelen Uygurları, mülteci olarak tanımamaktadır. Bu da Uygurların, yasal bir statüden yoksun olmaları ve polisten korunamamaları anlamına gelmektedir. Kazakistan merkezli bir insan hakları kuruluşu, Çin'den kaçan mültecilerin, her gün daha da zor şartlar altında yaşadıkları uyarısında bulunmuştur. Çin'in Doğu Türkistan üzerinde en çok baskı kurduğu Orta Asya ülkelerinden biri de Kırgızistan'dır. 2000 yılında "Kırgızistan Uygurlar İttifakı Cemiyeti"nin Başkanı ve meşhur siyasetçi Negmet Bosakov belirsiz katiller tarafından kendi evinin önünde kurşunlanarak öldürülmüştür. 2001 yılında ise Çin'den kaçan ve Kırgızistan'da tutuklu bulunan 4 Uygur gençten üçü idama ve biri de 25 yıl hapse mahkûm edilmiştir. Özbekistan da Uygur sığınmacıları Çin'e iade eden ülkeler arasındadır. 2006 yılında gerçekleşen bir olay, Şanghay Beşlisi içinde yer alan ve Çin'le iyi ilişkiler içinde olmak isteyen bu ülkenin Uygur mülteciler için emin bir yer olmadığını göstergesi olmuştur.

3. Kadınlarda Kürtaj ve Kısırlaştırmadan Kaynaklanan Sağlık Problemleri

Kürtaj ve kısırlaştırma uygulamaları Doğu Türkistan kadınları için sağlık sorunlarının oluşmasına neden olmaktadır. Kürtaj ve kısırlaştırma operasyonları, sağlıksız yöntemler ve koşullarda yapılmaktadır. Ameliyat sonrası kadınlara her hangi bir tedavi veya bakım yapılmamasından dolayı ölümcül olaylar ve kalıcı hastalıklar meydana gelmektedir. Bölge hastanelerinde yapılan araştırmalarda, hastanelere gelen hastaların %90'ı kürtaj ve kısırlaştırma operasyonuna maruz kalmışlardır. Kürtaj ve kısırlaştırma operasyonunu geçiren kadınlara operasyonun hemen sonrasında, ikinci bir operasyon olarak ya rahmin tamamen alınması ve bir daha çocuk edinilmesinin engellenmesi; ya da mevcut çocuk sahipliğine göre doğum kontrol yöntemleri (spiral yöntemi) uygulanmaktadır. Ancak sağlıksız koşullar ve yöntemler, kullanılan malzemenin kalitesizliği kadınlarının sağlıklarında büyük sorunlara yol açmaktadır (İnsani Yardım Vakfı, 2009). Doğum kontrol politikasının uygulamalarını yerine getirmeyenler ise şiddete maruz kalmakta, hapis ve ağır para cezalarına çarptırılmaktadırlar. Köy kadınlarının tutuklanması, doğum kontrol amaçlı müdahaleler yapılması, kısırlaştırma ameliyatları, zorla muayene etmek gibi muameleler olağan birer uygulama halini almıştır. Bu olaylarda ölen kadın sayısı belirsiz olmakla birlikte bu durum Doğu Türkistan kadının gerçeği haline gelmiştir. Bütün bu uygulamalar, fiziki ve psikolojik olarak kadınlar için dayanılmaz acılara neden olmaktadır (Uluslararası Hak İhlalleri İşletme Merkezi, 2011).

Doğu Türkistan'daki devlet gazetesi olan Hoten Gazetesi, sadece Hoten ilçesinde doğurganlık yaşında 45.000 kadın bulunduğu ve son bir yıl içinde bu kadınların 30.400'üne uzun vadeli olarak kısırlaştırma tedbirleri kullanıldığı belirtilmiştir (Mazlumder- Doğu Türkistan İnsan Hakları Raporu, 2010).

4. Genç Kadınların Zorunlu Göçü ve Çin'in Asimilasyon Politikası

Çin politikasının kadınlara yönelik uygulamalarından biri de zorunlu göç politikasıdır. Uygur kökenli kız çocukları, "*Sincan Sınıfı*" adlı bir program çerçevesinde Çin'in iç bölgelerine götürülerek Doğu Türkistan'ın demografik yapısının değiştirilmesi amaçlanmaktadır. Çin bu bölgede Çin etnik nüfusunu artırmak ve bölgedeki nüfus hâkimiyetini ele geçirmek için uzun zamandır iki yönlü bir politika izlemektedir. Bir yandan bölgeye yoğun bir Çin nüfusu göçü gerçekleştirilmekte, diğer yandan özellikler 2003 yılından itibaren "*İşgücü fazlasını başka bölgelere yönlendirme*" politikası çerçevesinde Doğu Türkistan'daki genç Uygurlar Çin'in iç bölgelerine taşınarak genel nüfus içerisinde eritilmek istenmektedir. Özellikle evlilik ve çalışma çağındaki 16-25 yaş arası Uygur kadınları Çin'in batısında ve güneyinde yer alan Zhejiang, Pekin, Tianjin, Şangay ve Shandong çalışma bölgelerine gönderilmektedir. Kızların bir kısmı ise fuhuş merkezlerinde, otellerde, kumarhanelerde çalıştırılmaktadır. Çocuklarının çalışma bölgelerine gönderilmelerine karşı çıkan aileler ise hashara¹⁴ gönderilmekte, sulama kanalları kesilerek tehdit edilmektedir (Haber7, 2009). Özellikle Doğu Türkistanlılara yapılan bu uygulamada, "köle-işçiler" kaçma ihtimallerine karşı gözlem altında çalıştırılmaktadırlar. 1 Haziran 2006'dan itibaren bu politika kapsamında 240 bin Uygur kızı Çin'in iç bölgelerine taşınmıştır. Çin ayrıca 1 milyon Uygur kızını Çin'in diğer bölgelerine götürmeyi hedeflediğini de açıklamıştır (Uygur Human Rights Project, 2011).

¹⁴ Çin yönetiminin Doğu Türkistanlılar için uygulanan bir sistem. Bu sistemle, çiftçi aileler tarım, altyapı ve diğer kamu işlerinde 2-3 hafta süreyle çalıştırmak üzere aile üyelerinden birini gönderir, karşı gelenler para cezasına çarptırılır. Bu kişilere çalışmalarına karşılık hiçbir ödeme yapılmamakta, kalacak yer yada gıda verilmemekte, ulaşım masraflarını kendileri karşılamak zorundadır. 12-70 yaşına kadar herkes bu uygulamada yer almaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün verilerine göre, her yıl Çin pazarında 20 bin civarında insan ticari bir mal olarak satılmakta, bu kişilerin %90'ını ise kadın ve çocuklar oluşturmaktadır (Mazlumder- Doğu Türkistan İnsan Hakları Raporu, 2010). Çin'de uygulanan asimilasyon politikasının uygulamalarından biri de Doğu Türkistanlı genç kadınların Çinli erkeklerle evlenmeye zorlanması uygulamasıdır (Batur, 2009). Bu politikalar yüzünden birçok Doğu Türkistanlı -yaklaşık 2 milyon 700 bin kişi- kaçarak farklı ülkelere sığınmıştır (Ayrıntı Dergisi. 2009).

Doğu Türkistan'da yapılan nükleer denemeler¹⁵ de göç nedenleri arasında gösterilmektedir. İlk olarak 16 Ekim 1964 tarihinde yapılan nükleer denemelerin olumsuz etkileri yüzünden bölge insanı ölümcül hastalıklara yakalanmıştır. 20 bin özürlü çocuk dünyaya gelmiştir. Binlerce insan sakat kalmıştır. Kadınların %70'inin rahim kanseri olduğu Doğu Türkistan'da Dünya Sağlık Örgütü ve pek çok kuruluşların açıklamasına göre ortalama insan ömrü 40- 45 yıla kadar düşmüştür (Uluslararası Hak İhlalleri İşletme Merkezi, 2011).

Yukarıda belirtilen sorunlar, günümüzde Çin'de ve Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan kadınların sorunlarının nedenleri arasında yer almaktadır. Bu sorunlara çözüm bulmak umuduyla, en azından bölge kadınlarının sorunlarını dünya kamuoyunda duyurabilmek için Rabiya Kadir önemli bir görev üstlenmiş durumdadır.

Sonuç

Çin Halk Cumhuriyeti'nin mevcut yasal düzenlemelerinde, insan hak ve özgürlükleri ile ilgili düzenlemeler bulunmasına karşılık, bu düzenlemelerin hiç biri uygulanmamaktadır. Bunun en belirgin örneklerinden biri Doğu Türkistan'dır. Bu bölge Çin Halk Cumhuriyeti yasalarının teori ve pratik çelişkisinin en çok ortaya çıktığı alanlardan biridir.

Doğu Türkistan'da kadınlarımızın yaşadıkları acılara karşı yürütülen mücadelede Rabiya Kadir'in rolü oldukça büyüktür. Rabiya Kadir sayesinde dünya kamuoyu, Doğu Türkistan kadınlarının yaşadıklarından haberdar olabilmıştır. Bilgilenmenin ötesinde sorunların giderilmesine yönelik çözüm seçeneklerinin geliştirilmesi, kadınlara karşı işlenen suçlara son verilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bütün bu veriler karşısında dünyadaki kadın örgütlerinin, Doğu Türkistanlı kadınların yaşadığı bu insanlık ihlallerin son bulması yönündeki her türlü girişimleri, hazırlayacakları raporlar ve dünya kamuoyunun ilgisini bu soruna çekmeye yönelik tüm çabaları, konu açısından ayrıca büyük önem taşımaktadır.

¹⁵ Çin 1964'den günümüze kadar Doğu Türkistan'da elliye yakın atom ve hidrojen bombası patlatmıştır. Lor Nor nükleer uygulamaların olduğu yer.

KAYNAKÇA

“Doğu Türkistan Davasının Efsane İsmi Konuştu”. [http://www.tarihimiz.net/v3 /Haberler/Tarih/D.-Turkistan-davasinin-efsane-ismi-konustu.html](http://www.tarihimiz.net/v3/Haberler/Tarih/D.-Turkistan-davasinin-efsane-ismi-konustu.html). (23.03.2012).

Ayrıntı Dergisi. 2009. <http://www.ayrintidergisi.com/arastirma/31-Eski-Dusmanin-Esareti-Altindaki-Anavatan-Dogu-Turkistan>. (02.04.2012).

Batur.Mehmet Emin, Doğu Türkistan Konusunda Samimiyet ve “Gizli Genelge”ler” İstiklal Gazetesi, Ağustos 2009, Yıl:6, Sayı: 61, http://www.istiklalgazetesi.com.tr/yeni_sayfa_446.htm (23.03.2012).

China Country of Origin Information Report COI Service 24 August 2011, pp. 140-150, Home Office UK Border Agency, Secure Our Border Controlling Migration, <http://www.ukba.homeoffice.gov.uk/policyandlaw/guidance/coi> (25.03. 2012).

China Daily, 2009. “Urumqi Police Detain Another 319 People in Riot Probe”, Xinhua, Ağust 3 2009 http://www.chinadaily.com.cn/china/2009xinjiangriot/2009-08/02/content_8506161.htm (20.03.2012).

Constitution of the People’s Republic of China, adopted 4 December 1982 and amended March 2004. <http://english.peopledaily.com.cn/constitution/constitution.html> (30.03.2012).

Eshanova, Z. ve Pannier, B. 2002. “China: Uyghur Group Added to US List of Terrorist Organisations”. Radio Free Europe/Radio Liberty, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles>, (10.03.2012).

Haber Akademi. <http://www.haberakademi.net/haberyaz.asp?hbr=9748>. (20.03. 2012).

Hemminiki, E., Wu Zh., Cao, G., Viisianen, K. “Illegal Births and Legal Abortions – the Case of China”, 11 August 2005, <http://www.reproductive-health-journal.com/content/2/1/5> (12.03.2012).

Information Office of the State Council Of the People's Republic of China. 1995. "Family Planning in China". Embassy of the People's Republic of China in Lithuania. Section III paragraph 2.Family Planning in China. <http://www.fmprc.gov.cn/ce/celt/eng/zt/zfbps/t125241.htm> (03.03.2012).

İnsani Yardım Vakfı. 2009. “Doğu Türkistan’da Yaşanan Problemler ve Çözümleri”, www.ihh.org.tr. (12.03.2012).

Kadeer, R. 2009. Dragon Fighter: One Woman’s Epic Struggle for Peace with China. Kale Press USA

Kumar, D. “The Failed Case Against Rebiya Kadeer”, The New School Graduate Program in International Affairs Student Working Paper Series http://www.gpia.info/files/u900/HDmitri_Failed_Case_Agaist_Kadeer.pdf (13.03.2012).

Mazlumder, Doğu Türkistan İnsan Hakları Raporu, 2010). <http://konya.mazlumder.org/fotograf/yayinresimleri/dokuman/doguturkistan-raporu.pdf> 24.03.2012

NTV Haber, 2009, “Çin’den Rabia Kadir’in Hayat Hikayesi Filmine Veto”, Avustralya Melbourne Film Festivali. <http://www.youtube.com/watch?v=cz-cN8v8DB4&feature=related>. (28.03.2012).

People’s Republic of China: Low on Polpulation and Birth Planning, <http://www.cecc.gov/pages/roundtables/092302/winchlerLaw.php> (27.03.2012).

Rebiya Kadeer. <http://www.youtube.com/watch?v=u9IC3ejKAFM&feature=related> (20.03. 2012).

Sürgündeki Uygur Anası Rabiya Kadir: Çin’e Karşı Ortak Tavır İstedi, 08.07.2009 <http://www.youtube.com/watch?v=uIfYcV22ZOW&feature=related> (25.03.2012).

Şen, F. 2009. “Uluslararası Tepkiler Açısından Sincan Uygur Sorunu”, Orta Doğu Analiz. 1(9) s. 107-115. http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2009910_eyl%C3%BCl.fatih.pdf (20.03.2012)

Tanış, T. Hürriyet. Rabia Kadir ile yaptığı mülakat 11 Temmuz 2009. “Canlı Tanığın Ağzından Çin Zulmü” 16 Temmuz 2009. <http://www.haber7.com/haber/20090716/Canli-tanigin-agzindan-Cin-zulmu.php>. (12.03.2012).

Uluslararası Hak İhlalleri İşletme Merkezi (UHİM), “Çin’in Doğu Türkistan’da Sürdüğü Asimilasyon ve Soykırım”. http://www.uhim.org/images/tarihte/1332_164981.pdf (23.03.2012).

UNHCR, “Population and Family Planning Law of the People’s Republic of China”, 2001. http://www.unhcr.org/refworld/country,,NATLEGBOD,,CHN,,42_417cb54,0.html. (20.03.2012).

Uygur Human Rights Project (UHRP). “Deception, Pressure, and Threats: The Transfer of Young Uyghur Women to Eastern China”. <http://uhrp.org/press-releases-uaa-and-uhrp-reports/deception-pressure-and-threats-transfer-young-uyghur-women>. (26.03.2012).

World Uygur Congress. <http://www.uyghurcongress.org/tr/?cat=42> (03.03.2012).

Zaman, 2009. “Çin’den Avustralya ve Japonya’ya ‘Rabia Kadir’ tepkisi”, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=881794>. (12.03.2012).

MARIAMA BA’NIN *UZUN BİR MEKTUP (UNE SI LONGUE LETTRE)* ADLI YAPITINDA İSLAMİ GELENEĞİN VE POLİGAMİNİN KADINA YANSIMASI

Esra ŞAHBAZ*

Kuramsal olarak, XVIII. yüzyıl sonu XIX. Yüzyıl başında önem kazanan kadın hakları, kadın ve erkek arasında süregelen toplumsal eşitsizliğe karşı, dünyanın her bir kıtasında feminist harekete bağlı olarak yürütülmektedir. Feminist düşünce yaklaşımında kadın sorununu sadece kadın- erkek eşitsizliği açısından ele almak tek yönlü bir çözümleme olur. Kadın sorunu, toplumsal, siyasal, ekonomik alanların iç içe geçtiği, özünde kadının özgürlüğünü ve insan olarak kabul edilmesini amaçlayan bir kavramdır.

Aydınlanma döneminden bu yana organize bir hareket haline gelen feminist akım, kadınların erkeklere karşı mağduriyeti, cinsel ve duygusal olarak sömürülmelerini, birey olduklarının unutulması psikolojik ve fiziksel şiddete maruz kalmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Temelde ataerkil toplumsal düzeni eleştiren feminist düşünce, özellikle Müslüman ülkelerde kadının aleyhinde pek çok yasak ve yaptırımın uygulanmasına karşı büyük bir direnç gösterir. Ülkeden ülkeye, kültürden kültüre farklılık gösterse de genel olarak İslam ülkelerinde kadının ikincil cinsiyet olması, kadının aleyhine olan uygulamaların Müslüman ülkelerde meşrulaştığının göstergesidir. Dini pek çok dayatmalara indirgenen bu uygulamalar gösteriyor ki İslam toplumunda erkeğin merkeze alındığı keyfi bir sistemi meşrulaştırıyor. Özellikle pek çok Arap ülkesinde hala yasallığını koruyan çok eşlilik, İslamiyet’in erkeğe tanıdığı bir hak olarak erkekler tarafından suiistimal edildiği gibi kadını da mağdur etmektedir. “ Tek erkek, birçok kadın” şeklinde formüle edilen poligami, ataerkil bir yapı içerisinde kadını nesneleştirir. Kadına sadece anne ve eş olmak misyonunu yükleyerek, onun özgürlüğünü, duygularını ve düşüncelerini tehdit eder. Kadının bireysel olgunluğa erişmesine izin vermediği için toplumsal düzende de kadına yer vermez.

Feminist düşünce bütün olarak ele alınan bir teori olmaktan ziyade liberalizm, Marksizm, radikalizm, İslamcı feminizm gibi düşünce akımlarından etkilenecek kendi içinde pek çok şekle bürünür. Ortak noktaları var olan cinsiyet ayrımcılığına karşı savaşım vermektir. Müslüman kadınlarının dini esaslar sonucunda ortaya çıkan sosyal eşitsizliğe, erkek emperyalizmine karşı geliştirdiği kadın hareketleri ise özellikle XX. Yüzyılda pek çok anlamda mağduriyet yaşayan Afrika’da da gelişme gösterir. İslami geleneğin ve çokeşliliğin kadına yansıması başlığını Senegalli, feminist yazar Mariama Ba’nın *Uzun Bir Mektup* adlı yapıtı çerçevesinde feminist düşünce akımının ışığında değerlendirmeye çalışacağız ve özellikle dini kuralların baskısı altında yetişen Senegalli kadınların çokeşlilik karşısındaki tutumlarına değineceğiz.

*Gazi Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı
esra_sahbaz05@hotmail.com

Kara Afrika hareketli geçen politik ve sosyal tarihiyle bilinir. Kabile savaşları, kölelik ve sömürgeleşme, Afrika'nın kültürel ve sosyal yapısını değiştiren önemli olaylardır. Ötekileştirilen siyahiler hem Afrika gerçeklerine dayalı, ataerkil geleneklerin yaşatılması için hem de sömürgecilğe karşı durmak için savaşım verirler. Siyah edebiyat akımının içinde yer alan kendi benliklerini ispatlamaya çalışan az sayıdaki kadın yazarlardan en önemlisi Mariama Ba'dır.

Afrika Edebiyatı'nda feminist düşünceleriyle önemli bir yere sahip olan Mariama Ba, İslam dini ve gelenekleriyle yetişir. Babası Çerçeve Yasası kapsamında Sağlık Bakanı olarak görev yapar. Annesinin ölümünden sonra büyükanne ve büyükbabasının yanında gelenekçi ve İslami düşünceden etkilenen bir yaşama sahip olur. Buna rağmen babası kızını dini eğitimin yanı sıra iyi bir eğitim alması için dönemin kadınlarının aksine Rufisque'de sadece kızların eğitim gördüğü, Fransız okulu Ecole Normal'e yollar. Marima Ba dini ve Fransızca eğitimini beraber yürütür. Başarılı geçen öğrencilik yaşamından sonra evlenir. Fakat aradığı mutluluğu bulamayıp boşanır. Bunun üzerine iki kez daha evlenip boşanan Mariama Ba'nın bu üç evlilikten dokuz çocuğu olur. Hüsrarla biten evliliklerinin ardından, kadınların haklarını esas alan, çokeşliliğe ve kast sistemine karşı savaşım veren derneklerde yer alarak feminist hareketin öncü isimlerinden biri olur. Senegal'in feminist dernekleri aracılığıyla özellikle kız çocuklarının eğitimi ve kadınların sosyal yaşama güdülenmeleri konusunda girişimler de bulunur. Erkek ayrıcalığının güdüldüğü gelenek ve görenekleri eleştirmek için orijinali Fransızca olan *Uzun Bir Mektup (Une si longue Lettre)* adlı yapıtı kaleme alır. Bu yapıt 16 dile çevrilir ve ilk Afrika Yayıncılar Ödülü Noma'yı alır. Kadın erkek eşitsizliğini kaldırmak için yaşamı boyunca sarf ettiği çaba, yakalandığı kanser hastalığıyla son bulur.

Geleneksel değerlerin altında ezilen kadın karakterlerin başrolde olduğu *Uzun Bir Mektup* adlı yapıtta, yeni dul kalmış Senegalli kadın Ramatoulaye, eşinin, ikinci bir eş almasına razı gelmesinden dolayı duyduğu acıyı, hayal kırıklıklarını yine kendi gibi Senegalli öğretmen arkadaşı Aissatou'ya yazdığı mektuplarla anlatır. Aralarındaki fark ise Aissatou eşinin ikinci eşi almak istemesine karşı çıkar ve boşanıp Amerika'ya gider. Yapıt, aynı kültürde yetişen iki farklı kadın aracılığıyla, İslami geleneğin erkeklere tanığı haklara ve kadının mağduriyetine şahitlik eder. Mektuplardan oluşan bu yapıt kısmen de olsa Marima Ba'nın yaşamının yansımasıdır. Mariama Ba, yapıtın ilk sayfasında hem kendisinin hem de başkarakter Ramatoulaye'in yaşamında önemli bir yer tutan, üstüne pek çok anılarının olduğu Kuran Kursu'ndan bahsederek, dini eğitimin ve İslam geleneğinin bu yapıt için temel izlekler olduğunun altını çizer ve kocasının ölümünü anlatan Ramatoulaye, kadını kaderine mahkûm öteki bir cinsiyet haline getiren ve pasifleştiren geleneklerin altında ezilişini şöyle ifade eder:

Dostum, dostum, dostum. Sana üç kez sesleniyorum. Dün boşandın. Ben bugün

bir dulum. Modou öldü. Sana nasıl anlatmalıyım! İnsan kaderiyle görüşme ayarlayamıyor. Kader istediğini istediği zaman yakalar. Senin isteklerin doğrultusunda ilerlediği vakit, sana memnuniyet verir. Ama çoğunlukla seni alt üst eder, ezer geçer. O zaman dayanmak gerek. (...) (Ba 2000: 6)

Bu tümcelerden anlaşıldığı gibi, kocası tarafından ihanete uğramış, yalnızlığa mahkûm edilmiş bir kadın olsa bile Ramatoulaye, içindeki aşk ve nefreti ölüm gibi geri dönüşü olmayan bir yolculukla beraber yoğunlaştırır. Kocasının onu terk etmesinin yanı sıra ölümünü de kadersizliğine bağlar. Bir kadının aşkını başka bir kadınla paylaşması durumunda gösterdiği içsel tepkiyi dışa vuramamasından dolayı Ramatoulaye “*delilik ya da zayıflık? Kalpsizlik ya da karşı konulamayan aşk? Ne çeşit bir iç sıkıntısı Modou Fall'u Binetou'yla evlenmeye itti?*” sorusuna cevap ararken, kızının arkadaşırken

kuması olan Binetou'yla eşinin evliliğini sindirmeye çalışır ve İslami dayatmaların varlığını göz önünde bulundurarak acısını yenmek için zorunlu bir teselli arayışına gider:

Kendime her aldatılmış kadının söylediğini söyledim: Modou süt olsaydı, kaymağını yemiş olan bendim. Geri kalanı sadece su ve belki biraz süt kokusuydu. (Ba 2000:38)

Ramatoulaye, güçlü her insanın yaptığını yapar ve yaşadığı umutsuzlukların karşısında dimdik durabilmek için kendinden daha kötü durumda olanları düşünür; doğuştan kör insanları, cüzzamlıları, hastalıktan bitip tükenenleri ya da doğar doğmaz yetim kalan çocukları... (Ba 2000:15) Dinin gereklerini uygulayarak hayattan kaderine düşen paya razı gelmeyi tercih eder. Bu bağlamda çekeşlilik konusunda dini kaynaklardan yapılan araştırmaların sonunda elde edilen bulgulardan da bahsetmek gerekirse, İslam dini, birden fazla kadınla evlenme imkânı ve âdeti, İslâm'ın geldiği çağdan çok öncelere kadar uzanmaktadır. İslâm öncesi çağlarda Mısır, Hindistan, Çin ve İran'da, eski Yunan ve Roma toplumlarında, Yahûdilerde ve Araplarda erkekler, birden fazla kadınla evlilik yapıyor veya evliliğe benzer ilişkiler yaşıyorlardı. Bu çağlarda, kırsal bölgede özellikle köylerde ve dağ başlarında yaşayan bedevîlerin çok kadınla evlenmelerinin temel nedeni, hem korunma, hem de çevresi üzerinde hâkimiyet sağlamanın güçlü ve muharip nüfusa ihtiyaç göstermesidir. Kırsal hayatın güçlüğü ve birçok emekçiyi gerekli kılması, kabileler arasında sürüp giden savaşların, yağma ve baskın hareketlerinin çok sayıda erkek ölümüne sebep olması, bunun sonucu olarak da kadın-erkek arasındaki sayıca eşitlik dengesinin erkek aleyhine bozulması da diğer nedenler arasındadır. (Karaman 2003:103). Kuran-ı Kerim'de ise erkeğin birden fazla eş alma konusunda doğrudan bir hüküm yoktur; ancak yetimlerin haklarını korumayı anlatırken, birden fazla kadının da tek bir erkeğin korumasına girmesinin olası olduğu dolaylı yoldan ifade edilmiştir. Ancak ataerkil düzene sahip Müslüman toplumlarda, bu ifade güç odakları tarafından çok eşliliği meşrulaştırmıştır.

İslam dininin çekeşliliği erkeğe meşrulaştırdığı zihniyetiyle hareket eden Müslüman toplumların bu yaklaşımının aslında içgüdüsel olduğunun, hiçbir dinin kadın veya erkek bir insana suçsuz yere zulmetmeyeceğinin altını da bu noktada çizmek gerekir. Aissatou'nun eşinin ikinci eşi getirme eylemindeki haklı tutumu ve anlayış beklentisi bu içgüdüsellüğün somut bir örneğidir. Aissatou'nun kocası Mawdo, eşinin üstüne neden kuma getirdiğini şu şekilde ifade eder:

Bakin, ahmak olmayın. (...) Gerçekliği acımasız çirkinliğiyle kabul edin. İnsanoğlunun yeme ve giyinmeyi şart kılan güçlü yasalarına karşı koyamazsınız. Bu yasalar erkeği diğer bazı yönlerden de etkiler. İçgüdülerin hayvansallığının altını çizmek için "erkek"ten bahsediyorum. Anlarsınız... Bir eş kocasını tamamen anlamalı ve affetmeli; kendini 'bedenin ihanetlerinden dolayı üzmemeli. Önemli olan kalpte olandır, iki insanı içten birleştiren şey budur. (Ba 2000: 33)

Mawdo'nun erkek üstünlüğünü vurguladığı bu söylemleri ataerkil ideolojinin yarattığı cinsel hiyerarşiye vurgudur. Yaşamı devam ettirme eylemi olarak düşünülen cinsellik, erkek iktidar tarafından soyunu sürdürmek amacıyla kadını sömürgeleştiren bir araç haline gelir ve ortaya erkekler için normalleştirilmiş tek cinsiyete özgü bir cinsellik kavramı ortaya çıkar. Tıpkı feminist varoluşçuluğun öncüsü Simon de Beauvoir'ın; "Edilgin aşk anlayışı, cinsel arzuyu ona bir istenç ve ele geçirme olarak değil, kaynak bulucu'nun sarkacım sallayan güce benzer bir çekim gibi gösterir; etinin varlığı, erkeği gıdıklayıp heyecanlandırmaya yeter; gizli bir su neden fındık ağacından kesilmiş bir sopayı titretmesin?" (Beauvoir 1993: 9) tümceleriyle kadının nesneleştirilmesi ve birincil görevinin kocasının cinsel açlığını gidermesi anlayışına alaycı bir yaklaşım sergilemesi gibi.

Aissatou'nun arkadaşı Ramatoulaye gibi pek çok kadın kocasının kuma getirmesi karşısında başını öne eğip sessiz kalırken, bu geleneksel gerçeklere direnen Aissatou'nun, eşinin, ailesinin isteğiyle ikinci eş getirmekteki haklı tutumu karşısındaki söylemlerine karşın gururunu ön plana alarak körü körüne inançlara direnir. Aissatou'nun bu direnişi Afrikalı kadının ataerkil düzen karşısında çektiği acıları dile getirir ve feminist bir söyleme ön ayak olur. Aissatou mektubunda rahatsızlığını şöyle ifade eder:

(...) Bu gün bana bir zamanlar sahip olduğumuz mutluluk yerine sunduğun şeyi kabul edemem. Kalpten duyulan sevgi ile fiziksel sevgi arasında bir sınır çizmemi istiyorsun. Bence ne kadar az da olsa kalbin isteği olmadan vücutlar birleşmez. Eğer sevmeden, sadece yaşlanan annenin gururu için, neslini devamını sağlıyorsan, seni aşağılık görüyorum. O anda seni her zaman koyduğum o yüksek saygı merhalesinden aşağı düştün. Senin bu ikisi arasına bir sınır koyan düşüncün tarzın benim için kabul edilemez: bir tarafta ben, ' senin hayatın, aşkın, seçimin' diğer tarafta vazifem yüzünden katlanmak zorunda olduğun genç Nabou. İnsan yücelik ve hayvansallığın bir arada olduğu şeydir. Hiçbir hareketi sadece yardım olsun diye değildir. Sadece hayvansal iç güdülerle de hareket etmez. Kendimi senin aşkından ve isminden sıyrıyorum. Tek değerli olan itibarımı kuşanıp kendi yoluma gidiyorum (Ba 2000:32)

Aissatou'nun bu direnişi aslında üstünlük yanlısı sisteme maruz kalmayan bir öznenin duruşudur. Feminist hareketin temelinde yatan, dinin ve toplumun yüklediği kadın olma rolünü içselleştirmeme ve sınırlandırmaları sorgulayarak eşitsizliğe meydan okuma halidir. Aldatmanın özel bir trajedi değil, aile hayatının şekillenmesinde normleştirilmiş bir yol olmasına karşı başkaldırmadır. Bu ataerkil sistem içinde kadının mahrumiyeti ya da erkek emperyalizminin söz konusu olduğu bir diğer eşitsizlik konusu da eğitimidir. Kadını aile yapısı içine yerleştiren, anne rolüyle kadınların üreme görevlerini yerine getirdikten sonra meslek ve kariyerlerinde erkeklerle rekabet edememeleri de kadının eğitiminin sınırlandırılmasıyla ilintilidir. Her ne kadar Ramatoulaye ve Aissatou ilk eğitimlerine Kuran Kursu'nda başlasalar da sonrasında öğretmen okuluna giderler. Gelenekçi düşüncenin hâkim olduğu toplumlarda kız çocuklarının okula gitmesi günümüzde bazı bölgelerde olduğu gibi hoş karşılanmaz. Aissatou'nun kayınvalidesinin oğluyla evliliklerine karşı çıkarken söylediği küçük düşürücü şu cümle bunun somut bir örneğidir:

Bir eksik etekle evlenmek sevdasına düşersen olacağı budur. Okul kızlarımızı erkekleri doğru yoldan saptıran şeytanlara çeviriyor. (Ba 2000:19)

Karşı cinsin üstünlüğünün yanı sıra bir kadının gelenekçi normlara dayanarak hem cinsini aşağılaması da olayın başka bir boyutudur. Kendisine verilen annelik ve kadınlık misyonunu içselleştirip hatta anti- feminist bir yaklaşım sergileyen hem cinslerinin feminist mücadelelere karşı umarsız kalmaları da ataerkil düzene tamamen entegre olmalarından kaynaklıdır. Hem çalışan hem de ev hanımı olan Ramatoulaye konuyla ilgili şöyle der:

Çalışan kadının iki görevi var ve bu iki eşit derecede çetin görevin arasını bulmak gerek. İnsan bunu nasıl becerir? İşte bir evde işlerin yolunda gitmesini sağlayan maharet burda. Görümcelerimin bazıları benim yaşam tarzımı hiç de kıskanmazlardı. Okuldaki zor bir günden sonra evde koşturduğumu görürlerdi. Rahatlarından, huzurlarından, serbestliklerinden memnundular ve işleri altında ezilen kocalarının onlara bakmasını uygun görürlerdi.”(Ba 2000: 22)

Feminist kuramcılar bu durumu toplumsal cinsiyet ve cinsiyet arasındaki mimetik ilişkiye dayandırır. Toplumsal cinsiyet cinsiyeti aynalar ve kültürel zihniyet erillik ile bedensel zihniyet de dişillikle bağdaştırılır. Zihnin bedene hükmettiğini düşünürsek toplumsal anlamda bahsedilen bu simgelerin paradoksallığı yadsınamaz. Ataerkil yapıya dayalı olarak kadının ev merkezli konumlandırılmasıyla siyaset, eğitim, kültürel gelişim gibi pek çok ilerlemeye yönelik alanlar erkeğe merkezleştirilir. Ramatoulaye’i diğer çoğunluktan ayıran en belirgin özelliği eğitilmiş olmasıdır ve bu yüzden süregelen düzendeki çarpıklıkların farkındadır. Öğretmen okulunda aldığı eğitimi şu tümcelerle anlatır:

Bizi geleneklerin, batıl inançların ve adetlerin batağından çıkarmak, kendimizinkini reddetmeden çok sayıda medeniyeti takdir etmemizi sağlamak, dünya görüşümüzü geliştirmek, kişiliğimizi yetiştirmek, meziyetlerimizi güçlendirmek, aksaklıklarımızı tamamlamak, bize beynelminel ahlak değerleri vermek: takdir edilmesi gereken müdüremizin amaçları bunlardı.(Ba 2000:18)

Sömürgeler ve sömürgeciler arasında varolan politik ve ekonomik ilişkileri, erkek emperyalizminin söz konusu olduğu toplumların kadın ve erkekleri arasında da gözlemlemek mümkündür. Ramatoulaye’in kocası Modou’nun ne kadar eğitilmiş bir adam olsa da üstünlük yanlısı sistemin bir üyesi olmasından dolayı ikinci eşi Binetou’nun elinden eğitim hakkını yani özgürlüğünü alır. Ramatoulaye, eşinin çocuklarının elindeki imkanları alıp ikinci eşi Binetou ve ailesine vermesinden dolayı yaşadığı acıyı anlatırken her ne kadar kuması da olsa kızının arkadaşı olduğunu düşünerek Binetou için duyduğu üzüntüyü şöyle anlatır:

Binetou’yu okuldan ayırdığı için ona ayda ellibin franklık bir maaş bağladı, hakettiği maaşmış gibi. Oldukça başarılı olan genç kız okula devam edip bakalorya sınavına girmek istedi. Modou ise sözünü geçirebilmek için onu gençlerin eleştirel ve zengin dünyasından kopardı.(2000: 14)

Antik Yunan’dan günümüze kadar gelen kadının kamusal alanda olmaması gerektiği düşüncesinin açılımı, kadının özgürlükten uzak, bağımlı bir cinsiyet olarak kendine tanımlanan rol ve görevleri üstlenen bir birey olmasıdır. Gerek devlet gerekse toplum tarafından dayatılan bu roller, kadın ve erkek arasında mesleki katmanlaşmaya neden olur. Erkek işi, kadın işi adı altında varolan kısıtlamalar, ülkenin gelişiminde kadının yer almamasının örtülü ifadesidir. Ramatoulaye yaşadıklarından yola çıkarak isyanını feminist söylemlerle şöyle dile getirir:

Biz yanıcı madde değiliz, daha ziyade uyarıcıyız! Pak çok alanda, hem de çatışma olmadan, başka yerlerden bize ulaşan kayda değer başarıları, tarihten alınan derslerin kazanımlarını kullandık. Sizin olduğu gibi bizim de eğitim hakkımız var ve bu eğitimi zekamızın bizi taşıyabildiği son sınırlara kadar sürdürebilmemiz gerekli. Bizim de iyi para kazanılan işlerde çalışma, aynı fırsatlardan yararlanma hakkımız var. (2000:56)

Eğitimde yeteneklere bakılmaksızın tek ölçütün cinsiyet olmasından dolayı kadının maruz kaldığı sömürüye dikkat çekerken, erkeklerin yanı sıra kadınların bu gelenekçi yapıya ayak uydurup, kimliksiz yaşamı kabul etmelerine de Mariama Ba, yapıtında değinir. Bunu kocasının ölümünden sonra Ramatoulaye’le evlenmek isteyen Daouda’nın yani bir erkeğin ağzından şu tümcelerle dile getirir:

Kime hitaben konuşuyorsun Ramatoulaye? 'Feminist' diye adlandırıldığım Ulusal Meclis'te yaptığım konuşmaları tekrarlıyorsun. Oyunun kurallarının değişmesi ve yeni kan gelmesi için ısrar eden tek ben değilim aslında. Kadınlar artık oradan oraya taşınan, iltifat edilmesi ya da vaadlerle yatıştırılması gereken süslü aksesuarlar olmamalı. Kadınlar ulusun, her şeyin oradan hareket alıp geliştiği asıl, temel kökleri. Kadınlar ülkenin geleceğiyle daha yakından ilgilenmeye teşvik edilmeli. Yakınan sen bile kocanı, sınıfını, çocuklarını kamu hayatına tercih ettin. Eğer partilerde sadece erkekler aktifse, neden kadınları düşünsünler ki? Pastayı paylaşırken kişinin kendine en büyük parçayı ayırması gayet doğal.” (2000:57)

Bu tümcelerle Mariama Ba, ayrımcılık karşısında sadece erkeklerin değil bu sisteme uyum sağlayan kadınların da suçlu olduğunu vurgular. Dayatılan doğruların dışında da doğrular olabileceğini; “*Toplumuz şimdi temellerine kadar sarsılıyor. İthal edilmiş kötü değerlerle eski erdemlerin şiddetli direnci arasında sıkışmış durumda*” (2000: 66) tümceleriyle postkolonyalist bir bakış açısıyla dile getirir. Gelenekçi sistemin sıkıntılarını yaşayan bir kadın olarak çocuklarının bu düzenden sıyrılıp sosyal açıdan yükselmeleri için öğütler verir. Bu isteğini arkadaşı Aissatou'ya yazdığı mektupta şöyle anlatır:

Çocuklarıma hep söylüyorum: siz ebeveynleri tarafından bakılan öğrencilersiniz. Özverileri hakedecek şekilde sıkı çalışın. İsyan edeceğinize kendinizi geliştirin. Yetişkinler olduğunuzda eğer fikirlerinizin ağırlığı olmasını istiyorsanız, bu fikirler diplomalarla desteklenmiş bilgiler üzerine kurulmalı. Diploma bir ümit değildir. Her şey demek değildir, doğru. Ama bilgiyi ve çalışmalarını taçlandırır. Yarın, istediğiniz, uygun gördüğünüz lideri seçip ona politik güç vereceksiniz. Ülkeyi yönetecek olan sizin seçiminiz olacak, bizim değil.” (2000: 66)

Dünyanın neresinde olursa olsun, kültürü, doğası birbirinden çok farklı olsa da çokeşliliğin ve ataerkil distopyanın kadınların mağduriyetine neden olduğunu vurgulayan Mariama Ba, feminist düşüncelerinin ışığında bütün dünya kadınlarının birleşerek, bu düzene karşı bıkmadan usanmadan direnmeleri gerektiğine inanır. Çeşitli kültürel faktörlerin, gelenek ve göreneklerin ataerkil sisteme oturtulduğu zaman kadının cinsiyetsiz bir varlık olduğunu yapıtında tüm çıplaklığıyla gözler önüne serer. Mariama Ba, toplum tarafından negatif özelliklerle ilişkilendirilmiş kadının, sistemin ya da seçmediği bir talihin kurbanı olmadığını, bir kimliğinin olduğunu vurgulayarak toplumda her alanda söz hakkı sahibi olduğunu kendi yaşamından da örnekler vererek altını çizer. Kadının gücünü, her yıkılışın, acının onu daha da güçlendirdiğini ve umudunu asla kaybetmeden mücadelesini sürdürdüğünü, yapıtını sonlandırırken şu tümcelerle okura aktarır:

Hayatımı tekrar baştan düzenlemekten bıkmadım. Herşeye- hayal kırıklıkları ve utançlara rağmen içimde hala umut var. Bitkiler kirli ve mide bulandırıcı bir çamurdan tekrar can bulabilir, ben de içimde yeni tomurcukların açtığını hissediyorum. Mutluluk sözcüğünün gerçekten bir anlamı var değil mi? Onu arayacağım.” (2000:80)

Ve son olarak tümcelerimizi Newyork'lu müzisyen Ani DiFranco'nun bir şarkısından alıntıyla bitirmek istiyoruz: “Kadın erkek, tüm düzgün insanlar feministtirler. Feminist olmayan yegane insanlar, kadınların erkeklerden doğuştan bir eksikliği olduğunu ve erkeklere bahşedilen saygıyı ve olanakları onların hak etmediklerini düşünenlerdir. Ya feministsiniz, ya da seksist/cinsiyetçi. İşaretlenecek 'Diğeri' diye bir kutu yok”.

KAYNAKLAR

Ba, Mariama. (2001). *Une si Longue Lettre*, Serpent à plume, coll Motifs

Ba, Mariama (2000). *Uzun Bir Mektup*, Kaknüs Yayınları, İstanbul

Cnockaert, A. (1986) *Littérature négro-africaine francophone: panorama historique et choix de textes*, Collection Boboto, C.R.P.

Dalkesen, Nilgün. (2008) *İslam Öncesi Devirlerde Orta Asya'da Değişen Kadın ve Erkek İlişkilerinde Töre*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 7 (2), Gaziantep

Dia ,Alioune Touré. (1979) «*Succès littéraire de Mariama Bâ pour son livre Une si longue lettre*», *Amina* 84.

Karaman, Hayreddin. (2003) *Hayatımızdaki İslam*, İz yayıncılık, İstanbul

Mernissi, Fatima. (1985), *Beyond the Veil- Male Female Dynamics in Modern Muslim Society*, Al Saqi Books, London.

NDIAYE, Coumba (2007) *Mariama Bâ ou les allées d'un destin*, Dakar: Nouvelles Editions du Sénégal.

Pierrette Herzberger-Fofana. (1989) *Écrivains africains et identités culturelles: entretiens*, 3. cilt/*Erlanger romanistische Dokumente und Arbeiten*, Stauffenburg.

Pascale Barthélémy. (2005)« La formation des institutrices africaines en A.O.F. : pour une lecture historique du roman de Mariama Bâ, *Une si longue lettre* », *Clio*, numéro 6-1997, *Femmes d'Afrique*, [En ligne],

<http://feministatolye.org/index.php/kibrisfem/makaleler/gaile-8-mart-fema-ozel-sayisi/396-igucu-piyasasinda-cinsiyet-ayrimciligi>

EĞİTİM SEVİYESİ DÜŞÜK KADINLARIN İŞ BULMA YÖNTEMLERİ

Funda ÜSTEK*

ÖZET

Günümüzdeki iş bulma yöntemleri son on sene öncekine göre bile çok farklı. Küreselleşen dünyada LinkedIn'deki imaj, CV'deki okulların isimleri, daha önce staj yapılan ya da çalışılan yerlerin prestiji ve tabii tanıdıklarınızın hangi noktalarda ve nerelerde olduğu gittikçe önem kazanıyor. İş bulmanın gittikçe zorlaştığı, gün geçtikçe aşırı nitelikli işçilerin niteliksiz işçilerin işlerini, işsiz kalmaktansa, doldurduğu bir dünyada, peki ya niteliksiz işçiler nasıl iş buluyor?

Bu araştırma, konuya özellikle kadın istihdamının azaldığı Türkiye örneğinden bakarak, eğitim seviyesi düşük kadınların nasıl iş bulduğunu inceliyor. Niceliksel TUIK verileriyle, niteliksel bir saha araştırmasının verilerini birleştirip sözkonusu kadınların iş ararken en çok hangi alanlarda zorlandıklarını, eğitim seviyesinin iş bulmakta nasıl bir sorun oluşturduğunu ve bu zorlukların nasıl üstesinden gelerek iş bulduklarını anlamaya çalışıyor. Sosyal ve beşeri kaynaklar teorilerini feminist iş sosyolojisi teorileriyle özümseyerek, iş bulmanın küreselleşmesinin aslında yoksulluğu nasıl yeniden ürettiğini ve sürdürdüğünü anlamaya çalışıyor.

Anahtar Kelimeler: Sosyal ağ, iş bulma, İstanbul, kadın istihdamı

ABSTRACT

Today, job finding methods are different than even the methods used ten years ago. In the globalising world, the image persons portray on the LinkedIn, the school names in one's CV, the prestige of the places one has done internship in, or worked at and of course who you know and where these people are in terms of their careers seem to become ever more important. In a world where finding a job is getting more difficult by day, over-qualified workers' replacing the jobs less-educated people do –instead of being unemployed-, how do less-educated people access jobs?

This research looks at these questions through the example of Turkey, where the labour participation of women has been decreasing and explores how less-educated women access jobs. Combining quantitative TurkStat data with an extensive qualitative fieldwork, the study tries to understand the difficulties less-educated women encounter when looking for work, what kind of a barrier education constitutes in finding work and how these women try to overcome these obstacles. The study uses the feminist sociology of labour theories through the lens of social and human capital, and tries to understand how the globalisation of finding a job for the less-educated perpetuates poverty and sustains it.

Keywords: Social ties, job finding, Istanbul, female employment

*Oxford Üniversitesi, Doktora Öğrencisi St. Cross College, St. Giles, Oxford, OX1 3LZ, Birleşik Krallık
funda.ustek@sociology.ox.ac.uk

GİRİŞ

Türkiye’de son otuz yılda kadın istihdamındaki düşüş hem yerel, hem de uluslararası bağlamda birçok yayının odak noktası oldu. Bu düşüş için öne sürülen yapısal nedenler, köyden kente göç eden eğitim seviyesi düşük kadınların şehirlerdeki iş bulma yarışında zorlanması ve kültürel sebepler (özellikle eşlerin kadınların şehir ortamında çalışmasına *izin* vermemesi) üzerine yoğunlaşıyordu (Dayıoğlu ve Kırdar, 2009; Aran vd., 2009; Dünya Bankası, 2009a; Özar, 2000). Bunun yanı sıra işsizlerin iş arama yöntemleri üzerine sorulan sorular hane halkı iş gücü araştırmalarına dahil ediliyor olsa da, kadın istihdamındaki düşüş ve iş arama yöntemleri arasında bugüne kadar bir bağlantı kurulmadı.

Bu çalışmanın amacı eğitim seviyesi düşük kadınların sosyal ağlarını daha iyi anlamak ve bu ağların iş bulma konusundaki etkilerini özümsemek. Bunu yapmak için çalışma Türkiye’deki kadın istihdamındaki düşüşe sosyal ağlar penceresinden bakıyor ve eğitim seviyesi lisenin altında 42 çalışan kadının sosyal ağlarını incelemek için gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeleri kalitatif araştırma ve analiz yöntemlerini kullanarak inceliyor. Çalışma teorik çerçeve olarak Granovetter’in (1973) güçlü ve zayıf bağlarını (strong and weak ties) kullanıyor. Bu teorik çerçeveyi seçmenin amacı Granovetter’in bağlar teorisinin eğitim seviyesi yüksek kişilerin iş bulma yöntemleri üzerindeki etkisi derinlemesine araştırılmış olmasına rağmen, teorisinin eğitim seviyesi düşük insanlar için aynı şekilde uygulamaya konmamış olması ve güçlü ve zayıf bağların eğitim seviyesi düşük bireyler için de aynı şeyleri ifade edip etmeyeceğinin tam anlamıyla bilinmiyor olması. Bu sebeple, araştırmanın literatüre teorik bakımdan katkısı güçlü ve zayıf bağlar hipotezine dair olan anlayışı genişletmek ve Türkiye’deki kadın istihdamındaki düşüşe sosyal ağlar penceresinden bakarak yeni bir açılım getirmek. Araştırma bunu yapmak için şu soruları yöneltiyor: İş bulmada sosyal ağların rolü nedir? Ağlar aracılığıyla iş bulmanın sunduğu olanaklar ve yarattığı sorunlar nelerdir?

Sosyal ağların iş bulma sürecindeki önemi sosyoloji literatüründe Granovetter güçlü ve zayıf bağlar teorisini ortaya attıktan beri oldukça sık kullanıldığından, bu araştırma da Türkiye’de özellikle büyük şehirlere göç etmiş, eğitim seviyesi düşük kadınların iş bulma sürecini yukarıdaki soruları cevaplandırmak için seçti. Araştırma sonucunda güçlü ve zayıf bağlar analitik çerçevesine eğitim seviyesi düşük kadınların uymadığını, onun yerine özellikle iş bulma konusunda akraba, komşu ve iş arkadaşları bağları çerçevesinin oluşturulması gereği ortaya çıktı. Aynı zamanda “ortam”ın güvenilirliğinin yarattığı kaygıdan dolayı, iş bulmada bu akraba, komşu ve iş arkadaşları arasından da zayıf bağların değil, güçlü bağların tercih edildiği ortaya çıktı. Bu sebeple çalışma güçlü ve zayıf bağlar teorisinin eğitim seviyesi düşük bireylere eğitim seviyesi yüksek bireylerin iş bulma sürecine uygulandığı şekilde uygulanamayacağını gösteriyor.

Sosyal Kapital: Bağlar, Kaynaklar ve Sonuçlar

Sosyal kapital çalışmalarının öncülerinden Mitchell (1969) *sosyal bağları* birbirine en az bir başka birey aracılığıyla bağlı olan kişiler arasındaki ilişki olarak tanımlar. Arkadaşın arkadaşı (Burt, 1992), bir sosyal ağın parçası olmanın getirdiği sorumluluklar ve yükümlülükler (Bourdieu, 1986), sosyal ağın kaynakları (Lin, 1992) ve güçlü ve zayıf bağlar (Granovetter, 1973) kimsenin sahip olmadığı bilgilere erişim sağlayabildiği gibi, bireylerin ihtiyaç duydukları herhangi bir kaynağa erişimlerini kolaylaştırabilir.

Sosyal kapitalin popülerliği, teorisinin ampirik uygulamalarının önemi kanıtlandıktan sonra özellikle arttı (Putnam, 1993; Granovetter, 1973; Burt, 1992; Lin, 1999). Her ne kadar bu popülerliğin bir yan etkisi olarak sosyal kapital teorileri neredeyse her alana uygulanmaya başlanmış ve bu da teorilerin içini boşaltmaya başlamış olsa da, sosyal ağların iş bulma üzerindeki etkisi üzerine halen bir

fikirbirliği söz konusudur (Lin, 2000; Mizrahi and Abramson, 2000; Abbasi ve Altmann, 2011; Crowell, 2004).

Dolayısıyla sosyal bağlamın ekonomik bir etkinlik olan iş bulmaya bir etkisi olduğu kabul görmüş olsa da, bu etkinin nasıl gerçekleştiği konusunda akademik bakış açısının genişletilmesi gerekmektedir. Örneğin, sosyal kapital ve iş bulma çalışmalarının orantısız bir şekilde Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkelerine odaklanması, Doğu Asya'ya odaklanan çalışmaların da diğer çalışmalarla zıt sonuçlar elde etmesi, teorilerin başka ortamlarda da test edilmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra, sosyal kapital çalışmalarının önemli bir bölümü yalnızca erkeklerin sosyal ağlarını araştırmakta (Granovetter, 1973; Levin ve Cross, 2004; Murray vd., 1981; Watanabe, 1987), bazılarıysa toplumsal cinsiyet kavramını sosyal ağlar üzerinde belirleyici bir kavram olarak saymayıp çalışmalarına dahil dahi etmemektedirler (Bridges ve Villemez, 1986). Kadın ve erkek sosyal ağlarını farklı olarak inceleyen çalışmalarda kadınları kendi içlerinde homojen bir grup olarak ele almakta, yaş, çalışma durumu, eğitim seviyesi gibi farklılıkları gözardı etmekteydiler (Munch vd., 1997; McPherson ve Smith-Lovin, 1982). Yalnızca kadın sosyal kapitaline odaklanan çalışmalar (Small, 2009) ve eğitim seviyesi düşük bireylerin iş bulmalarında sosyal ağların etkisini inceleyen araştırmalarda (Solga, 2008; Morliccio, 2005) yok denecek kadar azdır. Burada sayılan ve diğer benzer sosyal kapital araştırmaları sosyal ağların iş bulma üzerindeki etkisini önemli bir şekilde göstermiş olsa da, sosyal ağların nasıl kurulduğuna ve işleyişine dair bilgiler halen kısıtlıdır (Human ve Provan, 2000).

Sosyal ağ teorilerini iş bulma yöntemlerine uygulayan çalışmaların çoğu Granovetter'in güçlü ve zayıf ağlar teorisini uygulamaya koymuştur (Marsden ve Campell, 1984; Bridges ve Villemez, 1986; Hansen, 1999; Bagchi, 2001; Crowell, 2004; Levin ve Cross, 2004; Murray vd., 1981; Friedkin, 1982; Jack, 2005; Hsung vd., 2006; Bian ve Soon, 1997; Watanabe, 1987). Öyle ki, Marsden ve Campell (1984) Granovetter'in güçlü ve zayıf ağlar teorisinin sosyolojide en çok araştırmanın ilgisini çeken teori olduğunu ve bu bağlamda sosyal kapital literatürüne de en çok katkıda bulunan teori olduğunu belirtir.

Güçlü ve Zayıf Bağlar

Granovetter'in (1973) yüksek eğitimli çalışanların iş arama ve işe alma stratejileriyle ilgili çalışması bağların güçlü ya da zayıf olmasının ve bir ağa dahil olmanın arasındaki ilişkiye ışık tutuyor. Granovetter'e göre bağların kuvveti ilişkilerin kuvvetinin ve kalitesinin de belirleyicisi oluyor. Granovetter analitik olarak bağları zayıf ve güçlü bağlar olarak ikiye ayırıyor ve bu ayrımın insanlar arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin sonuçlarını etkilediğini savunuyor. Granovetter'in tanımına göre zayıf bağlar birbirine ancak uzak ve güçsüz bağlarla tutunan, güçlü bağlarsa yoğun, birbirine sıkı sıkı bağlanmış sosyal ağlar oluşturuyor. Zayıf bağlar arasında nadiren görülen etkileşim, güçlü bağlar arasında sık sık görülüyor. Bu bağlamda, bilgi güçlü bağlar arasında hızlıca yayılıyor ve hızlıca da yeniliğini yitiriyor, fakat zayıf bağlar arasında nadiren bir iletişim söz konusu olduğundan zayıf bağlardan gelen bilgiler yeniliğini koruyor. Granovetter bu bulgulardan bir işte açık bir pozisyon olduğuna dair önemli bilgiler zayıf bağlar üzerinden yayıldığı çıkarımını yapıyor.

Sosyal bağ teorilerinin üç öncüsü Granovetter (1973), Burt (1992) ve Lin (1999)'in sosyal ağların hem güçlü hem de zayıf bağlardan oluştuğunu çünkü farklı yapılarıdaki bağların ağlar arasındaki farklılıkları da oluşturan temel etken olduğunu belirtir. Örneğin, Burt (1992) bir "yapısal boşluk"tan söz eder. Bu hipoteze göre, zayıf bağları birbirine bağlayan kişiler ağlar arasındaki yapısal boşluğu dolduran kimselerdir, bu kişiler farklı ağları birbirlerine bağladıklarından, üyesi oldukları iki ağdan elde ettikleri bilgileri de bu ağlara yayabilirler. Dolayısıyla asıl önemli olan bağların güçlülüğü ya da zayıflığı değil, farklı ağlara geçiş sağlayabilme potansiyelleridir (Ibarra, 1993).

Granovetter her ne kadar güçlü ağlardan gelen bilgilerin genelde daha doğru, daha detaylı ve güvenilir olduğunu aktarsa da, iş bulmada bireyin başvuru şansını arttırması için birçok bilgiye ihtiyacı olduğundan zayıf bağların daha önemli olduğunu savunur (1973; 2005). Fakat güçlü ve zayıf bağlar teorisini uygulamaya koyan araştırmacıların birbiriyle çelişen sonuçlar elde etmesi, özellikle bireysel toplum yapısının henüz kökleşmediği Doğu Asya örneğinde güçlü bağların hem iş bulma, hem de sosyal güvenlik ağı yaratmadaki öneminin zayıf bağlardan çok daha fazla olması (Hsung vd., 2006; Bian ve Soon, 1997) bağların kuvveti teoreminin uygulanabilirliğini tekrar tartışmaya açtı. Yukarıda da belirtildiği gibi kadın ağlarının ve düşük eğitim seviyesindeki bireylerin ağlarının akademik anlamda yeterince incelenmemiş olması da bağların kuvveti teoremine bir de bu açıdan bakmayı gerekli kılıyor. İşte bu çalışmanın amacı da literatürdeki bu eksikliklere Türkiye örneğinden bir bakış sağlamak.

Araştırma Alanı: İş Arama Yöntemleri

Aslında iş arama yöntemleri Granovetter'in de sosyal ağları incelemesindeki çıkış noktası olduğundan, ağların kuvvetini incelemeye alan bu çalışmanın da araştırma alanının iş arama yöntemleri olması çok da şaşırtıcı değil. Ancak bu çalışmanın neden eğitim seviyesi düşük kadınların iş arama yöntemlerini odak noktasına koyduğunu literatür kapsamında belirtmek gerek.

Mezuniyet derecesinin yükselmesiyle beraber daha fazla mezun ağına ve okul arkadaşı ağına dahil olunacağından insanların sosyal ağlarının da genişleyeceği hipotezi genelde kabul edilen bir varsayım (Granovetter, 1973; Huang ve Western, 2011). Bu çalışmalar mezun ağlarının genelde büyük ve birbirlerine zayıf bağlarla bağlı ağlar olduğunu ve bu sebeple de eğitim seviyesi yüksek bireylerin yüksek statüde iş bulma şanslarının arttığını iddia eder (Granovetter, 1973). Bunun yanı sıra, eğitim seviyesi düşük insanların iş bulma yöntemlerini araştırarak az sayıda araştırma, bu bireylerin sosyal ağlarına iş bulmak için daha fazla *bağımlı* olduklarını, çünkü Cvlerinin veya iş başvuru formlarının genelde “ne yapamayacaklarının sinyali” verdiğini bu yüzden de arada bir aracı olmadan yaptıkları başvuruların genelde reddedildiğini belirtir (Morliccio, 2005; Solga, 2008).

Bunun yanı sıra kadın ve erkeklerin sosyal ağlarının yapılarının farklı olduğu literatürde sıklıkla vurgulanmıştır. Sosyal ağların yapısından dolayı erkeklerin daha çok işle ilgili bilgileri paylaştıkları zayıf bağlarla birbirine bağlanmış geniş ağlara, kadınlarınsa daha çok kişisel bilgileri paylaştıkları güçlü bağlarla birbirine bağlanmış sıkı ve dar ağlara sahip olduğu belirtilir (Campbell ve Rosenfeld, 1985; Beggs ve Hurlbert, 1997; Masden, 1988). Bu bağlamda sosyal ağlar üzerinden iş bulmayı inceleyen McPherson ve Smith-Lovin (1982)'nin kadınlar ve erkekler eş sayıda bağlantıya sahip olsalar dahi erkeklerin bağları daha büyük firma ve şirketlere ulaşım sağladığından, erkeklerin daha üst düzey pozisyonda iş bulacaklarına dair bulgusu önemlidir.

Erkeklerin ve kadınların sosyal ağlarının farklı olduğu bir diğer noktaysa evlilik, çocuk gibi hayatın evrelerinden kadınların ağlarının etkilenmesine ve bu evreler sonucunda değişmesine rağmen, erkeklerin ağlarında böyle bir değişimin gözlenmemesidir (Munch vd., 1997; Campbell ve Rosenfeld, 1985). McPherson ve Smith-Lovin (1982) her yeni bir doğum kadınların sosyal ağlarını daraltır ve sıkılaştırır der. Aynı çalışma, kadınların doğum sonrası kariyerlerine verdikleri aralar yüzünden iş bağlantılarının da gittikçe azalacağını ve bu sebeple kariyerlerine geri dönmelerinin zorlaşacağını belirtir. Fakat Small (2009) neredeyse tamamıyla kadın-mekanı sayılan çocuk yuvalarının kadınlara yeni sosyal bağlar kazandırmada önemli olduğunu ve bu bağların iş bulma, çocuk yardımı alma gibi konularda erkeklere nazaran önemli bir avantaj sağladığını belirtir.

Small (2009)'un Şikago'nun dar gelirli mahallelerindeki çocuk yuvalarında yaptığı saha araştırması özellikle eğitim seviyesi düşük kadınların yeni sosyal ağlar kurabilmek için olanaklarının sınırlılığını gözler önüne seriyor. Small'un çalışması aynı zamanda yüksek eğitim seviyesine sahip

kadınlara nazaran, düşük eğitim seviyesindeki kadınlar için sosyal ağların acil çocuk bakımından, ilaçları ortak kullanmaya, iş bulmaktan ücretsiz çocuk dış sağlığına erişime kadar birçok farklı anlamı olduğunu ortaya koyuyor.

Bu sebeple her ne kadar eğitim seviyesi yüksek bireylerin iş bulma yöntemlerini inceleyen literatür bağların güçlülüğünün ve zayıflığının önemini vurgulasa da, eğitim seviyesi düşük kadınlar için bu teoremin ne kadar geçerli olduğu halen araştırılması gereken bir olgu. Bu araştırma eğitim seviyesi düşük kadınların ağlarını nasıl oluşturduğu ve kullandığına odaklanarak yukarıda belirtilen soruları tartışmaya açmaya ve literatürdeki bağlar kavramına daha iyi bir anlayış getirmeyi hedefliyor.

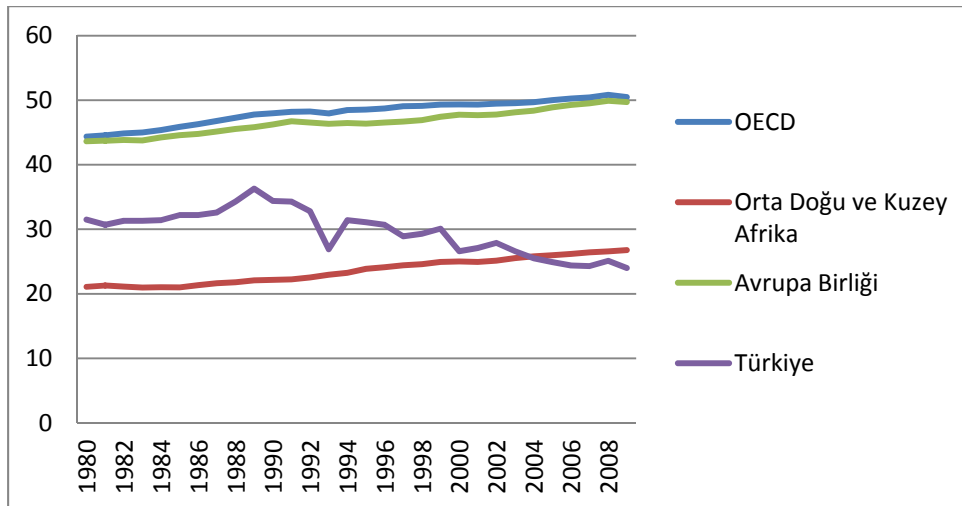
METODOLOJİ

Bağlam

Araştırma sonuçlarını cevaplamak için Türkiye oldukça iyi bir örnek oluşturuyor. Son otuz senedir dünyada kadınların iş gücüne katılımı artmasına rağmen, gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'deki düşüş oldukça şaşırtıcı (bknz. Şekil 1). Üstelik erkek nüfusun iş gücüne katılımında benzer bir değişimin olmaması, ve erkek nüfusun Avrupa Birliği ve OECD ülkeleriyle benzer katılımlara sahip olması (%70) kadın işgücündeki bu değişimi daha da önemli kılıyor.

Kadınların iş gücüne katılımındaki bu düşüş için literatürde iki temel sebep sıralanıyor. Birinci sebep tarım sektörünün küçülmesinin eskiden ücretsiz aile işçisi statüsündeki kadınların çalışma alanlarını daraltmasını gösteriyor. İkincisiyse tarım sektörünün küçülmesinin bir sonucu olarak köyden kente göç eden kadınların ortalama eğitim seviyesinin yüksek olduğu kentlerde iş piyasası için yeterli vasıflara sahip olmadıklarından işgücünün dışına itildiklerini ya da ancak kayıtdışı işler bulabildiklerinden bu işlerin istatistiklere yansımadığını belirtiyor (Dayıoğlu ve Kırdar, 2009; Aran vd., 2009; Dünya Bankası, 2009; Özar, 2000).

Şekil 1: Kadınların İş Gücüne Katılımdaki Değişim

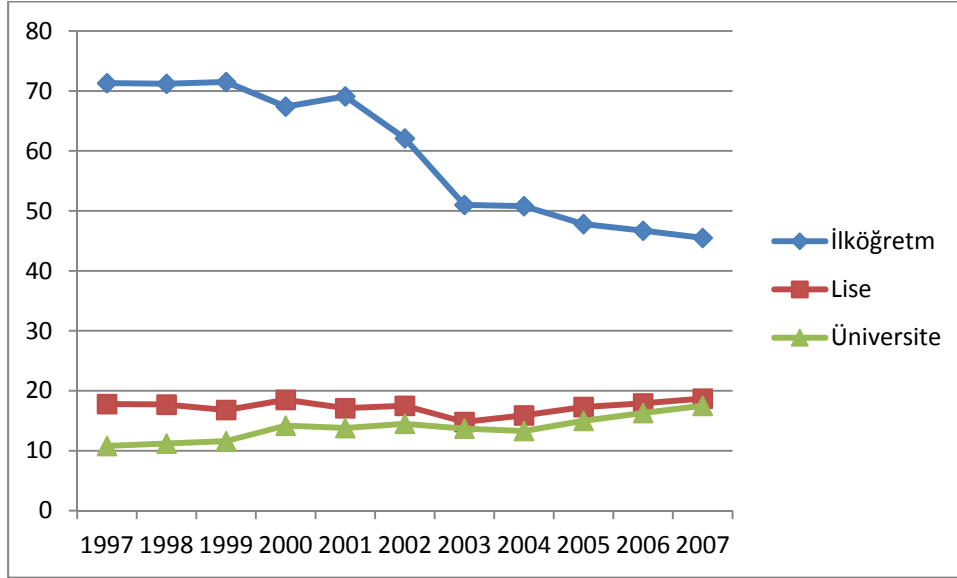

Kaynak: Dünya Kalkınma İndeksi, Yazarın kendi analizi

Dahası yukarıda sayılan yapısal sebeplerin de belirttiği gibi eğitim seviyesi düşük kadınların işgücünden çekilmesi bu düşüşün en önemli etkenidir. Şekil 2 gösteriyor ki ilköğretim mezunlarının

işgücüne katılımındaki değişim %25'leri bulmasına rağmen, yine aynı dönemde ülke çapında ilköğretim mezunlarının oranındaki düşüş yalnızca %12'dir¹⁶ (TÜİK, Eğitim İstatistikleri, 2012)

Şekil 2: Eğitim Seviyelerine Göre Kadınların İşgücüne Katılımındaki Değişim

Kaynak: Dünya Kalkınma İndeksi, Yazarın kendi analizi.

Dolayısıyla eğitim seviyesi düşük kadınların istihdamındaki bu orantısız düşüşe bir de sosyal ağlar açısından bakmak kadınların çevrelerinde çalışan birilerinin olmasının ya da olmamasının iş bulma çabalarını nasıl değiştirdiğine dair önemli bilgiler sağlayabilir.

Saha çalışması için İstanbul'un seçilmesinin de çeşitli sebepleri bulunuyor. Öncelikle İstanbul 1960'lardan bu yana en çok göç alan şehir olduğundan (TÜİK 1965 ve 2010 Nüfus Sayım verilerine göre İstanbul'un nüfusu bu tarihler arasında %520 artmıştır) göç eden kadınların sosyal ağlarını nasıl kurduklarını ya da hangi sosyal ağlarını göçle beraber şehire taşıdıklarını gözlemlemek için iyi bir örnek oluşturuyor. Dahası, İstanbul'un eğitim seviyesinin Türkiye genelinin çok üstünde olması, eğitim seviyesi düşük kadınların iş bulmada eğitim seviyesi yüksek kadınlarla büyük bir yarışa girmeleri gerektiğine işaret ediyor. Öyle ki, İstanbul'da kadın nüfusunun %43'ü lise diplomasına sahip değilken, bu oran Türkiye genelinde %73'ü buluyor (TÜİK, 2010 Eğitim İstatistikleri). Buna ek olarak, büyük şehir ortamında iş bulmak eğitim seviyesi düşük kadınlar için özellikle zor, zira halihazırdaki işler için büyük bir yarış söz konusu (Özar, 2000). Küçük yerlerde kadınların sosyal ağları birbirine güçlü bağlarla bağlanmış ve güçlü olacağından, bu kadınların tarım ya da aile işlerinde iş bulmaları kolay olabilirken, aynı şey büyük şehirde birbirine uzak mesafede yaşayan ve ağlarını küçük yerlerdeki kadar güçlü tutamayan kadınlar için geçerli olmayabiliyor (GFK, 2009). Buna rağmen, İstanbul'un kadınların iş bulmasını kolaylaştırıcı yanları da var. Diğer birçok endüstriyel şehirde olduğu gibi kadınların çalışacağı alanlar belli sektörlerle ya da fabrikalara ayrılmadığından, kadınların iş bulabileceği alanlar oldukça çeşitli. Tabii bu çeşitliliğe kayıtlı ve kayıt-dışı işler de dahil oluyor. İstanbul'da neredeyse her işin kayıtlı ve kayıt-dışı olarak iki farklı versiyonu olduğundan, iş bulma yöntemlerine dair bir çalışma için İstanbul uygun bir saha alanı oluşturuyor denilebilir.

İstanbul'daki çalışma alanları teorik örneklem methodologyyla seçildi (Strauss, 1987). Özellikle görüşülecek kadın grupları arasındaki farklılıklar en aza indirgendi (eğitim durumu, yaş, göçmenlik

¹⁶ 2000-2008 verileri karşılaştırılmıştır. 2000'de lise mezunu olmayan nüfus %85'ken, 2008'de bu oran %73'e gerilemiştir.

geçmiş, çalışma statüsü) daha sonra da bu farklılıkların arasındaki farkların gözetilebileceği, farkların en fazla olduğu yerler seçildi (Alvesson ve Sköldbberg, 2000). Bunu yapabilmek için, literatürden yola çıkarak iki yöntem izlendi. İlk olarak özellikle ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin bulunabileceği şehir merkezine yakın bir saha alanı, eğitim ve sosyal statüsü yüksek kimselere yakın yaşamının yüksek statüde iş bulma üzerindeki etkilerini gösterebilecekti. Bunun için Okmeydanı/Sanayii mahallesi göçmenler için eski bir yerleşim olması sebebiyle seçildi. İkincisi fabrikaların şehrin dışına yoğunlaşması sebebiyle, fabrikalara yakın yaşamının birçok kişinin bu fabrikalarda çalıştığı ortamda iş bulma ağlarının nasıl kurulduğunu gösterebilecekti. Bu sebeple sektörlerin, kadınların eğitim seviyesinin ve kişi başına düşen gelirin benzerliği açısından Esenyurt araştırma sahası olarak seçildi. Aynı zamanda Okmeydanı'na göre Esenyurt daha yeni bir göçmen yerleşim merkeziydi. Dolayısıyla bu seçim farklı göçme zamanlarının da ağ kurulumuna etkisini gösterebilecekti. Bu iki teorik seçimin bir sonucu olarak da şehir içinde ve dışında yaşamının iş bulma ağları üzerindeki etkisi incelenebilecekti.

Kullanılan Metodlar

Sosyal ağ çalışmaları artık neredeyse tamamen kantitatifleşmiş olsa da, Türkiye'de sosyal ağlarla iş bulma deneyimi arasındaki ilişkiyi derinlemesine inceleyen araştırmaların sayısı oldukça az olduğundan bu konuda kantitatif bir araştırma yapma olasılığı henüz bulunmuyor. Bunun yanı sıra, literatürdeki çalışmalar genelde eğitim seviyesi yüksek bireylere odaklandığından ve bu çalışma eğitim seviyesi düşük kadınların iş bulma yöntemlerini araştırdığından keşif niteliği taşıyor. Dahası literatürde sadece ağların yapısal özelliklerini açıklayabilen kantitatif araştırmalardansa, kalitatif çalışmaların sosyal ağların kurulum sürecini, bağlar arasındaki iletişimi ve ağların değişken yapısını anlamak için tercih edilebilir olduğu belirtiliyor (Lechner ve Dowling, 2003). Bu yüzden bu çalışma eğitim seviyesi düşük kadınların sosyal ağlarını daha iyi anlayabilmek için kalitatif bir yöntem seçti.

Kalitatif araştırmaların en önemli özelliklerinden biri ana akımda sesi az duyulan ve hatta duyulmayan kimselere bir ses vermektir (Rubin, 2011). Eğitim seviyesi düşük kadınların da sesleri özellikle akademide az duyulduğundan bu çalışmanın amacı bu kadınların iş bulma süreçlerinin görünürlüğünü arttırmaktır. Çalışma sürecinde Ocak-Nisan 2012 arasında, 42 çalışan kadınla, 3 tekstil işvereniyle, 5 insan kaynakları müdürüyle derinlemesine görüşmeler yapıldı. Aynı zamanda kadınların sosyal ağlarını kurma süreçlerini ve bu ağların iş ya da semt değiştirdikçe veya evlilik ve çocuğa bağlı olarak nasıl değiştiğini anlamak için kadınların eşleriyle, çalışmaya dahil olmayan başka çalışan ve çalışmayan kadınlarla gayri-resmi görüşmeler yapıldı. Bu görüşmeler, araştırmacının farkındalığını arttırmasına ve katılımcıların durumlarını anlamasına yardımcı oldu.

Katılımcılara kişisel ağlar üzerinden, bizzat yerleşim bölgelerine giderek, oradaki esnaf ve çalışanlardan bilgiler edinerek ve özellikle Esenyurt'ta aktif olan kadın dernekleri, işçi gazeteleri ve sendikalar aracılığıyla erişildi. Kartopu metodu katılımcılara erişimde özellikle kullanılmadı. Bunun sebebi, bu çalışma bir sosyal ağlar çalışması olduğu için kartopu metodunun çalışmayı sadece belli bir sosyal ağa sınırlayabilme potansiyeliydi. Tabii bu da katılımcılara erişimi zorlaştırdı denilebilir. Literatür eğitim seviyesi düşük bireylerin güçlü bağlar üzerinden iş bulduklarına dair bazı sinyaller veriyordu, (her ne kadar Small (2009)'un çalışması çocuk yuvalarında kurulan zayıf ağların daha önemli olduğunu belirtse de), daha derinlemesine etnografik bir çalışmayla eğitim seviyesi düşük kadınların iş bulma sürecindeki karar mekanizmaları araştırmaya rehber bir çerçeveye kazanırdı.

Yapılan görüşmeler kayda alındı ve yazıya döküldü. Yapılan görüşmelerin süresi ortalama bir saat ile dört saat arasında değişti. Fakat tekstil fabrikalarında gerçekleştirilen görüşmelerin süresi, kadınların zamanları oldukça kısıtlı olduğundan yirmi-otuz dakika kadar sürdü. Görüşmelerde soruları sormak için belli bir sıra gözetilmedi, daha çok kadınların verdikleri bilgiler doğrultusunda bu sorular şekillendirildi. Katılımcılar haricinde yapılan gayriresmi görüşmeler yazarın konu hakkındaki

görüşünü derinleştirmesine ve çapraz doğrulama metoduyla (triangulation) katılımcıların verdikleri bilgilerin doğruluğunu test edebilmesine yardımcı oldu.

Veri Analizi

Araştırma sürecinde yapılan görüşmeler, saha notları, gözlemler fazlasıyla veri sağladı. Verilerin analizinde örnek olay incelemesi metodu (case study method) (Lin, 2000) ve sağlam temele dayandırma kuramı (grounded theory) (Strauss, 1994) kullanıldı. İşlenmemiş verilerin her biri ayrı örnek olarak (case) Nvivo 9 kalitatif araştırma analizi programına yüklendi ve tematik kodlama yapıldı. Tematik kodlama kategorileri oluşturma ve birbirleriyle karşılaştırmada önemli rol oynadı.

Metodolojik Sorunlar

Kalitatif çalışmaların nüfusun genelini temsil etme gibi bir olasılığı yoktur. Bu çalışma da herhangi bir temsiliyet amacı gözetmedi. Ancak çalışma keşif amacı taşıdığından çalışmanın eğitim seviyesi düşük kadınların işe erişim ağları üzerine anlamlı bulgular taşıdığı söylenebilir.

Temsiliyet dışında çalışmanın diğer sınırlarını da belirtmekte fayda var. Birincisi, çalışma sadece çalışan/iş arayan kadınlara odaklanıyor. Bu da bir nevi çalışmıyor gözükmüş ya da kendini çalışmıyor addedip aile ekonomisine katkıda bulunan kadınların çalışmaya dahil edilememesi anlamına geliyor. Ancak eğer çalışmayan kadınlar çoğunlukta olduğu için eğer bu grup araştırmaya dahil edilmek istenseydi, çok daha geniş çaplı bir araştırma gerekirdi, bu da yazarın zaman ve bütçe kısıtlamalarını aştırdı. İkincisi, Türkiye ve İstanbul'un farklı özellikleri ve hatta İstanbul'un her bölgesinin birbirinden farklı özellikler göstermesi ve çalışmanın temsili özellik taşıyamaması sebebiyle, araştırma tüm eğitim seviyesi düşük kadınların sosyal ağların genelini yansıtmamaktadır. Çalışmanın asıl değeri konuya dair bir görüş sağlamak ve sağlam temellere dayalı bir hipotez oluşturmaktadır (Larson, 1992). Bunun yanı sıra çalışma bağların nasıl kurulduğu ve sosyal ağın gerektirdiklerini yerine getirmemenin iş bulma sürecine nasıl yansıtacağına dair önemli bulgular sunmaktadır.

BULGULAR

Makalenin bu kısmında araştırma bulguları sunulacaktır. Önce eğitim seviyesi düşük kadınların iş bulma yöntemleri genel hatlarıyla aktarılacak, daha sonra katılımcıların iş bulma ağlarını nasıl kurdukları, hangi yöntemleri diğerlerine neden tercih ettikleri anlatılacaktır. Daha sonra da çalışma teorik bir çerçeveden ağlar ve iş bulma arasındaki ilişki anlatılacaktır.

Eğitim Seviyesi ve Sosyal Bağlar

Araştırmanın en önemli bulgusu eğitim seviyesi düşük kadınların iş bulma sürecinde yararlandıkları sosyal ilişkilerinin güçlü ya da zayıf bağlar teoreminin yaptığı ayırmadan çok akraba, komşu ve iş arkadaşları arasında yaptıkları ayırımla açıklanabileceğiydi. Sık iş değiştirme, evlilik ile İstanbul'da semt değiştirme kadınların sosyal bağlarıyla olan ilişkilerini yeniden şekillendiren en önemli iki etkeni. Bu iki değişime bağlı olarak akrabalık, komşuluk ve iş arkadaşlarıyla olan ilişkilerin yakınlık dereceleri (güçlülük/zayıflık) değişkenlik gösterse de, aşağıda bahsedileceği gibi asıl belirleyici *güven* etmeni ilişkilerin yakınlık derecesine göre değil, iş bilgisi edinilen kişinin iş ile ilgili ağlarının genişliğine, işi önerenin önerdiği işte çalışıp çalışmamasına (birinci derece deneyim), işi önerenin sözünün güvenilirliğine göre farklılıklar gösteriyordu. Bunun yanı sıra eğitim seviyesi yüksek bireylerin özellikle kendilerine mobilitesi yüksek işler sağlayabilecek kişilere iş aradıkları haberini bırakmayı tercih etmelerine rağmen (Granovetter, 1973), eğitim seviyesi düşük bireyler için haberi mümkün olduğunca tüm sosyal ağlara yayma tercihinin yapıldığı gözlemlendi. Bu bağlamda sokakta rast gelinebilecek komşular, on senedir görüşülmeyen iş arkadaşları (telefon aracılığıyla), eski işverenler iş arama sürecinde, iş bulma ihtiyacının akutluğuna göre önem kazanıyordu.

Araştırmanın bu kısmında eğitim seviyesi düşük kadınların iş bulma mekanizmalarını incelerken neden güçlü ve zayıf bağlar teoremi yerine akraba, komşu ve iş arkadaşları analitik çerçevesinin kullanılması gerektiğini detaylandırılacak.

Eş-dost aracılığıyla iş bulmak: Eş kim? Dost kim?

Görüşme yapılan kişileri ilk işlerinden son işlerine kadar olan çalışma geçmişleri oluşturuldu. Çalışma geçmişlerinin özellikle ortaya çıkardığı bir nokta kadınların ilk işlerini akrabaları aracılığıyla bulmasıydı. Ancak ikinci ve sonraki işlerde iş bulma yöntemleri daha heterojenleşiyor, eski işveren, komşu ve özellikle daha önce birlikte çalışılmış iş arkadaşları önem kazanıyordu. Çalışmanın ortaya çıkardığı bir noktaysa ilk işe girerken aracı olan akrabalara olan mutlak bir güven olması, ancak iş yerinde sorunlar yaşadıktan sonra kadınların akraba aracılığı yerine başka kanallar üzerinden iş aramaya başlamasıydı. Dolayısıyla eş-dost aracılığıyla iş bulmayı incelerken ilk iş ve sonraki işlerin ayrılması kadınların kimi eş kimi dost gördüğüne dair olan algılarını anlamaya daha fazla yardımcı olacaktır.

İlk İşler

Görüşme yapılan 42 kadının 38'i ilk işini akraba aracılığıyla bulmuştur. Evli olmayan kadınlarda baba ve ağabeyler, evli olan kadınlarda eşler, kayınvalide ve özellikle eltiler önemli rol oynamıştır. İlk işlerde neredeyse bütün katılımcıların akraba ilişkilerini kullanıyor olmasının en önemli sebebi *güven* olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin şu an bir gıda fabrikasında çalışan Dilek ilk olarak evlerinin karşısındaki bir merdiven altı tekstil atölyesinde işe başlamış. Atölyeyi işleten komşuları babasının da yakın arkadaşymış. Dilek şöyle anlatıyor: “Okuldan çıkmıştım, babam gidip söylemiş, Dilek senin oraya gelsin çalışsın. Onun da işine geliyordu, asgarin ücretin altına çalışacaktım. Babam da gözümüzün önünde olursun demişti.” Aynı şekilde 25 yaşında tekstilde günlükçi olarak çalışan İnci de “19 yaşında çalışmaya başladım. Evde durmak istemedim. İlk çalıştığımda yabancı birinin yanına göndermediler. Babam gemide çalışıyordu, altı ay gittiği oluyordu bazen, aklım sizde kalmassın dedi” diyerek akraba yanında çalışmanın ailesine güven verdiğini anlatıyor. Aynı şekilde, evlendikten sonra da eşlerin akrabalarla birlikte çalışmayı daha güvenli bulduğu ortaya çıkıyor. 29 yaşındaki Lale: “Eşim beni çalıştırma taraftarı değil. Yani memleketten gelip de açılış diye korkuyordu. Ama elim olunca arada, o da orada çalışıyor diye razı oldu” diyor. Lale'nin sözleri ağabeyi aracılığıyla ilk işe giren Alev (38)'in de hikayesini özetliyor. Semra (39) çalışmaya ilk defa evlendikten sonra kayınvalidesinin de çalıştığı tekstil atölyesinde başlamış. Semra'nın eşi birlikte çalışırlarsa annesinin ve karısının birbirlerine göz kulak olacaklarını düşündüğünden bu fikri desteklemiş.

Bu bulgular ilk etapta akrabaların *güçlü bağları* temsil ettiğinden güvenilir kabul edildiği ve özellikle tercih edildiği yönünde yorumlanabilir. Ancak yapılan derinlemesine görüşmeler gösteriyor ki, akrabalar aracılığıyla iş bulmanın ve de ilk işlerde akrabalarla birlikte çalışmanın akrabaların güçlü bağ sayılmasından öte anlamları var. İlk olarak halihazırda bir akrabanın çalıştığı yere girmenin ya da akraba yanında çalışmanın ücretlerin düzenli ödeneceğine dair bir güvence olarak kabul edilmesi söz konusu. Sevcen (30) altı sene önce evlendikten sonra İstanbul'a gelmiş, çalışmak istediye de etrafındaki herkesin çalışmasına rağmen paralarını alamadığını ya da düzensiz aldıkları maaşların ekonomik zorluklarına çok da fazla çare olmadığını gözlemlemiş. Yeğeni ona kendi iş yerinden bahsedince bu yüzden ilk maaşının düzenli olup olmadığını sormuş. Gülseren (38) evlenmeden önce ilk olarak halasıyla birlikte küçük bir tekstil atölyesinde işe başlamış. Hem halasının mahallede tanınan birisi olması, hem de tekstil atölyesi sahibine halasının söz geçirebiliyor olması, Gülseren'in “içeride parasının kalmayacağına” ikna etmiş. Rabia (39) da işe ağabeylerinin çalıştığı bir lokantanın mutfağında yamak olarak başlamış. Ağabeyleri lokanta sahibini uzun yıllardır tanıdıklarından Arzu parasının düzenli verileceğini, verilmezse de ağabeylerinin onun hakkını da soracağını düşünerek işi

kabul etmiş. Hilal (24) de annesinin “akrabadır, rızkını verir” demesiyle amcasının merdiven altı tekstil atölyesinde çalışmaya başlamış. Gerçekten de katılımcıların hemen hepsinin çalışma geçmişlerinde en az bir kere paralarının düzenli ödenmemesi ya da hiç ödenmemesi durumuyla karşılaşmış olması düzenli maaş isteklerini açıklıyor.

İkinci olarak akraba yanında çalışmanın kadınları iş yerinde haklarında dedikodu çıkarılmasından koruyacağı düşüncesi bazı katılımcıların özellikle akraba yanında işe girmek istemelerinin sebebini oluştuyordu. Örneğin çalışmaya ilk olarak ağabeyinin yanında başlayan İnci’ye annesi “Dedikodu çıkaranların ağzını ağabeyin kapar” demiş. Aynı şekilde Semra da kayınvalidesiyle işe gidip geldiğinden “kimse benim hakkımda kalkıp da bir şey diyemezdi” diyor, “zaten kayınvalidem gelinim der beni öyle fazla bir kimseyle konuşturamazdı.” Efnan (26) da ilk olarak ablasının yanında çalışmaya başlamış, “İş yerini ablam bildiğinden, biri bir şey (dedikodu) çıkaracak olsa mahallede ya da işte, biz gerçek olup bitenleri bildiğimizden birbirimizi koruyabiliyorduk” diyor. Katılımcı kadınların iş yerindeki dedikodulara yaptıkları vurgu oldukça güçlü ve sıkı. “Hakkımda bir dedikodu çıkarsa, beni işten alırlar” sık dile getirilen endişelerden biriydi, bunun dışında “beni evden çıkarmazlar bir şey çıksa hakkımda” diyenler de oldukça çoktu. Kadınların dedikodudan korkma sebepleri her ne kadar genel olarak Kandiyoti (1988)’in klasik patriarşinin (classical patriarchy) ceza mekanizmalarıyla ele alınabilecek olsa da, iş hayatı bağlamında dedikodunun iş hayatı açısından 1) iş hayatına son verme, 2) sosyal hayata son verme, 3) kendisini oldukça kısıtlayacak bir erkek akrabanın (özellikle ağabey, baba ve amca) yanında çalıştırmaya başlatma gibi anlamları ortaya çıkıyor.

Üçüncü olarak akrabalarla çalışmanın kadınların çalışmasına karşı aile fertleriyle (yine klasik patriarşi formuna bağlı olarak öncelikle baba/eş, daha sonra anne/kayınvalide) iş pazarlığı yapmada (bargaining) önemli bir rol oynadığı çalışmanın bulguları arasında. Örneğin “Eşimsiz bir yere gidemem” diyen eşinin Sevcan’ın çalışmasına izin vermesinde birçok akrabasının şu an çalıştığı okulda çalışıyor olması büyük rol oynamış. Sevcan: “Zaten benim burada birçok akrabam çalışıyordu, elim, görümcem, kaynanamın yeğeni, eşimin amcasının gelini de burdaydı. Kaynanamın yeğeninin adıyla geldim buraya. Eşim de akrabalar var diye razı oldu” diyor. Lise öğretmeni görümcesi aracılığıyla iş bulan Busenaz, “Görümcem olunca arada bir şey diyemedi” diyor kocası için. Ancak kocasının halen çalışmasını içten içe istemediğini belirten Busenaz, “Biliyorum, gık desem çık diyecek işten. O yüzden yorgunluktan ölsem de, ağzımı açıp şikayet edemiyorum” diyor. Dilek’in annesi özellikle “Kız kısmı çalışmaz” diyerek çalışmasına karşı çıkıyormuş. Dilek’e işi babasının bulmuş olması annesinin itiraz etmesini engellemiş. Örneklerden de anlaşılacağı üzere aile fertleriyle çalışmak için yapılan pazarlığı akrabalar aracılığıyla iş bulmak kolaylaştırıyor. Ancak burada belirtmekte fayda olan bir nokta var. Çalışma pazarlığının bir kez ve tamamıyla (once and for all) yapılan bir pazarlık olarak görülmemesi gerekmektedir. Bu çalışmanın ve literatürdeki birçok aile içi pazarlık (intra-household bargaining) gösterdiği üzere bu pazarlıklar her yeni iş için ya da çalışmanın devamlılığı için sürekli.

Ancak akrabalar aracılığıyla işe girildikten sonra kadınların akrabalar aracılığıyla işe girmeyi daha *az güvenilir* bulmaya başlaması söz konusu. Bunun bir sonucu olarak da ilk işlerini akrabalar kanalıyla bulan kadınların ikinci işlerinde komşuluk, iş arkadaşları ve eski işverenlerin ağı çok daha büyük bir önem kazanıyor. Öyle ki, bu çalışmada ilk işini akrabalar aracılığıyla bulan otuz sekiz kadının sayısı ikinci işte sekize iniyor.

Kadınların ilk işlerinden sonra iş bulmada akrabalık ilişkilerini daha az tercih etmelerinin sebepleri şöyle sıralanabilir. İlk olarak beklenenin aksine akrabaların yanında çalışmak, ya da akrabaların sözünün geçtiği (sanılan) bir yerde çalışmak düzenli bir maaşın garantisi olmuyor. Örneğin çocuk yaşta amcasının atölyesinde çalışmaya başlayan Hilal için işvereniyle akraba olmuş olmaları, onun birçok açıdan daha fazla sömürülmesine yol açmış. Hilal, “Biz bir aileyiz, yediğimiz içtiğimiz

nasılsa ayrı gitmiyor diyip pek bir para vermiyordu. Ya da eli dar olduğu zaman ilk bizim (akrabaların) maaşını kesiyordu. Bu bizim işimiz beraber kazanıp beraber yapacağız diyip bizi (akrabaları) herkesten fazla çalıştırıyor, herkesten de daha az para veriyordu” diyerek umulanın aksine akrabasının akrabalık ilişkisini bahane ederek haklarını korumadığını anlatıyor. Aynı şekilde babasının yakın arkadaşı, kendilerinin de karşı komşusunun işine giren Dilek “sabahlara kadar çalışmamıza rağmen aylarca para alamadığımız oluyordu. Onlar için kolay, bir yer batarsa, başka açarlar. Ama düşünmüyordlardı biz akşama ne yiyeceğiz” diyerek akrabaların bulduğu işlerin her zaman güvenilir olmayacağını anlatıyordu. Bir başka örnekte, ağabeylerinin hakkını koruyacağını düşünen Arzu, ağabeyleri işverenle maaşları üzerine bir anlaşmazlık yaşayınca, kendisinin bir sorunu olmamasına rağmen işten çıkmak zorunda kalmış. Arzu bu durumu anlatırken “Onlar kendi haklarını koruyamıyorlarmış meğer, benimkini nasıl koruyacaklardı” diyor.

Akrabalık ilişkileriyle iş bulmanın bir diğer dezavantajı da “şikayet edememek” olarak beliriyor. Örneğin Dilek işvereni amcası olduğu için, işi de annesi ona ayarladığı için iş yerinde çektiği sıkıntılara rağmen “Hiç sesimi çıkaramıyordum. Ne derlerse yapmak zorunda gibi hissediyordum” diyor. Eltileri aracılığıyla iş bulan Lale ve Hatice de, eltilerinin kulağına giderse bir daha hiçbir akrabaları onlara iş bulmaz diye işte çektikleri zorlukları kendilerine saklamayı tercih etmişler. İlk işine kendisinden yaşça büyük kayınvalidesinin yanında başlayan Semra da, “yoruldum desem, ben bu yaşında yapıyorum der” diye yorulsa da sesini çıkarmadan çalışmaya devam etmiş. Her ne kadar şikayet edememek, düzenli maaş alamamak kadar büyük bir sıkıntı oluşturmaya da, katılımcılar işle ilgili duygularını ifade edememenin ruhsal sağlıklarını bozduğunu, sonuçta kendilerini çok yalnız hissetmeye başladıklarını aktarıyorlar (Sevcan, Hatice, Dilek, Hilal).

Akrabalar kanalıyla iş bulmanın katılımcıların ikinci işlerinde bu kanalı önemli ölçüde tercih etmemelerinde bir diğer rol oynayan konu kadınların akrabaları tarafından sürekli olarak *kontrol altında* hissetmeleri olarak beliriyor. Ağabeyinin çalıştığı iş yerinde çalışmaya başlayan İnci, her ne kadar aynı katta olmasalar bile, ağabeyinin her yerde “izleyici bakışları”na maruz kaldığını ve bundan oldukça rahatsız olduğunu belirtiyor. Dahası bu izleyici bakışların sadece ağabeyiyle de kalmadığını, kardeşi olduğunu bilen bütün ağabeyinin arkadaşlarının kendilerinde İnci’nin her hareketini kontrol etme yetkisi gördüğünü anlatıyor. İnci: “Yolda görseler (ağabeyin arkadaşları) bana eve git diyorlardı, sanki ben başka bir şey yapacaktım gibi. Sonra beni nerede görseler ağabeyime söylüyorlardı, yok İnci şunla konuştu, yok bunla konuştu. Ağabeyim istiyordu ki ben onun istediğiyle konuşayım, istemediğiyle konuşmayayım. Sürekli de bunu kontrol etmek için peşimdeydi.” Dilek de amcasının yanında çalışırken amcasının sürekli kıyafetine karışmasından, diğer akrabalarının da onu başörtüsü takmaya zorlamasından bahsediyor. Dilek: “Amcam sürekli daha uzun etek giy, daha uzun hırka giy diyip duruyordu. Çalışan diğer kuzenler de vakti geldi artık başını bağlaman lazım diye sürekli baskı yapıyorlardı. Her kıyafetime, her şeyime karışıyorlardı, beni anneme, ağabeylerime söylemekle tehdit ediyorlardı” diyor.

Bulguların bu kısmından çıkarılacak sonuç ilk işlerde akrabalar kanalının kullanılmasının asıl sebeplerinin güvenilir bir iş ve iş ortamı bulabilmek olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Granovetter’in aksine güçlü bağlar, güçsüz bağlara tercih ediliyor denilebilir. Ancak ikinci ve daha sonraki işlerde akrabalık bağlarının tercih edilmiyor olması ve bunun nedenleri, akrabalarla her ne kadar sık görüşülmeye devam edilse dahi (niteliksel güçlülük), ilişkilerin niteliksel olarak her zaman güçlü olmadığını göstermektedir. Bu da akrabalık ağlarının güçlü ve zayıf bağlar teoremi yerine, kendi başına akrabalık ağları olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

İkinci ve Sonraki İşler

Kadınların bir işte çalıştıktan sonra sosyal çevreleri genişlediğinden iş bulma ağlarının da genişlediği söylenebilir. Yukarıda da belirtildiği üzere, ilk işini akrabalar aracılığıyla bulan otuz sekiz

kadının sayısı ikinci ve üçüncü işlere baktığımızda sekize ve dörde düşüyor. Öyle ki, ikinci ve sonraki işlerde iş bulma kanallarının ilk işe göre çeşitlendiği; komşular, eski işverenler, iş arkadaşları ve diğer arkadaşların da iş bulma kaynaklarına dahil edildiği söylenebilir.

İlk işini eltisi aracılığıyla bulan Gülseren ikinci işini komşusu aracılığıyla bulmuş. Gülseren özellikle çocuk sahibi olduktan sonra yarı-zamanlı çalışan komşusununki gibi bir iş düşünmeye başlamış. Komşusu bir gün ona da onla işe gelmesini teklif edince deneme amaçlı girdiği o işte kalmış. Halen komşusuyla birlikte çalışıyor. Birinci kuşak göçmen olan Hatice ilk işine eltisi aracılığıyla girmiş. Daha sonra o iş yeri kapanınca bir süre çalışmamış. Daha sonra komşusu aracılığıyla komşusunun eşinin çalıştığı beyaz eşya fabrikasına girmiş. İlk olarak babasının aracılığıyla yaşlı bakımı işine giren Gülin'in ikinci işini bulmasına ilk işvereni aracı olmuş. Aynı şekilde ilk olarak ağabeyinin aracılığıyla çocuk bakımında işe başlayan Nur, ikinci işini ilk işvereni aracılığıyla bulmuş. Rabia ve Semra'ysa ilk işlerinden sonra özellikle işte tanıştıkları kimselere (iş arkadaşları) iş sormayı tercih etmeye başladıklarını dile getiriyor. Rabia "onlar bu çevreyi biliyor, bizim ne iş yapıp yapamayacağımızı biliyor" diye iş arkadaşlarına sormayı tercih ettiğini belirtirken, Semra'ysa birlikte çalıştığı işverenlerin ve iş arkadaşlarının kendisinden çok memnun oldukları için onu hep aradıklarını, o yüzden de iş istediği zaman onlara başvurduğunu belirtiyor.

Tabii iş bulunan kanalların çeşitlenmiş olması akrabalık bağlarının tamamen önemsizleştiği anlamına gelmiyor. Ancak ilk işten sonra akrabalık ilişkilerinin kullanılmaya devam ediyor olması yukarıda belirtilen sosyal kontrol mekanizmalarının yeniden üretilmeye devam ettiğinin bir göstergesi kabul edilebilir. Örneğin Dilek'in babası ilk önce karşı komşularının atölyesinde bir iş bulmuş Dilek için, ancak Dilek'in maaşı, saatleri ve çalışma koşulları konusunda yaşadığı sorunları gözlemleyince "kendi yanına almış." Ancak komşunun atölyesinde Nedim Bey'in kızı olarak anılan Dilek'in babasının yanında çalışmaya başlayınca Nedim Usta'nın kızı olarak anılmaya başlamasından dolayı üzerindeki baskı artmış. Dilek bu baskıyı "Herkes hata yapmamı bekliyor. Bir hata yapsam yine gönderecekler kakaoya (gıda fabrikasındaki en kötü iş), ya da bir şey desem, bir ses çıkaracak olsam hemen başlıyorlar bağırma Nedim Usta, Nedim Usta, diye" sözleriyle dile getiriyor. Ancak belki de bu noktada erkek ve kadın akraba bağları üzerinden bir ayırım yapmak gerekmede. Örneğin ilk işinde ağabeyinin yanında İnci, ikinci işinde ablasının çalıştığı tekstil fabrikasında iş bulmuş. İnci ablasıyla birlikte çalışmanın ağabeyiyle çalışmaktan çok daha rahat olduğunu aktarıyor: "Sonuçta tamam yine kafamın estiği gibi davranamıyordum ama en azından konuştuğuma, yediğime, güldüğüme karışmıyordum" diyor ablası için. Hilal de amcasının atölyesinde ilk önce ağabeyleriyle birlikte çalışıyormuş. Daha sonra ablasının aracılığıyla ablasının çalıştığı atölyede bir iş bulmuş. Hilal de, İnci gibi ablasıyla birlikte çalışmanın üzerinde hissettiği baskıyı azalttığını belirtiyor. Aynı şekilde bir özel okulda temizlik görevlisi olarak çalışan Sevcan da daha önce eşiyile birlikte çalışırken okulda, eşinin işinin taşınmasıyla halen eltisiyle çalışmaya devam ediyor olsa da, daha "rahat" hissettiğini aktarıyor. Sevcan şöyle diyor: "Şimdi eşinle birlikte olunca ister istemez ona göre hareket ediyorsun. Şimdi burada erkeklerle çalışıyor mesela. Konuşuyoruz, gülüyoruz yeri geldiğinde. Eşim burada olunca yanlış falan anlar diye konuşmazdım pek ben." Farklı bir örnekte ilk işine ağabeyleriyle başlayan Rabia ikinci ve sonraki işlerini ağabeyleri ve eniştesi aracılığıyla bulmuş. Rabia "mutfak ortamı genelde erkek. Ağabeylerim olunca yanımda rahattım" diyerek ağabeyleriyle çalışmanın ona bir güven verdiğini belirtiyor. Ancak eniştesinin Rabia'nın parasını üst üste iki farklı işte işverenle anlaşp alması ve Rabia'ya vermemesi üzerine, Rabia eniştesiyle çalışmaktan, büyük catering firmalarının mutfaklarının da şehir dışına taşınmasından dolayı da ağabeyleriyle çalışmaktan vazgeçip komşularına ve iş arkadaşlarına yönelmiş iş bulmak için.

Bu bulguların bir sonucu olarak akrabalık ilişkilerinin ikinci ve daha sonraki işlerde akrabalar aracılığıyla bulunan işlerin güvenilirliği (maaşların ödenmesi açısından), düzenliliği ve sosyal kontrolün azalması açısından ayrılmaya başladığı söylenebilir. Burada altı çizilmesi gereken husus

akrabalık ilişkileri içerisinde güçlü ve zayıf bağlar ayrımının daha da belirsizleşmesidir. Çünkü aynı aile içerisinde ağabeylere göre ve ablalarla çalışmanın tercih edilmesinin sebebi bağların yakınlık derecesi, görüşme sıklığı değil; kadınların kendilerini iş ortamında sürekli bir kontrol altında hissetmeme istekleriyle ilgilidir.

Komşuluk Bağları

Komşuluk bağları üzerinden bulunan işlerin mahallenin mobilite yapısına göre değiştiği gözlenmektedir. Örneğin bu çalışmanın kapsamında incelenen Esenyurt yapısı itibarıyla halen değişmekte olan bir yapıya sahip, Organize Sanayi Bölgesi'ye yeni yerleşim alanlarının azalması sebebiyle kısmen durağanlaşmış bir ağ ilişkisine sahiptir. Durağan ağ ilişkisine sahip olmanın iş bulma açısından iki sonucu gözlemlenmiştir. Birincisi, ağlar halihazırda oluşmuş ve oturmuş olduğundan, ağlar yeni gelenlere (ya da ilk defa işe girecek olanlar için) iş bilgisi vermede tıkanıklık yaratabilir. Öyle ki, Sanayi Mahallesi'nde oturan ve eşi düğün salonu sahibi olan, kendisi gibi ilköğretim mezunu komşularının genellikle ev hanımı olduğu Busenaz çalışmak istiyorum diyince komşuları Busenaz'a "İhtiyacın mı var, çalışacaksın" demişler. Bir başka örnekte altı sene önce Sanayi Mahallesi'ne evlenip gelen Lale tüm tanıdıklarının ve komşularının temizlik işinde olduğunu görmüş. İlk olarak eltişinin aracılığıyla mum atölyesine girmiş ancak atölye kapandığından o iş kısa sürede sona ermiş. Daha sonra yine atölyedeki gibi el becerisi gerektiren bir iş istediye de mahallelerinde "öyle işler yapan" atölyeler kalmadığından diğer komşularına iş sormaya başlamış. Kendisi gibi ilköğretim mezunu komşularının taşeron temizlik şirketlerinde çalıştığını görmüş. Lale: "Ben istemiyordum temizlik, ama ne yaparsın işte, çaycılık için bile lise diploması istiyorlar artık, ya da tanıdığın olacak" diyerek komşularının yaptıkları işlerin aslında kendisi için bir *tıkanıklık* yarattığını anlatıyor. Aynı tıkanıklığın Esenyurt'ta gözlenmemesinin yapısal sebebinin Esenyurt'ta üretim yapan fabrikaların ve atölyelerin varlıklarına devam etmesi olarak açıklanabilir. Gerçekten de "gezerek", "dolaşarak", "iş bakarak" iş aramak Esenyurtlu kadınlar tarafından kullanılan bir tanımken Okmeydanı'nda oturan kadınlar için bir iş arama yöntemi olarak sayılmamaktadır. Durağan ağların bir diğer sonucuysa enformel işlerde çalışan kadınlar için düzenli iş bulma konusunda yarattığı sıkıntılardır. Kağıthane'de bir okulda anaokulu öğretmenliği yardımcılığı yapan Polyanna bu işine girmeden önce uzun süre çocuk bakıcılığı yapmış. İlk işini ablası sayesinde, ikinci işini de komşularının aracılığıyla bulmuş. Ancak çocuk iki yaşına geldikten sonra kreşe yazdırılmış ve Polyanna'nın da işi son bulmuş. Bu süre içinde Polyanna "ne kadar eşe dosta sorduysam da hiçbir şey çıkmadı. En sonunda eski işverenim bir istihdam bürosu önerdi, oraya gittim" diyor.

Ancak bu noktada belirtilmesi gereken bir diğer Okmeydanı gibi durağan ağların olduğu bir bölgenin orta sınıf ya da eğitim seviyesi yüksek kimseleri de barındırdığıdır. Esenyurt'ta daha az görülen bu durum eğitim seviyesi düşük kadınlara bir sosyal mobilite ortamı sunmaktadır. Örneğin Busenaz'ın üst orta sınıf ailelerinin çocuklarının gittiği bir anaokulunda iş bulması Busenaz'ın eltişinin (aynı zamanda üst komşusu) daha önce çocuğunu bu anaokuluna göndermiş bir lise öğretmeni olmasıyla yakından ilişkilidir. Aynı şekilde Zeynep de daha önce günde iki saat çocuğuna baktığı üst komşusunun özel anaokulunda önce temizlik görevlisi olarak işe başlamış, daha sonra aşçılığa yükselmiştir (Temizlik ve aşçılık arasındaki hiyerarşiyi Zeynep belirtmiştir).

İlişkilerin halihazırda yeniden yapılanmakta olduğu Esenyurt örneğinde komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin Sanayi Mahallesi'ne göre daha iç içe geçmiş olduğunu gözlemliyoruz. Örneğin Eylül ve ailesi ilk olarak Çengelköy'e göç etmişler, ancak Eylül'ün Türkçe bilmeyen annesinin Çengelköy'de yaşadığı dil problemleri sebebiyle Vanlı hemşehrilerinin ve akrabalarının bulunduğu Esenyurt'a göçmüşler. Eylül burada ilk olarak bir tekstil atölyesine karşı komşularının kızı aracılığıyla girmiş. Daha sonraki işlerinde de hep komşularının kızlarıyla birlikte çalışmış. Eylül bu durumu aktarırken "Sonuçta belli bir çevre var, gidilecek fabrikalar belli. Ya oradasın, ya buradasın. Bir iki iş

değiştirdikten sonra tanıyorsun zaten, kim nerede çalışıyor” diyor. Eylül’ün örneğinin Okmeydanı’ndaki durağan ilişkiler kısmında bahsettiğimiz *tıkanıklık* savından farkı Esenyurt’ta fabrikaların açılmaya devam etmesi, küçük atölyelerin de düzensiz olsalar dahi varlıklarını sürdürüyor olmasıdır. Dolayısıyla fabrikalar ve diğer iş yerleri arasında aktif bir devinim söz konusudur. 1990’ların başında Sanayi Mahallesi’nde fabrikaların çokluğunu hatırlayan Hatice de “O zaman iş çoktu, her komşu bir fabrikadaydı. Birinden çıksak komşular yardımcı olurdu, diğerine girerdik” diyor. Hatice’nin 1990’lar için söylediği bu sözlerin şu anın Esenyurt’u için geçeli olduğu söylenebilir.

Zayıf ve güçlü ağlar açısından bakacak olursak komşuluk bağlarının güçlü bağlar olarak sayılmadığını gözlemliyoruz. Her ne kadar çocuk bakımı, acil bir maddi ihtiyaç olduğunda destek sağlama gibi akut ihtiyaçlarda komşular bir sosyal güvenlik ağı (social safety net) yaratmaya devam ediyor da olsa, katılımcılar komşulardan gelen yardımın sürekli olmayacağını sık sık dile getirdiler. Busenaz komşuları için “Sonuçta komşuya her gün gidemezsin” diyerek ilişkilerindeki sınırlılığı anlatıyor. Dilek “Esenyurt’a ilk geldiğimizde (2000’lerin başı) çok iyiydik komşularımızla. Sokağa sofra serer birlikte yerdik sürekli. Şimdi kalmadı hiç onlar. Herkes kendi derdinde” diyerek ilişkilerin zaman içinde bozulduğunu anlatıyor. Yakın zamanda işten çıkarılmış, eşi böbrek hastası olduğu için çalışamayan Sema da “komşular başta yardım eder, herkes yardım ederken. Sonra bakarlar yardım azalıyor, birer ikişer kesilir ayakları. Sanırlar ki sen onlardan sürekli yardım isteyeceksin. Bir bakarsın yollarını bile değiştirmeye başlarlar” diyerek komşulardan gelen yardımın sürekli olmayacağını bildiklerini dile getiriyor. Dolayısıyla komşuluk ağlarının da kendi dinamiği içerisinde zayıf ve güçlü bağlar teoreminden bağımsız olarak incelenmesi gerekmektedir. Zira komşuluk ağlarının güçlü ya da zayıf olduğu belli dönemler, konular ve bağlamlar bulunmaktadır.

İş Bağları: Eski İşverenler, Eski İş Arkadaşları

İş bağları çalışılan bir iş aracılığıyla kurulan eski işverenleri ya da işte birlikte çalışılan meslektaşları kapsamaktadır. Tanım gereği bu bağlar ikinci ve sonraki işlerde etkili olmaktadır. Bu bağların belirleyici noktası işverenle ya da iş arkadaşlarıyla kurulan yakınlığın derecesi ne olursa olsun bağların iş bulma konusunda yakınlık kurulmuş ya da kurulmamış bağlarla eş tutuluyor olmasıdır. Bu bağlamda iş arama sürecinde geniş bir çevreye sahip işveren, çok yakın sayılan ama çevresi geniş olmayan bir iş arkadaşına tercih edilebilir. Aynı şekilde daha önce birlikte çalışılan bir iş arkadaşının bulunduğu iş, çok yakın addedilen bir komşunun bulunduğu işe tercih ediliyor olunabilir. Araştırmanın bulguları özellikle iş ağlarının tercih edilmesinin aradaki *resmiyet* ya da *formellik* diyebileceğimiz iş ilişkisinin korunmasıyla bağlantısı olduğunu gösteriyor. Öyle ki, Gülin eski işverenin onla iş bulunduğu zaman çalışma kriterlerini zaten o kişiye aktarmış oluyor. Gülin şöyle açıklıyor: “Şimdi Neval Hanım bilir, ben öyle her eve gitmem, köpek istemem, yaramaz çocuk istemem, bana karışan, ben kendi evime gittikten sonra arayıp şurası da şöyle olmuş diye dırdır eden hanım (işveren) istemem. E haliyle, Neval Hanım’ın bana bulunduğu işler benim şartlarımı zaten kabul etmiş olduğundan daha rahat oluyor. Şimdi bir komşu ne kadar bilebilir benim işimi, titizliğimi aynı işi yapmıyorsak.” Aynı şekilde bir özel okulda temizlik görevlisi olarak çalışan Rabia da “Yeni bir iş arayacak olsanız, bu işi nasıl ararsınız?” sorusuna “İlk olarak burada çalıştığım arkadaşlara sorarım, burada taşeronun şefi var, ona sora sorarım. Elbet çıkar onlardan bir yer. Sonuçta benim ne kadar iyi çalıştığımı en iyi bilen onlar” diyerek iş bağlarının formel anlamda bir referans mekanizması yarattığını da belirtiyor. Semra iş bağlarının sağladığı formelliği şöyle aktarıyor: “Akrabalar aracı olunca yine akrabaları araya katıp bir şeyler yapabiliyorlar (ücretlerin aksaması, sigorta yapmamak, vs.) ama arada onların da işten tanıdıkları biri olunca olmuyor. Herkes işini gücünü yapıyor, parasını alıyor.”

Bulgulardan çıkan bir diğer nokta da akraba ya da komşu olmayan iş bağlarının kadınlara kendilerini daha rahat ifade edebilecekleri bir ortam sunuyor olması ve bunun da *işin rahatlığı* adı altında bir tercih sebebi oluşturuyor olmasıdır. Şöyle ki, Mine: “Burada istediğim kişi hakkında

istediğim gibi konuşabiliyorum, aman o ne dedi, bu ne der diye düşünmek zorunda olmuyorum. Çünkü anlattığım insanları tanıyan tek kişi yok. Bu da beni deşarj ediyor” diyor. Alev de yine aynı şekilde “Burada arkadaşlığımız çok iyi. Ortamımız çok güzel. Arkadaşlarla konuşuruz dertleşiriz. Bir arkadaşım var burada, en yakınım, kız kardeşimin bildiğinden daha özelimi bilir. Ben başka kimseyle öyle dertleşemiyorum. Şimdi o çıksa ben de çıkarım işten. Onla çalışmak isterim yine” sözleriyle akraba ve komşuluk bağlarından farklı bir bağa sahip olmanın kendisini işte daha rahat hissettirdiğini, bu yüzden de gerekirse işini bile bırakabileceğini belirtiyor.

Alev’in örneği güçlü iş bağlarını işaret ediyor olsa da genelde iş bağlarının tümüyle yakınlık derecesi ayırt edilmeden kullanıldığı söylenebilir. Örneğin Semra “İş arayacak olsam buradaki şeflere sorarım, eski şeflerime sorarım, eski iş yerimdeki arkadaşlara, buradakilere sorarım” diyor ve bu saydığı kişiler arasında yakınlık ya da uzaklığa dair bir ayırım yapmıyor. Yine aynı şekilde özel bir ilkokulda temizlik görevlisi olarak çalışan Rabia “İş arayacak olsam, işte bu okuldaki öğretmenlere sorarım, bir ihtiyaçları var mı, tanıdıkları bildikleri birileri var mı, sonra müdürlere, iş arkadaşlarına sorarım” diyor. Rabia daha sonra bu tercihinin sebebini açıklıyor “Sonuçta iş çevrem benim nasıl çalıştığımı bilir. Bana iş bulur. Akrabaların bulacağı işler geçti artık, benim kendi çevrem var. Benim çevrem nasıl iş istediğimi, ne kadar istediğimi daha iyi anlar” diyerek de akrabalık/komşuluk ve iş çevresi ayırımı yapıyor. Bu ayırmada da kendi çevresinin bulacağı işlerin kendi çalışma tarzına daha uygun işler olacağını anlatıyor.

Araştırmanın bu kısmının bulgularından çıkarılacak en önemli sonuç kadınların iş ağlarıyla buldukları işleri daha formel görmesi ve iş ağlarının kendilerine sağlayacakları işin kendilerine “daha uygun” olacağına olan inançlarıdır. Bu bağlamda bu konuyu inceleyecek gelecek araştırmalara akrabalık ve komşuluk ilişkileri üzerinden bulunan işleri iş ağları üzerinden bulunan işlerle karşılaştırmaları ve bu işleri sosyal mobilité üzerinden incelemeleri önerilebilir.

Peki ya ilanlar? Gazete ve İnternet İlanları

Araştırmaya katılan eğitim seviyesi düşük kadınların internet ve özellikle gazete ilanlarına olan güvensizliği iş ararken genellikle sosyal ağlarını tercih etmelerinin sebeplerinden biri olarak görülebilir. Gerçekten de katılımcıların neredeyse hemen hepsi karşılaştıkları ya da duydukları kötü tecrübeler yüzünden gazete ya da internet ilanlarına güvenlerinin olmadığını belirtmişlerdir. Örneğin Alev: “Gazete ilanlarına güvenmiyorum, cesaret edemiyorum. Aradım bir kez, gel dediler, gidemedim. İlla bir aracı olacak. Yoksa güvenmiyorum” diyor. Aynı şekilde Gül: “Gazete ve internet ilanlarına güvenmiyorum, sanki karşıma kötü bir şey çıkacak gibi” diyor. İlanlara olan bu güvensizliği İnci açıklıyor: “O gazete ilanları bana hiç gerçek gelmez. Çok yüksek atıyorlar ücretleri. Aramam bile. Atıyorlar belli. İnternete de bakmam. İlanlar genelde insanları oyuna getirmeye çalışıyorlar. Mesela güvenlik işinde taşeronla anlaşma imzalaman gerek, o şirketten alacaksın maaşı sonuçta. Sen tanıdık aracılığıyla gitmezsen oyuna getirirler, o işten çıkamazsın da sözleşme imzaladığın için. O yüzden tanıdığımın aracılığıyla gitmen daha iyi.” Polyanna bir keresinde neredeyse “tuzağa düşüreceklerdi” diyor: “Bir keresinde buldum bir ilan gazeteden. Şirinevler’de bir yerdi, maaşı 1000 lira falan yazıyordu, ben de şaşırdım. Şirinevler’e kadar gittim, dedi ki ben sizi oradan alacağım, bir erkek sesi, oraya gidene kadar da hep bir kadınla görüşmüştüm. Orada çok garip bir sokak adı söylediler. Taksiciye sokağı sordum, burada öyle bir yer yok dedi. O zaman atladım otobüse, geri döndüm. Beni bir daha aramadılar zaten. Anladılar anladığımı.” Elçin de Polyanna’nın tuzağa düşüreceklerdi olarak tabir ettiği durumu açık açık anlatıyor “Bir kere gittim gazete ilanından. Dedi biz seni şöyle giydireceğiz, şöyle seyahatlere çıkaracağız. Dedim ben ne iş yapacağım, sonuçta daha önce nerede çalıştığım belli, eğitimim belli. Dediler biz yönetici asistanı yetiştiriyoruz. Sonra da direk sarkıntılığa başladı.” Rabia da kulağına gelen bir hikaye yüzünden gazete ilanlarına güvenmeyeceğini anlatıyor: “Gazete ilanlarına pek güvenmiyorum ya. Ne bileyim.. Güvenilir gelmiyor çünkü birkaç kişiden

duydum. Kadın bir iş ilanına gitmiş bizim bir tanıdık, tanıdık da değil de, tanıdığın tanıdığı, kadın diyor kimin girip çıktığı belli değildi oraya, tuhaf tuhaf insanlar geliyormuş, o yüzden ben pek ilgilenmiyorum gazete ilanlarıyla. Böyle bir arkadaş vasıtasıyla, güvenilir bir arkadaş tabii, o zaman olur.”

Katılımcıların gazete ilanlarına olan güvensizliklerini detaylandıran örneklerin sayısı arttırılabilir. Ancak bu araştırma için önemli olan bulgu gazete ve internet ilanlarının eğitim seviyesi düşük kadınlar için kadınların ilanlara olan güvensizlikleri sebebiyle alternatif bir iş bulma yöntemi oluşturmadığıdır. Güvenini kaybedene dek ilanları takip etmiş Şeyma: “İnternetteki ilanlar orada aylarca bekliyor bazen. Ben bir buçuk sene evdeydim. Hep baktım ilanlara. Kaç kere de başvurudum, hiç dönen olmadı. Bence o ilanları şirketler adlarını duyurmak için koyuyorlar, başvurulara da hiç bakmıyorlar” diyor. Gerçekten de işverenlerle ve insan kaynakları müdürleriyle yapılan görüşmelerde internete koyulan ilanların daha çok şirketin ismini tanıtmaya amaçlı olduğu ortaya çıkıyor. Bir gıda fabrikasının insan kaynakları müdürü “Artık internet çok popüler. Herkes oraya ilan veriyor. Biz de geri kalmamak için, şirketin adı duyulsun diye koyuyoruz ama bakmayız hiç oradan gelen başvurulara. Kendi elemanlarımıza sorarız, sonra ustabaşlarına, sonra müdürlere, beyaz yakalıları” diyor. Bir tekstil fabrikasının işvereni de “internette ilanlar duruyor tabii, ama sadece beyaz yakalıları için gelen ilanlara bakıyoruz. Mavi yakalıları hep eş dost aracılığıyla gelir bize” diyerek internetin görünürde eğitim seviyesi düşük kadınlar için bir iş arama yöntemi oluşturuyor olsa da, gerçekte bu yöntemin hem işverenler hem de iş arayanlar tarafından pek tercih edilmediğini gösteriyor.

İŞKUR’a başvurduğunuz mu?

İŞKUR- Türkiye İş Kurumu eğitim seviyesi düşük bireylere meslek kazandırmak için düzenlediği meslek eğitim programları ve aktif bir şekilde iş arayanları işverenlerle buluşturma konusunda son on yılda oldukça fazla önem kazanmış durumda. Ancak eğitim seviyesi düşük kadınların İŞKUR’u halen tam anlamıyla bir iş bulma kanalı olarak görmediği araştırmanın bulguları arasında.

İŞKUR’un güvenilir (reliable) ve geçerli (valid) kabul edilen bir iş bulma kanalı oluşturulmasının ilk sebebi İŞKUR’un sadece “düşük seviyede işler” bulabileceğine dair inanç. Örneğin Elçin: “İŞKUR’dan bulunan işler en fazla asgari ücret veriyor. En eğitimsiz, en tecrübesiz. Onlar bulur İŞKUR’dan” diyerek iş piyasasında biraz tecrübe kazanmış ve asgari ücretten daha fazlasını hedefleyen kişiler için İŞKUR’un bir alternatif iş bulma kanalı oluşturamayacağını belirtiyor. Nur da İŞKUR’a başvuran kişi sayısının çokluğundan dolayı yarışın çok fazla olduğunu, kişilerin kolayca elendiğini bu yüzden de İŞKUR’un her zaman güvenilebilecek bir alternatif olmadığını anlatıyor. Nur şöyle özetliyor durumu: Birkaç kere gittim İŞKUR’a, form doldurmuştum. Çağırdılar. Böyle bakıyorum, görüşmeye gidiyorum, 15 kişi bir görüşmeye giriyor, e olmuyor tabii. Sana diyor ki sabah 9’da gel, gidiyoruz, 2 saat boş boş oturuyoruz, sonra bir görüşmeye 15 kişi geliyor. Onca kişi arasından seçilmek şans. Şans da değil aslında kendi kafalarına göre seçiyorlar, rastgele. Bir de maaştan biraz, kimisi yüksek istiyor diyelim, beğenmiyor çok diyor, onlar elenmiş oluyor. Güliz de İŞKUR’un önerdiği işlerin genelde vardiyalı işler olduğunu, bu yüzden de İŞKUR’daki işleri düşünmediğini belirtiyor. Aynı şekilde Alev de İŞKUR’un bulduğu işlere “hayır deme şansın yok, kabul ettin ettin, etmedin zaten sırada yüzlerce kişi var. Seçme şansın hiç yok” diyerek İŞKUR’u bir iş bulma alternatifi olarak görmediğini aktarıyor. Yine aynı şekilde Sema da İŞKUR’un bulduğu işlerin erkeklere daha uygun olduğunu, kadınlara aynı şekilde uymadığını aktardı: “Şimdi erkekler her işe gidebilir. Ağır olsun, inşaat olsun. İŞKUR ayırım gözetmiyor. Ondan bana uygun değil.” İŞKUR son on senede tanıtım amaçlı birçok reklam ve ilan vermiş olmasına rağmen, İŞKUR’u tanımayan kadınların sayısı da azımsanamayacak kadar çoktu. Katılımcıların 10’u İŞKUR’u bilmiyordu. Sabiha

“İŞKUR’a, İş Kurumu’na, başvurdunuz mu?” sorusuna, “Yok, ben bilmem öyle sendika falan” diyerek İŞKUR’un tam olarak ne iş yaptığını bilmediğini belirtmiş olmuştur.

Özel İstihdam Büroları/Korsan İstihdamcılar

İstanbul Zincirlikuyu-Avcılar metrobüs hattında giderken Avcılar’a doğru Özel İstihdam Bürosu ilanlarının gittikçe arttığı gözlenebilir. Gerçekten de şehir genişledikçe şehir merkezinde yaşayan üst ve orta sınıfların çocuk bakımı ve temizlik gibi ihtiyaçlarını karşılayacak kadınlar şehrin eteklerindeki yeni yerleşim merkezlerinden gelmektedir. Yalnız şehir büyüdükçe servis işinde çalışacak kimseler ve bu servisleri talep eden işverenler arasındaki ağ kopmaktadır. İşte bu ağları doldurmak üzere özel istihdam büroları ve onların yasal olmayan bireysel versiyonları: korsan istihdamcılar ortaya çıkmıştır.

Özel İstihdam Büroları’nın (Danışmanlık Şirketleri) işleyişini ikinci işinden sonra hep bu bürolar aracılığıyla bulmuş olan Nur çok iyi özetliyor: “Önce gidiyorsun form dolduruyorsun, sonra aile geldiği zaman haber veriyor, 1 gün önce işte, diyor ki, yarın görüşme var, gider misiniz, bazen seviniyoruz, hani olur mu diye, ama bir görüşmeye 10-15 kişi koyuyorlar. Yani kendini, derdini anlatabilirsen belki alınırsın, ama zor. Sonra bazen ailelerle dışarıda buluşuluyor. Benim gibi 24saatlik iş isteyen kadınlar gidip bekliyor alışıveriş merkezinde, yine 10-15 kişi. Aileler geliyor. Rastgele seçiyorlar. İşte soruyorlar temizlik bilir misin, yemek yapar mısın, çabuk yorulur musun? Eline yüzüne bakıyorlar. O durumda kadınları kızıştırıyorlar, en ucuz fiyatı vereni kabul ediyorlar. (...)Danışmanlık şirketleri bir şey demiyor bu anlaşılan ücrete. Sonuçta onlar nasılsa ilk ayın ücretini alıyorlar işverenden. (...) Eskiden bizden de alıyorlardı ilk maaşı, ama artık almıyorlar. Yasa mı ne çıkmış.” Polyanna da anaokulundaki işine girene dek danışmanlık şirketleri aracılığıyla çocuk bakıcılığı bulmuş. Polyanna çocuk bakımıyla ilgili eğitilmiş olmasının, sertifikalarının bulunmasının onun iyi ailelere yönlendirilmesinde etkili olduğunu ve işini iyi yaptığı için de danışmanlık şirketinin ondan para almadığını anlatıyor: Aslında bir dönem para isteyebilirlerdi benden, istemediler. Bir teste tabii tuttular, sertifikalarım da var, sen iyisin bu işte dediler, istemediler benden (para).”

Ancak katılımcılar arasında danışmanlık şirketlerine karşı hayli güvensiz olanlar da mevcuttu. Şeniz “Danışmanlık şirketleri sömürü şirketleri. Hem senden hem işverenden para alıyor. Sonra diyelim işveren beğenmedi seni, hop açıktasın sen. Yerini başkası dolduruveriyor. İki kere beğenmediler mi, sana bir daha iş bulmazlar da zaten.” Gazete ilanlarına benzer bir güvensizlikle Şahika “Şimdi bir sürü şirket türedi. Nasıl güveneceğiz ki biz onlara? Tamam iş bulacaklar da, nasıl iş bulacaklar? Kimin evine gideceğim ben? Paramı verecekler mi, vermeyecekler mi? Bunun garantisini vermiyorlar ki. İlk aya bakıyorlar, senden işverenden parasını alıyorlar. Sonra bitiyor.” Gerçekten de Nur’un son üç aylık parasını alamamasına rağmen birlikte çalıştığı danışmanlık şirketinin bu konuda Nur’a hiç yardım etmemiş olması danışmanlık şirketlerinin söylenilenin aksine daha güvenli iş sağlayacağına dair olan söylemleri yanlışlıyor.

Bu konuda değinilmesi gereken bir başka aracı da bir kuruma bağlı olmadan bireysel olarak danışmanlık yapan kimseler. Genelde erkek olan bu bireyler özellikle yeni yerleşim ve sanayi bölgelerinde fabrikalara günlük iş gücü sağlamaktalar. İnci bu korsan danışmanları şöyle anlatıyor: Günlük işlere genelde biri götürüyor, makine bilenler makinacı olacak, onların ücreti daha yüksek. Seni götüren kişi haftasonu para alıyor, üt-pakete adam götürmeye kişi başı 5 lira, makinacı başına 10 lira alıyor.”

Araştırmanın ilginç bir bulgusu danışmanlık şirketlerine de aracı korsan danışmanlara da özellikle sosyal ağlar üzerinden erişiliyor. Örneğin Nur eski işvereni, Polyanna komşusu ve İnci de komşusu aracılığıyla bu kimselerle tanışmış. Fakat buna rağmen korsan danışmanlara şirketlerden daha fazla güveniliyor. Bunun bir sebebi korsan danışmanların, şirketlerin aksine, aracı oldukları

kimselerle birlikte fabrikalarda çalışıyor olmaları, yakın mahallelerde yaşıyor olmaları. Hilal korsan danışmanların kendisini dolandıramayacağını şöyle aktarıyor: “Sonuçta aynı mahalledeyiz. Evini biliyorum, yerini yurdunu biliyorum. Karısını çocuğunu tanıyorum. E üzerimden para da kazanıyor. Beni dolandırmayı göze alamaz.” İnci de “Bu kişilerin hepsini tanıyoruz, mahalleden kimseler. Sonuçta yıllardır da o ya da bu fabrikada beraber çalışmışlığımız var. Yani kandıramaz, üstelik para da alıyor üstümden” diyerek korsan danışmanlarla çalışanların birbirine sosyal ağlarla bağlı olduğundan daha güvenilir görüldüğü söylenebilir. Ancak aynı durum mahalleye açılmış herhangi bir danışmanlık şirketi için geçerli olmuyor: Yıldız: “Bu şirketler bir açılıyor, bir kapanıyor. Ne zaman nereye gidecekleri belli olmuyor. İçeride paran kalmış, seni dolandırmış, takip edemezsin ki. Ben gitmem o yüzden” diyerek şirketlere olan güvensizliğini dile getiriyor.

Sonuç

Bu araştırma eğitim seviyesi düşük kadınların iş bulma yöntemlerini anlamaya çalıştı. Literatürdeki hakim Granovetter’in zayıf ve güçlü ağlar teoremini eğitim seviyesi düşük kadınlara İstanbul örneğinde uyguladı. Çalışmanın sonuçları şöyle özetlenebilir. Formel iş bulma yöntemleri olan gazete, İŞKUR ve danışmanlık şirketleri eğitim seviyesi düşük kadınlar için ciddi ve güvenilir iş bulma yöntemleri arasında görülmemektedir. Bunun yerine enformel iş bulma yöntemleri yani akraba, komşu ve iş bağları önem kazanmaktadır. Yeni bir iş bulma yöntemi olan mahalledeki korsan danışmanlarsa komşu ve iş bağlarının iç içe geçtiği yeni bir bağ olarak sayılabilir.

Çalışmanın literatüre en önemli katkısı eğitim seviyesi düşük kadınların iş bulma sürecinde kullandıkları ağların zayıf ve güçlü ağlar yerine akraba, komşu ve iş bağları analitik çerçevesinde incelenmesi gereğidir. Bu çıkarımın en önemli sebebi kadınların ilk işleri ve ikinci ve sonraki işleri arasında ağlara yüklenen anlamların değişmesidir. Bu bağlamda akrabalığın yarattığı himayeci (clientelist) ilişkiler kadınların maaşlarını düzenli olarak ya da kesintisiz alamamalarına sebep olmakta, iş yerindeki özellikle erkek bağlar kadınların kendilerini sürekli bir sosyal kontrol altında hissetmelerine sebep olmaktadır.

Aynı zamanda kadınların iş yaşamına geçtikten sonra iş bağlarını daha fazla tercih etmeleri ve hatta işte edindikleri yeni bağları akrabalarından yakın görmeye başlamaları ilişkilerin güçlülük ve zayıflığının da sorgulanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Daha önemli bir noktaysa kadınların iş bağları aracılığıyla iş ararken güvenilirlik aramalarına rağmen beraber çalıştıkları bir kimseye iş bilgisi danışırken ilişkilerinin güçlülük veya zayıflıklarını çok dikkate almıyor olmalarıdır. Bir başka deyişle genelde güçlü ilişkiler aracılığıyla bulunan ilk işler ikinci ve sonraki işlerde daha geniş ağlara dağılmakta ve bu dağılan ağlarda ilişkilerin güçlülük ya da zayıflık anlamları değişmektedir. Akrabalar kadar sık görüşülme de iş yerinden tanınan kişi iş bulmada akrabadan daha güçlü bir bağ olarak sayılmaktadır.

Bibliyografya

Alvesson, M. and Sköldberg, K. 2000. “Reflexive Methodology: New Vistas for Qualitative Research.” London

Aran, M., S. Capar, M. Husamoglu, D. Sanalmis, and A. Uraz. 2009. "Recent Trends in Female Labor Force Participation in Turkey." Ankara: World Bank and Turkey State Planning Organizations.

Bian, Y., and A. Soon. 1997. "Guanxi Networks and Job Mobility in China and Singapore." *Social Forces* 75(3):981-1005.

Bourdieu, P. (2008) The Forms of Capital, in Readings in Economic Sociology (ed N. W. Biggart), Blackwell Publishers Ltd, Oxford, UK.

- Brass, D.J. 1985. "Men's and Women's Networks: A Study of Interaction Patterns and Influence in Organisation." *The Academy of Management Journal* 28(2):327-43.
- Bridges, W. P., and W.J. Villemez. 1986. "Informal Hiring and Income in the Labour Market." *American Sociological Review* 51(4):574-82.
- Burt, R. 1992. *Structural Holes: The Social Structure of Competiton*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Campbell, K.E., and R.A. Rosenfeld. 1985. "Job Search and Job Mobility: Sex and Race Differences." *Research in the Sociology of Work* 3:147-74.
- Chung, K.S.K, L.Hossain, and J. Davis. 2007. "Individual Performance in Knowledge Intensive Work through Social Networks." in *ACM Digital Library*.
- Çınar, M. 1994. "Unskilled urban migrant women and disguised employment: Home-working women in Istanbul, Turkey " *World Development* 22(3):369-80.
- Coleman, J. 1990. *Equality and Achievement in Education*. USA: Vestview Press.
- . 1994. *Foundations of Social Theory*. USA: Harvard University Press.
- Crompton, R. 2006. "Class and Family." *The Sociological Review* 54(4):658-77.
- Crowell, L. 2004. "Weak Ties: A Mechanism for Helping Women Expand their Social Networks and Inrease their Capital." *The Social Science Journal* 41(1):15-28.
- Dayioglu, M., and M. G. Kirdar. 2009. *Determinants of and Trends in Labour Force Participation of Women in Turkey*. Ankara: Middle Eastern Technical University.
- Dünya Bankası, 2009a. "Female Labor Force Participation in Turkey: Trends, Determinants and Policy Framework." Washington: World Bank, TR Prime Ministry State Planning Organisation.
- . 2009b. "Turkey Country Economic Memorandum." Washington, D.C.: World Bank.
- Granovetter, M. S. 1973. *Getting a Job: A Study of Contacts and Careers*. Chicago: The University of Chicago Press.
- . 1985. "The Strength of Weak Ties: A Network Theory Re-visited." *Sociological Theory* 1:201-33.
- . 2005. "The Impact of Social Structure on Economic Outcomes." *The Journal of Economic Perspectives* 19(1):33-50.
- Hsung, R.M., C.C.Yi, and Y.Ch.Fu. 2004. "Overlapping Social Networks: How Couples Manage Family Expenditure in Taiwan." *Current Sociology* 54(2):187-208.
- Huang, X., and M. Western. 2011. "Social Networks and Occupational Attainment in Australia." *Sociology* 45(2):269-86.
- Ibarra, H. 1993. "Personal Networks of Women and Minorities in Management: A Conceptual Framework." *The Academy of Management Review* 18(1): 56-87
- Jack, S. L. 2005. "The Role, Use and Activation of Strong and Weak Network Ties: A Qualitative Analysis." *Journal of Management*.
- Kandiyoti, D. 1988. "Bargaining with Patriarchy." *Gender and Society*. 2(3): 274-290
- Keyder, C. 1999. *Istanbul: Betwen the Global and the Local*: Rowman & Littlefield Pub Inc.
- Lechner, C. and Dowling, M. 2003. "Firm networks: external relationships as sources for the growth and competitiveness of entrepreneurial firms." *Entrepreneurship and Regional Development*, 15:1–26.

- Levin, D.Z., and R.Cross. 2004. "The Strength of Weak Ties You can Trust: The Mediating Role of Trust in Effective Knowledge Transfer." *Management Science* 50(11):1488-90.
- Lin, N. 1999. "Building a Network Theory of Social Capital." *Connections* 22:28-51.
- . 2000a. *Social Capital: A Theory of Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- . 2000b. "Inequality in Social Capital." *Contemporary Sociology* 29(6):785-95.
- Lin, N., W.M. Ensel, and J.C. Vaughn. 1981. "Social Resources and Strength of Ties: Structural Factors in Occupational Status Attainment." *American Sociological Review* 46(4):383-405.
- Lipson, J. 1994. "Ethical Issues in Ethnography." in *Critical Issues in Qualitative Research Methods*, edited by J.M.Morse. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Marsden, P. V. 1987. "Homogeneity in Confiding Relations." *Social Networks* 10(1):57-76.
- Marsden, P. V. , and J.S. Hurlbert. 1987. "Social Resources and Mobility Outcomes: A Replication and Extension." *Social Forces* 66(1038-1059).
- Marshall, C., and G.B. Rossmann. 2011. "Designing Qualitative Research." USA: Sage.
- McPherson, M., L. Smith-Lovin, and J.M. Cook. 2001. "Birds of a Feather: Homophily in Social Networks." *Annual Review of Sociology* 27:415-44.
- Mitchell, J.C. (Ed.). 1969. *Social Networks in Urban Situations*. Manchester: University of Manchester Press.
- Mizrahi, T., and J.S.Abramson. 2000. "Collaboration Between Social Workers and Physicians." *Social Work in Health Care* 31(3):1-24.
- Morlicchio, E. 2005. "The Insignificance of Weak Social Ties and the Uselessness of Strong Ones (With Two Case Histories of Low-Income Families in Naples)." in *Networks, Trust and Social Capital: Theoretical and Empirical Investigations from Europe*, edited by Sokratis M. Koniordos. Aldershot, England: Ashgate Publishing Limited.
- Munch, A., J. M. McPherson, and L. Smith-Lovin. 1997. "Gender, Children and Social Contract: The Effects of Childrearing for Men and Women." *American Sociological Review* 62(4):509-20.
- Murray, S.O., J.H. Rankin, and D.W.Magill. 1981. "Strong Ties and Job Information." *Work and Occupations* 8(1):119-36.
- Özar, Ş. 2000. "Enformel Kesimin İstihdam Açısından Değerlendirilmesi: İstanbul'un Düşük Gelirli Mahallelerinde Bir Saha Çalışması (*Evaluation of Informal Sector from an Employment Perspective: A Fieldwork in Istanbul's Low-Income Neighbourhoods*)." in *Enformel Sektör II (Informal Sector II)*, edited by Tuncer Bulutay. Ankara: DPI: State Planning Institution of Turkey.
- Özar, S., and G. Günlük-Şenesen. 1998. "Determinants of Female (non)Participation in the Urban Labour Force in Turkey." *METU Studies in Development* 25(2):311-28.
- Özden, C. 2009. "Internal Migration and Labor Market Choices of Women in Turkey." Washington, D.C.: World Bank.
- Putnam, R. 1993. "The Prosperous Community: Social Capital and Public Life." *American Prospect*:35-42.
- Rubin, A. 2000. "Standards for Rigor in Qualitative Inquiry." *Research on Social Work Practice* 10(2):173-78.
- Small, M. L. 2009. *Unanticipated Gains: Origins of Network Inequality in Everyday Life*. Oxford:

Oxford University Press.

Solga, H. 2008. "Lack of Training." in *Skill Formation: Interdisciplinary and Cross-National Perspectives* edited by Karl Ulrich Mayer. Cambridge: Cambridge University Press.

Strauss, A. L. 1987. "Qualitative Analysis for Social Scientists." USA: Cambridge University Press

Watanabe, S. 1987. "Job-searching: A Comparative Study of Male Employment Relations in the Unites States and Japan." in *Department of Sociology*. Los Angeles: University of California at Los Angeles.

Yin, R.L. 2003. *Case Study Research: Design and Methods*. USA: Sage.

5. OTURUM

HUKUK SİSTEMİNDE KADIN – KADININ HUKUKİ HAKLARI

KADININ SOYADINA İLİŞKİN ANAYASA MAHKEMESİ KARARININ CİNSİYET AYRIMCILIĞI ÜZERİNE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Yeliz ŞANLI ATAY*

ÖZET

Türk Medeni Kanunu'nun 187. Maddesine göre kadın evlenmekle kocasının soyadını alır. Soyadı, kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı bağlamında yer alan bir kişilik hakkıdır. Kadın aleyhine eşitlik ilkesinin ihlali ve cinsiyet ayrımcılığı anlamına gelen bu hükmün, iptali istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurulmuş ve iptal istemi, Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilmiştir. Kadınların eşitlik ve cinsiyet ayrımcılığına karşı mücadelesinin temel araçlarından biri olarak hukuksal mücadele, karar gerekçesinin hukuki eleştirisinin yapılmasını bir zorunluluk olarak ortaya çıkarmaktadır. Çalışmada, Anayasa Mahkemesi kararı, eşitlik ilkesi, cinsiyet ayrımcılığı ve maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı bakımından, 1982 Anayasası hükümleri ve konu ile ilgili uluslararası sözleşmeler çerçevesinde incelenmekte ve hangi hukuki olanakların söz konusu olabileceği üzerinde durulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Anayasa Mahkemesi, Kadının Soyadı, Eşitlik İlkesi, Cinsiyet Ayrımcılığı.

CONSIDERATIONS ON GENDER DISCRIMINATION UPON THE CONSTITUTIONAL COURT'S DECISION WITH RESPECT TO WOMEN'S SURNAME

ABSTRACT

According to the Article 187 of Turkish Civil Code, women shall take the husband's surname on marriage. Surname, is a part of individual personality in the context of the right to develop one's material and spiritual entity. The action brought for the annulment of Article 187 which presents an infringement of the principle of equity against women was declined by the Constitutional Court. Women's fight in the legal scene for equity and against gender discrimination necessitates making a criticism of the opinion of the court. This paper essay examines the Constitutional Court's decision, in the context of the principle of equity, the right to develop her material and spiritual entity in the framework of the provisions of the 1982 Constitution and relevant international conventions and discusses the possibility of legal solutions.

Keywords: Constitutional Court, women's surname, principle of equity, gender discrimination.

*Dr., Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, ysanli@todie.gov.tr

Metni okuyarak önerilerde bulunan arkadaşlarım Emine İrem Akı'ya ve Meral Güneşdoğmuş'a çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

Evli kadınların, yalnız kendi soyadlarını kullanma talepleri, bir kez daha, Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilmiş bulunmaktadır. Evli kadınların, yalnız kendi soyadlarını kullanma talepleri ile açtıkları davalarda, Türk Medeni Kanunu'nun 187. maddesinin, Anayasa'ya aykırı olduğu kanısına varan aile mahkemeleri, kuralın iptali istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne itiraz yolu ile başvurmuşlar ve iptal istemi, Anayasa Mahkemesi'nin, 10.3.2011 günlü kararıyla ve oyçokluğuyla (9-8) reddedilmiştir (E.2009/85, K.2011/49, RG: 21.10.2011/28091).

Anayasa Mahkemesi'nin, Anayasaya aykırı olmadığı sonucuna vararak iptal istemini reddettiği hüküm, 01.01.2002 tarihinde yürürlüğe giren ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun, *"Kadın evlenmekle kocasının soyadını alır; ancak evlendirme memuruna veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuruyla kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabilir. Daha önce iki soyadı kullanan kadın bu haktan sadece bir soyadı için yararlanabilir"* şeklindeki 187. maddesinin, *"Kadın, evlenmekle kocasının soyadını alır..."* şeklindeki ibaresidir. 187. madde düzenlemesi, Medeni Kanun'un "Aile hukuku" başlıklı ikinci kitabının, "evlilik hukuku" başlıklı birinci kısmının, "Evliliğin genel hükümleri" başlıklı üçüncü bölümünde, "Haklar ve yükümlülükler", "Konutun seçimi, birliğin yönetimi ve giderlere katılma" düzenlemelerinden sonra "Kadının soyadı" yan başlığı ile yer almaktadır.¹⁷

Anayasa Mahkemesi'ne göre, kadının evlenmekle birlikte kocasının soyadını alması ve ancak isterse, önceki soyadını kocasının soyadının önüne ekleyerek kullanma olanağına sahip olması şeklindeki bu düzenleme, Anayasa'nın hukuk devleti (m.2), eşitlik ilkesi (m.10), temel hak ve özgürlüklerin niteliği (m.12), maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı (m.17) ve ailenin korunmasına (m.41) ilişkin hükümlerine aykırılık oluşturmamaktadır. Diğer yandan Mahkeme, kuralı, Anayasa'nın uluslararası sözleşmelere ilişkin 90. maddesi ile ilgili görmeyerek, bu yönden inceleme konusu yapmamıştır.

743 sayılı önceki Medeni Kanun'un 153. Maddesinin tekrarı niteliğinde olan bu düzenlemenin içeriği, uzun zamandan bu yana öğretilde eleştiri konusu yapılmakta (Moroglu, 1999; Özdamar, 2009: 339) ve aile mahkemelerinin, eşitlik ilkesine dayanan kararlarına konu oluşturmaktadır (Altıparmak, 2011: 1). Ancak daha önemlisi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından da Ünal Tekeli/Türkiye davasında, mülga 153. Madde ile Sözleşmenin Türkiye tarafından ihlal edildiğine karar verilmiştir

¹⁷ Aynı içerikli bir düzenleme, önceki 17.2.1926 günlü ve 743 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun, 14.5.1997 günlü ve 4248 sayılı yasa ile değiştirilen 153. maddesinde de yer almakta olup, bu kuralın iptali istemi, Anayasa Mahkemesi'nin 29.10.1998 tarihli kararı ile reddedilmiş bulunmakta idi (E.1997/61, K.1998/59, RG: 15.11.2002/24937). Buna göre, *"İtiraz konusu "Kadın evlenmekle kocasının soyadını alır" kuralı kimi sosyal gerçeklerin doğurduğu zorunluluklardan ve yasakoyucunun yıllar boyu kökleşmiş bir geleneği kurumsallaştırmışından kaynaklanmaktadır. "Aile hukuku" öğretisinde de kadının erkeğe göre farklı yaratıldığı, zorunluluklar ve toplumsal gerçekler karşısında kadının korunması, aile bağlarının güçlendirilmesi, evlilik birliğinde düzen ve uyum sağlanması, aile içinde iki başlılığın önlenmesi gerektiği gibi hususlarda görüşler bulunmaktadır. Kullanılan aile isminin kuşaktan kuşağa doğumla geçmesiyle aile birliği ve bütünlüğü devam etmiş olacaktır. Aile birliğinin sağlanması için yasakoyucu eşlerden birisine öncelik tanımıştır. Kamu yararı, kamu düzeni ve kimi zorunluluklar soyadının kocadan geçmesinin tercih nedeni olduğunu göstermektedir. Kaldı ki itiraz konusu kural da aile isminin sadece erkeğin soyadına bağlanacağı öngörülmemekte, kadının başvurusu durumunda kocanın soyadıyla birlikte kızlık soyadını da kullanma olanağı bulunmaktadır. Kadının evlenmekle kocasının soyadını almasının cinsiyet ayırımına dayanan bir farklılaşma yarattığı savı da yerinde değildir. Anayasa'nın 10. maddesinde öngörülen eşitlik, herkesin her yönden aynı kurallara bağlı olacağı anlamına gelmez. Kişilerin haklı bir nedene dayanarak değişik kurallara bağlı tutulmaları eşitlik ilkelerine aykırılık oluşturmaz. Durum ve konumlarındaki özellikler kimi kişilerin ya da topluluklar için değişik kuralları ve uygulamaları gerekli kılabilir. Yasa koyucunun aile soyadı olarak kocanın soyadına öncelik vermesi belirtilen haklı nedenler karşısında eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmamaktadır."*

(16.11.2004). Tüm bunlara rağmen, Anayasa Mahkemesi'nin iptal istemini reddetmiş olması, hukukta ataerkil bakış açısının yerleşikliğini göstermesi bakımından önemlidir. Fakat belirtmek gerekir ki, oyçokluğuyla (9-8) alınan kararın karşı oy gerekçeleri de tersi yönde bir hukuki bakış açısı geliştirilmesinin olanakları bakımından öğretici ve incelenmeye değerdir.

ANAYASA MAHKEMESİ KARARI

Anayasa Mahkemesi, vazgeçilemez, devredilemez, kişiye sıkı surette bağlı bir kişilik hakkı olduğu kadar, bir yükümlülük olarak da düzenlenen soyadının kullanımının, “... kişinin kimliğini belirleme işlevi yanında, ailesini ve soyunu belirleme, kişiyi başka ailelerin bireylerinden ayırt etme işlevleri de bulunmakta” olduğunu ve bu işlevleri nedeniyle, yasama organının “... nüfus kayıtlarının düzenli tutulması, resmi belgelerde karışıklığın önlenmesi, soyun belirlenmesi, ailenin korunması gibi sebeplerle soyadı kullanımını yasal düzenlemelerle kural altına almakta” olduğunu ifade etmektedir. Bu halde, bir kişilik hakkı olarak soyadının, belirtilen işlevleri, yasama organı tarafından düzenlenme amacını da ortaya çıkarmaktadır.

Diğer yandan Mahkeme'ye göre, “Kadın evlenmekle kocasının soyadını alır” kuralının amacı da “... aile birliğinin korunması ve aile bağlarının güçlendirilmesi başta olmak üzere, nüfus kayıtlarının düzenli tutulması, resmi belgelerde karışıklığın önlenmesi ve soyun belirlenmesi gibi kamu yararı ve kamu düzeni gerekleri...”dır. Demek ki “Kadın evlenmekle kocasının soyadını alır” kuralının amacı, soyadının yasama organı tarafından düzenlenmesinin en genel gerekçelerinin (“nüfus kayıtlarının düzenli tutulması”, “resmi belgelerde karışıklığın önlenmesi”, “soyun belirlenmesi” gibi kamu yararı ve kamu düzeni gerekleri) yanı sıra, fakat öncelikli olarak, “aile birliğinin korunması” ve “aile bağlarının güçlendirilmesi”ni de kapsamaktadır.

Anayasa Mahkemesi, “nüfus kayıtlarının düzenli tutulması, resmi belgelerde karışıklığın önlenmesi ve soyun belirlenmesi gibi kamu yararı ve kamu düzeni gerekçelerinin” tersine, “aile birliğinin korunması” ve “aile bağlarının güçlendirilmesi” amaçlarına, - bu yönde bir gereklilik duymuş olmalı ki- karar metni içinde oldukça uzun bir yer ayırmaktadır. Anayasa Mahkemesi'ne göre, “Milletlerin ayırıcı vasıflarının, değer yargılarının, inanç ve düşünce kalıplarının aktarılması ve kuşaklararası bağın sürdürülmesini sağlayan aile, üstlendiği rol ve işlevleri ile geçmişten günümüze hemen her toplumun özelliklerini yansıtmaktadır. Bu bakımdan ailenin toplumdaki etkinliği ve algılanışı da toplumdan topluma değişmektedir. Toplumun temel ögesi olan aile, sevgi, saygı, hoşgörü ve benzeri insani ve ahlaki değerlerin, gelenek, görenek, dil, din ve diğer özelliklerin yaşandığı ve gelecek nesillere aktarıldığı kutsal bir kurumdur.

Aileyi Türk toplumunun temeli olarak tanımlayan Anayasa'nın 41. Maddesinde ailenin birey ve toplum hayatındaki önemine işaret edilmiş, Devlete ailenin korunması için gerekli düzenlemeleri yapması ve teşkilatı kurması konusunda ödevler yüklenmiştir. Uluslararası hukukun temel belgelerinden olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 16. ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 10. Maddelerinde de ailenin toplumun doğal ve temel unsuru olduğu ve devlet tarafından korunması gerektiği belirtilmiş; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. Maddesinde herkesin aile hayatına saygı gösterilmesi hakkına sahip olduğu kabul edilmiştir”. Böylelikle, Anayasa Mahkemesi'ne göre, kadının evlenmekle kocasının soyadını alacağı şeklindeki kural ile “aile ismi olarak kullanılan soyadının kuşaktan kuşağa geçmesiyle, Türk toplumunun temeli olan aile birliği ve bütünlüğünün devamı sağlanmış olmaktadır”. Özetle, Anayasa Mahkemesi, soyadının işlevleri ve soyadı kullanımının yasa ile düzenlenmesi gerekliliği üzerinden saptadığı amacı, anayasal olarak geçerli ve meşru bir amaç olarak nitelemekte ve kadının evlenmekle kocasının soyadını alacağı şeklindeki kural ile de bu amacın gerçekleştirildiği sonucuna varmaktadır.

Diğer yandan, soyadının bir kişilik hakkı olduğu kabul edildiğine göre, Anayasa Mahkemesince, yasama organınca yapılacak düzenlemenin sınırları konusunda da bir sonuca varılması gerekir. Anayasa Mahkemesi'ne göre, *“Soyadının kişilik haklarından olması, ona hiçbir müdahalede bulunulmayacağı anlamına gelmez. Yasakoyucunun soyadı kullanımına kamu yararı ve kamu düzeni gerekleri uyarınca Anayasa'ya uygun olmak koşuluyla müdahalede takdir hakkının bulunduğu açıktır.*

“Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de soyadı kullanımı ile ilgili başvuruları, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesinde yer alan “özel hayatın gizliliği ve korunması” ilkesi kapsamında incelemiş ve kararlarında, nüfusun eksiksiz ve doğru olarak kaydedilmesi, aile adlarının istikrarına verilen önem, kişisel kimlik saptaması veya belirli ismi taşıyanların belli bir aile ile bağlantılarının kurulabilmesi için kamu yararının gerekleri uyarınca, soyadı değiştirme imkanına yasal sınırlamalar getirilebileceği; ulusal yasakoyucunun bu sınırlamaları da kendi devletleriyle ilgili tarihi ve siyasal yapısına bağlı kalarak seçmesinde takdir hakkının bulunduğunu belirtmiştir.”

Bu durumda hukuki sorun, kadının evlenmekle kocasının soyadını alacak olması yönünde kullanılan “takdir hakkı”nın, Anayasaya uygun olarak kullanılıp kullanılmadığı olduğuna göre, bu sorunun, hangi ölçütler dayanak kılınarak yanıtlandığı belirleyicidir. Mahkemeye göre, *“yasakoyucunun aile soyadı konusundaki takdir hakkını, aile birliği ve bütünlüğünün korunması ve aile bağlarının güçlendirilmesi başta olmak üzere, kamu yararı ve kamu düzeninin gerektirdiği kimi zorunluluklar nedeniyle, eşlerden birisine öncelik tanıyacak biçimde kullanmasının hukuk devletine aykırı bir yönü bulunmaktadır. Kaldı ki itiraz konusu kuralda kadının başvurusu durumunda önceki soyadını kocasının soyadının önüne ekleyerek kullanılabileceği belirtilerek kişilik hakkı ile kamu yararı arasında adil bir dengenin kurulması da sağlanmıştır”.*

Nihayet, kuralın eşitlik ilkesi bakımından ne şekilde değerlendirildiğine gelince, *“Kadının evlenmekle kocasının soyadını almasının cinsiyet ayrımına dayanan bir farklılaşma yarattığı savı da yerinde değildir. Durum ve konumlarındaki özellikler, kimi kişiler ya da topluluklar için değişik kuralları gerekli kılabilir. Belirtilen gerekçelerle yasakoyucunun takdir yetkisi kapsamında aile soyadı olarak kocanın soyadına öncelik vermesi eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmamaktadır”.*

Anayasa Mahkemesi, bir kişilik hakkı olarak soyadı düzenlemesini, yasama organının tabi olduğu Anayasal sınırlar bağlamından çıkarmakta ve bunun yerine, yasama organının “takdir hakkı”nı koymaktadır. Anayasa Mahkemesi'ne göre, soyadının kişilik hakkı olması, ona hiçbir biçimde müdahalede bulunulmayacağı anlamına gelmeyip, yasama organı, kamu yararı ve kamu düzeni gerekleri uyarınca ve Anayasaya uygun olmak koşuluyla müdahalede “takdir hakkı”na sahiptir. “Takdir hakkı”nın söz konusu içerikte kullanılmasının, Anayasaya aykırı bulunmamasının nedenleri ise aile birliği ve bütünlüğünün korunması ile kamu yararı ve kamu düzeninin gerektirdiği kimi zorunluluklardır. Oysa kişilik hakkına ilişkin bir düzenlemenin yer aldığı bağlam temel hak ve özgürlüklerdir. Bu bağlamın konusu ise, sınırlamanın Anayasal rejimidir. Oysa, Anayasa Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM), sözleşmenin ihlaline karar verdiği Ünal Tekeli/Türkiye davasını yok saymakta ve bunun yerine AİHM'in soyadı kullanımına ilişkin kararlarından, yasama organının takdir yetkisine sahip olduğu gibi adeta Anayasaya uygunluk denetimini gereksiz kılan bir sonuca ulaşmaktadır. Belirtmek gerekir ki, AİHM, Ünal Tekeli/Türkiye davasında, yasama organının takdir yetkisinin, ancak, “bir dereceye kadar” ve “benzer durumlar arasındaki küçük farklılıklar” ölçüsünde olabileceğini ifade etmekte ve bu yetkinin kapsamının, “durumlara”, “konuya” ve “konunun geçmişine göre” belirleneceğini vurgulamaktadır (para.52). Dolayısıyla, Anayasa Mahkemesi'nin, yasama organının “takdir yetkisi”ne yaptığı bu vurgu, Anayasa uygunluk denetimini, eşitlik ilkesi, cinsiyet ayrımcılığı yasağı ve temel haklar rejimi yönünden derinleştirmeme iradesinin ürünü olarak değerlendirilmez. Eşitlik ilkesinin ihlali ve cinsiyet ayrımcılığı savlarını, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, Anayasa'nın 90. maddesi ve

AİHM'in doğrudan bu konuya ilişkin kararı çerçevesinde değerlendirmesi beklenirken, Anayasa Mahkemesi'nin, ısrarla, bu sözleşmelerin ve Anayasa'nın, "aile hayatının korunması" ile ilgili hükümlerine atıf yapması ve "kamu düzeni" ve "kamu yararı" gibi soyut kavramlara başvurusu,¹⁸ ancak, kararın gerisindeki ataerkil bakış açısı gözönüne alınırsa anlaşılır olabilir.

SOYADININ HUKUKİ NİTELİĞİ

Ad ve soyad kişinin kimliğinin saptanması bakımından ilk başvurulacak unsurlardır (Akipek ve Akıntürk, 2007: 418; Moroğlu, 1999: 23). Soyadı kullanımı kişiler bakımından hem bir hak hem de yükümlülüktür. Soyadı Kanunu'nun 1. Maddesine göre, soyadı kullanımı zorunludur.

Medeni hukuk öğretisinde, ad ve soyad, kişilik hakkı kapsamında değerlendirilmektedir. Hukuki bir kavram olarak kişilik, kişilerin hak ve fiil ehliyetleri ile hukuk düzeninin kişi olma niteliğine bağlı olarak kendilerine tanıdığı maddi ve manevi varlıkları üzerindeki haklarının bütünüdür (Akipek ve Akıntürk, 2007: 339). Kişiliği oluşturan varlıkların neler olduğu, doktrin ve mahkeme içtihatları ölçüt kılınarak belirlenmekte ve genel olarak kişinin adı, kişiliğin manevi varlıkları arasında değerlendirilmektedir (Akipek ve Akıntürk, 2007: 345-346). Bu çerçevede, kişilik hakkı, kişilerin, kişiliklerini oluşturan unsurlar üzerinde hukuken korunan menfaattir ve "kişinin hak süjesi olarak herkes tarafından tanınmasını istemek ve bu sıfatla itibar görmek konusundaki menfaat ve yetkileri anlamına da gelir" (Akipek ve Akıntürk, 2007: 342).

Kişilik hakkının temel iki niteliği, mutlak ve kişiye sıkı sıkıya bağlı bir hak oluşudur (Akipek ve Akıntürk, 2007: 347). Kişilik hakkının, mutlak bir hak oluşu, hakkın dokunulmazlığının herkese karşı ileri sürülebilmesi anlamına gelirken (Akipek ve Akıntürk, 2007: 347); kişiye sıkı sıkıya bağlı bir hak oluşu, sadece hak sahibi açısından değer taşıyan kişisel varlıklardan oluştuğu için miras yoluyla geçmemesi ve hak sahibinin ölümüyle kendiliğinden ortadan kalkması anlamına gelir (Akipek ve Akıntürk, 2007: 347). Ne var ki, aile hukuk alanında kadının kişilik hakkının, söz konusu eşitsiz hükümler nedeniyle, "nisbi" bir niteliğe büründüğü ifade edilmektedir (Göztepe, 1999: 115).

Medeni hukukta soyadı, aile adıdır. Kazanılması, soyadı kanununun yürürlüğe girmesiyle söz konusu olmuş *irade* ile veya *kanunla* olur. Soyadının kanunla kazanılması ise *doğum* ile ya da *sözleşme* ile olabilir (Akipek ve Akıntürk, 2007: 424-425). Doğum ile kazanma, her çocuğun doğduğu anda sahip olduğu soyadı olup, bununla ilgili düzenlemeler, medeni kanun ve nüfus hizmetleri kanununda yer almaktadır. Sözleşme ile kazanma ise, evlilik ve evlatlık ilişkilerinin kurulması ile söz konusu olmaktadır (Akipek ve Akıntürk, 2007: 425). Medeni hukuk öğretisinde evlenen kadının kocasının soyadını alacak olması, "aile içindeki birliğini sağlanması" amacıyla (Akipek ve Akıntürk, 2007: 425), "bir ihtiyaç ve alışılmış değer hükümleriyle" (Öztaş, 2004: 162) ya da yasama organının "eşlerin ve çocukların, dış alemin karşısına tek bir soyadı ile (bir birlik olarak) çıkmasına" verdiği önem (Öztaş, 2004: 162) ile açıklanmaktadır.¹⁹

Özel hukukta bu şekilde kavramlaştırılan kişilik hakkı, kişilere karşı korunan bir haktır. Ada ilişkin haklar, Medeni Kanun'un 26. Maddesinde yer alan özel koruma hükümleri ile düzenlenmiş

¹⁸ Üyeler, F. Kantacıoğlu, F.Öto, S. Özgüldür, S. Kaleli, Z.A.Parktaş, R. Kömürcü tarafından kaleme alınan karşı oy gerekçesinde, "... Bu eşitsizliği kamu düzeni, kamu yararı gibi soyut kavramlarla açıklamak da olanaklı değildir. çünkü bu tür gerekçelerin, ancak kamu düzenini bozan ya da kamusal yararı zedeleyen somut olayların varlığı halinde geçerli olabileceği açıktır.

¹⁹ Türk Medeni Kanunu Tasarısını hazırlayan "Medeni Kanun Komisyonu" başkanı Akıntürk, "(...) Evli olduğu halde kadının sadece kendi kızlık soyadı ile kamuoyuna çıkmasını biz sakıncalı gördük. Çünkü bu durum, bizim geleneklerimize ters düştüğü gibi, kimin hangi aileye mensup olduğu da belli olmayacak. Çocukları olacak, okula yazılacak anasının soyadı başka, babasının soyadı başka..." diye devam ediyor (2000: 77).

olup (“tespit davası”, “saldırının kaldırılması davası”, “saldırının önlenmesi davası”, “tazminat davası”), adın değiştirilmesi, ancak haklı bir sebebe dayanılarak, hakimden istenebilir (m.27).

Kamu hukukunda ise temel hak ve özgürlüklerin temel bir kategorisi olarak kavramlaştırılan kişi hakları ya da kişisel haklar ise devlet tarafından, hem kişilere hem de bizzat devletin kendisine karşı korunması gereken (koruyucu/önleyici haklar) hak alanı olarak karşımıza çıkar (Akıllıoğlu, 1995: 141). Bu nedenle, kişinin maddi ve manevi varlığı, anayasal kişisel haklar listesinin başında yer alır.

1982 Anayasası’nın 12. Maddesine göre, “Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir”. Yani temel haklar, herkesin kişiliğine bağlı haklar olup, kişi de maddi ve manevi değerlerden oluşur (Akıllıoğlu, 1995: 36). Kişilik, yukarıda açıklandığı üzere, özel hukuk tarafından düzenlenmekle birlikte, “bireyin kişiliğinin korunması da anayasal düzeyde temel hakların kilit taşıdır” (Akıllıoğlu, 1995: 36).

Nitekim, Anayasa’nın 17. Maddesine göre, “Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir”. Anayasada, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkının, yaşama hakkı ile birlikte düzenlenmiş olması, insan hakları sistematığı içindeki yerini ortaya koyması açısından önemlidir; zira maddi ve manevi bütünlüğünü koruma ve geliştirme hakkına, yaşama hakkı ile birlikte en üst sırada yer verilmektedir (Gören, 1993: 165). Öte yandan, Anayasa’nın 5. Maddesinin son cümlesinde, “insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışma” devletin temel amaç ve görevleri arasında sayılmaktadır. Bu çerçeveye, Anayasanın başlangıç kısmının 8. Paragrafını da dahil edebiliriz: “Her Türk vatandaşının... onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu” ifade edilmektedir. Anayasa’nın 176. Maddesine göre başlangıç kısmı da Anayasa metnine dahildir.

Bu hak, içeriği itibarıyla “insan onuru” ile birlikte açıklanmaktadır (Akıllıoğlu, 1995: 5; Gören, 1993: 166). Diğer yandan, insan hakları kavramının zaten, “insan değerini korumayı ve insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesini amaçlayan üstün kurallar bütünü” olarak tanımlanması (Akıllıoğlu, 1995: 19), hakkın ilkesel değerini ifade etmesi bakımından önemlidir. Nitekim, bu hakkı, Alman hukukunda tüm temel hakların temeli olarak da nitelendiren görüşlerin de mevcut olduğu ifade edilmektedir (Sağlam, 1982: 42). Fakat bu, hangi kuralların bu hakkın kapsamında değerlendirileceği sorusunu da ortadan kaldırmamaktadır. Bu kapsam, “oluşum halinde bir dizge” olarak nitelenmekte ve anayasada tüketici biçimde sayılmayan bu haklara eklenmesi gereken hakların da söz konusu olabileceği vurgulanmaktadır (Akıllıoğlu, 1995: 6). Hatta, Alman hukukunda yer alan “kişiliği geliştirme hakkı”nın, insan yaşamına ilişkin olup, anayasada sayılmakta olan temel hakların dışında kalan hakları kapsamak ve bu hakları tam bir güvenceye kavuşturmak amacı ile kullanıldığı ifade edilmektedir (Sağlam, 1982: 42). Bu çerçevede, Alman hukukunda geçerli bir eğilim olarak, kişiliği geliştirme hakkı ile diğer temel haklar arasında genel kural-özel kural ilişkisi olduğu ve bu temelde ilkinin, “genel bir fiil özgürlüğü” niteliğinde görüldüğü saptanmaktadır (Sağlam, 1982: 42).²⁰

Kişinin soyadının, “manevi varlığı” içinde olduğu ve temel haklar kapsamında “maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı” bağlamında yer aldığı şüphesizdir. Maddi ve manevi varlığı koruma ve geliştirme hakkının bazı biçimleri, örneğin düşüncüyü açıklama ve yayma özgürlüğü ya da din ve vicdan özgürlüğü gibi, bağımsız normlar olarak düzenlenmiştir. Bunların her biri bu hakkın sonucu olmakla ya da bu hak kapsamında yer almakla birlikte, bağımsız temel haklardır ve bunların ne şekilde sınırlandıracağı ilgili maddelerde yer almaktadır. Bunun dışında, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı ya yasal haklarını kullanarak kişilerce ya da bu alandaki engelleri

²⁰ Maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı kapsamındaki tartışmalara ilişkin olarak bkz., (Gören, 1993).

kaldırarak devletçe yerine getirilir (Mumcu, 1992: 234). Bu şekilde bağımsız norm olarak düzenlenmemiş olmakla birlikte, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı kapsamında yer alan bir hakkın, elbette yasama organı tarafından yasa ile düzenlenip, kurala bağlanması gerekir. Fakat, bu düzenlemenin içeriği, kuşkusuz Anayasal kural ve ilkelere uygun olmak zorunda olduğu gibi, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkını da ihlal edemez. Anayasa Mahkemesi'nin ifade edilen bu noktaları tartışarak bir sonuca varması beklenirken, kişisel bir hak olduğunu kabul ettiği soyadı kullanımına, yasama organının, “kamu yararı” ve “kamu düzeni” gerekleri uyarınca “müdahale”de takdir hakkı olduğunu söylemekle yetinmiş ve madde ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkının, aile birliğinin korunması ve aile bağlarının güçlendirilmesi başta olmak üzere, nüfus kayıtlarının düzenli tutulması, resmi belgelerde karışıklığın önlenmesi ve soyun belirlenmesi gibi kamu yararı ve kamu düzeni gerekleri ile sınırlandırılabilmesi sonucuna ulaşmıştır.²¹

Belirtmek gerekiyor ki, kadın erkek eşitliğinin sağlanması ve cinsiyet ayrımcılığının önlenmesine dair hukuki metinlerin, soyadına ilişkin özel hükümler içermeleri, soyadı konusunun, kategorik bir sorun alanı olduğunu da göstermektedir. Nitekim, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin (CEDAW), “Evlenme ve aile ilişkileri alanındaki haklar” başlıklı 16. Maddesi'nin 1. Fıkrasına göre, “Taraf Devletler evlilik ve aile ilişkileri ile ilgili bütün konularda kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye etmek için gerekli her türlü tedbiri alır ve özellikle erkeklerle kadınların eşitliğini öngören aşağıdaki hakları tanır”. Bu haklar arasında yer alan (g) bendinde, “Soyadı, meslek ve iş seçme hakları da dahil karı ve koca olarak aynı kişisel haklara sahip olma” hükmü yer almaktadır. Nitekim, CEDAW Komitesi,²² Türkiye tarafından verilen 6. periyodik rapor sonrasında çıkarılan ve 12-30 Temmuz 2010 tarihli “nihai rapor”da, “Medeni kanundaki ayrımcılık içeren tüm hükümlerin kaldırılmaması ve değiştirilmemesini”, sözleşmenin tam anlamıyla uygulanmaması olarak değerlendirmekte (para.14) ve “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 2004 yılında verdiği kadınlara yalnızca kendi kızlık soyadlarını kullanma hakkını veren kararına rağmen, Komite medeni kanunun 187. Maddesine uygun olarak evli kadınların, kızlık soyadlarını yalnızca

²¹ Üye E. Yıldırım tarafından kaleme alınan Karşı Oy gerekçesi şu şekildedir: “Kişinin var olan soyadını, evlense dahi sürdürebilme hakkının manevi varlığı içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Kişiyi var eden, toplumsal ilişkilere katılımını etkileyen ve düzenleyen, kişiliğini serbestçe geliştirmesini sağlayan ve diğer kişilerden farklılığını ortaya koyan değerlerin korunması ve özgürce geliştirilmesini temin eden maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkı insanın birey olmasının ve insan haysiyetinin özünü oluşturur. Özgürlüğün temelinde kişinin kendi varoluşunu kendisinin tanımlama hakkı vardır. Kişinin tercih ve tanımlama haklarına sahip olması özerk ve özgür bir birey olarak toplumsal yaşamı zenginleştirmesine önemli bir katkı yapacaktır. Bireyin soyunun işareti olan soyadını temel bir kişilik hakkı olarak kullanması ve onu istemediği sürece değiştirmeye zorlanmaması kişinin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkının doğal bir sonucudur. Soyadları ve adlar kişinin kendisini, toplumsal dünyasını geçmiş nesiller ve şimdiki ailesi ile tanımlamasını sağlar. Kadının evlenme ile kocasının soyadını alması sadece kocanın soyadının kuşaktan kuşağa geçmesini sağlayarak, kadının soyadının soyun işareti olma işlevini engellemektedir... İtiraz konusu kuralla, evlenen kadının kocasının soyadını almaya ve kendi soyadından vazgeçmeye zorlanması soyadının kişilik hakkı olması nedeniyle sahip olması gereken vazgeçilemezlik, devredilemezlik, kişiye sıkı surette bağlı olma gibi niteliklerinin kadının soyadı bakımından geçerliliğini büyük ölçüde yitirmesi ve kadının maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkının sınırlandırılması sonucunu doğurmaktadır”. Keza, diğer karşı oylarda da, kural, Anayasanın 17. Maddesine aykırı bulunmuştur (O. A. Paksüt) (F. Kantacıoğlu, F.Oto, S. Özgüldür, S. Kaleli, Z.A.Parktaş, R. Kömürcü).

²² Sözleşme'nin 18. Maddesine göre, taraf devletler, sözleşmenin ilgili devlet bakımından yürürlüğe girmesini izleyen bir yıl içinde ve bu koşul hariç, her dört yılda bir ve Komitenin talep edeceği zamanlarda bir rapor hazırlamak ve sunmakla yükümlüdürler. Raporun amacı, “sözleşme hükümlerine etkililik kazandırmak ve kaydedilen ilerlemeleri belirtmek amacıyla aldıkları yasal, adli, idari ve diğer önlemler hakkında” bilgi vererek, bir denetim olanağı yaratılmasıdır. Raporun komite tarafından değerlendirilmesinden sonra hükümete sorulan sorular ve hükümet tarafından verilen yanıtların tartışılmasından sonra ortaya çıkan sonuçlar, “nihai yorum” olarak somutlanmaktadır (Özdamar, 2009: 471 vd).

eşlerinin soyadlarıyla birlikte kullanması durumunda kullanılabilmesine dikkat çeker” (para.40) vurgusunu yapmaktadır.

CİNSİYET AYRIMCILIĞI

Cinsiyet Ayrımcılığının İçerik ve Kapsamı

Cinsiyet ayrımcılığı kavramının içerik ve kapsamının belirlenmesi bakımından temel hukuki metin, Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’dir (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*).²³ Ayrımcılık yasağı kapsamında ele alınabilecek tek uluslararası hukuki metin bu sözleşme olmamakla birlikte,²⁴ özel olarak cinsiyet ayrımcılığını konu edindiği için konumuz bakımından önemlidir.²⁵ Zira, sözleşme soyut bir eşitlik ilkesini değil, somut olarak cinsiyet ayrımcılığı vurgusunu içermektedir (Acar, 2000: 54). Bu vurgu, kadınlara yönelik ayrımcılığın yapısal niteliğinin ortaya konularak, bu özgül niteliğe yanıt veren hukuksal bir yaklaşım şeklinde ortaya çıkmaktadır (Berktaş, 2000: 358).

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin Maddi Hükümleri’nde vurgulandığı üzere, bu sözleşmede, temel “ayrımcılık yasağını” içermesine karşılık bir tanım içermeyen diğer uluslararası insan hakları belgelerinin aksine kapsamlı bir cinsiyet ayrımcılığı tanımı vardır (Ayata vd., 2010: 105; Özdamar, 2009: 96). Sözleşmenin 1. Maddesinde, ayrımcılık tanımlanmaktadır. Buna göre, “*Bu sözleşmenin amacı bakımından kadınlara karşı ayrımcılık terimi; siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel ve diğer alanlardaki kadın ve erkek eşitliğine dayanan insan haklarının ve temel özgürlüklerin, medeni durumları ne olursa olsun kadınlara tanınmasını, kadınların bu haklardan yararlanmalarını veya kullanmalarını engelleme veya hükümsüz kılma amacını taşıyan veya bu sonucu doğuran cinsiyete dayalı herhangi bir ayırım, dışlama veya kısıtlama anlamına gelir*”. Bu tanım çerçevesinde cinsiyet ayrımcılığı, toplumsal cinsiyete dayanan ve “kasıtlı olarak ya da olmayarak kadınları dezavantajlı duruma getiren”, “toplumun bir bütün olarak, hem ev hem de kamusal alanda kadın haklarını tanımasını engelleyen” veya “kadınların sahip oldukları insan haklarını ve temel özgürlükleri uygulamalarını engelleyen” muameleler olarak saptanmaktadır (Ayata vd., 2010: 105).

Sözleşmeye göre, ayrımcılık, kadınların salt bir takım haklardan mahrum bırakılması değil, ayrımcı bir anlayışı da içerir şekilde ele alınmaktadır. Bu çerçevede, cinsiyete dayalı ayrımcılık, doğrudan hak mahrumiyeti ile sınırlı olarak anlaşılmamakta, ayrımcılık sonucu doğuracak iş ve eylemleri de kapsayacak şekilde kullanılmaktadır (Oder, 2010: 25). Bu kapsamda da esas alınan unsur, ayrımcılık kastı değil, iş ve eylemlerin ayrımcılık ile sonuçlanmasıdır (Oder, 2010: 25). Nitekim,

²³ Bu sözleşme ile ilgili olarak, “Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Bildirgesi”, “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine İlişkin İhtiyari Protokol”, “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin Maddi Hükümleri” ve CEDAW Komitesi’nin 25 No’lu Genel Tavsiyesi öne çıkmaktadır (Oder, 2010: 24). Bu metinler için bkz., (Ayata vd., 2010).

²⁴ Bu kapsamda belirtilmesi gereken diğer hukuki metinler, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (özellikle 3., 2. ve 26. Maddeleri); Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (3. Maddesi) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesidir (14. Maddesi).

²⁵ Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), 18 Aralık 1979 yılında kabul edilmiş, 3 Eylül 1981 yılında yürürlüğe girmiş ve 22 Aralık 2000 yılında yürürlüğe giren ihtiyari protokol ile tamamlanmıştır (Özdamar, 2009: 34-35). Türkiye, Sözleşmeyi, 1985 yılında onaylamıştır (3232 sayılı “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, RG: 25.6.1985/18792 ve Sözleşmeye Katılmanın Onaylanması Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı, RG: 14.10.1985/18898). Sözleşme, 19 Ocak 1986 yılında yürürlüğe girmiştir. Keza, ihtiyari protokol de 30.7.2002 yılında onaylanmış ve 29.1.2003 yılında yürürlüğe girmiştir (Özdamar, 2009: 34-35).

Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nin 25 No'lu Genel Tavsiyesi, Sözleşme'nin ayrımcılık tanımını, kapsamı ve unsurları itibariyle ayrıntılandırmaktadır. Buna göre, yürürlükteki kanunların ayrımcılık yaratan hükümleri “doğrudan” ya da “dolaylı” şekilde ortaya çıkabilir.²⁶ Bu kapsamda “dolaylı ayrımcılık”, kanun, politika ya da programların toplumsal cinsiyet bakımından görünüşte tarafsız olmakla birlikte, gerçekte, kadınlar açısından olumsuz sonuçlar yaratması durumunu ifade etmek üzere kullanılmaktadır.²⁷

Her farklı muamele, cinsiyet ayrımcılığı anlamına gelmez. Kuşkusuz, biçimsel eşitliğin ötesine geçilerek, maddi-sonuç eşitliği (ya da fiili eşitlik) sağlanmasının bir aracı olarak kadınlar lehine alınacak önlemler (“pozitif (olumlu) ayrımcılık”), ayrımcılık oluşturmayacak farklılaştırmalardır. Nitekim, bu önlemlerin alınması, Sözleşme'nin (m.4/1) taraf devletlere yüklediği bir yükümlülüktür (Özdamar, 2009: 281). Bu halde cinsiyet ayrımcılığından bahsedebilmek için eşitlik ilkesinin kadınlar aleyhine bir mahrumiyet ya da kısıtlama ile zedelenmesi ya da ihlali gerekir. Bu sonucu, eşitlik ilkesi ile birlikte ayrıntılandırmaya çalışacağız.

Genel Olarak Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı

1982 Anayasası'nın, “Kanun önünde eşitlik” kenar başlıklı 10. Maddesinde genel eşitlik ilkesi düzenlenmektedir. Buna göre, “*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.*” 10. Maddeye, 7.5.2004 tarih ve 5170 sayılı kanunla getirilen Ek ikinci fıkra hükmüne göre, “*Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.*” Bu düzenleme ile “genel eşitlik ilkesi” dışında, kadın ve erkekler arasında eşitliğin sağlanmasını devlete bir görev olarak yükleyen “özel eşitlik” ilkesi (Gürkan, 2000: 42) öngörülmektedir. Bu fıkranın sonuna 7.5.2010 tarih ve 5982 sayılı kanunla getirilen ek cümleye göre de “*Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.*” Böylelikle, pozitif (olumlu) ayrımcılık, anayasa hükmü haline getirilmiştir.

Eşitlik ilkesinin Anayasada düzenlenme biçimi, kuşkusuz birbiriyle ilişkili, fakat ayırt edilmesi gereken iki önemli yönü içinde barındırmaktadır. 10. Maddede yer alan eşitlik ilkesi, bir yönüyle, genel eşitlik ilkesinin ifadesi iken, aynı zamanda “dil”, “ırk”, “renk”, “cinsiyet”, “siyasi düşünce”, “felsefi inanç”, “din”, “mezhep” ve “benzeri sebepler” olarak sayılan bu kategorilerde, “ayırım gözetme yasağı”nı da (ayırım yapmama) kapsamaktadır. Sayılan kategoriler, “özel eşitlik yasakları” olup, eşitlik ilkesi, bu ayırım yasaklarını içerecek şekilde formüle edilmiştir (Öden, 2003: 129). Bu durumda, 10. Madde, genel eşitlik ilkesini ifade etmekten başka, sayılan kategorilerde ayırım yapılmaması yükümlüğünü doğurmakta, yani, 10. Maddede sayılmakta olan nitelikler ölçüt kılınarak ayırım yapılmasını yasaklamaktadır. Dolayısıyla, ayrımcılık, eşitlik ilkesi bağlamında yer alır ve ayrımcılık yasağı eşitlik ilkesinin doğrudan sonucudur (Akıllıoğlu, 1995: 268; Gözübüyük ve Gölcüklü, 2003: 400).

Genel eşitlik ilkesi, şekli ve maddi eşitlik olmak üzere iki açıdan ele alınmaktadır. Şekli eşitlik ilkesi, genel ve soyut nitelikte ortaya çıkan kanunların, kapsamına aldığı herkese eşit olarak uygulanmasını ifade ederken (Öden, 2003: 163; Özbudun, 2005: 137); eşitlik ilkesinin maddi yorumu, “hak ve ödevlerde, yararlarda ve yükümlülüklerde, yetkilerde ve sorumluluklarda, fırsatlarda ve

²⁶ Dolaylı ayrımcılık konusuna ilişkin Avrupa Birliği hukuku ve içtihadı için bkz., Oder, 2010: 30-31.

²⁷ Doğrudan ve dolaylı ayrımcılık kavramları için ayrıca bkz., Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 16 No'lu Genel Yorumu: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları Kullanmada Erkek ve Kadınlara Eşit Hak Sağlanması (Ataya vd, 2010: 159-160).

hizmetlerde” eşit olarak ortaya çıkan içeriktir (Öden, 2003: 189; Özbudun, 2005: 138). Bu çerçevede, maddi eşitlik ilkesinin, 10. Madde kapsamında sayılan ayırım yasaklarını öncelikle dışladığı, başka bir ifadeyle, haklarda ve yükümlülüklerde ortaya çıkması gereken eşitlik ilkesinin, ayırım yasakları şeklinde ifade bulan nedenlerle ayırım yapılmasını, öncelikli olarak yasakladığı (Öden, 2003: 187) açıktır (negatif koşul).

Buna karşılık, ne tür bir içeriğin eşitlik ilkesine uygun olacağı, “mutlak” ve “nisbi” (göreceli) eşitlik olmak üzere iki türlü bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır (Öden, 2003: 188): Buna göre, maddi hukuki eşitlik ilkesi, herkese aynı şekilde davranılması (mutlak) değil, aynı ya da benzer durumda olanlara eşit davranılmasını gerektiren (nisbi) bir ilke olarak kavramlaştırılmaktadır (Öden, 2003: 188). Nitekim, Anayasa Mahkemesi’nin, yazımızın konusu oluşturan kararında da tekrar ettiği yerleşik görüşüne göre, “*Anayasa’nın 10. Maddesinde belirtilen eşitlik ilkesinin amacı, hukuksal durumları aynı olanların kanunlarca aynı işleme bağlı tutulmalarını sağlamak ve kişilere kanun karşısında ayırım yapılmasını ve ayrıcalık tanınmasını önlemektir. Bu ilkeyle, aynı durumda bulunan kimi kişi ve topluluklara ayrı kurallar uygulanarak kanun karşısında eşitliğin çiğnenmesi yasaklanmıştır. Bu ilke ile eylemli değil hukuksal eşitlik öngörülmektedir. Kanun önünde eşitlik, herkesin her yönden aynı kurallara bağlı tutulacağı anlamına gelmez. Durum ve konumlarındaki özellikler, kimi kişiler ya da topluluklar için değişik kuralları gerekli kılabilir. Aynı hukuksal durumlar aynı, ayrı hukuksal durumlar farklı kurallara bağlı tutulursa Anayasa’nın öngördüğü eşitlik ilkesi çiğnenmiş olmaz*”.

Ne var ki, Anayasa Mahkemesi’nin, eşitlik ilkesinin, herkesin her yönden aynı kurallara tabi olması anlamına gelmediği, ancak, aynı ya da benzer durumda bulunanlar bakımından geçerli olabileceği şeklindeki bu yaklaşımının, ancak, ayırım yasakları dışında kalan eşitsizlik nedenlerine ya da durum ve konum özelliklerine ilişkin olarak ortaya çıkması gerekir. Başka bir ifadeyle, eşitlik ilkesinin, aynı ya da benzer durumda bulunanlar bakımından geçerli olabilmesi, bir takım ayırım ya da farklılaştırmaların, ancak belli nedenlerle –durum ya da konumlarındaki özellikler- haklılaştırılıp, yasama organının takdirinde görülebilir olması durumunda mümkündür (Öden, 2003: 191). Çünkü eşitlik ilkesinin bu kavranışı, hangi ayırım ya da farklılaştırma türlerinin, eşitlik ilkesine aykırı olmayacağı sorusuna bir yanittir. Oysa ayırım yasakları mutlaklardır. Mutlak olmasının anlamı, sayılan niteliklerin, eşitsizlik nedeni olarak kurulamayacak olmasıdır. Bu anlamda, ayırım yasakları, zaten sayılan kategorilerin, bir ayırım ya da farklılaştırma nedeni olarak kurulamayacak olmasını anlatmaktadır. Kaldı ki, ayırım yasakları açısından Anayasa aykırılığın söz konusu olması, sadece, sayılan kategorilerin doğrudan eşitsizlik nedeni olarak görülmesi durumunda değil, sayılan kategorilerde sonucu açısından eşitsizliğe yol açacak kurallar olması durumunda da söz konusu olur (Öden, 2003: 323).

Bu halde, Anayasa Mahkemesi’nin, “haklı nedenler”in varlığı halinde farklı kurallara bağlı tutulmanın eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmayaacağı şeklindeki yerleşik görüşünün, “özgül ayırım yasakları” bakımından söz konusu olmaması gerekir. Yani, genel eşitlik ilkesi ve ayırım yasakları arasında kurulması gereken bir hukuki rejim farklılığından söz edilebilir (Öden, 2003: 196, 316).

Nitekim, ayırım yasakları bakımından, yasama organının takdir yetkisini daha çok sınırlandırdığı kabul edilen “kuşkulu” veya “belirsiz” olan sınıflandırmaların (eşitlik ilkesine uygunluğu kuşkulu ve belirsiz anlamında) (Öden, 2003: 193), bir ölçüt olarak kullanılabileceği görüşü, genel eşitlik ilkesi ve ayırım yasakları arasında kurulmak istenen hukuki rejim farklılığının sonucudur. Bu görüş uyarınca, ayırım yasakları kapsamında, ancak “...‘zorlayıcı devlet yararları’nın veya çok önemli kamusal yararların varlığı” halinde farklı kurallar söz konusu olmalıdır (Öden, 2003: 317).

Ancak bu son halde de ayırım yasaklarının mutlak olarak yorumlanmamakta olduğu, “çok önemli kamusal yararların” varlığı halinde eşitlik ilkesinin ihlal edilmediği sonucuna (Öden, 2003:

323) ulaşıldığı vurgulanmalıdır. Bir bakıma, söz konusu nedenler nedeniyle farklı kuralların öngörülmesi, Anayasaya aykırılık karinesi oluşturmakla birlikte, bu karine, çok önemli kamusal yararların olması durumunda aksi kanıtlanabilir bir karine olarak anlaşılmaktadır (Öden, 2003: 323).

Nitekim, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 14. Maddesinde yer alan ayrımcılık yasağını, mutlak olarak değil, "objektif ve makul istisnaları"nın söz konusu olabileceği bir düzenleme olarak değerlendirmektedir (Özdek, 2004: 290). Buna göre, Mahkeme, bir ayrımın "meşru bir amacı" olması, amaç ve araç arasında "makul bir ölçülülük ilişkisi" bulunması durumunda, ayrımı, objektif ve makul bir nedenden mahrum görmektedir (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2003: 400; Özdek, 2004: 291). Nitekim, AİHM, soyadına ilişkin Ünal Tekeli/Türkiye davasında da (Ayata vd., 2010: 624 vd), her farklı muamelenin, AİHS'nin 14. Maddesinde yer alan "ayrımcılık yasağı" hükmüne aykırılık anlamına gelmeyeceğini, "eşdeğer ya da benzer bir konumdaki başka insanlara imtiyazlı muamele yapıldığının ve bu farkın ayrımcılık teşkil ettiğinin kanıtlanması" gerektiğini ifade etmekte (para.49) ve farklı bir muamelenin 14. Maddeye aykırı olması için "nesnel ve makul bir nedenin olmaması"nın gerekli olduğu sonucunu tekrar etmektedir. Buna göre, farklı bir muamelenin meşru bir amacı olması yeterli olmayıp, kullanılan yöntem ile gerçekleştirilmesi istenen amaç arasında makul bir oransal bağ olmalıdır (para.50). Bununla birlikte Mahkeme, cinsiyete dayalı ayrım söz konusu olduğunda, ancak "çok geçerli nedenlerin" varlığı halinde ayrımcılık yasağının ihlali sonucuna varılmayacağı görüşündedir. Mahkeme, Burghartz/İsviçre kararında, "cinsler arasındaki hak eşitliği eğiliminin kuvvet kazandığı günümüzde cinsiyete dayanan bir ayrımın kabulü için devletlerin çok daha ağırlıklı ve geçerli nedenlere sahip olması gerektiğini" (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2003: 400) ifade etmiştir. Nitekim, Ünal Tekeli/Türkiye davasında da Mahkeme, "ancak çok geçerli nedenlerinin varlığı halinde" cinsiyete dayalı bir ayrımın kabul edilebileceğini ifade etmektedir (para.53).

Anayasa Mahkemesi'nin, cinsiyet ayrımı konusundaki kararlarından çıkarılan sonuç, cinsiyet ayrımını mutlak yasak olarak nitelendirmediği gibi, kuşkulu sınıflandırmalar kapsamında da görmediği şeklindedir (Öden, 2003: 334). Zira, cinsiyete dayalı bir ayrımın, mutlak yasak kapsamında değerlendirilmesinin hukuki sonucu, "başka bir araştırmaya ihtiyaç duyulmadan" doğrudan ayrımın eşitlik ilkesine aykırı bulunmasıdır (Öden, 2003: 323). Diğer yandan, cinsiyete dayalı bir ayrımın, kuşkulu (belirsiz) sınıflandırmalar kapsamında değerlendirilmesin sonucu da, başkaca bir araştırmaya ihtiyaç duyulmadan ayrımın geçersiz sayılması yerine, önemli ya da zorlayıcı kamusal yararların bulunup bulunmadığına bakılmasıdır (Öden, 2003: 232).

Anayasa Mahkemesi'nin incelemekte olduğumuz kararında, cinsiyete dayalı ayrım yasağını, mutlak olarak yorumlamadığı açıktır. Mahkeme, durum ve konumlardaki özelliklerin, kişi ve topluluklar için değişik kuralları gerektirebileceğini, -bir önceki kararında kullandığı "haklı nedenler" ölçütünü hiç anmaksızın-, ifade etmenin bir adım ötesine geçerek, yasama organının takdir yetkisini esas almaktadır. Bununla birlikte Mahkeme, cinsiyet ayrımına dayalı bir farklılaştırmanın kural olarak Anayasaya aykırı olduğu ve ancak çok önemli kamusal yararların varlığı halinde eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmayacağı görüşünde de değildir. Tam aksine, kuralın, aile birliği ve bütünlüğünün korunması, kamu yararı ve kamu düzeninin gerektirdiği kimi zorunlulukların yerine getirilmesi amacına sahip olması, anayasaya uygunluğu bakımından yeterli görülmüştür. Dahası, Anayasa Mahkemesi, "haklı nedenler" ölçütünü kullandığı bir önceki kararının aksine, evli erkek ve evli kadınlar arasında yaratılan bu farklılaşmanın nedeni olarak "haklı nedenler" ölçütünü anmamakta, yasama organının takdir yetkisini dayanak kılmaktadır. Anayasa Mahkemesi'ne göre, "*yasakoyucunun aile soyadı konusundaki takdir hakkını, aile birliği ve bütünlüğünün korunması ve aile bağlarının güçlendirilmesi başta olmak üzere, kamu yararı ve kamu düzeninin gerektirdiği kimi zorunluluklar nedeniyle, eşlerden birisine öncelik tanıyacak biçimde kullanmasının hukuk devletine aykırı bir yönü bulunmaktadır.*" Böylelikle, bir önceki kararda dayanak kılındığı üzere, yasama organının ancak haklı bir nedenin varlığı halinde farklı kurallar öngörebileceği öncülünün yerini, yasama organının "takdir

yetkisi” almış ve soyut olarak kurulan “kamu yararı ve kamu düzeni gerekleri” varsayımı, Anayasaya uygunluk için yeterli sayılmıştır. Oysa, karşı oy gerekçesinde de ifade edildiği üzere (F. Kantacıoğlu, F.Oto, S. Özgüldür, S. Kaleli, Z.A.Parktaş, R. Kömürücü), “... *Bu eşitsizliği kamu düzeni, kamu yararı gibi soyut kavramlarla açıklamak da olanaklı değildir. çünkü bu tür gerekçelerin, ancak kamu düzenini bozan ya da kamusal yararı zedeleyen somut olayların varlığı halinde geçerli olabileceği açıktır. Evlenen kadının soyadı üzerindeki kişilik hakkının, kimi olasılıklara veya varsayımlara dayanılarak sınırlandırılmasının, kadın-erkek eşitliği konusunu önceki düzenlemelerden farklı olarak, kadın lehine pozitif ayrımcılığa izin veren bir noktaya taşıyan Anayasa’nın 10. Maddesi ile uyum içinde olduğu ileri sürülemez*”.

Nitekim, Anayasa Mahkemesince dayanak kılınan tüm bu gerekçeler, Ünal Tekeli/Türkiye davasında, mülga 153. Madde bağlamında, AİHM tarafından değerlendirilmiş ve cinsiyet ayrımcılığı yönünden sözleşmenin ihlaline karar verilmiştir.

Ünal Tekeli/Türkiye Davası ve Anayasa Mahkemesi

AİHM, Ünal Tekeli- Türkiye davasında (Ayata vd., 2010: 624 vd), her farklı muamelenin, AİHS’nin 14. Maddesinde yer alan “ayrımcılık yasağı” hükmüne aykırılık anlamına gelmeyeceğini, “eşdeğer ya da benzer bir konumdaki başka insanlara imtiyazlı muamele yapıldığının ve bu farkın ayrımcılık teşkil ettiğinin kanıtlanması” gerektiğini ifade etmektedir (para.49). Mahkeme’ye göre, evli kadınların evlendikten sonra yalnızca evlenmeden önceki soyadlarını yasal olarak kullanamamalarına karşın, evli erkeklerin evlenmeden önceki soyadlarını kullanmaları, benzer konumdaki kişiler arasında cinsiyete dayalı farklı bir muameledir (para.55).

Buna karşılık, farklı bir muamelenin varlığı tek başına yeterli değildir. Mahkeme’ye göre, farklı bir muamelenin 14. Maddeye aykırı olması için “nesnel ve makul bir nedenin olmaması gereklidir.” Bir nedenin, nesnel ve makul bir neden olup olmadığı ise, “demokratik toplumlarda normalde geçerli olan ilkelere göre değerlendirilir.” (para.50). Kaldı ki, Mahkeme’ye göre, AİHS’nin belirlediği bir hakkın kullanımındaki farklı bir muamelenin meşru bir amacı olması da yeterli değildir: “Kullanılan yöntem ile gerçekleştirilmesi istenen amaç arasında makul bir oransal bağ olmadığı” kanıtlandığında da 14. Maddenin ihlal edildiği kabul edilir” (para.50). Diğer yandan, cinsiyete dayalı farklı bir muamelenin Sözleşmeye uygun olması için “çok geçerli nedenler sunulması” şarttır (para.53).

Mahkeme, söz konusu düzenleme ile erkek eşin soyadı vasıtasıyla aile birliğinin gözetilerek, kamu düzeninin sağlanmasına yönelik meşru bir amaç gözetilmekte olduğu şeklindeki iddiayı, “nesnel ve makul bir gerekçe” olarak değerlendirmemiştir (para.58): İlkın, cinsiyetler arası eşitliğin geliştirilmesi, Avrupa Konseyi’ne üye devletler arasında ve uluslararası düzeyde önemli bir hedef olmakla kalmamakta (para.59); konsey üyesi devletlerin kendi iç düzenlemelerinde de “eşlerin aile isminin seçiminde eşit söz hakkına sahip olmasına yönelik bir fikir birliğinin oluşmakta olduğuna” işaret etmektedir (para.61). Mahkeme, Konsey’e üye devletler arasında, başka yönde bir tercih olsa bile, kocanın soyadının çiftin soyadı olarak kabul edilmesini ve kadının, evlendiğinde otomatik olarak kendi soyadını kaybetmesini yasa ile öngörmüş tek ülkenin Türkiye olduğunu (para.61) vurgulayarak,²⁸ yeni Medeni Kanun’un kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik bir anlayışla çıkarıldığını da eklemektedir (para.62).

İkinci olarak, Mahkeme, aile birliğinin erkeğin soyadı ile yansıtılması geleneği şeklinde ileri sürülen gerekçeyi ele almaktadır. Bu geleneğin, kadının ikincil rolünden kaynaklandığını ve ayrımcılık

²⁸ Bu düzenlemeler hakkında bkz., (Abik, 2005: 144 vd.), (Göztepe, 1999: 120-128), (Moroglu, 1999: 53-76), (Nomer, 2002: 424-445).

yasağının, Türkiye’de dahil Konsey’e üye devletler içerisinde, bu geleneğin uygulanmasını engellediğini ifade etmektedir (para.63). Böylece, aile birliğinin, erkeğin soyadı ile olduğu kadar, kadının ya da çift tarafından seçilecek ortak bir soyadı ile de temsil edilebileceğini vurgulamaktadır (para.64).

Diğer yandan, Mahkeme, “aile birliğinin ortak bir soyadı ile yansıtılmasının gerekli olup olmadığı ve evli çiftler arasında bir fikir ayrılığı halinde çiftlerden birinin soyadının diğerine empoze edilmesinin mümkün olup olmadığı” sorusunu sormaktadır (para.65). Mahkeme, bu çerçevede, “*taraf devletlerin uygulamalarının, evli bir çiftin ortak bir aile adı taşımamayı tercih ettiği durumlarda bile aile birliğinin korunup güçlendirilebileceğini gösterdiğine dikkat çekmektedir... Söz konusu davada Hükümet, ortak bir aile ismi ile aile birliğinin yansıtılmaması halinde, evli çiftlerin/ve veya üçüncü tarafların karşılaşabileceği somut ya da önemli bir sorun gösterememiş ya da kamu çıkarının zarar gördüğünü kanıtlayamamıştır. Bu şartlar altında AİHM, evli kadınların aile birliği adına kocalarının soyadlarını taşımak zorunda bırakılmalarının –önüne kendi evlenmeden önceki soyadlarını ekleyebilseler de- nesnel ve makul bir nedeni olmadığı kanısındadır*” (para.66) sonucuna ulaşmıştır.

Ayrıca Mahkeme, “*kocanın soyadına dayalı geleneksel aile sistemi sisteminden, evli çiftlerin kendi soyadlarını kullanabilmelerine ya da özgürce ortak bir aile ismi seçmelerine izin veren başka bir sisteme geçişin doğum, evlilik ve ölüm kayıtlarının tutulması konusunda yaratacağı sorunların önemini göz ardı etmemektedir. Ancak bireylerin seçtikleri isme göre, saygınlık ve itibarla yaşamalarını sağlamak için toplumdan bir miktar sıkıntı çekmesini beklemek makul olacaktır*” (para.67) demektedir ve sonuç olarak, “aile birliğini ortak bir aile ismi aracılığıyla yansıtmaya amacı”nın, cinsiyete dayalı farklı muamele için yeterli bir gerekçe oluşturmamakta olduğunu (para.68) ifade etmektedir.²⁹

Anayasa Mahkemesi’nin, Ünal Tekeli/Türkiye kararı ve Anayasa şikayetinin düzenlendiği 148. Madde koşullarında verdiği (Altıparmak, 2011: 1-2) bu karara ilişkin olarak, özellikle 148. Madde düzenlemesinden yola çıkılarak, “... AİHM’in ihlal bulduğu konularda aksi somut bir şekilde Anayasa’da düzenlenmediği takdirde AİHM’le paralel karar vermesi gerektiği” ifade edilmektedir (Altıparmak, 2011: 2). Anayasa’nın 148. Maddesine göre, “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesi’ne başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır”. Altıparmak’a göre, “*hukuk sisteminin bütünlüğü açısından bu yöntem sadece anayasa şikayeti açısından değil ve fakat iptal davaları açısından da bu şekilde anlaşılmalıdır. 148. Maddedeki değişikliğin amacının bu olduğu açık olmasına rağmen Anayasa Mahkemesi, AİHS’e anayasal bir değer tanımamakta, Sözleşme’de tanınan hakları AİHM’in yorumladığı şekilde değil kendi anladığı şekilde sınırlandırmaktadır*” (2011: 2).

²⁹ Sözleşmenin 14. Maddesine göre, “Bu sözleşmede düzenlenen hak ve özgürlüklerin kullanılması, cins, ırk, renk, dil, din, siyasal ya da diğer bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, bir ulusal azınlığa mensup olma, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmaksızın güvenceye alınır”. Görüldüğü üzere, ayrımcılık yasağı, “sözleşmede düzenlenen hak ve özgürlükler” için geçerli olup, ancak bir hakkın kullanılması bağlamında ayrımcılık yasağının ihlali söz konusu olabilir (Özdek, 2004: 288). Nitekim, soyadına ilişkin Ünal Tekeli/Türkiye kararında, 8. Madde yönünden 14. Maddenin ihlal edildiğine karar verilmiştir. Diğer yandan, 14.madde, bağımsız olmamakla birlikte “özerk”tir; yani, 14. Madde dolayısıyla ayrımcılık yasağının söz konusu olacağı sözleşme hükmü ihlal edilmemiş olsa bile, 14. Maddenin ihlal edildiği sonucuna varılması mümkündür (Özdek, 2004: 289). Nitekim Ünal Tekeli/Türkiye kararında Mahkeme, tek başına 8. Maddenin ihlal edilip edilmediğini belirlemeye gerek görmeksizin, 14. Maddenin ihlal edildiği sonucuna varmıştır (para.69).

Bununla birlikte, hukuk mahkemelerinin, Anayasa'nın 90. Maddesi uyarınca konuya ilişkin uluslararası sözleşme hükümlerini, özellikle de CEDAW'ın 16. Maddesinin (g) bendini uygulama olanakları devam etmektedir (Altıparmak, 2011: 2). Anayasa'nın 90. Maddesinin son fıkrasına göre, "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır". Kadın ve erkeklerin soyadı konusunda eşit haklara sahip olacakları bir düzenleme, Anayasaya aykırı olmayacağına göre hukuk mahkemelerinin, Türk Medeni Kanunu'nun 187.maddesini değil, başta CEDAW olmak üzere, uluslararası sözleşme hükümlerini uygulamaları olanağı devam etmektedir (Altıparmak, 2011: 3).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türk Medeni Kanunu'nun, kadının evlenmekle kocasının soyadını alacağı şeklindeki düzenlemesi, yaklaşık onbeş yıldır öğretilde tartışılmakta, hukuk mahkemelerince Anayasa'ya aykırılık itirazına konu yapılmakta ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından da kuralın, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine aykırılığına karar verilmiş bulunmaktadır. Söz konusu hükmün, eşitlik ilkesi, cinsiyet ayrımcılığı yasağı ve kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı bakımlarından hukuka aykırılığına, Anayasa Mahkemesi'nin çoğunluk üyelerinin, hala ikna olmamış olması yadırgatıcıdır.

1982 Anayasası'nın 10. Maddesinin ilk fıkrasında, eşitlik ilkesi ve cinsiyete dayalı ayırım yasağı yer almakla kalmamakta, 10. Maddeye 2004 yılında eklenen Ek ikinci fıkra ile kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğu ifade edildikten başka, Devlet, kadın erkek eşitliğini sağlamak amaçlı önlemler almakla da yükümlü kılınmaktadır. Nihayet, 10. Maddenin ikinci fıkrasına, 2010 yılında eklenen Ek cümle ile de pozitif ayrımcılık, Anayasal bir hüküm haline getirilmiş bulunmaktadır. Diğer yandan, Türkiye, başta Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere, cinsiyet ayrımcılığı yasağı ve eşitlik ilkesini içeren uluslararası sözleşmelerin de tarafıdır.

Kadının evlenmekle kocasının soyadını alması zorunluluğu, maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkının, kadın aleyhine ihlali olduğu kadar, eşitlik ilkesi ve cinsiyet ayrımcılığı yasağının da ihlalidir.

Cinsiyet ayrımcılığı yasağı, eşitlik ilkesinin sonucu olmakla birlikte, mutlak ayırım yasakları kapsamındadır. Eşitlik ilkesi, sonuç olarak belirli özelliklerin, belirli sınıflandırmalara temel alınarak genel ve soyut kurallar meydana getirilmesinin bir engeli değilken, ayırım yasakları, tam da belirli yönlerden yapılacak ayrımların, farklı kurallara meydan verecek şekilde eşitsizlik kategorileri olarak kurulamayacağını anlatmaktadır. Fakat buna rağmen, cinsiyete dayalı ayırım, "kuşkulu (belirsiz) sınıflandırmalar" ölçütünde görüldüğü gibi, "zorlayıcı devlet yararları" ya da "çok önemli kamusal yararlar" olması durumunda ya da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadında görüldüğü gibi, "çok önemli nedenler" in varlığı halinde, ihlal edilebilir nitelikte görülmektedir.

Ne var ki, Anayasa Mahkemesi'nin bu ölçütlerin de gerisinde olduğu ya da en azından tutarlı bir yönetsel yaklaşıma sahip olmadığı söylenebilir.³⁰ Zira, yasama organının, "aile birliğinin

³⁰ Şunu da belirtmek gerekiyor ki, bu çalışmanın bitirilmesinden hemen önce, Anayasa Mahkemesi, 2525 sayılı Soyadı Kanunu'nun 4. maddesinin ikinci fıkrasının "Evliliğin feshi veya boşanma hallerinde çocuk anasına tevdi edilmiş olsa bile babasının seçtiği veya seçeceği adı alır." biçimindeki birinci cümlesini, Anayasa'nın 10. ve 41. Maddelerine aykırı bularak iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesi, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Siyasi ve Medenî Haklar Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin, kadın-erkek eşitliğini düzenleyen hükümlerini de dayanak kılarak, söz konusu kuralın, cinsiyete

korunması ve aile bağlarının güçlendirilmesi” ile “nüfus kayıtların düzenli tutulması ve resmi belgelerde karışıklığın önlenmesi” gibi, “kamu düzeni” ve “kamu yararı” gerekleri uyarınca “takdir hakkı”na (“yetkisi” değil) sahip olduğu gerekçesini dayanak kılarak, kadınlar aleyhine farklı kurallar öngörülebileceğini ve kişilik hakkının sınırlandırılabilceğini kabul etmiştir. Oysa, “kamu yararı” ve “kamu düzeni” kavramları, soyut kavramlar olup, söz konusu kural bakımından kamu düzeninin ne şekilde bozulacağını kanıtlanması gerekliliğinden başka, “nüfus kayıtlarının düzenli tutulması” gibi gereklilikler de, soyadı kullanımının kadın ve erkekler bakımından eşitlik ilkesine uygun şekilde düzenlenmesi durumunda, yaşama geçirilemez değildir. Nitekim, soyadı kullanımı konusunda, eşlerden birinin soyadının ortak soyadı olabilmesi, her iki eşin soyadlarının birleştirilerek bir soyadı oluşturulması, her iki eşe de ait olmayan bir soyadı üzerinde anlaşılması ya da her iki eşin de soyadını değiştirmemesi gibi, çok çeşitli düzenlemelerin varlığı, bu gerekçelerin “çok önemli kamusal yararlar” ya da “çok önemli nedenler” niteliğinde görülemeyeceğini göstermektedir.

Bununla birlikte, aile mahkemeleri, soyadı konusunda aldıkları kararlarla, uygulanması gereken hukuki bakış açısını ortaya koymuşlardır ve koymaya da devam edebilirler. Zira, 1982 Anayasası’nın 90. Maddesinin son fıkrasına göre, usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmelerle kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda uluslararası sözleşme hükümleri esas alınır. Bu nedenle, Medeni Kanun’un 187. Maddesi yerine, uluslararası sözleşme hükümlerinin uygulanması doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

Abik, Y. (2005). *Kadının Soyadı ve Buna Bağlı Olarak Çocuğun Soyadı*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Acar, F. (2000). “Kadınların İnsan Haklarının Gerçekleştirilmesi ve Ayrımcılığın Önlenmesinde Uluslararası Standartlar”. Hukukta Kadın Sempozyumu, 30 Eylül-1 Ekim1999, Ankara.

Acar, F. (2010). Türkiye’de Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Hukuk ve Sivil Toplum. İçinde G. Ayata, S. Eryılmaz Dilek, B. E. Oder (Der.) *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama*: 13-22. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akıllıoğlu, T. (1995). *İnsan Hakları -I - Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri*. Ankara: A.Ü S.B.F. İnsan Hakları Merkezi Yayınları, No: 17.

Akıntürk, T. (2000). “Medeni Kanun Tasarısında Kadın-Erkek Eşitliği”, Hukukta Kadın Sempozyumu, 30 Eylül-1 Ekim1999, Ankara.

dayalı ayrımcılığa yol açtığı ve eşitlik ilkesini ihlal ettiği sonucuna ulaşmıştır (E. 2010/119, K..2011/165, k.t. 8.12.2011, RG: 14.2.2012/28204). Anayasa Mahkemesi’ne göre, “Eşitlik ilkesi, aynı konumda bulunan kadın ve erkeğin yasalar önünde eşit haklara sahip olmasını gerektirir. Kişinin cinsiyeti nedeniyle karşı cinse göre ayrıcalıklı duruma getirilmesi bu ilkeye aykırı düşer. Ayrıca eşitlik, bireyler arasındaki farklılıkların göz ardı edilerek herkesin her bakımdan aynı kurallara bağlı tutulması anlamında da algılanamaz. Kimi kişilerin başka kurallara bağlı tutulmalarında haklı nedenler varsa, yasa önünde eşitlik ilkesine aykırılıktan söz edilemez. Bu nedenle, yaradılış ve işlevsel özelliklerin zorunlu kıldığı kimi ayrımlar haklı bir nedene dayandığı ölçüde eşitliği bozmadığı halde, sadece cinsiyete dayalı ayrımlar eşitlik ilkesine açık bir aykırılık oluştururlar. Eşler, evliliğin devamı boyunca ve boşanmada sahip oldukları hak ve yükümlülükler bakımından aynı hukuksal konumdadırlar. Erkeğe velayet hakkı kapsamında tanınan çocuğun soyadını seçme hakkının kadına tanınmaması, velayet hakkının kullanılması bakımından cinsiyete göre ayırım yapılması sonucunu doğurur. Bu nedenle itiraz konusu kural, Anayasa’nın 10. ve 41. maddelerine aykırıdır, iptali gerekir”.

Altıparmak, K. (2011). *Kadının Soyadı: Temel Haklar Rejimini Düşünmek için Bir Fırsat*. <http://www.bianet.org/bianet/bianet/131635-kadinin-soyadi-temel-haklar-rejimini-dusunmek-icin-bir-firsat> (07.10.2011).

Akipek, J. ve Akıntürk, T. (2007). *Türk Medeni Hukuku Birinci Cilt Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku*. Ankara: Beta Yayınları.

Ayata, G., Eryılmaz Dilek, S., Oder, B.E. (2010). *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Berktaş, F. (2000). Kadınların İnsan Hakları. İçinde G. Alpkaya (Der.) *İnsan Hakları*: 349-372. İstanbul: YKY.

Gören, Z. (1993). “Türk-Alman Hukukunda Kişiliğin Korunması”. Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesi’nin 30. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Ankara.

Gözbüyük, A.Ş. ve Gölcüklü A.F. (2003). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Göztepe, E. (1999). Anayasal Eşitlik İlkesi Açısından Evlilikte Kadınların Soyadı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54 (2): 102-131.

Gürkan, Ü. (2000). “Türkiye’de Kadının Toplumsal ve Hukuki Statüsü”, Hukukta Kadın Sempozyumu, 30 Eylül-1 Ekim1999, Ankara.

Kadınlara Yönelik Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi, (2010) Nihai Yorum.http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/eski_site/Pdf/CEDAW_sonuc_gozlemler.doc (19.03.2012).

Moroğlu, N. (1999). *Kadının Soyadı*. İstanbul: Beta Yayınları.

Mumcu, A. (1992). *İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri*. Ankara: Savaş Yayınları.

Nomer, H. (2002). Avrupa Birliği’ne Üye Devletlerde ve Türkiye’de Evlenen Kadının ve Ortak Çocuğun Soyadı. *Milletler Arası Hukuk Bülteni*, Özel Sayı: Prof. Dr. Ergin Nomer’e Armağan: 421-450.

Oder, B. E. (2010). Kadınların İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması. İçinde G. Ayata, S. Eryılmaz Dilek, B. E. Oder (Der.) *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama*: 23-52. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özbudun, E. (2005). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Özdamar, D. (2009). *Cedaw Sözleşmesi*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Özdek, Y. (2004). *Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi.

Öden, M. (2003). *Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Öztaş, B. (2004). *Aile Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Sağlam, F. (1982). *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

İŞ HUKUKUNDA KADIN İŞÇİLERİN KORUNMASI

Ayşegül KÖKKİLİNÇ ERALTUĞ*

ÖZET

İş hukukunda kadın işçilerin hem kadın hem de ana olarak özel bir korunmadan yararlanmaları esası kabul edilmiştir. Kadının fiziksel ve biyolojik özellikleri ile sadece kadını ilgilendiren ve erkeklerle karşılaştırılması mümkün olmayan yaşam durumları çalışma yaşamında kendine özgü korunma gereksiniminden kaynaklanan kuralların konulmasına izin verir. İş hukuku mevzuatında kadınları koruyucu kurallar, eşit haklara sahip olma ilkesine aykırılık oluşturmamaktadır.

Kadın işçileri özel olarak koruyucu kurallarla kadınların çalışma özgürlüğü belli bir ölçüde sınırlanır. Bununla birlikte bu sınırlamanın kadınların yararına olduğu ve onların çıkarlarını koruduğu kabul edilir. Çalışma ve sözleşme özgürlüğü, işçi yönünden çalışıp çalışmama, çalışacak olduğu takdirde çalışacağı işi, işvereni ve işyerini seçme ve çalışacağı işten ayrılma serbestisini; işveren yönünden de dilediği alanda faaliyette bulunma, işyeri açma, işyerini değiştirme veya kapatma, dilediği kişiyle iş sözleşmesi yapma veya iş sözleşmesini bozma serbestisini ifade eder. Çalışma ve sözleşme özgürlüklerinin kişilere tanıdığı serbesti sınırsız olmayıp, kişilere yasa ile belirlenen sınırlar içinde serbesti tanır. Sözleşme özgürlüğü esası, iş ilişkisinin dayanağını oluşturan iş sözleşmesi bakımından da geçerli olmakla birlikte, kadın işçileri koruyucu kurallar, sözleşme serbestisinin iş hukukundaki görünümü olan iş sözleşmesi serbestisinin sınırlanması sonucunu doğurur.

İş hukuku mevzuatında sadece kadın işçilere uygulanacak özel hükümler kadınların iş ilişkisinde ve çalışma koşullarında özel olarak korunmalarını öngören, ücret eşitliği, kadın işçileri yer altında ve su altında, gece döneminde ve ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırma yasağı, analık halinde çalıştırma yasağı, emzirme döneminde çalıştırmanın sınırlanması, süt izni ve doğum halinde ücretsiz izin verilmesiyle ilgili yasa ve yönetmelik hükümleridir. Çalışmada iş hukukunda kadın işçileri koruyucu normlar üzerinde uluslararası iş hukuku ve Türk İş Hukuku kuralları çerçevesinde karşılaştırmalı bir inceleme ve değerlendirmeye yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler Kadın işçilerin korunması, çalıştırma yasağı, gece çalışması, analık.

PROTECTION OF WOMEN WORKERS IN LABOUR LAW

ABSTRACT

In labour law, it is accepted in principle that women workers enjoy a special protection both as a woman and a mother. Physical and biological characteristics of women and their living conditions which only concern women and can not be comparable to that of men, allow for the introduction of rules deriving from the need of a sui-generis protection in working life. Rules that govern the protection of women in labour legislation are not in breach of the principle of equal treatment.

Specific rules that protect women workers restrict their freedom of labour to a certain extent. However, this restriction is regarded to be to the advantage of women and to protect their benefits. Freedom of labour and contract for workers means the freedom to decide whether or not to work, in case of working the freedom to choose the work, the employer and the workplace and the freedom to quit the work while for employers it implies to the freedom to do business in any field he wishes, to set up a workplace, to change or shutdown the workplace, to make or terminate a contract with anyone he wishes. Freedom provided to people within the freedom of labour and contract is not unlimited and is provided within the limits governed by law.

Yrd.Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi-İşletme Fakültesi Dokuz Eylül Üniversitesi aysegul.eraltug@deu.edu.tr

Though the principle of freedom of contract is also valid for the employment contract that constitutes the basis of the employment relationship, the rules protecting women workers lead to the restriction of freedom to conclude an employment contract which is the image of freedom of contract in labour law.

Specific provisions applied exclusively for women workers in labour legislation are composed of the provisions of acts and regulations with regard to the pay equality, prohibition of underground and underwater work, night work and heavy and dangerous works, prohibition of employment during maternity leave, restriction of employment during nursing, unpaid leave during maternity leave and confinement for women workers, which provide a special protection for women in both employment relationship and working conditions. In this paper, specific norms protecting women workers in labour law will be examined and analysed within the framework of the rules of international labour law and Turkish Labour Law through a comparative approach.

Keywords: Protection of women workers, prohibition of employment, night work, maternity.

GİRİŞ

İş hukukunda, kadın işçinin hem kadın hem de ana olarak, özel bir korunmadan yararlanması esası kabul edilir (Narmanlıoğlu, 1998:565). Kadının fiziksel ve biyolojik özellikleri, gebelik, doğum, emzirme ve menstruasyon gibi sadece kadını ilgilendiren ve erkekinkilerle karşılaştırılması mümkün olmayan yaşam durumları çalışma yaşamında kendine özgü korunma gereksiniminden kaynaklanan kuralların konulmasına izin verir (Gören, 1998: 42). İş mevzuatında kadınları koruyucu kurallar, kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olmasını öngören genel eşitlik ilkesine aykırı görülmez (Gören, 1998: 116).

İş ilişkisinde cinsiyet nedeniyle ayırım yapma yasağı, hukukun temelini hakkaniyet esasından alan genel ilkelerinden olan eşit işlem yapma borcuna dayanır. Eşit işlem yapma borcu cinsiyet ayrımı nedeniyle ihlâl edilemez (Süzek, 2005:364). İşverenin işin niteliğine ilişkin sebepler zorunlu kılmadıkça, işçiye iş sözleşmesinin yapılmasında, şartlarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde işçiye cinsiyet ve gebelik nedeniyle farklı işlem yapması yasaktır. İşçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanması da, daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmaz.

Kadın işçileri özel olarak koruyucu kurallarla kadınların çalışma özgürlüğü belli bir ölçüde sınırlanır. Bununla birlikte bu sınırlamanın kadınların yararına olduğu ve onların çıkarlarını koruduğu kabul edilir (Tunçomağ ve Centel, 2008:175). Çalışma ve sözleşme özgürlüğü, işçi yönünden çalışıp çalışmama, çalışacak olduğu takdirde çalışacağı işi, işvereni ve işyerini seçme ve çalışacağı işten ayrılma serbestisini; işveren yönünden de dilediği alanda faaliyette bulunma, işyeri açma, işyerini değiştirme veya kapatma, dilediği kişiyle iş sözleşmesi yapma veya iş sözleşmesini bozma serbestisini ifade eder. (Tunçomağ ve Centel, 2008: 5; Ertürk, 2002,s.54). Çalışma ve sözleşme özgürlüklerinin kişilere tanıdığı serbesti sınırsız olmayıp, kamu özgürlüklerinin sınırlandırılmasına ilişkin esaslar dahililinde kişilere yasa ile belirlenen sınırlar içinde serbesti tanır (Tunçomağ ve Centel, 2008:5). Sözleşme özgürlüğü esası, iş ilişkisinin dayanağını oluşturan iş sözleşmesi bakımından da geçerli olmakla birlikte, işçinin, yaşı, cinsiyeti, sağlığı ile ve bazı iş ve işyerlerinin özellikleri göz önüne alınarak birtakım sınırlamalar getirilebilir (Narmanlıoğlu, 1998:156-157). İş hukukunda kadın işçileri koruyucu kurallar, sözleşme serbestisinin iş hukukundaki görünümü olan iş sözleşmesi serbestisinin sınırlanması sonucunu doğurur (Centel, 1994: 106-107).

İş hukuku mevzuatında sadece kadın işçilere uygulanacak özel hükümler kadınların iş ilişkisinde ve çalışma koşullarında özel olarak korunmalarını öngören, ücret eşitliği, kadın işçileri yer altında ve su altında, gece döneminde ve ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırma yasağı, analık halinde çalıştırma yasağı, emzirme döneminde çalıştırmanın sınırlanması, süt izni ve doğum halinde ücretsiz izin verilmesiyle ilgili yasa ve yönetmelik hükümleridir. Çalışmada iş hukukunda kadın işçileri koruyucu normlar üzerinde uluslararası iş hukuku ve Türk İş Hukuku kuralları çerçevesinde karşılaştırmalı bir inceleme ve değerlendirmeye yer verilmektedir.

I ULUSLARARASI SÖZLEŞMELERDE

A Evrensel İnsan Hakları Bildirisi

Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin 2.maddesinde herkesin, ırk, renk, cinsiyet, siyasi ya da diğer bir görüş, uyrukluk, toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statüye dayalı ayrımcılık olmaksızın bu Bildiride düzenlenen tüm haklara ve özgürlüklere sahip olduğu belirtilmiştir. Analık ve çocukluk durumları, özel bakım ve yardım görme hakkına sahiptir. Tüm çocuklar, evlilik içinde ya da dışında doğsunlar, aynı sosyal korumadan yararlanırlar (m.25/2).

B Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin³¹7.maddesinde taraf devletlerce, herkese adil ve elverişli çalışma koşullarından yararlanma hakkının tanınması, özellikle kadınların erkeklerin yararlandıklarından daha alt düzeyde olmayan çalışma koşullarına sahip olmalarının güvence altına alınması öngörülmüştür. Kadınlar ve erkeklere herhangi bir biçimde ayrıma tâbi tutulmaksızın eşit değerdeki çalışmanın karşılığı olarak adil ve eşit ücret (m.7/a), güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları sağlanmalı (m.7/b), dinlenme, çalışmaya ara verme ve ücretli tatil sağlanmalı, çalışma saatleri makul ölçüde sınırlandırılmalıdır (m.7/d).

Toplumun doğal ve temel grup birimi olan aileye, özellikle kurulması sırasında, bakmakla yükümlü oldukları çocukların bakım ve eğitim sorumluluğunu taşıdığı sürece, mümkün olan en geniş ölçüde koruma ve yardım sağlanmalıdır (m.10/1). Annelere doğum öncesinde ve sonrasında uygun bir süreyle özel koruma sağlanmalı, çalışan anneler bu dönemde ücretli ya da uygun sosyal güvenlik olanakları olan izin hakkından yararlandırılmalıdır(m.10/2).

C Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin³² 26.maddesinde herkesin kanun önünde eşit olduğu ve hiçbir ayrımcılığa tâbi tutulmaksızın kanun tarafından eşit olarak korunma hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. Sözleşmeye taraf devletlerde kanunla her şekilde ayrımcılık yasaklanacak, ırk, renk, cinsiyet, dil, din siyasi ya da diğer görüş, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü gibi herhangi bir temelde yapılabilecek ayrımcılığa karşı tüm kişilerin etkili ve eşit biçimde korunmasını güvence altına alınacaktır (m.26).

D Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi

Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi³³ kadınlar ve erkekler arasında sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi haklar alanında hak ve fırsat eşitliğinin sağlanması için öngörülen hedefleri ve tavsiyeleri içeren temel belge niteliğindedir (Yüksel, 2000: 42).

³¹ Birleşmiş Milletler tarafından 16 Aralık 1966 tarihinde imzaya açılan ve Türkiye Cumhuriyeti adına 15 Ağustos 2000 tarihinde New York'ta imzalanan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin beyanlar ve çekince ile onaylanması 4867 sayılı Kanunla uygun bulunmuştur. R.G: 17.06.2003/25142.

³² Birleşmiş Milletler tarafından 16 Aralık 1966 tarihinde imzaya açılan ve Türkiye Cumhuriyeti adına 15 Ağustos 2000 tarihinde New York'ta imzalanan Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin beyanlar ve çekince ile onaylanması 4868 sayılı Kanunla uygun bulunmuştur. R.G: 17.06.2003/25142.

³³ Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 18 Aralık 1979 tarihli ve 34/180 Sayılı Kararıyla kabul edilen ve 1 Mart 1980 tarihinde imzaya açılan Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW) 3 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye'nin Sözleşmeye katılması 11.06.1985 yılında

Sözleşmede taraf devletlerin kadının tam gelişmesini ve ilerlemesini sağlamak için, özellikle politik, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlar başta olmak üzere bütün alanlarda, erkeklerle eşit olarak insan hakları ve temel özgürlüklerinden yararlanmalarını ve bu hakları kullanmalarını garanti etmek amacıyla yasal düzenleme dâhil bütün uygun önlemleri almaları öngörülmüştür(m.3).

Kadın ve erkek eşitliğini fiilen sağlamak için taraf devletlerce alınacak geçici ve özel önlemler, Sözleşmede belirtilen türden bir ayırım olarak düşünölmeyecek ve hiçbir şekilde eşitsizlik ve farklı standartların korunması sonucunu doğurmayacaktır. Fırsat ve uygulama eşitliği hedeflerine ulaşıldığı zaman bu önlemlere son verilecektir (m.4/1). Anneliğin korunması amacıyla Sözleşmede belirtilenler dâhil, taraf devletlerce alınacak önlemler, ayrımcı olarak nitelendirilmeyecektir(m.4/2).

Taraf devletler, her iki cinsten birinin aşağılığı ve üstünlüğü fikrine veya kadın ile erkeğin kalıplaşmış rollerine dayalı ön yargıların, geleneksel ve diğer bütün uygulamaların ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla kadın ve erkeklerin sosyal ve kültürel davranış kalıplarını değiştirmek (m.5/a) ve anneliğin sosyal bir görev olarak anlaşılmasını ve çocukların yetiştirilmesi ve gelişiminde kadın ve erkeğin ortak sorumluluğunun tanınmasını öngören ve her durumda çocukların çıkarlarını her şeyden önce gözeten anlayışa dayanan bir aile eğitimini sağlamak (m.5/b) konusunda tüm önlemleri alacaklardır.

Çalışma yaşamında kadınlar, özellikle gebe ve anne işçiler bakımından en önemli düzenleme Sözleşmenin 11.maddesinde yapılmıştır (Yüksel, 2000:43-44;Tulukçu, 2000: 35). Sözleşmeye taraf devletler, istihdam alanında kadınlara karşı ayırımı önlemek ve kadın erkek eşitliği esasına dayanarak eşit haklar sağlamak için (m.11/1) özellikle bütün insanların vazgeçilmez hakkı olan çalışma hakkı (m.11/1/a) ; istihdam konularında eşit seçim kıstasları da dâhil olmak üzere erkeklerle eşit istihdam olanaklarına sahip olma hakkı (m.11/1/b); serbest olarak meslek ve iş seçme hakkı, iş güvenliği, hizmetin tüm şartları ve avantajlarından faydalanma hakkı, çıraklık, ileri mesleki eğitim ve bilgi yenileme eğitimi de dâhil, mesleki eğitim ve sürekli eğitim görme hakkı (m.11/1/c); sosyal yardımlar dâhil eşit ücret hakkı, eşdeğerdeki işte eşit muamele ve işin cinsinin değerlendirilmesinde eşit muamele görme hakkı (m.11/1/d); ücretli izinle birlikte, özellikle annelik, işsizlik, hastalık, sakatlık ve diğer çalışmama hallerinde sosyal güvenlik hakkı (m.11/1/e); güvenli şartlar içinde çalışma hakkı ve sağlığın ve bu arada doğurganlığın korunması hakkı (11/1/f) konularında bütün uygun önlemleri alacaklardır.

Evlilik ve analık sebebiyle kadınlara karşı olan ayırımı önlemek ve etkin çalışma hakkı çalışmak amacıyla, hamilelik ve analık izni sebebiyle veya evliliğe bağlı olarak işten çıkarma ayırımını yasaklamak, bu ayırımı yapanları cezalandırmak (m.11/2/b); önceki iş kıdem ve sosyal haklar kaybedilmeksizin, ücretli olarak analık izni veya benzeri sosyal içerikli tazminatlar vermek (m.11/2/b); özellikle çocuk bakımevi ağının tesisi ve geliştirilmesi yoluyla, anne ve babanın aile yükümlölüklerini görev ve sorumluluklarını ve kamu hayatına katılma ile birleştirmeyi mümkün kılan destekleyici

tarihinde 3232 Sayılı Kanunla uygun bulunmuş; katılmanın onaylanması Bakanlar Kurulunun 24.07.1985 tarihli ve 85/9722 Sayılı Kararıyla kararlaştırılmıştır. RG. 14.10.1985/18898.

Sözleşmeye ilişkin olarak hazırlanan ve taraf devletlerce Sözleşme'nin ihlâl edilmesi halinde kişilere ve gruplara Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesine başvurma hakkı tanınmasını öngören Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine İlişkin İhtiyari Protokolün Türkiye tarafından onaylanması 30 Temmuz 2002 tarihinde 4770 Sayılı Kanunla uygun bulunmuştur. RG. 2. 08. 2002/ 24834. Sözleşme ve İhtiyari Protokol metinleri: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü resmi sitesi, www.kadininstatusu.gov.tr/html/160/Uluslararası+Belgeler/ 05.02.2012.

Sözleşmenin pdf. metni: UNICEF Türkiye resmi sitesi. www.unicef.org/turkey/pdf/_gi18.pdf 05.02.2012.

sosyal hizmetlerin sağlanmasını teşvik etmek (m.11/2/c); hamilelik süresince zararlı olduğu kanıtlanan işlerde kadınlara özel koruma sağlamak (m.11/2/d.) amacıyla uygun önlemleri alacaklardır. Bu maddede yer alan konulara ilişkin koruyucu yasalar bilimsel ve teknik bilgi ışığında periyodik olarak yeniden gözden geçirilecek, gerekirse değiştirilecek, kaldırılacak veya uzatılacaktır (m.11/3).

Sözleşmede, sağlık alanında kadına karşı ayrımı ortadan kaldıracak tüm önlemlerin alınması, kadına hamilelik, lohusalık ve doğum sonrası dönemde gerekli hizmetlerin sağlanması, hamilelik ve emzirme sırasında yeterli beslenme ile birlikte gerektiğinde ücretsiz hizmetlerin verilmesi öngörülmüştür(m.12).

E Avrupa Sosyal Şartı

Avrupa Konseyi'ne üye devletler arasında 18 Ekim 1961 tarihinde Torino'da kabul edilen ve 26 Şubat 1965 tarihinde uluslararası alanda yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Şartı ³⁴ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin sosyal haklar bakımından tamamlayıcısı sayılmaktadır (Sur, 1995:69).

Avrupa Sosyal Şartı'nın hükümleri esas olarak çalışma ve çalışanlarla ilgili olmakla birlikte sağlık ve güvenlik, sağlık yardımı ve sosyal yardım, ailenin, çocukların ve yaşlıların korunmasına ilişkin hükümleri, çalışan kesimlerin yanında analar, çocuklar ve yaşlıların sosyal sorunlarını ele alır³⁵. 1988 yılında kabul edilen Ek Protokol ile Şartın güvenceye aldığı sosyal ve ekonomik hakların korunmasını genişletmeye yönelik ek önlemlerin alınması öngörülmüştür³⁶ Avrupa Sosyal Şartı Ek Protokolü³⁷ ile dört yeni hüküm getirilmiştir. Bunlar, tüm çalışanların iş ve meslekte fırsat ve muamele eşitliği ve cinsiyete dayalı farklı işlem görmeme hakkı (m.1); çalışanların bilgi alma ve kendilerine danışılma hakkı (m.2); çalışanların iş koşullarının belirlenmesine ve düzeltilmesine katılma hakkı (m.3) ve yaşlıların sosyal korunma hakkını (m.4) öngören hükümlerdir (Sur, 1995:87) Ek Protokolün I.Bölüm 1.maddesinde tüm çalışanların, cinsiyete dayalı ayırım gözetmeksizin, istihdam ve meslek konusunda fırsat ve işlem eşitliğine hakkı olduğu ifade edilmiştir. Taraf devletler, cinsiyete dayalı ayırım gözetmeksizin istihdam ve meslek konusunda fırsat ve işlem eşitliğinin fiilen kullanılmasını sağlamak amacıyla, işe alınma, işten çıkarmaya karşı korunma, yeniden işe yerleştirilme; mesleki yönlendirme ve yetiştirme, yeni işe yönlendirme ve alıştırma; ücret, istihdam ve çalışma koşulları ve işte yükselmeyi de kapsamak üzere mesleki kariyerin gelişimi alanlarında bu hakkın uygulanmasını sağlamak ve geliştirmek üzere uygun önlemleri almayı taahhüt ederler (Bölüm II,m.1/1). Özellikle gebelik, doğum ve doğum sonrası dönem bakımından kadının korunmasına ilişkin hükümler, bu maddenin 1.fıkrası anlamında ayırım sayılmayacaktır (m.1/2). 1.maddenin 1.fıkrası, fiili eşitsizlikleri çözüm bulmayı amaçlayan özel önlemlerin kabulüne engel değildir (m.1/3). Nitelikleri veya uygulama koşulları nedeniyle belli bir cinsiyetten olan kişilere özgülenen mesleki faaliyetler, bu maddenin veya bazı hükümlerinin alanı dışında tutulabilecektir (m.1/4).

³⁴ Avrupa Sosyal Şartı'nın Türkiye tarafından onaylanması, 16/06/1989 tarihinde 3581 Sayılı Kanunla uygun bulunmuştur. R.G. 4/07/1989 Sayı:20312. Şartın Adil çalışma koşulları (m.2), güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları (m.3); çalışan kadınların korunması (m.8) ve bedensel ve zihinsel özürlülerin mesleki eğitimi ve topluma uyumuna (m.15.m.) ilişkin maddeleri onay dışı tutulmuştur.

³⁵ Çalışanlar terimi bağımlı çalışanları ifade etmekle birlikte Bağımsız Uzmanlar Komitesi tarafından belgenin hazırlık çalışmalarından hareket edilerek bağımsız çalışanlara da uygulanacağı kabul edilmiştir(Sur, 1995:79).

³⁶ Ek Protokol metni için (Sur, 1995:171-178.; Gemalmaz, 2000: 460-473)

³⁷ “Ek Protokol 5 Mayıs 1998 tarihinde Türkiye tarafından imzalanmış Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın onaylanmasıyla Ek Protokol ile güvence altına alınan belirli haklar kabul edilmiştir.”

Avrupa Sosyal Şartının kabulünden itibaren gerek kapsam gerekse düzey yönünden yetersiz olduğu konusundaki görüşler dikkate alınarak Şartın maddi içeriğinde yer alan hakların içerik ve kapsamını genişletilmesini öngören bazı değişikliklerin ve eklemelerin yapılması öngörülmüştür (Sur, 1995: 99)

Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı Avrupa Konseyi üyeleri tarafından birlikte yürürlükte olup; üye devletlerin Gözden Geçirilmiş Avrupa Şartı'nı onaylamalarıyla birlikte Avrupa Sosyal Şartı'nın yerini Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı alacaktır (İktisadi Kalkınma Vakfı, Ağustos 2006:51-52)³⁸.

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı³⁹ ile Şart metninde, adil çalışma koşulları (m.2); güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları (m.3); çocukların ve gençlerin korunması (m.7); çalışan kadınların analık halinde korunması (m.8); mesleki eğitim (m.10); sağlığın korunması (m.11); sosyal güvenlik (m.12); özürliülerin kendi kendine yeterliliği ve toplum yaşamına katılmaları (m.15); çocuk ve gençlerin sosyal ve hukuki bakımdan korunmaları (m.17); göçmen işçilerin ve ailelerin korunmalarına (m.19) ilişkin hükümlerde değişiklik yapılmış; işten çıkarılma halinde işçinin korunması (m.24); işçinin işverene karşı olan alacakların korunması (m.25); iş yaşamında çalışanların onurunun korunması (m.26); aile sorumlulukları olan çalışanların fırsat ve işlem eşitliği (m.27); işçi temsilcilerinin işyerinde korunmaları ve kolaylıklardan yararlanmaları (m.28); toplu işten çıkarmalarda bilgi alma ve kendilerine danışılma (m.29); yoksulluğa ve toplumdan dışlanmaya karşı korunma (m.30); konut hakkına ilişkin (m.31) yeni maddeler eklenmiştir (Sur, 1995:101-107.; İktisadi Kalkınma Vakfı, Ağustos 2006:51).

Çalışma hakkı (m.1); adil, güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarına sahip olma hakkı (m. 2); güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarına sahip olma hakkı (m.3); çalışan kadınların korunma hakkı (m.8) ve tüm çalışanların istihdam ve meslek konularında cinsiyete dayalı ayırım yapılmaksızın fırsat eşitliği ve eşit muamele görme hakkı (m.20) Şartın I. Bölümünde âkit tarafların, ulusal ve uluslararası nitelikteki tüm uygun yollarla etkili bir biçimde gerçekleştirilebileceği koşullara ulaşmayı politikalarının amacı saydıkları hak ve ilkeler arasında sayılmıştır⁴⁰.

³⁸ Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nı imzalayan ve onaylayan üye devletler ile imza ve onay tarihlerine ilişkin olarak en son 6 Ocak 2012 tarihinde güncellenen liste için bkz. Avrupa Konseyi resmi sitesi: Council of Europe, The European Social Charter,

www.coe.int/T/DGHL/Monitoring/SocialCharter/;

www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Presentation/SignaturasRatifications_en.pdf.

³⁹ 3 Mayıs 1996 tarihinde Strazburg'da kabul edilen (Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı'nın Türkiye tarafından onaylanması 27/09/2006 tarihinde 5547 Sayılı Kanunla uygun bulunmuş; Bakanlar Kurulu'nun 22/3/2007 tarihli ve 2007/11907 sayılı Kararı ile ilişik beyanla onaylanması kararlaştırılmıştır. RG. 9/04/2007 Sayı:26488.

“Türkiye tarafından Şart’ın III. Bölümünün A maddesi gereğince kabul edildiği beyan edilen maddeler, Şart’ın II.Bölümünün 1’inci maddesi, 2’nci maddenin 1,2,3,4,5,6 ve 7’inci fıkraları, 3’ncü maddesi, 4’üncü maddenin 2,3,4 ve 5’inci fıkraları ve 7 ilâ 31.maddeleridir. Türkiye tarafından çekince konulan maddeler; Adil çalışma şartları hakkı (m.2); Güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları hakkı (m.3); Adil ücret hakkı (m.4); Sendika hakkı (m.5); Toplu pazarlık hakkı (m.6); Çocukların ve gençlerin korunma hakkı (m.7); Çalışan kadınların analığının korunması (m.8); Özürliülerin toplumsal yaşamda bağımsız olma, sosyal bütünleşme ve katılma hakkı (m.15).

⁴⁰ Adil çalışma şartları hakkı (m.2); Güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları hakkı (m.3); Çalışan kadınların korunma hakkı (m.8) Türkiye tarafından çekince konulan maddeler arasındadır.

Avrupa Sosyal Şartı'nın Çalışan Kadınların Korunması Hakkı" başlığı altında düzenlenen 8.maddesinde Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı ile yapılan değişiklikle, maddenin başlığı "Çalışan Kadınların Analık Halinde Korunması" olarak değiştirilmiş, kadın işçilere cinsiyetlerine bağlı olarak sağlanan koruma, kadın-erkek eşitliği ilkesi gereğince analık durumuna özgülenmiştir (Sur, 1995:102). Çalışan kadınların annelik durumunda korunma hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla, kadınlara doğumdan önce ve sonra, ücretli izin veya yeterli sosyal güvenlik yardımı veya kamu kaynaklarından yararlandırma yoluyla toplam olarak en az on dört haftalık izin sağlanması öngörülmüştür.(m.8/1). Bu düzenleme ile Avrupa Sosyal Şartı'nda öngörülen 12 haftalık doğum izni 14 haftaya çıkarılmıştır. İşverenin, bir kadının işverene hamile olduğunu bildirmesi ile doğum iznine ayrılması arasındaki dönem içinde veya süresi bu döneme rastlayacak şekilde işten çıkarma bildirisinde bulunmasını yasadışı sayılmakta; kadına işverene yazılı olarak bilgi verdiği tarihten itibaren doğum izni süresince iş sözleşmesinin feshine karşı koruma sağlanmaktadır (m.8.2). Emzirme döneminde annelere, bu amaçla yeterli bir süre işe ara verme hakkı tanınmaktadır(m.8.3). Şartın 8.maddesinin kadın çalışanların sanayide istihdamında gece çalışmasının düzenlenmesine ilişkin 4.fıkrası, hâmile, yeni doğum yapmış ve çocuklarını emzirme dönemindeki kadınların gece çalışmalarının düzenlenmesi şeklinde değiştirilmiştir. Aynı maddenin kadın işçilerin maden işlerinde ve tehlikeli, sağlığa zararlı ya da ağır niteliklerinden dolayı kendilerine uygun olmayan diğer tüm işlerde çalıştırılmasının yasaklanmasını öngören 5. fıkrasında yapılan değişiklikle, söz konusu çalıştırma yasakları hamile, yeni doğum yapmış ve çocuklarını emzirme dönemindeki kadınların çalıştırılmasına ve bunların çalışma haklarını korumaya yönelik uygun önlemleri alınmasına özgülenmiştir.

Ailevi sorumlulukları olan çalışanların fırsat eşitliği ve eşit muamele görme hakkının düzenlendiği 27.maddede, mesleki yönlendirme ve eğitim konularında alınacak önlemler de dâhil olmak üzere, ailevi sorumlulukları olan çalışanların istihdam edilmesi ve istihdam edilmeye devam edilmesinin yanı sıra, bu sorumluluklar nedeniyle işten ayrılanların yeniden istihdam edilmesi (m.27/1/a); çalışma koşulları ve sosyal güvenliğe ilişkin gereksinimlerinin dikkate alınması (m.27/1/b); özellikle kreş hizmetleri ve diğer çocuk bakımı ile ilgili düzenlemeler olmak üzere, kamusal ya da özel hizmetleri geliştirmek ya da teşvik etmek (m.27/1/c); her bir ebeveyne, süresi ve koşulları ulusal mevzuat, toplu sözleşmeler ya da uygulama tarafından belirlenecek, doğum izni sonrasındaki bir dönemde, çocuğa bakmak için aile izni verilmesi olanağını sağlamak (m.27/2) ve bu tür ailevi sorumlulukların, geçerli bir işe son verme nedeni oluşturmamasını temin etmek (m.27/3) konusunda taraf devletlerce uygun önlemlerin alınması taahhüt edilmektedir.

II ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ SÖZLEŞMELERİNDE

Uluslararası Çalışma Örgütü Statüsü'nün Başlangıcında, "Evrensel ve kalıcı bir barışın ancak sosyal adalet temeline dayalı olması nedeniyle, çok sayıda insan için, adaletsizliğin, sefalet ve yoksulluğun bulunduğu çalışma koşullarının varlığı, bunun dünya barışı ve ahengini tehlikeye düşürecek bir hoşnutsuzluğa yol açtığı ifade edilmiş; "kadınların korunması" bu koşulların acilen iyileştirilmesi için alınması gereken önlemler arasında sayılmıştır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Amaç ve Hedeflerine İlişkin Bildirge'nin (Filedelfiya Bildirgesi) İkinci Bölümünde " İrk, inanç ve cinsiyetleri ne olursa olsun, bütün insanların maddi ve manevi gelişmelerini, hür ve haysiyetli bir şekilde, ekonomik güvence altında ve eşit şartlarda sürdürme hakkına sahip olduğu" ifade edilmiştir. "Çocukların ve annelerin korunması" Bildirge'nin Üçüncü Bölümünde, gerçekleşmesini sağlayacak programların uygulanması için üye ülkelere yardım edilmesinin Örgüt için önemli bir yükümlülük oluşturduğu belirtilen konular arasında sayılmıştır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kadın işçilerin korunması konusundaki yaklaşımı başlangıçta sadece kadına işyerindeki üretimle ilgili olarak çalışma koşullarında maruz kaldıkları belirli tehlikelere karşı özel bir korumanın sağlanmasıyla ilgili iken, sonradan yerini kısmen kadınlar ve erkekler arasında hak ve fırsat eşitliğinin sağlanmasına bırakmıştır (L.Sweptson, 2004:155).

Çalıştırma yasaklarına ilişkin ilk düzenlemeler kadınların sanayide gece çalıştırılmasına ilişkin uluslararası çalışma sözleşmeleriyle yapılmış; 1990 tarihli Protokol ile gece çalıştırma yasağına geniş kapsamlı istisnalar getirilmiştir. Çalışan kadınların korunmasıyla ilgili diğer düzenlemeler, analığın korunması, yer altında çalışma ve iş sağlığı güvenliği konusundaki uluslararası çalışma sözleşmeleridir (L.Sweptson, 2004:156). Kadının sanayide gece çalıştırılmasının yasaklanması ve hamilelik ve analık halinde korunması ve analık iznine ilişkin koruyucu düzenlemeler, evi geçindirenin erkek işçi olduğu, kadınların hizmet sektöründe ya da geleneksel olarak tekstil sanayiinde istihdam edildiği ve iş yasalarının toplumsal cinsiyet konusunda duyarlı olmadığı bir dönemde yapılmıştır (Bronstein, 2009: 10). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kadın – erkek eşitliğine yaklaşımı, koruyucu yaklaşımdan, anayol yaklaşımına yönelen bir gelişme göstermiştir. Örgütün yaklaşımı, kadınların gece çalışması, analığın korunması ve kısmi çalışma konularında belirgindir (Gerry Rodgers, 2009:115).

A Çalıştırma Yasağı

Her Nevi Maden Ocaklarında Yeraltı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmaması Hakkında 45 Sayılı Sözleşme'nin⁴¹ 2.maddesiyle, kadın cinsinden hiçbir kimsenin yaşı ne olursa olsun maden ocaklarında ve yeraltı işlerinde çalıştırılmaması öngörülmüştür. Bu Sözleşme bakımından maden ocağı terimi, gerek kamu gerekse özel nitelik taşıyan ve yeraltında mevcut maddelerin çıkarılmasını amaçlayan her tür teşebbüsü ifade eder (m.1).

Sözleşme'nin 3.maddesinde, belirli kişiler yönünden 2.maddede öngörülen çalıştırma yasağının istisnalarına yer verilmiştir. Ulusal yasalarla yapılacak düzenlemelerle, sevk ve idare ile görevli olup, bedenen çalışmayan kişiler; sağlıkla ilgili ve sosyal hizmetlerde çalışan kişiler; mesleki bilgilerini tamamlamak amacıyla bir maden ocağında yeraltı işlerinde staj görmelerine izin verilen öğrenimdeki kişiler ve bedenen çalışma niteliğinde olmayan bir sanatın icrası için bir maden ocağının yeraltı kısımlarına tesadüfi olarak inmesine gerek görülen diğer tüm kişiler, maden ocaklarında ve yeraltı işlerinde çalıştırma yasağından istisna edilebilirler.

B Gece Çalışma

Gece çalışmasına ilişkin kurallar, tarihsel süreçte, kadın- erkek eşitliği alanında “kadın işçilerin korunması” ile “eşit davranma” ilke ve esaslarından hangisine öncelik verilmesi gerektiğinden kaynaklanan sorunların bir örneğini oluşturmaktadır (Servais, 2005: 188).

1 4 Sayılı Gece Çalışma (Kadınlar) Sözleşmesi (1919)

1919 yılında ilk kez toplanan Uluslararası Çalışma Konferansında kabul edilen ilk uluslararası çalışma sözleşmeleri Analığın Korunmasına İlişkin 3 Sayılı Sözleşme ile Kadınların Sanayide Gece Çalışmasına ilişkin 4 Sayılı Sözleşmedir (Gerry Rodgers, 2009: 58). Kadınların gece çalışmasının

⁴¹ Uluslararası Çalışma Konferansının 4 Haziran 1935 tarihinde Cenevre’de toplanan 19. Birleşiminde kabul edilen Sözleşmenin onaylanması, Türkiye tarafından 09.06.1937 tarihli ve 3229 sayılı Kanunla uygun görülmüştür. R.G: 23.06.1937 Sayı: 3638.

Sözleşme metinleri için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Araştırma Planlama Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Eylül, 1998.s.121-126;

ILO Ankara, www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/soz045.htm. 11.02.2011.

yasaklanması, esasen Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kurulmasından önce 1906'da Bern Konferansında kabul edilen ilk uluslararası çalışma sözleşmesi sanayide kadınların çalışmasına genel bir yasak getirilmesine ilişkindir (Bronstein, 2009:144; Servais, 2005: 189). 4 Sayılı Sözleşmede gece, akşam 10.00 ve sabah 05.00 saatleri arasındaki süreyi içeren kesintisiz onbir saatlik dönem olarak tanımlanmıştır. 4 Sayılı Sözleşme 41 Sayılı Sözleşme (1934) ve 89 Sayılı Sözleşme (1949) ile gözden geçirilerek, gece süresinin hesaplanmasında daha fazla esnekliğe imkân veren ve belirli kategorilerdeki kadın işçilere ilişkin istisnaların belirlenmesi konusunda üye devletlere yetki verilmesini öngören düzenlemeler yapılmıştır (Servais, 2005:189). Her iki gözden geçirmede de kadınların gece çalışma yasağının kaldırılmasına ilişkin bir düzenleme bulunmamakta, 4 Sayılı Sözleşme hükümlerinin bir ölçüde esnekleştirilmesi sağlanmaktadır (Bronstein, 2009:144).

2 89 Sayılı (Gözden Geçirilmiş) Gece Çalışma (Kadınlar) Sözleşmesi (1948)

89 Sayılı Sözleşme, her yaşta kadınların, ailece çalışılan işyerleri dışında, kamu ya da özel her tür işyeri ya da işkolunda çalışmasını yasaklamaktadır. Gece dönemi, Sözleşmenin 2.maddesinde akşam 10.00 ve sabah 00.70 saatleri arasındaki zaman aralığının dahil olduğu kesintisiz onbir saatlik süre şeklinde tanımlanmış; bu sürenin mevsimlerden etkilenen sanayi işyerlerinde ve gün boyunca yılın altmış günü on saate indirilebilmesi ve çalışma süresi içinde işçilerin dinlendirilmesini gerektiren iklim koşullarının bulunduğu ülkelerde azaltılmasına olanak tanınmıştır.

Gece çalışma yasağı, mücbir sebeplerin varlığı halinde veya çabuk bozulabilecek maddeleri muhafaza etmek ya da kaybını önlemek için gece çalışmasının gerekli olduğu hallerde uygulanmayacak; ulusal çıkarları gerektiren acil ve ciddi bir durumun ortaya çıkması halinde hükümet tarafından işçi ve işveren sendikalarıyla danışmalarda bulunulduktan sonra askıya alınabilecektir. Sağlık hizmetlerinde ve sosyal hizmetlerde istihdam edilen kadınlarla ve idari ya da teknik nitelik taşıyan işlerde sorumlu pozisyonlarda görevli olan kadınlar, Sözleşme hükümlerinin uygulama alanı dışındadır (Servais, 2005:189-190)

3 89 Sayılı Gözden Geçirilmiş Gece Çalışma “Kadınlar” Sözleşmesine ilişkin Protokol (1990)

89 Sayılı Gözden Geçirilmiş Gece Çalışma “Kadınlar” Sözleşmesine ⁴² ilişkin Protokol (1990)⁴³ Uluslararası Çalışma Bürosu tarafından kadınların çalışmasına ilişkin düzenlemelerde “koruma” ile “eşitlik” arasında mümkün olduğunca iyi bir dengenin kurulması düşüncesiyle 1989 yılında oluşturulan uzmanlar grubunun, sözleşme hükümlerinin bilimsel ve teknik gelişmeler ışığında gözden geçirilmesi; bu bağlamda kadınların ve erkeklerin biyolojik durumları ile her ülkenin kültürel ve dinsel faktörler, güvence düzeyi gibi birtakım faktörlerin göz önünde tutularak eşit ancak uygun bir korumanın sağlanması yolundaki tavsiyeleri doğrultusunda hazırlanmıştır (Servais, 2005:189). Kadınların gece çalıştırılmasının yasaklanması gibi yirminci yüzyılın başlarında önemli bir toplumsal gelişme olduğu düşünülen bir olgu, günümüzde kadının gece görülmesi gereken belirli iş veya görevlerde istihdam edilememesi anlamına gelmekte ve cinsiyet ayrımcılığı olarak kabul edilmektedir (Bronstein, 2009: 144).

89 Sayılı Sözleşmeye İlişkin Protokol ile yapılan düzenleme ile Sözleşmeyi onaylanan üye devletlere, en fazla temsil gücüne sahip olan işçi ve işveren sendikalarıyla danışmalarda bulunulduktan

⁴² Sözleşme, yürürlükten kaldırılmıştır. www.ilo.org/ilolex/english/convdisp1.htm 11.02.2011.

⁴³ 89 Sayılı Protokol, 6 Haziran 1990 tarihinde Cenevre’de toplanan 77.Uluslararası Çalışma Konferansı tarafından kabul edilmiştir.

Protokol metni: www.ilo.org/safework_bookshelf/english?d&nd=857172886 11.02.2012.

sonra çıkarılacak yasa ve yönetmeliklerle, Sözleşmenin 2 maddesine uygun olarak gece döneminin süresinde değişiklik yapma ve 3.maddesinde öngörülen gece çalışma yasağının istisnalarını belirleme hakkı tanınmaktadır(m.1). Söz konusu değişiklikler ve istisnalar, sosyal ortakların anlaşmasıyla belirlenen belirli bir işkolu veya meslekte yetkili makamın kararıyla tayin edilecektir (m./1a). Sözleşme'nin 1.maddesinin (a) fıkrasına göre yetkili makam tarafından alınan bir kararın kapsamı dışında kalan bir veya birden fazla işyerinde, işletme veya işyeri düzeyinde işveren ile işçi temsilcileri arasında bağitlanan bir sözleşme ile (1/b/i) ve ilgili işkolunda veya meslekte işverenleri ve işçileri temsil eden sendikalara ya da en fazla temsil gücüne sahip işçi ve işveren sendikalarına danışılmak suretiyle (1/b/ii) belirlenmesi öngörülmüştür. Sözleşme'nin 1. maddesinin (a) fıkrası gereğince verilen bir yetkili makam kararının kapsamı dışında olan ve (b) fıkrasına göre bağitlamış herhangi bir sözleşme de bulunmayan belirli bir işyerinde, işyeri veya işletmelerdeki işçi temsilcileri, ilgili işkolu ya da meslekte işçi ve işverenleri temsile yetkili sendikalar ya da en fazla temsil gücüne sahip sendikalara danışılmak suretiyle belirlenebilecektir (1/ c/i). Yetkili makam işletmede iş sağlığı ve güvenliği, sosyal hizmetler ve kadın işçiler için eşit davranma ve fırsat eşitliği ilkeleri bakımından yeterli güvencelerin mevcut olduğu konusunda tatmin olmalı; (1.c/ii); verilecek karar yukarıda belirtilen yöntem dahilinde gözden geçirilmek üzere belirli bir dönem için uygulanmalıdır (m.1/c/iii).

Sözleşmenin 1.maddesinde öngörülen değişiklikler ve istisnaların, kadının doğumdan önce ve sonraki en az 16 haftalık dönemde ve bu dönem içinde doğumun beklendiği en az sekiz haftalık sürede uygulanması yasaklanmıştır. Ulusal yasa ve yönetmeliklerle, kadının açıkça bir talebinin bulunması halinde, kendisinin ve çocuğunun sağlığına yönelik herhangi bir tehlikenin bulunmaması koşuluyla söz konusu yasağın kaldırılmasına izin verilebilecektir(m.2/1). 2.maddenin 1.fıkrasında öngörülen yasak annenin ve çocuğun sağlığı için gerekli olduğunu gösteren bir sağlık raporu gereğince, hamilelik süresince ve doğumu izleyen ve dan 2/1.maddeye göre belirlenecek belirli bir sürede de verilecek ek sürelerde de uygulanacaktır (m.2/2). Sözleşme'nin 2.maddesinin 1.ve 2.fıkralarında öngörülen dönemlerde, kadının iş sözleşmesi herhangi bir haklı sebep olmaksızın hamilelik veya doğum sebebiyle feshedilemeyecek ya da fesih ihbarında bulunulamayacaktır (m.3/a).

Analık izni süresince kadının geliri uygun yaşam standartlarına göre kendisinin ve çocuğunun bakımını sağlamaya yeterli düzeyde olması ve gündelik iş verilmesi, analık izninin uzatılması, sosyal güvenlik yardımları ya da bunların birleşiminden oluşan önlemler vasıtasıyla söz konusu gelirin devamlılığının sağlanması öngörülmektedir (m.3/b). Sözleşmenin 1, 2 ve 3.maddelerindeki düzenlemeler, kadına analık iznine bağli olarak sağlanan koruma ve yardımları azaltacak bir etkiye sahip değildir (m.4).

4 171 Sayılı Gece Çalışma Sözleşmesi (1990)

171 Sayılı Gece Çalışma Sözleşmesi⁴⁴ önceden kabul edilen uluslararası çalışma sözleşmelerine göre gece çalışması konusunda birtakım önemli değişiklikler getirmektedir. Başlıca değişiklikler, kadın erkek ayrımı yapılmaksızın tüm işçilerin Sözleşmenin kişiler yönünden kapsamına alınması ve sadece sanayide değil tarım, hayvancılık, balıkçılık, deniz taşımacılığı ve iç sularda taşımacılık dışındaki işkollarında uygulanmasıdır (Servais, 2005:190).

⁴⁴ 77. Uluslararası Çalışma Konferansında 26.6.1990 tarihinde kabul edilen Sözleşme uluslararası düzelde 4.01.1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 171 Sayılı Sözleşme Türkiye tarafından onaylanmamıştır.” www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/sozlesmeler.htm. 07/04/2012.

Sözleşme metni için bkz. C 171 Night Work Convention, 1990. www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C17 07.04.2012.

Sözleşmenin 1.maddesinde “gece çalışması” üye devletlerde yetkili makamlar tarafından en fazla temsile yetkili işçi ve işveren sendikalarına danışıldıktan sonra belirlenmesi ya da toplu iş sözleşmeleriyle tayin edilmesi öngörülen gece yarısından sabah saat 05.00’e dek süren bir zaman aralığını içeren kesintisiz yedi saatlik bir dönemde yapılan çalışma olarak tanımlanmıştır. “Gece işçileri” terimi ise, üye devletlerde yetkili makamlar tarafından en fazla temsile yetkili işçi ve işveren sendikalarına danışıldıktan sonra belirlenmesi ya da toplu iş sözleşmeleriyle tayin edilmesi öngörülen belirli bir zaman sınırını aşmamak üzere gece döneminde görülen bir işte çalıştırılan işçileri ifade eder.

Kadın işçilere, hamilelik süresince, en az sekiz haftası çocuğun doğumundan önce olmak kaydıyla doğum öncesi ve sonrasında en az 16 haftalık bir zaman zarfında, bu süreye ana ve çocuğun sağlığı için gerekli olduğunu belgeleyen bir doktor raporuna dayalı olarak eklenen sürelerde ve doğumdan sonra yukarıda belirtilen dönemin bitiminden sonra, yetkili makamlarca en fazla temsile yetkili işçi ve işveren sendikalarına danışılmak suretiyle belirlenecek belirli bir sürede, gece çalışmasına alternatif bir iş verilmesi için gerekli önlemlerin alınması öngörülmüştür (m.7/1). Söz konusu önlemler, gece çalışmasından gündüz çalışmasına geçirme, sosyal güvenlik yardımları sağlama ya da analık izninin arttırılması şeklinde olabilir (m.7/2). 7.maddenin 1.fıkrasında belirtilen zaman zarfında, kadın işçi hamilelik ve doğumla ilgili olmayan haklı bir sebebin bulunması durumu dışında, işten çıkartılamayacak ya da iş sözleşmesinin feshi ihbar edilmeyecektir (m.7/3/a). 2.fıkra da belirtilen önlemlerin alınması halinde kadının geliri, kendisinin ve çocuğunun uygun yaşam standardını karşılaması için yeterli düzeyde olmalı; kadın işçi gece çalışmasında kazandığı statü, kıdem ve yükselme ile ilgili hakları kaybetmemelidir (m.7/3/b,c). Bu madde hükümleri analık iznine bağlı hakların ve korumanın azaltılmasını öngören bir etkiye sahip değildir (m.7/4).

C Analığın Korunması

1 3 Sayılı Analığın Korunması Sözleşmesi

3 Sayılı Analığın Korunması Sözleşmesi,⁴⁵ kamu ve özel sektörde sınai ve ticari işyerlerinde çalışan kadının, doğumdan itibaren altı hafta süreyle çalıştırılmasının yasaklanmasını (m.3/a); doğumun altı hafta içinde gerçekleşebileceğini öngören bir sağlık raporunun olması durumunda izin hakkına sahip olmasını (m.3/b) ve çocuğunu emzirmesi halinde çalışma saatleri içinde günde iki kez yarımşar saat süt izni verilmesini (m.3/c) öngörmektedir.

Kadının, Sözleşme’nin 3.maddesinin (a) ve (b) fıkralarında öngörülen izin süresince veya hamilelikten ya da doğumdan kaynaklandığı bir sağlık raporu ile belgelenen ve işi için elverişsiz hale getiren bir hastalığa tutulmuş olması sonucunda daha uzun bir süre işinden ayrı kalması halinde, işe devamsızlığı yetkili makamlarca belirlenecek azami bir süreyi aşmadıkça, izinli olduğu süre içinde işverence iş sözleşmesinin feshinin ihbar edilmesi ya da ihbar öneli izin süresi içinde dolacak şekilde bir feshi ihbarda bulunulması hukuka aykırı olacaktır (m.4).

2 103 Sayılı (Gözden Geçirilmiş) Analığın Korunması Sözleşmesi

⁴⁵Kadınların Doğumdan Önce ve Doğumdan Sonra Çalıştırılmasına İlişkin 3 Sayılı Sözleşme, Uluslararası Çalışma Konferansının 29.11.1919 tarihinde Washington’da toplanan 1. Birleşiminde kabul edilmiş ve 13.06.1921 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme Türkiye tarafından onaylanmamıştır.

Sözleşme metni: C 3 Maternity Protection Convention, ILOLEX, Database of International Labour Standards, www.ilo.org/ilolex/english/convdisp1.htm. 06.02.2012.

3 Sayılı Sözleşme geçici statüde bulunan ILO belgeleri arasındadır. www.ilo.org/ilolex/english/subjectE.htm

3 Sayılı Sözleşmenin Gözden Geçirilmesine ilişkin 103 Sayılı Analığın Korunması Sözleşmesi⁴⁶ kamu ve özel sektörde sınai işyerleri ve sanayiden sayılmayan iş ve hizmetlerle tarım işlerinde çalışan kadınları kapsamına almaktadır (m.1). Sözleşme, tahmini doğum tarihini belirten bir sağlık raporu bulunan çalışan kadınların, doğumdan sonra zorunlu olarak izinli olacakları süre de dâhil olmak üzere en az on iki hafta analık izni hakkına sahip olmalarını öngörmektedir (m.3/2). Doğumdan sonraki zorunlu iznin süresi altı haftadan az olmayacak şekilde ulusal yasa ve yönetmeliklerle belirlenecek, toplam analık izninin kalanının kısmen ya da tamamen tahmini doğum tarihinden önce veya zorunlu izin süresinin bitiminden sonra kullanılması sağlanacaktır (m.3/3). Tahmini doğum tarihinin öncesindeki izin süresi, bu tarih ile doğumun gerçekleştiği tarih arasında geçecek süre kadar uzatılabilecek; ancak doğumdan sonra alınacak zorunlu iznin süresi azaltılamayacaktır (m.3/4). Hamileliğe bağlı bir hastalığın sağlık raporu ile belgelenmesi halinde, ulusal mevzuatla, doğumdan önce kullanılabilecek ve azami süresi yetkili makamlarca belirlenecek bir ek izin verilmesi sağlanacaktır (m.3/5).

Kadınlar, Sözleşmenin 3.maddesinde düzenlenen analık izni süresince parasal yardım ve sağlık yardımı alma hakkına sahip olacaklardır (m.4/1). Ulusal mevzuatla belirlenmesi öngörülen parasal yardımlar, uygun yaşam standartlarına göre kadının ve çocuğunun tam ve sağlıklı olarak bakımını sağlamaya yeterli miktarda olmalıdır (m.4/2). Sağlık yardımları, hamilelikte, doğum sırasında ve doğumdan sonra nitelikli ebe ve doktorlarca ve gerekli olduğu takdirde hastanede sağlanan yardımları içermeli; kadına resmi ya da özel hastane arasında seçim yapma ve doktor seçme özgürlüğü tanınmalıdır (m.4/3). Sağlık yardımı alma şartlarını taşımayan kadınlar sosyal yardım fonlarından yeterli yardım sağlanmalı; zorunlu sosyal sigorta sisteminden sağlanan parasal yardımlar, kadının önceki gelirlerinin üçte ikisinin altında kalmamalıdır (m.44). Zorunlu sosyal sigorta plânı dâhilinde doğum yardımları için alınan herhangi bir prim ve bu yardımları karşılamak üzere bordoya eklenen herhangi bir vergi, ister işçi ve işverenlerce birlikte isterse sadece işverenlerce ödensin, cinsiyete dayalı bir ayırım yapılmaksızın işyerinde çalıştırılan kadınların ve erkeklerin toplam sayısı göz önünde tutularak ödenmelidir (m.4/5). İşveren kadınları istihdam etmesi nedeniyle bu yardımların maliyetinden bireysel olarak sorumlu olmayacaktır(m.4/6).

Çocuğunu emziren kadına, ulusal mevzuatla belirlenecek bir zamanda ya da zamanlarda, bu amaçla çalışmaya ara verme hakkı tanınacaktır. Çocuk emzirme için çalışmaya ara verilen süreler çalışma süresinden sayılmalı ve mevzuata ve toplu iş sözleşmesine uygun olarak ücretlendirilmelidir(m.5). Kadının doğum izninde olduğu süre içinde işverence iş sözleşmesinin feshinin ihbar edilmesi ya da ihbar öneli izin süresi içinde dolacak şekilde bir feshi ihbarda bulunulması hukuka aykırı olacaktır (m.6).

3 183 Sayılı Analığın Korunması Sözleşmesi

103 sayılı Sözleşmenin Gözden Geçirilmesine ilişkin 183 Sayılı Analığın Korunması Sözleşmesi⁴⁷ atipik bağımlı çalışma biçimlerinde çalışanları da içerecek şekilde tüm çalışan kadınları

⁴⁶ Uluslararası Çalışma Konferansının 28.06.1952 tarihinde Cenevre’de toplanan 35. Birleşiminde kabul edilen ve 07.09.1955 tarihinde yürürlüğe giren 103 Sayılı Gözden Geçirilmiş Analığın Korunması Sözleşmesi Türkiye tarafından onaylanmamıştır.

Sözleşme metni: C103 Maternity Protection Convention (Revised), 1952.ILOLEX, Database of International Labour Standards, www.ilo.org/ilolex/english/convdisp1.htm. 06.02.2012.

103 Sayılı Sözleşme yürürlükten kaldırılmıştır. www.ilo.org/ilolex/english/subjectE.htm

⁴⁷ Uluslararası Çalışma Konferansının 15.06.2000 tarihinde Cenevre’de toplanan 88. Birleşiminde kabul edilen Sözleşme 07.02.2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme Türkiye tarafından onaylanmamıştır.

kapsamına almaktadır (m.1/1). Sözleşmeyi onaylayan üye ülkeler, işçi ve işverenleri temsil eden örgütlere danıştıktan sonra, kendilerine sözleşmenin uygulanması halinde bazı özel sorunlara yol açabilecek belirli işçi kategorilerini kısmen ya da tamamen Sözleşmenin kapsamı dışında tutabileceklerdir(m.1/2).

Sözleşmenin 3.maddesinde “ Sağlıkın Korunması” başlığı altında yapılan düzenleme ile işçi ve işveren kuruluşlarına danışıldıktan sonra, yetkili makamlarca ana ve çocuk sağlığı dikkate alınarak ya da annenin ve çocuğun sağlıklarına yönelik belirli bir tehlike olduğu konusunda bir değerlendirmede bulunularak işgörmeye yükümlülüklerinin bulunmadığı belirlenen hamile ve emziren kadınlar hakkında gerekli önlemlerin alınması öngörülmektedir.

Sözleşmenin 4.maddesine göre, tahmini doğum tarihini gösteren ve mevzuata uygun olarak verilmiş bulunun bir sağlık raporunun bulunması halinde çalışan kadınlar, 14 haftadan az olamayacak bir sürede analık izni hakkına sahip olacaklardır. Analık izni, annenin ve çocuğunun sağlıklarının korunması göz önünde tutularak, aksi ulusal düzeyde hükümetler, işçi ve işveren kuruluşlarınca kararlaştırılmadıkça, doğumdan sonra altı haftalık zorunlu izni içerecektir. Analık izninin doğumdan önceki bölümü, doğum sonrası zorunlu izin süresinden bir eksilme olmaksızın, tahmini ve fiili doğum tarihleri arasında geçecek süre kadar uzatılabilecektir (m.4). Analık izninden önce ya da sonra, hamileliğe ya da doğuma bağlı herhangi bir hastalık, risk ya da komplikasyonun olması ve bunun bir sağlık raporu ile belgelenmesi durumunda izin verilecektir (m.5).

Analık ve hastalık izni sırasında kadına parasal yardımların ve sağlık yardımlarının sağlanması öngörülmüştür. Parasal yardımlar kadının ve çocuğunun sağlık koşullarını ve uygun yaşam standartlarını sağlamaya yetecek düzeyde olması ve kadının önceki kazançlarının üçte ikisinin altında kalmaması sağlanmalıdır. Ulusal mevzuat ve uygulamalara göre parasal yardım almak için gerekli koşulları sağlayamayan kadınların sosyal yardım fonlarından yeterli ölçüde yardım alması sağlanmalıdır. Kadınlara ve çocuklarına sağlanan sağlık yardımları doğum öncesinde, doğumda ve doğum sonrasında yapılan tedavi ile gerekli ise hastanede yapılan bakım ve tedaviyi içermelidir. Kadının işgücü piyasasındaki durumunun korunması için, Sözleşme’nin 4. ve 5.maddelerinde öngörülen izinler sırasında sağlanan yardımlar, zorunlu sosyal sigorta ya da kamusal fonlardan karşılanmalı; aksi sözleşme ile düzenlenmedikçe, işveren çalıştırdığı kadına sağlanan parasal yardımdan kişisel olarak sorumlu tutulmamalıdır (m.6).

Sözleşmenin 6.maddesinde “İstihdamın korunması ve ayırım yasağı” başlığı altında yapılan düzenlemede, ulusal mevzuat ve uygulamalarla işverenin analık ve hastalık izinleri sırasında, hamilelik, doğum, doğumun sonuçları ya da emzirme ile ilgili olmayan diğer nedenlerle yapılan fesihler dışında, kadını çalıştırmaya son vermesinin hukuka aykırı sayılması; hamilelik, doğum ya da loğusalık ile ilgili olmayan nedenlerle yapılan fesihlerde ispat yükünün işverene ait olması öngörülmüştür. Kadının analık izninin bitiminde aynı ya da eşdeğer pozisyonda bir işe aynı ücretle dönme hakkı güvence altına alınmıştır. İş ilişkisine işveren tarafından son verilmesine dair 158 Sayılı Sözleşmenin 4.maddesinde, hamileliğin ve doğum izninde işe gelmemenin işe son vermede geçerli neden teşkil etmeyeceği belirtilmiştir (Bronstein, 2009:167).

Üye devletler, analığın istihdamda ve işe erişimde bir ayırım kaynağı teşkil etmemesini sağlamak için uygun önlemleri alacaklardır. Söz konusu önlemler, işe girmek için başvuran kadından

Sözleşme metni: C183 Maternity Protection Convention, 2000, .ILOLEX, Database of International Labour Standards, www.ilo.org/ilolex/english/convdisp1.htm. 06.02.2012. Sözleşme güncellenen ILO Belgeleri arasındadır. www.ilo.org/ilolex/english/subjectE.htm

bir hamilelik testi ya da buna ilişkin bir sağlık raporu talep etme yasağını içerir (m.9/1). Bununla birlikte, ulusal mevzuat ve uygulamalarda hamile ya da yeni doğum yapmış kadınların çalışmasının yasaklanması veya kısıtlanması ya da kadının ve çocuğunun sağlığına yönelik belirli bir riskin mevcut olması durumlarında sağlık raporu talep edilmesine ilişkin düzenlemeler yapılması mümkündür. (m.9/2).

Kadınlara, çocuklarını emzirmeleri için günde bir ya da birden fazla çalışmaya ara verme hakkı tanınmıştır. Süt iznine ya da çalışma saatlerinin azaltılmasına ilişkin düzenlemelerde iznin süresinin ya da çalışma saatlerinin azaltılmasına ilişkin yöntemlerin belirlenmesi ulusal mevzuat ve uygulamalara bırakılmıştır (m.10) Üye devletlerde, analık izni süresinin ve izin süresince sağlanan parasal yardımların artırılması hususunun, işçi ve işverenleri temsile yetkili kuruluşlarla danışmalarda bulunmak suretiyle dönemsel olarak gözden geçirilmesi öngörülmüştür (m.11).

III AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKU'NDA

Avrupa Birliği Hukuku'nda cinsiyet eşitliği konusundaki düzenlemeler Birliğin ekonomik ve sosyal politikalarına koşut bir gelişme göstermiştir. Avrupa Birliğinde 1970'lerin sonlarında işgücü piyasalarının genişlemesiyle birlikte, kadınları piyasanın işgücü talebini karşılamak üzere desteklenmesine ilişkin politikalar uygulanmış, 1980'lere gelindiğinde ekonomideki durgunluğa bağlı olarak piyasalarda daha esnek ve düşük maliyetli işgücü talebini kadınların karşıladığı görülmüştür. (Hantrais, 2000:5). 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren eğitilmiş kadınların iktisadi faaliyetlerinin artmasıyla birlikte çalışma ve aile modelleri farklılaşmış; bu durum üye devletleri, ücretli izin, çocuk bakımı, kısmi çalışma ve ebeveyn izni gibi kadınları “çalışan anne” olarak desteklemeye yönelik birtakım sosyal politika önlemlerini almaya sevk etmiştir. (Hantrais, 2000:8-9) Avrupa Birliği'nin kadın- erkek eşitliği politikalarının 70'li ve 80'li yıllarda eşit davranmaya, 90'lı yıllarda ise aile ve çalışma yaşamının uzlaştırılmasına ilişkin politikalara yöneldiği görülmektedir (Stragaki, 2000:27).

Birliğin kadın- erkek eşitliği alanındaki politikaları, tarihsel gelişim sürecinde ücret eşitliği ilkesinden, fırsat eşitliğinin desteklenmesini öngören cinsiyette anayol yaklaşımına yönelmiştir. (Hantrais, 2000: 2). Kadın- erkek eşitliğine anayol yaklaşımı, üye devletlerin kadın-erkek eşitliği hedefini yasal ve idari düzenlemeler ve bu alandaki tüm faaliyet ve politikalarla düzenli bir şekilde bütünleştirilmesini öngörmektedir (Kaya, 2012: 90) Avrupa Birliği'nin eşit davranma ilkesi ile ilgili yaklaşımının koruyucu önlemler yerine destekleyici faaliyetlere yöneldiğini söylemek mümkündür. Destekleyici yaklaşımın avantajı, ayrımcılık yasağıyla ilgili bireysel durumlardan ziyade genel politikalara odaklanmış olmasıdır (Bruun, 2004: 91).

A Avrupa Birliği Kurucu Andlaşmalarında

Tarihsel süreçte, kadınlar ve erkekler arasında hak ve fırsat eşitliğini düzenleyen hukuk normlarının dayanağını Avrupa Topluluklarını Kuran Andlaşmada “Sosyal Hükümler” başlığı altında düzenlenen ve ücrette cinsiyet eşitliğini öngören hükümler oluşturmaktadır (Yüksel, 2000: 71). Kadın-erkek eşitliği ve ayrımcılık yapmama Avrupa Birliği Andlaşması'nın 2.maddesinde toplumu biçimlendiren unsurlar arasında sayılmış; Andlaşmanın 3.maddesinde, Birliğin sosyal dışlama ve ayrımcılıkla mücadeleyi, sosyal adaleti, kadınlar ve erkeklerin eşit tutulmasını, nesiller arası dayanışmayı ve çocuk haklarının korunmasını teşvik etmesi öngörülmüştür (Can, 2009:19-20). Andlaşmanın Amsterdam Andlaşması ile kabul edilen 3/2 maddesinde, Topluluğun tüm faaliyetlerinde kadınlar ve erkekler arasında eşitliği desteklemeyi ve tüm eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlayacağı taahhüt edilmiştir (Bercusson, 2009: 178).

Avrupa Birliği'nin İşleyişine Dair Andlaşmanın 10.maddesinde, Birliğin, politika ve önlemlerinin belirlenmesi ve yürütülmesinde cinsiyet ve cinsel tercih nedenlerine dayalı ayrımcılıkla mücadeleyi hedeflediği belirtilmiştir (Can, 2009:s.66). Andlaşmada Sosyal Politika başlığı altında

düzenlenen 151.maddesinde (Eski m.136) Birliğin ve üye devletlerin, 18 Ekim 1961 tarihinde Torino’da imzalanan Avrupa Sosyal Şartında ve 1989 tarihli İşçilerin Sosyal Temel Hakları Topluluk Şartında belirtilen temel sosyal hakları göz önünde bulundurduğu, istihdamın teşvik edilmesi, yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, sosyal koruma, sosyal diyalog sürekli bir yüksek istihdam seviyesine ilişkin olarak işgücü potansiyelinin geliştirilmesi ve dışlamalarla mücadele amacını izleyeceği ifade edilmiştir. Birlik ekonomisinin rekabet yeteneğinin korunması gerekliliği karşısında, iç pazarın sosyal düzenlerinin uyumu ve üye devletlerin mevzuatlarının yakınlaştırılmasına ilişkin önlemlerin teşvik edilmesi öngörülmektedir. İşçilerin sağlık ve güvenliklerinin korunması, çalışma ortamının ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, işgücü piyasasında erkekler ve kadınlar arasında işlem ve fırsat eşitliğinin sağlanması, Andlaşmanın 153.maddesinin (Eski m.137) 1.fikrasında, Birliğin 151.maddede öngörülen amaçlarını gerçekleştirmek için üye devletlerin faaliyetlerini destekleyeceği ve tamamlayacağı alanlar arasında sayılmıştır (Can, 2009:144-145). Andlaşmanın 157.maddesinde, aynı ve benzer işte aynı ücretin verilmesi ilkesi de dâhil, istihdam ve çalışma konularında erkek ve kadınların fırsat eşitliğinin ve eşit davranma ilkesinin uygulanmasını sağlamaya yönelik önlemlerin alınması öngörülmüştür. Eşit davranma ilkesi, çalışma yaşamında erkek ve kadınlar arasında eşitliğin tam olarak ve etkin bir şekilde sağlanması, yetersiz şekilde temsil edilen cinsiyetin mesleki faaliyetinin kolaylaştırılması ve mesleki kariyerde karşılaşılan olumsuzlukların engellenmesi ve dengelenmesi için üye devletlerce birtakım özel önlemlerin alınmasına ve korunmasına engel değildir (Can, 2009: 149).

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı’nın⁴⁸ “Eşitlik” başlığını taşıyan Üçüncü Bölüm hükümlerinde “herkesin kanun önünde eşit olduğu ifade edilmiş (m.20) ; cinsiyet, ırk, renk, etnik ya da sosyal köken, genetik özellikler, dil, din ya da inanç, siyasi ya da diğer herhangi bir görüş, ulusal bir azınlığa mensup olma, mülkiyet, doğum, engellilik, yaş ya da cinsel yönelim ve benzeri herhangi bir sebeple ayırım yapılması yasaklanmıştır (m.21/1). Cinsiyet eşitliği Şart metninde yer verilen temel sosyal haklar arasındadır (Blanpain, 2004: 165). Şartın “kadınlar ve erkekler arasında eşitlik” başlıklı 23.maddesinde, kadınlar ve erkekler arasında istihdam, çalışma ve ücret de dâhil olmak üzere tüm konularda eşitliğin sağlanması öngörülmüş (m.23/1); eşitlik ilkesinin, yeterli temsil edilmeyen cinsiyet lehine belirli avantajlar sağlanmasını öngören önlemlerin kabul edilmesini ya da sürdürülmesine engel olmadığı ifade edilmiştir (m.23/2). Eşit davranma kuralının istisnaları iktisadi faaliyetin niteliği, kadınların korunması ve olumlu ayrımcılıktır (Blanpain.R, 2004: 177).

Şartın “Hukuka uygun ve adil çalışma koşulları” başlıklı 31.maddesinde, her işçinin sağlık, güvenlik ve haysiyetine uygun çalışma koşullarına (m.31/1), azami çalışma sürelerinin sınırlandırılmasına, günlük ve haftalık dinlenme sürelerine ve yıllık ücretli izine (m.31/2) hakkı olduğu belirtilmiştir. “Aile ve meslek hayatı” başlıklı 33.maddede, ailenin hukuki, iktisadi ve sosyal korumadan yararlandığı (m.33/1); aile ve meslek hayatını uzlaştırmak üzere, herkesin bir çocuğun doğması ya da evlat edinilmesinin ardından, doğuma, ücretli doğum izni ve babalık izni hakkına bağlı bir sebeple işten çıkarılmaya karşı korunma hakkına sahip olduğu (m.33/ 2) ifade edilmiştir. “ Sosyal güvenlik ve sosyal yardım” başlığı altında, doğum, hastalık, iş kazası, yaşlılık ya da bakıma muhtaç olma ve iş kaybı durumlarında, Avrupa Birliği Hukuku kurallarının ve ulusal yasa ve uygulamaların Birlik tarafından tanındığı ve saygı gösterildiği belirtilmiştir (m.34/1). Avrupa Birliği dâhilinde oturan ve yasal olarak dolaşan herkes, Birlik Hukuku ve ulusal yasa ve uygulamalar uyarınca sosyal güvenlik yardımlarından ve sosyal avantajlardan yararlanma hakkına sahiptir (m.34/2).

B Avrupa Birliği Yönergelerinde

⁴⁸ Charter of Fundamental Rights of European Union, Official Journal of European Communities, 18.12.2000,C.164/1.

Avrupa Birliği Hukukunda kadın-erkek eşitliği alanında çıkarılan ilk Yönerge, kadınlar ve erkekler için aynı ve eşit değerle işe eşit ücret verilmesi konusunda 75/117 Sayılı Yönerge'dir. Bu Yönergeyi, kadınlara işe alınma, mesleki eğitim ve ilerleme ve fesih de dâhil olmak üzere çalışma koşullarında erkeklerle eşit hakların tanınmasını, söz konusu alanlarda eşit davranma ilkesinin yaşama geçirilmesini öngören 76/207 Sayılı Yönerge izlemiştir. Sosyal güvenlik alanındaki yönergeler, sosyal sigorta ve sosyal yardım sistemlerinin kadınlar ve erkekler arasında eşitliği sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi hakkında 79/ 7 Sayılı Yönerge ile yasal sosyal sigorta sistemlerini tamamlamak üzere işverenlerce işçilere sağlanan ek sigorta sistemlerinde kadın- erkek eşitliğine ilişkin 86/ 378 Sayılı Yönerge'dir (Atamer, 2000:646-647). Cinsiyete dayalı ayrımcılık halinde ispat yüküne ilişkin kurallar 97/80 Sayılı Yönerge ile düzenlenmiştir.(Atamer, 2000: 648). İkinci olarak yeni Yönergelerin içeriğinin giderek destekleyici yaklaşıma yöneldiği açıkça görülmektedir (Bruun, 2004: 91). Eşit Davranma Yönergesinde üye devletlerde kişiler arasında cinsiyete dayalı ayırım olmaksızın eşit davranmanın desteklenmesi, izlenmesi ve incelenmesiyle görevli kurumların oluşturulması ve gerekli düzenlemelerin yapılması(m.8/a); ulusal mevzuat, toplu sözleşme ve uygulamalarla işverenlerin işyerlerinde kadınlar ve erkeklerle eşit davranma konusunda teşvik edilmesi (m.8.b.4) öngörülmektedir. Fırsat eşitliği ile dolaylı olarak ilgili kabul edilen 97/81 Sayılı Kısmi Çalışma Yönergesi ile 99/70 Sayılı Belirli Süreli Çalışma Yönergesi, birçok üye devlette kadın işçilerin bu tür iş sözleşmeleriyle çalışan işçi grupları içinde daha az temsil edilmeleri nedeniyle fırsat eşitliği için belirli bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, Hamile, Yeni Doğum Yapmış ve Emziren İşçilerin Sağlık ve Güvenliklerinin İyileştirilmesine İlişkin Önlemlerin Alınması Hakkında 92/85 Sayılı Konsey Yönergesi, kadınların işgücü piyasasındaki durumunun desteklenmesi bakımından önemli bulunmaktadır (Bruun, 2004: 92). 90'lı yıllarda aile ve çalışma yaşamının uzlaştırılmasına yönelik politikalar doğrultusunda yapılan diğer bir düzenleme ebeveyn izni konusunda sosyal partnerler tarafından yapılan çerçeve anlaşmanın yönerge haline getirilmesini öngören 96/34 sayılı Yönerge'dir.

1 Kadınlar ve Erkeklerle İş ve Meslekle İlgili Konularda Eşit Davranma Ve Fırsat Eşitliği İlkesinin Uygulanmasına İlişkin 2006/ 54 Sayılı Birleştirilmiş Yönerge

2006/ 54 Sayılı Kadınlar ve Erkeklerle İş ve Meslekle İlgili Konularda Eşit Davranma Ve Fırsat Eşitliği İlkesinin Uygulanmasına İlişkin Birleştirilmiş Yönerge⁴⁹ ile, 75/117, 76/207, 86/378 ve 97/80 sayılı Yönergeler üye devletlerin iç hukuklarına aktarmaları için öngörülen sürelerle Ek I/B de belirtilen Yönergelerin uygulanması saklı kalmak kaydıyla 15 Ağustos 2009 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırılmıştır. 2006/ 54 Sayılı Yönergenin başlangıcında, Avrupa Birliği Andlaşmasının çalışma yaşamında kadın ve erkek eşitliğinin sağlanmasını öngören 141.maddesinde öngörülen eşit davranma ilkesinin üye devletlerce daha az temsil edilen cinsiyet lehine belirli avantajların sağlanmasını engellemediği; Temel Haklar Bildirgesinin 28.maddesi göz önünde tutulduğunda, kadınların çalışma yaşamındaki durumlarının iyileştirilmesinin üye devletlerin amacı olması gerektiği ifade edilmiştir (p.22). Avrupa Adalet Divanı içtihat hukukunda kadına hamilelik ya da analık nedeniyle farklı işlem yapılmasının cinsiyete bağlı doğrudan ayrımcılık oluşturduğu ve bu tür bir davranışın açıkça bu Yönerge kapsamında olacağı vurgulanmıştır (p.23).

⁴⁹ Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast) Official Journal L.204, 26/07/2006 P.0023-0036.

Celex-txt-32006L0054-

http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=32006L0054 Erişim Tarihi: 2.04.2012.

2006/54 sayılı Yönergenin Avrupa Birliği ve üye devletler mevzuatında kadınların korunmasına , özellikle hamilelik ve analık halinde korunmasıyla ilgili hükümlerine hâle gelmeksizin uygulanması öngörülmüştür. Hamile, Yeni Doğum Yapmış ve Emziren İşçilerin Sağlık ve Güvenlikleri Bakımından İyileştirici Önlemler Alınmasını Öngören 92/85 Sayılı Yönerge ve Ebeveyn İzni konusunda Çerçeve Anlaşmaya Dair 96/34 Sayılı Yönerge hükümleri saklıdır (m. 28). Divan, eşit davranma ilkesine ilişkin yerleşik içtihatlarında hamilelik ve analık halinde kadının ve analığın korunmasına ilişkin önlemler alınması farklı cinsler arasında eşitliğin sağlanması için meşru sayılmıştır. İşverenin kadın işçiye özellikle hamilelik ve analık halinde korunması için farklı davranması, 76/207 sayılı Yönergenin 2/7.maddesi ve Birleştirilmiş Yönergenin 28.maddesi çerçevesinde eşit davranma ilkesinin istisnasını oluşturmaktadır. Divan hamile işçinin gece çalışmasına ilişkin yasağın 2.7.maddede öngörülen eşit davranma ilkesine tartışmasız uygun olduğu görüşündedir (*Habermann v. Beltermann Case C-421/92 (1994) ECR- I-1657*, Barnard, 2006: 454) Avrupa Adalet Divanı tarafından *Johnson* davasında (*Case 222/84 (1986) ECR 1651*) verilen kararda Eşit Davranma Yönergesinin söz konusu hükmünün amacının kadının biyolojik durumunun ve kadın ve çocuğu arasındaki özel ilişkinin korunması olduğu ifade edilmiştir (Barnard, 2006:447). Divana göre, hamilelik sebebiyle ayırım yapılması başlı başına hukuka aykırıdır (*Webb Case C-32 (1994) ECR I-3567*) . Hamilelik sadece kadınlara özgü bir durum olduğundan kıyaslama yapmak üzere aynı durumda bir emsal erkek işçi aramak da gereksizdir (Barnard, 2006:447).

Yönergede, analık iznini kullanan kadınların çalışma haklarının, özellikle izin bitiminde aynı ya da benzer bir işe dönme haklarının korunması, bu tür bir izin almış olmaları sebebiyle sözleşme ilke ve koşulları bakımından her hangi bir kayba uğramamaları ve çalışma koşullarındaki herhangi bir iyileştirmeden yararlanmaktan mahrum bırakılmamaları gerektiği açıkça belirtilmektedir (p.25). Birleştirilmiş Yönergenin 15.maddesinde analık iznini kullanan kadının, analık izninin bitiminden sonra kendi işine ya da eşdeğer bir işe, aynı koşullarla ve işe devam etmediği dönemde çalışma koşullarında meydana gelen herhangi bir iyileşmeden yararlanma hakkı saklı kalmak kaydıyla, geri dönme hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. Yönergenin babalık ve evlat edinme iznine ilişkin 16.maddesinde de, üye devletlerin ayrıca babalık ve/ veya evlat edinme haklarını tanıma haklarının olduğu; kadınları ve erkekleri, söz konusu hakları kullanmalarına bağlı bir feshe karşı korumak üzere gerekli önlemleri almalarını ve izin bitiminde sözleşme ilke ve koşulları bakımından her hangi bir kayba uğramaksızın ve çalışma koşullarındaki herhangi bir iyileştirmeden yararlanmaktan mahrum kalmaksızın işlerine ya da eşdeğer görevlerine geri dönmelerinin sağlanması öngörülmektedir.

Avrupa Adalet Divanı, işverenin iş başvurusunda bulunan hamile kadını, iş için en iyi kişi olduğunu düşünmesine karşın, kendi sigorta şirketinin analık sigortası primlerini ödemeyi reddetmesi sebebiyle işe almamasıyla ilgili *Dekker* davasında (*Case C-177/88 (1990) ECR I-3941*) iş başvurusunda bulunan diğer adayların tümü kadın olduğu halde hamile kadının iş başvurusunu hamilelik nedeniyle kabul etmeyen işverenin bu davranışının, Eşit Davranma Yönergesi hükümleri (76/207 Sayılı Yönerge m.2.1 ve m.3.1; Birleştirilmiş Yönerge m.14) anlamında cinsiyete dayalı doğrudan ayrımcılık teşkil ettiği hükmüne varmıştır (Barnard, 2006:447-448). Divan *Hertz* davasında da, işçinin hamilelik sebebiyle işten çıkarılmasının Eşit Davranma Yönergesi çerçevesinde cinsiyete dayalı doğrudan ayrımcılık olduğuna karar vermiştir(*Case C-1797/88 Hertz v. Dansk Arbejdsgiverforening (1990) ECR I-3979*) (Barnard, 2006: 448).

Avrupa Adalet Divanı *CNAVTS & Evelyne Thibault, (C-136/95, ECR,1998,2011)* davasında verdiği kararda işveren sigorta şirketinin standart hizmet kuralları çerçevesinde en az altı ay süreyle çalışan işçinin amirleri tarafından performans değerlemesine tabi tutulmasının zorunlu olduğu halde, işveren şirketin kadın işçinin analık izninde olduğu sırada işe devam etmemesi nedeniyle performans değerlendirmesi yapmayı reddetmesi ve bunun sonucunda işçinin prim alma fırsatını kaybetmesinin ayrımcılık teşkil ettiği iddiaları karşısında, ayırım yapmama ilkesinin işverene iş sözleşmesiyle bağlı

olarak çalışan kadının analık izni süresince hem kadınlara hem de erkeklere iş ilişkisinde uygulanan çalışma koşullarına ilişkin menfaatlerden mahrum kalmamasını gerektirdiğini belirterek, eğer kadın hamile olmamış ve analık iznini kullanmamış olsaydı, o yıl içindeki performansı değerlendirilmesi ve prime hak kazanması mümkün olacağından, onu performansı değerlendirilmesine tâbi olma hakkından mahrum bırakmanın ayrımcılık teşkil ettiği sonucuna varmıştır (Blanpain, 2006: 508-509; Barnard, 2006:449). Divan, çalışma koşulları konusunda verdiği bir başka kararda (*Case C-476/99, H.Lommers&Minister van Landbouw, Naturbeheer en Visserij, ECR, 2002, 2891*) işverence sağlanan kreş ve çocuk bakım yurtlarından sadece kadın işçilerin yararlandırılmasının Yönerge'nin 2 (1) ve 5(1) maddeleri uyarınca cinsiyete dayalı olarak farklı işlem yapılması anlamına geldiğini, esasen kadın ve erkek işçilerin durumlarının, anne ya da baba oldukları dikkate alınmaksızın sadece çalışma hayatı içinde olmaları nedeniyle çocuk bakım olanaklarına ihtiyaçları ve çocuklarını büyütme sorumlulukları bakımından mukayese edilebilir olduğunu belirtmiştir (Blanpain, 2006:509-510).

2 Hamile, Yeni Doğum Yapmış ve Emziren İşçilerin Sağlık ve Güvenliklerinin İyileştirilmesine İlişkin Önlemlerin Alınması Hakkında 92/85 Sayılı Konsey Yönergesi

92/85 Sayılı Yönerge⁵⁰, işyerinde sağlık ve güvenlik önlemlerine ilişkin 89/391 sayılı Yönergenin 16.1.maddesi anlamında bireysel olarak çıkarılan onuncu yönergedir.). Bu Yönerge, Avrupa Birliği Hukukunda hamile ve anne işçilerin korunmasında iş sağlığı ve güvenliği stratejisinin ön plana çıktığını göstermesi bakımından önemli bulunmaktadır (Tulukçu, 2000: 68). Yönergenin amacı, hamile, yeni doğum yapmış ya da çocuklarını emziren işçilerin, işyerinde sağlık ve güvenliğinin iyileştirilmesine ilişkin önlemlerin alınmasıdır (m.1/1). 92/85 Sayılı Yönergenin kabul edilmesi ayrımcılık konusundan ayrı ve bağımsız olarak hamile işçilerle ilgili özel koruyucu hükümlerin düzenlenmesi bakımından olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Bununla birlikte 92/85 sayılı Yönergede hamile veya analık izninde olan kadınlara eşit davranılması ile ilgili konular kapsamlı olarak düzenlemediğinden, eşit davranma ile ilgili Yönerge hükümleri önemini korumaktadır (Barnard, 2006:447).

Yönergenin I. Nolu ekinde yer verilen, fiziksel, biyolojik ve kimyasal etkenler, belirli endüstriyel yöntemler ve yeraltında çalışma gibi belirli birtakım risklerin olması durumunda işveren hamile işçinin söz konusu risklere maruziyetinin türü, derecesi ve süresini değerlendirmek ve gerekli önlemleri almakla yükümlüdür(m.4). Hamile işçi ve/veya işçi temsilcileri mevcut riskler ve alınması gereken önlemler hakkında bilgilendirilmelidirler. İşverence yapılacak değerlendirmenin sonucunda herhangi bir risk olduğunun belirlenmesi durumunda, işçinin çalışma süreleri ve çalışma koşullarının geçici olarak düzenlenmesi; bunun objektif ya da teknik açıdan mümkün olmaması halinde işçiye başka bir iş verilmesi bu da mümkün değilse, sağlık ve güvenliğinin korunması için gerekli olan belirli bir süre izin verilmesi konusunda tüm önlemlerin alınması öngörülmüştür. Bu hükmün, Yönerge'nin 6.maddesi uyarınca yasaklanan bir işte çalışan işçinin hamile olması veya çocuğunu emzirmesi ve bu konuda işverene bilgi vermesi hallerinde de aynen uygulanması öngörülmüştür(m.5). Hamile ve emziren işçiler Yönerge'nin II. No.lu Ekinin (A) ve (B) Bölümlerinde belirtilen ve sağlık ve güvenliklerini tehdit eden maddelere ve çalışma koşullarına maruziyet riskinin bulunması halinde hiçbir şekilde iş görmeye mecbur tutulmayacaklardır(m.6). Avrupa Adalet Divanı bu konuyla ilgili bir davada verdiği kararda (*Case C-66/96 Haj Pedersen v.Kvickly Skive-1998-ECR I-7327*), söz konusu Yönerge hükümlerinin tam olarak uygulanmasında ısrarlı olmuş işçinin çalışma koşullarının ve/veya

⁵⁰ 19 Ekim 1992 tarihli ve 92/85/EEC Sayılı Konsey Yönergesi, Avrupa Birliği Resmi Gazetesi, L348, 28.11.2002,p.0001-0008, İngilizce metni, AB resmi web sitesi,

<http://eur-lex/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1992:348.0001:0007:EN:PDF> ,19.02.2012.

çalışma sürelerinin ayarlanması imkanının olup olmadığı belirlenmeksizin ve işçinin bir başka işte görevlendirilmesi imkanı araştırılmaksızın işçiye izin verme yoluna gidilmesi işverenin menfaatine uygun olacağından, işverenlerin, hamile işçiye çalışmasına engel bir durumda olmadığı halde ücretini tam olarak ödemeksizin izne çıkarmasına imkân veren yasa hükümlerinin, 92/85 Sayılı Yönerge hükümlerine aykırı olduğuna karar vermiştir (Barnard, 2006: 459).

Yönergenin 7.maddesi hamile ve yeni doğum yapmış işçilerin sağlık ve güvenlikleri açısından gece çalışmasına mecbur tutulmamasına ilişkindir. Üye devletler, hamile ve yeni doğum yapan işçilerin sağlık ve güvenlikleri bakımından gece çalışmamaları gerektiğinin bir sağlık raporu ile belgelenmesi durumunda ulusal düzeyde sağlık ve güvenlik konusunda uzman yetkili makamlarca belirlenecek bir sürede gece çalışmaya zorlanmamaları için gerekli önlemleri almalıdırlar. Ulusal mevzuat ve uygulamalarla belirlenmesi öngörülen söz konusu önlemler, gece mesaisinin gündüze devredilmesi, bu mümkün değilse izin verilmesi ya da doğum izninin uzatılması şeklinde olabilir.

Hamile ve yeni doğum yapmış işçilere, doğumdan önce ve sonra en az 14 haftalık bir süre doğum izni verilmesi öngörülmüştür. Ulusal yasa ve uygulamalarla belirlenecek doğum izninin en az iki haftalık bölümünün doğumdan önce ve/veya sonra kullanılması zorunlu olmalıdır(m.8). Yönergenin 9.maddesinde, üye devletlerce mevzuat ve uygulamalarında hamile işçilere doğum öncesi muayeneleri için, çalışma saatleri içinde olsa dahi ücretli izin verilmesine ilişkin düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür.

Yönerge hükümleriyle hamilelik ve analık hallerinde kadın işçinin iş sözleşmesinin feshine karşı korunması sağlanmıştır. Kadın işçinin iş sözleşmesi hamileliğin başlangıcından analık izninin bitimine kadar geçen zaman zarfında- hamilelikle ilişkili olmayan ve üye devletlerde yürürlükte olan mevzuatta öngörülen haklı sebepler dışında- iş sözleşmesi sona erdirilmeyecektir. Üye devletler, Yönergede belirtilen durumlarda mağdur kalan kadınların ulusal düzeyde hukuki başvuru haklarına ilişkin düzenlemeleri yapmakla yükümlüdürler (Yüksel, 2000: 78) Divanın yerleşik içtihatları da kadın işçinin gebelik nedeniyle işten çıkarılmasının, iş ilişkisinin belirli veya belirsiz süreli olmasına bakılmaksızın, cinsiyete dayalı doğrudan ayrımcılık olduğu yolundadır (Eraltuğ, 2003:206)

IV TÜRK İŞ HUKUKU MEVZUATINDA

Türk İş Hukuku mevzuatında kadınları koruyucu düzenlemelerin dayanağını Anayasa normları oluşturur. Anayasanın kanun önünde eşitliği düzenleyen 10.maddesinde, herkesin cinsiyet sebebiyle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu ifade edilmiştir. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu hakların yaşama geçirilmesini sağlamakla yükümlü olup; bu maksatla alınan tedbirler, eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamayacaktır.

Çalışma ve sözleşme özgürlüğü Anayasanın” herkesin dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetine sahip olduğunu” belirten 48/1 maddesiyle güvence altına alınmıştır. Çalışma hakkı, Anayasanın “çalışma herkesin hakkı ve ödevidir” şeklindeki 49/1.maddesi hükmü uyarınca anayasal temel haktır (Ertürk, 2002:50).

“Çalışma şartları ve dinlenme hakkı” başlığı altında düzenlenen 50.madde kimsenin, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmayacağı, küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi güçsüzlüğü olanların çalışma şartları bakımından özel olarak korunacağı ifade edilmiştir. Çalışan kadınların özel olarak korunmasıyla ilgili haklar, kişinin yaşına, gücüne ve cinsiyetine uygun işlerde çalıştırılmayı isteme hakkı, işyerlerinin çalışma ve sağlık şartlarına uygun olmasını isteme ve iş güvenliği hakları, çağdaş anayasalarda ve uluslararası hukuk metinlerinde yer alan sosyal haklardır (Tanör, 1978:101-102).

“Ailenin korunması ve çocuk hakları” başlığı altında 41.madde ile yapılan düzenleme ile ailenin Türk toplumunun temeli olduğu ve eşler arasında eşitliğe dayandığı ifade edilerek devletin ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması için gerekli tedbirleri alması ve teşkilatı kurması öngörülmüştür (m.41/2).

A Ücrette Cinsiyet Ayrımı Yasağı

Kadın ve erkek arasında ücret eşitliği 4857 Sayılı İş Kanununun 5.maddesinde “ Eşit davranma ilkesi” temelinde düzenlenmiştir. Aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılamayacağını (m.5/4) ; işçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanmasının daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmayacağına (m.5/5) ilişkin hükümler, ücrette cinsiyet ayrımı yasağını öngören düzenlemelerdir (Tunçomağ ve Centel, 2008: 176).

B Kadın İşçi Çalıştırma Yasağı

1 Yer ve Su Altında Çalıştırma Yasağı

İş Kanunu’nun yer altı ve su altında çalışma yasağına ilişkin 72.maddesi hükmü uyarınca, maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında veya su altında çalışılacak işlerde her yaştaki kadınların çalıştırılması yasaktır.

2 Ağır ve Tehlikeli İşlerde Çalıştırma Yasağı

Ağır ve Tehlikeli İşler, İş Kanununun 85.maddesinde düzenlenmiş; onaltı yaşını doldurmamış genç işçiler ve çocuklar ile çalıştığı işle ilgili mesleki eğitim işçilerin ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılması yasaklanmıştır. 85.madde hükmünde ağır ve tehlikeli işlerin tanımına yerilmemiş; hangi işlerin ağır ve tehlikeli işlerden sayılacağı ve kadınların hangi çeşit ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılabileceklerinin yönetmelikle belirlenmesi öngörülmüştür.

Kadınların hangi çeşit ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılabileceklerine ilişkin hükümler, Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği (ATİY) ile belirlenmiştir⁵¹. Kadınlar, İş Kanunu kapsamındaki işyerlerinde Yönetmeliğe EK-I no.lu çizelgede karşısında (K) harfi bulunan işlerde⁵² çalıştırılabilirler.

⁵¹ R.G.16.6.2004 Sayı: 25494. www.csgb.gov.tr/csgbPortal/csgb.portal?page=mevzuat

⁵² Kadınların çalıştırılabilecekleri ağır ve tehlikeli işler:

Taş ve toprak sanayii: *Toprağın pişirilmesi suretiyle imal olunan kiremit, tuğla, ateş tuğlası, boru, pota, künk vb. inşaat ve mimari malzeme işleri; fayans, porselen ve seramik işleri; cam, şişe, optik vb. malzeme fabrika ve imalathanelerinde üretime ilişkin işler ve bunların işlenmesine ait işler.*

Metal ve metalden mamul eşya ile ilgili işler: *Demir, tel ve çubuktan malzeme imalatı işleri (Çivi, zincir, vida vb. gibi); muharrik kuvvetle işleyen tam otomatik soğuk şekillendirme tezgâhlarında yapılan işler;*

Ağaç ve bunlardan mamul eşya ile ilgili işler: *Kurutma işleri, yapıştırma işleri, kontraplak. Kontrtabla, yonga ağaçtan mamul suni tahta ve pvc yüzey kaplamalı suni tahta imali işleri ile emprenye işleri;*

Kimya sanayii: *Uyuşturucu maddelerin imali işleri; Bitkisel ve hayvansal yağların üretimi ve bunlardan yapılan maddelerin imaline ilişkin işler (Karbon, sülfür gibi parlayıcı veya tahriş edici solventlerle yapılan prine vb. yağlı maddelerden ekstraksiyon yoluyla yağ üretimi işlerinde ekstraksiyon kademeleri dışında); tüylü olarak kullanılacak derileri hazırlama işleri; ham kürkleri işleme ve boyama işleri; kauçuk ve lastik sanayiinde, lastik hamurunun hazırlanması dışında her çeşit mamul yapımına kadar bütün işler; plastik maddelerin şekillendirilmesi ve plastik eşya imali işleri ;*

İplik dokuma ve giyim sanayi ile ilgili işler: *Çırçır fabrikalarındaki işler; pamuk, keten, yün, ipek ve benzerleriyle bunların döküntülerinin hallaç, haşıl, tarak, presleme ve kolalama işleri; her türlü ilkel ve mamul*

Bununla birlikte, ihtisas ve meslek öğrenimi veren okulları bitirip bu işi meslek edinmiş kadınlar, ihtisas ve mesleklerine uygun ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılabilirler.

Yönetmeliğin kadın işçilerin özel günlerinde çalıştırılmasının yasaklanmasını öngören 6.maddesi uyarınca kadın işçiler, ay hali günlerinde 5 gün süreyle ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmazlar. Bu sürenin arttırılması için hekim raporu gerekir. Ay halinin başlangıcı işçinin durumu ihbar tarihidir.

Ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılacak kadınların işe girişlerinde, işin niteliğine ve şartlarına göre bedence bu işe elverişli ve dayanıklı olduklarının fizik muayene ve gerektiğinde laboratuvar bulgularına dayanılarak hazırlanan hekim raporu ile belirlenmesi zorunludur. İşin devamı süresince bu raporların 16 yaşını doldurmuş fakat 18 yaşını bitirmemiş işçiler için en az 6 ayda bir; diğerleri için en az yılda bir kez, işyeri hekimi, işyeri sağlık ve güvenlik birimi, ortak sağlık ve güvenlik birimi, işçi sağlığı dispanseri; bunların bulunmadığı yerlerde sırasıyla en yakın Sosyal Sigortalar Kurumu, sağlık ocağı, aile hekimi, hükümet ve belediye hekimleri tarafından verilmesi öngörülen hekim raporu ile tespiti zorunludur. Sağlık raporu alınmamış bir işçinin ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılması yasaktır. (ATİY.) m.5) Yönetmelik hükümlerinde öngörülen şartlara aykırı olarak kadın işçi çalıştırıldığının veya çalışan işçinin sağlık durumu itibarıyla böyle bir işte çalıştırılmamasının gerektiği hallerde işçi çalışmaktan alıkonulur (ATİY.) m.8).

3 Gece Çalıştırma Yasağı

İş Kanunu'nun gece çalıştırma yasağına ilişkin 73.maddesinin 2.fıkrasında onsekiz yaşını doldurmuş kadın işçilerin gece postalarında çalıştırılmasına ilişkin usul ve esasların Sağlık Bakanlığının görüşü alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca hazırlanacak bir yönetmelikle gösterilmesi öngörülmüştür.

maddelerin temizlenmesi, boyanması, gazlanması, ağartılması, basılması ve hazır hale getirilmesi işleri; suni ipek imalinde hazırlama ve üretme işleri; Linolyum ve diğer sert satıhta zemin döşemeleri, (plastik hariç muşamba ve kaplanmış kumaşlar, hasır, lif ve air keçeler, paspaslar ve her türlü elyaf tarak ve koltukçuluk malzemesi imali işleri), bu ürünlerin döküntü ve paçavralarının elyaf haline getirilmesi işleri;

Kâğıt ve selüloz sanayii: *Kâğıt hamuru ve odun hamuru, üretimi işleri; selüloz üretimi işleri; Gıda ve içki sanayii ile ilgili işler: Her türlü canlı hayvanın kesilmesi, işlenmesi, ambalajlanması, sakatat tesislerindeki işlerde (ambalaj ve paketleme işlerinde kadın işçi çalıştırılabilir); Deniz ve göl tuzlalarıyla kaya tuzu işletmelerinde yapılan üretim, rafine, ambalajlama, doldurma ve taşıma işleri;*

Çeşitli işler: *Süngerleri temizleme, yıkama, beyazlatma ve boyama işleri; her türlü çöp ve atık maddeler (toplanması, taşınması, depolanması, işlenmesi, yok edilmesi vb.ile ilgili işler; Radyoloji işleri ile radyum ve radyo aktif maddelerle ve radyasyon yayan her türlü cihazla (çeşitli röntgen, magnetik rezonans vb. elektronik cihazlar) çalışılan işler; vahşi ve zehirli hayvan bulunduran bahçelerdeki ve hayvan terbiyesi yapılan yerlerdeki her türlü işler, her türlü mürekkep imali işleri; hayvan tahniti işleri; kemik, boynuz, turnak ve hayvan kanı ile ilgili üretim işleri; deri sanayiinde mamul derilere yüz ve fantez fason yapma ve derileri perdahlama işleri; makinasız deniz nakil araçlarında (mavna, şat ve benzerleri) yapılan bütün işler; hava alanlarındaki uçuşa hazırlık işleri ile yer hizmetleri ve bakım işleri; uçaklarda yapılan bütün işler ve uçaklarda yapılan ilaçlama ve yangın söndürme işleri; kara, demiryolu, deniz ve göl taşıt araçları için bakım, imal, onarım ve park yerlerinde yapılan işler; her türlü siloculuk işleri; matbaacılık işleri (her türlü basım işleri); her türlü katı ve sıvı ara ürün ve nihai ürünlerin ambalajlanması, paketlenmesi ve dolumu işleri; deri, suni deri, plastik, ağaç ve diğer malzemelerden mamul her türlü ayakkabı, terlik ve benzerleri imalat işleri.*

Yukarıda belirtilen sanayilerle ilgili diğer ağır ve tehlikeli işlerle, arama ve sondaj işleri, metalurji sanayi, yapı işleri, tütün sanayi, enerji üretimi ve dağıtımı, nakliye ve benzeri işler, ardiye ve antrepoculuk, haberleşme ile ilgili ağır ve tehlikeli işler, kadınların çalıştırılmasının yasak olduğu işlerdir.

İş Kanunu kapsamındaki işyerlerinde on sekiz yaşını doldurmuş kadın işçilerin gece postalarında çalıştırılmasına ilişkin usul ve esaslar Kadın İşçilerin Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik⁵³(KGÇY) hükümleriyle düzenlenmiştir. Medeni durumlarına bakılmaksızın on sekiz yaşını doldurmuş kadın işçiler Yönetmeliğin kişiler yönünden kapsamı içindedir.

Yönetmeliğin 5.maddesinde, kadın işçilerin her ne şekilde olursa olsun, gece postalarında yedi buçuk saatten fazla çalıştırılmayacağı hükmüne yer verilmiştir. Gece postası, 4857 sayılı İş Kanununun 69.maddesinde belirtilen gece çalışma sürelerini kapsayan ve yedi buçuk saati geçmeyen çalışma zamanını ifade eder (KGÇY.m.4). Gece postalarında çalıştırılacak kadın işçilerin isim listeleri, işverenlerce ilgili bölge müdürlüklerine gönderilir(KGÇY.m.9).

Yönetmelikte, belediye sınırları dışındaki her türlü işyeri ile belediye sınırları içinde olmakla birlikte, posta değişim saatlerinde araçlarla gidip gelme zorluğu bulunan işyerlerinin işverenlerine, gece postalarında çalıştıracakları kadın işçileri, sağlayacakları uygun araçlarla ikametgâhlarına en yakın merkezden işyerine götürüp getirme yükümlülüğü getirilmiştir (KGÇY.m.6).

Kadın işçilerin, gece postalarında çalıştırılabilmeleri için çalışmalarına engel bir durum olmadığının sağlık raporuyla belgelenmesi şarttır. Sağlık raporunun, kadın işçi işe başlamadan önce işyeri hekimi, işyeri ortak sağlık birimi, işçi sağlığı dispanserleri; bunların bulunmadığı yerlerde ise sırasıyla en yakın Sosyal Sigortalar Kurumu, sağlık ocağı, Hükümet veya belediye doktorlarına muayene ettirilerek alınması ve muayenelerin her altı ayda bir tekrarlanması öngörülmüştür(KGÇY.m.7).

Kadın işçinin kocasının işin postalar halinde yürütüldüğü aynı veya ayrı bir işyerinde çalışması halinde, kadın işçinin isteği üzerine, gece çalıştırılması, kocasının çalıştığı gece postasına rastlamayacak şekilde düzenlenir. Aynı işyerinde çalışan karı koca işçiler aynı gece postasında çalışma istekleri, işverence olanak oranında karşılanır (KGÇY.m.9).

C Analık Halinde Çalışma

Kadın işçinin analık halinde çalışmasına ilişkin esaslar İş Kanununun 74.maddesinde düzenlenmiştir. Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik⁵⁴ ve Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği ve Kadın İşçilerin Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik hükümlerinde gebe, yeni doğum yapmış ve emziren kadınların çalışma koşulları bakımından korunmasına ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır.

1 Çalıştırma Yasağı

Kadın işçilerin doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı haftalık süre için çalıştırılmaması esastır. Çoğul gebelik halinde doğumdan önce çalıştırılmayacak sekiz haftalık süreye iki hafta eklenir. Kadın işçinin erken doğum yapması halinde doğumdan önce kullanmadığı çalıştırılmayacak süreler, doğum sonrası sürelerle eklenmek suretiyle kullanılır. (m.74.f.1.Ek cümle: 13/2/2011-611/76.md.) 74.maddenin 1.fikrasında öngörülen süreler, işçinin sağlık durumuna ve işin özelliğine göre doğumdan önce ve doğumdan sonra gerekirse artırılabilir. Bu süreler hekim raporu ile belirtilir (m.72.f.2).

Kadın işçi, sağlık durumu uygun olduğu takdirde doktorun onayı ile doğumdan önceki üç haftaya kadar işyerinde çalışabilir. Bu durumda kadın işçinin çalıştığı süreler doğum sonrasına eklenir.

⁵³ R.G.9/8/2004 Sayı:25548. www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/csgeb.portal?page=mevzuat

⁵⁴ R.G. 14.7.2004 Sayı: 25522. www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/csgeb.portal?page=mevzuat

Hekim raporu ile gerekli görüldüğü takdirde, hamile kadın işçi sağlığına uygun işte çalıştırılır. Bu halde işçinin ücretinde bir indirim yapılmaz (m.74.f.5).

5963 Sayılı Basın İş Kanununun 16.maddesinin 7.fıkrası uyarınca kadın gazetecinin hamileliği halinde, hamileliğin 7 nci ayından itibaren doğumun ikinci ayının sonuna kadar izinli sayılır. Bu süre zarfında gazeteciye son aldığı ücretin yarısı ödenir. Doğum vuku bulmaz veya çocuk ölü dünyaya gelirse, bu halin vukuundan itibaren bir ay süreyle bu ücretin ödenmesi öngörülmüştür. Gazetecinin sigortadan veya bağlı bulunduğu kuruluşlardan alacağı yardım, bu ödemeye etki etmez.

1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanununun “ Çocukluk ve gençlik koruması” başlığı altında düzenlenen 155.madde hükmü uyarınca, kadınların kendisi ve çocuğunun sıhhati için bir zarar oluşturmayaacağı bir doktor tarafından yazılı olarak onaylanmadıça, doğumdan önceki üç hafta ve doğurmasını izleyen üç hafta süresince fabrika, imalathane ve özel ve kamu müesseselerinde çalışması ve çalıştırılması yasaktır. Hamile işçiyi çalıştırma yasağı “ İşçilerin sağlığının korunması” başlığı altındaki 177. maddesinde düzenlenmiştir. Bu hükme göre, hamile kadınların doğumlarından önceki üç ay zarfında çocuğunun ve kendisinin sağlığına zarar veren ağır hizmetlerde çalıştırılması yasaklanmıştır.

Gebe, yeni doğum yapmış ve çocuk emziren kadınların hangi dönemlerde ve ne gibi işlerde çalıştırılmalarının yasal olduğu ve çalışmalarında sakınca olmayan işlerde hangi yöntem ve koşullarda çalışacakları , Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik (GEİY) ile düzenlenmiştir. Gebe, yeni doğum yapmış ve emziren işçi işverenini durumu hakkında bilgilendirme yükümlülüğü altındadır. Gebe işçi, işverenini durumu hakkında herhangi bir sağlık kurumundan alacağı belge ile bilgilendirmelidir. 0-1 yaş arası çocuğunu emzirmekte olan işçinin de işverenini durumu hakkında bilgilendirmesi gerekir (GEİY. m.4).

Kadınları koruyucu kanun hükümlerine aykırı yapılmış ancak henüz ifa edilmemiş iş sözleşmesi, yapıldığı andan itibaren hükümsüz sayılır. Sözleşmenin bazı bölümlerinin kanuna aykırı olması halinde, hükümsüz sayılan bölümüyle doğan boşluğun yasa, toplu iş sözleşmesi ve gelenekle doldurulması gerekir (Tunçomağ ve Centel, 2008: 178) Sözleşmenin ifa edilmiş ve işçinin işverenin emrinde çalışmış olması halinde işçinin işverenin işyerine ve yaşam alanına katılması nedeniyle doğan bir iş ilişkisi söz konusudur(Tunçomağ ve Centel, 2008:89-90). Bu durumda kanunun hükümlerine aykırı olarak yapılmış bir iş sözleşmesiyle çalışan kadın geçerli bir iş sözleşmesinde olduğu gibi işçi sayılır (Tunçomağ ve Centel, 2008: 178).

2 Çalışma Koşulları

Gebe işçinin ani darbelere, sarsıntıya, uzun süreli titreşime maruz kalacağı işlerde, iş makinelerinde, delicilerde çalıştırılması yasaktır. Düşük frekanslı uzun süreli titreşime ve sürekli sarsıntıya maruziyeti önleyecek tedbirlerin alınması öngörülmüştür (GEİY.m.6/a/1). Gebe işçinin, kişisel koruyucularla da olsa gürültü düzeyinin, en düşük maruziyet etki değeri olan 80 dB(A) aşan ortamlarda çalıştırılmaları yasak olup; gürültü seviyesinin düşürülememesi durumunda işçinin yeri değiştirilir (GEİY.m.6/a/2).

Gebe işçinin iyonize radyasyon kaynaklarının bulunduğu yerlerde; emziren işçilerin de radyasyonla kirlenmiş olan yerlerde ve işlerde çalıştırılmaları yasaktır. Gebe işçinin iyonize radyasyon kaynaklarının bulunduğu yerlere girmemesi için uyarı levhaları ile belirtilmeli; gebe yeni doğum yapmış ve emziren işçilerin iyonize olmayan radyasyon kaynaklarından etkinlenmesini önleyecek önlemler alınmalıdır (m.6/a/3).

Gebe, yeni doğum yapmış ve emziren işçinin Biyolojik Etkenlere Maruziyet Risklerinin Önlenmesi Hakkında Yönetmelikte (R.G. 10/6/2004/ 25488) tanımlanan ikinci, üçüncü ve dördüncü

grup biyolojik etkenlerin risk oluşturduğu yerlerde ve işlerde çalıştırılması yasaktır. İşçinin bu tür işlerde çalıştırılması için bağıışıklığının olması ve bir durum değerdendirmesi yapılarak izin verilmesi gerekir (GEİY.m.6/b).

Gebe, yeni doğum yapmış ve emziren kadın işçilerin kanserojen, mutajen, çok toksik, toksik, zararlı, alerjik, üreme için toksik ve emzirilen çocuğa zararlı olabilen kimyasalların üretildiğı, işlendiğı, kullanıldığı işlerde çalıştırılmaları esas olarak yasaktır. Ancak işçinin çalıştırılmasında zorunluluk bulunması ve bu maddelerin teknik olarak daha az zararlı olanlarla değıştirilememesi durumunda, gebe işçilerin mutajen ve üreme için toksik maddeler; emziren ve yeni doğum yapmış işçilerin emzirilen çocuğa zararlı olabilen kimyasalların dışındaki maddelerle, her türlü önlem alınmak ve sağıık durumları ile maruziyet düzeyleri sürekli kontrol altında tutulmak suretiyle kontrol altında tutularak çalıştırılması mümkündür (GEİY.m.6/c).

Gebe ve yeni doğum yapmış işçinin kendilerinin ve bebeklerinin sağııkını olumsuz etkileyecek şekilde elle yükleme ve araçsız taşıma işlerinde çalıştırılması yasaktır. Bu tür işlerde risk değerdendirmesinin yapılması ve gerektiğinde işin değıştirilmesi öngörölmüştür. Gebe işçiye gebelik süresince hiçbir surette elle taşıma işi yaptırılmaz (GEİY.m.6/d/1).

Emziren işçilerin, Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliğinde kadınların çalıştırılabilecekleri belirtilmiş olan işlerde çalıştırılabilmeleri için, doğumdan sonraki sekiz haftanın bitiminde ve işe başlamalarından önce Yönetmelikte muayene ettirilerek çalışmalarına engel durumları olmadığının hekim raporu ile belirlenmesi gerekir. Muayene sonunda ağır ve tehlikeli işlerde çalışmasının sakıncalı olduğu hekim raporuyla belgelenen işçi, doğumdan sonraki ilk altı ay içinde bu işlerde çalıştırılmaz (GEİY.m.13)

Gebe, yeni doğum yapmış ve emziren işçi, günde yedi buçuk saatten fazla çalıştırılmaz (GEKY. m.10).Çalışma saatlerinin, hızının ve işteki yoğunluğun işçinin önerileri dikkate alınarak mümkün olduğunca uygun hale getirilmesi için gerekli şartlar sağıılanır(GEİY m.5/d). Uzun süreli çalışmalar ve ekip çalışmalarının düzenlenmesinde gebe ve yeni doğum yapmış işçinin sık tuvalete gitme ihtiyacı göz önünde tutulmalı, enfeksiyon ve diğder hastalıklara karşı gerekli hijyen şartları sağıılanmalıdır (GEKY.m.5/h). Dinlenme aralarının gebeliğin durumana göre yorgunluğun ve diğder duruş problemlerinin azaltılması veya ortadan kaldırılması için ihtiyaca göre daha sık ve uzun düzenlenmesi gerekir (GEKY.m.5/b). Gebe işçinin sigarasız ve dumansız bir ortamda gerekli aralıklarla oturarak veya rahatça uzanacak şekilde fiziksel ve zihinsel olarak dinlenmesini sağıılayacak şartlar sağıılanmalıdır. Gebe ve yeni doğum yapmış işçinin kişisel ihtiyaçları göz önüne alınarak, beslenme molasının, temiz içme suyunun ve diğder ihtiyaçlarının kendisine danışılarak karşılanması gerekir (GEKY.m.5/h).

3 Gece Çalışma

Gebe, yeni doğum yapmış ve emziren işçilerin gece çalışmasına ilişkin kurallar Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik (GEKY) ve Kadın İşçilerin Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik (KGÇY) hükümleriyle düzenlenmiştir.Gebe ve emziren işçilerin gece süresindeki çalışmaları, Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik hükümleri saklı kalmak kaydıyla gündüz postalarına rastlayacak şekilde düzenlenir (KGÇY.m.9). Gebe, yeni doğum yapmış ve emziren işçilerin çalışma saatlerinin gece süresine ve gebe işçilerin çalışmalarının da günün erken saatlerine rastlamaması için gerekli önlemlerin alınması öngörölmüştür(GEKY.m.5/a).

Kadın işçiler, gebe olduklarının hekim raporuyla tespitinden itibaren doğuma kadar geçen sürede gece çalışmaya zorlanamazlar.(GEKY.m.9) Kadın işçilerin gebe olduklarının doktor raporu ile

tespitinden doğuma kadar, Sağlık durumu uygun olduğu takdirde hekimin onayı ile doğumdan önceki üç haftaya dek işyerinde çalışan işçiye bu sürede gece çalışması yaptırılamaz.(GEKY m.11)

Yeni doğum yapmış işçinin doğumu izleyen sekiz haftalık süre sonunda gece çalışması yapmasının güvenlik ve sağlık açısından sakıncalı olduğunun hekim raporuyla belirlenmesi durumunda gece çalıştırılması yasaktır (GEKY m.9).

Emziren işçi için doğumu izleyen 6 ay boyunca gece çalıştırma yasağı olup, 6 aylık süreden sonra gece çalışması yapmasının güvenlik ve sağlık açısından sakıncalı olduğunun hekim raporuyla belirlendiği dönem boyunca devam eder (GEKY m.9). Emziren işçilerin ise doğum tarihinden başlamak üzere altı ay süre ile gece postalarında çalıştırılmazlar. Bu süre, ana ve çocuk sağlığının gerekli olduğunun, Yönetmeliğin 7.maddede belirtilen doktor raporlarıyla belgelenmesi halinde, bir yıla kadar uzatılabilir (KGÇY.m.9).

4 İzinler

Hamilelik süresince kadın işçiye periyodik kontroller için ücretli izin verilir (İş K.m.74.f.4, (GEKY m.12).

Analık izni, doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam onaltı haftadır. Çoğul gebelik halinde doğumdan önceki sekiz haftalık süreye iki hafta eklenir. Gebe işçinin analık izni süresince çalıştırılmaması esas olup; ancak sağlık durumu uygun olduğu takdirde hekimin onayı ile doğumdan önceki üç haftaya dek işyerinde çalışabilir; bu süre doğum sonrası sürelerle eklenir. Bu süreler, doğumdan önce ve sonra işçinin sağlık durumuna ve işin özelliğine göre hekim raporu ile arttırılabilir (İş K.m.74/1) 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun 4.maddesinin 1.fıkrasının a. bendine göre hizmet akdi ile bir veya birden fazla işverene bağlı çalışan sigortalı kadınlara analık halinde, doğumdan önceki bir yıl içinde en az doksan gün kısa vadeli sigorta primi bildirmiş olması şartıyla, doğumdan önceki ve sonraki sekizer haftalık sürede, çoğul gebelik halinde ise doğumdan önceki sekiz haftalık süreye iki haftalık süre ilave edilerek çalışmadığı her gün için “geçici iş göremezlik ödeneği” verilir (SSGSSK.m.18/c) Sigortalı kadının erken doğum yapması halinde doğumdan önce kullanamadığı çalıştırılmayacak süreler ile isteği ve hekimin onayıyla doğuma üç hafta kalıncaya kadar çalışması halinde, doğum sonrası istirahat süresine eklenen süreler için geçici iş göremezlik ödeneği alma hakkı vardır (SSGSSK.m.18/d).

İş Kanunu’nun 74.maddesinin 6.fıkrasında, isteği halinde kadın işçiye on altı haftalık, çoğul gebelik halinde on sekiz haftalık sürenin tamamlanmasından sonra altı aya kadar ücretsiz izin verilmesi öngörülmüştür. Bu süre, yıllık ücretli izin hakkının hesabında dikkate alınmaz (İş K.m.74/6; GEKY. m.11)

Kadın işçilere bir yaşından küçük çocuklarını emzirmeleri için günde toplam birbuçuk saat süt izni verilir. Bu sürenin hangi saatler arasında ve kaç bölünerek kullanılacağını işçi kendisi belirler. Çocuk emziren kadın işçilerin çocuklarına süt vermeleri için belirlenecek süreler çalışma süresinden sayılır (İş K.m.74/son; m.66/1/e, GEİY.m.14).

1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 117.maddesinde doğumdan sonra 155.maddede öngörülen üç haftalık dinlenme süresinin ardından işe başlayan emzikli kadınlara, ilk altı ay zarfında çocuğunu emzirmek üzere çalışma saatlerinde yarımşar saatlik iki ara verilmesi hükme bağlanmıştır.

5 İş sağlığı ve güvenliği önlemleri

Çalışma yeri ve çalışma düzeninin gebe, yeni doğum yapmış ve emziren işçilerin duuş problemlerini ve kaza riskini azaltacak şekilde yeniden düzenlenmesi ve mümkün olduğunca oturarak çalışmalarının sağlanması öngörülmüştür (GEKY m.5/b). Bu bağlamda, çalışma yerlerinin platform ve merdiven gibi yüksek ve düşme tehlikesi olan yarlarda olmaması için gerekli düzenlemelerin

yapılması (GEKY m.5/c); gebe işçinin ayakta çalışması gereken işlerde mümkün olduğunca oturması, sürekli oturarak veya ayakta çalışmanın engellenmesi; çalışmanın bu şekilde düzenlenmesi mümkün değil ise dinlenme aralarının artırılması ve ayrıca hamileliğin gelişimine göre gerekli önlemlerin alınması gerekir (GEKY m.5/g). Gebe ve yeni doğum yapmış işçinin yalnız çalıştırılmaması esas olup; zorunluluk halinde yalnız çalıştırılması gerektiğinde işyerindeki diğer çalışanlarla iletişim sağlamaları için gerekli önlemler alınmalıdır. İşçinin uygun tıbbi ve diğer destekleri alabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması ve ve acil yardım prosedürlerinde bu durumun göz önüne alınması gerekir (GEKY m.5/e). Gebe, yeni doğum yapmış ve emziren işçinin gördüğü işin niteliği göz önünde tutularak çalıştığı yerlerin sıcaklığının ve basıncının sağlık riski yaratmayacak düzeyde olmasının sağlanması öngörülmüştür (GEKY m.6/a/4).

Gebe, yeni doğum yapmış ve emziren işçinin, iş stresi ile ilgili olarak, çalışma koşulları, çalışma saatleri, müşterilerle ve üçüncü kişilerle ilişkiler, iş yükü, işini kaybetme korkusu gibi stres faktörlerine karşı koruyucu önlemlerin alınması; düşük veya ölü doğum yapmış veya doğumdan sonra bebeğini kaybetmiş işçinin stresten korunması için özel itina gösterilmesi öngörülmüştür (GEKY.m.5/f).

Gebe, yeni doğum yapmış ve emziren işçiler, uygun kişisel koruyucular temin edilmediği takdirde çalıştıramazlar. Kişisel koruyucular, bu kişileri tam koruyacak, hareketlerine engel olmayacak ve vücut ölçüleri değiştikçe yenilenecek şekilde olmalıdır (GEKY m.6/d/2).

6 Çocuk Bakımı ve Emzirme Olanakları

İşyerlerinde işçilerin çocuklarının bakımı ve anne işçilerin çocuklarını emzirmeleri için işverence kurulan çocuk bakım yurdu (kreş) ve emzirme odalarına ilişkin düzenleme İş Kanunun 88.maddesi uyarınca çıkartılan Yönetmelik hükümleriyle yapılmıştır. Yönetmelikte 0-6 yaş arasında olup 6 yaşını tamamlamayan çocukların bakım ve eğitimlerinin yapıldığı yerler yurt, çocuk bakım yurdu ve kreş deyimleriyle ifade edilmektedir (GEKY m.4).

100-150 kadın işçi çalıştırılan işyerlerinde, bir yaşından küçük çocukların bırakılması ve bakılması, emziren işçilerin çocuklarını emzirmeleri için çalışma yerlerinden ayrı ve en fazla 250 metre uzakta bir emzirme odasının kurulması zorunludur. 150'den fazla kadın işçi çalıştıran işyerlerinde işverenler çalışma yerlerinden ayrı ve işyerine yakın bir yurt kurmak ve yurt içinde bir anaokulu açmakla yükümlüdür. İşveren, 250 metreden uzak yurtlara taşıt sağlama yükümlülüğü altındadır. İşverenler oda ve yurt kurma yükümlülüklerini ortaklaşa yerine getirebilecekleri gibi Yönetmelikte öngörülen nitelikleri taşıyan yurtlarla anlaşma da yapabilirler. Oda ve yurt açma yükümlülüğünün belirlenmesinde işverenin belediye ve mücavir alan sınırları içinde bulunan tüm işyerlerinde çalışan yaşları ve medeni durumlarına bakılmaksızın kadın işçilerin toplam sayısı dikkate alınır (GEKY.m.15).

Oda ve yurtlardan kadın işçilerin çocukları ile erkek işçilerin annesi ölmüş veya velayeti babaya verilmiş çocuklarının faydalanması öngörülmüştür. Odalar a 0 ilâ 1 yaşındaki, yurtlara 0 ila 6 yaşındaki çocuklar alınır. Yurtlardaki çocuklar 0-2, 3-4 ve 5-6 yaş itibarıyla birbirlerinden ayrı bulundurulur. Çocukların oda ve yurtlara işbaşı yapılmadan bırakılması ve iş bitiminde alınması gerekir. Anne ve babaların ara dinlenmesinde disiplin ve yönetime ilişkin kurallara uymak şartıyla çocuklarını görüp bakımlarıyla ilgilenmeleri mümkündür (GEKY.m.16).

Oda ve yurtlarda bulunması gereken nitelikler, çalışacak personelin nitelikleri, yönetim ve denetimi ile çocukların beslenme, muayene, eğitim ve gelişmelerine ilişkin kurallar Yönetmelikle belirlenmiştir. Oda ve yurtların bina, kuruluş, döşeme, araç, gereç, taşıt, beslenme ve benzeri giderlerinin tamamı işverenlerce karşılanması; bu birimlerin ayda en az bir defa işveren veya işveren vekili tarafından denetlenmesi, yönetim ve gözetiminden sorumlu olanlarla görülen eksikliklerin

derhal giderilmesi öngörülmüştür(GEKY.m.24). Oda ve yurtların birden fazla işveren tarafından birlikte kurulması halinde işveren veya işveren vekilleri yönetimine ilişkin kararlar işveren veya işveren vekillerinin ayda en az bir defa toplanarak yönetime ilişkin kararları alması ve uygulanmasının sağlanması gerekir (GEKY.m.25). İşverenler, İş Kanununa tâbi işyerlerinde açtıkları oda ve yurtlarla ilgili bilgi ve belgeleri bir rapor haline getirerek açılış tarihinden itibaren en geç 30 gün içinde Milli Eğitim Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına göndermelidirler (GEKY.m.26).

D Kadınları Koruyucu Hükümlere Aykırılığın Hukuki Sonuçları

Kadınları koruyucu yasa hükümlerine aykırı yapılan iş sözleşmeleri, emredici hukuk kurallarına ve kanuna aykırı olduğundan Borçlar Kanununun 19/2 ve 20.madde hükümleri uyarınca geçersizdir. Sözleşmenin bazı maddelerinin işçiyi koruyucu hükümlere ilişkin olması halinde kısmi geçersizlik söz konusudur. (Tunçomağ ve Centel, 2008:89 ; Süzek, 2005: 261; Ulucan, 2004: 79). Bu hükümler olmaksızın sözleşme yapılmayacağı kabul edilen durumlarda 20.maddenin 2.fıkrası uyarınca sözleşme tümüyle geçersiz sayılır (Süzek, 2005:261; Ulucan, 2004: 78; Çelik, 2003:110).

Kadınları koruyucu kanun hükümlerine aykırı yapılmış ancak henüz ifa edilmemiş iş sözleşmesi, yapıldığı andan itibaren hükümsüz sayılır. Sözleşmenin bazı bölümlerinin kanuna aykırı olması halinde, hükümsüz sayılan bölümüyle doğan boşluğun yasa, toplu iş sözleşmesi ve gelenekle doldurulması gerekir (Tunçomağ ve Centel, 2008: 178). Sözleşmenin tarafları Medeni Kanunun ehliyeteye ilişkin genel hükümlerine göre sözleşme ehliyetine sahip olsalar dahi iş hukuku mevzuatında öngörülen yasak ve sınırlamalara aykırı olarak bağtladıkları iş sözleşmeleri geçersiz sayılacaktır (Demir, 2009:90). Sözleşmenin ifa edilmiş ve işçinin işverenin emrinde çalışmış olması halinde işçinin işverinin işyerine ve yaşam alanına katılması nedeniyle doğan bir iş ilişkisi söz konusudur(Tunçomağ ve Centel, 2008:89-90). Bu durumda kanun hükümlerine aykırı olarak yapılmış bir iş sözleşmesiyle çalışan kadın geçerli bir iş sözleşmesinde olduğu gibi işçi sayılır (Tunçomağ ve Centel, 2008: 178). Öğretide benimsenen görüş, geçersizliğin geleceğe dönük bir etki doğuracağı ve geçersizlik anına dek geçerli bir sözleşme gibi hüküm ve sonuç doğuracağı yolundadır (Süzek, 2005:261; Ulucan, 2004: 78-79). Esasen, iş sözleşmesinin önceye etkili olarak geçersiz sayılması halinde sebepsiz zenginleşme hükümlerine göre iş görme ediminin iadesinde veya değerinin belirlenmesinde güçlük olduğu gibi, işçinin çalışması karşılığında yasadan doğan tüm haklarını talep edilemez hale getirdiğinden işçinin korunması ilkesine aykırı olacaktır (Süzek, 2005:261). Yargıtay’ın 18.6.1958 tarihli ve E:20 K:9 Sayılı İçtihadı Birleştirme Kararında da aynı sonuca varılmışya kadın olması nedeniyle herhangi bir işte çalışması yasak olan işçinin yasağa karşı çalıştırılması halinde işçi sayılacağı kabul edilmiştir (Çelik, 2003:111). İş sözleşmesi yapma yasaklarına rağmen taraflar arasında bir sözleşme kurulmuşsa, iş ve sosyal güvenlik yasalarının işçiyi koruma amacına uygun olarak, işçiyi koruyucu bir kural, korunmak istenen kimsenin aleyhine sonuç verecek şekilde yorumlanamayacak, sözleşmenin geçersizliği geriye yürütülemeyecektir (Ulucan, 2004: 79).

Eşit davranma ilkesine aykırı olarak kendisine cinsiyeti nedeniyle daha düşük bir ücret ödenen kadın işçi, işvereninden dört aya kadar ücreti tutarında uygun bir tazminat ve bundan başka yoksun kaldığı haklarını talep edebilir (m.5/6). İş Kanununun eşit davranma yükümlülüğüne aykırı davranan işveren ve işveren vekiline (m.99/a) bu durumdaki her işçi için ayrı ayrı olmak üzere kanunla belirlenen bir miktarda idari para cezasının verilmesi öngörülmüştür (m.99/son).

İş Kanununun feshin geçerli bir sebebe dayandırılmasına ilişkin 18.maddesinin 3.bendinin d.fıkrasında “cinsiyet, medeni hal, aile yükümlülükleri, hamilelik, doğum ve benzeri nedenlerin, fesih için geçerli sebep oluşturmayacağı” hükme bağlanmıştır.İşverenin eşit işlem borcunu ihlâl ederek iş sözleşmesini bu sebeplerle sona erdirmesi fesih hakkının kötüye kullanılması, geçersiz ya da haksız fesih niteliğinde görülebilir(Süzek, 2005:366). Bu durumda işçi, eşit davranma ilkesini ihlal ederek

ayrım yapan işvereninden İş Kanununun 5. ve 6.fıkrası hükümlerine dayanarak dört aya kadar ücreti tutarında uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını talep edebilir (Süzek, 2005:367).

İş Kanununun iş sözleşmesinin haklı nedenle derhal feshine ilişkin hükümlerinde, işçinin kusuru bulunmaksızın hastalanıp devamsızlıkta bulunması, 25.maddenin I.bend b. fıkrasında işveren bakımından haklı neden sayılmıştır. İşçinin devamsızlığının işyerindeki kıdemine göre İş Kanununun 17/2 .maddesine göre hesaplanan bildirim önelini altı hafta aşması halinde iş sözleşmesi işverence haklı nedenle feshedilir. İşçinin gebe kalması ya da doğum yapması halinde devamsızlık süresi İş Kanununun 74.maddesi uyarınca kadın işçinin çalıştırılmasının yasak olduğu doğumdan önce ve sonra sekizer hafta olmak üzere toplam 16 haftaya (çoğul gebelik durumunda 18 haftaya) altı hafta eklenerek bulunur (Tunçomağ ve Centel, 2008: 210; Süzek, 2005:505). Gebelik ve doğum halinde 17.maddedeki bildirim sürelerinin esas alınması ve bu sürenin 74.maddede belirtilen sürenin sonunda başlaması öngörülmüştür (Çelik, 2003:220). İşçinin 74/5.m.uyarınca altı aya kadar ücretsiz izin hakkını kullanması durumunda işçinin devamsızlık süresinin 16 ya da 18 haftaya ilaveten altı ay olması gerekir (Tunçomağ ve Centel, 2008:210). Doğum nedeniyle hastalanan işçi, doğumdan sonra çalıştırılmayacak olduğu süreye bildirim süresi ve altı hafta eklenerek belirlenen sürenin bitiminde işe gelemiyorsa işveren haklı nedenle fesih hakkını kullanabilir (Ulucan, 2004:150; Çelik, 2003:220;). Kadın işçinin gebeliği halinde belirtilen sürelerde iş sözleşmesi askıda olup; işe gidemediği süreler için ücret işlemez (Süzek, 2005:505). İş sözleşmesi 25.maddenin I. bendinde sayılan sağlık sebepleriyle feshedildiğinden, işçi kıdem tazminatına hak kazanacaktır (Çelik, 2003:252). İşçinin 25.maddenin I. bendinin b.fıkrasında belirtilen bekleme süresinde işe geçici devamsızlığı, İş Kanununun 18.maddesinin 3/f fıkrasında geçerli fesih nedeni sayılmadığından, işverence iş sözleşmesi bu sebeple feshedilmişse fesih geçersiz sayılır (Süzek, 2005:465; Çelik, 2003:200; Ulucan, 2004:138).

İş Kanununun idari ceza hükümlerinde, kadınları koruyucu yasa hükümlerine aykırılık halinde uygulanacak yaptırımlara yer verilmektedir. İşin düzenlenmesine ilişkin hükümlere aykırılığa ilişkin 104.maddede, 72.madde hükümlerine aykırı olarak ağır ve tehlikeli işlerde kadınları çalıştıran, 73.maddede öngörülen gece çalıştırma yasağına ve kadın işçilerin gece postalarında çalıştırılmasına ilişkin yönetmelik hükümlerine aykırı hareket eden; 74.madde hükmüne aykırı olarak doğumdan önce ve sonraki sürelerde gebe ve yeni doğum yapmış işçileri çalıştıran veya ücretsiz izin vermeyen işveren veya işveren vekillerine kanunda öngörülen miktarlarda para cezası verilmesi öngörülmüştür. İş sağlığı ve güvenliği hükümlerine aykırı işçi çalıştıran işveren veya işveren vekilleri de 105.maddede öngörülen idari para cezası biçimindeki yaptırımlara tabi tutulur.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışma yaşamında kadın işçinin özel olarak korunma hakkı, uluslararası sözleşmelerde yer verilen temel sosyal haklar arasındadır. Kadın işçileri koruyucu uluslararası normlar, Uluslararası Çalışma Örgütü ve Avrupa Birliği belgelerinde, kadının çalışma yaşamında korunmasından fırsat eşitliğinin desteklenmesine yönelik sosyal politikalara koşut bir gelişme göstermiştir. Türk İş Hukuku mevzuatında kadını koruyucu kurallar, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası andlaşmalar, üyesi bulunduğu Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmeler ve tam üyeliğe aday olduğu Avrupa Birliği normlarıyla genel olarak uyumlu bulunmaktadır.

İş mevzuatında kadınların korunmasına ilişkin yasa ve yönetmelik hükümlerinin uygulama alanı, İş Kanununun 4.maddesinde belirtilen istisnalar dışındaki işler ve işyerleriyle sınırlıdır. Deniz ve hava taşıma işlerinde, 50'den az işçi çalıştıran tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyeri ve işletmeler, aile ekonomisi içinde kalan tarımla ilgili her çeşit yapı işleri, bir ailenin üyeleri ve üçüncü dereceye kadar hısımları arasında dışardan başka biri katılmayarak evlerde ve el sanatlarının yapıldığı işler ve ev hizmetleri gibi kadın istihdamının yoğun olduğu işler ve işyerlerinin İş Kanununun uygulama alanı

dışında tutulmuş olması, söz konusu işler ve işyerlerinde çalışan kadınları iş ilişkisinde İş Kanunu ve yönetmeliklerle sağlanan hukuki korumadan yoksun bırakmaktadır.

Kadınların çalıştırılmasına ilişkin yasaklar İş Kanununda yer altında ve su altında yapılan işlerle sınırlı tutulmuştur. Ağır ve tehlikeli işlerde kadınların çalıştırılmasına ilişkin yasaklara ilişkin yönetmelik hükümlerinde ise yasak kapsamının oldukça geniş tutulduğu görülmektedir. Ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırma yasağını öngören mevzuatın, denetim ve yaptırımlarına ilişkin kurallar yönünden zayıf olduğu düşünülmektedir.

Gece çalışması ile ilgili kurallar kadın işçilerin gece postalarında çalıştırılmasına ilişkin usul ve esasları belirleyen yönetmelikle yapılan düzenlemede ağırlıklı olarak kadınların çalışma koşullarında sağlık ve güvenliklerinin korunmasını öngören kurallara yer verilmiştir. Bununla birlikte ilgili kanun ve yönetmelik hükümlerine aykırılığın denetimi ve yaptırımlarıyla ilgili kuralların etkili bir uygulamanın sağlanması için yeterli olmadığı ortadadır.

Gebe, yeni doğum yapmış ve emziren kadınların çalışma koşullarında korunmalarına ilişkin düzenlemeler genel olarak Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmeleri ve Avrupa Birliği mevzuatına uygundur. Bununla birlikte doğum sonrası ücretsiz izin ve çocuk bakım olanaklarının sağlanmasıyla ilişkin düzenlemeler, yasa koyucuda çocuk bakım yükümlülüğünün sadece kadına ait olduğu görüşünün egemen olduğu kanısını uyandırmaktadır. Bu konuda yapılacak düzenlemelerin Uluslararası Çalışma Örgütü'nün ve Avrupa Birliği'nin aile ve çalışma yaşamının uzlaştırılmasını öngören düzenlemeleriyle uyumlu olması beklenir. Özellikle Avrupa Birliği müktesebatına uyum sürecinde ebeveyn iznine ve çocuk bakım olanaklarının artırılmasına ilişkin politika ve önlemlere uygun düzenlemeler konusunda bir gelişme görülmemektedir. İşyeri ve işletmelerde kreş ve emzirme odası kurulmasına ilişkin kuralların yasa yerine yönetmelikle konulmasının isabetsiz olduğu; ayrıca bu düzenlemenin işverenleri uygulamaya zorlayan somut yaptırımlardan yoksun olduğu görüşündeyiz.

Kaynakça

Atamer Yeşim M. Sosyal Politika [Kitap Bölümü] // Avrupa Birliği Hukuku / yazar Tekinalp/Tekinalp. - İstanbul : Beta, 2000.

Barnard Catherine EC Employment Law [Kitap]. - Great Britain : Oxford, 2006.

Bercusson Brian European Labour Law [Kitap]. - United Kingdom : Cambridge University Press, 2009.

Blanpain R. The European Union and Employment Law [Kitap Bölümü] // Comparative Labour Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economies / yazar Blanpain R. - Netherlands : Kluwer Law International, 2004.

Blanpain Roger European Labour Law [Kitap]. - Netherlands : Kluwer Law International, 2006.

Bronstein Arturo International and Comparative Labour Law [Kitap]. - [s.l.] : Palgrave Macmillan, 2009.

Bruun Niklas The New Legal Framework For Equality In The European Union [Kitap Bölümü] // The Changing Face of European Labour Law and Social Policy / yazar (Ed) Alan C. Neal. - Netherlands : Kluwer Law International, 2004.

Can Hacı Avrupa Birliği'nin Kurucu Andlaşmaları [Kitap]. - Ankara : Adalet Yayınevi, 2009.

Centel Tankut İş Hukuku Cilt: I Bireysel İş Hukuku [Kitap]. - İstanbul : Beta, 1994.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Araştırma Planlama Koordinasyon Kurulu Başkanlığı ILO Anayasası Ve Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Onaylanan ILO Sözleşmeleri [Kitap]. - Eylül, 1998..

Çelik Nuri İş Hukuku Dersleri [Kitap]. - İstanbul : Beta, 2003.

Demir Fevzi En Son Yargıtay Kararları Işığında İş Hukuku ve Uygulaması [Kitap]. - İzmir : [s.n.], 2009.

Eraltuğ Ayşegül Avrupa Birliği ve Türk İş Hukukunda Çalışma Ortamında Bağımlı Çalışan Kadının Analık Halinde Korunması [Kitap Bölümü] // Kadın Yaşantıları / yazar Yaraman Ayşegül. - İstanbul : Bağlam , 2003.

Ertürk Şükran İş İlişkisinde Temel Haklar [Kitap]. - Ankara : Seçkin, 2002.

Gemalmaz Mehmet Semih Ulusalüstü İnsan Hakları Belgeleri [Kitap]. - İstanbul : Beta, 2000.

Gerry Rodgers Eddy Lee, Lee Sweptson, Jasmin Van Daele The International Labour Organization and the quest for social justice, 1919-2009 [Kitap]. - Geneva : International Labour Office, 2009.

Gören Zafer Türk-Alman-İsviçre Hukukuna Göre Farklı Cinslerin Eşit Haklara Sahip Olması [Kitap]. - İzmir : Dokuz Eylül Üniversitesi Döner sermaye İşletmesi Yayınları No:83, 1998.

Hantrais Linda From equal pay to reconciliation of employment and family life [Kitap Bölümü] // Gendered Policies in Europe- Reconciling Employment and Family Life. - Great Britain : Palgrave , 2000.

İktisadi Kalkınma Vakfı Hazırlayan Zeynep Oya Usal Avrupa Birliği Sürecinde Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri ve Türkiye [Kitap]. - İstanbul : İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları No: 195, Ağustos 2006.

Kaya Gözde Avrupa Birliği İş Hukuku'nda Cinsiyet Ayrımcılığı [Kitap]. - Ankara : Avrupa Birliği Bakanlığı Akademik Araştırmalar Serisi-1, 2012.

L.Sweptson International Labour Law [Kitap Bölümü] // Comparative Labour Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economies / yazar R. Blanpain. - Netherlands : Kluwer Law International, 2004.

Narmanlıoğlu Ünal İş Hukuku Ferdi İş İlişkileri I [Kitap]. - İzmir : Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No:91, 1998.

Servais Jean-Michel International Labour Law [Kitap]. - Netherlands : Kluwer Law International, 2005.

Stragaki Maria The European Union and Equal Opportunities Process [Kitap Bölümü] // Gendered Policies in Europe-Reconciling Employment and Family Life / yazar Hantrais Linda. - Great Britain : Palgrave, 2000.

Sur Melda İş Hukukunun Uluslararası Kaynakları Avrupa Konseyi Çerçevesinde Kabul Edilen Belgeler [Kitap]. - İzmir : Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No:66, 1995.

Süzek Sarper İş Hukuku [Kitap]. - İstanbul : Beta, 2005.

Tanör Bülent Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar [Kitap]. - İstanbul : May Yayınları, 1978.

Taşkent Savaş Açıklamalı-İçtihatlı İş Kanunu ve İlgili Yönetmelikler [Kitap]. - İstanbul : Legal, 2005.

Tulukçu N.Binnur İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Gebe ve Anne İşçilerin Korunması [Kitap]. - Ankara : T.Haber-İş Sendikası Yayınları, 2000.

Tunçomağ Kenan ve Centel Tankut İş Hukukunun Esasları [Kitap]. - İstanbul : Beta, 2008.

Ulucan Öner Eyrenci- Savaş Taşkent- Devrim Bireysel İş Hukuku [Kitap]. - İstanbul : Legal, 2004.

Yüksel Melek Onaran Karşılaştırmalı Hukuk Işığında Türk İş Hukukunda Kadın-Erkek Eşitliği [Kitap]. - İstanbul : Beta, 2000.

TCK, CİNSEL TACİZ VE KADIN

Leyla ÇAKICI GERÇEK*

ÖZET

Türk Ceza Kanunu'nda bir kişinin cinsel amaçla taciz edilmesi olarak tanımlanmış olan cinsel taciz, TCK'nin 105.maddesinde düzenlenmiştir. Bu bildirinin temel amacı cinsel tacizi tanımlayarak, çeşitli yönlerden incelemektir. En başta cinsel tacizin yasalaşma sürecinin nasıl olduğu araştırılmış ve TCK'de nasıl düzenlendiği, genel hatları ile açıklanmıştır. Günlük yaşamdan ve yeni Yargıtay kararlarından örnekler sunulmuştur. Cinsel tacizle ilgili kaynaklar incelenerek bunlardan kısa özet bilgilere de yer verilmiştir.

Cinsel tacizde mağdur çoğunlukla kadındır. Kadınların cinsel tacizin kapsamını ve bu konudaki yasal düzenlemeleri bilmesi, bu suça karşı daha korunaklı olmalarını sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Cinsel taciz, TCK, Kadın.

TPC, SEXUAL HARASSMENT AND WOMEN

ABSTRACT

Within the Turkish Penal Code, sexual harassment, which is defined as a person's harassment for sexual purposes, has been organized in the TPC clause 105. The main purpose of this paper is to define sexual harassment and to examine it from various aspects. Initially, the process of sexual harassment taking its place within the law has been investigated, and how it has been regulated within the TPC is described in general terms. Examples from daily life and the new Supreme Court decisions have been presented. Furthermore, relevant sources on the issue of sexual harassment have been examined and short summaries of such information have also been offered.

The victims of sexual harassment are often women. The women will be better protected against this crime when they are aware and informed of the scope of sexual harassment of women and its relevant legal regulations.

Keywords: Sexual harassment, TPC, women.

*Yrd.Doç.Dr., Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Alaplı MYO Alaplı-Zonguldak
alyelus@yahoo.com

GİRİŞ

İnsan hakları evrensel beyannamesinin 1., 3. ve 5. maddeleri sırası ile şöyledir; “ *Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar.* ” ; “ *Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır.* ” ; “ *Hiç kimseye işkence yapılamaz, zalimce, insanlık dışı veya onur kırıcı davranışlarda bulunulamaz ve ceza verilemez.* ” Kişinin vücut bütünlüğünü ihlal etmeden, cinsel yönden rahatsız eden davranışlar en başta İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’ne ve Anayasaya aykırılık oluşturmaktadır. Hemen bütün demokratik ülkelerde ceza yasaları ile cinsel taciz ayrı bir suç olarak tanımlanarak, kişinin cinsel özgürlüğü güvence altına alınmıştır.

CİNSEL TACİZ TANIMLARI

Türk Dil Kurumunun sözlüğünde cinsel taciz şöyle tanımlanmıştır: “ *1. Ahlaksızca, ulu orta veya gizlice söz ve davranışlarla karşı cinse eziyet etme, tedirginlik ve sıkıntı verme. 2. Çalışma hayatında ekonomik güç, üst makam veya başka etkili bir göreve sahip olanların, genellikle karşı cinsi ahlak dışı birtakım tutum ve davranışlarla cinsel yönden sıkıntıya sokup rahatsız etmesi*”

Öğretide yapılmış olan cinsel taciz ile ilgili tanımlarından iki tanesi şöyledir:

Taciz, “ *cinsel açıdan mağdurun ahlaki ve kabul edilebilir ölçütler dışında rahatsız edilmesi*” dir.(Donay, 2007: 169) “ *Cinsel taciz, birey veya bireylerin cinselliklerine yönelen sözlü veya yazılı vücuda temas içermeyen rahatsız edici nitelikte cinsel amaçlı her türlü hareketlerdir.* ” (Artuk vd., 2007: 181)

TCK'DE CİNSEL TACİZ

01.03.1926 tarihinde kabul edilen 765 sayılı Türk Ceza Kanunu 5212 sayılı Kanunun 12. maddesi ile 01.06.2005 tarihinden itibaren tüm ek değişiklikleri ile birlikte yürürlükten kaldırılmıştır. Yürürlükten kaldırılan Ceza Yasasında açıkça cinsel taciz suçu düzenlenmemiş ancak 421. maddesinde (Değişik madde: 09.07.1953-6123/1 md.) sarkıntılık ve söz atma ile ilgili şu düzenleme yer almaktaydı: “ *Kadınlara ve erkeklere söz atanlar üç aydan bir seneye ve sarkıntılık edenler altı aydan iki seneye kadar hapsolunur.*”

Cinsel taciz ilk defa 1997 yılında hazırlanan TCK tasarısında yer almış, 2005 yılında yürürlüğe giren yeni TCK ile de yasallaştırılmıştır.

Eski Türk Ceza Yasası’nda “ *genel ahlak ve aile düzeni aleyhine cürümler*” başlığı altında, ırza geçme, ırza tasaddi, sarkıntılık ve söz atma ile ilgili düzenlemeler yer alırken yeni TCK de cinsel suçlar “ *Kişilere Karşı Suçlar*” kısmının altıncı bölümünde “ *Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlar*” başlığı ile düzenlenmiştir. “ *Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlar*” bölümünde ise sırasıyla, cinsel saldırı, çocukların cinsel istismarı, reşit olmayanla cinsel ilişki ve cinsel taciz suçları düzenlenmiştir. Yeni TCK “ *geleneksel alışkanlıkları bir tarafa bırakarak, cinselliği, bir ahlak ve edep töresi değil, bir özgürlük değeri olarak korumak*” istemiştir.(Tezcan vd.,2006: 56)

01.06.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5237 sayılı yeni TCK’nin 105. maddesi şöyle düzenlenmiştir:

“ *Madde 105 - (1) Bir kimseyi cinsel amaçlı olarak taciz eden kişi hakkında, mağdurun şikâyeti üzerine, üç aydan iki yıla kadar hapis cezasına veya adli para cezasına hükmolunur.*

(2) *Bu fiiller, hiyerarşi veya hizmet veya eğitim ve öğretim ilişkisinden ya da aile içi ilişkiden kaynaklanan nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle ya da aynı işyerinde çalışmanın sağladığı kolaylıktan yararlanılarak işlendiği takdirde, yukarıdaki fıkraya göre verilecek ceza yarı oranında artırılır. Bu fiil*

nedeniyle mağdur; işi bırakmak, okuldan veya ailesinden ayrılmak zorunda kalmış ise, verilecek ceza bir yıldan az olamaz.”

Maddenin gerekçesinde cinsel taciz, kişinin cinsel yönden ahlak temizliğine aykırı olarak rahatsız edilmesi şeklinde tanımlanmış ve tacizin “*kişinin vücut dokunulmazlığının ihlali niteliği taşımayan cinsel davranışlarla*” gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir. Cinsel taciz 105. maddenin ikinci fıkrasında belirtilen hiyerarşi, hizmet, eğitim ve öğretim ilişkisinden veya aile içi ilişkiden kaynaklanan nüfus kullanılarak gerçekleşmiş ise soruşturma ve kovuşturma mağdurun şikayetine bağlı olmamaktadır.(Yalvaç, 2008: 825, 826) Öğretide, cinsel taciz suçunun nitelikli halinin takibinin de şikayete bağlı olduğu, kanun koyucunun bu konuda madde metninde ya da gerekçede açık bir şekilde düzenleme yapmamış olması nedeni ile bu sonuca ulaşıldığı belirtilmektedir.(Şen, 2006: 413)

Suçun faili ve mağduru kadın ya da erkek olabilir. Ancak öğretilde mağdurun çocuk olması halinde, cinsel taciz değil cinsel istismar suçunun varlığının kabul edilmesi gerektiği yönünde görüşler de vardır. (Parlar ve Hatipoğlu, 2007: 89)

Suçun maddi unsurunu, vücut dokunulmazlığı ihlal edilmeden yapılan her türlü cinsel içerikli davranışlar oluşturur. Bu davranışlar söz, yazı veya resim olabilir; önemli olan bu davranışların cinsel amaçla yapılması ve yapılan hareketin kişinin vücuduna temas etmemiş olmasıdır. (Parlar vd., 2008; 1707) Öğretilde, mağdura sürünme veya yanağının okşanması gibi cinsel amaçlı hareketlerin de cinsel taciz suçu içinde sayılması gerektiği, bu durumlarda mağdurun cinsel özgürlüğünün kısıtlanmadığı da ifade edilmektedir.(Tezcan vd., 2007 : 312)

Cinsel tacizi oluşturan davranışlarda devamlılık olması zorunluluğu yoktur tek bir davranış ile de gerçekleştirilebilir.(Meran, 2008: 388) Bu davranışlarda mağdur hedef alınmış olmalı, eğer sözle taciz yapılmışsa bu sözlerin mağdurun bilgisine ulaşacak şekilde sarfedilmiş olması gerekir. (Artuk vd., 2007: 181) “*Suçun maddi konusu, mağdurun cinsel bütünlüğüdür.*” (Artuk vd., 2007: 183)

Tacizi oluşturan hareketler kasten yapılmış olmalıdır.(Arslan ve Azizağaoğlu, 2004:476) Kanunda açıkça cinsel amaçla davranıştan bahsedildiği için, cinsel taciz sayılabilecek hareketler eğer cinsel amaçla yapılmamış ise TCK’de yer alan başka suçların varlığı söz konusu olacaktır.(Bostancı, 2008: 3) *Toroslu*, kişinin cinsel amaç dışında taciz edilmesi durumuna örnek olarak “*kişilerin huzur ve sükununu bozma*” ve “*gürültüye neden olma*” suçlarını göstermiştir.(Toroslu, 2007:68) Öğretilde sadece cinsel açıdan rahatsızlık veren hareketlerin fail tarafından bilerek ve istenerek yapılmış olmasının yeterli olduğu ayrıca failin cinsel amacını içeren özel kastın aranmasına gerek olmadığı yönünde görüşler de vardır.(Özbek,2008: 645)

Cinsel tacizi oluşturan davranış, mağdurun rızası dışında gerçekleşmiş olmalıdır. Teşebbüs, iştirak ve içtima açısından TCK’de yer alan genel hükümler, cinsel taciz suçunda da geçerlidir.

Cinsel taciz suçunda görevli mahkeme Sulh Ceza Mahkemesidir. Takibi şikayete bağlı olan basit cinsel taciz suçunda mağdur cinsel tacizi öğrendiği tarihten itibaren altı aylık süre içinde şikayet hakkını kullanabilir. (Artuç, 2008: 743) Bu hak ise dava zamanaşımı süresi olan sekiz yıl içinde kullanılabilecektir.

Cinsel taciz suçu “*Hiyerarşi, hizmet veya eğitim ve öğretim ilişkisinden ya da aile içi ilişkiden kaynaklanan nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle ya da aynı işyerinde çalışmanın sağladığı kolaylıktan yararlanılarak işlendiği taktirde*” basit cinsel taciz suçu için belirlenmiş olan ceza (üç aydan iki yıla kadar hapis cezası veya adli para cezası) yarı oranında arttırılarak verilir. Eğer cinsel taciz nedeni ile mağdur işini bırakmak, okuldan ya da ailesinden ayrılmak zorunda kalmışsa, verilecek cezanın bir yıldan az olmaması gerekir.(TCK 105.madde) Maddede bu şekilde açıklanan ağırlaştırılmış haller için, öğretilde bu konunun daha net açıklanmış olması gerektiği yönünde eleştiriler yer almaktadır. Örneğin,

aile içi ilişkiden kaynaklanan nüfuz kötüye kullanılarak cinsel taciz suçu gerçekleştiğinde, aile kavramının genişliği konusunda farklı yorumlar yapılması mümkündür. Aile kavramı, aynı evde oturmak şeklinde dar olarak yorumlanabileceği gibi daha geniş yorumlanması da mümkündür. Örneğin, cinsel taciz aynı evi paylaşan arkadaşlar arasında meydana geldiğinde suçun ağırlaştırılmış şekli meydana gelmiş kabul edilebilir.(Malkoç, 2005; 179)

TCK'nin 105. maddesinin 1. fıkrasında cinsel taciz suçunun tam olarak tanımlanmadığı, bu durumun Anayasa'nın 2. ve 38. maddelerine aykırı olduğu iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvuru yapılmış ve bu başvuru sonucu verilen kararda cinsel taciz ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu yüzden Anayasa Mahkemesinin 2008/ 55 Esas, 2010/41 Karar ve 25.02.2010 günlü kararından kısa bir özet alınmıştır;

“Başvuru kararında, cinsel taciz suçunun madde metninde değil, gerekçede tanımının yapıldığı, Resmi Gazete’de yayımlanmayan madde gerekçesinin öğreti ve uygulamada yargı mercilerini bağlayıcı olmadığına büyük oranda kabul edildiği, suçun maddi unsurunun hangi eylemleri içerdiğinin açıkça belirtilmediği ve tartışmalı olduğu, bu konuda öğreti ve uygulamada farklılıklar bulunduğu, bu nedenlerle itiraz konusu kuralın Anayasa’nın 2. ve 38. maddelerine aykırı olduğu ileri sürülmüştür.

İtiraz konusu kuralı da içeren 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 105. maddesinde, cinsel taciz suçuna yer verilmiştir. Söz konusu suç, Türk Ceza Kanunu’nun İkinci Kitabının “Kişilere Karşı Suçlar” başlığı altındaki 102 ilâ 105. maddelerin yer aldığı Altıncı Bölümde düzenlenmiştir. Bu suçla korunan hukuki yarar, kişinin cinsel özgürlüğü ve dokunulmazlığıdır.

İtiraz konusu (1) numaralı fıkra, suçun teml şekli ve yaptırımı düzenlenmiştir. Buna göre suçu oluşturan hareket, “bir kimseyi cinsel amaçlı olarak taciz etme” şeklinde belirtilmiştir. Madde gerekçesine göre cinsel taciz, kişinin vücut dokunulmazlığının ihlali niteliği taşımayan cinsel davranışlarla gerçekleştirilebilen, cinsel yönden ahlak temizliğine aykırı olarak mağdurun rahatsız edilmesinden ibarettir. Maddenin (2) numaralı fıkrasında ise bu suçun işleniş tarzı itibarıyla nitelikli hali düzenlenmiştir. Buna göre suçun; hiyerarşi, hizmet veya eğitim ve öğretim ilişkisinden ya da aile içi ilişkiden kaynaklanan nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle ya da aynı işyerinde çalışmanın sağladığı kolaylıktan yararlanılarak işlenmesi veya bu fiil nedeniyle mağdurun; iş bırakmak, okuldan ve ailesinden ayrılmak zorunda kalmış olması durumunda verilecek cezanın artırılması gerekmektedir.

Hukuk devletinde ceza hukukuna ilişkin düzenlemelerde Anayasa’ya ve ceza hukukunun temel ilkelerine bağlı kalmak koşuluyla hangi eylemlerin suç sayılacağı, bunlara uygulanacak yaptırımın türü ve ölçüsü, cezayı ağırlaştırıcı ve hafifletirici nedenlerin belirlenmesi gibi konularda yasakoyucunun takdir yetkisi bulunmaktadır....

İtiraz konusu kuralda hangi tür davranışların “cinsel taciz” sayılacağı açıklanmamış ise de, 5237 sayılı TCK’nın “Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlar” başlıklı Altıncı Bölümünde yer alan 102. maddesinde cinsel saldırı, 103. maddesinde de çocukların cinsel istismarı düzenlenmiştir. Anılan maddeler ile birlikte 105. maddenin değerlendirilmesinden cinsel taciz suçunun , cinsel saldırı ve cinsel istismar boyutuna ulaşmayan, cinsel amaçlı rahatsız etme fiilleri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca maddenin gerekçesi ve her olayın kendine özgü şartlarının mahkemece değerlendirileceği açık olduğundan itiraz konusu kuralın belirsizliğinden söz edilemez.

Açıklanan nedenlerle itiraz konusu kural, Anayasa’nın 2. ve 38. maddelerine aykırı değildir. İptal isteminin reddi gerekir.”

SON YARGITAY KARARLARINDAN ÖRNEKLER

Kazancı hukuk internet sitesinde aldığımız cinsel taciz ile ilgili en yeni Yargıtay kararı, 2011/2979 Esas, 2011/ 2664 Karar, 04.04.2011 günlü karardır: “ İtiraz üzerine hükmün açıklanmasının

geri bırakılması kararını inceleyen mahkemenin, sadece hükmün açıklanmasının geri bırakılması koşullarının bulunup bulunmadığı yönünden inceleme ve değerlendirme yapması gerektiği nazara alınmadan zincirleme suç hükümlerinin uygulanmasının kanuna aykırı olduğundan bahisle itirazın kabulüne ve kararın kaldırılmasına karar verilmesi, kanuna aykırıdır.”

2009/1745 Esas, 2010/2716 Karar ve 06.04.2010 günlü karar şöyledir; “ 5237 sayılı Yasanın 105. maddesinde belirtilen cinsel taciz suçunun takibinin şikayete bağlı olduğu ve 5560 sayılı Yasayla değişik CMK.nun 253/3. maddesinde cinsel dokunulmazlığa karşı suçlarda uzlaşma yoluna gidilemeyeceği belirtilmiş ise de ;atılı suçun aleyhe düzenleme getiren bu değişiklikten önce işlendiği,5237 sayılı Yasanın 7/2. maddesi de nazara alındığında uzlaşma hükümlerinin uygulanması gerektiği anlaşılmakla; öncelikle CMK.nun 253 ve 254. maddelerine göre uzlaşma girişiminde bulunulması, sonuçsuz kalması halinde, hükümden sonra 08.02.2008 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren ve TCK.nun 7/2. maddesi uyarınca sanık yararına olan 5728 sayılı Kanunun 562. maddesinin 1. fıkrası ile değişik CMK.nun 231/5. maddesinde hapis cezası için öngörülen sınırın 2 yıla çıkarılması ve anılan maddenin 2. fıkrası ile de 231/14. maddesindeki soruşturulması ve kovuşturulması şikayete bağlı suç olma koşulunun kaldırılması karşısında, mahkemece hükmün açıklanmasını geri bırakılıp bırakılmayacağının karar yerinde tartışılması lüzumu...”

2008/15109 Esas, 2009/1909 Karar ve 19.02.2009 günlü kararında Yargıtay ; “ Sanığın oluşu kabul edilen 15.03.2006 günü mağdurenin kalçasını sıkmak şeklinde gerçekleşen ve vücut temasını da içeren eyleminin, çocuğun basit cinsel istismarı vasfında bulunduğu ve TCK’nın 103/1. maddesi uyarınca cezalandırılması gerektiği gözetilmeyerek cinsel taciz olarak kabulü ile yazılı şekile hüküm kurulması” nı kanuna aykırı bulmuştur.

2009/1390 Esas, 2009/13204 Karar ve 25.11.2009 günlü Yargıtay kararı ise şöyledir; “Sanığın suç tarihlerinde henüz 18 yaşını doldurmayıp 5237 sayılı TCK.nun 6/b maddesine göre çocuk sayılan mağdurelere sarılmak ve kalçasına dokunmak suretiyle gerçekleştirdiği eylemleri, TCK.nun 103/1. maddesinde düzenlenen çocuğun basit istismarı suçunu oluşturur.”

2009/874 Esas, 2009/11284 Karar ve 08.10.2009 günlü Yargıtay kararının özeti şöyledir; “Otobüs durağında katılanın yanına oturup başını katılanın omuzuna koyduğu kabul edilen bedensel temas içeren sanığın eylemi, TCK.nun 102/1. maddesinde tanımlanan suçu oluşturabileceğinden, üst dereceli Asliye Ceza Mahkemesi görevlidir.”

2006/9336 Esas, 2009/ 11313 Karar ve 12.10.2009 günlü son karar özeti ise şöyledir; “Sanığın işlediği iddia edilen müdahale cinsel organını gösterme eyleminin sarkıntılık ve cinsel taciz suçlarını oluşturacağı, bunların şikayete tabi olup, 5560 sayılı Yasa değişikliği öncesi uzlaşma kapsamında kaldığı ve bu nedenle sanık lehine olan uzlaşma hükümlerinin uygulanması gerektiği gözetilmelidir.”

GÜNLÜK YAŞAMDA CİNSEL TACİZ

Yaşları 21 ilâ 56 arasında olan yakın çevrede karşılaştığımız 15 kadın ile yapılan yüz yüze görüşme sonucu, cinsel tacizin kadınlar için kaçınılmaz bir olay olduğunu bir kez daha hatırlamış olduk. Görüştüğümüz kişilerin birisi üniversite öğrencisi diğerleri ise üniversite mezunu kişilerdir. Görüştüğümüz kişilerin hemen hepsi özellikle ergenlik çağında tacize daha çok uğradıklarını, evlenme ve yaşı ilerlemesi ile taciz sayısının azaldığını belirtmişlerdir. Belli bir bölgede yaşamının ve hep tanıdık kişilerle muhatap olmanın bu konuda bir avantaj sağladığı ve büyük şehirlerde bu tür olaylarla daha çok karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Görüşme sırasında tüm katılımcılara en son ne zaman tacize uğradığı sorulduğunda son bir hafta veya son bir ay içinde diyenlerin çoğunlukta olduğu görülmüştür. Küçük çocuğu olan iki katılımcı özellikle çocuk parkında cinsel taciz sayılabilecek rahatsızlık verici bakış ve ilgi olduğunu söylemişlerdir. En çok tacizin yaşandığı yerin genel ulaşım araçları olduğu ve seyrek de olsa kişinin eşinin yanında bile rahatsız edici bakışlara maruz kaldığı belirtilmiştir. Tüm

kadınların çok yakından bildiği taciz örneklerinden bazıları ise şöyledir;Yol tarifi için konuştuğu bir erkeğin uzun süre kendisi ile konuşmaya çalışarak, rahatsız etmesi; markette alışverişde gördüğü tanımadığı bir kişinin ısrarla peşinden gelerek iş yerine kadar takip etmesi yüzünden uzun süre sokakta dolaşarak izini kaybettirmeye çalışması; resmi bir kurumdan bilgi almak için danışmaya gidildiğinde, çalışanın aşırı ilgisi, rahatsızlık veren bakışları ve gereksiz iltifatları; lokantada, hastanede ısrarlı ve rahatsız edici bakışlar; telefonla yapılan tacizler ve her uygun fırsatta yapılan sözlü tacizler. Görüştüğümüz kadınlardan ikisi hemcinsleri tarafından gerçekleştirilen cinsel tacize de maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Yine iki kişi yakın çevreden tanıdıkları erkekler tarafından gerçekleştirilen cinsel tacize maruz kalmıştır.

Tacize maruz kalan kadınlar ya öfke ile karşılık verme ya da görmezden gelerek bir an önce ortamdan uzaklaşmaya çalışmışlardır. Cinsel taciz ile baş etmekte çaresizlik hissine kapılıp, bu durumu hayatın kaçınılmaz bir gerçeği olarak kabullenmeye çalışmak ise boş bir çaba olmuştur. Çünkü taciz en başta insanın onurunu kırmakta ve yaşamını sınırlamaktadır. Yine hemen tüm katılanların ortak görüşlerinden birisi ise, cahil insanların çoğunlukta olduğu ortamlarda tacizin daha çok yaşanmasıdır.

SONUÇ

Cinsel taciz TCK'nin 105. maddesinde düzenlenerek, bu konudaki yasal koruma sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak yasal düzenlemeler, günlük yaşamda hemen tüm kadınların karşı karşıya kaldıkları cinsel tacizi önlemeye yetmemektedir. Hemen her olumsuz olayların nedeninde olduğu gibi bu problemin temel nedeni de yine kişilerin az gelişmişliğidir. Bizce, cinsel tacizin önlenmesi için yapılacak en etkili çalışma, toplumda eğitilmiş, kendini sürekli geliştiren ve temel insanî değerlere uygun hareket eden insan sayısını çoğaltmak olacaktır.

KAYNAKÇA

- Arslan, Ç., Azizağaoğlu, B. (2004) *Yeni Türk Ceza Kanunu Şerhi*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Artuç, M. (2008) *Kişilere Karşı Suçlar*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Artuk, M. E., Gökçen A. ve Yenidünya, A. C. (2007) *Ceza Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Bostancı G., Sokullu-Akinci F., Sarıyaş E., Asal B., İlimoğlu K., Bahriyeli K., Dalkılıç A. ve Tokgöz M. (2008) Güncel Ceza Hukuku ve Kriminoloji Çalışmaları –II- içinde Bostancı G. 5237 Sayılı TCK'da Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlar ve Cinsel Suç Mağdurları:1-40. İstanbul: Beta.
- Donay S. (2007) *Türk Ceza Kanunu Şerhi*,. İstanbul: Beta.
- [Http://khyk.kazancihukuk.com](http://khyk.kazancihukuk.com), Erişim tarihi: 05.04.2012.
- Malkoç, İ. (2005) *Yeni Türk Ceza Kanununda Cinsel Saldırı Suçları*. Ankara:Sözkesen Matbaacılık.
- Meran, N. (2008) *Kişilere Karşı Suçlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özbek, Ö. V. (2008) *TCK İzmir Şerhi Yeni Türk Ceza Kanununun Anlamı. Özel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Parlar, A. Ve Hatipoğlu, M. (2007) *5237 Sayılı TCK'da Özel ve Genel Hükümler Açısından Sulh Ceza Davaları*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Parlar, A, Hatipoğlu, M. (2008) *Açıklamalı-Yeni İçtihatlarla 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu Yorumu*. Ankara : Seçkin Yayınevi
- Şen, E. (2006) *Yeni Türk Ceza Kanunu Yorumu*. İstanbul: Vedat Yayıncılık.

Tezcan D., Erdem R.M., Önok M.R. (2006) 5237 Sayılı Türk Ceza Kanununa Göre Teorik ve Pratik Özel Hukuku. Ankara:Seçkin.

Tezcan, D., Erdem R. M, ve Önok R.M. (2007) *5237 Sayılı Türk Ceza Kanununa Göre Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Toroslu, N (2007) *Ceza Hukuku Özel Kısım*. Ankara: Savaş Yayınevi.

Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> Erişim tarihi: 15.03.2012.

Yalvaç G. (2008) Karşılaştırmalı-Gerekçeli İçtihatlı Türk Ceza Kanunu. Ankara: Adalet Yayınevi.

YENİ TÜRK BORÇLAR KANUNU BAKIMINDAN EVDE ÇALIŞMA VE EVDE ÇALIŞAN KADINLARIN HUKUKİ KONUMLARI

Pelin PULAT*

ÖZET

Meydana gelen ekonomik, teknolojik ve sosyal gelişmeler, yeni çalışma biçimlerini de beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan yeni çalışma biçimleri, klasik çalışmanın aksine zaman ve işyeri açısından esnekleştirilmiş çalışma şekillerini içermektedir. En bilinen atipik çalışma türlerinden olan evde çalışmanın da Türkiye’de yaygın uygulama alanı bulduğu, ekonomik ve teknolojik değişimin etkisiyle içeriğinin yenilendiği bir gerçektir. Evde çalışma kadın işgücünün katılımını gerçekleştiren yaygın bir istihdam modelidir. Türkiye’de evde çalışanlar büyük ölçüde iş ve sosyal güvenlik hukukunun kapsamı dışında bırakıldığından kadınların gelir güvencesi bu durumdan olumsuz etkilenmektedir.

Mevzuatımız bakımından evde çalışma “Evde Hizmet Sözleşmesi” başlığı altında 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunumuzun 461-469 maddeleri arasında düzenlenmiştir. Çalışmamızın amacı, Türkiye’de evde çalışan kadınların iş hukuku ve sosyal sigorta sistemi karşısındaki durumunu incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, kadın çalışanlar bağlamında evde çalışmanın hukuksal özellikleri belirlenmelidir. Ayrıca evde çalışma modelinin ortaya çıkardığı sorunlara, 4857 sayılı İş Kanunu ile karşılaştırma yapılarak çözüm getirilmeye çalışılacaktır. Evde çalışan kadınların sosyal güvenlik sistemine dâhil olup olmadıkları da çözülmesi gereken en önemli sorundur.

Anahtar Kelimeler: Evde çalışma, Kadın İstihdamı, Bağımlılık

ABSTRACT

The economic, technologic and social developments brought about new forms of work. Emergence of new forms of work involves flexible forms of work interns of time and work place contrary to the classical work. Home work, which is the most common types of atypical work, finds common practice in Turkey, the effect of economic and technological change is a fact that the content is refreshed. Home work employment is a common model that performs participation of women in the labor force. In Turkey, home workers were left largely outside the scope of work and social security law and income security of women affected by this.

In terms of legislation of home-work is regulated under the title of “Labour Contract Working at Home” in the Turkish Law of Obligations numbered 6098, between the articles 461–469. The aim of our study is to examine the women who work at home, in view of the labour law in Turkey and social insurance system. For this purpose, the legal characteristics of work at home should be determined in the context of women workers. In addition to this, to the problems posed by home-work model will be brought solution, comparing with the Labour Law No. 4857. The most important problem to be solved is whether the social security system includes home-worker women.

Keywords: Home-work, Employment of women, Subordination to an employer

*Araştırma Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı, pelin.tuac@deu.edu.tr

GİRİŞ

19. yüzyılda sanayi devrimi sonucu kurulan büyük ölçekli işletmelerde artan istihdam talebi sonucu şekillenen klasik istihdam biçimi, İş Hukukunun gelişimine paralel bir gelişim göstermiştir (Özdemir, 1997: 127). Klasik istihdam modelinin yapılandırılmasında, işçinin iş görme edimini işverenin yönetimi altında ve bir işyerinde tam gün süreyle ifa ettiği çalışma biçimi esas alınmıştır (Engin, 2000: 269). Böylece klasik istihdam modelinin temel özelliğini çalışma yerinin işyeri olması oluşturmıştır. İş hukuku mevzuatımız ise ileride söz edeceğimiz kişisel-hukuksal bağımlılığa dayanan klasik istihdam modeline göre şekillenmiştir.

Özellikle 1970’li yıllardan itibaren meydana gelen ekonomik, teknolojik ve sosyal gelişmeler klasik istihdam modeli yanında atipik istihdam şekillerinin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Engin, 2000: 269; Güzel, 1997: 84). Söz konusu gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkan yeni istihdam modelleri, İş Kanunumuzda (İK) da yer alan belirli süreli iş sözleşmesi, kısmi süreli çalışma, ödünç iş ilişkisi olarak sayılabilir. Klasik istihdama uymayan ve İş Kanununda düzenlenmeyen çalışma şekilleri ise “evde çalışma”⁵⁵ ve “tele çalışmadır”. Atipik istihdam modellerinde klasik istihdamda mevcut bazı özelliklerden uzaklaşmanın söz konusu olduğu görülmektedir. Özellikle evde çalışma sisteminde, fabrika veya işyeri gibi mekânlar dışında ve genellikle işçilerin kendi evlerinde iş görülmektedir. Ancak ayırt edilmesi gereken husus, 1980’lerden sonra teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan “tele-çalışma”nın da bir bölümünün çalışanın kendi evinde veya belirlenen özel bir mekânda yapılmasıdır (Martino ve Wirth, 1990: 529; Özdemir, 1997: 128). Tele çalışmayı ev çalışmasından ayıran bu özellik nedeniyle incelememizde ele alacağımız evde yapılan çalışma, evde yapılan tele çalışmayı içermeyecektir.

Yeni çalışma biçimlerinin bir diğer özelliği, çalışanların işyeri dışında kısa süreli çalıştıkları için işçi topluluğu ile bütünleşememesidir. Çalışanların birbirinden soyutlanması ise örgütlenme ve toplu sözleşme haklarının olumsuz etkilenmesine sebep olmaktadır.

Evde çalışmanın özellikle evde yaşamak zorunda kalan-ev kadınları, sakatlar vb.- için düzenli bir istihdam seçeneği ve evde kalarak gelir etme yolu olması, evde çalışmaya talebi giderek arttırmaktadır. Evde çalışanların evde çalışmayı tercih etmelerinin bir nedeni de kendilerini bağımsız hissetmelerinden kaynaklanmaktadır (Eyrenci ve Bakırcı, 2000: 7). İşverenler ise genel giderleri ve işgücü maliyetini azalttığı gerekçesiyle evde çalışma modelini tercih etmektedir. Ancak evde çalışmanın düşük ücret ve kötü çalışma koşullarına yol açtığı da bir gerçektir. Ayrıca evde çalışanlar işyeri dışında çalıştıkları ve çalışanlardan soyutlandıkları için işverenle pazarlık şansına da sahip değildir. Özellikle çok düşük ücretlerle çalışmayı kabul etmek zorunda kalan evde çalışanların kayıtlı istihdama dâhil olduklarını söylemek de çok güçtür.

Bugüne kadar yapılan pek çok araştırma, evde çalışanların büyük çoğunluğunu kadınların oluşturduğunu doğrulamaktadır. Bu sebeple evde çalışma ev işi veya ev hizmetleriyle karıştırılmaktadır⁵⁶. Önemle belirtelim ki, çalışmamıza konu olan evde çalışma kavramının “ev hizmeti” başlığı altında tanımlanan evin günlük yaşayışı için yürütülen hizmetlerle bir ilgisi yoktur.

⁵⁵ Bu tür çalışma “eve iş verme”, “ev sanayii” veya “eve iş verme sistemi” olarak da isimlendirilmektedir (Eyrenci ve Bakırcı, 2000: 24; Lordoğlu, 1990: 11).

⁵⁶ Yeni Türk Borçlar Kanunu’nda ev işlerinde/hizmetlerinde çalışma “Ev düzeni içinde çalışma” olarak şöyle düzenlenmiştir: “İşçi işverenle birlikte ev düzeni içinde yaşıyorsa işveren, yeterli gıda ve uygun bir barınak sağlamakla yükümlüdür.

İşçi, kusuru olmaksızın hastalık veya kaza gibi sebeplerle işgörme edimini yerine getiremezse işveren, sosyal sigortalar yardımlarından yararlanamayan, bir yıla kadar çalışmış işçinin bakımını ve tedavisini, iki hafta

Evde çalışma kapsamında kadınların ev içinde yaptığı işler özellikle dokuma, hazır giyim ve paketleme işlerinde yoğunlaşmaktadır (Centel, 1994: 245; Tuncay, 1995: 73). Yeni Türk Borçlar Kanunumuzun (TBK) gerekçesinde de evde çalışılan alanlara örnek olarak işçinin, bir mağaza için, kendi evinde giysi dikip vermesi, ürün paketlemesi gösterilmiştir⁵⁷. Evde çalışma, günümüzde geleneksel olarak başvurulduğu alanların dışında, reklamcılık, çeviri, programcılık gibi çalışma alanlarına da yayılmıştır (Civan, 2010: 528; Kandemir, 2011: 75; Keskin, 2008: 215). Bunun yanında özellikle yayın sektöründe dizgi işlerinin yaptırılması da, geniş ölçüde evde çalışma sistemine dayanmaktadır.

I. EVDE ÇALIŞMA KAVRAMI VE BENZER KAVRAMLARDAN FARKI

A. Evde Çalışma Kavramı

Geçmiş sanayi devrimi öncesine dayanan ve atipik istihdam modeli olan evde çalışma kavramına ilişkin çeşitli tanımlar yapılabilmektedir. Söz konusu tanımlara göre evde çalışma, bir işveren veya aracı için işçinin kendisinin seçtiği bir yerde genellikle de kendi evinde, yalnız veya aile üyeleri ile birlikte işverenin doğrudan bir yönetim/denetimi olmaksızın ücret karşılığı bir malın üretilmesi veya bir hizmetin sunulmasıdır (Civan, 2010: 528; Koç, 2001: 7; Özdemir, 1997: 129; Süzek, 2001: 29; Tuncay, 1995: 73; Villegas, 1990: 425).

Öğretide yapılan tanımın dışında evde çalışmanın Türk Hukukunda yer alan düzenlemelerde nasıl tanımlandığını da incelemek gerekmektedir. Evde çalışma kavramı yeni Türk Borçlar Kanunu'na kadar ayrıntılı bir düzenlemeye kavuşturulamamıştır. 818 sayılı ve şu anda yürürlükte bulunan Borçlar Kanunu'nun 322. maddesindeki düzenlemeden evde çalışma kavramına ilk kez yer verildiğini görebiliyoruz. Söz konusu hükme göre, *“İşçi parça üzerine yahut götürü çalışıp da iş sahibinin nezareti altında bulunmaz ise işlenen madde ve işin akit mucibince icrası noktasından mesuliyeti hakkında istisna akdine dair hükümler, kıyasen tatbik olunur”*. Bu hüküm dışında Torba Yasa Tasarısı'nda⁵⁸ da bir düzenleme yer almıştır. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 14. maddesine eklenmek üzere düzenlenen hükümde uzaktan çalışma tanımlanmıştır fakat yasalaşamamıştır. Şöyle ki, *“işçinin, ücret karşılığı işverenin belirlediği bir malı veya hizmet üretmek amacıyla bir veya birden fazla işverene bağlı olarak ancak işverenin denetimi dışında ve genellikle işçinin kendi evinde iş görme edimini sunduğu yazılı sözleşmeye dayalı iş ilişkisi”* uzaktan çalışmayı ifade etmektedir. Ancak söz konusu düzenlemenin ağırlıklı olarak tele çalışma kavramını açıkladığını görmekteyiz.

Evde çalışma ile ilgili diğer bir hüküm, 4857 sayılı İş Kanunumuzun 4/I-d bendinde yer almaktadır. Söz konusu hükme göre, bir ailenin üyeleri veya üçüncü dereceye kadar (üçüncü derece dâhil) hısımları arasında dışarıdan başka biri katılmayarak evlerde ve el sanatlarının yapıldığı işlerde çalışanlar İş Kanunu kapsamı dışındadırlar.

Son olarak evde çalışma ile ilgili yapılan en ayrıntılı düzenleme, yeni 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda “Evde Hizmet Sözleşmesi” başlığı altında yer almaktadır. Kanunun 461. maddesinde

süreyle sağlamak zorundadır. İşçinin bir yılı aşan her hizmet yılı için söz konusu süre, dört haftayı aşmamak üzere ikiye gün artırılır.

İşveren, işçinin gebeliğinde ve doğum yapması durumunda da aynı edimleri yerine getirmekle yükümlüdür”.

⁵⁷ Firmalara örgü, nakış, tekstil ürünlerinin temizliği, tamamlanması, çeşitli elektronik aksamın montajı, çeşitli ürünlerin ambalajlanması, oyuncak yapımı gibi işler de örnek olarak sayılabilir (Civan, 2010: 528; Keskin, 2008: 215; Mollamahmutoğlu, 2011: 410).

⁵⁸ Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı'nın 61. maddesi.

evde hizmet sözleşmesinin tanımı yapılmıştır. Söz konusu tanıma göre, evde hizmet sözleşmesi işverenin verdiği işi, işçinin kendi evinde veya belirleyeceği başka bir yerde, bizzat veya aile üyeleriyle birlikte bir ücret karşılığında görmeyi üstlendiği sözleşmedir.

Çalışmamızda şimdiye kadar evde çalışma ile ilgili genel bilgiler yanında, uluslararası sistemlerde de evde çalışmanın nasıl tanımlandığına değinilmesi gerekmektedir.

B. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün Evde Çalışma Kavramı

Uluslararası Çalışma Örgütü 1996 yılında evde çalışanları korumayı amaçlayan 177 sayılı Evde Çalışma Sözleşmesini⁵⁹ ve aynı tarihli 184 sayılı Evde Çalışma Tavsiye Kararını⁶⁰ kabul etmiştir. 177 sayılı sözleşme henüz yedi ülke⁶¹ tarafından onaylanmıştır.

177 sayılı sözleşme ve 184 sayılı tavsiye kararına göre, evde çalışma, ulusal yasa, tüzük ve mahkeme kararları uyarınca bağımsız çalışma için gerekli olan özerklik ve ekonomik bağımsızlığa sahip olmayan kişi tarafından,

(i) işverenin işyeri dışında belirlediği diğer yerlerde veya kendi evinde,

(ii) ücret karşılığında,

(iii) malzeme, donanım ve diğer girdilerin, kendisi, işveren veya aracı tarafından temin edilmesine bakılmaksızın, işverenin belirlediği bir malı veya hizmeti üreten kişinin çalışması şeklinde tanımlanmıştır (Kandemir, 2011: 75).

Evde çalışanlar, “işyeri dışında çalışanlar”, “ev temelli çalışanlar” veya “parça başına çalışanlar” olarak adlandırılmaktadır. Ancak evde çalışmayla aynı anlama gelen “işyeri dışında çalışanlar” dışındaki terimler evde çalışmanın farklı yönlerini vurgulamakta fakat evde çalışanlar kategorisini tam olarak tanımlamaya yeterli olmamaktadır (Eyrenci ve Bakırcı, 2000: 24).

Uluslararası Çalışma Örgütü evde çalışanın iş görme edimini ifa edeceği yeri belirlerken kişinin kendi evi ile sınırlandırmamış, işverenin işyeri dışında kendi seçtiği herhangi bir yeri de evde çalışma kapsamına dahil etmiştir. Sözleşmede yer alan söz konusu tanımın evde çalışma kavramını genişlettiği ve tele çalışmayı da içerdiği düşünülebilir (Civan, 2010: 530; Kandemir, 2011: 77; Soysal 2006, s. 147). Ancak sözleşmede tanımlanan evde çalışma daha çok imalat sanayiinde, tekstil sektöründe veya ambalaj ve zarf doldurma gibi servis işlerinde uygulanan geleneksel ev çalışmasını ifade etmektedir (Soysal, 2006: 147).

Anılan sözleşmeye göre işveren ise, doğrudan ya da –ulusal mevzuatta aracı olsun ya da olmasın- bir aracı yoluyla, iş organizasyonu ile ilgili olarak, eve iş veren gerçek veya tüzel kişi olarak tanımlanmıştır.

Üzerinde durulması gereken diğer bir husus, UÇÖ sözleşmesinde düzenlenen işveren tanımında yer alan araçlarla ilgili düzenlemelerdir. Yukarıda da değindiğimiz üzere işveren tanımlanırken araçların ulusal mevzuatta düzenlenmiş olup olmadıklarına bakılmaksızın işverenlik

⁵⁹http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:130170109754293::NO:12100:P12100_ILO_CODE:C177:NO#A18 (26.02.2012).

⁶⁰http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:1370322074981373::NO:12100:P12100_ILO_CODE:R184:NO (26.02.2012)

⁶¹ 29.03.2012 tarihi itibarıyla onay tarihine göre söz konusu devletler sırasıyla, Hollanda, İrlanda, Finlandiya, Arjantin, Arnavutluk, Bulgaristan, Bosna –Hersek’tir (http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11300:581059295386818::NO:11300:P11300_INSTRUMENT_ID:312322 (29.03.2012)).

sıfatının tespit edileceği belirtilmiştir. Sözleşmenin 8. maddesinde evde çalışmada aracı kullanılmasına izin verildiği hallerde, işverenin ve aracılardan kişisel sorumluluklarının, ulusal uygulamalara uygun olarak yasa yoluyla veya mahkeme kararlarıyla belirleneceği hükmüne yer verilmiştir (Eyrenci ve Bakırcı, 2000: 47).

Evde çalışma sisteminde işverenler tek tek evde çalışanlarla muhatap olmak yerine ekip başı olarak adlandırılan aracılardan çalışmayı tercih etmektedirler. Aracılar evde çalışanın işverenden iş almasını ve işi teslim etmesi konusunda araya girerek evde çalışma sistemine dahil olmaktadır. Ancak aracılardan evde çalışanları iş sözleşmesiyle çalıştırmazlar ve onların edimlerini de taahhüt etmezler. Genellikle gördükleri hizmetin karşılığı olarak işverenden parça başı ücret alırlar (Centel, 1994: 245; Civan, 2010: 530; Kandemir, 2011: 77). Sayılan sebepler dolayısıyla, aracılardan alt işveren veya takım kılavuzu olarak nitelendirilmeleri de mümkün değildir.

Temmuz 2012’de yürürlüğe girecek olan Türk Borçlar Kanunu’nun 404. maddesinde yer alan düzenleme, aracılardan işçi olarak kabulüne dair hükümler içermektedir. “Aracılık ücreti” başlığını taşıyan ve beş fıkradan oluşan 404. maddede belli işlerde aracılık yapması halinde işçiye ödenecek ücret düzenlenmektedir. Maddenin birinci fıkrasında, işçiye belli işlerde aracılık yapması karşılığında işverence bir ücret ödenmesi kararlaştırıldığı takdirde, işçinin istem hakkının, aracılık yapılan işlemin üçüncü kişi ile geçerli olarak kurulduğu anda doğacağı belirtilmektedir. Ayrıca maddenin dördüncü fıkrasında, işçiye, kendisine ödenecek aracılık ücretinin hesabını tutma yükümlülüğü sözleşmeyle getirilmemişse, işverenin ücretin muaccel olduğu her dönem için, işçiye yazılı hesap verme yükümlülüğü bulunmaktadır. Yeni Borçlar Kanunu’nda yer alan bu düzenleme ile evde çalışmada kullanılan aracılardan işçi olarak kabul edileceği sonucuna varılmaktadır.

C. Evde Çalışma Kavramının Benzer Kavramlardan Farkı

1. Benzer kavramlardan farkı

Evde çalışma, özellikle ev hizmeti kapsamındaki çalışmayla karıştırılmaktadır. Ev hizmeti olarak bilinen çalışma, bir evin günlük yaşayışı için yürütülen hizmet olarak tanımlanabilir (Mollamahmutoglu ve Astarlı 2011: 410). Dolayısıyla ev hizmetlerinde çalışanlar, evin sahibi ya da kiracısı için iş görmektedir (Civan, 2010: 529). Ev hizmetlerinde çalışanlar genellikle, aşçı, şoför, çocuk bakıcısı gibi bedeni çalışmayı gerektiren ya da hastabakıcı, özel sekreter, özel ders verenler gibi fikri çalışmayı gerektiren işleri görebilirler (Karadeniz 2008: 178). Bir örnekle açıklamak gerekirse, işverence satılması amacıyla evinde yiyecek hazırlayan işçiler evde çalışan kapsamında değerlendirilecektir. İş görme edimini yerine getirdiği ev sahibi veya kiracıları için yiyecek hazırlayan işçiler ise ev hizmetlerinde çalışanlar olarak kabul edilecektir (Civan, 2010: 529).

Ev çalışmasında karşılaşılan diğer bir sorun, evde çalışanın alt müteahhit ve bağımsız çalışandan ayırt edilmesidir. Alt müteahhitlik ilişkisinden farklı olarak evde çalışmada çalışan işi bitirdiğinde, ürünün kalitesine bakılmaksızın, tespit edilmiş ücreti alır. Oysa müteahhidin yaptığı iş işverenin önceden belirlediği kalitede değilse ödenecek ücrette değişiklik söz konusu olabilir (Ruiz, 1992: 202). Evde çalışanı bağımsız çalışandan ayıran unsur ise şudur: Ev çalışmasında ev çalışması yapan ortaya çıkan ürünü doğrudan tüketiciye, pazara arz etmemektedir. İş bitince kendisinden bu işin görülmesini isteyen kişiye teslim etmektedir. Oysa bağımsız çalışanlar, ürünü evde üretse bile, ürettiği ürünü doğrudan tüketiciye pazarlamaktadır (Ruiz, 1992: 202).

2. Tele çalışmadan farkı

Evde çalışan, bir veya birden fazla işveren için kendi evinde veya seçtiği bir çalışma yerinde yalnız veya aile üyeleri ile birlikte ücret karşılığı mal ve hizmet üreten kişidir (Engin, 2000: 270; Sözek, 2008: 251). Tele çalışan ise, teknolojik araçları kullanmak suretiyle, evde ya da tele çalışma

için özel olarak düzenlenmiş tele merkezlerde ya da gezici olarak mal veya hizmet üretme işini yerine getiren kişidir. Örneğin evde ücret karşılığı çeviri yaparak evde çalışma kapsamında çalışan bir kişinin ara sıra bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanması, çevirileri işverenine elektronik posta yoluyla göndermesi çalışmanın tele çalışma olarak kabulünü gerektirmeyecektir. Eğer çalışan evinden internete bağlanarak işveren ile yurtdışındaki müşteriler arasında iletişimi sağlamak amacıyla çeviri hizmeti sunuyorsa bu takdirde tele çalışmanın bulunduğu sonucuna ulaşılabilecektir (Civan, 2010: 537).

Evde yapılan çalışmalarda, parça başına çalışma yapılmakta ve ücret de parça başına ödenmektedir (Engin, 2000: 271; Özdemir, 1997, 144-145; Uşan, 2003: 61). Oysa tele çalışmada çoğu zaman işin niteliği zamana göre ücret ödenmesini olanaklı kılmaktadır.

II. EVDE ÇALIŞMADA KADIN İSTİHDAMI

A. Genel Olarak Kadın İstihdamı

Tarihsel gelişim süreci içinde kadın, insanlığın başlangıcından itibaren çalışma yaşamının içinde çeşitli şekillerde yer almıştır. Her dönemin kendine has özelliklerine göre değişen tür ve statülerde kadın, kendine ya da başkasına ait topraklarda, el ve ev sanatlarında ücretli, ücretsiz, özgür ya da köle olarak istihdam edilmiş, sürekli bir gelir kazanmak amacıyla ekonomik faaliyetlerde bulunmuştur. Günümüzde ise kadının ücretli iş gücüne katılması 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Sanayi Devrimi ile gerçekleşmiştir (Koyuncu, 2006: 34).

Türkiye’de kadınların çalışma yaşamına katılmaları özellikle I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında erkeklerin cepheye gitmeleri nedeniyle yaşanan ekonomik sıkıntıların aşılması amacıyla olmuştur.

Günümüze kadar kadın istihdamı artarak devam etse de, kadınların çalışma yaşamında karşılaştığı sorunlar da artmaya devam etmektedir. Kadınların karşılaştığı en önemli üç sorundan birincisi; özellikle evli olan çalışan kadınlardan çalışma yaşamından çekilmeleri yolunda toplumda beliren genel kanı. İkincisi; kadınların gebelik, doğum, çocukların bakımı vb. nedenlerle erkeklerden daha az süreli çalışmaları olmuştur. Üçüncüsü ise; işverenlerin eşit davranma borcuna aykırı davranarak, kadınları erkeklere kıyasla daha düşük ücretlerle, daha düşük statülü işlerde çalıştırmalarıdır (Koyuncu, 2006: 35).

Evde çalışma sistemi içerisindeki cinsiyet dağılımına bakıldığında ise evde çalışmanın kapsadığı çalışma grupları ve uygulandığı sektörler bakımından heterojen bir niteliği olduğu görülmektedir (Erdut, 2011: 56). Gerçekten erkekler de evde çalışmakta, ayrıca hizmet sektöründeki işler de evlerde görülmeye başlamaktadır.

Evde çalışanların büyük bölümünü kadınların oluşturduğu bir gerçektir (ILO, 2002: 43). Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kişiler kendi girişimleriyle evlerini ekonomik faaliyete uygun hale getirme eğilimindedirler. Bunun için kadınların belirleyici rolünden yararlanılmaktadır (Erdut, 2011: 57). Çocukları ve aile sorumlulukları nedeniyle gün boyu evlerinde bulunmaları gereken kadınların oranı, Dünya’da evde çalışanların yarısından fazlasını oluşturmaktadır (Cunningham ve Gomez, 1999: 7). Avrupa Birliği’nde ise evde çalışanların yüzde 80-90’ını kadınlar oluşturmaktadır. İrlanda, İtalya, İngiltere ve Hollanda’da evde çalışanların yüzde 95’i, Fransa’da yüzde 84’ü, İspanya’da yüzde 75’i kadındır. Hindistan’da evde çalışmaya katılanların yüzde 84’ü, Endonezya ve Filipinlerde ise yüzde 80’den fazlası kadındır (Erdut, 2011: 58).

B. Kadınların Evde Çalışmalarının Gerekçeleri

Kadınların evde çalışmasının tipik nedeni, çocuk bakımı ve ev işleri, hasta veya yaşlı aile üyelerinin bakımı gibi sorumluluklarını evde çalışma ile bağdaştırabilmeleridir (Erdut, 2011: 64;

Eyrenci ve Bakırcı, 2000: 16). Diğer yandan, işverenlerin özellikle evli ve az eğitilmiş kadınları işletmelerde çalıştırmayı tercih etmemeleri de kadınları evde çalışmaya yönlendiren bir etkidir. Gerçekten toplumsal normlar yüzünden evli kadınlar için çalışma seçenekleri sınırlandırılmaktadır (Lavinas vd., 1999: 7). Başka bir açıdan değerlendirildiğine ise evde çalışma uygulayan işveren daha çok güven veren evli ve çocuk sahibi kadınları çalıştırmayı tercih etmektedir. Çünkü geleneksel faaliyetlerinin özellikleri kadın evde çalışanlarda, öz disiplin, taahhüt ve ciddiyet gibi değerlerin yüksek olmasını sağladığı inancı yerleşmiştir (Lavinas vd., 1999: 7). Buna bağlı olarak da, gıda ve giyim sektörlerinde kadınların yapmakta oldukları işlerin zaten günlük yaşantılarının bir uzantısı olarak kabul edilmesi ve bu nedenle kadınlar tarafından yapılmasının daha uygun olacağının düşünülmesi de kadınların evde çalışma gerekçesini oluşturmaktadır.

Ayrıca yapılan bazı araştırmalar kadınların işe devamsızlık, geç kalma ya da iş değiştirme oranlarının düşük olduğunu ortaya koymuştur. Bu da işverenleri kadın işgücünü tercih etmeye iten bir neden olarak düşünülebilir (Koyuncu, 2006: 35).

Kadınların ev içinde çalışmayı tercih etme nedenlerinden bir diğeri de, eşlerinin dışarıda çalışmalarına izin vermemesi şeklindeki ataerkil tutumdur. Söz konusu tutumun nedeni, işyerlerinde yaygın olan cinsel taciz olaylarının varlığı ve işyerlerinde kadınların “kolay av” olarak nitelendirilmeleri şeklinde kadınlar tarafından dile getirmiştir (Eyrenci ve Bakırcı, 2000: 16).

Evde çalışanların çoğu geniş aileler halinde yaşadıkları için evde çalışma sisteminde kadınlar aile içi dayanışmadan da yararlanmaktadır. Dayanışma aynı zamanda, maliyetlerin azaltılması ve çalışanların sosyalleşmesi için işverenler tarafından da olumlu görülmektedir. Ayrıca bir ürün türünde uzmanlaşma işgücü becerilerini ve verimliliği de iyileştirmektedir.

C. Evde Çalışmanın Kadınlar İçin Sakıncaları

Evde çalışma işçiler için birçok sorunu ve sakıncayı da beraberinde getirmektedir. Bazı işlerin kadın işi olduğuna dair yaygın bir inanış vardır (Moore, 2006: 9). İşverenler kadınların özellikle “el işlerinde” daha yetenekli olduklarına dair toplumsal cinsiyete dayalı inanışlara sert biçimde bağlıdır. Bu nedenle, dikiş dikmek çoğu kültürde “kadın işi” olarak görülmekte ve kadınlar hazır giyim sektöründe çalıştırılmaktadır (Erdut, 2011: 65). Evde çalışan kadınların tercih edildiği bir başka sektör de dericilik endüstrisidir⁶².

Evde çalışmada en önemli sorun, evde çalışanların büyük bir bölümünün düşük ücret ve çoğu zaman asgari ücretin altında ücret almasıdır. Yapılan araştırmalarda da, Türkiye’de evde çalışanların en büyük şikâyetlerinin düşük ücret almaları olduğu belirtilmektedir (Lordoğlu, 1990). Başka bir araştırmada ise, ücretlerin düşüklüğü yanında, ücretlerini zamanında alamamaktan ve aracı kadınların kendilerine küçük taksitler halinde ödeme yapmalarından şikâyetçi olmuşlardır (Kümbetoğlu, 1990). Ancak ileride de bahsedeceğimiz üzere, yeni Borçlar Kanunu’ndaki düzenleme ile işçilerin ücretleri artık asgari ücretin altında kararlaştırılamayacaktır.

Evde çalışan kadınların düşük ücret almalarına rağmen çalışma saatleri çok yüksektir (Schneider De Villegas, 1990: 428). Evde çalışmada çalışma saatlerini kadınların kendilerinin belirmesi onların yararına gibi görünse de aynı zamanda çocuk bakmak ve ev işleriyle uğraşmak zorunda olmaları, çalışmaya ayrılan zamanla dinlenmeye ayrılan zaman ayrımının ortadan kalkmasına neden olmaktadır (Eyrenci ve Bakırcı, 2000: 19; Schneider De Villegas, 1990: 428). Kadınlar, ev işleri nedeniyle yitirdikleri zamanı sağlıklarının bozulması uğruna gecenin geç saatlerinde veya sabahın

⁶² Ekvator ve Dominik Cumhuriyetinde hem sahibinin, hem de çalışanlarının kadın olduğu aile işletmeleri ağırlıklı olarak giysi imalatı ve gıda ürünleri üretimi yapmaktadır (Erdut, 2011: 73).

erken saatlerinde çalışarak telafi etmeye çalışmaktadır. Özellikle ücretlendirmenin parça başına olması çalışan üzerinde daha fazla kazanma baskısı altına almaktadır. Bu nedenlerle, kadınlar için evde çalışma çok uzun saatlerle çalışmak anlamına gelmektedir.

Evde çalışmada kadınların karşılaştıkları diğer bir sorun, çalışan bireyler olmalarına rağmen eve kapanmalarıdır. Kadınların soyutlanması örgütlenmelerini de engellemekte, işgücünü parçalamakta ve pazarlık güçlerini ortadan kaldırmaktadır (Martino ve Wirth, 1990: 529).

Bununla birlikte, evde çalışan kadınların evde çalışmayı “çalışmak-iş” olarak görmediği bilinmektedir. Buna göre kadınlara yüklenen birincil roller “eş-anne” olduğundan dolayı kadınların kazançları çoğunlukla sadece hane gelirine katkı olarak görülmektedir (KSSGM Yayınları, 1998: 23). Birçok kadın işgücünün parçası olarak ücretli işlerde çalışırken, evde de kendisine yüklenen rolleri yerine getirerek (yemek, çocuk bakımı vs.) çifte iş yükünün altına girmekte ve buna rağmen elde ettikleri kazanç katkı niteliğinde kalmaktadır (Bhasin ve Khan, 2003:16; Koyuncu, 2006: 39). Hatta pek çok durumda da kendileri bu kazanç üzerinde söz sahibi olamamaktadırlar (Bhasin ve Khan, 2003:16; Koyuncu, 2006: 39).

III. EVDE ÇALIŞAN KADINLARIN HUKUKÎ KONUMLARI

A. Genel Olarak

Bir işverene bağlı olarak fakat işverenin denetimi olmaksızın ve işyeri dışında iş görmenin, evde çalışmanın ayrıcalığı özelliği olması, ev çalışanın hukukî niteliği konusunda farklı yaklaşımlara sebep olmuştur. Öğretide ev çalışanları “müteahhit” ya da “ alt müteahhit”, bazı yazarlarca “işçi benzeri” ve kimilerince de “işçi” olarak nitelendirilmiştir (Engin, 2000: 271; Mollamahmutoğlu ve Astarlı 2011: 410; Özdemir, 2000: 130). Öğreti ve uygulamadaki söz konusu çelişkiler, evde çalışma kavramının yasayla düzenlenmesi gereğinin önemini göstermiştir.

Evde çalışma kavramı kapsamında değindiğimiz tanımlara bakıldığında genel olarak söz konusu ilişkilerde çalışanların işçi sıfatına sahip olduğu görülmektedir. Nitekim Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 177 nolu sözleşmesinde evde çalışma tanımı yapılırken, çalışmanın bağımsız çalışma olarak nitelendirilebilecek kadar özerk ve ekonomik bağımsızlığa sahip olmayan kişi tarafından yapılması gereği vurgulanmıştır. Söz konusu düzenleme göz önüne alındığında, evde çalışanların işçi olarak kabul edildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bununla birlikte, sözleşmede adı geçen bağımsız çalışan kavramını açıklığa kavuşturmanın ulusal hukuklara bırakılması belirsizlik yaratmaktadır. Buna göre, ancak her ülkenin ulusal mevzuatına göre bağımsız çalışan olarak görülmeyen kişiler, evde çalışan olarak kabul edilebilecektir (Civan, 2010: 542; Turan ve Pakin-Akın, 2008: 189).

B. İşçi Benzeri

Evde çalışanların hangi hukuki statüye tabi olarak çalıştığının belirlenmesinde öncelikle taraflar arasındaki bağımlılık ilişkisinden ve söz konusu bağımlılık ilişkisinin düzeyinden hareket edilmelidir. Ancak bazı ülkelerde yasa koyucular hukuki statüsünün tespitinde tereddüt bulunan evde çalışanlar için özel bir düzenleme ile “işçi benzeri” kategorisini oluşturmuşlardır (Başterzi, 2007: 27). Fransa ve Almanya’da kabul edilen söz konusu uygulamalarda evde çalışanların işçi benzeri olarak nitelendirilmesinin sebebi, çalışanların ekonomik bağımlılık altında çalıştıkları için bağımsız çalışan niteliği, kişisel bağımlılık altında olmadıkları için de işçi niteliği taşımamalarıdır (Civan, 2010: 545; Däubler, 2010: 148; Ray ve Rojot, 2004: 120). Ayrıca belirtmek gerekir ki, bir kişinin bağımsız çalışan olarak nitelendirilebilmesi için üretim araçlarının maliki olması yanında kâr ve zararın da kişinin kendisine ait olması gerekmektedir (Güzel, 1997: 98). Bağımsız olarak çalışan kişi müşterilerini kendisi seçmekte ve ürünün piyasa fiyatını dilediği gibi belirleme serbestisine sahip olmaktadır (Civan, 2010: 547; Engin, 2000: 274) .

C. Bağımlılık İlişkisi

Yukarıda da ifade edildiği üzere, bağımlılık ilişkisi evde çalışanların işçi mi yoksa bağımsız çalışan mı oldukları yönünde yapılacak bir değerlendirmede belirleyici rol oynamaktadır. İş sözleşmesindeki bağımlılık ilişkisi, işverenin işçiye emir ve talimat verebilme imkânına sahip olduğu her halde mevcuttur (Mollamahmutoğlu ve Astarlı 2011: 304). Evde çalışanlara işlerini yaparlarken işveren tarafından, telefonla, faksla ve internet yoluyla emir ve talimat verilmesi olanağı bulunduğundan, bağımlılık ilişkisinin evde çalışma modelinde dışlandığı sonucuna varılamamaktadır (Güzel, 1997: 123; Mollamahmutoğlu ve Astarlı 2011: 412; Turan ve Pakin-Akın, 192).

Hukukî/kişisel bağımlılığın belirlenmesinde değerlendirilmesi gereken diğer bir ölçüt, işverenin gözetimi, denetimi ve onun talimatına uygun olarak işin görülmesi gerekliliğinin yanında, işverenin iş organizasyonu kapsamında iş görülmesidir⁶³. Bu takdirde çalışanlar işçi olarak nitelendirilebilecektir.

Evde hizmet sözleşmesi ile çalışan kişi ise, işverenin denetimi dışında iş görme edimini yerine getirmektedir. Bu bakımdan evde çalışan, belirli bir teknik bağımsızlığa sahip olsa bile bir işverene ait iş organizasyonu ile bütünleşmiş olması halinde hukukî/kişisel bağımlılık ilişkisinin varlığı kabul edilmelidir (Civan, 2010: 546; Mollamahmutoğlu ve Astarlı, 2011: 304). Bunun yanında, evde çalışma ilişkisinde, kişisel bağımlılık belli ölçüde var olmasına karşın, evde çalışanın işi işveren hesabına görmesi ve edim konusu üzerinde satıcı gibi tasarruf etme olanağına sahip olamaması işverene olan ekonomik bağımlılığın devam etmekte olduğunu göstermektedir (Berenstein ve Mahon, 2001, 74).

D. Türk Hukukundaki Durum

Evde çalışanlara işçi sıfatının tanınabilmesi için yasa koyucunun özel düzenlemesine ihtiyaç bulunmaktadır. 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun kabulüne kadar Türk Hukukunda evde çalışma düzenlenmiş değildi. Buna karşılık, evde çalışmaya ilişkin yasal dayanak olarak, yürürlükteki Borçlar Kanunu 322. maddesi kabul edilmiştir. Söz konusu madde gereğince, işverenin yönetimi ve gözetimi altında bulunmadan, parça başına çalışan kişi işçi olarak nitelendirilmektedir. Öğretideki bir görüş, genel hükümler çerçevesinde bakıldığında kişisel/hukukî bağımlılığın bulunmadığı, yaptığı işin sonucundan sorumlu olan parça başına çalışan bir çalışma ilişkisinin eser sözleşmesi olarak nitelenmesi gereğini öne sürmüştür (Engin, 2000: 274). Ancak, maddede sorumluluk konusunda eser sözleşmesine ilişkin hükümlerin kıyasen uygulanacağını ifade edilmesi, yasa koyucunun atipik bir iş sözleşmesini düzenlemeyi amaçladığını göstermektedir.

Yeni Borçlar Kanununun yürürlüğe girmesi ile tartışmaya yer bırakmayacak şekilde evde çalışanların işçi olarak kabul edilecekleri açıklığa kavuşmuştur. Zira, ilgili Kanunun 462. Maddesinde evde çalışanlar açıkça “işçi” olarak nitelendirilmiştir. Kanunun 469. maddesinde de “Pazarlamacılık sözleşmesine ve evde hizmet sözleşmesine ilişkin hüküm bulunmayan hâllerde, hizmet sözleşmesinin

⁶³ Yargıtay'ın çeşitli kararlarında vardığı sonuç da, işverenin iş organizasyonu kapsamında iş gördüğü tespit edilen çalışanların, sıkı bir bağımlılık ilişkisi olmasa da işçi olarak kabulüdür. Aynı yöndeki kararlardan birine göre, davacının konfeksiyon işyerinin zorunlu elemanı olarak satılan parçaların düzeltim işinde istihdam edildiğini, işyerinin çalışma saatlerine uygun olarak, davacının çıkacak işleri gördüğü ve görmek üzere hazır bulunduğu yönündeki iddianın davacı ve davalı tanıklarca doğrulandığını belirterek, düzeltim işinin; işyeri ve davacının evinde yapılmasının ve parça başına ücret ödenmesinin, işin iş sözleşmesi niteliğini etkilemeyeceğini, davacının belli bir işi işverenin emir ve talimatı doğrultusunda bir çalışma günü içerisinde yerine getirmek üzere hazır olması karşısında; davacının çalışma olgusu ve buna bağlı iş sözleşmesinin varlığının kabul edilmesi gerektiği yönünde hükme varmıştır (21. HD., 08.06.2000, 4584/4611; aynı yönde bkz: 21. HD., 21.01.1998, 5798/149).

genel hükümleri uygulanır” ifadesi yer almaktadır. Yeni Borçlar Kanunu’nda ayrıca eser sözleşmesi hükümlerinin kıyasen uygulanacağına değinilmese de, sonuçtan işçinin sorumlu olacağına dair açık bir hüküm getirilmiştir (TBK m. 463).

Evde çalışmanın, bağımsız bir girişimcilik değil de iş sözleşmesine dayanan bir iş ilişkisinin varlığını gösteren koşullarda yapıldığının hukuken sabit olduğu hallerde evde çalışanların İş Hukukunun işçileri koruyucu hükümlerinden yararlandırılmaları gereği, bazı İş Hukuku düzenlemeleri bakımından sorun doğuracak niteliktedir. Evde yapılan iş, İş Kanunu’nun 4/I-d bendi bağlamında bir ailenin üyeleri ve/veya üçüncü dereceye kadar hısımları arasında dışarıdan başka biri katılmayarak yapılan bir el sanatı işi ise, ev çalışanları işçi konumunda bulunsa dahi, kendilerine İş Kanunu hükümlerinin uygulanması söz konusu olamaz. Bu durumda aile bireyleri veya hısımların katılımı ile çalışanlar Borçlar Kanununa tabi olacaktır (Engin, 2000: 273). Söz konusu durumdan anlaşıldığı üzere evde çalışmanın iş mevzuatı içinde düzenlenmesi bütünlüğün sağlanması açısından gereklidir.

IV. EVDE HİZMET SÖZLEŞMESİNİN KURULMASI VE İŞYERİ

A. Evde Hizmet Sözleşmesinin Kurulması

01 Temmuz 2012’de yürürlüğe girecek olan, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu’nun⁶⁴ üçüncü ayırımında 461. maddede, “Evde Hizmet Sözleşmesi” düzenlenmiştir. Evde hizmet sözleşmesinin, hizmet sözleşmesinin özel bir türü olarak (Berenstein ve Mahon, 2001: 75) Kanunda düzenlenmesi ile evde çalışma hukukumuzda ilk defa bir düzenleme konusu yapılmış olmaktadır. TBK. m. 461’e göre: *“Evde hizmet sözleşmesi, işverenin verdiği işi, işçinin kendi evinde veya belirleyeceği başka bir yerde, bizzat veya aile bireyleriyle birlikte bir ücret karşılığında görmeyi üstlendiği sözleşmedir”*.

Bir görüşe göre, evde çalışma kural olarak parça başına çalışma olduğu için belirli bir edimin ifa edilmesiyle sözleşme sona erecektir, ancak işverenin birbirini takip eden parça başı işler vermesi halinde belirsiz süreli iş sözleşmesinden söz edilebilecektir (Engin, 2000: 275). İş Kanunu’na göre, belirli süreli iş sözleşmesi yapılırken objektif nedenlerin varlığı aranmaktadır (İK m. 11). Belirli bir işin tamamlanması 11. maddeye göre objektif neden olarak belirlenmiştir. Ancak işçiye parça başına ücret üzerinden iş veriliyor olmasının, “belirli bir işin tamamlanması” koşulunu sağladığı anlamına gelmeyeceği açıktır. Zira işveren işçiye süreklilik arz eden bir şekilde parça başına iş veriyor olabilir. İşçinin bu şekilde sürekli devam eden iş organizasyonu içinde iş görmesi, aradaki sözleşmenin belirli süreli iş sözleşmesi olmasını geçerli kılacak bir objektif nedenin olmadığını göstermektedir.

6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu’nun evde hizmet sözleşmesinin sona ermesini düzenleyen 468. maddesinde, işçiye deneme amacıyla bir iş verilmesi durumunda, aksi kararlaştırılmadıkça, sözleşmenin deneme için kurulmuş sayılacağı hükme bağlanmıştır. Maddenin ikinci fıkrasında ise, işçi, işveren tarafından aralıksız olarak çalıştırılıyorsa, aksi kararlaştırılmadıkça, sözleşmenin belirsiz süreyle yapılmış sayılacağı; diğer durumlarda ise, sözleşmenin belirli süreyle yapıldığı kabul edilmiştir. Söz konusu düzenleme gereğince, aksi kararlaştırıldığı takdirde, her parça başına iş verilmesi, belirli süreli iş sözleşmesinin kurulması için yeterli bir neden olarak görülebilecektir. Böylece söz konusu düzenleme ile iş hukukunda kurulması istisna olarak kabul edilen belirli süreli iş sözleşmesi, Borçlar Kanunu kapsamına giren işçiler için kural haline getirilmiş olacaktır (Civan, 2010: 550). Ancak belirli süreli iş sözleşmesinin kurulması için objektif nedenin varlığını arayan İş Kanunu bakımından, Borçlar Kanunu’nun 468. maddesini uygulamak, kanaatimizce İş Kanunu kapsamına giren işçiler bakımından söz konusu olamayacaktır.

⁶⁴ Resmi Gazete, 04.02.2011, 27836.

B. Evde Hizmet Sözleşmesi Kapsamında İşyeri Kavramı

Evde hizmet sözleşmesi ilişkisi kurulurken işyerinin sınırlarını belirlemek evde çalışanlara sosyal güvenlik haklarının tanınması bakımından önem taşımaktadır. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun 4/I-a bendine göre, sigortalılık niteliğinin kazanılması açısından işveren ile çalıştırılan arasındaki iş ilişkisinin iş sözleşmesine dayanması yeterli değildir; ayrıca, çalışmanın işverene ait bir işyerinde yürütülmesi gerekmektedir. Dolayısıyla işçiler, işlerini işverene ya da onun yerine geçen kimseye ait işyerinde değil de, evde çalışmada olduğu gibi kendi evlerinde görmekteyseler 5510 sayılı Kanun anlamında sigortalı sayılamayacakları sonucuna ulaşılabilir (Güzel vd., 2010: 101).

Yargıtay'ın bu konuda istikrar kazanmış kararlarına göre, iş sözleşmesinin öngördüğü iş görme edimini, işveren olduğu iddia edilen kişinin işyerinde yerine getirmeyen kimse sigortalı sayılmaz⁶⁵. Yargıtay'ın aynı yönde bir başka kararında, bir kimsenin sigortalı niteliği kazanabilmesi için, çalışma ilişkisinin iş sözleşmesine dayanmış olması yeterli değildir; bu kişinin edim olarak öngörülmüş çalışmasını işverene ait işyerinde yerine getirmesi de gereklidir⁶⁶.

Yargıtay'ın söz konusu görüşleri özünde isabetli olsa da, teknolojik ve ekonomik gelişmeler sonucu, işinin niteliği gereği işyeri dışında çalışmak zorunda kalanları da işverene ait işyerinde çalışanlar olarak kabul etmek gerekir (Güzel vd., 2010: 101). Gerçekten, işyeri kavramını, geleneksel anlamı dışında, ekonomik ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda iş organizasyonu ölçütünü göz önüne alarak değerlendirmek gerekmektedir. Böylece işverenin iş organizasyonu kapsamında çalışan bir işçi, diğer koşullar da varsa, sigortalı sayılmalıdır (Turan ve Pakin-Akın, 2008: 187; Uşan, 2003: 82). Nitekim İş Kanunu da söz konusu gelişmeleri göz önüne alarak, işyerini *“işyerine bağlı yerler, eklentiler ve araçlar ile oluşturulan iş organizasyonu kapsamında bir bütün”* olarak tanımlamıştır (m. 2/III). Yasanın gerekçesinde de iş organizasyonu ölçütü, *“teknolojik ve ekonomik gelişmeler bir işyeri çerçevesinde mal ve hizmet üretimi, pazarlama ve müşterilere sunulması yönünden çok yönlü ve yapısal değişiklikleri beraberinde getirmiş, bir işyerinin amacının gerçekleştirilmesinde işlerin görülmesi işyerinin kurulu bulunduğu “yerin” dışına taşmış, işveren, kurulan “iş organizasyonu” işçinin evine, bağımsız bir işyeri niteliğinde olmayan irtibat bürolarına veya yurt genelinde...işlerin yürütüldüğü bir örgütlenmeye kadar genişletmek gereksinimini duymuştur. Bu olgular dikkate alınarak ve Avrupa Birliğine üye devletlerdeki değerlendirme ve kavramsal gelişmeler göz önünde tutularak maddeye üçüncü fıkra hükmü eklenmiştir”* şeklinde açıklığa kavuşturulmuştur. Dolayısıyla *“iş organizasyonu”* ibaresi; belirli bir coğrafi mekânda kurulu dar anlamdaki işyerinin (büro, fabrika vb.) dışında çalışanların da işyerinin işçisi ve sigortalısı sayılması konusunda önemli bir ölçüt olarak dikkate alınmalıdır (Güzel vd., 2010, 102).

Yukarıda sayılanlar çerçevesinde Yargıtay'ın sigortalı sayılma için işin işverenin işyerinde yapılması koşulunu araması iş organizasyonu ölçütü gereğince geçerliliğini kaybedecektir.

İş Kanunu'nun 2. maddesinin ikinci fıkrasında işyeri tanımlanırken, teknik amaç birliği içinde faaliyet gösteren ve aynı yönetim altında örgütlenen yerler işyerine bağlı yer olarak kabul edilmiştir (Başterzi, 2007: 36). Dolayısıyla evde çalışanların işyeri dışında kalan ve iş gördükleri evleri veya kendi seçtikleri başka bir yer, işyerine bağlı bir yer olarak kabul edilmelidir (Civan, 2010: 553).

⁶⁵ 10. HD., 25.05.1984, 2729/2927 (Güzel vd., 2010: 101).

⁶⁶ 10. HD., 09.06.1983, 2938/3119 (Güzel vd., 2010: 101); aynı yönde karar için bkz. 10. HD., 27.03.2007, 16493/4738 (www.kazanci.com.tr, 02.04.2012).

Evde çalışanların çalıştıkları yerin işyeri olarak kabul edilmesinin önemi, ev çalışanının uğradığı kazanın iş kazası sayılmasında, iş sağlığı ve güvenliği hükümlerinin uygulanabilirliğinde ve Yargıtay uygulaması açısından sigortalı sıfatının belirlenmesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

V. EVDE HİZMET SÖZLEŞMESİNDE TARAFLARIN HAKLARI VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Evde hizmet sözleşmesi ile çalışanlar kendi belirledikleri yerden iş görme edimlerini yerine getirdikleri için, söz konusu atipik istihdam modelinin özellikleri nedeniyle tarafların hakları ve yükümlülüklerine İş Kanununun uygulanabilirliği sorunu gündeme gelmektedir. Bunun yanında, evde çalışma modelinin kendine özgü özellikleri de iş hukuku açısından bir takım sorunları beraberinde getirmektedir.

A. İş Görme

Yeni Türk Borçlar Kanununun 463. maddesine göre, işçi, işe zamanında başlamak, işi kararlaştırılan zamanda bitirmek ve çalışmanın sonucunu işverene teslim etmekle yükümlüdür. Söz konusu hüküm karşısında işçi, sözleşme ile belirlenen zamanda işe başlamak ve kararlaştırılan tarihte işi bitirme borcu altına girmektedir. Eğer sözleşmede işin teslimi için bir süre belirlenmemişse veya işin niteliğinden süre anlaşılmıyorsa, sözleşmenin yapılmasıyla işe başlanması gerekmektedir (TBK m. 90).

İşçi işe zamanında başlamaz veya sözleşmeye aykırı olarak işi geciktirirse, işveren teslim için kararlaştırılan süreyi beklemeden sözleşmeyi feshedebilecektir. Her ne kadar 463. maddede işverenin sözleşmeyi sona erdirebileceğinden söz edilmemişse de, işçinin iş görme borcunu yerine getirmemesi üzerine işverenin de derhal fesih hakkı olduğu kabul edilmelidir. Dolayısıyla İş Kanunu kapsamına giren evde çalışanlar açısından İş Kanunu'nun 25/II hükmü, Borçlar Kanunu kapsamında çalışanlar açısından ise haklı nedenle feshin düzenlendiği, yeni Borçlar Kanununun 435. maddesi uygulama alanı bulmalıdır (Engin, 2000: 278).

İşçinin iş görme borcu kapsamında işçinin sonuç sorumluluğuna da değinmek gerekmektedir. Sözü geçen 463. maddenin ikinci fıkrasındaki düzenlemeye göre, iş, işçinin kusuruyla ayıplı olarak görülmüşse işçi, giderilmesi mümkün olan ayıpları, masrafı kendisine ait olmak üzere gidermek zorundadır. Eser sözleşmesinde işin görülmesi sırasında ürünün ayıplı olacağı tahmin edilebiliyorsa, ürünün düzeltilmesi için bir süre verilmesi gerekmektedir (Eyrenci ve Bakırcı, 2000: 49). Ancak evde çalışma açısından öne sürülen bir görüşe göre, ürünün verilen sürede düzeltilmesinin mümkün olmaması halinde, işçinin kusuru da varsa, işveren derhal fesih hakkını kullanabilecektir (Engin, 2000: 278). Ayrıca belirtmek gerekir ki, maddede belirtildiği üzere, ayıplı işin düzeltilmesi büyük bir masraf gerektirmiyorsa işçinin masrafı kendisine ait olmak üzere ayıbı düzeltmesi gerekmektedir. Burada üzerinde durulacak husus, maddede işverenin ayıplı iş nedeniyle işçinin ücretinde indirim yapabileceği yönünde bir düzenlemenin bulunmayışıdır. Eser sözleşmesine ilişkin bir hüküm olan ücretten indirim yapma, iş hukukunun özel karakterine uygun olduğu ölçüde uygulanabileceğinden, ücretten indirim yapılmayacağını kabul etmek isabetli olacaktır (Civan, 2010: 556; Engin, 2000: 281; Uşan, 2003: 91).

Ürünün tesliminden sonra taraflara düşen sorumluluk, 465. maddede hükme bağlanmıştır. Söz konusu maddeye göre, işveren, işçinin üreterek teslim ettiği ürünü inceler; varsa bulduğu ayıpları teslimden başlayarak bir hafta içinde işçiye bildirir. Aksi takdirde bu yükümlülüğü yerine getirmeyen işveren ürünü mevcut durumuyla kabul etmiş sayılır.

İş görme borcu kapsamında değinilmesi gereken diğer bir husus da, işverenin işçiye iş verme borcu olup olmadığıdır. İş Kanunu'nun 24/II-f bendinde, ücretin parça başına veya iş tutarı üzerinden

ödenmesi kararlaştırılıp da işveren tarafından işçiye yapabileceği sayı ve tutardan az iş verildiği hallerde, aradaki ücret farkı zaman esasına göre ödenerek işçinin eksik aldığı ücret karşılanmazsa yahut çalışma şartları uygulanmazsa işçinin sözleşmeyi derhal feshedebileceği düzenlenmiştir. Türk Borçlar Kanunu'nun 411. maddesinde de benzer bir düzenleme bulunmaktadır. Ancak iki düzenleme arasındaki fark 411. maddede işverenin iş verme zorunluluğunun, işçinin sadece bir işveren hesabına iş görmesi halinde uygulanabileceğinin düzenlenmesidir. İş Kanunun ilgili hükmünü uygulamak için ise sadece bir işveren hesabına çalışma koşulunun aranmasına gerek bulunmamaktadır.

B. Malzeme ve İş Araçları

Türk Borçlar Kanununun 413. maddesinde, işverenin işçiye iş görmesi için gerekli araçları ve malzemeyi sağlamakla yükümlü olduğu düzenlenmiştir. Ancak araç ve malzemenin işçi tarafından sağlanacağı sözleşmede kararlaştırılmışsa veya işçi tarafından sağlanacağı hususunda yerel adet varsa işverenin bu yükümlülüğünden söz edilemeyecektir. Ayrıca işçi işverenle anlaşarak kendi araç veya malzemesini işin görülmesine özgülerse, aksi anlaşmada kararlaştırılmadıkça veya yerel âdet bulunmadıkça işveren, bunun için işçiye uygun bir karşılık ödemekle yükümlüdür (TBK m. 413/II).

Evde çalışanlar bakımından, malzeme ve iş araçları işveren tarafından sağlanmışsa, işçi bunları gereken özeni göstererek kullanmak, bundan dolayı hesap vermek, ayrıca kalan malzeme ile iş araçlarını da işverene teslim etmekle yükümlüdür (TBK m. 464/I). Aynı sonuca İş Kanununun 25/II-1 bendinde hükme bağlanan, “... işyerinin malı olan veya malı olmayıp da eli altında bulunan makineleri, tesisatı veya başka eşya ve maddeleri otuz günlük ücretinin tutarıyla ödeyemeyecek derecede hasara ve kayba uğratması” ifadesiyle ulaşmak da mümkün olmaktadır.

Türk Borçlar Kanunu'nun 464. maddesinin ikinci ve üçüncü fıkralarında, işçinin işi görürken, kendisine teslim edilen malzemenin veya iş araçlarının bozuk olduğunu belirlemesi üzerine, durumu hemen işverene bildirmesi ve işe devam etmeden önce, onun talimatını beklemesi gerekliliği düzenlenmiştir. Ayrıca işçinin, kendisine teslim edilen malzeme veya iş araçlarını kendi kusuruyla kullanılmaz hâle getirmesi durumunda, işverene karşı onun kullanılmaz hâle geldiği gündeki rayiç bedeli kadar sorumlu olduğu da maddenin devamında düzenlenen bir husustur.

C. Ücret

1. Genel olarak ücret borcu

Evde yapılan çalışmalarda ücret, genel olarak işin niteliğine uygun olarak üretilen mal birimine veya işin miktarına göre işçiye parça başı şeklinde ödenmektedir (Civan, 2010: 559; Koç, 2001: 45; Uşan, 2003: 61). Gerçekten parça başına ücret sisteminde işçi becerisi ve hızlı çalışması sonucunda daha fazla kazanmakta, işveren ise işin tam karşılığını ödemek durumunda kalmaktadır (Engin, 2000: 281). Ancak parça başına ücret sistemi önemli sakıncaları da beraberinde getirmektedir. Şöyle ki, çeşitli nedenlerle çalışmanın yavaşlaması ya da işverence işçiye yeteri kadar iş verilmemesi durumunda parça başına ücretin zamana göre ücretin altına düşebilmesi mümkündür (Engin, 2000: 282). Parça başına ücret sisteminin diğer bir sakıncası, işçiye aşırı çalışmaya özendiren söz konusu sistemin işçilerin iş kazasına uğrama ve çeşitli hastalıklara yakalanma riskini artırmasıdır (Engin, 2000: 282).

Söz konusu sakıncaları gidermek amacıyla iş hukuku uygulamasındaki gibi karma ücret sisteminin evde çalışma sistemine de uygulanması isabetli olacaktır. Karma ücret sisteminde, işçi parça başına çalışsa dahi kendisine asgari bir saat ücreti garanti edilmeli veya zamana göre ücret almakla birlikte, önceden belirlenen sayıdan fazla iş yapması halinde prime hak kazanmalıdır (Civan, 2010: 559; Engin, 2000: 282). Kaldı ki, ülkemizde parça başına ücretle çalışan işçinin, alacağı ücret seviyesinin korunmasına yönelik yukarıda bahsettiğimiz Borçlar Kanunu m. 411 ve İş Kanunu m.

24/II-f hükümleri mevcuttur. Söz konusu hükümler gereğince, parça başı çalışan işçiye işveren tarafından yeterli işin verilmediği hallerde, aradaki ücret farkını zaman esasına göre ödenecektir. Dolayısıyla evde çalışan işçinin Borçlar Kanunu veya İş Kanunu kapsamında çalışması fark etmeksizin, işçiye ödenecek ücret asgari ücretin altına düşmeyecektir.

2. Ücretin ödenme zamanı ve işçiye hesap özeti verilmesi

Türk Borçlar Kanunu'nda ücretin, işçinin aralıksız çalıştırılması halinde, on beş günde bir veya işçinin rızasıyla ayda bir; aralıklı çalıştırılması halinde, ise ürünün her tesliminde ödeneceği belirtilmiş (m. 466/I).

İş Kanununda ve Türk Borçlar Kanunu'nun "genel hizmet sözleşmesi"ne ilişkin düzenlemelerinde, aksine âdet bulunmuyorsa, işçiye ücretin en geç ayda bir ödeneceği, fakat sözleşmelerle daha kısa ödeme sürelerinin belirlenebileceği hükme bağlanmıştır (İK m. 32/IV; TBK m. 406/I).

Söz konusu düzenlemelerden yola çıkarak ifade etmek gerekir ki, 466/1 hükmü sadece işçinin bizzat veya aile üyeleriyle birlikte evde üstlendiği el sanatları işleri için uygulanabilecektir. Zira, yukarıda da belirttiğimiz üzere, iş ilişkilerine uygulanan özel kanun niteliğindeki İş Kanunu'nda ücretin ödenme zamanı açıkça düzenlenmiştir.

Türk Borçlar Kanunu'nun 466. maddesinin ikinci fıkrasına göre ise, her ücret ödemesinde işveren tarafından işçiye, bir hesap özeti verilecek ve bunda, varsa kesintilerin miktarı ile sebebi gösterilecektir.

3. İşçinin çalışmasının engellenmesi hâlinde

Türk Borçlar Kanunu'nun 467. maddesi gereğince, *"İşçiyi aralıksız biçimde çalıştıran işveren, ürünü kabulde temerrüde düştüğü veya işçinin kişiliğinden kaynaklanan sebeplerle ve kusuru olmaksızın çalışma engellendiği takdirde, hizmet ediminin engellenmesi durumundaki ücret ödenmesine ilişkin hükümler gereğince, ona ücretini ödemekle yükümlüdür. Diğer durumlarda işveren, bu hükümlere göre ücret ödemekle yükümlü değildir"*. Görüldüğü gibi, işçiyi aralıksız biçimde çalıştıran işverenin, işçi tarafından kendisine sunulan ürünü kabulden kaçınırsa ücret ödeme yükümlülüğü altına girmesi söz konusu olacaktır. Aynı Kanunun 408. maddesinde düzenlenen işverenin temerrüdü hükmü, özel bir uygulama olarak evde hizmet sözleşmesi bakımından 467. maddede karşımıza çıkmaktadır (Civan, 2010: 560). Dolayısıyla işçinin bu engelleme sebebiyle yapmaktan kurtulduğu giderler ile başka bir iş yaparak kazandığı veya kazanmaktan bilerek kaçındığı yararlar ücretinden indirilecektir (TBK m. 408).

İşverenin ücret ödemekle yükümlü olduğu ikinci durum, işçinin kişiliğinden kaynaklanan sebeplerle ve kusuru olmaksızın çalışmasının engellenmesi halidir. Maddenin ikinci cümlesindeki düzenlemeye göre ise, işçi yukarıda belirtilen durumlar dışında iş görme borcunu yerine getirmese, işveren ona ücret ödemekle yükümlü olmayacaktır.

D. İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları

Evde çalışanlar her ne kadar iş organizasyonu kapsamında çalıştıkları için işçi sayılsalar ve bireysel ve toplu iş yasalarından diğer işçiler gibi yararlanma haklarına sahip olsalar da, dar anlamdaki işyerinin dışında iş görme edimlerini yerine getirdiklerinden, özellikle iş sağlığı ve güvenliği hükümlerinin uygulanmasında bir takım sorunlar ortaya çıkmaktadır.

İş Kanunu'nun 77. maddesinde işverene, iş sağlığı ve güvenliğini sağlamak amacıyla her türlü mesleki riski önleyecek önlemleri eksiksiz alma yükümlülüğü getirilmiştir. Bunun yanında, Türk Borçlar Kanunu'nun 417. hükmü göz önüne alındığında, işverenlerin işyerinde iş sağlığı ve

güvenliğinin sağlanması için gerekli her türlü önlemi almaları, araç ve gereçleri noksansız bulundurmaları beklenmektedir.

Evde çalışanlar açısından sorunu çözmek bağlamında, söz konusu çalışmanın niteliği gereği alınabilecek tüm iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınması gerektiği söylenebilecektir (Süzek, 2008: 255). Sırf işçi kendi belirlediği yerde çalışıyor diye işverenin sorumluluktan kurtulması söz konusu olamaz. Bu bağlamda, işverenin işçiyi koruyucu malzemeleri temin etmesi, makinelerin doğru kullanılması ve kullanımından doğacak tehlikeler konusunda işçilerin bilgilendirilmesi ve iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin verilmesi gerekmektedir (Engin, 2000: 143; Uşan, 2003: 96).

İşverenin işçiyi koruma ve gözetme borcu kapsamında iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini nasıl alacağı ve bunların uygulanmasını nasıl denetleyeceği de irdelenmesi gereken bir meseledir (Mollamahmutoğlu ve Astarlı, 2011: 414). Evde çalışanın çalışma yerinin kendi evi olması durumunda işverenin iş sağlığı ve güvenliği hükümlerini uygulamada işçinin özel yaşamına müdahalenin söz konusu olması gibi bir durum karşımıza çıkabilmektedir (Civan, 2010: 569). Ancak işçinin sadakat borcu kapsamında, iş organizasyonu kapsamında bulunan çalışma yerinde işverence iş sağlığı ve güvenliği denetiminin yapılmasına rıza göstermesi gerekmektedir.

E. Çalışma ve Dinlenme Sürelerinin Uygulanması

Evde çalışmanın özelliğinden kaynaklanan diğer bir sorun çalışma ve dinlenme sürelerine ilişkin hükümlerin uygulanmasında yaşanan zorluktur. Ancak uygulamada ve denetimde zorluk bulunması, çalışma ve dinlenme süreleri için düzenlenen kuralların evde çalışma modeline uygulanmayacağı anlamına gelmemelidir (Uşan, 2003, 129). UÇÖ'nün 184 nolu tavsiye kararında da bir işin tamamlanması için belirli bir tarihin tespit edilmiş olmasının evde çalışanın, diğer işçiler gibi günlük ve haftalık dinlenme sürelerinden yararlanmasına engel olmaması, ulusal mevzuatta evde çalışanın yıllık ücretli izin, ulusal bayram ve genel tatil günleri ve ücretli hastalık izni gibi hallerden nasıl yararlanacağını belirtmesi gerektiği ifade edilmiştir. Nitekim hukukumuzda, İş Kanununa İlişkin Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma Yönetmeliği'nin 4/III hükmü gereğince, *“parça başına veya yapılan iş tutarına göre ücret ödenen işlerde, fazla çalışma süresince işçinin ürettiği parça veya iş tutarının hesaplanmasında zorluk çekilmeyen hallerde, her bir fazla saat içinde yapılan parçayı veya iş tutarını karşılayan ücret esas alınarak fazla çalışma veya fazla sürelerle çalışma ücreti hesaplanır. Bu usulün uygulanmasında zorluk çekilen hallerde, parça başına veya yapılan iş tutarına ait ödeme döneminde meydana getirilen parça veya iş tutarları, o dönem içinde çalışılmış olan normal ve fazla çalışma saatleri sayısına bölünerek bir saate düşen parça veya iş tutarı bulunur. Bu yolla bulunan bir saatlik parça veya iş tutarına düşecek bir saatlik normal ücretin, yüzde elli fazlası fazla çalışma ücreti, yüzde yirmibeş fazlası fazla sürelerle çalışma ücretidir”*.

Yıllık ücretli izin, hafta tatili gibi dinlenme dönemlerinde de, evde çalışan işçilerin alacakları ücretin hesaplanmasında Hafta Tatili ve Ulusal Bayram Genel Tatil Ücreti Kanununa göre, işçinin ödeme dönemi hafta olarak belirlenmişse ve haftada altı gün çalışıyorsa, haftalık kazancının altıda biri, beş gün çalışıyorsa, kazancının beşte biri şeklinde hesaplanmaktadır (İK m. 49/II). Yıllık ücretli izne ise, iş sözleşmesinin devamı süresince ücrete hak kazanılan zamanların toplamının bir yıllık süreyi geçmesi halinde hak kazanacaktır.

SONUÇ

1975'te Meksika'da yapılan Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen ilk Uluslararası Kadın Konferansı'nda ortaya atılan en önemli iddialardan biri; gerçekleşen modernleşme sürecinin beklenen sonuçları getirmediği, özellikle cinsiyetler arasındaki farklılaşmayı arttırdığı ve özellikle kadınlar açısından olumsuz sonuçlar meydana getirdiğiydi. Buna göre kadınlar, daha önceden sahip oldukları pek çok haktan mahrum bırakılmış ve değişen çalışma ilişkileri ve teknolojik yenilikler nedeniyle

gerekli vasıf ve eğitim seviyesine sahip olmadıkları için kendilerini ya önemsiz kabul edilen işler yaparken ya da çalışma yaşamının dışında bulmaktadırlar. Bu sebeple, kadın çalışmasının çok yüksek oranda olduğu evde çalışma modelinin daha ayrıntılı özel düzenlemelere ihtiyacı vardır. Ülkemiz açısından da evde çalışanlara ilişkin düzenleme boşluğunun olduğu bir gerçektir. Bu bakımdan yasa koyucunun 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu ile “Evde Hizmet Sözleşmesi”ni düzenlemesi isabetlidir. Ancak, özel kanun niteliğinde olan 4857 sayılı İş Kanununda benzer düzenlemelere yer verilmesi Borçlar Kanunu’ndaki düzenlemelerle bütünlüğünün sağlanması amacıyla gereklidir.

Evde çalışanlar her ne kadar iş organizasyonu kapsamında çalıştıkları için işçi sayılsalar ve bireysel ve toplu iş yasalarından diğer işçiler gibi yararlanma haklarına sahip olsalar da, dar anlamdaki işyerinin dışında iş görme edimlerini yerine getirdiklerinden, özellikle iş sağlığı ve güvenliği hükümlerinin uygulanmasında bir takım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan özellikle iş sağlığı ve güvenliği denetiminin yapılabilmesi ve ayrıca çalışma ve dinlenme sürelerinin uygulanabilmesi için ayrıntılı bir yasal düzenlemeye ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Başterzi, S. (2007). *Çalışmanın kesintiye uğramasının sosyal sigorta ilişkisine etkisi*. Ankara.
- Bhasin, K. ve Khan, N.S.(2003). *Feminizm üzerine bazı sorular*. İstanbul: Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları.
- Berenstein, A. ve Mahon, P. (2001). *Labour law in switzerland*. Hague-London-Boston: Kluwer Law International.
- Centel, T. (1994). “Türkiye’de Yeni İstihdam Türleri ile İş İlişkilerinin Esnekleştirilmesi”(“Yeni İstihdam Türleri”). Çalışma Hayatında Esneklik/ Flexibilität im Arbeitsleben. İzmir: TİSK Yayınları.
- Civan E. O. (2010). İş hukukunda uzaktan çalışma (evde çalışma/tele çalışma). *Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, 26: 525-573.
- Cunningham, W., ve Gomez, C. R. (1999). The home as factory floor: Employment and remuneration of home-based workers, Prepared for the Latin American and Caribbean Annual Study: From Natural Resources to the Knowledge Economy, The World Bank.
- Däubler, W. (2010). Die offenen flanken des arbeitsrechts / iş hukukunun zayıf yönleri, (Çev. Vedat Laçiner). *Ali Güzel’e Armağan*, (1): 145-158.
- Engin, M. (2000). Türk iş hukukunda evde çalışma. *Prof. Dr. Turhan Esener’e Armağan. İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi*. Ankara: 269-287.
- Erdut, T. (2011). Toplumsal cinsiyet bakımından evde çalışma. *Çalışma Ve Toplum Dergisi*. 2011/2: 55-82.
- Eyrenci, Ö. Ve Bakırcı, K. (2000). *Dünyada ve Türkiye’de evde çalışma ve eve iş verme*. İstanbul: İTO Yayınları.
- Freeman, D. (2003). Homeworkers in global supply chains. *Greener Management International*. No. 43.
- Güzel, A. (1997). Fabrikadan internet’e işçi kavramı ve özellikle hizmet sözleşmesinin bağımlılık unsuru üzerine bir deneme. *Prof. Dr. Kemal Oğuzman’a Armağan. İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi*. Ankara: 83- 126.
- Güzel, A., Okur, A. R. Ve Caniklioğlu N. (2010). *Sosyal güvenlik hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

- ILO (2002). Women and men in the informal economy: a statistical picture. International Labour Office. Geneva.
- Kandemir, M. (2011). *İş hukuku sosyal güvenlik hukuku açısından tele çalışma*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Karadeniz, O. (2008). “Ev hizmetlerinde çalışanlar ve sosyal koruma sorunu”. İş Müfettişleri Derneği II. Çalışma Yaşamı Kongresi, Ankara.
- Keskin, D. (2008). “Kısmi süreli ve ev eksenli çalışmada kadının yeri ve sorunları”. İş Müfettişleri Derneği II. Çalışma Yaşamı Kongresi, Ankara.
- Koç, Y. (2001). *Eve iş verme*. Ankara.
- Koyuncu, A.G. (2006). acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/1914/2580.pdf (24.03.2012).
- KSSGM Yayınları (1998). Cumhuriyetin 75. yılında Türkiye’de kadının durumu. Ankara.
- Kümbetoğlu, B. (1990). “Kadın Çalışma ve Evde Üretim”, I. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri.
- Lavinas, L., Sorj, B., Linhares, L., Jorge A. (1999). Home work in brazil: new contractual arrangements. *SEED Series on Homeworkers in the Global Economy, Working Paper No. 7*, International Labour Office, Geneva.
- Lordoğlu, K. (1990). *İş verme sistemi içinde kadın işgücü üzerine bir alan araştırması*. İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.
- Martino, V.Di. and Wirth L. (1990). Telework: A New Way of Working and Living. *International Labour Review*, 129 (5).
- Mollamahmutoğlu, H. ve Astarlı, M. (2011). *İş Hukuku*. Ankara: Turhan kitabevi.
- Moore, J. (2006). Homeworking and work-life balance: does it add to quality of life? *Revue européenne de psychologie appliquée*. No. 56: 5–13.
- Özdemir, B. (1997). Ev çalışması. *Kemal Oğuzman’a Armağan. İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi*. Ankara: 127-150.
- Ray, J.and Rojot, J. (2005) A comparative study of the impact of electronic technology on workplace disputes: national report on France. *Comp. Labor Law&Pol’y Journal*. 24: 117-146.
- Ruiz Vega, L. (1992). Home work: towards a new regulatory framework? *International Labour Review*. 2. 131 vd. Soysal, T. (2006). Tele çalışma. *Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*. 9 (1). 133-165.
- Süzek, S. (2008). *İş hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Tuncay, A. C. (1995). “Çalışma süreleri ve istihdam türlerinde esnekleştirme”. Çalışma Hayatında Yeni Gelişmeler. Ankara: ÇMİS. 57-74.
- Turan, E. ve Pakin-Akın, E. (2008). Ev eksenli çalışanların sosyal güvenliği üzerine değerlendirmeler. *Sicil*. Aralık. 187-199.
- Uşan, F. M. (2003). *İş ve sosyal güvenlik hukuku uygulamasında parça başına ücret*. Ankara.
- Villegas Schneider de G. (1990). Home work: A case for social protection. *International Labour Review*. 129 (4). 423–439.

6. OTURUM

KADINA YÖNELİK ŞİDDET

ŞİDDET GÖREN KADINLAR: İLİŞKİYİ TERK YA DA KALMA KARARINI BELİRLEYEN ETKENLER

Oya B. ÇETİN*, Çiğdem KARA**

ÖZET

Eşinden şiddet gören kadınların konu edildiği bu çalışmada, kadınların eşlerini kalıcı olarak terk etme ya da kalma kararı vermelerinde rol oynayan etkenlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda aile içi şiddete maruz kalmış ve terk etme/kalma kararını alma sürecini yaşamış 10 kadınla sözlü tarih görüşmeleri yapılmış ve yorumlanmıştır.

Elde edilen bulgulardan, uzun bir süreç olan kadının terk etme/kalma kararında üç etkenin belirleyici olduğu anlaşılmıştır. Bunlar, kadının gördüğü şiddetin doğasının ve sıklığı, kadının benlik konumlandırması ve kadının yakın çevresinin uygulanan şiddeti algılayışdır. Ayrıca kadının eğitim düzeyi ve iş gücüne katılıp katılmamasının da terk/kalma kararının alınmasında ikincil öneme sahip olduğu saptanmıştır.

Çalışma sonunda, ev içi şiddetin çok yönlü sorgulanmasına olanak tanıyacak bir ya da birden fazla ölçme aracından yararlanılmasının şiddetin nedenlerinin anlaşılması ve çözümlenmesinde daha yardımcı olacağı ortaya çıkmıştır. Ayrıca kalıcı terk etme kararı veren kadınların, terk etme süreci deneyimi nedeniyle ihtiyaçlarının farklılaştığı anlaşılmıştır. Bu nedenle kadına destek verecek birimlerin uyguladıkları politikaları bu yönde gözden geçirmeleri ve daha etkili olmalarını sağlayacak biçimde esnek bir yapıya kavuşturulması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, aile içi şiddet, boşanma, şiddetin doğası.

BATTERED WOMEN: FACTORS EFFECTING THE DECISION OF PERMINANT LEAVING OR STAYING WITH THE RELATIONSHIP

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the factors effecting the decision of perminant leaving or staying with the relationship among battered women. 10 women' life stories who were subjected to domestic violence and experienced the process of decision making about leaving permanently or staying were interpreted.

Results show that permanent leaving or staying decision is a long process and three main factors are effective: the nature and the frequency of violence against women, self positioning of women, and women' close social environment's perception of violence. Moreover, women' education level and employment have secondary importance related to the decision making of permanent leaving or staying with the relation.

This study suggests that in order to understand and to analyze domestic violence needs multi-measuring instruments. Additionally, the needs of women who leave their partners permanently show differenciation; therefore, the support services should re-evaluation their policies and they need to have more flexiable structures to be able to more effective in their missions.

Key Words: Women, Domestic Violence, Divorce, The Nature of Violence

*Yard. Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, obcetin@anadolu.edu.tr

**Yard. Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, cigdemk@anadolu.edu.tr

GİRİŞ

Kadınların kendilerine şiddet uygulayan eşlerini kalıcı olarak terk etmeleri ve insan hakkı olarak şiddetten uzak bir yaşam kurma beklentisi ne dünyada ne de Türkiye’de tam olarak gerçekleşmektedir (Türkiye: Aile İçi, 2004: 5). Kadınların büyük bir kısmı eşleri tarafından farklı derecelerde saldırıya maruz kalmakta, hatta bir kısmı ölüme kadar varan ciddi fiziksel saldırılarla karşılaşmaktadır (Gordon, 2000; Rapor, 2003: 5-6; Miller, 2006; Mavili Aktaş 2006: 61). Eşlerinden şiddet gören kadınlar durumu büyük ölçüde gizlemekte, kültürel farklılıklar nedeniyle bazı davranışları şiddet olarak algılayıp değerlendirmemekte ya da yaşadıklarını yakın çevreleriyle paylaşırlar da eşlerini kalıcı olarak terk etme yoluna gitmemektedirler (Yoshihama, 1999; Sümer, 1998; Rittersberger-Tılıç, 1998). İlişkiyi terk etme sonucu kendilerinin ve çocuklarının hayatının tehlikeye gireceğini düşünen kadınlar şiddete dayanmaya çalışmaktadır (Davis, 2002). Eşlerini kalıcı olarak terk edenlerse daha büyük sorunlarla karşılaşmaktadırlar; bazıları kalıcı terk sonrası dahi şiddet görmeye devam ederken (McFarlane vd., 1999), bazıları çocukları nedeniyle şiddet uygulayan eşlerle iletişimini devam ettirmektedirler (Campbell, 1998; Davis, 2002; Hyden, 2005).

Kadınların şiddet uygulayan eşi kalıcı olarak terk etme ya da evliliği sürdürme kararında belirleyici olan etkenlerin saptanması, aile içi şiddete maruz kalan kadınlara evlilikleri/beraberlikleri süresince ve sonrasında yardım etmek amacıyla geliştirilecek politikalar ve sunulan hizmetlerin kalitesinin artması açısından önemlidir (Johnson ve Ferraro, 2000). Bu çalışmanın genel amacı söz konusu alana küçük de olsa bir katkı sağlanmasıdır. Amaç doğrultusunda eşleri tarafından ev içi şiddete maruz kalmış bir grup kadının eşlerini kalıcı olarak terk etme ya da evliliği sürdürme kararlarında belirleyici olan etkenler ve ortaya çıkan kararlarla ilgili kalıplar incelenmektedir. Çalışmaya konu edilen ve sözlü tarih yöntemiyle görüşülen kaynak kişilerin niteliği dolayısıyla konuya, ev içi şiddete maruz kalan kadının algısı temel alınarak yaklaşmaktadır.

KADINLARIN EŞİ TERK ETME / BİRLİKTE KALMA KARARINI ALMA SÜRECİ

İlişkiyi Kalıcı Terk Etme / Sürdürme Kararında Belirleyici Olan Etkenler

Şiddet gören kadın açısından eşin kalıcı olarak terk edilmesi, çeşitli etkenlerin belirleyici olduğu uzun bir sürecin sonlanmasıdır (Hyden, 2005; Anderson ve Saunders, 2003). Süreçte belirleyici olan etkenlerin başında *kadınlara uygulanan şiddetin sıklığı, derecesi ve doğası* gelmektedir. Ancak söz konusu etkenlerin belirlenmesinde bazı güçlükler yaşanmaktadır. Bunlar şöyle özetlenebilir: Sıklık ölçümü için zaman aralığı kullanarak ‘Ne kadar sıklıkla söz konusu şiddete maruz kalıyorsunuz?’ gibi bir sorunun kullanılmasının, kadınların şiddete maruz kalmasının bir önkabul olarak algılanması ve bunun meşru sayılacağı imasını taşıması. Sıklıkla fiziksel şiddete maruz kaldığı halde bazı kadınların eşlerini terk etmemesi durumunun açıklanması gerekliliği (Miller, 2006; Lewis vd., 2006; Gelles, 1976). Şiddete karşı gösterilen toplumsal hassasiyet derecesinin kültürel olması ve buna bağlı olarak hangi derecede şiddetin ‘ağır’ şiddet sayılacağına göreli olması (Yoshihama, 1999). Şiddetin “fiziksel”, “cinsel”, “psikolojik” (Eylem Platformu, [t.y.]: 86-87), “mahrum bırakma ya da ihmal etme” (World Report, 2002: 6-7), ekonomik ve sosyal şiddet (Rapor, 2003: 3-4) biçimde sınıflandırıldığı klasik yaklaşımın, şiddetin kültürel algılanmasındaki farklılıklar nedeniyle ev içi şiddet başlığı altındaki bazı eylemlerin sınıflanmasında yetersiz kalması.

Bu çalışmada esas alınacak olan Johnson ve Ferraro’ya (2000: 949-950) ait sınıflamada bu sorunlar bir ölçüde aşılmaktadır. Sınıflama, kadın üzerinde kontrol uygulanmasıyla ilgili genel kalıplara dayanması, şiddeti uygulayan eşin dürtülerini dikkate alması ve süreklilik ölçümü içermesi açısından öne çıkmaktadır. Buna göre ev içi şiddet dört grupta toplanabilir: Genel olarak çiftler

arasında görülen ve duruma bağılı olarak ortaya çıkan şiddet, yakın ilişki terörizmi, şiddet içeren direnme ve karşılıklı şiddet içeren kontrol.

Genel olarak çiftler arasında görülen ve duruma bağılı olarak ortaya çıkan şiddet, eşlerden birinin ya da her ikisinin özel bir tartışma ortamında fiziksel olarak sert ve ani çıkışlar yapmasını içerir. Şiddet derecesi zaman içinde artış göstermez ve eşin üzerinde genel bir kontrol oluşturma amacını taşımaz. Bu tip şiddet genel olarak ağır fiziksel saldırı barındırmasa bile nadiren de olsa ölüme varan sonuçlar görülmüştür.

Yakın ilişki terörizmi, eşin üzerinde genel olarak kontrol oluşturma amacını taşır. Duruma bağılı olarak ortaya çıkan şiddette görülen fiziksel saldırıdan göreceli olarak daha ağır fiziksel şiddet içerir ve şiddetin derecesi zaman içinde artış gösterir. Ancak şiddet uygulayan eşin dürtüsü kontrol etmeye yönelik davranış olduğundan, bu davranış her zaman fiziksel şiddet içermeyebilir. Duygusal ve psikolojik şiddet baskın olabilir. Johnson ve Ferraro'ya göre (2000) yakın ilişki terörizmi kadının eşini kalıcı olarak terk etmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Şiddet içeren direnme ve karşılıklı şiddet içeren kontrol genellikle birbirine karıştırılmaktadır. Şiddet içeren direnme kadının kendisine şiddet uygulayan eşine karşı 'nefs-i müdafaa' gösterdiği bir direnmedir (Johnson ve Ferraro, 2000) ve kadının eşini yakında terk edeceğinin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Jacobson ve Gottman, 1998: 160–162). Karşılıklı şiddet içeren kontrol ise hem kadının hem de erkeğin kontrolü ele geçirmeye çalışması ve bunun için şiddet uygulaması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu tür şiddette amaç eşi terk değil, kontrolü ele geçirmektir (Johnson, 1999; Johnson ve Ferraro 2000).

Kadınların eşlerini kalıcı olarak terk etme kararını vermelerinde belirleyici başka etkenler de bulunmaktadır. Bunlardan biri *çocuklukta görülen şiddettir* (Lewis vd., 2006; Barnett, 2001; Gelles, 1976). Ancak şiddet gören kadınlar arasında çocukluk döneminde şiddet görmemiş ve kötü muameleyle karşılaşmamış olanların da bulunması, bu konuda bir genelleme yapılmasına olanak vermemektedir. Ayrıca bu etkenin kadının şiddet uygulayan eşi terk etme kararında, çocukluk döneminde yaşadığı şiddetle kendisine uygulanan şiddet arasında kurduğu bağlantı ile dolaylı yoldan yansıdığı ileri sürülmektedir (Miller, 2006; Rhodes ve Baranoff-McKenzie, 1998).

Kadınların *eğitim seviyesinin* yüksek olması ve *iş gücüne katılıp katılmamalarının* da şiddet riskiyle karşılaşma ve şiddet uygulayan eşi kalıcı olarak terk etme kararında farklı etkiler yarattığı gözlenmiştir. Eğitimli ve çalışan kadınların, maddi kaynak açısından avantajlı durumda olmalarının kadınları göreceli olarak şiddetten koruduğuna (McCloskey, 1996; Miller, 2003) yönelik araştırma bulgularına karşılık, bazı araştırmalar kadının maddi avantajının erkek davranışları üzerinde olumsuz etki yarattığı ve ev içi şiddet riskini arttırdığı belirtmektedir (Macmillian ve Gartner, 1999; Miller, 2006). Ayrıca eşinden şiddet gören bazı eğitimli ve kariyer sahibi kadınların, eşlerinin uyguladıkları şiddetin kendi kontrolleri altında olduğunu ve bunu durdurabileceklerine inanmaları nedeniyle evliliği/beraberliği sürdürebildiği de saptanmıştır (Rhodes ve Baranoff-McKenzie, 1998).

Diğer yandan eğitimsiz ve işsiz kadınlar ekonomik bağımlılık nedeniyle kendilerinin ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayabilecek kaynakları olmadığı için ilişkiyi sürdürmeyi tercih edebilmektedirler (Davis, 2002).

Şiddet gören kadınların eşlerini kalıcı olarak terk etme kararında belirleyici olan dış etkenlerden biri de *kadına evlilik süresince ya da terk sonrası yardımcı olmakla görevli profesyonel destek veren hizmetlilerinin tutumlarıdır*. Sağlık görevlilerinin, akıl sağlığı danışmanlarının, çocuk koruma görevlilerinin, hukuk ve güvenlik görevlilerinin ataerki ve cinsiyetçi ideolojiler tarafından etkilenecek şiddet gören kadına karşı olumsuz tutum sergilemeleri ya da kadın üzerindeki şiddetin

görülebilen izlerini görmezden gelmeleri, kadının şiddet uygulayan eşle birlikte kalmaya devam etmesine yol açabilmektedir (Barnett, 2001; Yirmibeşoğlu, [t.y.]: 162-163, 195-197).

Kadının ev içi şiddete uğramasına yol açabilen *sosyal yapı* etkeni, kadının eşini kalıcı olarak terk etme/kalma kararında da belirleyici olabilmektedir. Toplumsal kurumlar, dini doktrinler, toplumsal cinsiyete dayalı rol algılamaları kadının ekonomik ve duygusal bağımsızlığının aleyhine işleyip şiddet gördüğü ilişkiyi yıllarca sürdürmesinde belirleyici olabilmektedir (Barnette, 2001).

Şiddet gören kadının eşini kalıcı olarak terk etme kararında belirleyici olan *psikolojik etkenlerin* saptanması oldukça sorunlu bir alandır. Şiddet gören kadınlar heterojen bir grup oluşturdukları (Hyden, 2005; Rhodes ve Baranoff-McKenzie, 1998) için tipik bir “şiddet gören kadın” profili çizmek oldukça zordur. Ancak şiddet gören kadınların diğerlerine oranla kendilerine daha az güven duydukları, ilişkiyi sürdürebilmek için inkâr, akla vurum, şiddeti küçümseme, alkol ve uyuşturucuyu suçlama gibi psikolojik süreçleri kullanma eğilimi gösterdikleri öne sürülmektedir (Barnette, 2001). Diğer yandan şiddet gören kadınlarda travma sonrası şiddete bağlı psikolojik sorunlar ve depresyon görüldüğü, bu belirtileri geliştiren kadınların da ilişkiyi terk edebilmek için kendilerini harekete geçirmekte güçlük çekebildikleri, dolayısıyla da kadınların kişilik özelliklerinden çok şiddetin psikolojik etkileri nedeniyle şiddeti hoş görebildiği belirtilmektedir (Rhodes ve Baranoff-McKenzie 1998).

Şiddet gören kadının eşi kalıcı terk/kalma kararı vermesindeki psikolojik etkenlerden biri de *kadının şiddet içeren ilişki içinde benliğini nasıl konumlandığıdır*. Bu konuda Hyden (2005:176-184) üç farklı benlik konumlaması saptar: 1) Kendini kurban edilmiş, savunmasız biri olarak gören ve sorumluluğu başkalarına vererek eşini terk edebilmek için başkalarının onayını, pekiştirmesini bekleyenler. 2) Durumdan tamamen kendini suçlayarak yardım istemeyen, çevreden yalıtılan ancak içinde bulunduğu durumdan kendini kurtarıncaya kadar şiddete uğramaya devam edenler. 3) Benliğini geçmişle gelecek arasında bir köprü olarak konumlandıran, istediği yardım aracılığıyla ilişkisinde bir anlaşma zemini oluşturarak şiddeti durdurmaya çalışanlar. Söz edilen üç farklı benlik konumlandırmasına sunulacak benzer yardımların, kalıcı terk etme/kalma kararı vermesinde farklı sonuçlar doğuracağı açıktır. Dolayısıyla sözü edilen sosyal ve psikolojik etkenlerin kadının şiddetle başa çıkma stratejilerini de etkileyeceği ve eşi kalıcı olarak terk etme/birlikte kalma kararının alınmasında hem doğrudan hem de dolaylı yoldan belirleyici olacağı da söylenebilir.

Kadınların Şiddete Karşı Geliştirdikleri Savunma Stratejileri

Kadının şiddet uygulayan eşi kalıcı olarak terk etme/birlikte kalma kararı vermesindeki etkenlerden biri de kadının şiddetle başa çıkabilmek için geliştirip uyguladığı stratejiler ve bunların işlerliğidir. Her strateji, evliliği “sürdürmek için her şeyin denendiği” mesajının çevreye verilmesi amacını da taşımaktadır. Dolayısıyla geliştirilen stratejiler işlediği ve yeni stratejiler üretebildiği sürece kadın şiddet içeren evliliğini sürdürmektedir.

Şiddete karşı uygulanan stratejiler başında *hiçbir şey yapmamak, kaçma-saklanma, şiddeti konuşarak engellemeye çalışma* ya da *fiziksel olarak şiddetle karşılık verme* gelmektedir (Downs vd., 2007; O’Campo, 2002).

Kadının benliğini korumaya yönelik geliştirdiği stratejilerse şunlardır: *Şiddet karşı fiziksel olmayan savunma* ya da *pasif direnişle sorun çözme, kendini şiddetten koruma sinyalleri geliştirme, şiddete dayanma, şiddeti mizahla karşılama ve dine yönelme*. Kadınlar bu stratejiler sayesinde kendilerini ‘kurban’ olarak değil, ‘hayatta kalmayı başarmış’ insanlar olarak tanımlamaktadırlar. (Lempert, 1996; Davis, 2002)

İlişkisi boyunca geliştirdiği stratejiler farklılaşsa da kadının, bazen ilişkinin başlangıç aşamasından itibaren kendini gösteren şiddete verdiği ilk tepki onu *görünmez kılma*'dır. Yaşanan şiddetten hiç kimseye bahsedilmemesi ve böylece “beraberliğin yolunda gittiği” mesajının verilmesi aslında kadının toplumsal çevreye karşı hem kendini kurban durumuna düşürmeme hem de şiddetin kontrolünün kendi elinde olduğunu ispatlamaya çalışmasıdır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın temelini oluşturan verilerin kaynağını, başka bir araştırma sırasında kendiliğinden belirginleşen ve şiddet deneyimlerinin niteliği gereği göz ardı edilemeyen bir grup oluşturmaktadır. Sözü edilen, evlenme geleneği konulu araştırmada⁶⁷, en az bir evlilik deneyimi yaşamış, 38'i evli (1'i üç, 3'ü iki defa evlenmiştir), 8'i boşanmış (4'ü yeniden evlenmiş) ve 12'si dul toplam 54 kadın kaynak kişiyle görüşülmüştür. Kaynak kişilerin heterojen ve kartopu örneklem teknikleriyle Eskişehir/Merkez ilçeden seçildiği araştırmada, farklı sosyo-ekonomik, etnik ve demografik özelliklerle, evlilik tipleri örtüştürülmeye çalışılmıştır.

Görüşmelerde geçmişin, olayın derinlemesine çözümlemeye olanak verecek şekilde bireyin yaşam anlatısı içerisinde hatırlandığı sözlü tarih yönteminden yararlanılmıştır (Shopes, [t.y.]: 2; Lummis, 1992; [STAK], 1993: 14–15; Caunce, 2001: 128).

Anılan araştırmanın kaynak kişilerinden 16 tanesi, evlenme geleneğine ilişkin bilgi ve deneyimlerini aktarırken Dünya Sağlık Örgütü'nün (World Report, 2002) şiddet sınıflaması kapsamında değerlendirilebilecek aile içi şiddet deneyimini de dile getirmiştir. Söz konusu kaynak kişilerin bir kısmının eşinden, bir kısmının kendi ana babasından bir kısmının da gelin gittiği evde, kayın ana-babasından gördüğü şiddet biçimleri şunlardır: Kız çocuklarının aile üyeleri tarafından cinsiyetçi yaklaşıma bağlı olarak eğitimlerinin sınırlandırılması, kız çocukları ve kadınların davranışlarının eşleri ya da aile büyükleri tarafından kalıba uygun hale getirilmek üzere denetlenmesi, kız çocuklarının zorla evlendirilmesi, eş ve eşin ailesi tarafından kadının bekâretinin sınanması, kadının eşi tarafından cinsel ilişkiye zorlanması ve tecavüz edilmesi, eşin ve ailesinin kadına değer vermeyerek sindirmesi, eşi ve diğer aile üyeleri tarafından küçük düşürülmesi ve hor görülmesi, kadının eşi tarafından aldatılması ve bu yolla küçümsemesi, eşin ailesinden çocuk sahibi olması konusunda baskı ve tehdit görmesi ve kadına eşi tarafından sebepsiz yere fiziksel şiddet uygulanması.

Kaynak kişilerin yaşam deneyimlerindeki şiddet, ailedeki tek bir kişiden gelebildiği gibi birden fazla kişi tarafından da uygulanabilmektedir. Ayrıca ailedeki bireyler kadına uygulanan şiddete ses çıkarmayarak ya da toplumsal çevre şiddet uygulanması yönünde kişi(ler)e baskı yaparak bu ortamın var olmasına, sürmesine de yol açabilmektedir.

Bu çalışmada, söz edilen kaynak kişilerden özellikle eşinden farklı derecelerde ve sıklıkta şiddet gören ve bunun sonucunda eşi terk ya da kalma kararını alma düzeyine gelen 10 tanesi konu edilmektedir. Yaşları, 29 ile 75 arasında değişen kaynak kişiler arasında görülen evlilik yaşı en erken 13, en geç 26'dır. 4'ü evli (2'sinin ikinci evliliği), 1'i eşini kalıcı olarak terk etmiş, 2'si boşanmış (1'i iki kez boşanmıştır) ve 3'ü dul (1'i ikinci eşini yitirmiştir) olan kaynak kişilerden 3'ü, ikinci evliliklerinde de şiddet yaşamıştır.

⁶⁷ “Eskişehir Evlenme Biçimleri ve Törenlerini Sözlü Tarihle Belgeleme” araştırma projesi. Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca kabul edilen 042132 nolu adı geçen araştırma projesi kapsamında desteklenmiştir.

Kaynak kişilerin etnik kimliği bu çalışmada dikkate alınmamıştır. Bunun bir nedeni, çalışmanın dayandığı araştırma raporu sonunda melezleşme olarak da nitelendirilebilecek ve/veya olaya Eskişehirlilik açısından bakıldığında aynı cins olarak yorumlanabilecek bir yapılanmanın varlığının gözlenmesidir. Diğer gerekçe ise şiddet gören kadın ve şiddeti uygulayan eşin özellikleri dikkate alındığında şiddetin herhangi bir etnik ya da sosyo-ekonomik nitelikle ilişkilendirilemeyeceğinin görülmesidir.

Amaca ve kuramsal yapıya uygun olarak aşağıda öncelikle kaynak kişilerin gördükleri şiddetin doğasının niteliği saptanmakta, ardından da terk etme/kalma kararını almalarında belirleyici olan etkenler üzerinde durulmaktadır. Tartışmalar yürütülürken kaynak kişilerle yapılmış sözlü tarih görüşmelerinden ilgili alıntılara da yer verilmektedir. Kaynak kişilerden onların onayladıkları ad ya da kısaltma adlarla söz edilmektedir.

BULGULAR

Kadının İlişkiyi Kalıcı Terk Etme/Kalma Kararında Belirleyici Olan Etkenler

Şiddetin sıklığı, derecesi ve doğası

Araştırmada kadının sadece evlenme töreni sonrasında değil, evlilik konusunun gündeme geldiği ilk günden itibaren eşi tarafından uygulanan farklı şiddet biçimleriyle karşılaşabildiği görülmüştür (3 evlilik). Söz konusu şiddet uygulamalarının üç temel niteliği saptanmıştır. Buna göre, *aile içi şiddet görülen her evlilikte mutlaka fiziksel saldırı olmamaktadır ama bu en sık görülen şiddet türüdür*. Bu çalışmada yer alan 10 kaynak kişinin yaptığı toplam 14 evlilikten 11 tanesinde fiziksel şiddete rastlanmıştır.

İkinci ve alan yazımdaki örneklerle de uyumlu olarak (Gordon 2000; Miller 2006), *bir şiddet türü genellikle tek başına uygulanmamakta, diğer şiddet türleriyle birlikte görülmektedir*.

Kaynak kişilerin yaşadıkları ev içi şiddet eylemlerinin dağılımına bakıldığında en sık görülen çoklu şiddet eylemi, fiziksel saldırı ve erkeğin evin geçimi için para kazanmaması ya da kazandığı parayı yalnızca kendisi için harcaması, kadının ve çocukların yararlanmasını engellemesi şeklinde ortaya çıkan *erkeğin evle ilgili sorumluluklarını inkârıdır* (4 evlilik). Evle ilgili sorumluluğunu üstlenmeyen erkek, eşini genellikle kayıt dışı ekonomik alanda çalışmaya teşvik edebilmekte ve elindeki parayı almaktadır. Kadının parayı kocasına vermek istememesi durumunda, kadın fiziksel şiddetle karşılaşmakta ve ilişki boşanma ya da kalıcı terkle sonuçlanmaktadır.

İlkokul mezunu ÇM, para yüzünden eşi tarafından dövülmesini şöyle anlatmıştır:

“Çocuk için para gerekliydi. Param yok. Ben de para istedim ondan, vermedi. Ben de gittim komşudan aldım para. Gittim ödedim onu. Niye ödedim, diye kalk sen beni... Beni demirlen dövdü. Hastanelik etti beni. On bir gün yoğun bakımda kaldım ben. Doktorlar falan ölecek demişler zaten...”

Üniversite mezunu Arzu da benzer bir sorun yaşamış. İlk eşi ev içi sorumlulukları üstlenmeyi reddettiği gibi, bu sorumluluğu onun üstlenmesini istemiş ve evlilikleri boyunca da fiziksel şiddet uygulamış. Aynı kaynak kişinin ikinci eşi de ailesine ilişkin sorumluluklarını üstlenmekten kaçınmış. Ayrıca onun dış dünya ile olan ilişkisini kısıtlamış, bu yüzünden ya da hiç nedensiz şiddet içeren yakın ilişki terörizmi uygulamıştır.

En fazla rastlanan ikinci çoklu şiddet eylemi, fiziksel saldırıyla birlikte kadının hareket ve iletişimini kısıtlamaya yönelik *davranış kontrolüdür* (3 evlilik).

Diğer çoklu şiddet eylemleri şunlardır: Fiziksel saldırı + sözlü şiddet (1 evlilik), fiziksel saldırı + davranış kısıtlaması (2 evlilik), sözlü şiddet + davranış kısıtlaması, fiziksel saldırı + sözlü şiddet + davranış kısıtlaması + tehdit + sorumlulukların inkârı (1 evlilik), fiziksel saldırı + cinsel şiddet + sözlü şiddet + davranış kontrolü (1 evlilik) ve yalnızca davranış kontrolüne yönelik aşırı hareket ve iletişim kısıtlaması (1 evlilik).

Şiddetin doğasıyla ilgili olarak yapılan üçüncü saptama, *evlilikte şiddet eyleminin var olmasının eşin kalıcı olarak terk edilmesi kararının alınmasında tek başına yeterli olmayabildiğidir.*

Bu bulgu şöyle de ifade edilebilir; *şiddet evlilik öncesinde belirtilerini göstermiş ve/veya evlilik boyunca devam etmiş olsa da eşin kalıcı olarak terk edilmesi kararının alınmasında tek başına etkili olmayabilmektedir. Burada belirleyici olan şey şiddetin doğasıdır.* Eğer şiddet, ölümcül nitelikte olsa da, *duruma bağlı olarak algılanıyorsa kadın boşanmayı düşünmemektedir.* Evlilik öncesinde görülen şiddet de daha çok duruma bağlı olarak algılandığından tören süreci tamamlanmaktadır. Ancak evlenme sonrasında *şiddet, yakın ilişki terörizmine dönüşüp giderek arttığına* -şiddete karşı geliştirilen stratejilerle de bağlantılı olarak- *ilişki boşanmayla sonuçlanmaktadır.* Böylesi bir durumda kadın kendisine karşı çıkan ailesini de dinlemeyerek kendi imkânlarıyla eşini kalıcı olarak terk edebilmektedir.

Örneğin Bedriye, 2. evliliğinde, bir tartışma sırasında eşi tarafından bıçaklansa da ondan ayrılmayı düşünmemiştir:

“Bıçakladıydı... Sırtımdan. Vurmasıyla, taktı beni. Neyse bende yelek var sırtımda, her şey var. Kan fişkırıyor. Kendi de bu sefer telaşlandı. Korktu ölecek diye, şey edecek, diye. ‘Yürü’ diyor. ‘Seni hastaneye götüreyim’ diye. ‘Yok’ dedim. Bana hastane mastane lazım değil. Ölürsen öleyim. Kocasını bıçaklamış, öldürmüş derler. Benim hırsızlığım yok, huysuzluğum yok. Aldığım belli, verdiğim belli... Yine kendi gitti kaçarak eczaneye. Tentürdiyot bilmem neydi, aldı geldi. Bir tane havlu sokmuş. O havlu kıpkırmızı kan. Neyse. O 15–20 gün ben sırtüstü yatamıyorum. İş de gidemiyorum. Dedim, ‘Bakacaksın, ya beni öldüreceksin, ya beni şey edeceksin...’”

Bu çalışmada konu edilen kaynak kişilerden üçü, nişanlılık döneminden itibaren eşinden/nişanlısından şiddet gördüğü ve aileleri de bu durumu bildiği halde evlilik sürecini tamamlamıştır. Bunlardan ikisi, evlilik sonrasında giderek artan yakın ilişki terörizmi sonucunda eşlerini terk kararı almıştır.

ÜR’e, eşinden ilk fiziksel saldırı evlendikleri gün, gelin arabasında gelir. Fiziksel şiddetin yanında yakın ilişki terörizmi, ekonomik şiddet de gördüğü ve içki, kumar sorunu olan eşinden ta ki çoklu şiddet kardeşine, çocuklarına da taşınca dek ayrılmaz.

“Gelin arabasında dövdü. Amcamın karısı ‘Ne yapıyorsun sen?’ dedi. ‘Dışarı baktı’ dedi. ‘Yo, bakmadım’ dedim ben. ‘Hayır, baktın’ dedi. Burada beş parmağın beş izi kaldı.”

Eş olarak kendisine sevdiği erkeği seçen Ilgın, ilk evliliğinde, şiddet belirtilerini nişanlılık döneminde görmüş. Evlilik töreninden kısa bir süre sonra da fiziksel şiddet görmeye başlamış. Gördüğü, giderek artan yakın ilişki terörizmi, ekonomik ve nedensiz fiziksel şiddete karşın erkeğin ailesinin sessiz kalmasına dayanamaması sonucunda eşinden ayrılmış.

“Ş.T. denilen çok güzel bir yer vardı... Yine sorunlardan bahsederken -içki içiyordu.- çok sinirlendi. Kapıyı, arabanın kapısını felan çarpmaya başladı ve bir anda şişeyi kırıp bileklerini kesmeye başladı. Ama bu kesme var ya intihar etme gibi değildi... Yani ‘Bak senin için bileklerimi kesiyor’ der gibi... ‘Yapma’ falan dedim ama çok sinirlenmişim, ben böyle bir

adamla evlenmemeliydim. Eve gittim. Evde ne var ne yoksa saçmaya başladım. Ben bu adamla evlenmek istemiyorum diye... Babam, ‘Sen benim oğlumu katil mi edeceksin?’ diyerek, bu olayın namus meselesi olduğunu söyleyerekten... Ben tekrar barıştım. O yüzden mutsuzdum evlendiğim gün.”

Zöhre ise ailesinin karar ve onay verdiği evliliği kabul etmediği için hem ailesi hem de eşi tarafından, istenmesinden hemen sonraki günlerde, ikna olması için dövülmüş. Evliliği boyunca da evlilik içi tecavüz de dâhil olmak üzere her tür şiddet eylemine maruz kalan kaynak kişi eşinden, 30 yıl sonra, eşinin doğal ölümüyle ayrılmış.

Çocukluk döneminde karşılaşılan kötü muamele

Elimizdeki örnekleme çocukluğunda kötü muameleyle karşılaşan kadınların tamamı eşlerinden yakın ilişki terörizmi altında değerlendirilebilecek şiddet eylemlerine maruz kalmıştır. Yine tamamı şiddet karşısında suskun kalmıştır. Ancak eşin kalıcı terk/kalma kararında çocuklukta görülen şiddetin etkisi belirsizdir: Söz konusu kaynak kişilerin yarısı eşini kalıcı olarak terk etmiş, diğer yarısı ise evliliğini sürdürmüştür. Ayrıca, evliliğinde yakın ilişki terörizmi yaşayan kadınların hepsi çocukluğunda kötü muameleyle karşılaşmamıştır.

Çalışmada, *çocukluk döneminde görülen şiddetin, kadının evliliği sırasında eşinden gördüğü şiddeti olağan görmesine yol açtığı* anlaşılmıştır. Örneğin, annesi de babasından fiziksel şiddet gören İlgin uzun süre eşinin kendisine uyguladığı fiziksel şiddeti, arkadaşı onu aksine ikna edinceye dek olağan bir durum olarak algılamış:

“...Çok kötü bir çocukluk geçirdim. E, kesinlikle dayak vardı. E, babam annemi döverdi ve biz çok korkardık. Çok üzülürdük... Ben, babamı annemi döverken gördüğüm için sanırım [eşimin uyguladığı] dayacağı ilk önceleri normal karşılamamın sebebi buydu. Arkadaşım ta ki beni silkeleyip yeter artık, diyene kadar ve çok uğraştı benim için arkadaşım. E, eğer bunu görmemiş ve yaşamamış olsaydım [eşim] bana ilk tokat attığında sanırım direkt babama giderdim” (İlgin)

Çalışmada yapılan bir diğer saptama da *çocuklukta kötü muameleyle karşılaşma ve aile içi şiddete şahit olma ile ailenin rızası dışında küçük yaşta -kaçarak- evlenme arasındaki ilişki*dir. Kadının yaşının küçük olması, fiziksel ve bilinç olarak kendini savunma bilgi ve becerisinden yoksun oluşu, ayrıca şiddete direnmesinde aile desteğinden yoksun oluşu, kadını açık bir hedef halinde getirmektedir.

Örneğin, Bedriye 5–6 yaşlarında annesinin ölümü üzerine ablalarının ve ağabeyinin yanında büyür. Onların çocuklarına bakmak üzere ilkökul 4. sınıftan sonra okutulmaz. Yıllarca yaşadığı kötü muamele ve eniştesinin tacizi üzerine 14 yaşındayken kendisinden 20 yaş büyük ve hiç tanımadığı bir adamla evden kaçır.

“Benim görevim, ev temizlemek, çocuk bakmak, onlarla ilgilenmek, onların mamalarını, yemeklerini, uyutmak. Onlarla ilgileniyordum... Çok zorluktı. Hep ben ezildim yani hep. Yani kedi sütü içse, niye içti? Ben sopayı yedim. Çocuk altını ıslatsa ben... Yani çok ezildim. Bildiğin gibi değil yani. Hem ablalarım, hem ağabeyimde... [İlk eşimi] Ne tanıyordum, ne biliyordum... Öylesine... Hiçbir şey hissetmedim. Ne hissedeyim ki? Şu çileden, gideyim, diye. İyi bir kapı olsun dedim. O daha beter oldu.”

İlişkilerin Sosyal Yapısı ve Dış Etkenler

Toplumsal baskıyla desteklenen baba yanlı merkezleşmiş otorite

Kadını şiddetin içine iten, bu durumun sürmesine ve kadının eşi terk ya da kalma kararını vermesinde belirleyici olan temel, *otoritenin baba yanlı merkezleşmiş yapısıdır*. Dolayısıyla şiddet, var olan “erkek egemenliğini yeniden üretmenin araçlarından biri” (Mojab 2006: 41) olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaynak kişilerin aile yapısının tamamında otoritenin erkek etrafında merkezleşmesi, babanın erken yaşta ölümü durumunda ise otoritenin öncelikle erkek akrabalar, sonra anne tarafından kullanılması durumuyla karşılaşmıştır.

Örneğin, babasını küçük yaşta kaybeden ve askerliğini yapmakta olan halasının oğluna 9 yaşındayken zorla nişanlanan Alime’yi dayısı, babasının olmayışı yüzünden ailesinin yaşadığı maddi sıkıntıyı bahane ederek ikna etmeye çalışmış:

“Gızım... Seni, kim bakcak... Baban yok, üstüne başına alınmıyor, bak sen bir yere gidimiyon, evinizde odunuz yok, kömürünüz... Bi boğaz eksilsin hiç olmazsa, seni versinler.”

Yine babasını küçük yaşta kaybeden ÇM, baba otoritesinin anne ve çocuklarla ilgili kararlarda amcaları tarafından tartışma götürmez biçimde kullanılmasıyla evlendirilir:

“...büyük ne derse bizde o dinlenir... Geldiler, istediler, oldu. 17 yaşında zaten cahil oluyor insan. E, amcalara karşı gelemedik. Beş tane Azrail gibi amca vardı zaten. Mecbur, büyüklere karşı gelemiyorsun.”

Arzu’nun yaşamında ise anne aynı zamanda baba otoritesini kullanan kişidir:

“Babamı kaybettikten sonra bile o birinci planda kaldı. Yani bir baba vardı evde. Görünmez bir baba vardı. Annem hep, ‘Baban olsaydı şunu yapardı’ cümlesini çok kullanırdı.”

Görüldüğü gibi *baba otoritesi ve ataerkil yapıya sahip toplum yapısı kadını şiddet ortamına itebilmektedir*. Henüz nişanlılık döneminden itibaren eşlerinden şiddet görmeye başlayan kaynak kişiler de bu konuda etkileyici birer örnektir. Söz konusu kaynak kişilerin gördükleri şiddet aileler tarafından bilinmekteyse de evlilik sürecini, kendi iradeleri dışında, ailelerinin istek ve baskısı üzerine tamamlamışlardır.

Örneğin, ÜR, nişanlılık döneminde sürekli tartışma yaşar ancak durumdan haberdar olan babası “Çekeceksin. Ölü çıkacak nişan attırmam” dediği için evlenme sürecini tamamlamak zorunda kalmış.

İlgın da ilk nişanlılığında eşinden ayrılmak istemişse de babası, erkek kardeşini katil mi yapacağını sorarak nişan atmayı, toplum önünde ailesini küçük düşürecek bir namus sorunu haline getirdiğinden, ayrılmaktan çekinmiş ve evlenmiş.

Zöhre hasta olan ablasının eşinin başka bir kadınla evlenmesi önlemek, ablasına ve kızına bakma için 14 yaşındayken anne-babasının zoruyla ablasına kuma olarak verilmiş. Evlilik kararının alındığı günden itibaren ve tüm evliliği boyunca da her türlü şiddete maruz kalmış. Kendisine kocasını terk etmesi söylendiğinde ise bunu hep reddetmiş. Bu kararında, kendi ana babasının deneyimlediği, onun da şahit olduğu, toplumun kocasından ayrılan kadına ve kocaya uyguladığı yaptırımların etkisi olmadığı hiçbir şekilde ileri sürülemez.

“...kocasından ayrılınca bir kadın o [topluluğa] alınmaz. Alınsa da dinleyici olarak alınır, [ibadet] ettirilmez... Kocan yanında olacak. Bir de, orada pişen yemeklerden, tabi sabaha kadar oturuluyor ya, koyun kesiliyor, yemek pişer, ha, dua... Onlar dualı diye, o [ibadet]

ettirilmeyen insan o lokmalardan yemez, yemeklerden yemez. Bir de onun çocuğu da yemez. Kendini bırak, çocuğuna da vermezler, yedirmezler... [Kadın için] cezalı gibi oluyor. Cezalı değil, alınıyor ama cemaatin içine alınmıyor, topluma alınıyor ama yiyemez. ... Ha. Onun götürdüğünü de ne yiyen yer, ne [dini lider] alır, ne de orada cemaat kabul eder.” (Zöhre)

Toplum, evi terk eden erkeğe de baskı uygulayabilmektedir. Bu durum, var olan aile ortamının toplum baskısıyla sürdürülmesine neden olmakta, dolayısıyla da kadının terk kararını alamamasına, bundan çekinmesine de yol açmaktadır. Annesiyle yaşamayı reddeden Zöhre’nin babasına topluluğun getirdiği yaptırımlar tam bir ‘toplumsal ölüm’ ilanı gibidir:

“...babamın hayvanını katmamışlar sürüye, babamı cemaat içine koymamışlar... Törenlere katılamamış... Sonra sayılan, sevilenler arasına girememiş. Toplum içine sokulmamış. Mesela, bir düğün oluyor, bir bayramda, çağırıyorlar. Bir nişan oluyor mesela bunlara sokmuyorlar babamı... Annemi sokuyorlar. Annem ‘Gelsin’ diyor, ‘Kabul ediyorum’ diyor, ‘Benim bir şikâyetim yok’ diyor. Annemi sokuyorlar ama gene de [ibadete] almıyorlar... Öyle yani bir öksüz çocuk gibi kalıyor.”

Toplumsal değerler evlenme kararı kadar *ilk gece/gerdek gecesi konusunda da kadına her türlü baskı ve şiddetin uygulanmasına yol açabilmektedir.* Bazı kaynak kişiler, eşleri ya da eşlerinin ailesi tarafından bekâretleri sınanarak, bakire oldukları halde bu durumdan şüphe edilerek cinsel ve psikolojik yönden şiddete uğramıştır. Bazılarında bu şiddet evliliklerinin ilk yılları boyunca sürmüştür de bazılarında duruma bağlı şiddet olarak yaşanmıştır.

Örneğin, eşinin ölümüne kadar karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı, mutlu bir evlilik geçiren Selvi, gerdek gecesinde toplumsal değerler dolayısıyla eşinden çoklu şiddet görmüş. Kadın gerdekten korktuğu halde eşi onu dayak yoluyla bayılttıktan sonra cinsel ilişkiye girmiş ve hem ailenin hem de toplumun beklediği bekâret işaretini taşıyan çarşafı bu işle görevli kadınlara, “yengelere” vermiş.

Otoritenin merkezileşmiş ve erkek adına kullanıldığı aile yapılarında, *kadının evlilik kararında belirleyici olan kişilerin, kadının eşini terk etmek istediğinde de devreye girdiği* görülmektedir. Boşanma kararının alınmasında ve sonrasında kadına gerekli desteğin verilmemesi durumunda kadın ya terk kararı alamamakta ya da kendi imkânlarını kullanarak eşini terk edebilecek duruma gelmeyi beklemektedir. Ancak bu süre içinde de çoğunlukla aşırı şiddet nedeniyle ölüm tehlikesiyle karşılaşabilmektedir.

Örneğin ÇM, eşinden boşanmak istediğinde annesinin evine dönmüşse de amcaları onu geri göndermişler. Koca evine dönüşünden kısa bir süre sonra eşinden onu koma durumuna sokan bir dayak yemiştir. Annesi ancak bu olaydan sonra amcalarına karşı çıkabilmiş ve onu evine almış.

Şiddetin *kültürel bir ilişki dili* olarak da uygulanabildiği saptanmıştır. Bu türlü şiddette sıradüzen ve iktidar yapılanması etkili olmaktadır. Evlilikte erkek ve erkeğin annesi her koşulda gelinden/kadından üstün olduğundan, kadına her an, her gerekçe ile her türlü ve her düzeyde şiddet uygulayabilmektedir. Ancak bu ilişki biçimi benzer toplum yapısında yaşayan kadınların genel durumu olduğundan, kadının ailesine özel bir durum olarak değerlendirilememektedir. Bunun örneğini, 1931 doğumlu olan ve 13 yaşında evlenen Alime ile 1940 doğumlu ve 14 yaşında evlenen Zöhre oluşturmaktadır. Her ikisi de kendi iradeleri dışında aile baskısıyla evlenmiş ve ömürlerinin büyük bir kısmını köklerinin olduğu kırsal alanda geçirmiştir. Anlatılarından, gördükleri şiddetin erkeğin kendini ifade ediş biçimlerinden biri olduğu ve çevredekilerle olağan karşılanıp başka kadınlarca da deneylendiği anlaşılmaktadır.

Eşler arasındaki kültürel farklılıklar ve yakınlık

Kaynak kişilerden 6'sı görücü usulüyle, 2'si flört ederek, 2'si aralarında sevgi ilişkisinden söz edilemeyecek hiç ya da çok az tanıdıkları insanlara kaçarak evlenmişlerdir. İkinci evliliklerini yapanlardansa biri anlaşarak, biri flört ederek, ikisi de görücü usulüyle evlenmiştir.

Eşleriyle flört ederek evlenen kaynak kişilerin, eşleriyle aralarında sosyo-kültürel ve ekonomik farklılıklar olsa da eşler arası yakınlığın fazla olduğu görülmüştür. Ancak bu evlilikler boşanmayla sonuçlanmıştır.

Örneğin, etnik grubu Manav (Eskişehir'in yerlisi) olan Nezahat, 17 yaşında Bulgar göçmeni bir gençle flört ederek evlenmiş ama ait oldukları etnik grubun sosyo-kültürel farklılıkları nedeniyle her iki tarafın aileleri evliliğe karşı çıkmış. Kendisi de eşinin aile geleneklerine uyum sağlayamamıştır. Eşin ailesinin dışlaması zaman içinde erkeği de etkileyerek aşırı sözlü şiddete yol açmış ve evlilik boşanmayla sonuçlanmıştır:

“...istenmediğin için çok giremiyorsun içlerine... Dışlama oluyor... Mesela en özel günlerine bile beni çağırıyorlardı... Telefon ediyor evime... Eşıme yemeğe gel diyor, beni çağırıyor...”

İlk eşiyle flört ederek evlenen İlgin'la eşi aynı etnik gruba ait olmalarına rağmen aileler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar evlilik sürecinin en başından itibaren sorunların ortaya çıkmasına neden olmuş:

“...ailesinin maddi durumu çok çok iyiydi... Anne çok açık bir kıyafet giymişti. Ben çok utanmıştım yani babamdan ve annemden, çok utanmıştım. E, yani sosyete çevresinden gibi kendini göstermeye çalışmıştı...”

Görücü usulüyle ya da kaçarak yapılan evliliklerde ise dünür aileler arasındaki kültürel farklılıklar kadar eşler arasındaki yakınlığın da az olduğu görülmüştür. Ancak bu çiftlerden yarısı boşanmışken, diğer yarısı evliliklerini sürdürmüştür. Evliliklerinin sürmesini, geriye dönecek ailenin olmaması, dönecekleri koşulların daha kötü olması, yaşamlarını sürdürecektir eğitim ya da iş niteliğine sahip olmamaları, aileleri ve toplumun boşanmış kadına ilişkin olumsuz yaklaşım içinde olması ve çocuklarının varlığı gibi gerekçelerle açıklamışlardır. Ancak terk ya da kalma kararı alan kaynak kişilerinin her iki grubunun da boşanma sonrasında karşılaştıkları koşulların benzer olduğu belirtilmelidir.

Eğitim ve iş

Eğitim düzeyi ve evlenmeden önce ya da evlendikten sonra gelir getiren bir işte çalışıyor olma durumu, kadının şiddet görmesini engellemektedir. Ancak eşin sorumluluklarını inkârı durumunda kadının para kazanıyor olması, kendisi ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamasını sağlamaktadır. Uzun vadede de kadına kalıcı terk kararının alınmasında olumlu bir destek sağlamaktadır.

“...çoluğu çocuğu dövüyor, eve bakmıyor... Ne yapacan... Ben getiriyom mesela... Temizlik yapıyom, getiriyom... Onu da alıp götürüyo... Ben ne yapcam o zaman onu... Onu besliceme çoluğumu çocuğumu beslerim... Kendimi beslerim. Öyle bir hayatım olur daha iyi...”
(Bedriye-1. evliliği)

Kadınların Benlik Konumlandırımları

Kadının benlik konumlandırmasının olay bütünü içinde görülerek daha iyi anlaşılabilmesi için konuya ilişkin örnekler çalışmanın geneline dağıtılmıştır. Ancak bu kısımda benlik konumlandırmasına ilişkin üç saptama vurgulanacaktır: Öncelikle, *kadının benliğini algılayışı, evliliği*

boyunca ve eşinin terk/kalma kararına varma süreci içerisinde değişiklik göstermektedir. Eşini terk eden kadınlarda bu değişimi rahatlıkla gözlemlemek mümkündür. İkinci olarak, benlik konumlandırması kadının eşine ve şiddete karşı duruşunda işler stratejiler geliştirmesiyle de bağlantılıdır.

Örneğin ÇM ilişkisinde önceleri kendini bir köprü olarak gördüğünden, eşinin kardeşi, annesi ve evliliklerine aracılık eden insanlarla bu konuyu görüşmüş. Ancak bir noktada köprü konumu işe yaramayınca annesinin yanına dönmüş. Amcaları onun eşinden ayrılmasına onay vermeyince evine geri dönen kaynak kişi kendini tam bir kurban olarak görür ve eşinden ölümcül bir dayak yiyene kadar ona hiçbir şekilde karşılık vermez. Dayaktan sonra, annesi onu yanına alıncaya kadar, eşine karşı geliştirdiği sessizlik ve tepkisizlik stratejisini sürdürür.

Arzu ilk evliliğinde yaşadığı durumdan tamamen kendini suçlamış. Kendisini çevresinden yalıtarak içinde bulunduğu durumdan kendi çabasıyla çıkmaya çalışmış ancak başaramayarak boşanmış. İkinci evliliğinde ise eşinin psikolojik sorunlarını keşfedip onları çözmeye çalışmış, çevresinden bu konuda sürekli yardım talep etmiş. Şiddetin nedenin anlamak için sürekli olarak eşiyile konuşmuş. İlişkisinde kendini bir köprü olarak konumlandırmış. Bazen eşine karşılık da vermiş. Ancak çevresindekilere de taşan çoklu şiddeti durduramayınca eşini kalcı olarak terk etmiş.

Belirtilmek istenen üçüncü saptama ise *kadının eşini terk kararını almasında sadece aile desteğine ihtiyaç duyması, eğitilmiş olması ya da iş gücüne katılması gibi etkenlerden çok, kadının bu yönde bir bilince ve bir işe sahip olma/olabilme güç ve kapasitesine sahip olmasının, yani benlik konumlandırmasının niteliğinin daha önemli olduğudur.* Bu durum fiziksel saldırı içermese de hakaret, küçümseme vs. gibi sözlü şiddet ve kadının davranışlarının kısıtlanması şeklinde ortaya çıkan yakın ilişki terörizmine maruz kalan iki kaynak kişiyle örneklendirilebilir: Lise mezunu, bir işi olmayan ve boşanması durumunda boşanmayı hoş karşılamayan dedesi ve kendisi de boşanmış olan annesiyle birlikte yaşamak zorunda kalacak olan Nezahat, yine de eşini terk etme kararı almış:

“Kıskançlık çok aşırıydı... Kendi başıma bir yere gidemiyordum ilk evliliğimde... Bazen gün geliyordu ki dövsün de bu kadar ağır kelimeler kullanmasın, dediğim oluyordu mesela... Çok ağırdı onun kullandığı kelimeler...”

Seyhan ise üzerinde denetim oluşturmaya yönelik hareket kısıtlaması sürekli artan biçimde gerçekleşse bile davranışlarını eşinin isteklerine göre ayarlayarak eşini terk etmemeyi tercih etmiş. Ancak bu kararında, bir işi, eğitimi, kendine ait hiçbir mülkü olamayan kadın için boşanması durumunda ailesinden destek alamayacağı gerçeğinin de etkisi olduğu göz adı edilemez.

“...büyüklerle kesinlikle bir yere çıkılmazdı. Büyüklerle karşısında oturulmaz. Büyük izin verse oturabilirsin. Ondan sonra eşinin annesinin yanında eşinle konuşamazsın. Eşinin annesinin yanında eşinle sofraya oturup yemek yiyemezsin müsaade etmedikten sonra. Eşinin annesinin yanında çocuğunu kucağına alamazsın... Eşim bir yere çıkmama müsaade etmezdi. Mesela giyinip şey yapmamı istemezdi. Toplum içine çıkmamı istemezdi yalnız. Daha da öyleyiz... Çocuklarımın hatırı için katlandım... Yani çok çektim... Daha da çekiyorum...” (Seyhan)

Kadınların Şiddete Karşı Uyguladıkları Stratejiler

Bu çalışmada yer alan kaynak kişilerin eşlerinden gördükleri şiddete karşı verdikleri ilk tepkilerin *susmak ve tepki vermeyerek davranışlarını eşlerine göre ayarlamak* olduğu anlaşılmıştır. Kadınlar bu şekilde şiddeti denetimleri altına almaya çalışmakta ve evliliklerinin de sürmesini sağlamaktadır. Kaynak kişilerin uyguladıkları diğer stratejiler şunlardır: *Konuşarak şiddetin nedenini*

anlamaya ve engellemeye çalışma, sözlü olarak kendini savunma, kaçma-saklanma ve fiziksel olarak karşılık verme.

Şu an eşinden boşanmış olan ÜR, hamiliği sırasında da eşinden hem yakın ilişki terörizmi, hem de fiziksel saldırı görmüş. Bebeğini yitirmesine yol açan bu şiddet karşısında verebildiği tepki ise susmak, davranışlarını kısıtlamak olmuş. Tipik bir kendini kurban olarak gören benlik konumlandırmasına sahip kaynak kişi, eşini terk etmek için evlilik sürecinin başından itibaren aile onayını beklemiş.

“Çalışmıyordum. ‘Nasıl çalışayım?’ diyordum. ‘Hamileyim’ diyordum. ‘Senden çocuk isteyen mi var?’ diyordu. ‘Mecbursun bana bakmaya’... (erkek) Çalışmıyor. Kendisi on iki-bire kadar yatıyor. Ondan sonra gidiyordu kahveye... O gün dövdü ve ertesi gün düşük yaptım. O gün hastaneye yattım... Umurunda değildi ki. Hiç hastaneye gelmedi... Bir şey söyleyemiyorsun ki. Elinde sopa başında. Şöyle diyeyim ben size. O varken ben bir tane yani, ne bileyim, bir tabağı bu taraftan alıp bu tarafa koyamıyordum...”

Bedriye ise eşinin kendisine ve çocuklarına uyguladığı şiddete, genellikle kaçarak çocuklarını da eşi eve gelmeden erkenden yatırarak direnebilirmiş. Gençliğinin verdiği dik başlılıkla kocasının sinirlerini zorladığını düşünen ve bu nedenle gördüğü şiddet yüzünden daha çok kendini suçlayan kaynak kişi, ilk doğumundan sonraki günlerde eşinden yediği dayaklardan birinden kaçışını şöyle anlatmaktadır:

“Bir sopa attı bana. Ondan sonra ben çocuğu bıraktım. Bir yaşında çocuk. Büyük oğlum. Dedim, yettiyse yetti artık. Bırakıyorum. Gittim bir komşunun kömürlüğüne girdim... Çocuk daha emiyor, ama ağlıyor. O orada ağlıyor, sen orada ağlıyorsun ama dedim yetti canıma... Neyse, gece saat dokuz oldu. (kocas, kayınvalidesi ve kayınpederi Bedriye’yi aramak için ablasının evine giderler). Fatma abla [komşum] ‘Kız’ dedi. ‘Kimse yok senin evinde. Gir evine...’. Neyse, ben girdim eve. Sildim, süpürdüm. Bir tane çift kişilik karyola vardı. O karyolanın altına saklandım.” (Bedriye-1. evliliği)

Örneklemden, eşinden dayak yedikten sonra kadının neden dayak yediğini sormasının, evliliği kurtarmaya yönelik bir strateji olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde benliğini bir köprü gibi konumlandıran kadın, şiddete neden olan soruna çözüm getirerek şiddeti kontrol etmeyi amaçlamaktadır.

“...Bana sorduğunda ben çok mantıklı cevap verebiliyordum. ‘Ben bunu, bunun yüzünden yaptım. Peki, sen açıkla bana’. ‘Hayır, moralim çok bozuk’. ‘O zaman iş bul’. ‘E, çalışmak istemiyorum’ ...Kendimi suçladım acaba ben çok mu rahat ettirdim bu insanı? Bu insan evde oturmaktan çok mu zevk almaya başladı? Hayır. Boşandı ve şu anda annesinin yanında. Annesi bakıyor o insana.” (Arzu-1. evliliği)

Diğer taraftan konuşarak ikna etmenin yeterli olmadığı durumlarda ve evliliğini sürdürmeye mecbur olduğunu kabullenmesiyle birlikte kadının şiddete karşı geliştirdiği stratejilerde kendini savunmaya yönelik sözlü ve fiziksel olarak sertlik görülmeye başlar.

“...insan olarak dediğim gibi kediye şuraya sıkıştırdığınız zaman hayvan geri dönüp sizi tırmalar yani... Bu da böyle bir savunmayla birlikte... Kendini savunmaktan ziyade belki ben de ona tekme atıp, ben de ona karşılık verdim. Yani böyle sindiğim bir durum da oldu. O an aklıma başka şeyler geldi... O dönem ondan asla boşanamayacağımı, çünkü bunun benim ikinci evliliğim olduğunu ve çevreyi falan düşünmüştüm...” (İlgin-2. evliliği)

Yukarıda söz edilen ve kadının şiddete karşı geliştirdiği stratejilerin şiddeti durduramaması durumunda kadının dışarıdan yardım isteyerek şiddeti durdurma girişimi son strateji olarak ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmada yer alan kadınların büyük çoğunluğunun ailelerinden yardım istedikleri gözlenmiştir. Ancak ailelerin baba evine dönen kadına tepkisi genellikle kadının boşanmanın kabul edilemez ve çocukları olduğu için evliliğini sürdürmek zorunda olduğu yönündedir. Ailenin taşıdığı, boşanmış kadının, idealleştirilmiş ahlaki değerlerden uzaklaşma yönünde bir zaaf gösterebileceği kaygısı, şiddet dolu evliliğin sürmesine yol açabilmektedir.

Örneğin, Ilgın ve Arzu'nun kayınvalidesi ve kayınbabası oğullarının uyguladığı şiddeti bilseler de bunun ilişkinin doğal bir parçasıymış gibi görmüş, tepkisiz kalmayı tercih etmişlerdir. Kaynak kişilerin ikisi de eşinden boşanmışsa da ailelerinin çevreye karşı zor durumda kalmaması için boşanma sonrası günlerde, giyinme, eve geliş saatleri gibi konularda hassas davranmışlardır.

ÇM ise gördüğü çoklu şiddet yüzünden evini terk etmişse de ailenin boşanma ve boşanmış kadına ilişkin katı yargıları yüzünden geri dönmek zorunda kalmış:

“Bir sene annemin evinde durdum. Bekledim hani belki, hani burnu sürtülür... Hani yapmayacağım, etmeyeceğim falan... Ondan sonra annem de dedi ki ‘Ay’ dedi, ‘Bir tane çocuğunuz var, kendin de babasız büyüdün’ dedi. ‘Tekrar git’ dediler yani amcamlar falan. En büyük amcam bana dedi ki; ‘Bizde’ dedi, ‘Giden kız geri gelmez’ dedi. Yani onların, bizim hani töreler diyeyim artık, bizde de giden kızın cenazesi çıkar yani oradan gelmez, dediler. ‘Niye geldin sen babanın kapısına dediler’...”

Kadın eşini kalıcı terk kararı alsa da, erkeğin kadının kendisi ve akrabalarını hedef alan tehditleri karşısında geri dönmek zorunda kalabilmektedir.

“Kaç defa ayrıldım, barıştım... Annem babam da bilmiyorlardı. Ayrılınca bize zararı dokunacak, diye... Oğlan kardeşimi tehdit etti. Diğer kardeşlerim küçüktü... Belinde silah vardı; silahla öldürürüm. Hani, beni öldürür. Acıya boğarım. Onlar da yavrum, ‘Bacımız öleceğine ses çıkarmayalım’ demiş.” (ÜR)

Eşini kalıcı olarak terk etme konusunda ailesinden destek alamayan kadının benliğini, ilişkide kendini tamamen bir kurban olarak görme biçimde konumlandırabildiği görülmektedir. Kadın aşırı şiddet karşısında hiçbir tepki vermeyerek eşinin kendisini öldürmesini izin vermektedir. Böylece hem kendisine destek olmayanları ya da -yukarıda anlatılan Bedriye'nin bıçaklanma olayındaki tepkisinde olduğu gibi- şiddet uygulayan kişiyi cezalandırma biçiminde bir tepkisi geliştirmeyi seçmektedir.

“Üç gün, üç gece dövdü. Eve (annesinin evine) gitmedim ben. En büyük amcam “Gelme” dedi ya, yani oradan ölün çıksın gelme dediler, ben de onu [ağladı]... Ben de ölüm çıksın diye uğraşırken işte hastanelik oldum. Komşular falan yetiştirdiler beni hastaneye. Yoğun bakımda kaldım 11 gün...” (ÇM)

GENEL DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Kadının şiddet gördüğü eşini kalıcı terk etme ya da ilişkisini sürdürme kararını almasında belirleyici olan etkenlerin saptandığı bu çalışmada ortaya çıkan kalıpların niteliğini de sorgulanmıştır. Şiddetin nedeni ya da sadece şiddetin türü üzerinde durulmamış, kadının eşini kalıcı terk etme kararını alma aşamasında belirleyici olan; uygulanan şiddetin doğası ve sıklığına, kadının içinde bulunduğu sosyo-kültürel yapıya, benlik konumlandırmasına, eşler arası yakınlık ve kültürel farkların yanı sıra kadının eğitime ve iş gücüne katılıp katılmamalarına odaklanılmıştır.

Çalışma sonunda yapılan saptamalar şöyle vurgulanabilir:

-Kadının kalıcı terk/kalma kararını alma sürecinin anlaşılmasında, Johnson ve Ferraro'nun hem şiddetin sıklığını ölçen, hem erkeğin ilişkide kadını denetim altına alma biçimine, hem de kadının şiddete verdiği tepkiye bakan ölçeğinin, klasik sınıflamadan daha etkili sonuçlar sunduğu anlaşılmıştır.

-Kadının kendisine şiddet uygulayan eşini kalıcı terk etmesi ya da ilişkisini sürdürmesi kararını alması aşamasında şiddetin türü ve nedeninden çok şiddetin doğası ve sıklığının etkili olduğu görülmüştür.

-Hyden'in şiddet gören kadının benlik konumlandırması yaklaşımı aracılığıyla terk/kalma kararında kadının benlik konumlandırmasının daha belirleyici olduğu, sosyal çevre, aile desteği, kadının iş gücüne katılma durumu ve eğitim düzeyi gibi etkenlerin daha ikincil bir belirleyiciliği olduğu anlaşılmıştır.

-Kültürün, sosyal çevrenin kadın üzerindeki etkisi hiçbir biçimde azımsanamaz ki bu çalışmada görüşülen bir kaynak kişinin ve onun annesinin deneyimi bunun açık birer örneğidir. Boşanmanın hoş karşılanmadığı, özellikle bu kararın kadının almasının olanaksız olduğu bir kültürel ortamda kadının, eşi ona ne tür şiddet uygulamış olursa olsun, terk/kalma kararını erkeğe bıraktığı ve her koşulda eşinin kararını kabul edip ona boyun eğdiği anlaşılmıştır.

-Çocukluk döneminde aile içi şiddete şahit olmanın, kadının şiddet gördüğü evliliğini sürdürmesinde etkili olabildiği ve terk/kalma sürecini uzatabildiği sonucuna varılmıştır.

Çalışma sonunda şiddet gören kadınlara yönelik geliştirilecek politikalar üzerine şu önerilerde bulunulacaktır:

-Evlenme geleneğindeki kız isteme töreninden itibaren kadına şiddet uygulanması toplumdaki cinsiyetçi tutumla ilgili olup bu tutum evlenme geleneğinin her aşamasında (evliliğin bir şekilde gerçekleşmesi gereken zorunluluk bekarlığınca geçici bir konum olarak görülmesi, kadının istenmesi, kız çeyizinin niteliği, gerdek gecesinde gelinin çarşafını denetleme, duvak töreni, cinsiyete dayalı ev içi iş bölümü, vb.) kendini hissettirmektedir. Kadına yönelik şiddet de bu tutumdan güç olmaktadır. Söz konusu kültürel tutum ve yapılanma kadının şiddet görmesini teşvik ettiği gibi kadının bu ilişkide kalması yönünde baskı da uygulayabilmektedir. Bu nedenle sorunun anlaşılıp çözümlenmesinde sadece çifte değil, aileye, kültürel ve toplumsal çevre de odaklanılmalıdır.

-Şiddet konulu araştırmalarda, şiddetin farklı boyutlarıyla birlikte incelenmesine olanak tanıyan, şiddeti uygulayan kişilerin dürtülerini de dikkate alan ölçeklerin kullanılmasının daha etkili sonuçlara ulaşılmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

-Kadınların ilişkide benliklerini daha güçlü konumlandırabilmeleri için özgüven kazanabilmelerini sağlayacak haklarını öğrenebilecekleri, iş edinebilme olanağı kazanabilecekleri, psikolojik ve kültürel destek görebilecekleri esnek politikalar güden kurumlara önem verilmelidir.

KAYNAKÇA

Anderson, D. K. ve D. G: Saunders (2003). "Leaving an Abusive Partner: An Empirical Review of Predictors, the Process of Leaving, and Psychological Well-Being ", *Trauma, Violence & Abuse*, Vol. 4, No:2, 163-191.

Barnett, O. W. (2001). "Why Battered Women Do Not Leave, Part 2: External İnhibiting Factors-Social Support and Internal İnhibiting Factors", *Trauma, Violence & Abuse*, Vol. 2, No. 1, 3-35.

- Campbell, J. (1998). "Abuse during pregnancy: progress, policy and potential", *American Journal of Public Health*, No. 88, 185-187.
- Davis, R. E. (2002). "The Strongest Women: Exploration of the Inner Resources of Abused Women", *Qualitative Health Research*, Vol. 12, No. 9, 1248-1263.
- Dows, W. R. (2007). "Women's Use of Physical and Nonphysical Self-Defense Strategies During Incidents of Partner Violence", *Violence Against Women*, Vol. 13, No. 1, 28-45.
- Eylem Platformu ve Pekin Deklarasyonu-Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Pekin, Çin 4-15 Eylül 1995. [t.y.]. Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- Gelles, R. (1976). "Abused Wives: Why do they stay?", *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 38, 659-668.
- Gordon, Malcolm (2000). "Definitional Issues in Violence Against Women", *Violence Against Women*, Vol. 6, No. 7, 747-783.
- Hyden, M. (2005). "I Must Have Been an Idiot to Let It Go On: Agency and Positioning in Battered Women's Narratives of Leaving", *Feminism & Psychology*, Vol. 15, No.2, 168-188.
- Jacobson, N. ve Gottman, J. (1998). *When Men Batter Women: New Insights into Ending Abusive Relationships*. New York: Simon & Schuster.
- Johnson, M. P. (1999). "Two Types of Violence Against Women in the American Family: Identifying Patriarchal Terrorism and Common Couple Violence", Paper presented at *the National Council on Family Relations Annual Meetings*, November, Irvine: CA.
- Johnson, M.P ve K.J. Ferraro (2000). "Research on Domestic Violence in 1990's: Making Distinctions", *Journal of Marriage and the Family*, Vol.62, 948-963.
- Lempert, L. B. (1996). "Women's Strategies for Survival: Developing Agency in Abusive Relationship", *Journal of Family Violence*, Vol. 11, No. 3, 269-289.
- Lewis, C. S., S. Griffing, M. Chu, T. Jospitre, R. E. Sage vd. (2006). "Coping and Violence Exposure as Predictors of Psychological Functioning in Domestic Violence Survivors", *Violence Against Women*, Vol. 12, No. 4, 340-354.
- Mavili Aktaş, Aliye (2006). *Aile İçi Şiddet*. Ankara: Elma Yayınevi.
- McCloskey, L. A. (1996). "Socioeconomic and Coercive Power within the Family", *Gender & Society*, No. 10, 449-463.
- McFarlane, J. M., Campbell J. C., Wilt S., Sacchs C. J., Y. Ulrich vd. (1999). "Stalking and Intimate Partner Femicide", *Homicide Studies*, Vol. 3, No. 4, 300-316.
- Miller, J. (2003). "An Aressting Experiment: Domestic Violence Victim Experiences and Perceptions", *Journal of Interpersonal Violence*, No. 18, 695-716.
- Miller, J. (2006). "A Specification of the Types of Inimate Partner Violence Experienced by Women in the General Population", *Violence Against Women*, Vol. 12, No: 12, 1105-1131.
- Mojab, Shahrzad (2006). " 'Namusun' Tikelliği ve 'Öldürmenin' Evrenselliği: Erken Uyarı Sinyallerinden Feminist Pedagojiye", *Namus Adına Şiddet – Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar* içinde. Shahrzad Mojad ve Nahla Abdo (derl.), Güneş Kömürcüler (çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 17-42.

O'Campo, P., K. McDonnell, A. Gielen, J. Burke, Y. Chen (2002). "Surviving Physical and Sexual Abuse: What Helps Low-Income Women?", *Patient Education and Counseling*, Vol. 46, 205-212.

Rapor-Kadın Sorunlarına Çözüm Arayışı Kurultayı-Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Çalışma Grubu, İstanbul, 14-15 Haziran 2003, www.ka-der.org.tr

Rhodes, N. R. ve E. Baranoff McKenzie (1998). "Why Do Battered Women Stay?: Three Decades of Research", *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 3, No. 4, 391-406.

Rittersberger-Tılıç, Helga (1998). "Aile İçi Şiddet: Bir Sosyolojik Yaklaşım", *20. Yüzyıl Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı Bildirileri* içinde, ed. Oya Çitçi, Ankara: TODAİE, No. 285., 119-129.

Sümer, N. (1998). "Kültür, Yasa ve Aile İçi Şiddet", *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı Bildirileri* içinde, ed. Oya Çitçi, Ankara: TODAİE, No. 285, 131-136.

Türkiye: Aile İçi Şiddete Karşı Mücadelede Kadınlar (2004). Uluslararası Af Örgütü tarafından hazırlanmış rapor, (indirilme tarihi: 13.11.2006), <http://www.amnesty.org.tr/sindex.php3?sindex=ozdais0206200403>

World Report on Violence and Health. (2002). ed. E. G. Krug, L. L. Dahlberg, J. A. Mercy, A. B. Zwi, R. Lozano, Geneva: World Health Organization, http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/full_en.pdf

Yirmibeşoğlu, Vildan [t.y.]. *Toprağa Düşen Sevdalar*. İstanbul: Hürriyet Gazetesi.

Yoshihama, Mieko (1999). "Domestic Violence Against Women of Japanese Descent in Los Angeles", *Violence Against Women*, Vol. 5, No. 8, 869-897.

EKLER

TABLO 1: Ev-içi şiddet, Başa Çıkma Stratejileri, Sonuç

Kişi	Evlilik Türü	Evlilik Yaşı	Evlilikte yaşanan şiddet eylemi	Ev içi şiddetin doğası	Şiddete karşı geliştirilen stratejiler	Sonuç
Arzu 1. evlilik	Görücü	23	Fiziksel saldırı, Sorumlulukların İnkarı	Yakın ilişki terörizmi	Susmak, konuşarak ikna, sözlü tepki	Boşanma
Arzu 2. evlilik	Flört	35	Fiziksel saldırı Hareket ve iletişim kısıtlaması	Yakın ilişki terörizmi	Konuşarak ikna, sözlü tepki	Boşanma
İlgün 1. evlilik	Flört	26	Fiziksel saldırı Hareket ve iletişimin kısıtlanması Kadının maddi kaynaklara erişiminin engellenmesi	Yakın ilişki terörizmi	Şiddeti görünmez kılma, tepki vermeme	Boşanma
İlgün 2. evlilik	Görücü	33	Fiziksel saldırı Sözlü şiddet	Duruma bağlı ortaya çıkan şiddet	Sözlü tepki, fiziksel tepki	Evlilik devam ediyor
Nezahat 1. evlilik	Flört	18	Sözlü şiddet Hareket ve davranışların	Yakın ilişki terörizmi	Susmak, sözlü tepki verme	Boşanma

			kısıtlanması			
Nezahat 2. evlilik	Görücü	28	-	-	-	Evlilik devam ediyor
Bedriye 1. evlilik	Kaçarak	16	Fiziksel şiddet Sorumlulukların inkarı Kadının maddi kaynaklara girişini engelleme	Yakın ilişki terörizmi	Susmak, kaçarak saklanmak	Boşanma
Bedriye 2. evlilik	Anlaşmalı evlilik		Fiziksel şiddet (bir kere) Hareket ve iletişim kısıtlanması	Duruma bağlı ortaya çıkan şiddet	Sözlü tepki	Evlilik devam etmiş. Eşi ölmüş.
ÜR	Görücü	22	Fiziksel ve sözlü şiddet Tehdit Sorumlulukların inkarı	Yakın ilişki terörizmi	Suskun kalma, sözlü tepki, evi terk etme ve geri dönme	Boşanma
ÇM	Görücü	17	Fiziksel saldırı, Sorumlulukların inkarı	Yakın ilişki terörizmi	Evi terk etme, suskun kalma	Kalıcı terk, ayrı yaşıyor.
Zöhre	Zorlama yoluyla ablasının üstüne kuma gitme	14	Fiziksel saldırı, Cinsel şiddet, Sözlü şiddet, Hareket ve iletişim kısıtlanması	Yakın ilişki terörizmi	Suskun kalma, kabullenme	Eşi ölene kadar evlilik devam etmiş.
Alime	Görücü	13	Fiziksel saldırı, Hareket ve iletişimin kısıtlanması	Duruma bağlı ortaya çıkan şiddet	Suskun kalma, kabullenme	Eşi ölene kadar evlilik devam etmiş.
Seyhan	Kaçarak	16	Sözlü şiddet, Hareket ve iletişimin kısıtlanması	Yakın ilişki terörizmi	Suskun kalma, kabullenme	Evlilik devam ediyor
Hamide	Görücü	18	Fiziksel saldırı, Davranış kontrolü	Duruma bağlı ortaya çıkan şiddet	Suskun kalma, kabullenmek	Evlilik devam ediyor

TABLO 2: Sosyo-Demografik Özellikler

Kişi	Yaş	Eğitim	Evlenmeden önce işi	Evlendikten sonra işi	Kökeni Köy/Kent
Arzu	41	Ünv. M	Yok	Var	Kent/orta
İlgın	35	Ünv. M	Var	Var	Kent/alt
Nezahat	30	Lise M.	Var	Var	Köy
ÜR	52	Lise M.	Var	Var	Köy
ÇM	40	Ortaokul M	Var	Var	Köy
Bedriye	48	İlkokul terk	Yok	Var	Kent/alt

Zöhre	66	İlkokul terk	Var	Var	Köy
Alime	75	İlkokul M.	Yok	Yok	Köy
Seyhan	47	Okuma yazma bilmiyor	Yok	Yok	Köy
Hamide	29	İlkokul M	Var	Yok	Köy

TABLO 3: Aile Yapısı, Güç-Otorite İlişkileri

Kişi	Aile yapısı	Ailede otorite	Çocuklukta istismar	Evlenirken etkili olan kişiler
Arzu	Anne dul-baba ölmüş	Anne baskın, baba otoritesini devam ettiriyor	Yok	Anne öldüğü için komşular
İlgın	Anne-baba beraber	Baba, dede, erkek kardeş	Var	Baba, erkek kardeş
Nezahat	Anne-baba ayrı yaşıyor	Dede	Var	Hiç kimse
ÜR	Anne-baba beraber	Baba	Yok	Baba
ÇM	Anne dul-baba ölmüş	Amcalar	Yok	Amcalar
Bedriye	Anne-baba ölmüş	Abla, ağabey	Var	Hiç kimse
Zöhre	Anne-baba ayrı	Anne, baba, tüm akrabalar	Var	Anne, baba, abla, tüm akrabalar
Alime	Anne dul-baba ölmüş	Dayı	Yok	Dayı
Seyhan	Anne 2. evlilik-baba ölmüş	Anne	Var	Hiç kimse
Hamide	Anne-baba beraber	Baba	Var	Komşular

“NAMUS, BİYOPOLİTİKA VE ŞİDDET”

Safiye ATEŞ DURÇ*

ÖZET

Bu makalede soyun saflığını belirlediği varsayılan ve biyolojik üretimin devamlılığını sağlayan kadının cinselliği üzerindeki denetime vurgu yapan namus kavramının, Micheal Foucault başta olmak üzere bir çok düşünürün uğraş alanına dahil olan biyo-politika ile ilişkisi şiddet bağlamında irdelenmektedir. Beden insan değil tür insana odaklanan, nüfusun düzenlenmesi amacıyla iyileştirme, yaşamda tutma ve yaşam süresini uzatma pratiklerini geliştiren biyo-politika, iktidarı toplumun en küçük birime kadar yayar. Ancak yaşamı ve yaşatmayı başat sayan bu iktidar, mikro ırkçılıkla kendinden olmayanı, ötekiyi yok etme ihtimalini de içinde taşır. Namus kavramı özünde bir biyo-politikadır ve her biyo-politika, bir yönüyle bir ölüm politikasıdır. Şiddet, namus ve biyo-politika iç içe geçen kavramlardır.

Anahtar Kelimeler: Namus, Biyo-politika, Ölüm, Şiddet.

HONOUR, BIOPOLITICS and VIOLENCE

ABSTRACT

In this article the concept of honour, determining the purity of lineage and ensuring the continuity of biological production, is examined with the concept of biopolitics, which is studied by some of thinkers, like Micheal Foucault. Also these two concept are discussed by context of violence, such that this violence are turning of women's sexuality. Bio-politics focus on the human as kind not as body. Besides, biopolitics try to keep life, lengthen the time of life and also spread the power to the most small unit of society. However, this type of politics include micro-racism, so destroy the other and exclusion can transform the biopolitics to the politics of death. The concept of honour, is a biopolitics concept and each biopolitics is a politics of death in one aspect. Violence, honor and biopolitics are telescopic concepts.

Keywords: Honour, Biopolitics, Death, Violence

*Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi SBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, Cebeci, Ankara.
safiye83@gmail.com

GİRİŞ

Antropolog Veena Das'ın belirttiği üzere toplumlarda bedenlerin toplumsallaşması amacıyla bireysel bedenler işaretlenir, biçimlendirilir, yaralanır ve acı çektirilir. Çünkü ancak çekilen acı kişiyi topluma bağlar ve o kişide toplumsal aidiyet hissini uyandırabilir. Kadına yönelik şiddeti (sembolik şiddetten en uç şiddet şekli olan ölüme değin) belki de bu eksenden yola çıkarak okumak gerekir. Kadın bedeni toplumsal bağlamda işaretlenmekte, onun namusu ailenin namusu varsayılmakta ve kadın bu namusu korumak kaydıyla o toplumsallık içinde yaşayabilmektedir.

Cinsel saflığın ve kolektif bir değer olarak ailenin, dahası erkeğin şerefine göstergesi varsayılan namus, erkekliğin onurunu zedeleyebilme potansiyelini içinde taşıdığı için denetim altında tutulması gereken olgulardandır. Ve en önemlisi erkeğin namusu kadının namusunun korunmasında hayat bulur. Dolayısıyla aksi takdirde ölüm, kadının bedeninde metalaştırılarak namus temizlenir. Toplumsal kabul, erkeklik pratiklerini onaylatma ve bu anlamda kazanılan şeref ve onur, metalaşan ölümün bedeli olarak erkeğe/ eril sisteme döner. Cinselliğin böyle bir şekilde tahakküm altına alınmasıyla bağdaştırılabilen namus, hem bireysel bedenin disipline edilmesinde hem insan türünün nüfusunun sağlıklı bir şekilde çoğalmasında başat öneme sahiptir. Kadın, doğurganlığı sayesinde üreme eylemini gerçekleştirmekte ve nüfusun düzenlenmesini sağlamaktadır. İşte tam da bu noktada Micheal Foucault'nun belirttiği üzere egemen iktidar yerini disiplinci iktidara ve biyo- iktidara bırakır. Peki nedir disiplinci ve biyo-politik iktidar?

Foucault⁶⁸ egemen iktidarın çıplak şiddet ve direkt ölüm şeklindeki cezalandırmasının 19. yy da dönüştüğünü, artık öldürmenin değil gözetlemenin, dışlamanın, normalleştirmenin, dahası hayatta bırakmanın öncelikli olduğunu ve buradaki iktidarın disiplinci bir iktidar olduğunu belirtmektedir. Bedenleri disipline eden bu iktidar da zamanla farklı bir formla birlikte hareket etmeye başlamıştır, bu da biyo-iktidardır. Biyo- iktidar, bedene ve topluma değil insan türüne odaklanır. Nüfus üzerinde uygulanan bu yeni iktidar teknolojileri, insan türünü yaşatmaya, dolayısıyla hastalık, ölüm vb yaşamı tehdit eden tüm olumsuzlukları asgari düzeye indirmeye çalışır. Biyo-iktidarın düzeni biyo-politika olarak adlandırılabilir. Yaşamı garantiye almaya çalışan bu biyo-politik düzenin vurgusu her zaman yaşamda kalmak, yaşamı canlı tutmaktır. Temel vurguya bakılınca şöyle bir tersi okuma da her zaman zihinlerde canlanabilir: Bu düzen aynı zamanda *kimin canlı tutulmasına* karar veren bir yönetim modelini de yaratmaz mı? Yani aslında her biyo-politika, bir ölüm politikası haline de gelmez mi?

İşte bu makalede “*namus kavramı nihayetinde biyo-politik bir kavramdır, her biyopolitika bir yönüyle bir necro (ölüm) politikasıdır*” önermeleri şiddetle ilişkilendirilerek tartışılacaktır. Tartışmaya temel oluşturması bağlamında öncelikle biyo-politika ve biyo-iktidar kavramları Foucault'nun düşüncesi baz alınarak açıklanacak, ardından *namus, biyo-politika, ölüm ve şiddet* sarmalında bir tartışma yürütülecektir.

A. BİYO- İKTİDAR, BİYO POLİTİKA

Ferda Keskin, Foucault'nun -düşüncesindeki önemli bir eksen değişikliğinin belirlediğini ifade ettiği- *Hapishanenin Doğuşu* isimli kitabında yer alan bir olaydan bahseder. Fransa kralı XV. Louis'i bıçaklayan Damiens, ölüm cezasına çarptırılmıştır ve şöyle bir infaz kararı alınır: Damiens'in bedeninin çeşitli yerlerinden kızgın maşalarla et kopartılacak, bıçağı tutan eli sülfürle yakılacak... vücudu atlarla çekilerek parçalanacak, parçalar yakılıp kül haline getirilecektir (Keskin, 1996: 117). Damiens'e uygulanan şiddet, iktidarın kendisine karşı işlenmiş bir suçun cezalandırılmasıdır. Böylece

⁶⁸ Biyo-politika kavramını Gilles Deleuze, Michael Hardt ve Antoni Negri gibi düşünürler de işlemiş ancak en ayrıntılı ve ilk açıklamalar Foucault'dan gelmiştir.

infazı izleyen herkes, aslında hükümdarın iktidarının sarsılamaz olduğunu tekrar hatırlamış olmaktadır. Yani burada hem suçun iktidara vermiş olduğu zarar giderilmiş hem de iktidarın üstünlüğü olumlanmış olmaktadır.

Foucault'ya göre (2011: 246) 19. yy'a kadar ciddi her ceza, ağır ve çıplak şiddete dayanan bedensel bir cezalandırma içermiştir. Yasaya karşı işlenmiş suç dahi hemen her suç, aslında hükümlanlığa karşı işlenmiş bir suçtur. Hükümlan, uyruğunun yaşam ve ölüm hakkını elinde tutar ve cezalandırma genellikle ölümden yana kullanılır. Uyruk, *yaşam ve ölüm açısından nötrdür ve yalnızca hükümdarın keyfi kararına göre yaşıyor olma veya ölme hakkına* (Foucault, 2011:246) sahiptir. Yani kişinin yaşam ve ölüm hakkı ancak hükümdarın istenciyle *hak* haline gelebilmektedir. Foucault buna kuramsal paradox demektedir. Uyruklarının yaşamasına ve ölümüne el koyma hakkı olarak işleyen bu hak, aslında öldürme ya da yaşamasına izin verme hakkıdır ve hükümdar, kendi yaşamını ve politik bütünlüğünü korumak için bu hakkını genelde ölümden yana kullanır. Foucault, egemenin bu disiplinci iktidarını şöyle detaylandırır:

“Kendisini devirmek ya da haklarına karşı çıkmak isteyen dış düşmanlarca tehdit mi edilmektedir? O zaman, hükümdar meşru olarak savaş açabilir ve uyruklarından devletin savunmasında yer almasını isteyebilir; onların ‘doğrudan ölümlerini talep’ etmeden ‘yaşamlarını tehlikeye sokma’sı kurallara uygundur; bu anlamda uyrukları üzerinde dolaylı bir yaşam ve ölüm hakkına sahiptir. Ama eğer kendisine karşı çıkan ve yasalarına uymayan kişi uyruklarından biriye, o zaman onun yaşamı üzerinde doğrudan bir iktidar sahibidir; ceza olarak onu öldürecektir. Bu bağlamda ele alındığında yaşam ve ölüm üzerindeki hak, artık mutlak bir hak değildir; hükümdarın korunması ve kendi yaşamının devamı ile koşullandırılmıştır.” (Foucault, 2010: 100).

Tarih 18. yy’a ilerlediğinde sözü geçen bu egemen iktidar bir dönüşüm yaşar ve yaşam artık iktidarın odak noktası haline gelmeye başlar. Hükümdarın *öldürme veya hayatta bırakma* hakkı, *yaşatma ve ölüme bırakma* şekline, hükümdarın hukuku ise tersi bir hukuka dönüşmektedir. Böylece insan, iktidarın sınırı olurken insanlık da cezanın ölçüsü olmaktadır (Keskin, 1996: 119). 18.yy’da beden üzerine odaklanmış iktidar teknikleri gelişmiştir. Gözetleme, hiyerarşi, teftiş, yazı, tutanak vb teknikler sayesinde iktidar disiplinci bir hal almıştır. Disiplinin bir teknoloji olarak insan bedeninin terbiye edilmesi, normalleştirilmesi için uygulandığı yerler olarak da hapishaneler, hastaneler, eğitim kurumları, kışlalar ve aile gösterilir (Foucault, 2007: 52; Urhan, t.y: 113). Disiplinci iktidar dışlama, kapatma, gözetleme ve normalleştirme (disiplinin normu ile düzenlemenin normunun kesiştiği yer) işlevlerini yerine getirirken bedenleri bireyleştirici bir rol da oynar. Foucault, disiplinci iktidarı bedeni disipline eden, yeteneklerini optimize edip gücünü ele geçiren, bir makine olarak beden üzerine merkezleşen bir iktidar olarak tanımlar. Başka bir ifadeyle disiplinci iktidar, *insan bedeninin bir anatomo politikasıdır* (Foucault, 2010: 102; Foucault, 2011: 248; Saygılı, 2005:335).

18.yy’ın ikinci yarısında disiplinci olmayan ancak onu da yadsımayan yeni bir iktidar teknolojisi ortaya çıkmıştır. Bu yeni iktidar teknolojisi, *beden-insanla değil yaşayan insanla, canlı varlık insanla, hatta bir anlamda tür insanla* (Foucault, 2011:248) ilgilenir. Yığınlaştırıcı bir işlevi olan bu iktidar biçiminde yaşama özgü olan doğum, ölüm, hastalık, yaşlılık vb durumlar önemsenir. İnsan türünün yaşatılması ve yaşam hakkının garantiye alınması için her türlü girişimde bulunulur. Buna Foucault, insan türünün *biyo-politiği* demektedir. Oluşan iktidar ise biyo-iktidardır (Foucault, 2011: 248). Giorgio Agamben ise, çıplak hayat olarak tasavvur ettiği biyo-politikayı *insanın doğal hayatının her geçen gün biraz daha iktidar hesapları ve iktidar mekanizmalarına dahil edilmesi* (Agamben, 2001: 157) olarak tanımlar. Beden ve toplumun ötesinde nüfus üzerinde yoğunlaşan biyo-iktidar, nüfusun doğurganlığı, doğum-ölüm oranları, yerleşik hastalıklara karşı tıbbileşmenin teşviki şeklinde müdahale alanlarına sahiptir. Biyo-politika nüfusla ilgilenir, onu etkisizleştiren, gücünü kıran, verimsizleştiren (yaşlılık, kazalar gibi) tüm durumlarla mücadele eder. Biyo- iktidar, nüfusu

düzenleyici bir işlevi sahiplenirken kapitalizmin gelişmesinde de vazgeçilmez bir unsur haline gelir (Keskin, 1996:121). Bununla birlikte burjuva toplumunun ürünü olarak gösterilen biyo-politika, bir normalizasyon toplumu yaratır. Bireyin biyolojik yaşamı ve onun yönetilmesi iktidarın eline geçerken iktidar, yaşamın sahip olduğu güçleri engellemek yerine yaşamı teşvik etmek, denetlemek, en iyi şekilde kullanmak ve örgütlemek zorunda kalır. Özetle biyo-politika, yaşayan insanların nüfus olarak tanımlanması ve bu nüfusun kontrolü ve düzenlenmesidir. Foucault'nun formülasyonuyla biyo-politik, iktidar- nüfus- politik ekonomi izleğinde işler.

B. NAMUS, BİYO-POLİTİKA VE ŞİDDET İLİŞKİSİ

Kadının cinselliğinin denetim altına alınmasında en önemli araç olan namus kavramı, etimolojik olarak Arapçadan gelse de aslında kökeni Yunancadaki nomostan gelmektedir. İnsan yapımı yasaları (thesmoi-nomoi) ve bu yasaların oluşturduğu düzeni ifade eden nomos kavramı, kurucu ilke olarak siyasal-toplumsal düzeni kurar. Ecevitoglu'na göre Arapçada İslam tarihi içinde gelişen namus kavramı da, ilahi yasa anlamıyla nomosun dönüştürülmüş biçimidir⁶⁹. Ancak Arapçada namus sözcüğü, Türkçede kullanıldığı şekliyle cinsel ahlak kurallarına bağlılık anlamında kullanılmamaktadır. Onun yerine cinsellikle ilgili durumlarda ırz, şeref ve haşama sözcükleri kullanılır (Ecevitoglu, 2012: 296).

Türk Dil Kurumu'nda namus iki anlamda kullanılmaktadır: İlki, bir toplum içinde ahlak kurallarına ve toplumsal değerlere bağlılık, iffet; ikincisi ise dürüstlük ve doğruluktur⁷⁰. İffet ya da ahlak kurallarına bağlılık kadının namusuna göndermede bulunurken doğruluk ve dürüstlük erkeğin namuslu olmasıyla özdeşleştirilir. Yalnız her iki halde de namus, aslında erkeğin namusudur, kadın nesneleştirilmiştir. O, sadece bir taşıyıcıdır. Erkeğin dölünü taşır, yani Kutsal kitaplarda da belirtildiği üzere kadın tarladır erkek ise tohum. Dolayısıyla erkek tohumunu taşıyıp yetiştirecek kadının denetiminden kendini sorumlu hisseder, kadın ise sürekli bir göz hapsindedir. Sadakati sarsan bir hareketinden kuşkulansa dahi erkek, dahası eril zihniyet (bu bazen kadının kocası, bazen babası, bazen de farklı bir yakın erkek akrabasıdır) kadını dışlamayı, hatta öldürmeyi meşru sayar ve genellikle eyleme geçer. Kadının gündelik hayat pratiklerini dahi hedef alabilen bu saldırılar, “kadın erkeğin namusudur” söyleminin baskın kıldığı eril zihniyetten ve erkeğin şerefini kaybetme ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Ve ne yazık ki bu anlayış, Türkiye de dahil birçok ülkede yasalarca dahi korunmaktadır⁷¹. Kadın ve cinsel ahlakın kodladığı kadın namusu bu bağlamda denetim altında

⁶⁹ Arapçada namus, peygamberlere vahiy yoluyla inen ilahi yasalar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İslam Ansiklopedisi'nden aldığı metin aracılığıyla ilahi yasa olarak namusu Ecevitoglu şöyle aktarmaktadır: “*İbn Hişam, Muhammed'e vahiy gelmesi üzerine Hatice'nin amcasının oğlu ve aynı zamanda bir Hristiyan alimi olan Varaka Bin Nevfel'in bu durumu Hatice'ye söyle açıkladığını aktarmaktadır: Eğer bana söylediğin doğru ise, Musa'ya gelmekte olan namus ona da gelmiştir ve bu sebepten o bu ümmetin peygamberidir.*” (Ecevitoglu, 2012: 296).

⁷⁰ Daha fazla bilgi için bkz Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, Namus Kavramı, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4f81f41b5df493.41641151

⁷¹ Türkiye'de, 2004'te kabul edilen yeni TCK'nin 82. Maddesinde, namus cinayetine kurban giden bir kadının ölümü, namus cinayeti olarak değil töre cinayeti olarak yer almaktadır. Oysa ki aile, aşiret vb kandaş toplulukların onayı dışında işlenmiş çok sayıda namus cinayeti de bulunmaktadır. Dolayısıyla her namus cinayeti sadece töre cinayeti değildir. Bu sebepten dolayı Kadının İnsan Hakları Yeni Çözüm Vakfı da bu kaygılarını dile getiren bir raporu Türkiye'nin de 1985'te taraf olduğu CEDAW (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi) komitesine sunmuştur. Ancak Türkiye'nin savunmada da tavrı değişmemiştir. Bununla

tutulmakta, doğurganlığı nüfusun devamı açısından önem atfettiğinden namusuyla ilgili her ayrıntı eril iktidar tarafından düzenlenmektedir.

İktidarın sahip olduğu gücün ve bilginin yaşam üzerindeki kontrol ve düzenleme, dahası yaşamı yönetme olarak biyo-politikayı tasvir ettiğimizde, namusu bir biyo-politika olarak düşünmek olasıdır. Çünkü ataerkil sistemin ve eril iktidarın kadın yaşamı üzerindeki en önemli kontrol alanlarından birisi hiç şüphesiz ki namus ve onun çağrıştırdıklarıdır. Akralığa dayalı geleneksel toplumlarda grubun üremesi tamamen üyelerin cinsel davranışlarına bağlı olduğu için bireysel cinsellik tüm toplumun denetimi altına alınır. Kadının cinselliğine ve bedenine özgülenmiş olan namus kavramı, hem bir kişinin diğerleri karşısındaki kimliğini hem de kişinin kendi içinde sahip olduğu değeri belirleyen bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Sirman, 2006: 48). Kadının namusu, daha önce de belirtildiği gibi erkeğin, hatta bir bütün olarak ailenin namusunu temsil ettiği için onun üzerindeki tahakküm, yani kadın türünün bedeni üzerindeki yönetimin getirdiği iktidar teknikleri, beraberinde şiddeti de getirmektedir. Hatta denilebilir ki şiddet böylece ataerkil iktidarın yeniden üretilme alanlarından biri olarak belirmektedir. Namusu bir biyo-politik kavram olarak şiddetle ilişkilendirirken öncelikle şu ifadenin belirtilmesi lazım: Namus, beraberinde birbirine zıt iki kavramsallaştırmayı getirir: Namuslu ve namussuz. Tebaasının yaşamını canlı tutmaya çalışan her biyo-politika, aslında böyle bir zıtlığı bağrında taşımaktadır. Çünkü her biyo-politik düzen yaşamı kontrol altında tutarken, yaşamı tehdit edecek tüm olaylara karşı bir karşıtlık koymak zorunda kalır. Namuslu- namussuz dikotomisi şiddeti körükleyen, sembolik şiddeti zamanla öldürmeye varacak düzeye getiren bir dikotomidir, tabii bu ikilem kadın bedeni üzerinden kurulduğu zaman. Namussuz kadın, o düzenin sağlıklı yaşamasını engellediği için ya toplumdan dışlanma şeklinde ki, dışlama da çok önemli bir şiddet aracıdır, ya da namus cinayeti olarak literatüre geçen bir ölüm şekliyle cezalandırılır. Babayanlı soy dizgelerinin egemen olduğu kandaş toplumlarda, biyolojik yeniden üretmenin hem öznesi hem de nesnesi olan kadın, evlenene kadar bekaretini korumaya evlendikten sonra ise kocasına, hatta bir nevi kocasının ve babasının soyuna sadakat göstermeye mecbur kılınır. Sadakati belirleyen şey ise kadının içinde bulunduğu toplumsallıktaki cinsel ahlaka ne kadar uyup uymadığıdır. Ayrıca bu tür toplumlarda namus, hem *bir* kişinin diğerleri karşısındaki kimliğini hem de *kişinin* kendi içinde sahip olduğu değeri belirleyen bir unsur olarak ortaya çıkar. Bu cümledeki ilk kişi genellikle erkeği, erkeğin namusunu ortaya koyarken ikincisi kadının namusuna göndermede bulunur. Dolayısıyla erkek nüfus, diğerleri karşısında şerefini, kimliğine cinsiyetçi değer katan namusluluğu, itaati altında gördüğü kadın bedenlerini denetimi altında tutarak korur. Kadın ise “döl taşıyıcısı” olarak sadakatini göstermekle yükümlüdür.

Foucault’nun ayarlama iktidarı olarak tasvir ettiği biyoiktidar, iyi bir hayat tasarımı için alınması gereken tüm önlemleri (tıptan sosyal yaşama kadar) almaya çabalar. Çünkü önemli olan yaşamda tutmaktır. Oysaki kadının “kirlettiği” öne sürülen erkek namusunun temizlenmesi uğruna öldürülmesi şeklinde vukuu bulan namus cinayetleri, bu cinayetlerin işlendiği bölgelerde yaygın bir meşruluğa sahiptir. Bu cinayet ister aile meclisinin onaylamasıyla gerçekleşen töre cinayeti olsun ister bireysel motiflerin dahil olduğu kıskançlık vb saiklerle işlenen tutku cinayeti olsun “cinayet sayılmaksızın öldürme eylemi” ya da “öldürülebilir hayat” olarak ifadelendirilen bu cinayetlere öldürülebilirliğini veren şey bu meşruluktur. Agamben değerden yoksun kılınmış bu hayatın egemenle ilişkisini şöyle açıklıyor:

birlikte Suriye, 2009’da namus cinayetlerini öldürme eylemi olarak yasalarına almıştır, fakat cezası yine de birkaç yılı geçmemektedir (Ecevitoglu, 2012: 362).

“ Eğer kimin hayatına son vermenin cinayet oluşturmadığına karar verme yetkisini elinde bulunduran kişi egemen ise biyosiyaset çağında bu etki, istisnai durum yetkisi olmaktan çıkıyor ve hayatın siyasal olarak anlamını yitirdiği noktanın eşiğini belirleme yetkisine dönüşüyor... Modern biyosiyasette egemen, hayatın değerine yada değersizliğine hükmeden kişi demektir. Artık Hayatın ta kendisi, egemen kararın mekanına dönüşüyor” (Agamben, 2001: 186).

Kadının bedenini ve cinselliğini kontrol altında tutan namus ahlakı, çiğnendiği anda kadın hayatı öldürülebilir hayat olmaktadır. Kadın, kamusal var oluşunu ancak namuslu olduğunu kanıtladığı zaman gerçekleştirme fırsatı yakalayabilir. Ülkemizde namus cinayetine kurban gitmiş kadın sayısı her geçen gün biraz daha artmakta, normalleşmekte ve çözümsüzleşmektedir. Bu artışta biraz önce sözü edilen egemen iktidarın yasalar yoluyla denetim altına almaya çalışırken aslında körüklediği şiddet ile ataerkil zihniyetin yanlış okunması yatmaktadır. Ataerkillik kaba, cahil, maço erkeklerle ve onun deneyimledikleriyle sınırlandırılmaktadır. Oysa bu, ataerkinin hafife alınmasıdır. Belki de bu yüzden devletin korumaları eksik kalmakta ve kadınlar sığınma evlerinde ve hastanelerde dahi öldürülebilmektedir. Örneğin Türkiye’de 2003’ün başında Şemse Allak adlı kadın yasak ilişki sonucu hamile kalmış ve Mardin’de ailesinin erkekleri tarafından taşlanarak cezalandırılmıştır. Hastaneye kaldırılan Allak’ın ölü olmadığı anlaşılmış ancak kardeşi hastaneye giderek onu öldürmüştür. Devlet ise cenazeyi yine de ailesine vermiştir. Çünkü yasalar böyle emrediyordur. Erkeğin biyolojik yeniden üretimde birincilleştirilmesi kadını soyun devamlılığında ikincilleştirirken, yine erkeğin şerefi ve onuru ölen kadının cenazesini bile anlamsızlaştırmaktadır. Namus cinayetine kurban giden kadının cenazesi ailesi tarafından alınmaz, taziyesi kurulmaz ve tabii ki yası tutulmaz. Cinayet sayılmayan bu öldürme eyleminde kadın, ne yaşamıyla ne de ölümüyle değer sahibi olabilir. Türkiye’de yaşananlara benzer olaylar Batı Avrupa’da da gerçekleşmiştir. Burada fail de kurban da genellikle göçmenlerdir. İsveç’te babası tarafından öldürülen Maraşlı Fadime Şahindal ve İngiltere’de Afgan sevgilisiyle evlenmek istediği için öldürülen Pakistan asıllı Samaira Nazir bunlardan yalnızca birkaç tanesidir. Yalnız burada vurgulanması gereken taraf, Batı Avrupa ülkelerinin bu tarz öldürme eylemlerine asla tahammül edemediği ve failleri ağır cezalara çarptırdığıdır. İsveç ve Almanya namus cinayeti davalarında rekor seviyede cezalar vererek bu şiddeti önlemeye yönelik, içinde bilinçlendirme programları da dahil çok sayıda önlem almayı başarmıştır.

B.1. Namus Cinayetlerini Önleyebilme Olanakları: Erken Uyarı Sistemleri

Namusun geleneksel bir kavram olarak görülmesi bu kavramın eğitim ve kalkınma ile ortadan kaldırılabilineceği zannının doğmasına sebep olur. Oysa Nahla Abdo’nun (2006: 63) dediği gibi ne namus sadece geleneksel bir olgu olarak görülebilir ne de namus cinayetleri dinsel, kültürel bir temele dayandırılabilir. Kadına yönelik şiddet fenomeninin daimi kılınmasında asıl sorumlu güçler, devlet ve devlet kurumlarıdır (mahkeme, polis, kanunlar). Tabii şunu da belirtmek gerekir ki namus cinayetleri devlet öncesi yapılanmalarda da görülmektedir. Namus cinayetleri evrensel bir fenomendir. Dolayısıyla onu bir kültüre veya topluma özgülemek hatadır. Bu cinsel şiddet Müslüman Ortadoğu toplumlarında görülebileceği gibi Batı Avrupa’da da görülebilir, Uzakdoğu’da da. Nitekim ortaçağda *cadı yakma geleneği* 17. ve 18. yyda, *bekaret kemeri* uygulaması Avrupa’da yaygın görülen uygulamalardır. Mojab bu durumu kültürel görecelik adı altında işlemektedir. Kültürel görecelik, kültürlerin çeşitliliğine vurgu yapar, diğer kültürlerle karşı hoşgörü ve saygıyı savunur. 1980’lerden sonra çeşitlilik kavramı yerini farklılığa bırakmıştır. Farklılık anlayışında tüm insanlar tikel kimlikleri ile birbirinden farklıdır (Abdo, 2006: 64-67).

Çeşitli şekillerde kendini gösteren namus cinayetleri Mojab’ın çalıştığı Kürdistan’da en çok *kendini yakma* şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ancak düşünürre göre hemen her namus cinayeti, öncesinde uyarı sinyalleri verir. Devlet ve kurumları bunları ne kadar çabuk alır ve ne oranda önemser ise namus cinayeti de o oranda önlenir. Bu düşüncüyü şu şekilde desteklemek mümkündür: Namus

cinayetleri bireysel bir eylem değildir. Ailenin ve ait olunan topluluğun da dahil olduğu bir suçtur. Bu da onu tıpkı soykırımda olduğu gibi önceden tahmin etmeyi mümkün kılar (Mojab, 2006: 35). Erken uyarı sistemleri, aslında doğal afetler ve borsa krizlerinin tahminlerinde kullanılırlar. Ancak Mojab, namus cinayetlerinin öncesinde alınan sinyallerden dolayı erken uyarı sistemlerinin bu konuda da kullanılabileceğini ifade etmektedir (Mojab, 2006: 20). Örneğin ailelerinin kendilerini öldüreceğini, bulundukları ülkelerin kolluk kuvvetlerine duyuran ve hatta savcılığa bildiren Heshu Abdalla ve Fadime Şahindal olayları gibi.

B.2. “Öldürülebilir Hayat”

Foucault’ya göre cinsellik, modern toplumlarda yoğun bir şekilde söylemin nesnesi haline gelmiştir. 19. yy’ın başından itibaren cinsellik hakkındaki söylem bedenleri normalleştirerek sisteme dahil etme ve böylece sosyal üremeyi kolaylaştırmaya çalışmıştır (Foucault, 2010: 112; Saygılı, 2005: 334). *Yaşamın değerinin, bedenlerin sağlığının ve refahının aynı zamanda bütün siyasal yapının da yaşamsal koşulu olduğunu vurgulayan* (Şumnu, 2007) biyo-politika, bu söylemiyle cinselliği de siyasetin alanına koymakta ve onu her zaman denetim altında tutmayı düzeni korumanın yolu olarak görmektedir. Kadın cinselliğinin kontrol altında tutulması, normalizasyon toplumunun yaratılması açısından elzemdir. Biyo-politik düzen normalizasyon toplumu yaratırken normalleştirme toplumu da bu disiplinsiz bedeni düzenleyerek yaşamı nüfus bağlamında kontrol altına alır. Ataerkil sistemde disiplinsiz beden kadın bedenine karşılık gelmekte, bu da kadının her türlü şiddete maruz kalmasını adeta meşrulaştırmaktadır. Aile, başkasıyla cinsel birliktelik yaşayan kadını aile formunu zedelediği için öldürmekte; ulus-devlet ise kendi normal toplumunu anormalleştirdiği için onu dışlamakta, hayatın ötesine itmektedir. Oysa Shahrada Mojab ve Nahla Abdo’nun derlediği *Namus Adına Şiddet* isimli kitapta geleneksel ailelerde ailenin ve özellikle baba figürünün denetimi altına alınan kadın bedeninin ve cinselliğin ulus devlet formatında sevgi sayesinde cinsiyetsizleştirilmesinin mümkün olabileceği belirtilmekteydi (Sirman, 2006: 56). Böylece kimlik, namus kavramı yerine insan hakları kavramı doğrultusunda düzenlenecekti. Ancak namus bir biyo-politik kavram olarak değerlendirildiğinde görülüyor ki eril iktidar, Foucault’nun da deyimiyle yaşamın sorumluluğunu kendi üstüne almış (Foucault, 2011: 259), bu iktidarın bilgisi ise kadın- erkek ilişkilerinde hakikati belirleyici duruma gelmiştir. Kadına yönelik şiddet, sembolik şiddetten evlendirmeye, psikolojik baskıdan öldürmeye hayatın her alanında vukuu bulmaktadır.

Aslında Foucault’nun biyo-politikasında vurgu her zaman yaşamı canlı tutmak ve yaşam süresini uzatmak üzerinedir. Yani biyo-politikada tek kural yaşamda tutmaktır, ölüm ise en son istenen şeydir, başka bir ifadeyle istisnaidir. Dolayısıyla kuramsal olarak direkt böyle yaklaşıldığında biyo-politikanın hiçbir şekilde ölüm politikasına denk düşmediği rahatça ifade edilebilir. Ancak bu önerme bu kadar basit bir cevaba sahip değildir.

Foucault, biyo-iktidarın korkunç yayılması dediği şeyi şöyle açıklamaktadır:

... Biyo-iktidarın bu aşırılığı, yalnızca yaşamı düzenleme değil yaşamı çoğaltma, canlı üretme, canavar üretme, -hatta- denetlenemez ve evrensel yıkıcılığı olan virüsler üretme olanağı insana teknik ve siyasal olarak verildiğinde ortaya çıkar (Foucault, 2011: 259).

Biyo-iktidarın bu aşırılığı, yani yaşamı ortadan kaldırabilme ihtimali özünde şu yorumu da saklamaktadır: Yaşamı gerekenle ölmesi gereken her zaman vardır ve yan yanadır. Buna modern toplumlarda biz ve ötekinin varlığı üzerinden de yaklaşabiliriz. Biz her zaman bir düşman üretir, dolayısıyla her zaman yasanın, yasağın veya hukukun dışına itilmesi gereken bir öteki mevcuttur. Foucault, biyo-iktidardaki öldürme gücünün nasıl kullanılacağını açıklarken ırkçılık kavramına başvurur. Lakin bu, literatürdeki ırkçılık tanımlamasından farklıdır. Birbirinden farklı iki ırk değil aynı nüfus yığını içerisindeki alt grupların oluşturduğu mini ırklar kastedilmektedir. Fakat mantık aynı

işlemektedir. Yaşamak istiyorsan ötekinin ölmesi gerekir; yani keskin çizgilerle birbirinden ayrılmış biz ve öteki. Bu durumu biyo-politikayla yine düşünürün düşünce pratiğinden yola çıkarak bağdaştırmak mümkündür. *Aşağı türler yok olma eğiliminde oldukça, anormal insanlar ortadan kaldırıldıkça ben –birey değil tür olarak- daha çok yaşarım, daha sağlıklı olurum, daha çabuk çoğalabilirim* (Foucault, 2011: 261). Biyolojikleştirici işleviyle ırkçılık, yaşamı genel anlamda sağlıklı tutacak pratikleri de hayata geçirir. İşte tam bu noktada denilebilir ki biyo-politika bir yönüyle, hem de oldukça güçlü bir yön, ölüm politikasıdır. Ve bir biyo-politika olan namus da, kırmızı çizgisini aşır toplumu anormalleştirici bir işlev kazandığında bir ölüm politikası haline gelir. Modern veya geleneksel, hemen her toplumda kanıksandığı üzere, kadın bedeninin temsil ettiği namus, namussuzluk tanımlamasının içine giren bir bileşene sahip olduğunda o toplumun, nüfusun sağlıksızlaştığı varsayılır. Hatta bunu bir ileri aşamaya götürüp disiplinsiz bedene sahip bir kişinin ilerideki nesilleri de sağlıksızlaştırdığı, yani kalıtımı bozduğu ifade edilir ki, bunu gidermenin yegane yolu da onu öldürmektir. Belki de bundan dolayı, Foucault, Nazileri kendi ırkçılık ifadesinde de örnek olarak göstermektedir. Ayrıca Nazizim örneğinde görüldüğü gibi ırkçılık, kötü ırkı yok ettiğini savunan siyasal iktidarların öldürme gücünü de mutlaklaştırır. Çünkü *“Ötekinin ölümü benim kişisel güvenliğim olması ölçüsünde, yalnızca benim yaşamım değildir; ötekinin ölümü, kötü ırkın, aşağı ırkın (ya da soysuzlaşmış olanın ya da anormal olanın) ölümü, yaşamı daha sağlıklı kalacak olan budur; daha sağlıklı ve daha artı.”* (Foucault, 2011: 261). Giorgio Agamben de faşizm ve Nazizmi iki biyosiyasal hareket olarak tanımlar. Foucault’dan farklı olarak biyo-politiği sadece modern çağa geçişte değil çıplak hayatın kendisinde gören Agamben, hayatın değerliliğine ya da değersizliğine hükmetmenin modern biyo-politikanın yapısı olduğunu vurgulamaktadır. Eğer yaşamayı hak etmeyen bir hayat varsa (ki bunu ilk savunular ötanaziyi savunular olmuştur), tersi bir algının da var olması gerekir. Yani yaşamayı hak eden bir hayat. İşte etniye, biyolojik üretkenliğe ve hatta aynı milletin içindeki hastalıklı, yaşlı veya engelli tüm bireylere uygulanan ırkçılık, bu anlayışın eseridir. Alman ırkını arılaştırmak için Yahudi halkını katleden hitler, bu ırkın hastaliksız olması için döllerin sağlıklı olması gerektiğini düşünmüş ve 1940’ta 60.000 insanın ölümüne sebep olan Tedavisi İmkansız Hastalar İçin Ötanazi Programı’nı uygulamaya koymuştur. Agamben’e göre *bu program, ötanazi bahane edilerek oluşturulan Nasyonal Sosyalistlerin biyosiyasetinden başka bir şey değildir* (Agamben, 2001: 179-182).

SONUÇ

Öldürme, en büyük somut şiddet biçimidir. Dolayısıyla namusun kirlendiği varsayımıyla öldürülen kadın zaten en büyük şiddete maruz kalmıştır. Ancak biyo-politika ölümü sadece doğrudan değil dolaylı bir şekilde de yaşatmaktadır. Bunlardan en önemlisi dışlamadır. Kadın türü, gerek aile içinde babanın, kocanın, hatta erkek tüm bireylerin gerekse dışarıda ataeril sistemin çeşitli şekillerdeki dışlama formlarıyla hemen her an karşılaşmaktadır. Kadına yönelik gelişen şiddet, ne modern devlet ve devlet kurumlarının yeterli ilgiyi gösterdiği ve önleyebildiği, bu bir şekilde kadının siyasal ölümünü de tasvir etmekte, ne de bir bütün olarak nüfusun önemseddiği bir şeydir. Kadın ve erkek türünün var olduğu düşünülen dünyada *biz* erkeği *öteki* ise kadını temsil etmektedir. Böylece kadının kaderi şiddetle örülmüş olmaktadır.

Kendi hayatının sahibi olarak görülmeyen kadın, özne değil nesne, sahip değil taşıyıcı, kutsal değil değersiz olarak görülmektedir. Nüfusun düzenlenmesine, ayarlanmasına dikkat çeken biyopolitika, insanın biyolojik yeniden üretiminin sağlıklı bir şekilde devamını kadının namusunda gören zihniyetle ortak hareket etmektedir. Kadını denetim altında tutmayı sağlayan namus, aslında bir biyo-politikadır. Namusunu koruyabilen kadın erkeğe şeref ve saygınlık kazandırdığı için yaşamda

tutulması gereken hayat olarak addedilir, ‘namussuz kadın’ yaşamayı hak etmeyen hayat olarak kabul edilir. Yani bir biyo-politika olan namus, özünde ölüm politikasını da barındırır.

KAYNAKÇA

Abdo, N. (2006). Namus Cinayetleri, Ataerkillik ve Devlet: İsrail’de Kadın, *Namus Adına Şiddet: Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar*, (Ed. Shahrzad Mojab ve Nahla Abdo), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 63-108.

Agamben, G. (2001). *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*. (Çev. İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ecevitoglu, P. (2012). *Namus, Töre ve İktidar: Kadının Çıplak Hayat Olarak Kurgulanışı*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Foucault, M. (2007). *İktidarın Gözü*. (Çev. Işık Ergüden). 2. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2010). *Cinselliğin Tarihi*. (Çev. H.Uğur Tanrıöver). 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2011). *Toplumu Savunmak Gerekir*. (Çev. Şehsuvar Aktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Keskin, F. (1996). Foucault’da Şiddet ve İktidar. *Cogito*. Sayı: 6-7, s. 91-105.

Urhan, V. (2007). Micheal Foucault ve Bilgi/İktidar İlişkisinin Soykütüğü. *Kaygı, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, (Philosopher Index)*, Sayı: 9, s.99-118.

Mojab, S. (2006). Namusun Tikelliği ve Öldürmenin Evrenselliği: Erken Uyarı Sinyallerinden Feminist Pedagojiye, *Namus Adına Şiddet: Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar*, (Ed. Shahrzad Mojab ve Nahla Abdo), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 17-42.

Ağtaş, Ö. (2004). *Özne Kategorisi: Olumsuzluk, İktidar ve Politika*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne Sunulmuş Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Gambetti, Z. (2009). İktidarın Dönüşen Cephesi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kuramsal Siyasetin Tasfiyesi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Sayı: 40, s. 143-161.

Saygılı, A. (2005). Modern Devletin Beden İdeolojisi Üzerine Kısa Bir Deneme. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Cilt: 54, Sayı: 3, s. 324-339.

O’Neil, J. (2007). Disiplin Toplumu: Weber’den Foucault’ya. Doğu Batı. Sayı:43, s. 233-250.

Sirman, N. (2006). Akrabalık, Siyaset ve Sevgi: Sömürge Sonrası Koşullarda Namus – Türkiye Örneği, *Namus Adına Şiddet: Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar*, (Ed. Shahrzad Mojab ve Nahla Abdo), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 43-62.

Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, *Namus Kavramı*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4f81f41b5df493.41641151.

HUKUKSAL BAKIŞ AÇISIYLA İŞYERİNDE KADINA KARŞI PSİKOLOJİK TACİZ

Senem ERMUMCU*

GİRİŞ

Modern toplumsal yaşamda yeni tanımlanmaya başlayan, ancak çok eskiden beri varolan bazı olgular çalışma yaşamında da mevcuttur. Bunlardan birisi de psikolojik tacizdir. İşyerinde psikolojik taciz, çalışana karşı işveren, diğer işçiler ya da üçüncü kişiler tarafından sistematik bir şekilde gerçekleştirilen, belli bir süre devam eden, işçiyi yıldırma, aşağılama ve genellikle işyerinden uzaklaştırma amacı taşıyan, işçinin kişilik haklarını ihlâl eden söz ve davranışları ifade etmek üzere kullanılan terimdir. Türk hukukunda işçiye yönelik psikolojik tacizle ilgili açık ve doğrudan bir düzenleme olmamakla birlikte, bu tür davranışları yasaklayan hiçbir yasal düzenlemenin olmadığı da söylenemez. Yabancı ülke mevzuatlarında ve uluslararası belgelerde çok daha önceleri ele alınan işyerinde psikolojik taciz, Türk hukukunda önceleri Yargıtay tarafından onanan bir mahkeme kararında ele alınmıştır. 6098 sayılı Türk Borçlar Kanununda da işverene, işçilerin psikolojik tacize uğramamaları için gerekli önlemleri alma yükümlülüğü getirilmiştir. Bunun dışında, psikolojik taciz davranışlarının kişilik hakkının ihlâli, haksız fiil ve borca aykırı davranış, hatta bazılarının Türk Ceza Kanunu bakımından suç olarak kabul edilmesi de mümkündür. Bu nedenle, mağdur, hem Türk Medenî Kanunu ve Borçlar Kanunu hem İş Kanunu, hem de Türk Ceza Kanunu kapsamında çeşitli hukukî yollara başvurabilecektir.

*Araştırma Görevlisi Dr., Pamukkale Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

I. PSİKOLOJİK TACİZ OLUŞTURAN DAVRANIŞLARIN ÖZELLİKLERİ

Psikolojik taciz konusunda birçok farklı tanımlama yapılmasına karşın bu alanda çalışan çoğu araştırmacının üzerinde hemfikir olduğu bazı temel noktalar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, psikolojik tacizin mağdur tarafından olumsuz olarak algılanan saldırgan ve düşmanca hareketler içermesidir. İkinci olarak, bu davranışlar, bir defaya mahsus ve birbirinden bağımsız olarak meydana gelmekten çok, belirli bir sıklıkta gerçekleşen ve belirli bir süreden beri devam eden davranışlardır⁷².

II. PSİKOLOJİK TACİZ DAVRANIŞLARINA SOMUT ÖRNEKLER

Psikolojik taciz davranışlarına örnekler vererek konuya daha da açıklık getirmek mümkündür. Leymann tarafından psikolojik taciz içeren davranışlar 45 başlık altında şu şekilde sıralanmıştır⁷³.

1. *İdarecinin yani çalışanın üstünün, çalışanın kendisini ifade etmesi için sahip olduğu olanakları kısıtlaması*
2. *Çalışanın sürekli olarak sözünün kesilmesi*
3. *Çalışanın kendini ifade etmesi için sunulan fırsatların birlikte çalıştığı iş arkadaşları tarafından kısıtlanması*
4. *Çalışanın azarlanması veya çalışana hakaret edilmesi*
5. *Çalışanın işyerinde sürekli eleştirilmesi*
6. *Çalışanın özel yaşamının işyerinde sürekli eleştirilmesi*
7. *Çalışana telefon aracılığıyla saldırılması*
8. *Çalışanın sözlü olarak tehdit edilmesi*
9. *Çalışanın yazılı olarak tehdit edilmesi*
10. *Çalışana karşı onur kırıcı davranışlar veya el kol hareketleri ya da yüz ifadeleri yaparak onun rahatsız edilmesi*
11. *Çalışana karşı gerçeği yansıtmayan imalarda bulunulması*

⁷² **SALIN**, Denis: "Workplace Bullying Among Business Professionals – Prevalance, Organisational Antecedents and Gender Differences; Swedish School of Economics and Business Administration", Nr. 117, Helsingfors, 2003, s. 10.

⁷³ **LEYMANN**, Heinz, "Identification of Mobbing Activities" The Mobbing Encyclopedia, <http://www.leymann.se/English/12210E.HTM> (09.01.2010); **HENSCH**, Martin: "What are the definition of "bullying" are there", www.hensche.de/Rechtsanwalt_Arbeitsrecht_Handbuch_Mobbing_WasIstDas. Leymann'nın sıraladığı bu örnekler dışında, uygulamada karşılaşılan bazı somut örnekler ise şu şekildedir: "Dekan K...'nın "Sen düşünme, biz düşünüyoruz. Sen sadece söyleneni yap" gibi sözlerle kendisini küçük düşürdüğünü ve aşağıladığını anlatan E..., pasif görevlere verildiğini, bu yüzden depresyona girdiğini, bunu da raporlarla belgelediğini ifade etti. E..., talebi olmamasına rağmen, bu durum nedeniyle R...tarafından görevlendirildiğini ve gideceği gün, kendisini duygusal olarak ezmek için çay ocağında "Helva dağıtıldığını" iddia etti" (www.sabah.com) ; "İngiltere'deki bir bankada sekreterlik yapıyordu. Biri amiri, dört kadın tarafından dört yıl aşağılandı. Yanına geldiklerinde burunlarını tutuyor, "Burası çok kötü kokuyor, senin yüzünden" diyorlardı. Birkaç kez üstüne ahududu atıldılar. Sinir krizi geçirip işten ayrılan G.... dava açtı. Bankadan 800 bin sterlin tazminat aldı" (<http://www.ikyworld.com>).

12. *Çalışan konuşurken onunla ilgilenilmemesi ve onun iletişim kurmasına izin verilmemesi*
13. *Başka bir çalışanın onunla konuşmasına izin verilmemesi*
14. *Çalışanın iş arkadaşlarından daha uzak bir yere yerleştirilmesi*
15. *İş arkadaşlarının çalışanla ilgilenmelerinin yasaklanması*
16. *Çalışana işe yaramayan biri gibi davranılması*
17. *Çalışanın arkasından konuşarak iletişim kurduğu kişilere kötülenmesi*
18. *Çalışan hakkında dedikodu yapılması ve bunun yayılması*
19. *Çalışanın gülünç duruma düşürülmesi*
20. *Çalışanın psikolojik rahatsızlıkla suçlanması*
21. *Çalışanı psikolojik tedavi görmeye zorlayacak davranışlarda bulunulması*
22. *Çalışanın eğlence düşkünü gibi gösterilmesi*
23. *El ve yüz hareketleriyle veya sözlü olarak çalışanı taklit edip onun gülünç duruma düşürülmesi*
24. *Çalışanın siyasî veya dinî görüşüne saldırılması*
25. *Çalışanın özel yaşamı ile alay edilmesi*
26. *Çalışanın tabiiyeti ile alay edilmesi*
27. *Çalışanın işten ayrılmaya ve böylece özgüvenini kaybetmesine zorlanması*
28. *Çalışanın haksız ve kırıcı bir şekilde eleştirilmesi*
29. *Çalışana sahip olduğu özrü ile ilgili sorular sorulması*
30. *Çalışana telefonda hakaretler veya küçük düşürücü sözler sarf edilmesi*
31. *Çalışanın cinsel tercihlerinin eleştirilmesi*
32. *Çalışana işiyle ilgisiz işler verilmesi*
33. *İşyerindeki her türlü işi çalışana vererek kendi işini yapmasına ve kendi işini düşünmesine engel olunması*
34. *Çalışana anlamsız işler verilmesi*
35. *Çalışanın yapabileceğinin altında iş verilmesi*
36. *Çalışana sürekli yeni işler verilmesi*
37. *Çalışanı küçük düşürecek işler verilmesi*
38. *Çalışanı küçük düşürmek amacıyla onu aşan görevler verilmesi*
39. *Çalışanın sağlığına elverişli olmayan çalışma ortamında iş görmeye zorlanması*
40. *Çalışana fiziksel şiddet içeren davranışlarda bulunulması*
41. *Çalışana önemsiz sayılan ceza niteliğinde ders verilmesi*
42. *Fiziksel kötü muamele uygulanması*
43. *Çalışanı maddî anlamda zarara uğratacak davranışlarda bulunulması*

44. *Çalışanın evinde veya işyerinde fiziksel zarara uğramasına neden olunması*

45. *Cinsel istismar*

Elbette ki bu sıralanan davranışlar sadece birer örnektir. Bu örneklerin çoğaltılması da mümkündür.

III. PSİKOLOJİK TACİZ SEBEPLERİ

A. Genel Olarak

Psikolojik taciz süreci, genellikle çalışanlar arasındaki (yatay düzeyde) ya da astlar ve üstler arasındaki (dikey düzeyde) bir uyuşmazlıkla ortaya çıkmaktadır. Uyuşmazlığı ortaya çıkaran psikolojik tacizin sebebinin araştırılması, uyuşmazlığın çözümü aşamasına geçilmesi bakımından önemlidir.

İşyerinde psikolojik tacizin çok çeşitli sebepleri vardır. Genellikle psikolojik tacizin, mağdur ya da failin kişilik özelliklerine, çalışma ortamına ve işyerindeki organizasyon yapılanmasına bağlı olduğu kabul edilmektedir⁷⁴. İşyerinde gerçekleşen bu tür olayları sosyal çevre de etkilemektedir. Örneğin, çalışan, uygun olmayan piyasa koşulları nedeniyle bazen işini kaybetme tehlikesiyle karşılaşmakta ve bu durum onları strese sokmaktadır. Dolayısıyla işyerindeki çalışma ortamı da etkilenmektedir⁷⁵. Sonuç olarak, bu çalışma ortamında stres altında çalışan işçinin psikolojik taciz mağduru ya da faili olması mümkündür. Görüldüğü üzere, çok çeşitli olabilen psikolojik taciz sebepleri, sorunun çözülmesinde önemli olduğu için ayrıca incelenmelidir.

B. Kişisel Faktörler

Kişisel faktörler hem psikolojik taciz failleri hem de mağdurları için geçerlidir. Bu faktörlerin psikolojik taciz sebepleri bakımından önemli olmasının sebebi, çalışanlar arasındaki belirgin karakter farklılıkları ya da bu tür davranışlarda bulunan kişilerin toplum kurallarını hiçe sayan kişilik özelliklerine sahip olmalarıdır. Bu faktörlere örnek olarak, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, işyeri kıdemi gibi değişkenler sayılmıştır⁷⁶.

Standart bir kişilik özelliğinden söz etmek mümkün olmasa da araştırmalar belirgin bazı kişilik özelliklerine sahip kişilerin psikolojik tacize uğramaya daha açık olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, sosyal açıdan ilişki kurmakta zorluk çekenlerin psikolojik taciz saldırılarına daha sıklıkla maruz kalabilecekleri anlaşılmaktadır⁷⁷. Bazı durumlarda da, yüksek düzeyde başarılı olanlar başarı

⁷⁴ EISELEN & NOWOSAD, 1998, s. 304

⁷⁵ STADLER, Peter, “ Mobbing am Arbeitsplatz, Ursachen, Folgen, sowie Interventions und Präventionsstrategien”, http://www.lgl.bayern.de/arbeitschutz/arbeitspsychologie/doc/mobbing_arbeitsplatz, September 2006, s.40.

⁷⁶ FERRARI, Elena: “Raising Awareness on Mobbing: An EU Perspective; European Commission on Preventive Measures to Fight Violence Against Children, Young People and Women”, 2004, s. 3.

⁷⁷ VARTIA, Maarit: “The Sources of Bullying: Psychological Work Environment and Organizational Climate”; European Journal of Work and Organizational Psychology; Vol.5; No.2; 2003, s.14.

eşğini yükselttikleri için iş arkadaşları ve amirleri tarafından potansiyel bir risk olarak algılanmakta ve psikolojik taciz mağduru olabilmektedir⁷⁸.

Psikolojik tacize yatkın kişilerin ise, saldırgan, takıntılı, kişisel çıkarlarını ön planda tutmaya eğilimli oldukları ve psikolojik şiddeti silah olarak kullanmayı tercih eden kişilik özelliği sergiledikleri anlaşılmaktadır. Tacizcilerin çoğunlukla kişisel başarısızlık ve yetersizliklerini başkalarına zarar vererek gizlemeye çalıştıkları, bu nedenle herkesten daha başarılı olma isteklerini takıntı haline getirmiş oldukları görülmektedir⁷⁹.

C. Çalışma İşyerindeki Psiko-Sosyal Ortamı

Psikolojik taciz olgusunu liderlik, stresli işyeri ortamı, hiyerarşik yapı gibi örgütsel faktörlere bağlama eğilimi önemli bir ilgi görmektedir. Örneğin Leymann'a göre çok sayıda profesyonelin çalıştığı büyük kuruluşlarda rekabet daha yoğun ve ilişkiler daha çatışmacı olacaktır. Dolayısıyla bu tür kuruluşlarda psikolojik taciz davranışlarına daha sıklıkla rastlanmaktadır⁸⁰. Leymann'ın yapmış olduğu bir araştırmaya göre, psikolojik şiddetin en yaygın görüldüğü yerler, hastaneler, üniversiteler ve okullardır. Bu araştırmada, psikolojik tacizin, daha yoğun ilişkilerin yaşandığı ve önyargıların fazlaca olduğu çalışma ortamından kaynaklandığı anlaşılmıştır⁸¹.

İşyerindeki psiko-sosyal çalışma ortamının işçilerin psikolojik tacize uğramalarına olan etkisi şu örnekle de açıklanabilir: Örneğin, eğer bir işletme ekonomik bir krizle karşılaştığında personel azaltılması yoluna gitmek zorunda kalmışsa, ortalamanın üstünde bir performans gösteren işçiler işlerini kaybetmemek açısından daha fazla şansa sahiptirler. Bu nedenle de daha az performans gösteren işçi, rakibi olan diğer iş arkadaşlarının performansını azaltıcı davranışlarda bulunacaktır. Onur ve haysiyet kırıcı davranışlarda bulunarak ya da onu yok sayarak onun performansını etkilemeye çalışacaktır. Eğer çalışan, performansı ile rakibinin üstesinden gelemese bir sonraki aşamaya başvuracaktır. Bu aşamada, çalışan, yapmış olduğu tacizkâr davranışlarla işyerindeki çatışmanın sebebinin tacize uğrayan işçinin kendi performansı olduğu izlenimini yaratmak isteyecektir. Bu şekilde, çalışma ortamındaki rekabet, psikolojik taciz içeren davranışlara sebep olacaktır.

D. Düzensiz Çalışma Yönetimi

Psikolojik tacizi ortaya çıkaran faktörler arasında çalışma ortamı ve kişisel özelliklerin yanında çalışma yönetiminin de belirleyici olduğu görülmektedir.

Psikolojik tacize sebep olan kötü yönetim iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, liderin çatışmayı teşvik edici davranışlarda bulunması (ki bu genellikle kadın liderlerde karşılaşılmaktadır, çünkü kadın liderler, çatışmayı çözmek için çok ayrıntılı irdeleme yapmak isterler ancak bu davranış, çatışmanın daha da karmaşık hal almasına sebep olur), ikincisi ise, liderin var olan çatışmayı inkâr etmesi (ki bu da daha çok erkek liderlerde karşılaşılmaktadır, çünkü erkek liderler

⁷⁸ **NORİNG**, Sonia; "Mobbing: Emotional Abuse in the American Workplace"; American Journal of Public Health; V. 90/4; Apr. 2000, s. 636.

⁷⁹ **NAMİE**, Gary; "Workplace Bullying: Escalated Incivility"; Ivey Business Journal; November/December 2002, s.4.

⁸⁰ **LEYMANN**, 1996, s. 170.

⁸¹ **LEYMANN**, 1992b and 1992c.

varolan çatışmayla uğraşmaktan çekinirler ve çatışmayı görmezlikten gelerek sorunu ortadan kaldırmaya çalışırlar). Her iki davranış şekli de psikolojik taciz mağduru için çok tehlikelidir. Hem işyerindeki kötü yönetim hem de işyerindeki psiko-sosyal çalışma ortamı birleşerek psikolojik taciz davranışlarını şiddetlendirmektedir⁸².

IV. PSİKOLOJİK TACİZ SÜRECİNE KATILANLAR

Psikolojik taciz sürecine katılanlar, taciz davranışlarında bulunan failler, tacize uğrayan mağdurlar ve tacize seyirci kalan taciz izleyicileri olmak üzere üç ayrı kısımda incelenmektedir. Psikolojik taciz olgusu, işyerinde hem dikey bir hiyerarjik düzlemde (dikey psikolojik taciz) hem de aynı kademedeki kişiler arasında meydana gelebilmektedir.

A. Psikolojik Taciz Uygulayanlar (Failler)

Psikolojik tacizde bulunan kişi yönetici, amir veya patron ya da iş arkadaşı kategorisinde yer alan kişilerdir. Charlotte yaptığı araştırmasında % 71'lik bir oranla psikolojik taciz uygulayanların, organizasyon içinde amir pozisyonunda olduğunu ortaya koymuştur⁸³.

Araştırmalar, psikolojik tacize eğilimli olan kişilerin bazı ortak kişilik özelliklerini ortaya koymaktadır. Taciz eğilimi olanların çoğunlukla bu tür davranışları bir strateji olarak benimsedikleri ve temelde rakip olarak algıladıkları kişilere psikolojik açıdan zarar vererek başarısız kılma çabası içinde oldukları anlaşılmaktadır⁸⁴.

Leymann'a göre ise, psikolojik taciz uygulayanlar, kendi eksikliklerinin telafisi için psikolojik taciz davranışlarına başvururlar⁸⁵. Kendi adları ve konumları adına duydukları korku ve güvensizlik onları başka birini küçültücü davranmaya iter. Bu açıdan psikolojik taciz eylemi şüphesiz bir kompleksli kişilik sorunudur. İnsanın doğasından gelen sosyal olma, bir grup içinde yaşama arzusu ve ihtiyacı, onu bir grubu kabul ederken diğer grubu da dışlamaya itmekte ve mücadele de bu noktada başlamaktadır⁸⁶.

B. Psikolojik Tacize Maruz Kalanlar (Mağdurlar)

Mağdurun kişilik özellikleri ve bu kişiliğin psikolojik davranışını yaratmadaki rolü önemli bir tartışma konusudur. Psikolojik taciz mağduru olan kişilerin belli başlı özellikleri olmamakla birlikte yapılan araştırmalar belirgin kişilik özelliklerine sahip olan bazı kişilerin psikolojik tacize daha açık

⁸² **ADAMS**, Andrea: Holding out against workplace harassment and bullying. Personnel Management 1992/Oct. 1992; s. 32.

⁸³ **LEYMANN**, Heinz: "The Content and Development of Mobbing at Work" European Journal of Work and Organizational Psychology, 5(2),1996, s. 165.

⁸⁴ **NAMIE**, s. 3.

⁸⁵ **LEYMANN**, 1996, s. 165 -185.

⁸⁶ **MINTON**, Stephen James/**MINTON** John P.: "The Application of Certain Phenomenological /Existential Perspectives in Understanding the Bully-Victim Cycle", Existential Analysis Journal of the Society for Existential Analysis, Vol.15 Issue 2, Jul2004, s.230-242.

olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin, Zapf'a göre⁸⁷, psikolojik taciz mağdurları çoğunlukla işini çok iyi yapan, çalışma ilkelerinden ödün vermeyen, işleriyle özdeşleşen, dürüst ve güvenilir kişilerdir. Leymann'a göre ise mağdur, kendisinin mağdur olduğunu hissedendir. Psikolojik taciz mağduru, taciz karşısında psikolojik olarak yıpranmış, darbe almış kişi olmalıdır. Walter, psikolojik taciz mağdurunu hastalık belirtileri gösteren, işe gelmeyen, işten atılan bunların yanı sıra stres ve psikosomatik rahatsızlıkları olan, depresyona veya intihara meyilli bir kişi olarak tanımlamaktadır⁸⁸. Huber konuya farklı bir açılım getirerek, psikolojik tacize maruz kalanları genel olarak dört grupta toplamaktadır. Bu gruplar yalnız olanlar (sadece erkeklerin çalıştığı işyerlerinde çalışan kadınlar veya tersi), farklı olanlar (özürlüler veya yabancılar), başarılı olanlar (düşmanca davranışların temel sebebi işyerinde başarılı çalışanlara karşı duyulan kıskançlık veya çekemezliliktir) ve işyerinde işe yeni başlayanlardır (işyerinde belli gruplaşmalar mevcut ise kişilerin bu gruplara kendini kabul ettirmesi en çok karşılaşılan sorunlardan biridir)⁸⁹.

Kanaatimizce, kişiler işyerinde zaman zaman farklı düşmanca davranışlara maruz kalabilmekte ise de, bu davranışlar her zaman taciz anlamına gelmemektedir. Çünkü psikolojik tacize yüklenen anlam, kişinin karakter özellikleri yanında sahip olduğu sosyal, ekonomik ve kültürel ortamlara göre değişebilmekte, aynı davranışlar farklı kişilerce farklı biçimlerde algılanabilmektedir. Bu nedenle mağdur bakımından kişilik özelliklerinin tek tip olarak belirlenmesi güçtür. Ancak genel bir çerçeve çizilmesi bakımından taciz mağdurlarının cinsiyet, yaş, kıdem gibi durumlarla ilişkisinin incelenmesi de yerinde olacaktır.

1. Psikolojik Taciz Mağduru ve Cinsiyet İlişkisi

Psikolojik taciz davranışlarının cinsiyet farklılıkları ile olan bağlantısı, psikolojik taciz mağdurlarının belirli özelliklerini belirleme noktasında yapılan araştırmaların temeli olmuştur. Genellikle kabul edilen görüşe göre, kadınlardaki kendine güven eksikliği, saldırılara karşı koyabilme yeteneğinin azlığı, toplumsal bakış açısı gibi nedenlerle kadınların erkeklere göre psikolojik taciz mağduru olabilmeye ihtimali daha yüksektir⁹⁰. Yapılan araştırma sonuçları da göstermektedir ki⁹¹, kadınlar erkeklere oranla daha fazla psikolojik tacize maruz kalmaktadır.

⁸⁷ ZAPF Dieter. / LEYMAN, Heinz.: Mobbing and Victimization at Work: A Special Issue of the European Journal of Work and Organizational Psychology, Psychology Press.

⁸⁸ NAMIE, s. 4.

⁸⁹ HUBER, Brigitte: "Mobbing: Psychoteror am Arbeitsplatz", Niedernhausen, 1994, s.5 vd.

⁹⁰ ZAPF, s.6.

⁹¹ SALIN, 425–441; MESCHKUTAT/STACKELBECK/LANGENHOFF, Der Mobbing Report, s.25; RAYNER, C. Hoel: The Incidence of Workplace Bullying, Journal of Community & Applied Social Psychology, 1997: 199–208. Zapf/Warth ve Wolmerath ise, sadece yapılan araştırma sonuçlarındaki rakamlara bakarak kadınların erkeklere oranla daha fazla tacize maruz kaldığının ve kadınların daha fazla bu davranışlardan etkilendiğinin söylenemeyeceğini savunmaktadır WOLMERATH, Martin: Mobbing im Betrieb, Rechtsansprüche und deren Durchsetzbarkeit, Baden Baden 2001, s.37, ZAPF, Dieter/WARTH, Konstantin: Subtile Kriegsführung am Arbeitsplatz, Psychologie heute, Heft August 1997, s. 21.

Bir diğer araştırma, kadınlara dönük psikolojik tacizin yarısının kadınlardan geldiğini bildirmektedir. Bu durum da bize psikolojik tacizin aynı cinsler arasında da gerçekleştiğini göstermektedir⁹².

Öte yandan araştırmalar hem erkeklerin hem de kadınların psikolojik tacizde bulunabileceğini göstermektedir. Örneğin ABD'de yapılan bir araştırmada tüm tacizcilerin % 58'nin kadınlardan, % 42'sinin de erkeklerden oluştuğu görülmüştür. Aynı araştırma hedefin kadın olması halinde olayların % 63'ünde tacizde bulunanın da kadın olduğunu, hedefin erkek olması halinde ise olayların % 62'sinde tacizcinin de erkek olduğunu ortaya koymaktadır⁹³. Stres üzerine yapılan diğer bir araştırmada, kadınların erkeklere nazaran karşılaştıkları psikolojik sağlık problemlerini daha fazla itiraf ettikleri ve bunun için daha fazla yardım istedikleri gözlenmiştir. Genellikle bu nedenle kadınların erkeklere oranla daha fazla psikolojik taciz mağduru oldukları söylenmektedir⁹⁴.

Sonuç olarak, kanaatimizce, çalışan sayısı açısından cinsiyet farklılığının kadınların aleyhine olduğu işyerlerinde ve işlerde kadınların bu tür tutum ve davranışlarla karşılaşması daha olasıdır. Ancak yapılan araştırmalar da göstermektedir ki, taciz mağduru genellikle savunmasız görünen kadın kabul edilmekle birlikte erkeklerin de sayısı azımsanamayacak kadar çoktur.

2. Psikolojik Taciz Mağduru ile Yaş ve Kıdemi Arasındaki İlişki

Meschkutat/Stackelbeck/Langenhoff'un yapmış olduğu ve kapsamlı olan çalışma, yaştan psikolojik taciz tehlikesi üzerindeki etkisini ortaya koymuştur⁹⁵. Psikolojik taciz davranışlarından etkilenen 25-34 yaşları arasındaki çalışanlar ile 35-44 yaşları arasında çalışanlar aynı oranlarda seyretmektedir⁹⁶. Yaş oranları ile ilişkili olarak psikolojik taciz mağdurlarının sayısı, 45-54 yaş arasında azalma göstermekle birlikte 55 yaş üzeri çalışan psikolojik taciz mağdurlarının sayısı ise tekrar ivme göstermektedir. Bu araştırma sonucuna göre, 25 yaş altı çalışanlar ise, psikolojik taciz davranışlarından en fazla etkilenen gruptur⁹⁷. Tüm bu araştırma sonuçları daha önce benzer konuda yapılmış olan diğer araştırma sonuçları ile de uyumlu görünmektedir⁹⁸.

Ayrıca psikolojik taciz davranışları ile çalışanın kıdemi arasındaki ilişki incelendiğinde, bugüne kadar bu konuda yürütülen çalışmalar, psikolojik taciz mağdurlarının yaklaşık üçte birinin yeni başladıkları işyerinde ilk altı ay içinde psikolojik taciz davranışlarına maruz kaldıklarını ortaya koymuştur. İlk psikolojik taciz davranışları işaretleri, çalışanların sadece dörtte birinde kıdemlerinin ilk beş yılından sonrasında görülmektedir⁹⁹. Buradan şu sonuca varmak mümkün görünmektedir:

⁹² **NAMİE**, s.2.

⁹³ **NAMİE**, s.2.

⁹⁴ **WOLMERATH**, Mobbing im Betrieb, s. 37; **ZAPF/WARTH**, Psychologie Heute 1997, s.21.

⁹⁵ **MESCHKUTAT /STACKELBECK/LANGENHOFF**, Mobbing Report, s.13.

⁹⁶ Bu yaş grubundaki mobbing mağdurları tüm çalışanların %2.6' sını oluşturmaktadır.

⁹⁷ **LEYMANN**, Heinz/ **GUSTAFSSON**, Anneli: Development of Post-traumatic Stress Disorders, European Journal of Work and Organizational Psychology, 5(2): 251–275.

⁹⁸ **MESCHKUTAT/STACKELBECK/LANGENHOFF**, Mobbing Report, s.27; **ZAPF**, Dieter: Zeitschrift für Arbeits und Organisationspsychologie 1999, s. 6.

⁹⁹ **KNORZ**, Carmen: Mobbing, eine Extremform von sozialem Stres am Arbeitsplatz, Giessen 1994, s.109.

Çalışanların büyük bir çoğunluğu ilk psikolojik taciz davranışlarına yeni bir işe başladıktan kısa bir süre sonra maruz kalmaktadır. Zapf'a göre, kişinin işe başlaması ile işyerinde çalışan arkadaşlarının aynı pozisyon için umutlanmaları, o kişinin istenmeyen kişi ilan edilmesine sebep olmakta ve bu durum grupların yarısında kişinin psikolojik taciz mağduru olması sonucunu doğurmaktadır¹⁰⁰. Doktrinde sunulan bir görüşe göre, bu durumlarda yönetici değişikliği yoluna gitmek yüksek bir psikolojik taciz riskini ortadan kaldıracaktır¹⁰¹.

TÜRK HUKUKUNDA “PSİKOLOJİK TACİZ” KAVRAMI

İşyerinde psikolojik taciz olgusuna ilişkin mevzuatımızda açık bir hüküm olmaması nedeniyle konuya uygulanabilecek ve ortaya çıkan sorunları çözebilecek genel hükümlerin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu hükümler, Anayasada, Medenî Kanunda, Borçlar Kanununda, İş Kanununda, Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanununda ve Türk Ceza Kanununda yer almaktadır.

A. *Anayasal Düzeyde Psikolojik Taciz Davranışlarına Karşı Mağdurun Korunması*

Psikolojik taciz konusunda koruma sağlayan hükümler anayasal düzeyde başlamaktadır. Anayasanın psikolojik taciz konusunda dikkat edilmesi gereken hükümleri şu şekilde sıralanabilir:

Başlangıç bölümünün 6. fıkrası, “*Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürme ve maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu...*”.

Anayasanın 12. maddesi, “*Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir*”.

Anayasanın 17. maddesinin 1. fıkrası, “*Herkes yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir*”.

Anayasanın 17. maddesinin 3. fıkrası, “*Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz*”.

Anayasanın 20. maddesi, “*Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz. Adli soruşturma ve kovuşturmanın gerektirdiği istisnalar saklıdır.*”

Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça kimsenin üstü, özel kâğıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz”.

Anayasanın 24. maddesinin 3. fıkrası, “*Kimse, ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanmaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanmaz*”.

Anayasanın 49. maddesi, “*Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır*” ve 50. maddesinde yer alan “*Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar*”.

¹⁰⁰ ZAPF, zeitschrift für Arbeits und Organisationspsychologie 1999, s.6.

¹⁰¹ ZAPF, zeitschrift für Arbeits und Organisationspsychologie 1999, s.6.

Psikolojik taciz davranışlarının çok farklı şekillerde gerçekleşebilecek olması ve farklı hakları ihlâl edebilecek olması nedeniyle bu davranışlar sayılan Anayasa hükümlerinin de ihlâli sonucunu doğurabilecektir.

Anayasada yer alan psikolojik taciz davranışlarıyla bağlantılı bu hükümlerin somut uyuşmazlıklara doğrudan uygulanabilir olup olmadığı, kesin olarak sonuca varılabilecek bir husus değildir. Anayasa hükümlerinin özel hukuk ilişkilerine de doğrudan uygulanabilmelerini sağlayan Anayasanın 11. maddesine göre, “*Anayasa hükümleri yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır*”. Ancak Anayasa hükümlerinin hepsi de aynı nitelikte olmadığı için, tümünün kişileri de bağladığı söylenemez. Bu nedenle, bu hüküm, genel anlamda Anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesini vurgulayan bir hüküm olarak değerlendirilir¹⁰². Zira Anayasa Mahkemesi, Anayasa hükümlerinin özel hukukta uygulanmasının ancak kanun yoluyla mümkün olduğuna karar vermişse de¹⁰³, bazı istisnai durumlarda anayasa kurallarının doğrudan uygulanabileceğini de vurgulamıştır¹⁰⁴. Diyebiliriz ki, anayasada yer alan birçok hüküm, çerçeve olarak belirlenmiş kurallar olması ve ayrıntılı düzenlemeler içermemesi nedeniyle genellikle somut olaya doğrudan uygulanabilir hükümler değildir. Ancak özellikle kişilik hakları ya da sözleşme özgürlüğüyle ilgili özel hukuk kuralları olmasaydı dahi kişiliğin korunmasını ve sözleşme özgürlüğünü sağlamak maksadıyla aynı konudaki Anayasal hükümler somut uyuşmazlıklarda doğrudan uygulanabilecektir¹⁰⁵.

B. Yasal Düzeyde Psikolojik Taciz Davranışlarına Karşı Mağdurun Korunması

Yasal düzeyde psikolojik taciz, mağdurun kişilik haklarını ihlâl etmekte, aynı zamanda haksız fiil davranışını oluşturmakta, iş ilişkisinde hakkın kötüye kullanılması niteliği taşımakta ve iş sözleşmesinde işverenin bazı borçlarına aykırılık teşkil ederek borca aykırı bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, bu tür bir taciz davranışının Medenî Kanun, Borçlar Kanunu, Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanunu, İş Kanunu ve Ceza Kanunu kapsamında ele alınması gerekmektedir.

1. Medenî Hukuk Bakımından Kişilik Haklarının İhlâli Olarak Psikolojik Taciz

Psikolojik taciz, öncelikle mağdurun kişilik haklarını ihlâl etmektedir. Bu nedenle bu tür bir taciz davranışının Medenî Kanundaki kişilik hakları kavramı dâhilinde incelenerek ele alınması gerekmektedir.

¹⁰² **ULUCAN**, Devrim: “Çalışma Hakkı ve İş Güvencesi”, Prof. Dr. Ümit Yaşara Doğanay’ın Anısına Armağan, İstanbul 1982, s.12.

¹⁰³ An. Mah. Kararı, 22.05.1963, RG. 14.08.1963.

¹⁰⁴ An. Mah. Kararı, 03.06.1976, RG. 24.09.1976.

¹⁰⁵ Doktrinde **Tanör**, Anayasa hükümlerinin doğrudan uygulanabilmesi için bazı ölçütlerden söz etmektedir. Bu ölçütler şöyledir: Devlete yükümlülük yükleyen hükümler olmalıdır, yükümlülüğünün kapsamı ve sınırları belirlenmiş olmalıdır, hak yapısı itibarıyla doğrudan uygulanmaya müsait olmalıdır, ayrıca bunlar kişilere hitap eden kurallar olmalıdır. **TANÖR**, Bülent: Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar, İstanbul 1978, s.263; **ULUCAN**, s. 192; **KANETİ**, Selim: “Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Anayasa’nın Özel Hukuk Alanındaki Etkileri”, İÜHFİM, C.LIII, S.1-4, 1988-1990, s. 210-211.

İş sözleşmesi özellikle işçinin kişiliğinin ön plânda olduğu sözleşmelerdendir. İş ilişkisinde işçinin sadakat borcunun karşısında işverenin gözetme borcu vardır¹⁰⁶. İşveren bu borcunu yerine getirirken işçinin kişilik haklarını dikkate almalıdır¹⁰⁷. Zira işçinin sadakat borcu nasıl iş sözleşmesinden doğan bir yükümlülük ise, işverenin kişilik haklarını gözetme borcu da iş sözleşmesinden doğan bir yükümlülük olarak değerlendirilmelidir.

Psikolojik taciz davranışları da öncelikle kişilerin mutlak haklarından olan ve korunması gereken kişilik haklarını ihlâl etmektedir. Zira işyerindeki mağduru hedefleyen bu tür davranışlar, kişiyi aşağılayan, dışlayan, yok sayan, kendisine olan güvenini yitirmesine sebep olan, kişinin manevî bütünlüğünü ihlâl eden davranışlardır. Hatta bu tür taciz davranışları mağdurun manevî bütünlüğü yanında ekonomik özgürlüğünü de ihlâl etmektedir. Çünkü psikolojik taciz davranışları ile yıldırılan mağdur çoğu zaman işyerinden ayrılmak zorunda kalmakta ve çalışamayacak duruma dahi gelebilmekte, kişinin kariyeri, meslekî becerisi ve malvarlığı etkilenmektedir. Bu nedenle de psikolojik taciz

Psikolojik taciz sürecinde mağdurun fiziksel ya da psikolojik sağlığının bozulmasının yanı sıra kişinin sosyal ve manevî kişiliği, öz saygı ve güveni, onur ve saygınlığı, ekonomik özgürlüğü, yaşam ve vücut bütünlüğü ihlâl edilebilmektedir.

2. Borçlar Hukuku ve Borca Aykırılık Bakımından İşyerinde Psikolojik Taciz

Psikolojik taciz, çalışma hayatını ve çalışanları olumsuz yönde etkileyen ve iş ilişkisi içinde son yıllarda daha sık ortaya çıkan bir davranış şeklidir. Psikolojik taciz sürecinde, genellikle taciz davranışında bulunan fail ile taciz mağduru arasında bir eşitsizlik söz konusudur. Bu eşitsizlik iş ilişkisinin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Gerçekten iş sözleşmesinde işverene bağımlı olan bir işçi ve işçiye talimat verebilen bir işveren söz konusudur. Bu nedenle de, tarafların borçlarını yerine getirirken bazı yükümlülüklerini ihlâl etmeleri ile ortaya çıkan psikolojik taciz niteliğindeki davranışlara iş sözleşmelerinde oldukça sık rastlanmaktadır.

Psikolojik taciz davranışlarında asıl amaç, çalışma ortamını işçi bakımından katlanılmaz bir duruma getirerek işçiyi bu şekilde yıldırarak ve kendi iradesi ile istifa ederek işten ayrılmasını sağlamaktır. Bu şekilde, işveren, iş ilişkisindeki bazı yükümlülüklerinden kurtulmayı amaçlamaktadır. Çalışma ortamında psiko-sosyal düzeni sağlamayarak üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmeyen ya da yerine getirmeyi reddeden işveren aynı zamanda iş sözleşmesinde yer alan borçlarına da aykırı davranmış olmaktadır¹⁰⁸.

3. Dürüstlük Kuralının İhlâli ve Hakkın Kötüye Kullanılması Bakımından Psikolojik Taciz

¹⁰⁶ ÇELİK, s.162; NARMANLIOĞLU, Ünal: İş Hukuku, Ferdi İş İlişkileri, I, 3. Baskı, İzmir 1998, s. 130; ENGİN, Murat: Türk İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda İşveren, Ankara 1993, s. 245 (İşveren); SÜZEK, Sarper: İş Hukuku, 5. Tıpkı Bası, İstanbul 2009, s.346; BAKIRCI, s. 155-158.

¹⁰⁷ Alman mahkeme kararlarında işverenin işçinin kişilik haklarını koruma yükümlülüğüne değinilmiş ve psikolojik taciz davranışlarının işçinin kişilik haklarını ihlâl eden davranışlar olduğu vurgulanmıştır. Benzer kararı için bkz. LAG Thüringen, Urteil vom 10. 4. 2001 - 5 Sa 403/2000 (ArbG Gera Urteil 11. 8. 2000 2 Ga 8/2000)

¹⁰⁸ GÜZEL, Ali/ERTAN, Emre: "İşyeri Sendika Temsilcisine Yönelik Psikolojik Taciz ve Kötüniyet Tazminatı", Çalışma ve Toplum, 2008/1, s.165; TINAZ/BAYRAM/ERGİN, s. 86.

Medenî Kanunun 2. maddesine göre, “Herkes haklarını kullanırken ve borçlarını yerine getirirken dürüstlük kurallarına uymak zorundadır. Bir hakkın açıkça kötüye kullanılmasını hukuk düzeni korumaz”. Bu hükme göre, borç ilişkisinin tarafları borçlarını ifa ederken, haklarını kullanırken makul, orta zekâlı bir kişi gibi dürüst bir biçimde hareket etmeli ve hukuka, ahlâka, örf ve adet kurallarına uygun davranmalıdır¹⁰⁹.

Hukukun her alanında genel bir ilke olarak kabul edilen dürüstlük kuralı işçi ve işveren arasındaki iş ilişkilerinde de dikkate alınmalıdır¹¹⁰. Hatta iş sözleşmesinin işçinin kişiliğini ön planda tutma ya da işçinin işverene olan sıkı bağıllığı nedeniyle bu ilke daha da dikkatli uygulanmalıdır. İş sözleşmelerinde işçi, emeğinin yanında tüm kişiliğini de işverenin emri altına soktuğu için bu değerler işverenin her türlü müdahalesine açık hale gelmektedir¹¹¹. Özellikle iş sözleşmeleri gibi sürekli borç ilişkisi doğuran sözleşmelerde taraflar daha sıkı bir ilişki içinde oldukları için güven esasının daha önemli olduğu söylenebilecektir.

İşyerinde psikolojik taciz davranışları iş ilişkisinde güveni sarsıcı davranışlardır. Bu nedenle de dürüstlük kuralının ihlâlî anlamını taşımaktadır. İşyerinde psikolojik taciz uygulanması ya da uygulanan tacizi önleyici önlemlerin alınmaması, güven ilişkisini sarsarak ve dürüstlük kuralını da ihlâl ederek işverenin sorumluluğu yolunu açmaktadır¹¹². İşveren, iş sözleşmesinden doğan emir ve talimat verme, işçiyi koruyup gözetme borcunu yerine getirirken hukuka, ahlâka aykırı davranmış olmakta, dürüst ve namuslu bir kişiden beklenmeyecek davranışlar sergilemekte ve bu şekilde de Medenî Kanunun 2. maddesinde belirtildiği üzere yönetim hakkını kötüye kullanmış olmaktadır¹¹³.

¹⁰⁹ OĞUZMAN, Kemal: Medeni Hukuk Dersleri, 6. bası, İstanbul 1990, s. 164.

¹¹⁰ CENTEL, Tankut: İş Hukuku, C.I, Bireysel İş Hukuku, İstanbul 1984, s. 163; TINAZ/BAYRAM/ERGİN, s. 119; DEMİRCİOĞLU, s. 139.

¹¹¹ DEMİRCİOĞLU, s. 139.

¹¹² Yargıtay psikolojik taciz davranışlarının hakkın kötüye kullanılması niteliğini taşıdığını psikolojik taciz uygulayan işvereni kötüniyet tazminatı ödemeye mahkûm ederek kabul etmiştir. Bu kararda, Yargıtay’a göre “Davacının işyeri sendika temsilcisi olarak göreviyle ilgili girişimlerde bulunduğu, işvereni bölge Çalışma Müdürlüğüne şikâyet ettiği, bunun üzerine işyeri değiştirilip psikolojik tacize uğradığı anlaşılmaktadır. Mahkemece iş sözleşmesinin disiplin kurulu kararıyla gösterilen nedenlerle 22.01.2003 tarihinde haksız olarak feshedildiği kabul edilerek kıdem ve ihbar tazminatları yönünden hüküm kurulmuştur. Davacının disiplin kurulu kararı gerekçesindeki eylemleri gerçekleştirdiği yolunda davalı delil göstermemiştir. Davacı tanıkları iddiayı doğrulamışlardır. Bu durumda ihbar tazminatının üç katı tutarında kötüniyet tazminatı verilmesi gerekirken sadece ihbar tazminatı ile hüküm kurulmuştur...”9. HD, 11.06.2007, E.2006/32353, K.2007/18337. Yargıtay’ın önüne gelen bir olayda Adana 1. İş Mahkemesi’nin vermiş olduğu kararda her ne kadar psikolojik tacizden bahsetmemiş olsa da davacı, davalının milletvekili seçimlerine katıldığı esnada gece gündüz çalıştığını ancak seçimleri kazanamadığını ve işyerinde çalışan ve kendisine oy vermeyenlerin kendilerini açıklamalarını istediğini, davacıların kendilerini açıklamaları üzerine davalı tarafından istifaya zorlandıklarını iddia etmiştir. Bu olayda mahkemenin verdiği karar şu şekildedir: “İşyerinde 5,5 yıl süre kıdemli olan işçinin davalı işverenin üzüntüsünü dile getirmesi nedeniyle işyerinden ayrılıp gitmesi hayatın olağan akışına aykırıdır. Nitekim davacı Anayasal seçme hakkını kullanmıştır. Bu nedenle sözleşmenin siyasî nedenle (siyasî baskı nedeniyle) davalı tarafından feshedildiği sonucuna varılmıştır. ..davacı 4857 sayılı Yasanın 17/6. maddesi uyarınca kötüniyet tazminatına hak kazanmıştır”. Yargıtay bu kararı onamıştır. 9. HD, 21.12.2010, E.2008/44000, K.2010/39188.

¹¹³ TINAZ/BAYRAM/ERGİN, s. 120.

4. İş Hukuku ve İş İlişkisinde İşverenin Bazı Borçlarının İhlâli Bakımından Psikolojik Taciz

İş sözleşmesi, tam iki tarafa borç yükleyen, süreklilik taşıyan bir iş görme sözleşmesidir. Bu sözleşmenin taraflarından olan işverenin temel borcu olan ücret ödeme borcunun yanında işçiyi gözetme borcu, eşit davranma borcu gibi iş sözleşmesinden kaynaklanan başka borçları da vardır. İşyerinde gerçekleşen psikolojik taciz davranışlarının işverenin söz konusu borçlarını ihlâl edip etmediğinin belirlenmesi, sorumluluğunun tespiti açısından önemlidir.

İşyerindeki psikolojik taciz davranışları işverenin gözetme borcuna aykırılık oluşturacağı için işverenin bu husustaki sorumluluğunun hukukî dayanağı, Borçlar Kanununda akdî sorumluluğu düzenleyen 96. madde olacaktır. Bu türden bir davranış aynı zamanda haksız fiil de teşkil edeceği için işverenin haksız fiil hükümlerine göre de sorumlu olması mümkündür. Bu durumda mağdur, akdî sorumluluk hükümleri ile haksız fiil sorumluluğunu düzenleyen hükümler arasında bir seçim yaparak işvereni sorumlu tutabilecektir.

Başka bir işçinin ya da üçüncü bir kişinin işyerinde psikolojik taciz niteliğinde davranışlarda bulunması durumunda, işveren, diğer işçilerinin ya da üçüncü kişilerin işyerinde bu türden davranışlarına engel olmaması nedeniyle de borca aykırılık hükümlerine göre sorumlu tutulabilecektir¹¹⁴. Çünkü işveren, diğer işçilerin ya da üçüncü kişilerin işçisine karşı psikolojik taciz davranışlarında bulunmasına da engel olmakla yükümlüdür. Bu yükümlülüğünün hukukî dayanağı, Borçlar Kanununun 332. maddesi ile İş Kanununun 77. maddesidir¹¹⁵. Ayrıca, taciz davranışında bulunan işçi aynı zamanda işveren vekili ise, İş Kanununun 2. maddesinin IV. fıkrasında yer alan “...işveren vekilinin bu sıfatla işçilere karşı işlem ve yükümlülüklerinden doğrudan işveren sorumludur” hükmüne dayanarak bu türden davranışlardan doğrudan işveren sorumlu tutulabilecektir.

İşverenin başka bir işçisinin diğer bir işçisine psikolojik taciz davranışlarıyla zarar vermesi halinde, işvereni sorumlu tutabilmenin diğer bir hukukî dayanağının, istihdam edenin kusursuz sorumluluğunu düzenleyen *Borçlar Kanununun 55. maddesi* olup olmadığı değerlendirilmelidir. Bu maddeye göre, “Başkalarını istihdam eden kimse, maiyetinde istihdam ettiği kimselerin ve amelesinin hizmetlerini ifa ettikleri esnada yaptıkları zarardan mesuldür. Şu kadar ki, böyle bir zararın vukubulmaması için hal ve maslahatın icabettiği bütün dikkat ve itinada bulunduğunu yahut dikkat ve itinada bulunmuş olsa bile zararın vukuuna mani olamayacağını ispat ederse mesul olmaz”. Bu hükmün uygulanması için en temel şart, adam çalıştıran ile çalışan arasında bir çalıştırma ilişkisinin yani ast-üst ilişkisinin varlığıdır. İş sözleşmesine dayalı çalışmada ise bu şart zaten mevcuttur. Bunun dışında, zararın, çalışanın yaptığı iş dolayısıyla gerçekleşmesi gerekir.

5. İşverenin Eşit Davranma Borcu ve Ayrımcılık Yasağı Açısından Psikolojik Taciz

Eşit davranma borcu, işverenin işyerinde çalışan işçilere haklı gerekçeler olmadan farklı davranmamasını, keyfî bir ayrıma gitmemesini ifade etmektedir. İşveren ancak haklı ve makul gerekçelerle işçiler arasında ayrıma gidebilecektir. Elbette ki buradaki eşitlik mutlak bir eşitlik değildir. Kişiler arasındaki belirli farklılıkları dikkate alarak sağlanan bir eşitliktir¹¹⁶.

¹¹⁴ BAKIRCI, s.155; SAVAŞ, s. 95; TINAZ/BAYRAM/ERGİN, s.103.

¹¹⁵ TINAZ/BAYRAM/ERGİN, s.103.

¹¹⁶ EKONOMİ, s.156-157; ÇELİK, s.147; SÜZEK, s. 401; TUNCAY, A. Can: İş Hukukunda Eşit Davranma İlkesi, İstanbul 1982, s. 5; MOLLAMAHMUTOĞLU, s. 430; NARMANLIOĞLU, s.248; DEMİR, s.120-121.

İş Kanununun 5. maddesinde ise, “İş İlişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz” hükmüne yer verilerek iş hukukunda eşit işlem yapma borcu yasal olarak düzenlenmiştir.

İşverenin bu borca aykırı davranmasının yaptırımını ise, yine aynı Kanunun 5. maddesinin 6 ve 7. fıkralarında şu şekilde düzenlenmiştir: “İş İlişkisinde veya sona ermesinde yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davranıldığında işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir. 2821 sayılı Sendikalar Kanununun 31. maddesi hükümleri saklıdır”. Bu hükme göre, işçi, eşit davranma borcuna aykırı davranan işverenden dört aya kadar ücreti tutarında bir tazminat ve yoksun kaldığı haklarını talep edebilecektir. Buradaki tazminat teknik anlamda bir tazminat olmadığı için, sadece eşit davranma borcunun ihlâl edilmesi yeterli olup, işçinin herhangi bir zararı ya da işverenin kusuru aranmaz¹¹⁷. Gerekçede belirtildiği üzere, tazminatın hesaplanmasında esas alınacak ücret “çıplak ücret” olup, ikramiye, prim ve parayla ölçülebilen sosyal yardımlar bu ücrete dâhil edilmeyecektir. Tazminat miktarı ise, olayın özelliğine, işçinin kıdemine ve konumuna uygun olarak takdir edilecektir. Bunun dışında ayrımcılığa maruz kalan işçi, İş Kanununun 24/II maddesine dayanarak iş sözleşmesini haklı nedenle derhal feshedebilecektir.

Psikolojik taciz davranışları, işyerinde gerçekleşen eşit davranma borcuna aykırılığın ve ayrımcılık yasağının en tipik örneğini oluşturmaktadır. Çünkü işverenin keyfi davranışları olarak görülen psikolojik taciz davranışları yoluyla ihlâl edilen eşitlik ilkesi sadece bir temel hak değil, aynı zamanda hukuk düzeninde tüm alanlara hâkim olan genel bir ilkedir¹¹⁸. İşyerinde psikolojik taciz davranışlarına maruz kalan işçi, diğer işçilerden ayrılmakta, yalnızlığa itilmekte ve kişilik haklarına saldırıda bulunularak ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Örneğin, işçi, diğer işçilerden ayrı bir yere oturtulmakta ya da kendisine yapabileceğinin çok üstünde işler verilmekte veya kendisine hiç iş vermeden soyutlanmaya çalışılmaktadır. Bundan başka, işçinin yaptığı işlerin ciddiye alınmaması ve bu nedenle kendisine farklı davranılması da eşit işlem borcuna aykırılık teşkil edecektir. Çünkü eşit işlem yapma borcu aynı zamanda farklı davranılması gerekirken diğer işçilerle aynı davranılması halinde de ihlâl edilmiş olacaktır¹¹⁹. Bunların dışında işverenin işyerinde sağlamakla yükümlü olduğu güvenli ve sağlıklı iş ortamını bazı işçiler için ihlâl etmiş olması da eşit davranma borcuna aykırılık oluşturacaktır¹²⁰. Bu nedenle, işyerinde psikolojik tacize uğrayan işçi, İş Kanununun 5. maddesinde düzenlenen “ayrımcılık tazminatını” da talep edebilecektir.

6. Usûl Hukuku Bakımından İşyerinde Psikolojik Taciz

İş ilişkisinde, tarafların karşılıklı olarak sahip oldukları hak ve borçlar çerçevesinde hareket etmeleri, birbirlerinin haklarına tecavüz etmemeleri esas olandır. Ancak taraflar her zaman hak ve borçlarına uygun davranmazlar. Bunun sonucunda da taraflardan birisinin hak ihlâli ve hukukî uyuşmazlık ortaya çıkar. Taraflar bu uyuşmazlığı yasalar çerçevesinde mahkemeler önünde çözümlemeye çalışırlar. Bu durumda da usûl hukuku devreye girer.

Psikolojik taciz davranışları da iş sözleşmesinin tarafları arasında çıkan bir uyuşmazlıktır. Bu uyuşmazlığın çözümünde usûl hukuku kuralları bakımından incelenmesi gereken bazı hususlar vardır.

¹¹⁷ SÜZEK, s.368.

¹¹⁸ TUNCAY, (Eşit Davranma), s. 23.

¹¹⁹ MOLLAMAHMUTOĞLU, Hamdi: İş Hukuku, Ankara 2008, s. 537; DEMİRCİOĞLU, s. 138.

¹²⁰ TINAZ/BAYRAM/ERGİN, s. 116.

Bunlardan ilki, psikolojik taciz nedeniyle mahkemeye başvuran işçinin yargılama süresince ihtiyatî tedbir talep edip edemeyeceği meselesi, diğeri ise, psikolojik tacizin ispatı meselesidir.

a. Psikolojik Taciz Davranışları Nedeniyle İhtiyatî Tedbir Talebi

İşyerinde gerçekleşen psikolojik taciz davranışları nedeniyle maddî ve/veya manevî zarara uğrayan işçinin tazminat davası açmadan ya da açtıktan sonra, işverenin başka işyeri varsa işyerinin değiştirilmesini ya da yaptığı işe uygun olmak şartıyla işinin değiştirilmesini tedbir olarak mahkemeden talep edip edemeyeceği sorusu cevaplanmalıdır.

İhtiyatî tedbir genel olarak, taraflar arasındaki hukukî durumun açıklığa kavuşturulması, hakkın hüküm altına alınması, hukukî ilişkinin düzenlenmesi nedeniyle titizlik gerektiren yargılamanın uzun zaman alması sonucunda tarafların zarara uğrama tehlikesinin varlığı, zararın artması tehlikesi ya da asıl talebin ifasının imkânsızlaşması gibi sebeplerle geçici hukukî koruma tedbiri olarak kabul edilmiştir. Psikolojik taciz davranışları nedeniyle duyduğu manevî acıyı azaltmak amacıyla tazminat davası açan ya da açacak olan mağdur işçinin bu yargılamanın uzun sürecektir olması nedeniyle uğradığı zararının artmasına engel olmak maksadıyla mahkemeden işinin ya da işyerinin değiştirilmesini talep etmesi geçici hukukî koruma tedbiri olan ihtiyatî tedbir olarak kabul edilebilir. Bu durum, özellikle işveren tarafından değil, mağdur işçinin çalışma arkadaşları ya da üçüncü kişi tarafından yapılan taciz olaylarında uygulama alanı bulacaktır. Tedbir kararı ile mağdur işçinin duyduğu manevî acının artması geçici de olsa engellenmiş olur. Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanununun 103. maddesi, hâkimin tehlikenin ve zararın def'i için "icap eden" ihtiyatî tedbirin icrası için lazım gelen her türlü tedbire karar verileceğini belirtmiştir. Buradaki hükümle denilebilir ki, hâkim "icap eden" her türlü tedbiri almaya yetkilidir. Tedbir dilekçesini alan hâkim, talep edilen somut tedbirler belirtilmemişse, mevcut hukukî korumanın hangi yol ile güvence altına alınacağını, hukukî koruma için "gerekli" olan tedbiri serbestçe tayin edecektir. Bu nedenle de hâkim psikolojik taciz mağduru işçinin daha fazla manevî zarara uğramasına engel olmak amacıyla gerekli olan her türlü tedbire karar verebilecektir.

b. Psikolojik Taciz Davranışlarının İspatı

Psikolojik taciz davranışlarına bağlanan sonuçların ve işverenin yükümlülüğünün söz konusu olabilmesi için asıl önemli olan ve tartışılması gereken noktalar, bu davranışların, davranışlar ile zarar arasındaki illiyet bağının ispatı ve ispat yükünün kimde olduğudur. Psikolojik taciz davranışlarının ispatı konusunda hukuk sistemimizde özel düzenlemeler yer almamaktadır. Bu nedenle, taciz davranışlarının ispatında genel hükümlere başvurulmalıdır.

Psikolojik taciz davranışlarına maruz kalan mağdur işçi bu nedenle uğradığı zararlarının giderilmesi için açtığı tazminat davalarında, eğer haksız fiil hükümlerine dayanmakta ise işverenin kusurlu olduğunu, davranışların hukuka aykırı olduğunu, zararının doğduğunu ve davranışlar ile zarar arasında illiyet bağı bulunduğunu ispatlaması gerekmektedir¹²¹. Eğer mağdur, zararının giderilmesi için açtığı davanın hukukî dayanağı olarak akde aykırılığı seçmişse, Borçlar Kanununun 96. maddesinde yer alan "*borçlu kendisine hiçbir kusurun isnat edilemeyeceğini ispat etmedikçe... zararı*

¹²¹ İspat yükünün genel kurallara göre işçide olduğuna dair Alman Mahkeme kararı için bkz. BAG, Urteil vom 16. 5. 2007 - 8 AZR 709/06 (LAG Hamm Urteil 23. 3. 2006 8 Sa 949/05; **OĞUZMAN**, M.Kemal: İş Kazası ve Meslek Hastalığından Doğan Zararlardan İşverenin Sorumluluğu, İHFM, C. XXXIV, S. 1-4, İstanbul 1969, s. 339; **ULUSAN**, s. 131vd; **ÖZDEMİR**, Erdem: İş Sözleşmesinden Doğan Uyuşmazlıklarda İspat Yükü ve Araçları, İstanbul 2006, s.202 vd.

tazmine mecburdur” hükmü nedeniyle işveren kusursuz olduğunu ispatlamakla yükümlüdür¹²². Burada ise, kusursuzluğu ispat etme yükü işverene aittir.

Mağdur işçinin, Türk Medenî Kanunun 24. maddesinde yer alan kişilik haklarını koruyucu davalardan örneğin saldırının sona erdirilmesi davası açmış ise, saldırının kişilik haklarını ihlâl ettiğini, hukuka aykırı bir saldırı olduğunu ve saldırının halen devam ettiğini ispatlaması gerekmektedir. Mağdur işçi, kişilik haklarını koruyucu davalardan saldırının önlenmesi davası açmışsa bu davada da işçi, saldırı tehlikesinin varlığını, tehlikenin yakın ve ciddi olduğunu ispatlamalıdır. Çünkü bu davalarda lehine hak çıkaran kimse mağdur işçidir.

İşçinin psikolojik taciz nedeniyle açtığı tazminat davalarında ve kişilik haklarını koruyucu davalarda ispatın ölçüsü tam ispattır. Çünkü kanunda belirtilen istisnalar dışında, hâkimin iddia edilen olayların meydana geldiği konusunda tam olarak kanaat sahibi olması gerekmektedir¹²³.

İşçi, psikolojik taciz davranışları nedeniyle kendisine ayrımcılık yapıldığını, eşit işlem borcuna aykırı davranıldığını iddia etmekle birlikte “ayrımcılık tazminatını” ve “yoksun kaldığı haklarını da talep etmekte” ise, İş Kanununun 5. maddesine göre, ispat yükü yine işçidedir. Ancak işçi bir ihlâlin varlığı ihtimalini güçlü gösteren bir durumu ortaya koyduğunda, işveren böyle bir ihlâlin mevcut olmadığını ispat etmekle yükümlü olacaktır. Psikolojik taciz davranışları nedeniyle eşit işlem yapma borcuna aykırı davranıldığı iddiası ile ayrımcılık tazminatı isteyen işçi, iddiasını yaklaşık ispat ölçüsüne göre ispatlarsa ispat yükü yer değiştirecektir¹²⁴.

Psikolojik taciz davranışlarında özellikle tartışılması gereken iki husus vardır. Bunlardan ilki, psikolojik taciz davranışlarının ispatlanması sorunu, diğeri ise, ortaya çıkan zararlı davranışlar arasındaki illiyet bağının ispatlanmasındaki güçlülüdür. İlliyet bağının ispatlanması için öncelikle işçinin zarara uğradığını iddia ettiği davranış somut olarak ortaya konulmalıdır. Böylece hâkim, işverenin davranışının hukuka aykırı olup olmadığını değerlendirmelidir. Bu durumu, çalışma hayatı içinde olağan eleştirilerden ve çatışmalardan ayırt etmek oldukça zordur. Hukuk sistemimiz, hukukî işlemler dışında kalan hukukî fiillerin her türlü delille ispatlanmasına imkân tanımıştır. Psikolojik taciz davranışları da her türlü delille ispatlanabilecektir. Ancak diğer hukuka aykırı davranışlardan farklı olarak, birden çok ve sistematik olarak tekrarlanan taciz davranışlarını ispatlamak oldukça zordur. Çünkü işyerinde çalışmaya devam eden diğer işçiler, özellikle işveren tarafından gerçekleştirilen psikolojik taciz davranışlarının varlığı konusunda tanıklık etmekten çekinmektedirler. Bu nedenle, mağdur işçi, bu tür hukuka aykırı davranışların gerçekleştiğini ispatlamak için teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan yeni ispat araçlarından yararlanma yolunu seçmektedir. Örneğin, işçi, elektronik ortamda gerçekleşen psikolojik taciz davranışlarını elektronik posta (e-mail) çıktılarını mahkemeye ibraz ederek ispatlamak istemektedir. Böyle bir durumda, elektronik ortamda işveren ya da diğer işçiler tarafından gönderilen mesajların ya da bilgisayar kayıtlarının mahkemeler tarafından delil olarak

¹²² **ULUSAN**, s. 127; **KILIÇOĞLU**, Mustafa: Tazminat Esasları ve Hesap Yöntemleri, Ankara 1998, 60-61; **ÖZDEMİR**, s. 203.

¹²³ **ATALAY**, s.45.

¹²⁴ Avrupa Birliğinin 2000/43 ve 2000/78 sayılı Yönergeleri ispat yükünün yer değiştirmesi ile ilgili olarak; “kendilerine eşit işlem ilkesinin uygulanmaması suretiyle yanlış davranıldığını değerlendiren kişiler bir mahkemeye veya yetkili makama doğrudan ya da dolaylı ayrımcılığın gerçekleştiğini ortaya koyabilecek esaslar sunduklarında, eşit işlem ilkesinin ihlâl edilmediğini ispat etme yükümlülüğü davalıya ait olur” (madde 8 ve madde 10) hükmüne yer vermişlerdir.

değerlendirilip değerlendirilemeyeceği incelenmelidir. Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanununda elektronik kayıtların, yasal delil olarak mahkemelerde kabul görmesini düzenleyen hükümler mevcut değildir. Yalnızca usulüne göre güvenli elektronik imza ile oluşturulan elektronik veriler senet hükmündedir ve bu veriler aksi ispat edilinceye kadar kesin delil sayılırlar (HUMK m.295/A). Bilgisayar çıktılarının ise, ispat açısından hukukî durumları belli değildir. Doktrinde, bu tür çıktıların vakıaların ispatlanmasında yeterli olmadığı savunulmaktadır¹²⁵. Çünkü örneğin, e-mail verilerinin tahrif edilmesi ve alıcı ya da üçüncü kişi tarafından değiştirilmesi mümkündür. Taraf, irade açıklamasının ispatı için mahkemeye e-mail mesajını sunduğunda bunun üzerindeki değişikliklerin görülmesi mümkün olmayacaktır. Bu nedenle, bu tür kayıtlar ancak Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanununun 367. maddesinde¹²⁶ yer alan “*kanunda öngörülmemiş delillerden*” sayılırlar ve bu deliller hâkimi bağlayıcı ispat gücü vermediğinden takdiri deliller arasında yer alırlar. Hâkim bu tür delilleri vicdanî kanaatine göre değerlendirir¹²⁷.

Bunun dışında işçi, görünmeyecek küçük aygıtlarla görüntüleri kameraya alabilmekte ya da uzaktan gizlice ses kaydı yapabilmekte ve bu şekilde psikolojik taciz davranışlarını ortaya koymaktadır. Ancak bu şekilde hukuka aykırı yollardan elde edilen delillerin mahkemelerde dikkate alınıp alınamayacağı ise ayrıca incelenmelidir¹²⁸.

Hukuka aykırı olan psikolojik taciz davranışlarının ispatlanması yanında bu davranışlar ile ortaya çıkan zarar arasındaki illiyet bağının ispatlanması da oldukça güçtür. Özellikle ortaya çıkan fiziksel ya da ruhsal rahatsızlık şeklindeki zarar ile psikolojik taciz davranışları arasındaki illiyet bağının varlığı konusunda hâkimde kanaat uyandırmak önemlidir. Çünkü mağdurun yaşadığı psikolojik ya da fizyolojik rahatsızlıkların sebebi psikolojik taciz davranışları olmayıp mağdur işçinin uzun yıllardır çalışması ve artık yıpranması ya da özel hayatında yaşadığı sıkıntılar olabilmektedir. Bu ayrımın yapılması ve yaşanan rahatsızlıklar ile psikolojik taciz davranışları arasında illiyet bağının kurulması gerekmektedir.

Psikolojik taciz mağduru işçinin bu davranışlara maruz kaldığının ispatlamasındaki güçlükler dikkate alınırsa, işçinin iddia ettiği taciz davranışlarının gerçekleştiği konusunda ispat ölçüsü olarak yaklaşık ispat kabul edilmeli, hâkimde taciz davranışlarının gerçekleştiği yönünde az çok kanaat uyandırmak yeterli sayılmalı ve bu kanaat fiilî karinelerle ya da ilk görünüş ispatına ilişkin hayat tecrübeleri ile sağlanabilmelidir¹²⁹. Örneğin, işçi uzun süreden beri işyerinde diğer arkadaşlarından

¹²⁵ **KONURALP**, s. 73; **ERTURGUT**, Mine: Medenî Usûl Hukukunda Elektronik İmzalı Belgelerin Delil Olarak Değerlendirilmesi, Ankara 2004, s. 37.

¹²⁶ HUMK 367. madde: “Tahkikat hâkimi, senetsiz ispatı caiz olan davalarda re’sen veya talep üzerine *bu kanunda gösterilmemiş olan diğer hüküm sebeplerinin* istima ve tetkikine da karar verebilir ve bu husus hakkında iki tarafı istima ettikten sonra tebeyyün edecek hale göre iktiza eden tedbirleri ittihaz eder”. 01.10.2011 tarihinde yürürlüğe girecek olan 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununun 192. maddesinde ise, “Kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğunu öngörmediği hâllerde, Kanunda düzenlenmemiş olan diğer delillere de başvurulabilir”.

¹²⁷ **KONURALP**, s. 73; **PEKCANITEZ/ATALAY/ÖZEKES**, s. 519; **KURU**, Baki/**ASLAN**, Ramazan/**YILMAZ**, Ejder: Medenî, Usûl Hukuku, Ankara 2005, s. 518, **ÖZDEMİR**, s. 50.

¹²⁸ Bkz. & 3, s. 154 vd.

¹²⁹ Yargıtay verdiği bir kararda, psikolojik taciz iddialarının ispatı ile ilgili olarak şu sonuca varmıştır: “...işçinin anlattığı mobbing teşkil eden olayların tutarlık teşkil etmesi, kuvvetli emarelerin bulunması gerekmektedir. Kişilik hakları ve sağlığın ağır saldırıya uğraması mobbingin varlığını tartışmasız kabulünü doğurur. Öte yandan ispat kurallarının zorlanan sınırları usul hukukunda yeni arayışlara yol açmıştır. Emare işte bu anlayışın bir

soyutlanmış bir odada oturtulmakta ise ya da işçinin çalıştığı işyeri veya bölüm sürekli olarak değiştirilmekte ise “hayatın olağan akışından” işveren ya da diğer işçiler tarafından mağdur işçiye karşı bir tavır alındığı sonuca varılabilecektir Bu tavır, diğer şartlar da söz konusu ise psikolojik taciz olarak değerlendirilebilecektir¹³⁰. Bu durumda hâkim, genel hayat tecrübesi kurallarına, işin cereyan ediş şekline, mantık kurallarına uygun olarak ve serbestçe takdir ederek¹³¹ somut olaydaki vakıayı ispat edilmiş kabul edecektir.

Medenî usûl hukuku bakımından, hukuka aykırı yolla elde edilen delillerle psikolojik taciz iddialarının ispatlanıp ispatlanamayacağı uygulamada sıkça karşılaşılan sorulardan birisidir. Çünkü yukarıda da bahsedildiği üzere, psikolojik taciz iddialarının ispatında yaşanan güçlükler, mağduru hukuka aykırı yollarla delil elde yoluna götürmektedir.

Yasalarla yetkili kılınan makamların izni dışında ya da mevzuatın öngördüğü yöntem ve sınırlamalara uyulmaksızın elde edilmiş delil, hukuka aykırı elde edilmiş delil anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bir kişinin telefonları dinlenerek ya da davranışları, konuşmaları kayıt altına alınarak, bilgisayar kayıtları habersizce incelenerek elde edilen deliller hukuka aykırı delillerdir. Anayasanın 38. maddesine eklenen altıncı fıkrada, “*Kanuna aykırı olarak elde edilmiş bulgular, delil olarak kabul edilemez*” denilmiştir.

Medenî usûl hukuku bağlamında hukuka aykırı yollarla elde edilen delillerin yargılamada değerlendirilip değerlendirilmeyeceği konusunda kanunda açık bir düzenleme mevcut değildir¹³². Bu

sonucudur. *Olayların tipik akışı, tecrübe kuralları göz önüne alındığında verilecek sonuçla ispat gerçekleşir. Başka bir anlatımla bu ilk görünüş ispatıdır.* Somut olayda davacı işçi dövülmüş, rapor sonrası işe geldiğinde huzursuz edilmiştir. Davacının dövülmesinden sonra işyerinde huzursuz edildiği, davacı tanığı ve olayların tipik akışı göstermektedir. İşçi psikolojik taciz sonucunda istifa etmiştir. Bu konuda yeterli emare bulunmaktadır...” 9.HD, 14.03.2008, E.2008/3122, K.2008/4922.

¹³⁰ Psikolojik taciz iddiası ile açılan bir davada, Çorlu İş Mahkemesi’nin verdiği bir kararın temyizi üzerine Yargıtay, “aynı işyerinde şef olarak çalışan iş arkadaşının, mağdurun masasının üzerine kitaplarla doldurarak diğer çalışanların mağduru görmesinin engellenmesini” psikolojik taciz olarak kabul etmiştir. www.stargazete.com;

Yine öğretim üyesi olan davacının Dekan tarafından “çay ocağının yanında sunta ile çevrili bir odaya yerleştirilmesi ve sürekli başkalarının yanında aşağılanması” iddiası ile açtığı davada mahkeme psikolojik taciz iddialarının varlığına ve manevi tazminata karar vermiş, Yargıtay’da bu kararı onamıştır. www.hurriyet.com.tr/pazar/

¹³¹ Hukuk Usûlü Muhakemeleri Kanununun 240. maddesinde yer alan “Bu Kanunun tayin ettiği haller müstesna olmak üzere hâkim ikame olunan delilleri serbestçe takdir eder” hükmüyle, 01.10.2011 tarihinde yürürlüğe girecek olan 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununun 198. maddesinde yer alan, “Kanunî istisnalar dışında hâkim delilleri serbestçe değerlendirir” hükmü, hâkime delilleri serbestçe değerlendirme yetkisi vermektedir.

¹³² 01.10.2011 tarihinde yürürlüğe girecek olan 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununun 189. maddesinin ikinci fıkrasına göre, “*Hukuka aykırı yollardan elde edilmiş olan deliller, mahkeme tarafından bir vakıanın ispatında dikkate alınamaz*”. Bu maddenin gerekçesi, “İkinci fıkra ile ispat hakkının delillere ilişkin yönünün hukukî çerçevesi çizilmiş, bir davada ileri sürülebilecek her türlü delilin mutlaka hukuka uygun yollardan elde edilmiş deliller olması esası getirilmiştir. Fıkra öngörülen düzenlemeye göre, hukuka aykırı olarak elde edildiği anlaşılan delillerin, mahkeme tarafından bir vakıanın ispatında dikkate alınmayacağı düzenlenmek suretiyle, yargılama sırasında taraflarca sunulan delilleri elde ediliş biçiminin mahkeme tarafından re’sen göz önüne alınması ve delilin her ne suretle olursa olsun hukuka aykırı olarak elde edildiğinin tespit edilmesi halinde, diğer

nedenle hukuka aykırı delillerin değerlendirilmesiyle ilgili doktrinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. *Pekcanitez/Atalay/Özekes'e göre*, kişilik haklarının, özel yaşam alanının ve giz (sır) alanının ihlâl edilmesi suretiyle elde edilen teyp bandı, fotoğraf, çalınmış veya el konulmuş aşk mektuplarına ispat gücü tanınmaz. Aynı durum, mektup, posta ve telefon gizliliği ya da haberleşme özgürlüğü ihlâl edilmek suretiyle elde olan deliller bakımından da geçerlilik taşır¹³³. *Yıldırım'a göre* ise, hukuka aykırı yollardan elde edilen delillerin kullanılamaması ve değerlendirilmemesi şeklinde katı ve kesin bir kural konulması yerine, somut olayda hakkaniyet esasına dayalı olarak hâkime bu konuda serbesti tanıyan çözüm seçeneğinin tercih edilmesi, daha sağlıklı ve daha doğru bir yaklaşım biçimi olur. Ancak, hukuka aykırı yoldan elde edilen delilin, elde edilmesi esnasında çiğnenen maddî hukuk kuralı, kişinin anayasa ile teminat altına alınmış insan haysiyetine ve onuruna ilişkin ise değerlendirme yasağı söz konusu olmalıdır¹³⁴. *Berkin'e göre* ise, usulsüz elde edilen delillere itibar edilemez, hâkim usulsüz veya kanunsuz yahut hukuka aykırı yollarla elde edilen delillere dayanarak karar veremez¹³⁵. *Pekcanitez'e göre*, hukuka aykırı yollardan elde edilen deliller, anayasada teminat altına alınmış olan temel hakların ya da özel yaşam alanının veya kişilik haklarının ihlâl edilmesi suretiyle elde edilmiş ise, mahkemede delil olarak değerlendirilmemelidir¹³⁶. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu ise, önüne gelen bir boşanma davasında konuyu ele almıştır. Yargıtay'a göre, hukuka aykırı yollardan elde edilmemiş olmak kaydıyla, eşlerin birlikte yaşadıkları mekânlarda ele geçirilen fotoğraf, not defteri, mektup ve benzeri belgeler, boşanma davasında delil değerine sahiptir. Müşterek yaşamlarını sürdürdükleri mekânlar, eşlerden biri için gizli mekân sayılamayacağından, buralarda bir delil bulan eşin, onu hukuka aykırı yollardan ele geçirdiği kabul edilemez¹³⁷.

Her ne kadar medenî usûl hukuku bakımından hukuka aykırı yollardan elde edilen delillerin nasıl değerlendirileceği konusunda Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanununda açık bir düzenleme olmasa da Anayasanın 38. maddesinin 6. fıkrasındaki “*Kanuna aykırı olarak elde edilmiş bulgular, delil olarak kabul edilemez*” hükmü hem ceza yargılamasında hem de hukuk yargılamasında geçerlidir¹³⁸. Ayrıca dürüstlük kuralı, diğer hukuk alanlarında olduğu kadar, medenî usul hukuku alanında da geçerlilik taşır. Bu nedenle de, yargı organları, tarafların aldatmalarına, kendilerine tanınan yetki ve olanakları hukuk dışı kullanmalarına karşı korunmaktadır. Dolayısıyla hukuka aykırı yollarla elde edilen deliller, dürüstlük kuralının ihlâli anlamını da taşımaktadır.

tarafça bir itiraz ileri sürülmesi dahi mahkemece caiz olmadığına karar verilerek, dosya kapsamında değerlendirilmemesi ilkesi benimsenmiştir. Bu hususta mahkemece re'sen karar verileceği hususu dördüncü fıkra ile öngörülmüştür. **PEKCANITEZ**, Hakan: “Medenî Usul Hukukunda Hukuka Aykırı Yollardan Elde Edilen Delillerin Değerlendirilmesi”, Halûk Konuralp Anısına Armağan, Ankara 2009, s.805 (*Hukuka Aykırı Delil*).

¹³³ **PEKCANITEZ/ATALAY/ÖZEKES**, s. 382.

¹³⁴ **YILDIRIM**, Mehmet Kamil.: Medenî Usûl Hukukunda Delillerin Değerlendirilmesi, İstanbul 1990, s.246.

¹³⁵ **BERKİN**, Necmettin: Tatbikatçılara Medenî Usul Hukuku Rehberi, İstanbul 2001, s.734.

¹³⁶ **PEKCANITEZ**, (*Hukuka Aykırı Delil*), s. 826.

¹³⁷ **TANRIVER**, Süha: “Türk Medenî Usûl Hukuku Bağlamında Hukuka Aykırı Yollardan Elde Edilen Delillerin Durumunun İrdelenmesi”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2006, S.65, s. 121.

¹³⁸ **TANRIVER**, s. 122.

İş hukukunda, ispat araçlarının temel haklara aykırı olarak elde edilmesi uygulamada her ne kadar genellikle işverenler tarafından gerçekleştirilmiş olsa da¹³⁹ işçi de işyerinden gizli biçimde aldığı ya da kaydettiği bilgileri mahkemede delil olarak kullanmak isteyebilecektir. Örneğin, işçi, psikolojik taciz iddialarının ispatlayabilmek için hukuka aykırı yollarla işyerinde gerçekleşen davranışları, konuşmaları işverenin bilgisi dışında kayda alarak ya da telefon görüşmelerini kaydederek ya da bilgisayar kayıtlarına ulaşarak elde ettiği delilleri mahkemeye sunabilecektir. Böyle bir durumda hâkim bu delillere dayanarak karar veremeyecektir. Zira hâkim, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun 218. maddesi uyarınca, bir davada ikame olunmak istenen delillerden hangisinin kabule şâyan, hangisinin ise kabule şâyan olmadığıнын tayininde gösterilmek istenen delillerin, hukukun izin verdiği yollardan elde edilip edilmediğini de dikkate almak zorundadır.

Türk hukukunda hukuka aykırı delillerle ilgili 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren Ceza Muhakemesi Kanununun 217/2. maddesindeki, “*Yüklenen suç, hukuka uygun bir şekilde elde edilmiş her türlü delille ispatlanabilir*” şeklindeki hükümle de hukuka aykırı yollardan elde edilen delilin ispat faaliyetinde kullanılamayacağı kabul edilmiştir. Ceza Muhakemesi Kanununun 254. maddesine eklenen fıkra ile, “*Soruşturma ve koğuşurma organlarının hukuka aykırı şekilde elde ettikleri deliller hükme esas alınamaz*” hükmü getirilmiştir. Ayrıca izinsiz olarak kişiler arasındaki konuşmaları dinlemek, kaydetmek; kişisel verileri kaydetmek, hukuka aykırı olarak ele geçirmek ya da yok etmek, Türk Ceza Kanunu anlamında da suç niteliği taşımaktadır. Örneğin, Türk Ceza Kanununun 134. maddesine göre, kişilerin özel hayatının gizliliğini ihlâl eden kimse, altı aydan iki yıla kadar hapis ve adlî para cezası ile cezalandırılır. Özel hayata ilişkin görüntü ve sesleri kayda alan kimse, bir yıldan az olmamak üzere, bu kayıtları ifşa eden kimse ise, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Yine Türk Ceza Kanununun 135. maddesine göre, kişisel verileri hukuka aykırı olarak kaydeden kimse altı aydan üç yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Ayrıca Türk Ceza Kanununun 137. maddesine göre, bu suç belli meslek ve sanatın sağladığı kolaylıktan yararlanılarak işlenmişse ceza yarı oranında arttırılır.

7. 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanununda Psikolojik Taciz

Türk Borçlar Kanununun¹⁴⁰ hizmet sözleşmelerinde “İşçinin Kişiliğinin Korunması” başlığı altında düzenlenen 417. maddesi şu şekildedir: “*İşveren, hizmet ilişkisinde işçinin kişiliğini korumak ve saygı göstermek ve işyerinde dürüstlük ilkelerine uygun bir düzeni sağlamakla, özellikle işçilerin psikolojik ve cinsel tacize uğramamaları ve bu tür tacizlere uğramış olanların daha fazla zarar görmemeleri için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür.*”

¹³⁹ Doktrinde ileri sürülen görüşe göre, işverenin, işçinin özel yaşamına müdahale oluşturabilecek nitelikte araçlarla elde ettiği delilleri kullanması konusunda, şeffaflık, ölçülülük gibi ilkeler dikkate alınmalıdır. **ÖZDEMİR**, s. 251. Fransız Hukukunda, Fransız Yargıtay’ının vermiş olduğu bir kararda, işçinin bilgisayarında “kişisel” olarak açılan dosyaya giren işverenin bu dosyada uygunsuz resim ve fotoğraflar bulması üzerine, işçinin sözleşmesini feshetmesi durumunda, hukuka aykırı olarak elde edilen delillerin kullanılamayacağı sonucuna varmıştır. Mahkeme, yine işçinin bilgisi dışında kurulan kamera sisteminden elde edilen kayıtlara işverenin dayanamayacağı sonucuna varmıştır. **ÖZDEMİR**, s. 249-251. Fransız Yargıtay’ının vermiş olduğu bu kararlar her ne kadar işveren tarafından hukuka aykırı delil elde edilerek mahkemede kullanılmasına yönelik olsa da tam tersi şekilde işçi tarafından işveren aleyhine olacak şekilde elde edilen delillerin de mahkemede kullanılamayacağı sonucuna varılabilecektir.

¹⁴⁰ Türk Borçlar Kanunu 16.01.2011 tarihinde 6098 sayı numarası ile kabul edilmiş ve 04.02.2011 tarih ve 27836 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Ancak Kanunun 648. maddesine göre, Kanun, 1 Temmuz 2012 tarihinde yürürlüğe girecektir.

İşveren, işyerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için gerekli her türlü önlemi almak, araç ve gereçleri noksansız bulundurmak; işçiler de iş sağlığı ve güvenliği konusunda alınan her türlü önleme uymakla yükümlüdür.

İşverenin yukarıdaki hükümler dâhil, kanuna ve sözleşmeye aykırı davranışı nedeniyle işçinin ölümü, vücut bütünlüğünün zedelenmesi veya kişilik haklarının ihlâline bağlı zararların tazmini, sözleşmeye aykırılıktan doğan sorumluluk hükümlerine tâbidir¹⁴¹”.

Kanundaki bu hükümle işverenin işçinin kişiliğini koruması yükümlülüğü açıkça düzenlenmiş ve bu yükümlülüğün başka işçilerin psikolojik tacize uğramamaları için işverenin gerekli önlemleri alması da işverenin sorumlulukları arasına eklenmiştir.

Kanunda işverenin bu yükümlülükleri uymamasının yaptırımı olarak da sözleşmeden doğan sorumluluk hükümlerinin uygulanacağı düzenlenmiştir. Böylece, halen yürürlükte olan kanun dâhilinde, işverenin sorumluluğunun hukukî niteliği konusundaki tartışmalar sona erdirilmiştir. Ayrıca işverenin işçinin kişilik haklarını koruması yükümlülüğüne uymamasının yaptırımı olarak sözleşmeye aykırılığın kabul edilmesi ile işverenin işçiyi koruma ve gözetme borcunun kaynağının da iş sözleşmesi olduğu bir kez daha doğrulanmıştır. Ayrıca maddede işverenin işçinin kişilik haklarını korumakla da yükümlü olduğunun açıkça düzenlenmesi kanaatimizce isabetli olmuştur.

6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu ile mevzuatımızda yerini almaya hazırlanan psikolojik taciz, İş Kanunu içerisinde düzenlenmeyerek aslında isabetli bir yol izlenmiştir. Çünkü Borçlar Kanununda yer alan bu düzenleme ile psikolojik tacize ilişkin hükümler, sadece İş Kanununun kapsamına giren işler ve bu işlerde çalışan işçiler bakımından değil tüm iş sözleşmeleri bakımından uygulanacaktır.

Ancak Kanunda psikolojik tacizin tanımına yer verilmediği gözlenmektedir. Kanunda psikolojik tacizle ilgili olarak işverene bazı yükümlülükler yüklenmekte ve bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesinin yaptırımı düzenlenmekte ancak psikolojik tacizin tanımı yapılmamaktadır. Kanaatimizce, bu olgunun tanımının yasa yoluyla yapılmamış olması konu ile ilgili tartışmaların devam etmesine sebep olacaktır. Tanım konusundaki boşluk, yine yargı kararları ve bilimsel görüşler çerçevesinde giderilmeye çalışılacaktır.

Bu konuda yargısal ilk örnek olan Ankara İş Mahkemesinin 20.12.2006 tarihinde 2006/19 esas ve 2006/625 karar sayılı kararında¹⁴², “Davacı, kendisi ile ilgili problem çıkmasını önlemek adına bir alt görevde çalışmayı kabul ederek görevini yerine getirirken, tanık beyanlarından da anlaşılacağı üzere işyerinde amirlerinin uzaktan, yüksek sesle bağırarak, iş yapmasını söylemelerine, telefonla konuşurken, konuşmasına aldırılmadan emir ve görev vermelerine, yüksek sesle bağırılarak "sen bu işi beceremiyorsun" gibi sözlü saldırılara, hakaretlere maruz kalmıştır. Kişilik hakları çiğnenmiş, çalışma arkadaşları arasında küçük düşürülmüştür. Bu davranışlar mahkememizce işçiyi yıldırmaya, psikolojik baskı uygulayıp genellikle de işten ayrılmasını sağlamaya yönelik davranışlar olarak değerlendirilmiştir. Yine tanık beyanıyla doğrulanan, davacının mesai sonrasında ağlama krizine girmesi, psikolojik tedavi görmesi, rapor alması da bu kanaati kuvvetlendirmektedir. *Mobbing kavramı, işyerinde bireylere üstleri, eşit düzeyde çalışanlar ya da astları tarafından sistematik biçimde uygulanan her tür kötü muamele, tehdit, şiddet, aşağılama vb., davranışları içermektedir*” şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır. Bu kararın temyizi sonucunda Yargıtay 9. HD ise 30.05.2008 tarihinde 2007/9154 E., 2008/13307 K. sayılı kararında psikolojik tacizi şu şekilde tanımlamıştır: “*Mobbing*

¹⁴¹ www.resmigazete.gov.tr

¹⁴² www.kazanci.com

kavramı, işyerinde bireylere üstleri, eşit düzeyde çalışanlar ya da astları tarafından sistematik biçimde uygulanan her tür kötü muamele, tehdit, şiddet, aşağılama vb., davranışları içermektedir". Bu karar ile ilk kez psikolojik tacizin (mobbing) tanımı yargı organı tarafından yapılmış ve olgu hukukî olarak incelenmiştir¹⁴³.

8. Türk Ceza Kanununda Psikolojik Taciz

Ceza hukuku, toplumu ve gelişmişlik seviyesini, gerek suçların saptanmasında gerek cezanın belirlenmesinde gerekse yargısal uygulamada dikkate almak zorundadır. Öncelikle, sosyal ahlâk kuralları, yasa koyucu tarafından dikkatle incelenmeli ve hangi davranışların toplumsal gelişmeyi engellediği belirlenmelidir. Suçların belirlenmesinde temel ölçüt, her zaman, toplumsal gelişmeyi zedeleme, toplumsal barışı bozma, toplumda gerilime yol açma olmalıdır. Bu çerçevede, toplumsal barışı bozan, toplumsal ilişkileri zedeleyen, sonuç olarak da toplumsal gelişmeyi engelleyen davranışlar temelde toplumun gelişmişlik seviyesine uygun olarak oluşmuş bulunan sosyal ahlâk kurallarına aykırı davranışlardır.

Son yıllarda oldukça sık karşılaşılan psikolojik taciz davranışları da, çalışma huzurunu bozan, iş yaşamında verimi düşüren, mağdurun temel haklarını zedeleyen davranışlardır. Bu nedenle de ceza hukukunun temel amacıyla psikolojik taciz davranışlarının cezalandırılması örtüşmektedir. Ancak psikolojik taciz davranışları Türk Ceza Kanununda ayrı bir suç olarak düzenlenmemiştir. Kanaatimizce, psikolojik tacizin Ceza Kanununda ayrı bir suç olarak düzenlenmemesi daha doğrudur. Çünkü Ceza hukukuna hâkim olan kanunilik ilkesi, ancak suç teşkil eden fiilleri ve bunun sonuçlarını yeterli belirlilikte tarif ettiği zaman gerçekleşmiş sayılmaktadır. Suç teşkil eden davranışların ve bunlar için öngörülen yaptırımların nelerden ibaret olduğu açıkça ve herkesin anlayabileceği şekilde belirlenmelidir. Kısacası belirlilik ilkesi, suç tipleri ve bunlar hakkında öngörülen cezanın kapsamı yönünden de geçerlidir. Suçları tespit eden kanun hükümlerinin tanımları belirli olmalı, yani açık ve seçik nitelik göstermeli, farklı anlamlara gelen, belirsiz ve çok kapsamlı terimler kullanılmamalıdır. Oysaki psikolojik taciz davranışları çok çeşitli şekillerde gerçekleşebilmekte ve belirli bir hukukî menfaatin ihlâli sonucunu doğurmamaktadır. Psikolojik taciz davranışları, örneğin, bazen eziyet suçunun koruduğu hukukî menfaati bazen özel hayatın gizliliğini ihlâl suçunun koruduğu hukukî menfaati ihlâl etmektedir. Bu nedenle, psikolojik taciz davranışlarının Ceza Kanununda torba hüküm niteliğinde düzenlenmesi yerine, ayrı bir suç tipi olarak düzenlenmemiş olması kanaatimizce daha doğrudur.

Sonuç olarak, psikolojik taciz davranışları Ceza Kanunumuzda özel olarak düzenlenmediği için ancak belli suç türleri ile bağlantı kurulabildiği ölçüde cezalandırılabilir. Psikolojik taciz davranışlarının hangi suç türleriyle örtüştüğü ve Ceza Kanununun hangi hükümlerini ihlâl ettiği çalışmamızın "psikolojik tacizin hukuksal sonuçları" kısmında ana hatlarıyla incelenecektir.

SONUÇ

Psikolojik taciz konusunda koruma sağlayan hükümler öncelikle anayasal düzeyde başlamaktadır. Anayasada psikolojik taciz ile bağlantılı çeşitli hükümler bulunmaktadır. Bu hükümlere örnek olarak, temel hak ve özgürlükleri düzenleyen 12. madde, onur ve saygınlığın korunmasına

¹⁴³ Benzer yönde kararlar için bkz. 9.HD, 18.03.2010, E. 2008/22535, K. 2010/7225; 9.HD, 10.05.2009, E.2008/10408, K.2009/26968; 9.HD, 22.03.2010, E.2010/10905, K.2010/7511; 9.HD, 14.06.2007, E.2006/32732, K.2007/19052; 9.HD, 02.06.2009, E.2008/375, K.2009/15531.

ilişkin 17. madde, çalışma hak ve hürriyetini düzenleyen 49. madde sayılabilir. Anayasal hükümler, çerçeve olarak belirlenmiş kurallar olması ve ayrıntılı düzenlemeler içermemesi nedeniyle genellikle somut olaya doğrudan uygulanabilir hükümler değildir. Ancak özellikle kişilik hakları ya da sözleşme özgürlüğü ile ilgili özel hukuk kuralları olmasaydı dahi kişiliğin korunmasını ve sözleşme özgürlüğünü sağlamak maksadıyla aynı konudaki Anayasal hükümler somut uyuşmazlıklarda doğrudan uygulanabilecektir.

Yasal düzeyde, psikolojik taciz, mağdurun kişilik haklarını ihlâl eden, bu nedenle haksız fiil davranışını oluşturan, iş sözleşmesinde işverenin gözetme borcunun ihlâli yani borca aykırı davranış olarak kabul edilebilecek, iş ilişkisinde hakkın kötüye kullanılması ve dürüstlük kuralına aykırılık haline örnek oluşturacak davranış şeklidir. Bu hallerde, açılacak davalar ise, Medenî Kanunda kişilik haklarını koruyucu kişilik haklarına saldırının tespiti davası, saldırının önlenmesi davası, saldırının ortadan kaldırılması davası yanında maddî ve/veya manevî tazminat davasıdır. Borçlar Kanunu anlamında ise, bu tür davranışlar hem haksız fiil hem de borca aykırı davranış niteliğini taşımaktadır. Bu nedenle mağdur, Borçlar Kanununun 96. maddesinde borca aykırılık nedeniyle sorumluluğu düzenleyen hükümlerini dayanak yaparak zararlarının tazminini talep edebileceği gibi Borçlar Kanununun 41 vd. maddelerinde düzenlenen haksız fiil hükümlerine dayanarak da zararlarının tazminini talep edebilecektir. Bu davalar yoluyla ileri sürülebilecek talepler dışında, mağdur, bu tür davranışların aynı zamanda eşit işlem borcuna aykırılık taşıması halinde İş Kanununun 5. maddesinde yer alan eşit işlem borcuna aykırılık tazminatı (ayrımcılık tazminatı) talep edebileceği gibi iş sözleşmesini haklı nedenle derhal feshederek diğer şartlarında mevcut olması halinde kıdem tazminatı da talep edebilecektir.

İşyerinde psikolojik taciz davranışlarında bulunan faile hukukî ve cezaî olmak üzere iki tür yaptırım uygulanabilecektir. Çalışmada her ne kadar psikolojik tacizin özel hukuk boyutlarıyla incelenmesi ağırlıkta olsa da ceza hukuku bakımından da bu davranışlarının kısaca değerlendirilmesi gerektiği düşüncesiyle psikolojik taciz davranışlarının suç niteliği taşıyıp taşımadıkları incelenmiştir. Türk Ceza Kanununda psikolojik taciz failine uygulanabilecek özel yaptırımlar bulunmamaktadır. Ancak belli suç türleri ile bağlantı kurulabildiği ölçüde bu fiillerin de cezalandırılması mümkündür. Psikolojik taciz tanımı içerisinde yer alan ve en sık rastlanan suçlar; “hakaret”, “kişilerin huzur ve sükûnunu bozma”, “eziyet”, cinsel taciz”, “ayrımcılık”, “iş ve çalışma hürriyetini ihlâl”, “kasten adam yaralama” gibi suçlardır.

KAYNAKÇA

Adams, Andrea: Holding out against workplace harassment and bullying. *Personnel Management* 1992/Oct. 1992.

Atalay, Oğuz: “Emare İspatı”, *Manisa Barosu Dergisi*, S.70, 1999 (*Emare İspatı*).

Bakırcı, Kadriye: İşyerinde Cinsel Taciz, İstanbul 2000.

Centel, Tankut: İş Hukuku, C.I, Bireysel İş Hukuku, İstanbul 1984.

Çelik, Nuri: İş Hukuku Dersleri, Yenilenmiş 21. Bası, İstanbul.

Demir, Fevzi: İş Hukuku ve Uygulaması, 4. Baskı, İzmir 2005.

Demircioğlu, Huriye Reyhan: “Kişilik Hakkı İhlâlinin ve Borca Aykırılığın Bir Türü Olarak İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XI, S.1-2, 2007.

Ekonomi, Münir: İş Hukuku, C.I, Ferdi İş Hukuku, 3. Baskı, İstanbul 1984.

- Ferrari, Elena: "Raising Awareness on Mobbing: An EU Perspective; European Commission on Preventive Measures to Fight Violence Against Children, Young People and Women", 2004,
- Güzel, Ali/Ertan, Emre: "İşyeri Sendika Temsilcisine Yönelik Psikolojik Taciz ve Kötüniyet Tazminatı", Çalışma ve Toplum, 2008/I, s.165;
- Hensch, Martin: "What are the definition of "bullying" are there", www.hensche.de/Rechtsanwalt_Arbeitsrecht_Handbuch_Mobbing_WasIstDas
- Huber, Brigitte: "Mobbing: Psychoteror am Arbeitsplatz", Niedernhausen, 1994.
- Kaneti, Selim: "Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Anayasa'nın Özel Hukuk Alanındaki Etkileri", İÜHFM, C.LIII, S.1-4, 1988-1990.
- Kılıçoğlu, Mustafa: Tazminat Esasları ve Hesap Yöntemleri, Ankara 1998.
- Knorz, Carmen: Mobbing, eine Extremform von sozialem Stres am Arbeitsplatz, Giessen 1994.
- Konuralp, Halûk: Medenî Usûl Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları, Ankara 1999.
- Kuru, Baki/Aslan, Ramazan/Yılmaz, Ejder: Medenî, Usûl Hukuku, Ankara 2005.
- Özdemir, Erdem: İş Sözleşmesinden Doğan Uyuşmazlıklarda İspat Yükü ve Araçları, İstanbul 2006.
- Leymann, Heinz: "The Content and Development of Mobbing at Work" EuropeanJournal of Work and Organizational Psychology, 5(2),1996.
- Leymann, Heinz: "The Mobbing Encyclopaedia Bullying; Whistleblowing Psychological Terrorization - the problem of terminology", <http://www.leymann.se/English/11130E.HTM>.
- Leymann, Heinz: Die Begründung mittaterschatlicher Hftung als Moment der objektiven Zurechnung, ZStW 105,1993.
- Leymann, Heinz: Mobbing, Psychoterror am Arbeitsplatz und wie man sich dagegen wehren kann, Hamburg, 1993.
- Leymann, Heinz, "Identification of Mobbing Activities" The Mobbing Encyclopedia, <http://www.leymann.se/English/12210E.HTM> (09.01.2010);
- Leymann, Heinz/ Gustafsson, Anneli: Development of Post-traumatic Stress Disorders, European Journal of Work and Organizational Psychology, 5(2): 251–275.
- Leymann, Heinz: "The Content and Development of Mobbing at Work" EuropeanJournal of Work and Organizational Psychology, 5(2),1996, s. 165.
- Meschkutat, Barbel/Stackelbeck, Martina/Langenhoff, Georg: Der Mobbing Report, Repräsentativstudie für die Bundesrepublik Deutschland, Dortmund 2002.
- Minton, Stephen James/MINTON John P.: "The Application of Certain Phenomenological /Existential Perspectives in Understanding the Bully-Victim Cycle", Existential Analysis Journal of the Society for Existential Analysis, Vol.15 Issue 2, Jul2004, s.230-242.
- Mollamahmutoğlu, Hamdi: İş Hukuku, Ankara 2008.
- Namie, Gary; "Workplace Bullying: Escalated Incivility"; Ivey Business Journal; November/December 2002.
- Narmanlıoğlu, Ünal: İş Hukuku, Ferdi İş İlişkileri, I, 3. Baskı, İzmir 1998.
- Engin, Murat: Türk İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda İşveren, Ankara 1993. (İşveren);

Noring, Sonia; “Mobbing: Emotional Abuse in the American Workplace”; American Journal of Public Health; V. 90/4; Apr. 2000.

Oğuzman, Kemal: Medeni Hukuk Dersleri, 6. bası, İstanbul 1990.

Oğuzman, M.Kemal: İş Kazası ve Meslek Hastalığından Doğan Zararlardan İşverenin Sorumluluğu, İHFM, C. XXXIV, S. 1-4, İstanbul 1969.

Özdemir, Erdem: İş Sözleşmesinden Doğan Uyuşmazlıklarda İspat Yükü ve Araçları, İstanbul 2006.

Pekcanitez, Hakan: “Medenî Usul Hukukunda Hukuka Aykırı Yollardan Elde Edilen Delillerin Değerlendirilmesi”, Halûk Konuralp Anısına Armağan, Ankara 2009 (*Hukuka Aykırı Delil*).

Pekcanitez, Hakan/Atalay, Oğuz/Özekes, Muhammet: Medenî Usûl Hukuku, 8. Bası, Ankara 2009.

Rayner, C. Hoel: The Incidence of Workplace Bullying, Journal of Community & Applied Social Psychology, 1997: 199–208.

Salın, Denis: “Workplace Bullying Among Business Professionals – Prevalance, Organisational Antecedents and Gender Differences; Swedish School of Economics and Business Administration”, Nr. 117, Helsingfors, 2003.

Savaş, Fatma Burcu: İşyerinde Manevi Taciz, İstanbul 2007.

Stadler, Peter, “ Mobbing am Arbeitsplatz, Ursachen, Folgen, sowie Interventions und Präventionsstrategien”, http://www.lgl.bayern.de/arbeitsschutz/arbeitspsychologie/doc/mobbing_arbeit_splatz, September 2006.

Süzek, Sarper: İş Hukuku, 5. Tıpkı Bası, İstanbul 2009.

Tanör, Bülent: Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar, İstanbul 1978.

Tınaz, Pınar/Bayram, Fuat/Ergin, Hediye: “Çalışma Psikolojisi ve Hukuki Boyutlarıyla İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)”, İstanbul 2008.

Tınaz, Pınar: : “Mobbing: İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)”, Çalışma ve Toplum, Ekonomi ve Hukuku Dergisi, İstanbul 2006/3.

Tınaz, Pınar: İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing), Beta, İstanbul 2006.

Tuncay, A. Can: İş Hukukunda Eşit Davranma İlkesi, İstanbul 1982.

Ulucan, Devrim: “Çalışma Hakkı ve İş Güvencesi”, Prof. Dr. Ümit Yaşara Doğanay’ın Anısına Armağan, İstanbul 1982.

Uluslan, İhsan: Özellikle Borçlar Hukuku ve İş Hukuku Açısından İşverenin İşçiyi Gözetme Borcu Bundan Doğan Hukukî Sorumluluğu, İstanbul 1990.

Vartia, Maarit: “The Sources of Bullying: Psychological Work Environment and Organizational Climate”; European Journal of Work and Organizational Psychology; Vol.5; No.2; 2003, s.14.

Wolmerath, Martin: Mobbing im Betrieb, Rechtsansprüche und deren Durchsetzbarkeit, Baden Baden 2001.

Zapf Dieter. / Leymann, Heinz.: Mobbing and Victimization at Work: A Special Issue of the European Journal of Work and Organizational Psychology, Psychology Press.

Zapf, Dieter/Warth, Konstantin: Subtile Kriegsführung am Arbeitsplatz, Psychologie heute, Heft August 1997.

Zapf, Dieter: Zeitschrift für Arbeits und Organisationspsychologie 1999.

ÜNİVERSİTE SON SINIF ÖĞRENCİLERİNİN FLÖRT İLİŞKİLERİNDE ŞİDDETİ KABUL ETME DURUMLARININ BELİRLENMESİ

Asiye UZEL*, Duygu VEFİKULUÇAY YILMAZ**

Tuba GÜNER*, Semra ERDOĞAN***

ÖZET

Bu araştırmada, üniversite son sınıf öğrencilerinin flört ilişkilerinde şiddeti kabul etme durumları ve bunu etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma tanımlayıcı ve kesitsel tiptedir. Veri toplama formları, lisans öğrenimi gören 1097 son sınıf öğrencilerine (473 erkek, 624 kız) uygulanmıştır. Araştırmanın verileri literatür taranarak hazırlanan anket formu ve “Çiftlerarası Şiddet Ölçeği” aracılığı ile toplanmıştır. Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin çiftler arası şiddeti kabul etme düzeylerinin kız öğrencilerden daha yüksek olduğu bulunmuştur ($p<0.05$). Öğrencilerin çiftler arası şiddeti kabul etme düzeyi ile öğrencilerin aile tipi, annelerinin öğrenim düzeyleri, sigara kullanma durumları, aile içinde fiziksel ve sözel şiddete maruz kalma durumları ve son dört yıl içinde fiziksel şiddet uygulama durumları arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Bu sonuçlar doğrultusunda, üniversite öğrencilerinde flört şiddetini önlemeye ve azaltmaya yönelik programların oluşturulup hayata geçirilmesi, şiddete uğrayan öğrencilerin danışmanlık ve tedavi hizmeti alabilecekleri merkezler oluşturulması önerilmektedir.

Anahtar sözcükler: Flört, şiddet, flört şiddeti, üniversite öğrencileri, gençler

ABSTRACT

In this study, senior students dating violence intended to accept the determination of the factors that affect it. Research is descriptive and cross-sectional type. Data collection forms, undergraduate senior students that 1097 (471 male, 624 girl). The data of the survey questionnaire and prepared the literature scanned "Dating Violence Scale" were collected through. Accept male students involved in research intensity between couples is higher levels of girl students were found ($p < 0.05$). Students accept violence between couples with students using their education levels, family type, non and verbal violence in the family situation, physical states of the exposure and the last four years in the relationship between the states of physical violence were found statistically meaningful implementation ($p < 0.05$). These results are in line with those of the university, and to reduce the severity of dating violence and implementations, programs to prevent violence-students can get counseling and treatment centers, and the creation of the service.

Key words: Dating, violence, dating violence, university students, young people.

*Öğr. Gör., ** Yrd. Doç. Dr., ***Öğr. Gör. Dr., Mersin Üniversitesi

Teşekkür:MERKAM Yönetim Kurulu olarak araştırmanın yürütülmesine katkı veren Mersin Üniversitesi'nin değerli hocalarına ve sevgili öğrencilerimize teşekkürlerimizi sunuyoruz.

GİRİŞ VE AMAÇ

Şiddet yaşantımızın pek çok alanına yayılmış bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Latince “Violentia” (sert ya da acımasız kişilik, güç) kelimesinden gelen şiddet, güç kullanarak vurma ve kötü davranma eylemi olarak tanımlanmaktadır.(Danık, Ş. 2000: 69). Dünya Sağlık Örgütü’nün tanımına göre ise şiddet; sahip olunan güç veya kudretin, yaralanma veya kayıpla sonlanan veya sonlanma olasılığı yüksek bir biçimde bir başka insana, kendine, bir gruba veya bir topluma karşı tehdit yoluyla ya da bizzat uygulanmasıdır (Violence Against Women, 1996: 96). Şiddet ile ilgili bir başka ayırım da, dar ve geniş anlamda şiddet tanımlamasıdır. Dar anlamda şiddet, fiziksel şiddeti tanımlar. Fiziksel şiddet ise, insanların bedensel bütünlüğüne karşı dışarıdan yöneltilen, sert ve acı verici bir eylemdir. Geniş anlamda şiddet ise, insan üzerindeki fiziksel ve ruhsal etkileri açıkça ölçülemeyen, dolaylı biçimde hissedilen psikolojik şiddet şeklinde olabilmektedir. Şiddetin işyerinde ve toplumsal yaşamda nasıl sunulduğu ve nasıl kabul gördüğü önemlidir. Şiddet eğer şiddete maruz kalanlar tarafından meşru görülüyorsa, şiddet olmaktan çıkarak, bir alışkanlığa dönüşmektedir. Bundan daha önemlisi şiddet genellikle bir yaşam biçimi olarak benimseniyorsa, sorun olarak görülmemektedir. Tam aksine bir yönetim tarzı ve üslubu olarak değerlendirilmektedir. Bu gibi durumlarda şiddet, sorun çözmenin bir aracı olarak kabul görmektedir (Savaş, 2003, TC.MEB, 2008).

Ergenlik ve genç yetişkinlik dönemleri şiddet içerikli davranışların arttığı dönemler olarak belirtilmektedir(Dahlberg ve Potter, 2001:3). Gençler kızgınlıklarını kontrol edemiyorlarsa, kendileri ve toplum hakkında çarpık görüşlere sahiplerse, kendi görüşlerini gerçekçi biçimlerde tartışabilecekleri akran etkileşimi ya da arkadaşlık ilişkilerinden yoksunlarsa, silah kullanımı deneyimine sahiplerse ya da silahlara rahatlıkla ulaşabiliyorsa bu durum ölümle sonuçlanan şiddet olaylarına kadar uzanabilmektedir (Cillessen, 2002)

Üniversitede öğrenim görülen yıllar, gençlerin kişilik gelişiminin önemli ölçüde biçimlenmiş olduğu bir dönemdir. Bu dönemdeki gençlerden başkaları ile yakın ilişkiler kurabilmesi ve gerekli sosyal becerileri kazanması beklenir. Bu becerileri kazanan gençler, karşı cins ile de yakın ilişkiler kurarak ileride aile sahibi olmaya yönelik bazı davranışlarda bulunmaya hazır hale gelirler (Erden ve Akman, 2006). Üniversite ortamı karşı cins arkadaşlığı için en uygun ortamlardan biridir ve öğrencilerin yaklaşık yarısının karşı cinsten özel arkadaşları olduğu görülmektedir (Özgüven ve Bilge,1997: 27). Bazı çalışmalar gençlerin karşı cinsle olan ilişkilerinde şiddeti kullanmalarının alarm verecek düzeyde olduğunu göstermektedir (Schumacher and Slep, 2004: 231, Pınar ve Algier,2006: 181, Yiğitalp vd., 2007: 131, Zeyneloğlu vd., 2007:67). Cinsiyet açısından bakıldığında erkek öğrencilerin saldırganlık düzeylerinin kızlara göre daha yüksek olduğu (Arıcak, 1995, Kulaksızoğlu, 2002) özellikle erkek öğrencilerin fiziksel saldırganlığa daha çok başvurdukları görülmektedir(Tuzgöl, 1998). Literatüre göre, erkeklerin flört şiddetini uygulamalarına neden olan faktörler; alkol ve madde bağımlılığı, iletişim becerilerinin yetersiz olması, kişilerarası şiddete maruz kalma ya da tanık olma ve toplumsal cinsiyet rolleri nedeni ile ilişkilerde erkeklerin kadınlardan daha üstün olduğu fikrini benimseyerek şiddet uygulamanın normal bir davranış biçimi olduğunu kabullenme olarak belirlenmiştir. (Cillessen, 2002, Borum, 2000: 1263) Flört şiddetine maruz kalan bireyler daha çok kadınlardır. Kadınların flört şiddetine maruz kalma riskini arttıran faktörler; erken yaşta flörte başlama, erken yaşta cinsel aktivitede bulunma, geçmişte şiddete uğrama, aile içi şiddete uğrama ve toplumsal cinsiyet rolleri nedeni ile kadına uygulanan şiddeti benimsemedir (Pınar ve Algier,2006: 181, Yiğitalp vd., 2007: 131, Subaşı, 2001: 83).

Ülkemizde flört şiddeti konusunda yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Toplumun temel taşı aileleri kuracak olan gençlerin, kız erkek ilişkileri hakkındaki düşünceleri, onların sağlıklı ilişki

kurmaları ve sürdürebilmeleri için önemli görülmektedir. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin flört ilişkilerinde şiddeti kabul etme durumları ve bunu etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

BULGULAR

Çalışma % 60.8'i sosyal bilimler, % 17.6'sı sağlık bilimler ve % 21.6'sı fen bilimlerden olmak üzere toplam 1097 üniversite son sınıf öğrencileriyle yapılmıştır. Çalışmaya katılan öğrencilerinin 473'ü (%43.1) erkek iken 624'ü (% 56.9) kız öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin yaşadığı bölgesi ise; %51.7'si güney % 21.7'si doğu, % 11.2'si orta, % 9.6'sı batı, % 4.8'i kuzey ve % 0.9'u da yurtdışıdır. Öğrencilerin % 79.5'i çekirdek aile yapısına sahip olup, % 18'inin annesi, % 3.5'inin de babası okur yazar değil iken, % 46'sının babası ve % 27.4'ünün annesi lise ve üzeri eğitime sahiptir.

Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin şiddetle ilgili bazı özellikleri Tablo 1'de verilmektedir. Öğrencilerin % 18.6'sında ailede fiziksel şiddet, %18.9'unda sözel şiddet ve %0.2'sinde cinsel şiddet olduğu görülmüştür. Öğrencilerin % 11.2'si son 4 yıl içerisinde şiddet uyguladığını ve %24.5'i sevgilisine şiddet uyguladığını belirtmiştir. Ayrıca öğrencilerin %26.5'inin kıskançlığı şiddet uygulama nedeni olarak gördükleri saptanmıştır.

Tablo 1: Öğrencilerin Şiddetle İlgili Bazı Durumları

		Sayı	%
Ailede fiziksel şiddetin varlığı	Yok	893	81.4
	Var	204	18.6
Ailede sözel şiddetin varlığı	Yok	890	81.1
	Var	207	18.9
Ailede cinsel şiddetin kime yapıldığı	Yok	1095	99.8
	Var	2	0.2
Son 4 yıldır fiziksel şiddet uygulama durumu	Uygulamadı	975	88.8
	Uyguladı	122	11.2
Toplam		1097	100.0
Şiddetin kime uygulandığı	Ailesine	27	22.8
	Sevgilisine	30	24.5
	Arkadaşına	17	13.4
	Diğer	48	39.3
Toplam		122	100.0
Şiddetin nedeni	Kıskançlık	291	26.5
	Bilmiyor	201	18.3
	Psikolojik sorunlar	173	15.8
	İletişimsizlik	112	10.2
	Toplumsal nedenler	146	13.3
	Diğer	174	15.9

Tablo 2'de çiftler arası şiddet kabul ölçeğinde yer alan sorulara öğrencilerin verdikleri cevapların dağılımı görülmektedir. “Birlikte çıkan çiftler arasındaki şiddet ilişkisi geliştirici olabilir” ifadesine %6.2'si katılırken, % 4.4'ü kesinlikle katıldıklarını belirtmişlerdir. “Kızlar bazen çıktıkları erkek tarafından dayak atılmasını hak ederler” ifadesine öğrencilerin %10.7'si katılıyorum ve %6.6'si kesinlikle katılıyorum demişlerdir. Öğrencilerin, “erkek arkadaşını kasıtlı olarak kıskandıran bir kız dayak atılmasını hak eder” ifadesine %12.4'ü katılmış, %8.1'i kesinlikle katılmıştır. “Erkekler bazen çıktıkları kız tarafından dayak atılmasını hak ederler” ifadesine ise %12'si katılmış, %6.3'ü kesinlikle katılmıştır. “Çiftler arasındaki şiddetin kabul edilebilir olduğu zamanlar vardır” ifadesine %17.4'ü katılıyorum ve %4.7'si kesinlikle katılıyorum demişlerdir. “Çiftler arasındaki şiddet kişisel bir meseledir ve insanların buna karışmaması gerekir” ifadesine %14.2'si katılıyorum ve %10.9'u kesinlikle katılıyorum şeklinde belirttikleri görülmüştür.

Tablo 2: ÇAŞKÖ’de Yer Alan Sorulara Verilen Cevapların Dağılımı

Sorular	Kesinlikle katılmıyorum Sayı	%	Katılmıyorum Sayı	%	Katılıyorum Sayı	%	Kesinlikle katılıyorum Sayı	%
1. Kız arkadaşını dövecek kadar öfkeli olan bir erkek onu çok seviyor olmalıdır.	795	72.5	188	17.1	61	5.6	53	4.8
2. Birlikte çıkan çiftler arasındaki şiddet ilişkisi geliştirici olabilir.	782	71.3	199	18.1	68	6.2	48	4.4
3. Kızlar bazen çıktıkları erkek tarafından dayak atılmasını hak ederler.	697	63.5	215	19.6	117	10.7	68	6.2
4. Erkek arkadaşını kasıtlı olarak kıskandıran bir kız dayak atılmasını hak eder.	609	55.5	263	24.0	136	12.4	89	8.1
5. Erkekler bazen çıktıkları kız tarafından dayak atılmasını hak ederler.	661	60.3	235	21.4	132	12.0	69	6.3
6. Erkek arkadaşını dövecek kadar öfkeli olan bir kız onu çok seviyor olmalıdır.	745	67.9	204	18.6	88	8.0	60	5.5
7. Çiftler arasındaki şiddetin kabul edilebilir olduğu zamanlar vardır.	608	55.4	246	22.4	191	17.4	52	4.7
8. Kız arkadaşını bilerek kıskandıran bir erkek dayak yemeyi hak eder.	607	55.3	259	23.6	142	12.9	89	8.1
9. Şiddet bazen duygularını ifade etmenin tek yoludur.	726	66.2	210	19.1	99	9.0	62	5.7
10. Bazı çiftlerin sorunlarını çözmede şiddet kullanması gerekir.	762	69.5	198	18.0	79	7.2	58	5.3
11. Çiftler arasındaki şiddet kişisel bir meseledir ve insanların buna karışmaması gerekir.	565	51.5	256	23.3	156	14.2	120	10.9

Çalışmamızda çiftler arası şiddeti kabul ölçeğinin alt maddeleri ve genel toplam puanı öğrencilerin bazı sosyo demografik özelliklerine göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. Bunlara ait tanımlayıcı istatistikler (ortalama ve standart sapma) ve p değerleri Tablo 3’de verilmektedir. Öğrencilerin okudukları bölüm bakımından incelendiğinde, toplam puanlar bakımından benzerlikler göstermesine rağmen sosyal bilimlerde okuyan öğrencilerin fen

bilimlerinde okuyan öğrencilere göre kadının erkeğe uyguladığı şiddeti kabul durumları daha yüksek bulunmuştur ($p=0,045$). Yaş dağılımları bakımından incelendiğinde, toplam puanlar bakımından benzerlikler göstermesine rağmen erkeğin kadına uyguladığı şiddet bakımından farklılık göstermektedir ($p=0.024$). Özellikle 25-29 yaş aralığında bulunan öğrencilerin erkeğin kadına uyguladığı şiddeti kabul durumları 20-24 yaş aralığında bulunan öğrencilere göre daha yüksektir ($p=0.007$). Üniversite öğrencilerinin annelerinin eğitim durumları ile toplam puanları bakımından farklılıklar anlamlı bulunmuştur ($p=0.015$). Özellikle lise mezunu olan annelerin çocuklarının çiftler arası şiddeti kabul düzeyleri eğitim düzeyi düşük olanlara göre daha düşük bulunmuştur ($p<0.05$). Annelerinin eğitim durumları arttıkça öğrencilerin çiftler arasındaki şiddeti kabul seviyeleri de düşmektedir. Cinsiyetler ile karşılaştırıldığında, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre çiftler arası şiddeti kabul etme puanları (tüm alt ölçekler ve toplam puan bakımından) daha düşük bulunmuştur ($p<0.001$). Çekirdek ailede yetişen öğrencilerin geniş ailede yetişen öğrencilere göre çiftler arası şiddeti kabul etme düzeyleri daha düşüktür ($p=0.001$).

Gelir getiren bir işte çalışan öğrencilerin toplam puanı çalışmayanlara göre daha yüksek bulunmuş ve bu farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır ($p= 0.003$). Cinsiyetler bazında incelendiğinde ise bu durum, erkek öğrenciler içerisinde gelir getiren bir işte çalışmayanların şiddeti kabul etme puanları çalışanlara göre daha yüksektir. Kız öğrenciler içerisinde gelir getiren bir işte çalışıp çalışmama durumlarında şiddeti kabul etme puanları benzerdir ($p= 0.649$). Ayrıca sigara kullanan öğrencilerin kullanmayanlara göre daha fazla şiddeti kabul ettikleri görülmüştür. Bu durum istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur ($p<0.001$). Ailesinde fiziksel ve sözel şiddet olan ve son 4 yıl içinde fiziksel şiddet uygulayan öğrencilerin şiddeti kabul etme toplam puanlarının yüksek olduğu görülmektedir ($p<0.001$).

Tablo 3: Öğrencilerin Bazı Özellikleri ile Erkeğin Kadına, Kadının Erkeğe ve Genel Olarak Çiftler Arası Şiddeti Kabul Durumları

Öğrencilerin Bazı Özellikleri		Erkeğin kadına uyguladığı şiddet	Kadının erkeğe uyguladığı şiddet	Çiftler arasındaki şiddeti kabul etme	Total puan
Bölüm	Sosyal bilimler (n=667)	4.83 ± 2.45	5.04 ± 2.47	8.20 ± 3.78	18.07 ± 7.93
	Sağlık bilimleri (n=193)	4.61 ± 2.34	4.68 ± 2.25	7.77 ± 3.68	17.06 ± 7.77
	Fen bilimleri (n=237)	4.67 ± 2.23	4.64 ± 2.13*	7.72 ± 3.49	17.03 ± 7.34
P		0.445	0.025	0.131	0.101
Yaş	20-24 (n=825)	4.64 ± 2.31	4.84 ± 2.32	7.91 ± 3.60	17.40 ± 7.53
	25-29 (n=255)	5.11 ± 2.58*	5.06 ± 2.50	8.35 ± 4.00	18.52 ± 8.50
	30 + (n=17)	4.53 ± 2.32	5.18 ± 2.38	8.35 ± 4.12	18.06 ± 8.34
P		0.024	0.370	0.290	0.179
Anne eğitim	Okuryazar değil	5.06 ± 2.62	5.27 ± 2.55	8.46 ± 3.95	18.79 ± 8.41

durumu	(n=198)				
	Okuryazar (n=104)	5.03 ± 2.45	4.95 ± 2.24	8.62 ± 3.98	18.60 ± 7.96
	İlköğretim mezunu (n=495)	4.81 ± 2.42	4.87 ± 2.32	8.04 ± 3.70	17.72 ± 7.77
	Lise mezunu (n=209)	4.24 ± 2.06 ^{*,†,‡}	4.63 ± 2.37	7.52 ± 3.45 ^{*,†}	16.39 ± 7.34 [*]
	Üniversite mezunu (n=91)	4.62 ± 2.07	4.73 ± 2.23	7.46 ± 3.25 ^{*,†}	16.81 ± 6.86 [*]
P		0.002	0.080	0.022	0.015
Cinsiyet	Erkek (n=473)	5.57 ± 2.56	5.24 ± 2.39	8.92 ± 3.80	19.72 ± 8.03
	Kız (n=624)	4.13 ± 2.03	4.63 ± 2.31	7.34 ± 3.48	16.11 ± 7.23
P		<0.001	<0.001	<0.001	<0.001
Aile tipi	Çekirdek aile (n=872)	4.63 ± 2.35	4.78 ± 2.35	7.87 ± 3.69	17.29 ± 7.74
	Geniş aile (n=225)	5.22 ± 2.46	5.32 ± 2.37	8.60 ± 3.70	19.14 ± 7.83
P		0.001	0.003	0.008	0.001
Gelir getiren bir iş	Hayır (n=965)	4.68 ± 2.33	4.82 ± 2.33	7.89 ± 3.63	17.39 ± 7.63
	Evet (n=132)	5.32 ± 2.65	5.40 ± 2.57	9.02 ± 4.11	19.73 ± 8.59
P		0.004	0.008	0.003	0.003
Sigara kullanma durumu	Kullanıyor (n=303)	5.28 ± 2.68	5.42 ± 2.64	8.84 ± 3.98	19.54 ± 8.56
	Kullanmıyor (n=794)	4.55 ± 2.23	4.69 ± 2.22	7.71 ± 3.55	16.95 ± 7.35
P		<0.001	<0.001	<0.001	<0.001
Fiziksel şiddet	Yok (n=893)	4.61 ± 2.27	4.76 ± 2.30	7.74 ± 3.5	17.12 ± 7.46
	Var (n=204)	5.36 ± 2.75	5.46 ± 2.54	9.25 ± 4.25	20.06 ± 8.72
P		<0.001	<0.001	<0.001	<0.001
Sözel şiddet	Yok (n=890)	4.64 ± 2.28	4.80 ± 2.30	7.81 ± 3.56	17.24 ± 7.53
	Var (n=207)	5.26 ± 2.73	5.29 ± 2.58	8.95 ± 4.13	19.50 ± 8.60
P		0.001	0.008	<0.001	<0.001
Son 4 yıldır fiziksel şiddet uygulama durumu	Hayır (n=975)	4.61 ± 2.29	4.77 ± 2.30	7.78 ± 3.55	17.16 ± 7.54
	Evet (n=122)	5.92 ± 2.79	5.88 ± 2.66	9.96 ± 4.28	21.75 ± 8.50
P		<0.001	<0.001	<0.001	<0.001

*: Sosyal bilimler ile olan farklılıkları, 20-24 yaş aralığı ile olan farklılıkları, okuryazar değil ile

farklılıkları göstermektedir.

†: Okuryazar ile olan farklılıkları göstermektedir, ‡: ilköğretim mezunu ile olan farklılıkları göstermektedir.

TARTIŞMA

Çalışmamızda % 60.8'i sosyal bilimler, % 17.6'sı sağlık bilimler ve % 21.6'sı fen bilimlerden olmak üzere toplam 1097 kişi bulunmaktadır. Çalışmaya katılan son sınıf öğrencilerinin 473'ü (%43.1) erkek iken 624'ü (% 56.9) kız öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin yaşadığı bölgesi ise; %51.7'si güney % 21.7'si doğu, % 11.2'si orta, % 9.6'sı batı, % 4.8'i kuzey ve % 0.9'u da yurtdışıdır. Öğrencilerin % 79.5'i çekirdek aile yapısına sahip olup, % 18'inin annesi, % 3.5'inin de babası okur yazar değil iken, %46'sının babası ve % 27.4'ünün annesi lise ve üzeri eğitime sahiptir. Öğrencilerin % 18.6'sında ailede fiziksel şiddet, %18.9'unda sözel şiddet ve %0.2'sinde cinsel şiddet olduğu görülmüştür. Öğrencilerin % 11.2'si son 4 yıl içerisinde şiddet uyguladığını ve % 24.5'i sevgilisine şiddet uyguladığını belirtmiştir. Başkent üniversitesinde 105 öğrenci ile yapılan bir çalışmada, öğrencilerin %15.2'sinin daha önce arkadaşı/sevgilisi tarafından tokat/yumruk atma şeklinde fiziksel şiddete maruz kaldığı belirlenmiştir (Pinar ve Algier,2006: 181.). Dünya Sağlık Örgütü kadınların eşleri ya da partnerleri tarafından şiddete uğrama oranını %10-69 arasında bildirmiştir (Krug vd, 2002). Çalışmamızda öğrencilerin %26.5'inin kıskançlığı şiddet uygulama nedeni olarak gördükleri saptanmıştır. Üniversite eğitimini bitirmek üzere olan gençlere yönelik şiddet olgusunun sıklığı bu durumun önemli bir sorun olduğunu göstermektedir.

Çiftler arası şiddet kabul ölçeğinde yer alan sorulara öğrencilerin verdikleri cevaplara baktığımızda, “Birlikte çıkan çiftler arasındaki şiddet ilişkiyi geliştirici olabilir” ifadesine %6.2'si katılırken, % 4.4'ü kesinlikle katıldıklarını belirtmişlerdir. “Kızlar bazen çıktıkları erkek tarafından dayak atılmasını hak ederler” ifadesine öğrencilerin %10.7'si katılıyorum ve %6.6'si kesinlikle katılıyorum demişlerdir. Öğrencilerin, “erkek arkadaşını kasıtlı olarak kıskandıran bir kız dayak atılmasını hak eder” ifadesine %12.4'ü katılmış, %8.1'i kesinlikle katılmıştır. “Erkekler bazen çıktıkları kız tarafından dayak atılmasını hak ederler” ifadesine ise %12'si katılmış, %6.3'ü kesinlikle katılmıştır. “Çiftler arasındaki şiddetin kabul edilebilir olduğu zamanlar vardır” ifadesine %17.4'ü katılıyorum ve %4.7'si kesinlikle katılıyorum demişlerdir. “Çiftler arasındaki şiddet kişisel bir meseledir ve insanların buna karışmaması gerekir” ifadesine %14.2'si katılıyorum ve %10.9'u kesinlikle katılıyorum şeklinde belirttikleri görülmüştür. Gellman ve Waack-Delucia 2006 yılındaki çalışmalarında ergenlerin şiddete yönelik tutumları ile şiddet kullanımı arasında pozitif ilişki olduğunu belirtmiştir (Gellman ve Waack-Delucia, 2006: 591) Erkek ve kız ergenlerin her ikisi de şiddete karşı ne kadar olumlu tutuma sahipse, arkadaşlarına karşı o kadar saldırgan davranışta bulunmaktadır. İstanbul'da bir sağlık ocağından hizmet alan 146 kadınla yapılan bir çalışmada kadınların eşinden gördüğü şiddeti onaylıyor olmaları bulgularımızı desteklemektedir(Hıdıroğlu vd, 2006:196). Yine başka bir çalışmada da katılımcıların %43.2'si eşi ihanet durumunda şiddeti haklı görmektedir (Yaman ve Ayaz, 2010: 23). Toplumda birçok şiddet davranışının normal kabul edilmesinin, şiddete maruz kalmayı ve uygulamayı artıran önemli bir etken olduğu düşünülmektedir.

Çiftler arası şiddeti kabul ölçeğinin alt maddeleri ile genel toplam puanı, öğrencilerin bazı sosyo demografik özelliklerine göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. Öğrencilerin okudukları bölüm bakımından incelendiğinde, toplam puanlar bakımından benzerlikler göstermesine rağmen sosyal bilimlerde okuyan öğrencilerin fen bilimlerinde okuyan öğrencilere göre kadının erkeğe uyguladığı şiddeti kabul durumları daha yüksek bulunmuştur

($p=0,045$). Yaş dağılımları bakımından incelendiğinde, toplam puanlar bakımından benzerlikler göstermesine rağmen erkeğin kadına uyguladığı şiddet bakımından farklılık göstermektedir ($p=0,024$). Özellikle 25-29 yaş aralığında bulunan öğrencilerin erkeğin kadına uyguladığı şiddeti kabul durumları 20-24 yaş aralığında bulunan öğrencilere göre daha yüksektir ($p=0,007$). Üniversite öğrencilerinin annelerinin eğitim durumları ile toplam puanları bakımından farklılıklar anlamlı bulunmuştur ($p=0,015$). Özellikle lise mezunu olan annelerin çocuklarının çiftler arası şiddeti kabul düzeyleri eğitim düzeyi düşük olanlara göre daha düşük bulunmuştur ($p<0,05$). Annelerinin eğitim durumları arttıkça öğrencilerin çiftler arasındaki şiddeti kabul seviyeleri de düşmektedir. İzmir’de 345 kadın ile yapılan bir çalışmada da tüm şiddet çeşitlerine maruz kalmada en düşük puan yüksek okul mezunu kadınlarda olup, fark anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$) (Yanikkerem ve Saruhan, 2005: 198). Bu durum eğitimin şiddet üzerinde ki azaltıcı etkisini işaret etmektedir.

Çalışmamızda cinsiyetler ile karşılaştırıldığında, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre çiftler arası şiddeti kabul etme puanları (tüm alt ölçekler ve toplam puan bakımından) daha düşük bulunmuştur ($p<0,001$). 2007 yılında Dicle Üniversitesinde farklı bölümlerdeki 977 son sınıf öğrencisi ile yapılan bir çalışmada da kız öğrencilerin %6.2’si, erkekler öğrencilerin ise %7.9 son 15 gün içinde fiziksel şiddete gördüklerini, kız öğrenciler daha çok baba ve ağabeyi tarafından şiddete uğratılırken, erkek öğrenciler akranları ve diğer kişilerce şiddete uğradıklarını, kız öğrencilerin %23.7’si, erkek öğrenci %20.5’i duygusal şiddet gördüklerini belirtmişlerdir (Yiğitalp vd., 2007: 131). Hiyerarşik toplumlarda hep güçlü olan şiddete başvurmuştur, kadının şiddete maruz kalmasında toplumsal cinsiyet rollerinde edilgen, güçsüz, duygusal, ikincil durumda görülmesinin etken olduğu düşünülmektedir.

Çekirdek ailede yetişen öğrencilerin geniş ailede yetişen öğrencilere göre çiftler arası şiddeti kabul etme düzeyleri daha düşüktür ($p=0,001$). Yapılan bir çalışmada, kaynana ile aynı evde yaşamayan eş şiddetine maruz kalma riskini anlamlı derecede artırdığı bulunmuştur (Vahip ve Doğanavşargil, 2006:107). Geniş ailelerdeki ataerkil yapının daha baskın olmasından kaynaklı olarak, bu aile tiplerinde şiddetin daha kabul edilebilir olduğu düşünülmektedir.

Gelir getiren bir işte çalışan öğrencilerin toplam puanı çalışmayanlara göre daha yüksek bulunmuş ve bu farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır ($p=0,003$). Cinsiyetler bazında incelendiğinde ise bu durum, erkek öğrenciler içerisinde gelir getiren bir işte çalışmayanların şiddeti kabul etme puanları çalışanlara göre daha yüksektir. Kız öğrenciler içerisinde gelir getiren bir işte çalışıp çalışmama durumlarında şiddeti kabul etme puanları benzerdir ($p=0,649$). Ayrıca sigara kullanan öğrencilerin kullanmayanlara göre daha fazla şiddeti kabul ettikleri görülmüştür. Bu durum istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur ($p<0,001$).

Çalışmamızda ailesinde fiziksel ve sözel şiddet olan öğrencilerin, şiddeti kabul etme toplam puanlarının yüksek olduğu görülmektedir ($p<0,001$). Çocukluğunda aile içi şiddete maruz kalanların evliliklerinde daha fazla şiddeti bulunduklarını gösteren çalışmalar bu durumu desteklemektedir (Riggs vd, 2000: 1289, Yıldırım, 1998). Öğrenme süreci, ailede başlamakta ve hayat boyu devam etmektedir. Aile üyeleri tarafından, aile içinde bilinçli ya da bilinçsiz çeşitli öğretme yöntemleri kullanılmaktadır. Bunların içinde, şiddet içeren kalıplar da öğrenilmektedir (Çiftçınar, 2003:45).

Çalışmamızda son 4 yıl içinde fiziksel şiddet uygulayan öğrencilerin şiddeti kabul etme toplam puanlarının yüksek olduğu görülmektedir ($p<0,001$).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Öğrencilerin % 18.6'sında ailede fiziksel şiddet, %18.9'unda sözel şiddet ve %0.2'sinde cinsel şiddet olduğu görülmüştür. Öğrencilerin % 11.2'si son 4 yıl içerisinde şiddet uyguladığını ve %24.5'i sevgilisine şiddet uyguladığını belirtmiştir. Ayrıca öğrencilerin %26.5'inin kıskançlığı şiddet uygulama nedeni olarak gördükleri saptanmıştır.

Özellikle 25-29 yaş aralığında bulunan öğrencilerin erkeğin kadına uyguladığı şiddeti kabul durumları 20-24 yaş aralığında bulunan öğrencilere göre daha yüksektir ($p=0.007$). Üniversite öğrencilerinin annelerinin eğitim durumları ile toplam puanları bakımından farklılıklar anlamlı bulunmuştur ($p=0.015$). Özellikle lise mezunu olan annelerin çocuklarının çiftler arası şiddeti kabul düzeyleri eğitim düzeyi düşük olanlara göre daha düşük bulunmuştur ($p<0.05$).

Gelir getiren bir işte çalışan öğrencilerin toplam puanı çalışmayanlara göre daha yüksek bulunmuş ve bu farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır ($p= 0.003$). Cinsiyetler bazında incelendiğinde ise bu durum, erkek öğrenciler içerisinde gelir getiren bir işte çalışmayanların şiddeti kabul etme puanları çalışanlara göre daha yüksektir. Kız öğrenciler içerisinde gelir getiren bir işte çalışıp çalışmama durumlarında şiddeti kabul etme puanları benzerdir ($p= 0.649$). Ayrıca sigara kullanan öğrencilerin kullanmayanlara göre daha fazla şiddeti kabul ettikleri görülmüştür. Bu durum istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur ($p<0.001$). Ailesinde fiziksel ve sözel şiddet olan ve son 4 yıl içinde fiziksel şiddet uygulayan öğrencilerin şiddeti kabul etme toplam puanlarının yüksek olduğu görülmektedir ($p<0.001$).

Genç nüfusun kız erkek ilişkilerinde şiddeti ne kadar onayladıkları ya da karşı oldukları, kısaca şiddet hakkında ne düşündükleri, bu konudaki sorunlara çözüm üretilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Şiddetin engellenmesinde en küçük sosyal gruptan devletin kurumlarına kadar herkesi ilgilendiren ve yerine getirilmesi gereken sorumluklara mutlidisipliner bir yaklaşım sergilenmelidir.

KAYNAKLAR

Arıcak, T. (1995). Üniversite Öğrencilerinde Saldırganlık, Benlik Saygısı ve Denetim Odağı İlişkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Borum, R. (2000). Assessing Violence Risk Among Youth. Journal of Clinical Psychology,; 56(10),1263- 1288.

Cillessen, A., (2002, May). Understanding the predictors of violent adolescent behavior. USA Today Magazine, 130, [Online]: Retrieved on 06.10.2002, at URL: <http://www.EBSCOhost.htm>

Çiftpınar, B. (2003). Dil ve Sözel Şiddet. Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi [serial online]. January 1,;4(5):45. Available from: ULAKBİM Ulusal Veri Tabanları (UVT) - ULAKBİM Turkish National Databases, Ipswich, MA. Accessed March 25, 2011.

Cillessen, A., (2002). Understanding the Predictors of Violent Adolescent Behavior. USA Today Magazine, 130, [Online]: Retrieved on 06.10.2002, at URL: <http://www.EBSCOhost.htm>

Danık, Ş. (2000). Aile İçinde Kadına Yönelik Şiddet. Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi, 1(10); 69-76.

Dahlberg, L.L. & Potter, L. B. (2001). Youth violence: Developmental pathways and prevention challenges. American Journal of Prevention Medicine,; 20,3-14.

Erden, M., Akman, A., (2006). Eğitim Psikolojisi. 15. Baskı. Ankara:Arkadaş Yayınevi,

Gellman, R.A. & Waack-Delucia, J.L. (2006) Predicting school violence: A Comparison of violent and nonviolent male students on attitudes toward violence, exposure level to violence, and PTSD Symptomatology, *Psychology in the Schools*; 43(5), 591-598.

Hıdıroğlu, S. Topuzoğlu, A. Ay, P. Karavuş, M. (2006). Kadın ve Çocuklara Karşı Fiziksel Şiddeti Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi: İstanbul'da Sağlık Ocağı Tabanlı Bir Çalışma. *New/Yeni Symposium Journal*, 44; 196-202.

Krug, EG. Dahlberg, LL. Mercy JA, et al (2002). World report on violence and health. Geneva, World Health Organization.

Kulaksızoğlu, A. (2002), Ergenlik Psikolojisi. (5.Basım). İstanbul:Remzi Kitabevi.

Özgüven, İE. ve Bilge B. (1997). Üniversite Öğrencilerinin Karşı Cins Arkadaşlığı. Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 2 (8), 27-36.

Pınar, G. ve Algier L. (2006). Üniversite Öğrencilerinde Fiziksel ve Cinsel Şiddet Davranışları. Uzmanlık Sonrası Eğitim ve Güncel Gelişmeler Dergisi [serial online]. January 1; 3(3):181. Available from: ULAKBİM Ulusal Veri Tabanları (UVT) - ULAKBİM Turkish National Databases, Ipswich, MA. Accessed March 25, 2011.

Riggs, D. Caulfield, M. Street, A. (2000). Risk for Domestic Violence: Factors Associated With Perpetration and Victimization. J Clin Psychol.; 56:1289-1316.

Savaş, N. (2003). Doğanşehir Sağlık Eğitim Araştırma Bölgesindeki 15-49 Yaş Kadınlarda Ruh Sağlığı Ve Aile İçi Şiddete Maruz Kalma Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Bir Çalışma. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi. Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Adana.

Schumacher, J.A. & Slep A.M.S. (2004). Attitudes and Dating Aggression:A Cognitive Dissonance Approach. Prevention Science. 5, (4), 231-243.

Sezer Ö. (2008). Çiftler Arası Şiddeti Kabul Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: 9, Sayı:16; 1-15

Subaşı, N. (2001). Kadına yönelik şiddet ve kadın sağlığı üzerine etkileri, Aktüel Tıp Dergisi, Kadın Sağlığı Özel Sayısı, Ocak-şubat, Ankara.; 83-84.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Öğrencilerin Şiddet Algısı, Ankara, 2008, Erişim Tarih:25.04.2011, Erişim Adresi: www.meb.gov.tr

Tuzgöl, M. (1998). Ana-Baba Tutumları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara:Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yiğitalp, G. Ertem, M. Özkaymak, V. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Şiddet Konusunda Deneyimleri ve Bu Konudaki Görüşleri. Türk Silahlı Kuvvetleri Korumaya Hekimlik Bülteni [serial online]. January 1;6(2):131. Available from: ULAKBİM Ulusal Veri Tabanları (UVT) - ULAKBİM Turkish National Databases, Ipswich, MA. Accessed March 25, 2011.)

Vahip, I. Doğanavşargil, O. (2006). Aile İçi Fiziksel Şiddet ve Kadın Hastalarımız. Türk Psikiyatri Dergisi;17:107-114

Violence Against Women(1996), WHO Consultation, Geneva, 5-7 February, , FRH/WHO/96.27.

Yaman, Efe, Ş. Ayaz, S. (2010). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Ve Kadınların Aile İçi Şiddete Bakışı, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*; 11:23-29

Yanikkerem, E. Saruhan, A. (2005). 15-49 Yaş Evli Kadınların Aile İçi Şiddet Konusunda Görüşlerinin ve Aile İçi Şiddete Maruz Kalma Durumlarının İncelenmesi. *Medical Network Klinik Bilimler Ve Doktor* [serial online]. January 1;11(2):198. Available from: ULAKBİM Ulusal Veri Tabanları (UVT) - ULAKBİM Turkish National Databases, Ipswich, MA. Accessed April 9, 2012

Yıldırım, A. (1998). Sıradan Şiddet. Kadına ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Toplumsal Kaynakları. Boyut Yayınları. 1. Baskı. İstanbul.

Zeyneloğlu, S. ve ark. (2007). “Ankara’da Hemşirelikte Lisans Eğitimi Veren İki Üniversitenin Birinci ve Dördüncü Sınıfında Okuyan Öğrencilerin Flört Şiddetine Maruz Kalma ve Uygulama Durumları ile Flört Şiddetine İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi” *Sağlık ve Toplum Dergisi* 17:(3); 67-75.

7. OTURUM

KADIN VE EKONOMİ

MİKRO KREDİ UYGULAMASININ KADINLARIN SOSYO-EKONOMİK KONUMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ/ Diyarbakır Örneği

Özlem Irmak BALKIZ*, Esra ÖZTÜRK**

ÖZET

Son dönemlerde yaygınlaşan mikro kredi uygulaması, toplumdaki yoksul kesimlerin özellikle de kadınların ekonomik girişimlerini destekleme fikrine dayanmaktadır. Ekonomik ve -özellikle cinsiyetçi bakış açısından kaynaklanan- sosyal nedenlerle hem işgücü piyasasında hem de çalışma hayatında dezavantajlı konumda bulunan kadınlar, piyasanın risklerine karşı daha açık dolayısıyla da yoksulluk sorununu çok daha derinden yaşayan gruplardır. Mevcut resmî finansal sistemin dışladığı “yoksulun yoksulu” kadınları hedef kitle olarak, bu grupların kendi çabalarıyla yoksulluktan kurtulmalarını sağlamaya dönük stratejiler izlediği belirtilen mikro kredi projesinin kalıcı bir ekonomik büyümeyi tesis etmeye çalıştığı ileri sürülmektedir.

Dünya çapında mikro kredi kullandıran organizasyonların amaçlarına bakıldığında ‘kadınları güçlendirme’ söylemi dikkat çekmektedir. Ekonomik kontrolü kadınlara vererek aile biriminde ve toplumda kadınların statüsünü yükseltmek, onları gelir sahibi yaparak bağımlılıktan kurtarmak gibi amaçlar taşıyan bu sistemin ataerkil düşünce yapısına alternatif bir mantık geliştirebilme potansiyeline sahip olup olmadığı araştırılması gereken bir husustur.

Bu bildiride mikro kredi uygulamasının kadın yoksulluğunu azaltma ve kadının sosyo-ekonomik statüsünü yükseltme hususunda etkin bir proje olup olmadığı, Diyarbakır’da (Kayapınar, Bağlar ve Suriçi olmak üzere üç bölgede) mikro krediden faydalanan toplam 100 kadınla yapılmış görüşmelerle desteklenerek ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Mikro Kredi, Neo-Liberal Kalkınma Anlayışı ve Kadın, Kadınların Güçlendirilmesi, Ataerkillik.

THE EFFECTS OF THE MICROFINANCE PRACTICE ON WOMEN’S SOCIO-ECONOMIC STATUS: The Diyarbakır Example

ABSTRACT

The practice of microfinance, which became widespread during recent years, is based on the idea of supporting economic initiatives by poorer sections of the society, and especially by women. Having a disadvantaged status both in the labor market and business life due to economic and social reasons, stemming particularly from sexist view, women are more susceptible to the risks of the market and therefore experience the poverty problem much deeper. It has been asserted that the microfinance project tries to maintain permanent economic growth by following strategies which assist women from the “poorest of the poor” communities, who have been ignored by the current official finance system, saving them from poverty by their own effort.

When the objectives of organizations around the globe providing microfinance are inquired, the expression “women’s empowerment” becomes apparent. It should be investigated whether this system, which has such objectives as improving women’s status within the family and the society by leaving economic control to them and saving them from dependency by helping them receive income, has the potential to create a new logic, alternative to patriarchal mentality.

*Yrd.Doç.Dr, **ADO Sosyoloji Bölümü Öğrencisi - Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü 09100 - Merkez Kampüsü/AYDIN

In this paper, the issue of whether the microfinance practice is an efficient project in reducing women's poverty and raising their socio-economic status will be dealt with, substantiated by interviews with 100 women in total who benefited from microfinance in Diyarbakır (Kayapınar, Bağlar and Suriçi districts).

Key Words: Poverty, Micro Finance, Neo-Liberal Development Paradigm and Women, Women's Empowerment, Patriarchy.

GİRİŞ

Mikro kredi ilk kez Kırsal Bangladeş'te Grameen Bank tarafından başlatılmıştır. Mikro kredi küçük ölçekli ve mikro girişimcilere bir girişimde bulunmaları ya da yatırım yapmaları için verilen küçük miktardaki bir ödünç para anlamına gelmektedir. 1950'lerden 80'lere bu türden küçük krediler tarım alanında daha çok geçerliken 1980'lerden bu yana odak tarımsal olmayan mikro girişimcilere özellikle de kadınlara doğru değişim göstermiştir. Bu kredi sistemi sosyal bazı amaçları içermektedir. Bunlardan en önemlisi kronik yoksulluğu hafifletmekten diğer amaçları sosyal koruma, istihdam oluşturma ve mikro ekonominin sürdürülebilir gelişmesini destekleme ve bu sayede makro ekonomik olarak gelişmeye ve istihdamın iyileşmesine katkıda bulunmaktır. Mikro finans finansal problemlerin üstesinden gelebilmesi için kendilerine yardım etmek ve paralarının yönetimini kolaylaştırmak suretiyle bireysel girişimcilere destek olmaktadır. Mikro finans sosyal ve ekonomik bakımdan kırılganlıklarını azaltmak için yoksul insanlara yardım etmektedir. Son zamanlarda pek çok gelişmekte olan ülke açısından mikro finans kuruluşları sosyal gelişmeye müdahale etmenin en önemli parçası durumundadırlar (Simojoki, 2003: 50)

Neo-Liberal Bir Proje Olarak Mikro-Kredi

1980 sonrasında, özellikle de son yirmi yıllık süreçte yoksulluğun azaltılması için bir reçete ve sürdürülebilir sosyo-ekonomik gelişmenin bir yolu olarak görülen ve popüleritesi iyice artan mikro kredinin tüm dünyada ve özellikle de Türkiye'de bu denli alkışlanmasının bazı sebepleri vardır. Bu sebepler oldukça geniş çaplıdır ve son dönem küresel politik ve ekonomik dönüşümlerle büyük ölçüde bağlantılıdır. Ana akım gelişme düşüncesine göre günümüzün küresel gelişme dinamiği yorumlanırken verimlilik, özelleştirme ve öz-girişim temalarına vurgu yapılarak bunların hızla gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmekte ancak makro ölçekli ve uzun erimli gelişme programlarından türeyen faydalara kuşkuyla yaklaşılmaktadır. Bu çerçevede mikro kredi, bir piyasa modelidir, gelişmiş kapitalizmin girişimci ruhunu teşvik etmektedir ve mikro ölçekte uygulama alanı bulmaktadır (Isserles, 2003: 41).

Mikro krediye hayat veren dönüşümler; küreselleşme, ticarete liberalizasyon ve özellikle de yapısal uyum programlarının ekonomik ve politik bir sonuçlarıdır. Yapısal Uyum Programları pek çok Üçüncü Dünya Ülkesi tarafından Dünya Bankası'ndan ve Uluslar arası Para Fonundan alınan borçlar üzerinden yürütülmektedir ve ulusal sanayinin özelleştirilmesi, piyasaların yabancı yatırımcılara açılması, paranın değerinin düşürülmesi yönündeki gereklilikleri içermektedir. Bu durum küçük işletmelerin, tarım arazilerinin ve formel sektördeki işlerin yok edilmesiyle ve hemen hemen formel ekonomideki gelir olanaklarını ve bu ekonominin potansiyelini sınırlandırarak enformel ekonominin etkin biçimde genişletilmesi gibi bir sonucu beraberinde getirmektedir. O halde mikro kredi formel sektörde daha sınırlı istihdamı dayatan, zenginlik ve yoksulluk arasındaki uçurumu derinleştiren ve hatta yoksulların daha fazla marjinalize olmasına yol açan politika ve programlara uyum göstermenin bir yolunu temsil etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan bazı yapısal değişimler, enformel ekonomilerin genişlemesiyle ve bunların da formel ekonomik alanda gerçekleşmemesiyle (bunların küresel montaj hattı sayesinde yaratılan bazı işler olmasına rağmen) sonuçlanan küreselleşme ve

yapısal uyum programlarından kaynaklanan değişimlerdir. Mikro kredi küreselleşme sürecinin getirileri sayılan işsizlik, eksik istihdam, düşük ücretli işler ve büyüyen yoksulluğun yarattığı sorunlara karşılık geliştirilmiş bir projedir (Isserles, 42).

Bazı yorumculara göre özellikle Dünya Bankası gibi uluslar arası gelişme kuruluşlarındaki yetkililerden türeyen mikro kredi uygulamaları aslında yapısal uyum programlarının başarısızlığının açık bir kabulü şeklinde yorumlanmalıdır. Bu kabul 'kredi yoluyla yoksulluktan kurtulmayı ifade eden öz-güven vaatlerinden ibaret aşırı abartılı bir retorik dizgesiyle örtülmekte ve gizlenmektedir.' Diğer bir deyişle yapısal uyum programlarının koşullarının bir parçası olarak kamu sektöründeki istihdam olanaklarının müthiş derecede azalması sözkonusu olmaktadır. Pek çok gelişmekte olan ülkede kamusal sektör, işlerin pek çoğunu formel ekonomi içerisinde yaratmaktaydı. Bu yüzden bu işler kaybolduğunda ve çoğunlukla dış kaynaklı özel sektör tarafından yaratılan eşit sayıda işle yer değiştirmediginde yüksek oranda işsizlik ortaya çıkıyordu. Bu çerçevede mikro kredi tarafından salık verilen 'kendi kendini istihdam' bir panzehir olarak görülmeye başlandı (Isserles, 42)

Mikro kredinin uygulanmasına dair bazı temel özellikler şöyle sıralanabilir: kişiler yerine gruplara verilmektedir; piyasa faiz oranları kabul edilmekte, kredi onu kullanacak kişi tarafından belirlenen faaliyetler için alınmakta, zamanında ve tam olarak geri ödenmesi durumunda daha büyük miktarda yeni bir kredi vaat edilmektedir. Üyeler aynı zamanda tasarruf yapmakla zorunlu tutulmaktadır. Dayanışma gruplar mikro kredi programlarının başarısının gerekli bir bileşeni olup gruplar vasıtasıyla eksik olan bilgi ve yaptırım mekanizması tamamlanmaktadır (Baltacı, 2011: 55). Mikro kredi genellikle eğitimsiz ve okuryazar olmayan insanlar için prosedürleri kolaylaştırmak adına minimum formalite çerçevesinde yürütülmektedir. Faiz oranları genellikle ticarî bankalardan yüksek, ancak yoksulların borç aldığı tefecilerden daha düşüktür. Yoksul girişimciler için sermayeye erişim, çoğunlukla kredinin maliyetinden daha önemli olmaktadır. (Simojoki,2003)

İlk mikro kredi programları çoğunlukla sübvansé edilmekteydi ve yönetim tarzları da refah yönelimli idi. Ancak son dönemlerde mikro kredinin yönetimi işletme yönetimine benzer şekilde gerçekleştirilmektedir. Mikro kredi kuruluşları mikro krediyi yardımlardan ve refah yönelimli sosyal müdahalelerden tamamen ayırmayı amaçlamaktadır. Ekonomik kalkınma programlarının odak noktası yardımdan borç vermeye geçiş yapınca, mikro kredi, kalkınma politikasının popüler bir aracı haline gelmiştir. Bu durum yoksul bireylerin hiçbir sorumluluk beklemeyen ancak borçluluk ilişkisini tesis eden destek projelerine ve donör kaynaklarına bağımlılığını artırır. Alınan krediler ise düşük gelirli insanların iş yapabilmelerini sağlar ve onları formel banka sistemi ile ilişkilendirerek ana akım kalkınmaya entegre eder.

İşbirlikçi organizasyonlar ve kredi veren ülkeler mikro finansı yoksulluk için bir reçete ve sürdürülebilir sosyo-ekonomik gelişmenin bir yolu olarak görmektedirler. Mikro finansın bir toplumda hatta bir ülke içindeki finansal herhangi bir altyapıdan yoksun en dezavantajlı grupların gelirleri ve refah düzeyleri üzerinde önemli etkiler yarattığına, güç ve kaynakların daha adil paylaşımını sağladığına inanılmaktadır. Finans kaynaklarına erişimdeki zaafiyet az gelişmişliğin en temel nedeni olarak görülmekte ve sürdürülebilir finansal hizmetlere erişim sağlamak ise yoksulluğun azaltılmasında, istihdam ve gelirin arttırılmasında anahtar görülmektedir. Mikro finansın savunucuları mikro kredinin insanları kendi yaşamlarının sorumluluğunu üstlenmek yönünde güçlendirdiğine inanmaktadırlar. Hane geliri, harcama modeli kırılganlık ve kadınların güçlendirilmesi mikro kredinin yoksulluk üzerindeki etkisini değerlendirmede sıklıkla kullanılan göstergelerdir. Diğerlerinin yanı sıra programın başarısını ölçen öbür kriterler sosyal hizmetler, verimlilik, etkinlik ve sürdürülebilirliktir. (Simojoki, 2003:52)

Neo-Liberal Gelişme Anlayışı ve Kadın

UNDP, UNIFEM ve Dünya Bankası tarafından yapılan araştırmalar gelişmekte olan ülkelerde cinsiyet eşitsizliklerinin ekonomik büyüme ve gelişmeyi engellediği yönünde sonuçlar ortaya koymaktadır. Örneğin son Dünya Bankası raporu cinsiyet temelli ayrımların sözkonusu olduğu toplumların daha derin yoksulluğun, yavaş ekonomik gelişmenin, zayıf bir yönetişimin ve insanların daha düşük yaşam standardının bedelini ödediklerini ifade etmektedir. UNDP, cinsiyeti güçlendirme ölçümleri, cinsiyete dayalı gelişme göstergeleri ve İnsanî gelişme endeksi arasında sıkı bir korelasyonun olduğunu belirtmektedir. Sonuç olarak cinsiyet eşitliği herhangi bir gelişme stratejisinin en önemli parçasını teşkil etmektedir (Cheston ve Kuhn, 2002: 7).

Geleneksel kalkınma programları bazı sebeplerden dolayı kadınları dışlamıştır ve dışlamaya devam etmektedir. Bunlar şöyle ifade edilebilir; kalkınma genel olarak ekonomik büyümeyle özdeş tutularak niceliksel hale getirilmektedir, kalkınma bu şekilde planlandığı takdirde bu süreçte kadınların rolü geleneksel görülmekte, ekonomik ve politik bir rolü içermemektedir; kalkınmada model-önder-niteliğindeki ulusal liderler yabancı bir sınıf geçmişine sahip olmalarından dolayı mevcut ülkelerin kültürel yapısına yabancıdırlar; ayrıca gelişme süreci yoksul insanlara güç sağlamadaki başarısız olmaktadır (Simojoki, 2003:54).

Literatürde kadınlar ve kalkınma süreci arasındaki ilişkiyi analiz eden üç temel yaklaşım sözkonusudur, bunlar; Kalkınmada Kadın (WID), Kadın ve Kalkınma (WAD) ve Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (GAD) dır.

WID yaklaşımı gelişme politikaları ve uygulamalarında kadının yerine özel bir önem göstermekte ve kadınları gelişme süreciyle bütünleştirme ihtiyacının altını çizmektedir. Bu bakımdan bu yaklaşım bütünleşme yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır. WID yaklaşımındaki temel çıkış noktası, ekonomik büyümeye ilişkin ana akım gelişme kavramı ve gelişmenin modernleşmeyle özdeş olduğu anlayışıdır. İkili ekonomi –bölünmüş ekonomi- kuramları olarak da anılan WID kuramları dünyayı ve ekonomiyi modern ve geleneksel olarak ikiye ayırmaktadır. Bu yaklaşım kadının statüsü üzerinde durur ve kadınları gelişme süreçlerinde daha görünür kılmaya çaba gösterir. Kadınların finans kaynaklarına, teknolojiye ve gelişmiş hizmetlere erişimlerinin geliştirmesiyle onların üretkenliklerinin arttırılabileceğine ve bu sayede de gelişme sürecinin daha pozitif yönde evrilebileceğine bir inanç beslenmektedir. WID yaklaşımında cinsiyet ilişkileri pek fazla dikkate alınmamaktadır, bu yaklaşımın kadınların üretici ve gelir yaratıcı yönlerine çok fazla vurguda bulunduğu ancak yeniden üretici taraflarını göz ardı ettiği düşünülmektedir. WID yaklaşımındaki teorilerden hiçbiri güç analizlerini içermemektedir. WID yaklaşımında gelişme; devlet ve piyasanın temel aktörler olduğu yukarıdan aşağıya bir kavram olarak algılanmaktadır. Buna ek olarak gelişme lineer çizgide ilerlemekte ve gelişmekte olan ülkelerin gelenekselden moderne doğru gelişecekleri farzedilmektedir (Simojoki, 15).

1970'lerin sonlarında WID'e benzer bir yaklaşım, kadın ve gelişme (WAD) yaklaşımı gelişme teorisi ve uygulamalarına girmiştir. WAD esas olarak modernleşme teorilerinin yarattığı hayal kırıklığı sonucu geliştirilmiş bir yaklaşımdır. WAD Ekonomi politik perspektifinden türemekteydi ve yalnızca kadını geliştirmeye entegre etmeye değil, kadın ve gelişme süreci arasındaki ilişkiye de odaklanmıştı. Teorik temellerini Üçüncü Dünya Ülkelerinin doğru ve sürdürülebilir bir kalkınma modeli içine girememelerinin sebebini gelişmiş ülkelere bağımlılıklarında arayan Bağımlılık Okulunun düşüncesinden almıştır. WAD esas olarak kalkınmanın doğasını anlamaya çalışmaktadır, çünkü gelişmiş piyasa ekonomileriyle azgelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizliğin, kadınların yoksulluğunun ve eşitsiz konumlarının en önemli belirleyeni kalkınma mantığıdır. Bu yaklaşımın eleştirmenleri yaklaşımın kadınları homojen bir grup olarak analiz ettiğini ve ataerkillik, farklı üretim tarzları ve kadının tâbiyeti arasındaki ilişkileri görmezden geldiğini ileri sürmektedirler. WID ve WAD

arasındaki farklılıklar alt düzeydedir ve çoğunlukla akademiktir WAD, WID'in geliştirilmiş ve daha eleştirel bir versiyonudur. WID gibi WAD da öncelikli olarak kadınların üretken rolleri üzerinde durmaktadır (Simojoki, 17-18; Young,1993).

1980'lerin sonlarında gelişme tartışmalarının odağına cinsiyet kavramı kadın kavramının yerini alarak yerleşti; cinsiyet kavramı erkek ve kadın arasındaki güç ilişkilerini analiz etmede daha iyi bir araç oldu. Bu yaklaşım kadın ve erkek arasındaki ilişkileri inceledi WID, kadınların gelişme sürecinden dışlanmaları üzerinde dururken GAD kadınların dışlanmışlıkları ve sınırlılıklarının nedenlerini sorguladı. GAD ev içinde cinsiyete dayalı işbölümü ve güç ilişkileri ile sosyal realitenin cinsiyete dayalı olarak inşası üzerinde durdu. GAD kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkların aslında sosyal bakımdan inşa edilmiş temellere dayalı olduğunu vurgular ve varolan cinsiyet rolleri ve ilişkilerine meydan okumayı içerir. GAD, WID yaklaşımına göre batılı ve kuzey kökenli değil daha ziyade üçüncü dünya temelli bir feminizmi oluşturmaya çalışır. GAD teorileri üretici (üretken) ve yeniden üretici, özel ve kamusal gb. farklı alanlardaki kadınların yaşamlarını ele alır ve kadınların kredi, eğitim ve toprak gibi üretken kaynaklara erişimini inceler. Gelişme geleneksel bir tarzda ele alınmaz ve ekonomik gelişmeyle özdeş tutulmaz. Bu yaklaşım, kadınların özgüvenini, bilinçlenmelerini bu yöndeki değişim sürecinin önemini ve bunun bilinç üzerindeki etkilerinin altını çizer (Simojoki, 19)

Gelişmenin odağına cinsiyet kavramının yerleşmesiyle cinsiyete dayalı gelişme mantığı ve bu çerçevede de mikro kredi önem kazanmaya başladı, çünkü yoksulluğun azaltılması ve kadın arasında doğrudan bir ilişki kuruldu. CIDA'nın (Canadian International Development Agency) kendi cinsiyet politikasında belirttiği gibi "cinsiyet eşitliğine dikkat çekmek, kalkınma pratiklerinin ve ekonomik ve sosyal gelişmenin temelini oluşturmaktadır. Kadın ve erkeklerin farklı ihtiyaçlarına tam olarak ilgi gösterilmeksizin kalkınma geliştirilemez ve sürdürülemez." CIDA 'kadınlar açısından işletilebilir ve pazarlanabilir nitelikteki üretken değerlere erişimin artırılmasını (özellikle toprak, sermaye ve kredi-finans-gb)' sağlayan programları desteklemektedir. Kadınlara sermaye ve eğitim vermek suretiyle mikro finans kadınların üretken kapasitesinin harekete geçmesini, yoksulluğun azaltılmasını ve ekonomik verimliliğin maksimize edilmesini sağlayabilir. Kadınların finansal hizmetlere, yardımlara ve eşit haklara haiz olması, öncelikli olarak onların bu toplumun birer üyesi ya da insan olarak sahip olmaları gereken içsel-doğal-haklardan ziyade topluma yapabilecekleri potansiyel katkılara dayanmaktadır (Cheston ve Kuhn, 2002: 7).

Kadınlar ve Mikro-Kredi

Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk kadınsılaşmakta ve pek çok mikro finans kuruluşu kadınlar üzerinde odaklanmaktadır. Mikro kredi çoğunlukla kadınların ekonomik konumlarını geliştirme amacını gütmektedir. Bu durum kadınların aile içinde ve toplumda ekonomik bağımsızlıklarını kazanabilmek için çok zayıf olasılıklara sahip oldukları düşüncesiyle ve kredi alan kadınların yüksek geri ödeme düzeyleri ile meşrulaştırılmaktadır, kadınların çoğunlukla erkeklere göre geri ödeme düzeylerinin yüksek olduğu bilinmektedir. Kenya Hükümeti kadınları en sadık borçlular olarak tanıtır: kadınlar genellikle erkeklerden daha iyi borçludurlar çünkü geri ödeme düzeyleri -geri dönüşler- erkeklere göre daha yüksektir. Özellikle bekâr anneler borçlarını ödemede daha iyidirler. Ayrıca kadınlar insanlara ve detaylara karşı daha ilgili olduklarından dolayı daha iyi girişimci olabilmektedirler. Kadınların gelirleri arttıkça bunun çoğunu ailenin geçimi için kullanmakta daha azını kişisel tüketimleri için harcamaktadırlar; erkekler genelde işe yatırım yaparken kadınlar aileye-haneye- yatırım yapmaktadırlar. Kadının gelirindeki herhangi bir yükselişten bütün aile üyeleri faydalanırlar. Kadına doğru yönlendirilmiş kaynakların yoksulluğu sınırlandırmada erkekler yönündeki kaynaklardan daha etkin olacağı beklenmektedir. Kadınlara öncelik vermek suretiyle mikro

finans kuruluşları, kadınların finans kaynaklarına erişimlerinde karşılaşılabilecekleri engelleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. (Simojoki, 54-55)

Mikro kredi programlarının niçin kadınları hedeflediği konusundaki temel gerekçeleri şu şekilde sıralayabiliriz.

- Kadınlar Yoksulun Yoksulu durumunda olan kitlelerdir. Dünya bankası verilerine göre gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda işsiz kesimin büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Kadınlar çalışsalar da oldukça düşük ücretli işlerde, enformel sektörde örgütsüz olarak ya da ev eksenli ve parça başı işlerde çalışmaktadır. Bu model ev dışına çıkmadan, kadının geleneksel rollerinin aynen sürdürüldüğü buna ek olarak ücretli ev-içi üretimin de kadın tarafından gerçekleştirildiği bir modeldir.
- Kadınlar gelirlerinin büyük kısmını aileleri için harcamaktadırlar
- Mikro kredinin kadınlara verilmesi verimli ve sürdürülebilirdir. Sürdürülebilirlikten kasıt, kadınların geri ödeme oranlarının yüksekliği ve istikrarıdır. Bu bakımdan kadınlar işbirliğine daha yatkındırlar.
- Kadınların hakları perspektifi. Kadınların finansal kaynaklara eşit erişimi bir insan hakkıdır. Kredi kadın yoksulluğunu azaltmada önemli bir mekanizma olduğu için çeşitli insan hakları belgelerinde yer bulmaktadır.
- Kadınları güçlendirmek (Cheston ve Kuhn, 2002).

Mikro kredi ve Kadının Güçlendirilmesi

Mikro kredinin popülerliği kadınların ekonomik, sosyal ve politik açıdan güçlenmelerini sağlama potansiyeline sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır. Yani mikro kredinin kadınları güçlendirdiği iddia edilmektedir.

Kadının Güçlendirilmesi süreçleri kültürden kültüre değişim göstermektedir. Güçlendirmeye konu olan alanlar kültürlerin geniş yelpazesinde değişim gösterebilmektedir. Ancak bu konuda bazı temel güçlendirme alanları sayılabilir. Örneğin kadının karar alma süreçlerine artan katılımı, aile ve toplum içinde daha eşitlikçi konumları, aile içi ilişkilerin iyileşmesi ve aile içi şiddetin azalması, kadınların politik güçlerindeki ve haklarındaki artış, kadınların artan özgüveni gibi.(Cheston ve Kuhn, 2002)

Daha detaylı bir düzeyde üç ana alanda kadınların güçlendirilmesi süreci şu konuları içermektedir.

Ekonomik Güçlendirme

- Kredi alımına karar verme sürecinin nasıl geliştiği
- Alınan kredinin nerede ve nasıl kullanıldığı konusundaki karar alma süreci
- Kredi ile yapılan işin niteliği (kadın ev içinde mi yoksa ev dışında mı çalışıyor)
- Kredi alımı sürecinde yaşanan zorluk ve sıkıntılar
- Kredi ile yapılan iş sonucunda elde edilen gelirin nerede ve nasıl kullanıldığına dair karar alma süreci
- Aile bütçesinin oluşturulması ve harcama kalemlerinin belirlenmesi konusunda karar alma süreci

- Aile içinde paranın kimin kontrolü altında bulunduğu
- Kadının kocasından bağımsız harcama yapabilirligi
- Geri ödemedede eş ile yardımlaşma süreci
- Geri ödemedede yaşanan zorluklar ve ödemeyi yapmak için borç alınıp alınmadığı
- Kredi ile yapılan iş sayesinde ailenin maddi durumunun gelişip gelişmediğı
- Kredi ile yapılan işten kâr elde etme ya da birikim yapılıp yapılamadığı
- Kredinin aile yoksulluğunun azaltılmasında gerçekten etkili olup olmadığı
- Kadının elde ettiği gelirin aile geçimi açısından temel gelir mi ek gelir mi olduğu
- Kadın gelir elde etmeye başladıktan sonra erkeğin evin geçimindeki sorumluluğunun azalıp azalmadığı
- Kredinin kadınlara mı yoksa erkeklere mi verilmesi konusundaki tutumlar

Sosyal Güçlendirme

- Kadının aile içi karar alma sürecine katılımı
- Aile içi cinsiyete dayalı işbölümü yapısında değişim olup olmadığı
- Kadının iş yükünde yoğunlaşmanın olup olmadığı
- Kadının topluma katılımı, toplumun bağımsız bir ferdi haline gelme durumu
- Ailede, yakın çevre ve akraba çevresinde kadının sosyal statüsünde meydana gelen değişim
- Aile içi şiddet ve saldırgan davranışlardaki durum
- Karı-koca ilişkilerindeki değişim, eşin kadına karşı davranışlarındaki değişim
- Herhangi bir sosyal grup ya da organizasyona üye olup olunmadığı

Politik Güçlendirme

- Seçimlerde oy kullanma durumu
- Oy verirken nasıl karar verdiği
- Oy verme dışında başka türden bir siyasi faaliyetinin olup olmaması

Araştırmanın Tanıtımı

Yukarıda belirttiğimiz noktalar çerçevesinde mikro kredi uygulamasının kadın ve hane yoksulluğunun azaltılmasındaki ve kadının güçlendirilmesi üzerindeki etkilerini ele alabilmek amacıyla araştırma, Diyarbakır'da Kayapınar, Bağlar ve Suriçi bölgelerinde mikro krediden faydalanan toplam 100 kadınla yüzyüze görüşmelere dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'ye mikro-kredinin ilk uygulama alanları yoksul kentlerdir. Türkiye'de mikro kredi uygulaması özellikle 2001 ekonomik krizi sonrasında Diyarbakır'da ve Van'da uygulama alanı bulmuş daha sonra Batman ve Adıyaman gibi çevre illere yayılmaya başlamıştır. Dolayısıyla uygulamanın pilot bölgesi Diyarbakır'dır ve o dönemden bugüne değin bölgede önemli bir deneyim birikimi sözkonusu olmuştur. Adı geçen illerin ortak özelliğı 1990'ların ortasından sonra önemli

oranda göç almaya başlamaları, işsizlik ve yoksulluk oranlarının artması ile kentin dokusunun değişim yaşamasıdır. (Adaman: 2007, 23).

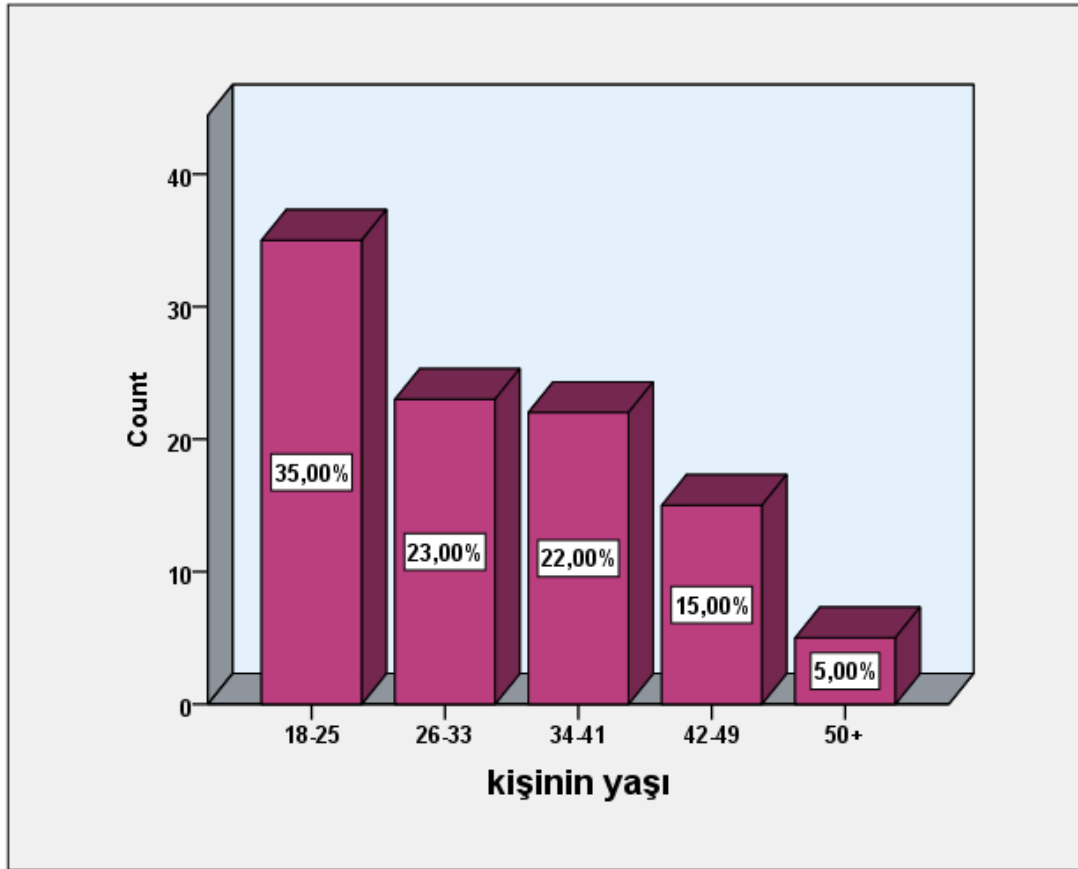
Araştırmanın yürütüldüğü Kayapınar, Bağlar ve Suriçi bölgeleri merkez ilçe statüsündedirler. Araştırma yapılması için bu bölgelerin seçilmesinin sebebi, sosyo-ekonomik düzeyi düşük, yoğun göç alan ve yoksulluğun yoğunlaştığı bölgeler olmalarıdır. Kayapınar ilçesi sosyo-ekonomik bakımdan diğer iki ilçeye göre daha iyi konumda görülebilen yoksul semtleri de mevcuttur. Ayrıca mikro kredi uygulamasının ilk kez Suriçi ilçesinde başlamış olması ve daha sonra diğer iki bölgede de yoğunlaşması bizi bu bölgelere yönlendiren bir etken olmuştur.

Örneklemin oluşturulmasında TGMP Diyarbakır Şubesinden bilgi alınmıştır. Kredinin verilmesi, kredi sürecinin denetlenmesi ve geri ödemeler bu kuruluşun kontrolü altındadır. İlk etapta TGMP yetkililerinin bölgeye yaptığı rutin ziyaretlere biz de eşlik ettik, bölgenin tanınması ve pilot uygulamanın gerçekleştirilmesi açısından bu ziyaretler faydalı oldu. Suriçinden 33, Bağlar'dan 33 ve Kayapınar'dan ise 34 kadınla görüşme yaptık. Görüşmeler her gün düzenli olarak bölgelere giderek evlerde kadınlarla yüzyüze gerçekleştirildi, ancak görüşmeler yalnızca soru formu eşliğinde değil, kadınların hikâyelerini dinleyerek, derinlemesine görüşmeler yaparak ve mikro kredinin (toplu yemin edilmesi gb.) bazı ritüellerini de gözlemleyerek gerçekleştirildi.

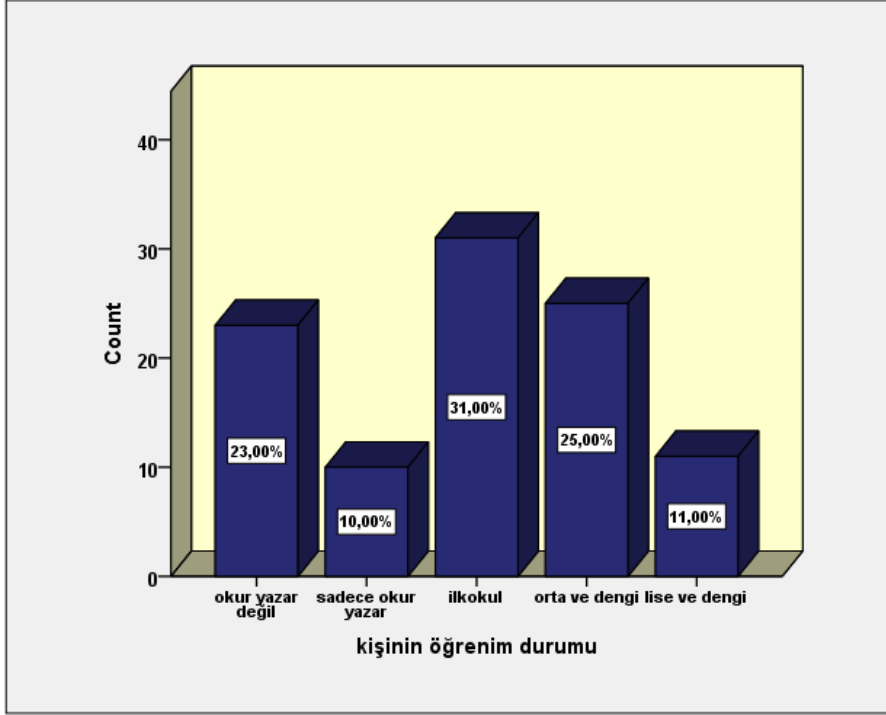
Araştırma Bulguları ve Değerlendirme

Demografik Veriler

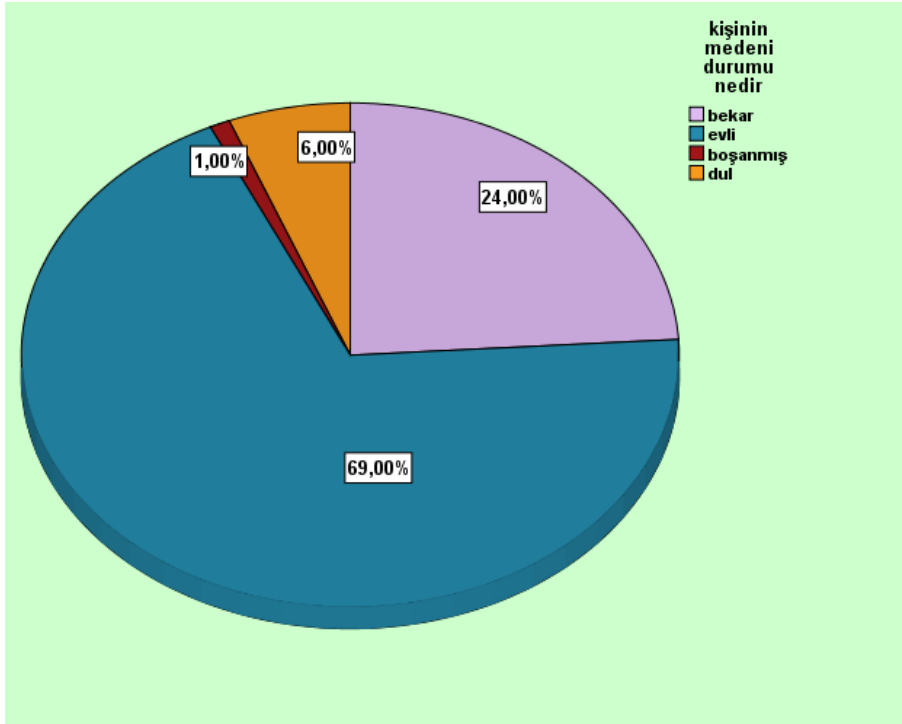
Tablo 1

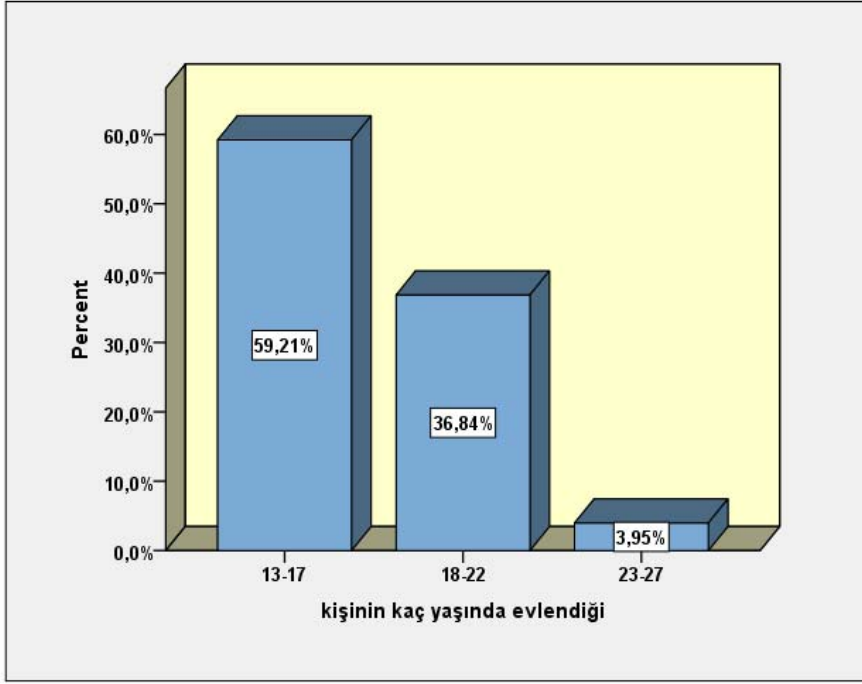
18-25 Yaş grubunda yoğunlaşma mikro krediden yararlanan kadınların yaş profili olarak genç bir kesimi temsil ettikleri görülmektedir.

Tablo 2

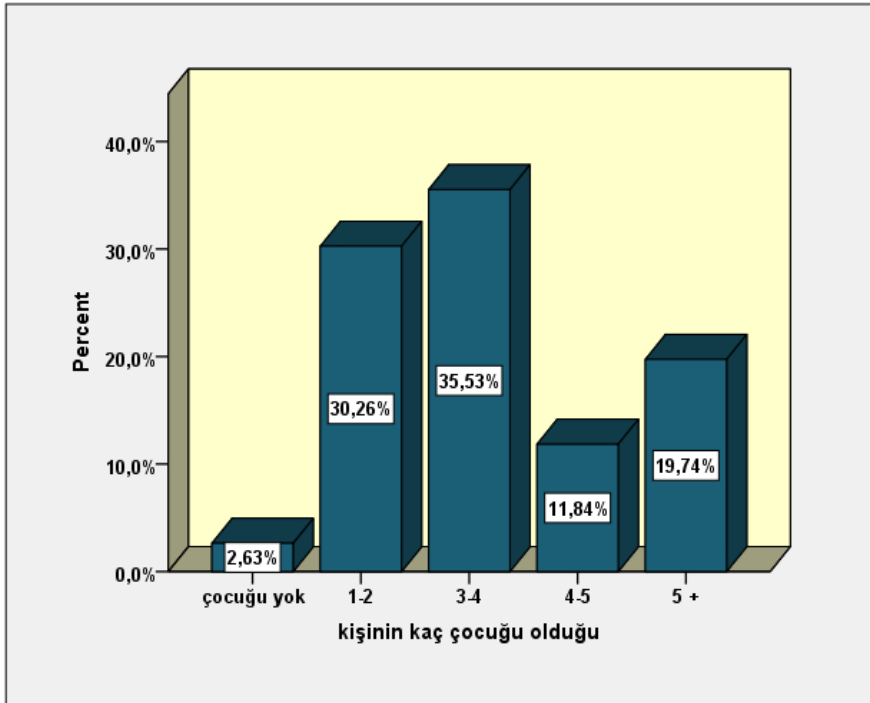

Tablo 3

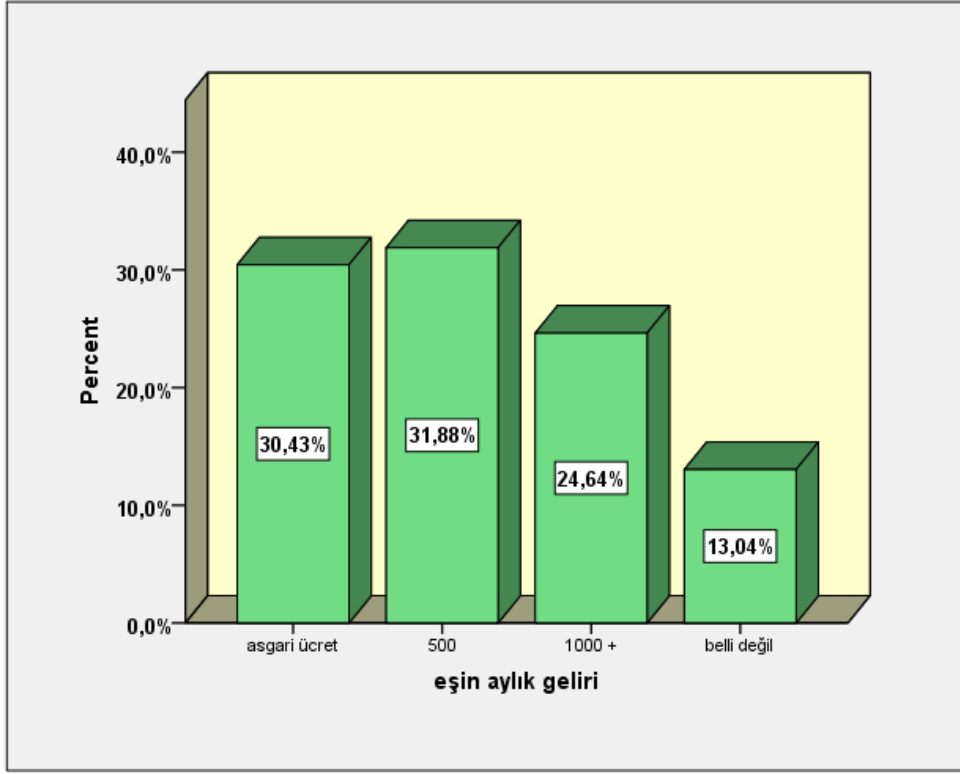

Tablo 4

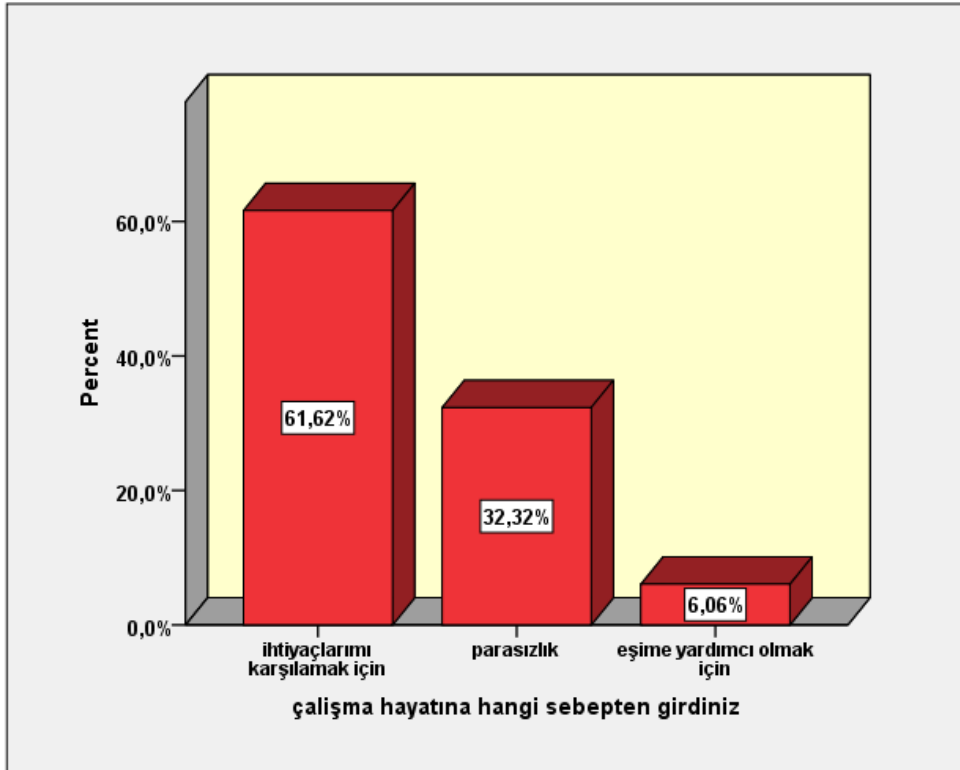
Tablodan da görüldüğü gibi kadınların evlilik yaşı oldukça küçük yaşlardadır. Genç yaşlardaki yüksek oranın sebebi, kadınlardan resmi nikahı olmayan %10'luk bir kesimi de kapsıyor olmasıdır.

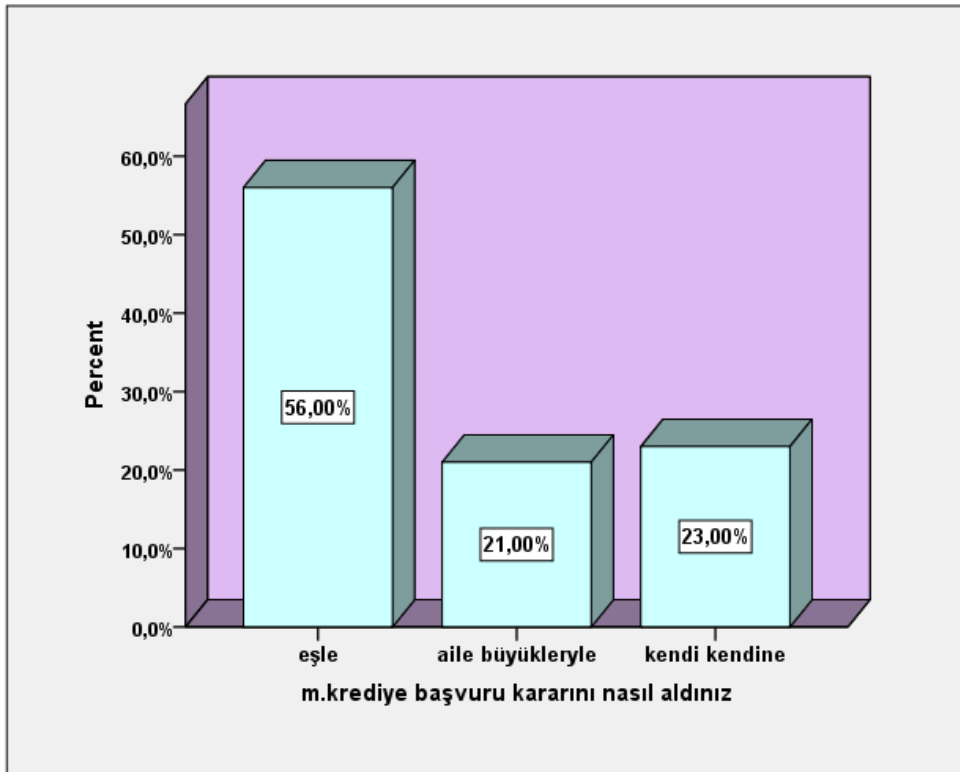
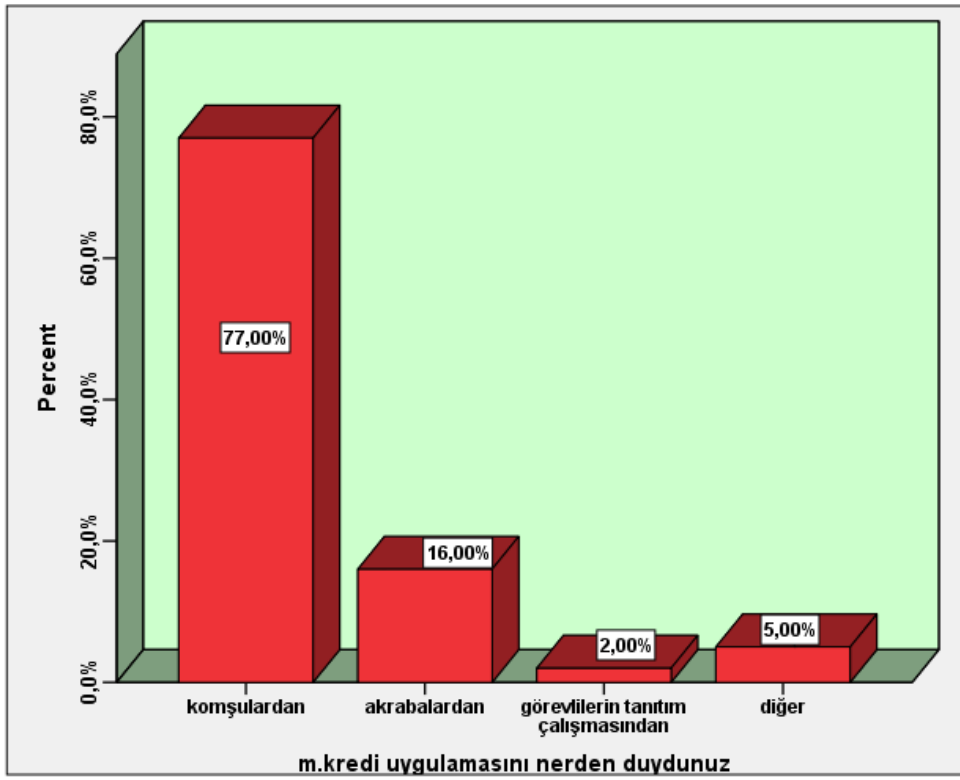

Tablo 5

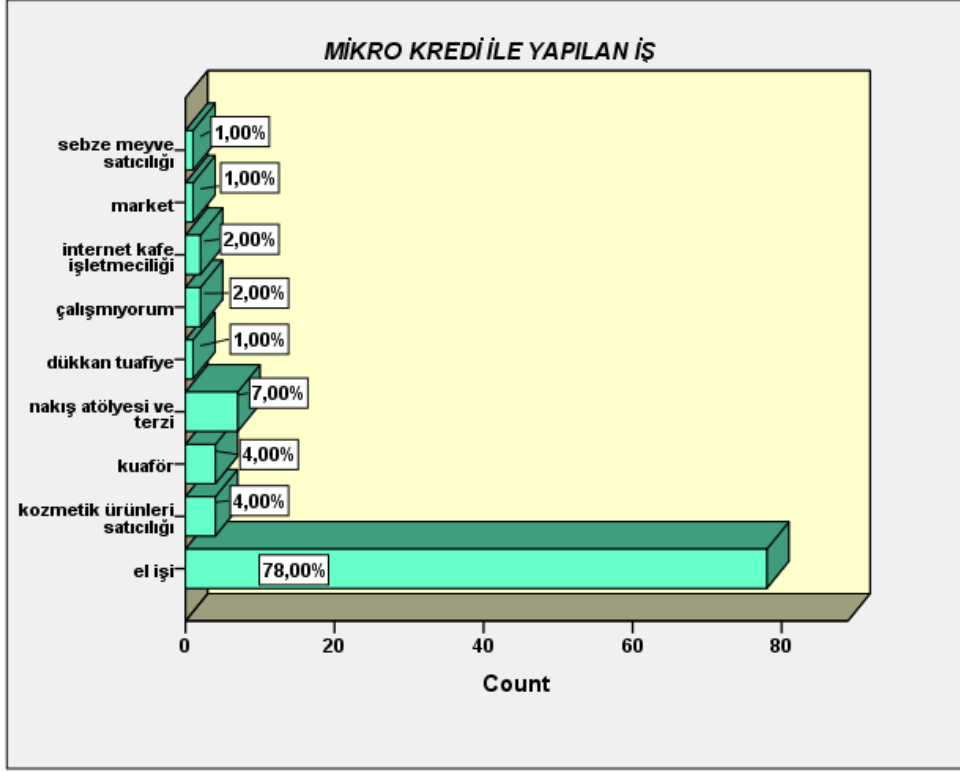
Ekonomik Güçlendirme Tablo 7

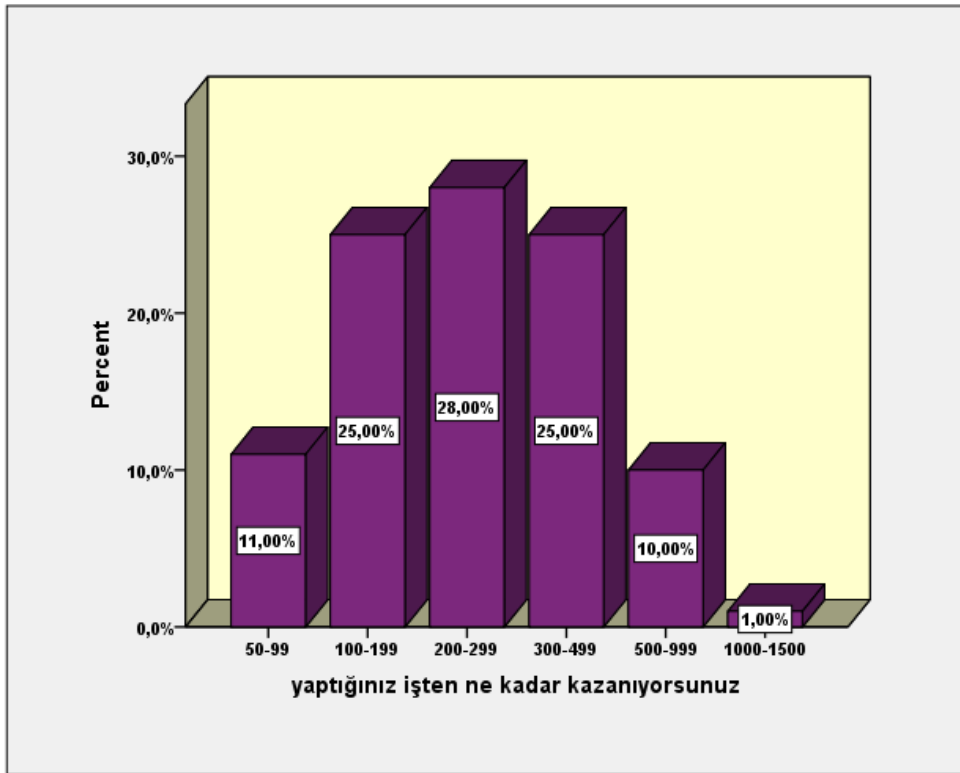
Tablo 9

Tablodan da görüldüğü gibi mikro krediyi alma kararında eşin büyük ölçüde belirleyiciliği sözkonusudur. Kredilerin kadınların kullanımında olması öngörüldürken kredi almada ve kredinin hangi alanlarda kullanılacağına karar vermede erkeklerin belirleyici olduğu durumlarla karşılaşılabilir. Kadınlar krediyi kocalarının zoruyla alabilmekte veya kocalarının işleri için kullanabilmektedirler. Bu durumlar kadınların evin idaresinin sorumluluğunu omuzlarında taşımasından ancak kaynakların yönetiminde söz sahibi olamamasından kaynaklanmaktadır. (Ergüneş, 2010: 205-206) .

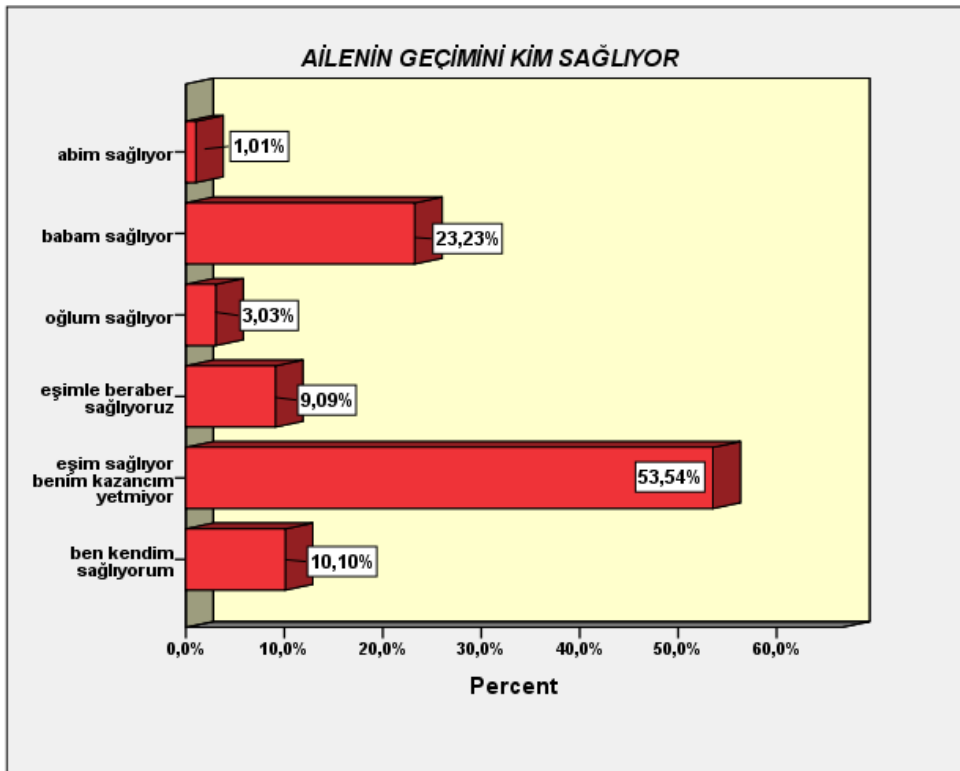

Tablo 10

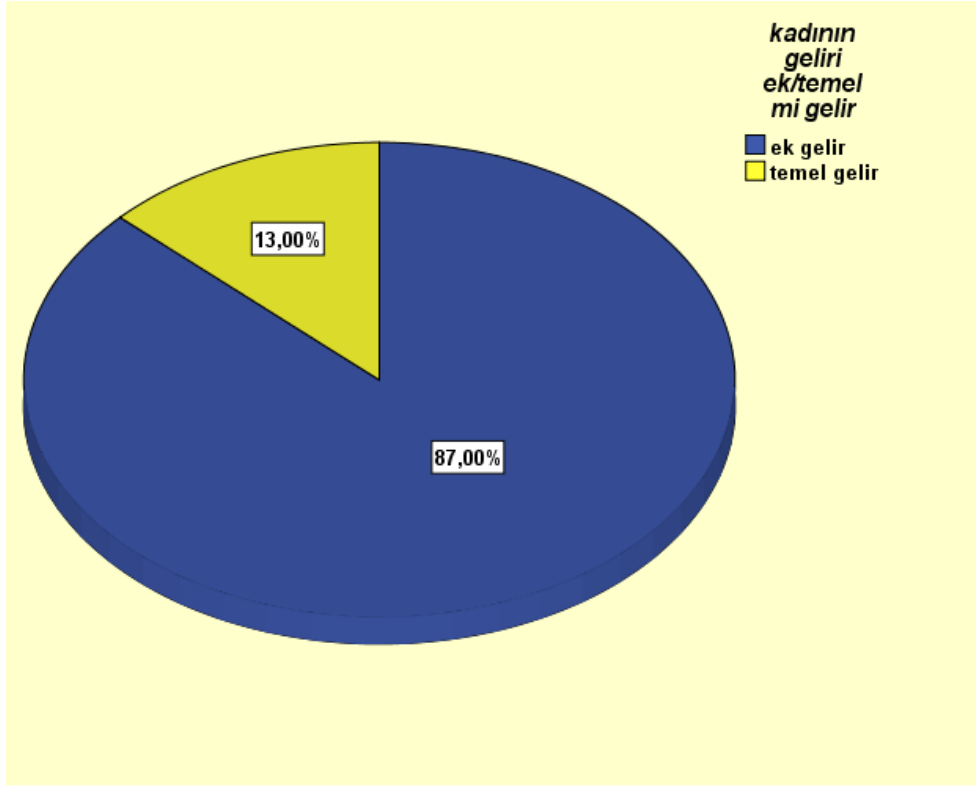
Alınan kredilerin büyük oranda ev eksenli çalışmanın ürünleri olan el-işlerinde kullanıldığı görülmektedir. Bu sonuç, kredilerin yeni bir iş kurmak dolayısıyla da girişimci olmak yönünde değil zaten varolan bir etkinlik alanını yeniden üretmek-devam ettirmek- için kullanıldığını göstermektedir. Buğra'ya göre alınan krediler iş yapmaktan daha ziyade acil ihtiyaçların karşılanması için kullanılmaktadır. Bunun örneğine dünyada ve Türkiye'de sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin Adaman ve Bulut'un çalışmalarında TGMP üyelerinin %25'i Maya üyelerinin de %19'u krediyi yeni bir işte kullandıklarını ifade ederken geri kalanlar krediyi hayatlarındaki nakit sıkışıklığını gidermek için kullandıklarını belirtmişlerdir. Kredi iş yapmak için kullanılsa bile sonuç, yoksulların yoksullar için ürettikleri mal ve hizmet arzının artmasından başka bir şey değildir. Satın alma gücünün sınırlılığı piyasanın daralmasına yol açmakta bu da kadınları evden dışarı çıkmaksızın geleneksel becerilerine dayalı bir üretim şekline yönlendirmektedir (Buğra, 2007: 2). Bu şekilde geleneksel yapılar korunmakta, ev ve bakım emeğinin sürekliliği garantilenmekte en önemlisi de kadının ev dışında çalışmasına karşı çıkan ataerkil düşünce yapısının yeniden üretimi sözkonusu olmaktadır. Kadının evden dışarı çıkmadan üretim yapıyor olması, kadınlarda 'çalışıyor' algısının oluşmasını da engellemekte, kadınlar yine kendilerini 'ev hanımı' olarak tanımlamaktadırlar.

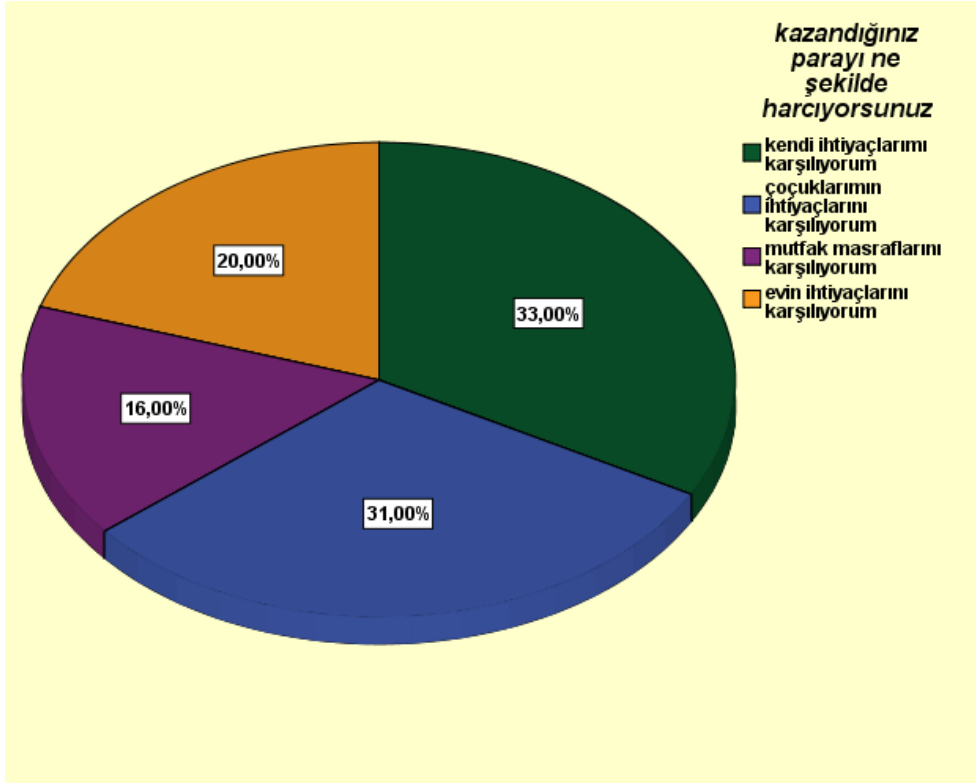
Tablo 11 Elde edilen kazancın 200-300 TL diliminde olması kadının ekonomik bakımdan güçlendirilmesi teziyle pek uyuşmamaktadır.

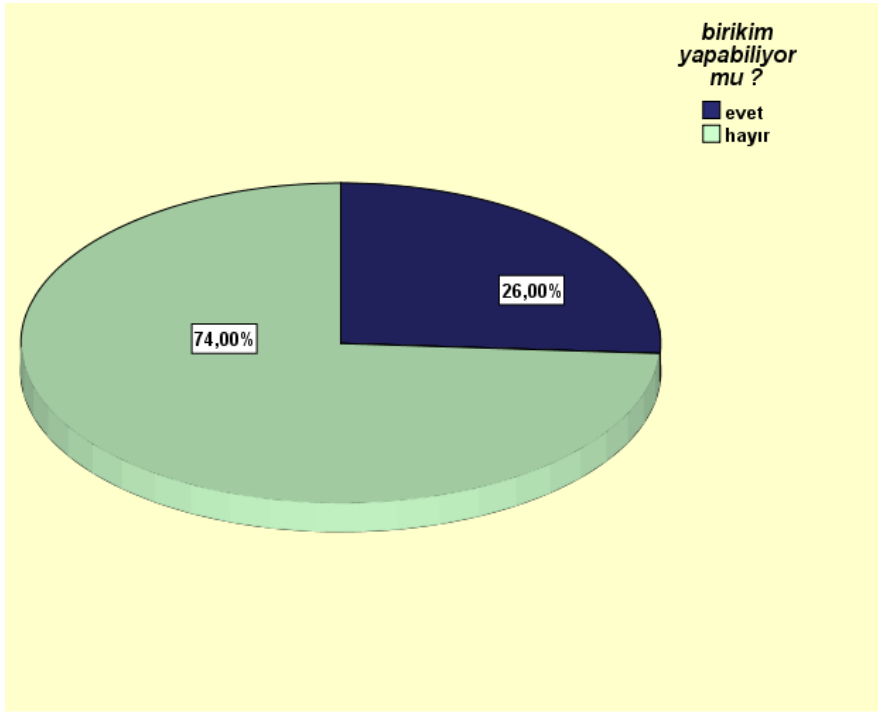
Tablo 13

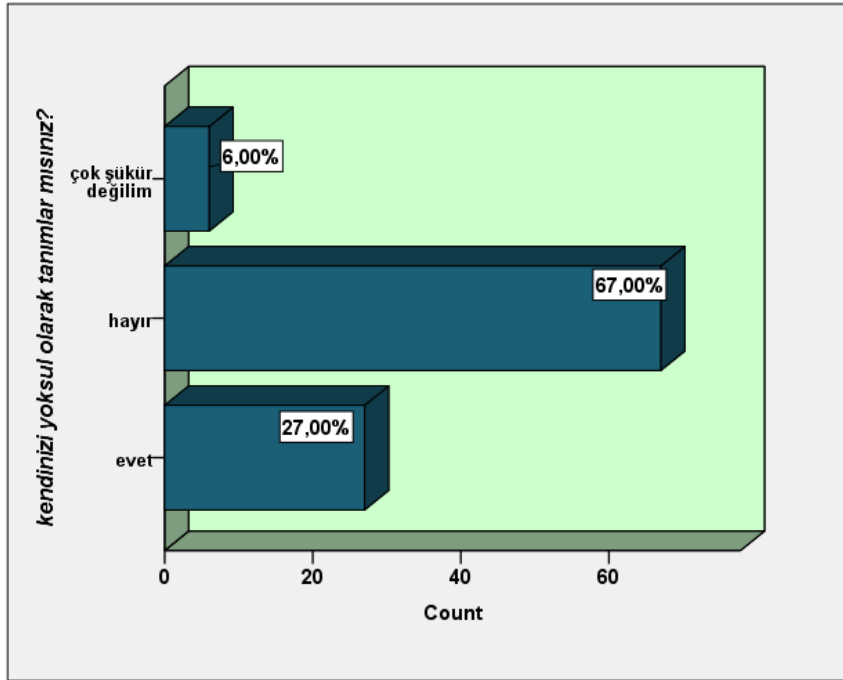
Kadının kazancının yukarıdaki sonuçla da benzer şekilde ev geçiminde temel bir gelir niteliğinde olmaması evin geçiminin sonuçta erkek tarafından sağlanıyor olması kadının sosyo-ekonomik konumunda dikkate değer bir değişim yaratmamaktadır.

Tablo 14

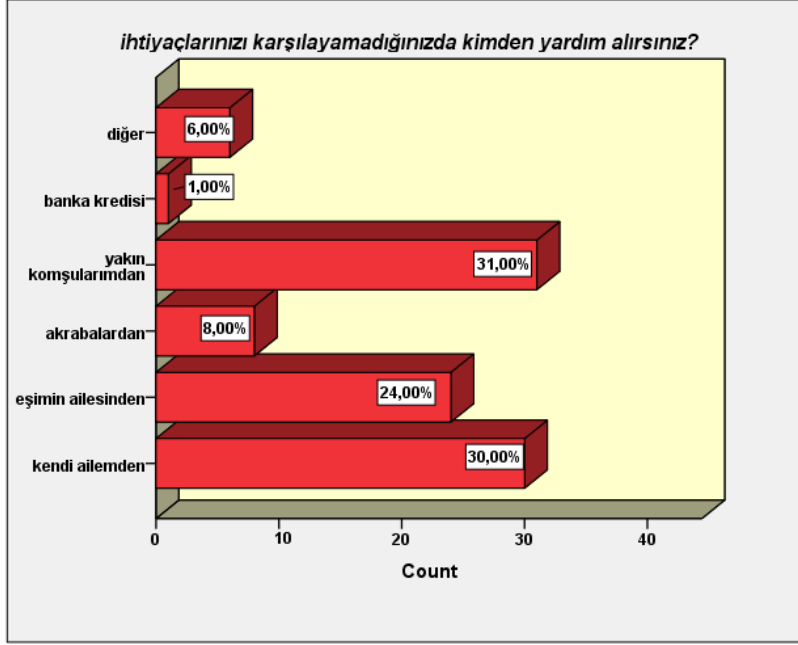

Tablo 14 te yapılan işten elde edilen kazancın-gelirin- hangi kalemlere harcandığı sorulduğunda %33'lük kesim kendi ihtiyaçlarına harcıyorum şeklinde cevap vermiştir. Ancak diğer dilimlere bakıldığında aslında gelirin tamamen ev içi ihtiyaçları karşılamak için kullanıldığı görülebilmektedir. Bir sonraki soruda da yapılan işten kâr elde edilemediği ya da birikim yapma fırsatı bulunamadığı dikkate alınırse elde edilen gelirin zaten yüksek bir gelir olmadığı anlaşılabılır. Bu sonuçlar kadınların ekonomik bakımdan güçlendirilmeleri teziyle uyumsuzken Mikro kredinin mimarı Yunus'un, 'kadınlar elde ettikleri gelirin tümünü evleri için harcarlar' yönündeki görüşünü desteklemektedir.

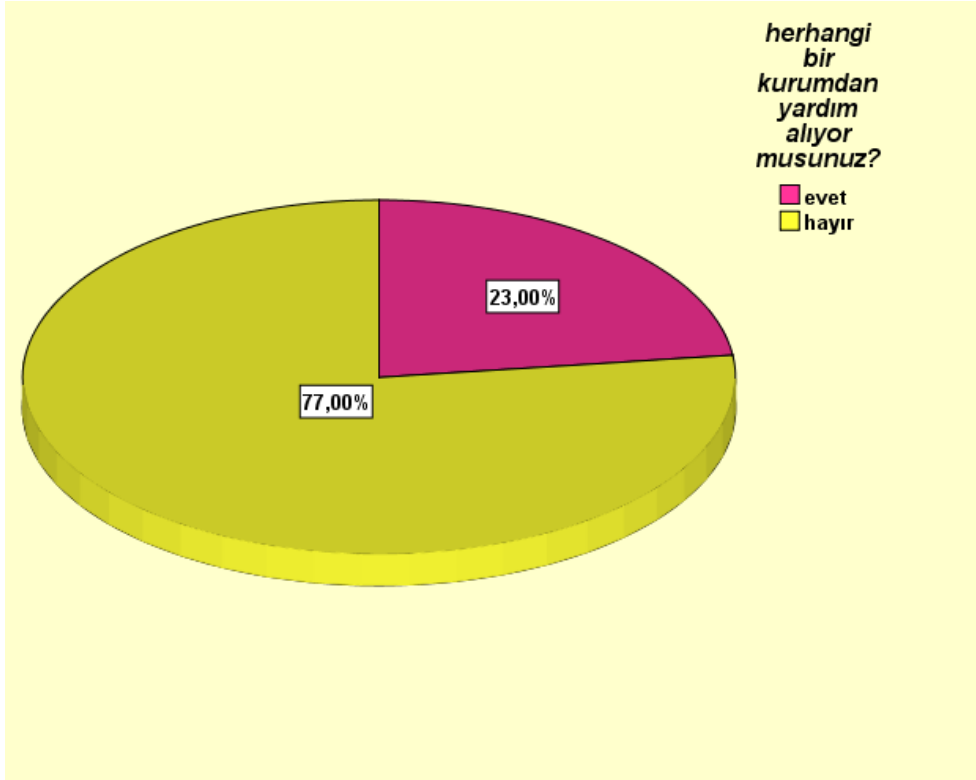

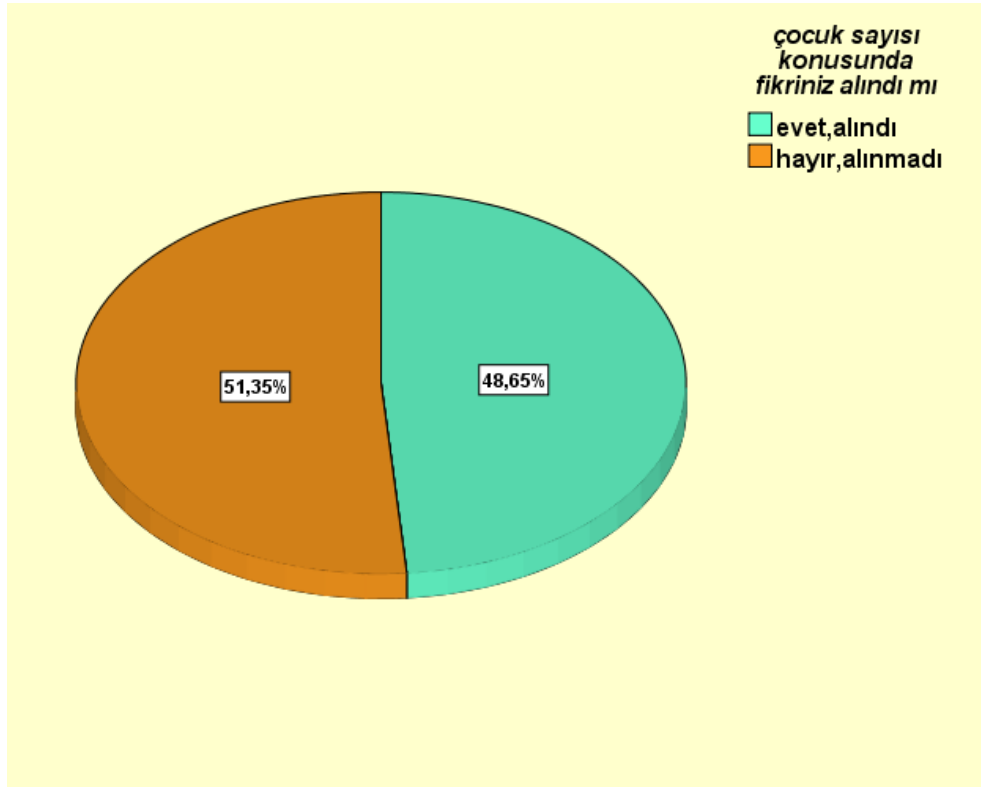
Tablo 16

Kadınların elde ettikleri gelir miktarı çok düşük, hane geliri de yüksek olmamasına rağmen kadınların %70'i kendi durumlarını 'yoksul' olarak tanımlamamaktadır. Bu durumun sebebi; kadınların dışı kapalı yaşam biçimi, kendilerine benzer konumda olanlarla bir arada yaşama, başka türden yaşmaları görme fırsatı bulamama, eğitim ve bilinç eksikliğinde aranabilir.

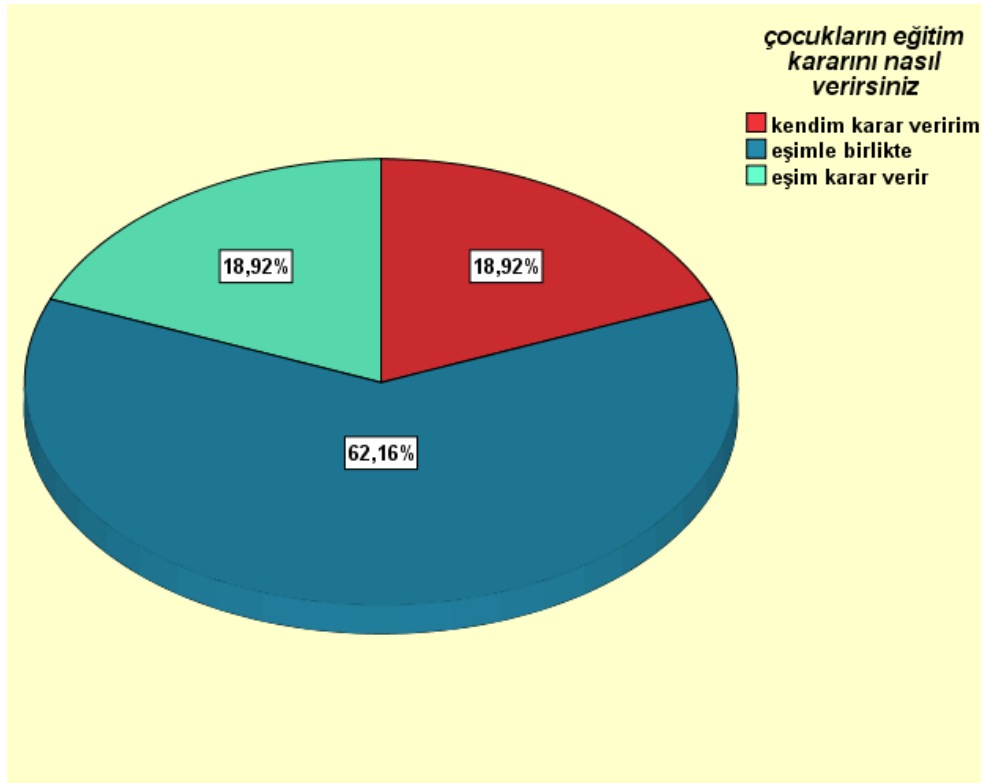

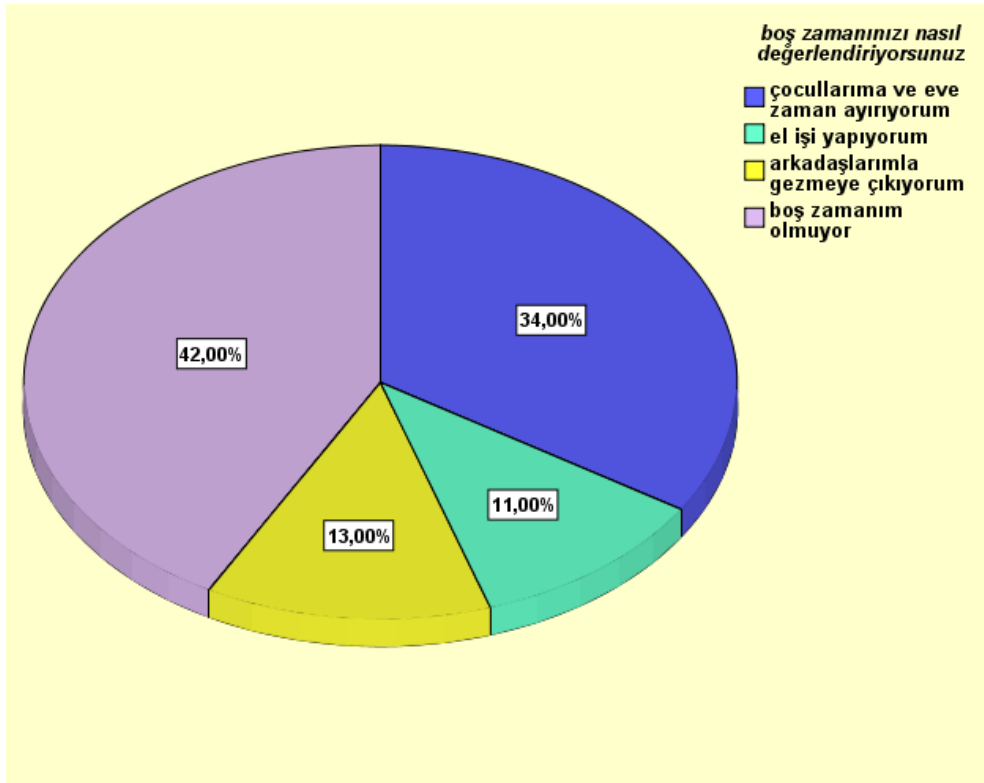
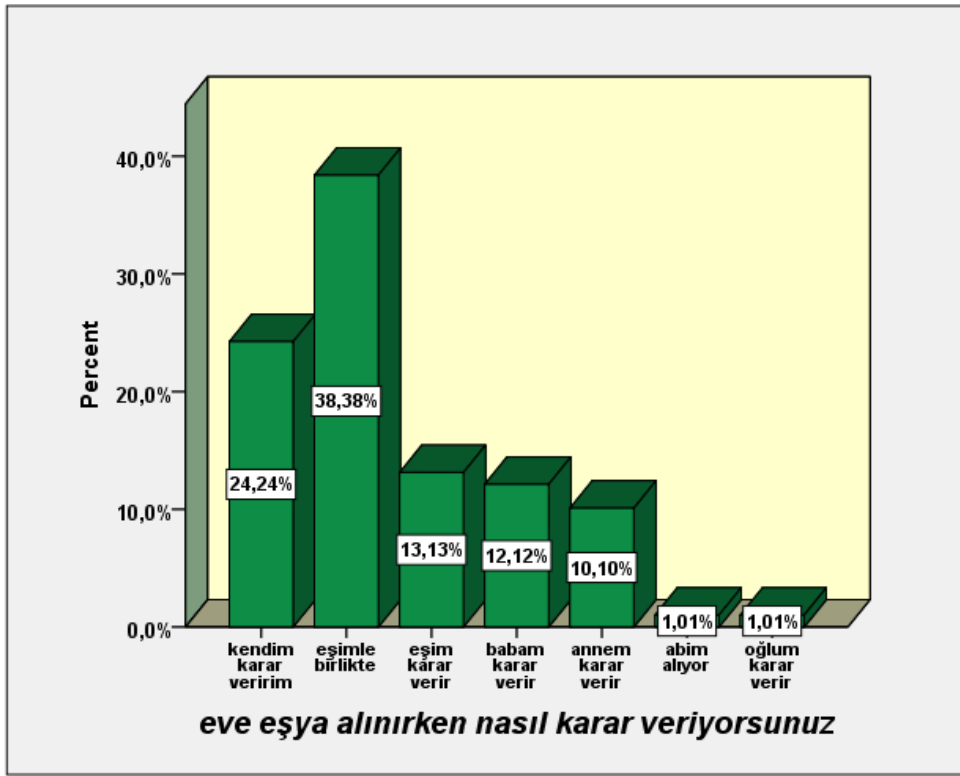
Tablo 17 ve Tablo 18 deki veriler yoksul kadınların ve ailelerin ayakta kalma stratejilerinde hâlâ geleneksel dayanışma ağlarının önemini ortaya koymaktadır.

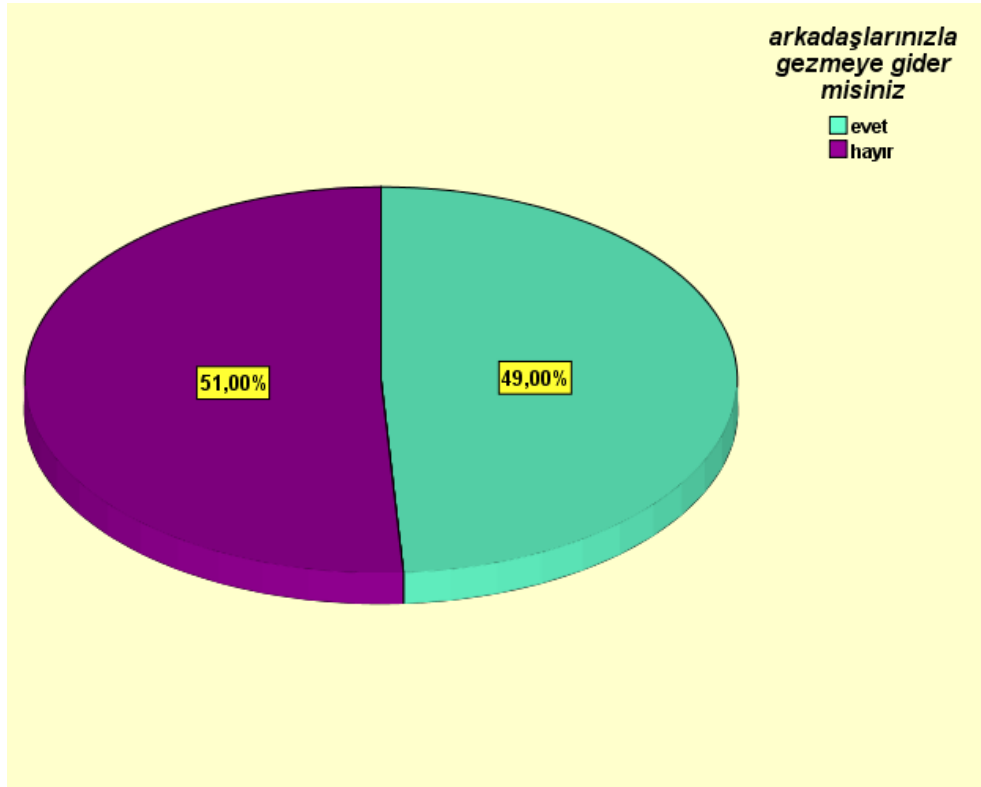

Tablo 19

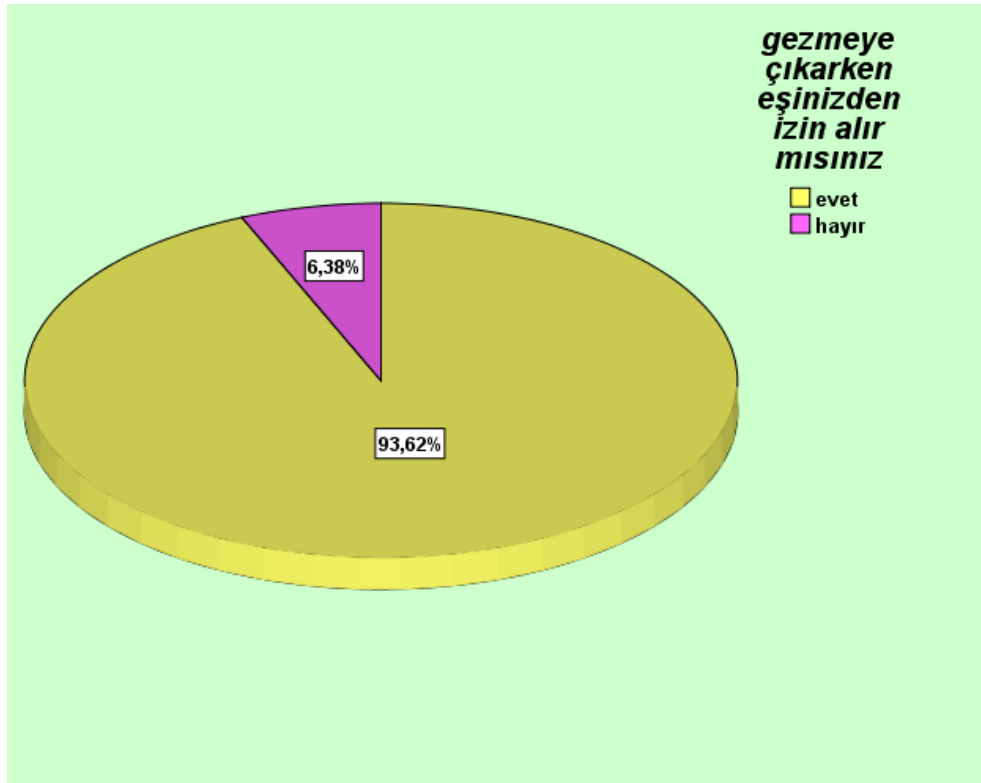

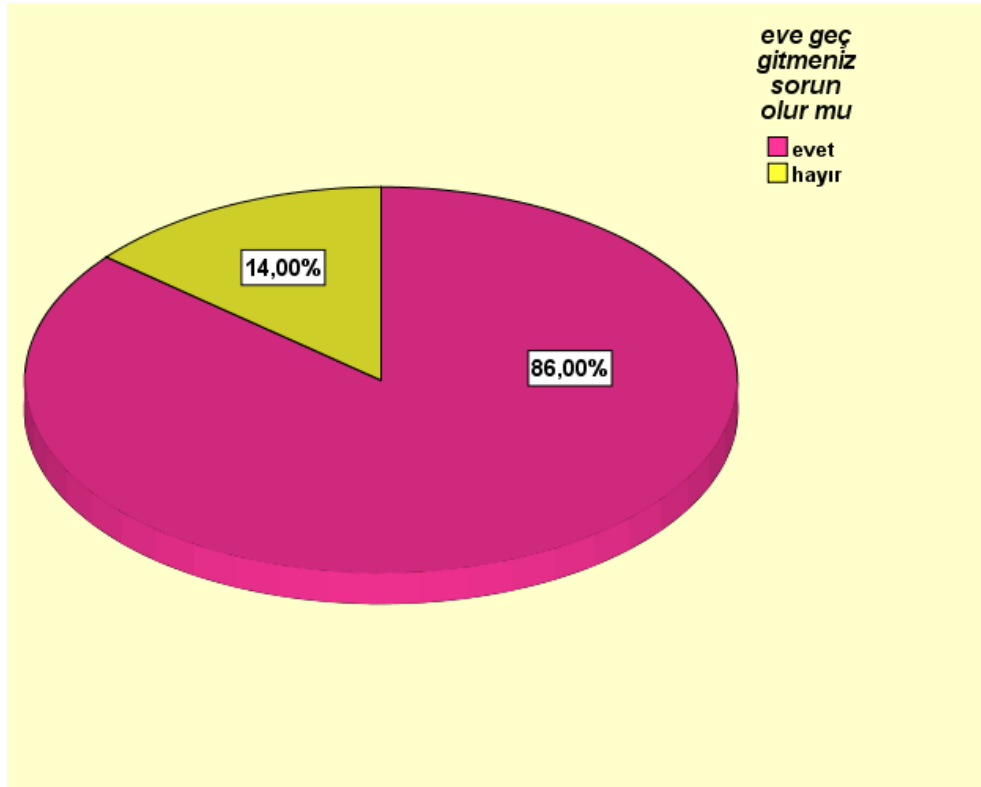

Tablo 21

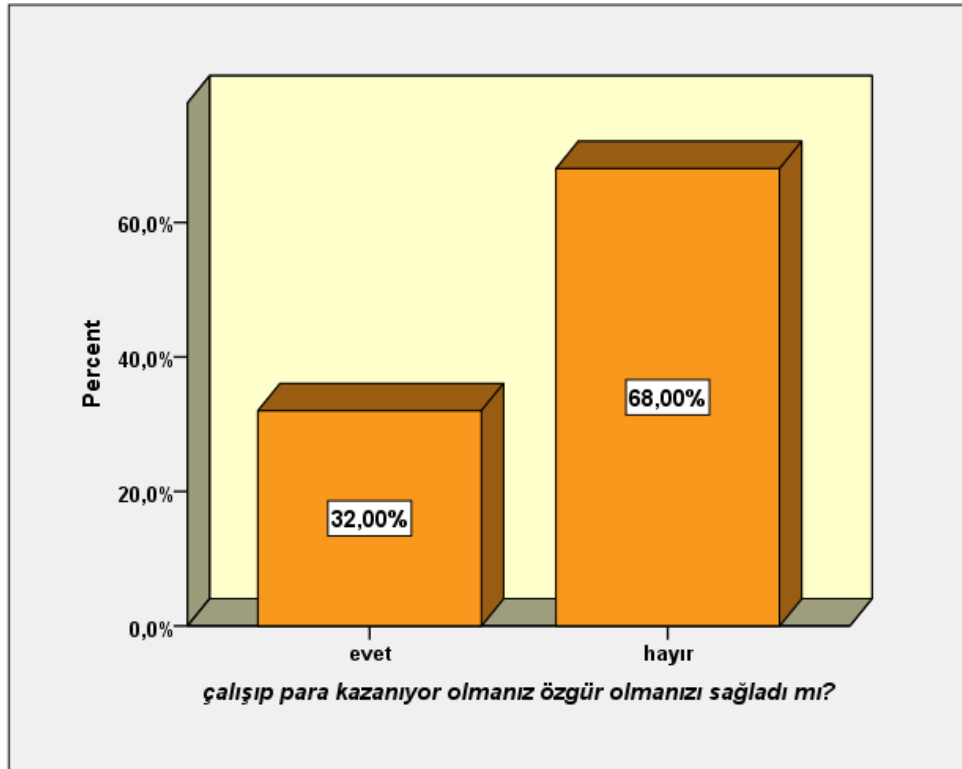

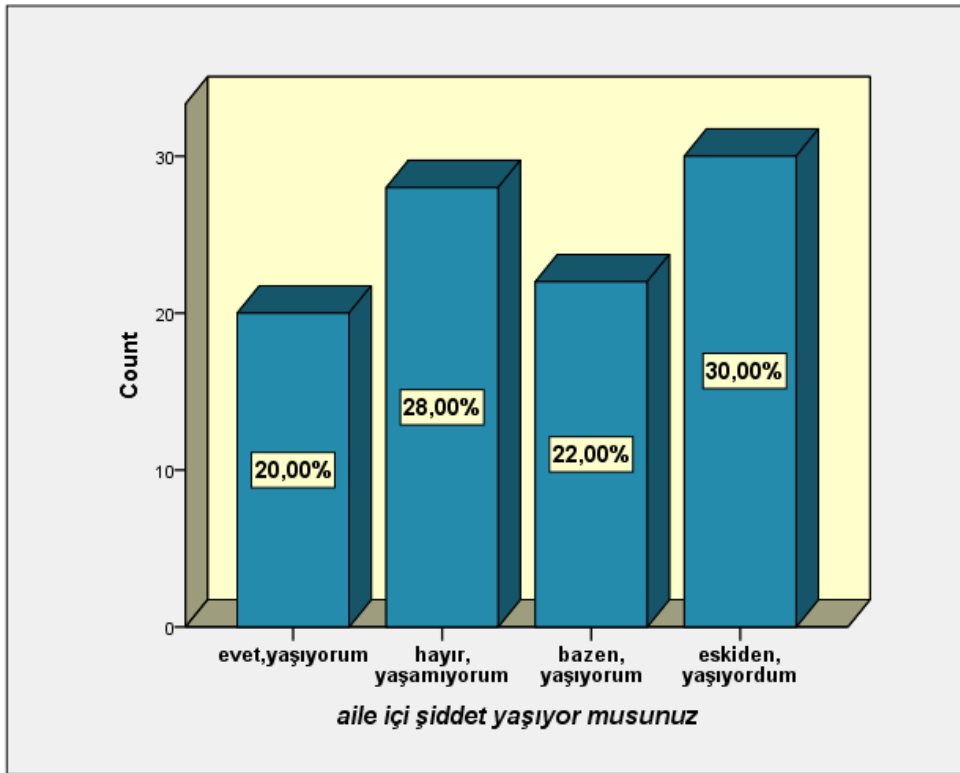
Tablo 23

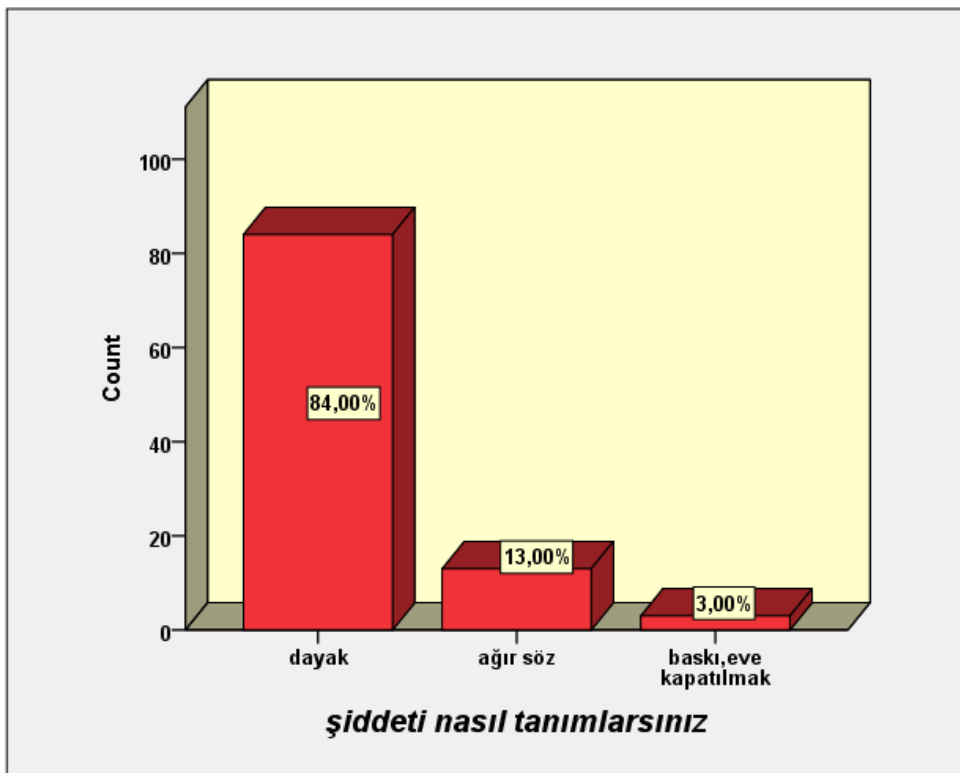

Tablo 25

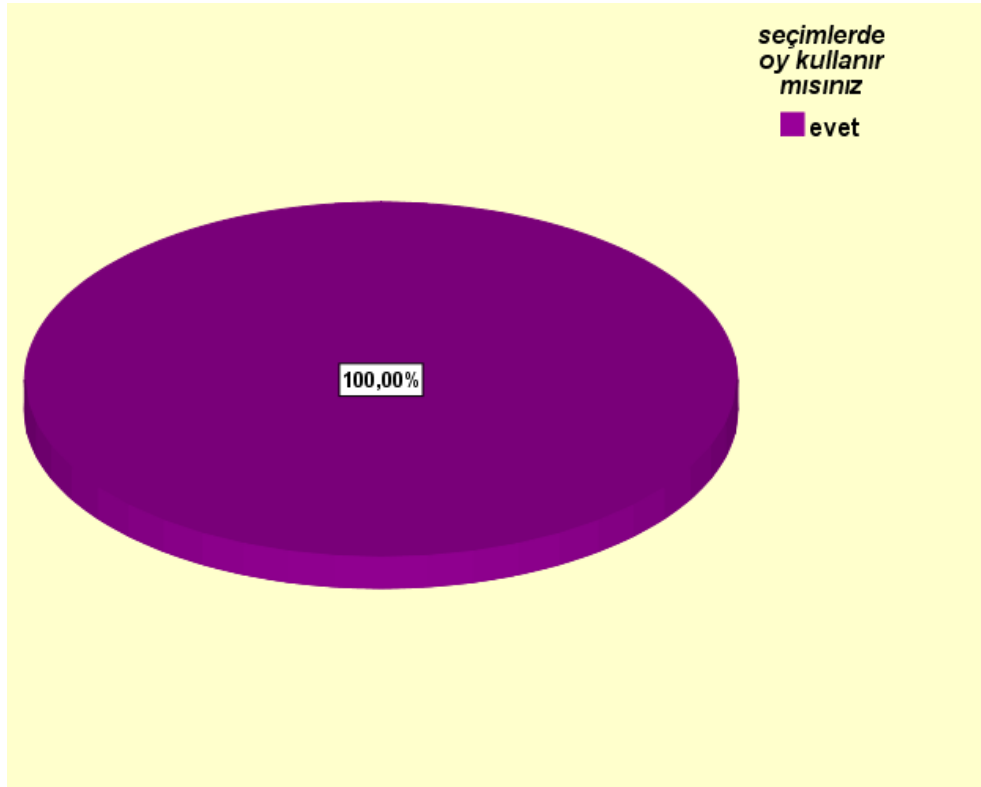

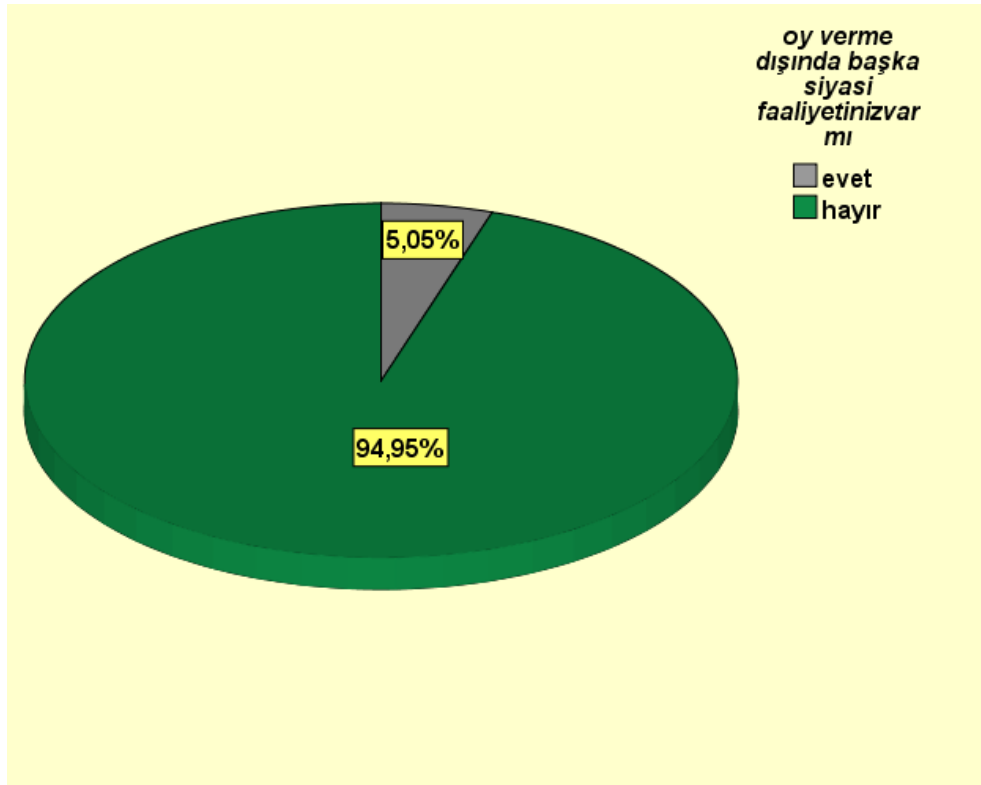
Tablo 27 ve 28'deki sonuçlar aile içi şiddetin-dayak formunda- önemli bir orana sahip olduğunu göstermektedir. Toplamda %72'lik kitle şiddeti deneyimlemiştir.

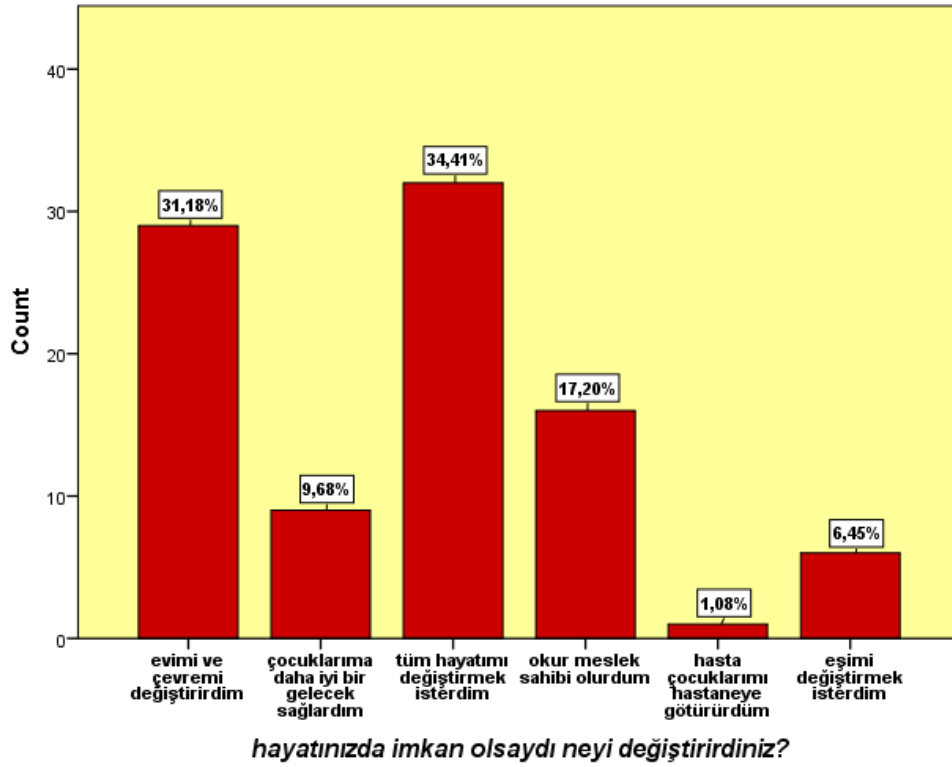
Politik güçlendirme

Tablo 29

Tablo 31

Sonuç

Araştırmanın bulgularına göre Mikro kredi uygulaması güçlü retorik ve tezlerine karşılık gerçek hayatta beklenen etkileri yaratmakta yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla bu sonuçlar, mikro krediye dayalı neo-liberal gelişme anlayışına karşı eleştirel yaklaşımların yükselişini sağlamaktadır. Görüştüğümüz kadınlar arasında ‘ekonomik güçlendirme’ göstergelerine ve buradan elde edilen sonuçlara bakıldığında; en başta mikro krediye başvuru kararının alınmasında erkeğin belirleyici konumda olması, mikro krediyle yapılan işin niteliğinde ev-içi üretime dayalı ataerkil kapitalizm mantığının güçlendirildiği görülmüştür. Mikro kredi ile yapılan işten elde edilen kazancın düşüklüğü, kadının ekonomik bakımdan güçlenmesi teziyle zıttır, ailenin geçiminde erkeğin belirleyiciliği ve kadının kazancının erkekle eş düzeyde olmayıp ek gelir statüsünden bir türlü kurtulamayışı, sosyo-ekonomik bakımdan kadının statüsünde de bir değişim yaratmamaktadır. Kadının elde ettiği kazancın daima aile içi ihtiyaçların karşılanmasında kullanılışı, kazançtan birikim yapma olanağının bulunmayışı kazancın düşüklüğünü gösterirken kadının bağımsız harcama yapamayışı kaynaklar üzerinde kontrol sahibi olamayışı ve bu konudaki ataerkil değerlerin baskınlığıyla açıklanabilir. Kredinin geri ödeme oranları yüksek olmasına rağmen geri ödemedeki sorumluluk ve yaşanan sıkıntılar doğrudan kadınları etkilemektedir. Kredinin yürütülmesi birey değil grup temelli olduğundan kredinin geri dönüşlerinin sağlanmasında grup baskısı devreye sokulmaktadır. ‘Neoliberal politikalarla bu dayanışma ağları sosyal baskı araçlarına dönüştürülmektedir. Mikro Kredi uygulamasında eşlerin krediyi kullanmaya karar verme, gerekli iş bağlantılarını kurma ve kredinin nerelere harcanacağına karar verme ‘özgürlüğü’ sürerken, kadınlar açısından kredilerin geri ödenmesi oldukça riskli ve sıkıntılı bir durumdur.’ (Ergüder,2008) Bu tarz bir despotik uygulama da kadınların güçlendirilmesi söylemiyle çelişmektedir.

Sosyal güçlendirme konusunda, kadının para kazanıyor olmasının sosyal açıdan onu özgür kılması, aile içi karar alma mekanizmasına kadının sınırlı katılımı (örneğin çocuk sayısına karar vermede kadının etkin olmayışı) güçlendirme mantığına uygun düşmemektedir. Kadının sosyal hayat

açısından yeterli zamanının olmaması, zaman baskısına ve iş yoğunlaşmasına maruz kalması, serbest zamanın değerlendirilmesinde de eşten izin alınarak hareket edilmesi özgürleşimin önündeki engellerdir. Görüşülen kadınların önemli oranının aile içi şiddet yaşamış/yaşıyor oluşu da güçlenen kadın imajıyla uyuşmamaktadır. Kadının oy verme dışında herhangi bir sosyal/siyasi faaliyetinin olmaması ya da bir organizasyona üyeliğinin olmayışı da kadının topluma ve siyasete katılımında eksik olan bir noktadır. Son noktada kadınların ellerinde imkân olsa tüm hayatlarını değiştirmek istediklerini beyan etmeleri de oldukça anlamlıdır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin en temel problemlerinden biri olan yoksulluk problemini 'yönetilebilir ve sürdürülebilir' kılmanın etkin araçlarından biri olan mikro kredi uygulamaları, neo-liberal ve piyasa temelli bir mantıkla yoksulları özellikle de 'yoksullar içinde en yoksul olan' kadınları piyasaya çekmek, geleneksel düzeydeki kadın emeğini piyasa değeri haline getirmek amacındadır. Kendi kendini istihdam etme, öz-girişimcilik, öz-güveni artırma ve güçlendirme gibi temaları vurgulayarak kadınları finans ve borçluluk mecrasına sokan bu sistemin kadınların güçlendirilmesi, yoksulluğun azaltılması ve sosyal ve ekonomik gelişmenin sağlanması konusunda cesaret verici etkileri olabilir. Ancak her şeye kadir bir reçete değildir. Kadınların güçlendirilmesi konusunu etkileyen ve mikro finans programlarının kontrol altında tutamadığı çok ciddi faktörler söz konusudur. Bu faktörler yasal ve politik sorunlardır. Ekonomik ve sosyal politikalar oluşturmak ya da kötü ve zayıf politikalardan kaynaklanan hataları düzeltmeye çalışmak mikro-finance tarafından yerine getirilecek şeyler değildir. Kadınların mikro düzeydeki sorunlarının çözmenin yanı sıra makro düzeydeki yapıları değiştirmek için de güçlendirmenin bir amaç olarak benimsenmesi şarttır.

KAYNAKÇA

Adaman, F.Bulut T.(2007) Diyarbakır'dan İstanbul'a 500 Milyonluk Umut Hikayeleri: Mikro kredi Maceraları, İstanbul: İletişim Yay.

Buğra, A. (2007) 'Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikrokredi: Acıklı Bir Hikâye', BÜ Sosyal Politika Forumu Bülteni, Sayı 2, 1-4.

Cheston, S. Kuhn, L. (2002) 'Empowering Women Through Micro finance' OpportunityInternational, <http://www.microcreditsummit.org/papers/empowerment.pdf>.

Ergüder, B.(2008) 'Küçük Üretim, Birikim ve Kadın Emeği: Mikro Kredi Uygulaması', 3. Karaburun Bilim Kongresi, 5-7 Eylül 2008.

Ergüneş, N.(2010) 'Kadınlara Yönelik Kredi Biçimleri ve Kadın Emeğinin Enformelleşmesi', Saniye Dedeoğlu ve Melda Yaman Öztürk (der.) Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği içinde, 183-215, İstanbul: SAV Yayınları.

Isserles, R.G.(2003) 'Micro Credit: The Rhetoric of Empowerment, the Reality of 'Development as Usual' Women's Studies Quarterly, Vol 31, No 3/ 4, 38-57.

Simojoki, H.K. (2003) 'Empowering Credit More than Just Money: The Socio Economic Impact of Micro Finance on Women In Nairobi', Kenya

<https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/G0000086.pdf?sequence=1>

Young, K. (1993) Plannig Development With Women, London:Macmillan.

ALLA TURCA DEFEMINIZATION PUZZLE OF LABOR FORCE

İpek GÜMÜŞCAN*

ABSTRACT

This paper explores the impact of religiosity and the role of culture on female labor supply decisions in a cross country setting with special emphasis on Turkey using international survey data obtained from World Value Survey. The analysis consists of three parts. The first part focuses on the effects of personal characteristics of Turkish women -such as educational attainment, marital status, and presence of children- on their labor supply decisions. Results show that education increases the probability of joining the labor force whereas being married adversely affects labor force participation decision. Presence of children is found to be negatively correlated with the probability of joining the labor force.

The second part investigates females' perception about gender roles and religiosity which are empirically captured by several questions in the World Value Survey. Findings indicate that females' traditional views on gender roles adversely affect female labor force participation. The more traditional view a woman has about gender roles and the more religious she is, the lower is the probability that she participates in labor market. In order to obtain cross-cultural robustness, the third part presents a multi country analysis. Two Nordic countries with high female labor participation rates, Norway and Sweden, a southern European country with relatively low female labor participation rate compared to its Nordic counterparts, Spain, a sample of North African and Middle Eastern countries, Morocco, Egypt, Jordan, and finally a sample of Latin American countries, Mexico and Chile, are investigated.

Keywords: Gender role attitudes, religion, female labor force participation, World Value Survey.

İSTİHDAMIN ALATURKA DEFEMİNİZASYONU

ÖZET

Ekonomistler ücret düzeylerinin, gelir şoklarının, vergilendirmenin, ücretsiz çocuk bakımı sağlamanın ve aktif emek piyasası politikalarının işgücüne katılım kararı üzerindeki etkisini incelemeye meyyaldirlir. Neo-klasik iktisat yazının tektipleştirdiği bencil ve fayda ençoklaştırıcı insan varsayımı altında yukarıda saydığımız değişkenlerin etkisini ölçümlemek kolaydır. Ancak içselleştirilmiş kültürel kodlar, din, toplumsal cinsiyet rolleri gibi ölçümlenmesi oldukça zor olan enformel kurumların da emek piyasası verileri üzerindeki etkisi yadsınamayacak denli fazladır. Bu çalışmada “toplumsal cinsiyet rollerinin ve dinin ekonomik çıktılar üzerinde elle tutulur gözle görülür etkileri var mıdır” sorusu cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Birinci ayakta Türk Kadınları'nın eğitim düzeyi, medeni hali, çocuk sahibi olup olmadığı ve yaşı gibi geleneksel açıklayıcı değişkenlerin işgücüne katılma kararlarındaki etkisi ölçümlenmeye çalışılmıştır. İkinci aşamada ise; toplumsal cinsiyet algısını içselleştirmenin işgücüne katılma kararı üzerindeki etkisini probit modeli ile ölçmeye çalışırken kullanacak olduğumuz diğer açıklayıcı değişkenleri teşkil edecektir. Aynı şekilde bireyin dindarlık düzeyinin işgücüne katılma kararında etkisini görmek amacıyla söz konusu araştırmanın anket sorularından din ile alakalı olan üçü kukla değişken oluşturulmak suretiyle regresyon analizine sokulmuştur. Çalışmanın üçüncü ayağında ise modelin sağlamlığını test etmek amacıyla İsveç, Norveç, İspanya, Meksika, Şili, Mısır, Ürdün ve Fas ülkelerini kapsayacak şekilde analiz genişletilecektir.

Anahtar kelimeler: Toplumsal cinsiyet rolleri, din, kadınların işgücüne katılımı, Dünya Değerler Araştırması.

*Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi - Merkez Kampüsü 34452 Beyazıt/Fatih İstanbul

It seems to me that an economic interpretation of history is an indispensable element in the study of society, but it is only one element. In layers below it lie geography, biology and psychology, and in layers above it the investigation of social and political relationships and the history of culture, law and religion.

Joan Robinson

Freedom and Necessity¹⁴⁴

I. INTRODUCTION

Can gender role attitudes induced by cultural background have tangible effects on economic outcomes? So far, scholars focused on income shocks, changes in expected and reservation wages, taxation, child care provision, and active labor market programs to estimate the determinants of female labor participation within a utility maximizing framework. This thesis introduces religiosity together with rigid gender role attitudes embedded in perceptions of citizens to capture unexplained variation in female labor market involvement decisions.

One of the most well-known and striking trends of the past several years is rise in female labor force participation (FLFP) rate among the OECD and EU countries. (See Table 1) Salient feature of Turkish labor market is its distinctly lower FLFP. According to European statistical portal, by 2009 total employment level in EU-27 countries is 64.6% and the same rate is 44.3% in Turkey. Main factor that lags Turkey behind the OECD and EU level is its dramatically low level of female labor force participation.¹⁴⁵

Study of Akerlof and Kranton (2000) in which they address how identity affects economic outcomes indicates that ‘... (1) people have identity-based payoffs derived from their own actions; (2) people have identity-based payoffs derived from others’ actions; (3) third parties can generate persistent changes in these payoffs; and (4) some people may choose their identity, but choice may be proscribed for others.’

Taking Akerlof and Kranton (2000)’s findings as a reference point, this paper shows how the level of machista cultural values women have internalized determines the correlational effect of culture on women’s employment decisions. In this thesis, cultural conditions refer to the shared way of thinking, believing, perceiving, evaluating and applying that define a group and that are transmitted from one generation to another.

World Bank Report (2009) on labor market situation in Turkey defines FLFP as a multidimensional phenomenon which involves both strong economic and cultural factors. So, determinants and trends in the labor market of the country cannot be proxied by standard quantitative analysis. In order to see the big picture, it is imperative to look how gender relations are shaped within and beyond the household.

¹⁴⁴ Joan Robinson, *Freedom and Necessity: An Introduction to the study of Society* (London: George Allen and Unwin, 1970), p.5

¹⁴⁵ There is no big difference in terms of male employment between Turkey and EU-27 average: male employment rate is 70.7% in EU-27 and 64.5% in Turkey. However Turkish female employment level of 24.7% - which is less than half of EU-27 average that is 58.6% - is the main factor responsible for overall low labor market involvement scores. (Eurostat)

In empirical economics the role of culture and its implications are not explored in a detailed way until recently. Sociology literature is very rich in terms of documents that grasp influence of religion on women's gender role attitudes.(Bartkowski 1999; Bartkowski and Read 2003; Hardacre 1997; Hartman and Hartman 1996) However, culture is seen as an exogenous factor and viewed as subject of sociology by economists. Max Weber (1905) was the first person who identified the role of religion as catalyst on people's economic behavior. After him the concept is studied under realm of economics to explain the different institutional structures and economic success that different countries have.

TABLE 1: Labor Force Participation of women, aged 15-64

Europe	50,6	51,2	51,5	51,7	52,0	52,5	53,4	54,2	55,0	54,6
United States	67,8	67,1	66,1	65,7	65,4	65,6	66,1	65,9	65,5	63,4
United Kingdom	65,6	66,0	66,3	66,4	66,6	66,7	66,8	66,3	66,9	65,6
Turkey	26,2	26,3	26,6	25,2	22,3	22,3	22,7	22,8	23,5	24,2
EU19	53,7	54,3	54,7	55,2	55,8	56,4	57,5	58,5	59,3	58,8
EU15	54,2	55,1	55,7	56,3	57,0	57,7	58,7	59,6	60,4	59,8
OECD	55,0	55,1	55,0	55,1	55,4	55,9	56,7	57,2	57,6	56,7

Source: OECD (http://www.oecd-ilibrary.org/employment/labour-force-statistics-2010_lfs-2010-en-fr)

Latest address based population survey of Turkish Statistical Institute (2010) shows that women constitute approximately 49% of the whole population; however their involvement level in labor market activity is only limited to 25 %.¹⁴⁶ Women in OECD and EU countries are spending their time for pay, by looking at these numbers we may say that Turkish females spend more of their time in non-market activities unlike their fellows in western countries. This issue worths investigating the reasons behind so as to develop solution-oriented policy recommendations.

More explicitly, at first place the effect of classical determinants such as age, marital status, education and presence of children on labor market outcomes of females will be presented. The findings corroborate the results of previous works. At second place the effect of gender role attitudes and religiosity on labor market decisions of women will be presented. Thirdly, two Nordic countries with high female labor participation rates and whose religious denomination is Protestant -Norway and Sweden-; a southern European country which has Catholic denomination –Spain-, a sample of Latin American countries -Mexico, Chile- together with sample of North African and Middle Eastern countries- Jordan, Morocco and Egypt- which have Islam as religious denomination will be evaluated in terms of their approach to household division of labor between women and men.

Before proceeding in empirical analysis, next section is devoted for revision of literature which focuses on the determinants of female labor market outcomes. Following the data and measurement issues in Section III, empirical investigation, cross country comparison and discussion

¹⁴⁶ Based on World Bank world development indicators
(<http://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS/countries>)

on causality is done sequentially in section IV. After empirical results are evaluated, section V concludes.

II. GENDER ROLES, PERSONAL CHARACTERISTICS, RELIGIOSITY AND ECONOMIC OUTCOMES

(i)Existing studies

Feminization of labor force is respondent to both constraints and opportunities that women are facing in labor market. Female labor force participation attracted appreciable attention after pioneering studies of Mincer (1962), Cain (1966), Sinha (1967). After them, female labor force is investigated according to its correlation between other economic and social phenomenon. The literature given in the field of gender studies can be classified into 5 strands according to explanatory variables exploited to explain female labor supply variation.

First strand relates FLFP with personnel characteristics like age, marital status, having children or not and educational attainment.

When the world economies are concerned, we observe that increase in involvement level of females in labor market occurred at different times and with different magnitudes across the countries. Partial explanation for that can be countries or regions that are in various stages of economic development, ranging from agrarian society to post industrial ones. FLFP is high in the stage of subsistence agriculture, when women tend to be heavily involved as family workers, but then declines during the early stages of economic development as the nature of agriculture work changes and the locus of production moves out the household and into factories and offices.¹⁴⁷ In later stages of industrialization, as countries get more developed, and as women attain more education their probability of having white-collar employment and tertiary production gets bigger. (Oakley (1974), Tilly and Scott (1978))

Goldin (1994) uses data for more than one hundred countries to explore the hypothesis of U-shaped female labor force function and concludes that female exist in labor force to great extent when agriculture dominate and it corresponds to upper left tail of U letter. Also, she underlines that movement from left tail to bottom of U is caused by movement of production from household and family farm to wider market. And she emphasizes that societal norms often work against women performing manual, factory-type work. As countries get more developed and as females exposed to more education probability of finding white-collar job increase and this trend give starts to up-climbing from bottom stage to right tail of U.

Third strand takes into account the formal institutional arrangements like Availability-affordability-reliability of child care, taxation and active labor market polices' effect on female labor force participation. (Boushey & Wright (2004), Hofferth&Collins (2000)). Since this issue is out of interest area of the paper, I am not going to go further in this topic.

Forth strand for explanation of female labor involvement variation addresses the importance of urbanization on labor market outcomes.As the urbanization emerges people -especially women- who were unpaid family workers in agriculture sector -which do not require high level of education attainment- are dropped from labor force because of lackness in core competences and marketable skills that urban work environment requires.(Bicerli & Gundogan (2009))

¹⁴⁷ For detailed information _The Economics of Women ,Men and Work_ Francine D. Blau Marianne A. Ferber, Anne E. Winkler; sixth edition

Fifth and the last strand which emphasizes the importance of the informal institutions like traditions, customs and social norms grasped by demographers, sociologists and economists. For instance; Caldwell (1978), Kandiyoti (1988) and Moghadam (2004) highlighted impact of cultural determinants and emphasized the importance of patriarchal system in market involvement structure of women.

International Labor Organization (ILO) database shows that, labor force participation rates for female working age population from 2000 to 2009 exhibit almost similar trends in Northern European countries. There are countries like Iceland, Norway, Switzerland, Denmark and Sweden where over 70 percent of female who are at prime working age¹⁴⁸ are successfully employed and there are countries like Turkey, Iraq, Republic of Yemen, Tunisia, Syria, Saudi Arabia, Oman, Libya, Lebanon, Jordan in where female labor force is underemployed with average involvement rate of 20 percent or lesser.¹⁴⁹

Bugra & Cakar (2010) suggest that these comparative statistics listed previous paragraph which situates Turkey in the same cluster as Arab countries may be due to common response to attitude informed by Islamic culture.¹⁵⁰

The study given by Elhum (2009) emphasizes:

*'Because of their strong kinship system, patrilineal descent tradition and patriarchal norms historically embedded in their cultures, the modernization process has not been able to adequately explain demographic and structural changes in those countries.'*¹⁵¹

Algan & Cahuc (2005) states that male breadwinner values are in high correlation with Mediterranean religions such as 'Catholics, Muslims and Orthodox'. To support this argumentation selected country analysis in terms of traditional gender role attitudes is going to be applied in later sections. Fernandez & Fogli (2005) reveal the impact of culture in variation of economic outcomes of not only generation in question but at the same time future generations through transmission mechanism. Inter-cohort analysis done in section four is in a way portent of rigidity and transitivity of cultural values across generations. The study given by Contreras and Plaza (2008) in which Chilean labor force is analyzed shows that cultural factors such as conservatism and machismo as a group more than compensate for the positive effect of education. That's why in Chile, the existence of strong conservative cultural factors is associated statistically with low female participation compared to other Latin American countries in spite of a high level of education.

Seguino (2009) finds strong correlation between gender inequitable attitudes and religiosity. By making an aggregated analysis she reaches a conclusion that even if we control for the level of GDP and social development, religiosity was found to contribute to more unequal gender outcomes.

Cultural attitudes are imbedded into the codes of people and it is transmitted from one generation to another. In order to investigate the contribution of common cultural traits to the labor

¹⁴⁸ Note: Prime working age when school attendance is usually complete and retirement has not yet started.

¹⁴⁹ Based on, International Labor Organization, Key Indicators of the Labor Market database (<http://kilm.ilo.org/KILMnetBeta/default2.asp>)

¹⁵⁰ Ayse Bugra and Burcu Yakut-Cakar , 'Structural Change, the Social Policy Environment and Female Employment in Turkey', *Development and Change* 41(3): 517–538 (2010),p.518

¹⁵¹ Haghighat-Sordellini, Elhum(2009) 'Determinants of female labor force participation: a focus on Muslim countries', *International Review of Sociology*, 19: 1, p.104.

market participation decisions across generations Farre and Vella (2007) constructed an index to see how gender role attitudes of American women affect their children.

Findings implied that women's view regarding labor market decisions not only affect her daughter but also has a strong association with the labor market participation of the wife of her son.

After reviewing the literature which develops gender approach to labor economics, next section grasps data collection and measurement issues.

III. DATA AND MEASUREMENT ISSUES

(i) Data source

The empirical estimation is based on an international social science project called World Value Survey (WVS) which tries to monitor changes in what people want and what they believe. It is a cross-country project coordinated by the Institute for Social Research of the University of Michigan, under the direction of Ronald Inglehart. WVS is being conducted since 1981 to capture the evolvement in perceptions of approximately 97 societies through national surveys. More broadly, survey provides complementary information on individual values over perception of life, environment, work values, family, politics, religion, morale, national identity and gender roles in a large cross-section of countries. Turkey is a part of this social science project since 1990's and has been integrated to project by second wave (1989-1993). The third and the fourth waves are held in 1994-1999 and 1999-2004 periods respectively. In Turkey, latest survey (the fifth wave) was held in 2007.¹⁵²

In the very early stages of the thesis, demographic and health surveys are considered as good data source since their history of data storage is older than WVS. Demographic and Health surveys (DHSs) -conducted by the Hacettepe University Institute of Population studies every five years since 1968- provides necessary socio-demographic characteristics like highest educational level attained, number of children, marital status, and head of household for FLFP analysis in Turkish economy. With these features DHSs can be thought of as good substitute for WVS. But, main handicap of DHSs is having no proxies for qualitative measures of culture and providing no chance for comparison across countries. To compensate for it; the research called "Family Structure Survey (2006)"¹⁵³ which analyzes the structure of families, life style of individuals in the families, values of individuals towards family life in Turkey was considered. But there were two points which obstructed me to use this survey, one of the preventing factor was costly nature of data gathering process and the second factor was using only this data set would not provide information about the time variance, since it was the first wave of the project. The main advantage of the WVS is that same questions on attitudes and values are asked in different countries over the sequential waves. For Turkey, total number of people interviewed is 7684 of which 3837 is women and 3847 is male across four waves. (See TABLE 6)

In all sequential waves, (1989-93, 1994-99, 1999-2004, 2005-2008) multi stage random sampling was used. In first stage, random selection of statistical blocks¹⁵⁴ was made to ensure that all types of locations were presented within each country. In second stage, random selection of

¹⁵² See appendix (Table 6) for detailed information about survey waves that are held in Turkey and number of people the questionnaires are conducted with.

¹⁵³ 2006 Family Structure Research was carried out in the frame of a protocol signed between Turkish Statistics Institute (TURKSTAT) and Directorate of Family and Social Research (DFSR).

¹⁵⁴ The term is used to represent the basic geographical unit or location.

addresses within blocks took place and in last stage individuals to be interviewed within the household is drawn up randomly. Both sexes who are above and equal to 18 years old are included in second, fourth and fifth wave. However, in third wave lower age limit is 17. None of the survey waves has upper age limit for the respondents to be included. The interviews took place at respondents' homes by trained interviewers, face to face.

The dependent variable computed from the WVS is the employment status of women. Dependent variable '*femaleemployment*' is a binary variable which takes value 1 if the individual is having her own job, part time employed or full time employed. And it takes value zero, if the woman is housewife and unemployed. Along the analysis, students and retirees are excluded from dataset. Education level, marital status, presence of children are obtained from WVS as well and used as control variables.

The coding of educational attainment is reduced to three classes as '*atleastsomeprimaryeducation*', '*atleastsomesecondaryeducation*', '*atleastsomeertiaryeducation*' in order to ensure comparability across countries that will take place in later sections. '*atleastsomeprimaryeducation*' takes value 1 if the woman is completed elementary education. And it takes value zero otherwise. '*atleastsomesecondaryeducation*' dummy variable takes value 1 if the woman in question completed secondary school and zero otherwise. Analogously, '*atleastsomeertiaryeducation*' takes value 1 if woman is completed university degree or higher level studies like Master of Science and doctoral studies.

The variable '*married*' takes value 1 if woman is married or living together as married. And it takes value zero if the female is divorced, separated, widowed or single.

'*presenceofchildren*' variable is also a binary covariate which takes value 1 if the woman has children. And it takes value 0 if the woman has no children.

In next section, explanatory variables coming from the WVS which relate gender role attitudes and religiosity will be introduced.

(ii) Measures of religiosity and gender attitudes

For many people, the terms sex which refers to the biological differences between males and females and gender that describes the socially-constructed roles and responsibilities are interchangeable. Being a social construction, considering gender as binary concept of male and female, just as it is done in the case of sex classification, could be too rigid. Gender identity, being a fluid concept, exhibits differences not only over time, but also differs from one culture to another and even among different subgroups of a culture. Is gender really a fluid concept in all societies? The answer to this question is "no". Some societies have predetermined set of roles, activities, expectations, duties and behaviors assigned to women and men which are recognized as *Masculine* and *Feminine* gender roles. The WVS reports two main questions related to gender role segregation.

First one directly refers to male dominated job protection perception and second one captures the beliefs related to traditional roles of women in reproduction. Questionnaires elicit the individuals' opinion towards women's roles in homemaking and men's role in breadwinning.

Traditional roles of husband and wife dictates, husband being the breadwinner and the wife staying home and taking care of house and children as homemaker. The question, "***When jobs are scarce, men should have more right to a job than women***" is going to be employed as measure of *male is the breadwinner* perception. And in order to define the role of women as *homemaker*, the question of "***Being a housewife is just as fulfilling as working for pay***" is going to be exploited.

More explicitly, in each wave, respondents are asked whether they agree, disagree, neither agree nor disagree with the statement *'When jobs are scarce, men should have more right to a job than women'*. And respondents are asked whether they strongly agree, agree, disagree and strongly disagree with the statement *'Being a housewife is just as fulfilling as working for pay'*.¹⁵⁵ It is obvious that statements ask about different aspects of family and work life. But they are good at capturing respondent's reaction to the view that a male should devote his time to market work and female should devote her time to homework and reproductive activities. In order to capture the effect of traditional gender role perceptions on labor market outcome, dummy variables are constructed. If the answer to first statement is agree *'menisthebreadwinner'* variable takes value 1 and 0 otherwise. Similarly, for the second statement, binary variable *'womanisthehomemaker'* takes value 1 if the answer is strongly agree or agree and zero otherwise.

Since Weber's *'Protestant Ethic and Spirit of Capitalism'* being published, we know that religious affiliation has crucial impact on different development level of countries. Contemporary economic studies have begun taking religion into account as one of the important predictor of economic development. However, there is little done within the context of religion-labor market outcomes interaction. This paper captures religiosity degree of women by three set of questions that are directed to respondents in WVS. There were many other question types which represent the religion and morale values of people in original questionnaire papers such as how the interviewee was raised (religiously or not). However; the survey questions which do not carry choice variable nature are not included in empirical analysis. In order to disentangle the religiosity of a person answers to following three questions are recoded as dummy variables. First question captures the person's perception for her religiosity degree: ***'Independently of whether you go to mosque (church) or not, would you say you are...Religious person, Not a religious person or convinced atheist.'*** This variable¹⁵⁶ takes value one if the answer to corresponding question is Religious person and 0 otherwise. Second question directly addresses the importance that person attributed to religion: ***'indicate how important 'Religion' is in your life. Would you say it is: 'Very important'- 'rather important' - 'Not very important'- 'Not at all important'.*** The variable called- *religionisimportant*-takes value 1 if the answer to corresponding question is very important or rather important and 0 otherwise. Third question gives us idea about how the person in question wants her children to be brought up. The value of 1 is assigned, if the interviewee mentioned religious faith as upbringing quality that children should be encouraged to learn at home and 0 otherwise.¹⁵⁷

Collinearity and multicollinearity, which can give rise to spurious results, are two severe problems of multivariable analysis that should not be disregarded. Lack of awareness of these two issues can seriously distort the model development process. Multicollinearity exists when the explicative variables are correlated among themselves. It may affect the variance of the parameter and total determination coefficient of the analysis. Inspecting the correlation matrix amongst covariates is informative. For this endeavor, following matrix is obtained to see whether there is strong correlation among explanatory variables constructed from survey data as I suspected. Low bivariate correlations in TABLE 2 spot weak association among predictors. That's why; including all of them at the same time is not expected to produce unreliable estimates.

¹⁵⁵ Detailed descriptions of questions are given in appendix.

¹⁵⁶ The variable is named as *religiousperson* in estimation table.

¹⁵⁷ The variable is called as *religiosityaschildquality* in estimation table

TABLE 2: Correlation matrix

	womanisthehomemaker	manisthebreadwinner	religiousperson	religionisimportant	religiosityaschildquality
womanisthehomemaker	1				
manisthebreadwinner	0.1860	1			
religiousperson	0.1574	0.1484	1		
religionisimportant	0.1938	0.1847	0.3122	1	
religiosityaschildquality	0.1273	0.2017	0.2439	0.2100	1

(iii) Descriptive statistics

One of the paper's objectives is to distinguish among three different kinds of change which may affect probability of labor force participation. These three distinct effects-which are called as age effect, period effect and cohort effect- are tried to be captured by scholars in the economics and sociology science to measure changes on scientific productivity of researchers. And the same methodology is used by clinical researchers to capture the trends on substance use among youth. (O'Malley et al.(1988)) In the case of labor market involvement, same set of three effects prevail. Decomposition to age, cohort and year effects can account for the trends in labor force participation of females.

age = year (period) - year of birth (cohort) (1)

Age effect is defined as changes that occur due to developmental or maturational process. The term ageism or so called *'...process of systematic stereotyping and discrimination against people just they are old.'* The age span in WVS is quite generous, so to reckon the variation in probability of labor market involvement due to age effect, six different age groups are formed. (See TABLE 3)

TABLE 3: Detailed description of Age group dummies

Agegroup1	29>Age>16
Agegroup2	41>Age>28
Agegroup3	53>Age>40
Agegroup4	41>Age>28
Agegroup5	77>Age>64
Agegroup6	89>Age>76

Along the four waves of WVS, samples are anew each year. A way to capture cohort effect, different individuals who are traced over time classified into 6 cohorts according to their year of birth. Cohorts from 1 to 6 represent people who was born earlier than 1935, who was born in year intervals of [1935-1944], [1945-1954], [1955-1964], [1965-1974] and who born later than 1974, respectively. TABLE 4 and TABLE 5 display the means of the gender role attitudes by birth cohorts for men and women; separately. When the women involved in dataset grouped into cohorts according to their date of birth, chance of making generational modeling of traditional gender role attitudes is won.

As it is shown in the TABLE 4, in Turkey more and more women leave anti egalitarian views. Even if the pace of change in perceptions is slow there is positive improvement that provides convergence to more equitable understanding. Woman who belongs to the first cohort have more gender inequitable thoughts than women who belong the later generations. When the men and women perception averages are compared, it is seen that men have more strong views on gender segregation in workplace and home production.

Men are found to hold significantly more gender inequitable attitudes than women. But both of the gender inequitable approaches are softening among recent cohorts. By looking at these two tables we can reach a conclusion that gender roles in general and, more specifically, gender inequalities in domestic labor are so hard to change.

Labor force participation rates differ across assorted demographic groups. Significant difference exists in participation rates for alternative female cohorts who are classified according to year of birth. As we approach to younger cohorts, it is shown in TABLE 6 that labor force participation averages are gradually increasing for males and females.

Period effects can be defined as changes with time which are reflected across all demographic groups. In order to account for the effect of the periods, dummy variables are assigned for the years in which sequential waves are held in Turkey.

TABLE 4: Average Women Perception across birth cohorts for Turkey¹⁵⁸

BIRTH COHORT	WOMEN					
	COHORT1 Year of birth<1935	COHORT2 [1935-1944]	COHORT3 [1945-1954]	COHORT4 [1955-1964]	COHORT5 [1965-1974]	COHORT6 Year of birth>1974
GENDER ROLE ATTITUDES:	.5625 (144)	.6145455 (275)	.54375 (480)	.5125786 (954)	.4756911 (1049)	.4136414 (909)
A:When jobs are scarce, men should have more right to a job than women						
B:Being a housewife is just as fulfilling as working for pay	.7777778 (144)	.7672727 (275)	.7395833 (480)	.7253669 (954)	.7006673 (1049)	.650165 (909)

TABLE 5: Average Men Perception across cohorts for Turkey¹⁵⁹

BIRTH COHORT	MEN					
	COHORT1 Year of birth<1935	COHORT2 [1935-1944]	COHORT3 [1945-1954]	COHORT4 [1955-1964]	COHORT5 [1965-1974]	COHORT6 Year of birth>1974
GENDER ROLE ATTITUDES:	.7350427 (234)	.7025316 (316)	.6477733 (494)	.6158392 (846)	.6147059 (1020)	.5357524 (937)
A:When jobs are scarce, men should have more right to a job than women						
B:Being a housewife is just as fulfilling as working for pay	.8504274 (234)	.8164557 (316)	.7712551 (494)	.7825059 (846)	.7617647 (1020)	.7353255 (937)

¹⁵⁸ Numbers in parentheses show the number of people fall into specific cohort.¹⁵⁹ Numbers in parentheses show the number of people fall into specific cohort.

TABLE 6: Average Labor force participation across birth cohorts, by gender, for Turkey¹⁶⁰

BIRTH COHORT	COHORT1	COHORT2	COHORT3	COHORT4	COHORT5	COHORT6
	Year of birth<1935	[1935-1944]	[1945-1954]	[1955-1964]	[1965-1974]	Year of birth>1974
Women	.0416667	.0730897	.1583333	.2085954	.2326025	.2354235
Men	.2393162	.4113924	.6437247	.6427896	.7676471	.7689541

TABLE 7: Descriptive statistics for females, Turkey

Variable	Observations	Mean	Std. Dev.	Min	Max
femaleemployment	3492	.2179267	.4128964	0	1
atleastprimaryeducation	3492	1	0	1	1
atleastsecondaryeducation	3492	.1154066	.3195578	0	1
atleasttertiaryeducation	3492	.1872852	.3901962	0	1
presenceofchildren	3492	.8396334	.3669982	0	1
married	3492	.7711913	.420126	0	1
religiosityaschildquality	3492	.457331	.4982474	0	1
religionisimportant	3492	.9255441	.262549	0	1
religiousperson	3492	.7660367	.4234098	0	1

After assigning dummy variables to predictors to be included in regression, descriptive statistics show that approximately 77 % of females who are involved in survey are married and 21% of them are employed. And 84 % of females in the pooled survey have children. Religiosity is seen as child quality that should be encouraged to learn at home on average by 45% of the women. 92 % of females who are included in survey think that religion is important and on average 76 % of them regard themselves as religious person independently of whether they go to mosque or not. (See TABLE 7)

IV. EMPIRICAL INVESTIGATION & FINDINGS

By assuming linear relationship between labor market outcomes, average gender role attitudes, personal characteristics and religiosity we can develop the following probit model to capture the correlation of anti-egalitarian, religious views with probability of female labor market involvement. Y_i denotes the labor market outcome of female i , X_i is a matrix that represent individual characteristics such as highest educational level attained, presence of children, marital status, age, sex. G_{IGR} and G_{IR} are matrices that capture the women's gender role attitudes and religiosity of women respectively. Finally, ε_i is the error term. Since the dependent variable is dichotomous, I estimate a probit model and report the marginal effects of personal characteristics, proxies for religiosity and gender role attitudes. (See TABLE 8 & TABLE 9)

$$Y_i = \gamma + \alpha_i X_i + \beta_i G_{IGR} + \theta_i G_{IR} + \varepsilon_i \quad (2)$$

¹⁶⁰ Numbers in parentheses show the number of people fall into specific cohort.

In the first place, the empirical analysis considers classical determinants of female labor market outcomes like highest educational level attained, marital status and having children or not. (TABLE 8/column 1) The first column presents estimated parameters for a human capital and participation. As I mentioned in earlier sections, the coding of educational attainment is reduced to three classes. The evidence suggests that education is positively correlated with the decision to participate. Furthermore, the effect of tertiary education is greater than secondary school attainment. That is, the greater the human capital, the greater the probability that women will participate in the labor market. Having at least tertiary education has the strongest marginal effects, emphasizing the importance of human capital accumulation.

In all 4 different model specifications being married and having children have negative effect on probability of labor market involvement. Column two and column three introduces age, period and cohort effects into analysis. Column 4 comprises the gender role attitudes and religiosity. As expected proxies for traditional gender role values has significant negative association with binary dependent variable '*femaleemployment*'. Traditional gender role proxies and religiosity proxies show that there is negative impact of having traditional perception and religiosity on women's labor market participation patterns in Turkey.

TABLE 9 reports the marginal effects of the same predictors for the selected countries. Cross country analysis shows that for all the countries, the level of educational attainment has positive effect on labor force participation of females. As the years spent in education increase, probability of being involved in labor market increases.

TABLE 8: Estimation Results, for Turkey

Determinants of female labor market outcomes: Marginal effect from a probit model, Turkey				
VARIABLES	(1) model1	(2) model2	(3) model3	(4) model4
atleastsecondaryeducation	0.225*** (0.0272)	0.213*** (0.0275)	0.203*** (0.0279)	0.156*** (0.0273)
atleasttertiaryeducation	0.420*** (0.0222)	0.413*** (0.0228)	0.422*** (0.0231)	0.334*** (0.0251)
presenceofchildren	-0.0516** (0.0229)	-0.0763*** (0.0264)	-0.0820*** (0.0273)	-0.0836*** (0.0274)
married	-0.0960*** (0.0209)	-0.123*** (0.0224)	-0.116*** (0.0226)	-0.101*** (0.0224)
religiousperson				-0.0543*** (0.0183)
religionisimportant				-0.0894*** (0.0312)
religiosityaschildquality				-0.0550*** (0.0147)
manisthebreadwinner				-0.0446*** (0.0145)
womanisthehomemaker				-0.0571*** (0.0164)
d1990			0.0829** (0.0368)	0.0533 (0.0353)
d1997			0.104*** (0.0297)	0.0798*** (0.0294)
d2001			0.0667*** (0.0217)	0.0621*** (0.0216)
cohort2		0.0625 (0.0562)	-0.00260 (0.0520)	-0.00294 (0.0520)
cohort3		0.162*** (0.0464)	0.0899* (0.0483)	0.0832* (0.0481)
cohort4		0.121*** (0.0326)	0.0710** (0.0345)	0.0559* (0.0339)
cohort5		0.0651*** (0.0238)	0.0372 (0.0243)	0.0281 (0.0239)
agegroup2		0.00453 (0.0208)	0.0259 (0.0227)	0.0329 (0.0228)
agegroup3		-0.0514** (0.0256)	-0.0139 (0.0316)	-0.0105 (0.0318)
agegroup4		-0.0797** (0.0322)	-0.0437 (0.0404)	-0.0433 (0.0403)
agegroup5		-0.129*** (0.0308)	-0.124*** (0.0323)	-0.113*** (0.0344)
Observations	3,492	3,492	3,492	3,492

Standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

The dependent variable is a binary variable equal to 1 if the individual is employed and 0 otherwise

TABLE 9: Estimation Results, for selected countries

Determinants of female labor market outcomes: Marginal effects from a probit model, Cross-country								
coefficients/countries	Spain	Mexico	Chile	Sweden	Norway	Egypt	Morocco	Jordan
atleastomesecundary	0.126*** (0.0401)	0.0352*** (0.0250)	0.0432*** (0.0277)	0.0272*** (0.0319)	0.0525*** (0.0165)	0.214*** (0.0260)	0.175*** (0.0373)	0.00136*** (0.0175)
atleastometertiaryeducation	0.238*** (0.0368)	0.264*** (0.0251)	0.184*** (0.0333)	0.0803** (0.0321)	0.143*** (0.0263)	0.254*** (0.0207)	0.285*** (0.0237)	0.0596*** (0.0156)
presenceofchildren	-0.119*** (0.0381)	-0.00175*** (0.0309)	-0.0402 (0.0415)	-0.0446* (0.0234)	-0.0694*** (0.0182)	-0.0221 (0.0205)	0.0150 (0.0379)	-0.0604** (0.0280)
married	-0.211*** (0.0298)	-0.275*** (0.0208)	-0.240*** (0.0247)	0.0104 (0.0224)	0.000437 (0.0217)	-0.0770*** (0.0189)	-0.221*** (0.0312)	-0.00963 (0.0124)
religiousperson	-0.0563** (0.0276)	-0.00456 (0.0224)	-0.00168 (0.0268)	-0.0119 (0.0230)	0.00638 (0.0207)	-0.0159 (0.0340)	-0.136*** (0.0255)	-0.122** (0.0235)
religionisimportant	-0.0538** (0.0264)	-0.0152 (0.0277)	0.00327 (0.0296)	0.00571 (0.0237)	0.0237 (0.0214)	-0.0230 (0.0112)	-0.171 (0.115)	-0.00645 (0.0191)
religiosityaschildquality	-0.0177 (0.0291)	-0.0351* (0.0194)	-0.0431* (0.0230)	-0.0588 (0.0527)	-0.0317 (0.0414)	0.00841 (0.0187)	-0.0187 (0.0292)	-0.00729 (0.0122)
manisthebreadwinner	-0.110*** (0.0264)	-0.0348 (0.0228)	-0.0946*** (0.0245)	-0.0865 (0.0812)	-0.0491 (0.0393)	-0.00185 (0.0153)	-0.174*** (0.0250)	-0.00426 (0.00984)
womanisthehomemaker	-0.0701*** (0.0225)	-0.0675*** (0.0202)	-0.0937*** (0.0235)	-0.0439** (0.0195)	-0.0333* (0.0186)	-0.0681*** (0.0171)	-0.0372 (0.0249)	0.000352 (0.00800)
cohort2	0.0226 (0.0470)	0.212*** (0.0497)	0.131** (0.0524)	0.0808** (0.0339)	-0.0435 (0.0559)	-0.0494 (0.0379)	-0.665*** (0.0475)	0.138 (0.610)
cohort3	0.0173 (0.0444)	0.246*** (0.0437)	0.0964** (0.0482)	0.0990*** (0.0362)	0.0169 (0.0363)	0.0995** (0.0495)	-0.496*** (0.0760)	0.246 (0.183)
cohort4	0.0512 (0.0423)	0.257*** (0.0356)	0.107** (0.0428)	0.0819** (0.0326)	0.0166 (0.0328)	0.156*** (0.0376)	-0.249*** (0.0698)	0.156** (0.0761)
cohort5	0.0829** (0.0398)	0.169*** (0.0302)	0.0787** (0.0395)	0.0444 (0.0297)	0.0129 (0.0287)	0.0898*** (0.0227)	-0.131*** (0.0470)	0.0471** (0.0222)
agegroup2	0.130*** (0.0372)	-0.0798*** (0.0278)	0.0125 (0.0333)	0.0494* (0.0294)	0.0563** (0.0252)	0.0822*** (0.0224)	0.179*** (0.0397)	-0.0138 (0.0127)
agegroup3	0.0856* (0.0455)	-0.213*** (0.0345)	-0.00982 (0.0420)	0.0812** (0.0398)	0.0883*** (0.0264)	0.0890** (0.0352)	0.225*** (0.0425)	-0.0219** (0.00945)
agegroup4	0.0310 (0.0462)	-0.216*** (0.0398)	-0.168*** (0.0414)	0.0608 (0.0436)	0.0677*** (0.0239)	0.0387 (0.0466)	0.268*** (0.0391)	
agegroup5	-0.311*** (0.0281)	-0.269*** (0.0405)	-0.250*** (0.0416)	0.0710** (0.0312)	-0.0530 (0.0710)	-0.0274 (0.0522)	0.0747 (0.117)	-0.00785 (0.0806)
observations	2,157	3,073	2,158	1,074	820	3,147	1,623	1,074

Standard errors in parentheses
 *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

The dependent variable is a binary variable equal to 1 if the individual is employed and 0 otherwise

V. DISCUSSION

Along the study, I measure cultural and religious variables and present evidence regarding the contribution of these factors to decisions of female labor participation. However, it is not easy to detect the causal relationship between norms and females' labor market involvement. Cultural norms may affect the labor market activities of women as well as labor market is capable of changing cultural norms. So econometric specification in "Empirical Investigation & Findings" section may suffer from endogeneity. Given the slight and slow increase in the female participation rate -that is shown in TABLE 6 in descriptive statistics section- across generations can lead us to claim that causal linkage from women's participation to gender role attitudes is taking quite long time. It can be hypothesized that cultural attitudes determine female labor force in short time but in long run as more and more women are integrated into work environment there will be paradigm shift in pre-defined gender roles.

In Shorter (1973)'s article it is argued that when women are integrated into work; patriarchy - which supports the men's supremacy in family and authority over women -becomes disintegrated. Independence that comes along with economic self-sufficiency removes the control of men over women. This perception is stated in William Rau and Robert Wazienski's paper as follows:

'The emancipation hypothesis (Shorter 1973) posits a direct relationship between industrialization and increasing employment and 'freedom' for women'.

Seguino (2005) and Contrearras & Plaza (2010) claim that increased economic activity produce change on social norms with a lag. Social institutions change slowly, this does not change the reality of endogeneity problem, however by depending on the previous studies given in this field I may conclude that the impact of economic activity on embedded informal institutions needs longer time horizon to show its influence.

VI.CONCLUDING REMARKS

Gender inequality, which is seen as under-representation of women in political arena and under-employment in labor market persists despite the developments in access to education, electoral quotas and contraception. This paper aims to shed light on the impact of religiosity and traditional gender role absolutes on gender inequality.

Cross sectional and time series analysis shows that there is U-shaped relationship between economic development and female labor force participation. And according to study given by Goldin(1995) Turkey takes place at the bottom section of U-shaped labor force participation curve. Turkey not only lags behind industrialized Western countries but it is also listed in lower section of Asian tigers and Latin American countries in terms of female labor force participation. So just depending on economic development argumentation or individual characteristics of individuals, it is hard to explain the determinants of defeminization in Turkish Labor market. There is positive trend in the educational level attainment 18 of females and decrease in fertility rates; however improvements in level of education cannot be reflected to labor market outcomes due to strong cultural beliefs imbedded in coding of people.

Economists tended to study the variation in economic outcomes by looking at differences in formal institutions. However this study develops another approach and deals with the effect of informal institutions on female labor market outcomes. Empirical findings on the effects of classical determinants on female labor market involvement overlaps with previous literature. The more educational attainment the woman has, the more likely she is to participate to labor force. It is found that there is negative relationship between being married, having children and female labor market involvement. Additionally, In Turkey, religious people are more intolerant and have more conservative views of the role of women in society. By using religiosity and traditionalist proxies; I find that more traditionalist approach a female has in terms of gender segregation and more religious she is, the less likely her participation into the Turkish labor force.

All in all, cross country analysis shows that for all the countries included to analysis, the level of educational attainment has positive effect on labor force participation of females. Results show that having children has statistically significant negative effect on Spanish, Egyptian and Jordanian females. Except Sweden and Norway, all other countries included in cross country comparison have negative correlation between marriage and labor force participation. In Spain, Mexico, Chile, Morocco and Jordan *man is the breadwinner* perception has statistically significant negative effect on females' labor force participation decisions. In Spain, Mexico, Chile and Egypt *woman is the homemaker* perception has statistically significant negative effect on female labor market outcome. The countries which have more egalitarian perception in terms of femaleness and maleness in division of labor in job and at home- Sweden and Norway-has negative sign for the impact of gender identity proxies however they are statistically insignificant.

VII. APPENDIX

Extended Information about Survey Questions ¹⁶¹

This section describes how the dummy variables are constructed.

Question 1: Do you agree or disagree with the following statements?-C001-

	Agree	Neither Agree nor disagree	Disagree
a. When jobs are scarce, men should have more right to a job than women	1	0	0

When jobs scarce: men should have more right to a job than women	Frequency	Percent	Cumulative
agree	4,253	55.97	55.97
disagree	2,577	33.91	89.88
neither	769	10.12	100.00
Total	7,599	100.0	

Question 2: For each of the statements below please indicate how strongly you agree or disagree with it. -D057-

	Strongly Agree	agree	disagree	Strongly Disagree
a. Being a housewife is just as fulfilling as working for pay	1	1	0	0

Being a housewife is just as fulfilling as working for pay	Frequency	Percent	Cumulative
agree strongly	2,148	28.85	28.85
agree	3,535	47.48	76.33
disagree	1,392	18.70	95.03
strongly disagree	370	4.97	100.00
Total	7,445	100.0	

Question 3: Are you employed now or not? -X028-

Yes, have paid employment:

Full time employee (1)

Part time employee (2)

Self employed (3)

¹⁶¹ Numbers beside each question shows the original code of the question in integrated survey.

No, no paid employment:

Retired/pensioned (4)

Housewife not otherwise employed (5)

Student (6)

Unemployed (7)

Other (*please specify*) _____

Question 4: Are you currently ...-x007-

Married (1)

Living together as married (2)

Divorced (3)

Separated (but not divorced) (4)

Widowed (5)

Single (6)

Question5: Have you had any children?-x011-

No children (0)

1 child (1)

2 children (2)

3 children (3)

4 children (4)

5 children (5)

6 children (6)

7 children (7)

8 or more children (8)

Question6: What is the highest educational level that you have attained? (use functional equivalent of the following, in given society ;if student, code highest level he/she expects to complete:-x025-

(1) _Inadequately completed elementary education‘

(2) _Completed (compulsory) elementary education‘

(3) _Incomplete secondary school: technical/vocational type/(Compulsory) elementary education and basic vocational qualification‘

(4) _Complete secondary school: technical/vocational type/Secondary, intermediate vocational qualification‘

(5) _Incomplete secondary: university-preparatory type/Secondary, intermediate general qualification‘

(6) _Complete secondary: university-preparatory type/Full secondary, maturity level certificate‘

(7) _Some university without degree/Higher education – lower-level tertiary certificate‘

(8) _University with degree/Higher education – upper-level tertiary certificate‘

Question7: sex of the respondent-x001-

(1) _Male‘

(2) _Female‘

Question8: Year of birth of the respondent-x002-

Year of birth.....

Question9:age of the respondent-x003-

This means you are __ __ years old

Question 10: Independently of whether you go to mosque (church) or not, would you say you are... - f034-

1 'A religious person'

2 'Not a religious person'

3 'A convinced atheist'

4 'Other answer'

Question 11: For each of the following aspects, indicate how important it is in your life. Would you say it is:

Religion -A006-

1 'Very important'

2 'Rather important'

3 'Not very important'

4 'Not at all important'

Question 12: Here is a list of qualities that children can be encouraged to learn at home. Which, if any, do you consider to be especially important? Please choose up to five. (CODE FIVE ONLY)

Religious faith-A040-

REFERENCES

- Akerlof, George A. and Rachel E. Kranton.2000. —Economics And Identity,|| *The Quarterly Journal of Economics*, MIT Press,115(3):715-753, August.
- Algan, Yann and Pierre Cahuc. 2005. —The Roots of Low European Employment: Family Culture?|| CEPR Discussion Paper 5169.
- Ambreen Fatima and Humera Sultana.2009. —Tracing out the U-shape relationship between female labor force participation rate and economic development for Pakistan,||*International Journal of Social Economics*, Emerald Group Publishing, 36(2):182-198.
- Bartkowski, John P. 1999. —One Step Forward, One Step Back: "Progressive Traditionalism" and the Negotiation of Domestic Labor within Evangelical Families,|| *Gender Issues*, 17(4):40-64.
- Bartkowski, J. P., and J. G. Read. 2003. —Veiled submission: Gender, power, and identity among Evangelical and Muslim women in the United States,|| *Qualitative Sociology*, 26(1):71-92.
- Beneria, Lourdes. 1999. —Globalization, Gender, and the Davos Man,|| *Feminist Economics*, 5(3): 61 – 83.
- Bicerli , Mustafa Kemal & Naci, Gundogan .2009. “Female Labor Force Participation in Urbanization Process: The Case of Turkey,|| Unpublished.
- Blau, Francine D. , Marianne A. Ferber & Anne E. Winkler.2010 *The Economics of Women ,Men and Work*; sixth edition. Prentice Hall.
- Boushey, H., & Wright, J. 2004. —Working Moms and Child Care,|| *Center for Economic and Policy Research Data Brief*No. 3.
- Bugra A. and Burcu Yakut Cakar.2010._Structural Change, the Social Policy Environment and Female Employment in Turkey‘, *Development and Change* ,41(3): 517–538.
- Butler, R. 1987. Ageism. The Encyclopedia of Ageing.New York: Springer.
- Cagatay,Nilüfer and Şule Ozler . 1995. —Feminization of the Labour Force: The Effects of Long-Term Development and Structural Adjustment.|| *World Development*, 23(11):1883–94.
- Cain, Glen G.1966. *Labour force participation of married women*, University of Chicago Press, Chicago.
- Caldwell, John C. 1978. —A theory of fertility: From high plateau to destabilization,||*Population and Development Review*, 4:553–577.
- Contreras, Dante and Plaza, Gonzalo.2010. —Cultural Factors in Women's Labor Force Participation in Chile‘‘, *Feminist Economics*, 16(2):27 — 46. 25
- Elson, Diane.2009. —Gender equality and economic growth in the world bank World Development Report 2006||, *Feminist Economics* 15(3):35–59.
- Fernandez, Raquel, and Alessandra Fogli. 2005. —Culture: an Empirical Investigation of Beliefs, Work, and Fertility.|| NBER Working Paper 11268.
- Fortin, Nicole. 2005. —Gender Role Attitudes and the Labor Market Outcomes of Women across OECD Countries.|| *Oxford Review of Economic Policy*, 21(3),416-38.
- Geoffrey M. Hodgson.2006.‘What are institutions?’ ,*Journal of economic Issues*,40(1) :1-25

- Goldin, Claudia.1994. "The U-Shaped Female Labor Force Function in Economic Development and Economic History," NBER Working Papers 4707, National Bureau of Economic Research, Inc.
- Goldin, Claudia.1997.—Exploring the _Present through the past_: Career and family across the last century,|| *American Economic Review*, 87(2):396-99.
- Gündüz-Hosgör, A. and Jereon Smits.2008. —Variation in Labor Market Participation of Married Women in Turkey, || *Women's Studies International Forum*, 31:104-117.
- Haghighat-Sordellini, Elhum.2009.—Determinants of female labor force participation: a focus on Muslim countries,|| *International Review of Sociology*, 19(1):103 — 125.
- Hardacre, H. 1997. _The impact of fundamentalisms on women, the family, and interpersonal relations. In Fundamentalisms and society: Reclaiming the sciences, the family, and education, edited by M. E. Marty and S. R. Appleby, 129-50. Chicago: University of Chicago Press.
- Hartman, H., and M. Hartman. 1996. More Jewish, less Jewish. Implications for education and labor force characteristics. *Sociology of Religion* 57(2),175-93.
- Hemmasi, M., & Prorok, C. V. 2000.— Women's migration and quality of life in Turkey,|| *Geoforum*, 33, 399–411.
- Hofferth, S., & Collins, N. (2000). Child Care and Employment Turnover. *Population Research and Policy Review* 19,357-395.
- Kandiyoti, Deniz. 1988. —Bargaining with patriarchy,|| *Gender and Society* (2):274–289.
- Knight, Jack. 1992.*Institutions and Social Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lidia Farré & Francis Vella. 2007. "The Intergenerational Transmission of Gender Role Attitudes and its Implications for Female Labor Force Participation," IZA Discussion Papers 2802, Institute for the Study of Labor (IZA).
- Mammen, Kristen and Christina Paxson. 2000. "Women's Work and Economic Development," *Journal of Economic Perspectives*, American Economic Association, vol. 14(4), 141-164.
- Mincer, Jacob.1962. —Labor Force Participation of Married Women: A Study of Labor Supply,Aspects of Labor Economics Princeton, N.J.: National Bureau of Economic Research, Princeton University Press,63-105.
- Moghadam, Valentine M.2004. —Patriarchy in transition: Women and the changing family in the Middle East,|| *Journal of Comparative Family Studies*, 35: 137–162.
- Nath, Sushmit, 2007. —Religion & Economic Growth and Development,|| MPRA Paper 8181, University Library of Munich, Germany.
- Oakley, A. 1974. *Women's Work*. New York, NY. Vintage Books.
- O'Malley, P. M., J. G. Bachman & L. D. Johnston.1988. Period, age, and cohort effects on substance use among young Americans: A decade of change, 1976-1986. *American Journal of Public Health*, 78, pp1315-1321.
- Önis,Ziya and Fikret Senses.2005. "Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus, " *Development and Change* 36(2), 263–290

- Psacharopoulos, George and Zafiris Tzannatos.1989. "Female Labor Force Participation: An International Perspective,|| The *World Bank Research Observer*, Vol. 4, No. 2,187-201.
- Rau, W. and Wazienski, R.1999. —Industrialization, Female Labor Force Participation, and the Modern Division of Labor by Sex,|| *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society*, 38: 504–521.
- Robinson, Joan.1971. *Freedom and Necessity: An Introduction to the study of Society*, Vintage Books.
- Seguino, Stephanie and James Lovinsky.2009. _The Impact of Religiosity on Gender Attitudes and Outcomes‘ UNRISD.
- Sinha, J.N.1967. —Dynamics of female participation in economic activity||, Proceedings of the World Population Conference, Belgrade, Vol. 4, pp. 336-7.
- Tansel Aysit. 2001. "Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time-Series Evidence and Cross-Province Estimates," Working Papers 0124, 01.08.
- Tilly, L.A. & J.W. Scott. 1978. *Women, Work and Family*. New York and London: Routledge.
- Weber, Max.1905. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, London, Allen&Unwin.

NEO-LİBERAL POLİTİKALARIN TÜRKİYE’DE KADIN ÖRGÜTLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE FOUCAULTGİL BİR BAKIŞ

Ezgi Pehlivanlı Kadayıfçı*, Esra GEDİK**

ÖZET

Bu çalışmada amacımız Türkiye’de 1980 sonrası yükselişe geçen kadın hareketinin, yine 1980’den itibaren uygulanan neo-liberal politikaların ve uluslar arası organizasyonların 1970’ler ve sonrasında ürettiği toplumsal cinsiyet rejimi çalışmalarının; biyo-iktidar, yönetimsellik ve normalleşme gibi Foucaultgil kavramları kullanarak eleştirisini yapmaktır. Türkiye’de son dönem kadın hareketinin politik alanını belirleyen uluslararası toplumsal cinsiyet rejimine bu çerçeveden bakarak, hali hazırda çok karmaşık olan bu etkileşimlerin bir bölümüne ışık tutabilmeyi hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Foucault, Kadın Hareketi, Neo-liberal politikalar, toplumsal cinsiyet rejimi, biyo-iktidar, yönetimsellik.

ANALYSING IMPACTS OF NEO-LIBERAL POLICIES ON WOMEN’S NGOS IN TURKEY IN FOUCAULT’S TERMS

ABSTRACT

This study aims to examine the impact of Neo-Liberal policies and gender mainstreaming projects of international organizations on Women’s NGO’s in Turkey. This examination also intend to provide a critical reading of international gender equality regime in Foucault’s terms such as; biopower, governmentality and normalization. By looking into gender mainstreaming studies which recently define the political frameworks of women’s NGOs in Turkey, we aim to grasp some part of this complex relationships.

Key Words: Foucault, Women’s Movement, Neo-Liberal Policies, Gender Mainstreaming, Bio-Power, Governmentality.

*Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mühendislik Merkez Binası 10. Kat, Ankara, e-posta: ezgip@metu.edu.tr, esgi.pehlivanli@gmail.com

**Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Fen Edebiyat Fakültesi, Ankara, e-posta: esragedik.34@gmail.com

“Doğa boşluklardan nefret eder, derler. Erkekler de boşluklardan nefret eder, kadınları sınıflandırırken yani karşı cinsle olan ilişkilerinde karşılaştıkları herhangi bir belirsizlikte hemen onları bir yerlere yerleştirmeye çalışır, kategoriler içinde tutarlar.”

(Şafak, 2004: 249)

Kadınların kuşatılmışlığı yeni değildir. Susmayan, sürekli konuşan, içimize işleyen ataerkil kültür ve ataerkil dil kadınları özel alanda tanımlar ve bu alandaki konumlarına göre roller belirler. Önceden belirlenmiş kategoriler içine doğmak, böylesi bir düzeni sorgulamadaki başlıca engeldir. Kendi kadınlığını başkasının erkekliğinde tanımlamak ve anlamak, sadece kadını ya da erkeği değil, kendini bu tanımlanmış kategorilerde hissetmeyen diğer tüm insanlar için bir kuşatmadır. Bu ikili mantıkta, kadın, erkeğin kendinde görmek istemediği özelliklerin ve faaliyetlerin tümünü barındırır. Duygularını açık etmek, kırılan olmak, finansal bir değeri olmadığı varsayılan ev içi emek, hep kadına özgü kabul edilmiştir. Bu iş bölümünün devamı olarak, erkeğin sayılan faaliyetler daha çok değer görmüş, kadın özel alana hapsedilmiş ve ekonomik açıdan görece değersiz kılınmıştır.

Bu anlamda Berktaş şöyle der “*Türkiye*¹⁶² kültürü, erkek egemenliğini meşrulaştıran, ataerkil değerleri yücelten ve kadınları “kendi yerlerinde” tutan cinsel işbölümünü sorgulamasız benimseyen bir kültürdür ve kolayca tahmin edilebileceği gibi “kadınların yeri”, kadınların kendileri tarafından belirlenmiş değildir.” (Berktaş, 1994: 19). Berktaş’ın bahsettiği ve ülkemize özgü olmayan bu ataerkil kültür, Türkiye özelinde geleneklerin, cinsiyete dayalı iş bölümünün, dinin ve politikanın birbirine eklenildiği bir alandır. Bu kapsamda, kadınların belli kategorilere ait görülmesinin pratiklerini sorgulamak, sözü edilen çoklu eklemlemeleri de ortaya çıkarmayı gerektirmektedir. Böylesi bir analizde görülebilir ki, eril söylem kadının bastırılmışlığı üzerine kuruludur; zira erkeğin “mahremi”, “şerefi”, “geçindirdiği” hep kadın olmuştur.

Dünyadakine paralel olarak Türkiye’de 1980’den sonra var olan kategorileri yüksek sesle sorgulamaya başlayan kadın hareketi; ekonomi, siyaset, eğitim gibi pek çok alanda, kendilerinin içinde var olabildiği, tanındığı, söz sahibi olduğu bir kültürün meydana gelmesine uğraşmış ve mahrem olanı görünür kılmaya başlamıştır. Ülkemizde ve dünyada kadınların mücadelesi, hem iş hem aile yaşamında sürmektedir. Bu anlamda ülkemizde kadın hareketlerinin etkinlik kazanmaya başladığı dönem 1960-1970’li yıllar olmuştur ve 1980’li yıllardan sonra yükselişe geçen kadın hareketi, 1990’lı yıllarla beraber daha örgütlü bir hale gelmiş ve özel alanda görülmesinden korkulacak pek çok şeyi kamusal alanda tartışmaya açmıştır. 1970’li yıllarda etkinlik kazanmaya başlayan kadın hareketi, Türkiye’de kadınlar için siyasi mücadeleye katılım ve örgütlenmeyi de sağlamıştır. 1980’li yıllara geldiğimizde ise kadın hareketi hem eylemlilik hem de örgütlülük anlamında sayıca artmış ve çeşitlenmiştir.

Paralel olarak yapısal uyum politikalarınca dayatılan ekonomik dönüşüm, kadınların işgücüne katılımını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda, uluslararası örgütler cinsiyete dayalı ayrımcılığa ilişkin söylemler yaratmaya başlamıştır. Bu çalışmalara ek olarak, özellikle 1970’lerde yükselen ikinci dalga feminizmin de etkisi ile yaygınlaşan feminist hareket, kadın hakları ile ilgili konulardaki bilinç ve duyarlılığı arttırmış ve bunun sonucunda projeler aracılığı ile hem uluslararası konferanslarla hem de uluslararası örgütlerle işbirliği içerisinde olmuşlardır. 1980 sonrası kadın hareketinin baskısı ve neo-liberal politikalarca düzenlenen uluslararası sözleşmelere uyum gereksinimiyle, kadın hareketi dünya da ve Türkiye’de toplumsal cinsiyet algısı konusunda ilerleme kaydetmiştir.

¹⁶² Metnin orijinalinde alıntıladığımız bölüm ‘Türk’ kültürü diye başlamaktadır. Türkiye’nin sadece bir etnik kültürle tanımlanamayacağına inandığımız için alıntıyı Türkiye kültürü diye değiştirmeyi tercih ettik.

Ülkemizde 1990'lı yıllar kadın hareketi için sokaklardan projelere geçiş dönemi olmuş ve kurumsallaşma hızla artmıştır. İmzalanan uluslararası sözleşmelerin de etkisiyle, kadın örgütleri, yerel yönetimler ve devlet kurumları ile ilişki kurmuş ve onlarla iletişim içine girmiştir. Bunun yanında bu süreçte kadın kütüphanesi, sığınma evleri, danışma merkezleri, dergiler, üniversite kadın araştırma merkezleri gibi kendi kurumlarını oluşturmaya başlamıştır. Türkiye'de kadınların yasalar karşısında eşitliği, eğitim düzeyinin yükseltilmesi, şiddete karşı korunması, emeğinin sömürülmemesi, sağlık hizmetlerine erişmesi, politikaya katılımlarının artması gibi pek çok konuda kazanım için kadın örgütleri halen çalışmalarını sürdürmektedir.

Bu çalışmada amacımız Türkiye'de 1980 sonrası yükselişe geçen kadın hareketinin, Türkiye'de 1980'den itibaren uygulanan neo-liberal politikaların ve uluslararası organizasyonların 1970'ler ve sonrasında ürettiği toplumsal cinsiyet rejimi çalışmalarının Foucaultgil bir eleştirisini yapmaktır. Türkiye'de son dönem kadın hareketinin politik alanını belirleyen uluslararası toplumsal cinsiyet rejimine bu çerçeveden bakarak, hali hazırda çok karmaşık olan bu etkileşimlerin bir bölümüne ışık tutabilmeyi hedeflemekteyiz.

Araştırmanın Yöntemi

Bu nedenle, bu çalışma kapsamında KADER, VAKAD, BAŞKENT KADIN PLATFORMU bu süreçte inceleyeceğimiz kurumlardır. Sözü edilen örgütlerle görüşmeyi seçmemizin nedeni üç örgütün de kadın hareketinin farklı yönlerini yansıttığı olmasıdır. KADER görece çoğulcu bir demokrasi anlayışıyla kadınları toplumsal cinsiyet eşitliği yolunda var olan devlet kurumlarına ve politikaya entegre etmeye çalışmaktadır. VAKAD kadın örgütleri arasında genelde tüm kadınları, yerel bir örgüt olduğu için özelde Kürt kadınlarının deneyimlerine odaklanarak KADER'den farklı olarak devlet kurumlarına entegre etmek yerine, özel alanda kadınların erkeklerden farklı olan deneyimlerini görünür kılmayı amaçlamaktadır. BAŞKENT KADIN PLATFORMU, kendilerini “muhafazakâr” bir kadın örgütü olarak tanımlamaktadır. Kadınların devlet kurumları ve kamusal alanda muhafazakâr kimlikleri ve yaşam stilleriyle kabul görmeleri için çalışmaktadırlar. Görüldüğü gibi üç örgüt de “Kadın” örgütü olmalarına rağmen farklı kadınlık deneyimleri üzerinden faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu durum çalışmamız için çeşitlilik yaratmaktadır. Bu üç farklı kadın örgütünün Türkiye'de toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma girişimlerine dair algıları ve bu süreçten nasıl etkilendiklerini Foucaultgil bir bakış açısı ile tartışmaya çalışacağız.

Bu bağlamda, bu çalışmayı sürdürürken kullanacağımız ana metot; derinlemesine görüşme tekniği olacaktır. Yukarıda bahsi geçen kurumlarla birebir görüşmeler ya da elektronik görüşme tekniği kullanılarak belirtilen ana kavramlar çerçevesinde var olan kadın hareketinin, bu kurumlar aracılığı ile neoliberal politikaların yeni yönetim anlayışı ve uluslararası organların yapısal uyum politikaları (toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma) kapsamında eril politikalara tabi kılınışını “biyo-iktidar” kavramı ile okumaya çalışacağız.

Çalışmanın çerçevesi şu şekilde olacaktır; ilk olarak çalışmanın kuramsal çerçevesini açıklamak için Foucault'nun Biyo -iktidar, Yönetimsellik ve Normalleşme kavramları tartışılacaktır. Ardından Neo-liberalizm ve toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma çalışmalarının kadın örgütleri üzerine etkisi sözü geçen kavramlar çerçevesinde incelenecektir. Son olarak da yukarı da bahsi geçen kurumlar tartışılacaktır.

BIYO-İKTİDAR, YÖNETİMSELLİK VE NORMALLEŞME

Foucaultgil kavramların neoliberalizm ve postfordist üretim tarzı ile ilişkisini kurma çabası yeni değildir (Fraser, 2003; Segal, 2006; Foucault, 2008; Prüg, 2011). Bu çalışmaya özel olansa, Türkiye'de faaliyet gösteren kadın örgütlerine böylesi bir bakışı uyarlamaktır. Pek çok eleştiri

almasına ve feminizmi görmezden gelmesine rağmen, Foucault'nun çalışmaları birçok feminist düşünür tarafından feminizme uyarlandı ve kullanıldı (Hoy, 1988; Sawicki, 1988; McNay, 1992; Grimshaw, 1993; Fraser, 2003; Barkty, 1990; Butler, 1990; 2003; Braidotti, 1991). Foucault'nun eril analizler yaptığı söylenebilir, ancak, büyük soyut sistemlerin işleyiş mekanizmalarını somutlaştırması ve bizzat iktidar kavramını sistematik günlük analizlere açması bakımından önemi yadsınamaz.

Foucault iktidar, iktidar-bilgi ilişkisi ve iktidarların mikro uzantılarına değinmiştir. Bu açıdan bakıldığında iktidarların amacından ziyade günlük hayattaki tezahürlerine ve gerçek etkilerine odaklanmıştır (Foucault, 1980b, p. 97). Foucault'nun anlattığı iktidar, her yerdedir. Bu bakımdan kişilere, sınıflara, gruplara ya da sadece devlete ait değildir. Günlük ilişkilere içkindir; ekonomik ilişkilerin, bilgi üretiminin, cinselliğin, devlet politikaların içindedir. Aynı zamanda iktidar özünde baskıcı ve tekelci olmayabilir, baskıcı ve bastırılan arasında bir alışverişin de parçasıdır (Deleuze, 1988, p. 71). Bu kapsamda Foucault'nun iktidar tanımı feministlerce eleştirilmiştir. İktidarın etken ve edilgen öznelerin dolaşımında olması fikrinin eril iktidar sistemini sorgulayan ve yeren feminizmin elini güçsüzleştirdiği iddia edilmiştir (Alcoff, cited in Sawicki, 1991). Söz konusu iddia bazı açılardan kabul edilebilir olsa da, iktidarların sadece devlet ile ilgili aygıtlardan ibaret olmadığını anlatması ve günlük yaşamdaki ilişkilerin çeşitli iktidar sistemlerince dolayımlandığını göstermesi bakımından Foucault'nun analizi önemlidir. Ayrıca, feminist kuram ve politikanın zaman zaman temel aldığı “ezen ve ezilen” ikili mantığını iktidar alışverişiyle aşması, gündelik iktidar ilişkilerini farklı bir gözden izleme şansı vermektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında iktidar sadece devlet, kapitalizm, polis değildir; evdeki baba da, koca da eril iktidar sisteminin birer parçasıdır ve hatta eril iktidar babadan oğula geçmekte ve eril söylemin herkesçe içselleştirilmesi sonucu yeniden üretilmektedir. Bu durumda, kişilerin egemenlik ve tabi kılınma deneyimlerinin iktidar ilişkilerini anlamak için kullanılabilmesi, eril bir analizden geliyor olsa dahi, çalışmamız için çok kıymetlidir. Böylesi bir sorgulama, iktidarların cinsiyetlerinin de tartışılmasını beraberinde getirmektedir. Tüm bunlara dayanarak, Foucault'nun incelemelerinin ve kullandığı “biyo-iktidar”, “yönetimsellik” ve “normalleşme” kavramlarının çalışmamızda feminizmin lehine kullanılabileceğini düşünüyoruz.

Foucault, biyo-iktidar kavramını Cinselliğin Tarihi'nde (1984) anlatır. Yazara göre, klasik dönem iktidarının ayrıcalığı kendini tehdit eden unsurlar üzerinde ölüm ve yaşam hakkını elinde bulundurmasından kaynaklanmaktaydı. Yok edicilik, susturuculuk bu tip iktidarın en belirgin özelliğidir. Öte yandan, günümüz toplumlarında tecrübe ettiğimiz tür iktidar, bastırmak istediklerine sınırları belli bir alan belirler. Eski iktidar tipinin tersine ona yaşam hakkı tanır. Onu kendi söylem mekanizmaları ile anlamlandırır, çizgilerini belirler ve sadece o sınırlar içinde var olmasına izin verir. Foucault'ya göre ikinci tip iktidar biyo-iktidardır. Gücü öldürme hakkından değil, aksine yaşam hakkını elinde bulundurmaktan gelir. Yaşam hakkı tanınan *anormallikler* belirli kurallara bağlanır, üzerinde çokça konuşulur ve sonuçta radikalliği, sınırları iktidarcı çizilmiş alanda normalleşir, toplumun bir parçası olur (1984: 72).

Foucault Cinselliğin Tarihi'nde incelemeye başladığı söz konusu iktidar tipini 1978-1979 yılında verdiği derslerde detaylandırır (Foucault, 2008: 317. Ed. By Senellart, M.). Buna göre biyo-iktidar, 18. Yüzyıldan bu yana nüfusları egemen iktidarın lehine şekillendirmek için sorun yarattığı düşünülen unsurları bilgi ve bilim yoluyla toplumsal mantığa oturtma çabasıdır (Foucault, 2008: 317. Ed. By Senellart, M.). Nüfus bilim, sağlık, tıp, doğum ve ölüm oranlarının tutulması, cinselliğin okullarda ve ailelerce öğretilmesi, bu çabanın örnekleridir. Biyo-iktidar 17. ve 18. yüzyıllarda insan bedeninin kaynaklarının ekonomik ve politik sistemlerce en çok faydalanabilecek şekilde kullanılmasına odaklanmıştır. Eşzamanlı olarak insan nüfusunun kontrolü ve düzenlenmesi üzerinde

durulmuş, doğum, ortalama yaşam süresi, nüfus artışı üzerinden yaşama yatırım yapılmıştır (Foucault, 1978: 139).

19. Yüzyılda iki uçlu ilerleyen biyo politikalar tüm insanların yaşam hakkı ve biçimleri üzerindeki kontrollerini artırıp büyük iktidar teknolojilerine dönüşmüşlerdir. Foucault dört tip teknolojiye bahseder: üretim teknolojileri, ekonomi, eğitim yoluyla “uygun” insanlar üreten okullar, aile, din bu tip teknolojilere örnek olabilir. İkinci olarak, gösterge ve anlamlandırma sistemleri, dil gibi. Üçüncü tip teknolojiler iktidar teknolojileri; insan ilişkilerindeki hiyerarşiyi belirleyen sistemler ve son olarak birey teknolojileri; bireylerin bedenlerini, ruhlarını, düşünce ve yaşam biçimlerini sözü edilen diğer teknolojilerce öğretilen doğrultuda düzenlemeleri ve kontrol etmeleridir. Benlik teknolojileri bir bakıma toplumsal aklın, kuralların ve ahlakın içselleştirilmiş halidir (Martin, Gutman & Hutton, 1988: 18). Foucault’ya göre bu teknolojiler birlikte işlerler. Her tip teknoloji bireylere ve gruplara doğru davranış biçimlerini, düzenin devamını sağlayacak normları aşarlar. Bireyler sadece devletler eliyle değil, kendi benliklerince de kontrol edilirler. Foucault’nun “yaşam hakkı”ndan kastı uyumsuzlukları ortadan kaldırmayan iktidarın, düzenleyici teknolojilerle donatılmış benliklerinde bireylere ve gruplara sınırları egemen kurallarca belirlenmiş yaşam alanları tanımasıdır.

Foucault’ya göre düzenleyici teknolojilerin gelişimi bahsedilen tarihlerin politik mantığından ayrı tutulamaz. Bu anlamda ekonomik ve sosyal alanlarda maksimum kar sağlamanın yönetimi, devlet iktidarını kurumların, prosedürlerin, bilgilerin ve kontrol mekanizmalarının toplamı olarak anlamaktan geçer (Coleman & Grove, 2009: 492). Foucault’nun kullandığı anlamıyla yönetim insanların davranış ve ahvallerini biçimlendirme, yönlendirme faaliyetidir. Yönetimsellik ise yönetim zihniyetidir. Foucault’nun yönetimsellikle anlattığı klasik iktidarın hiyerarşik, tepeden inme işleyişinin aksine, okul, aile, hastaneler gibi sosyal kontrol mekanizmaları aracılığıyla faaliyet gösteren ve hatta neticede bireylerin kendilerini kontrol etmesini sağlayacak şekilde hareket eder. Yönetimsellik, yukarıda belirtilen süreçte kendine alan belirlenmiş olan *norm dışı bireylerin de* zaman içinde egemen söylem ve kuralları içselleştirerek, kendi kendilerini yönetir hale gelmeleridir. Normalleşme ise, ortaya çıkarılıp yaşam hakkı tanınmış uyumsuzlukların iktidarlarca konumlandıkları alanlarında sosyal düzeni bozmayacak şekilde yönetimsellik ile ilişkili olarak radikalliklerini kaybetmeleridir (Fraser, 2003: 167).

Burada dikkat çekmek istediğimiz nokta, Foucault’nun yeni tip iktidar ile kastettiğinin neo-liberal politikalara ve küresel kapitalist ekonomiye benzediğidir. Yönetimsellik ve normalleşme ise bu iktidar biçiminin kullandığı yönetim teknolojileridir. Bu ilişkiyi ve Türkiye’deki kadın örgütleri ile ilgili tartışmayı ilerleyen bölümde ele alacağız.

NEO-LİBERAL POLİTİKALAR, TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE TOPLUMSAL CİNSİYET ANA AKIMLAŞTIRMA:

Türkiye’de hızla gelişen sivil toplum örgütleri, gerek dünyadaki gelişmelerden gerek de içerisinde şekillendiği topluma özgü uygulama ve gelişmelerden etkilenecek önem kazanmıştır. Kadın hareketi de bu gelişme içerisinde önemli bir yere sahiptir. 1980’den sonra Türkiye’deki kadın hareketi için bir dönüm noktası oldu. 1980 askeri darbesi ardından seslerini yükseltmeyi başaran kadınlar, kadın haklarının anlaşılması ve ilgili konulara dikkat çekilmesi amacıyla bir araya gelebildiler. 1990’lara doğru kendi içinde farklılaşan kadın hareketi, toplumsal cinsiyet eşitliğine farklı anlamlar yükleyen çeşitli grupları barındırmaya başladı. Kadın hareketinin bu dönemde olgunlaştığını savunan Kardam ve Ertürk, bu değişime iki olası sebep öne sürüyorlar; Türkiye’yi de etkisine alan uluslararası kadın hakları söylemi ve toplumsal cinsiyet konularına duyarlı mali kaynak yardımı (Kardam ve Ertürk, 1999: 167).

Uluslar arası kadın hakları söylemi, uluslar arası feminist hareketin de katkısı ile Birleşmiş Milletler'in düzenlediği dört konferans ile işlerlik kazandı. İlki 1975'te Mexico City'de yapılan konferansı; 1980'de Kopenhag, 1985'te Nairobi ve 1995'te Beijing Konferansları izledi. Hepsi kadın hakları konusunun farklı alanlarına değinen bu toplantılarda, kadınların eğitim, sağlık, okuma yazma, gelire erişim ve iş gücüne katılım konularında geride kaldıklarını vurgulandı ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik harekete geçmek için platformlar oluşturdu. Bu süreç tüm politika alanlarında toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetecek ve aynı zamanda uluslar arası örgütlerin başlıca politikalarını da destekleyecek şekilde düzenlendi (Eray, 2008:2). Böylece, toplumsal cinsiyet ile ilgili konular sivil toplum örgütleri ve devlet alanında ciddi bir yer bulabilme imkânı sağlanmış oldu. Dahası, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılması¹⁶³ dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hem sivil toplum hem de uluslar arası örgütlerin kapsamına girmiş ve çalışmalar bu konuda hız kazanmış oldu.

Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma, 1975'de New Mexico'da düzenlenen Uluslararası Kadınlar Yılı toplantısında, kadınların iş piyasasına girişinin gerekliliğine istinaden ortaya çıkan bir kavram olmuştur (Eray, 2008). Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma hem Birleşmiş Milletler'in hem Dünya Bankası'nın hem de Avrupa Birliği'nin politika üretme sürecine dâhil olmuştur. Her kurum farklı bir yol belirlemesine rağmen, hepsi toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda uzlaşmışlardır. Örneğin, toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma stratejisi için Birleşmiş Milletler'in tanımı, şöyle:

“... yasal düzenlemeler, politika ve programları da kapsamak üzere, planlanan herhangi bir hareketin kadınlar ve erkekler açısından doğuracağı sonuçların belirlenmesi ve değerlendirilmesi sürecidir. Kadınların ve erkeklerin sorun ve deneyimlerinin, ekonomik, politik ve sosyal tüm alanlardaki politika ve programların tasarlanması, uygulanması ve izlenmesi aşamalarının bütüncül bir boyutu haline getirilmesini, böylece her iki cinsin eşit fayda sağlamasını ve eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir stratejidir” (aktaran, Üstün, 2011: 12).

Dolayısıyla, Üstün'e göre (2011: 12) “herhangi bir topluluğu hedefleyen her türlü girişimin, o topluluğun kadın ve erkek üyelerini nasıl etkileyeceğinin araştırılması, onların farklı ihtiyaçlarının dikkate alınması gereklidir. Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma, bu dikkate alma işinin adıdır.” Toplumsal cinsiyet ve kalkınma yaklaşımını temel alan ana akımlaştırma uygulamaları, kadınların kalkınmanın pasif bireyleri olmaları fikrini reddetti ve özel-kamu alan ikiliğini dönüştürmek üzerine kuruldu (Parisi, 2002). Burada belirtmek istediğimiz bir konu da, Birleşmiş Milletler'in kadınlar ile ilgilenme fikrinin hiç yoktan ortaya çıkmadığıdır. Uluslar arası kadın hareketinin gittikçe yükselen sesi uluslar arası örgütlerin de bu sese kulak kabartmasını sağlamıştır. Kadınların kalkınma gündemine alınmasına ilişkin başka bir sebep de, Dünya Bankası'nca yoksulluğa ve artan iş gücü ihtiyacının karşılanmasına verilen önemdir (Jaquette&Staudt in Jaquette&Summerfield (ed.), 2006: 21).

Türkiye'nin 1985'te imzaladığı Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni (CEDAW) 1990'ların sonuna doğru, Birleşmiş Milletler üyesi 127 devlet onayladı (Rai, 2003:1-2). CEDAW'ın kapsamı; kadının eğitim, politik karar verme, ekonomik açıdan desteklenme, olumsuz kültürel tavırlara karşı çıkma ve kadının statüsünün güçlendirilmesi konularını ele alan her araştırmanın desteklenmesini benimsemekteydi. Böylece ana akımlaştırma Türkiye'nin de gündemine girmiş oldu. Bu süreç gündem belirlemede, politika kurmada, planlamada ve uygulamada ulusal mekanizmalar gerektirdi (Kardam& Acuner in Rai, 2003: 97). Başbakanlık bünyesinde kurulan

¹⁶³ Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma kavramı İngilizce *gender mainstreaming* kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, söz konusu mekanizmalardan biridir. Aynı şekilde, küresel bir strateji haline gelen ana akımlaştırma çalışmaları, toplumsal cinsiyet ve kalkınmaya yönelik projelere ve araştırmalara mali kaynak desteği verdi ve günümüzde de vermeye devam etmektedir (True, 2003:370).

Türkiye 1995 yılında Beijing Deklarasyonu’nu imzalamasıyla ana akımlaştırmanın bel kemiğini oluşturan uygulamaları yerine getireceğini duyurdu. Türkiye’nin yürüttüğü ve yürüteceği uygulamaların değerlendirilmesi ve izlenmesi Birleşmiş Milletlerin alt kuruluşları olan UNICEF, UNDP, UNESCO ve UNIFEM tarafından gerçekleştirildi (Eray, 2008). Türkiye’de 1998’den beri toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilgili önemli yasal reformlar yapılmaktadır. Bu değişiklikler Türkiye’deki kadın hareketinin, uluslar arası antlaşmalar ve örgütlerin zorunlulukları sonucunda yapılan değişikliklerdir. Türkiye’nin imzaladığı toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasını sağlayacak uygulamalara ilişkin protokoller gereği, ana akımlaştırma süreci Türkiye’de iki yoldan hayata geçti; kurumsal ve yasalara ilişkin uygulamalar. Kurumsal uygulamalar, yukarıda da belirtildiği gibi, süreci takip edecek kurumsal mekanizmaların oluşturulmasını içerdi. Yasalara ilişkin uygulamalar ise, 1998 yılından başlayarak, Türkiye yasalarında kadınların önünü tıkayan ve onları görmezden gelen maddelerin değiştirilmesini kapsadı. Kadın örgütleri bu süreçte fikirlerini beyan edebildiler, lobi çalışmalarına katıldılar ve farklı fikirlerden kadın örgütleri bir araya gelebildi (Gökalp, 2005). Bu açıdan bakıldığında kadın örgütlerinin, ana akımlaştırma sürecinin tamamlayıcı ve üçüncü ayağı olduğu görülebilir. Kadın örgütleri ve kadın hareketi Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğini politikalara entegre etme anlamında yasal reform süreçlerinde önemli etkileri olmuştur. Kardam’a göre kadın hareketleri toplumsal cinsiyet eşitliğini gündeme getirmede başarılı olmuşlardır.

Uluslararası politikaların dayattığı toplumsal cinsiyet gündemi, Türkiye devletini kadın erkek eşitliği konusunda harekete geçmeye teşvik etti. En önemlisi, 1980’den sesini duyurmaya çalışan kadın hareketini politika üretebileceği bir zemine taşıdı. Bu açıdan, uluslararası politikaları yeni iktidar söylemi ile ilişkili tartışırken, bu uygulamaların kazandırdıklarını görmezden gelmemiz mümkün değildir. Özellikle yasal düzenlemeler konusunda alınan yol, Türkiye kadınları için önemli bir mesafedir. Tam da bu sayededir ki, kadın haklarından, kadın deneyimlerinden, bastırılmışlıktan ve eşitsizlikten söz edebilmekteyiz.

Öte yandan, bu uygulamaların adının dahi “ana akımlaştırma” olması bizi sorgulamaya itmeli. Ana akımdan kasıt bir ön kabule işarettir. Ana akımın tabiatı erillidir. Belli ki asli norm eril olana ait kabul edilenlerdir. Kadınlar ve eşcinseller, ana akım norma uyumlu hale getirilmek istenmektedir. Bu yüzden, Beijing sonrası dönemde Türkiye tarafından da imzalanan ve yürütülmeye başlanan uluslararası toplumsal cinsiyet rejimine dair uygulamaların Foucault’ün kavramları ile sorgulanabileceği görüşündeyiz. Bu politikalar yukarıda anlatıldığı gibi ekonomik ve söylemsel değişimlerden ayrı incelenemeyeceği gibi, ulusal düzeyde kadın örgütlerinin faaliyet alanlarını da belirlemektedir.

Neo-Liberalizm ve Toplumsal Cinsiyeti Ana Akımlaştırma İlişkisi:

Önceden de bahsettiğimiz gibi biyo-iktidar kavramı ile neo-liberalizm ve Post Fordist üretim tarzı arasında ilişki kurmak yeni ve bizim çalışmamıza özgü bir çaba değildir (Fraser, 2003; Segal, 2006 Prügl, 2011). Bu kuramsal ilişkiye göre, Fordist üretim tarzı düzenleyici ve baskıcıdır; sadece üretim ilişkilerini düzenlemekle kalmaz, aile yaşamını ve “ekmek getiren erkek” söylemini de içinde barındırır. Sosyal devlete uyumlu olan bu modelde, devlet düzenleyici ve kontrol edici tüm iktidarlara elinde bulundurur. Ulus devlet kendi kurallarını belirler, içindeki uyumsuzlukları yok etmeye çalışır. Bu açıdan, Foucault’nun sözünü ettiği eski tip iktidarı çağırıştırır.

Neo-liberal politikalar ile devletin bu baskıcı özelliği törpülenmiştir. 1980'lerden sonra tüm ülke ekonomilerinde etkisi hissedilen neo-liberal politikaları Steger şu şekilde açıklar (Steger, 2004: 65, aktaran Uçkaç, 2010): Özelleştirmelerin hızlanması, enflasyonu denetim altında tutmak için parasalcı yöntemlerin uygulanmasına olanak sağlayan yapılar sağlanması ve kamu harcamalarının kesilmesi ile devletin küçültülmesi düşünülmüştür. Bu uygulamaları gerçekleştirmek için IMF, Dünya Bankası ve diğer uluslar arası kuruluşlar sağladıkları fonlarla neo-liberal politikaların uygulanmasını dayatmaktadırlar (Özdek, 1999: 26-27).

Küreselleşme süreci ile iç içe geçen neo-liberal politikaların ve dönüşümlerin marifeti ile ulus devlet, yetkilerinin birçoğunu bir taraftan uluslararası kuruluşlarla, diğer taraftan da sivil toplum kuruluşlarıyla paylaşmaya başlamıştır. Ulus devletin yükümlülükleri içinde olan savunma, ekonomi, sağlık, yoksulluk gibi pek çok alan artık büyük ölçüde IMF, Dünya Bankası, WTO, NATO, BM gibi uluslararası kuruluşlar ya da bölgesel düzeydeki siyasi ve ekonomik birlikler (Avrupa Konseyi, Avrupa Merkez Bankası gibi) temelinde koordine edilmektedir (www.canaktan.org, 2002).

Bu bağlamda son yıllarda uluslararası aktörlerin, kamu sektörünün eksik kaldığı ya da kendilerini geri çektikleri alanlarda, etkin bir biçimde politika üretmediği ancak gerek piyasanın ihtiyaçlarını karşılamak, gerekse sosyal devlet anlayışının terk edilmesi ile oluşan boşluğu doldurmak için yerine getirilmesi zorunlu olan eğitim, sağlık gibi temel sosyal hizmetlerin gerçekleştirilmesinde STK'lar ile birlikte çalıştığı görülmektedir. Devletin geri çekilmesi ile boşta kalan sosyal ekonomik sorunlarla uğraşmak için kamu sektörü ile STK'lar beraber çalışmaya başlamışlardır. Neo-liberal politikalar öncesinde devletin yapmakla sorumlu olduğu kamusal gereksinimler olarak kabul edilen pek çok konuda özellikle Dünya Bankası başta olmak üzere pek çok uluslararası kuruluş geliştirmekte olan ülkelerde dünya ekonomisinin etkili işleyebilmesi için neo-liberal politikalar çerçevesinde yapısal uyum politikaları empoze etmektedir.

Uluslar arası organlar ve kuruluşlar politikalarda belirleyici hale gelmiş, ve ülke bazlı karar alma ve yürütme mekanizmaların politikalarını uluslar arası politikalara uyumlu sürdürmeleri beklenmiştir. Küreselleşen üretim ve tüketim gittikçe özelleşmiş yeni üretim biçimleri oluşmuştur. Bu çerçevede esnek üretim tarzı Post-Fordist uygulamaların odağı haline gelmiş ve çalışma saatleri, çalışanların cinsiyeti, ırkı, dini de bu esnek ideolojinin bir parçası olmuştur. Önceden iş gücünün parçası kabul edilmeyen kadınlar, başka etnik kökenden bireyler de yaşam hakkı tanıyan iktidarın içinden bu ekonomiye eklenmiştir.

Burada sözü edilen iktidar biçimi Foucault'nun biyo-iktidar kavramı ile benzeşmektedir. Küresel ekonominin oluşması ve devamlılığı, üretim ve tüketim biçimlerinin esnemesine bağlıdır. Esneklik sadece çalışma biçimlerinin çeşitlenmesini değil, iş gücünün ve yaşam biçimlerinin de esnekleşmesini gerektirdi. Böylece bireylere özgürlük alanı tanıyan yeni tip iktidar, aslında sınırları belirli bu alanlarda özgürleştiğini düşünen birey ve grupları kısırmış oldu. Örneğin, günümüz rekabetçi emek piyasasında iş bulabilmek için, sadece üniversite mezunu olmak yeterli değildir. Bireyler çeşitli sertifika programlarını takip edip birden çok yabancı dil öğrenmeye çalışarak kendilerine ve geleceklerine yatırım yapmak zorundadırlar çünkü bizlere istediğimiz her şeyi başarabilecek özgürlüğe sahip olduğumuzu düşündüren bu iktidar, aslında düzenin uyumu için gerekenleri bize öğretmiştir.

Neo-liberal yaklaşımın devlet anlayışı, uluslararası piyasaların gerektirdiği düzenlemeleri yerine getirecek şekilde "daha küçük ve daha etkin" ya da "piyasa ile dost" bir devlet anlayışını öngörmektedir (Acı, 2005). Bu bağlamda küresel piyasaların gerektirdiği karar süreçleri ve politikalar neo-liberal yaklaşımın öngördüğü devlet anlayışı ile örtüşmektedir. Buna göre; devlet, sermaye

birikiminin devamlılığını sağlayan, piyasa ekonomisinin şartlarının özgürce işlemesi için gereken ekonomik ve toplumsal düzeni hazırlayacak güçte, küçük ama etkin bir yapı gibi davranmalıdır.

Devletin sosyal devlet politikalarını bırakması sonucu boşalan kamusal hizmetlerinin yerine getirilmesi için yeni devlet anlayışının STK'lara ve uluslararası örgütlerin politikalarının uygulanmasına ihtiyacı vardır. Neo-liberal politikaların küresel piyasanın daha etkili işleyebilmesi için ihtiyaç duyduğu etkili harcama ve esneklik gibi özellikleri, kamusal hizmetler STK'lara devredilmiştir. Yeni yönetim anlayışı sonucu karar alma süreçlerine STK'lar da dâhil edilmiştir. Dolayısıyla STK'ların bu faaliyetleri giderek uluslararası alanda ve uluslararası pek çok farklı aktörün etkisi ile yürütmeye başladıkları görülmektedir.

Toplumsal cinsiyet ana akımlaştırma tartışmalarına bizim katkımız şu açıdandır: biz “ana akımlaştırma” ve neo-liberal politikalar arasında belirli bir ilişki olduğunu inanıyoruz. Bu ilişki toplumsal cinsiyet eşitliğini de içeren reformlarda ve projelerde bir artış olmuş ve devletin neo-liberal gündemle ilişkileneşine de yardım etmiştir. Bu noktada feminist ve kadın hareketlerinin başarılarını ve gücünü yadsımıyoruz. Ancak, toplumsal cinsiyet ana akımlaştırma, neo-liberal politikaların gölgesinde, kadınların eşitliği konusunda mı karşısında mı işlediği tartışmalıdır. Örneğin, Avrupa Birliği ve ana akımlaştırma ile ilgili bir çalışmada, Guerrine (2003: 104) şöyle özetliyor: “eşitlik için gerekli durumları yaratmaktan öte, ana akımlaştırma kadınları sessizleştirmeye hizmet eder ve toplumsal cinsiyeti siyasi gündemden çıkarır.” Bu anlamda toplumsal cinsiyet ana akımlaştırırken, kadınların sorunları görünmez kılınır. Uluslararası ve ulusal kadın hareketlerinin gücünü yadsımadan göstermek istediğimiz ana akımlaştırma ve neoliberal politikalarının birbirini beslediğidir.

Bu nedenle toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma yöntemi ile yapılan projelere toplumsal cinsiyet eşitliğinin eklenip eklenmediğine bakılmış ve kontrol edilmiştir. Ancak bu projelerin kurum ve insanlar üzerindeki etkileri eksik kalmıştır. Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma projeleri ile eşitlik önemli bir konu haline gelmiştir. Ancak bu eşitliğin toplumdaki ya da projenin uygulandığı kurumdaki herkesin, her bireyin sorumluluğu olması gerekirken bu projelerde ana akımlaştırma çabası sonucunda eşitlik “niyet edilmiş mi edilmemiş mi” ile sınırlı kalmış ve sonuç olarak toplumsal cinsiyet eşitliği ne devletin ne projenin uygulandığı kurumdaki insanların sorumluluğunda olmuştur.

Dahası neo-liberal politikalar serbest piyasa yaratmak için iş piyasasını ve sermaye sahiplerinin aktivitelerini kolaylaştırmayı amaçlamışlardır. Örneğin, bir yandan çalışma koşullarının kadın ve erkek için eşit şartlarda olması vurgulanırken, öte yandan esnek piyasa şartlarının “rahat” işlemesi için iş yerinde ayrımcılığı önleyen bazı kurallar esnetilmiş, yine iş yerlerinin kreş açma zorunluluğu gibi kurallar kaldırılmıştır. Bireylerin özgür olduklarını düşünüp, kendilerine tanınan koşullar kanalıyla düzene eklemelenmeleri gibi; devletler de, örgütler de, biyo-iktidara benzettiğimiz yeni iktidar biçiminden paylarına düşeni alırlar. Neo-liberal iktidar bu kapsamda bireyleri olduğu kadar devletleri ve politikalarını da kuşatmıştır. “Esnek”leştirilmiş çalışma koşulları, çalışma saatleri, ücretler, ulus devlet gibi baskıcı bir iktidarın dönüştüğüne işaretir; daha özgür görünen, fakat kontrol edici ve düzenleyici özelliklerini hiç bırakmayan bir iktidar. Aslında, ana akımlaştırma piyasa faaliyetlerini kolaylaştırmak için meşrulaştırılmış bir araçtır. Örneğin, özel sektörü toplumsal cinsiyet analizi yapması için teşvik eder çünkü bu özel sektörün kadınların piyasasına dalmasını kolaylaştıracaktır. Bu anlamda korunan bir eşitlik yerine kadınlar tüketici olarak müşteri kabul edilirler.

Ana akımlaştırmanın pek çok versiyonu küresel ekonomiye yönlendiren neo-liberal politikalarla şekillendirilmiştir. Bu anlamda, neo-liberal politikaların bireyci yaklaşımı ana akımlaştırmada da görülür. Ana akımlaştırma projeleri kadını “farklı” bir birey olarak görür ve ona göre ele alır. Bu da erkeği kadına göre avantajlı konumda gören normları değiştirmekte başarısız kalır.

Neo-liberalizm ve küreselleşme önceden hayatın içinde barındırmaktan hoşnut olmadığı bireyleri de tanımının bir yolu oldu. Kadınlar, eşcinseller, çeşitli etnik ve dini gruplar, farklı renkte insanlar artık görmezden gelinmedi. Hepsine ayrı, zaman zaman kesişen söylemler kurulması için alanlar açıldı. Üzerinde durmak istediğimiz konu, yönetimselliği öğrenegelmiş, bu bir zamanların radikal kabul edilen bireylerinin, düzene ayak uydururken radikal özelliklerini kaybedip kaybetmedikleridir. Bu tartışmaya örnek oluşturabilecek konulardan biri de günümüzde Türkiye’de uluslar arası örgütlerce teşvik edilen toplumsal cinsiyet rejimi uygulamalarıdır. Bu nedenle bir sonraki bölümde görüştüğümüz kadın örgütlerini tartışacağız.

KADER, BAŞKENT KADIN PLATFORMU, VAKAD: HIRÇIN KIZLAR İTİNAYLA EHLİLEŞTİRİLİR Mİ?

Önceden de bahsedildiği gibi Türkiye’deki kadın hareketi özellikle son on beş yılda kendi içinde ayrıştı. Bu doğal ayrışmanın sonucunda ortaya farklı dertleri olan, ama söz konusu kadın hakları olduğunda bir araya gelen örgütlenmeler çıktı. Liberal, Kemalist feminist, dindar, Kürt kadın örgütleri ve LGBTT’ler bu ayrışmanın ana öğeleri oldu. Biz de bu ayrışmadan yola çıkarak, Türkiye’deki kadın hareketinin birkaç farklı ayağına ışık tutması açısından üç kadın örgütü/derneği ile görüşmeyi seçtik. Bunlar; KADER, Başkent Kadın Platformu Derneği ve VAKAD. Sorularımızı bu çalışmanın asıl derdi olan uluslararası politikalar ve toplumsal cinsiyet rejimi uygulamalarının kadın örgüt/derneklerince nasıl algılandığına odakladık.

Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KADER):

KADER adından da anlaşıldığı gibi kadın adayları desteklemek ve kadınların siyasal hayata katılımını artırmak için kurulmuş bir sivil toplum örgütü. 2010 yılı itibariyle sekiz şube ve temsilciliği ile Türkiye kadın hareketi içinde en örgütlü yapılarda biri. Örgüt, kadınların politikaya katılımını sağlayabilecek koşulların oluşturulması, kadınların güçlendirilmesi ve aday olmaya teşvik edilmesi amacıyla kurulmuş. Politik alana toplumsal eşitlik söylemini yaymayı da amaçlayan Kader siyasal partilerin kadın kollarıyla, kadın vekillerle, diğer kadın örgütleriyle irtibat halinde çalışmalarını sürdürüyor.

KADER’in faaliyetlerine ilişkin Kader Ankara Şubesi Başkanı Ezgi Koçak ile görüştük. Koçak Kader Ankara’nın feminist bir örgütlenme olduğunu belirtti ve bu anlamda kadın politikası ve feminist politika arasında bir ayrıma dikkat çekti. Buna göre, kadın politikası seçmediğimiz ama içine doğduğumuz koşulların ön kabulü üzerinden kurulurken, feminist politika ise kadınlık hallerini ve bizzatı içine doğulan koşulları sorguluyor ve dönüştürmeye çalışıyor. Bu sebeple Ankara KADER kendini feminist bir örgütlenme olarak görüyor. Aynı zamanda feminizm sadece kadının değil, diğer toplumsal cinsiyetlerin varoluş koşullarını da ele alıyor. Böylece salt feminist söylem olarak kalmıyor; aynı zamanda homofobik ve anti militarist söylemlere de karşı çıkmanın kapılarını aralıyor.

KADER asıl amacı olan kadınların siyasal katılımı konusunda yerel siyaset ile ilgili de projeler yürütmekte. Koçak’a göre, bu faaliyetler çok önemli çünkü kadınların gündelik alanını etkileyen politikalar ve uygulamalar yerel yönetimler aracılığıyla kurulabiliyor.

KADER aynı zamanda Avrupa Kadın Lobisi, Anayasa Kadın Platformu, TCK Kadın Platformu gibi şemsiye oluşumların da bir üyesi. Bu oluşumların diğer kadın örgütleri ile etkileşime olanak sağlamış. Bu süreçlerde uyumlu, uyumsuz birçok kadın örgütü ile çalışmış ve ortak bir hedef olduğu sürece beraber hareket edebilmişler. Örneğin, kadına karşı şiddet konusunda Türkiye’de ortak ve sistematik bir söylem oluşturulabildiğine dikkat çekti, Koçak.

Çalışmaları kapsamında pek çok küçük çaplı proje yürüten KADER için Ezgi Koçak, dertlerinin “projecilik olmadığını” belirtti. Küçük çaplı projeler yapıldığında projenin ana başlıklarını ve araştırma konularını kendilerinin belirleyebildiğini anlattı: “Proje küçük ölçekli olunca başlıkları kendimiz hazırlayabiliyoruz. Mesela elçilik fonlarından yararlandığımız projeler. AB projeleri çok daha büyük ama kendi başlıklarını sunuyorlar. Onlara uymak zorunda kalıyorsunuz.”

Yurtdışında ve Türkiye’de yürütülen toplumsal cinsiyet çalışmalarını sordüğümüzda Ezgi Koçak şöyle cevap veriyor: “Yurt dışında feminist harekette bir geri tepme var. Orada kadın hareketi bürokrasi ile el ele gidiyor.” Koçak’ın anlattığı durum aslında devlet eliyle yapılan pek çok düzenlemenin feminist hareketin “geri tepmesine”, bizim dilimizle radikalliğini kaybedip ehlileşmesine/normalleşmesine sebep olması. Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik mevcut uygulamaların ise Türkiye’de çok iyi işlemediğini belirtti; Koçak’a göre Türkiye’deki kadın hareketi içinde hala aktif feminist bir örgütlenme var, bizi yurt dışından farklı kılan da şimdilik bu aktif yapının var olması.

Başkent Kadın Platformu Derneği:

Başkent Kadın Platformu Derneği 1995 yılında faaliyetlerine başlamış. Önceden dindar ve muhafazakâr kadın oluşumlarını içinde bulunduran bir şemsiye platform olarak kurulmuş, ardından bu isim ile tanındığı için platformun ismi değişmeden, 2002 yılında dernek statüsü almış.

Kendilerini dindar olarak niteleyen kadınlardan oluşan Başkent Kadın Platformu Derneği, önceleri ülke için bir şeyler yapmak adına toplanmış dindar kadınlardan oluşurken, 28 Şubat süreci sonrasında mesleklerinden olan başörtülü kadınları da gündemine almış. Dernek, bu tarihten sonra başörtülü kadınlara iyileştirme ve kişisel gelişime yönelik dersler sağlamış. Dernek başkanı Nesrin Semiz’e göre, dernek başörtüsüz kadınları ayırmıyor; başörtüsüz bir kadın dernek üyesi olabiliyor. Bu açıdan Semiz, derneğin çoğu kadın örgütünün sağladığı eğitim ve yardım faaliyetlerinin yanı sıra dindar olması bakımından, diğer kadın hareketlerinden ayrıldığını söylüyor; “biz hem dindar bir kadın örgütüyüz hem de diğer örgütlerin yaptıklarını da yapıyoruz.”

Derneğin şimdiye kadar yürüttüğü proje ve faaliyetlere bakıldığında ilgi alanları ve yoğunlaştığı konular: başörtüsü, eğitim, yardım, başörtülü adayların politikaya katılımı olarak gözlemleniyor. 2011 seçimleri için “Başörtülü aday yoksa oy da yok” sloganıyla yürüttükleri çalışmaların sonucunda bekledikleri sonuca ulaşamadıklarını anlatıyor Nesrin Semiz. Sadece AKP’nin başörtülü aday çıkardığını, onun da seçilmesi muhtemel olmayan bir aday olduğundan bahsediyor. Semiz’e göre seçimler ile ilgili yaşanan olaylar onlara “önceden içlerinden bildikleri ancak şimdi yüzlerine vurulan” bir başka durumu daha anlatıyor. “Önümüzü asıl tıkayanın muhafazakâr erkekler olduğu”. “Değişiklik olsun ama benim konforum bozulmasın zihniyeti”. Bu bizim sorunlarımızın çözülmemesinin sebebi. Bu noktada asıl mücadele alanının politikadan başka bir yer olup olamayacağını sordüğümüz da ise, Semiz evet diyor, “asıl mücadele alanı politika değil, evin içi”. Semiz’in kadına karşı şiddet ile ilgili görüşleri de önceki tezini destekliyor; yasal düzenlemelere karşın kadınların hala şiddet görüyor olmasının bir zihniyet dönüşümü gerektirdiğini belirtiyor. Yine aynı noktaya geliyoruz, devlet yasal düzenlemeler yapsa dahi, ataerkil zihniyet ve gelenekler değişmedikçe, ezilen kadın oluyor.

Başkent Kadın Platformu Derneği CEDAW ve sürecini destekleyen bir yapılanma. CEDAW yürütme kuruluna üyelikleri var ve Gölge Raporları’nın hazırlanışında yer almışlar. Avrupa Kadın Lobisi Yönetim Kurulu’na ve Barış için Kadın Platformu’na da üyeler. Bu kapsamda pek çok başka kadın örgütü ile de irtibat halinde çalıştıkları dönemler olmuş. Özellikle kadın haklarına yönelik yasal düzenlemeler sırasında diğer kadın örgütleri ile çalıştıklarını ve birbirlerinden çok şey öğrendiklerini

anlatıyor, Semiz. Bu noktada uluslararası örgütler ile bağlarını ve yürütülen politikalar hakkındaki görüşlerini sorduğumuzda Başkent Kadın Platformu olarak kadınlar için en ideal olanı arzuladıklarını ve çitayı yüksek tuttuklarını bahsetti. Bu sebeple uluslararası örgütler ile çalıştıklarını, çünkü kadın ve erkeğin eşitliğinin önemli bir hedef olduğunu belirtti.

Başkent Kadın Platformu bugüne kadar biri Avrupa Birliği, ikisi İslam Kalkınma Bankası ile olmak üzere üç projede yer almış. Semiz süreci şöyle anlatıyor: “İlk etapta proje yapmıyorduk, uzak durduk. Çünkü belirli başlıklar var bu başlıklara bağlı kalıyorsunuz. Hibe alabilmek, derneği döndürebilmek için mecbur kalıyorsunuz. Projesiz olmuyor. Üyelerin aidatları ile bu derneği döndürmek çok zor.” Sürecin, derneği ve politikalarını dönüştürme ihtimalini sorduğumuz da ise şöyle cevaplıyorlar: “AB projesi yaptık bir tane. Bu süreçte mutlaka dönüşüm oluyor çünkü hiç düşünmediğiniz şeyleri düşünüp konuşuyorsunuz bazen.” “... konu başlıkları hazır halde geliyor; siz onlara uymak durumunda kalıyorsunuz.”

Van Kadın Derneği (VAKAD):

İncelemek istediğimiz diğer bir kadın örgütü ise Van Kadın Derneği (VAKAD). VAKAD kadınlar tarafından kadınların ekonomik, sosyal, bireysel, kültürel, toplumsal ve politik anlamda güçlenmelerine katkıda bulunmak amacıyla 9 Nisan 2004’te Van’da kurulmuş. VAKAD’ın çalışma alanlarını incelediğimizde VAKAD’ın yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası faaliyetlerinin büyük bir kısmını yerel çalışmaların kapladığını gördük. VAKAD hakkında Zozan Özgökçe ile görüştük. Zozan Özgökçe VAKAD’ın hem kurucularından hem de aktif gönüllülerinden. Özgökçe VAKAD’ın faaliyet alanları hakkında şunları belirtti:

“Van’ın yanı sıra Muş, Bitlis ve Hakkâri’de de çalışmalar yapmaktadır. Kadın Da(ya)nışma Merkezi, Geçici İstasyon Ev ve Dayanışma Mağazası yürütmektedir. Kadın Da(ya)nışma Merkezinde hukuksal, sosyal, psikolojik, ekonomik ve medikal danışmanlık hizmetlerini kadınlarla dayanışma zemininde verir. Bunun yanı sıra, toplumu özelde kadınlara yönelik kadının insan hakları konularında bilinçlendirme çalışmaları yapar ve faaliyet alanları doğrultusunda projeler üretilir, hayata geçirir.”

Zozan Özgökçe’ye VAKAD’ın var olan kadın örgütleri arasındaki yeri hakkındaki yorumları bize kadın örgütlerinin neo-liberal politikaların dayattığı eril politikalara entegre olup ehlileştirilmemeleri için feminist bir temele sahip olmaları gerektiği vurgumuzu onaylar nitelikteydi. Özgökçe VAKAD’ı diğer kadın örgütlerinden ayıran özelliğin “Biz feminist, bağımsız ve anti-militarist bir derneğiz. Feminist politika üretiyoruz ve örgütlenme biçimimiz eylemlerimiz ve karar alma mekanizmamız da feminist yöntemlerle oluyor. Yürüttüğümüz sığınak, kadın danışma merkezimizde de feminist yöntemleri benimsiyoruz.” Bu noktada VAKAD’ın projelerini ve çalışmalarını yürütürken seçici olduğunu görüyoruz. Başka kadın örgütleri ile ilişkilerini sorduğumuz da feminist örgütlenmeye önem verdikleri önemi görüyoruz:

“Hepsi homojen değil tabi. Hatta antifeminist kadın örgütleri de var. Biz daha çok feminist örgütlerle çalışıyoruz. Topyekün bir yargımız yok. Çok iyi iş çıkardığımız kadın örgütleri var. Örneğin Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, Mor Çatı, Filmmor Kadın Kooperatifi ile çok iyi işler yaptık. Sonucunu göremediğimiz işlere girmiyoruz pek çünkü ne insan kaynağımız ne zamanımız ne de finansal kaynaklarımız yeterli.”

Bu anlamda VAKAD’ın uluslararası örgütlerle ilişkisini de incelemeye çalıştık. Diğer kadın örgütleri gibi VAKAD da hem ulusal hem uluslararası alanda aktif olarak çalışmaktadır. Özgökçe bu durumu şöyle ifade ediyor: “Ulusal ve uluslararası düzeyde birçok platform, konsey, çalışma grubu,

kurul ve ağı içinde aktif yer alır. Yereldeki kadının sorunlarını ulusal ve uluslararası platformlara taşıır ve çözüm yolları üretilmesinde ve bunların uygulanmasında rol alır.” Bu anlamda feminist politikaların ehlileşmesinde etken olan önemli noktalardan biri olan devlet projelerinde çalışmak ya da proje konusunda uluslararası örgütlerin fonlarına tabi olmaktır. Özgökçe’ye göre, bu unsurlar VAKAD’ı etkilemiyor ancak hareket alanını kısıtlıyor: “Maalesef hala para erkeklerin elinde. Bizler daha çok kendi olanaklarımızla bir şeyleri dönüştürmeye çalışıyoruz ancak o kadar çok yapmak istediğimiz şey var ki her şeyi kendi kaynaklarımızla üretemiyoruz. Projemizin içeriğine, yöntemine dokunmayacaklarsa fon aldığını ve kadına yönelik şiddet ve ayrımcılık konusu bizim temel çalışma alanımız. Bizler ulaşabiliyoruz kadınlara. Devlet projeleri yürütmüyoruz.”.

Görüştüğümüz üç kadın örgütünü Türkiye kadın hareketindeki çeşitliliğin birer örneği olarak ele aldık. Önceden belirttiğimiz gibi farklı kadın örgütleri ile görüşmek istememizin sebebi, uluslar arası örgütler eliyle yürütülen ana akımlaştırma çalışmaları kapsamında yürütülen “projecilik anlayışı”nın ve politika yaratma uygulamalarının kadın hareketini egemen söyleme dahil edebilme potansiyelini araştırdık. Görüştüğümüz kadın örgütleri, temelde farklı dertler ile yola çıkmış olmalarına karşın, uluslar arası proje hibelerini alabilmek için belirlenmiş konu başlıklarını kabul etmek durumunda olduklarını anlattılar. Ezgi Koçak, Avrupa’daki kadın hareketinin bürokratikleşmesinden dert yandı. Bu açıdan, Türkiye’de hala feminist bir damar olduğundan bahsetmesi görece rahatlatıcıdır.

Benzer şekilde, Zozan Özgökçe’nin dikkat çektiği gibi kadınların haklarının korunmasından, eğitime ve işgücü piyasasına girişlerine kadar pek çok alanda yapılabilecek çalışmaların finansal kaynağı hala erkeklerin elinde. Ek olarak, Proje yürütmek için gereken fon belli konu başlıklarını uygulamaya dayalı olması bu makalenin temel argümanını destekler niteliktedir. Kadınların, neo-liberal esnekliğine uyum sağlamasının yolu, feminist hareketin taleplerinin ehlileştirilmesidir.

Neo-liberal biyo-iktidar, toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma yoluyla, kadınlar ve diğer toplumsal cinsiyetleri konuşulur hale getirmiştir. Hakkında konuşuldukça normalleşen feminizm, ve toplumsal cinsiyet söyleminin ana akımlaştırılması (yani eril olana yaklaştırılması), eril sözcük dağarcığıyla yeniden konuşulmaktadır. Bu durum kanımızca, feminizme yeni bir alan tanıırken, sınırlarını da belirlemektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER:

Bu çalışmaya başlarken ana düşüncemiz, neo-liberal politikaların liberal ekonomik politikten farklı olarak baskıcı yanları törpülenmiş, öznelere sınırları belirli yaşam alanları tanıırken, Foucault’nun bahsettiği teknoloji tipleri aracılığıyla kurallarına uygun bulmadığı unsurları normalleştiriyor olduğuydu. Kadın hareketi neo-liberal politikaların başlangıcında alevlenmiş ve küresel bir söyleme dönüşme yolunda mesafe kat etmişti. Kadın hareketinin talepleri kendinden ataerkil olan kapitalist sistemin yeni ve küresel kuralları için uyumsuzdu. Böylesi bir uyumsuzluğun, artan işgücü taleplerini de karşılayacak ve aynı zamanda eril düzenin kurallarını çok da sarsmayacak bir yapıya dönüştürülmesi şarttı. Bu çerçeveden baktığımızdan 1970’ler itibarıyla başlayan toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma çalışmaları, hem neo-liberal ekonomik talepleri karşılayan hem de kadınlara belirli sınırlarda haklar tanıyan yapısı ile biyo-iktidar teknolojilerini anımsatmaktadır. Yukarda da bahsettiğimiz gibi, Foucault biyo-iktidar teknolojilerini dört başlık atında toplamıştı. Bunlardan ilki üretim teknolojileridir. Neo-liberal ekonomi bu teknolojileri kökünden değiştirdi. Devlet tekelinden çıkan üretim araçları serbest piyasa ekonomisine uygun olarak daha esnek bir yapıya kavuştu. Ancak Türkiye’nin keskin ataerkil yapısı kadının kamusal alanda görünürlüğünü sınırlıyordu. Yeni küresel ekonominin artan işgücü ihtiyacına karşılık kadınların da işgücüne katılımı, kadın örgütlerinin

üzerinde çok durduğu toplumsal cinsiyet eşitliği konusunu da içine alacak şekilde ana akımlaştırma çalışmalarıyla ilişkilendirilerek var olan radikal talepleri sistemle uyumlu hale getirmiştir.

İkinci tip teknolojiler gösterge ve anlamlandırma sistemleridir. Türkiye’deki kadın örgütlerin varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli olan finansal kaynağın yoksunluğu nedeniyle yurt dışı projelerin hibelerine ihtiyaç duymaları aynı zamanda bu projelerin verili diline ve konu başlıklarına tabi kılınmalarına yol açmaktadır. Bu sebeple kendi dillerini üretemeyen kadın örgütleri önceden belirttiğimiz sınırları belirli yaşam alanlarında faaliyetlerini sürdürmektedirler.

İktidar teknolojileri üçüncü tip teknolojilerdir. Görüştüğümüz üç kadın örgütünün de ortak vurgusu toplumsal cinsiyet eşitliği çalışmaları söz konusu olduğunda finansal ve söylemsel iktidarın erkeklerin elinde olduğudur. Bu durum bu sürecin iktidar teknolojilerine ve insan ilişkileri içindeki hiyerarşilere denk düştüğünü düşünmemize yol açıyor. VAKAD diğer iki örgütten farklı olarak devlet projelerine uzak durduğundan hala görece radikal konumunu koruyor olabilir. İkinci tip teknolojilere atıfla, VAKAD’ın Kürt kimliği söyleminde kendini konumlandırması, bu radikal duruşunu sürdürmesinde etkindir.

Son olarak benlik teknolojileri toplumsal kurallar ve zihnin birey ve gruplarca içselleştirilmiş halidir. Yukarıda sözü edildiği üzere yurt dışındaki kadın hareketinin devlet bürokrasisi ile ele ele olduğu eleştirisinden hareketle, Türkiye’de hala radikal ve kendini feminist tanımlayan unsurların olması, kadın hareketinin her yönüyle benlik teknolojilerini benimsememiş olduğunu göstermesi açısından umut vericidir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği vurgusunun projelere ve politik söyleme gündem oluşturmuş olması, ana akımlaştırma mekanizmalarının gerekli eşitliği yarattığını göstermez. Ek olarak, halen Türkiye’deki kadın örgütleri arasında uluslar arası toplumsal cinsiyet gündeminin eleştirilebiliyor olması bu hareketlerin tamamıyla ehlileştirilemediğinin bir göstergesidir.

Ataerkil sistem tüm toplumsal cinsiyetleri içermesine rağmen, erkekler tarafından kurulmuştur ve kadınların bu sistem içerisinde var olabilmesi için erkekler tarafından belirlenen kurallara ayak uymaları gerekir. Başlarken Elif Şafak’tan da alıntıladığımız gibi ataerkil söylem cinsiyetleri belirli kategorilere ve rollere uyarlama eğilimindedir. Bu kapsamda, ataerkil sistem hiyerarşik bir yapılanmadır ve sistemin devam edebilmesi için içerisindeki tüm ögelere de ihtiyaç duyar (Demren, 2001). Foucault’un kavramları ile açıklarsak bu sistem bir iktidar, bir çatışma ve pazarlık alanıdır. Kadınlar, bu sistem içinde kendi konumlarını güçlendirmek için bazı imkânları kullanabilir ancak, bunu sistem içinde kalarak gerçekleştirebilirler.

Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma söylemini bu kategorik mantıktan ayrı düşünmek naiflik olur. Önceden de belirttiğimiz gibi, ana akımlaştırma feminizmin temel sorunsalını oluşturan bu ikili mantığı sorgulamaz. Aksine, adından da anlaşıldığı gibi, egemen olan eril söyleme feminizmin taleplerini ve ekonominin gereksinimlerini katabilmenin yollarından biridir. Bizim çalışmamız açısından önemi ise; neo-liberal politikaların bir uzantısı olarak yürütülen toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma çalışmalarının, Türkiye’deki kadın örgütlerin faaliyetlerini egemen söyleme uygun hale getirdiğinin altını çiziyor olmamızdır. Bu açıdan, kadın hareketinin değil, uluslar arası politikaların bir eleştirisini sunuyoruz. Bunu yaparken de durumun Foucault’un biyo-iktidar ve normalleştirme kavramları ile okunabileceğini söylüyoruz.

Tekrarlarsak, 1980’lerden sonra uygulanmaya başlanan neo-liberal politikalar ile ulus devlet, pek çok yetkisini hem ulusal hem de uluslararası kuruluşlara bırakması ile IMF, Dünya Bankası, WTO, NATO, BM gibi uluslararası kuruluşlar devlet politikaları ve sivil toplum kuruluşlarının projeleri üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak, Dünya Bankası başta olmak üzere pek çok uluslararası kuruluş geliştirmekte olan ülkelerde dünya ekonomisinin etkili işleyebilmesi için neo-

liberal politikalar çerçevesinde yapısal uyum politikaları uygulanmaya başlandı. Neo-liberal politikaların piyasaların etkili işleyebilmesi için gerek duyduğu piyasa özelliklerinin sağlanabilmesi için devletin pek çok kamusal hizmetleri STK'lara aktarıldı. Ayrıca, küresel ekonominin ihtiyacı olan işgücü için önceden işgücünün ana akımını oluşturmeyen kesimlerine de piyasada yer almasına çalışıldı.

Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma çalışmalarını sadece ekonomik nedenler ile değerlendirmek eksik bir bakış açısı olur. Ana akımlaştırma, sesini gittikçe daha çok duyuran feminist hareketin de bir sonucudur. Özellikle Türkiye’de, devletin uluslar arası sözleşmeleri imzalamak yoluyla taahhüt ettiği bir takım uygulamalar, kadın örgütleri ile uluslar arası kuruluşların ortak çalışmaları ile hız kazanmıştır. Bu çerçevede, özellikle yasal düzlemde pek çok aşama kaydedilmiştir. Bu çalışmada, sözü edilen gelişmelere haksızlık etmemeye çalıştık.

Görüştüğümüz kadın örgütlerinin hepsi uluslar arası kuruluşlarla iş birliği içerisinde olduklarını belirttiler. Ancak kadın örgütleri son dönem uluslar arası kuruluşların ana akımlaştırma çalışmalarının etkisinden haberdar olduklarını görüyoruz. Örneğin, KADER gönüllüsü Koçak’ın amaçlarının “projecilik” olmadığı ve projecilik mantığının kadın hareketlerinin bürokratikleştirdiğine ilişkin vurgusu, normalleşme kavramı ile açıklamaya çalıştığımız ehlileştirme çabalarının bir örneği olarak kabul edilebilir; zira görüştüğümüz kadın örgütlerinin en önemli sorunlarından biri kendi kampanyaları için kaynak oluşturmakta zorluk çekmeleri idi. Küçük çaplı projelerde sorun yaratmayan bu unsur büyük çaplı projeler de örneğin; AB projeleri yürüten kadın örgütlerinin proje başlıkları ile sınırlı kalmalarına neden olmakta. Bu noktada, KADER Ankara Şubesi ve VAKAD gibi derneklerin Türkiye’deki kadın örgütlerinin sahip oldukları feminist damarı korumaya çalıştıklarını görüyoruz. Bu feminist unsurun korunmasının önemli olduğunu belirten görüşmeciler aynı zamanda kendilerini uluslar arası örgütlerden ayıran en belirgin özelliğin sahip oldukları bu damar olduğunu belirttiler. Öte yandan, uluslar arası kadın örgütlerinin *bürokrasi ile el ele* olduğu vurgusu, giderek küreselleşen dünyada Türkiye’deki kadın hareketi için de benzer bir eğilimin söz konusu olabileceğine dikkat çeker nitelikteydi.

Başka bir konu da kadın örgütlerine başka organlar ile işbirliği yaptıklarında gelen eleştirilerdi. Görüşmeciler, devletle işbirliği yaptıklarında gelen eleştirilerde olduğu gibi, uluslararası örgütlerle beraber çalıştıkları zaman da benzer eleştiriler mevcut olduğunu belirttiler. Uluslararası örgütlerin etkisi altında gerçekleştirilen projeler gerek finansman, gerekse projelerin içerikleri konusunda uluslararası örgütlere bağımlılık getirmiş. Zozan Özgökçe’nin de belirttiği gibi paranın hala eril ellerde olması, oluşturulan projelerin son şekli de eril eller tarafından belirlenmesine sebep olmakta. Aynı şekilde Başkent Kadın Platformu gönüllüsü Nesrin Semiz de kadın örgütlerinin etkili bir şekilde çalışmalarına rağmen finansal zorunluluklardan dolayı yaptıkları projelerde önlerini tıkayanların eril politikalar olduğunu dile getirdi. Bu durum kadın örgütlerinin değişmesine ve dönüşmesine neden olarak Türkiye’deki kadın örgütleri açısından hem olumlu hem olumsuz sonuçlar doğurabilir. Foucaultgil kavramlarla konuşursak kadın örgütlerinin çıkmaya başlayan sesi, sağlanan fonlar ve hazır getirilen başlıklarla sınırları eril güçler tarafından belirlenen bir iktidar alanı içerisinde piyasa ile uyumlu hale getirilmeye çalışılıyor diyebiliriz. Dahası, uluslar arası kuruluşlarla beraber çalışmak projenin içeriğini etkilemese bile Zozan Gökçek’in de yukarı da belirttiği gibi hareket alanlarını sınırlamış olabiliyor.

Bu kapsamda, toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırmaya yönelik tüm yasal iyileştirmelerin, eşitliğe yönelik araştırma projeleri ve hazırlanan raporların yukarıda bahsedilen neo-liberal ideolojinin feminizmi yönetmeye çalışması olarak da okunabilmektedir. Bu açıdan, neo-liberal yönetim teknolojileri, emek piyasasının esnekleşmesi sürecine paralel olarak, sesini çokça duyurmaya başlamış

olan feminizm *uyumsuzluğunu* politikanın kurumsallaşmış diliyle düzenlemekte ve böylece feminist politika idari yönetime uygun hale getirilmektedir (Prügl, 2011:71).

Bu çalışmada, görüştüğümüz kadın örgütlerinin devlet projelerini ve usullar arası projeleri nasıl değerlendirdiğini görmek ve bu durumu Foucault'dan alıntıladığımız kuramsal araçlar ile açıklanabilirliğini tartıştık. İncelediğimiz kadın örgütü temsilcileri, uluslar arası kuruluşlarla birlikte çalışmanın sonucu olarak projeler üzerindeki etkilerinin az olduğunu dile getirdiler. Başka bir deyişle, uluslar arası kuruluşların hazırladıkları projelere ayak uydurmak zorunda olduklarını; konu başlıklarının ve araştırma konularının hali hazırda onlara sunulduğunu ve proje hibesi alabilmek için bu başlıklara uymak zorunda olduklarını belirttiler. Kadın örgütlerinden gelen yorumlar, bu çalışmaya başlarken çıktığımız noktayı destekler nitelikteydi.

REFERANSLAR

- Acı, Yüksel, (2005). Küreselleşme Olgusu ve STK'lar. *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, Cilt 5, sayı 1.
- Barkty, S. (1990). *Femininity and Domination: Studies in the Phenomenology of Oppression*. Routledge.
- Berktaş, Fatmagül, (1994). *Kadın Hareketlerinin Kurumlaşması "Türkiye'de Kadın Hareketi Tarihsel Bir Deneyim"*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Braidotti, R. (1991). "United States of Europe or United Colours of Benetton? Feminist thoughts on the new European space."(Co-authored with C. Franken) *Differences* No. 4: 109-121.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Coşar, S. & Gençoğlu-Coşar, F. (2008). Women's Movement in Turkey at a Crossroads: From Women's Rights Advocacy to Feminism. *South European Society and Politics*, 13/3, s. 325-344.
- Deleuze, G. (1988). *Foucault*. University of Minnesota Press: Minneapolis
- Demren, Çağdaş. (2001). Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/erkeklik_ataerklik.pdf
- Ergin, Çağlayan K. (2005). Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarının Kadın Bilincine Katkıları ve Uçan Süpürge Örneği. <http://www.bianet.org/2005/10/28/69334.htm>
- Ferree, M. M., Tripp, A. M. (2006). *Global Feminism: Transnational Women's Activism, Organising and Human Rights*. New York University Press: New York.
- Foucault, M. (1980). *The History of Sexuality, vol. II*. Ed. Gordon, C. Pantheon: New York.
- Foucault M. (1990). *The History of Sexuality*. Penguin Books: New York.
- Foucault, M. (2008). Ed. Senellart, M. General Editors: Ewald, F. & Fontana, A. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France 1978-1979*. Palgrave and MacMillian:NY.
- Fraser, N. (2003). From Discipline to Flexibilization? Rereading Foucault in the Shadow of Globalization. *Constellations*, 10/2, s. 160-171.
- Geimshaw, J. (1993). Practices of freedom. In C. Ramazanoglu (ed) *Up against Foucault: explorations of some tensions between Foucault and feminism*. London: Routledge, pp. 29-50.

- Guerrina, R. (2003). 'Gender, Mainstreaming and the EU Charter of Fundamental Rights.' Policy, Organisation and Society 22 (1): 97-115.
- Hoy, D.C. (1988). Foucault: modern or postmodern? In J. Arac (ed) *After Foucault: humanistic knowledge, postmodern challenges*. New Brunswick: Rutgers University Press, pp.12-41.
- Jaquette, J. S & Summerfield, G. (ed.) (2006). **Women and gender equity in development theory and practice : institutions, resources, and mobilization, Durham, N. C.:**Duke University Press
- Macleod, C. & Durrheim, K. (2002). Foucauldian Feminism: The Implications of Governmentality. *Journal for the Theory of Social Behavior*. 32/1. Pp:41-60.
- Martin, L.H., Gutman, H. & Hutton, P.H. (1988). Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault. MIT Press: USA.
- McNay L. (1992). *Foucault and feminism*. Cambridge: Polity Press.
- McWorther, L. (2010). Darwin's Invisible Hand: Feminism, Retrogenetics, and Foucault's Analysis of Neoliberalism. *The Southern Journal of Philosophy*, 48, pp: 44-63.
- Merquior, J.G. (1985). Ed. Kermode, F. *Foucault*. Fontana Press: London.
- Özdek, Y. (1999). Globalizmin İdeolojik Hegemonyası: Yanılsamalar. *Amme İdaresi Dergisi*, C.32, S.3, Eylül.
- Prügl, E. (2011). Diversity Management and Gender Mainstreaming as Technologies of Government. *Politics & Gender*, 7, s. 71-89.
- Rabinow, P. & Rose, N. (2006). Biopower Today. *BioSocieties*, 1, pp: 195:217.
- Rai, S. M. (eds.). (2003). *Mainstreaming Gender, Democratising the State?*. Manchester University Press: Oxford.
- Ramazanoğlu, C. (eds.). (1993). *Up Against Foucault: Explorations of some tensions between Foucault and Feminism*. Routledge: New York.
- Sarıbay, A. Y. (2000). Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokrasi. *Global Yerel Eksende Türkiye*, Ali Yaşar Sarıbay, E. Fuat Keyman (der), Alfa Basım Yayın, İstanbul.
- Sawicki, J. (1988). Feminism and the power of Foucauldian discourse. In J. Arac (ed) *After Foucault: humanistic knowledge, postmodern challenges*. New Brunswick: Rutgers University Press, pp. 161-178.
- Segal, J. (2006). The Discipline of Freedom: Action and Normalization in the Theory and Practice of Neo-Liberalism. *New Political Science*, 28/3, s. 323-334.
- Şafak, Elif. (2004). *Araf*. Metis Yayınları.
- Uçkaç, A. (2010). Türkiye'de Neo-Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo Ekonomik Yansımaları. *Maliye Dergisi*, Sayı 158.
- Üstün, İ. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Hesaba Katıyor muyuz?*. STGM, Ankara.

TEKSTİL SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN KADIN İŞÇİLERİN YOKSULLUK HALLERİ: DENİZLİ ÖRNEĞİ

Pınar SAVAŞ YAVUZÇEHRE*

ÖZET

Çalışmanın amacı; Denizli’de, tekstil sektöründen seçilen bir örneklem yardımıyla; istihdam edilen kadın işçilerin kişisel bilgileri yoluyla genel profillerini; hane içi bilgilerini, geçinme stratejilerini, beslenme alışkanlıklarını, yoksulluğa bakışlarını, umutlarını, hayallerini ve aile içinde yaşadıkları problemleri kendi ifadeleri ile ortaya koymaktır. Çalışmanın özgün yönü, derinlemesine mülakat yönteminin kullanılması ve kişilerin ifadelerinin aynen aktarılmasıdır. Çalışmanın alana getirdiği katkı; öznel yaşantılar, hikayeler, görüş ve kaygılardan yola çıkarak kadın işçilerin yoksulluğu yaşama biçimleri, başa çıkma mücadelelerini ortaya koymasındır. Çalışmada en çarpıcı sonuç bu kadın işçilerin çalışmalarına rağmen hala yoksul olmaları, yoksul hissetmeleri ve diğer çalışmayan yoksulların profillerinden fazlaca sapma göstermemeleridir. Yoksulluk kültürü yaklaşımı çerçevesinde, kadın işçilerin yoksulluğu yeni liberal küresel piyasacı anlayış ve çalışma refahına dayanan bir yönelişin ürünüdür.

Anahtar Kelimeler: kadın işçiler, yoksulluk, kadın yoksulluğu, geçinme stratejisi, tekstil, Denizli.

STATE OF POVERTY OF WOMEN WORKERS IN TEXTILE SECTOR: THE CASE OF DENİZLİ

ABSTRACT

The aim of the study is to evaluate the overall profiles of employed women workers through their personal information; internal information for households, subsistence strategies, feeding habits, views of poverty, their hopes, dreams and problems within the family in their own words with the help of selected sample women workers who are employed in the textile sector in Denizli. Original aspect of the study is using method of in-depth interviews and transferring the same statements of persons. The contribution of the study is to reveal women workers struggling to cope and ways of life in poverty, based on the subjective experiences, stories, views and concerns. The most striking result of the study is that despite the efforts of women workers in working life, they are still poor, feeling poor and not showing too much deviation from the other profiles of the poor individuals who are not working. Within the framework culture of poverty; poverty of women workers is the product of understanding of neoliberal global-market and based on the welfare work.

Key Words: women workers, poverty, women’s poverty, subsistence strategy, textile, Denizli

Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Denizli,
pyavuzcehre@pau.edu.tr

GİRİŞ

Kadınlar güçlü önsezileri, sabırları, sorumluluk duyguları, kolay iletişim kurmaları ile iş dünyasında avantajlı konumdadırlar. Eğitim olanağına kavuşan ve ailesinden tam destek alan kadınların hiçbir Avrupa Ülkesinde görülmediği kadar Türkiye'deki en tepe koltuklarda olduklarını görüyoruz. Sabancı Holding, Yaşar Holding, PWC, Shell, GAP, FritoLay, Metro AG, Merck, ABB, HSBC, JTI gibi şirketler, bugün kadınlara emanet edilmiş durumdadır. Fakat bu şanslı azınlık dışında kalan kadınlar ise iş yaşamında hak ettikleri yerlere ulaşmak için erkeklerden daha fazla çaba sarf etmek durumundadırlar.

Başlıca görevleri annelik, evkadınlığı, kocasının karısı olarak sıralanabilecek kadınlar, 'yuvayı dışı kuş kurar' deyimini doğrularcasına iş yaşamında da erkekler kadar güç sarf etmektedir. Kadınların, kendileri ve aileleri için yaptıkları ve yarattıkları, ancak kullanım değeri olduğu halde piyasaya girmeyen ve dolayısıyla parasal karşılığı olmayan her türlü iş (çocuk ve yaşlı bakımı, ev işleri vb.) çalışmadan sayılmamış, "kadının yapması gereken yükümlülükleri" olarak görülmüştür. Evini geçindirmek, çocuklarını doyurmak, okutmak, yaşamın gerektirdiği olanaklara sahip olmak için hayatla mücadelesi hiç bitmeyen yoksul kadınlar yoktan var etmek uğruna çeşitli geçinme stratejileri uygulamaktadır. Kentsel yoksulun çoğunluğu kadın ve çocuklardır.

1980 sonrası neo liberal politikaların etkileri ile ihracata yönelik sanayi politikaları ve bu süreçte yerel girişimler desteklenmiştir. Sanayi sektörünün canlanması ile işçi talebi artmış kadınlar özellikle tekstil gibi emek yoğun sektörlerde istihdam edilmişlerdir. Tekstil sektörünün her kademesinde yer alan kadın çalışanlardan, kadın işçiler bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Araştırmada, Denizli'de örneklem olarak alınan grup çerçevesinde kadın işçilerin yoksulluk halleri tartışılmaktadır.

Denizli, 1973 yılında Kalkınmada Öncelikli Yörelere kapsamına alınmış ve çok hızlı büyüme göstermiştir. Resmi rakamlara göre 631 tekstil işletmesinin yer aldığı, fason üretim yapan işletmeler de göz önüne alındığında Denizli tekstil merkezi niteliği taşımaktadır. Eylül 2008 verilerine göre Denizli'de toplam işçi rakamı 147 885'dir. Denizli'de hemen her sektörde kadın çalışana rastlanmaktadır. Fakat ağırlık emek-yoğun tekstil sektöründedir. Denizli'de tekstil sektöründe çalışan sayısı 45 521 iken bunun 22 004'ü -yaklaşık yarısı- kadındır. Yıllardır kentin lokomotif sektörü olan tekstilde yoğun olarak istihdam edilen kadın işçilerimizin sorunlarını ve durumlarını tespit etmek önemli görünmektedir.

1.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; tekstil sektöründe istihdam edilen kadın işçilerin kişisel bilgileri yoluyla genel profillerini, hane içi bilgilerini, geçinme stratejilerini, beslenme alışkanlıklarını, yoksulluğa bakışlarını, umutlarını, hayallerini ve aile içinde yaşadıkları problemleri/şiddeti ortaya koymaktır.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada derinlemesine mülakat ve gözlem yöntemleri kullanılmıştır. Ayrıca işverenler ve ustabaşları ile kadın çalışanlar ve sorunları hakkında da mülakatlar yapılmıştır. Mülakatlar üç farklı tekstil firmasında toplamda 27 kadın işçi ile yapılmıştır. Mülakatlar esnasında ses kayıt cihazı kullanılmıştır.

Alan araştırması, hayat hikâyelerini, kişisel tanıklıklarını ve düşüncelerini öğrenmeye yönelik olduğu için yarı yapılandırılmış mülakat tekniğine dayanıyor. Araştırmanın tüm tekstil sektöründe çalışan kadın işçileri temsil etme gibi bir iddiası yoktur. Erdoğan (2007: 19)'ın belirttiği

gibi, yoksulluğu “temsil edebilecek” bir kapsam ve örneklem seçme kaygısıyla değil, yoksulların aldığı tekil biçimleri anlama kaygısıyla hareket edilmiştir. Seçilen örneklem grubu ile yapılan mülakatlardan hareketle genele dair sonuçlar çıkarmaktan çok onların tanıklıklarının toplumsala dair ipuçları veren insani deneyimler olarak alınması ve toplumsalın bu kişiler üzerindeki etkisinin tartışılması amaçlanmıştır.

1.3. Çalışmanın Kavramsal Çerçevesi

1.3.1. İş Yaşamında Kadın

Kadın ve erkek hayatın her aşamasını paylaşmışlardır. Erkek avcı toplumundan bu yana daha çok fiziksel gücünü ön plana çıkarmış ve ekonomik faaliyetlerin sürekli olarak merkezinde bulunmuştur. Kadın ise başta annelik görevi gelmek üzere evde belki de erkekten daha fazla çaba ve güç sarf ederek çalışmıştır. Bu şekilde erkek dış dünyaya açılırken kadın daha fazla içe kapanmaya yönelmiştir. Belki de erkekten daha fazla çalışan kadın güce ve güç kaynaklarına sahip olmadığı için katkılarının karşılığını bulamamıştır. Kadınların zorunlu olmadıkça ev dışında çalışmaları toplumca da hoş karşılanmamıştır. Bunun sebebi erkeğin gücü kendinde toplaması ve toplumun çalışan kadının ev dışında bulunurken doğal ödevleri olan evini ve çocuklarını ihmal etme olasılığıdır (Savaş Yavuzçehre, 2002: 56).

Kadınlar, günümüze değin iş yaşamında hak ettikleri yerlere gelememişlerdir. İş yaşamında erkeklerin gölgesinde kalmalarının sebebi de geleneksel yaklaşımlar ve önyargılardır. Kadın doğduğundan itibaren hep korunmaya çalışılır. Yorulmasın, üzülmesin istenir. Kadınlık hisleri ön plana çıkarılarak annelik daha çok yakıştırılır. Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar iş yaşamında hak ettikleri yeri alabilmek için çok mücadeleler vermek zorunda kalmışlardır. Nüfusları oranında iş yaşamında temsil olanağı bulamamışlardır.

Kadınların işgücüne katılımı, sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir unsuru olarak kabul edilmekle birlikte, işgücüne katılım oranları düşük olup, yıllara göre azalma göstermektedir. Bunun en büyük nedeni, kanunlardaki eşitlikçi yapıya rağmen, kadının işgücü piyasasına girişini sağlayacak gerekli mekanizmaların oluşmamasıdır. Türkiye’de kadın istihdamı temel sorun alanlarından biri olarak varlığını sürdürmektedir. Kadınların işgücüne katılma oranı 1990’da % 34,1 civarındayken, Kasım 2011 verilerine göre %27,4’tür (tuik.gov.tr). Oysaki bu oran OECD Ülkelerinde %59,6 civarındadır. ILO verileri (2004: 29), kadınların tüm dünyada istihdamın %40’ını oluşturmalarına rağmen, çalışan yoksulların %60’ını oluşturduklarını ortaya koymuştur. Kadınlar işgücü piyasasına erkeklerle eşit oranda, eşit konumda ve eşit ücretle erişememektedir.

Ayrıca köyden kente göçü yoğun olarak yaşayan ülkemizde, köyde işgücü içinde görülen kadın kente geldiğinde yeterli eğitim ve mesleki bilgi-beceriye sahip olmaması nedeniyle kent işgücü piyasasına girememekte, işgücü dışında kalarak genellikle ev kadını olmaktadır. İşgücüne katılmayan 100 kadından 70.1’i işgücüne katılmama nedeni olarak "ev kadını" olmalarını göstermektedir. Gelir azlığı nedeniyle çalışmak zorunda olan kadın, sosyal güvencesiz, düşük statülü-gelirli işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır. TÜİK 2009 Yoksulluk Çalışması sonuçlarına göre, Türkiye genelinde kentte yaşayan kadınların %9,26’sı yoksul kategorisinde görünmektedir.

Türkiye’de çalışan 22,8 milyon kişinin sadece 6,4 milyonu kadındır. Kadın çalışanların %41’i ücretli, %6,7’si yevmiyeli, %1,3’ü işveren, %11,6’sı kendi hesabına, %38,9’u ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Ekonomik faaliyetlere göre dağılımları ise, %48,2’si tarım, %14,7’si sanayi, %36,5’i de hizmetler sektörlerinde istihdam edilmektedir. Kadın çalışanların %65,6’sı da kayıt dışıdır yani hiçbir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmadan çalışmaktadır (tuik.gov.tr). Evli, çocuk sahibi, çalışan ve ev kadını olmak üzere 20-35 yaşları arasında 800 kadının katıldığı bir araştırma sonucuna

göre; evli ve çocuk sahibi olan kadınların %83'ü eğitim, iş ve ekonomik özgürlüğü kazanmadığı, %54'ü evlendiği, %53'ü okulunu bıraktığı için pişmanlık duymaktadır (ntvmsnbc.com).

Kadın işgücünün en çok istihdam edildiği ikinci sektör hizmet sektörüdür. Bu sektördeki iş alanlarından bazıları özellikle "kadınlar için uygun alanlar" olarak toplumsal kabul görmüştür. Üçüncü sektör olan sanayi sektörü, özellikle imalat sanayi halen kadın işgücünün oldukça sınırlı olduğu bir sektör olma özelliğini korumaktadır. Oysa aynı sektörde tekstil, gıda, hazır giyim gibi emek yoğun sanayi dalları için kadınlar halen tercih edilen işgücü konumundadır. Her iki sektörde de özellikle kayıt dışı işyerlerinde yoğunlukla kadın ve çocuk işgücü her türlü sosyal hak /sosyal güvenceden yoksun şekilde çalıştırılmaktadır.

1.4. Çalışmanın Bulguları

1.4.1. Kadın İşçilerin Genel Profilleri

Tekstil sektörü emek yoğun bir alan olduğu için istihdam edilen kadın işçilerin çoğunluğu ilköğretim ve ortaokul mezunudur. Aralarında istisnai olarak lise mezununa rastlanmıştır. Bazısı kendi isteğiyle okumadığını belirtirken bazıları da bu durumun maddi yetersizliklerden kaynaklandığını ifade etmiştir. Bu sonuçlar da yoksulluk ve kültürü hakkında yapılan diğer araştırmalar (Aksu, 2007; DPT, 2001; Ayata ve Güneş Ayata, 1996) ile paralellik göstermektedir. Bu araştırmalara göre de ülke genelinde istihdam edilen işgücünün %79'u ilköğretim düzeyinde eğitime sahiptir.

Genelde, eşleri de kendileri gibi ilköğretim mezunudur. Çoğunluğu, kente yakın çevreden; Pamukkale, Çardak, şehir dışı olarak da genelde Afyon ve Ağrı'dan göç etmiştir¹⁶⁴. Göç sebepleri iş bulmaktır.

Yaşadıkları yerler genelde Denizli Karşıyaka Mahallesi ve Sevindik Mahallesi'dir ki bu mahalleler kentin çeperinde yer alan göçmenlerin ve genelde gelir düzeyi düşük olanların yer aldığı semtlerdir. Bu semtleri seçmelerinin nedeni kiralara düşük olması, akraba ve arkadaş bağı, evlilik gibi nedenler olarak sıralanmıştır. Bu gecekondular mahallelerinde genelde müstakil, yaşam kalitesi düşük konutlarda oturmaktalar. Ev sahibi olana rastlanmamakla beraber, ailesi yanında oturanlar da çoktur. Evlerinde geniş aile; gelini, kızı, torunu şeklinde yaşayanlara da rastlanmıştır. Bu şekilde yaşayan ve gelinine dahi bakan yaşlı kadınlara rastlanmıştır. Burada kadınların daha çok çocuklarının hayatını kolaylaştırmak için çalıştıkları gözlenmiştir.

Hanede istisnalar olmakla birlikte, eşleri yine tekstilde ya da mermer işletmelerinde çalışmaktadır. Eşi çalışmayan kadınlar, kocalarının tembelliklerinden çalışmadıklarını söylemiştir. Bu da evde hep kavga ve şiddet sebebi olmaktadır. Çocuklar da buna şahit olmaktadır. Ama çoğunluğu boşanmayı düşünmemekte.

Bu işyerinden önce nerede çalıştığınız sorusuna genelde yine tekstilde çalıştığımı ya da göç etmeden evvel tarlada çalıştığımı (çapaya gidiyordum) yanıtını vermekteler.

¹⁶⁴ Denizli ilinde doğanların oranı, 1965 yılına dek %95 oranında olurken, 1965 yılından sonra sürekli bir azalma eğilimine girmiştir. Bu oran 2000 yılında %82 değerini almıştır. Denizli ili dışındaki illerde doğanlar içinde, en yüksek paya Afyon İli doğumlular sahiptir. 2000 yılında Denizli ilindeki nüfusun %3,3'ünü Afyon ilinde doğmuş kişilerden oluşturmaktadır. Bunun yanında Burdur, Aydın ve Uşak doğumlu olanlar da önemli bir paya sahiptir (DTO, 2004)

Yaşlarına göre çok yaşlı görünüyorlar. Sağlıksız beslenme, stres, tek kişinin evi geçindirmesi, yorgunluk, güneş görmeme (iş saatleri yüzünden), erken yaşlılık emarelerine neden oluyor gözleminde bulunulmuştur. ”...kocam çalışsa bu gattar yıpranmazdım, bu gattar olmazdım, her sorunu sırtlıyem, hep imzayı ben atıyem” şeklinde durumlarını ifade ediyorlar.

Erkekler artık kadınların çalışmasını onur kırıcı olarak değil tam tersi günün gereği mecburiyet olarak görmekte. Oysa mülakatlarda çalışan işçi kadınların *hepsi* eğer gelirleri yetse çalışmamayı tercih edeceklerini belirtmişlerdir.

Kadın işçilerin çoğunluğunun başı kapalıdır. Günü ya da ayı kurtarma peşinde olan kadın işçilerin kentle uyum sağladıklarını söylemek güçtür. Göçle gelenler zaten yaşadıkları muhitlerde halen hemşerileri ile görüşmekte ve geldikleri yörenin gelenek ve göreneklerini sürdürmeye gayret etmektedirler.

1.4.2. Yoksulluğa Bakışları

Yoksulluk kadınları daha yoğun etkilemektedir. Muhafazakâr, ataerkil ve geleneksel aile çevrelerinden gelen kadınlar, kadercı bir bakışla yoksulluklarını kabul etmektedir. Yoksulluk nedenlerini tam olarak tanımlayamamaktalar. “...kader yine de şükür”, “...karnım doyuyor ya” yaklaşımı vardır. Kendilerini yoksul ve yaşamlarını kalitesiz bulmaktalar. Hayata gelmekten memnunum diyenler de azınlıktadır.

Gelecekle ilgili umutları olmayan kadın işçilerin genelde öğrenilmiş çaresizlik olarak tanımlanabilecek; işim olsun, karnım doysun yeter mantığı içindeler. İşverenleri zengin, işçileri fakir olarak nitelendiren kadın işçiler arasında istisnai zenginlik tanımlarına da rastlanmıştır. Kocasından şiddet gören Meral Hanım zenginliği “eşiyle çocuğuyla mutlu olanlar zengin” diye tanımlıyor.

Hayatından hiç memnun olmayan Melahat Hanım: “n’apcan hep süründük, rahat yaşantı yok, Allah’a şükür demeli. Fakir değiliz, zengin de değiliz. Fakiriz demek Allah’ın gücüne gidermiş, Kader, şükretcez...çalışcan, giderini gelirini bilcen yoksa yetiremezsin..” diyor

Kimler fakir sorusuna bir cevap da şöyle gelmiştir: “bilemiyem, bek fakiri kalmadı, erkeği kadını çalışıy. Bek bir muhtacı yok adamın. Tek kişi çalıştınmıydı hepisi de zor oluy. Çalıştığım için iyiyim. Tek kişi çalışanlar muhtaç oluyor, çöpten getirip yiyecekler var. Kadın ciğer nerde diyi adam zaten parasız basıyo dayağı. Her gün kavga ediyler. Parasızlıktan şiddet çıkıyo..”

Eşi işsiz olan Sultan, bu konuyu şöyle anlatıyor; Eşiyle kavga konuları hep işsizlik. Hayatından memnun değil. “İşimiz gücümüz olmadı. İşçiler fakir. İşverenler zengin. Ben ne fakirim ne zengin, ortayolluyum” diyor. Babası da çalışmazmış. Dinarda annesi de çapaya gidermiş. “annenin yazısı gıza da yazılır derler, bana da yazılmış. Huzurum yok. Adam çalışmayınca olmuyo”

Görüşme yapılan kadınlar arasında komşuluk ilişkilerini ön plana çıkaran ya da dayanışma ilişkileri hakkında olumlu konuşan olmamıştır. Süheyla’nın tanımı bu konuda: “tırnağın varsa başını kaşı” şeklinde. Artık kimse kimseyi düşünemez herkes ekmeğinin peşinde. Çoğunluğu vaktinin çoğunu işte geçirdiği için komşularını tanımıyor. “bir pazarım var o da çamaşır, temizlikle geçiyor, komşuları tanımam” diyorlar. Bu sonuçlar da Bora’nın (2002; 6) sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Kendi görüş alanı içinde kalan insanların kendisinden daha iyi olmadığını, bu nedenle, dayanışmanın ancak birbirinin durumunu görüp “acımak” düzeyinde mümkün olabildiği gözlenmiştir. Genelde düşük kirali, yaşam kalitesinin düşük olduğu bölgelerde yoğunlaşan çoğunluğu göçmenlerden oluşan bu yoksul grupta artık herkes kendini düşünmektedir. Yoksulluk içinde yaşadığını gördüğümüz kişiler, kendi durumlarının “yine de iyi” olduğunu, o mahallede kendilerinden daha

yoksul insanların bulunduğunu belirttiler. Komşuluk yerine akraba ya da karı-koca desteğinin arttığı gözlemlenmiştir. Bu da akrabalarla mekânın, gıdanın ortak paylaşımı ya da evinde kira vermeden oturma şeklinde olduğu, gözlemlenmiştir.

1.4.3. Geçinme Stratejileri

Geçinme stratejileri, yoksulların yoksulluk karşısındaki tepkilerinden biri olarak görülebilir: isyan etmek ve başa çıkmaya çalışmak (Şenses 2002). Şenses, bu stratejileri dört ana başlık altında topluyor:

1. Geçimlik etkinliklere yönelme (gıda üretmek, yakacak toplamak vb) ve sosyal dayanışma örgütleri kurma
2. Tasarruf- öğün sayısını azaltma, daha ucuz mal ve hizmetler satın alma, çocukları okula göndermeme vb.
3. Hanenin büyüklüğünü ve bileşimini değiştirerek ölçek ekonomilerinden yararlanma (birden fazla aile birlikte oturmak gibi)
4. Aileden daha fazla bireyin iş gücüne katılması (kadın ve çocukların çalışmaya başlaması).

Görüşme yapılan kadın işçiler arasında yukarıda sayılan dört strateji de uygulanmakta aşağıda da bunlara ek olarak sayılabilecek özgün geçim stratejileri sıralanmaktadır.

Kalaycıoğlu ve Tılıç (2000)'ın yoksullar için *Aile Havuzu* çerçevesinde oluşturdukları geçinme stratejisi bazı yönleriyle bu araştırmadaki kadın işçilerin ailelerine uymaktadır. Öyle ki ağırlıklı, geniş aile olarak yaşayan ailelerde çalışabilecek durumda olan (anne, baba, çocuklar, gelinler) çalışmakta ve evin geçimine katkıda bulunmaktadır. Fakat köyden ya da ayrı yaşayan çocuğundan yardım alanlar azınlıktır.

Artık, geleneksel kadın çalışmaz evde erkeğini bekler görüşleri geçerliliğini yitirmiş, kadının çalışması erkeğin başarısızlığının ölçütü değil, yaşayabilmek için bir geçim stratejisi de değil *şartı* olmuştur. Asgari ücretin bu derece düşük olduğu ve bazı yerlerde sadece kirayı karşılamaya yettiği durumlarda kadınların çalışması gayet doğal görülmektedir. Erkekler de günümüzde bunu sorun etmemektedir.

Kamu-Sen, 2012 Ocak ayında, 4 kişilik bir ailenin asgari geçim haddini, 3 bin 299 lira olarak belirlemiştir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) resmi verilerinden yararlanılarak yaptığı açlık ve yoksulluk sınırı araştırmasının 2011 yılı Aralık ayı sonuçlarına göre; çalışan tek kişinin yoksulluk sınırı 1607 TL'dir. Görüşülen işçi kadınlar arasında eve giren gelir olarak en fazla 1300 TL (karı koca asgari ücret alması halinde) olduğu, kirada oturdukları (ortalama 350-400 TL kira) düşünülürse geçim stratejilerinin ne derece başarılı ya da düşündürücü olduğu ortaya çıkmaktadır.

Görüşülenler arasında herhangi bir kurumdan yardım alana rastlanmamıştır çünkü ihtiyaç duyarlarsa firmalarından ortalama bir maaşa dek avans çekebilmektedirler. Bazıları ise Melahat Hanım gibi, tüm parasını kocasına verip, yanına 1lira almadan yaşamaktadır.

2000 krizinde kadınların bazıları işini kaybetmiş, bazılarının eşleri de işten çıktığı için çok zor durumda kalmışlardır. Bu gibi durumlarda ilk olarak en lüks harcamaların (cep telefonu veya kıyafet harcamaları) kısıldığı belirtilmiştir. Kriz durumlarında kadınlar eğer işten çıkarılırlarsa yine köye gündelik tarlada çalışmaya “çapaya” gittiklerini belirttiler.

Zor kazandıkları parayı da kolay harcamadıklarını Döne Teyze çok güzel ifade etmiştir: *“Gıdım gıdım hacriyim, 10,15,20 lira hacriyim. Maaşımı alınca Turnanın annesine veriyim. Ondan alıp hacriyim parayı. Acık acık alıp hacriyim, bi yere kodunmuydu ev güvenli değil. Evin pencereleri tahta.”*

Tekstil sektöründe çok rastlanan bir şey olduğunu ifade ettikleri eşleriyle *ters mesailerde çalışarak çocuklarının bakım sorununu çözme yöntemi* de ilginç bir çözüm şeklini oluşturmaktadır. Öyle ki gündüzleri evde olan eşlerinin, yemekleri bile pişirdiğini ifade edenler de vardır.

Hemen hemen hepsi doğum kontrolü uygulamakta ve çocuk istememektedir. Çünkü bu çalışmalarına ve para kazanmalarına engel olacak bir unsurdur. Bu durum, Şenses (2001: 249)’in çocuk sayısının az tutulmasının, bir hayatta kalma stratejisi olabileceği yönündeki varsayımını desteklemektedir.

Ailesi de kendisi gibi çalıştığı için çocuğa bakacak kimsem yok ki nasıl büyütürüm diyerek çocuk sahibi olmayı isteyen ama geçim şartlarını düşünerek çocuk yapmayan kadınlara da rastlanmıştır. Bu durum artık kadınların hem çok gerçekçi olduklarını hem de doğum kontrolünü iyi bildiklerini göstermektedir.

Geçimlerini yetirebilmek için, beraber oturdukları kayınvalidesinde yemek yiyenlere ya da kocası eve para getirmediği için annesigilden her gün yemek taşıyanlara da rastlanmıştır. Bu durum da kadınlarda annesi ya da kayınvalidesigile aşırı bağımlılık yaratmakta ve sıkıntı duymaktadırlar.

Bazı kadın işçilerin köyden nakit ya da erzak şeklinde yardım aldığına rastlanmıştır. Nakit yardımlar ise komik denecek kadar düşük rakamlarla (bayramda 10-20 TL) ifade edilmiştir.

Kıyafetlerini genelde işporta ve pazardan almaktadırlar. Çocuklarına en fazla günde 1TL harçlık veriyorlar. Hiçbiri çocuğunun üniversiteye gitmesini düşünmüyor. Yapamayız, karşılayamayız mantığı içindeler. Kız ya da erkek, kadınlar genel olarak çocuklarını okutamayacaklarından bahsetmişlerdir. Eve girecek her bir liranın önemi okumalarından daha büyük görülmektedir. Çocukların eğitim masraflarını kısmayı bir yaşam stratejisi edinen yoksul işçi aileleri çocuklarının yaşam fırsatının da önüne engel olmaktadır.

Yoksulluk yetmezmiş gibi bir de çocukları ciddi sağlık problemlerine sahip olanlar var. Bunlardan bazılarının nedeni akraba evliliği olduğu belirlenmiştir. Çocuklarına aylık 150-200 TL ile baktırana da rastlanmakla beraber, çoğunluğu çocuğunu akrabalarına bırakmaktadır.

Çocuklarının okulları hakkında hiçbir fikirleri yok. Ne kendileri ne de eşleri çocukların eğitimi ile ilgilenmiyorlar. Çocuklarının öğretmenleri ile tanışmıyorlar bile. Çünkü buna zamanları yok. Çünkü hayatlarını idame etmek daha öncelikli.

1.4.4. Beslenme Alışkanlıkları

Aksu’nun (2007:109-111) bulgularına paralel olarak, ekmek, hamur ve bakliyata dayalı bir beslenme rejimi var. İyi beslenememek, yoksulluğun odağında durmaktadır. Et, bu anlamda sembolik öneme sahip, adeta yoksulluğun ve yoksunluğun billurlaştığı bir simge gibi algılanıyor.

Gıdaya ortalama aylık 200 TL ayırmaktalar. Bir ay içinde hiç et tüketmeyenler çoğunlukta olup, kıyma, tavuk, balık ağırlıklı olarak ayda birkaç kez et alanlar da vardır. Ayşe Hanım *“kayınpederim çok sever bu yüzden ayda bir kesin et alırsın”* diye et tüketiminin çok istendiği halde ne derece düşük olduğunu ifade etmiştir.

Sultan Hanım durumu şöyle özetliyor: Parasının 100 lirası markete, haftada 20 lira pazara ayırıyor. Bakkala yazdırıyor. En çok 100 liraya dek yazarmış bakkal. Borca ihtiyacı olursa komşudan

alırım diyor. Ayda bir et tüketiyorlar. “*Kıyma (10TLlik) ya da tavuk olur o da. Misafir gelse filan para yetmez. Biz yettiği kadar yiyoruz*” diyerek kendi geçinme stratejisini ortaya koymaktadır.

1.4.5. Aile İçi Şiddet

Şiddet olayları görüşülen kadınların çoğunun hayatında var. Arada bir tokat artık o kadar doğal ki bahsetmek ya da vurgulamak gereği duymuyorlar. Bazıları da bu tip konuları konuşmaktan çok çekiniyor. Ama çoğu artık durumlarını o kadar içselleştirmiş ki rahatça tüm ayrıntılarıyla anlatıyor.

Kocaları döven kadınların çoğunluğunun kocası eve az geliyor ya da onları annesine geri bırakıyor birkaç ay sonra gelip alıyor. Aldatıyorlar. Karılarının maaşlarına el koyuyorlar. Bazısı çocukları için evliliğine devam ediyor. Hele ki kaçarak evlendi ise ailesi genelde geri gelmesine olumlu bakmıyor. Kendin ettin çekeceksin diyorlar.

Aksu’nun (2007:123-126) çalışmasında da ifade ettiği gibi; erkeklerin çocuklarıyla ilgili herhangi bir sorumluluk hissetmemeleri, kadınlarla birlikte onları da bırakmış olmaları, kadınların çoğu tarafından bir tür “doğallık” içinde kabul edilmiş gibi.

Şiddet görenler arasında kendini zehirleyen, intihara kalkışan, psikolojik tedavi görenler var. Şiddet gören kadınlar da çevreden ya da herhangi bir kurumdan yardım almamışlar. “Mor Çatı” hakkında bir fikirleri yok. Kocasından şiddet gören kadınlar arasında rastlanan bir ortak özellik de kadınların hep kocalarından yaşça çok küçük olması.

Fatma Hanımın hikâyesi çok çarpıcı ve dramatik; “*Hep haksızdım. Kendimi zehirledim. Psikologda filan yattım*” diye anlatıyor. Şiddet evliliklerinin ilk haftasında başlamış. Hep çocuk var diye dayanmış. Eşinin babası da kayınvalidesini dövermiş. Ailesi, kardeşleri hep problemliydi diyor. Aile düzenini önce anlayamadım, içine girince anladım diyor. “*...kadın olarak sıfırsın, kadın olarak hakkın yok. Erkek bilir erkek yapar, eşim lise mezunuydu okumuş ama olamamış. Yedi yılın, üç yılını yanında geçirdiysem, dört yılını ayrı kalmışımıdır döver döver arabaya atar anamlara gor gelirdi beni, çok çektim ben, ne yalan söylüyim; zaten babası da anasını dövermiş*” diyor. Eşinin uyguladığı şiddet onda kalıcı hasarlara da neden olmuş: boğazına yumruk yediği için (ya da sıkılmış) gırtlak patlamış ve sesi çok kalın çıkıyor. Eskiden sesim böyle değildi dayaktan sonra oldu diyor. Kadının jiletle kollarını kesip tuz basmış. Kabasını bıçakla yaralamış. Kocası bir kere de öylesine dövmüş ki “*tüm vücudum kapkara morardı, dağdaki teyzeme gittim tüm vücuduma yağlı çaputlar sardık, 3 gün aç, kıpırdamadan yattım*” diyor. Sol başparmağını bıçakla koparışıya kesmiş. Zaten bu da son olmuş. “*Çocuğu filan görmedim gittim*” diyor. Eski eşi şu günlerde 3. eşinden de boşanıyormuş.

Bahar da kaçarak evlendiği kocası ve şiddet hakkında: Kocası ile ilgili “*goyup goyup giderdi, strese girer goyup goyup gider, herkez kocan çalışmalı,.....annemlerse ettiğini çekececeğini diyorlar*”. Kendini sahipsiz hissediyor. Evin işi, çocukların sorunu altında ezilmiş. Ayda 150 lira gıdaya harcıyor. Kocasıyla, sinirlenince, parayı vermeyince kavga ederlermiş. “*eline verince de parayı borcu ödemiyor, içiyor, sabahtan başlıyor, şarap, bira ne bulursa içer, kızınca küser, bazen terk etmekle tehdit eder, terk etse de dul kalmak zor iş. Kahvede gece 12,1 e dek kalır. Bazen gazinoda sabahlıyor, sapıklık etmeye giderler..*” diyor.

Döne Teyzenin eşiyle problemleri büyük. Göç ettiklerinden beri eşi çalışmamış. Hep tartışmışlar bu konuda ama artık pes etmiş. “*...dövüştük kavga yaptık, akrabalarım hep teselli ettiyi. Şimdi de ne git çalış diyem ne de kavga ediyem. Çalış demeyince çok güzel geçinemiz vardır. Benim herifle dilden dövüştük de elden sopasını yemedim. Şu aralar tartışmıyık, eskiden para ver derdi para yok git çalış derdim kavga ediydik. El bize güliye, elin memleketinde dövüşmiyek dedim*”. Döne teyze

gibi diğerleri de evde çocuklarının önünde problem çıkmaması için hep kocalarını alttan aldıklarını ve bu durumu içselleştirdiklerinin ifade etmişlerdir. Kocasından şiddet görüp boşanmış olan kadın işçilerin hepsi çevre dedikodusundan çekindikleri için başlarını kapatmıştır. Toplumsal baskıyı hissetmeden kadınların buna karşı kendilerini korumaya alma tarzları da dikkat çekicidir.

SONUÇ

Denizli’deki bir tekstil firmasında yapılan mülakatlar ve gözlemler sonucu, kadın işçilerin genel profili çıkarılmıştır. Çalışma yaşamında olmalarına rağmen, kadınların halen evlerinde söz hakkı olmadıkları ve erkek egemenliği altında ezildikleri hatta şiddete maruz kaldıkları belirlenmiştir. Çalışma yaşamı dışında, kadınlar evlerinde de evhanımları kadar çalışmaktadır. Çalışan kadın işçilerin eşlerinin ise kendileri kadar sorumluluk üstlenmedikleri hatta sorunlar hakkında düşünmedikleri sonucuna varılmıştır.

Aldıkları ücretlere rağmen yaşamlarını idame ettirmekteki başarıları ne derecede iyi geçim stratejisi onların değimiyle *kısıntı* yaptıklarını ispatlamaktadır. Beslenme şekilleri son derece kötü olup buna bağlı rahatsızlıklar da çocuklarında görülmektedir. Yetiştirdikleri yeni neslin de kendilerinden farklı olması için çabalayan çok azdır. Bu da kendi yoksulluklarını ne derecede kabullendiklerini göstermektedir.

Hiçbiri sinema, tiyatro gibi kültürel etkinliklere katılmamakta, yaşadıkları muhit dışına çıkmamaktadır. Bu durumda kentle bütünleşememektedirler. Bunun da, anomik bir durum, sapma ya da yabancılaşıma değil, azgelişmiş ülkelerde kapitalist gelişme ve kentleşme sürecinin bir parçası olarak görülmesi gerekir (Kıray, 1982). Evde kadınların şiddete maruz kalmaları ve yardım isteyecek hiçbir kurumu bilmemeleri de düşündürücüdür. Görüşülenler arasında herhangi bir kurumdan yardım alan sadece bir kişiye rastlanmıştır. Yardımlar konusunda da bilgisiz oldukları ortaya çıkmıştır.

Kadın işçilerin hayalleri ise sadece evsahibi olmak ile sınırlıdır. Özellikle Denizli’de göçmenlerin ve Organize Sanayi Bölgesi’nde çalışan işçilerin ağırlıklı olarak oturdukları semtler, neredeyse diğer semtleri aratmayacak derecede kira açısından yüksektir. Hatta Sanayi Bölgesinin çevresindeki ilçelerde bile kiralar kat kat artmış yoksul işçilerin zorluklarına bir kambur daha eklenmiştir. Hayatlarında en çok sıkıntı çektikleri kirada oturma problemini aşma tek hayalleridir. Genel olarak hayatlarından memnun olmayan işçiler, “*yine de Allah’a şükür daha da kötüler var*” diyerek görece yoksulluğu da dile getirmekte, çalışmaya devam etmekte.

Çalışmada en çarpıcı sonuç belki de bu kadın işçilerin çalışmalarına rağmen hala yoksul olmaları, yoksul hissetmeleri ve diğer çalışmayan yoksulların profillerinden fazlaca sapma göstermemeleridir. Yoksulluk kültürü yaklaşımı çerçevesinde, kadın işçilerin yoksulluğu yeni liberal küresel piyasacı anlayış ve çalışma refahına dayanan bir yönelişin ürünüdür.

KAYNAKÇA

Ayata, S. ve Güneş Ayata A. 1996. *Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü*, Konut Araştırmaları Dizisi: 10, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Ankara.

Bora, A. 2005. *Kadınların Sınıfı, Ücretli Ev Emeli ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bora, A. 2007. “Nesini Yetireyim?” *Yoksulluk Halleri Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, Erdoğan Necmi (edt), İletişim Yayınları, s.97-133.

DPT, 2001. *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele*, DPT, Ankara.

Sallan Gül, S. 2005. "Türkiye’de Yoksulluğun Kadınsılaşması", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 38, Sayı 1, Mart, s. 25-45.

Gül, H. ve Sallan Gül, S. 2004. "Ekonomik Krizler Karşısında Ankaralı Yoksulların Yaşam Stratejileri", *8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokiyumu Değişen-Dönüşen Kent ve Bölge* 8-9-10 Kasım 2004, ODTÜ.

ILO (2004). *Global Employment Trends for Women 2004*, International Labour Office, Geneva.

Kalaycıoğlu, S ve Rittersberger Tılıç, (2000), "Intergenerational Solidarity Networks Of Instrumental and Cultural Transfers Within Migrant Families In Turkey", *Aging and Society*, 20, s.523-542.

Kalaycıoğlu, S. Rittersberger-Tılıç H. 2002. "Kentleşme Göç ve Yoksulluk", *Yapısal Uyum Programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksullukla Baş Etme Stratejileri*, s.197-247.

Kıray M. 1982. "Az gelişmiş Ülkelerde Metropolenleşme Süreci", *Toplum Bilim Yazıları*, Gazi Üniv. İİBF Yay. No. 7. Ankara; Aktaran, S.Sallan Gül (2003); s 3.

Sallan Gül, S., Gül, H. ve Ergun, C., 2003. "Türkiye’de Yoksulluk Kültürü Tezlerine Bakış: Ankara Örneği", Yoksulluk ve Sosyal Hizmetler, *Sosyal Hizmet Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Akdeniz Üniversitesi Sosyal Hizmetler Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi, Antalya, 9-11 Ekim.

Şenses F. 2002. *Küreselleşme ve Yoksulluk*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Toksöz, G., Özkazanç A., Poyraz B., 2001. Kadınlar, Kalkınma ve Sosyal Adalet, <http://kasaum.ankara.edu.tr/gorsel/dosya/1095679034kal.doc>, (15.1.2006)

White, J. B., 1999. *Para ile Akraba, Kentsel Türkiye’de Kadın Emeği*, (çev) Aksu Bora, İletişim Yayınları, İstanbul.

Türkiye İstatistik Kurumu, *İşteki Durum ve Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilenler*, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=425&tb_id=1 (14.1.2006)

Kadının Sorunu ve Statüsü Genel Müdürlüğü, *Kadın İstihdamı*, <http://www.kssgm.gov.tr/>

Uçan Süpürge Kadın Haber Sitesi, "Yoksulluk Sınırı 2000 YTL", http://www.ucansupurge.org/index.php?option=com_content&task=view&id=3578&Itemid=76, (14.1.2006)

"Türkiye’de Kadın Olmak" <http://www.kesk.org.tr/kesk.asp?sayfa=kadinyazi&id=7>, (14.1.2006)

"Türk Kadını Pişman", Ntvmsnbc News, <http://www.ntvmsnbc.com>, (7.8.2001)

Denizli Ticaret Odası, 2004. *Ekonomik Yönü İle Denizli 2004*, Denizli Ticaret Odası Yayınları No:31, Denizli.

8. OTURUM
YEREL YÖNETİMLERDE KADIN

DÜZCE’DE FARKLI ETNİK GRUPLARDA YAŞAYAN KADINLARIN BULUNDUKLARI ETNİK GRUBA GÖRE ROL PAYLAŞIMLARI VE YAŞADIKLARI EVLERİN MİMARİ ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ, DÜZCE ÖRNEĞİ*

Hüseyin BAYRAKTAR*, Şule AY**

ÖZET

Düzce ilinin farklı etnik kökenden gelen insanları barındıran bir nüfusunun olması Düzce iline büyük bir zenginlik katmaktadır. Bu zenginlik kendini birçok alanda göstermektedir. Özellikle sosyal yaşam biçimlerinde, farklı çalışma yöntemleri ile ekonomik katkılarına ve evlerin mimari özelliklerine yansıtılan etnik kimlik figürleri ve mimari planları ile bu zenginlikler farklı konularda karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bundan elli yüz sene önce kullanılan evlerin daha çok kalabalık ailelerin yaşayacağı bir planda yapıldığı görülmektedir. Ayrıca her evin bir bahçe içinde yer alması ve bahçenin de yine ev halkına hizmet eden yapılar ile donatıldığı görülmektedir. Yaklaşık yirmi sene önceye kadar eski evlerin çoğunlukta kullanıldığı ve ailelerin eski çalışma düzenlerini devam ettirdikleri bilinmektedir. Fakat günümüzde oldukça azalan eski evler ile birlikte kadının rolünde değişimler meydana gelmektedir. Bu çalışmada Düzce ilinde yaşayan farklı etnik kökenden yaşayan kadınların etnik köken içindeki rolleri ve bu etnik kökene göre özellikle mimarisi tasarlanmış evlerin kadınların yaşayış biçimini nasıl etkilediği konularında etnik kökenlerin yaşadığı yerlere gidilerek değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1.Halk Mimarisi, 2.Kadın 3. Düzce

THE STATUS SHARING BY THE ETHNIC GROUP OF THE WOMEN LIVING IN DIFFERENT ETHNIC GROUPS IN DUZCE AND THE INVESTIGATION OF THE ARCHITECTURAL FEATURES OF THEIR HOUSES, DUZCE CASE STUDY

ABSTRACT

The province of Duzce has a population that accommodates people from different ethnic origins and this fact adds a great richness to the city. This richness shows itself in many different areas. It confront us in different subjects by means of economic contributions, social life styles and different working methods and the figures of ethnic identities reflected to the architectural features of the houses and their architectural plans. It is seen that especially the houses, used fifty or hundred years ago, were built for crowded families. In addition, it is seen that each house is located in a garden and the garden is equipped with structures that serve the household. It is known that the old houses were used and the families carried on the old schemes of work approximately two decades ago. But today, changes occur in the role of women with descending old houses. In this study, some evaluations have been made on the roles of women living in different ethnic origins and how the houses, designed by the ethnic origin, affect the existence of women by visiting the places in which those ethnic origins are living.

Key Words: 1.Folk Architecture, 2.Woman, 3.Duzce

*Öğr. Gör., Düzce Üniversitesi Kaynaşlı Meslek Yüksekokulu Yapı Ressamlığı Programı Düzce, e-posta : huseyinbayraktar@duzce.edu.tr

**Yrd.Doç.Dr., Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Düzce, e-posta : suleay@duzce.edu.tr

GİRİŞ

Kültürünü koruyamayan, gençlere aktaramayan milletler yabancı kültürlerin etkisiyle yok olurlar. Korumada ilke, statik değil dinamik olmalıdır. Kültürel değişim ve gelişimle, kültür yozlaşması, kültür yabancılaşması arasında ince bir çizgi vardır. Gençlere yaşadığı toplumunun kültürel değerlerini tanıma fırsatı ne ölçüde veriliyor? Bir gencin kendi kültürüne yabancılaşmaması, beğeni yönünden halktan kopmaması için ona ortak milli kültürün alt yapısı öğretilip sevdirmelidir. Gençleri milletin ortak kültürel değerleriyle besleyip hazırlamak ailenin ve eğitimcilerin görevidir. Gençlere milli kültürün tarihi ve kültürel bir miras olduğu, milli kültür donanımı almadan evrensel kültürde yer alınamayacağı bilinci verilmelidir. Anadolu insanı küreselleşme karşısında kültürünü koruyacak deneyim birikimine ve sağduyuya sahiptir (Artun, 2000:163).

Konut ve çevresi arasındaki ilişkiyi; kültürü oluşturan değerler ve imgeler, dini inanışlar, aile strüktürü, sosyal organizasyonlar, bireyler arasındaki yaşam şekli gibi faktörler etkilemektedir. Farklı kültürlerin kendi değer yargıları kapsamında oluşturduğu sınırlar konutun kendi içerisinde ve çevreyle arasındaki ilişkiyi belirlemede kullanılan sınırlayıcı sembollerin de farklılaşmasına neden olmaktadır. Toplumlar çevreyle arasındaki ilişkilerini sınırlamada mahremiyet, egemenlik sınırı ve kişisel mekan gibi davranışsal süreçlerden etkilenmişlerdir. Kültürün farklı toplumlardaki yansımaları, mekansal kullanımlarda ve bina cephelerinde etkiler yapmaktadır (Çetiner, 2006).

Halk kültürü ürünleri, Türk kültürünün tarihi içindeki görünümüne, değişmesine ve gelişmesine paralel olarak bir değişim ve gelişim içinde olmuştur. Aynı uygarlığa bağlı kültürler, aynı dünya görüşünde birleşirler. Bir uygarlığın dünya görüşü de o uygarlığa özgü bir halk kültürünü doğurur. Halk kültürü ürünleri, yaşayan kültür topluluğunun kendisine özgü dünya görüşüne ve değerler sistemine göre şekillenir. Her kültürün bir değerler ve kurallar bütünü vardır. Kültüre bağlı olarak şekillenen her türlü birikim, doğal olarak o kültürün bir parçasıdır(http://turkoloji.cu.edu.tr/YAYIN_02/artun_adana.pdf, 09.04.2012).

Halk kültürü insanların yaşam bütünü içinde neredeyse her alanda bir şekil, bir model ve isimle geçmişten günümüze aktarılmaktadır. Bu aktarımlarda geçmişte oluşturulan modellerin örnek olarak incelenmesi, gelenekler içinden gelen insanların anlatımları gibi daha birçok faktör önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle halk mimarisini yansıtan evler ve bahçe düzenlemeleri uzun yıllar geçse de günümüzde halk mimarisi hakkında bilgi kaynağı olabilmektedir. Evlerin planlanmasında ailelerin gelir, geçim kaynağı, yaşam koşulları, değer ve geleneklerinin etkisi görülmektedir. Aynı şekilde evin bulunduğu bahçenin planlanmasında da geçim olgusu ve geleneksel yaşantının önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Düzce’de farklı kültürler bir arada yaşamakta, kendi kültürel zenginliklerini Düzce’ye yansıtmaktadırlar. Fakat bu zenginlik literatüre yansımamakta, literatürde özellikle Düzce’nin halk mimari ile ilgili taramalarda kaynak yetersizliği karşımıza çıkmaktadır.

Halk mimarisi, kültürlerin bir aktarımı olarak yüzyıllar boyunca ayakta kalabilen önemli yapılardır. Halk mimarisi ile kültürel yaşantılar arasında bir paralellik görülmektedir. Düzce’de halk mimarisinin örnekleri oldukça azalmıştır. Düzce merkezde 12 Kasım 1999 depreminden sonra mimari anlamda olsun, içe ve dışa göç akımlarında olsun önemli değişiklikler görülmüştür. Mimari tasarımda artık günümüzde de yaygın olarak görülen geleneksel yapıdan uzak planlamalar görülmektedir. Düzce merkez içinde halk mimarisini ve halk kültürünü yansıtan kültürlerin azalması nedeniyle araştırma kapsamı olarak daha çok elli yüz sene önceye ait halk mimari örneklerinin ve kültürel yaşantının geleneklere bağlı olarak sürdürülmeye devam ettiği Düzce’ye bağlı bazı merkez köyler çalışma

kapsamında incelenmiştir. İncelenen köylerde Muhacirler, Çerkezler ve Karadeniz’den gelenlere ait kültürler yaşamaktadır. Bu çalışmanın amacı, Düzce’de farklı etnik gruplarda yaşayan kadınların bulundukları etnik gruba göre rol paylaşımları ile yaşadıkları evlerin mimari özellikleri arasında ilişkiyi saptamaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Nitel bir araştırma olan bu çalışmanın amacına bağlı olarak veriler, Düzce merkez köylerinde yapılan alan çalışması ile elde edilmiştir. Mimari yapılar incelenmiş ve kadınların rol paylaşımlarını belirlemek için görüşmeler yapılmıştır. Araştırma kapsamında incelenen köyler ve bu köylerde yaşayan gruplar şunlardır: Bataklı Çiftlik-Çerkez, Karadere Hasanağa-Muhacir, Kabalak-Laz.

Çalışmada etnik ifadesi “Aralarında töre, dil ve kültür ortaklığı bulunan, soy bakımından da birbirine bağlı insan topluluğu” anlamında kullanılmıştır. Ait oldukları etnik grup araştırmacılar tarafından belirlenmemiş, kendilerini nasıl tanımladıkları sorularak kendilerine yükledikleri aidiyetler kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı etnik köken belirlemek değil, kendi içinde ortak, diğerlerinden farklı kültürlerin halk mimarisine etkilerini, getirdikleri zenginleşmeyi ve bu yapılarda kadın rollerinin etkisini belirlemektir.

Bu çalışmadan elde edilen verilerin kadın olgusuna farklı pencerelerden bakma konusunda katkı getireceği düşünülmektedir.

BULGULAR VE YORUM

Burada inceleme yapılan köylerde gözlenen mimari özellikler ile kadınların rol paylaşımlarına ve aralarındaki ilişkiye yer verilmektedir.

Bataklıçiftlik Köyü

Bu köy bir Çerkez köyüdür. Köyün adının nereden geldiği ve geçmişi hakkında bilgi yoktur. Büyük Kafkasya göçünden sonra kurulan ilk Çerkez yerleşimlerinden. Köyün Çerkezce adı Shalaho Hable şeklindedir. Düzce merkezine 5 km uzaklıktadır. Köyün ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır (http://tr.wikipedia.org/wiki/Batakl%C4%B1%C3%A7iftlik,_D%C3%BCzce, 05.04.2012).

Çerkezler geldikleri yerlerde özellikle Kafkasya’da daha önce yaşadıkları arazilere benzer su kenarlarına yerleşmişlerdir. Fazla su içeren bataklık arazilerin kurutulması için tarlanın çevresinde erkekler tarafından hendekler kazılmaktadır. Bu hendekler hemen su ile dolmakta ve tarladan uzaklaşan sular sayesinde ekinlerinin su içinde kalarak çürümelerini önlenmektedir. Çerkezlerin tarlalara yansıttığı en temel mimari özellik budur.

Kafkasya’da iken Çerkezler bahçelerinde komşudan komşuya geçiş kapıları bırakmışlardır. Bu gelenek Düzce’ye yerleşen Çerkezlerin bahçelerinde de görülmektedir. Bir Çerkez evinin bahçesinden komşu evin bahçesine sokağa çıkmadan geçiş sağlanmaktadır. Bunun en temel nedenleri olarak birbirlerine yabancı olmayan ailelerin bir arada yaşaması ve yaşlıların fazla yürümek zorunda kalmamaları gösterilmektedir. Çerkezlerde komşulara verilen değer ve güven, bahçeler arasında duvar olarak beton vb. yapıların değil, yeşil örtünün kullanılmasından da anlaşılmaktadır. Ön bahçeler daha çok çimlendirilerek estetik görüntü sağlanmıştır. Estetik yapı, eve ve Çerkez kadına bakıldığında da gözlenmektedir. Çerkez kadınları bakımlı ve modern giyimli, bununla birlikte özgüvenlidir. Bunun nedeni olarak kadınlar, geç evlenmenin yerleşik bir kültür olmasını göstermektedirler. Geç evlenen Çerkez kızı, hayatı iyice tanımakta, gerçekten evlenmek istediği kişiyi bulana kadar evlilik baskısı hissetmemektedir ve evliliğe kendi mantığı ve duygularıyla karar verebilmektedir. Halk arasında kızlar

için “dişleri çıktı artık, onu kimse kandıramaz” diye bir deyim söylenmektedir. “Çerkez’in kızı ol, Türk’ün gelini” sözü de, Çerkez kızlarının rahatlığını ve ezilmeden yakaladığı olgunlaşma fırsatını anlatmaktadır. Bu nedenle Çerkez kadınları ailede erkekler karşısında ezilmemekte, kararlarını verme özgürlüğünü diğer milletlerden kadınlara kıyasla daha fazla yaşamaktadır. Seçim özgürlüğü, özgüven ve mantıklılık aile yapısını güçlendirmektedir. Çerkez’in gelini olma güçlüğü; aile içinde büyüklere saygı gösterme olarak nitelenen ağır kurallar ile eve ve kendine sürekli olarak gösterilen ve beklenen maksimum özenden kaynaklanmaktadır. Bahçe işleriyle de uğraşan Çerkez kadın evinde ve dışarıda modern şehirli giysileriyle dolaşmakta, temizliğine ve eğitime özen göstermektedir.

Kadın, Çerkezlerde her zaman ya son kararı verendir ya da erkekle eşit kararlar alma hakkına sahiptir. Örneğin Çerkez bir kız beğendiği bir erkeğe evlenme teklifini yapabilir. Çerkez kadınların yöneticilik vasıfları oldukça gelişmiştir. Bazı zamanlarda yönetici olarak da yer almıştır. Mitolojik olarak sembol Çerkez kadını olarak “Setenay Guaşe” den bahsedilmektedir. Setenay genelde Çerkez kızlara verilen isim iken, Guaşe ise prenses anlamına gelmektedir.

Evlerin iç yapıları da estetik zevki gelişmiş kadını yansıtmaktadır. Kadının yeterli olgunluğa eriştikten sonra ve kendi kararıyla evlenmesi, evlerin düzenini etkilemektedir.

Eski Çerkez ailelerinde büyük oğul evlendiğinde evin bitişiğine bir oda daha eklenmektedir. Bu şekilde uzun evler de meydana gelmektedir. Diğer çocuklarında evlendirilmesiyle artık eve eklenecek oda yeri kalmayınca bahçe içinde bir ev daha yapılmaktadır. Evlenecek çocuklar arttıkça bahçeye yakın yerden araziler alınarak oraya da evlenecekleri çocukları için ev yapılmaktadır. Bu şekilde birbirine yabancı olmayan aileler yan yana bahçelerde yaşamaktadırlar.

Düzce’de bulunan Çerkez evleri geçici ve kalıcı türde yapılmıştır. Rusya ile Kafkaslarda süren savaşlarda Çerkezler geçici evlerini ağaç dikmeler kullanarak yapmışlardır. Bu ağaç evlerin imece usulü yapıldığı ve bir evin bu yolla iki ya da üç günde bitirildiği bilinmektedir. Bu sayede göç ettikleri yerlere hemen yerleşebilmekteler ve tehlike anında da o bölgeyi hemen terk edebilmektedirler. Kalıcı olarak kalacakları yerlerde ise malzemesi taş olan evler yapmaktadırlar. Bu taş yığma evler uzun süreler dayanabilmektedirler.

Çerkez evleri mimari olarak kullanışlı ve estetik yapılmaktadır. Evler kare kesite yakın ve girişi kible yönüne bakacak şekilde planlanmaktadır. Bahçe düzenlemelerine oldukça önem verilmektedir. Örneğin evler bahçenin arka tarafında yapılarak evin önünde geniş bir bahçe alanının kalması sağlanmaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden biri Çerkezlerde biri vefat ettiğinde vefat eden kişinin bulunduğu evin ön bahçesinde toplanılmasıdır. Diğer bir sebep ise, Çerkezlerde bahçelerinde estetik açıdan güzel görünüm kazandırılması amaçlanmaktadır. Çerkezlerin evlerinin bulunduğu bahçelerinde barınak vb yerler bulunmamaktadır. Genellikle yerler çimlerle kaplanır, çiçekler ve meyve ağaçları dikilerek bahçede yaptıkları kameriyede dinlenebilmektedirler. İki katlı yapılanlarda evin dış cephesinde üst katta dışa doğru bir çıkma yapılmaktadır. İç kısımlarda ise odalar evin köşelerine yerleştirilmiş ve orta kısımda iki üç ailenin yazın rahatlıkla oturabildiği holler yapılmaktadır.

Odaların içinde ocak, eşya dolabı ve banyo kısmı bulunmaktadır. Bir ailenin rahatlıkla yaşadığı bu odalarda kadınlar ocaklarda yemeklerini yapabilmektedirler. Ocak bir duvarın orta kısmında, sol yanında eşya dolabı ve sağ yanında da banyo yer almaktadır. Ayrıca kadınlar bahçelerde bulunan fırınlarda (tandırılarda) ekmek yapabilmektedirler.

Resim 1’de verilen ev yaklaşık olarak 70 seneliktir, yazdan yaza gidilen ve hala kullanılmakta olan bir evdir. Evin toplam sekiz odası vardır ve odaların bazıları arasında içeriden kapılar bulunmaktadır. Ayrıca hole bakan tarafta küçük camlar bırakılmaktadır. Bunun sebebi ise Çerkez

kültüründe büyüklerin yanında gelin ile damadın aynı ortamda yan yana gelmesinin ayıp sayılmasıdır, ev içerisinde büyüklere yakalanmamak için etrafı takip edebilmek adına hole bakan duvarlarda küçük pencereler yapılmaktadır.

Resim 1. İki katlı bir Çerkez evi(Sazköy-Düzce)

Karadere Hasanağa Köyü

Muhacir (Bulgaristan göçmeni Türk) köyüdür. 93 Harbi diye adlandırılan 1876-78 Osmanlı - Rus Harbinde göç eden Türkler tarafından kurulmuştur. Köyün kurucusu Hasanağa'nın adı köye verilmiştir. İlk gelenler 28 hanedir. Bulgaristan'ın Karnabat Bölgesinden gelmişlerdir. Aslen Anadolu'dan 425 yıl önce Bulgaristan'a göç etmiş Oğuz boylarının, Bozoklar koluna bağlı Avşar Türkleridirler. Avşar boyunun Kocacık Türkman-ı Yörükhan taifesindendirler. 1878 Aralık ayında Rus Harbinde sultan Abdülmecid'in gönderdiği bir gemi ile Varna'dan Samsun'a gelmişler, Samsun'da kalanlar da olmuş, ancak 1.5 yıl sonra 1880 yılı Mayıs ayında eski ismi Çallık olan bu köye 28 hane yerleşmiştir (http://tr.wikipedia.org/wiki/Karaderehasana%C4%9Fa,_D%C3%BCzce, 08.04.2012).

Köyde 100 senelik sadece bir ev bulunmaktadır. Diğer eski evlerin yapımı ise 50 ila 60 sene arasında değişmektedir. İncelenen 100 senelik ev hala sağlam olarak durmakla birlikte içinde yaşam sürdürülmemektedir.

Evde kayınvalide ile birlikte üç aile yaşamıştır. Evde kaynana-kaynata sözü geçmektedir. Çoğunlukta geçim kaynağı tarımdır ve birçok evde, evin ihtiyacını karşılayacak kadar hayvan bakılmaktadır. Köyde yaşayanların çoğu mısır, pancar vb ekimi ile uğraşmaktadır. Genç kızlar, çocuklu kadınlar ve erkekler birlikte rençperlik yapmakta, küçük çocuklar ise evde kalan kayınvalide tarafından bakılmaktadır. Kız evlendirileceği zaman gelin olarak gideceği evde iş görebilen bir büyüğün olup olmadığına bakılmakta, var ise o aileye kolaylıkla kız verilebilmektedir. Bunun sebebi de gelin tarlaya gittiğinde çocuklara bakacak ve yemekleri yapacak bir büyüğün evde bulunmasıdır. Aksi halde gelinin iş yükü oldukça ağırlaşmaktadır. Kadınlar kadın olmayı en çok emek kavramıyla açıklamaktadırlar. Kadınlar erkeklere masraf çıkarmamakta, süttten ve bahçede ekip biçtikleri ürünlerin satışından elde ettikleri sınırlı gelire ihtiyaçlarını görmektedirler. Evlerin bahçelerinde tuvaletlere, ahırlara, kümeslere, su kuyularına ve fırınlara rastlanmaktadır. Evlerin sokakla bağlantısını sağlayan ön bahçede hayvanların bulunduğu ahır ve onun üst katında mısır kurutulup saklanan samanlık bulunmaktadır. Evin yan kısmında ise fırın ve su kuyusu yer almaktadır. Evin arka bahçenin uzak köşesinde ise tuvaletler bulunmaktadır. Kadınlar işlerini sokaktan görünmeyen iç bahçelerde (avlu) yapmaktadırlar. Kadınların geçime bu denli katkıda bulunmalarına karşın dışarıyla rahat iletişimde olmamaları evlerin bahçelerinin konumlanmasından da anlaşılmaktadır. Kadınlar birkaç ailenin işini yapmaktan ev dışı iş ve ilişkilere ayıracak zaman bulamamaktadırlar. Sosyal ilişkiler dahi bir iş yapılır iken arada yapılmaya çalışılmaktadır. Örneğin mısırların soyulmasında iş yapar iken türkülerin ve şarkıların, oyunların oynanması, hikâyelerin anlatılması gibi örnekler bulunmaktadır.

Maddi durumu iyi olmayan bazı ailelerin evlerinin içinde ekmek pişirmek için kümbet dedikleri bir soba bulunmaktadır. Fakat durumu iyi olan ve kalabalık ailelerin bahçelerinde fırın (tandır) olur ve ekmek bu fırınlarda pişirilmektedir. Son on seneye kadar köyde yaşayanlar dışarıdan hazır ekmek almamışlardır. Fakat günümüzde evlerin çoğunda hazır ekmek alınmaktadır. Tarımla uğraşanlarında sayısı oldukça azalmıştır. Bunun bir sebebi artık tarımdan aldıkları ürünlerden para kazanamamaları ve bunun sonucu olarak da kadınların evlerine ek gelir getirmek amacıyla çevredeki fabrikalara çalışmak için gitmeleridir. Yaşam tarzının bu şekilde değişmesi beraberinde bazı sorunları da getirmiştir. Bu sorunlardan en önemlisi sosyal anlamda yaşanmaktadır. İnsanların eskiye göre hem imece usulü işlerin paylaşımından yoksun olmaları hem de komşuluk anlamında geliş gidişlerin azalması sonucu sosyal anlamda kopuklukları da beraberinde getirmektedir. Örneğin eskiden mısırların hasat zamanında kimin mısırı gelmişse komşular kadın erkek hep birlikte o ailenin evine gitmekte ve imece (meci) usulü o evin bahçesine yıkılan mısırları akşam olduğunda oyunlar, türküler eşliğinde soymaktadırlar. Mısırların soyulması esnasında birbirini beğenen kız ya da erkek, mısır püskülünü saç gibi örerek beğendiği erkek ya da kızın önüne atar, eğer mısır püskülü çözülür ise kabul edildikleri mesajını almaktadırlar.

Evler genelde iki katlı ve planları kareye yakın dikdörtgendir. Evlerin girişi, kible yönüne bakmakta ve evin konumu da bahçenin arka tarafına yakın yerde yapılmaktadır. Evlerin yönlendirilmesinde özellikle iki etken göz önüne alınmaktadır. Bunlardan birincisi dini açıdan kible yönüne yönlendirilmesi, diğer nedeni ise güneşten daha fazla faydalanmaktır. İncelenen 100 yıllık evde, alt katta iki oda bir hol bulunmaktadır. Üst katta üç oda ve hol bulunmaktadır. Odaların bir duvarında ocak, eşya dolabı ve gusülhane vardır. Muhacir kültüründe tuvaletler evin dışında arka bahçe tarafında yapılmaktadır. Bazı evlerde sadece üst katlarda misafirler için tuvaletler bulunmaktadır. Her evde evin erkek evlat sayısı kadar oda yapılmakta, bu odalarda evlenen erkek çocuklar aileleriyle birlikte yaşamaktadırlar. Bu nedenle muhacir evlerinin her odasında ocak, gusülhane ve yüklük(eşya dolabı) yer almaktadır. Bu durum yeni binalarda gözlenmemektedir. Mimari yapıda dönüşüm muhacir köylerinde de yaşanmaktadır. Eski evlerin doğal olan toprak ve ahşap malzemelerin yerini beton ve betonarme binalar ile plastik malzemeler almaya başlamaktadır (Resim 2).

Resim 2: Tek katlı bir muhacir evinden genel görünüş

Aileyle oturan erkek çocuk sayısı azaldıkça, tarım gelirleri düştükçe şehir merkezinde işe giren sayısı artmaktadır. Bu durum kadınlar için de geçerlidir. Kadınlar özellikle tekstil firmalarında ya da bakıcılık gibi işlerde çalışmak üzere şehre servislerle taşınmakta, çekirdek aile modeline geçildikçe ve ekonomik gücü arttıkça rol dağılımları da değişmektedir. Muhacir kadını günümüzde ehtileriyle aynı evde yaşayan, gelir giderden haberi olmayan, evinin avlusuyla örölü dünyasından, soru sorabildiği, kararlara katılabildiği, tarladan fabrikaya yöneldiği bir yaşam biçimine yönelmiştir. Evlerde de bu

değişim çekirdek aile yapısına geçilmesi, oda sayısının azalması, çocuklara ayrı odaların açılması ve betonarme evlerin inşası şeklinde kendini göstermektedir.

Kabalak Köyü

Kabalak, bir Laz köyüdür. Köye 1890 yılında Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan Artvin'in Hopa ilçesi ve civar köylerinden gelinmiştir. Köyde Türkçe'nin haricinde Lazca da konuşulmaktadır.

İncelenen 2 katlı 100 yıllık evin odalarında ocak, gusülhane ve eşya dolabı bulunmaktadır. Evin duvarlarında ahşap dikme ve çaprazlar arasında ateş tuğlası kullanılmıştır. Yemekler ocak bulunan odalarda pişirilmektedir. Evin merdivenle çıkılan yeri odunluk olarak kullanılmaktadır (Resim 3).

Resim 3: Evlerin merdiven altında odunluk

Resim 4: Bahçede düzenlenen serender

Karadeniz'den gelenlerin yerleştiği yerlerde “serender” denen ve mısırları koymak için yerden yaklaşık 1 metre yükseklikte yapılar yapılmıştır (Resim 4).

Daha çok dağ eteklerine fındık bahçelerinin olduğu bölgelerde yer almaktadır. Bahçelerinde genelde fındık, mısır ve lahana ekimi yapılmaktadır. Erkekler dışarıda çalışmakta, gerekirse tarla işlerine yardım etmektedirler. Kadınlar, hem ev hem tarla işlerinden sorumludurlar. Dışarıdan alışverişe ihtiyaç duymamak, tutumlu olmak Laz kadını için oldukça önemlidir. Laz kadınların cesaretli, güçlü, çalışkan olduğu, evde yerlerinin kayınpeder, kayınvalide ve erkek eşten sonra geldiği, buna karşın iş yükünü çoğunlukla kadınların üstlendiği görülmektedir. Laz kadınlarının iş yükünün ağırlığının, ev ve tarla dışı hayatın kısıtlılığının etkisiyle evlerde bahçe düzenleme, çiçeklendirme vb. konularla pek ilgilenmedikleri, estetik kaygıları mimari yapılara çok yansıtmadıkları görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ataerkil aile düzeninde aynı topraktan geçim sağlandığında kardeşler ana-babayla aynı evi paylaşmakta, aile başına bir oda düşmekte, her oda aile mahremiyetini koruyacak, dışarıyla bağlantıyı kesecek şekilde (ocağı, yüklüğü, banyosu içinde) ve çok fonksiyonlu olarak yapılanmakta ve çocuklar ile karı-koca aynı odada yaşamaktadır. Bu durum kadının özel alanını daraltmakta, evde sessiz, çalışkan ve edilgen bir kadın beklentisi yaratmaktadır. Kadın ev işlerini yüklenen, toplumsal rol paylaşımından erkekler kadar faydalanmayan bir varlık oldukça bahçeler azalmakta, iç avlulara dönüşmekte, iş yükü arttıkça da estetik geri planda kalmaktadır. Muhacir köyleri daha çok kardeşler arası birliğin ve dayanışmanın varlığını hissettirecek şekilde kapalı bahçede kardeş sayısı kadar odalı evlere sahipken, Laz evlerinde bireysellik ön plana çıkmakta, Çerkezlerde ise soy kardeşliği - komşuluk ilişkileri ve güven ile estetik bakış açısı yaşam alanlarına yansımaktadır.

Eskiden oluşturulan mimari sadece evlerin sınırları dâhilinde değil, aynı zamanda evlerin bahçelerinde de birer kültür yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Evlerin mimari oluşumunda aile yaşantıları arasında paralellik oluşturulmuştur. Evlerin içinde oluşturulan odaların ailenin yaşam fonksiyonlarını mahremiyet kavramı içinde en ince ayrıntısına kadar düşünülerek oluşturulması aile mefhumunun nasıl bir bütünün sağlam taşları arasına girdiği günümüz aile yapılarına yansımalarından da anlaşılmaktadır.

Evlerde planlanmış içinde ocak, gusülhane, dolap ve duvarlar boyunca uzanan raf sistemleri, işlemeli tavanları, hole yokmuşçasına bakan süslü utangaç küçük pencereci odalar, günümüzün en az bir evi kadar tek başına yıllarca aile yaşamında görev yapmışlardır. Ev içinde ev planları ve bahçenin her yerinde ayrı bir yaşam alanlarının oluşturulması ile bahçe içinde bahçe mantığı zor geçim koşullarına akıllıca karşı koyma sanatıdır. Bu sanat içinde yaşam dayanışması, sevgi, saygı ve dürüstlük önderliğinde, bir nevi taştan ekmek çıkarırcasına çalışarak günümüz nesillerinin devamlılığı sağlanmıştır. Yeni nesillere yani bizlere de bu sevgi saygının, dayanışmanın abide örneklerinin, yoğun çalışmaların yanında kültüründe bir bir her alanda motif gibi işlendiği yitip gitmeye yüz tutmuş modeller yanı başımızda birer öneri olarak dururken, sonuçlarını da bize tercüman olarak sunmaktadır.

165

KAYNAKLAR

Artun, E., (2000) "Halk Kültürü ve Folklorun Türk Kültüründeki Yerine Kültürel Değişim ve Gelişim Açısından Bakış" 1. Adana Halk Kültürü Araştırmaları, 2000, Adana.

ÇETİNER, O., (2006) "Gaziantep Halk kültüründe maddi kültür öğeler-halk mimarisinde yaşamı canlandıran yapı elemanları" T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Haziran 26-30, Gaziantep.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Batak1%C4%B1%C3%A7iftlik,_D%C3%BCzce, (05.04.2012).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Karaderehasana%C4%9Fa,_D%C3%BCzce, (08.04.2012).

Artun, E., (2006). Adana Halk Kültürü. http://turkoloji.cu.edu.tr/YAYIN_02/artun_adana.pdf, (09.04.2012).

¹⁶⁵ Bu araştırma Düzce Üniversitesi kayıt no: BAP 363 "bireysel proje" kapsamında yürütülen "Düzce'de Halk Edebiyatı, İnanışlar, Geleneksel Giyim ve Mimari" isimli çalışma ile desteklenmiştir.

YEREL YÖNETİMLER VE KADINLAR

H.Burçin HENDEN ŞOLT*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; yöneten-yönetilen ilişkisinin en yakın olduğu birim olan yerel yönetimlerin kadınlara verdiği önemi irdeleyebilmektir. Çalışmada; yasal ve yönetsel açıdan kadınlara yönelik olarak hazırlanan hizmetlerin neler olduğu ele alınacaktır. Ayrıca; bu hizmetlerin yaygınlaşması ve uygulama tekniklerinin geliştirilebilmesi açısından fayda sağlayacak çağdaş yerel yönetim yaklaşımlarından söz edilecektir. Kadınlara yönelik toplumsal ve ekonomik fayda sağlayacak hizmetleri geliştirmiş olan belediyelerin çalışmalarından örneklere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetim, Yönetişim, Kentsel Hizmet, Kadına Yönelik Belediye Hizmetleri

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze how important issues related to the women are to the local governments who are the units which represent the closest relationship between the managers and the managed ones. In this study, the services prepared legally and administratively to be given to the women will be discussed in details. Moreover, the contemporary local government approaches which are crucial to help these services to become widespread and to develop the techniques enhancing the application of them will be dealt. The works of some local governments which have already developed these services helping women socially and economically will be taken into agenda to set example to the other authorities.

Key Words: Local Government, Governance, Urban Service, Local Government Service for Woman

GİRİŞ

Toplumun farklı kesimlerinin, zamana, mekâna, cinsiyete ve ekonomik duruma göre şekillenen değişik ihtiyaç ve beklentileri söz konusudur. Yönetime sesini duyurabilme açısından en geçerli yönetim birimi olan yerel yönetimlerin bu ihtiyaçları tespit ederek; en kısa zamanda yerine getirme çabasında olmaları onların başarısını belirlemektedir. Belediyelerin verdiği hizmetler arasında “kadınlara yönelik” olarak sunulanlar önemli bir yere sahiptir.

Çağın gereklerine uygun olarak şekillenen; sunum teknik ve yöntemleri çeşitli kanun ve yönetmeliklerle belirlenen bu hizmetler, ülkemizde cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle sıkıntılı bir yaşam içerisinde olan kadın bireylerimize önemli bir fayda sağlamaktadır.

YEREL YÖNETİM GÖREVİ OLARAK “KADINLARA YÖNELİK BELEDİYE HİZMETLERİ” ve KATILIM

Yerel yönetimler; kentsel mekânlar üzerinde, merkezi yönetim ile toplum arasındaki koordinasyonu sağlayarak, yöre halkının istek ve ihtiyaçlarını en iyi şekilde yerine getirebilmek amacıyla var olan kamu kurumlarıdır.(Henden,2005)

1982 anayasasının 127. maddesine göre yerel yönetim tanımı şu şekildedir: “Mahalli idareler, il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere, kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları yine kanunla gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir.”

Anayasanın ilgili hükmüne göre Türkiye’de yerel yönetimlerin üç temel amacı vardır. Bunlar:

- İnsanların temel haklarının kullanılmasına imkân verilmesi
- Üretim ve tüketimde etkinlik
- Demokrasidir. (Soydan,1995)

Kamu yönetiminin temel amaç ve görevi, halkın hayatını kolaylaştırmak, huzur, güvenlik ve refahını sağlamak, hayat kalitesini geliştirmek, kişilerin hak ve özgürlüklerini kullanmalarının önündeki engelleri kaldırmak ve bu amaçlarla kanunlarla verilen görev ve hizmetleri yerine getirmektir.(Kettl,1998)

Ülkemizde 3225 adet belediye mevcuttur. Kent yöneticileri için, varlıklarının devamı niteliğinde olan “halkın beklentilerinin karşılanabilmesi ve yönetime bağlılıkta devamlılık” durumu kentli memnuniyetinin sürdürülebilirliği ile mümkün olabilecektir.

Toplumların önemli bir bölümünü kadınlar oluşturmaktadır. Temelde bakıldığında; her bir yerel yönetim hizmeti kadınlarla ilintilidir. Ancak; belediyelerin özellikle kadınlara yönelik hazırlamış olduğu hizmetler; hem sosyal hem de ekonomik açıdan iyileştirme sağlamaktadır.

Kentte sunulması gereken hizmetler 5393 sayılı belediye kanununun 14. maddesine göre şöyledir:

Belediye, mahallî müşterek nitelikte olmak şartıyla; “İmar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafi ve kent bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar; konut; kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor; sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapar veya yaptırır. Büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 50.000’i geçen belediyeler, kadınlar ve çocuklar için koruma evleri açar.”

Kent yönetimlerinin yerine getirmesi gereken hizmetlerin sıralaması ve önem derecesinin belirlenmesinde, kentlilerin katılımlarının artması da etkindir.

Yerel hizmetler, kadınların gündelik yaşamlarını doğrudan etkileyen sonuçlara sahiptir. Kadınların yerel siyasete katılımları iki şekilde gerçekleşmektedir. İlki, kadınların siyasal aktörler olarak yerel yönetimlerde söz sahibi olmasıdır. İkincisi ise kentsel hizmet ihtiyaçları ve kent kullanımları çerçevesinde yerel yönetimlerin kararlarından etkilenen olarak kadınların katılımıdır. Türkiye, her iki alanda da kadınların temsili açısından istenilen düzeye ulaşamamıştır.(Şahin,2011)

Yapılan araştırmalara göre son yıllarda kadınların yerel siyasette daha aktif katılım gösterdikleri gözlenmektedir. Dünyada parlamentodaki kadın temsil oranıyla yerel meclislerde görev yapan kadın oranları kıyaslandığında kadınların yerel siyasette daha aktif rol oynadığı ortaya çıkmaktadır. İki oran arasındaki farkın kaynağında yerel hizmetlerin odağında kadınların olması yatmaktadır. Birçok belediye hizmeti kadınları doğrudan ilgilendirmektedir. Dolayısıyla kadınların yerel yönetimde söz sahibi olma gayretlerinin pratik bir karşılığı vardır. Ancak Türkiye’deki durum biraz daha farklı görülmektedir. Yerel yönetimlerde kadın oranlarına ilişkin istatistiklere giren 68 ülke içinde Türkiye 62. yani sondan altıncı sırada yer almaktadır (www.habervesaire.com/haber/1290, 26.03.2009).

Tablo 1- 2004 ve 2009 Yerel Seçimlerinde Kadınların Seçilme Oranları

	Kadın	%	Erkek	%	Toplam	%
Belediye Başkanlığı						
28 Mart 2004	18	0,6	3207	99,4	3225	100
29 Mart 2009	27	0,9	2921	99,1	2948	100
İl Genel Meclisi Üyeliği						
28 Mart 2004	58	1,8	3150	98,2	3208	100
29 Mart 2009	110	3,2	3269	96,8	3379	100
Belediye Meclisi Üyeliği						
28 Mart 2004	834	2,4	33643	97,6	34477	100
29 Mart 2009	1340	4,2	30450	95,8	31790	100

TÜİK, İstatistiklerle Kadın, 2011, ISBN 978-975-19-527-1, www.tuik.gov.tr, 27.03.2012

Türkiye İstatistik Kurumu’nun yapmış olduğu araştırma sonuçlarından hazırlanan tablodan da anlaşılacağı üzere; 2004 ve 2009 yerel seçimlerinde belediye başkanlığına seçilen kadın sayısı 18’den 27’ye çıkmıştır. İl genel meclisi üyeliğindeki sayı 58’den 110’a yükselmiştir. Belediye meclisi üyeliği yapacak kadın adedi ise 834 iken 1340 olmuştur.

Rakamsal artışların gözlenmesi sevindiricidir. Ancak, yinede istenilen oranlara ulaşamamıştır. Yerel meclislerdeki kadın oranı ortalaması Avrupa’da %24, Orta Amerika’da %24, Latin Amerika’da %26, Afrika’da %30 olup Türkiye’de bu oran %2,5’tir. (Tuncer,2006) Oysa kadınların yerel yönetimde varlığı, yerel yönetimlerce sunulan kadına yönelik hizmetleri ve uygulanan politikaları değiştirebilecek ve kadın sorunlarına duyarlı bir bakış açısı getirecek güçtedir.

Kadın sorunu erkeksi bir bakışla değil, kadınsı bir anlayışla çözülmelidir. Yaşadığı ortamdan etkilenen ve etkileyen beşeri bir kaynak olarak kadın, kendi özel alanının yanında kamusal alanda da var olabileceğini bilmeli ve bu mücadeleye girebilmelidir. Kadın yereli tam anlamıyla yaşayan bir aktör olarak, yerel yönetim birimlerinin karar ve uygulama aşamalarında etken olarak yer almalıdır.(Çağlar,2011) Kadınların etkin katılımının gözlenebilmesinin temelinde cinsiyetler arası eşitsizliğin giderilebilmesi de yatmaktadır. Bu konu, iki cinsiyete eşit fırsatların sunulması ve de imkânlardan eşit oranda faydalanılabilmesi sayesinde giderilebilecektir.

ÇAĞDAŞ YEREL YÖNETİM YAKLAŞIMLARINA ÖRNEK:

YÖNETİŞİM OLGUSU VE GÜNDEM 21

1990ların başından itibaren pasif vatandaş görüntüsü yerini giderek sorgulayan, beklentilerini ifade eden ve örgütlenmeye yatkın hemşehri profiline bırakmaya başlamıştır. Bu ifade biçimine uygun olarak, yerel yönetimlerin çağa uygun yönetim yaklaşımlarından “yönetişim(governance)” olgusu da kendini göstermeye başlamıştır. Yönetişim, bireyler, kurumlar, kamu ve özel sektör unsurlarının ortak işleri ile birlikte yönetim biçimlerinin toplamıdır. Çatışan ya da farklı çıkarların uyum ve işbirliği sağlanarak harekete geçirilmesiyle işleyen bir süreçtir. Uyum sağlamla yükümlü formal kurum ve rejimleri kapsadığı gibi, insanların veya kurumların, ya uzlaşmaları ya da bunun kendi çıkarlarına olduğuna ikna olmaları üzerine doğmuş informal düzenlemeleri de kapsar.(Güneş, 2004)

1997 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Büyüme ve Adalet için Yönetişim Uluslararası Konferansı, yönetişimin uygulama alanları konusunda fikir verebilmesi açısından önemlidir. Ülkelerin yerel ve ulusal olduğu kadar, uluslar arası yönetişim gündemlerini oluşturan başlıca uygulama konuları olarak şunlar belirtilmektedir:

- Devletin değişen rolü
- Yönetişim aktörleri arasındaki ilişkiler
- Desantralizasyon ve yerel yönetişim
- Yönetişim ve yoksulluğun azaltılması
- Cinsiyetler arasında adalet
- Yönetişim ve çevre koruma (UN, 1997)

Buradan anlaşılabileceği üzere; yönetişim olgusunda farklı çıkar gruplarına yönelik çalışmalar yapıldığından bahsedilirken; kadınlara yönelik faaliyetlere de vurgu yapılmaktadır. Cinsiyetler arası eşitsizliğin giderilmesine yönelik çalışmaların desteklenmesi; yönetişimin bileşenleri olarak sıralanan; hukukun üstünlüğü, hesap verme sorumluluğu, saydamlık, etkinlik ve etkililik, gönüllü kuruluşlar ve özel kesimle işbirliği gibi öğelerle de örtüşmektedir.

Yönetişimde devlet, toplum, özel sektör ortaklığının bileşiminin gücünün gözlenebilmesi çabaları farklı uygulama araçlarını ortaya çıkarmıştır. Gündem 21(G 21) ve Yerel Gündem 21(YG 21) buna iyi bir örnektir.

Gündem 21'in çıkış noktası, Haziran 1992'de Rio de Janeiro'da yapılan ve “Yeryüzü Zirvesi” olarak adlandırılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’dır. Gündem 21 ile birlikte tüm dünyada geleneksel “yönetim” anlayışı yerini “yönetişim” (governance) olarak ifade edilen, katılımcılığa ve ortaklıklara dayalı yeni bir yaklaşıma bırakmaya başlamıştır. Bu yeni yaklaşım kapsamında yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve diğer yerel aktörler, uluslararası topluluk ve merkezi yönetimler tarafından “ortaklar” olarak görülmeye başlamıştır. Yerel Gündem 21’lerin sivil

toplumu hareketlendirebilmesi sonucunda, halkın karar alma mekanizmalarına katılımında faydalı olabileceği üzerinde durulmuştur. Bunun sağlanabilmesi için, aşağıdaki yöntemlerin kullanılabilmesi söz konusudur:

- Halkın karar almada etkili olmasını sağlayacak katılım tekniklerinin kullanılması,
- Toplumun farklı kesimlerinin(cinsiyetler arası dengesizliğin giderilebilmesi adına girişimlerin) gerekli oranda desteğinin alınabilmesinin sağlanması,
- Katılım sağlayabilmek için bilgi teknolojilerinden faydalanılması (Selman,2000)

1990'lı yıllardan bu yana Türkiye'de halk katılımı konusunda daha somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Bunun iki nedeninden söz edilebilir: Birinci neden, yukarıda da anlatılan 1992 Rio Konferansı'nın tüm dünyadaki etkisidir. İkinci neden ise, geçmiş planlama deneyimlerinde yerel halkın katılımı olmaksızın üretilen planların kentsel gelişimi düzenlemedeki başarısızlıklarıdır (Tekeli 1993). 1990'lı yıllarda merkezi yönetim yerel süreçlerle ilgilenmeye devam etse de, çeşitli yerleşimlerde "yönetişim" ilkesi uygulanmaya başlanmıştır. 1997 yılında 9 pilot kentte başlatılan Yerel Gündem 21 projesi, günümüzde 50'nin üzerinde yerleşimde uygulanmaktadır.(Bayındırlık ve İskan Bakanlığı,2009)

Katılımcılık ilkesi kalkınma planlarında da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle yedinci beş yıllık kalkınma planından itibaren üretilen tüm beş yıllık kalkınma planları, sürdürülebilir kalkınma için halk katılımının önemini vurgulamaktadır. Yedinci Plan, kadının toplumsal yaşama katılımına ilişkin; *"Kadınların, eşit statüde bireyler olarak toplumsal yaşamın her alanına katılımlarının sağlanması esastır."* ilkesine yer vermektedir.

Sekizinci beş yıllık kalkınma planında ise; *"Kadınların toplumsal konumlarının güçlendirilmesi, etkinlik alanlarının genişletilmesi ve eşit fırsat ve imkânlardan yararlanmalarının sağlanması için eğitim seviyesi yükseltilecek, kalkınma sürecine, iş hayatına ve karar alma mekanizmalarına daha fazla katılımları sağlanacaktır."* denilmektedir.

Dokuzuncu kalkınma planına koşut olarak "Orta Vadeli Programda da" yerel yönetimler bölgesel kalkınma ve iyi yönetişimin temel unsurları olarak görülmüş, bu anlamda stratejiler geliştirilmiştir. Planda; *"Ülkenin ekonomik ve sosyal gelişme sürecinin etkin yönetimini sağlamak üzere; kamu yönetiminin yurttaş odaklı, kaliteli, etkili ve hızlı hizmet sunabilen; esneklik, saydamlık, katılımcılık, hesap verme sorumluluğu, öngörülebilirlik gibi çağdaş kavramları benimsemiş bir anlayışa, yapıya ve işleyişe kavuşturulması temel amaçtır."* ifadesine yer verilmiştir.(DPT,2012)

GÜNDEM 21 FAALİYETİ OLARAK KADIN MECLİSLERİ

1992 yılında Rio'da düzenlenen Birleşmiş Milletler 'Yeryüzü Zirvesi'nde, "sürdürülebilir kalkınma" tüm insanlığın 21. yüzyıldaki ortak hedefi olarak benimsenmiştir. Bu doğrultuda, 21. yüzyılda çevre ve kalkınma sorunlarıyla başa çıkılmasına ve sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşılmasına yönelik ilke ve eylem alanlarını ortaya koyan "Gündem 21" başlıklı Eylem Planı tüm BM üye ülkelerince kabul edilmiştir. "Yerel Gündem 21" ise, yerel düzeyde "sürdürülebilir kalkınmaya" yönelik katılımcı bir eylem programıdır.

Gündem 21'in kadınlarla ilgili bölümleri, 1995'te Pekin'de yapılan BM 4. Dünya Kadın Konferansı'nda benimsenen "Pekin Bildirgesi ve Eylem Platformu'nun" özünü oluşturmıştır. Bu bildirge, kadının toplumsal cinsiyet eşitsizliğini dikkate alarak, "sürdürülebilir insani gelişme" sürecinin vazgeçilmez ön koşulu olarak, "kadınların ekonomik ve sosyal gelişme sürecinde yer almalarının, fırsat eşitliğinin ve kadın ve erkeklerin insan merkezli sürdürülebilir gelişmenin hem

uygulayıcıları, hem yararlanıcıları olarak, tam ve eşit katılımının” zorunluluğunu vurgulamaktadır.(UNDP,2012)

Yerel Gündem 21, 1992 yılından bu yana, 135 ülke ve binlerce kentte uygulanmaktadır. Yerel Gündem 21’in 4 temel hedefi:

1. Yerel yönetimlerin, o yöre halkının katılımıyla kentin ortak görüşünü elde etmeleri,
2. Uluslararası topluluklar ile yerel yönetimler arasındaki işbirliğinin artırılması ve uluslararası ölçekte yerel yönetimler arası işbirliğini güçlendirici girişimlerin desteklenmesi,
3. Deneyim ve bilgi alışverişini zenginleştirmek amacıyla yerel yönetim birlikleri ve diğer yerel yönetimlerin temsilcileri arasındaki koordinasyon ve işbirliği düzeyinin geliştirilmesi,
4. Her ülkedeki yerel yönetimlerin, karar alma, planlama ve uygulama süreçlerine, kadınların ve gençlerin etkin olarak katılımını sağlayacak programların geliştirilmesi ve uygulanmasıdır. (Emrealp, 2005)

Sözü edilen temel hedefler ışığında; ülkemizde ‘kadın meclisleri’nin oluşturulmasına karar verilmiş olup bu yönde harekete geçilmiştir. Kadın meclislerinin ortaya çıkması ülkemizde 1990’lı yılların ikinci yarısına denk gelmektedir. Kadın meclislerinin oluşması hem kadınların örgütlenmesi hem de yerelde kadınların siyasal temsil ve katılımını sağlamak açısından son derece önemlidir. Türkiye’de 67 yerel yönetim biriminde YG-21 Programı uygulanmış olup; 40 ilde kadın meclisi, kadın çalışma grubu veya kadın komisyonu tarzında oluşumlar yer almıştır.

“Yerel Gündem 21” kadın çalışmaları, kadınların toplumsal yaşamda, üretim, iş, siyaset, kültür ve sanat alanlarında söz sahibi olmasını hedeflemektedir.

Kadın meclisleri, kadınların perspektif sahibi birer yurttaş ve kenttaş olduğu gerçeğinden hareketle, kadınların sorunlarını, farklı deneyim ve ihtiyaçlarını yerel yönetim sürecine taşımayı ve çözüm önerileri geliştirmeyi; bu sayede kentteki tüm kadınların yönetim sürecine ve siyasete katılımını sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca, seçmenlik dışında yerel demokrasiye katılma ve yerelle bağlantı imkânı olmayan örgütsüz kadınları da sürece davet etmekte, onların da katılımını sağlamayı amaçlamaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, aslında kadın meclislerinin hedef kitlesini kentteki tüm kadınlar oluşturmaktadır.

Özellikle, 1997 yılından bu yana gelişen YG-21 Programı kapsamındaki kentlerde, kadınların, yerel yönetimlerle ve öteki toplumsal gruplarla birlikte daha fazla çalışma imkânı buldukları gözlenmektedir. Kadınların temsilini artırmak, kentteki tüm kadınların kentsel yaşama katılımlarını sağlamak ve örgütsüz kadınlara da ulaşmak amacıyla kadın meclisleri veya kadın çalışma grupları oluşturulmuştur. Ülke genelinde kadın meclisleri üye sayısı 4.000 civarındadır. (Şahin,2011)

Çitçi’nin(1998) belirttiği gibi; “Kadın hareketi ve örgütlenmesinin, kurulu iktidar yapısını, egemen norm ve değerleri sorgulamak ve değiştirmek açısından bilinç oluşturma, tartışma gündemi ve norm belirleme, eylem ve yaygın katılım sağlama gibi işlevleri bulunmaktadır”. Kadın meclislerinin faaliyetlerinin de bu amaç ve işlevlerle örtüştüğü görülmektedir.

Şahin(2011) kadın meclisleri ile ilgili yaptığı tez çalışmasında; kentlerde bulunan kadın meclisleri çalışmaları kapsamında genel olarak; bilgisayar, yemek, nakış, dikiş, hasta, yaşlı, engelli bakımı gibi çeşitli kurslar açıldığından söz etmektedir.. Ayrıca, kadına yönelik şiddet, aile içi iletişim, aile planlaması ve sigara kullanımının azaltılmasına yönelik sohbetlerin gerçekleştirilip, konuyla ilgili bilinç ve farkındalık yaratılmaya çalışıldığı da belirtilmektedir.

YEREL YÖNETİM BİRİMİ OLARAK BELEDİYELERİN KADINLARA YÖNELİK HİZMETLERİNE GÜNCEL ÖRNEKLER

Bir yerel yönetim birimi olarak belediyeler, halka yakın olmalarından da kaynaklanan güçle; kentlilerin ihtiyaçlarını en iyi tespit eden ve uygulama süreçlerinin en iyi işletilebildiği kurumlardır.

Ülkemizde de yerel yönetimler, kentlilerin beklentilerini karşılayabilmek ve de varlıklarını devam ettirebilmek adına pek çok önemli faaliyetlerde bulunmaktadır. Bunların arasında kadınlara yönelik yapılan hizmetler önemli yer almaktadır.

Büyükşehir, il ve ilçe belediyeleri düzeyinde kadınların kullanımına sunulmuş hizmetler söz konusudur. Aşağıda göze çarpan örneklerden birkaç tanesi sıralanmıştır:

Kadına yönelik olarak 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda Büyükşehir Belediyeleri ile nüfusu 50.000'i geçen belediyelerin kadınlar için koruma evleri açması zorunluluğu getirilmiştir. Diğer faaliyetler ise, belediye başkanı ile belediye meclisinin inisiyatifine bırakılmıştır.

İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü tarafından, 5393 sayılı Belediye Kanununun belediyeleri bu konuda görevli kılmasından hareketle, mali olarak Avrupa Birliği'nin; teknik olarak Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'nun desteği ile Mart 2008 tarihinde "Kadın Sığınma evleri Projesi" başlatılmıştır. Proje kapsamında Ankara, Antalya, Bursa, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, İzmir ve Samsun illerinde tefrişatı ve her türlü donatımı dâhil olmak üzere sığınma evi inşası ve şiddet gören kadınlara hizmet veren tüm kurum ve kuruluşlarda eğitimler düzenlenmesi suretiyle toplumsal duyarlılığın artırılması çalışmaları yürütülmüştür. (İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Gn.Md.lüğü,2010) Aile içi şiddet gören kadının en temel sorunu olan sığınma evleri konusunda 40'ın üzerinde belediyenin faaliyeti gözlenmektedir.

Yerel yönetimlerin, işlevsel bir demokrasiye sahip olabilmek için politikalarında kurumsal yapılarında ve uygulamalarında toplumsal cinsiyet eşitliğine mutlaka kapsamlı yer vermeleri gerekmektedir. Bu duyarlılıkla, İzmir Büyükşehir Belediyesi 2008 yılında Kadın Danışma Merkezi'ni, 2009'da da Kadın Sığınma Evi'ni açmıştır.(İzmir Büyükşehir Belediyesi,2012)

Avrupa Birliği Hayat boyu Öğrenme Programı Leonardo da Vinci faaliyet alanı çerçevesinde, İzmir İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü koordinatörlüğünde hazırlanan 'Aile İçi Şiddet Mağdurlarına Daha İyi Hizmet Verebilmek İçin Yenilikçi Yaklaşımlar' projesi, 2550 proje arasından kabul edilen projeler arasına girmiştir. (www.haberler.com,2012) Projenin yerel katılımcı ortakları İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kadın Danışma Merkezi/ Kadın Sığınma Evi, Aliağa Belediyesi Kadın Danışma Merkezi/ Kadın Sığınma Evi, Karşıyaka Belediyesi Kadın Danışma Merkezi/ Kadın Sığınma Evi, Buca Belediyesi (Geçici Barınma Merkezi), İzmir Kadın Dayanışma Derneği, Kadın Haklarını Koruma Derneği, SHÇEK İzmir Aile Danışma Merkezi Müdürlüğü, SHÇEK İzmir Kadın Konukevi Müdürlüğü (İlk Kabul Birimi), SHÇEK Çok Amaçlı Sosyal Hizmet Kuruluşu Müdürlüğü'dür. Proje kapsamında proje yurtdışı ortağı olan Austrian Women's Shelter Network (Avusturya Kadın Sığınma evleri Ağı)'nın organizatörlüğünde Viyana'da yerel katılımcı ortak kurumlarda aile içi şiddet alanında çalışan toplam 20 temsilcinin katılımıyla kapasite geliştirme eğitimi ve mesleki çalışma ziyaretleri gerçekleştirilmiştir. (Aliağa Ekspres,2012) Bu örnek; uluslar arası alanda kadınlara yönelik yapılan çalışmaların Türkiye'de de geliştirilerek uygulanabilmesi açısından son derece olumludur.

İzmir Büyükşehir Belediyesi kentin alt gelir gruplarına, özellikle kadınlara ve gençlere yönelik olarak hazırladığı "Meslek Edindirme ve Beceri Kursları" projesiyle kentin eğitim seviyesini ve nitelikli çalışan sayısını yükseltmeyi hedeflemektedir. Eğitim programlarının yanı sıra sağlık, aile ve

hukuk gibi çeşitli konularda paneller yapılmaktadır. Yıl sonunda ürünlerin sergilendiği, brans tanıtımlarının yapıldığı, çeşitli gösterilerin düzenlendiği bir sergi ve sertifika töreni düzenlenmektedir. Kursiyerler yıl içinde ve yılsonunda yapılan sınavlarda başarılı oldukları takdirde MEB onaylı sertifikalarını almaktadırlar. Böylece bir iş yerinde yada kendi atölyelerinde çalışma imkânı bulmaktadırlar. (İzmir Büyükşehir Belediyesi,2012) Bu son derece önemli bir yerel yönetim hizmetidir. Aynı şekilde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin de meslek edindirme kursları mevcuttur. İSMEK adı altında, kadınlar öncelikli olarak pek çok kentliye meslek ve beceri kazandırma kursları düzenlenmektedir. Böylece kadınlar hem toplumsal, hem de ekonomik anlamda güçlenmektedir.

Belediyelerin kadınlara yönelik yaptığı önemli hizmetlerden birisi de sağlık konusundadır. Kadın ve Aile Sağlığı Merkezleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin İstanbul'da yaşayan kadınların sağlığını korumak, onları bilinçli hale getirmek ve kemik erimesi, meme kanseri, rahim ağzı kanseri gibi kadınlarda sık görülen hastalıkların erken teşhisine yardımcı olmak amacıyla hayata geçirilen bir sağlık tarama ve eğitim hizmetidir. İstanbul genelinde 30 Kadın ve Aile Sağlığı ve 2 Görüntüleme Merkezi ile ücretsiz olarak hizmet verilmektedir.(İBB,2012)

Belediyelerin hizmet sunumlarında kadın kentlilere önem vermesi konusu gündeme geldiğinde öne çıkan belediyelerden birisi de İstanbul Kartal Belediyesi'dir. Kartal Belediyesi ve Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı, Ekim 2009'da "Kartal'da Kadınlar Yerel Yönetim Sürecine Katılıyor" projesini uygulamaya başlamıştır. Bu projeyle genel olarak, belediyenin kentsel hizmetlerini planlarken ve yatırım önceliklerini belirlerken kadınların ve çocukların ihtiyaçlarını dikkate almasını sağlamak, sorunları birebir yaşayan kadınlarla belediye arasında bir köprü oluşturmaktır.

Proje kapsamında Kartal ilçesinde bulunan mahallelerde, öncelikli olarak projenin tanıtımı yapılmış ve "Mahalle Kadın Komiteleri" oluşturulmuştur. Mahalle Kadın Komiteleri ile uygulanan eğitim çalışmalarını takiben bazı mahallelerde anket çalışması, bazı mahallelerde ise odak grup toplantıları organize edilerek ihtiyaç tespit çalışması yapılmıştır. Kadın komiteleri, mahallerine ilişkin temel ve somut ihtiyaçlarını ve bunlardan nasıl etkilendiklerini tespit etmişler, sorunları birebir yaşayanlar olarak kendi çözüm önerilerini geliştirmişlerdir. Çalışma sonuçlarını paylaşmak üzere Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı ve Kartal Mahalle Komiteleri tarafından bir rapor hazırlanmıştır.

Çağdaş yönetim yaklaşımı bakış açısı ile belediyelerin halka hizmet götürmenin ötesinde, yaşam kalitesini etkileyecek destek projelerine de yer verebildikleri görülmektedir. Kartal Belediyesi Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı'nın işbirliği ile Kartal'da yaşayan, çalışan ve üreten kadınlara yönelik "Mikro Kredi Projesi" hayata geçirilmiştir.

Proje kapsamında, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi Kartallı kadınlara yeni iş kurmaları, iş ortamında yaşadıkları sorunları çözmeleri ve üretimlerini aksatmamaları için mikro destek kredisi vermektedir. Kartal Belediyesi ve Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı işbirliğinde gerçekleştirilen projeden, üreten ve üretmek isteyen bütün Kartallı kadınlar faydalanabilmektedir.100TL'den başlayarak 2.500TL'ye kadar verilen mikro krediler, üreten kadının yaptığı iş göz önüne alınarak işinin gerekliliklerine göre hesaplanarak verilmektedir. Verilen kredinin geri ödemeleri ise 4-12 ay arasında seçilen vadelerle yapılabilmektedir.

Ayrıca, Kartal Belediyesi ve Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV) işbirliğiyle Kadın Ürünleri Pazarı kurulmaktadır. Dar gelirli kadınlar tarafından üretilen ürünlerin satışı yapılarak, kadınların sosyal sorumluluk duygularının güçlendirmek, girişimlerini desteklemek ve ekonomilerine fayda sağlanması amaçlanmaktadır. (Kartal Belediyesi,2012)

Yerel yönetim ortaklığında, kadınlar için önemli hizmetler gerçekleştiren belediyelerden birisi de Bursa Belediyesi'dir. İçişleri Bakanlığı ile Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) ve Birleşmiş

Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'nin işbirliğinde İsveç Büyükelçiliği'nin de mali katkılarıyla Bursa'nın da içinde bulunduğu 12 şehirde yürütülen “Kadın Dostu Kentler-2 Projesi” Yerel Eşitlik Eylem Planı'nın oluşturulması atölye çalışmaları yapmıştır. Çalışmalara Bursa Büyükşehir Belediyesi'nden Eşitlik Birimi ile belediye meclislerinin Kadın-Erkek Eşitlik Komisyonu temsilcilerinin yanı sıra program kapsamında kurulan ildeki tüm eşitlik birimleri, kamu kurumları eşitlik masaları ve kadın sivil toplum örgüt temsilcileri katılmışlardır. Çalışmalar kapsamında kadının ihtiyaçları göz önünde bulundurularak istihdam, eğitim, kentsel hizmetler, karar alma mekanizmalarına katılım, sağlık ve şiddet olarak belirlenen 6 odak alanda çalışma yapılarak, eşitlik eylem planı yol haritasının ilk taslağı oluşturulmuştur. Bu, Türkiye’de kadına yönelik yerel yönetim hizmetlerinin uluslar arası desteklerle geliştirilebilmesi açısından önemli bir örnektir. (Bursa Büyükşehir Belediyesi,2012)

Ülkemizde yerel yönetim hizmetlerindeki değişim ve dönüşüm sürecinde, kadınlara yönelik hizmet planlaması çabaları ön plana çıkmaktadır. Belediyelerin kamu ve özel kurumların işbirliği ile gerçekleştirdikleri pek çok faaliyet kadınlar açısından olumlu sonuçlar getirmektedir. Yurt genelinde daha pek çok belediyenin kadınlara yönelik hizmetlerinin olduğu kesindir. Yukarıda sözü edilen örnekler, ilk planda dikkat çeken uygulamalardır. Bu uygulamaların ışığında, yerel yönetimler ile kadınlar arasındaki iletişim, katılım ve örgütlenme biçimleri geliştirilmeli ve desteklenmelidir.

SONUÇ

Demokratik ve özgür bir toplum için kadınların güçlendirilmeleri, etkinlik alanlarının genişletilmesi, eğitim, istihdam, sağlık, hukuk gündelik yaşam gibi alanlarda eşit fırsat ve olanaklardan yararlanmalarını sağlanması büyük önem taşımaktadır. Kadınların içerisinde bulunduğu bu tarihsel eşitsizlik ile mücadele tüm toplumun olduğu kadar yerel yönetimlerinde sorumluluğu ve önceliğidir. Kadının güçlendirilmesi ve kadın-erkek eşitliği bütün insanlar için politik, sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel güvenliği başarmanın ön koşuludur.

Sonuç olarak; belediye hizmetlerinde kadına yönelik olan uygulamaların artışının, toplumsal anlamda iyileştirme sağlayacağı açıktır. Bu hizmetlere daha çok yer verilmeli; ulusal ve uluslar arası destek politikaları geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Aliğa Ekspres Yerel Gazetesi(2012) <http://www.aliagaekspres.com.tr/?p=11518> Erişim Tarihi: 03.04.2012

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı(2009) Kentleşme Şurası, Yerel Yönetimler, Katılımcılık ve Kentsel Yönetim Raporu, Ankara

Bursa Büyükşehir Belediyesi(2012) <http://www.bursa.bel.tr/kadin-dostu-kent-bursa/haber/9849/> Erişim Tarihi: 03.04.2012

Çağlar, Nedret(2011) Kadının Siyasal Yaşama Katılımı ve Kota Uygulamaları, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Y.2011, C.3, S.4. s.56-79

Çitçi, Oya (1998). 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek, TODAİE Yayınları, Ankara

DPT(2012) Devlet Planlama Teşkilatı Beş yıllık Kalkınma Planları, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan.asp>, Erişim Tarihi: 03.04.2012

Emrealp, Sadun (2005) Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Elkitabı (2. Baskı). İstanbul: Birmat Matbaası.

Güneş, Muharrem(2004) Yerel Gündem 21, Ulusal Kentlerden Küresel Köylere, Detay Yayıncılık, Eylül, s:44

Haberler.com (2012) <http://www.haberler.com/aliaga-belediyesi-kadinlara-hizmet-uretiyor-2-3481583-haberi/> Erişim Tarihi: 03.04.2012

Henden,H.Burçin(2005) Yerel Yönetimden Yerel Yönetişime, Yerel Dünya Dergisi, Mahalli İdareler Teknoloji Araştırma ve Geliştirme Derneği(MİTAGED) Yayını, Sayı:2

İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (2010) Kadın Sığınma Evleri Modelleri, Türkiye ve Çeşitli Ülke Uygulamaları, ISBN 978-605-363-739-4 Yayın No: 675, 2010

İzmir Büyükşehir Belediyesi(2012) Erişim Tarihi: 03.04.2012
<http://www.izmir.bel.tr/projelerb.asp?pID=7&psID=0>

Kartal Belediyesi(2012) Erişim Tarihi: 03.04.2012
<http://www.kartal.bel.tr/tr/hizmetler/KadinlaraYonelikHizmetlerimiz/KadinEmegiPazari.aspx>

Kettl, Donald F.(1998) Reinventing Government: A Fifth Year Report Card, Center for Public Management , The Brookings Institution, Washington DC, 1998.

Selman, Paul(2000) A Sideway Look at Local Agenda 21, Journal of Environmental Policy&Planning, Cilt:2,s:39

Soydan, Remzi(1995) Belediye Kanunu ve Açıklaması. Ankara, Mahalli İdareler Derneği Yayınları.

Şahin, Funda(2011) Kadınların Siyasal Katılımları Çerçevesinde Kadın Meclislerinin Yerel Siyasetteki Etkinlikleri ve Üye Profilleri, T.C.Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi.

Tekeli, İlhan (1993) “Kent Planlaması Ve Katılım Üzerine Düşünceler”. Planlamaya Katılım.İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Rektörlük Matbaası.

Tuncer, Erol (2006). Osmanlı’dan Günümüze Seçimler. Ankara: TESAV

TÜİK (2011) “İstatistiklerle Kadın”, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, ISBN:978-975-19-527-1, www.tuik.gov.tr, Erişim tarihi: 27.03.2012

UN_United Nationals(1997) International Conference of governance for sustainable growth and equity, Part:1, Backround and opening of conference, Draft Report, Newyork, 28-30.July.

UNDP(2012) Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Erişim tarihi: 03.04.2012
http://www.undp.org.tr/UNDP_prtn_08/tr/womensCon.htm

www.habervesaire.com/haber/1290, Erişim tarihi: 2603.2009

KADINLARIN KENTLE İLİŞKİSİNDE MEKÂNSAL PRATİKLER VE SINIRLAR

F. Ayşın K. TURHANOĞLU*

ÖZET

Tarihsel ve toplumsal olarak üretilen mekân, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin üretilmesi ve yeniden üretilmesi sürecinin de önemli bir aracı olmaktadır. Bu bağlamda ataerkil ve kapitalist toplumsal ilişkilere dayalı kentin mekânsal örgütlenmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin inşa edilme biçimlerini yansıtmakta ve etkilemektedir.

Kadınların kentle olan ilişkisinde belirleyici bir rol oynayan özel alan ve kamusal alan ayrımı, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rol ve ilişkilerinin mekânsal temsillerini oluşturmaktadır. Bu anlamda kadınların ve erkeklerin gündelik kent yaşamları farklı mekânsal pratikleri içermekte, kadının kent yaşamında hareketliliğini kısıtlayan dolayısıyla kontrol eden mekânsal sınırlar bulunmaktadır.

Kentin mekânsal yapılanma sürecinde, kent merkezinden uzakta kurulan konut yerleşimleri, yeni kamusal alanlar olarak tanımlanan alışveriş merkezleri, fiziksel ve cinsel şiddet tehdidi, özel araba kullanımına öncelik sağlayan ulaşım sistemi, kadınlar için tanımlanan ‘aile salonları’ ve benzeri mekânsal sınırlar, kadının kent yaşamına katılım biçimlerini etkilemekte ve zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, kadınların kentle kurduğu ilişkiyi mekânsal pratikler aracılığıyla çözümlemek ve bu ilişkiyi etkileyen mekânsal sınırları tartışmaktır.

Anahtar kelimeler: Kentsel mekân, toplumsal cinsiyet, mekânsal sınırlar.

SPATIAL PRACTICES AND BOUNDARIES IN WOMEN’S ASSOCIATION WITH THE CITY

ABSTRACT

Space, which is produced historically and socially, is an important tool for the production and reproduction process of gender relations. In this context, spatial organization of city which is based on patriarchal and capitalist relations, reflects and affects the forms of building gender inequalities.

The distinction between private and public spheres does not only play a determinant role in women’s association with the city, but also constitutes spatial representations of gender roles and relations. In this sense, daily city life of men and women involves different spatial practices and there exist spatial boundaries restraining and therefore controlling woman’s mobility in their urban life.

In the duration of spatial construction of the city, satellite housing settlements, shopping malls which are identified as the new public spaces, the threat of physical and sexual violence, transportation system giving priority to private cars, “aile salonları” which are identified for women and similar spatial boundaries effect and make difficult the forms of participation of women into urban life difficult. In this context, the aim of the study is to analyse woman’s association with the city and to discuss the spatial boundaries which have influence on this relation.

Key words: Urban space, Gender, Spatial boundaries.

*Yard.Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, aysinkocak@yahoo.com

GİRİŞ

Bu çalışma, kadınların kentle kurduğu ilişkiyi; kenti nasıl kullandıklarını, kentteki hareketliliğini mekânsal pratikler aracılığıyla çözümlemeyi ve bu ilişkiyi etkileyen mekânsal sınırları tartışmayı amaçlamaktadır. Kentin mekânsal örgütlenme sürecinde, toplumsal cinsiyet rol ve ilişkilerinin üretilmesini ve yeniden üretilmesini sağlayan bir kent yaşamının inşa edildiği görülmektedir. Bu süreç içerisinde cinsiyet ilişkilerinin mekânsal temsillerini oluşturan özel alan ve kamusal alan ayrımı, kadınların ve erkeklerin kentle ilişkilerinin farklı mekânsal pratiklerle kurulduğunu göstermektedir. Kadınların, hareketliliğini kontrol eden mekânsal sınırlara dayalı olarak kent yaşamı deneyimleri farklılaşmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle mekân ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu ele alınmaktadır. Daha sonra mekânların, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin anlaşılmasında bize yol gösterdiğini ileri süren feminist coğrafya yaklaşımlarına yer verilmektedir. Son olarak, ataerkil ve kapitalist ilişkilerin eklenmesiyle kentin mekânsal örgütlenme sürecinde inşa edilen, görünen ve görünmeyen mekânsal sınırlar üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, kent yaşamında kadınların farklılaşan mekânsal deneyimleri, 1980 sonrasında sermayenin yeni yatırım alanları olan konut yerleşimleri, alışveriş merkezleri ve ulaşım sistemleri aracılığıyla çözümlenmeye çalışılmıştır.

MEKÂN VE TOPLUMSAL CİNSİYET İLİŞKİLERİ

Massey (1985, 1994) mekânı, dünyayı deneyimlediğimiz ve kavramsallaştırdığımız eksenlerden biri olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda mekân, sadece fiziksel ve coğrafi olarak tanımlanan, edilgen ve tarafsız bir kavram değil, politik anlamalar içeren ve toplumsal olarak üretilen bir üründür (Lefebvre, 1991: 26). Düşünmenin ve eylemin bir aracı olarak hizmet eden mekânın, aynı zamanda kontrolün, dolayısıyla gücün ve baskının da aracı olduğunu belirten Lefebvre'e (1991: 31) göre her toplum ve her üretim biçimi kendi mekânlarını üreterek, kendini de yeniden üretmektedir. Böylece mekân, hem toplumsal ilişkilerin üretilmesinin ve yeniden üretilmesinin bir aracı hem de toplumsal ilişkileri etkileyebilen somut bir ürün olarak ele alınmaktadır (Gottdiener, 1993: 132).

Mekân ve toplumsal ilişkilerin bu şekilde kavramsallaştırılması, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin mekânsal olarak hem doğrudan hem de dolaylı bir şekilde inşa edildiği ve mekânsal örgütlenmeler tarafından gizlendiği yaklaşımının gelişmesini sağlamıştır (Duncan, 1996: 4 aktaran Niranjana, 2001: 37). Mekânlar, sembolik anlamlar, cinsiyetçi mesajlar, şiddet ve dışlanmayı içermekte, toplumsal cinsiyetin inşa edilme biçimlerini yansıtmakta ve etkilemektedirler (Massey, 1994: 177).

Mekân ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki çerçevesinde yapılan çalışmalar, öncelikle kadınların mekânda nasıl konumlandırıldığını ve kadınlık rol ve ilişkilerinin oluşumunda mekân ve mekânsal anlamlandırmanın nasıl bir rol oynadığını açıklamaya çalışmıştır (Niranjana, 2001: 38-39). Massey (1994: 179), hem cinsiyet kimliği hem de mekân aracılığıyla kadının hareketliliğinin sınırlanmasının, bazı kültürel bağlamlarda kadının alta sıralanmışlığının önemli bir aracı olduğunu belirtmektedir.

Kadın ve erkek yaşamının mekânsallığının en önemli görünüşlerinden biri, özel alan ve kamusal alan arasındaki toplumsal ve kültürel ayrımdır. Böylece mekânın inşa sürecinde önemli bir yer tutan ataerkil ve kapitalist ilişkilerin eklenmesi çerçevesinde, kadını özel alanda tutma girişimi, özellikle mekân aracılığıyla kadının toplumsal cinsiyet rol ve ilişkilerinin kontrolünü sağlama amacını taşımaktadır (Massey, 1994: 179). Bu anlamda özel alan ve kamusal alan ayrımı, baskı ve güç ilişkilerinin de bir göstergesi olmaktadır.

Cinsiyete dayalı işbölümü temelinde kadın ev merkezli, “anne” ve “eş” rolleri çerçevesinde ev işleri ile çocuk ve yaşlı bakımından sorumlu olarak tanımlanarak yeniden üretim alanında yer almaktadır. Erkek ise iş merkezli, ev dışında ücretli emek sahibi olması nedeniyle “aile ücreti” kazanan, “evin geçindiricisi” ve aile reisi olarak kabul edilmektedir. Aile ücretine dayalı kadının bağımlılığı ve aile içi şiddet, aile ideolojisi tarafından meşrulaştırılmakta ve aynı zamanda aile içi güç ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Bu anlamda geleneksel aile ilişkilerinden bağımsız olarak ele alınmayan kadınla özdeşleşen özel alanın, mekânsal temsilini konut ve çevresi oluşturmaktadır. Evin dışında kalan çarşı, işyerleri, meydanlar, sokaklar ve benzeri mekânlar ise kamusal alanı temsil etmektedir. Mackenzie’ye (2002: 251) göre, kadınların alanı olarak tasarlanan özel alan ev, coğrafi olarak erkeklerin kamusal çalışma alanlarından ayrılarak, yeniden üretim için planlanmış ve düzenlenmiş, ‘kadınların alanı’ olarak tanımlanarak belli toplumsal çevrelerce yönlendirilmiş ve sınırlandırılmıştır.”

Cinsiyet ilişkilerine göre belirlenen bu ayrımada kadının bağımsız bir birey olarak düşünülmemesi, özel alanda, ev ve aile ile özdeşleştirilmesi, kentle kurduğu ilişkiyi, mekânları kullanımını, kentteki hareketliliğini etkilemektedir. Günlük yaşamda kadınların tek başına bir restoranda yemek yemeleri, tek başına sinemaya gitmeleri ya da şehirlerarası yolculuk etmeleri, erkeklere göre oldukça az rastlanır bir durumdur. Kadının tanımlandığı toplumsal konumun mekânsal bir örneği olarak “aile salonu” gösterilebilir. Kamusal mekânlar olarak bazı restoranlarda aileler için, aslında kadınlar için ayrılmış, “aile salonu” olarak tanımlanan bir alan bulunmaktadır. Bu ayrı alanlar genellikle restoranın arka tarafında, alt veya üst katında bulunmaktadır. Toplumsal etkileşimi kısıtlayan aile salonları, kamusal alanda kadınları yeniden özel alan içinde tanımlayan mekânsal göstergelerden biridir. Bu anlamda aile, kadın anlamına gelmekte ve ‘aile salonu’nun bulunması, o mekâna kadınların da girebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla kadınların kamusal alanda da nerede bulunup, nerede bulunmayacağına ataerkil otorite karar vermektedir.

Kentsel mekânlarda erkek egemenliğinin kurulmasına ve korunmasına neden olan en önemli unsurlardan biri erkek şiddeti olmaktadır. Fiziksel, cinsel ve sözlü şiddet tehdidi, cinsiyet ayrımcılığı ve kadının kamusal alandan dışlanarak özel alanda tutulma çabasında en etkili rolü oynamaktadır. Ataerkilliğin en güçlü göstergelerinden biri olarak aile içi ve toplumsal şiddetin yaygınlığı, kent yaşamının her alanında kadınların hangi mekânları kullanıp hangilerini kullanamayacağını belirlenmesinde önemli bir etken olmaktadır. Atauz (2004), kadınlar için mekân kullanımının temel sınırlayıcılarından birinin, erkek şiddetine olanak verebilecek yerlerden sakınmak düşüncesi olduğunu belirtmektedir. Örneğin kentin açık kamusal alanları kapsamında tanımlanan parklar, özellikle kadın ve çocuklara yönelik alanlar olarak görülmesine rağmen bazı sınırlamalar içermektedir. Bu mekânlarda kadın, çok fazla yalnız kalmadan, çocuk veya diğer kadınlarla birlikte yer alarak, temelde bir aile üyesi olarak bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca zaman açısından parkların kullanımı bütün günü kapsamamaktadır. Özellikle gündüz saatlerinde parklarda bulunmak ve çok uzun süre vakit geçirmemek kadınlar için kabul edilen kamusal alanı kullanım biçimini göstermektedir.

Cinsiyete dayalı ayrışan, erkeklerin mekânlarının kamusal ve ekonomik, kadınların mekânlarının ise toplumsal ve özel olarak nitelendiği kamusal ve özel alan karşıtlığı, modern kapitalist toplumların temelinde yer almakta ve bu karşıtlık, kentin planlanması ve tasarımı ile güçlendirilmektedir (Mackenzie, 2002: 260). Özel ve kamusal alan ayrımına dayalı olarak, kadınların daha az mekân işgal ettikleri, daha az kaynağa ulaşabildikleri, daha az yolculuk yaptıkları ve daha fazla mekânsal sınırlamalarla karşılaştıkları bilgileri, feminist coğrafyacıların çözümlemeleri ile ortaya konmuştur (Mackenzie, 2002: 258).

FEMİNİST COĞRAFYA YAKLAŞIMLARI

Feminist coğrafya, örgütlenmiş coğrafya disiplini içerisinde kadınların varlığının uzun zamandır ihmal edildiği araştırma gündeminden dışlanmasını göstermesiyle ortaya çıkmış ve ilk kez görülmeye başladığı 1970’li yılların ortalarında itibaren radikal bir görüş olmuştur (Peet, 1998: 247).

Feminist coğrafyanın tarihsel gelişimi, çalışma konularının da farklılaşmasını içermektedir. 1970’li yılların ortalarından sonlarına kadar, ‘kadınların coğrafyası’ bakış açısının gelişimi, feminist coğrafyacılar için kadınların görünür kılınmasını sağlayan önemli bir aşama olmuştur. Bu yaklaşım ile iki ana nokta vurgulanmıştır: Birincisi, kadınların deneyimlerinin ve algılamalarının erkeğinkilerden farklı olması, ikincisi ise kadınların ücretli işten hizmetlere kadar uzanan imkânlar alanına ulaşmasının kısıtlanmasıdır (Johnston vd., 2000: 259-260). Kuramsal olarak liberal feminizmden etkilendiği belirtilen bu bakış açısının coğrafi çalışmalarının odağını, mesafe sınırlamalarının ve mekânsal ayırımın çözümlemesi oluşturmaktadır (Dikshit, 2004: 267).

‘Sosyalist feminist coğrafya’nın bakış açısının ağırlıklı olarak benimsendiği 1980’li yıllarda, kapitalizm, ataerkillik, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve coğrafya arasındaki karşılıklı bağımlılık, Marksist kategori ve kuram ile açıklanmaktadır (Johnston vd., 2000: 261). Sosyalist feminist coğrafyacılar, kentsel ve bölgesel ölçeklerde çalışmakta ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin, farklı yerlerde görülen farklı biçimlerine ve yerel ekonomik değişimleri yansıttığına dikkat çekmektedirler.

1980’lerin son yıllarından itibaren birçok feminist coğrafyacı toplumsal cinsiyet ve sınıf sistemlerinin dışındaki konularla ilgilenmeye başlamışlardır. Bu süreçte gelişen ‘farklılıkların feminist coğrafyaları’ bakış açısı, toplumsal cinsiyet kategorisini kadın ve erkek ikiliğinden çıkararak genişletilmesini ve feminist coğrafyacıların geniş bir kuramsal alan çizmelerini sağlamıştır (Johnston vd., 2000: 261).

Feminist coğrafyacılar, mekânların, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin inşa edilme ve anlaşılma yollarını gösterdiğini ileri sürmektedir. Bu sürecin çözülmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin toplumsal değişim aracılığıyla sona erdirilmesini amaçlayan bir proje olarak kabul edilmektedir (Peet, 1998: 270). Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin mekânsal olarak nasıl örgütlendiğinin incelenme sürecinde, genelde feminist coğrafya, özelde ise sosyalist feminist coğrafyacılar, ataerkillik ve kapitalist ilişkiler ile toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin nasıl inşa edildiğinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadırlar.

MEKÂNSAL SINIRLAR VE FARKLILAŞAN KADIN DENEYİMLERİ

Toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında kentin görünen ve görünmeyen mekânsal sınırlar içerdiğini belirten Miranne ve Young (2000: 7) bu sınırların, kadınların kentteki yaşamlarının anlaşılmasında güçlü bir araç olduğunu ifade etmektedir. Sınır kavramı, bir yandan toplumsal ilişkiler tarafından üretilen kentsel mekânın çözülmesini sağlarken diğer yandan toplumsal ilişkilerin kent içinde nasıl farklı mekânsal oluşumlara yol açtığının yorumlanmasını sağlamaktadır.

Kentte mekânsal sınırlarla birlikte bu mekâna kimlerin ait, kimlerin ait olmadığı da belirlenmektedir. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, görünen ve görünmeyen sınırlar aracılığıyla kentsel mekânda örgütlenmekte ve bu süreçte ataerkillik ve kapitalist ilişkiler önemli rol oynamaktadır. Kentsel mekân, kadın ve erkeğin alanlarını belirleyerek farklılaşmış toplumsal cinsiyet rollerini, hem yansıtmakta hem de güçlendirmektedir.

Feminist coğrafyacılar kentsel alanlarda kadınların faaliyetleri, deneyimleri ve ezilmelerinin doğasını çözümleyen çalışmalar yapmışlardır. Kentsel çevrede kadınların yaşamları ve faaliyet biçimleri, mekânsal yapı ve çevresel değişimler ile karşılıklı etkileşim halinde bulunmaktadır. Bir taraftan toplumsal cinsiyet ilişkileri kentsel çevreler yaratmakta, yeniden üretmekte ve değiştirmekte,

diğer taraftan, kentsel çevrede oluşan dönüşümler, toplumsal ilişkileri yansıtmakta, yeniden üretmekte ve değiştirmektedir (Little vd., 1988: 12).

Kentsel çevre ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiye yönelik olarak yapılan çalışmalar, kadınların ve erkeklerin kentte deneyimlerinin farklı olduğunu ve bu farklılıkların ağırlıklı olarak eşitsizlik ilişkilerinde odaklandığını göstermektedir (Miranne ve Young, 2000: 1-2). Kentsel mekânın sınırlar aracılığıyla cinsiyetçi ve eşitsiz bir şekilde örgütlenmesi, aynı zamanda kadınlar arasında var olan sınıfsal farklılıkların da mekânsal olarak temsil edilmesine imkân tanımaktadır.

Ataerkil ve kapitalist ilişkiler aracılığıyla inşa edilen kent yaşamında konut alanları, tüketim mekânları ve ulaşım sistemleri, kadının kent yaşamıyla olan ilişkisini etkileyen mekânsal pratikleri ve sınırları içermektedir. Birçok dünya ülkesinde olduğu gibi, Türkiye’de de 1980 sonrasında uygulanmaya başlanan neo-liberal ekonomi politikalarıyla birlikte uydu kentler, alışveriş merkezleri ve ulaşım sistemleri, sermayenin yeni yatırım alanlarının önemli göstergeleri olmaktadır.

Uydu kentler, 1990’lı yıllardan itibaren büyük şehirlerde kentin gelişim yönünde, merkezden uzak alanlarda oluşmaya başlayan konut yerleşimleri olarak belirli gelir gruplarına göre inşa edilmektedir. Ankara ve İstanbul’da yapılan çalışmalar, kentin dışında yeni yaşam mekânları olarak tasarlanan uydu kentlerin, orta ve üst sınıf ailelerin taleplerini karşılayacak nitelikte kurulduğunu belirtmektedir (Ayata, 2002; Kurtuluş, 2005; Öncü, 2005). Bu konut yerleşimleri, sınırları fiziksel olarak belirlenmiş, güvenli ve korunaklı siteler olarak kent merkezinde görülen sokakların temizlik ve bakım yetersizliği, trafik problemi gibi kentsel karmaşadan ve yabancılarla temasın tehlikeli olduğu kent yaşamından uzaklaşmayı mümkün hale getirmektedir. Uydu kent konut yerleşimlerinde kurulan “yeni ve düzenli kent ortamında ... ‘sokak hayatı’ etkin bir biçimde dışarıda bırakılmış olmaktadır” (Ayata, 2002: 42). Belirli bir bölge içinde spor alanları, bahçe ve parklar, çocuk oyun alanları gibi eğlenme ve dinlenme mekânlarının ihtiyaç duyulan faaliyetleri karşılanmasıyla, bu konut alanları aileler için, özellikle kadın ve çocuklar için ideal alanlar olarak sunulmaktadır.

Uydu kent yerleşimlerinde konutlar, genellikle kent merkezinde bulunan ücretli iş alanlarından toplumsal ve mekânsal olarak ayrılmaktadır. Mackenzie’ye göre, evlerin tasarımı bütün zamanını ev yaşamına ayıran bir kişiyi varsaymaktadır. Bu durum, çalışan ve tek başına yaşayan kadınlar üzerinde bir baskı oluşturmaktadır. Ücretli işlerin örgütlenmesi ve yer seçimi ise çalışanların evle ilgili en az sorumluluğa sahip olduklarını varsaymaktadır. Böylece kadınlar için tanımlanan özel alan, onların kamusal alana girmelerini sınırlayan unsurlar arasında yer almaktadır (Mackenzie, 2002: 254).

Feminist coğrafya çalışmalarında kapitalist toplumlarda bu ayrımın, işçilerin günlük yeniden üretiminin sağlanması ve geleneksel toplumsal cinsiyet ilişkilerinin gelişmesi ve sürekliliği için önemli olduğu görülmüştür. Uydu kent yerleşimlerinde ev kadınları olarak kadınların soyutlanması, hükümet politikaları ile aileler ve sendikalarındaki erkek iktidarının birlikte yarattığı etki sonucunda ortaya çıkmaktadır (Mackenzie ve Rose, 1983 aktaran Johnston vd., 2000: 261). Örneğin, uydu kent konutlarında yaşayan, çalışan ya da çalışmayan kadınların, gündelikçi veya yatılı olarak yine bir kadını ev işlerine yardımcı tutması sıkça görülen bir durumdur. Bu konut yerleşimleri, sınıf ilişkilerini yeniden üreten mekânlar olmasının yanında, kadınların geleneksel cinsiyet rol ve ilişkilerinin mekânsal olarak özel alanda kontrol edilmesini gerçekleştirme amacına hizmet etmektedir.

Uydu kentlere benzer bir biçimde, alışveriş merkezleri de kadının kentle ilişkisini etkileyen ve sınırlayan nitelikler içermektedir. Öncelikle büyük şehirlerde açılmaya başlayan alışveriş merkezlerinin, özellikle kent arterlerinde ve uydu kent konut yerleşimleriyle ilişkili olarak orta ve üst gelir gruplarının ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla inşa edildiği görülmektedir.

Kent merkezinde pasajlar, dükkânlar ve mağazalar gibi alışveriş mekânları, kamusal alanda sosyal yaşamla bütünleşmiş bir şekilde yer almaktadır. Fakat kamusal alanlar, trafik sıkışıklığı, yaya alanları ve altyapı eksikliğini, sokak suçlarının riskleri, düzensiz ve bakımsız sokakları içermektedir (Erkip, 2005; Birol, 2005). Buna karşın alışveriş merkezleri, tüketim faaliyetleri için düzenli, temiz, konforlu ve korunaklı, kapalı bir ortam sağlamaktadır. Bu mekânların sokakların risk ve tehlikelerinden uzak olması, güvenlik sağlaması gibi fiziksel ve toplumsal şartlara sahip olması, kullanıcıları tarafından tercih edilmesinin öncelikli nedenleri arasında gösterilmektedir (Erkip, 2005: 96).

Tüketim odaklı tasarlanan, aydınlatma ve klima aracılığıyla zamandan bağımsız bir çevre oluşturan bu merkezler, kafe, restoran, sinema gibi yerler aracılığıyla diğer sosyal faaliyetleri de içermektedir. Yırtıcı'ya (2005: 107) göre, büyük alışveriş merkezlerinde insanlar tarafından sadece ürünlerin ve hizmetlerin tüketilmesi değil aynı zamanda bu merkezlerde yer alan sinema, yemek, çeşitli oyunlar gibi eğlence imkânlarının da tüketilmesi sağlanmaktadır. Böylece “gerçek tüketimle boş zamanın değerlendirme aracı olan eğlence tüketimi” birbirine karışmaktadır.

Fisher ve Karger (1997: 26) alışveriş merkezlerinde, kamusal yaşamın özel alanlar olarak paketlenmiş olduğunu belirtmektedir. Bu kapalı mekânlar, dışarıda mümkün olmayan bir ölçüde güvenlik, gözetim, yaya akışı ve iklim kontrolü sağlamaktadır. Sokak veya caddelere benzetilen koridor ve düzenlemelerle, yeme-içme gibi faaliyetlerle kent merkezindeki kamusal alanların fiziksel ve toplumsal karakteristiklerini taklit eden alışveriş merkezleri, yeni kamusal alanlar olarak sunulmaktadır. Oysa alışveriş merkezleri, “gerçek kent mekânındaki işlevsel/biçimsel çeşitlilik ve seçenekli mekân organizasyonu”na izin vermeyerek kullanıcıya yalnızca tüketime yönlendirilmiş “yeni bir toplumsal yaşantı modeli” sunmaktadır (Birol, 2005: 426). Yeni tüketim tarzının mekânı olan alışveriş merkezlerinin ürettiği yeni mekânsal pratikler, bu merkezlerin müşterileri olan çocuklar ve yaşlıların yanı sıra özellikle kadınları etkilemektedir.

Uydu kentlerde tüketim ve kadın kimliğinin “yeni biçimlerde ve koşullarda birbirinin içine geçme eğilimi” gösterdiğini ifade eden Ayata (2002: 47), alışveriş merkezlerinde kadınların ağırlığının arttığını, hem müşterilerin hem de satış elamanlarının çoğunluğunun kadın olduğunu belirtmektedir. Bu ortamlarda kendilerini oldukça rahat hisseden kadınlar, “kentte muhtemelen üzerlerinde hissettikleri erkek bakışlarından rahatsız olmadan daha uzun süre dolaşp vitrinlere bakabilmekte”, bu anlamda yeni alışveriş merkezleri kamuya açık alanlarda kadınların üzerindeki yasaklar ve kısıtlamaların en fazla gevşediği mekânlar olarak” görülebilmektedir (Ayata, 2002: 48).

Tüketim odaklı tasarlanan alışveriş merkezleri, alışveriş faaliyetini kentsel bağlamdan ayıran ve homojenliğe indirgeyen ‘özel alanlar’ olarak kabul edilmektedir (Fisher ve Karger, 1997: 25). Bu anlamda kadının sorumlu olduğu evin her türlü ihtiyacını karşılayabileceği ve çocuklarla ilgili birçok faaliyeti gerçekleştirebileceği bir yer olan alışveriş merkezleri, kadınların kentle ilişkisinin sınırlandırılmasına hatta kopmasına hizmet etmekte ve kadınları ‘tüketici’ konumuna indirgemektedir.

Kentin mekânsal örgütlenmesine bağlı olarak kent yaşamına katılımı etkileyen bir diğer önemli unsur ise ulaşım sistemleridir. Kadınların kenti erkeklerden farklı olarak işe gidip gelme, çocuk bakımıyla ilgili faaliyetler, evin ihtiyaçları için alış-veriş gibi daha yoğun ve daha geniş işlevler bakımından kullanmaları, ulaşım biçimlerini de etkilemektedir (Wekerle, 1984: 11).

Kadınların ulaşım deneyimlerini ele alan çalışmalar, yaş, çalışma durumu, evli, bekâr veya anne olmasının, ehliyet sahibi olup olmadığının ve ikamet ettiği yer mesafesinin kadınların yolculuk modellerinde önemli faktörler olduğunu belirtmektedir (Brennan, 1996). Kadınların erkeklerden farklı olarak çocukların, yaşlıların, işin sorumlulukları gibi daha fazla hane sorumluluklarına sahip olmasıyla

ilişkili olarak erkeklerden daha az mesafe kat ettikleri, çok sayıda kısa yolculuklar yaptıkları gözlenmektedir (Jeff ve McElroy, 1996).

Çok sayıda kısa yolculukları tanımlayan ‘zincirleme yolculuk’ modelleri, kadınların seyahat saatlerini, biçimini ve güzergâhını etkilemektedir (Jeff ve McElroy, 1996). İş ve iş dışında zincirleme yolculuk yapma gerekliliği, çocuk bakımı, çocukları okula götürüp-getirme, market alışverişi gibi ulaşımın amacına bağlı olarak belirlenmektedir (Bianco ve Lawson, 1996: 5).

Ayrıca günlük faaliyetler ve yolculuk modelleri, kadınlar arasında ikamet ettiği yer ve sosyo-ekonomik faktörlere göre farklılaşmaktadır. Düşük gelirli kadınların yolculuk davranış modelinin, uydu kent kadınlarının yolculuk davranış modeliyle çok az benzerlik gösterdiği belirtilmektedir (Brennan, 1996).

Uydu kentlerin kentle bağlantısının kurulmasında toplu taşıma yetersiz kalmakta, özel araba sahipliği gerekli kılınmaktadır. Kadınların özel araba sahipliği ve kullanımının erkeklerle göre düşük düzeylerde olduğu görülmektedir. Bu anlamda kadınların hareketliliği açısından özel araba öncelikli ulaşım anlayışı sorun yaratmaktadır. Oysa kadınların, erkeklerden daha sık, daha fazla nedenle ve daha çok yaya ve toplu taşıma bağlı olarak yolculuk ettiği belirtilmektedir. (Brennan, 1996). Özellikle raylı sistem, güvenli bir ulaşım aracı olarak birçok kadının kamusal hayata katılımını kolaylaştırmaktadır. Türkiye’de ise özel araba öncelikli ulaşım anlayışının yaygın olarak görüldüğü ve raylı sistem toplu taşımacılığın büyük şehirlerden başlayarak kent yaşamına katılımının çok uzun süre ertelendiği söylenebilir.

Fiziksel ve cinsel şiddet tehdidiyle ilişki bir şekilde, çevrenin güvenli olup olmamasına, karanlığa ve yalnız yolculuk etmeye bağlı olarak kadınlar yolculuk biçimini değiştirebilmekte, hareketlerini ve faaliyetlerini sınırlamaktadır. Özellikle geceleri kadınlar şiddet tehdidi ile güvenliklerini ön plana almakta örneğin bazı sokaklarda yürümekten kaçınılmaktadırlar.

SONUÇ

Ataerkil ve kapitalist ilişkiler bağlamında tanımlanan özel alan ve kamusal alan ayrımı, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yansıtmakta, etkilemekte ve üretmektedir. Bu ayrımın mekânsal temsillerini içeren kentin örgütlenme biçimleri, görünen ve görünmeyen sınırlarla kadının hareketliliğini kontrol etmektedir. Bu anlamda kadınların kentle ilişkisi, mekânsal pratikler ve deneyimler bakımından erkeklerinkinden farklılaşmaktadır. Kadının ev ve aile ile özdeşleştirilmesi, aile içi ve toplumsal şiddetin yaygınlığı, kadının kent yaşamına katılımının kısıtlanmasında en etkili rolü oynamaktadır.

Sermayenin yeni yatırım alanları da kadını özel alanda tutma girişimine hizmet etmekte, toplumsal cinsiyet rol ve ilişkilerini yeniden üretmekte ve güçlendirmektedir. Kentin dışında inşa edilen uydu kentler ve bu konut yerleşimleriyle ilişkili alışveriş merkezleri, kadınları kent yaşamından dışlayan, kapalı bir çevre yaratmaktadır. Harvey (1997: 250), mesafenin insan etkileşimi için bir engel ve aynı zamanda ona karşı bir savunma olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda kentin mekânsal ayrışması sınıfsal farklılıkları temsil etmekte ve kadınlar arasında da sınırlar oluşturmaktadır.

Kent yaşamına katılımı etkileyen en önemli unsurlardan biri de ulaşım sistemleri olmaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı olarak kadınların erkeklerden farklı sorumluluk ve faaliyetlere sahip olması, onların farklı yolculuk gereksinimlerini ortaya çıkarmaktadır. Kent içi ulaşımında, özel araba sahipliği ve kullanımını gerektiren kent planlamasıyla, kadınların en çok kullandığı ulaşım sistemlerinden olan toplu taşıma araçlarının özellikle raylı sistemlerin yetersiz kalması, kadınların

kentte hareketliliğini zorlaştırmaktadır. Ayrıca taşıt trafiğine öncelik tanıyan düzenlemeler, yaya alanlarının daralmasıyla birlikte kadınların kenti kullanım imkânlarını kısıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Atauz A. (2004). “Toplumsal Cinsiyet, Mekân ve Kentler”, *Mimarist Dergisi*, (4): 54-58.
- Ayata, S. (2002). “Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı”, D. Kandiyoti ve A. Saktanber (Der.) *Kültür Fragmanları*: 37-56. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bianco, M. ve Lawson, C. (1996). “Trip-Chaining, Childcare, and Personal Safety: Critical Issues in Women's Travel Behavior”, *Women's Travel Issues Second National Conference*, Baltimore, Maryland.
- Biröl, G. (2005) Çağdaş Alışveriş Merkezlerinde Kent Dokusunun Yeniden Yorumlanması”, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 20 (4): 421-427.
- Braun, F. (2001) “The Communication of Gender in Turkish”, M. Hellinger ve H. Bubmann (Der) *Gender Across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men Vol I*, Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Brennan, T. L. (1996). “An Analysis of Trip Behaviour Patterns of Women in Developing Countries: A Case Study of Puebla, Mexico”, *Women's Travel Issues Second National Conference*, Baltimore, Maryland.
- Dikshit, D. R. (2004) *Geographical Thought: A Contextual History of Ideas*, New Delhi: Prentice-Hall of India.
- Erkip, F. (2005) “The Rise of the Shopping Mall in Turkey: The Use and Appeal of a Mall in Ankara”, *Cities*, 22 (2): 89-108.
- Fisher, R. ve Karger, H. (1997) “Social Work in a Private World”, *Social Work and Community in a Private World: Getting Out in Public*, Longman.
- Gottdiener, M. (1993) “A Marx for Our Time: Henri Lefebvre and The Production of Space”, *Sociological Theory - A Journal of the American Sociological Association*, March, 11 (1): 129-134.
- Harvey, D. (1997) *Postmodernliğin Durumu*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Jeff, G. J. ve McElroy, R. (1996). “Women's Travel: Consequences and Opportunities”, *Women's Travel Issues Second National Conference*, Baltimore, Maryland.
- Johnston, R.J., Gregory, D., Pratt, G. ve Watts, M. (2000). “Feminist Geographies”, *The Dictionary of Human Geography*: 259-262. Oxford: Blackwell.
- Kurtuluş, H. (2005). (Der.) *İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Lefebvre, H. (1991) *Production of Space*, Cambridge: Blackwell.
- Little, J., Peake, L. ve Richardson, P. (1988). *Women in Cities: Gender and The Urban Environment*, New York: Macmillan
- Mackenzie, S. (2002). “Kentte Kadınlar”, B. Duru ve A. Alkan (Der.) *20. Yüzyıl Kenti*: 249-283. Ankara: İmge Kitabevi.

Massey, D. (1985). “New Direction in Space”, Gregory, D. ve Urry, J. (Der.) *Social Relations and Spatial Structures*: 9-19. London: Macmillan,

Massey, D. (1994). *Space Place and Gender*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Miranne, K. B. ve Young, A. H. (2000) *Gendering The City: Women, Boundaries and Visions of Urban Life*, New York: Rowman and Littlefield Publishers.

Niranjana, S. (2001). *Gender and Space, Femininity, Sexualization and The Female Body*, London: Sage Publications.

Öncü, A. (2005). “ ‘İdealinizdeki Ev’ Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul’a Ulaştı”, Ayşe Öncü ve Petra Weyland (Der.) *Mekân, Kültür ve İktidar*: 85-103. İstanbul: İletişim Yayınları.

Peet, R. (1998). *Modern Geographical Thought*, Oxford: Blackwell.

Wekerle, G. R. (1984). “A Woman’s Place is in the City”, *Antipode*, 16 (3): 11-19.

Yırtıcı, H. (2005). *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

KADIN YOKSULLUĞUNA KARŞI GELİŞTİRİLEN POLİTİKALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Elif YÜCEBAŞ*, Şermin ATAK**

ÖZET

Yoksulluk kavramı son yıllarda tartışılmakla birlikte tanımlanmasında görece farklılıklar bulunmaktadır. Bunun nedeni yoksulluğun tanımlanmasında kullanılan ölçütlerin ulusal ve uluslararası arenada değişiklik göstermesidir. Yoksulluk tanımlamaları farklı olsa da temelde ortak olan toplumun tüm kesimlerinin yoksulluktan etkilenmesidir. Bununla birlikte toplumsal cinsiyet eşitsizliği dikkate alındığında kadınlar yoksulluktan daha fazla etkilenen gruplar içerisinde yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında günümüzde kadın yoksulluğu bir kavram olarak ortaya konulmaktadır.

Kadın yoksulluğu hem kadınların istihdam edilmesi, eğitim ve sağlık ihtiyaçlarının giderilmesi noktalarında ortaya çıkmakta hem de kadınların var olan kaynaklara ulaşmasını güçleştirmektedir. Kadın yoksulluğunu azaltmak adına merkezi yönetimin, yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının sorumlulukları bulunmaktadır.

Bu çalışmada literatür taraması, kurumsal verilerin incelenmesi ve görüşme yöntemi esas alınarak, ulusal ve yerel ölçekte toplumsal cinsiyet olarak kadın yoksulluğuna ilişkin durum tespiti yapılacak ve kadın yoksulluğunu azaltmak adına geliştirilen politikaların kadınların hayatını nasıl etkilediği değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu, Yoksullukla Mücadele Politikaları

EVALUATION OF POLICIES DEVELOPED AGAINST WOMAN POVERTY

ABSTRACT

Poverty management has been discussed recently and there are differences in defining the relative concept of poverty. This is because the criteria used for defining poverty are showing modifications in the national and international arenas. Although poverty definitions are different, basically all sectors of the society are being affected by the poverty. However, when gender discrimination in the society is considered, women are more vulnerable to the effects of poverty in the society. When considered in this respect, women's poverty is put forward today as a concept.

Women poverty show itself during their employment, education and health treatments. This makes women reaching existing resources and emerging endpoints difficult. In reducing woman poverty, the central government, local governments and NGOs have responsibilities.

In this study, the literature scanning, conversation analysis method based on corporate data, gender relating to the national and local scale, woman poverty in due diligence on behalf of policies that reduce women's poverty and how women are affected will be evaluated.

Keywords: Poverty, Women's poverty, Poverty Alleviation Policies

*Öğr.Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir Meslek Yüksek Okulu Yerel Yönetimler Programı

**Yrd.Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü

GİRİŞ

Yoksulluk toplumsal bir sorun olmakla birlikte hem ulusal hem de uluslar arası alanda yaşanan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluk konusundaki çalışmalar yoksulluğun tek bir tanımının olmadığını göstermiştir. Bununla birlikte göreceli de olsa yoksulluğu tarif edebilmek ya da betimleyebilmek mümkündür. Mutlak ve görece yoksulluk ayırımı da dikkate alındığında özellikle göreceli yoksullukta yoksulluğun betimlenmesi daha da farklılaşmaktadır. Bu durum yine de yoksulluğun betimlenmesinde ortak noktaların belirginleşmesini engellemektedir. Yoksulluğun tanımlanmasındaki bir başka durum ise yoksul olanların ya da olmayanların yoksulluk tanımlarındaki farklılaşmadır ki bu da konunun çok boyutlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Yoksulluğun farklı boyutları, yoksulluğun çeşitli biçimlerde ifade edilmesine imkan vermektedir. Yoksulluk öncelikle gelir ve sürdürülebilir bir geçim sağlamaya yetecek üretim kaynaklarının yokluğu olarak ifade edilmektedir. Buna göre; açlık ve yetersiz beslenme; sağlıklı olmama; eğitim ve diğer temel hizmetlere ulaşamama veya sınırlı ulaşma; hastalık ve buna bağlı olarak ölümlerin artması; evsizlik ve yetersiz barınma koşulları; güvenli olmayan çevre koşulları ile sosyal ayırım ve dışlama olarak tanımlanabileceği gibi, yoksulluk aynı zamanda karar alma süreçlerine ve ekonomik, sosyal ve kültürel yaşama katılımdan yoksun olma olarak da tanımlanmaktadır(T.C Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008:3).

Türkiye İstatistik Kurumu'na(TÜİK) göre yoksulluk, insanların temel gereksinimlerini karşılayamama durumudur. Yoksulluğu iki türlü tanımlamak olasıdır. Bunlardan dar anlamda yoksulluk; açlıktan ölme ve barınacak yeri olmama durumu iken, geniş anlamda yoksulluk; gıda, giyim ve barınma gibi olanakları yaşamlarını devam ettirmeye yettiği halde toplumun genel düzeyinin gerisinde kalmayı ifade eder. Böylece TÜİK yoksulluğun göreceli ve mutlak tanımlarına yer vermiştir. (TÜİK, 2008:32).

Yoksulluk kavramı toplumsal cinsiyet bağlamında ele alındığında da karşımıza kadın yoksulluğu kavramı çıkmaktadır. Yoksulluk olgusu toplumun her kesiminde hissedilse de özellikle de kadınlar erkeklere göre yoksulluktan daha fazla etkilenmektedir. Özellikle de bu durum kadınların eğitiminde, işgücüne katılımında ve istihdam edilmesi noktalarında gerçekleşmektedir.

20. yüzyılın ikinci yarısında yoksulluk olgusu uluslar arası alanda önemli bir konu haline gelmiş ve yoksullukla mücadele politikalarında hem ulusların hem de uluslar arası örgütlerin sorumluluklarının olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda tüm dünyada yoksullukla mücadele politikaları oluşturulmuş çeşitli kurum ve kuruluşlar yüklenmişlerdir.

Türkiye’de de yoksullukla ve daha da özelde kadın yoksulluğuna ilişkin politikaların yürütülmesinde birçok kurum ve kuruluş görev almaktadır. Türkiye’de kadın yoksulluğu kavramının nasıl betimlendiği ve nasıl tanımlandığını incelemek, konuya yönelik getirilebilecek çözüm yöntemleri olan uygulamaları ve sonuçlarını anlamlandırabilmek açısından önem taşımaktadır. Buna bağlı olarak İzmir Konak ve Buca ilçelerinde kadın yoksulluğunu azaltmaya yönelik politikaları yürüten kurum ve kuruluş temsilcileriyle derinlemesine görüşme yapılmış ve kadın yoksulluğu konusundaki betimlemeleri ve uygulanan politikalar konusundaki görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Görüşme yapılan kişiler alanlarında uzman olarak tanımlayabileceğimiz ve temsil niteliği olan kişilerdir. Buca Belediyesi Meclis Üyesi, Kadın Haklarını Koruma Derneği İzmir Şube Başkanı, Konak Belediyesi Sosyal Yardım İşleri Müdürü, Konak Kaymakamlığı İlçe Yazı İşleri Müdürü, Konak İlçesi Mithat Paşa Mahallesi Muhtarı ve İzmir İli Konak İlçesi Ulubatlı Mahallesi Muhtarı ile görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan kişilerin seçilmesinde Muhtarlık kurumu ve muhtarların yoksulluğun azaltılması konusunda tespit ve dağıtımların düzenli yapılması ile ilgili görevlerinin yanında bu konuda daha

fazla bir şeyler yapma isteği bulunmaktadır. Mahalle muhtarlarını temsilen seçilen kişiler muhtarlık federasyon ve derneklerinde üst düzey görev almış muhtarlarımız arasında yer almaktadırlar. Buna bağlı olarak görüşleri Konak ilçesini de aşabilecek niteliktedir. Ayrıca Mithatpaşa gelir düzeyi daha yüksek bir mahalle Ulubatlı ise gelir düzeyi düşük bir mahalledir; buna bağlı olarak bu konu da çalışmaya yansıtılmıştır. Bunun dışında Belediyeler ve merkezi idarenin taşra teşkilatı olarak kaymakamlıklar yoksulluğun azaltılması konusunda çalışmalar yürütürken bu konuda görevlendirdikleri bürokratlar ile çalışmalarına yön vermektedirler. Aynı zamanda bu durum bürokratların görev tanımında yer almaktadır. Meclis üyesi ve sivil toplum kuruluşu temsilcileri de özellikle kadınlar için politika üretenler ve uygulayanlar arasından seçilmiştir. Aşağıda yer alan genel nitelikli sorular derinlemesine görüşme yapmak için hazırlanmıştır ve tüm kurum ve kuruluş temsilcilerine aynı sorular sorulmuştur;

- Yoksulluk biçimleri içerisinde sizce kadın yoksulluğu nedir?
- Kadın yoksulluğunu azaltmak için uygulanan politikalar en çok neye odaklanıyor?
- Kadın yoksulluğunu azaltmak için uygulanan politikaların başarısını değerlendirebilir misiniz?

Sorulan bu sorular çerçevesinde çalışmanın amacı, kadın yoksulluğuna ilişkin politika yürütücülerinin bu soruna bakış açılarına değerlendirmek ve kadın yoksulluğuna ilişkin ne gibi politikaların gerçekleştirildiğini saptamaktır.

KADIN YOKSULLUĞU

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoksulluk olgusu içerisinde kadın yoksulluğu kavramı irdelenmeye başlanmıştır. Özellikle de 1995 yılında 4. Dünya Kadın Konferansı Eylem Planı'nda yoksulluğun kadınlaşması ifadesine yer verilmiştir. Kadın yoksulluğu, yoksul kadın oranının yoksul erkek oranından daha fazla olması, kadınların yoksulluğu erkeklerden daha şiddetli yaşamaları ve kadın hane halkı reislerinin sayısının artması şeklinde tanımlanmıştır(Kardam ve Yüksel, 2004:46).

Kadın yoksulluğunun ekonomik boyutun gelirden yoksun olan, işsiz olan, hizmet sektöründe düşük statü ve düşük ücretli işlerde çalışan herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmayan, mülk sahibi olmayan kadınları ifade etmektedir. Bununla birlikte kadın yoksulluğunun ekonomik boyutunda ücretsiz aile işçisi olmak, ev eksenli veya ev dışında esnek güvencesiz işlerde çalışmak, en önemli ve en sık görülen yoksullukla başa çıkma stratejilerinden olan ev içi üretim yapmak yer almaktadır. Kadınların evde ekmek, turşu vb. yapmak, hayvanların bakımını, bahçe işlerini üstlenmek gibi yoksulluğun etkisini azaltmaya yönelik faaliyetleri bulunmaktadır.(Uçar, 2011:29).

Kadın yoksulluğuna ilişkin politika yürütücülerinin tanımlamaları farklılaşmaktadır. Şöyle ki, Konak Kaymakamlığı İlçe Yazı İşleri Müdürü M.A. kadın yoksulluğunu şu şekilde betimlemiştir. “Kadın yoksulluğunu iki boyutta değerlendirebileceğimi belirtmek isterim. Bunlardan biri maddi yoksulluk, diğeri manevi yoksulluktur. Maddi yoksulluk ihtiyaçların temini konusudur.” Görüldüğü üzere, yoksulluk tanımlamalarına bakıldığında literatürde maddi ve manevi yoksulluk diye kavramsallaştırma bulunmamaktadır. İzmir İli Konak İlçesi Ulubatlı Mahallesi Muhtarı M.T. ise “kadın yoksulluğunu; kocasından ayrılmış ve çocuklarının bakım sorumluluğu olan kadınların yoksulluğu ile kendi ihtiyaçları açısından yoksul olan kadınların yoksulluğu” olarak betimlemiştir. Konak Belediyesi Sosyal Yardım İşleri Genel Müdürü M.G. kadın yoksulluğunu, “kadınların ekonomik özgürlüklerinin, meslek sahibi ve sosyal güvencelerinin olmaması” şeklinde açıklamıştır.

Kadın Haklarını Koruma Derneği İzmir Şube Başkanı E.D, kadın yoksulluğunu; “kadın yoksulluğunu hem uluslar arası hem de Türkiye açısından değerlendirmek gerekir. Kadınlar dünyadaki

kazancı %10'na, dünya malının ise %1'ine sahip. Sadece Türkiye'de değil dünyada da kadın yoksuldur. Kadınlar mal yoksunudurlar. Türkiye'de de kadınlar mal yoksunudur.”

Kadın yoksulluğunun manevi boyutu yoksul kadının dışlanması ya da dışlanmış hissetmesini betimlemektedir. Buna bağlı olarak kadın yoksulluğu eğitim ve istihdam ile ilişkilidir. Daha az eğitim gören alt sektörlerde istihdam edilen; boşanma, dul kalma ya da eşinin çalışmaması sonucu yoksulluğu aile içerisinde en fazla yaşayanlar kadınlardır. Bu durum kadın yoksulluğunu gözlerimizin önüne sermektedir.

Kadın yoksulluğunun nedenleri şu şekilde belirtilmiştir (Wilson'dan aktaran Dinçoflaz, 2009:54).

1. Kadınların işi gelire dönüştürecek imkânlarının az olması: Bu kadınların evde üstlendikleri yeniden üretim işine yönelik sorumluluklarından kaynaklanmaktadır. Kadınların aktiviteleri erkeğe yardım olarak kavramsallaştırılmakta ve enformel sektör içinde, yeniden üretim rollerinin uzantısı sektörlerde yoğunlaşmaktadır.
2. Gelire sahip olduklarında, kadınların bu geliri karar verme kapasitesine dönüştürmede ya da nasıl kullanılacağına karar vermede zorluk yaşamaktadır.
3. Kadınlar karar aldıklarında kendi kişisel refahlarını geliştirici kararlar almaya daha az meyilli, diğerlerinin refahını geliştirmeye yönelik kararlar almaya daha çok meyillidir. Kadınların bu fedakârlığı onların “doğal” bakıcı ve anne olma davranışlarından ortaya çıkmaktadır ve kadın olmanın anlamı bu şekilde sosyal olarak yapılandırılan bir kavramsallaştırmaya dönüşmektedir.

Kadın Haklarını Koruma Derneği İzmir Şube Başkanı E.D ise, kadın yoksulluğunun sebeplerini, kadınların eğitimsizliği, kadınların istihdamının az olması ve tercih edilmemesi” şeklinde belirtmiştir. Kadın yoksulluğunu betimlerken, kadınların yoksulluğu en fazla hisseden grup olması nedeniyle gelir piramidinde alt sıralarda yer alan kesim olarak tanımlamak mümkün hale gelmektedir.

KADIN YOKSULLUĞUNU AZALTMA POLİTİKALARI

Yoksullukla mücadele politikaları sadece Türkiye'de değil, uluslararası kuruluşlar tarafından da ayrı bir öneme sahiptir. Türkiye, sosyal devlet ilkesi gereğince yoksullukla mücadele politikalarını gerçekleştirmekte ve ihtiyacı olan kimselere sosyal yardımlar yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında çeşitli kurum ve kuruluşların yoksullukla mücadelede sorumluluk sahibini olduğunu görmekteyiz.

Yoksullukla mücadelede temel iki yaklaşım ve aşama mevcuttur. Bunlardan birincisi, sağlanacak sosyal yardımlar ile yoksul kimselerin asgari yaşam düzeylerini temin ederek, yoksulluğun bu kişiler üzerindeki yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak; ikincisi ise, yoksulluğun uzun vadede çözümü veya asgari düzeye indirilmesi; ancak üretken ve kendine yetebilir duruma geçme potansiyeline sahip yoksul nüfusa gerekli imkânların sağlanmasıdır(Odabaşı, 2010:5).

Bu kapsamda ilk aşamada yoksullukla mücadelede sağlanacak sosyal yardımlar, beslenme, barınma, ısınma, giyinme gibi temel ihtiyaçların asgari düzeyde karşılanması sağlanırken, ikinci aşamada ise kişilerin eğitim seviyelerini artırarak istihdam olanakları yaratmaktır. Yoksullukla mücadele konuları toplumsal cinsiyet bağlamında düşünüldüğünde kadın ve erkek eşitliğini ele alsa da, yoksulluktan en fazla etkilenen kadın ve çocuklar olması nedeniyle bu gruba yönelik sosyal yardımlar ayrı bir öneme sahiptir.

Kadın yoksulluğunu azaltmaya yönelik politikalar hem merkezi hem de yerel yönetimlerin sorumluluğundadır. Bu açıdan bakıldığında sosyal yardım hizmetleri merkezi ve yerel yönetimlerin birlikte yürüttükleri hizmetler grubuna girmektedir.

Merkezi yönetim kadın yoksulluğuna ilişkin politikalarını, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kendi bünyesinde oluşturduğu Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü hizmet birimince yürütmektedir. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü ile kadın yoksulluğunu azaltmaya yönelik olarak kadınların istihdam edilmesine ilişkin projeler yürütülmekte ve eğitimler verilmektedir. Sadece Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı değil, Milli Eğitim Bakanlığı¹⁶⁶ ve Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü¹⁶⁷ tarafından da yürütülen kadının istihdam edilmesine ilişkin projeler mevcuttur.

Yerel yönetimlerin kadın yoksulluğunu azaltmaya yönelik sorumluluk alanına bakıldığında, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 14. maddesinde büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 50.000'i geçen belediyelerin, kadınlar ve çocuklar için koruma evleri açacağı belirtilmiştir. Yine Belediye Kanunu'nun 77. maddesinde kadın ve çocuklara, özürllülere, yoksul ve düşkünlere yönelik hizmetlerin yapılmasında beldede dayanışma ve katılımı sağlamak, hizmetlerde etkinlik, tasarruf ve verimliliği artırmak amacıyla gönüllü kişilerin katılımına yönelik programların belediyeler tarafından yerine getirileceği vurgulanmıştır. Bununla birlikte belediyelerin kendi bünyelerinde oluşturduğu meslek edindirme kursları bulunmakta ve kadınların istihdamına yönelik diğer kurum ve kuruluşlar ile projeler yürütmektedirler. Konak İlçesi Mithat Paşa Mahallesi Muhtarı H.B., “Belediyenin KOSGEB ile projesi bulunuyor. 27.000 TL hibe olmak üzere ağırlıklı olarak kadınların kullandığı bir iş kurma kredisi veriliyor. Bu rakam daha sonra artı 70.000 TL daha destek biçiminde oluyor. İki yıl ödemesiz olan bu destek sonra sıfır faiz ve 8 eşit taksitli kredi ile ödeniyor. Bu bana göre çok önemli bir projedir.”

Yerel yönetim birimleri kendi aralarında da kadın yoksulluğunu azaltmaya yönelik olarak işbirliği içerisindeyler. Konak İlçesi Mithat Paşa Mahallesi Muhtarı H.B., “Bizler yoksul ve yardım alması gerekenleri tespit ettiğimizde yardım alabilecekleri kaymakamlık, belediye ve büyükşehir belediyesi gibi yerlerden yardım almalarını sağlamaya çalışıyoruz. İlçe ve il vakıflarından destek almalarını sağlıyoruz. Birde fitre ve zekât gibi yardımların toplanmasına aracılık ediyoruz.” Konak İlçesi Mithat Paşa Mahallesi Muhtarı H.B., “İyi gelirli insanlardan yardım paketlerini alıp yardıma ihtiyacı olanlara dağıtıyoruz. Ancak bu dini bayramlar zamanlarında oluyor. İkinci el eşyaları alıp ihtiyacı olan ailelere dağıtıyoruz. Bazen bizim mahallenin gelir durumu iyi olduğu için bizim mahalleden aldıklarımızı yoksul mahallelerin muhtarları ile görüşüp o mahallelerdeki ihtiyaç sahiplerine dağıtıyoruz.”

Konak İlçesi Ulubatlı Mahallesi Muhtarı M.T., “Mithatpaşa Mahallesi Muhtarı H.B. mahallesinde ikinci el eşya olduğunda bana haber verir ve bizim mahallede ihtiyacı olan kişilere eşyaları ulaştırırız. Yoksulluğun azaltılması konusunda muhtarlar dayanışma içindedirler. Ayrıca mahallemizdeki 4 yaşlının maaş kartları bende duruyor. Ben onların her ay maaşlarını çekip onlara götürüyorum. Ancak bu konuda PTT'nin de güzel bir hizmeti var bunu da daha fazla duyurmak lazım.” Mahalle muhtarlarının gönüllü çabaları ile uyguladıkları ikinci el eşya yardımı, yoksulluk konusunda doğrudan görev tanımlarında olmasa da içten bir biçimde şahsen ve muhtarlar olarak yardım etmeleri son derece önemlidir. 2001 yılında tamamlanmış olan Mahalle Muhtarlıklarının

¹⁶⁶ UNESCO tarafından finanse edilen “Genç Kızların ve Kadınların Eğitimini Geliştirme Projesi” Milli Eğitim Bakanlığı Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir.

¹⁶⁷ Avrupa Eğitim Vakfı tarafından finanse edilen “Cinsiyet Sorunları Üzerine Özel Bir Odaklanma İle Sosyal Katılım ve Bütünleşmeye Yönelik Pilot Aktif İstihdam Tedbirleri Projesi 2005 yılında gerçekleştirilmiştir.

Güçlendirilmesi Projesi'nin araştırma sonuçlarında İzmir Büyükşehir Belediyesi dahilinde muhtarlarımız, yoksullara yardım konusunda daha fazla yasal olarak tanımlanmış görevlere talip olduklarını belirtmişlerdir.

KADIN YOKSULLUĞUNU AZALTMA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışma Kadın yoksulluğunu azaltma politikalarında merkezi yönetim, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının olumlu yönde birçok katkıları olmakla birlikte birtakım eksikliklerin de giderilmesi gerekmektedir. Kadın Haklarını Koruma Derneği İzmir Şube Başkanı E.D, “özellikle kararlı, iktidarlarla değişmeyen kadın politikaları olmalı. Kadın konusunda devlet politikaları ve kamu politikaları ayrı olmalı” şeklinde vurgulamıştır. Bu açıdan bakıldığında iktidarlarla değişmeyen kadın politikalarının yürütülmesi daha gerçekçi ve kalıcı olacaktır.

Yoksulluğun merkezinde kadınlar olsa da, bu sorunun tüm aileyi etkileyen bir tarafı da vardır. Buca Belediyesi Meclis Üyesi Z. S. S., “Kadınlar üzerine yapılan çalışmalar başarılı ancak sadece aile şiddetine odaklanılıyor. Bununla beraber sadece kadına yönelik politikaların uygulanması yetersiz kalmaktadır. En büyük kurum olan ailenin bir bütün olarak ele alınması dolayısıyla o bütünlük içerisinde düşünülerek siyasa üretilmesi sorunun çözümüne katkı sağlayabilir. Bu konuda kadın dayanışma merkezi yerine aile dayanışma merkezi kurulabilir. Sadece kadın olarak değil, aileyi ön plana çıkartan çalışma sunulursa bu politikaların yetersizliği giderilmiş olur.”

Konak Kaymakamlığı Yazı İşleri Müdürü MA da, birkaç mahalleyi içine alan semt ölçeğinde Aile Dayanışma Merkezleri'nin kurulması gerektiğini belirtmektedir. Muhtarlar yoksulluğun azaltılması konusundaki politikaların başarıya ulaşması için kurumların muhtarlıklarla işbirliği yapması gerektiğini vurgulamaktadır. Ulubatlı Mahallesi Muhtarı M.T., yoksulluğunu gizleyen kadınların tespitin de son derece önemli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Konak Kaymakamlığı Yazı İşleri Müdürü, günümüzde yoksulluğun tespiti ile ilgili politikaların gözden geçirilmesi gerektiği ve yoksul kadınların sürekli tespit için giden bürokratlardan dolayı utandığını ve üzüldüğünü belirtmektedir. “Yoksulun evi yol geçen hanı olmuştur. Devlet 100 TL'lik yardım için 200 TL'lik harcama yapar” demektedir. Bu kurumlar arası koordinasyonsuzluğun giderilmesi gerekmektedir.

Konak Kaymakamlığı İlçe Yazı İşleri Müdürü M.A., “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığı ile evlerin ve ailelerin ekonomiye aktif katılımı sağlanmalıdır. Bu çalışmalar yapılmaktadır. İş-kur ile müşterek projeler yapılmalı “meslek edindirme ve istihdam projeleri gerçekleştirilmelidir.” Bunların bir kısmı gerçekleştirilmektedir.

İzmir İli Konak İlçesi Ulubatlı Mahallesi Muhtarı M.T., “Ben İş-Kur projelerini çok beğeniyorum. Başarılı buluyorum. Hem istihdam sağlanıyor hem de kursiyere bir para veriliyor. O yüzden bu çalışma çok önemli ve devam ettirilmelidir.” Görüldüğü üzere kadınların istihdam edilmesi noktasında İş-Kur'un önemli uygulamaları bulunmaktadır. Özellikle de “İş Gücü Yetiştirme Kursları” buna örnek verilebilir.

Konak Belediyesi Sosyal Yardım İşleri Müdürü M.G., “Kadınlara yönelik politikalar hep siyasi, kadınlar üzerinden siyaset yapılıyor. Kadınların sağlık, barınma, eğitim, istihdam gibi birçok sorunu mevcut iken, günlük, palyatif çözümler söz konusu.” Günlük ve geçici çözümlerin yetersiz olduğu belirtilmiştir.

Kadın Haklarını Koruma Derneği İzmir Şube Başkanı E.D., “Kadın sivil toplum örgütleri yardım boyutunda çalışıyor, ancak haklar boyutunda da çalışması gerekiyor. Sadece yardım boyutunda çalışıp haklar boyutunda çalışmaması bir çözüm değil. Kadının eğitiminin artırılması gerekiyor” Bu açıdan bakıldığında kadınlara yönelik sadece yardım yapılması kadınların sorunlarının

çözümünde yeterli olmamaktadır. Maddi olarak ya da eğitim alanında yapılan yardımlar geçici bir iyileşme sağlamaktadır. Burada kadın sivil toplum örgütlerinin kadın hakları alanında da belirleyici bir rol üstlenmeleri gerekmektedir.

SONUÇ

Çalışmada kadın yoksulluğunu azaltma politikalarını yürüten merkezi yönetimin taşra temsilcileri, yerel yönetim temsilcileri ve sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin görüşlerine yer verilmiştir. Yapılan görüşmeler ışığında, kadın yoksulluğunu azaltmaya yönelik olarak kurum ve kuruluşlar üstlerine düşen görevleri yerine getirmekle beraber birtakım eksikliklerin de varlığını ortaya koymuşlardır.

Görüşmelerin sonucunda, özellikle kadın yoksulluğuna ilişkin politika yürüten kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonun daha iyi sağlanması durumunda kadın yoksulluğunu azaltmak adına uygulanan politikaların daha başarılı olabileceği ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte siyasi kaygıların geri plana atılarak asıl konuya odaklanması gerekliliği belirtilmiştir.

Kadınlar yoksulluktan en fazla etkilenen kesim olsa da sorunun sadece kadın odaklı değil aile merkezli olması gerektiği bir diğer önemli olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Sonuç itibariyle dünyada ve Türkiye özelinde kadın yoksulluğunu azaltmaya yönelik olarak birçok uygulama mevcuttur. Burada önemli olan yürütülen politikaların kadınların yoksulluğunu azaltmaya bir katkısı olup olmadığının vurgulanması ve bu konuda neler yapılabileceğini tartışmaya açmaktır.

KAYNAKÇA

Dinçoflaz, J.N., (2009). *Kentteki Kadının Yoksulluğu ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün Kadın Yoksulluğuyla Mücadele Politikaları*. Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi. Ankara: T.C Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Kardam, F. ve Yüksel, İ. (2004). Kadınların Yoksulluğu Yaşama Biçimleri : Yapabilirlik Ve Yapabilirlikten Yoksunluk. *Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies*, 26: 45-72.

Odabaşı, F., (2010). *Yoksullukla Mücadelede İstihdamın Rolü*. Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi. Ankara: T.C Başbakanlık sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Öztürk, M., Çetin, B.I., (2009). *Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluk ve Kadınlar*. joy.yasar.edu.tr/makale/no16_vol4/09-OZTURK-CETIN.pdf, (06.03.2012).

T.C Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, (2008) Politika Dökümanı Kadın ve Yoksulluk. www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/eski_site/Pdf/yoksulluk.pdf, (06.03.2012).

TÜİK, (2008). *Tüketim Harcamaları, Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi 6*. www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=155 , (07.03.2012).

Uçar, C.eren(2011). *Tez Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Sosyal Politika Araçları Ve Etkinlikleri*. Uzmanlık Tezi. Ankara: T.C Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

9. OTURUM

SANAT VE KADIN

TÜRKİYE’DE KADIN FİLMLERİ FESTİVALLERİ: KADIN FİLMLERİ FESTİVALLERİNİN KADIN HAREKETİNDEKİ YERİ ÜZERİNE BİR OKUMA DENEMESİ

Çiçek COŞKUN*

ÖZET

Bu çalışma bir sosyo-politik hareketin içinden çıkan ve/veya bir sosyo-politik harekete destek olmak için düzenlenen film festivallerinin, diğer film festivallerinden ayrı bir noktada durduğu ve farklı şekilde konumlanması gerektiği fikrinden yola çıkmaktadır. Kadın filmleri festivallerinin bu duruma son derece uygun olduğunu söyleyebiliriz. Buradan hareketle, çalışmada Türkiye’de düzenlenen iki kadın filmleri festivalinin kadın hareketi ile ilişkileri ve bir sosyo-politik hareketin içinden çıkan festivaller olarak diğer festivallerden nasıl farklılaştıkları incelenmeye çalışılacaktır. Çalışmada öncelikle film festivallerinin düzenlenmesine neden olan unsurlar tartışılacaktır. Daha sonra uluslararası film festivalleri’nin pek çoğu için yapılan en klasik eleştirilerden birisi olan “Turistik etki” tartışılacaktır. Üçüncü olarak Türkiye’de düzenlenen iki kadın filmleri festivali olan Uçan Süpürge Uluslararası Kadın Filmleri Festivali’nin ve Uluslararası Filmmor Gezici Kadın Filmleri Festivali’nin düzenlenmesini sağlayan unsurların bir analizi yapılmaya çalışılacaktır. Bu analiz her iki festivalin ekipleriyle yapılan görüşmeler üzerinden yapılacaktır. Son olarak da, bu iki festivalin diğer festivallerden nasıl farklılaştığı incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: kadın filmleri festivalleri, film festivalleri, kadın hareketi

WOMEN’S FILM FESTIVALS IN TURKEY: A READING STUDY ON WOMEN’S FILM FESTIVALS PLACE IN WOMEN’S MOVEMENT

ABSTRACT

This study departs from the opinion that film festivals which come from and support a socio-politic movement stand apart from the other film festivals and they should situate in a different way. We can say that, women’s film festivals strongly proper to that situation. From this point of view, relations of two women’s film festivals held in Turkey with the Turkish women’s movement and their way of differentiation from the other film festivals will be analyzed in the study. Reasons behind the organization of a film festival will be analyzed first of all. Then, “touristic effect”, which is one of the most classical critiques of international film festivals, will be examined. Thirdly, an analysis of reasons behind the organizations of Flying Broom International Women’s Film Festival and International Filmmor Women’s Film Festival on Wheels will be made. This analysis will be made throughout the interviews that were made with the crews of two film festivals. Finally, those two film festivals’ way of differentiation from the other film festivals will be analyzed.

Key Words: women’s film festivals, film festivals, women’s movement

*Doktora Bursiyeri, Çankaya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslar arası İlişkiler Bölümü

Uçan Süpürge ekibine, Filmmor ekibine ve Sayın Özlem Kınal, Selen Doğan ve Melek Özman’a çalışmaya katkılarından ötürü teşekkür ederim.

1) GİRİŞ

Dünyada her yıl çok sayıda film festivali düzenleniyor. Bu festivaller her yıl çok sayıda izleyiciyi, yönetmeni ve sinema profesyoneli ağırlıyor. Film festivalleri incelenirken, belirli varsayımlardan ve genellemelerden yola çıkılmaktadır. Fakat bir sosyo-politik hareketin içinden çıkan film festivalleri bütün bu genellemelerden farklı bir bakış açısıyla incelenmelidir. Bir sosyo-politik hareket dediğimizde kadın hareketi en önemli çalışma alanlarından birisidir. Bu çalışmada Türkiye’de düzenlenen iki kadın filmleri festivalinin Türkiye kadın hareketindeki yerleri ve bu festivallerin diğer film festivalleri için kullanılan genellemelerden farklılaşmaları incelenmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken de her iki festivalin düzenleyici ekipleri ile yapılan söyleşiler üzerinden bir analiz yapma metodu kullanılacaktır.

2) FİLM FESTİVALİ DÜZENLEYELİM, AMA NEDEN?

Film festivallerinin¹⁶⁸ başlangıcı 1920lere kadar uzanır. Avrupa’da sinema kulüplerinde insanların birlikte film izlemeleri ile başlayan film festivallerinin her yıl geleneksel olarak düzenlenmeleri ise ne yazık ki İkinci Dünya Savaşı öncesinde Mussolini’nin sinemaya ilgisi ve festivali bir propaganda aracı olarak kullanma isteği neticesinde olur. Devlet destekli İtalyan sinemasını dünyaya göstermek için düzenlenmesini istediği Venedik Film Festivali ilk olarak 1932 yılında izleyici ile buluşur. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından sayıları hızla artan film festivallerinin düzenlenmelerinin ardında birçok sebep vardır. Film festivalleri sıklıkla Hollywood film endüstrisinin hâkimiyetine bir tepki olarak görülür. Film festivalleri maddi olarak daha güçsüz ülkelerin ve ticari olmayan filmlerin izleyici ile buluşmasına olanak veren alanlardır (Batık, 2008). Nitekim Avrupa’da (çoğunlukla Fransa’da), daha sonra da Latin Amerika’da ve hatta Amerika Birleşik Devletleri’nde başlayan film kulüpleri ya da sinemateklerde¹⁶⁹ uzun süre Hollywood filmleri kadar ticari olmayan, ama sinema dili açısından büyük değeri bulunan filmler katılımcılar tarafından izlenmiş ve üzerine tartışılmıştır. Bu grupların genişlemesi ve yayılması ile birlikte ulusal sınırlar ortadan kalkmış, insanlar sinema üzerine düşüncelerini daha uluslar arası ortamlarda paylaşmaya başlamışlardır. Film festivallerinin film izlemeyi ve üzerine tartışmayı seven insanlara yaptığı en büyük katkı budur. İzleyiciler ile yönetmenleri, oyuncular ve yapımcıları bir araya getirerek bu ortak paylaşımı sağlamaları açısından çok önemli birer platform olurlar.

Film festivallerinin endüstrideki profesyonellere de benzer bir katkısı vardır. Başka bir ortamda karşılaşmaları çok güç olan yönetmenler, oyuncular, yapımcılar, dağıtımıcılar, film eleştirmenleri ve diğer her tür sinema profesyoneli film festivalleri sayesinde bir araya gelirler. Bu sayede her yıl yüzlerce yeni film için anlaşma yapılır. Yeni filmleri çekilmesi hem sanatsal hem de ticari açıdan önem arz eder. Film festivallerinin yarattığı ticari etki sadece yeni film anlaşmalarının yapılmasıyla sınırlı kalmaz elbette. İşin dağıtım kısmı da devreye girdiğinde resim tamamlanır. Film dağıtımını sinema endüstrisindeki en karlı alandır (Lobato, 2006:115). Bugün, büyük film festivalleri filmleri izleyici ile ve sinema profesyonellerini birbirleri ile buluşturmanın yanı sıra, çok büyük film marketlerine de ev sahipliği yaparlar. Filmlerinin kendi ülkesi ile sınırlı kalmayıp diğer ülkelerde de gösterim şansı bulmasını isteyen film üreticileri her yıl film festivallerine katılırlar. Örneğin, Cannes, Berlin gibi büyük film festivallerinde her yıl çok büyük film marketleri kurulur ve yüzlerce film farklı

¹⁶⁸ “Film festivali” ifadesi kullanılırken hem uluslararası hem de ulusal film festivalleri kast edilmektedir. Bu nedenle “uluslar arası film festivali” ve “ulusal film festivali” şeklinde iki ayrı ifade kullanılmayacaktır.

¹⁶⁹ Kelime Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde “Sinema filmlerinin sanat, eğitim ve genellikle kültür amaçları göz önünde tutularak toplandığı, korunduğu yer veya kurum” şeklinde tanımlanmaktadır.

ülkelere satılır ve bu ülkelerde dağıtımı sağlanır. Bu sayede Hollywood sineması dışındaki filmler de uluslararası alana çıkma ve daha çok ticari başarı sağlama şansı bulur.

Film festivalleri böylelikle hem film izlemek, üzerine tartışmak ve sinemayı seven insanlarla bir arada olmak gibi çok güzel bir paylaşım ortamı sağlarken, hem de filmlere uluslararası alanda satış şansı sağlayarak büyük bir ticari pazar oluştururlar. Buna festivallerin yarattığı akademik çalışma alanları, medyadaki iş kolları ve kültürel politikalar eklenince resim tamamlanmış sayılır. Gerçekten de, festivaller düzenlendikleri ülke için hem bir prestij kaynağı, hem de o ülkenin tanıtımında çok önemli rol oynayan kültürel araçlardır. Bu nedenle ülkeler kültürel politikalarını geliştirirken film festivallerine önemli bir yer ayırırlar. Festival esnasında yüzlerce izleyicinin ve sinema profesyonelinin oraya gelecek olmasının yanı sıra, yüzlerce akademisyen ve medya kuruluşu da festivale ilgi göstereceği için, bu durum ülkenin tanıtımı açısından büyük önem taşır.

Peki, film festivalleri bütün bu işlevlerini nasıl sağlarlar? İnsanlar neden farklı ülkelerin filmlerine ilgi duyar, onu izlemek, üzerinde düşünmek isterler? Bill Nichols bu alanda çığır açan “Discovering Form, Inferring Meaning: New Cinemas and the Film Festival Circuit” başlıklı makalesinde durumu film festivallerinin yarattığı turist etkisine bağlar (Nichols, 1994). Buna göre, farklı kültürleri tanımak için en iyi yollardan birisi o kültürle ilgili filmler izlemektir. Daha önce uluslararası alana çıkabilme şansı bulamayan ülkelerin ürettiği filmler festivaller vasıtasıyla bize ulaşır. Yerel ama aynı zamanda da evrensel öyküler anlatan filmleri izleriz (Nichols, 1994: 16-17). Böylece bizimkine benzemeyen bir kültürü de tanımış oluruz. Filmi izlerken tıpkı bir turist gibi o kültürün koridorlarında geziniriz, insanları ile tanışırız, dillerini duyarız. Dünyanın başka yerlerinden haberdar olurken, uluslararası alanda tanınmayı hak eden bir yeteneğin sahibi olan yönetmenden de haberdar oluruz (Nichols, 1994: 17). Bu bizim gibi olmayan, ama merak ettiğimiz, haberdar olmayı istediğimiz kültürleri tanıma şansı verme hali, film festivallerinin bu kadar ilgi çekmesinin ana nedenidir. Buradaki asıl nokta, o tanımayı arzu ettiğimiz farklı kültürleri tıpkı bir turist edasıyla izleyebiliyor olmamızdır. Filmin anlattığı öyküyü izlerken o kültür, oradaki insanlar, o farklı dil, bizim için ötekidir. Kendi kültürümüz ve kimliğimizden bakarak orayı izleriz. Başka bir ülkeyi görmeye giden bir turist ruh halinde olduğu gibi, oraya ait olmadan, orayı yakından gözlemler, tanır ve merakımızı gideririz. Bu turistik istek ve onun sağladığı sanatsal ve ticari etki yüzünden her yıl yüzlerce film festivali düzenlenir, izleyiciler ve sinema profesyonelleri bu festivallere katılır, festivallerde yeni filmlerin anlaşmaları yapılır ve filmlerin uluslararası alanda satışı ve dağıtımı sağlanır.

Fakat bütün bu hikâye meselenin sadece bir yüzüdür. Film festivalleri üzerinde yapılan çalışmalarda yukarıda sayılan genellemelere değinilir ama film festivallerinin önemli bir alanı ve bu alandakilerin açıktan farklı duruşu göz ardı edilir. Turist etkisi olarak tanımlayabileceğimiz durum ve onun şekillendirdiği koca bir film festivali endüstrisi, bütün film festivalleri için geçerli değildir. Bu yazının da ana konusu olan sosyo-politik bir hareketin içinden çıkan film festivalleri turist etkisi dediğimiz şeyin çok dışındadır ve böyle bir genellemeye dâhil edilemezler.

3) KADIN HAREKETİ VE FİLM FESTİVALLERİ

Dünyada her yıl yaklaşık olarak beş yüz ile bin arasında film festivali düzenlenmektedir (Chan, 2011: 253). Bir sosyo-politik hareketin içinden çıkan film festivalleri ise bunların arasında farklı bir noktada dururlar.

Bu yazının ana konusu olan kadın filmleri festivallerine gelecek olursak, turist etkisinden çok uzakta bir tablo çizdiklerini ve bir sosyo-politik hareketin içinden çıkan bütün film festivalleri gibi, izleyiciler açısından bir turist etkisi yaratmaktan ziyade, izleyiciyi meseleye dâhil ve ait etme derdinde

olduklarını söyleyebiliriz. Yazının devamında Türkiye’de düzenlenen iki kadın filmleri festivali üzerinden yukarıda anlatılan film festivali yapısını ve turistik etkiyi nasıl kırdıkları ve bunu yaparken de kadın hareketinin neresinde durdukları incelenecektir.

Bilindiği üzere Türkiye’de kadın hareketinin başlangıcı çok eskilere gider. Birinci dalga kadın hareketi Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde görülürken, ikinci dalga 1980li yıllarda görüldü. Kadınlara yönelik sosyo-politik söylemin sorgulanması ve tüm dünyada etkili olan ikinci dalga kadın hareketinin etkisiyle, hemen her alanda kadın hareketi kendini göstermeye başladı. Konumuzun içeriği açısından, 1980li yıllarda çok sayıda kadın filminin çekildiğini ve bunların Türk sinemasında önemli bir yerde durduğunu da not düşelim. Bu yazının ana konusunu oluşturan iki kadın örgütü ve film festivali de 1980li yılları takiben ortaya çıkarlar. Bu noktada her ikisinin de hikâyesini kendi ekiplerinin söylemleri üzerinden incelemekte fayda var:

3.1) UÇAN süpürge Uluslar arası Kadın Filmleri Festivali

1996 yılında kurulan Uçan Süpürge, kendi ekibinin deyimiyle¹⁷⁰ “kadın hareketinden gelen, politik arka planında hak ve özgürlük mücadelesi bulunan kadınların oluşturduğu bir örgütlenme olarak doğdu. Kuruluş amacı; kadın örgütleri ve kadın hareketine duyarlı kişiler arasında iletişim, işbirliği ve dayanışmayı arttırmak, onların deneyimlerini genç kuşaklara aktarmak, ulusal ve uluslararası bir iletişim ağı oluşturmaktır.” Kuruluşunun ilk yıllarında bölge toplantıları ile başlayan çalışmaları kısa süre içinde kadın muhabirler ağı, web sitesi, radyo ve televizyon programları ve film festivali şeklinde genişledi.

Türkiye’nin ilk kadın filmleri festivali de bu örgütlenmenin içinden çıktı. Festivalin çıkış noktası Uçan Süpürge ekibi tarafından “Sinemanın görsel dilini araç olarak kullanarak kadınların sinema sektörünün kendisi de dâhil olmak üzere yaşamın her alanında maruz kaldıkları eşitsizlikleri, ayrımcılıkları, verdikleri mücadeleleri beyazperdeye ve sinema salonlarına taşıyarak görünür kılmaya çalışmak, söyleşi, panel, film okumaları, sergiler aracılığıyla tartışma zemini yaratarak örgütlü mücadeleyi daha geniş kitlelere yayabilmektir festivalin çıkış noktası,” şeklinde açıklanıyor. 2012 yılında 15. si düzenlenecek olan festivalde her yıl geniş bir programla kadın sinemacıların yapıtları izleyici ile buluşuyor, festival esnasında atölye çalışmaları, sergiler, üniversitelerde özel gösterimler düzenleniyor.

Uluslararası Gezici Filmmor Kadın Filmleri Festivali’ne hikâyesine de bir göz atalım.

3.2.) ULUSLARARASI Gezici Filmmor Kadın Filmleri Festivali

Filmmor ilk olarak 2001 yılında bir grup kadının sinema yapmak amacıyla bir araya gelmesi ile kurulur. Küçük film atölyeleri düzenlenirken, beş altı kadının bir araya gelerek “klitoris nedir” isimli filmi çekmeleri ile işler büyür. Film gören herkesin Filmmor: Kadınların Sinema Atölyesi’ne ulaşma çabaları, atölyelerin belirli bir adreste, daha etkin olarak düzenlenmesi ihtiyacını doğurur. 2003 yılında kurulan ve sadece kadınların katılımına açık olan Filmmor Kadın Kooperatifi, “kadınlarla birlikte kadınlar için sinema yapmak, itiraz etmek, üretmek, düşlemek ve eylemek için”¹⁷¹ var olduğunu belirtmektedir. 1972 yılından beri dünyanın her yerinden kadın yönetmenlerin filmlerinin yapım ve dağıtımına destek veren bağımsız feminist örgütlenme “Women Make Movies” 20. yıl kutlamaları nedeniyle Türkiye’de ortak bir etkinlik düzenlemeyi önerir. Dağıtım hakları olan filmleri

¹⁷⁰ Tırnak içindeki ifadeler yazarın Uçan Süpürge ekibi ile yaptığı görüşmeden ve festivalin web sitesinden alınmıştır.

¹⁷¹ Tırnak içindeki ifadeler yazarın Filmmor ekibi ile yaptığı söyleşiden ve festivalin web sitesinden alınmıştır.

telifsiz gösterebilme fırsatını doğuran bu teklif ile de ilk festival düzenlenir. Arkası da gelir zaten. 2012 yılında 10. su düzenlenen festival ekibi “erişimi artırmak için gezici festival yaptıklarını” belirtmektedir. Uluslararası Gezici Filmmor Kadın Filmleri Festivali de Uçan süpürge Uluslar arası Kadın Filmleri Festivali gibi, festival esnasında yönetmenlerle söyleşiler, film okuma ve sinema atölyeleri, paneller ve sergiler düzenliyor. Bütün bunları yaparken de “feminist bir bakışla yapılan filmleri göstermek; cinsiyetçi, ırkçı, ayrımcı, ötekileştiren, ezme-ezilme ilişkilerini, cins-sınıf-etnisite vd. hiyerarşilerini yeniden üreten filmleri göstermemek” amacıyla olduklarını belirtiyorlar.

Söyleşi esnasında her iki festivalin ekipleri de özellikle kadın bakış açısı ile çekilmiş, kadın sorunlarına odaklanan, öteki anlamı yaratmayan ve kadın hareketine destek veren filmleri göstermek ve üzerinde tartıştırmak çabasında olduklarını belirttiler. Bu noktada da düzenlemekte oldukları film festivalini Türkiye kadın hareketinin bir parçası olarak gördüklerini özellikle belirttiler. Uçan Süpürge ekibi bakış açılarını “Bu festival sadece bir kültür-sanat etkinliği değil ve olmamalı. Kadın hareketinin bu ülkede ve dünyada kat ettiği yolu sadece sosyal projelere bakarak göremeyiz veya akademik çalışmaların sonucuna göre değerlendirmeler yapamayız. Eşitlik mücadelesinin, kazanımların tarihini sinema perdesinden de okuruz... Kadın hareketi güçlendikçe, kamusal alanda kadınların sesi daha gür ve doğru bir tonda yankılandıkça, bu, sinema yapan kadınlara da esin veriyor. Bu iki alan birbirini daima besliyor. Diğer yandan bu toplumda “kadın filmleri festivali” gibi tematik bir festival düzenliyor olmanın bizatihi kendisinin bir mücadele olduğunun da altını çizmek gerek,” şeklinde belirtti. Filmmor ekibi ise, “Kendimizi Türkiye kadın hareketi, feminist hareket dışında görmüyoruz ki. Filmmor sadece film, atölye, festival yapmıyor. Mediz- Kadınların Medya İzleme Grubu, Altın Banya Ödülleri ile de doğrudan feminist eleştiri, eylem yapıyor. Aynı zamanda İstanbul Feminist Kolektif içinde kadın cinayetlerine karşı kampanya gibi feminist gündem ve eylemlilikler üretiyor. Ayrıca ne yararı oldu diye düşününce ise, diğer grup, kurum ve feministlerin dikkatini medya ve sinemadaki cinsiyetçiliğe çekmekte etken oldu sanırım. ve buna karşı eylemlilikte...” şeklinde belirtti.

Her iki festivalin ekiplerinin söyleminde de açıkça görüldüğü gibi, kendilerini tanımlarken kadın hareketini çıkış noktası olarak almaktadırlar.

4) SONUÇ

Dünyada her yıl çok sayıda film festivali düzenleniyor. Bu festivallerin düzenlenmesinin ardında, film izlemek, üzerine tartışmak ve sinemayı seven insanlarla bir arada olmak; bunların yanı sıra filmlere uluslararası alanda satış şansı sağlayarak büyük bir ticari pazar oluşturmak gibi sebepleri sayabiliriz. Bu sebeplere festivallerin yarattığı akademik çalışma alanları, medyadaki iş kolları ve kültürel politikalar da eklenir. Fakat bunların en tepesinde, film festivallerinin yarattığı turist etkisi vardır. Bu etki yüzünden izleyicinin festivallere talebi artar. Çünkü film festivalleri bize uzak tıpkı bir turist gibi ait olmadan, hatta bir ötekilik yaratarak başka ülkelerin kültürlerini, insanlarını, dillerini tanıma fırsatı verir. Fakat bir sosyo-politik hareketin içinden çıkan film festivallerinde durum farklıdır ve bütün bu genellemelere tabi tutulamazlar.

Bu çalışmada odaklanılan kadın filmleri festivalleri de, kendi düzenleyici ekipleri tarafından kadın hareketinin bir parçası olarak tanımlanmaktadır. Kadın hareketini çıkış noktası almak, kendini hareketin bir parçası olarak görmek bu film festivallerinin arkasındaki mantığa da doğrudan yansır. Her iki festival de klasik anlamda bir film festivalinin yukarıda da anlatılan düzenlenme sebeplerinden yola çıkmamıştır. Daha ziyade, bağlı bulundukları hareketin bir gereği-sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Dolayısıyla da, film festivallerinin yarattığı ticari bir pazar olma, satış, dağıtım gibi unsurlardan ve bunların en tepesinde turist etkisinden çok uzaktadırlar. Uzak diyarları ve hikâyeleri tanıtmak, bizi oralarda yaşayan kadınlarla tanıştırmak gibi bir amacın çok daha dışında, izleyiciyi meselenin içine dâhil etmek, tartıştırmak ve kadın hareketini geliştirmek çabasıdadırlar. Bu ifadeleri

bir sosyo-politik hareketten yola çıkan bütün film festivalleri için kullanmak mümkündür ve bu festivaller akademik düzeyde çalışılırken bağlı oldukları hareket ile birlikte okumak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Dergi:

Archibald, D. ve Miller, M. (2011). The Film Festivals dossier: Introduction. *Screen*, 52 (2): 249-252

Chan, F. (2011). The international film festival and the making of a national cinema. *Screen*, 52 (2): 253-260

Lobato, R. (2007). Subcinema: Theorizing Marginal Film Distribution. *Limina*, 13: 113-120

Nichols, B. (1994). Discovering Form, Inferring Meaning: New Cinemas and the Film Festival Circuit. *Film Quarterly*, 47 (3): 16-30

Tez:

Batık, E. (2008). International Film Festivals and Local Forms Of Colonialism. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

İnternet adresi:

Filmmor Kadın Kooperatifi (Filmmor), <http://www.filmmor.org/default.asp?sayfa=2> (05.04.2012)

Uçan Süpürge Uluslar arası Kadın Filmleri Festivali, <http://festival.ucansupurge.org/turkce/index.php> (05.02.2012)

Women Make Movies, <http://www.wmm.com/>(6.04.2012)

TEMSİL, ANLAM VE ALIMLAMA BAĞLAMINDA YENİ SİNEMADA ESKİ ÖTEKİ

Lale KABADAYI*

ÖZET

Kitle iletişim araçları ürünleri, toplumsal cinsiyet kavramına yönelik cinsiyet rollerinin irdelenmesine olanak tanır. Bu ürünlerdeki kadın temsilleri, genellikle, kadınların erkeklere göre “öteki” olarak konumlandırıldığı bir yapılanmaya işaret eder. Temsil etme, filmlerde kadınlara yüklenen özellikler çerçevesinde seyircilerin yargılarını oluşturur. Yargılar; stereotipleştirmeye, aynı tipte kadınların üretilmesine neden olmaktadır. Alımlama kuramının temelinde de seyircinin filmi nasıl okuduğu ve anlamlandığı yer alır. Buna göre filmlerde kadınlarla ilgili anlamların nasıl yaratıldığını ortaya çıkarmak, filmlerin etkisinin belirlenmesinde önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, son dönem Türk Sineması’nda, anaakım sinemanın dışında yer alan filmlerde, daha önce var olan ötekileştirilmiş kadın temsillerinin konumunda değişiklik olup olmadığı irdelenecektir. Sinemada kadının konumu; temsil, anlam ve alımlama bağlamlarında ele alınarak, yeni sinemada kadınların nasıl yapılandırıldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Sineması, kadın, öteki.

IN THE CONTEXT OF REPRESENTATION, MEANING AND RECEPTION THE OLD OTHER IN NEW TURKISH CINEMA

Abstract

Media products allow gender to be examined by the concept of gender roles. In these products, representation of woman, generally, are positioned as “other” when compared to men. Representation which is attributed to woman creates the audience judgments. Judgments generate stereotyping, the production of the same type of woman. How the audience read and gives meaning to the film take part in the basis of the reception theory. Accordingly, in films, how to create meanings about women are important in determining the effect of the films.

In this study, in recent Turkish Cinema, the films which are located out of mainstream cinema will be examined according to the changes in the position of the representations of othered women which has previously existed. The position of woman in cinema, representation, meaning and contexts of reception will be examined and configuration of woman in the new cinema will be studied.

Key Words: Turkish Cinema, woman, other.

*Doç. Dr., Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo-TV ve Sinema Bölümü Öğretim Üyesi, Ege Üniversitesi Kampüsü 35100 Bornova/ İZMİR, lale.kabadayi@ege.edu.tr

GİRİŞ

Türk Sineması'nda, özellikle 1990 sonrasında, anaakım ticari sinema anlayışının dışında kalan ve çoğu genç yönetmenlerin filmlerinin oluşturduğu “sanat” filmlerinin üretiminde artış yaşanmıştır. Anaakım filmlere göre daha düşük bütçeli olan bu filmler, daha sonra auteur olarak adlandırılacak yönetmenlerin sinema anlayışlarını izleyici ile paylaşımlarına olanak vermiştir.

1990'dan bu yana geçen yirmi yıldan fazla zaman içinde, referansını günlük yaşamdan alan ve genellikle “küçük insanlar”ın hikâyelerini anlatan farklı birçok öykü perdeye taşınmış ve taşınmaktadır. Bu öyküler, anaakım sinemada yer alan stereotipleştirilmiş karakter yapılanmalarına karşı “gerçek” karakter temsillerinin resmedilmesi için elverişli ortamlar yaratmaktadır. Bununla birlikte, genellikle, tüm kitle iletişim araçları ürünleri tarafından tekrarlanarak seyircinin zihnine yerleşmiş olan tektipleşmiş karakterleri kullanmaya devam edildiği görülür.

Bu durum özellikle kadın karakterlerin yapılanmasında dikkat çekicidir. Türk Sineması'nın son döneminde çekilen filmler de dâhil olmak üzere pek çok filmde kadın temsilleri açısından, kadını gerçek yaşamındaki gibi gösteren, özgürleştirici veya olumlayıcı resmedişlerin son derece az olduğu görülmektedir. Bu durumu açıklayabilmek ve örnekleyebilmek için, filmlerdeki temsillerin yapısını, anlam yaratma ve alımlama bağlamında izleyici ile ilişki kurarak tanımlayabilmek gerekmektedir.

TEMSİL, ANLAM VE ALIMLAMANIN SİNEMA İLE İLİŞKİSİ

Temsil (representation), seyircinin, zihnindeki ile kendisi dışındaki dünyada yapılan arasındaki ilişkiyi şekillendiren bir oluş biçiminde tanımlanabilir. Bu doğrultuda temsil, bireyin yaşantısında, olayların, insanların ve deneyimlerin çeşitli biçimlerini üreten ve zihinsel yapıları oluşturan bir süreçtir (Burton, 2004: 355).

Latin kökenli “repraesentare” kelimesinden gelişen temsil kelimesi; “sunmak ya da göstermek ya da tekrar sunmak” anlamlarını desteklemektedir. Temsil kelimesi, açıklanılmaya çalışıldığı tüm zamanlarda, “sunulanın kurgulanması”na vurgu yapmıştır.

Temsil, Orta Çağ ve sonrasında; kılık değiştirme, sahneye çıkma, başkasının adıyla o kişiyi oynama anlamlarına karşılık gelmiştir (Sukla, 2000: 1). İlerleyen dönemlerde temsil, “sembolize etme ve cisimleştirme” anlamlarını vurgular niteliğe bürünmüştür. Günümüzde, gerçeklikle doğrudan ilişkisi giderek farklılaşan temsil kavramı; semboller aracılığıyla anlamın oluşmasına, gerçekte olmayanın simgelenerek ifade edilmesine dönüşmektedir. Gerçeğin yeniden tanımlanmasına yönelik bu yapılanmanın inançlar ve değerler üzerindeki etkisi ideolojiktir. Bu durumda temsil, aslında ideolojik bir süreç olarak, her dönemin egemen yaklaşımları doğrultusunda zihinsel yargıları oluşturmaktadır.

Sinemada da, perdedeki dünya ile seyircinin yaşamında deneyimlediği şey arasındaki zıtlık, ideolojiyi ön plana çıkarmaktadır. Bu ideoloji, eleştirmene, sosyal ilişkiler ile gücün dağılımı hakkında görüş sunmaktadır. İdeolojiye uygun resmedilen kişi; görünüş ve davranış açısından yüzeysel çizilmiş karakter özellikleriyle, tekrarlanarak verilir. Graeme Burton'a göre temsil etme, doğallaştırma için itici güç haline dönüşmektedir. Kişiler ve sosyal grupların belli biçimde temsil edilmesi, belirli düşüncelere yol açarken diğerlerinin dışarıda bırakılmasına neden olmaktadır (Burton, 2004: 63-64). Bir temsilin doğallaştırılarak verilmesi ideolojisi, aynı zamanda hegemoniktir yani seyircinin rızasıyla işler; egemen ideoloji ya da yaklaşımın değerleri doğrultusunda, düşüncelerin eleştirilmeden kabulüne dayanır.

Tekrarlanarak doğallaştırılan kadınların temsili, basitleştirilmiş ve belirli özelliklere indirgenmiştir. Doğallaştırma, “normal” ve “öteki” arasındaki algılaşımın nedenlerini görünmez kılar.

Bu algılama, perdedeki kadının günlük yaşamda kimliklendirilmesine doğru ilerlemektedir. Egemen ideoloji tarafından onaylanmayan bir kişi ya da sosyal grubun temsili; egemenin reddedişine uygun gerekçeleri içermeye yönelmektedir; genellikle asılsız ifadelerle dolu olur ya da gerçeği eksik şekilde yansıtarak anlamı şekillendirir. Temsilin ideolojik işlevi, kitle iletişim araçları ürünleri tarafından, anlamın oluşturulması ve yayılmasında kendini göstermektedir.

Kitle iletişim araçları söz konusu edildiğinde, izlenim/yansıma/taklit ile gerçekleştirilen temsil süreci, insan bilgisinin doğasının açıklanmasına da aracılık etmektedir (Sukla, 2000: 1). Temsil, seyircinin içinde yaşadığı kültürel kodlar ve uyuşmalar doğrultusunda gerçekliğin yeniden ve yeniden inşasını temeline alarak dil ve göstergeler aracılığıyla medya metinlerine yerleşmektedir (Laughey, 2007: 204). Bu ürünlerin etkisiyle, “gerçek” ve “sunulan gerçek” arasında keskin fark oluşmaktadır. Keskin fark, seyirci tarafından önce önemsenmez, sonraysa tanımlanamaz hale gelir. Bir süre sonra ise tamamıyla unutulur. “Gerçek” ve “sunulan gerçek” arasındaki farkın yok edilişi, filmlerde, özellikle karakter yapılanmalarında, önyargılara dayalı stereotipleşmenin yaygınlaşmasının temel nedenidir.

Süreç olarak temsil, filmlerde kadınlara yüklenen özelliklerin seyircilerin yargılarına dönüşmesine yol açmaktadır. İzleyici, yaşamında olmasa da, filmlerde “deneyimlediği” kadın rollerinin gerçekliğine inanmaktadır. Yargılar; stereotipleştirme ile aynı tipte kadınların üretilmesine, doğallaştırma ile kadının belirli özelliklerle tanımlanmasına ve kimliklendirmeyle iyi/kötü kadın zıtlığı gibi yüzeyselleştirilmiş tanımlamaların yaşamın her alanına yayılmasına yol açmaktadır. Seyirci üzerinde etkide bulunan anlam, bir metin olarak değerlendirilebilecek film ile izleyici arasında, üreticilerin isteği doğrultusunda oluşturulmaktadır. Film metni içinde yapılandırılan anlam, biçimsel anlatıya dayalı görsel çekiciliğin etkisiyle seyirci üzerinde bilinç ve bilinçdışı düzeylerde etkide bulunur. Filmlerdeki kadın karakterlere yönelik açıkça belirtilen veya ima edilen anlamlar, seyircinin düşünce yapısını ve beklentilerini sinemanın ötesine, günlük yaşama taşınacak biçimde şekillendirmektedir.

Alımlama kuramı, medya metinlerinin izleyiciler tarafından nasıl “okunduğunu” ortaya koyarak, metinlerin anlamlandırılmasını çözümlemeye çalışmaktadır. Alımlama kuramı, izleyicilerin sinema filmlerinde deneyimlediği görüntülerden anlam oluşturmaları sürecinin nasıl gerçekleştiğini açıklamayı amaçlamaktadır. Alımlama kuramına göre anlam, izleyici ve metin olarak film arasındaki karşılıklı ilişkide, izleme ve zihinde işleme aracılığıyla gerçekleşmektedir. Buna göre yapının, daima alıcı açısından bir psikolojik, kültürel ve tarihsel beklentiler dizgesi olarak görülmesi dikkatte tutulmaktadır (Eco, 1991: 22). Bu nedenle izleyicinin kimliği, sosyal, tarihsel ve ideolojik nitelikler gibi bağlama dayalı özellikleri ile filmde yansıtılan temsil, alımlamada seyirden çıkarılan anlamı doğrudan etkilemektedir.

Bir araç olan sinema, temsil alanında önemli bir gücü elinde tutmaktadır. André Bazin’e göre, filmi, tiyatro gibi diğer görsel sanatlardan ayıran nitelik, sinemanın sadece bir şeyleri temsil etmesiyle gerçekleşmez; “şey”i seyirciye doğrudan ve derhal sunması ile ve bu “gerçek” anlayışının fiziksel dünyayı mekanik olarak yeniden üreterek çoğaltılmasıyla gerçekleşmektedir (Bazin, 1999: 408-409).

Noel Carroll, “görsel eklemlenen aygıt”lardan biri olarak nitelendirdiği sinemanın, normalde görebildiğimiz şeyleri, filmin müdahalesi ile görmemize izin verdiğini söylemektedir (Akt. Wartenberg, 2000: 213). Filmler, diğer sanat biçimleri gibi temsil içerirler. Böylelikle dünya ile algısal temas kurulması sağlanmaktadır. Carroll’a göre, “bağlantısı koparılmış gösterim” dünyadaki nesneleri izleyiciye temsil ederek betimlemektedir (Akt. Wartenberg, 2000: 215). Bu doğrultuda perdede görülen, deneyimlerimizi oluşturur.

Christian Metz, filmlerin seyircileri nasıl cezbediği sorusu üzerinde durarak, filmlerde temsil edilenin, bilinçdışı arzuları çağırdığını, düzenlediğini ve yönlendirdiğini savunmuştur. Film kahramanları ile seyircinin özdeşleşmesi konusuna eğilen Metz, perdeye yansıtılan imgeler ile aynaya yansıyan imgeler ve rüyalar arasında bağ kurmuştur (Metz, 1999: 800). Aynada ve rüyalarda yansıyanlar, gerçek hissedilebilir olsa da maddesellikleri eksiktir. Buna karşın sinema daha gerçek yansımaları sağlar. Sinema salonuna gitme tercihi ve karanlık ortamda perdede izlenenlere katılım sağlama psikolojisi en başından itibaren rızaya dayalı kabulü öngörür. Bu rüya-benzeri izleme seçimi, uyarıma açıklığa dayanır ve gizlenmiş istekleri ortaya koyar. Metz'in "gündüz-düşleri"ne benzettiği filmler (Akt. Ben-Shaul, 2007: 108), yarı-uyku ile uyanıklık hali gibi bir süreçte seyirci tarafından izlendiği için alımlamada gerçek algısının değişimini tetikler ve bilinçdışı dürtüleri yarı-bilinçli halde harekete geçirir. Bu dürtülerden biri de dikizlemeye dayalı görsel hazdır. Feminist film eleştirisinde sıkça ele alınan dikizlemeye dayalı görsel haz, öncelikle bedene yönelir ve haz isteği, bedenin sunumunun gerekliliğini dayatır. Eril dikizci hazza yönelik yapıbozumuna dayalı feminist film çözümlemeleri, cinsiyet farklılığının, biyolojik karşılıklardan çok, kurumsallaştırılmış ve yapılaştırılmış kültürel değerlendirmelere dayandığını belirtmektedir. Laura Mulvey'in önemli "Görsel Haz ve Anlatı Sineması" makalesinde dile getirdiği gibi, ataerkil bilinçdışı, egemen kültürel yapıların kadınlara karşı ayrımcılığa ve kadınlara boyun eğdirmesine yönelik işlemektedir (Mulvey, 2010: 211).

Yvonne Tasker, popüler sinemada kadınların cinsellikleri ile birlikte sunulduğunu ve romantikleştirilse de, küçük düşürücü şekilde gösterilse de "kötü kadın" ya da "hayat kadını/fahişe" olarak yansıtıldığını dile getirmektedir (Tasker, 1998: 3). Benzer durum çalışan kadınların tümü için geçerlidir. Kadının popüler sinemada temsili, çalışsın ya da çalışmasın cinselliğini kullanan, kendisi eylemde bulunmamakla birlikte yasal ya da yasadışı olarak erkeği eyleme yönlendiren ve bu özellikleri nedeniyle genellikle cezalandırılan niteliktedir.

Cinsel gösterim, kadının beden sunumunu önemser ve toplumsal cinsiyet okumalarına izin verir. Beden, göz önünde olandır ve gözlenir. Kadın bedeni, erotikleştirilerek resmedilir. Bu durum genellikle güzel beden sunumlarını seyirciye yansıtmakla gerçekleştirilir. Bağımsız, kendine güvenen ve cinselliğini yaşayan kadının tarafsız temsili ise sinemada oldukça az bulunur. Bu temsiller genellikle olumsuzlanmaktadır. Kadınlığın ve cinselliğin ön plana çıkmasının olumsuzlanması, bu kadınların cezalandırılmasına ya da aşk ve evlilik gibi yaklaşımlarla evcilleştirilmesine doğru biçimlenir.

Özellikle anaakım filmlerde kadınların sokakta olması dahi farklı adlandırılmakta, cinselliği ya da fahişeliği çağrıştıracı biçimde betimlenmektedir. Buna göre, tarih boyunca sosyal alanlarla ilgili olduğu gibi, sinemada da erkeğin sokakta işsiz ya da gezme-dolanma amaçlı yer alması "aylak"lıkla (flâneur) adlandırılırken, kadının "sürtük"lük (flânerie) ile özdeşleştirilmiştir (Akt. Tasker, 1998: 5). Yanında bir erkek olmadan sokakta bulunmak, anlatıda olayların gelişimine yol açar. Bu olaylar ya meydan okuma çabası ile sonuçlanır ya da bedenin kullanımına yönelik kurban vb. gibi nitelendirmelerle perdeye taşınır. Böylelikle diğer kadınların sokakta yer almayışı onların "güvende olduğu" düşüncesini seyircinin zihnine yerleştirir. Tasker'ın aktardığına göre, Hollywood sinemasının defalarca yansıttığı gibi, kişilerin bedenleri aracılığıyla para kazanmaları gerçekleşmemekle birlikte, çalışan kadın olmak birçok yer ve kültürde fahişelik ile özdeşleştirilir (Tasker, 1998: 6).

Post-feminist kuramcı Luce Irigaray, Michel Foucault'nun gücün sosyal olarak özellikle de dil yapılanması içinde düzenlenişi düşüncesinden hareket eder. Irigaray, "kadınlık" söyleminin farklı yapılanmasının olanaklı olup olmadığına dair, kadın bedeni üzerine düşünmeye yönelmiştir. Irigaray'a göre, "cinsellik organları az ya da çok her yerde"dir (Akt. Ben-Shaul, 2007: 122) ve defalarca sunulmaya devam eder. Kadın bedeninin birden çok erojen bölgesi, hazzın uyandırılmasına yönelik

olarak perdeye de düzensiz şekilde yansıtılmaktadır. Bu durum özellikle sıradan izleyici için, kadının cinsel arzu ile tanımlanmasına neden olur. Kadın bedeninin bacak, kalça, göğüs gibi kısımları parçalanarak doğrudan bakışın hedefine hizmet eder hale getirilir.

Sıradan izleyicinin film deneyimini anlamaya yönelik olarak, genellikle Lacanyan-psikanalitik kuramın film çalışmalarına uyarlandığı psiko-semiyolojik yaklaşımdan yararlanılmaktadır. Lacan'ın *Ayna Evresi* imgelemesi, seyircinin kendi yaşamındaki arzuları ile paralel işler. Sıradan seyirci, tıpkı ayna gibi işlev gören perdedeki kahramanla özdeşleşme isteğindedir. Özdeşleşme, genellikle erkek olan kahramanları temeline alır.

Lacan'dan hareket ederek özdeşleşme konusunu irdelleyen Metz, perdede seyredilenle özdeşleşmede ya da iletişimin her biçiminde ve genel olarak sosyal yaşamda, özdeşleşilenin mutlaka özne konumuna taşındığını, diğerlerinin ise ötekileştirildiğini savunmuştur (Akt. Thomson, 2008: 115). Böylelikle sosyal bir grubun düşünceleri içinde kimliklenme ve o grupla özdeşleşme aynı zamanda o grubun düşünce biçimini de kullanma ve yaşatmayı getirmektedir. Kamera önünde gerçekleşen “onaylanan” anlatılar da buna benzer yapılanmaktadır.

Noel Carroll, karakterlerle özdeşleşme konusunda çeşitlenmeler yaşanacağını açıklamaktadır. Buna göre sıradan izleyici; “kahraman ile özdeşleşme; sıradan izleyicinin kendini bulabileceği belirli bir durum içinde resmedilen karakterle özdeşleşme; kahramana sempati duyma; bir ilgi, bir his ya da kural ile ya da bunların hepsine sahip olan kahraman ile özdeşleşme; kahramanın bakış açısıyla özdeşleşme; kahramanın değerlerini paylaşma; anlatı ile bağlantı kurarak kahramanla bir hareket ediyor yanılışı ile kahramanın yakınında olma ile özdeşleşme” (Akt. Thomson, 2008: 116) biçimleriyle özdeşleşmesini gerçekleştirebilir.

ANAAKIM DIŞI FİMLERDE KADIN TEMSİLİNİN ÖRNEKLENDİRİLMESİ

Türk Sineması'nda endüstriyel yapılanmanın bulunmaması, özellikle 1990 sonrasında genç yönetmenlerin, kendi imkânları ve bulabildikleri düşük miktarda bütçelerle film çekmelerine ve anaakım sinema dışında filmler üretmelerine olanak tanımıştır. Bu filmlerin getirdiği, bağımsız sayılabilecek sinema anlayışı, üretim, dağıtım ve tüketim pratiklerinin farklılaşmasına ve yeni algılamalara olanak vermiştir.

Bir sanat ürünü olarak değerlendirilen filmin içindeki anlamları ortaya çıkarmaya aracı olan film eleştirisiyle, bu filmlerde kadınların temsiline yönelik, bireysel, sosyal ve ekonomik konular açıklanarak, kadınların tanımlanmasının anaakım sinemadan farklı yapılanıp yapılmadığına dair yorum yapılabilir.

Zeki Demirkubuz'un yönettiği *Kıskanmak* (2009) filmi, kadın temsilleri açısından kadın/çirkinlik ve kötülük ilişkisini kuran bir yapımdır. Roman uyarlaması olan *Kıskanmak*, arzulanan bir bedene sahip olmayan Seniha isimli bir kadının, ağabeyinin karısı “güzel” Mükerrerem'e zarar vererek, erkeği cezalandırması isteğini anlatır. Başlangıçta olumlu olan güzel kadın, kocasının mülkiyetindedir. Bir süre sonra başka bir erkeğe ilgi duysa ve bu ilgisi önce gözardı edilse de, kocası, aşağılanma karşısında elinde bulundurduğu şiddet kozunu oynar. Olayların olumsuz gelişiminde “çirkin” Seniha'nın rolü vardır. Gizlice tetiklediği olaylar sayesinde güzel kadına, onun aracılığıyla da güzele değer veren erkeğe zarar gelmesini sağlar. Film, edilgen olmak yerine kötülük için bile olsa etken konuma yerleşmiş görünen kadın karaktere rağmen ilerici anlam taşımamaktadır. Çünkü film, söylemini, güzel karşısında özne konumuna gelebilen bir kadın tanımlaması yaparak gerçekleştirmez. Kadın, erkeğe doğrudan gerçekleri gösteremez, sadece başka bir kadına zarar verebilir. Çirkin kadın olaylara yön vermeyi başarsa da özne olamaz, yaptığı kötülüğün ona getirdiği, “sıradan” yaşamının daha da kötüye gitmesidir.

Yönetmen Zeki Demirkubuz'un açıklaması, filmin bu anlamını vurgular niteliktedir (Demirkubuz, 2008):

“Çirkin olmanın nasıl bir şey olduğu üzerine çok kafa patlattım. Çirkin olmaktan güzelliğin nasıl görüldüğünü görmeye çalıştım ama çok büyük emek verdim bu konu için. Gündelik hayatta hiç fark etmediğimiz, adam yerine bile koymayacağımız bir insanın sıradan hatta çirkin bir kadının hatta kurumuş bir kadının dünyasında neler olabileceğini hatta bir gün fırsatını bulunca ne gibi trajedilere yol açabileceğini çok merak ettim. Zaten romanı çekmeye karar verince diğer her şeyi unuttum, tamamen buna odaklandım”.

Yönetmenin dile getirdiği çirkin olma durumu, “gündelik hayatta fark edilmeyen”, “adam yerine koyulmayacak”, “sıradan” ve “kurumuş” bir kadının “eline fırsat geçince” nasıl kötülük yapabileceğinin zeminini hazırlayan bir var olma biçimi şeklinde sunulmuştur. Çirkin olmak, egemen ideolojinin beden hazzına yönelik bir tehdittir. Öyleyse olumlanması beklenemez. Çirkinliğin tanımı toplumsal olduğu ve çirkin olan “her şeye rağmen” toplumda var olduğu için, onun temsilinde kötülük “gerçekçi” bir araca dönüşmektedir. Söyleşisinde kişilikleri perdeye taşımaya çalıştığını dile getiren yönetmenin, karakteri üzerine yaptığı değerlendirmeler, kadını fiziksel özelliği ile tanımlamayı ve erkek bakış açısıyla nitelemeyi olumlamaktadır. Kadının çirkinlik ve kötülük ile olan ilişkisi doğru orantılı kabul edilmektedir. Bu durum, yenilik içeren ve derinlemesine bir karakter yaratmaktan çok, toplumda var olan güzel-iyi, çirkin-kötü algısının yenilenmesine hizmet eder.

Semih Kaplanoğlu'nun yönetmenliğini yaptığı *Yumurta/Süt/Bal* üçlemesinde ise bu kez, güzel-iyi'nin yanında güzel-kötü kadının resmedildiği görülmektedir. Soyadları farklı olmakla birlikte Yusuf isimli karakterin yetişkinlik, gençlik ve çocukluğunu ele alan üçlemede, kötü görülen kadın, oyuncu Tülin Özen'le özdeşleştirilir ve üç filme de yerleştirilir. *Yumurta*'da (2007), Yusuf'un “şehirden saklandığı” eski kitapçı dükkânına elinde şarapla gelen kadın, şehirli-fahişe kadın imgesini oluşturur. Gece sokakta olmaya aldırmadan dolaşan bu kadın, simgeleştirilmiş biçimde elindeki şarapla asla kullanmayacağı belli olan hediye bir yemek kitabını değiştir. Şarap da yemek kitabı da onun için önemsizdir. Herhangi bir yerde –örneğin ev içinde ya da mutfakta- tanımlanamayan bu kadın, ataerkil sistem için tehlikelidir. Ne yapacağı, nasıl davranacağı belli olmaz. Bu karakter baştan çıkarıcı tavırlar sergiler, Yusuf'u eyleme çekemese de, en başından “düşük” olarak nitelendirilmiştir.

Düşük şehirli kadının karşısında taşrada olumlanan Ayla bulunur. Ayla yerleşiktir. Evcilleştirilmiş kadın temsili içinde sessizce, ne kadar beklemesi gerekirse bekler. Üçlemenin diğer filmleri seyredildiğinde anlaşılan annenin reddi ile kötü-kadın olarak tanımlanan annenin, *Yumurta*'da yine de gelenekler içinde kalan yanının olumlandığı görülür. Anne oğlunun şehre geri dönmesini engelleyecek tuzaklar kurmuş, onun ait olduğu yerde gelenek içinde kalmasının ve Ayla ile birlikte olmasının yolunu açmıştır. Bu şekilde hem Ayla'yı tek başına kalmaktan kurtararak bir erkeğe emanet etmekte, hem de oğlunu şehrin belirsizliğinden kurtarıp taşranın sınırları belirlenmiş dinginliği ve güvenliğine yerleştirmektedir.

Yumurta'da sahafa gelen şehirli kadın Tülin Özen'in, ikinci film *Süt*'ün (2008) başında ayaklarından ağaca asılmış şekilde ağzından yılan çıkartılmaya çalışılırken görülmesi, Tülin Özen bünyesinde resmedilen ötekileştirilmiş kadına yönelik anlamın devam ettirildiğinin göstergesidir. Önündeki süt kazanından yükselen kokuya yönelerek kadının içinden çıkan yılan, kadın-kötülük ilişkisinin mitolojik olarak kurulmasına hizmet eder. Semih Kaplanoğlu, filmler arasında bir iç devamlılıktan hoşlandığını dile getirerek (Kaplanoğlu, 2010: 126), Tülin Özen'i metaforik olarak birçok filminde kullandığını vurgulamaktadır. Bilginin ve yasak olanın metaforu olan yılanla kadının ilişkisi, seyircinin algısında Tülin Özen'le birleşir ve bu durum özellikle *Bal* (2009) filminde anne rolünün Özen'e verilmesi ile gerçek anlamını bulur. *Bal*'da Yusuf'un konuşmayı reddettiği annesi,

babanın yanında ötekidir. Annenin isteyeceği gibi okuma-yazma öğrenemeyen, yemeğini yemeyip sütünü içmeyen Yusuf, annesinin tersine yüksek ağaçlara tırmanabilen, arı kovanlarıyla uğraşabilen ve ona kendi sembolik düzenini öğreten babasına hayrandır. Ancak babanın ani ölümü, Yusuf'u, takip edeceği ve eril yapılanmayı öğreneceği liderden eksik bırakır. Anneye duyulan psikolojik ilgi ise karşılıksız kalır. Bu nedenle Yusuf için bütün kadınlar, Tülin Özen'in canlandığı kadınlar gibi, ama en çok da annesi gibidir. Anne ile bütünleşme olanağından mahrum olan Yusuf, *Süt*'te annenin başkasıyla birlikte olmasıyla ondan nefret eder, *Yumurta*'da ise anneye geri dönebilmesi için annenin fiziksel ölümü gerekecektir.

Yönetmenliğini Tolga Karaçelik'in yaptığı *Gişe Memuru* (2011) filminde, babasıyla sorunlu ilişkisi doğrultusunda ruhsal bunalım içinde olan Kenan'ın hikâyesi anlatılır. Karayolları gişesinde çalışan Kenan, annesini erken kaybetmenin yarattığı olumsuzlukla tam olarak büyümemiş ve içine kapanmış bir karakterdir. Sık sık kendi kendine konuşur. Görevi sırasında geçirdiği bir kriz sonucu, çok az aracın geçtiği bir gişeye gönderilir. Burada, mutlu günlerinde annesi ve babasıyla bindiği arabaya benzer aracı olan genç bir kadına âşık olur. Bu kadına, annesine verdiği anlamlara benzer şekildeki saflık, temizlik ve iyilik nitelendirmeleri yükler. Hayal dünyasında onunla yolculuğa çıkar, uzun sohbetler yapar.

Her gün gişeden geçen bu kadının karşısında, hiç anlaşılmadığı babasının evlenmesini istediği, cinsel açıdan çekici bulmakla birlikte başka bir şey paylaşmadığı femme-fatale benzeri yapılanma içinde sunulan Nurgül vardır. Kenan'ın babasına gönüllü bakmayı kabul eden Nurgül'ün tüm derdi, Kenan'la evlenebilmektir. Nurgül, sokakta asla Kenan olmadan yer almaz. Kenan onu geceleri evine bırakır, böylelikle Nurgül'ün "iyi aile kızı" olduğu imgesi yaratılır.

Filmin konusunun kahraman olarak erkeği seçmiş olması, filmdeki kadın karakterlerin yüzeysel resmedilmesinin temel nedenidir. Femme-fatale Nurgül'ün karşısında hayali kurulan kadının bir adının dahi bulunmaması, bu duruma vurgu yapar. Nurgül'ün erkek ruhundan anlamayan derinliksiz ilgi ve neşesi, belirli özelliklere indirgenmiş kadın temsilini işaret eder. Babanın yasasının devamını simgeleyen-istenmeyen kadının, fantezilerde olsa da bedenini kullanmaya hazır olarak algılandığı filmde ima edilir. Nurgül'ün iyi aile kızı görünümü altına saklanan bu şehvete dayalı cinsel nesne düşüncesi, onun basit ve "hazır" algılanmasının nedenini oluşturur. Nurgül, Kenan'ı, tıpkı *Yumurta* filminde elinde şarap şişesiyle gelen kadın gibi hazza davet etmektedir. *Yumurta*'da Yusuf'un kadının farkında olması ancak onu reddederek Ayla'ya yönelmesi gibi, Kenan da Nurgül'ün farkındadır. Ama Yusuf'tan farklılaşarak, "kader" nedeniyle değil, çocukluk kimliklenmesinin yarım kalan arzuları doğrultusunda onu reddeder ve anneye benzeyen "melek kadın"a yönelir.

Filmde, aynanın kırılması metaforu ile resmedilen babanın ölümü ardından, nefret bile edebileceği hiç kimse kalmadığı için "düzen"i tamamıyla bozulan Kenan, kendini ilk kez özgür tanımlar ve annesine benzettiği kadınla birlikte uzaklara gitmek ister. Ancak yarattığı masum, sevgi dolu aynı zamanda dokunulmaz güzel kadın imgesi, sadece hayalindedir. Kadın, Kenan'ın saldırısından korkarak, arabasıyla hızla gişeden kaçar.

Filmde temsil edilen bir kadın da, Kenan gibi gişe memuru olan Nevra karakteridir. Nevra, evli ve çocukludur, sürekli olarak bir kamyon şoförünün tacizine uğramaktadır. Kenan sık sık yaşanan bu olayı, taraf olmadan, yorumda bulunmadan, sadece dışarıdan izlemekle yetinir. Nevra'nın kadın olarak yaşadığı sıkıntının, toplumsal yansıması onun için çok önemli değildir. Kendi psikolojisindeki sorunlar, toplumsal olanın önünde yer almaktadır. Filmde bulunan dört kadın da, yani anne, gişeden geçen âşık olunan kadın, Nurgül ve kadın gişe memuru Nevra, ya masumiyet duygusuyla yüceltilmiş ya da cinsellikleri ile sıradanlaştırılmıştır. Ancak hepsi de eril hazzın gözetlemeye dayalı beden sunumlarına olanak verir. Bu doğrultuda anne de, diğer kadınlar da, erkeğin arzusunun nesnesi

konumunda yer alırlar. Geçmişe dair hatırlamalarda annenin daima baba ile resmedilmesi, ailenin arabası gibi babaya ait olanda görüntülenmesi, anneyi tanımlarken, aslında mutlu ailenin tanımlamasının yapıldığını göstermektedir.

SONUÇ

Sinema, toplumsal cinsiyet yapılanması anlamında kadınlara yönelik benzer stereotipleştirilmiş özellikleri tekrarlayarak, tektipleştirmenin devamlılığına hizmet etmektedir. Kadınların, erkeklerden farklı olarak konumlandırıldığı bu yapılanmada, kadın tanımlamaları erkeğe göre ve erkek için gerçekleştirilmektedir. Filmlerdeki bu yapılanma, günlük yaşama da yansımakta, kadınlar, ev-içinde kalan, masum, muhtaç, güzel ya da kötü, basit, sıradan, çirkin, istenmeyen olarak keskin zıtlıklar içinde resmedilmektedir.

Son dönem Türk filmleri başta olmak üzere, '90'lardan bu yana gelişen sinemada, anaakım sinemaya göre kadın temsilleri daha gerçekçi olmakla birlikte, çok önemli değişikliklerin yaşanmadığı görülmektedir. Bunda erkek yönetmenlerin erkek temelli öyküler anlatmasının önemi oldukça büyüktür. Tektipleşmeyle mücadelede, bu nedenle kadınları gerçek yaşamdaki gibi perdeye taşıyacak kadın yönetmenlerin ve ürünlerinin artmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Temsilin bir süreç oluşu hatırd tutulduğunda, sinema perdesinde temsile taşınacak olan gerçek kadın kimliklerinin yineleme yolu ile toplumsal algıda değişiklik yapabileceği unutulmamalıdır.

“Sunulanın kurgu”lanması, egemen yaklaşımın tersine ve kadınların lehine geliştirilecek alternatif ideolojiler için de mümkündür. Böylelikle gerçek yaşamda deneyimlenen olayların sinemada sunumu; kadınların, erkek bakışından özgürleşmesine, iyi/kötü zıtlığına dayalı stereotipleştirilmiş sunumdan kurtarılmasına, seyircilere özdeşleşme imkânı tanıyan “gerçek” karakterlerin temsiline olanak tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

Bazin, A. (1999). What is cinema- Theater and cinema. İçinde L. Baudry and M. Cohen (Ed.). *Film Theory and Criticism*: 408- 418. New York: Oxford University Press.

Ben-Shaul, N. (2007). *Film: The Key Concepts*. Oxford, GBR: Berg Publishers.

Burton, G. (2004). *Media and Society: Critical Perspectives*. Berkshire, GBR: McGraw-Hill Education.

Demirkubuz, Z. (2008). *Çirkinliğe çok kafa patlattım, NTV-MSNBC*.

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/468413.asp> (6 Nisan 2012).

Eco, U. (1991). *Alımlama Göstergebilimi*. çev. Sema Rifat. İstanbul: Düzlem Yayınları.

Kaplanoglu, S. (2010). *Yusuf'un Rüyası*. söyleşi: Uygur Şirin. İstanbul: Timaş Yayınları.

Laughey, D. (2007). *Key Themes in Media Theory*. Buckingham, GBR: Open University Press.

Metz, C. (1999). The imaginary signifier-Identification, mirror. İçinde L.Baudry and M. Cohen (Ed.). *Film Theory and Criticism*: 800- 817. New York: Oxford University Press.

Mulvey, L. (2010). Görsel haz ve anlatı sineması, çev. Nilgün Abisel, İçinde S. Büker ve Y. G. Topçu (Der.) *Sinema: Tarih-Kuram-Eleştiri*: 211-229. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Sukla, A. C.(2000). Introduction. İçinde A.C. Sukla (Ed.) *Art & Representation: Contributions to Contemporary Aesthetics*: 1-26. Westport, CT, USA: Greenwood Publishing Group.

Wartenberg, Thomas E. (2000). Film and representation, İçinde A.C. Sukla (Ed.) *Art & Representation: Contributions to Contemporary Aesthetics*: 210-220. Westport, CT, USA: Greenwood Publishing Group.

Tasker Y. (1998). *Working Girls: Gender and Sexuality in Popular Cinema*. London and New York: Routledge.

Thomson, K. (2008). *Continuum Aesthetics: Aesthetics and Film*. London, GBR: Continuum International Publishing.

PLASTİK SANATLARDA ‘KİŞİSEL VE KÜLTÜREL BİR İNŞA OLARAK’ KADIN

Esra SAĞLIK*

ÖZET

Kadınların kendilerine ilişkin algılamaları, düşünce tarihi boyunca çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır; bunlar içinde en sık karşılaştıklarımız ‘kendini kabul etme’, ‘kendini keşfetme’, ‘kendini ortaya koyma’ gibi terimler olmuştur.

Cinsiyet farklılığının sanattaki yansıması ve kadınların ‘cinsiyetlerini’ kazanmalarında sanatın rolü, feminist sanat eleştirisinde önemli bir unsurdur. Kültürel olarak belirlenmiş cinsiyet rolleri, toplum yaşamının her alanında olduğu gibi yaratıcılıkta da önemli bir rol oynamaktadır. Hayalgücü bilinçaltından bağımsız düşünülemez, bilinçaltı ise toplumsal olarak belirlenmiş yapılardan bağımsız olamaz. Bireysel ve toplumsal bilinçaltı ve kimlik oluşumlarının incelendiği bu çalışmada, kadının kültürel olarak belirlenmiş cinsiyet rollerinin sanattaki yansımaları, bunun sanatçılar ve düşünürler tarafından sorgulamaları araştırılmış, ‘kadınlık’a dair izlekler, sanatçıların kişisel yaşantılarından süzdükleriyle ortaya koyduğu eserleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, rol, bilinçaltı

THE WOMAN AS A "PERSONAL AND CULTURAL CONSTRUCTION" IN PLASTIC ARTS

ABSTRACT

Women's self-perceptions appeared in various ways during the intellectual history. The most frequently encountered ones are "self-acceptation", "self-discovery" and "self-assertion".

The reflection of gender difference on art and the role of art in women's acquisition of their "genders" is an important factor in the feminist art criticism. Culturally determined gender roles play an important role in creativity as they do in every field of the social life. Imagination cannot be considered independent from subconscious. Subconscious cannot be independent from the structures determined by the society. The present study examined individual and social subconscious and identity formations; the reflections of women's culturally determined gender roles on art; the questions of artists and philosophers who work on this reflection with a feminist perspective; paths for "femininity"; and the works that artists created by filtering their personal experiences.

Key Words: Gender, role, subconscious

* Yrd. Doç.Dr., Muğla Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Heykel Bölümü - Ortakent- Bodrum / Muğla

Günümüzde pek çok sanatçı ve sanat eleştirmeni, kadın duyarlılığını tümüyle inşa edilmiş bir olgu olarak görmektedir. Örneğin Fransız psikanalist, yazar ve filozof Julia Kristeva'ya göre kadın, tamamen sosyal bir yapıdır, yani toplumda kendisine yüklenen rollerle şekillenir ve şekillendirilir. Kadının bedensel dönüşümünü, özgür olabilmesinin somut koşulu olarak ileri süren Kristeva, toplumsal yapının ataerkil düzen olduğunu ifade eder ve bu ataerkil yapıların diğer tüm yapıları şekillendirdiğini, öznenin anlam ve değer dünyasını biçimlendiren bu düzenin işleminde dilin belirleyici bir fenomen olduğunu öne sürer (Kristeva 1980:19).

Kadınların kendilerindeki tekliği dinleyip bunu paylaşmaları gerektiğini ifade eden Kristeva, belirli bir amaç içinde birlikte olsalar dahi bireyselliklerini koruyarak özgürleşmelerini ve bu özgürleşmenin gerçekleşmesi için yaratıcılığın vurgulanmasında ısrar etmelerini savunur. O'na göre bugün geçerli olan değer, bireysel özgürlüktür, bireysel farklılıktır.

Bu tekillik düşüncesini Fransız düşünür ve modern feminizmin kurucularından Simone de Beauvoir'da da görmekteyiz. Anne olmak, eş olmak, iş yaşamında yer almak gibi toplumsal roller ile yükümlülükleri altında ezilen kadının kuşatılmışlığını belirten Beauvoir, erkek dünyası tarafından kuşatılan kadının, toplumda 'ikinci cins' olarak yerleşen varlığının onun hormonlarından gelmediğini, bunların hepsinin birer kalıp halinde içinde bulunduğu durum tarafından yaratıldığını savunmuştur (Beauvoir, 1975: 7).

Her insanın cinsiyet duygusu bireysel bir yaratımdır. Aynı zamanda, toplumsal cinsiyet kimliği, kişisel anlam ile kültürel anlamın iç içe geçmesi, neredeyse kaynaşmasından oluşur' (Chodorow, 2007: 81).

Yakın sanat tarihine baktığımızda kadın sanatçıların 'ben', 'benlik', 'kimlik' kavramlarıyla yoğun biçimde ilgilendiklerini görürüz. Modernizmin erkek egemen bakış açısının dışladığı kadın kimliğinin, kültürünün ortaya çıkarılması için çalışan bu sanatçılardan Amerikalı Judy Chicago, 1970'te, ilk feminist sanat programını düzenlemiş ve ünlü "Womanhouse" (Kadın Evi) sergisini gerçekleştirmiştir.

Resim 1: 'Womanhouse' (Kadın Evi), 1972

"Womanhouse" (30 Ocak - 28 Şubat 1972), [Judy Chicago](#) ve [Miriam Schapiro](#) tarafından oluşturulmuş, sadece kadınların olduğu sanat ve performans organizasyonudur. "California Institute of the Arts Feminist Art Program" adlı program çerçevesindeki bu etkinlikte Chicago, Schapiro ve onların öğrencileri yer almıştır. Chicago ve Schapiro öğrencilerini bu platformda bir ay boyunca özgürce çalışmaları için cesaretlendirmiş ve her kadın sanatçıya bir oda verildiği bu mekânda projelerini yaşama sokmuşlardır. "Yaparak öğrenme" metoduyla bir anlamda eğitim yeri olan

Womanhouse, kendini keşfetmenin psikolojik pratiği ve kadın hareketinin bilinçlendirme şeklini ortaya koyarak yeni bir tavır önermiştir (Broude ve Garrard, 1994: 50). Bu sergide grubun üyeleri, bir eve bütünüyle yerleşerek yeni oluşturdukları feminist bilinç doğrultusunda kadınların hayatı için hayal ettikleri genel tabloyu canlandırmışlardır. Buradaki kadın imgeleri öfke, ironi, mizah gibi çok çeşitli duyguları yansıtmıştır.

Resim 2: Sandy Orgel, 'Çamaşır Dolabı', 1972

İlk gün sadece kadınların görmesine izin verilen bu sergi / proje, dönemin feminist sanatçıları için büyük bir heyecan yaratmış ve kadınların gerçekleştirdiği önemli bir proje olarak sanat tarihinde yerini almıştır. 17 odalı bu evin her odası bir sanatçıya verilmiştir. Bu sanatçılardan biri olan Sandy Orgel, 'Çamaşır Dolabı' adlı çalışması için, "Aynı zamanda bir kadın ziyaretçi olarak bu çalışma için şunu diyebilirim, bu iş kesin olarak kadının her zaman bulunduğu yer ile yani rafların ve örtülerin arası ile ilgili. Ama şimdi dolaptan dışarı çıkma zamanı" demiştir (Broude ve Garrard, 1994: 55). Çalışmada, rafların arasına sıkışmış kadın model, sanatçının sözünü ettiği, günlük ev rutininin arasına sıkışan kadını temsil etmektedir. Modelin dolaptan dışarı çıkan ayağı bize toplumsal yükümlülüklerin arasına sıkışan kadının dışarı çıkma isteğini göstermektedir.

Resim 3: Louise Bourgeois, 'Femme - Maison' (Kadın - Ev), 1994

İşlerinde çoğunlukla kendi kişisel tarihinden ilham alan ve 'kadın', 'kız evlat', 'eş', 'anne' gibi kimliklerini çalışmalarına yansıtan Fransız sanatçı Louise Bourgeois, bunları sıkıntı, yabancılaşma, aşk, seks, ölüm gibi kavramlarla da birleştirmiştir. 1911 doğumlu sanatçı, ev ve kadın kavramları

aracılığıyla nesne ve beden arasında doğrudan temsil ilişkisi kurmuştur. Ayrıca bu ifadesini doğum temasıyla güçlendiren Bourgeois, yapıtlarına organik formları da katmıştır. 1940'ların ortalarında başladığı 'Kadın – Ev' serisinde, kuşatılmışlık ve kaçış, güvenlik ve yalnızlık arasındaki dengeyi içinde barındıran ev formunu kullanmıştır. Beden de onun için sadece dış dünya ile bağ kurmak için gereken bir şey değil, aynı zamanda kendi derin iç dünyasına ulaşmasının da bir yoludur (Kotik, 1994: 13). Sanatçı bu serisinde, ev ve kadın arasında ilişki kurmuştur. Çoğunlukla kadın kafasının yerini alan ev, Bourgeois için, kadın kimliğinin 'güven ve aile sıcaklığı' ekseninde kuşatılmışlığını belirtmektedir.

Resim 4: Louise Bourgeois, 'Femme - Maison' (Kadın-Ev), 1945-1947

Sanatçı, cinsiyet, kadın, aile ve yalnızlık kavramlarının arasında ele aldığı 'sıkıntı' duygusuna 'beden' ile ilişkili yapıtları aracılığıyla görünürlük kazandırmıştır. Otobiyografik anlam parçalarından oluşan yapıtlar; 'Başlangıçlar', 'Kadınlar-Evler', 'Kişiler', 'Yuvalar-İnler-Sığınaklar', 'Anı Mekânları', 'Kıyafetler - Kumaşlar, Peyzajlar – Objeler' gibi bölümlerden oluşmuştur. Çalışmalarında kadın bedenini, özel alanını, travmalarını taşıyarak bunu kendisine ait olan dokular, renkler ve formlarla yansıtan bir alan olarak kuran sanatçı, bütün objelerin ve görüntülerin kendi başına bir tarihselliğe sahip olduğunu söylemiş ve zaman ile nesne arasına otobiyografik etkileri yerleştirerek sanatı gerçek anlamda yaşamın içerisinde tekrar dinamizm kazanabilmiş bir öge haline getirmiştir.

Resim 5: Sophie Calle, ‘Sahte Evlilik’, (‘Otobiyografiler’ serisinden),1992

Bourgeois'dan farklı bir anlatımla çalışmasına karşın Sophie Calle¹⁷² da benzer sorunlara değinmiştir. “Otobiyografik Öyküler” başlıklı dizisi, anlatı ile kurmaca olabilecek fotoğrafik bir gerçeklik arasındaki sınırlarla oynamıştır. En önemli işlerinden olan bu ‘Otobiyografiler’ serisinde Calle, hayatındaki olayları hikâyeleştirmiştir. ‘Sahte Evlilik’ adlı işinde, kadınların evlenmeyle ilgili ‘saplantıları’na göndermede bulunarak bir klişeyle alay etmiş, toplumsal cinsiyet meselesini eleştirel bir yaklaşımla ifade etmiştir. Sanatçı bunun için, ailesini ve arkadaşlarını Paris’teki bir kilisenin basamaklarında bir düğün resmi için bir araya getirmeye karar vermiş ve fotoğraftan sonra gerçek bir nikah papazı tarafından kıyılan bir nikah töreni organize etmiştir. “Pirinç, düğün pastası, duvak hiçbiri de eksik değildi. Hayatımın en doğru hikâyesi olan sahte bir evlilikle taçlandım”¹⁷³ diyerek teatral bir kurguyla eleştirisini gerçekleştirmiştir.

Resim 6: Cindy Sherman, “İsimsiz Film Karesi No. 17”, 1998

¹ 1953 doğumlu Fransız yazar, fotoğrafçı ve sanatçı. Çağdaş kavramsal sanatın en önde gelen isimlerinden biridir. 70’li yılların başlarında fotoğraf çekmeye başlamıştır. “Toplumsal ahlak” meselesiyle uğraşan yapıtlar üretmeye başlayan Calle’in işleri genel olarak, fotoğraflarla anlatıyı birleştiren metinler ve yerleştirmelerden oluşmaktadır. Yapıtında özyaşamöyküsel malzemeyi son derece çarpıcı şekilde kullanır. Sanatsal stratejisi “öteki”leri kullanarak kendi yaşamını bir sanat yaşamına dönüştürmektir. Gerçeklikle kurguyu sürekli olarak iç içe geçirir; hikâyelerinde hem oyuncu hem de yazar olarak yer alır; kişisel yaşamın sınırları, kamusal alanın kullanımı, etik değerler, sanat yapıtının üretimi ve tüketimi konularında şiddetli tartışmalara yol açmıştır.

¹⁷³ <http://tmcq.co.uk/articles/sophie-calle/>

Resim 7: Cindy Sherman, “İsimsiz Film Karesi No. 22”, 1998

Sanatta cinsiyet kavramını farklı bir bakış açısıyla ele alan Amerikalı sanatçı Cindy Sherman’ın, 1970’lerin sonlarında başladığı, filmlerde kadınlara verilen [klişe](#) rolleri sorgulayan, model olarak kendisini kullanarak gerçekleştirdiği çalışması ‘İsimsiz Film Kareleri’, sanatçının özellikle Hollywood filmlerinde izlediğimiz kadın kahramanları çağrıştıran çeşitli rollere, görünümlere, kimliklere büründüğü siyah-beyaz fotoğraflarından oluşmaktadır. Popüler kültürün kadın kimliğinin şekillenmesindeki işlevini irdeleyen ve sorgulayan Sherman, kendi çektiği, dolayısıyla öznesi ve nesnesi olduğu bu fotoğrafların her karesinde farklı bir kılığa bürünerek kimliğin kültürel inşasına işaret etmektedir. Kimlik arayışının dışında yapaylık ve yüzeyselliği ön plana çıkaran Sherman’ın aynı zamanda, hem kurmaca / yapay bir şey kurguladığı hem de aslında gerçekliği olmayan bir şey yaptığı için bir ‘mit’ yarattığı söylenebilir.

Resim 8: Kiki Smith, “Kurtla Uzanmak”, 1994

Beden ve varlık arasındaki ilişkiye eğilen, başta kendi bedeni olmak üzere insan anatomisinin uzuvlarına farklı açılardan yaklaşan Amerikalı sanatçı Kiki Smith de, kadınlık ve kadın kimliğinin temsili üzerine çalışan sanatçılardandır. Smith, kadın bedeninin psikolojik görünümünü ortaya çıkarmak istemiştir. Bunu yaparken, masalsı bir anlatımla kurt ve kadın temsilleri üzerinden ‘kurban’ ve ‘av / yem’ arasındaki temel yakınlığı ortaya koymuştur (Rush ve Dannat, 2002: 80).

Resim 9: Kiki Smith, ‘İsimsiz’, 1992

İşlerinde ‘masalsı’ anlatılar ortaya koyan Kiki Smith, bir röportajında, “Kadınlar, beden olarak kendi kimliklerinden öz kimliklerini ayırmaz” demiştir¹⁷⁴. Bu nedenle, Smith’in eserleri ‘kadınsal’ duyarlılığın ifadeleri olarak değerlendirilebilir. Güzellik ve süsleme konuları ile derinden ilgilenen Smith, geleneksel olarak kadın el sanatları ile bir arada düşünülen cam, kâğıt, balmumu, kumaş ve dantel gibi malzemeleri bronz ve kalay gibi daha “erkeksi” maddeler ile birlikte kullanmıştır. Onun özneleri genellikle, dantel örtülerin, insan vücutlarının, cam yıldızların ve özellikle hayvanların da yer aldığı öznel dünyasından, yarattığı hikâyelerden gelmektedir.

Plastik sanatlarda karşımıza çıkan hayvan figürleri daha çok sembolik bir anlatımı taşırlar. Vahşi kadın arketipi kavramı üzerine yoğunlaşan psikanalist Clarissa P. Estes, kurtlar ve kadınların belirli ruhsal karakterleri paylaştığını savunur. O’na göre, kadınlar ve kurtlar hayata karşı dirençleri, dayanıklılık ve sahip oldukları güç bakımından yakın akrabadırlar; çok güçlü bir sezgileri vardır ve yavruları, eşleri, sürüleriyle yoğun bir ilişki yaşarlar. Ancak ikisi de sürekli avlanmış ve yanlış bir şekilde son derece saldırgan olarak tanımlanmıştır. Estes’e göre bu nedenle kurtların ve kadınların kendilerini yanlış anlayanlar tarafından yok edilmesi çarpıcı bir benzerlik taşımaktadır (Estes, 2011: 16). ‘Kurt’ ve ‘kız’ imgeleri, Smith’in çalışmalarında sıklıkla karşımıza çıkan öğelerdir. Masalların

¹⁷⁴ RUSH Michael, DANNAT Adrian. *The Smiths*, New York, Palm Beach Institute of Contemporary Art, 2002, s.77

karanlık tarafları, ilkel korkular ve psikolojik travmaların görüntüleri Smith'in etrafında gezindiği alanlar olmuştur. Örneğin, 'Kırmızı Başlıklı Kız' masalından anımsayacağımız kız ve kurt figürleri, bu çalışmalarda karşımıza çıkar. Fakat burada, kız ve kurt birbirine karışmış, kurban ve av arasındaki temel benzerlik ortaya çıkmıştır.

Resim 10: Kara Walker, 'Atlanta Savaşı', 1995

Afrika kökenli Amerikalı sanatçı Kara Walker, işlerinde ırk, cinsiyet, şiddet, cinsellik ve kimlik gibi konuları işleyen çağdaş sanatçılardan biridir. Walker, kağıtları keserek oluşturduğu silüet figürlerini galeri mekânının duvarını kaplayacak şekilde düzenler. İmajlarını savaş öncesinde Afro-Amerikan kölelerinin tasvir edildiği tarihi ders kitaplarından seçen Walker'ın Resim 10'daki "Atlanta Savaşı" (The Battle of Atlanta) adlı çalışması, sanatçının en bilinen işlerinden biridir. Burada, savaşın görünmeyen kirli yüzünden biri olan kadına tecavüz, saldırı gibi olaylar, bir resimli hikaye kitabından alınmış resimler gibi galeri mekânının duvarlarında karşımıza çıkar. Beyaz güneyli askerin siyah bir kıza tecavüz etmesi, yine bir beyaz çocuğun kılıcını neredeyse linç edilmiş siyah kadının vajinasına sokmak üzere oluşu gibi sahneler Walker'ın bu silüet imajlarıyla tasvir edilmiştir.

Bu kültürdeki Siyah Amerikalılar ve Afrikalılar hakkındaki bütün kötücül tereddütler, kötü hisler, bütün çirkinlikler dahası bütün temel varsayımlar beynimde dolaşıp, bu işlerde dışarıya döküldü. Gerçekten siyah olmakla ilgili değilim, tam tersine siyah veya beyaz olmakla, yani bunların birbirleriyle nasıl ilişkilendikleri, bütün bunlarda nasıl bir güç ilişkisi olduğuyla ilgiliyim.¹⁷⁵

Toplumsal, politik ve kültürel olarak kadın bedenine, kimliğine dayatılan rolleri eleştiren ve "güzel" tanımını sorgulayan çalışmalar üreten bu 'kadınlar', çoğunlukla kendi bedenlerini kullanarak ya da kendi bedenlerinden yola çıkarak çalışmışlar, cinsiyet ve yarattığı bunalım, evcilliğin ve ev alanının sorunsallaştırılması, kadın emeği gibi sorunlar etrafında çalışmalar üretmişlerdir. Yaşantılarına sinen rollerin dışında yine yaşantılarında varolan olgu ve nesneleri de sanatlarının nesnesine dönüştüren tüm bu sanatçılar, kendilerine yüklenen kimlikleri, kamusal-özel, doğal-kültürel,

⁴ http://www.moma.org/interactives/projects/1999/conversations/trans_kwalker.html

toplumsal-bireysel kavramları arasındaki sınırları yeniden sorgulamış, sadece mesaj vererek değil, kendi hikâyelerini de oluşturarak bunu gerçekleştirmişlerdir.

“Hayat hikâyemizin merkezine baktığımızda ‘kendimizle’ karşılaşırız; bunu hikâyeleştirme döngüsünde düşündüğümüzde de asıl kahraman ‘ben’dir. Kendimize ne istersek onu anlatmakta özgür bir hikâye anlatıcısıyız” (Randall, 1999: 19).

Kaynakça:

- Antmen, A. (2008). *Sanat/ Cinsiyet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beauvoir, S. d. (1975). *Kadın, Bağımsızlığa Doğru*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Broude, N. – Garrard, M. D. (1994). *The Power of Feminist Art*. New York: Harry N. Abrams Publishers.
- Chodorow, N. J. (2007). *Duyguların Gücü* (Çev. Jale Özata Dirlikyapan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Estes, C. P. (2011). *Kurtlarla Koşan Kadınlar-Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler* (Çev. Hakan Atalay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kotik, C. – Sultan ve T. – Leigh, C. (1994). *Louise Borgeois, The Locus of Memory*. New York: The Brooklyn Museum.
- Kristeva, J. (1980). *Desire in Language, A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press.
- Rush, M. ve Dannat A. (2002). *The Smiths*. New York: Palm Beach Institute of Contemporary Art.
- Randall, W. L. (1999). *Bizi ‘Biz’ Yapan Hikâyeler, Kendimizi Yaratma Üzerine Bir Deneme* (Çev. Şen Süer Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gonzalez, L. (2004). *The Mind’s Construction Quarterly*, “Sophie Calle, or the Delusions of the Artist”. <http://tmcq.co.uk/articles/sophie-calle/>
- The Museum of Modern Art. (1999). “Conversations”. New York. http://www.moma.org/interactives/projects/1999/conversations/trans_kwalker.html

10. OTURUM

TARİHTE KADIN

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ KADIN DERNEKLERİ; KASTAMONU ÖRNEĞİ

Sühendan ARIKAN*

ÖZET

Geleneksel temeller üzerine kurulu Osmanlı Devleti'nin modernleşmesine öncülük eden yapısal değişimler, özellikle II. Meşrutiyet döneminde gündeme getirilmiştir. Bu süreçte Osmanlı siyasal yapısı, farklılaşma, merkezileşme, laikleşme, özgürleşme sürecine girmiştir. Modernleşme sadece siyasal yapıda değil, toplumun yeniden yapılanmasında da belirleyici olmuştur. Modern anlamda cemiyetleşme süreci de II. Meşrutiyet'in ilânıyla kendini hissettirmiş, bu dönemde birçok dernek kurulmuştur. II Meşrutiyet döneminde dikkati çeken önemli bir husus da, şubeleri olan cemiyetlerin kadın kollarının da olmasıdır. 1908–1918 yılları arasında kurulan II. Meşrutiyet dönemi kadın cemiyetlerinin birçoğu genellikle yardım amacıyla kurulan cemiyetlerdir. İstanbul'da merkezi bulunan derneklerin, ülke genelinde yaygınlaşmasına paralel olarak Kastamonu'da da şubeleşmeye gidilmiş ve bu cemiyetlerin kadın kolları da kurulmuştur. Vilâyette yardım amacıyla kurulan cemiyetler önce komisyonlar şeklinde hizmet vermiş, İttihad ve Terakki döneminde ise cemiyet şeklinde çalışmalarını sürdürmüştür. Bu çalışmada sırasıyla İkinci Meşrutiyet dönemi kadın cemiyetlerinden genel hatlarıyla bahsedilip, İkinci Meşrutiyet dönemindeki kadın hareketleri kısaca özetlenecektir. Genelde İkinci Meşrutiyet sürecindeki kadın dernekleri, özelde ise Kastamonu'da kurulan kadın dernekleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Meşrutiyet, Kadın Dernekleri, Kastamonu

KASTAMONU: AN EXAMPLE OF WOMEN ASSOCIATIONS IN THE SECOND CONSTITUTIONALIST PERIOD

ABSTRACT

The structural changes leading the modernization of the Ottoman Empire, which is founded on traditional principles, emerged especially during the Second Constitutionalist Period. During this era, the political structure of the Ottoman Empire had gone through a period of differentiation, centralization, secularization and liberation. Modernization was not only a determinant of political structure but also of the social restructuring. In parallel to this modernization process, the changes in the status of women were observed. The modern socialization actually emerged after declaration of the second constitutionalist period and several associations were founded during that era. Another outstanding particular of the Second Constitutional Period is the associations having branches also had women's branches. Most of the women associations founded on the Second Constitutionalist Period, from 1908 until 1918, were charities. Also, there were associations established for the purpose of defending women's rights. Societies, arguing that .In parallel to Istanbul-based associations spreading all around the country, branching in Kastamonu had started and those societies established women branches. Societies established in the county initially served as commissions and then they conducted activities as a society during period of the Party of Union and Progress. This study, respectively, mentions the outlook of women societies in the Second Constitutionalist Period and summarizes the women's movements in the Second Constitutionalist Period. Generally, the women associations founded during the Second Constitutionalist Period and particularly the women associations founded in Kastamonu will be discussed.

Key Words: Second Constitutional Period, Women Associations, Kastamonu

*Kastamonu Üniversitesi Cide Rifat Ilgaz Meslek Yüksek Okulu Öğretim Üyesi

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde Batılı anlamda modernleşme hareketleri on sekizinci yüzyılın sonlarında başlamıştır. Bu yüzyılın başlarından itibaren zayıflama sürecine giren Osmanlı Devleti, içinde bulunulan durumdan çıkışın yolunu Batıya yönelmekle mümkün olacağına inanmışlardır. Osmanlı modernleşmesi açısından Batılılaşma yolundaki ilk süreç 1839 da ilan edilen Tanzimat Fermanı olmuştur (Taşkiran, 1973:24).

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devlet ve toplum yapısında hızlı bir değişim getirmiştir. Reformlar sadece idarî, askerî ve malî alanlarda değil, geleneksel Osmanlı toplum yapısında, özellikle kentlerdeki yaşam biçiminde ve en önemlisi zihniyet dünyasında da kendisini göstermiştir (Avcı, 2009:3).

Toplumsal yaşama devletin giderek daha fazla nüfûz etmeye çalıştığı bir dönemde yapılan reformlar aydınlar tarafından tartışılırken, pek çok alanda çeşitli görüşler de ortaya çıkmıştır. Bu alanlardan birisi kadına “*özgürlük*” isteğiyle ilişkilendirilen bir takım yeni fikirlerin ortaya çıkmasıdır. 1860'lı yıllardan itibaren, özellikle büyük şehirlerde yaşayan Müslüman kadınların toplumsal konumları, giyimleri, sosyal yaşama katılımları, toplum içindeki davranış biçimleri Osmanlı modernleşmesinin gözle görülen ve tartışılan yönü olmuştur (Avcı,2009:5).

Tanzimat Fermanı'nda kadınlarla ilgili hükümler yoktur. Bu dönemde çıkarılan kimi kanunlarda kadınlar lehine hükümler yer almış, kızlar için yeni okullar açılmış, eski yasaklar geniş ölçüde yumuşamış; fikir ve edebiyat alanında, kadının özellikle ailedeki hak ve yetkileri için yazılar yazılmıştır. Ayrıca bu dönemde basın, yeni ve önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu dönemde kadınların savunduğu ilkeler evlilik kurumunun düzenlenmesi, tekeşlilik, eğitimde kadına olanak tanınması ve toplumsal hayatta rahat hareket etmektir (Güzel,1985:853).

Tanzimat döneminde Osmanlı kadın yazarları, aile yaşamındaki eşitsizliklerin kaldırılması, sivil yaşama katılma, toplumdaki eşitsiz durumların değişmesi, topluma yararlı bireyler olma isteklerini gazete ve dergilerde dile getirmişlerdir (Zihnioğlu,1999:337)

Kadın meselesi Tanzimat döneminde her şeye rağmen dar bir alanda kalmış; daha çok aydınların tartıştığı bir konu olmaktan ileri gidememiştir. Ama bütün bu tartışmalar yeni hukukî düzenlemelere zemin hazırlamıştır. Dönem süresince birçok konuda olduğu gibi, kadın meselesinde de tabandan gelen bir hareket söz konusu olmamıştır. Aydınlar bu konuda da toplumu yönlendirmeye çalışmışlardır.

Geleneksel temeller üzerine kurulu Osmanlı Devleti'nin modernleşmesine öncülük eden yapısal değişimler, özellikle II. Meşrutiyet döneminde gündeme getirilmiştir. Osmanlı siyasal yapısı, farklılaşma, merkezileşme, laikleşme, özgürleşme sürecine girmiştir. Modernleşme sadece siyasal yapıda değil, toplumun yeniden yapılanmasında da belirleyici olmuştur. Eğitim, hukuk, ekonomi, toplumsal yaşam her yönüyle değişmeye başlamıştır. Bu modernleşme sürecine paralel olarak kadının konumunda da değişimler gözlenmiştir (Çakır,1996:22).

İkinci Meşrutiyet'in Türk kadınına sağladığı eğitim imkânı onların toplum hayatına katılmalarını ve ekonomik alanda kendilerini göstermelerine zemin hazırlamıştır. II. Abdülhamit döneminde eğitimde gerçekleştirilen sayısal artışlar kadının bilinçlenmesine imkân vermiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde eğitime paralel olarak kadınlar bilinçlenmiştir. Bu durum kadının, toplumsal ve ekonomik hayata katılma sürecini kadın derneklerinin kurulmasını da sağlamıştır (Alkan,1998:88).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu dönemde kadınlara yönelik çalışmaları, kadınların farklı toplumsal alanlarda varlık göstermesinde etkili olmuştur. Cemiyet, savaş dönemlerinde artan Türk

milliyetçiliğini ideoloji olarak kullanmış ve kadın bu ideoloji içinde yeniden tanımlanmıştır. Tanzimat ile başlayan, İkinci Meşrutiyet ile devam eden modernleşme çabaları kadının, aile ve nüfus politikalarında araç olarak kullanılmasına neden olmuştur. Özellikle bu politikalar İkinci Meşrutiyet döneminde devletin topluma nüfuz etme ve toplumu şekillendirme politikasının bir ürünü haline gelmiştir (Berktaş,2003:98).

2. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN

Türk modernleşme tarihinin en önemli aşamalarından biri sayılan İkinci Meşrutiyet dönemi, Tanzimat'ın ilanından başlayarak siyasal ve toplumsal gelişmeleri şekillendirirken Cumhuriyet döneminin temellerinin atıldığı bir süreç olmuştur (Çaha,1996:92).

İkinci meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki yönetimi kadın konusuna ayrı bir yer vermiş, kadınların toplumsal hayata dâhil edilmesi konusunda girişimlerde bulunmuştur. Bu dönemde kadın konusu memleketin ekonomik ve kültürel bir meselesi olarak kabul edilmiş ve aydınların tartıştığı temel konulardan biri haline gelmiştir (Çaha, 1996:93).

2.1. İkinci Meşrutiyet Döneminde Eğitim

II. Meşrutiyet döneminde özellikle eğitimde amaçlanan değişim; eğitimin yaygınlaştırılması, ilköğretimin zorunlu ve parasız olması, eğitim birliğinin sağlanması gibi konulardır. Ders programlarında yapılan yeniliklerle de eğitimin dinsel ve geleneksel yönü değiştirilmeye başlanmıştır (Çakır,1996:223).

Kızların lise düzeyinde öğrenim görmeleri II. Meşrutiyet döneminde 1911'de ilk kız idadisinin açılması ile gerçekleşmiştir. Kadınların çabaları, Balkan Savaşları'ndan sonra Türk kadınlığı hakkındaki yayınların etkisi ve taassubun azalması gibi etkenler, kızların eğitimi konusunda hükümeti cesaretlendirmiş; bu konuya halkın ilgisi de artmıştır (Yapıcı ve Dilek, 2008:184).

Kadınların eğitim ile ilgili eleştiri ve talepleri ise okul programlarının düzeltilmesi, eğitimin ezbercilikten kurtarılması, pozitif bilimlere, biçki-dikiş, el sanatları gibi uygulamalı derslere ağırlık verilmesi, karma eğitime geçilmesidir. Avrupa'ya giden kızlar orada nasıl yabancı hocalardan ders alıyorsa, cinsiyet ayırımı yapılmadan erkek hocalar da kızların derslerine girebilmeli gibi istekler de ter almaktadır (Çakır, 1996:251).

Osmanlı İmparatorluğu'nda hemşirelik eğitimi ilk olarak Meşrutiyet döneminde başlamıştır. Besim Ömer Paşa 1911 yılında ilk defa Kadırga Doğum Kliniği'nde ebelerle hastabakıcılık dersi vermiştir. Bunu daha sonra İstanbul Dârülfünun'daki konferansları takip etmiştir.

Kadınlar Balkan Savaşı'nda hastanelerde çalışmaya başlamıştır. Bu nedenle 1912 yılı bizde hemşirelik mesleğinin başlangıcı sayılmaktadır. Üniversitede verilen konferanslara devam eden Kerime, Salahor, Safiye Hüseyin, Münire İsmail Hanımlar, Çanakkale Savaşı'nda gönüllü olarak hastabakıcılık yapmışlardır (Sönmez,2009;105; Kurnaz,1996:82-83).

Osmanlı kadınının güzel sanatlar alanındaki yeteneklerinin gelişmesine olanak sağlayan İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, 1914 tarihinde açılmıştır (Konyar,2002:43). 1914 yılında kadınların yükseköğretime ilk defa adım atmalarını sağlayacak bir uygulama başlatılmış ve Darülfünun'da haftanın dört günü kadınlara konferans verilmeye başlanmıştır. Bu konferanslara kadınlar büyük ilgi göstermişlerdir. Aynı sene içinde İnas Dârülfünun'u adıyla açılan bölüm ile kadınlar yüksek eğitim almaya başlamışlardır (Taşkiran,1973:43-44).

2.2. Kadınlarla İlgili Hukukî Düzenlemeler

Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti'nde her alanda Batı etkisi görülürken; Osmanlı hukukunda aile ile ilgili konular, İslâm hukukunun etkisi altındaydı.

Meşrutiyet Dönemi'nde, aydınlar arasında konu ile ilgili tartışmaların artması ve kadının Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren sosyal hayatta daha fazla ön plâna çıkması, aile hukukunda bazı yeni düzenlemelerin yapılmasına olanak sağlamıştır (Berkes,1978:453). Ziya Gökalp, Ahmet Şuayb, İbrahim Hakkı, Mansurî-zâde Saib gibi üniversite hocaları ile Ahmet Cevat gibi şahısların da yardımıyla 8 Ekim 1917 tarihinde Aile Hukuku Kararnâmesi çıkarılmıştır (Caporal, 982:121).

Müslümanları ilgilendiren bölümlerde İslâm hukukuna bağlı kalınmakla birlikte, kararnâmeye göre, evlenme ve boşanmaları artık devlet hukukla kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Kararnâmeye göre, kadın izin verirse erkek ikinci evliliğini yapabiliyordu. Evlenme yaşı kadınlarda 17, erkeklerde 18'dir (Taşkıran,1973:48;Caporal,1982:121). Kadınlara boşanma hakkı, erkekteki bazı fizyolojik bozukluklar, akıl hastalığı, evin geçimini sağlayamaması ve geçimsizlik gibi durumlarda doğmaktadır (Kurnaz, 1996:90).

Kararnâmede sadece evlilik ve boşanma ile ilgili konular vardı. Nafaka ve çocuk büyütme gibi konularda çalışmalar devam etmiştir (Ünal,1987:25). Aile Hukuku Kararnâmesi İslâm ülkeleri içinde aile ile ilgili yapılan ilk hukukî düzenleme olması bakımından önem taşımaktadır (Ünal,1987:31). Aynı zamanda kadın haklarıyla ilgili konuların hukukî ifadesi olarak da kabul edilebilir (Berkes,1978:452).

2.3. İkinci Meşrutiyet Döneminde Dergiler

Tanzimat ile başlayan ve kadınlar tarafından özgürlüğün ilanı olarak kabul edilen İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile devam eden süreçte, o zamana kadar anne, eş ve ev kadını rolüne sahip kadınların toplum hayatında farklı statüler elde etmek amacıyla taleplerde bulunmaya başladığı görülmüştür. Kadınlar özellikle basın ve dernekleşme yoluyla, ayrıca konferanslar düzenleyerek bu taleplerini daha etkin bir şekilde ifade etme imkânı bulmuşlardır.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra başlayan kadın hareketi ve kadının toplum hayatına katılmasının gerekliliği meselesi çeşitli gazete ve dergilerde üzerinde durulan konu haline gelmiştir. Bu gazete ve dergiler Batılı kadınların modern hayata ayak uydurmak için verdiği mücadelelere yer vererek Osmanlı kadınlarına örnek olacak şekilde konuları işlemişler ve kadın meselesini kadının eğitimi, toplum hayatına katılması, kadınların uğradıkları haksızlıklar gibi konularla gündeme getirilmiştir. İkinci Meşrutiyet'ten sonra yayımlanan kadın dergilerini, yayın politikalarına ve dünya görüşlerine göre Batıcı ve Türkçü olarak iki grupta değerlendirmek mümkündür (Kurnaz,1997:139-191): Batıcı kadın dergileri arasında: Mefharet, Demet, Mehasin, Kadınlar Dünyası, Hanımlar Alemi, Kadınlar Alemi, Osmanlı Kadınlar Alemi, Kadın, Genç Kadın, Hanımlara Mahsus Gazete, Musavver Kadın; Türkçü kadın dergileri arasında; Kadınlık Hayatı, Kadınlık, Kadın Duygusu, Seyyale, Türk Kadını, Siyanet, Bilgi Yurdu Işığı, Bilgi Yurdu, Bilgi Mecmuası, Genç Kadın gibi dergiler yer almaktadır.

Batıcı dergiler arasında en uzun süre yayın hayatını sürdüren (1913-1921) Kadınlar Dünyası, diğerlerinden farklı bir içeriğe sahiptir. Dergi, Osmanlı kadınlarının hak mücadelesini üstlenen Osmanlı Müdaafa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin yayın organıdır. Dergi, sütunlarını sadece kadınlara açmış ve daha sonra Beynelmilel Kadınlar Cemiyeti'ni kurmuştur. Dergi, eğitilmiş ve özgür kadınların toplumsal hayata katılmalarının gerekli olduğu üzerinde durmuştur.

Toplumsal ve ekonomik hayatın gelişmesiyle kadının sahip olduğu statü arasında ilişki kurmuştur (Kurnaz,1997: 156). Türkçü dergiler arasında ise başyazarı bir hanım olan (Nigâr Hanım) Kadınlık Dergisi öne çıkmaktadır. Çağdaş Türk kadınıni yetiştirmeyi amaçlayan dergi özellikle Nigâr Hanım'ın dilde sadeleşme hareketine destek vermesi bakımından da önem arz etmektedir (Gürsoy,1999: 197-198).

2.4.Fikir Hayatında Kadın Meselesi İle İlgili Düşünceler

II. Abdülhamit idaresinin arkasından, İkinci Meşrutiyet tam bir hürriyet ortamı getirmiştir. Bunun sonucu olarak, basında da kadınlarla ilgili tartışmalar rahatlıkla yapılmaya başlamıştır. Tartışmalarda ileri sürülen görüşler devrin fikir akımlarıyla paralellik göstermiştir. İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık akımları kadın meselesine farklı bakmıştır. Ayrıca, bunların kadınlarla ilgili yapılan girişimlerde değişik ölçüde rolleri olmuştur.

Fikri akımların önerdiği “yeni/alternatif” toplum modelinde, sosyal hayatta önemli bir kurum olan aile ile bu toplumun bireyi olan kadın dışlanmamış; tersine, kadınla ilgili projeler yayın organlarına yansımıştır (Türe,1999:374).

Her üç akım, görüşlerini kendi yayın organları aracılığıyla ifade etmiştir. Batıcılar Abdullah Cevdet'in çıkardığı İçtiha dergisinde, İslâmcı akım Volkan, Beyan-ül Hak, adı daha sonra Sebilürreşat olarak değiştirilen Sırat-ı Müstakim dergisinde, Türkçüler ise özellikle Türk Yurdu ve Yeni Nesil dergileri etrafında toplanarak dönemin nabzını tutmaya çalışmışlardır.

2.4.1. İslâmcıların Kadın Meselesi Hakkındaki Görüşleri

İslâmcılık akımı da diğer iki akım gibi ilerlemeden yana bir tavır sergilemiş, batılılaşmanın gereği üzerinde durmuştur. Batılılaşma Avrupa'nın sadece “ilim ve tekniğini almak” şeklinde olmalıdır diyen İslâmcılar, İslâm'ın ilerlemeye engel olmadığını, bugünkü sorunların İslâm'ın yanlış uygulanmasından kaynaklandığını dile getirmişlerdir.

İkinci Meşrutiyet'in sağladığı serbestlik havası içinde gündelik yaşamda fiziksel ve sosyal anlamda görünmeye başlayan kadındaki gelişmeleri endişeyle karşılayan İslâmcılar, memlekette ahlakî bir çözülmenin başladığını belirtirler. Toplumun ahlakî düzeninin ve bütünlüğünün sağlanmasında kadının mahremiyetine önem veren İslâmcılar, kadının cinsel kimliğini ve sosyal yaşamdaki görünüşlerini tanımlamada şeriat yasalarını gerekli görmüşlerdir. İslâmcılar, genel olarak kadının sosyal hayata katılmasına, aile dışında çalışmasına, erkeklerle bir arada bulunmasına karşıdır (Tunaya,1962:101-102; Bulut,1999:39).

2.4.2. Batıcıların Kadın Meselesi Hakkındaki Görüşleri

Maddî alanda olduğu gibi manevî alanda da batının örnek alınması gerektiğini savunan Batıcılar, yeni bir kimlik edinmeyi ve kültürel değişmeyi öngörmüşlerdir. Kadının haklarını ve konumunu sorgulayan en liberal akımı temsil etmişlerdir. Toplumun hemen tüm kurumları gibi ailenin de batı modeline göre yeniden düzenlenmesini isteyen, bu bağlamda Aile Hukuku Kararnâmesi'ni tatmin edici bulmayan Batıcılar, okun sivri ucunu, İslâmcılara yöneltmişlerdir. Özellikle mevcut din anlayışı ile kadın hakları arasındaki sıkı ilişkiyi gördüklerinden, Batıcıların eleştirileri İslâmiyet'i de hedef almıştır. Avrupa modeli yanlısı olanlar, millî ve işbirlikçi olarak ikiye ayrıldığı gibi, Batı'nın Osmanlıya nasıl uyarlanacağı konusunda da hemfikir değildir (Bulut,1999:41).

Kadını, “İnsanlık binasının temel taşı” olarak gören Celal Nuri, Türklerde İslâm dünyasını kalkındırmanın yolunu, ordu ve donanmada değil, öncelikle yarının evlatlarını yetiştiren kadının eğitilip ilerletilmesinde görmüştür (Kurnaz,1996:99;Bulut,1999:42). Celal Nuri, 1915'te ikinci baskısını yapan Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye kitabında ise Batılı kadınların ilerleme nedenlerini

şöyle sıralar: Fikri eğitim, iktisadî değişme (sanayi hayatı, kadının topluma katılmasını zorunlu kılmıştır) ve İnsan Hakları idealinin ön plana çıkmasıdır(Caporal,1982:90-91; Kurnaz,1996:100).

Batıcılar, kadın konusunda ikiye ayrılmıştır. O zamana göre oldukça ileri fikirlere sahip görüşler, örtünmeye karşı kesin tavır almışlar; kadınların toplumdaki konumlarının sebebini İslâmiyet'e bağlamışlardır. Daha ılımlı olan kesim ise, kadın haklarını dine dayandırarak savunmuşlardır. Kadının geri kalmasını İslâmiyet'le değil, sosyal şartlarla ve dış etkenlerle açıklamışlardır.

2.4.3. Türkçülerin Kadın Meselesi Hakkındaki Görüşleri

İkinci Meşrutiyet'te yeni bir fikir akımı olarak doğan Türkçülük batı medeniyeti ile İslâm medeniyeti arasında bir uzlaşım sağlamaya çalışarak; ideolojik temelde milli kimlik, tarih şuuru, milliyetçilik, kültürel değer gibi esaslar üzerine kurulmuştur.

Türkçüler gazete, dergi, kulüpler, konferanslar ve yayın organları aracılığıyla seslerini duyurmaya başlamışlardır ve kadın faaliyetlerini desteklemişlerdir. İlk kez kadın ve erkek dinleyiciler bu kulüp ve konferanslarda bir araya gelmişlerdir. Kadınlar hem konuşmacı hem de amatör tiyatro piyeslerinde oyuncu olarak, toplumsal alanda görünme imkânı bulmuşlardır. Türk ocaklarının bu cesaretli girişimi dönemin sosyal ve fikir hayatında atılmış büyük bir adımdır. Türkçüler bu hizmetleriyle İslâmcıların eleştirilerine uğramışlardır (Lewis,1993:347; Taşkiran,1973:55).

Türkçüler, toplumsal inkılâbın gerekliliği ve Orta Asya'daki, kadın-erkek eşitliğine dayalı, eski Türk töreleri çerçevesinde kadına özel önem vermişlerdir. Hemen belirtelim ki, Türkçülerin kadına ve dine bakışı, Batıcılara kıyasla İslâmcı tezlere daha yakın ve uzlaşmacıdır. Yine de kimi radikal çıkışları yok saymamak gerekir.

Türkçüler bizzat, “kadının sosyal hayatta yerlerini almaları” için, harekete geçmişler, Türk Ocağı isimli derneklerinde, ilk kez 1912 yılında kadınlı erkekli toplantı, konferans ve konserler düzenlemişlerdir. İstanbul hayatı için bile hayli cüretli ve aşırı kabul edilen bu davranış, İslâmcıların eleştirisi oklarına hedef olmuştur (Kurnaz,1996:105; Bulut, 1999:43).

Avrupalılaştırmanın taklitçi ruhuna ve İslâmcıların da katı dinsel ve ahlâk kurallarına karşı çıkan Türkçüler, kurtuluşu eski Türk yaşantısında ve geçmişinde aramışlardır. Türkçüler, Türk-İslâm ve Avrupa sentezi oluşturmaya çalışmışlardır. Türkçülere göre kadın, Avrupa'daki gibi sosyal hayata katılmalı, hem de Müslüman bir Türk kadını olarak kalabilmelidir. Türk kadınının kurtulması için eski Türk gelenekleri örnek alınmalıdır. Çünkü o dönemde kadın-erkek eşitliği vardır ve feminizmin asıl beşiği Orta Asya'dır.

2.5. İkinci Meşrutiyet Döneminde Çalışma ve İş Hayatında Kadın

Osmanlı İmparatorluğu'nda öteden beri bazı işler kadınlara ayrılmıştır. Dokuma, tütün, gıda gibi üretim işinin büyük bölümü kadınlar tarafından yerine getirilmiştir(Güzel,1985:867). Ama bu durum daha çok taşra için söz konusu olmuştur. Şehir hanımları ise çok fazla ekonomik faaliyette bulunamamıştır (Kurnaz,1996:135). Kadınlar, daha önce kısıtlı alanda ekonomik hayatın içindeyken, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, çalışan kadın sayısı artmıştır. Bunda, son dönemlerde kadının ekonomik hayata katılması yolundaki tartışmaların etkisinin yanı sıra hükümetin desteği de bu gelişmeleri kolaylaştırmıştır (Kurnaz,1996:122). Ayrıca, Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı ile birlikte birçok işkolunda kadın emeğine de ihtiyaç duyulmuştur (Güzel,1985:869).

II. Meşrutiyet'le birlikte sanayi alanında çalışan kadın işçilerin sayıları giderek artmıştır. Bu dönemde kadınların çalıştıkları iş kolları, şekercilik, tahin, bisküvi imâlâtı, konserve imâlâtı, tütün

imâlâtı, kereste imâlâtı, halı sanayi, dokuma sanayi, sigara kâğıdı imâlâtı, matbaacılık ve diğer kâğıt mâmulâtı, sabun imâlâtı, kimya ürünleri imâlâtıdır (Kurnaz, 1996:135).

Bu dönemde seferberlik nedeniyle erkeklerin askere alınmaları ve cepheye sevk edilmeleri kadınların çalışma hayatına dâhil olmalarını hızlandırmıştır. Üstelik kadınlara çok farklı istihdam alanları da açılmıştır. Ticaretten fabrikalara, yol yapımından sokak temizliğine kadar birçok iş alanında kadınlar çalışmaya başlamıştır (Toprak,1988:34).

Kadınların geçimlerini sağlamak amacının yanı sıra, onların ordu ve millete faydalı olmaları için 10 Eylül 1917 tarihinde Birinci Ordu-yu Hümayun'a bağlı “Kadın Birinci İşçi Taburu” kurulmuştur. Cephelere gönderilmesi düşünülmeyen taburun, cephe gerisinde hizmet edilmesi uygun görülmüştür (Altındal,1997:14).

Fikrî gelişmelerle birlikte, savaşların getirdiği ekonomik sıkıntılar, kadını kendiliğinden ekonomik hayatın içine sürüklemiştir. Dönemin idarecileri de bunu teşvik etmişlerdir (Çolak ve Uçan,2008:35).

Birinci. Dünya Savaşı nedeniyle devlet dairelerinde erkek memurların azalması sonucu, onların yerine hanımların alınmasına karar verilmiştir. Maliye Nezareti ve Posta Nezareti'nde bu dönemde kadın memurlar görev almıştır (Günaydın,1967:66-67).

3. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ KADIN DERNEKLERİ

Dönemin kadın dergileri, kadınların kendilerini ifade edebilmelerinde araç olurken, kurulan dernekler, kadınların toplum hayatına katılma yolundaki isteklerini örgütlü hale dönüştürmüştür. 1909 yılında çıkarılan Dernekler Kanunu ile kadınlar, çok sayıda farklı amaçlar güden dernekler kurmuşlardır.

1908–1918 yılları arasında kurulan II. Meşrutiyet dönemi kadın cemiyetlerinin birçoğu genellikle yardım amacıyla kurulan cemiyetlerdir. Bununla birlikte kadın haklarını savunan cemiyetler de kurulmuştur. Bu dönem cemiyetlerinin en belirgin özelliği kuruluş ve faaliyetleriyle batı taklidi cemiyetler olmalarıdır. Batılı kadınların sahip olduğu haklara Müslüman kadınların da sahip olmasını savunan cemiyetler, bu amaçlarını gerçekleştirecek faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yardım cemiyetleri ve kadın haklarını savunan cemiyetlerden başka fikir, eğitim-kültür, iktisadî, siyasî ve meslekî özelliklere sahip kadın cemiyetleri de kurulmuştur.

1908-1920 yılları arasında kurulan toplam 103 kadın derneğinin 77 tanesi Müslüman-Türk, 20 tanesi Müslüman olmayan cemaatlere, 6 tanesinin de yabancılara ait olduğu tespit edilmiştir (Alkan, 1998: 135).

Bu dönemin hükümeti İttihad ve Terakki de, kadın derneklerinin kurulmasını desteklemektedir. İttihad ve Terakki, kadın dernekleri vasıtasıyla kadınların hem sosyal hayata hem de ekonomik hayata katkıda bulunmalarını sağlarken, taraftarlarının sayısını kadınlarla arttırmayı amaçlamaktadır. (Çaha,1996: 99-100).

İkinci Meşrutiyet döneminde kurulan başlıca kadın cemiyetleri şunlardır:

3.1. Yardım Dernekleri

Kadınların ilk örgütlenmeleri yardım dernekleri biçiminde olmuştur. Kadınların daha sonraki hak mücadelesinde ve sorunların çözümünde kazanılan deneyimle önemli işlev gören bu dernekler şunlardır:

3.1.1. Cemiyet-i İmdâdiye (1908)

Rumeli'deki savaş sırasında cephedeki askerlere yardım amacıyla Fatma Aliye Hanım başkanlığında kurulan ve Rumeli sınırındaki askerlere kışlık giyecek kampanyası açan bu cemiyet başarılı faaliyetlerde bulunmuştur (Taşkiran,1973:38;Çakır,1996:43).

3.1.2. Şehit Ailelerine Yardım Birliği

Nakiye Hanım tarafından kurulan cemiyet, muhtaç durumunda olan kimsesiz şehit ailelerine yardım amacıyla kurulmuştur. Bu ailelere maaş bağlanması, yetimlerin okullara yerleştirilmesi gibi faaliyetlerle dikkati çeken bu cemiyetin benzer faaliyetleri, Türk İstiklâl Savaşı sırasında da devam etmiştir (Çakır,1996:43;Kaplan,1998:42).

3.1.3. Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1908)

Selânik'te kurulan cemiyete üye olan kadınlar, yardım toplamak amacıyla elişleri satarak gelir sağlamışlar ve yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Kaplan,1998:38).

3.1.4. Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti

Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan tarafından kurulan cemiyetlerden biridir. Cemiyet'in faaliyetleri arasında ailelere iş bulmanın yanında, giyecek ve yiyecek yardımı da mevcuttur (Çiçek,1993:79).

3.1.5. Esirgeme Cemiyeti (1912)

Balkan Savaşı sırasında göç eden Rumeli göçmenlerine yardım etmeyi amaçlayan cemiyet, savaşın dul ve yetimlerine yardım etmek, eski Türk sanatlarını ve dikiş dikmeyi öğretip, iş sağlamak, okul açmak gibi çalışmaları ve milliyetçi faaliyetleri ile tanınmıştır. Türk Ocağı'nda düzenlediği sergilerle malî gelir sağlamaya çalışan ve birçok hayırseverce desteklenen Cemiyet'te dönemin tanınmış ailelerinin eşleri ve kızları görev almıştır. Hamiyet Hulusi'nin başkanlığında ve Üçüncü Kadın Efendi Hazretlerinin himayesinde olduğu söylenen bu Cemiyet'te, Nezihe Muhiddin, Naciye Hurşid, Sitâre Ahmet, Bahire Hakkı, Saniye Muhtar, Matlube Ömer, Saniye Rüstem Hanımlar görev yapmışlardır (Kaplan,1998:40;Bolat,1983:181).

3.2.Kadınların Sorunlarına Çözüm Üretmeye Çalışan Dernekler

3.2.1. Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye (1909)

Kadınları buldukları zor durumdan kurtarmayı amaçlayan cemiyet, kadınlara meslek kazandırmak amacıyla dikiş kursları düzenleyip dikiş atölyeleri kurmuştur. Hastane ve okul açan (Millî İnas Mektebi) cemiyet, çeşitli kurs ve yardım faaliyetlerinde bulunmuştur (Kaplan,1998:39).

3.2.2. Hizmet-i Nisvân

Selânik'te Emine Seniye tarafından kurulan bu dernek, Türk kadınlarının şefkat ve yardım duygularını harekete geçirmeyi hedeflemiş; kadınları meslek sahibi yapmaya, iş hayatına katılmaya, kılık kıyafetini düzeltmeye ve yerli malı kullanmaya teşvik etmiştir. 1918 yılında kurulan Sade Giyinen Hanımlar Cemiyeti de kadın kıyafetlerinin ıslâhı için kurulan cemiyetler arasında yer almıştır (Onay 1999: 76-77; Bolat,1983:181;Çakır, 1996:59).

3.2.3. Esirgeme Cemiyeti (1909)

Kadınlara yardım etmeyi amaçlayan cemiyet, eğitim ve kültür amaçlı ücretsiz dersler düzenlemiştir. Göçmenlere ve kimsesiz çocuklara yardım eden cemiyet, Türkçü fikirlerle tanınmıştır (Bolat,1983:181;Kaplan,1998:40).

3.2.4. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi (1916)

Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın himayesinde kurulan cemiyette başta Enver Paşa olmak üzere İsmail Hakkı, Mehmed Arif, Salâh Cimos, Ali Rıza, Mehmed Selâhattin Beyler kurucu üye olarak görev yapmışlardır. Cemiyet daha çok şehirde yaşayan kimsesiz ve yoksul kadınlara iş sağlayıp, ekonomik durumlarını düzeltmelerine yardımcı olmayı amaçlamıştır. Cemiyet kuruluş amacını şöyle açıklamıştır: “İşbu cemiyetin maksadı kadınlara iş bulup kendilerini namuskârâne temin-î maişete alıştırarak himaye etmektir. Cemiyet iş bu maksadını temin etmek için kadınların yapabileceği bilcümle işlere kendilerini sevk edecek ve bu suretle çalışacakları daimi surette himaye edecektir.” Fabrikalar (darüssınaa) açan ve binlerce kişiyi çalıştırmayı hedefleyen cemiyet, dantel, çorap ve fanila, asker çamaşırı imalât atölyelerinde ve temizlik işlerinde kadınları çalıştırmıştır. Cemiyet genellikle savaştan sonra giderek yaygınlaşan para karşılığı yapıldığı gözlenen kısa süreli sözde evliliklerle diğer ahlâk bozucu hareketleri önlemek amacıyla kadınları çalışmaya teşvik etmiştir. Kadınların çalışmasına karşı yayınlanan fetvayı geri aldirmek için uğraşan bu cemiyet, köy kadınları için tarlada çalışabilme fetvası çıkartmıştır Kurnaz,1996:121;Kaplan,1998:42-43). İş buldukları kadın ve erkeklerle evlenme mecburiyeti de getiren Çalıştırdığı kadın sayısı 60.000'e ulaşan cemiyet, Devlet Şûrası kararıyla kamu yararına çalışan cemiyet olarak kabul edilmiştir (Kaplan,1998:43;Kurnaz,1996:103).

3.3. Kültürel Amaçlı Dernekler

3.3.1. Teâlî-i Nisvân Cemiyeti (1908)

Kadınların yükselmesi anlamına gelen bir adla kurulmuş olan cemiyetin başkanı Halide Edip (Adıvar) Hanım'dır (Kurnaz,1996:78). Kadın haklarını savunan cemiyetler arasında yer alan bu cemiyetin amacı: millî geleneklerden vazgeçilmeden kadınlarımızın eğitim ve kültür seviyesinin yükselmesini sağlamaktır (Bolat,1983:180-181). Cemiyetin kurucuları arasında; Nakiye, Nezihe Muhiddin, Râna Sâni Yaver Hanımlar vardır. Kadın ve erkek aydınların katıldığı toplantılar düzenleyen cemiyet, kadınlara toplumsal hayatta yardım etmeyi amaçlamıştır. Faaliyetleri arasında; dil kursları açmak, konferanslar ve müsamereler tertip etmek, yabancı eser ve yazıları Türkçeye çevirmek, okuma-yazma kursları açmak, savaş ve katliamlar sonucunda vatanlarını terk ederek İstanbul'a gelen Rumeli göçmenlerine yardım etmek, salgın hastalıklarla mücadele etmek, hastane açmak, hastabakıcılık yapmak yer almıştır. I. Dünya Savaşı sırasında faaliyetlerine son veren cemiyet, diğer kadın cemiyetlerini etkilemiştir (Kaplan,1998:39).

3.4. Ülke Sorunlarına Çözüm Bulmayı Amaçlayan Dernekler

3.4.1. Mâmulat-ı Dâhiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi (1912)

Bu cemiyet İstihlâk-ı Millî Cemiyeti'ne bağlı olarak kurulmuştur. Kadınların çalışmasını teşvik eden cemiyet, faaliyetlerini bu sahada yapmıştır. Müslüman kadınların yerli malı kullanmasını teşvik ederken, dikiş ve dokumacılık kursları da açmıştır. Kadınlara çeşitli konularda bilgi veren çalışmalarda da bulunan cemiyet, Millî Meşrutiyet Fırkası tarafından desteklenmiştir (Kurnaz,1996:97-98).

3.5. Siyasal Partilerin Kadın Dernekleri

3.5.1. Teâlî-i Vatan-î Osmanî Hanımlar Cemiyeti (1910)

Selanik'te göçmenlere ve askerlere yardım amacıyla kurulan cemiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin himayesindeydi. Prenses Naime Yusuf Hanım'ın başkanlığını yaptığı cemiyet, Osmanlı kadınlarını yüceltmek, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne yardım etmek, Osmanlı donanmasına “Nevzâd-ı

Vatan” adını verecekleri bir savaş gemisi hediye etmek, kız okulları ve atölyeler açmak gibi faaliyetlerde bulunmuştur (Kurnaz,1996:79).

3.5.2. İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi (1908)

İttihat ve Terakki Partisi içerisinde oluşturulan kadınlar şubesi daha çok askerlere, muhtaçlara yardım etmek amacıyla kurulmuştur. Bununla birlikte bu cemiyet siyasî bir parti öncülüğünde kurulduğundan, siyasî faaliyetlerde de bulunmuştur. İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi’nce haftalık ve aylık toplantılar düzenlenmiş; bu toplantılarda millî duygulara seslenen şiir ve konuşmalar yapılmıştır. Ülke meseleleriyle ilgilenen sorumlu bir genç nesil yetiştirmeyi hedefleyen şubelerin faaliyetleri, partinin kapatılması ile durdurulmuş; fakat ittihatçı kadınlar millî mücadele teşkilatlarının faaliyetlerine devam etmiştir (Bolat,1983:181;Kaplan,1998:43)

3.6.Feminist Kadın Dernekleri

3.6.1. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvân (28 Mayıs 1913)

Bugünkü anlamıyla “Kadın Haklarını Savunma Derneği” adı ile Nuriye Ulviye (Mevlan) Hanım tarafından kurulan cemiyet, II. Meşrutiyet’in karmaşık siyasî hayatı boyunca ilk gerçek anlamda kadın haklarını savunan cemiyet olmuştur. Cemiyet amacını, kadınlara yüksek öğrenim haklarının verilmesi, kadınların siyasete katılması, kadınların toplum hayatına alıştırılması, kadınların sefaletinin hafifletilmesi şeklinde belirlemiştir. Ayrıca cemiyetin hedefleri arasında özel okullar açmak, gazete, broşür yayınlamak; konferanslar düzenlemek, kadınların kültürünü arttırarak onları yönlendirip aydınlatmak, kadın kıyafetlerini ıslah ile millî bir kıyafet oluşturmak da vardır. Cemiyet, doğrudan kadın haklarını koruma amacıyla çalışmıştır.

Kadınların eğitilmesine önem veren cemiyet, onları çalışma hayatına da katılmaya teşvik etmiş, iş yerleri açmıştır. Müslüman kadınların kamu kuruluşlarında görev almasını sağlamıştır. Bedia Osman Hanım ve arkadaşları İstanbul Telefon İdaresi’ne cemiyetin gayretleriyle kabul edilirken, Bedra Osman Hanım iş müfettişi olarak görevlendirilmiştir (Bolat,1983:180).

3.7. Ülke Savunmasına Yönelik kadın Dernekleri

3.7.1. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Hey’et-i Merkeziyesi (1912)

1874 yılında “Mâlûl ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti Osmaniyesi” kurulmuş, üyeleri arasında kadınlar da yer almıştır. Bu cemiyetin 1877 1878 Osmanlı- Rus, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşında büyük faydaları olmuştur. 1907’de Hilâl-i Ahmer adını almış ve Padişah’ın himayesi altına girmiştir. Trablusgarp ve Balkan Savaşları’nda Türk kadınının gayretleri ile büyük bir sosyal hizmet kuruluşu haline gelmiştir. Balkan Savaşı sırasında, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Hanımlar Hey’et-i Merkeziyesi, Besim Ömer Paşa’nın desteği ile kurulmuş; cemiyet’in başkanlığını Prenses Nimet Muhtar Hanım, sekreterliğini de Fatma Aliye Hanım yapmıştır. Rumeli göçmenlerine yardım eden, kimsesiz yoksul kadınları çalıştıran cemiyet, onların eğitimleriyle de ilgilenmiştir. Hanımlar Dârüssinâisi’ni açan bu cemiyet üyeleri, ev ev dolaşarak yaralı askerleri hastalara bağış toplamış; 1913’de açılan hastabakıcılık kurslarına katılan kadınları, vatanın çeşitli hastanelerinde çalışmaya yönlendirilmiştir. Kurulan en uzun ömürlü yardım cemiyeti olup çok yönlü faaliyetleriyle binlerce muhtaca, kimsesize yardımcı olmuştur (Kaplan,1998:40).

3.7.2. Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi (1912)

Nezihe Muhiddin Hanımın kurduğu şube Türk donanmasına gelir sağlamayı amaçlamıştır. Şubenin kısa süre sonra kapatılmasına rağmen kadınların Donanma-yı Osmanî Muavene-i Milliye Cemiyeti’ne başarılı hizmetleri olmuştur. 26 Şubat 1915 tarihinde cemiyete ait Millet Tiyatrosu’nda, askere çorap

toplamak maksadıyla düzenlenen müsamere programında ‘‘Osmanlı Türk Kadınlığı’’ konulu bir konuşma da yapılmıştır. Cemiyet bu faaliyetleriyle hanımlar arasında milliyetçi duygu ve fikirlerin yayılmasına hizmet etmiştir. Düzenlenen kermeslerle önemli yardımlar toplanmıştır (Kaplan,1998:40;Kurnaz,1996:115).

4. KASTAMONU’DA KURULAN KADIN KOMİSYON VE DERNEKLERİ

4.1.Kastamonu Kent Tarihine Genel Bir Bakış

Kastamonu, Selçuklu döneminde önemli bir idarî birimdir. Bu idarî birim, İbn-i Batuta’ya göre Anadolu şehirlerinin en büyüklerinden ve en hareketlilerindendir. Ortaçağ Anadolu’sunda oluşan bu idarî yapıda sırasıyla Çobanoğulları ve Candaroğulları iktidarı yaşanmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı egemenliğine geçen şehir ve bölge, Karadeniz’de Trabzon’dan sonra ikinci önemli merkez haline gelmiştir. Kastamonu, Osmanlı döneminde tam bir ticaret, endüstri ve kültür şehri olmuştur (Turan,2001:1-2).

Kastamonu, gerek Candaroğulları ve gerekse Osmanlılar döneminde kurulan birçok medrese ve vakıf eserleri ile ilmî ve içtimaî müesseseleriyle bir kültür şehri özelliğini sürdürmüştur (Baydil,2001:50-53).

Vilâyetin doğusunda Trabzon ve Sivas vilâyetleri, güneyinde Ankara vilâyeti, batısında İzmit sancağı, kuzeyinde ise Karadeniz vardır. Kastamonu, Sinop limanıyla tarihteki önemini artırmış ve gelişme kaydetmiştir.

Bölgede Anadolu’nun içinden Karadeniz’e ulaşan bir ticaret yolunun bulunması ve bu ticaret yolunun Antalya-Konya, Ankara-Çankırı-Kastamonu ve Sinop yönünde uzanması vilâyetin stratejik olarak önemini daha da artırmıştır. Ayrıca Anadolu’nun fethinde askerî ikmâl Ankara-Çankırı-Kastamonu yönünde gerçekleşmiştir. Daha sonra Millî Mücadele döneminde aynı yol bu defa Karadeniz’den başlayarak ikmâl yolu olarak kullanılmıştır (Turan,2001:3-4).

Osmanlı İmparatorluğu’nun bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki toprakları on iki idarî bölüme ayrılmıştır. O illerden biri olan Kastamonu vilâyeti, Kastamonu, Bolu, Sinop ve Çankırı sancakları ile bu sancaklara bağlı yirmi iki kaza ve yirmi yedi nahiyeden oluşmaktadır (Arslan,2005:58).

1907’de Bolu, 1918’de Çankırı ve Sinop Kastamonu’dan ayrılmıştır (Eski,2000:1-2). 1917 yılında Kastamonu vilâyeti, Kastamonu sancağına bağlı Merkez kaza, İnebolu, Safranbolu, Taşköprü, Cide, Daday, Tosya, Araç, Çankırı, Merkez kaza, Çerkeş, Sinop sancağı, Merkez kaza, Gerze, Boyabat ve Ayancık kazalarından oluşmaktadır.

1840 yılında düzenlenen eyalet sistemine göre Kastamonu, Sivas eyaletine bağlı muhassıllıktır. Kastamonu muhassıllığına bağlı 23 kaza mevcuttur(Çiçek,1991:30). XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Anadolu Eyaletine bağlı bir sancak olan Kastamonu, 1846’da eyalet olmuştur. Kastamonu eyaleti, Kastamonu sancağı, Bolu sancağı, Sinop sancağı ve Çankırı sancağından oluşmaktadır. Buna göre, Kastamonu eyaleti, Kastamonu sancağı, Kastamonu (Merkez), Safranbolu, İnebolu, Tosya, Taşköprü, Daday, Araç olmak üzere yedi kazaya sahiptir.

4.2.Kastamonu’da Kurulan Kadın Komisyon ve Dernekleri

İkinci Meşrutiyet’in ilânı ile cemiyetleşme süreci hız kazanmıştır. Modern anlamda cemiyetleşme süreci Meşrutiyet’in ilânıyla kendini hissettirmiş, bu dönemde birçok dernekleri kurulmuştur (Birinci,1990:24-25).

İkinci Meşrutiyet döneminde dikkati çeken önemli bir husus da, şubeleri olan cemiyetlerin kadın kollarının da olmasıdır. Kadınlar cemiyetlere seyirci kalmak yerine bizzat cemiyetlerin faal üyeleri konumunda hizmet vermişlerdir.

İstanbul'da merkezi bulunan derneklerin, ülke genelinde yaygınlaşmasına paralel olarak Kastamonu'da da şubeleşmeye gidilmiş ve bu cemiyetlerin kadın kolları da kurulmuştur. Kurulan kadın cemiyetlerinin arkasında dönemin vali eşleri, eşraftan önemli şahısların eşleri ile memur eşleri bulunmaktadır. Kadın cemiyetlerine, Kastamonu gazetesi ve İttihad ve Terakki Partisinin yayın organı olan Köroğlu da yazılarıyla destek vermiştir. Vilâyette yardım amacıyla kurulan cemiyetler önce komisyonlar şeklinde hizmet vermiş, İttihad ve Terakki döneminde ise cemiyet şeklinde çalışmalarını sürdürmüştür. Ayrıca hanımlar, mektep yapımı için bağışlar ve kermesler düzenlemiş, askerler için yardım toplamıştır.

4.2.1. Komisyonlar

4.2.1.1. Asâkir-i Şâhâne Yardım Komisyonu

Dernek faaliyetlerinin başladığı ilk dönemlerde bu çalışmalar komisyon olarak adlandırılmıştır. Asâkir-i Şâhâne Yardım Komisyonu, 1897 yılında Vali Refik Bey'in eşinin başkanlığında kurulmuştur (Kastamonu,30 Haziran 1897:1). Komisyonunda, Vali Refik Bey'in eşi başkan, defterdarın eşi ikinci başkan, Vahide Hanım sekreter olarak görev almıştır. Hâkimin eşi, vilâyet mektupçusunun eşi, vilâyet idare meclisi üyesi Salim Efendi'nin eşi Necibe Hanım, Miralay Hurşit Bey'in eşi, savcının eşi, Hoca Mahir Efendi'nin eşi, İzbelizâde Hafız Selma Hanım ise komisyon üyelerini oluşturmuştur. Komisyon yardım amacıyla 4840 parça eşya ile 360 kuruş para toplamıştır. Toplanan bu yardımlar İstanbul'a gönderilmiştir (Kastamonu,07 Temmuz 1897:3).

Kastamonu gazetesi komisyonun çalışmaları hakkında "Şehrimiz Muhadderat-ı İslâmiye Komisyonu" adlı yazıda, Vali Bey'in eşinin gözetimi altında oluşturulan hanımlar komisyonunda yaralı Osmanlı askerlerinin gömlek, don gibi ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmalar yapıldığı dile getirilmiştir. Vali Bey'in eşi ve komisyon üyeleri hanımların bu şekilde davranarak millî onur ve haysiyet sahibi olduklarını ortaya koydukları belirtilmiştir. Ayrıca yazının devamında, kadınların davranışlarının şefkat ve kardeşlik adına teşekkür ve takdire değer bulunduğu bahsedilerek, komisyon kâtibesi Vahide Hanımı'nda yazı işlerinde gösterdiği titiz çalışmalar takdir ve teşekkür ile karşılanmıştır (Kastamonu,30 Haziran 1897:1).

4.2.1.2. Hedâyâ-yı Şîtâiye Hanımlar Komisyonu

Bu komisyon Fırka Kumandanı Haydar Paşa'nın eşinin başkanlığında memur ve Kastamonu'nun ileri gelenlerinin hanımları tarafından 1909 yılında kurulmuştur. Komisyonun amacı askerleri kış aylarında soğuktan korumak için eşya ve yiyecek toplamaktır (Kastamonu,12 Ocak 1908:2). Askerler için toplanan eşyaların bir kısmı askerlere verilirken, bir kısım eşyalar da kermesler düzenlenerek satılmış ve paraya dönüştürülmüştür.

Cide limanı başkanı Niyazi Efendi'nin eşi kendi evinde mevlit okutmuştur. Toplanan 100 kadar hırkayı İttihat ve Terakki Cemiyeti Şubesine teslim etmiştir. Ayrıca kadınlar köylere gitmiş ve canlı hayvan toplamıştır. Toplanan hayvanlardan askerlere kavurma yapmak amaçlanmıştır (Köroğlu,18 Şubat 1909:2;Eski,2008:18).

4.2.2. Kadın Dernekleri

4.2.2.1. Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti Kadınlar Şubesi

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin büyük topraklar kaybetmesi ile devletin bütünlüğü ve güvenliği için güçlü bir donanmaya ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Bu süreçte donanmanın iyileştirilmesi için çalışmalar yapılmışsa da istenilen sonuç elde edilememiştir (Özçelik,2000:7). II. Meşrutiyet döneminde de, devletin içinde bulunduğu siyasal ortamdan dolayı, en önemli meselelerinden biri donanma olmuştur. Halkın da dikkatini çekmek için dönemin gazeteleri de donanma konusuna yer vermiş, ayrıca toplantılar da düzenlenmiştir. 19 Temmuz 1909 tarihinde 28 kişi ile yapılan bir toplantıda İstanbul'da Donanma Cemiyeti kurulmuştur (Özçelik,2000:12-13).

Donanma Cemiyeti'nin Kastamonu şubesi Eylül 1909'da kurulmuştur 3 Haziran 1911 tarihinde bir hâkimin eşinin öncülüğünde, cemiyetin Kastamonu kadınlar kolu faaliyet göstermeye başlamıştır (Köroğlu,10 Eylül 1909:2). 10 Temmuz 1911 tarihinden itibaren de Taşköprü ve Safranbolu'da cemiyetin kadınlar şubesi açılmıştır (Kastamonu,10 Temmuz 1911:3).

Cemiyet, “*Osmanlı Donanması Millî Yardım Komisyonu Osmanlıların genelinden oluşmuştur. Bundan hanımları dışlamak uygun değildir. Hâkim beyin muhterem hanımı gözetiminde cemiyetin kadınlar kolu oluşturulmasına karar verilmiştir. Durum gereken yerlere özel yazı ile bildirilmiş ve davetler gönderilmiştir. Cemiyetin kadınlar şubesi ilk defa cuma günü Kız Sanayi Mektebi'nin salonunda toplanıp karar almıştır. Merkez heyetinin kontrolü altında kadınlar şubesi devamlı olarak faaliyetlerde bulunacaktır. Gerek nakit ve gerekse eşya vermek isteyen hanımların adı geçen mektepteki heyete yardımlarını teslim ederek karşılığında makbuzlarını almalarını almaları ilan olunur*” diyerek bu bildiriye yayınlamıştır (Köroğlu,10 Eylül 1909:3).

Cemiyet için hanımların yaptığı ilk eşya yardımları; gömlek, işlemeli havlu, halı, yastık, tütün kesesi, işlemeli gazetelik, kama, işlemeli mendil, havlu, bohçalık başı şeklindedir. Köylüsüyle kentlisiyle hanımlar bu bağışa destek vermişlerdir. Yapılan yardımlar içinde Kız Sanayi Mektebi öğrencilerinin de katkıları vardır Köroğlu,9 Haziran 1911:2).

Köroğlu gazetesi de hanımların bu çabalarına destek vermiştir. Gazete, donanmanın ilerlemesi ve yükselmesi için her fedakârlığı yapan Osmanlı Donanması Millî Yardım Cemiyeti Kastamonu Kadınlar Şubesinin hanımlarını, donanmanın gücünü ve büyüklüğünü erkeklerden daha çok düşündükleri için Osmanlılık adına tebrik etmiş ve kutlamıştır (Köroğlu,9 Haziran 1911:2;Eski,2008:18).

Cemiyet'in kurulmasından sonra kadın üyeler, çeşitli toplantılar düzenleyerek üyeler arasındaki dayanışmayı artırmışlardır. 10 Haziran 1911 günü Kız Sanayi Mektebi'nde bir konferans verilmiş; önce bir hanım, daha sonra defterdarın kızı konuşmuş, askerî rüştiyeden bir öğrenci şiir okumuştur. Toplantı sonrasında 2075 kuruş 10 para ve 121 parça eşya toplanmıştır (Köroğlu,16 Haziran 1911:2;Eski,2008:20).

Kastamonu'da Donanma Cemiyeti Şubesi hakkında Dr. Fazıl Berki Bey, cemiyetin amacı hakkında bilgi vermiştir. Bu cemiyetin siyasetle ilgisi olmadığını dile getirmiştir. Vatandaşların bu cemiyet çatısı altında toplanması için çalışmalarda bulunmuştur. Merkez ve ilçelerde cemiyetin şubeleri açılmıştır. Birçok halk, hatta okul öğrencileri bile bu cemiyete üye olarak yardımda bulunmuştur (Demircioğlu,1982:66).

Derneğin kadınlar şubesi kurulmadan önce, Donanma Cemiyeti'ne büyük çoğunluğu erkekler tarafından yapılan bağışlar da genel liste halinde yayımlanmıştır. Bu listenin içinde kadınların da bağış yaptığı görülmüştür (Köroğlu,23 Aralık 1911:3).

Ayrıca Kız Sanayi Mektebi'nden 73 kız öğrencinin daha listelerde adları geçmektedir. Kızların okul numarası, adları ve bağışladıkları eşyalar yazılmıştır (Eski,2008:25).

Donanma Cemiyeti için hem para yardımı hem de eşya yardımı yapılmıştır. Köylüsüyle kentlisiyle, öğrencisiyle her kesimden Kastamonulu kadınlar duyarlılıklarını yaptıkları bağışlarla göstermişlerdir. Hanımlar, ellerindeki imkânlarla göre az veya çok demeden ne varsa bağışta bulunmuştur.

4.2.2.2. Donanma Cemiyeti Taşköprü Kadınlar Şubesi

Donanma Cemiyeti Taşköprü Şubesi Kadınlar Kolu'nun cemiyete katkıları belirli miktarlarda para toplayarak olmuştur. Ayrıca para toplanırken bazı eşyalar üzerinden bağışlar yapılmıştır. Yapılan bağışlardan 1125 kuruş toplanmıştır (Kastamonu,3 Mayıs 1910:3). Kadınlar bütçeleri ölçeğinde yüreklerinden kopanları paylaşmışlardır.

4.2.2.3. Safranbolu Donanma Cemiyeti Şubesi

Kastamonu Merkez Donanma Cemiyeti Şubesi Kadınlar Kolu açılıp faaliyete geçtikten kısa bir süre sonra Safranbolu'da da cemiyetin kadınlar kolu kurulmuştur. Donanma Cemiyeti namına yardımlar toplanmaya başlamış, yapılan para yardımlarından 595 Kuruş elde edilmiştir (Kastamonu,22 Mart1910:3).

4.2.2.4. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Şubesi

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Şubesi Kastamonu'da 25 Ocak 1912'de Vali Galip Bey'in eşinin önderliğinde kurulmuştur. Gazetelere yansıyan bilgilere göre cemiyetin amacı, gâzilere ve Osmanlı askerlerine don, gömlek, entari, hırka, çorap v.b. giyecek eşyaları hazırlamak olarak belirlenmiştir. Kız Sanayi Mektebi'nde toplantı düzenleyen cemiyet, aralarında 500 kuruş para toplamıştır. Köroğlu gazetesi cemiyetin kuruluşu ile ilgili haberde şunları yazmıştır:

İstanbul'da olduğu gibi Kastamonu'da da yaralı Osmanlı askerlerine don, gömlek, entari, hırka, çorap ve diğer çamaşır ihtiyacını karşılamak için merkez ve vilâyete bağlı yerlerde Kızılay Hanımlar Şubeleri'nin açılması için Vali Bey'in hanımı tarafından girişimde bulunulduğu ve bu kutsal amacı gerçekleştirmek için memur, eşraf ve memleketin zengin ailelerinin Kız Sanayi Mektebi'ne davet edildiğinden bahsedilmiştir.

Kızılay hanımlar Şubesi için seçimler yapılmış ve bu seçilmede Vali Bey'in hanımının başkanlığa, defterdar Bey'in kızının kâtibeliğe, Osmanlı Bankası yöneticisinin hanımının da veznedarlığa seçildiği dile getirilmiştir. Üye seçilen hanımların valiliğe giderek memurlardan yardım talep ettikleri, memurların da aza çoğa bakmadan yardımda bulundukları, birkaç daireden bin küsur kuruş para toplandığı ve üye olan hanımlardan toplanan miktarın, pazartesi günü ikinci toplantıda 4500 kuruşu bulduğu gazeteye haber olarak yansımıştır. Kadınların arkasında olduklarını her zaman hissettiren gazete, "Var olsun Osmanlı hanımları" cümlesi ile de kadınları takdir etmiştir (Köroğlu,30 Ocak 1912:4).

Cemiyet'e yardım toplamak amacıyla 1912 yılında bir grup kadın çarşıda dükkânları polis ve jandarma ile dolaşmıştır. Gayrimüslim bir esnaf olan İğneciyan'ın dükkânına girdiklerinde dükkân sahibi kadınları müşteri sanmış ve onları iyi karşılamıştır. Kadınların yardım toplamak amacıyla geldiklerini sonradan anlayan dükkân sahibi, kadınlara ne para ne de eşya vermeyeceğini söylemiştir. Ayrıca kadınlara kötü davranmıştır. Bu durumu okurlardan biri Köroğlu gazetesine mektup yazarak protesto etmiştir (Köroğlu,6 Şubat 1912:3).

Kastamonulu kadınların bu mektubu yazarak gazeteye yollamaları, onların duyarlı birer birey olduklarını göstermektedir. Ayrıca hak arayışı konusunda hanımların ne kadar bilinçli hareket ettiklerini göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

Köroğlu gazetesi de mektubun altına, bu haberi kendilerinin de duyduklarını, vatanını seven ve memleketine hizmet eden bu kişilerin bu davranışı hak etmediklerini söyleyerek böyle çirkin bir davranışa hiç kimsenin cesaret edemeyeceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca gazetede bu mektubu yayınlayarak İğneciyan ticarethanesine bu acı gerçeği göstermeye mecbur olduklarından dolayı üzgün olduklarını da cümlelerine eklemişlerdir (Köroğlu,6 Şubat 1912:3).

1913 yılı mart ayında Hilâl-i Ahmer Cemiyet'i için bağışlar toplanmıştır. Yapılan bağışlar sadece para yardımı olarak değil eşya yardımı olarak da yapılmıştır. Bağışlar genelde Kastamonulu kadınlar tarafından yapılmıştır. Vali Bey'in eşi başta olmak üzere, Mektebi Sanayi hocalarının, Belediye Reisi'nin, Mahkeme Zabıt Kâtiplerinin, Başsavcı Kâtibinin, Orman Müfettişinin, muallim beylerin, mahalle muhtarlarının, dönemin memurlarının ve eşraftan tanınmış şahısların eşleri, kızları, kayınvalideleri önemli bağışlarda bulunmuşlardır. Bu bağışlar nakdi para yardımlarıdır (Kastamonu,4 Mart 1913:2).

Toplanan bağışların önemli bir kısmını da eşya yardımı oluşturmaktadır. Bu eşyalar arasında, gömlek, don, çorap, yorgan torbası, yatak örtüsü, peşkir, çarşaf, mintan, mintanlık bez, top bez, entarilik top bez bulunmaktadır (Kastamonu,4 Mart 1913:3).

4.2.2.5. Hanımlar İş Yurdu Cemiyeti

Kastamonu'nun ileri gelen memur ve esnaf hanımları, kadınların kendi ihtiyaçları olan giyecekleri dikmek ve kendi ihtiyaçlarını ekonomik olarak karşılamak amacıyla kadınlara el sanatlarını öğretmeye karar vermişlerdir. Bu düşüncüyü gerçekleştirmek için Vali Atıf Bey'in eşinin başkanlığında 27 Ekim 1916'da bir araya gelerek; kadınlara dikiş, biçki, nakış ve el işleri öğretmek için bir dernek kurmuşlardır. Köroğlu gazetesi bu olayı vilâyetin tarihinde "bir merhale-i terakki" olarak dile getirmiştir (Köroğlu,27 Ekim 1916:2).

Cemiyet'in açılması için büyük çaba harcayan kadınlar, özveri ile çalışmışlardır. Cemiyet üyesi kadınlar 24 maddelik tüzüğü hazırlamışlar ve yayınlamışlardır (Köroğlu,24 Kasım 1916:2). Cemiyet kuruluş amacını tüzüğün ilk maddesinde şu şekilde ifade etmiştir:

"Osmanlı hanımlarına biçki, dikiş ve el işleri öğreterek hanımlarımızı hünerli yapmak ve lüzumunda kendi kendilerine maiyetlerini temin edebilecek bir seviyeye yükseltmek ve mamulât-ı dâhiliyenin sarf ve istihkakını teşvik ve tergib etmek maksadıyla cemiyetler kanununa tevfikân Hanımlar İş Yurdu Cemiyeti namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir."

Hanımlar tarafından kurulan cemiyet, 100 kadar üye 7 kişilik yönetim kurulunca yönetilmiştir. Cemiyet çalışmalarını disiplinli bir şekilde sürdürmüş, başkan ve yardımcısı aylık ellişer, diğerleri kırkar kuruş aidat ödemişlerdir. Diğer üyelere de 10-50 kuruş aidat alınmış, fakir üyelere para istenmemiştir. Yönetim kurulu ve diğer üyeler haftada iki kez dernekte toplanmayı mecburî kılmışlardır. Arka arkaya iki kez gelmeyenler ile ayda dört toplantıya katılmayanlar istifa etmiş sayılmışlardır. Cemiyetin kurs zamanlarında boş oturmak ve sohbet yapmak yasaklanmıştır. Kurslar altışar aylık iki dönem halinde düzenlenmiştir. Kurslara katılan hanımlar genellikle 50-60 yaşlarında olmuştur.

Hanımlar İş Yurdu Cemiyeti'nin istekli ve disiplinli çalışmaları, karşılığını kısa sürede vermiştir. Kadınların yaptıkları el işlerinden altı ay sonra bir sergi açılmış, ayrıca bir de piyango düzenlenmiştir.

Vali Atıf Bey cemiyet hakkında; “Kadının kendi kendine yeter hale gelmesi ve başkalarına muhtaç olmadan yaşamasını sağlamak şarttır. Kadınlarımız başlı başına müstakil surette hayatlarını temin edebilecek maddî ve manevî iktidarla mücehhez olurlarsa ruhen ve ahlâken o nispette yükselmiş olacaktır.

Vali, toplum hayatından uzaklaştırılan kadının hodbin olduğunu, buna karşın cemiyet hayatının kadın için çok önemli bir gıda ve deva teşkil ettiğini söylemiştir. Üye sayısının 100’e ulaşmasını memnuniyetle karşıladığını, bin parça eşya üretildiğini, kaliteye önem verdiklerini, yerli bezler kullandıklarını belirtmiştir.

Vali Atıf Bey, buradan elde edilecek paranın yurdun ihtiyaçlarına harcanacağını, sadece hanımlara değil genç kızlara da bîçki ve dikiş öğretileceğini, ayrıca Kastamonu’nun değil çevrenin de ihtiyaçlarının karşılanacağını” söylemiştir (Köroğlu,17 Mayıs 1917;Eski,2008:31).

Hanımlar İş Yurdu Cemiyet’i kurulan diğer cemiyetlerden farklıdır. Çünkü diğer cemiyetler birer yan kuruluş ve kadın kollarını oluştururken bu cemiyet Kastamonulu kadınların kendi düşünceleriyle ve tüm üyelerini kadınların oluşturduğu bir cemiyettir. Ayrıca plânlı ve disiplinli çalışmalarıyla da istedikleri amaca ulaşmışlardır.

4.2.3. Askerlere Yardım Sergileri ve Mektep Yapımı İçin Yapılan Bağışlar

4.2.3.1. Daday Milliye Sergisi ve Daday İane Sergisi

Kastamonu’nun Daday ilçesinde iki çeşit sergi düzenlenmiştir. Daday Milliye Sergisi ve Daday İane Sergisi’dir. Yapılan bağışlardan sergi düzenlenerek gelir sağlanmıştır. Daday Milliye Sergisinde elde edilen gelir, askerlere yardım olarak gönderilmiştir. Daday İane Sergisi’nin düzenlenme nedeni ise elde edilen gelirden askerlerin ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu sergilere kadın erkek yüzlerce kişi katılmıştır. Burada çeşitli eşyalar bağışlanmıştır. Yapılan bağışlar gazetede listeler şeklinde yayınlanmıştır. Kadınlar adına yapılan eşya bağışları şunlardır: Namazlığa, masa saati, gümüş çocuk bileziği, kese, yastık örtüsü, terlik yüzü, kadın terliği, namazlık başlığı, ceket, namaz bezi, basma, gömlek bezi, yerli dokuma alaca, başörtüsü, ipekli kumaş, gömleklik bez, şal, işlemeli yağlık, yerli peşkir, yazma yemeni, oyalı yemeni, havlu, gömlek, basma, işlemeli yorgan, lavanta şişesi örtüsü (Kastamonu,9 Ocak 1911:2).

4.2.3.2. Mektep İnşaatı İçin Yapılan Bağışlar

İkinci. Meşrutiyet döneminde Kastamonu’nun merkez köylerinde okullar yaptırılmıştır. İçinde bulunduğu siyasal ve ekonomik şartlardan dolayı devletten yeterli maddî destek görülemediği. Bunun üzerine Kuzyaka Nahiyesine bağlı Omcular, Orta, İmam, Yarışlar, Üyecek Köyleri kendi aralarında para toplayarak okul yaptırmaya karar vermişlerdir. Nahiye Müdürü Tefik Bey’in başkanlığında yardım kampanyası başlatılmıştır. Bağışlardan 10 bin kuruş toplanmıştır. Düzenlenen yardım kampanyasında kadınların isimlerine fazlasıyla rastlanmıştır. Kadınların yaptığı para bağışlarının toplamı 1164 kuruştur (Kastamonu,26 Aralık 1910:2).

O dönemin şartlarında köylüsü ve kentlisiyle Kastamonu kadınları eve kapanmamış, problemler karşısında duyarsız kalmamışlardır.

Kastamonu’da kurulan kadın cemiyetleri o dönem içinde değerlendirildiğinde, kadınların güçlü bir millî şuura sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca kurulan cemiyetler Kastamonu kadınlarının birlikte hareket etme konusunda ne kadar bilinçli olduklarını göstermektedir. İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde kurulan dernek ve cemiyetler, Millî Mücadele döneminde kadınlara örnek teşkil etmiştir.

SONUÇ

Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nin siyasî ve sosyal hayatında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu süreçte yapılan düzenlemelerle devletin kurtarılması ve Osmanlı toplumunun batılılaştırılması amaçlanmıştır. Tanzimat sonrası devam eden yeniliklerle Osmanlı toplumu gittikçe Batı'ya yakınlaşmaya ve değişmeye başlamıştır. Daha önce tartışılmayan idarî, siyasî, ekonomik, sosyal gibi konularda çeşitli düzenlemelere gidilmiştir.

Bu değişiklikler, Osmanlı kadını açısından da yenilikleri beraberinde getirmiştir. Osmanlı kadınları içinde bulundukları durumu fark etmiş, önce Tanzimat döneminde ve daha sonra İkinci Meşrutiyet sürecinde konumlarını çeşitli yönleriyle sorgulamaya başlamıştır. Hem düşünce dünyasının hem de eylem alanının konusu olan kadın tarih sahnesindeki yerini de bu yıllarda almıştır.

Kadın hareketinin birinci evresini oluşturan Tanzimat döneminde kadın için istenen unsurlar, toplumsal alana çıkma, aile ile toplumsal alanındaki eşitsizliklerin giderilmesi, kadınları toplumun her alanına eşit olarak dâhil etmek ve kadının her mesleği yapabilmesidir. Bu dönemin öncü kadınları imparatorluğa ve İslâmî değerlere bağlı olarak kadının özgürleşmesinden yana bir yol izlemişlerdir. Ayrıca kadınların dışında erkeklerde bu dönemde kadınların özgürleşmesi için çaba harcamışlardır. Bu dönemde ilk kadın dergisini çıkaranlar da erkekler olmuştur.

İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı batılılaşmasının en problemli alanı kadın olmuştur. Geleneksel dönemin sınırlı hayat anlayışıyla hayatını sürdüren kadının, batılılaşmayla birden bire toplumsal alanda görünmeye başlaması hem kadın, hem erkek, hem de siyasî yapı açısından problemlere ve tartışmalara neden olmuştur.

İkinci Meşrutiyet döneminde İttihad ve Terakki Cemiyeti, kadın meselesini “*millî iktisat*” düşüncesi içinde ele almıştır. Bu düşünce ile kadınların eğitim, aile hayatı içindeki konumları, evlenme, boşanma, siyasî teşkilatlarda yer almaları konularıyla yakından ilgilenmiştir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti, kadınların eğitimine büyük önem vermiştir. İlk eğitimin anneden alındığını, bu nedenle eğitilmiş bir annenin çocuklar üzerindeki olumlu etkileri üzerinde durmuştur. Ayrıca eğitilmiş bir kadının hem ailenin gelişmesinde hem de sosyal hayatın ilerlemesinde önemli rolü olduğunu sık sık dile getirmiştir. Bu amaçla gazetelerde kadınların eğitimiyle ilgili yazılar yer almıştır. İkinci Meşrutiyet döneminde Türk kadını ilk defa yüksek öğrenim imkânı bulmuştur. Bunda Tanzimat döneminde açılan okulların etkisi büyüktür. Kadınları yüksek öğrenime hazırlayan bu okullar olmuştur. Bu okullar sayesinde kültür seviyesi yükselen kadın, artık kendi hakkını arayacak duruma gelmiştir. İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı kadın hareketinin önceki dönemden en önemli farkı da kadınların doğrudan kendi hak mücadelelerinde aktif olarak rol almalarıdır.

Farklı amaçlarla kurulan çok sayıda kadın derneği de bu dönemde faaliyet göstermiştir. Bunlar, yardım dernekleri ki bu dernekler yardımın ötesinde kadının eğitime önem veren, çalışabileceği işyerleri açmayı, böylece kadının geçimine çözüm yolu bulmayı amaçlayan dernekler, kültür amaçlı dernekler, ülke sorunlarına çözüm bulmayı amaçlayan dernekler, siyasal partilerin kadın dernekleri, feminist kadın dernekleri, ülke savunmasına yönelik kadın dernekleri ve siyasal amaçlı derneklerdir. Kadınların çok çeşitli amaçlarla kurduğu bu dernekler onlar için bir kamusal alan oluşturarak özel alanın dışında faaliyet gösterme olanağı vermiştir. Kadınları kamusal alanda da görünür hale getiren bu dernekler, kadınlara hareket imkânı sunarken kadınların kamusal alanda kabul görmelerinde de rol oynamıştır. Ayrıca bu dernekler, kadınların toplum hayatına katılma yolundaki isteklerini örgütlü hale dönüştürmüştür.

Cemiyet, kadınların kurdukları derneklere destek vermiştir. Kadın dernekleri kadınlıkla ilgili bazı konferans, toplantı gibi etkinlikler düzenlemiştir. En önemlisi basın yoluyla kadın hareketi başlatılmış ve yönetilmiştir. Dönemin basın alanındaki zenginliğine paralel olarak çok sayıda kadın dergisi yayınlanmıştır. Bu hareketin kadın öncüleri genellikle seçkin ailelerden gelen eğitilmiş kadınlardır.

Kadının toplumsal konumunun bir ülkenin demokratikleşmesinde önemli yeri vardır. Diğer bir deyişle kadın-erkek eşitliği çağdaşlaşmaya açılan bir kapıdır. Bu bağlamda İkinci Meşrutiyet dönemindeki kadın hareketleri ve buna bağlı olarak kadın dernekleri, Türk toplumu için çağdaşlaşmanın başladığı bir dönem olarak Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir.

İkinci Meşrutiyet döneminde yoğunluk kazanan kadın hareketlerine paralel olarak devletin önemli vilâyetlerinden Kastamonu da bu süreçten etkilenmiştir. Bu dönemde vilâyette kızların eğitim olanakları genişletilmiş, kız öğretmen okulları açılmıştır. Kadınlar yardım cemiyetleri kurarak toplum içinde daha aktif rol oynamaya başlamıştır. Ayrıca kadınları meslek sahibi yapmak amacıyla kurulan cemiyetler kadınların bilinçlenmesine ve ayakları üzerinde durmasına yardımcı olmuştur. Kurulan cemiyetlerin kadın öncüleri, vilâyetin vali, hâkim eşleri, bürokratların eşleri ve kızları, seçkin ve eğitilmiş ailelerin kadınları olmuştur. Bu gelişmeler kadınların eğitilmiş, bilinçli, kendine güvenen kadınlar oluşmasına zemin hazırlamıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan Köroğlu gazetesi kadınlarla ilgili bütün gelişmelere destek vermiştir. Vilâyetin gazetesi olan Kastamonu gazetesi de kadınlarla ilgili her habere yer vermiştir.

İkinci Meşrutiyet süresince Kastamonulu kadınlar teşkilatlanmayı öğrenmiş ve bunu Millî Mücadele döneminde işgalleri kınamak amacıyla üç bin kadının toplandığı ilk Türk kadın mitinginde göstermiştir. Savaşın ilerleyen dönemlerinde ise kadınlar cepheye silah ve cephane taşıyarak azim ve inanç sahibi olduklarını ispatlamışlardır.

Genel olarak değerlendirdiğimizde hem Osmanlı Devleti ve hem Kastamonu'da kadın hareketinin öncüleri bürokrat eşleri, paşa kızları, eğitim görmüş ailelerin eşleri ve kızları olmuştur. Buna karşın bu dönemdeki eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılmaya çalışılması ile kızların eğitim görmesi bilinçli kadınların yetişmesine zemin hazırlamıştır. Aileler kız çocuklarını okutmak için çaba harcamıştır.

Sonuç olarak, Tanzimat dönemiyle başlayan kadın tartışmaları ve gelişmeler İkinci Meşrutiyet döneminde meyvesini vermeye başlamıştır. Kadın hareketinin kırılma noktasını oluşturan bu dönem genel olarak Osmanlı Devleti'nde, özelinde ise Kastamonu'da Cumhuriyet döneminin gelişmeleri için büyük ve geniş kapsamlı bir laboratuvar özelliği taşımaktadır. Bugünkü Türk kadınının sahip olduğu olanaklar, İkinci Meşrutiyet süresince İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kadınlar konusunda verdiği mücadelelerin bir ürünü olarak da karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Alkan, Ö.M. ve Yücekök, A. Ve Turan, İ. (1998). *Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar*. İstanbul: Tarih Vakfı.

Arslan, E. (2005). "1903 Yılı Kastamonu Vilâyet Salnâmesinde Anlatılan Kastamonu", Kastamonu Valiliği, İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 18–20 Eylül, Ankara.

Avcı, Y. (2009). "Osmanlı Devletinde Tanzimat Döneminde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşme Meselesi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (21).

- Baydil, E. (2001). "Tarihi Coğrafya Açısından Kastamonu Coğrafyasına Dair Bazı Tespitler", Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu -21-23 Mayıs, Kastamonu.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul.
- Berktaş, F. (2003). *Osmanlıdan Günümüze Feminizm: Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Birinci, A. (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul.
- Bolat, G. (1983). *Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri*, Ankara: Atatürk ve Kadın Hakları.
- Bulut, F; 1999, *İttihat ve Terakki'de Milliyetçilik Din ve Kadın Tartışmaları*, İstanbul: Su Yayınları.
- Caporal, B. (1982). *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1979)*, Ankara.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil Kadın*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Çakır, S. (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çiçek, R. (1991). Millî Mücadelede Kastamonu, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Demircioğlu, A. (1982) *100 Yıllık Kastamonu Basını (1872-1982)*, Kastamonu
- Eski, M. (2000). *Kastamonu Valileri*, Ankara.
- Eski, M. (2008). *20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları*, Ankara.
- Gürsoy, Ü. (1999). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Dergileri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Güzel, Ş. (1985), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul.
- Kastamonu Vilayet Gazetesi.
- Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk kadını (1908-1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Koloğlu, O. (1985), Osmanlı Basını İçeriği ve Rejimi, *Tanzimat'tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul.
- Köroğlu Gazetesi.
- Kurnaz, Ş; (1997). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Kurnaz, Ş; (1996), *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Onay, P.(1999). *Türkiye'nin Sosyal Kazanılmasında Kadının Rolü*, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Özçelik, S. (2000). *Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Paşaoğlu Konyar, B. (2002). "İnas Sanayi-i Nefise Mektebi", *Toplumsal Tarih*, (3) Mart.
- Taşkıran, T. (1973). Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Tunaya, T. Z. (1962). *İslâmcılık Cereyanı*, İstanbul.
- Toprak, Z. (1984). Osmanlı Kadınları Çalışma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile. *Tarih ve Toplum Dergisi*, Mart.
- Turan, O. (1971), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.

Turan, R. (2001). “Kastamonu’nun Türkler Tarafından Fethi ve İskânı”, , Kastamonu Valiliği-Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu -21-23 Mayıs, Kastamonu.

Turan, R. (1989). “Selçuklular Döneminde Kastamonu”, Türk Tarihinde Ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler -19-22 Ekim Gazi Üniversitesi, Kastamonu.

Türe, F. (1999). Meşrutiyet’te Özgürlükle Gelen Müstehcenlik, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Mart.

Yapıcı, G-Dilek, D. (2008). Dursun, Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet.İçinde II. Meşrutiyet Döneminin Özneleri Olarak Osmanlı Kadınları, Yayına Hazırlayanlar: Halil Akkurt-Akif Bulut, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Zihnioğlu, Y. (1999). Erken Dönem Osmanlı Hareket-i Nisvanı’nın iki Büyük Düşünürü Fatma Aliye ve Emine Seniye, *Tarih ve Toplum*, (186): Haziran

ANADOLU TÜRK KÜLTÜRÜNDE TANRI-ANA SEMBOLLERİ

Cemile Arzu AYTEKİN*

ÖZET

Araştırmanın amacı; Anadolu Türk kültüründe halen izlerini az da olsa bulabileceğimiz Tanrı-Ana sembolleri ve dil üzerindeki etkilerini literatüre göre incelemektir. Bu araştırmanın ana kaynağı "Kadının Yazısız Tarihi" başlıklı kitaptır. Araştırmada, Cıbroğlu'nun uzun araştırmaları sonucunda yazdığı kitabında yeralan Anadolu kültüründe, anaerkil döneme ait Tanrı-Ana sembollerinin izleri incelenmektedir. 'Tanrı – Ana'nın güneşi doğurduğu yer: Anadolu', 'Gözle Görülen Dünyanın Sözcük Seslerine Çevrilmesi', 'Neolitik Bitki Uygarlığı ve Anaerkil Dönemin Belleği', konuları gündeme getirilmektedir. Bu başlıklar altında cinsiyet farkının, sınıfsal ayrışımaların dile ve görsel kültüre etkisi araştırılmaktadır. Bu çalışmada kaynak kitap ile günümüzde Türkiye'de, kültür bakımından üretici kadın ve toplum ilişkisi tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Türk Kültürü, Tanrı-Ana Sembolleri, Dil.

ABSTRACT

The aim of research is to analyse God-Mother symbols that we could rarely find its Marks in Anatolian Turkish culture and effects on language according to the literature. The main source literature of this research is the book entitled "The Unwritten History of Woman". In study marks of God-Mother symbols that belong to matriachal period in Anatolian culture which are in the Cıbroğlu's book that she wrote by reason of long researches are analysed. 'Anatolia: The place where God-Mother gives birth to the sun', 'Translation of visual world to a word sounds', 'Memory of Neolithic Plant Civilization and Matriachal Period' subjects are brought up. Under these subjects effects of sexual difference, class discriminations on language and visual culture are investigated. In this study at present day in Turkey relationship between community and breeder woman in terms of culture is discussed with the encheiridion book.

Key Words: Anatolia, Turkish Culture , God-Mother Symbols, Language

*Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü

GİRİŞ

Anadolu Türk Kültüründe geçmiş kültürlerin izleri halen devam etmektedir. İlk Tanrı kavramı yönetici, bağışlayıcı, cezalandırıcı, koruyucu olarak bugün de süregelmiştir. Ancak Gök Tanrı'dan önce ya da onunla birlikte üretici ve sağladığı yararlardan dolayı her toplumda saygınlık kazanan yönetici Tanrı-Ana kavramı bulunmaktadır. Tanrı-Ana kavramı ve bunun kültürdeki izleri, kültür sembollerini çözümlemek yazısız tarihin yani tarihöncesinin işaretlerine dikkatle tekrar bakmayı gerektirmektedir. Ataerkillikten önceki Anaerkil dönemin izlerdeki kadın kimliği kaynaklarda görüleceği gibi erkek egemen toplumlarda, öncelikle dil'de *ya değiştirilmiş ya da yok sayılmıştır*. Kaynak kitaptan yola çıkılarak, asıl sorun olarak görülen durum; buluşçu, tasarlayan, üreten Tanrı-Analar'ın, yazılı tarihin bugüne bıraktığı belgelerde sanki hiç yaşamamış gibi olmaları, hafızalardan silinmeye çalışılmalarıdır. Oysa Tanrı-Ana kavramının içerdiği anlamları çağdaş toplumlarda gözardı etmemek gerekmektedir.

TANRI –ANA’NIN GÜNEŞİ DOĞURDUĞU YER: ANADOLU

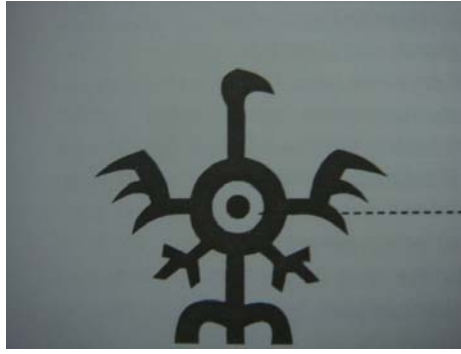
Türk Dil Kurumu, Türkçe sözlüğünde, Anadolu, “Ön Asya'nın bir parçası olarak Türkiye'nin Asya kıtasında bulunan toprağı” olarak geçmektedir. Ancak bu toprak, Anadolu (Ana-dolu) sözcüğü “...Güneşin doğumunu gösterir ve güneşin doğduğu yer anlamına da gelmektedir”(Umar, 1993). Cıbroğlu'nda Anadolu, “ doğum olan yer, ananın ve doğan çocuğun bulunduğu yer” dir(1996: 178).

Araştırmanın kaynağını oluşturan M'li ses birimlerini anlatıldığı kitapta güneşin doğumunu gösteren Anatolia (Anadolu) sözcüğü, doğumu gösteren ‘Natal’ kelimesini içermekte, ‘Natolia’ ise yine *doğum yeri* anlamında verilmektedir. Yazar özellikle doğumu gösteren ‘Natal’ sözcüğünün kök bölümü olan ‘Nat’ın aslında Mısır'daki kozmik inek-Tanrı-Ana'sı olan ‘Nut’ un adından türediğine işaret etmekte. Bunu belirtmesinin nedeni, Nut'un içerdiği anlamda yatmaktadır. Çünkü burada da yine her sabah oğul yani güneşi doğurma ve her akşam yeniden onu içine alma olayı bulunmaktadır. (Resim-1) Bunu hatırlatan yazarın amacı, Anatolia sözcüğünün belleğinde kalan, güneşi doğuran (Ana ya da tanrıça olan) Tanrı-Ana'nın izlerini göstermek için bağlantı kurmamızı sağlamaktır. Dünyanın tüm coğrafyalarında izlerine rastlanabilen ve birçok dilde izlerini sürebileceğimiz “güneş ve doğum”, “ay ve doğum” ilişkisini gösteren pek çok seslem, Tanrı-Ana adlarından türemektedir.

Resim- 1. Mısır'ın Kozmik-İnek-Tanrı-Ana'sı, 'Nut'.

Eski Anadolu inanışlarında da, güneşin ve ay'ın doğumu, Tanrı-Ana ve oğlunun doğumu ile sembolize edilmektedir. Eski Türk mitolojisinde de güneş, Kün olarak adlandırılmaktadır. Eski Türk mitolojisi ile ilgili sayılı Rusça ve Çince kaynaklarda geçtiği gibi, Türkler güneş kültünü ve bu kültü tapınmayı Çin-Hiung-nulardan devralmışlardır. Roux'nun da belirttiği gibi, Kün Türk mitolojisinde, Ay kültüründen daha fazla önemsenmektedir. Çünkü Kün (Güneş) kültü, yaşamın ana kaynağıdır ve hep dışil olarak algılanmaktadır (2011: 94). Ay'ı ortaya çıkaran güneşe tapınıldığı özellikle yabancı kaynaklarda sıkça geçmektedir. Cıbroğlu'nun kitabında yeralan, Tanrı-Ana'nın güneşi doğurduğu yer olan, Anadolu ve bu sözcüğün içeriğinde bulunan doğ-mak eylemi sözcüğünün ilk hecesi, doğ-u, doğ-an sözcüklerinin kökünde de bulunmaktadır. Eski Türk mitolojisinde doğan kuşu göksel Tanrı'nın oğlu olarak geçmektedir. "Sonradan Müslümanların "Horasan Kahramanı" diye adlandırdıkları doğan yırtıcı kuşu için eski Türkçe'de kullanılan isim olan toğan veya togrul, "doğmak" anlamına toğ-kökünden türemiştir" (Roux, 2011:144). Cıbroğlu'nun da belirttiği gibi güneş, anaerkil dönemde avlayan hayvanlarla temsil edilmektedir. (Resim-2)

Resim- 2. Dişi doğurganlığının kaynağı olan kadın yumurtasının yırtıcı bir kuşla temsili (Ögel'den aktaran, Ateş, 2002 :26)

Pekçok coğrafyada mitoslarda olduğu gibi, aslan, doğan ve şahin gibi avlayan hayvanlarla sembolize edilir ve de güneş hiçbir zaman ölmez.

Tanrı-Ana sembolleri özünde doğurganlık sembolleridir. Tarihin yazılmadığı zamanlarda söylenlerde yaşayan ve günümüzde dil ve görsel kültürde izlerini bulabileceğimiz Tanrı-Ana'lar doğurganlıkları ile üstün varlıklar. Ama asıl önemli olan nokta onların taşıdıkları kendi doğurganlık özellikleri değil, onlara bu şansı veren doğa ve yasalarıdır. Bu nedenle de o zamanlarda özellikle doğa yasalarına uyum ve Cıbroğlu'nun ifade ettiği gibi doğaya anaca sahip çıkmaları mı bugün daha önemli görülmeli? .

GÖZLE GÖRÜLEN DÜNYANIN SÖZCÜK SESLERİNE ÇEVİRİLMESİ VE TANRI-ANA SEMBOLLERİNİN DİLİ

Kaynak kitapta gözle görülen dünyanın sözcük seslerine çevrilmesi bölümünün bir alt başlığında "dil bir rubikondur" denilmekte (Cıbroğlu, 1996: 15) . Rubikon herkesin bildiği bir oyuncak. Ancak bir tür yetişkin oyuncağı ve bu oyuncağın özelliği üzerindeki küçük küpler. Bu küpler daima ileriye doğru çevrilebiliyor. Aynı şekilde dilde de hep bir evrim ve çeviri söz konusu. İnsanoğlu doğadan yola çıkarak, taklitle yeni seslemeler ve sözcükleri buldukça ve bunları bir düzene koydukça zihninde yeni imgeler üremekte. Yeni imgelerden de yeni nesneler ortaya çıkmakta. Kültürü oluşturan maddi ve manevi değerler üst üste kurgusal bir dünya yaratmakta. Ancak her yaratılan dünyanın karşılığı olan dildeki sözcükler de katman katman yeni anlamları oluşturmakta. Kullanılmayanlar

unutulmaya başlar. Her anlam kayması ya da yokoluşunda insan da doğasından uzaklaşmış oldu. Cıbroğlu'nun belirttiği gibi,

“... Zamanla kurgusal nesneler çoğalıp doğayı gerilettikçe, dil de kurgusallaştı ve zihindeki doğanın imgelerini geriletti. Çünkü insan nesneyi üretirken doğaya öykünmüyor, kendi yaptıklarına öykünüyordu artık. İnsan yarattığı en güzel ürün olan “sanat”ı da zihnindeki imgelerden ve imgelemlerden çıkardı ortaya. Yaratıcılığın sınırlarına doğanın uzaklarında ulaşmaya çalıştı” (1996: 16).

Konu kapsamındaki Tanrı-Ana kavramına özgü sembollerin dili de aynı başta belirtilen rubikon gibidir. Çünkü Tanrı-Ana dilinin dişil karakteri, onun geriye dönüşsüz oluşunu ve ilksiz, sonsuz zamanda akan bir yaşam suyu, sürekli kendi içinde dönen, girdabımsı spiral bir yolu işaret eder.(Resim-3) Anadolu kültüründe de olduğu gibi kilimlere dokunan su yolu motifi ya da su sesine öykünen ‘S’ imi yada hat sanatındaki bir zincirleme süsleme de Tanrı-Ana dilinin dişil karakterinden doğmuştur. Hep sözcüklerle nesneler arasındaki ilişkiler, çeşitli zaman dilimlerinde incelenmiş fakat Tanrı-ana ya da kadın tapımları, kadınlar, kullandığımız görsel, sözlü ve yazınsal dilin oluşumunda ilk etken, en önemli öge olmuş olsalar da hep unutulmuşlar.

Resim- 3. Spiral Tanrıçanın göbeğinde, çocuğa bağitlanmış kadın sembolizmi (Çatalhöyük-M.Ö.6.000’ler)

Cıbroğlu, Tanrı-ana imgesi, ‘M’ ve ‘N’ sesleri ve bu imgeyle ilintili imgeler arasındaki bağıntıları incelediği kitabında, toplumsal değişimlerin, sınıfsal, cinsel ayrışmaların ve politikaların sadece dili değil, harf seslerinin seçiminde de etkili olduğunu bulgulası ilginçtir. Örneğin Türkçe’de eski çağlarda başka ırklarda kent, kültür, tanrıça ve tanrı adlarında, kadın tapımlarında daha fazla rastlanan ‘M’sesinin yerini ataerkil toplum yapısında ve eski Türklerde, Sümerler’de ‘N’sesi ile başlayan sözcükler almaktadır. Kitapta öne sürülen sava göre kadınlar ‘M’sesini, ‘M’sesi çıkaran diş sığır ve davara öykünerek bulmuşlar. Yazar ayrıca Türklerde ‘M’sesi ile başlayan sözcüklerin çok olmamasının nedenini araştırırken, Tanrı-ana eksenli tapınak, kuttören ve nesnelerin olmayışından mı ? diyerek sorgulamakta(1996: 24). Çünkü yine kendisinin belirttiği gibi, eski Tanrı-anaların bütün varlıkları yarattıklarına inanıldığı için varlıkların adları, Tanrı-ana’nın bir tür kodu gibi olan ‘M’ ve

'N'sesini içermekte. Kutsal sayılan ses birimleri, heceler zamanla değişse bile, sözcüklere esas damgasını vuran sesler aslında değişmiyor.

“ İz sürerken işimizi kolaylaştıran bir başka neden, Tanrı-Ana dilinin milliyetsiz oluşu; klan, boy, kabile gibi öğeleri dışarıda bırakması. Tanrı-ana evrensel ana, onun kodu da evrensel. Böylece her coğrafyada imgelerde, simgelerde, sözcüklerde “aynı kutsal dizge bütünlüğü” çıkıyor karşımıza. Eğer biz Tanrı-Ana ögesini yok sayarsak, fark etmezsek ne bu dizge bütünlüğünden haberdar oluyor, ne de şifreyi çözebiliyoruz” (1996: 30).

NEOLİTİK BİTKİ UYGARLIĞI - ANADOLU TÜRK KÜLTÜRÜNÜN ANAERKİL DÖNEM BELLEĞİ

Günümüzdeki sosyal ve ekonomik yapının ilk örneği, temeli Neolitik ya da Cilalıtaş Devrinde atılmıştır. Neolitik sözcüğü, Neos=yeni ve Lithos= taş sözcüklerinden oluşmaktadır (Sevin, 2003: 18). Avcılıktan ve toplayıcılıktan üretime geçiş yani bitki ve hayvanların çoğaltılması ile kalıcı yaşama geçiş, kentleşme sürecinin başlaması adına ilk adım olarak gösterilmektedir. Eskiçağ Yunan yazarları ve Batılı bilimciler yabancı olarak niteleseler de aslında neolitik bitki dönemi, içselliği önemseyen, öne çıkaran fakat bireyselliğin çok öne çıkmadığı zamanlardır. Avcı toplumlardan ayrılan neolitik bitki uygarlığında silahlara ve av araçlarına çok rastlanmamaktadır. Anaerkil dönemin önder kadınlarının dili ve sembolizmini inceleyen kaynak kitapta ele alınan önder kadın kimliği-Tanrı-ana, kendisinden sonraki eril ve dişil tanrıların anası olarak düşünülmelidir. Çünkü ataerkilleşmenin öne çıktığı zamanlarda, Tanrı-ana değil, belli kesimleri temsil eden tanrıçalar öne çıkmaktadır. Anadolu Türk kültürünün anaerkil belleğini oluşturan ve önder tanrıların anası, kadın dilinin en üst düzeyde yer aldığı zamanlar, neolitik tarım toplumları ya da uygarlıkları zamanıdır.

Anadolu topraklarında, Erken ve Geç olarak iki bölümde incelenen Neolitik Çağ yerleşkelerinde, Anadolu yarımadasının güneyinde yoğunlaşan, erken neolitik çağ yerleşmelerinden en önemlisi Çatalhöyük kazılarında pek çok önder tanrıların anası- Ana Tanrıça heykelciği görülmektedir.(Resim-4) Neolitik dönemin baş tanrıçaları, günümüze kadar süre gelen, mitolojik söylemlerin doğum ve doğurganlıkla ilgili cisimleşmiş ana sembolleridir.

Resim- 4 Çatalhöyük Ana Tanrıça Heykeli

Yine bunlarda da ilk bölümde belirtildiği gibi Ana-dolu sözcüğünün içerdiği doğum ve bereketle ilgili görülen kadının doğurganlığı öne çıkarılmaktadır. Kaynak kitapta Cıbroğlu, Çatalhöyükte bulunan, Resim-4'de görülen Anadolu Tanrı-Ana'sından bahsetmekte.

“ Biz yine gelelim Anadolu Tanrı-Ana’larına. İşte onlardan biri daha doğum yaparken ellerini iki yanındaki leoparlara dayamış. İki elini leopara dayaması belki de doğuracağı çocuğun ne nitelikte olacağını önceden haber veriyor bize. Doğum, gebelik ve göbek en çok vurgulanan kavramlar. Tanrı-Ana’lar oturduklarında ise ayaklarını müthiş bir saflıkla içe basıyorlar” (1996: 174).

Geç Neolitik Çağ’ın en önemli Anadolu’daki merkezi Burdur-Hacılar’da, avcılığın önemini yitirdiği dönemde, kadının doğurganlığı ve üreticiliğine dayalı kutsal yapısı ve önderliği burada da Ana Tanrıça figürlerinde görülmektedir. (Resim-5) Bu figürlere ilişkin kaynak kitapta yazar yorumda bulunmaktadır.

Resim-5. Hacılar Ana Tanrıça Figürleri

“ Çatalhöyük ve Hacılarda bulunan Tanrı-Ana heykelciklerinde kendine ve çevresine güven duyma doruktadır. Çevreleri, içinde bulundukları ortam öylesine tehlikelerden uzaktır ki bütün doğallıklarıyla ortadadırlar ve bir daha asla böyle rahat olamayacaklarını bilmezler. Anadolu’da aşkı ilk keşfedenler Hacı’ların badem gözlü, saçları arkada sıkıca toplanmış olan Tanrı-Ana’larıdır kanımca...” (1996: 174-75)

Tanrı-ana’nın özellikleri aynı zamanda neolitik bitki ya da tarımcı uygarlığın özellikleridir. Kaynak kitapta yeralan, Tanrı-ana’nın genel kişiliğine bakışta öne çıkan özelliklerini; cömert, bağışlayan, doyuran, besinle ve besleyenle özdeş tutulan, bütün insanların süt anası, mutluluk, dans, müzik, şiirin yetki alanları olması, aynı zamanda cezalandıran da olması, vermek için hep kurban isteyen, doymak bilmeyen toprak olması, ölçen, biçen, eşitlik, adalet ve pay dağıtan olması olarak verebiliriz. Aynı zamanda düş gücündeki sınırsızlık ile simgesel söylemlerinde sihirli sözler öne çıkar. “Yeryüzünün her yerinde, eski ve yeni tüm uygarlıklar onun romantik simgelerini kullanmışlardır. Bugün bile sinemada, tiyatrodan, resimde, müzikte çeşitli yazın dallarında onun simgeleri kullanılmakta, evrensel gerçeklik sanatta onun kurduğu simgesel dille açıklanmaktadır” (1996: 54-55).

Resim -6. İki keçi arasında bitki tanrıçası.İ.Ö.XVIII.yy.eşitlikçi ve paylaşımcı kadın dilinin temsilcisi.Minet el-Beda.(Cıbroğlu, 1996:58)

Cıbroğlu'nun da belirttiği gibi doğu kültürlerinin yapısında bulunan, gelenekçilik, simgecilik, mecazlar ve şiir, anaya derin bağlılığın kökeninde, eski çağlardaki Tanrı-ana dili yatmaktadır ve bunlar bu geleneğin içten içe sürdüğünün göstergeleridir (1996: 58-59). (Resim- 6)

İlk çağlarda kadının kut'lu olmasının en önemli sebepleri; 1- büyü gücü ile (kaynak kitapta da belirtildiği gibi, inanç ile) en dize getirilemeyen hayvanı bile evcilleştirmesi ve tarımı başlatması, 2- Doğurma eylemini bizzat gerçekleştirmesi. Oysa ki ataerkil anlayış öne çıktıkça ananın erki, kadındaki güç, güzellik ve gizemdeki Tanrısal dokunuş, kutsallık önemsizleştirilmeye başlar. Ata yani babanın erki öne çıkarılır ve Tanrısal dokunuş bu kez erkte aranır.

Resim-7. Çatalhöyük'te duvar resmi. İ.Ö.6.binin ilk yarısı.Boğanın dizginlerini elinde tutan ve onları büyü sözlerle yatıştıran Tanrı-Ana. (Cıbroğlu, 1996: 173)

Ölüm oranının çok, üremenin önemli olduğu anaerkil anlayıştaki zamanlarda, doğuran kadının kutsanması olağan bir durumdur. Aynı zamanda doğum olayının fizikötesi, esrarlı bir durum olarak görülmesinden dolayı, eski çağlarda, ritüellerde kadın ve doğum öğeleri öne çıkmaktadır. Günümüzde bile erkek egemen topluma rağmen, belleklerde izleri silinmeyen, cennet ayaklarının

altında, kutsal analardan doğan insan yavrusu bir mucize olarak görülmektedir. Aynı bitkilerin tohumlarının toprak ananın rahminde tomurcuklanıp, yeşermesi ve meyva vermesi gibi, kadının rahminde gelişen yumurta ve plasenta (sembolizmde= hayat ağacı ya da bitkisi) kadının üretkenliğinin sembolik biçimleri olarak Ana/Ata kültüründe yer almaktadır.(Resim-8)

Resim-8. Anadolu Kalinkaya’da göbeğinde hayat ağacı olan kadın ana kültü, (M.Ö. 3.000)(Ateş, 2002: 139)

Kaynak kitapta da belirtildiği gibi, anaerkil uygarlığın sesi en çok ‘M’ iken, bazen de kutsal sayılan kavramlar ‘N’ ile gösterilmekte ve Tanrı-Ana tapımları doğadaki suyla, su da tarımla, tarım da yerleşik olmakla, yerleşik olma da hayvancılıkla bağlantılıdır. Eski Şamanist Türklerde de doğa kutsaldır. Türklerde en erken devirlerden beri inanç sistemi Gök-Yer/Su-Atalar şeklindedir (Çoruhlu, 2000). Doğada hep bir döngü ve oluş vardır. Altay destanında, bir ak ana vardır ve bu ana suda yaşar. Tanrı Ülgen’e görünür ve onun da yaratmak istiyorsa, yaratıcı olarak kutsal sözü öğrenmesini öğütler. “Deki hep, yaptım oldu başka bir şey söyleme!hele yaratırken yaptım olmadı deme” der. Burada da kutsal, yol gösterici bir ana (ak ene) ve yaratıcılık olgusu öne çıkmakta.

Erken devir Türk kültüründe ve mitolojisinde, yer-su (orta ve aşağı dünya) tanrıları ve ruhlarından birisi de, Umay’dır. Kaynak kitapta değinilmemiş olsa da, Orta Asya ve Tibet’te günümüzde bile etkisini sürdüren Asya’nın ilk maddi ana-atası olarak kabul edilmektedir.(Resim- 9)

Resim-9. Tibet’li kız. Umay inancına göre ergenliğe ulaşıldığında başa ağaçtan boynuz takma, doğurganlığa hazır olduğunun simgesi.(Ateş, 2002:123)

Umay'ın tanrıça ya da dişi ruh olduğu ve onunla ilgili en eski belgenin Orhun Abideleri'nde olduğu belirtilmektedir. Burada Gök Tanrı'yı temsil eden hükümdarın hanımının Umay'ı temsil ettiği yazmaktadır (Çoruhlu, 2010). Umay'dan aldığı kut (yaşam cevheri) ile hatun kişi Kültigin'i doğurmakta. İlginç bir noktada, Umay sözcüğünün kendisinde yatmaktadır. Umay köken olarak Uma=ışık ve doğumdan sonra çıkan plasenta demektir. En başta söylendiği gibi ışık aslında güneştir. Yakut Türklerinde Umay, Ayasıt olarak geçmektedir. Her ikisi de aynı kişi ve doğurgan gücü simgelemektedir. İnsan da doğumda olduğu gibi, doğanın canlandığı, yeniden doğduğu zaman ilkbahardır. Mayıs ayı adını may(us) olarak Umay'dan almıştır. (Ateş,2002) Aşağıdaki resimde de Göktürk sanatında Umay tasviri(başında tacı olan kadın figürü) ulu, önünde saygı ile eğilinen güç sembolü. Ancak burada sadece Umay-kadın tanrıça değil, muhtemelen Gök-Tanrı'yı sembolize eden başka bir bıyıklı gizemli bir yüz de göze çarpmakta.

Resim-10. Göktürk Kudırge kurganı kaya resminde Umay (Ögel'den aktaran,Çoruhlu, 2007:181)

SON SÖZ

Bu araştırmada konu edilen Tanrı-Ana sembolleri, kaynak kitapta yer aldığı biçimi ile sadece dil üzerine etkileri bakımından değil, daha çok görsel kültür alanındaki ve Türk toplum yapısındaki etkileri göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. Kültür sembolleri evrenseldir. Farklı coğrafyalarda, dinlerde, inançlarda ve zamanda bazı temel evrensel dil yapıları, seslerin ya da arketiplerin (ilk örneklerin) değişime uğramış sembolleridir.

İnsanlığın ortak bilinçaltı, örneğin kadınlığa ait sembolleri(anaerkil dönem diline, felsefesine ait), tüm kültürlerdeki bireylerin aslında bildiği fakat okuyamadığı şekiller veya semboller olan ilk örnekleri (arketipleri) içermektedir. Sembol yaratan hayvan olarak insan, sanatta da bu öz'e uygun biçimleri yaratmıştır. Sanatın oluşumu ve günümüzün ilk üretim biçimlerinin doğduğu ilkel toplumlarda, başlatıcı ilk etken olması nedeni ile kadınlıkla, Tanrı-Ana kültü ile ilgili sembollerin Anadolu Türk kültürü belleğindeki izlerini aynen Cıbroğlu'nun kitabında olduğu gibi bugün de aramak gerekmektedir.

Cıbroğlu, dilde sanki bir kod çözücü gibi, kadının yazısız tarihindeki izleri sürmektedir. Bu araştırmada da bu kaynak kitaptan hareketle, Anadolu Türk kültür tarihinde yeralan, kadınlığa ve doğurganlığa ait sembollerinin, dil kodu 'M' ve 'N' harfleri ve ses birimleri üzerinden, görsel kod analizi yapılmıştır. Ancak bu sadece bir şifre çözme olmamakta, aslında kendi içimizde yolculuğa çıkmaya ve doğayla dost, yaratıcı ilk unsurun, ister kadın olsun, ister erkek, oluşturucu gücün ortaya çıkmasına vesile olmaktadır.

KAYNAKÇA

Ateş, M. (2002). Mitolojiler ve Semboller Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri. Aksiseda Matbaası. İstanbul.

Cıbroğlu, Y. (1996). Kadının Yazısız Tarihi. Payel Yayınları. İstanbul.

Çoruhlu, Y. (2010). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. Kabalcı Yayınevi. İstanbul.

Çoruhlu, Y. (2007). Erken Devir Türk Sanatı. Kabalcı Yayınevi. İstanbul.

Roux, J.P. (2011). Eski Türk Mitolojisi. Çeviri: Musa Yaşar Sağlam. Bilgesu Yayıncılık. Ankara.

Sevin, V. (2003). Anadolu Arkeolojisi. Der Yayınevi. İstanbul.

Umar, B. (1993). Türkiye’deki Tarihsel Adlar. İnkılap Yayınevi. İstanbul.

“EVERYDAY LIFE IN TURKEY” ESERİNDE MRS. W. M. RAMSAY’IN OSMANLI ÜLKESİNDEKİ KADINLARA DAİR İZLENİMLERİ

Nurgün KOÇ*

ÖZET

Antik dönem arkeologu olan ve eski Anadolu coğrafyası hakkındaki çalışmalarıyla tanınan William Mitchell Ramsay, 1880’lerden itibaren araştırmalar yapmak için çeşitli zamanlarda Anadolu’ya gelmiş ve on iki yıl boyunca Anadolu’yu adeta karış karış dolaşmıştır. Eşi, Mrs. W. M. Ramsay da bu gezilerin büyük kısmına katılmış, o da Osmanlı ülkesindeki izlenimlerini “Everyday Life in Turkey” adlı eseriyle paylaşmıştır. Bir İngiliz hanımefendisinin ülkedeki gezisi o dönemde kendisiyle karşılaşanlar tarafından nasıl hayret ve şaşkınlıkla karşılanmışsa, bir yabancı kadın yazar gözüyle anlatılanlar da bir o kadar ilgi çekicidir. Mrs. Ramsay, Osmanlı ülkesindeki kadınları; kırsal kesimde ve kentsoylu olanları anlatmış, gündelik yaşamları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ramsay’ın en önemli yanı gözlemlerini önyargıdan uzak ve son derece samimi bir yaklaşımla ifade etmesidir. “Everyday Life in Turkey” adlı eserinde Mrs. Ramsay’ın izlenimleri, döneme ait olduğu düşünülen bazı gündelik yaşam biçimlerinin ya da kalıplaşmış düşüncelerin aslında ne kadar gerçeğinden uzak olduğunu ortaya koyması açısından da oldukça ilgi çekicidir. Biz de bu çalışmamızda XIX. yüzyılın sonlarında, Osmanlı ülkesindeki kadınları bir yabancı gezginin kaleminden aktarma yoluna giderek, kadının sosyal yaşamdaki statüsünü, ekonomik yaşama katkısını, sorunlarını vb. ortaya koymayı amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: Mrs. M. W. Ramsay, Osmanlı İmparatorluğu, Kadın Hakları, Kadınların Gündelik Yaşamları.

IMPRESSIONS OF MRS. W. M. RAMSAY ABOUT THE OTTOMAN WOMEN IN HER WORK “EVERYDAY LIFE IN TURKEY”

ABSTRACT

William Mitchell Ramsay who was an archaeologist studying ancient times, and known with his studies about old Anatolian geography, came to the Anatolia in different periods since the 1880s in order to make researches, and went around almost every part of the Anatolia. His wife, Mrs. W. M. Ramsay joined also to the many parts of these trips, and wrote her impressions about the Ottoman country in her work “Everyday Life in Turkey”. While the trip of a British lady aroused astonishment in the country, expressions by such a foreign authoress are also interesting. Mrs. Ramsay told of the rural, and bourgeois women, gave detailed information about their everyday lives. The most important side of Mrs. Ramsay is that she expressed her impressions without prejudice, but with an extremely sincere approach. Impressions of Mrs. Ramsay in her work “Everyday Life in Turkey” reveal that some types of everyday life or stereotyped opinions thought to be of this period do not actually reflect the truth, which is also rather interesting. By quoting the impressions of such a foreign traveler about the women in the Ottoman country, we aim at revealing the status of the women in the social life, contributions of the women to the economic life, their problems etc.

Key Words: Mrs. M. W. Ramsay, Ottoman Empire, Womens’ Rights, Everyday Lives of Women.

*Yrd.Doç.Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, nurgunkoc@karabuk.edu.tr

GİRİŞ

Birbirinden farklı uluslar, kültürler ve inanç sistemlerinin birarada yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli topluluklar arasında geçişkenlik olduğu gibi katı bir izolasyon içerisindeki kapalı yapılara rastlamak da mümkündür. Bu durum Osmanlı ülkesini gezen seyyahların yazdıklarından açıkça anlaşılmaktadır. XIX.yüzyıl sonlarında eşi arkeoloji uzmanı Prof.Dr. William Mitchell Ramsay ile birlikte Anadolu'yu dolaşan Bayan W. M. Ramsay'ın gözlemlerine bakacak olursak yazdıklarının bir kısmı bazı toplumsal gerçeklerle örtüşmesine rağmen bazıları farklılıklar göstermektedir. Ramsay'ın kadınlarla ilgili gözlemleri incelendiğinde son derece değerli bulgulara rastlamak mümkündür. Anlattıklarının çoğunun bilimsel araştırmalar sonucu ortaya konmuş olan bilgilerle uyuyor olması da onun gözlemlerini daha da güvenilir hale getirmektedir. Ayrıca onun da tıpkı eşi gibi önyargılardan uzak bir biçimde olaylara yaklaştığı ve Batı'da o dönemde hala geçerliliğini koruyan Osmanlı'ya ve özellikle Türkler'e karşı alaycı ve küçümseyici bir tavırla değil merak duygusu, yeni kültürleri öğrenme arzusu ve samimi bir yaklaşım içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden Ramsay'ın kadınlara dair izlenimlerin XIX.yüzyılın sonlarındaki Osmanlı kadınlarının durumunun ortaya konmasında oldukça değerli katkılar sunduğu görülmektedir.

OSMANLI TOPLUMU VE KADIN

Osmanlı'da halk Müslüman olanlar ve olmayanlar olarak iki bölüme ayrılabilir. Din esasına göre şekillenen bu ayrım, iki farklı hayat seviyesi, siyasi zihniyet ve dünya görüşünü de ifade etmektedir ¹⁷⁶. Osmanlı haremını inceleyen Çağatay Uluçay, Osmanlı toplumunun aile bakımından hangi merhalelerden geçtiğinin bilinmediğini, bu yüzden padişahların haremının incelenmesiyle, Osmanlı ailelerinin örnek aldığı bu ailenin ne kadar etkisinde kaldığının da ortaya çıkarılabileceğini belirtmektedir ¹⁷⁷.

İlber Ortaylı'ya göre, ailenin temel üretim birimi olduğu bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da geniş aile modeli yaygındır. Genelde üç kuşak bir arada yaşar ama yakın akraba ve kardeşlerin ailelerini de kapsayan daha geniş bir topluluk söz konusudur. Bu durum Müslümanlar kadar Müslüman olmayan halk için de aynıdır. Tahrir defterlerindeki kayıtlara göre hane ortalama beş kişiden oluşmaktadır. Ancak her hane bağımsız bir aile olarak düşünülmemelidir. Genellikle bir avlunun etrafındaki evlerde aynı ailenin üç kuşağına mensup haneler sosyo- ekonomik yapı halinde yaşarlar. Bu birliği, aynı mahallede yaşayan yakın akrabalar tamamlar. Geniş aile bireyleri birlikte bir üretim birimi oluştururlar. Toplumun çoğunluğunu oluşturan köylülerin dışındaki zanaatçılar için de benzer koşullar söz konusudur ¹⁷⁸.

Aile toplumun esasını oluşturur. Onu oluşturan temeller, yani bireyler ortak ve türdeş bir halde toplumsallığın faaliyetini gerçekleştirmeden başka bir deyişle ailenin üstünde, bağımsız olarak onun benliğinde bir işlev taşıyarak toplumsal yaşamın mekanizmasını işletmedikten sonra olumlu bir role sahip olamazlar. Bu kadın için de erkek için de böyledir ¹⁷⁹.

Aileye sosyolojik bir yaklaşımı içeren bu görüş çerçevesinde Osmanlı toplumuna bakılacak olursa geleneksel toplumların genel özelliklerinden çok da farklı bir durumla karşılaşılmadığı

¹⁷⁶176 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, C:VIII**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.482.

¹⁷⁷ M. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s.2.

¹⁷⁸ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I**, Turhan Kitabevi, Ankara 2004, s.57.

¹⁷⁹ Salahaddin Asım, **Osmanlıda Kadınlığın Durumu**, Haz: Metin Martı, Arba Yayınları, İstanbul 1989, s.16.

görülebilecektir. Yine de bir imparatorluk içerisindeki birbirinden farklı gelenek, inanç ve dünya görüşüne sahip topluluklar söz konusu olduğundan aralarında çeşitli nüansların olması da kaçınılmazdır.

Bu açıdan ele alındığında Yalvaç kazası örneğinde olduğu gibi, Osmanlı Türk aile kurumunun temel özelliklerini arasında aile kurumunun önemi açığa çıkmaktadır. Aile kurulurken eşlerin karşılıklı rıza göstermesine¹⁸⁰ dikkat edilmiştir. Toplumda çocukların korunmasına yönelik adımlar atılmış, çocuk hakları gözetilmiştir. Özellikle kız çocuğu ve kadın haklarına önem verilmiştir. İstisnaları olmasına rağmen tek eşlilik yaygın olarak tercih edilmiştir. Osmanlı Türk ailesiyle ilgili alınan bütün kararların ve yerleşen temayüllerin ailenin olabildiğince sağlam temellere dayandırılıp yaşatılması üzerine inşa edildiği söylenebilir¹⁸¹.

Yine XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya’da aile kurumu içinde kocanın, ailede mutlak bir otoriteye sahip olmadığı belirtilir. Ailedeki üstünlüğü aile işleyişini düzenleme, yönetme ve gereksinimlerini karşılamakla ilgilidir. Kocanın ailedeki statüsü ve yetkileri dışında sorumsuz hareket etmeye yeltendiğinde karısı ve çocukları tarafından uyarıldığı veya dava edildiği¹⁸² tespit edilmiştir. Kadınların büyük kısmının aile üyelerinin mevki, yetki ve görevlerinin hukuki açıdan farkında oldukları ve aileyi ilgilendiren konulardaki kararlara katıldıkları belirtilir¹⁸³.

Ortaylı’ya göre Osmanlı toplumunun en belirgin özelliği kadın ile erkeğin birbirinden uzak oluşudur: “Osmanlı toplumunda olmayan unsur kadınıla erkeğin beraberliğidir. Sözünü ettiğimiz durum, bugüne kadar etkisi süren ilginç bir boyuttur. Kadının serbestlik derecesini tartışmıyoruz. Hiçbir zaman XVI-XVII. yüzyıllarda İstanbul kadınının, Batı’daki kadınlardan daha çok baskı altında olduğu, kafes arkasında kaldığı kanısında da değiliz. Belge ve bilgiler de bu kanaatimizi destekliyor. Ama bu iki cinsiyetin diyalogu açısından bir şey ifade etmiyor, bu toplumda kadınıla erkeğin beraberliği yoktu ve halen de aksayan bir beraberlik var. Geçmişte bu toplumda erkekler ve kadınlar ayrı eğleniyorlardı. Esnafın peştamal kuşanma dolayısıyla eğlence günleri vardı; ortaoyunu oynanır, Karagöz seyredilir (bu, çocukların seyrettikleri cinsten değil, müstehcen diyaloglar veya siyasî eleştirilidir....), fasıllar geçilir taklitler yapılırdı; vezir vüzera ayrı eğleniyordu, kadınlar hamamlarda

¹⁸⁰ Görücü usulü evliliklerin Türkler arasında yaygın olduğu bilinse de diğer milletlerin de benzer geleneklere belki de daha katı biçimde sahip oldukları Lady Montegu’nün izlenimlerinden anlaşılmaktadır. Montegu’yü en çok şaşırtan adetlerden biri Ermenilerde rastladığı görücü ve beşik kертmesini andıran evlenme biçimidir. Küçük yaşlarda sözlenen, eşini evlenene kadar göremeyen, kilisede evlilik töreni sırasında eşini kör, topal her haliyle kabul etmek zorunda kalan gençlerin durumu Montegu’ye oldukça tuhaf gelmiştir. Bkz., Songül Çolak, “Bir İngiliz Hanımefendisi’nin –Lady Montegu- Gözüyle Osmanlı Kadını”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2010, C: VII, Sayı: 13, s.402.

¹⁸¹ Nuri Köstüklü, **Sosyal Tarih Perspektifinden Yalvaç’ta Aile (1892-1908)**, Günay Ofset, Konya 1996, s.97.

¹⁸² Bu konuda bir yüzyıl öncesi yani XVII. yüzyıla ait çalışmalarda da benzer durumlar tespit edilmiştir. XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı’nın bir taşra şehri olan Kayseri’de sadece Türkler’in değil Rum ve Ermeni kadınlarının da mahkemeleri kullanarak haklarını arama geleneğine sahip oldukları anlaşılmıştır: “Belgelerden görüldüğü kadarıyla herhangi bir konuda haksızlığa uğrayan kadın şer’i mahkemelerde kendi hakkını rahatlıkla arayabilmekte idi. Özellikle verasetle intikal eden mallarına sahip çıkma konusunda kadınların mahkemelere müracaat ettikleri görülmüştür. Bunun yanı sıra Osmanlı kadınları kendilerine veraset yoluyla veya evlenme yoluyla intikal eden malları diledikleri gibi satmışlar veya hibe edebilmişlerdir. Türk kadınının sosyo- kültürel ve ekonomik durumu ile ilgili olarak verdiğimiz bu bilgiler geçmişten günümüze kadının toplumsal rol ve statüsünün değişmediğini göstermektedir. Kadınların yargı yolunu kullanmaları onların hak ve hukuklarının farkında olduklarını ve cahil olmadıklarını göstermektedir. Dolayısıyla Türk kadını haksızlığa uğradığı zaman bunun çözümünü adalet önünde aramıştır.” Bkz., Numan Durak Aksoy, “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Şer’i Mahkemeleri Kullanması (Kayseri Örneği)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 186, Haziran 2010, s.174-175.

¹⁸³ Hayri Erten, **Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.178-179.

ve mesire yerlerindeydi ve hep erkek veya kadın cemiyeti olarak ayrı törenler, ayrı eğlenceler tertipleniyordu.” Kadınla erkeğin toplumda birbirinden ayrı yaşaması durumunun Akdeniz coğrafyasında ortak bir vakıa olduğunu, Müslüman, Hristiyan ya da Yahudiler’de de durumun değişmediğini belirtir. Örneğin XIII-XV. yüzyıllarda Floransa’daki genç kızlar sadece pazar günleri mürebpleriyle birlikte kilise giderler diğer zamanlarını evlerinde, konaklarında geçirirlerdi.¹⁸⁴

Kuşkusuz geleneksel aile yapısının en önemli üyesi kadındır. Fakat gerek aile içinde, gerekse toplumdaki konumu, üretim değeri ile orantılı değildir. Kadının aile içindeki ve toplumdaki statüsü çocuklarının sayısı ve yaşının artmasıyla yükselir. Ailenin erkeklerine bağımlılığı evlenmeden önce de sonra da aynı şekilde devam eder. Bir aileden diğerine transfer edilirken üretici emek unsuru olarak değerlendirilir. Sadece Osmanlı toplumuna özgü olduğunun söylenemeyeceği bu transfer karşılığı ödenen değer *başlık*, *kalın*¹⁸⁵ vb. terimlerle adlandırılır¹⁸⁶.

Kadınlar aynı zamanda uzun savaş dönemlerinde tımar mülkiyetini de ellerinde bulundurmışlardır. En faal oldukları alanlar tarımsal faaliyetler ve dokumacılık olarak gösterilebilir. Fakat üretimdeki etkinlikleri ile mülk sahipliği arasında ters orantı olduğu söylenebilir. Üretimin içinde olmalarına rağmen resmi kayıtlarda mülk sahipleri olarak adları çok fazla geçmez¹⁸⁷.

Bu şekilde Osmanlı Devleti’nde kadınların ancak I. Dünya Savaşı sırasında önemli bir sosyo-ekonomik rol oynamaya başladıkları ve medeni hallerinde de bunun getirdiği iyileşmeler olduğu genel olarak kabul gören bir düşünce olsa da, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar şer’i mahkemelerin kapsamlı biçimde incelenmesi sonucunda kadınların ekonomiye özellikle de ticarete aktif biçimde dahil oldukları¹⁸⁸ görülmektedir. Hatta bazı durumlarda bu, kadınların şer’i kanunlar ve geleneklere göre medeni hallerinde değişiklik yapma talebinde bulunmaları ve boşanmalarına yol açmıştır¹⁸⁹.

¹⁸⁴ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul 2001, s.117-118.

¹⁸⁵ İslam dinine göre nikâhla birlikte almaya hak kazanılan *mehr*’in kadına ekonomik güç sağladığı, kocasına karşı boşanmayı önleyici bir unsur ya da kadın boşanmayı istediğinde bu kez boşanmayı yani yeni bir evlilik yapmaya kadar maddi imkânlarını karşılayacak bir sigorta işlevini üstlendiği belirtilir. Bu yüzden mehr, eski Türkler’de kızların velilerine verilen *kalın* ya da Avrupa’daki kocanın emrine verilen *dot* veya *drohoma*’dan farklıdır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya’da kadınların ekonomik bakımdan oldukça özgür durumda oldukları tespit edilmiştir. Kadınlar özel mal mülk edinebilmişler ve bunu diledikleri gibi tasarruf etmişlerdir. Kadın ayrıca miras yoluyla veya başka yollarda sahip olduğu servetini dilediği gibi değerlendirmiş, isterse ticari hayata yönlendirebilmiştir. Aynı yüzyılda Avrupa toplumlarının çoğunda kadınlar kocalarından izinsiz davranışta bulunamazken Konya örneğinde görüldüğü gibi kadınların mal mülk sahibi olabildikleri, eşlerine borç para verdikleri ve geri ödenmediği zaman da hiç çekinmeksizin dava edebildikleri anlaşılmaktadır, Bkz., Erten, **a.g.e.**, s.179.

¹⁸⁶ Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I**, Turhan Kitabevi, Ankara 2004, s.58-59.

¹⁸⁷ Kadriye Yılmaz Koca, **Osmanlı’da Kadın ve İktisat**, Beyan Yayınları, İstanbul 1998, s.152.

¹⁸⁸ Klasik dönem Osmanlı toplumunda Anadolu’da kadın kamu hayatının önemli bir kısmını teşkil eden iktisadi hayatın içinde yer almış, burada kadının statüsü gerek pratikteki uygulamalarla gerekse şer’i hükümlerle tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde uygulanan şer’i hükümler kadına mülk edinme hakkını tanımıştır. Nikâh akdiyle kadının erkekten aldığı *mehr* ve miras hakkı mülkiyet hakkının temelini oluşturmuştur. Şehirli ya da kırsal kesimdeki kadının iktisadi faaliyetleri arasında farklılıklar görülür. İşlerini vekilleri aracılığıyla yürüten ve alım satım, imaret ve idari işlerle ilgilenen şehirlerdeki kadınlara karşılık kırsal kesimdeki kadın bizzat üretimin içinde olmuştur. Şehirli kadınların terekelerinde giysi, süs eşyası, nakit para, ev vb. bulunurken kırsal kesimde yaşayan kadınların terekelerinde ancak daha mütevazı birkaç parçaya rastlanmaktadır, Bkz., **a.g.e.**, s.148-154. Kadınların taşınır ve taşınmaz mülk sahibi olabilmeye hakları söz konusuydu. Şer’i kurallara göre erkek yaşadığı sürece karısının mal ve mülküne el süremezdi. Karısının mal ve mülkü olmasına rağmen geçiminden erkek

GÜNDELİK YAŞAMDA KADIN

Kadının gündelik yaşamının devlet tarafından belirlendiği, sınırlandırıldığı görülmektedir. Örneğin, Abdülaziz devrinde hükümetin Müslüman halk üzerinde izlediği politika ortak değerlere sahip bir Osmanlı tebaası oluşturmak prensibine tezat oluşturur. Enver Ziya Karal'a göre asırlardır her konuda ihmal edilmişliğin bir sonucu olarak koyu bir taassup içinde bulunan Müslüman halkın bu durumunu bir anda iyileştirmek mümkün olmayacaktır. Fakat taassubun hafifletilmesi gerekirken tam tersine uygulamalar görülmektedir. Örneğin, 1867'de hükümet tarafından yayınlanan bir ilanda, dini mazereti olmayanların oruç tutmaya zorunlu olduklarını belirtmekte, ayrıca kadınların Ramazan ayındaki faaliyetleri düzenlenmektedir. Kadınlar Sultanahmet, Laleli ve Şehzade camilerine gidecekler, başka büyük camilere gitmeyeceklerdir. Yaya ya da araba ile bir yerden başka bir yere giderken dosdoğru yürüyecekler, kalabalıkta duraklamayacaklar ve gezinmeyeceklerdir. Alış veriş ederken, dükkânların içine girmeden, önünde durarak istedikleri şeyleri satın alacaklardır¹⁹⁰.

Bilindiği üzere XIX. yüzyıl Osmanlı için reform dönemidir. Bir toplumda değişim ve dönüşüm başladığında bu öngörülebilir alanlar kadar tahmin edilemeyen alanlara da sıçrar. Bu yüzden Avrupa medeniyeti askeriye, maliye, yönetimde olduğu gibi, kültürde, edebiyatta ve gündelik yaşamda da Osmanlı toplumu için model teşkil etmiştir. "Tanzimat dönemi, Osmanlı toplumunda yeni bir insan tipinin ortaya çıktığı devirdir. Kuşkusuz XIX. yüzyılda Osmanlı toplumu köklü büyük bir değişim geçiriyordu, ama her alanda bir modernleşmenin başladığı tartışılmazdı." Tanzimat devrinde Osmanlı kadını için de önemli değişimler oluşmaya başlamıştır. Bu değişim modadan gündelik yaşama, tüketim kalıplarının farklılaşmasına kadar geniş biçimde ortaya çıkacaktır¹⁹¹.

Osmanlı toplumuyla Batı toplumu arasındaki ilişkiler geliştikçe Osmanlı toplumunda Batı'nın taklit edilmesine, Batı'da da Osmanlı toplumunun eleştirilmesine yönelik gelişmeler yaşanmaya başladı. Özellikle Osmanlı Devleti'ne gelip Türkler'le temas eden Avrupalılar, toplumun Batılılaşmasına yönelik çabaların da olması gerektiğini belirtirken bu konuda özellikle kadın eğitime önem verilmesi konusunda birleştiler. Kırım Savaşı sebebiyle İngiliz ve Fransız ordularının dost ve müttefik sıfatıyla Osmanlı toplumuyla aynı safta yer alması Doğu ile Batı arasındaki buzların erimesi hususunda önemli bir başlangıç oluşturdu. İstanbul'da "*alafranga*" yayılmaya başladı. Alafrangacılık, Batı geleneklerinin Osmanlı toplumuna girmesi şeklinde ortaya çıkarak Batı'nın hukuk, dil ve diğer

sorumluydu. Kadının mülk sahibi olmasının en aşıkâr yolu kendisine miras kalmasıydı. Anadolu'nun taşra kentlerinde kadınların mirastaki haklarını nakit, kumaş ya da mücevherat olarak aldıkları anlaşılmaktadır. Diğer yandan kadınların gayrimenkul sahibi olabilmeleri durumu eyaletler arasında farklılıklar arzettiği, Bkz., Halil İncalcık- Donalt Quataert (Edi.), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C: II**, (Suraiya Faroqi, "Kadın ve Aile"), Eren Yayıncılık, İstanbul 2006, s.721-722. XVI. yüzyıl ortalarında Ayntab Mahkemesi'ne gelen mülk sorunları, veraset, alım satım sözleşmeleri ve mülk sahipliğinin tanımlanması başta olmak üzere uygulama yönüyle şeriat kuralları uyarınca işlem görüyordu. Ev, dükkân, bağ, bahçe vb. gibi mülklerin yanında kadınların erkeklerden farklı olarak yastık, yorgan, tencere, ibrik gibi ev eşyası ile, giysi, takı gibi kişisel eşyalara da sahip oldukları ve bunları alıp sattıkları görülür, Bkz., Leslie Peirce, **Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet**, Çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s.275-276. Konya'da kadınlar İslamiyet'in sosyal yaşamı düzenleyen kuralları dikkate alarak bu değerler çerçevesinde dokuma tezgâhlarında, bağ, bahçe ve tarlada çalışarak üretime katılmışlardır. Servetleri ile eşlerine borç vererek ya da ortak olarak ticari hayatta yer almışlardır. Konya ailesi bu yönüyle hem tüketici hem de üretici olarak ekonomik hayatın içindedir, Bkz., Erten, **gös.yer**.

¹⁸⁹ Aryeh Shmuelevitz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadınların Sosyo-Ekonomik Statüsü: XIX. Yüzyılın Başlarında Yafa Kadınlarının Durumu", **Türkler Ansiklopedisi, C: XIV**, s.28.

¹⁹⁰ Karal, **a.g.e.,C:VII**, s.282.

¹⁹¹ Ortaylı, **a.g.e.**, s.63-64.

kurumlarının alınmasında etkili olmuştur. İlk önceleri Türk toplumunun elitleri, yüksek makamlara sahip olanlar tarafından benimsendi. Ailenin temeli değişmeden atmosferinde, eşyalarında değişiklikler görülmeye başlandı. Evlerin ve konakların içi Batılılaşmaya başladı. Masa ve koltuk evlere girdi fakat bağdaş kurarak oturmaya elverişli minderler de atılmadı. Çatal, kaşık, bıçak sofraya kabul edilirken sini ve sofrada beraberinde kullanıldı. Redingot, giysiler arasındaki yerini alsa da entari de giyilmeye devam edilmiştir ¹⁹².

Yine aynı şekilde kadın hukuku meselesinin ele alınmasıyla ve tartışılmasıyla birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadın eğitimi için çeşitli okullar açıldı. Ayrıca kadının üzerindeki toplumsal baskının fark edilmeye başlanması ve bu baskının hafifletilmesine yönelik girişimler de ortaya çıkacaktır. Çarşafklar daha estetik hale getirilmeye, peçelerin kalınlığı azaltılmaya başlandı. Önce İstanbul’da başlayan bu hareket zamanla diğer büyük vilayetlere de yayıldı. Tabii mutaassıpların bu gelişmelere tepkisi de gecikmeyecektir ¹⁹³.

MRS. W. M. RAMSAY’A GÖRE OSMANLI TOPLUMUNDA KADIN VE AİLE

Bayan Ramsay’ın belirttiğine göre, haremın korumasındaki oryantal hayatın tüm lüks ve ihtişamı içinde ve zorluklardan uzak olan kadınlar Avrupalı kadınlar kadar görünümüne dikkat ederler ve kendilerine özen gösterirler. Fakat bu durum fakir kadınlar için geçerli değildir. En ağır koşullarda “*bir öküz gibi çalışarak*” hayatın tüm güçlükleriyle çok küçük yaştan itibaren karşılaştıklarından erkenden çökerler ve olduğundan yaşlı ve kötü görünürler. Eğer genç bir kadın bir erkeği etkilemek ya da genç kızların yanında iyi görünmek isterse ancak o zaman kendine özen göstermektedir. Fakat belki bir yaştan sonra kadınlar kendilerine ve giyimlerine özen göstermezler ¹⁹⁴ ve çoğunlukla da şişmanlarlar (Ramsay, 1897: 106-107).

Yazar, kadınların yaşamlarının zorluklarıyla ilgili durumu bizzat gözleriyle gördüğünü anlatır. Örneğin, küçük bir Yörük köyü olan Demirci’de yörede oldukça fazla olduğu bilinen antik eserler için birkaç gün kalmaya karar verdiklerinde mevsim Ağustos’un başlarıdır. Bu dönem hasat zamanı olduğundan kadınlar tarlalarda çalışmaktadırlar. Bir gün kadınlardan bir tanesi yazarın dikkatini çeker. O da diğerleri gibi en ağır biçimde çalışmakta ve akşam olduğunda eve dönerken ağır iki kap suyu taşımakta ve inatçı bir beygiri de önünde sürmektedir. Ertesi gün yeni doğmuş bebeğini sırtına bağlayarak yine tarlada çalışmaya devam eder (Ramsay, 1897: 122-123).

¹⁹² Karal, **a.g.e.**, s.285-286.

¹⁹³ **a.g.e.**, s.287.

¹⁹⁴ XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı ülkesine gelen ve ülkeyi ziyaret eden ilk Hristiyan hanım olduğu belirtilen Lady Montegu ise Türk hanımlarının fiziksel özelliklerinin oldukça çekici olduğunu belirtir. Montegu, kadınların sosyal yaşamdaki hareketliliğine, giyim kuşamlarındaki ihtişam ve özgürlüğe hayran kalmıştır. Burada erkekler çalışıp para kazanmak kadınlarsa harcamakla yükümlüdürler. Erkeğin kadından tasarruflu olmasını beklemesi olağan bir tutum değildi. Kadının esaret altında bir yaşamı olmadığını belirtir. Bu durum sadece zenginler arasında değil toplumun tamamında gözlenmektedir, Bkz., Çolak, **a.g.m.**, s.401-402. Ramsay ile hemen hemen aynı dönemde Osmanlı ülkesine gelen Samuel Sullivan Cox ise, bir Amerikan diplomatı olması sebebiyle daha çok saray ve çevresindeki üst düzey elit tabakayı yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Genel kanının aksine Türk kadınının fiziksel özelliklerinin ne çok iyi ne de çok kötü olduğunu belirtir. Cox, hanımların mücevher düşkünlüğünden söz eder. Efendisine edilgen bir biçimde itaat ettiğini belirtir. Hareme kabul edilmiş güvenilir kadınların anlattıklarından, Türk kadınlarının neredeyse İngiliz ve Amerikan kadınlarının sahip oldukları özgürlüğü yaşadıklarının anlaşıldığını belirtir. Eşlerini seçme konusunda diğer kadınların sahip oldukları özgürlüğe sahip olamasalar da rahat bir yaşam sürdüklerini; ziyaretleri, giyim kuşam ve süs eşyaları, çocuklarına aşırı derecede özen göstermeleri, doğa sevgileri, dindarca düşünceleri, mücevherleri vb. ile dikkat çektiklerini belirtir, Bkz., Samuel Sullivan Cox, **Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885- 1887**, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.556-557.

Ramsay, ülkedeki kadın haklarını anlamakta zorlanmış görünmektedir. Gördüğü farklılıklar onun zihnini karıştırmışa benzer. Fakat evdeki bariz üstünlüğü gözünden kaçmaz. Kadın evinin sahibidir. Orada tam etki alanına sahiptir. Evini ve çocuklarını yönetir. Erkeğin haremden (evden) dışarı çıkması gerekiyorsa kadın, bunu ima ederek erkeğin ayakkabılarını kapının önüne koyar ki bundan içeri girmemesi gereken bir durum olduğu, ya da içeride misafir bulunduğu anlaşılır. Kadın çocuklarına karşı, yaşları ne kadar büyük olursa olsun her zaman ilgilidir. Yetişkin erkek çocukları annelerinden izin almadan yanında oturamazlar. Ataerkil yapının bunu ne kadar yenip yenmediğini bilmesede bu durumun özellikle hali vakti yerinde olanlar arasında oldukça yaygın olduğunu belirtir. Daha fakirler arasındaki durumu bilmediğini söyler. Anneye karşı gösterilen saygı, evli erkekler arasında ailesinin yanında otursa da oturmasa da aynıdır. Böyle durumlarda annenin tam olarak liderliği görülmektedir (Ramsay, 1897: 105).

Bir evde genç kadın ya da birden fazla kadın varsa her biri bazı durumlarda kendi evinin sahibidir. Fakat kayıncılığın de üzerindeki durum şudur ki, eğer bir kadının eşi ölmüşse ve kendisi de zenginse -ki bu çok sık rastlanan bir durum değildir- bu dul kadının ülkedeki en özgür kadın olduğunu tahmin ettiğini ve hiç kimsenin ona karşı gelemeyeceğini belirtir (Ramsay, 1897: 105-106).

Türklerin genç yaşta evlendikleri anlaşılmaktadır. Yazar diğer türlüsüne hiç rastlamadığını belirtir. Dört kadınla evliliğe İslamiyet'in izin verdiğini düşünür. Poligami, sıradan insanlar arasında yaygın değildir¹⁹⁵ ve özellikle fakirler arasında görülmez. Her kadına ayrı bir ev açmak v.b gerektiği için zengin olmayanların benzer koşulları yerine getirmesi zordur. Bunu yapmaya gücü olanlar bile çoğunlukla yapmazlar. Ziyaret ettiği evlerde çoğunlukla bir erkeğin eşleri olan iki kadının aynı evde yaşadıklarını, ayrı evlere sahip olmadıklarını söyler (Ramsay, 1897: 107).

Ülkedeki yaygın inanışa göre Türk kadınlar kocalarının acımacak bir kölesidirler. Yasal olarak Müslüman bir hanımın sahibi onun kocasıdır. Ramsay, son zamanlara kadar İngiliz kadınlarının da kanun önündeki durumlarının farklı olmadığını belirtir. Fakat insan doğasının her yerde aynı olduğunu ve Türk kocaların eşleri üzerindeki baskısının İngiliz erkeklerinin yaptığının yarısı kadar bile olamayacağını ifade eder. Kadınlara yönelik işkenceye ya da şiddete dair vakaların oranının İngiltere'deki alt sınıflar arasında Türkiye'de olduğundan çok daha yaygın, yüzlerce kez daha fazla olduğunu belirtir. Yazar bir köyde karşılaştığı bir şiddet olayını anlatırken bir erkeğin kadını dövmesinden bahseder. Olayı ve bağışmaları duyan kadın erkek bazı kişilerin ne olduğunu anlamak için evin önüne geldiklerini, kadını döven erkeğin bundan pişman görüldüğünü anlatır. Başka bir köyde de evinden sinirli bir biçimde çıkan ve ardından da kendisine bağırarak karısından söz eder. Fakat bu tarz olaylarla fazla karşılaşmadığını, daha çok kadın ve erkek arasında samimi bir ilişki gördüğünü belirtir (Ramsay, 1897: 109-111).

¹⁹⁵ Kaynaklar ve çeşitli araştırmalar da Ramsay'ın belirttiği hususu yani Osmanlı toplumunda Türkler arasında birden fazla kadınla evliliğin az rastlanan bir durum olduğunu ortaya koymaktadır; Anadolu'nun taşra kentlerindeki aile düzeni XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar fazlaca değişmeyen bir yapıya sahiptir. Aynı andan birden çok kadınla evlenme nadir karşılaşılan bir olay olmasına rağmen boşanma sık rastlanan bir olaydı, Bkz., İnalçık- Quataert (Edi.), **a.g.e.**, s.721. Anadolu'nun bir kesitini oluşturan Konya'daki ailevi durumda XVIII. yüzyılın ilk yarısında sanıldığı aksine poligami yaygın değildir. Birden fazla kadınla evlenen erkeklerin evliler arasındaki oranının % 12,4 olduğu ortaya konmuştur, Bkz., Erten, **a.g.e.**, s.180. Yalvaç ailesindeki eş durumuna bakıldığında genellikle bir hanımla evliliğin tercih edildiği görülmektedir. % 12 civarında iki hanımla evliliğe rastlanmış olup 3-4 eşliliğe rastlanmamıştır. 2 hanımla evliliğe ise genellikle ilk hanımdan çocuk olmaması üzerine başvurulduğu anlaşılmaktadır, Bkz., Köstüklü, **a.g.e.**, s.95. "...Üstelik, Türkiye'de şu andaki eğilimin çokeşliliğe karşı olduğu ve üst düzey ailelerden pek azının haremde birden çok eş bulunduğu da kesinlikle unutulmamalıdır.", Bkz., Cox, **a.g.e.**, s.557.

Yapılan evliliklerle ilgili olarak bazı durumlarda babanın, hatta Sultan'ın bile kızını, ya da aileden birini, daha düşük konumdaki biriyle, bir köleyle dahi evlendirebileceğini söyler. Böyle durumlarda kadının üstün pozisyonunu koruduğu görülmektedir. Bu konuyla ilgili başından geçen bir olayı anlatır: 1891'de Karadilli köyünde köylüler kendilerini son derece konuksever biçimde karşılarlar. Misafir odasına kadar eşlik ederler. Yağmur altında dizlerine kadar çamura batmış vaziyette zor bir yolculuk yapmış olduklarından eşinin ve yanlarındaki adamların öncelikle kendisiyle ilgilendiklerini ve konforunu sağlamaya çalıştıklarını anlatır. Köylüler için ise bu alışılmadık bir davranıştı ve bütün bunlardan kendisinin üst düzey bir aileye mensup olduğu sonucunu çıkarırlar. Köylülere göre Ramsay, "*Sultan of Ingleterra*", (İngiltere Sultanı)'nın kızı olmalıydı (Ramsay, 1897: 112-113).

Türkler çocuklarına çok düşkündürler¹⁹⁶ ve onları sevgiyle, özenle büyütürler. Başka yerlerdeki insanlarla karşılaştırıldığında çocuklarına aşırı derecede düşkün oldukları görülür. Türkler arasında babalar bütün çocuklarına karşı aynı sevgiyi gösterirken arada sırada ataerkil davranışlar sergilerler. Yazar bir keresinde bir köy evinden ayrılırken 4- 5 Türk'le karşılaşır. Adamlardan birinin yanında 3- 4 yaşlarındaki küçük kız çocuğu bulunmaktaydı. Kız çocuğu babasının yanından ayrılarak ileride oynamakta olan çocukların yanına gitti. Bir anda bir kargaşa oluştu ve 8- 10 yaşlarındaki bir kız çocuğunun küçüğün kulağına vurduğu anlaşıldı. Bunu gören babası çocuğunu korumak için fırladı ve kafası kadar büyük bir taş parçasını yaylım ateşi gibi kıza fırlattı. Eğer taş kıza denk gelmiş olsaydı o anda ölmese bile büyük bir yara alırdı (Ramsay, 1897: 119-120).

Teoride kız çocukları erkeklerden daha aşağı seviyededir fakat gerçekte kız çocuklarının da erkek çocukları kadar değerli oldukları ve özellikle sadece erkek çocuğuna sahip ailelerin kız çocuğu sahibi olmak istedikleri¹⁹⁷ görülmektedir. Yazar çoğu kez 5- 6 yaşlarındaki küçük erkek çocuklarının kız çocukları gibi giyinmiş ve saçlarının da kız çocukları gibi örülmüş olduğunu gördüğünü, annelerinin onları kız çocuğu gibi yetiştirmek istediğini tahmin ettiğini belirtir. Bunun nedenini sorduğunda anneleri sadece, çocukların bundan hoşlandıkları için öyle giyindiklerini söylemekteydiler. Yazar bir yerde karşılaştığı ve oldukça tuhaf bir olaydan da söz eder: Bölgedeki erkek çocuk doğumlarının kız çocuklarından fazla olmasından dolayı bazı erkek çocukların aileler tarafından kız çocuğu olarak resmi makamlara tanıtıldığı böylece onları askere çağrılmak gibi yükümlülüklerden kurtulmaya çalıştıklarını belirtir. Olay, resmi makamlar tarafından ortaya çıkarılır (Ramsay, 1897: 120-121).

Yazar, Hz. Muhammed'in kız çocuklarından yana bir tutum sergilediğinin anlaşıldığını belirtirken Profesör E. H. Palmer'in "*Haroun Alraschid*" adlı eserini (introduction, p.12) referans gösterir. Eserde, Hz. Muhammed'den önce Bedevi Araplar'ın kız çocuklarını diri diri gömme geleneğine işaret edilmektedir. "*Othman*"ın (Hz. Osman) küçük kızını canlı olarak toprağa gömdüğü olayın dışında hiç gözyaşı dökmediğinin söylendiği belirtilmektedir. Peygamber, bu insanlık dışı uygulamaya şiddetle karşı çıkarak onlara canlı canlı toprağa gömükleri küçük kız çocuklarının suçlarının ne olduğunu sormuştur (Ramsay, 1897: 121).

Yazar, kız çocuklarına karşı bir tutumu hiçbir biçimde Türkler arasında görmediğini, özellikle kırsal kesimde kız erkek çocuk ayrımı yapılmadığını belirtir. Kadınlar, kuşkusuz, kendi koşullarından

¹⁹⁶ a.g.e., s.556.

¹⁹⁷ İlgili dönemde Konya'da erkek çocuğuna kız çocuğuna göre biraz daha fazla önem verildiği soyu erkek çocuğun devam ettirdiği fikrinin yaygın olduğu düşünülebilir. Bu eski Türk kültüründe görülen bir özelliktir. Fakat sadece erkek çocuğa sahip olan aileler arasında üç çocukta sonra şiddetle kız çocuğuna sahip olunmak istendiği anlaşılmaktadır, Bkz., Erten, a.g.e., s.182.

dolayı çocuklarının erkek olmasını istemektedirler. Yazar bir gün bir Çerkes göçmeninin eşi olan Yörük bir hanım tarafından çadırına davet edilir. Hanımın birkaç aylık küçük bir bebeği vardır. Yazar, bebeğin kız mı erkek mi olduğunu sorduğunda hanım, kız olduğunu memnuniyetsiz bir şekilde söylerken, çocuğa şeytan diye hitap eder. Yazar, kendisinin kız çocuklarını çok sevdiğini belirtince, kadın gözyaşları içinde, bebeğin kız olmasının talihsizlik olduğunu, çünkü kadınların yaşamının çok meşakkatli olduğunu söylemiştir (Ramsay, 1897: 121-122).

Bir kadının çocuğu olduğunda onu da beraberinde tarlaya götürür. Ramsay, bir İngiliz bebeğin o yaşlarda kesinlikle görülemeyeceği bir pozisyonda, bebekleri kadınların sırtlarına sarılı olarak çok sık gördüğünü belirtir. Fakat çocuk yürümeye ve kendi kendine yiyeceğini yemeye başladığında muhtemelen dekoratif (!) babası da çocuğun bakımıyla ilgilenmeye başlayabilir. Erkek bunu bir görev olmaktan çok gönüllüymüş ve sanki tenezzül edermişçesine yapmakta ve bu küçük işi bazen tamamen yararsız olmaktadır (Ramsay, 1897: 123).

Bir keresinde Selende yakınlarında kamp yaparken bölgenin müdürü olan ve iyi giyimli bir adam kendilerine resmi bir ziyarette bulunur. Yanında bir buçuk yaşlarındaki tek kız çocuğunu da getirmiştir. Kızının yanında ona dadılık yapan genç bir erkek de bulunmaktaydı. Çocuk sürekli uyudu. Hava ısındığında bakımıyla ilgilenen yardımcı onun sıcaktan etkilenmesini önledi. Adam, kızını getirdiği için özür diledi. Fakat dış çıkardığı için daha fazla özen gösterilmesi gerektiğini anlatarak onu gözünün önünden ayırmaya korktuğunu belirtti (Ramsay, 1897: 123-124).

Uzun seyahati boyunca çocuklarından ayrı kalan Ramsay, zaman zaman onlarla ilgili sorularla karşılaşır. Eşiyle birlikte çıktıkları bu seyahatte çocuklarını İngiltere’de bıraktıklarını söylediğinde hem erkekler hem de kadınlar çok şaşırırlar¹⁹⁸. Erkekler genellikle bunu gönülsüzce yaptığını düşünürler. Kadınlar da çoğunlukla eşinin kendisini buna zorladığına inanırlar ve onun adına üzülrler. Yaşlı bir kadın beş çocuğunun İngiltere’de olduğunu öğrenince çok şaşırır ve üzülür. Birkaç gün sonra başka bir köyde aynı soruyla karşılaşır. Dizlerine dört beş yaşlarındaki erkek torunlarını oturtmuş olan yaşlı adamlar çocuklarının uzakta olmasına hayret ederler. Bir tanesi, “‘ Allah! Allah! Allah! Bu benim çocuğum, bir tane, ve annesi onun çevresinden iki saat uzaklaşmasına bile izin veremez! Sen beşini de mi bıraktın”” sözleriyle şaşkınlığını gizleyemez (Ramsay, 1897: 124-125).

Ramsay, ailenin kurulması sırasındaki seremonilerden, düğünlerden az da olsa söz eder. Evlilik törenleriyle ilgili olarak çok fazla şey söyleyemeyeceğini, çoğunlukla törenlerin tamamını değil bir kısmını görebildiğini belirtir. Bu törenler birkaç gün boyunca sürmekte hem gelinin hem de damadın evinde uzun süren ayrı ayrı törenler yapılmaktadır. (Ramsay, 1897: 113-114).

¹⁹⁸ Ayrıca neden bu kadar zengin bir adamın seyahat etmek yerine evde oturmadığına da şaşırırmaktaydılar ki yazarın eşi ve hayatını neredeyse Anadolu’daki antik incelemelere vakfetmiş olan William Mitchell Ramsay espiyle bunun eşinin hayali olduğunu söylemiştir, Bkz. Mrs. W. M. Ramsay, **Everyday Life in Turkey**, Aberdeen University Press, London 1897, s.113. Geniş topraklar fetheden bir imparatorlukta çeşitli sebeplerle seyahatler her zaman süregelmisti. Bu amaçla yeterli bir han ve kervansaray sistemi oluşturulmuştu. Seferler, iskânlar, iç isyanlar, ayrıca haberleşme, para, mal aktarımı ve ticaret gibi nedenlerle yolculuklar yapılmaktaydı. Ama bunun yanı sıra gezmek, yer görmek gibi aktiviteler kendi başına seyahat etmek için bir amaç oluşturmuyordu. Osmanlı’nın son devirlerinde seyahat edenler, öncelikle zorunlu nedenlerle yer değiştiren bürokrat memur ya da askerlerdi. Köylü ve kasabalılar arasında askerlik ve hacca gitmenin dışında, dar bir çerçevenin dışına hiç çıkmamış olanlar çoğunluğu oluşturmaktaydı, Bkz., İlbeyi Özer, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyal Yaşam”, **Türkler Ansiklopedisi, C: XIV**, s.283.

Yazar bir keresinde damadın annesi tarafından gelinin babasının evinde düzenlenen eğlenceye davet edilir. Tören, büyük ve zengin köyde, köy meydanında yapılmıştı. Damat gösterişli bir gençti. Meydanın bir tarafında “*ferijis*” (ferace)leriyle örtünmüş olan kadınlar halıların üzerine oturmuşlardı. Meydan meşalelerle aydınlatılmıştı. Ortaya serilmiş olan halının ucunda beş müzisyen yer almıştı. Sırayla bağdaş kurmuş olan müzisyenler flüt (zurna) ve zilleri oldukça yüksek sesler çıkararak çalmaktaydılar. Damadın arkadaşları olan ve hepsi de iyi giyimli dört beş genç erkek meydanın ortasına çıkarak törenin açılış dansını başlattılar. Ramsay, Türkler’in dans performansını olağanüstü bulmaz. Müziğin baygın ve cansız olduğunu, oynayan kişinin müzisyenlere bir iki kuruş atmasıyla tekrar coştuklarını söyler. Yakışıklı bir genç, “*zeibek*” (zeybek) kıyafetleri içinde ve kendinden son derece emin bir tavırla paraları atmak yerine çalgıcıların alınlarına ve yanaklarına yapıştırır. Seyirciler bu hareketle coşarlar.

Yazar ertesi gün damadın evine gider. Yüksek duvarlarla çevrili bahçede bekler. Davetliler gerek evde gerekse evin önündeki alanda toplanmışlardır. Geline ait eşyalar müzik eşliğinde kalabalık bir topluluk tarafından üç deve üzerinde getirilmiştir. Önde çalgıcılar ve eşlik eden arkadaşları olmak üzere gelin at üzerinde gelmektedir. Ramsay, içeride olduğu için sesleri duyduğunu ama gelinin kapıdan gelişini tamamen görmediğini belirtir. Gelini bekleyen damat onu attan indirip kollarına alarak merdivenlerden yukarıya çıkarır ve “*diwan*” (divan)a oturmasını sağlar (Ramsay, 1897: 114-116).

Orada bulunan genç kızlar hiç konuşmadan sessizce durmaktaydılar. Gelin altın sarısı pullarla işlenmiş mavi ipek tülbenti, siyah rugan ayakkabılarıyla hayranlık dolu bakışları üzerine çekmekteydi. Sevgi dolu bakışlarla gelinin başındaki örtüsünü kaldırdılar. Gelinin yarım parmak kalınlığındaki kaşları yarım daire biçiminde boyanmıştı. Dudakları koyu kırmızıydı. Alnı ve yanaklarına beyaz pudra sürülmüş ve kırmızı, yeşil ve altın sarısı pullarla pullanmıştı. Göz kapakları da benzer biçimde süslenmişti. Ellerinde kına vardı. Üzerine gelinlerin giydiği bir çeşit ceket (kaftan) almıştı. Kaftan, menekşe kadifesinden ve yoğun altın işlemeliydi. Beyaz cüppesi, Avrupa tarzı olan mavi ipek eteğiyle ve beyaz şalvarıyla kıyafeti tamamlanıyordu.

Gelin daha sonra kalabalığın kendisini rahatça görebileceği bir yerde sandalyeye oturur. Misafirler şeker ve kahveyle ağırlanırken bazı sorulara cevap vermek için yaşlı bir kadın da gelinin yanında bulunmaktaydı. Konukların tamamı gittiğinde damat içeriye girdi. Gelin, annesinden ya da diğer büyüklerinden öğrendiği gibi mutlak bir sessizliğe büründü. Yazar, erkeğin kızı daha önce görmemesinin tercih edildiğini belirtir. Eğer aşıklar “*Arabian Nights*” (Binbir Gece Masalları)’ndaki gibiyseler erkeğin duygularını şiirlerle anlatmaya çabalaması ya da en azından beğenme ifadesi içeren bir iki güzel söz söylemesi gerektiğini tahmin eder. Gelin, sessiz durur ve damat ellerine birer adet para koyar. Her zaman erkek kadına seslenir ama kadın cevap vermez ve erkek gelinin eline tekrar para sıkıştırır. Damat gelini güldürmek için çeşitli komik sözler ve sevgi gösterisiyle elinden geleni yapar. Fakat gelin bu konuda öğütlüdür. Eline biraz para geçmesini sağlayacak olan bu şansını, belki de son şansını iyi değerlendirmesi gerektiğini bilmektedir. Bu yüzden son ana kadar damadın nezaket gösterisine direnir. Sonra damat, annesinin ya da bayan arkadaşlarının hazırladığı su ile gelinin pullarla kaplı yüzünü siler ve gelini öper. Yazar bunların kendisine anlatıldığını söyler. Damadın armağan edecek parasının olmadığı yoksulların evliliklerinde kuşkusuz seremoninin bu kısmı önemli ölçüde değişikliğe uğrayacaktır (Ramsay, 1897: 116-119).

OSMANLI'DA KADIN KIYAFETLERİNE DAİR

XVI. yüzyılın başlarından itibaren kadın giysilerinde kapalılık ve örtünme ön plana çıkar. Merkezi düzenin egemenliği, fermanlarla getirilen kuralların¹⁹⁹ kadın giysilerini gelenekselleştirmesi kadın giyim kuşamını belirleyen en önemli etmenlerdendir. Anadolu'dan İstanbul'a yapılan göçler, yeni fethedilen ülkelerden gelen insanlar, Kapalıçarşı'ya çeşitli ülkelerden getirilip satılan eşyalar halkın giyimini yönlendirmiştir. Saraylı kadının giyimini dünyanın her yanından gelen cariyelerin etkilediği kuşkusuzdur. Yahudi tüccarların hareme getirdikleri kumaşlar ve diğer eşyalar da modayı ve giyimi etkilemekteydi. Fakat saraylı kadının kıyafetinde ayrıntılara sebep olan bu değişimler gelenekselliği bozmamıştır. Genel olarak bakıldığında kadın ve erkek dış giyimi arasında fark bulunmaz. Çünkü XIX. yüzyıla kadar kadın giysisi üzerinde uzmanlaşmış terziler bulunmamaktaydı²⁰⁰.

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı sokaklarında kadın görüntüsü değişkenlik gösteriyordu. Payitahtta bazı semtlerde kadınlar sokaklarda çok nadir görülüyor, ekonomik yaşama katılmıyor, zamanlarının çoğunu evde ve aile ortamında geçiriyorlardı. Sokakta erkeklerle konuşmaları, yüzlerini açmaları, erkelerle aynı kayığa binmeleri ve geleneksel giyim kuşamın dışına çıkmaları hoş karşılanmıyordu. Padişahlar da kadınların sosyal yaşamdaki yerlerine farklı yaklaşım sergiliyorlardı. III. Osman gibi kadınların zorunlu durumlar dışında sokağa çıkmasını yasaklayan padişahlar olduğu gibi, II. Mahmut gibi kadınların sosyal hayata daha aktif şekilde katılması için uğraşan padişahlar da vardı. İstanbul'un gözde semti Pera'da Hristiyan kadınlar saçları açık gezebilirken karşı kıyıda Eyüp'te Müslüman kadınlar örtünmek zorundaydılar. Mehmet Akif Aydın'a göre, Osmanlı'da kıyafetler de coğrafyaya göre değişiklik arz ediyordu. Balkan Müslüman giyimiyle, Kuzey Afrikalı Müslüman'ın ya da Anadolu'daki Müslüman kadının kıyafetiyle Yemenli Müslüman kadının giysisi aynı değildi. Kıyafeti belirleyen sosyal yapı, örf, adet, gelenek, kültürel ortam, coğrafi ve iklim koşulları vb. bir arada düşünmek gerekirse Osmanlı toplumunda Müslüman kadının kıyafeti ile Müslüman olmayan kadınların kıyafetini birbirinden ayırmak kolay değildir²⁰¹.

Osmanlı toplumunda, Müslüman kadınlardan İslam'ın kadınlar için öngördüğü giyim kuşama dair kurallara uymaları beklenmekteydi. Tesettüre uygun giyinmek mecburiyeti söz konusuydu. Buna göre, kadının vücudunun belirli kısımları, birinci dereceden akrabası olmayan, ya da diğer bir deyişle, o kadın ile evlenebilecek erkekler tarafından görülmemelidir fakat vücudun hangi kısımlarının ve ne şekilde örtünmesi gerektiği tartışma konusudur²⁰². Örtünmenin sadece Müslüman kadınlara ait bir durum olmadığı, gayrimüslimlerin de daha serbest biçimde olsa da örtündükleri bilinmektedir. Montegu'nun da gözlemlediği gibi örneğin Rum kızları kendi hanelerinin bulunduğu bahçelerde açık gezmekte fakat şehre indiklerinde mutlaka örtünmekteydiler²⁰³.

Osmanlı toplumunda önemli sosyal değişmelerin yaşandığı II. Mahmut döneminde, giyim kuşamda Avrupa tarzını yani fes ile setre ve pantolonu kabul edildiği için cemaatleri birbirinden ayıran

¹⁹⁹ Osmanlı toplumunda kadınların giyim kuşamının devlet tarafından düzenlenmesini Cox şöyle yorumlar: "Sanki Türk kadınları alışkanlıklarını ve sıkıntılarını daha serbest Frenk yaşamına benzetmeye çalışıyormuşçasına, sık sık kılık kıyafetin yeniden düzenlenmesine ilişkin polisiye emirler çıkıyor.", Bkz., **a.g.e.**, s.541.

²⁰⁰ Sevgi Gürtuna, **Osmanlı Kadın Giysisi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.57.

²⁰¹ Kemal Öztürk, **Halide**, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s.15-17.

²⁰² Nicole van Os, "Milli Kıyafet: Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti", **Türkler Ansiklopedisi**, C: XIV, s.242.

²⁰³ Çolak, **a.g.m.**, s.402.

dış özellikler²⁰⁴ kısmen ortadan kaldırılmış oldu. Müslüman olmayan halkın bir kısmı şapka kullanmaya devam ettikleri için bu yöndeki şekil farklılığı devam etti²⁰⁵.

Batılılaşma etkileri XVII. yüzyıldan itibaren kumaş desenlerinde, giysilerin kol, yaka ve eteklerindeki değişikliklerle kendini gösterir. XVIII. yüzyılda geleneksel Osmanlı giysileri yanında yeniliklere de rastlanır. “Eteklerde, kolların kenarında görülen yırtmaçlar, derin dekolteli entariler, hırkaların boyunun uzaması, iç gömlek giyme alışkanlığının bırakılması; dış giyimde feracelerin yakasının uzaması, yaşmakların incilmesi ve değişik biçimlerde bağlanması, bu yeniliklerin en belirgin olanlarıdır.” En fazla değişiklik gösteren parçanın başlıklar olduğu söylenebilir. Sokak giyimi olarak yaşmak ve ferace; ev giysisi olarak da gömlek, şalvar, entari ve hırkadan oluşan Osmanlı kadın giysisi XIX. yüzyılın ortalarına kadar geleneksel çizgilerini korurken yeniliklere de açık olmuştur. Bu tarihlerden itibaren Batı etkisiyle geçiş dönemi yaşanır ve kıyafetlerde Avrupalı süsler görülür²⁰⁶. Fakat Osmanlı kadınının kıyafette kazandığı özgürlüğün hem yetkililer hem de kamuoyunun bazı kesimleri tarafından tepkiyle karşılandığı, bu protestoların yürürlüğe konulan kıyafet düzenlemeleriyle açıkça anlaşılabileceği de ifade edilmektedir²⁰⁷.

Ramsay’ın da kadınlarla ilgili olarak en çok dikkatini çeken özelliklerden bir tanesi kadınların örtünmesi olmuştur. Sadece kadınların örtünmesi değil bu gizlenmenin davranışlara yansımına, kadınların erkeklerden kaçmalarına dair çok sayıda gözlemden söz etmektedir. Yazara göre kadınlarla ilgili çok çeşitli geleneksel örtünme yöntemleri söz konusudur. Bir köye girdiğinizde ya ortalıkta hiç kadın göremeyebilirsiniz ya da başı ve yüzü, çok genç yaşta olsa bile, tamamen örtülmüş kadınlar görebilirsiniz. Yakındaki bir köyde ise örneğin iki saatlik bir mesafede kadınların hiç örtülü olmadığını fark edersiniz. Erkeklerle yan yana oturup sizinle konuşabilirler. Başka bir köyde kadınlarla erkeklerin bir arada bulunmadıklarını görürsünüz. Fakat burada yetişkin kadınlar örtünürken genç olanları örtünmemektedirler. Geleneksel biçimde örtülü olan kadınların yabancılarla karşılaşmalarında komik görüntüler ortaya çıkmaktadır. Eğer bir erkekseniz sizi görünce hemen durup arkalarını dönerler ve siz uzaklaşıncaya kadar beklerler. Eğer orada bir duvar varsa yüzlerini o tarafa dönerler, eğer yoksa yola çöküp uzaklaşmanızı beklerler (Ramsay, 1897: 102-103).

Yazar kadınların kendisi odada tek başı bulunurken “*yashmak*” (yaşmak) olarak belirttiği örtülerini açtıklarını belirtir. Yol arkadaşları olan ve on dokuz yirmi yaşlarındaki genç bir adamın içeriye girmesiyle ondan çekinmediklerini ve örtülerini örtmediklerini, kendisiyle konuşmaya devam ettiklerini fakat içeriye eşi girdiğinde hemen örtünüp kendisiyle de hızlıca vedalaşıp ayrıldıklarını ve buna bir anlam veremediğini belirtir. Ertesi gün oradaki en yaşlı kadına iki erkeğe karşı gösterdikleri bu farklı davranışın nedenini sorduğunda kadın bunun Müslüman kadınların geleneği olduğunu söylemiştir (Ramsay, 1897: 103-104).

HAREMDE BİR GÜN²⁰⁸

Ramsay, seyahatleri sırasında konakladıkları herhangi bir yerde bir iki geceden fazla kalamadıklarını, bu yüzden insanların özel yaşamları hakkında çok fazla fikir sahibi olamadığını belirtir. Özellikle hanımların kendisini evlerine davet ettiklerini, bir keresinde ise bir gün boyunca

²⁰⁴ Cemaatler kıyafetleri her zaman farklılıklarını gösteren bir araç olarak kullanmışlardır. Belirli bir kıyafeti giyen kişi, bu yolla belirli bir topluluğa ait olduğunu ifade edebilmekteydi. Topluluklar kendi bağlarını diğer topluluklarından kıyafetleri sayesinde ayırt edebilmekteydiler, Bkz., Van Os, **a.g.m.**, s.237.

²⁰⁵ Karal, **a.g.e.**, C:VII, s.280-281.

²⁰⁶ Gürtuna, **a.g.e.**, s.57-58.

²⁰⁷ Van Os, **a.g.m.**, s.242.

²⁰⁸ Yazarın burada kullandığı *harem* ifadesinden Osmanlı Sarayındaki harem değil, sadece kadınların bir arada oldukları ev ya da çeşitli ortamlar anlaşılır.

haremdede bulunma ŧansı elde ettiğini söyler. Burası Afyonkarahisar’ın birazcık güneyine bakan, antik Synnada ŧehrinin en meŧhur Türk yerleŧimlerinden biri olan “the Jews’ Market” Tchifut-Kassaba²⁰⁹ idi (Ramsay, 1897: 126).

Antik eserler bakımından çok zengin olan Tchifut Kassaba’da bir handa bulunurken kendisini yaŧlı bir kadın ziyaret eder. Yazar Türkçesinin çok iyi olmadığını fakat kadının da pek konuŧmaya niyetli görünmediğini ve bu yüzden uzun süren sessiz bir ortamın oluŧtuđunu belirtir. Aynı zamanda, kadın konuŧtuđunda çok hızlı konuŧmakta ve ne dediğini anlamamaktadır. Yazar kadına Türkçe bilmediğini söyler. Kadının giyiminden onun “*Grek*” (Rum) olduğunu anlayınca Grekçe bildiğini söyler. Bunu duyan kadın çok sevinir ve kendini tanıtmaya baŧlar. Dul olduğunu ve kırk yıldır Türkler arasında yaŧadıđını “*mamina*” (ebe) olduğu için iyi gelir sahibi olduğunu ve kendisi gibi yalnız olan varlıklı bir hanımın evinde yaŧadıđını belirtir (Ramsay, 1897: 126-129).

Tchifut Kasaba, verimli bir arazi üzerinde bağ ve bahçeler arasındadır. Eve gidinceye kadar kirli dar sokaklardan geçerler. Bir gece öncesinde önünde durdukları- mermer bloklar üzerindeki kitabeden dolayı- eŧmeyi hatırlar. Bahçe kapısına geldiklerinde kapıyı zenci bir kız açar. Avludan iki katlı geniŧ eve geçerler. Her ŧey son derece iyi ve bakımlı görünmektedir. Dar holün sonundaki geniŧ ve aydınlık bir odaya girerler. Odadaki pencere kafesleri dıŧa doğru olup beyaz perdeler asılıdır. Yerde yumuŧak kalın bir halı serilidir. Pencerelerin önündeki divanda minderler ve yastıklar sıralanmıŧtır. Karŧıda ahŧap oymalı bir dolap vardır. Odada baŧka bir mobilya bulunmamaktaydı. Divanda evin hanımı oturmaktaydı ve sigara içiyordu. Kırk yaŧlarında, balık etli, küçük burunlu ve parlak siyah gzliyd. Saçları uzun, gr ve kömür gibi simsiyahtı. En büyük oğlu yerde oturmuŧ nargile içiyordu. İçeri girdiklerinde ayağa fırladı ve misafirleri selamlayarak annesinin yanına dikildi, oturması için izin verinceye kadar bekledi. Kaftanı ve mavi pantolonu yepyeni görünüyordu. Oldukça güzel bir erkes kızı olan eŧi de saygıdan kapının yanında ayakta bekliyordu. İki hanımın yani gelin ve kaynananın giysileri Türkler’in giydikleri çirkin kırmızı giysiler yerine Avrupa’dan getirildiği anlaŧılan ŧık, kaliteli ve son moda kıyafetlerdi. Evin hanımı Ramsay’ı yanına divana davet eder ve gelinine sigara ikram etmesini buyurur. Daha sonra sıradan konuŧmalar baŧlar. Yazarın kıyafeti, ayakkabıları, ŧapkası, eldivenleri vb. ile ilgilenirler. Hanımın oğlu ise farklı bir gururla karŧıdan bakmaktadır. Fakat daha sonra yazarın çantasından çıkardığı kalem, not defteri vb. ilgisi artar. Özellikle yanındaki altıpatları gösterince tüm gururunu bastırarak annesi ve eŧi kadar ilgi göstermeye baŧlar (Ramsay, 1897: 131-133).

Hanımın gelini ve zenci kız (hizmeti) ellerini yıkamaları için bir leğen getirirler. Sonra bir tepsi içinde nar, zeytin, ekmek, peynir ve bal ikram ederler. Daha sonra misafirlerine evi gezdirirler. Ramsay, gelinin dairesini görür. Oğlu ile gelin dıŧarıda annelerinin olmadığı yerde el ele tutuŧmaktaydılar. st katta bulunan bu büyük odada geniŧ bir yorgan ve ipek arŧaflar, kaplar, tavalar, kandiller, kahve takımları, tepsiler, raflar, gelinin eŧyalarının olduğu büyük bir sandık ve diğer eŧitli giysiler bulunmaktaydı.

Döndüklerinde evin sahibi olan hanım, “*Stuart*” kraliyet kıyafetlerini andıran kadife bir ceket (uzun ceket, kaftan) giymiŧ olarak kendilerini beklemektedir. Gözlerinin çevresini bir eŧit koyu pudrayla boyamıŧtı. Sağlıkı kadın arkasından ona küçük bir aynayı tutarken o da, hanımefendiye gözlerinin hassas olduğu için bunu yapmak zorunda olduğunu söylemesini istemiŧti. Kadın baŧındaki kırmızı “*fez*” (fes)’in üzerindeki küçük mavi mendili bir çift göz alıcı mcevhlerle süslerken boynuna da değerli ve son derece gsteriŧli, inci benzeri bir dizi kolye taktı. Gelini de aynı ŧekilde giyinip sslenmiŧti. Menekŧe kadifesi ceketini altın iŧlemeliydi. O da makyajını yapmıŧtı. İki de siyah rugan

²⁰⁹ Sözü edilen yer “*ŧuhut*” olmalıdır.

yüksek topuklu Fransız ayakkabılarını giyerek ipek feracelerini üzerlerine aldılar. Dışarı çıktıklarında güneşten korunmak için yazarın yanında güneş şemsiyesi bulunmaktaydı. Hanımlar da küçük bir şemsiye açtılar (Ramsay, 1897: 133-136).

Yaklaşık on dakika yürüdükten sonra gidecekleri eve ulaşırlar. Burası tipik Türk evi tarzında harap ve kirli görünümlü bir evdir. Avluda bilindik genel kokular saçan bir gübrelik vardı. Bazıları Synnada'dan olduğu anlaşılan birkaç mermer basamak çıktıktan sonra evin önüne eklenmiş olan verandaya ulaşırlar. Kapının önünde bir düzüne belki de daha fazla sayıda ayakkabı bulunmaktadır. Kadınlar feracelerini çıkarırlar ve içerideki diğer hanımlarla gülümseyerek ve coşkulu bir şekilde selamlaşırlar. Gittikleri evin sahibi de yazarı oldukça misafirperver biçimde karşılar. Ramsay, odanın geniş ve hoş olduğunu belirtir. Pencerele ağaçların olduğu bahçeye bakıyordu. Yerde kalın bir halı vardı. Pencerele önündeki duvarı boydan boya kaplayan bir divan, onun karşısında da hasır bir sandalye bulunuyordu. Pencerele karşısındaki duvar ahşapla küçük raflara bölünmüş ve üzerlerine kapacak lamba vb. konulmuştu. Duvarın bir köşesinde yüksek kubbeli bir şömine (ocak) vardı. Şöminenin üzerindeki taştan heykelin bir kadın formu olduğunu fark eder. Rum kadın kendisine onun dans eden kız olduğunu söyler (Ramsay, 1897: 136-138).

Yazar ev sahipleri ve diğer misafirlerle tanışır. Orada bulunanların bir kısmı kadınların çeşitli yaşlardaki çocuklarıdır. Çocuklardan sadece bir tanesi evin birinci hanımının çocuğudur. 13-14 yaşlarındaki erkek çocuk oldukça güçsüz görünmekteydi. Haremde bütün gün kalmaya izinli olduğu anlaşılyordu. Şekerlemelerden yemekte, kadınların konuşmalarını ve dedikodularını dinlemekte ve annesinin ilgisini çekerek nazlanmaktaydı. Diğer çocuklar daha küçük yaşlarda, en küçüğü de birkaç aylıktı. Rum hanım, yazara bebeğin annesi olan kadının kocası tarafından köle olarak satın alındığını ve ilk çocuğu doğmadan önce onunla evlendiğini söyler (Ramsay, 1897: 138-139).

Yazarın ilgisini kadınların kıyafetleri çeker. Kadınlar genel olarak Türk stilinde giyinmişler, özellikle gençler Avrupa tarzı ile kombinasyon yapmışlardı. Evin hanımının (*master's mother*) görünümü oldukça ilgi çekiciydi. Yaşlı, oldukça şişman fakat canlı ve hareketli biriydi. Pembe basmadan bir pantolonu (şalvar) topaç gibi vücuduna geçirmiş, üzerine bol bir ceket (gömlek) almış, beyaz yün çoraplar giymişti. Kar beyazı saçları vardı. Davranışları da kıyafeti gibi sadeydi. Ramsay ile samimi biçimde ve gülümseyerek ilgilenir. Kendisine kahve, sigara, kavun ikram edilir. Yazar kadınlardan birine gösterilen farklı ilgiden dolayı onun özel bir konuk olduğunu tahmin eder. Bu hanım akşam olduğunda ibadet etmek istediğini belirtir. Gelini, örtüsünü (başörtüsü) getirir. İbadet için getirilen iki tane örtü (namazlık, seccade) belli bir yöne doğru halının üzerine serilir. Başları örtülü hanımlar yaklaşık on beş dakika ibadette bulundular. Bu arada diğerleri sigara içip gülüp eğlenmeye, konuşmaya devam etmekteydiler (Ramsay, 1897, 139-141).

İbadet (namaz) devam ederken dışarıdan bir çocuğun gürültüsü duyulur. Pejmürde giysili bir kadın, kucağında bir çocuk, bir başkasın da elini tutmuş olarak yalınayak vaziyette gelir. Ardından kendisi gibi başkaları da gelirler. Kendileri, bebekleri ve küçük çocuklarıyla birlikte ortam bir anda kalabalıklaşır. Bu duruma şaşırان yazara Rum kadın, kendisi için geldiklerini söyleyerek yanlarına gider. Siyah çantasını açarak çocuklara yaklaşık on gün önce yaptığı aşıları kontrol etmeye başlar. Aşının yaygın ve öldürücü olan çiçek hastalığına karşı koruyucu olduğunu söyler. İşi biten kadınlar çocuklarını alarak aceleyle geri dönerler (Ramsay, 1897: 141-143).

Yazar daha sonra bahçede ve evde yapılan eğlenceyi anlatmaya başlar²¹⁰. Önce geniş bahçeye çıkarlar. Bahçenin çok güzel olduğunu, büyük ağaçlar, ortasında bir havuz olduğunu, az miktarda da çiçek bulunduğunu söyler. Bahçeye gelen dansçı kız elindeki def çalarak şarkı (türkü) söylemeye başlar. Türkü uzun fakat nağmeleri kısaydı. Ramsay, Titian'ın belirttiği, dört ayrı tonda resim yapamayanlar olduğu gibi şarkıda da dört tonu bir arada kullanmalarının mümkün olmadığı insanlar olduğunu belirtir. Sıklıkla duyduğu Türk şarkılarının sözlerini anlamasa da her zaman aynı hüznü melodiye sahip olduklarını, bahar fısıltısıyla çevrelenmiş ağaçların altında, sadakatsiz aşığa serzenişi içeren türkünün, defin monoton vuruşlarıyla birlikte kendisinde huzur verici bir etki yarattığını ifade eder (Ramsay, 1897: 144).

Daha sonra evin hanımı dansçı kıza içeriden çağrıldığını söyler. O da hiçbir şey söylemeden hemen içeriye geçer. Yazar, odaya geri döndüğünde insanların bir kısmı divanda bir kısmı da yerde minderler üzerinde oturmaktaydılar. Odanın ortasında ikinci bir dansçı kız da bulunuyordu. İkinci kız diğerine göre daha çekiciydi ve insanların sürekli bakışlarından sıkılmış bir hali vardı. Ramsay, kitaplarda sık sık çekici "*Oriental*" (Doğu'ya özgü) dansçı kızları gördüğünü ama böyle bir ortamı gözleriyle görme fırsatını yakaladığı için çok mutlu olduğunu ifade eder. İkinci kız uzun boylu ve balıketliydi. İri parlak gözleri simsiyahtı ve makyajı gözlerini daha çekici hale getirmişti. Koyu uzun saçları altı parçaya ayrılmış ve neredeyse yere kadar uzanıyordu. Yazar belki de saçın yapma olabileceğini düşünür. Süslü püslü "*Manchester*" baskılı bir pantolon (şalvar), beyaz ve sarı pamuklu bir ceket giymiş, mavi boncuklarla süslenmiş küçük bir fes takmış, kırmızı bir atkı ve beyaz yün çoraplarla kıyafetini tamamlamıştı. Bir süre sonra dansçı kız sandalyede oturan ve bahçede şarkı söylemiş olan kıza hazır olduğunu ve kendisinden başlamak için işaret beklediğini ima etti ve dans başladı. Dansöz, yavaş hareketlerle dansına başladı, önce ayaklarını yerden kaldırmadan süzülerek dans etti, sonra kollarını yavaşça kaldırarak, bir o yana bir bu yana çevirerek parmaklarını şıklatmaya başladı. Yarım saat kadar dans eden kızın yanakları pembeleşir, alnından terler akar. Yazar onun için üzülür, dansın sonunda bir sarhoş ya da çılgına benzediğini ifade eder (Ramsay, 1897: 144-147).

Dansçı kızın performansını hiç kimse ne alkışlamış ne de konuşmuşlardı. Merak ya da ilgi gösterisi olmaksızın sigaralarını içtiler. Sonunda otoriter dul kadın dansın yeterli olduğunu söyledi ve def çalarak şarkı söyleyen kıza da susmasını bildirdi. Dansçı kız şaşırarak dansını bıraktı ve diğerisinin kendisine geldiğini görerek benzer şekilde ve def çalarak dans etmeye başladı. Ancak birkaç adım atmıştı ki seyircilerden biri yüksek sesle performansına son vermesini söyleyince o da şaşkınlıkla yerine oturdu. Yazar, Türk dansçı kızların büyüleyici danslarına dair genel inanın, gördüklerinden sonra tamamen ortadan kalktığını, kendileri çekici olarak adlandırılacaklar da dansları için aynı şeyi söylemenin mümkün olmadığını belirtir. Diğer zamanlarda gördükleri de bu fikrini değiştirmez (Ramsay, 1897: 147-148).

Bu arada saat dörde yaklaşmıştır. Ramsay, o zamana kadar biraz zeytin, bal ve bir dilim kavundan başka bir şey yemediği için sofranın hazırlandığını görmekten memnun olur.

Türklerde masa örtüsü masanın üzerine değil altına örtülür. Bu kez örtü yorgan gibi (*patchwork*) işiydi. Örtünün üzerine dört ayaklı bir tabure onun üzerine de yuvarlak büyük metal bir tepsi konuldu. Sofrada ekmek ve kalın çörek benzerleri vardı. Dansçılardan biri ortadan kaybolmuştu

²¹⁰ Kadınlar da erkekler de ayrı ayrı eğleniyorlardı. Oyun kolları vardı, bu kollar zenginlere köçek, çengi (dansöz, dansör) getiriyorlardı. Kadınlar sadece çengi seyredebiliyorlardı, Bkz., Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, gös.yer.

fakat uzun boylu olanı zenci hizmetçiyle birlikte misafirlerin ellerini yıkamaları için leğen, ibrik ve peşkir getirdiler. Sonra yazarın sabahki, ev sahibim dediği ve diğer dindar hanımlar namazlık ve örtülerini alarak yemekten önce ibadet etmek istediler (Ramsay, 1897: 148-149).

Masanın (sofra) etrafına minderler konulmuş ve misafirler alışkın olmayanlar için son derece zahmetli olan Türk tarzı oturma biçimiyle yerlerini almışlardı. Köşeleri oldukça güzel nakış işlemeli olan örtüyü misafirler dizlerinin üzerlerine örtmekteydiler. Sofranın etrafında evin yaşlı ev sahibi hanım da dahil olmak üzere on iki kişi vardı. İki gelini ise hizmetçileri ve dansçı kızlarla birlikte misafirlere hizmet etmek üzere beklemekteydiler. Önce (*pishmish*) denilen yemek toprak kap içinde getirildi ve sofranın ortasına konuldu. Sapları renkli boyanmış siyah tahta kaşıklarla yemek yenmeye başlandı. Yazar oldukça aç olmasına rağmen bu yemeği yemek istemez. Ilık olan yemeğin pirinç, soğan, ekşi süt, peynir ve yağdan oluştuğunu, tadına bakıp yemeği bıraktığını fakat diğerlerinin çok lezzetli olduğunu söyleyerek afiyetle yemeye devam ettiklerini belirtir (Ramsay, 1897:149-150).

Diğer yemek dana etinden yapılmış bol sarımsaklı bir yemektir. Yazar yemeğin elle yenmesiyle ilgili "*Oriental*" geleneği bildiğini söyler. Bu yemeği de elle yerler. Hanımlar kibar bir şekilde ve sadece iki parmakları ile başparmaklarını kullanarak yemeklerini yiyorlardı. Sağ tarafında oturmakta olan Rum hanım Ramsay'ın önceki yemek sırasındaki tepkisini gözlemlemiş olduğundan bu yemeğin lezzetli olduğunu ve yemesini ima eder. Yazar, bu yağlı dana etinden yapılmış yemeği beğenir. Yemek sırasında kimse konuşmaz, herkes sadece yemekle meşguldür. İlk yemek sırasında zayıflayan sohbet, ikinci yemeğe geçildiğinde tamamen sona erer ve bu durumu yazar "*Binbir Gece Masalları*"nın kreması olarak betimler. Herkes doyar ve kalkıp ellerini yıkarlar. Sofrada yaşça büyüklerin yerini hemen gençler alır. Kocaman ve nefis kokulu bir pasta (hamur işi) sofraya gelir. Bu hamur işinin mutlaka tadına bakılması gerektiğini düşünür (Ramsay, 1897: 150-151).

Fakat yemek telaşı bitmez, bu kez de sofraya kocaman bir tabağın içinde "*dolmadhes*" (dolma) -kıymalı pirinçten oluşan ve üzüm yapraklarına incecik sarılmış olan- gelir ama tok olduğu için yiyemez. Kendi kendine bu yemeğin son olduğunu, öyle olması gerektiğini düşünür ama yemek servisi devam eder. Sofraya balla (şeker) pişirildiği anlaşılan bir tabak vişne gelir (vişne reçeli olmalıdır). Yazar yemek ikramının bu kadar çeşitli olmasını yadırgamaya başlamıştır ve nazıkçe reddetse de diğer kadınların kendisine soğuk bir şekilde baktıklarını fark eder. Daha sonra fıstıkla doldurulmuş rosto (bir çeşit kebab) vişneleri izler. Yazarın yayındaki kadın ona elleriyle bir parça seçip ağzına koymaya çalışır. Bunu hisseden yazar geri çekilerek reddeder. Kadın bu girişimi gerçekleştirmek üzereyken yazar büyükçe bir parça koparıp yemeye çalıştığını ve sonra kadının başka bir şeyle ilgilenirken gizlice tepsinin altına koyduğunu anlatır. Rum hanım da yazara sürekli yemesini söylemektedir. Bu yemekten (keçi eti) sonra bir tabak tatlı gelir ve yanında tekrar tavuk, sebzeler, etler ve meyvelerle birlikte yemek devam eder. Her zaman bir tabak et ve ardından tatlıdan oluşan berbat bir menü olarak ifade ettiği yemekleri saymayı sonunda bıraktığını belirtir. Hava kararır fakat sıkıcı ziyafet bir türlü bitmek bilmemektedir. Birdenbire sofraya "*pilaf*" (pilav) gelir. Pilavın her zaman en son gelen Türk yemeği olduğunu hatırlar. Oradaki Rum hanım, pilavın Türkler'in en güzel ve temel yiyeceği olduğunu belirtir. Herkes afiyetle yemeye devam ederken yazarın sol tarafında oturan bir kadın tombul elini yazarın eline koyarak eğer yemeği bittiyse sofradan ayrılacaklarını söylemiştir. Ramsay, bu bitmek bilmeyen yemek davetinin aşırı ikramdan sıkıcı bir hale gelmesini son derece eğlenceli bir dille anlatmaktadır. Kendi kendine yemek zaten üç berbat saattir bitmişti dedikten sonra

bacakları tutulmuş olarak yerinden kalkar. Ev sahibi gelinine sigara ikram etmesini bildirir, dansçı kız da yanında kahve sunar²¹¹ (Ramsay, 1897:152-155).

Yazar nihayet nazik bir dille ayrılması gerektiğini belirtir. Dindaşım dediği (*my co-religionist*) Rum hanım kendisini kaldığı hana kadar götürmeye söz verir. Kapıdan çıktıklarında verandada bir zaptiye kendilerini hana götürmek üzere beklemektedir. Rum hanım güvenli olması için onu kendisinin çağırdığını söyler. Sıcak bir vedalaşmadan sonra hana döndüğünde eşinin neredeyse polisten yardım istemek üzere olduğunu belirtir (Ramsay, 1897: 155-156).

SONUÇ

Bayan W. M. Ramsay, Osmanlı ülkesindeki seyahatinde eşi William Mitchell Ramsay'a eşlik etmiş olduğundan ve yolculuklarının esasını Anadolu'daki antik incelemeler oluşturduğundan herhangi bir yerde uzun süre kalamamış, seyahatlerinin rotasını bu amaç oluşturmuştur. Bu yüzden gözlemleri daha çok W. M. Ramsay'ın antik incelemelerini gerçekleştirdiği Anadolu'nun Batı ve orta kısımlarının kırsal kesimlerini kapsamıştır. Dolayısıyla Bayan Ramsay'ın gözlemlerinin yüzeysel olduğunu söylemek mümkündür. Fakat bu kısa süreli gözlemlerin oldukça sağlam bir sağduyu ile değerlendirildiği ve mümkün olduğunca bu yüzeysellikten kurtulduğu görülmektedir.

Bayan Ramsay'ın gözlemlerinden Osmanlı toplumundaki kadın erkek ilişkileri, aile yapısı, çok eşlilik, giyim kuşam, çocuklara karşı gösterilen sevgi vb. hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Karşılaştığı kadın erkek ilişkilerini samimi ve sevgi çerçevesinde görmüş, kadına karşı şiddeti içeren olaylara da tanık olmasına rağmen bu tarz vakalarla sıklıkla karşılaşmadığını belirtmiştir. Kadın erkek ilişkileri ve kadına uygulanan zorbaca davranışları kendi ülkesiyle yani İngiltere ile karşılaştırarak Osmanlı ülkesindeki durumun çok daha iyi olduğunu belirtmiştir. Çok eşlilik olmasına rağmen yaygın olmadığını belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar arasında poligamik evliliklerin toplumda nadir rastlanan bir durum olduğu çeşitli araştırmalarda gösterilmiş olduğundan Ramsay'ın bu konudaki gözleminin de gerçekçi olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı şekilde Türkler'in çocuklarına karşı aşırı bir sevgi ve ilgiyle bağlı olduklarını belirterek bu konuda kız ya da erkek çocuk arasında bir fark gözetmediklerini belirtir. İzlenimleri, özellikle Müslümanlar ve Türkler arasından kız çocuklarına erkeklere göre daha az değer verildiği genel kanısını geçersiz kılmaktadır. Bu konudaki iyileşmede özellikle İslam peygamberinin tutumunun büyük katkısı olduğunu düşünür.

Ramsay'ın anlattıklarından kadınların sahip oldukları ekonomik koşullara göre farklı yaşam biçimleri sürdükleri anlaşılır. Ekonomik yönden güçlü kadınlar eşleri hayatta olsun ya da olmasın oldukça rahat koşullarda, konaklarda hizmetçilerle vb. yaşamaktaydılar. Zengin olmayanlar ise özellikle kırsal kesimde tarım alanlarında çalışıp, aynı zamanda evin bütün sorumluluğunu da üstlenerek, çocuk bakımının neredeyse tamamı üzerlerinde olarak güç koşullarda yaşam mücadelesi vermekteydiler. Ramsay, daha çok kırsal bölgeleri dolaştığı için büyük şehirlerdeki kadınların yaşantılarından çok kasaba ve köylerdeki kadınların yaşamlarına tanık olduğundan onların çalışma koşulları hakkında kırsal kesime dair işlerden söz etmekte, örneğin ticaret ya da ekonominin diğer dallarındaki kadınlara dair herhangi bir bilgi vermemektedir.

Yine Osmanlı toplumunda farklı kültürlerle ve geleneklere bağlı olarak örtünme biçimleri olduğu, bazı köylerde kadınların ve genç kızların serbestçe ve gizlenme gereği duymadan dolaşabildiklerini bazı köylerde ise sıkı bir örtünme biçimiyle erkeklerden kaçıldığını anlatır. Örneğin

²¹¹ Türk kadınlarının yemek alışkanlıklarına dair Cox'un ifadeleri de yukarıdaki durumu yansıtmaktadır: "...Çok yaygın bir niteliği seçmem gerekseydi, yemek yemek konusunda iyi olduğunu söylerdim....haremden ve dışarıda, harem sakinlerinin pikniklerinde tüketilen şeker ve tütünün haddi hesabı yoktur.....", Bkz., a.g.e., s.556.

Rum köyleriyle Müslüman köyleri arasında farklılıklar olduğu gibi²¹², Müslüman köylerinin de kendi aralarında kadın erkek ilişkilerinde farklı yaklaşımlar ve örtünme biçimleri görülebilmektedir. Ramsay'ın çok iyi açıklayamadığı bu farklılık özellikle Çerkes köyleri gibi Müslüman olmasına rağmen kadın erkek ilişkilerinin çok daha serbest olduğu kültürlerle ait olmalıdır. Giyim kuşamda da aynı durum görülebilir. Yazarın Türk kadınlarının giyim kuşamını çok fazla beğenmediği fakat özellikle Çerkes olarak tanımış olduğu bir hanımın ve ailenin giyim kuşamı hakkında bilgiler verirken giysilerinin son moda ve Avrupai tarzda olduğunu belirtmesi de yine farklı toplumların kıyafet biçimlerine yönelik göndermeler yapması bakımından önemlidir. Avrupai tarzda dediği ve anlatımından Çerkesler'e ait olduğu anlaşılan kıyafetleri betimlerken *Mansherster baskısı*, *Stuart kraliyet kaftanı* gibi terimler kullanması Osmanlı Devleti'ndeki zenginlerin XIX. yüzyılda Avrupa modasını yakından takip ettiklerini, Avrupa'dan ithal edilen pahalı kumaşlara taşrada da ulaşabildiğini akla getirir. Fakat kıyafette *alafranga* kavramı etrafında değerlendirilebilecek bu gelişmeler evlerin içindeki eşyalarda görülmez. Ramsay'ın ziyaretlerinde anlattığı ve hizmetçili evlere, konaklara ait eşya anlatımları, geleneksel eşyaları, sofra, tepsi, divan vb. kapsar. Örneğin masadan söz etmemiş olması, bu alafranga eşyanın henüz kırsal kesimdeki zenginlerin evine girmediğini düşündürülebilir.

Ramsay'ın yeme içme, alışkanlıkları, evlilik töreni gibi konulardan söz ederken Binbir Gece Masalları'na gönderme yapması, Batılıların Osmanlı'yı Oryantalizm kavramı etrafında değerlendirirken Arap kültürüyle eşdeğer ya da yakın, en azından bir parçası olarak gördükleri algısını güçlendirmekte ve Osmanlı (ya da Türkler) hakkında en az önyargılı yaklaşıma sahip olan bir Avrupalının bile bu etkileri taşıdığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, N. D. (2010). Osmanlı devleti'nde kadınların şer'i mahkemeleri kullanması (Kayseri örneği). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 186: 165-176.

Cox, S. S. (2010). *Bir Amerikan diplomatının İstanbul anıları 1885- 1887*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Çolak, S. (2010). Bir İngiliz hanımefendisi'nin -Lady Montegu- gözüyle Osmanlı kadını. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (13): 386-403.

Erten, H. (2001). *Konya şer'iyye sicilleri ışığında ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı (XVIII. y.y. ilk yarısı)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gürtuna, S. (1999). *Osmanlı kadın giysisi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnalçık, H. ve Quataert, D. (Edi.) (2006). Osmanlı imparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi C: II. İçinde S. Faroqhi *Kadın ve aile*: 721-725. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı tarihi C:VII*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

----- (1995). *Osmanlı tarihi C:VIII*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Koca, K. Y. (1998). *Osmanlı'da kadın ve iktisat*. İstanbul: Beyan Yayınları.

²¹² Rum ve Türk köyleri arasındaki en büyük farklılık kadınlar arasında ortaya çıkar. Türk köylerindeki kadınlar küçük yaşlardan itibaren maruz kaldıkları güç yaşam koşulları sebebiyle hem fiziksel hem de zeka yönünden daha zayıftırlar. Rum kadınları ise her iki açıdan da daha üstün görünürler, Bkz., Nurgün Koç, **W. M. Ramsay'ın Eserlerine Göre XIX. Yüzyıl Sonu İle XX. Yüzyıl Başlarında Türkiye**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999, s.83 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); Zikr., W. M. Ramsay, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.49.

Koç, N. (1999). W. M. Ramsay'ın eserlerine göre XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında Türkiye. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Köstüklü, N. (1996). *Sosyal Tarih Perspektifinden Yalvaç'ta Aile (1892-1908)*. Konya: Günay Ofset.

Ortaylı, İ. (2001). *Osmanlı toplumunda aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

----- (2004). *Osmanlı imparatorluğu'nda iktisadi ve sosyal değişim makaleler I*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Özer, İ. (2002). Osmanlı'dan cumhuriyet'e sosyal yaşam. *Türkler Ansiklopedisi*, 14: 275-291.

Öztürk, K. (2009). *Halide*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Peirce, L. (2005). *Ahlak oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab mahkemesi ve toplumsal cinsiyet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ramsay, Mrs. W. M. (1897). *Everyday life in Turkey*. London: Aberdeen University Press.

Salahaddin, A. (1989). *Osmanlıda kadınlığın durumu*. İstanbul: Arba Yayınları.

Shmuelevitz, A. (2002). Osmanlı imparatorluğu'nda kadınların sosyo-ekonomik statüsü: XIX. yüzyılın başlarında Yafa kadınlarının durumu. *Türkler Ansiklopedisi*, 14: 28-32.

Uluçay, M. Ç. (2001). *Padişahların kadınları ve kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Van Os, N. (2002). Milli kıyafet: Osmanlı kadını ve kıyafetinin milliyeti. *Türkler Ansiklopedisi*, 14: 236-260.

ATATÜRK'ÜN TÜRK KADINININ ÖZGÜRLEŞMESİ KONUSUNDAKİ SÖYLEMİ

Meltem SARGIN*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Atatürk'ün milli mücadele sonrasında gerçekleştirdiği modernleşme sürecinde, Türk kadınının toplum içerisindeki yeni konumunun belirlenmesi ve farklı açılardan özgürleşmesi konusundaki söylemini, yaptığı dilsel seçimler açısından çözümleyerek Türk kadınını nasıl motive ettiğini ve topluma ne gibi mesajlar verdiğini ortaya çıkarmaktır.

Çalışmanın bütüncesini Atatürk'ün milli mücadele sonrası farklı söylem bağlamlarında yaptığı konuşma metinleri oluşturmaktadır. Söz konusu metinler Halliday'ın Dizgeci İşlevsel Dilbilgisi Modeli uyarınca işlevsel bir yaklaşımla çözümlenmiştir.

Bu çalışmadan elde edilen bulguların Atatürk'ün Türk kadınının özgürleşmesi yolundaki sözlerinin daha iyi anlaşılmasına ve verdiği mesajlara dikkat çekilerek toplumda farkındalık oluşturulmasına hizmet edeceği düşünülmektedir.

Anahtar sözcükler: söylem, kadın hakları, özgürlük

ATATURK'S DISCOURSE ON THE EMANCIPATION OF TURKISH WOMEN

ABSTRACT

This study aims to analyze Atatürk's discourse on the new assignment of women in the society and on the emancipation of them in different aspects during the modernization period following the Turkish War of Independence in respect of the linguistic choices he made, thus exposing how he motivated the women and what kind of messages he gave to the society.

The corpus of the study consists of the texts of the speeches delivered by Atatürk in different discourse contexts. These texts were analyzed with a functional approach in accordance with Halliday's Systemic Functional Grammar Model.

The findings obtained from this study are considered to serve a better understanding of Atatürk's words on the emancipation of women and an emphasis on his messages, thus arousing awareness in the society.

Key words: discourse, women's rights, emancipation

*Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu meltem.sargin@deu.edu.tr

1. GİRİŞ

Kadının özgürleşmesi ve farkındalık yaratma çerçevesinde düzenlenen bu konferansa hazırlanırken kendi yaşadığımız toplumunun gerçeğinden yola çıkarak Türk kadınının kadın haklarını elde etme ve toplum içerisindeki özgürlüklerini kazanma sürecini düşünmek kaçınılmaz görünmektedir. Türk kadını Kurtuluş Savaşı sırasında büyük kahramanlıklar göstererek erkeklerle omuz omuza vatanın bağımsızlığı için mücadele etmiş ve sonrasındaki modernleşme sürecinde de kendisine yeni hazırlanan medeni hukuka uygun olarak kadın hakları adeta bir ödül olarak verilmiştir. Yalnızca Türk kadını için değil, toplumun bütünü için çok yeni bir kavram olan kadın hakları Atatürk'ün çeşitli bağlamlarda yaptığı konuşmalarla halka tanıtılmaya, açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Atatürk'ün kadın hakları konusuna değindiği konuşma metinleri yaptığı dilsel seçimler açısından çözümlenerek topluma ne gibi mesajlar verdiği incelenmektedir.

2. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, Atatürk'ün milli mücadele sonrasında gerçekleştirdiği modernleşme sürecinde, farklı bağlamlarda yaptığı konuşmalarda Türk kadınının toplum içerisindeki yeni konumunun belirlenmesi ve farklı açılardan özgürleşmesi konusundaki söylemini, yaptığı dilsel seçimler açısından çözümlenerek Türk kadınına nasıl motive ettiğini ve topluma ne gibi mesajlar verdiğini ortaya çıkarmaktır.

3. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bir söylem çözümlemesi örneği olan bu çalışmayı sunmaya başlarken söylem ve söylem çözümlemesi kavramlarına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Fairclough'a göre, en genel tanımıyla bir tür iletişim aracı olduğu düşünülen dil, iletişimi sağlamanın ötesinde önemli toplumsal işlevleri yerine getiren çok yönlü bir olgudur. Toplumun bir parçası olan dil aynı zamanda da toplumsal bir süreçtir. Bu süreç, toplumun dil-dışı yapıları tarafından koşullandırılmaktadır. Dil kullanıcıları dili, bu toplumsal koşullandırmanın oluşturduğu geleneğe uygun biçimde kullanmaktadırlar (1989: 23). Öte yandan, toplumsal olgular da dilseldir; çünkü toplumsal bağlamlarda devam eden dil etkinliği yalnızca toplumsal süreç ve uygulamaların bir yansıması değil, aynı zamanda bunların bir parçasıdır (Fairclough, 1989: 23). Toplum ve dilin bu karşılıklı etkileşim süreci içerisinde, toplum tarafından belirlenen dil kullanımına söylem denilmektedir (Fairclough, 1989: 22). Sözlü ya da yazılı biçimde üretilen metinler söylemin somut ürünleridir. Metinlerden yola çıkarak, üretildiği toplumsal kesimin ideolojisini ve bu toplumsal kesimin toplumsal yapı içerisindeki gücünü, diğer bir deyişle, konumunu saptamak mümkündür (Sargın, 2010: 64). Bir metin üretme ya da bir metni anlama süreci potansiyel dil dizgesi içerisinden seçimler yapma sürecidir (Stillar, 1998: 15). Dil kullanıcıları bu potansiyel dil dizgesi içerisinden yaşlarına, cinsiyetlerine, sosyokültürel konumlarına ve amaçlarına uygun seçimler yaparlar. Doğal bağlamlarda üretilen gerçek metinlerin çözümlenmesi bu dilsel seçimlerin gerisinde yatan nedenlerin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Bu metinlerin, üretildikleri bağlam da göz önüne alınarak sistematik olarak incelenmesine söylem çözümlemesi denilmektedir.

Söylem çözümlemesi farklı kuramlara ve yaklaşımlara göre farklı biçimlerde yapılabilmektedir. Bu çalışmada Halliday'in dilin toplumsal ve işlevsel yönlerini temel alan Dizgeci İşlevsel Dilbilgisi Modeli çerçevesinde bir metin çözümlemesi benimsenmektedir. Halliday'e göre, işlevsel bir dilbilgisi 'doğal' bir dilbilgisidir. İçerdiği her şey dilin nasıl kullanıldığı ile ilişkilendirilerek açıklanabilir; çünkü dizgeyi biçimlendiren şey binlerce kuşaktır süregelen dil kullanımımızdır. Dil insanların gereksinimlerini karşılamak üzere değişip gelişmekte ve örgütleniş biçimi bu gereksinimlere göre işlevsellik kazanmaktadır (Halliday, 1994: viii).

Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisine göre dil, bir ‘anlamlar dizgesi’ olarak tanımlanmaktadır, yani insanlar dili kullanırken anlamı kurgulamaktadır. Dolayısıyla, dilbilgisi anlamın sözcükler ve diğer dilsel kaynaklar aracılığıyla nasıl kurulduğunun incelenmesidir (Bloor ve Bloor, 2004: 2). Anlamın kurgulanması da bir işlevi yerine getirmek için yapıldığına göre dildeki temel anlam bileşenlerinin işlevsel birimler olduğu söylenebilir. Bütün diller iki temel anlam çerçevesinde yapılanmıştır: *düşünsel işlev* ve *kişilerarası işlev*. Halliday’ın dilbilgisi modelinde ‘üst-işlevler’ olarak adlandırdığı bu bileşenler tüm dil kullanımlarının altında yatan iki çok genel amacın dil dizgesinde görünen biçimidir. Bu iki işlevle uyumlu ilişkili bir üçüncü üst-işlev de *metinsel işlev*’dir (Halliday, 1994: viii).

Bu üç üst-işlev dilin sözlük-dilbilgisi ile sistematik bir ilişki içerisindedir (Bloor ve Bloor, 2004: 10); dildeki belli sözlüksel birimlerin ve yapıların bu işlevleri yerine getirmek için kullanıldıkları görülmektedir. Dile ilişkin üst-işlevlerin ne olduklarına biraz daha yakından bakıldığında şunlar söylenebilir:

Düşünsel işlev: Dil kişilerin dünyaya ve kendi farkındalığına ilişkin algılarını düzenlemek ve ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Dilin bu işlevine düşünsel işlev denilmektedir ve *deneyimsel* ve *mantıksal* olmak üzere iki alt-ülama ayrılmaktadır. Deneyimsel işlev büyük ölçüde içerik ve düşünceleri, mantıksal işlev ise düşünceler arasındaki ilişkileri kapsamaktadır (Halliday, 1994: 179).

Kişilerarası işlev: Dil insanların başkalarıyla iletişimsel eylemlere katılmalarını ve duygu, tutum ve yargıları anlama ve ifade etmelerini sağlamaktadır. Dilin bu üst-işlevine kişilerarası işlev denilmektedir (Halliday, 1994: 179).

Metinsel işlev: Dilin bir diğer işlevi de söylenen ya da yazılan bir şeyi diğer dilsel bileşenlerle ve metnin geri kalanıyla ilişkilendirmektir. Metinsel işlev diye adlandırılan bu işlev dilin metni düzenlemek için kullanılmasını gerektirmektedir (Halliday, 1994: 179).

Dilsel çözümleme yapılırken incelenen dilsel birimler ilgili bağlamla da ilişkilendirilerek değerlendirilmelidir. Halliday’e göre dilsel çözümlemeyi metinsel bağlamla ilişkilendirmeyi sağlayan üç değişken bulunmaktadır: *alan* (field), *katılımcı* (tenor) ve *biçim* (mode) (1985:12). Alan dil kullanımıyla ifade edilen konu ve eylemlerle ilgilidir. Katılımcı dil kullanıcılarını, dil kullanıcılarının amaçlarını ve birbirleri ile olan ilişkilerini göstermektedir. Biçim ise, iletişim kanalını göstermektedir. Dil kullanıcıları anlamları kurgulamada ve yorumlamada bağlamın etkileşimsel yönlerinin dilsel sonuçlarını oluşturan bu üç özelliği kullanmaktadır (Fries ve Gregory, 1995: 7). Alan, katılımcı ve biçim değişkenleri sırasıyla dilin üst-işlevleri olan düşünsel, kişilerarası ve metinsel işlevlerle örtüşmektedir.

Yukarıda sözü edilen değişkenleri bu çalışmaya uyarlayacak olursak söylemin katılımcıları metinlerin üreticisi olan Atatürk ve alıcıları da dinleyiciler yani Türk milletinin farklı kesimleridir. Üretilen metinler söylev biçiminde dinleyicilere sözlü olarak iletilmektedir. Alan ise yapılan farklı dilsel seçimleri göstermekte ve ‘Bulgular ve Tartışma’ bölümünde ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

4. YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Nitel araştırma yöntemi, olguları doğal bağlamlarında ve insanların onlara yükledikleri anlamlar açısından değerlendirmektedir (Tailor, 2005: 101). Dilin her yönü ve kullanımı toplumsal, kültürel ve durumsal etkenler tarafından biçimlendirildiği için nitel araştırma bu bağlamsal koşulların ve etkilerin derinlemesine anlaşılmasını sağlaması açısından dilbilimsel araştırmalar, dolayısıyla da söylem çözümlemesi için uygun görülmektedir (Dörnyei, 2007: 36).

5. BÜTÜNCE

Bütünce, doğal metinlerden belli bir ilkeye göre oluşturulmuş geniş bir derleme olarak tanımlanmaktadır (Biber, Conrad ve Reppen, 1998: 12). Bir bütünce üzerinde yapılan dilsel incelemeler dile ilişkin işlevsel tartışmalara ışık tutması açısından önem taşımaktadır (Meyer, 2002: 6). Bütünceler metinlerden (ya da metin parçalarından) oluştuğu için dilbilimcilerin dilsel çözümlemelerini belli bir bağlamda gerçekleştirmelerine olanak tanımaktadır. Bu çalışmanın bütüncesi de Atatürk'ün çeşitli nedenlerle farklı ortamlarda Türk vatandaşlarına seslenerek yaptığı konuşmalarında yer alan kadın, kadın hakları, kadının modern Türk toplumundaki yeri ve özgürleşmesiyle ilişkili olduğu düşünülen metin parçalarından oluşmaktadır. Bu bütüncenin oluşturulması için temel olarak Atatürk Araştırma Merkezi tarafından hazırlanmış *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (A.S.D.) başlıklı üç ciltlik eserin tamamı taranarak kadının toplumdaki yeri, kadın hakları ve kadının özgürleşmesi konusuna ilişkin metin parçaları derlenmiştir.

6. BULGULAR VE TARTIŞMA

Söylem çözümlemesi çalışmalarında metin çözümlemesi için öncelikle metnin üretildiği bağlamı belirlemek, metni oluşturan dilsel yapıları bu bağlam içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu çalışmada incelenen metin parçalarının bağlamını göz önüne alacak olursak öncelikle üretildiği zamana bakmak gerekmektedir. Derlenen bütünce Atatürk'ün 1918-1938 yılları arasında yaptığı konuşma metinlerinden elde edilmiştir. Bu zaman diliminde Atatürk mili mücadele konusunda Türk ulusunu bilgilendirmenin yanı sıra yurdu düşmanlardan kurtardıktan sonra başlattığı modernleşme hareketi konusunda da halka bilgi vermekte, sorularını yanıtlamakta ve onları harekete geçirmektedir. Metinlerin üretildiği mekan ise TBMM'den derneklere, okullara, hatta kır kahvelerine kadar uzanan bir yelpazede Atatürk'ün Türk ulusuna ulaşabildiği her yerdir. Bu bilgileri Halliday'in Dizgeci İşlevsel Dilbilgisi Modelindeki dilsel çözümlemeyi metinsel bağlamla ilişkilendirmeyi sağlayan üç değişkenle ilişkilendirecek olursak biçim (mode) sözlü olarak üretilmiş metinleridir. Söylemin katılımcıları (tenor) Atatürk ve Türk ulusudur. Atatürk sözlü iletilerin vericisi, seslendiği, toplumun farklı kesimlerinden olan dinleyiciler ise alıcıları durumundadır. Söylemin alanı, yani yapılan dilsel seçimler ise aşağıdaki biçimde incelenebilir.

Öncelikle çalışmanın bütüncesinde Atatürk'ün kadın kimliğini, kadının varlığını vurgulamak için yaptığı dilsel seçimler dikkat çekmektedir. Bunun için Atatürk ikili karşıtıklardan yararlanmıştır:

- (1) Maarifimizden bahse başlarken **kız ve erkek çocuklarımızın** ve **ana babalarının** tahsil için gösterdikleri umumi şevk ve tehalükü takdirle tezkar etmek isterim... **Kadın ve erkek muallimlerimizin** yeni nesli yetiştirmek için sarf ettikleri fedakarane mesai ile beraber heyeti içtimaiyemiz içinde yeni zihniyeti ve medeni hayatı telkin ve tamim için icra ettikleri hüsnü tesirat, bu güzide heyetlerin âli vazifelerini ne kadar müdrik olduklarını göstermektedir (A.S.D. cilt I, 1997: 359).

(1)'de **çocuklarımız** yerine **kız ve erkek çocuklarımız** denilmesi kız çocuklarının da okula gönderilerek yeni eğitim sistemi içerisinde eğitim görmeleri gerektiği sezdiriminde bulunmaktadır. **Ebeveynleri** (bazı konuşmalarda bu sözcük kullanılmaktadır) yerine **ana babaları** denilmesi kadınların da aile içerisinde çocukların eğitimi konusunda erkeğe eşit bir söz hakkına sahip olduğunun vurgulanmasını sağlamaktadır. Yine aynı konuşmada öğretmenler için **kadın ve erkek muallimler** ifadesinin kullanılmasının nedeni de bu iki ayrı cinsiyete ait kişilerin yaptıkları iş açısından eşit görüldüklerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Cinsiyete ilişkin bu ikili karşıtıklar zıtlık değil, bütünleyici bir karşıtığa hizmet etmektedir. Kadın ve erkek toplumda birbirini tamamlayan, eşit iki parça olarak görülmektedir.

Atatürk'ün öğretmenlere seslenerek yaptığı konuşmalarda dikkat çeken bir diğer konu da kadın öğretmen anlamına gelen 'muallime' sözcüğü yerine 'muallim hanım' ifadesini kullanmasıdır (A.S.D. cilt II, 1997: 244). Yaptığı bir konuşmada cinsiyet belirten bu eki kullanmak zorunda olmadığını söyleyen Atatürk'ün özellikle 1924 yılından sonra yaptığı konuşmalarda öğretmenlere "Muallim Hanımlar ve Muallim Beyler" ya da yalnızca "Muallimler" diye seslenmeyi tercih ettiği görülmektedir. Atatürk'ün amacının yalnızca Arapça bir eki atarak dilde sadeleştirme yapmak olmadığı, aynı zamanda aynı işi yapan kadın ve erkeklere aynı unvanla seslenilmesini sağlamak olduğu düşünülebilir.

Buna benzer biçimde bir başka konuşmasında da dinleyenlere "Efendiler" diye hitap etmesini şu şekilde açıklamaktadır:

- (2) ... Efendiler, dediğim zaman hanımefendiler ve beyefendiler demektir. Mucibi suhulet ve hanımlarla efendilerin vahdeti tammini ifade etmek için bu tarzı hitabı münasip gördüm (A.S.D. cilt II, 1997: 90).

(2)'de açıkça ifade ettiği gibi, Atatürk'ün hem kadın hem de erkeklere 'efendiler' biçiminde tek sözcük kullanarak seslenmesinin sebebi kullanım kolaylığının yanı sıra kadın ve erkeklerin 'tam birliğini' ifade etmektir. Bu örnek, bütüncedeki cinsiyete ilişkin sözcük ve hitap biçimlerindeki bu seçimlerin rastlantısal değil, maksatlı seçimler olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bütüncede saptanan bir başka nokta da kadını erkeğe eşit kılmak için yapılan bazı dilsel seçimlerdir. Atatürk yaptığı bazı konuşmalarda 'eşitlik' kavramını açıkça sesletirken bazı konuşmalarında ise daha örtük söylem stratejilerine başvurmuştur.

- (3) ...Yeni harfleri, ulusal tarihi, öz dili, ar, ilimsel müzik ve teknik kurumlarıyla **kadını erkeği her hakta eşit**, modern Türk sosyeta bu son yılların eseridir (A.S.D. cilt I, 1997: 398).
(4) ... Sonra kadınlar hayatı içtimaiyede **erkeklerle beraber** yürüyerek birbirinin muin ve müzahiri olacaklardır (A.S.D. cilt II, 1997: 90).
(5) ... **hem erkek ve hem de kadınlarımızın** iktisap etmeleri lazımdır (A.S.D. cilt II, 1997: 89).
(6) ... Hemen her yerde kadınlarımızla erkeklerimiz arasında bir **teadül (eşitlik, denklik)** görmekteyim (A.S.D. cilt II, 1997: 156).

(3), (4) ve (5)'teki örneklerde görüldüğü gibi kadının her hakta erkeğe eşit olduğu ve toplumsal yaşam içerisinde erkeklerle beraber birbirlerine destek vererek yürümeleri gerektiği açıkça dile getirilmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi Atatürk kadın ve erkeğin eşitliği konusunda açık dilsel ifadeler kullanmanın yanı sıra örtük, sezdirimsel fakat aynı zamanda da ikna edici dilsel stratejiler kullanmayı tercih etmiştir. Bu stratejilerden biri eğretilme (mecaz) kullanımıdır. Eğretilme bir kavrama ait anlamların, özelliklerin bir başka kavramı anlatmak, açıklamak için ödünçlenmesi anlamına gelmektedir (Löbner, 2002:50). Atatürk, Türk milleti için yeni olan kadın-erkek eşitliği kavramını bilinen bir kavramdan yola çıkarak anlatmaya çalışmıştır:

- (7) ...bir heyeti içtimaiyenin bir uzvu faaliyette bulunurken diğer uzvu atalette olursa o heyeti içtimaiye mefluştur (A.S.D. cilt II, 1997: 89).

Bu örnekte Atatürk kadın ve erkeği toplumun iki organına benzeterek organlardan birinin çalışmaması durumunda toplumun felç olacağını belirterek kadın ve erkeğin toplumdaki işlevleri açısından eşit derecede önem taşıdığını vurgulamıştır.

Atatürk'ün kadın-erkek eşitliği konusunda kullandığı bir başka söylem stratejisi de konuşmalarında İslam dininin ilkelerine gönderimde bulunmasıdır:

- (8) ... **Bizim dinimiz** hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. **Allah'ın emrettiği şey**, Müslim ve müslimenin beraber olarak iktisabı ilmü irfan eylemesidir (A.S.D. cilt II, 1997: 90).

Yeni kavramlar bir toplumda ancak o toplumun inanç ve değer yargılarına uygunluğu ölçüsünde kabul görmektedir. Atatürk de bu noktadan hareketle kadın erkek eşitliğinin toplumda kabul görmesi için bu kavramın dine uygunluğuna işaret etmekte hatta Allah'ın bir emri olduğu için uyulmak zorunda olduğuna dikkat çekmektedir.

Atatürk'ün yararlandığı bir başka söylem stratejisi de kadının toplumdaki geri kalmışlığını sanki düşmanların bir fikriymiş gibi sunmasıdır:

- (9) ... **Düşmanlarımız** bizi dinin tahtı tesirinde kalmış olmakla itham ve tevakkuf ve inhitatımızı buna atfediyorlar (A.S.D. cilt II, 1997: 90).
- (10) ... **düşmanlarımız ve Türk kadınının ruhunu bilmeyen sathî nazarlar** kadınlarımıza bazı isnadatta bulunmaktadır. Kadınlarımızın hayatta âtilane yaşadıklarını, ilim ile, irfan ile münasebetleri bulunmadığını, hayatı medeniye ve hayatı içtimaiye ile âlakadar olmadıklarını, kadınlarımızın her şeyden mahrum kaldıklarını, onların Türk erkekleri tarafından, hayattan, dünyadan, insanlıktan, kârukisbden uzak tutulduğunu söyleyenler vardır (A.S.D. cilt II, 1997: 152).
- (11) ... **Ecnebilerin ve bizi düşman nazariyle görenlerin** tarif ve tasvir ettikleri kadınlar, bu vatanın asıl kadını, Anadolu'nun asıl Türk kadını değildir (A.S.D. cilt II, 1997: 153).

(9), (10) ve (11)'deki örneklerde görüldüğü gibi kadınların toplumdaki geri kalmışlığı hatta bunun sorumlusunun erkekler olduğu görüşü 'yabancıların', 'düşmanların' fikri olarak sunulduğunda savaştan yeni çıkmış, düşmanlardan bezmiş, onlara karşı hala nefretle dolu olan Türk halkı tarafından lanetleneyeceği ve aksinin kanıtlanması için gerekenin yapılacağı kesin görülmektedir.

Aşağıdaki örnekte yer alan sözbilimsel (retorik) sorular da ikna etmeye yönelik söylem stratejileri arasında yer almaktadır:

- (12) ... **Türk kadını nasıl olmalıdır?** Türk kadını dünyanın en münevver, en faziletkâr ve en ağır kadını olmalıdır (A.S.D. cilt II, 1997: 242).

Sözbilimsel sorular bir konuyu sorgulamamakta, okuyucunun/dinleyicinin zaten inandığı bir konuyu değerlendirmekte veya onu bu konunun kabul edilebilirliğine ikna etmektedir (Ilie, 1994: 39). (12)'deki soru da Türk kadınının taşıması gerektiği görülen nitelikleri sayma, vurgulama ve benimsetme amacına hizmet etmektedir.

Bütüncede Türk kadınına yüklenen nitelikler aynı zamanda toplumda onlardan beklenen görevleri de tanımlamaktadır. Bu görevlerin başında kadının anne olması ve gelecek nesillerin yetiştirilmesinde rol alması gelmektedir:

- (13) ... Kadının en büyük vazifesi **analıktır**. İlk terbiye verilen yerin **ana** kucağı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti layıkıyla anlaşılır (A.S.D. cilt II, 1997: 89).
- (14) ... **Bugünün anaları** için evsafı lâzimeyi haiz evlât yetiştirmek evlâtlarını bugünkü hayat için faal bir uzuv haline koymak, pek çok yüksek evsafın hamili olmağa mütevakkıftır. Binaenaleyh kadınlarımız hatta erkeklerden daha çok münevver, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmağa mecburdurlar. Eğer hakikaten **milletin anası** olmak istiyorlarsa böyle olmalıdır (A.S.D. cilt II, 1997: 156).

(13) ve (14)'teki örneklerde kadının geleneksel Türk toplumu içerisindeki rolü vurgulanırken bütüncenin başka bölümlerinde kullanılan 'valide' sözcüğü yerine kutsallığı çağrıştıran 'ana'

sözcüğünün tercih edilmesi de Türk kadınının bu niteliğinin övülmesinin ve onun onurlandırılmasının amaçlandığını akla getirmektedir.

Türk kadınından beklenen diğer nitelikler de onun faziletli, ahlaklı ve vakur olmasıdır:

- (15) ... (Türk kadını) ... **ahlâkta, fazilette ağır, vakur** bir kadın olmalıdır (A.S.D. cilt II, 1997: 242).

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi Türk kadınının ahlaklı, üstün nitelikli ve ağırbaşlı olmasının beklendiği açıkça dile getirilmektedir. Türk kadınında zaten olması gerektiği düşünülen bu niteliklerin yanı sıra modern Türk toplumunda kadınların üstlenmesi gereken görevlerin gereği olan diğer bazı niteliklerden de söz edilmektedir:

- (16) ... Bugünün levazımından biri de kadınlarımızın **her hususta yükselmelerini** temindir. Binaenaleyh kadınlarımız da **âlim ve mütefennin** olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün derecatı tahsilden geçeceklerdir (A.S.D. cilt II, 1997: 90).

Yukarıdaki örnekte Türk kadınının modern Türk toplumu içerisinde üstleneceği, çağın gerektirdiği görevlere işaret edilmektedir. Kadınların artık toplumda birer bilim insanı, birer aydın olarak da yer almaları ve bunun için gerekli eğitimden geçmeleri gerektiği belirtilmektedir. Modernleşme sürecinin bir gereği olarak kadınlardan beklenen bu görevlerin yerine getirilmesi onlara bazı hakların tanınmasıyla mümkündür. Ancak bu haklar da onlara bazı görevlerin yerine getirilmesi koşuluyla verilmektedir. Bu haklardan biri ve belki de en önemlisi de seçme ve seçilme hakkıdır:

- (17) ... Türk kadınları memleketin mukadderatını millet namına idare eden siyasi zümreye dâhil olmak arzusunu izhar ile memleketin, milletin vatandaşlara tahmil ettiği vazifelerin hiçbirinden kendilerinin uzak bırakılacağını düşünmezler. Çünkü **vazife mukabili olmayan hak mevcut değildir** (A.S.D. cilt II, 1997: 300).

Yukarıdaki örnekte Türk kadınlara verilen hakların bazı toplumsal görevlerin yerine getirilmesi koşuluna bağlı olduğu açıkça dile getirilmiştir. Atatürk, milli mücadele sırasında tarlalarda çalışıp hayatın devam etmesini sağlayan, cepheye kanıyla savaş malzemesi taşıyan Türk kadınlarını minnettarlıkla takdir ettiğini pek çok kez ifade etmiş (A.S.D. cilt II, 1997: 152) ve onların bu fedakârlığı karşısında onlara her türlü alanda erkeklere eşit haklar tanınmasını sağlamış ancak toplumda üstlerine düşen görevleri yerine getirmeleri gerektiğini de özellikle vurgulamıştır.

Son olarak, Atatürk Türkiye Cumhuriyetinin yeni yasaları konusunda yaptığı konuşmada da kadınlara değinmiştir:

- (18) ... Baylar, ulusumuzun toplumsal, tutumsal, kısacası, bütün uygarlıkla ilgili iş ve ilişkilerinde verimli sonuçlar sağlayan yeni yasalarımız da, **kadın özgürlüğünü** güven altına alan ve aileyi sağlamlaştıran Yurttaşlar Yasası (Medeni Kanun) da bu sözünü ettiğim zaman içinde yapılmıştır (Söylev cilt II, 1978: 655).

Atatürk yukarıdaki sözleriyle Türk kadınının verilen haklar sayesinde ‘özgürlük’ kazandığını ve bu hakların yasalarca korunduğunu açıkça belirterek Türk milletine bu konuda farkındalık kazandırmayı amaçlamaktadır.

7. SONUÇ

Atatürk’ün milli mücadele sonrasında farklı bağlamlarda yaptığı konuşmaların metinlerinden oluşan bir bütüncü üzerinde yapılan bu çalışmanın sonuçlarını özetleyecek olursak öncelikle Atatürk’ün yaptığı konuşmalarda kadın kimliğini vurgulayan ifadeler kullandığı bunun için kadın-erkek, kız-erkek, ana-baba gibi ikili karşıtlıklardan yararlandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra kadın

ve erkeklerin toplumsal yaşamda ‘eşit’, ‘beraber’, ‘birbirini destekleyici’ oldukları açık dilsel seçimlerle ifade edilmektedir.

Toplum için yeni kavramlar olan kadın-erkek eşitliği bazı örtük söylem stratejileri ile de topluma benimsetilmeye çalışılmaktadır. Bu stratejilerden biri bilinen bir kavramdan yola çıkıp bilinmeyen bir kavramı açıklamaya yarayan eğretilmelerdir. Bunun yanı sıra kadının toplumdaki geri kalmışlığı düşmanların görüşüymüş gibi sunulmakta, böylece toplumda bunun bir an önce giderilmesi gereken bir aksaklık olduğu izlenimi oluşturulmaktadır. Sözbilimsel sorular aracılığıyla da kadınların toplumdaki yeri ve sahip olmaları gerektiği düşünülen nitelikleri herkesçe zaten bilinen ve kabul edilen birer olguymuş gibi sunulurken dinleyiciler tarafından kabul edilmesi kolaylaştırılmaktadır.

Çalışmanın bütüncesi bir başka düzlemde değerlendirilecek olursa Kurtuluş Savaşı sırasında yurdun düşmanlardan kurtarılması için kahramanca mücadele eden Türk kadınına adeta bir armağan gibi verilen kadın haklarının modern Türk toplumu içerisinde üstleneceği yeni görevleri, beklentileri de beraberinde getirdiği açıkça görülmektedir.

Sonuç olarak, bir söylemde yer alan sözcükler, fikirlerin anımsanmasını ve fikir dizgeleri olarak depolanmasını sağlamaktadır (Fowler, 1986: 19). Bu çalışmadan elde edilen bulguların da Atatürk’ün Türk kadınının özgürleşmesi yolundaki sözlerinin anımsanmasına, daha iyi anlaşılmasına ve verdiği mesajlara dikkat çekilerek toplumda farkındalık oluşturulmasına hizmet edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*. (1997). cilt I, II, III. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Biber, D., Conrad, S. Ve Reppen, R. (1998). *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloor, T. ve Bloor, M. (2004). *The Functional Analysis of English: a Hallidayan Approach* (Second Edition). London: Arnold.
- Dörnyei, Z. (2007). *Research Methods in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. London ve New York: Longman.
- Fowler, R. (1986). *Linguistic Criticism*. Oxford ve New York: Oxford University Press.
- Fries, P. H. ve Gregory, M. (1995). (haz.) *Discourse in Society: Systemic Functional Perspectives*. New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Halliday, M. A. K. (1985). *Spoken and written language*. Oxford: Oxford University Press.
- Halliday, M. A. K. (1994). *An Introduction To Functional Grammar*. London: Arnold.
- Ilie, C. (1994). *What else can I tell you?. A pragmatic study of English rhetorical questions as discursive acts*. Stockholm.
- Löbner, S. (2002). *Understanding Semantics*. London: Arnold.
- Meyer, C.F. (2002). *English Corpus Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sargın, M. (2010). *Türkçede Tanıtlama Belirticilerinin İşlevleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi).
- Söylev*. (1978). cilt II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Stillar, G. F. (1998). *Analizing Everyday Texts: Discourse, Rhetoric, and Social Perspectives*. Thousand Oaks, London; New Delhi: Sage Publications.

Tailor, G. R. (2005). (haz.) *Integrating Quantitative and Qualitative Methods In Research*. Maryland: University Press of America.

11. OTURUM

KADIN SAĞLIĞI

İZMİR'DE YARI KENTSEL BİR BÖLGEDE 45-59 YAŞ KADINLARDA YAŞAM KALİTESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Pınar AYDIN*, Türkan GÜNAY**, Hakan BAYDUR, Hatice ŞİMŞEK

ÖZET

Amaç: Araştırma 45-59 yaş grubu kadınların yaşam kalitesini değerlendirmek ve yaşam kalitesine etki eden faktörleri belirlemek amacıyla yapılmıştır. **Yöntem:** Kesitsel ve analitik tipte bir araştırmadır. Araştırma grubunu İzmir Bornova ilçesi Çamdibi semtinde yaşayan 45-59 yaş grubu 269 kadının ulaşılan %68.0'ı oluşturmuştur (n=183). Yaşam kalitesini değerlendirmede Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalitesi Ölçeği Kısa Formu Türkçe versiyonu (WHQOL-BREF-TR) kullanılmış, sosyo-demografik, sosyo-ekonomik, doğurganlık özellikleri ile sağlık durumu, menopozal yakınmalar, yaşam alışkanlıkları ve sağlık davranışlarını belirleyen bir anket uygulanmıştır. Tanımlayıcı veriler sayı, yüzde ve ortalama değerler (standart sapma ile birlikte) şeklinde sunulmuştur. Çözümlemede t testi, ki-kare, One-Way ANOVA, çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. **Bulgular:** Araştırma grubunun yaş ortalaması 50.7±4.7'dir. Yaşam kalitesi bedensel alan puanı kronik hastalık sayısı arttıkça (beta:-0.25, p=0.021) ve vajinal kuruluk yakınması varlığında (beta: -0.28, p=0.015) anlamlı olarak düşük çıktı. Yaşam kalitesi sosyal alan puanı evli olanlarda anlamlı olarak yüksektir (beta: -0.17, p=0.024). Yaşam kalitesi çevre alan puanı "düzenli gelir varlığı"nda anlamlı olarak yüksek bulundu (beta:0.20,p=0.005). **Sonuç:** Araştırmada kronik hastalık sayısı, vajinal kuruluk yakınmasının varlığı, medeni durum ve düzenli gelir varlığının 45-59 yaş grubu kadınların yaşam kalitesini anlamlı olarak etkilediği gösterilmiştir.

Anahtar sözcükler: Kadın sağlığı, yaşam kalitesi, menopoz, WHOQOL-BREF

WOMEN IN THE 45-59 AGE GROUP HEALTH STATUS AND QUALITY OF LIFE ASSESSMENT, LIVING SEMI-URBAN AREA IN İZMİR

ABSTRACT

Objective: The research was conducted to assess the health status and quality of life, of the women between 45-59 age group and to identify factors that affect their quality of life. **Method :**This is a cross-sectional and analytical research . Research group is consisted of 68.03% of the 269 women at 45-59 age group, that was reached (N=183). To evaluate quality of life World Health Organization Quality of Life Scale Short Form (WHQOL-BREF) were used and a questionnaire that determine the socio-demographic, socio-economic, reproductive characteristics and health status, menopausal symptoms, life habits and health behaviors was administered. Descriptive data were presented as numbers, percentages and mean values (with standard deviation) in the form. In analyzing, t test, chi-square, One-Way ANOVA, multiple regression analysis were used. **Results:**The average age of the study group was 50.7 ± 4.7. 42.6% of the women who participated in the study. Physical "quality of life" scores were significantly lower in the number of chronic diseases (beta:-0.25, p=0.021) and the presence of vaginal dryness (beta: -0.28, p=0.015). Social "life quality" scores were significantly higher in the group who had married (beta: -0.17, p=0.024). Environmental "quality of life" scores were significantly higher in the group who had regular income (beta:0.20,p=0.005). **Conclusion:**This research shows that, the number of chronic diseases, the presence of vaginal dryness, marital status and regular income effect the quality of life of the women between the age 45 and 59.

Key words: Women's health, quality of life, menopause, WOQOL-BREF

*İzmir İl Sağlık Müdürlüğü ** Dokuz Eylül Üniversitesi Halk Sağlığı AD.

İletişim: Pınar AYDIN, İzmir İl Sağlık Müdürlüğü Sağlık İstatistikleri Şubesi Hürriyet Bulvarı No:1 PK:35210 Alsancak İzmir

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Dünya Yaşlılık Asamblesi'nde yaşlanma süreci üç döneme ayrılmış ve 45-59 yaş grubu "orta yaş" olarak kabul edilmiştir. Kadınlarda orta yaş dönemi menopozal değişim süreciyle örtüşmektedir. Bu yaş döneminde kadın sağlığı bir yandan biyolojik yaşlanmanın öte yandan da hormonal değişikliklere neden olan over yaşlanmasının etkisi altındadır (NIH Conferences, 2005). Kadınların menstüriyel durumları aynı olsa da over yaşları farklı olduğu için hormon düzeyleri farklılaşmakta buna bağlı olarak sağlık durumları da değişmektedir.

Orta yaş dönemi kadın sağlığı yaklaşımında kronik hastalıkların ve kanserin erken tanısı ve kontrolü ile yaşam tarzı ve davranış değişikliklerini hedefleyen girişimler bu dönemin daha sağlıklı geçirilmesi yanında yaşlılık dönemindeki kadın sağlığını da olumlu yönde etkileyecektir. Menopozal semptomların varlığının kadınların yaşam kalitesini, beden ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkilediğini gösteren çalışmalar mevcuttur (Mishra, Kuh, 2006; Tokuç vd., 2006; Yurdakul vd., 2007). Ancak her yaş döneminde olduğu gibi orta yaş dönemi kadınlarda da menopoz semptomları yaşam kalitesi ve sağlık algılamasında tek belirleyici değildir. Sosyo-ekonomik durum, kültürel çevre ve yaşam biçimi de sağlık algısını ve yaşam kalitesini etkilemektedir. Bu çalışmada İzmir Çamdibi semtinde yaşayan 45-59 yaş grubu kadınların yaşam kalitesi değerlendirilerek, buna etki eden faktörlerin incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırma kesitsel ve analitik tiptedir. İzmir Bornova İlçesi Çamdibi Semti, eski I No'lu Sağlık Ocağı'nın, bir ebe bölgesinde yaşayan 45-59 yaş grubu 269 kadın araştırma evrenini oluşturmaktadır. Araştırmada örnek alınmamış, evrenin tümüne ulaşmak hedeflenmiştir.

Araştırmanın bağımlı değişkeni; yaşam kalitesi anketi alan puanlarıdır. Yaşam kalitesi WHOQOL-BREF-TR Yaşam Kalitesi Ölçeği Türkçe Kısa Formu ile değerlendirilmiştir. Formun Türkçe'ye uyarlaması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Eser ve arkadaşları tarafından yapılmıştır (Eser, 1999a; Yalçın Eser, 1999; Eser, 1999b). WHOQOL-BREF biri genel algılanan yaşam kalitesi, diğeri algılanan sağlık durumunun sorgulandığı soruyla birlikte 26 sorudan oluşmaktadır. Türkçe geçerlilik çalışmaları sırasında bir ulusal soru eklenmesiyle oluşan WHOQOL-BREF-TR, 27 soru içermektedir. Alanlar; bedensel, ruhsal, sosyal, çevresel alan ve ulusal çevre alanıdır. Her bir alan kendi içinde değerlendirilmektedir. Alan puanı kendisini belirleyen sorulardan aldığı puanla hesaplanmaktadır. Alan puanları 4-20 arasında değerlendirilmektedir. Artan puan iyiliği göstermektedir.

Araştırmanın bağımsız değişkenleri; yaş, medeni durum, öğrenim durumu, sosyal güvence, çalışma durumu, düzenli gelir varlığı, oturduğu evin kendisine ait olması, tamamlanmış gebelik sayısı, adet durumu, adetten kesilme şekli, kronik bir hastalık varlığı, kronik hastalık sayısı, düzenli ilaç kullanımı, menopozal yakınmalardır (ateş basması, gece terlemesi, vajinal kuruluk, idrar yolları ile ilgili şikayetler), mamografi ve vajinal smear yaptırma durumu, Beden Kütle İndeksi (BKİ), sigara kullanım öyküsü, düzenli egzersiz yapma durumudur. Beden Kütle İndeksi (BKİ), kilonun metre cinsinden boyun karesine bölünmesiyle elde edildi. Dünya Sağlık Örgütü(DSÖ) sınıflandırmasına göre; 18.50'nin altı zayıf, 18.50-24.99 normal, 25.00-29.99 hafif şişman, 30.00 ve üstü şişman, olarak alındı (WHO, "Global Database on Body Mass Index"). Sigara kullanımı, kullanma durumuna göre hiç kullanmama, halen kullanma ve bırakma şeklinde sorgulandı. Halen sigara kullananlarda ayrıca miktar sorgulanmadı.

Veri evlerde, önceden hazırlanan anket aracılığıyla araştırmacı tarafından yüz-yüze görüşme yöntemi ile toplanmıştır. Çalışmada 183 kadına ulaşılmıştır. Ulaşma oranı %68.0'dır.

Veri çözümlemede SPSS 15.0 paket programı kullanılmıştır. Tanımlayıcı veriler sayı, yüzde ve ortalama değerler (standart sapma ile birlikte) şeklinde sunulmuştur. Yaşam kalitesinin her bir alanı için, tek değişkenli çözümlemelerde t testi, Ki-kare analizi, bağımsız gruplarda tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Tek değişkenli çözümlemelerde anlamlı ilişki ($p<0.05$) saptanan değişkenler - eğer bu değişkenler arasında güçlü korelasyon varsa sadece biri- ve literatürde yaşam kalitesini etkilediği gösterilen değişkenler çoklu regresyon çözümlemesi modeline konarak analiz edilmiştir.

Çalışmanın etik kurul onayı Dokuz Eylül Üniversitesi Klinik ve Laboratuvar Araştırmaları Etik Kurulu'ndan alınmıştır. Katılımcılardan aydınlatılmış onam alınmıştır.

BULGULAR

Ortalama yaş 50.7 ± 4.7 'dir. Tablo 1'de çalışmaya katılan kadınların sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma grubunun sosyo-demografik özellikleri

Özellikler (n=183)	Sayı	%
Yaş grubu		
45-49 yaş	93	50.8
50-54 yaş	49	26.8
55-59 yaş	41	22.4
Öğrenim durumu		
Okur yazar değil	11	6.0
Okur yazar	10	5.5
İlkokul	69	37.7
Ortaokul	34	18.6
Lise	29	15.8
Üniversite	30	16.4
Sosyal güvence varlığı		
Var	162	88.5
Yok	21	11.5
Sosyal güvence türü (n=162)		
SSK	94	58.0
Emekli Sandığı	53	32.7
Bağ-Kur	14	8.6
Yeşilkart	1	0.6

Kadınların %35'i hiç çalışmamıştır, %15.3'ünün ise düzenli bir geliri yoktur. Çalışmaya katılan kadınların %51.9'u ev hanımıdır. Kadınların %76'sı kendi evinde oturmaktadır. Kadınların %62.3'ü adet görmemektedir. Bunların %83.3'ü doğal menopozdur. Çalışma grubunda en sık saptanan menopozal yakınmalar sırasıyla ateş basması, idrar yakınması varlığıdır. Kadınların %70'i hafif şişman ve şişman grubunda, %17.5'i halen sigara içmekte, %33'ü fiziksel aktivite yapmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Çalışma grubunda sağlığa ilişkin özelliklerin dağılımı

Özellik	Sayı	%
Menopozal özellikler (n=183)*		
Ateş basması	87	47.5
İdrar yakınması	72	39.3
Gece terlemesi	67	36.6
Vajinal kuruluk	39	21.3
Sık idrara çıkma	37	20.2

İdrar kaçıma	19	10.4
İdrar yolu enfeksiyonu	13	7.3
BKI		
Düşük ağırlıklı	1	0.5
Normal ağırlıklı	53	29.0
Hafif şişman	64	35.0
Şişman	65	35.5
Sigara kullanma durumu (n=183)		
Hiç içmemiş	126	68.8
Halen içiyor	32	17.5
Bırakmış	25	13.7
Düzenli egzersiz yapma durumu (n=183)		
Evet	60	32.8
Hayır	123	67.2

*Birden fazla yakınma bir arada alınmıştır.

Çalışmaya katılan kadınların %42.6'sında en az bir kronik hastalık, bunların %21.8'inde birden fazla kronik hastalık vardı. Kadınların %44.8'i düzenli ilaç kullanmaktaydı.

Çalışma grubunun yaşam kalitesi ölçeğinden elde edilen bedensel, ruhsal, sosyal ve çevre alan puan ortalamaları Tablo 3'da sunulmuştur.

Tablo 3. Çalışma grubunun yaşam kalitesi alan puan ortalamaları

Alanlar	Yaşam Kalitesi Puanı			
	Ortalama	S*	Minimum(%)	Maksimum(%)
Bedensel alan	14.57	2.75	8	20
Ruhsal alan	13.93	2.40	6.7	19.3
Sosyal alan	13.43	3.08	4	20
Çevresel alan	13.64	2.47	5.5	19.5

*S: Standart sapma

Yaşam kalitesi bedensel alan puan ortalamaları kronik hastalık varlığında ($p=0.017$), birden fazla kronik hastalık varlığında ($p=0.009$), düzenli ilaç kullanımında ($p=0.000$), gece terlemesi, vajinal kuruluk şikayeti olanlarda ($p=0.032$, $p=0.000$), herhangi bir idrar yakınması olanlarda ($p=0.000$) anlamlı olarak düşük çıkmıştır.

Yaşam kalitesi ruhsal alan puan ortalamaları “İlkokul ve altı” öğrenim grubunda ($p=0.002$), düzenli ilaç kullananlarda ($p=0.001$), ateş basması ($p=0.038$), gece terlemesi ($p=0.039$), vajinal kuruluk ($p=0.016$), herhangi bir idrar yakınması ($p=0.002$) şikayeti olanlarda anlamlı olarak düşüktür.

Yaşam kalitesi sosyal alan puan ortalamaları “İlkokul ve altı” öğrenim grubunda ($p=0.002$), düzenli ilaç kullananlarda ($p=0.002$), vajinal kuruluk şikayeti olanlarda ($p=0.006$), herhangi bir idrar yakınması olanlarda ($p=0.001$), anlamlı olarak düşüktür.

Yaşam kalitesi çevre alan puan ortalamaları düzenli ilaç kullananlarda ($p=0.014$), gece terlemesi şikayeti olanlarda ($p=0.016$), vajinal kuruluk şikayeti olanlarda ($p=0.002$), ve herhangi bir idrar yakınması olanlarda ($p=0.006$) anlamlı olarak düşüktür.

Çalışma grubunda yaşam kalitesi sosyal alan puan ortalamaları 45-49 yaş grubunda ($p=0.004$), evli olanlarda ($p=0.002$) ve sosyal güvence varlığında ($p=0.016$) anlamlı olarak yüksek çıkmıştır. Yaşam kalitesi bedensel alan puan ortalamaları 45-49 yaş grubunda ($p=0.001$), düzenli geliri olanlarda ($p=0.039$) ve düzenli egzersiz yapanlarda ($p=0.004$) anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Yaşam kalitesi ruhsal alan puan ortalamaları sosyal güvence varlığında ($p=0.025$), düzenli geliri olanlarda ($p=0.024$) ve düzenli egzersiz yapanlarda ($p=0.043$) anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Yaşam kalitesi çevre alan puan ortalamaları sosyal güvence varlığında ($p=0.042$) ve düzenli geliri olanlarda ($p=0.006$) anlamlı olarak yüksek bulunmuştur.

Çalışma grubunun beden kütle indeksi ve sigara kullanma durumu yaşam kalitesi alan puan ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır.

Yaş grupları, kronik hastalık sayısı, düzenli ilaç kullanımı, düzenli gelir, gece terlemesi, vajinal kuruluk ve idrar yakınması değişkenleri yaşam kalitesi bedensel alan puanı varyansının %26'sını açıklamaktadır. Yaşam kalitesi bedensel alan puanını öngörmeye anlamlı olan değişkenler; kronik hastalık sayısı (beta: -0.25, $p=0.021$) ve vajinal kuruluk yakınması (beta: -0.28, $p=0.015$) olarak bulunmuştur.

Yaş grupları, öğrenim grupları, düzenli ilaç kullanımı, medeni durum, sosyal güvence, vajinal kuruluk ve idrar yakınması değişkenleri yaşam kalitesi sosyal alan puanı varyansının %19'unu açıklamaktadır. Yaşam kalitesi sosyal alan puanını öngörmeye medeni durum değişkeni anlamlıdır (beta: -0.17, $p=0.024$).

Öğrenim grupları, düzenli ilaç kullanımı, sosyal güvence, ateş basması, gece terlemesi, vajinal kuruluk ve idrar yakınması değişkenleri yaşam kalitesi ruhsal alan puanı varyansının %14'ünü açıklamaktadır.

Düzenli ilaç kullanımı, gece terlemesi, vajinal kuruluk, idrar yakınması ve düzenli gelir değişkenleri yaşam kalitesi çevre alan puanı varyansının %13'ünü açıklamaktadır. Yaşam kalitesi çevre alan puanını öngörmeye “düzenli gelir varlığı” değişkeni anlamlıdır (beta: 0.20, $p=0.005$).

Tablo 4. Yaşam kalitesi bedensel alan puanını etkileyen değişkenlerle oluşturulan çoklu regresyon modeli çözümlemesi

Bağımsız değişkenler	Regresyon katsayısı (b)	Standartlaştırılmış regresyon katsayısı (Beta)	p (Beta)	%95 Güven Aralığı (b)	%95 Güven Aralığı (b)
Yaş	-0.06	-0.10	0.633	-0.18	0.07
Kronik Hastalık Sayısı	-1.60	-0.25	0.021	-2.96	-0.18
Yaş	0.08	-0.12	0.021	-2.96	0.25
Düzenli ilaç kullanımı	-1.51	-0.21	0.077	-3.20	-0.17
Öğrenim grupları	0.43	0.10	0.167	-0.18	1.04
Düzenli gelir	1.26	0.16	0.128	-0.37	2.90
Düzenli ilaç kullanma	0.60	0.10	0.204	-1.52	0.33
Geciktirmesi	0.36	0.07	0.576	-0.88	1.61
Vajinal kuruluk	-1.76	-0.28	0.015	-3.17	-0.35
Medeni durumu	0.84	-0.17	0.015	-3.17	-0.11
İdrar Yakınması	0.04	0.01	0.951	-1.14	1.22
Sosyal güvence	1.09	0.11	0.125	-0.31	2.48
Multiple R=.51	Multiplr R ² =.26	Durbin-Watson=1.986 (p=0.003)			
Vajinal kuruluk	-0.78	-0.10	0.163	-1.88	0.32
İdrar yakınması	-0.71	-0.11	0.135	-1.65	0.22
Multiple R=.43	Multiplr R ² =.19	Durbin-Watson=1.833 (p=0.000)			

Tablo 5: Yaşam kalitesi sosyal alan puanını etkileyen değişkenlerle oluşturulan çoklu regresyon modeli çözümlemesi

Tablo 6: Yaşam kalitesi ruhsal alan puanını etkileyen değişkenlerle oluşturulan çoklu regresyon modeli çözümlemesi

Bağımsız değişkenler	Regresyon katsayısı (b)	Standartlaştırılmış regresyon katsayısı (Beta)	p	%95 Güven Aralığı (b)	
Öğrenim grupları	0.44	0.13	0.075	-0.044	0.917
Düzenli ilaç kullanma	-0.73	-0.15	0.053	-1.466	0.008
Sosyal güvence	1.02	0.14	0.068	-0.077	2.118
Ateş basması	-0.02	0.00	0.961	-0.830	0.790
Gece terlemesi	-0.41	-0.08	0.332	-1.250	0.425
Vajinal kuruluk	-0.30	-0.05	0.511	-1.197	0.599
İdrar yakınması	-0.53	-0.11	0.164	-1.277	0.218
Multiple R=.38 Multiplr R ² =.14 Durbin-Watson=1.715 (p=0.000)					

Tablo 7: Yaşam kalitesi çevre alan puanını etkileyen değişkenlerle oluşturulan çoklu regresyon modeli çözümlemesi

Bağımsız değişkenler	Regresyon katsayısı (b)	Standartlaştırılmış regresyon katsayısı (Beta)	p	%95 Güven Aralığı	
Düzenli ilaç kullanımı	-0.46	-0.09	0.224	-1.201	0.283
Gece terlemesi	-0.62	-0.12	0.112	-1.376	0.145
Vajinal kuruluk	-0.84	-0.14	0.072	-1.745	0.075
İdrar yakınması	-0.48	-0.10	0.215	-1.242	0.281
Düzenli gelir	1.37	0.20	0.005	0.408	2.327
Multiple R=.36 Multiplr R ² =.13 Durbin-Watson=1.665 (p=0.000)					

TARTIŞMA

Bu çalışmada araştırma grubu DSÖ orta yaş tanımına uygun olarak seçilmiştir. Orta yaş kadınların sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik durumları, sağlık durumu, yaşam alışkanlıkları, sağlık davranışları, menopoza yakınma sıklığı tanımlanmış; bu özelliklerin yaşam kalitesine etkisi araştırılmıştır.

Çalışma grubunda ortalama yaş 50.7 ± 4.7 'dir. Kadınların %83.6'sının evli olduğu, %49.2'sinin "ilkokul ve altı" öğrenim grubunda yer aldığı saptanmıştır. Kadınların %51.9'u ev hanımıdır, %11.5'inin herhangi bir sosyal güvencesi, %15.3'ünün ise düzenli bir geliri yoktur.

Çalışmaya katılan kadınların %62.3'ü menopozdadır ve bunların %83.3'ü kendiliğinden menopoza girmiştir. Çalışma grubunda menopoza dönem yakınmaları sorgulandığında; kadınların %47.5'i ateş basması yakınması, %36.6'sı gece terlemesi yakınması, %21.3'ü vajinal kuruluk yakınması olduğunu belirtmiştir. Bu oranlar adet görmeyen kadınlarda daha yüksek bulunmuştur (ateş basması; %62.3, gece terlemesi; %43, vajinal kuruluk; %31.6 ve idrar yakınması; %45.6).

Bu çalışmada halen sigara kullananların oranı %17.5, düzenli egzersiz yapanların oranı ise %32.8'dir. Boy ve kilo saptanırken kişinin bildirimi esas alınmış, ölçüm yapılmamıştır. BMI bu veriden hesaplanmıştır. Çalışma grubunun %70.5'inin hafif şişman veya şişman olduğu gözlenmiştir.

Yaşam kalitesi alan puan ortalamaları bedensel alan için 14.57 ± 2.75 , ruhsal alan için 13.93 ± 2.40 , sosyal alan için 13.43 ± 3.08 ve çevresel alan için 13.64 ± 2.47 bulunmuştur. Benzer yaş gruplarında yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında çalışma grubunun yaşam kalitesi puanları yüksektir (Yurdakul vd., 2007; Er vd., 2008; Başaran vd., 2006). Yaşam kalitesi ölçeğinin araştırmacı tarafından yüz yüze görüşmeyle doldurulmuş olmasının, çalışma grubunun sosyo-ekonomik durumunun ve eğitim düzeyinin yüksek olmasının daha olumlu sonuçlar verilmiş olmasına neden olduğu düşünülmektedir. Çalışma grubunun adet durumuna göre yaşam kalitesi alan puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır. Yapılan çalışmalarda yaşam kalitesinin yaştan ve diğer sosyo-demografik değişkenlerden bağımsız olarak postmenopozal dönemde anlamlı olarak düşük olduğu bulunmuştur (Laferrere vd., 2002; Blumel vd., 2000).

Yaşam kalitesi bedensel ve sosyal alan puan ortalamalarının 45-49 yaş grubunda daha yüksek olduğu saptanmıştır. "İlkokul ve altı" öğrenim grubunun yaşam kalitesi ruhsal ve sosyal alan puan ortalamaları anlamlı olarak düşük bulunmuştur. Türkiye'de gerçekleştirilen ve kadınların menopoza sonrası yaşam kalitesinin incelendiği bir araştırmada da benzer şekilde yaş ve eğitim düzeyi ile yaşam kalitesi arasında anlamlı ilişki gösterilmiştir (Ertem, 2010).

Çalışma grubunun yaşam alışkanlıklarından sigara kullanma ve sağlık davranışlarından BKİ yaşam kalitesi alan puan ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Düzenli egzersiz yapma ile yaşam kalitesi bedensel ve ruhsal alan puan ortalamaları anlamlı yüksek bulunmuştur. Daley ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada şişman kadınlarda vazomotor semptom sıklığı yüksek, yaşam kalitesi skorları ise düşük bulunmuştur (Daley vd., 2007). Aynı çalışmada düzenli egzersiz yapan kadınlarda sağlığa bağlı yaşam kalitesi daha iyidir. Yankura ve arkadaşlarının 2008 yılında ABD'de 52-62 yaş grubu kadınlarda gerçekleştirdiği çalışmada 18 aylık programla kilo verdirildiğinde yaşam kalitesi skalalarında küçük ve orta derecede yükselme gözlenmiştir (Yankura vd., 2008). Randomize kontrollü bir çalışmada 45-75 yaş arası postmenopozal kadınlarda egzersiz yapmanın fiziksel ve mental yaşam kalitesini iyileştirdiği gösterilmiştir (Martin vd., 2009).

Bu çalışmada kronik hastalık varlığında yaşam kalitesi bedensel alan puan ortalaması anlamlı olarak düşük çıkmıştır. Düzenli ilaç kullananların yaşam kalitesi tüm alan puan ortalamaları anlamlı

olarak düşük çıkmıştır. Kharbouch ve arkadaşlarının 45-59 yaş döneminde doğal menopoza girmiş kadınlarda gerçekleştirdiği çalışmada kronik hastalık varlığının yaşam kalitesini olumsuz etkilediği gösterilmiştir (Kharbouch ve Şahin, 2007). Sprangers ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada daha yaşlı, kadın, düşük öğrenim düzeyi olan, yalnız yaşayan, en az bir kronik hastalığı olanların daha düşük yaşam kalitesi değerlerinin olduğu bulunmuştur (Sprangers vd., 2000).

Çalışma grubunda menopozal şikayetlerden ateş basması olanların yaşam kalitesi ruhsal alan puan ortalaması; gece terlemesi şikayeti olanların yaşam kalitesi bedensel, ruhsal ve çevre alan puan ortalamaları, vajinal kuruluk ve herhangi bir idrar yakınması olanların yaşam kalitesi tüm alan puan ortalamaları, anlamlı olarak düşük bulunmuştur. Yapılan bir çalışmada idrar yakınmalarından idrar kaçırma yakınmasının yaşam kalitesi üzerine olumsuz etkisi gösterilmiştir (Howard ve Steggall, 2010). Blumel ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada 45-59 yaş grubu kadınlarda vazomotor semptomların yaşam kalitesini anlamlı olarak düşürdüğü, menopozun yaştan bağımsız olarak yaşam kalitesini düşürdüğü bulunmuştur (Blumel vd., 2000).

Yaşam kalitesi bedensel alanını ikili çözümlemelerde anlamlı olarak etkileyen değişkenler çoklu regresyon çözümlemesinde modele konduğunda “kronik hastalık sayısı” ve “vajinal kuruluk” değişkenleri anlamlı bulunmuştur. Kronik hastalık sayısı arttıkça bedensel iyilik hali bozulmaktadır. Vajinal kuruluk varlığı ağırlı cinsel ilişkiye neden olmakta ve bedensel iyilik halini bozmaktadır. Avis ve arkadaşları benzer yaş grubunda yaptıkları çalışmada vajinal kuruluk, vazomotor semptomlar, idrar yollarıyla ilgili yakınmaların yaşam kalitesi bedensel alanını olumsuz yönde anlamlı olarak etkilediğini göstermiştir (Avis ve Mckinlay, 1995).

İkili çözümlemelerde yaşam kalitesi ruhsal alan puanını anlamlı olarak düşüren öğrenim grupları, düzenli ilaç kullanımı, sosyal güvence, ateş basması, gece terlemesi, vajinal kuruluk ve idrar yakınması değişkenleri çoklu regresyon çözümlemesinde anlamlı bulunmamıştır.

Yaşam kalitesi sosyal alan puanını ikili çözümlemelerde anlamlı olarak etkileyen değişkenler çoklu regresyon çözümlemesine konduğunda medeni durum değişkeni anlamlı bulunmuştur (beta: -0.18). Evli kadınların sosyal destek ve cinsel yaşam yönünden bekarlara göre daha iyi durumda olduğu söylenebilir. Ehsanpour ve arkadaşlarının postmenopozal kadınlarda yaptığı çalışmada medeni durumun yaşam kalitesi ruhsal alanına olumlu yönde anlamlı etkisi bulunurken sosyal alana etkisi bulunmamıştır (Ehsanpour vd., 2007).

Yaşam kalitesi çevre alan puanını ikili çözümlemelerde anlamlı olarak etkileyen değişkenler çoklu regresyon çözümlemesine konduğunda “düzenli gelir varlığı” değişkeni anlamlı bulunmuştur (beta: 0.20). Düzenli gelirin yaşanılan ortamın koşullarını, hizmetlere ulaşımı etkilediği düşünülmektedir. Nehir ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada gelir durumunun düşük olmasının yaşam kalitesi alanlarından sosyal ve çevre alan puanlarını anlamlı olarak düşürdüğü gösterilmiştir (Nehir, 2009). Baydur ve arkadaşlarının çalışmasında gelir getiren bir işte çalışmama, sağlık güvencesinin olmaması yaşam kalitesi çevre alan puanını anlamlı olarak olumsuz yönde etkilediği gösterilmiştir (Baydur vd., 2006).

Orta yaş döneminde kadınlarda kronik hastalık varlığı yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemekte ve kronik hastalık sayısı arttıkça bedensel iyilik hali bozulmaktadır. Menopozal yakınmaların varlığı yaşam kalitesini düşürmektedir. Düzenli gelir varlığı ise yaşam kalitesi çevre alanını olumlu etkilemektedir.

KAYNAKÇA

National Institutes of Health State of the Science Conference Statement: Management of Menopause Related Symptoms, (2005)

Mishra, G., Kuh, D. (2006). Perceived change in quality of life during the menopause. *Social Sci Med*, 62: 93-102

Tokuç, B., Kaplan, P.B., Balık, G.Ö., Gül, H. (2006). Trakya Üniversitesi Hastanesi menopoz polikliniğine başvuran kadınlarda yaşam kalitesi. *TJOD*, 3: 281-287

Yurdakul, M., Eker, A., Kaya, D. (2007). Menopozal dönemdeki kadınların yaşam kalitesinin değerlendirilmesi. *F Ü Sağ il Derg*, 21: 187-193

Eser, E., Fidaner, H., Fidaner, C., Elbi, H. vd. (1999). WHOQOL-Bref'in psikometrik özellikleri. *3P Dergisi*, 7: 23-40

Yalçın Eser, S., Fidaner, H., Fidaner, C. (1999). Yaşam kalitesinin ölçülmesi: WHOQOL-Bref, *3P Dergisi*, 7 : 5-13

Eser, E., Yalçın Eser, S., Fidaner, C., Elbi, H. vd. (1999). Türkler için sağlık ve sosyal bilim araştırmalarında kullanılan likert tipi yanıt ölçekleri: WHOQOL Türkçe versiyonu yanıt skalaları sonuçları. *3P Dergisi*, 40-47

WHO, "Global Database on Body Mass Index",

http://apps.who.int/bmi/index.jsp?introPage=intro_3.html

Er, S., Şen, S., Taşpınar, A., Şirin, A. (2008). Lisansüstü eğitime devam eden evli kadınların üreme sağlığı sorunları ve etkileyen faktörler. *TAF Prev Med Bull*, 7: 231-236

Başaran, S., Güzel, R., Coşkun, İ., Uysal, F.G. (2006). Postmenopozal ve senil osteoporozlu kadınlarda yaşam kalitesinin ve belirleyicilerinin değerlendirilmesi, *Türk Fiz Tıp Rehab Derg*, 52: 31-36

Laferrere, B., Zhu, S.K., Clarkson, J.R., Yoshioka, M.R.M. vd. (2002). Race, menopause, health-related quality of life, and psychological well-being in obese women. *Obesity Research*, 10: 1270-1275

Blumel, J.E., Castelo-Branco, C., Binfa, L., Gramegna, G. vd. (2000). Quality of life after the menopause: a population study. *Maturitas*, 34:17-23

Ertem, G. (2010). Kadınların menopoz sonrası yaşam kalitelerinin incelenmesi. *Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7: 469-483

Daley, A., MacArthur, C., Stokes-Lampard, H., McManus, R. vd. (2007). Exercise participation, body mass index, and health-related quality of life in women of menopausal age. *British Journal of General Practice*, 130-135

Yankura, D.J., Conroy, M.B., Hess, R., Pettee, K.K. vd. (2008). Weight regain and health-related quality of life in post menopausal women. *Obesity*, 16: 2259-2265

Martin, C.K., Church, T.S., Thompson, A.M., Earnest, C.P. vd. (2009). Exercise dose and quality of life: results of a randomized controlled trial. *Arch Intern Med*, 169: 269-278

Kharbouch, S.B., Şahin, N.H. (2007). Menopozal dönemlerdeki yaşam kalitesinin belirlenmesi. *15: 82-90*

Sprangers, M.A.G., Regt, E.B., Andries, F., Agt, H.M.E.vd. (2000). Which chronic conditions are associated with better or poorer quality of life. *Journal of Clinical Epidemiology*, 53: 895-907

Howard, F., Steggall, M. (2010). Urinary incontinence in women: quality of life and help-seeking. *British Journal of Nursing*, 19: 742-749

AVIS, N.E., Mckinlay, S.M. (1995). The Massachusetts Women's Health Study: An epidemiologic investigation of the menopause. *JAMWA*, 50: 45-50

Ehsanpour, S., Eivazi, M., Emami, S.D. (2007). Quality of life after the menopause and its relation with marital status. *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research*, 12: 130-135

Nehir, S., Çoban, A., Demirci, H., Özbaşaran, F. vd.(2009). Menopozal belirtilerin ve evlilik uyumunun yaşam kalitesi üzerine etkisi. *Cumhuriyet Tıp Dergisi* , 31: 15-21

Baydur, H. Saatlı, G. Eser, E. (2006) “DSÖ yaşam kalitesi ölçeği (WHOQOL) çevre alanı bir sosyoekonomik gösterge olarak kullanılabilir mi.” Yüzüncü Yıl Üniversitesi 10. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi, Van

Çamdibi Bölgesindeki 45-59 Yaş Grubu Kadınlarda Sağlık Durumu ve Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi Çalışması Tanımlayıcı Bilgiler Anket Formu

Bu çalışma İzmir Çamdibi semtinde yaşayan 45-59 yaş grubu kadınlarda sağlık durumu ve yaşam kalitesini değerlendirip buna etki eden faktörlerin belirlenmesini amaçlamaktadır.

EKLER

Anket Sıra No:

Ek.1

Boy:

Kilo:

1. Doğum tarihi.....
2. Medeni durumunuz
 - 1.Bekar (Hiç evlenmemiş)
 - 2.Evli
 - 3.Boşanmış
 - 4.Dul
3. Öğrenim durumunuz
 - 1.Okur yazar değil
 - 2.Okur yazar
 - 3.İlkokul
 - 4.Ortaokul
 - 5.Lise
 - 6.Yüksekokul
 - 7.Üniversite
4. Eşinizin öğrenim durumunu
 - 1.Okur yazar değil
 - 2.Okur yazar
 - 3.İlkokul
 - 4.Ortaokul
 - 5.Lise
 - 6.Yüksekokul
 - 7.Üniversite
5. Mesleğiniz.....
6. Sosyal güvenceniz
 1. Yok
 2. Var(.....)
7. Düzenli geliriniz var mı?
 1. Yok
 2. Var(.....)
8. Eşinizin mesleği
9. Çalışma durumunuz
 1. Hiç çalışmamış
 - 2.Emekli
 - 3.Halen çalışıyor
 - 4.Diğer.....
10. Evde kimlerle yaşıyorsunuz
 1. Yalnız
 2. Eşim ve/veya çocuklarla
 3. Diğer.....
11. Oturduğunuz ev kendinize mi ait?
 1. Evet
 2. Hayır
12. Ülkenizdeki başka insanlarla karşılaştırdığınızda geçim durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?
 1. Ortalamanın bir hayli üzerinde
 2. Ortalamanın biraz üzerinde
 3. Ortalama
 4. Ortalamanın biraz altında
 5. Ortalamanın bir hayli altında
13. İlk adet yaşı.....
14. İlk evlenme yaşı.....
15. İlk gebelik yaşı ve sonlanma şekli.....
16. Tamamlanmış gebelik sayısı.....
17. Son gebelik yaşı.....
18. Adet durumunuz
 1. Halen düzenli adet görüyorum; Son adet tarihiniz.....
 2. Adetlerim düzensiz; Son adet tarihiniz.....
 3. Adet görmüyorum
19. Adetten kesilme şekli
 - 1.Kendiliğinden
 - 2.Ameliyat sonrası(.....)
 - 3.İlaç tedavisi sonrası
20. Annenizin (annesi yoksa kız kardeşi) menopoza girme yaşı.....
21. HRT/OK kullanımı
 1. Yok
 2. Var ; HRT(.....yıl) OK(.....yıl)
22. Sigara kullanımı
 - 1.Hiç içmemiş
 - 2.Halen içiyor
 - 3.İçiyormuş ancak bırakmış

23. En az 20 dakika süren düzenli eksersiz yapıyor musunuz?
1. Hayır
2. Evet (haftadakez)
24. Doktor tarafından tanı konmuş kronik bir hastalığınız var mı?
1. Yok
2. Var (belirtiniz.....)
25. Engellilik durumunuz var mı?
1. Yok
2. Var (belirtiniz.....)
26. Düzenli olarak kullandığınız ilaç var mı?
1. Yok
2. Var
1. Kemik erimesi için ilaç kullanımı
2. Kalp hastalığı nedeniyle ilaç kullanımı
3. Diğer.....
27. Ateş basması şikayetiniz var mı?
1. Yok
2. Var(.....)
28. Gece terlemesi şikayetiniz var mı?
1. Yok
2. Var(sıklığını yazınız.....)
29. Vaginal kuruluk şikayetiniz var mı?
1. Yok
2. Var(.....)
30. İdrar yollarıyla ilgili şikayetiniz var mı?
1. Yok
2. Var
1. İYE
2. İdrar kaçırma
3. Sık idrara çıkma
4. Diğer.....
5. Diğer.....
31. Mamografi çektirdiniz mi?
1. Hayır
2. Evet(.....)
32. Vaginal smear aldirdınız mı?
1. Hayır
2. Evet(.....)

Verdiğiniz Bilgi İçin Teşekkür Ederim

WHOQOL-BREF **Anket Sıra No:**
DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ YAŞAM KALİTESİ KISA FORMU
Yönerge

Bu anket sizin yaşamınızın kalitesi, sağlığınız ve yaşamınızın öteki yönleri hakkında neler düşündüğünüzü sorgulamaktadır. Lütfen bütün soruları cevaplayınız. Eğer bir soruya hangi cevabı vereceğinizden emin olamazsanız, lütfen size en uygun görünen cevabı seçiniz. Genellikle ilk verdiğiniz cevap en uygunu olacaktır.

Lütfen kurallarınızı, beklentilerinizi, hoşunuza giden ve sizin için önemli olan şeyleri sürekli olarak göz önüne alınız. Yaşamınızın **son iki haftasını** dikkate almanızı istiyoruz.

1. Yaşam kalitenizi nasıl buluyorsunuz?

- ☐ Çok kötü ☐ Biraz kötü ☐ Ne iyi, ne kötü ☐ Oldukça iyi ☐ Çok iyi

2. Sağlığınızdan ne kadar hoşnutsunuz?

- ☐ Hiç hoşnut değil ☐ Çok az hoşnut ☐ Ne hoşnut, nede değil ☐ Epeyce hoşnut ☐ Çok hoşnut

Aşağıdaki sorular son iki hafta içinde kimi şeyleri ne kadar yaşadığınızı soruşturmaktadır.

3. Ağrılarınızın yapmanız gerekenleri ne kadar engellediğini düşünüyorsunuz?

- ☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Orta derecede ☐ Çokça ☐ Aşırı derecede

4. Günlük uğraşlarınızı yürütebilmek için herhangi bir tıbbi tedaviye ne kadar ihtiyaç duyuyorsunuz?

- ☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Orta derecede ☐ Çokça ☐ Aşırı derecede

5. Yaşamaktan ne kadar keyif alırsınız?

- ☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Orta derecede ☐ Çokça ☐ Aşırı derecede

6. Yaşamınızı ne ölçüde anlamlı buluyorsunuz?

- ☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Orta derecede ☐ Çokça ☐ Aşırı derecede

7. Dikkatinizi toplamada ne kadar başarılısınız?

- ☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Orta derecede ☐ Çokça ☐ Son derecede

8. Günlük yaşamınızda kendinizi ne kadar güvende hissediyorsunuz?

- ☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Orta derecede ☐ Çokça ☐ Son derecede

9. Fiziksel çevreniz ne ölçüde sağlıklıdır?

- ☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Orta derecede ☐ Çokça ☐ Son derecede

Aşağıdaki sorular son iki haftada kimi şeyleri ne ölçüde tam olarak yaşadığınızı ya da yapabildiğinizi soruşturmaktadır.

10. Günlük yaşamı sürdürmek için yeterli gücünüz kuvvetiniz var mı?

- ☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Orta derecede ☐ Çokça ☐ Tamamen

11. Bedensel görünüşünüzü kabullenir misiniz?

- ☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Orta derecede ☐ Çokça ☐ Tamamen

12. İhtiyaçlarınızı karşılamaya yeterli paranız var mı?

- ☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Orta derecede ☐ Çokça ☐ Tamamen

13. Günlük yaşamınızda size gerekli bilgi ve haberlere ne ölçüde ulaşabiliyorsunuz?

- ☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Orta derecede ☐ Çokça ☐ Tamamen

14. Boş zamanları değerlendirme uğraşları için ne ölçüde fırsatınız olur?

- ☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Orta derecede ☐ Çokça ☐ Tamamen

Aşağıdaki sorularda, son iki hafta boyunca yaşamınızın çeşitli yönlerini ne ölçüde iyi ya da doyurucu bulduğunuzu belirtmeniz istenmektedir.

15. Bedensel hareketlilik (etrafta dolaşabilme, bir yerlere gidebilme) beceriniz nasıldır?

- ☐ Çok kötü ☐ Biraz kötü ☐ Ne iyi, ne kötü ☐ Oldukça iyi ☐ Çok iyi

16. Uykunuzdan ne kadar hoşnutsunuz?

☐ Hiç hoşnut değil ☐ Çok az hoşnut ☐ Ne hoşnut, nede değil ☐ Epeyce hoşnut ☐ Çok hoşnut

17. Günlük uğraşlarınızı yürütebilme becerinizden ne kadar hoşnutsunuz?

☐ Hiç hoşnut değil ☐ Çok az hoşnut ☐ Ne hoşnut, nede değil ☐ Epeyce hoşnut ☐ Çok hoşnut

18. İş görme kapasitenizden ne kadar hoşnutsunuz?

☐ Hiç hoşnut değil ☐ Çok az hoşnut ☐ Ne hoşnut, nede değil ☐ Epeyce hoşnut ☐ Çok hoşnut

19. Kendinizden ne kadar hoşnutsunuz?

☐ Hiç hoşnut değil ☐ Çok az hoşnut ☐ Ne hoşnut, nede değil ☐ Epeyce hoşnut ☐ Çok hoşnut

20. Aileniz dışındaki kişilerle ilişkilerinizden ne kadar hoşnutsunuz?

☐ Hiç hoşnut değil ☐ Çok az hoşnut ☐ Ne hoşnut, nede değil ☐ Epeyce hoşnut ☐ Çok hoşnut

21. Cinsel yaşamınızdan ne kadar hoşnutsunuz?

☐ Hiç hoşnut değil ☐ Çok az hoşnut ☐ Ne hoşnut, nede değil ☐ Epeyce hoşnut ☐ Çok hoşnut

22. Arkadaşlarınızın desteğinden ne kadar hoşnutsunuz?

☐ Hiç hoşnut değil ☐ Çok az hoşnut ☐ Ne hoşnut, nede değil ☐ Epeyce hoşnut ☐ Çok hoşnut

23. Yaşadığınız evin koşullarından ne kadar hoşnutsunuz?

☐ Hiç hoşnut değil ☐ Çok az hoşnut ☐ Ne hoşnut, nede değil ☐ Epeyce hoşnut ☐ Çok hoşnut

24. Sağlık hizmetlerine ulaşma koşullarınızdan ne kadar hoşnutsunuz?

☐ Hiç hoşnut değil ☐ Çok az hoşnut ☐ Ne hoşnut, nede değil ☐ Epeyce hoşnut ☐ Çok hoşnut

25. Ulaşım olanaklarınızdan ne kadar hoşnutsunuz?

☐ Hiç hoşnut değil ☐ Çok az hoşnut ☐ Ne hoşnut, nede değil ☐ Epeyce hoşnut ☐ Çok hoşnut

Aşağıdaki soru son iki hafta içinde bazı şeyleri ne sıklıkta hissettiğiniz yada yaşadığınıza ilişkindir.

26. Ne sıklıkta hüznün, ümitsizlik, bunaltı, çökkünlük gibi olumsuz duygulara kapılırsınız?

☐ Hiçbir zaman ☐ Nadiren ☐ Ara sıra ☐ Çoğunlukla ☐ Her zaman

Aşağıdaki sorular son iki haftada kimi şeyleri ne ölçüde tam olarak yaşadığınızı ya da yapabildiğinizi soruşturmaktadır.

27. Yaşamınızda size yakın kişilerle (eş, iş arkadaşı, akraba) ilişkilerinizde baskı ve kontrole ilgili zorluklarınız ne ölçüdedir?

☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Orta derecede ☐ Çokça ☐ Aşırı derecede

İŞ DOYUMU ve YAŞAM DOYUMU İLİŞKİSİ: SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Yeliz MOHAN BURSALI*, Zübeyir BAĞCI*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, cinsiyet farklılığına göre iş doyumu ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için veriler devlet hastanesinde çalışan 189 sağlık personelinin toplanmıştır. Çalışmada Brayfield ve Rothe (1951) tarafından geliştirilen İş Doyumu Anketi ile Diener vd. (1985) tarafından geliştirilen Yaşam Doyumu Anketi kullanılmıştır. Analiz sonuçları cinsiyet değişkeni açısından sağlık personelinin yaşam doyumu puanlarının anlamlı bir biçimde farklılaştığını gösterirken, iş doyumu puanlarının önemli bir farklılık göstermediğini ortaya koymuştur. Aynı zamanda iş ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir biçimde farklılaştığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş doyumu, Yaşam Doyumu, Cinsiyet

THE RELATIONSHIP BETWEEN JOB SATISFACTION AND LIFE SATISFACTION: AN APPLICATION ON HEALTH EMPLOYEES

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the relationship between job satisfaction and life satisfaction according to gender differences. To accomplish claimed purpose, data were collected from 189 health personnel who work in public hospital. In this study Job Satisfaction Survey developed by Brayfield and Rothe (1951) and Life Satisfaction Survey developed by Diener and friends (1985) were used. The results of the analysis indicate that while life satisfaction mean scores of health personnel differed significantly in terms of gender variable, job satisfaction mean scores did not show any significant difference. It was also determined that the relationship between job and life satisfaction scores differed significantly in terms of gender variable.

Key Words: Job Satisfaction, Life Satisfaction, Gender

*Yard.Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü ybursali@pau.edu.tr, zbagci@pau.edu.tr

GİRİŞ

İnsanoğlu, doğduğu andan itibaren yaşamını devam ettirmek adına birçok mücadele vermekte ve bu mücadelelerde de başarılı olabilmek için sonsuz çaba sarf etmektedir. Bu mücadeleler, önceleri sadece yaşama tutunmak için içgüdüsel bir biçimde yapılırken, zaman içerisinde yaşama tutunmanın ötesinde iyi ve mutlu yaşamak için bilinçli, istemli ve nispeten planlı çabalara dönüşmektedir. Yaşamını iyi ve mutlu bir biçimde sürdürmek isteyen her birey büyüme ve toplumsallaşma sürecinin doğal bir sonucu olarak çalışmak ve belirli bir gelir elde etmek durumundadır. Bu anlamda birey açısından iş, bireyselliğin kazanılmasından itibaren yaşamın ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Bir işe sahip olan birey için, işe ve yaşama dair alanlar birbirlerini destekleyen ve birbirlerinden beslenen unsurlar olarak önem taşımaktadırlar. Bu noktadan hareketle denilebilir ki, iş ve yaşam, bir yap-boz gibi birbirinin içerisine geçerek ve birbirini tamamlayarak bir bütünü yaratmakta ve böylece işe ve yaşama ilişkin herşey önce birbirlerini daha sonra da insanı anlamlandırmaktadır.

Genel olarak insan açısından değerlendirildiğinde, insanı insan yapan ‘yaşam’ ve yaşam içerisinde yerini alan ‘iş’ kavramları, özelde her bir insan için farklı anlamları ve zenginlikleri barındırmaktadır. Buna göre yaşama, işe ve iş-yaşam birlikteliğine dair her konunun cinsiyetler açısından ele alındığında, farklı yaklaşımları ortaya çıkaracağını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Zira kadın ve erkek hem biyolojik hem de psikolojik özellikleri itibarıyla birbirlerinden farklıdırlar. Ancak burada önemli olan, farklılığın, sadece farklı biyolojik özelliklere sahip olmaktan değil; toplumsallaşma süreci içerisinde farklı bilgiler ve becerilerle donatılmış olmaktan kaynaklanmasıdır. Bu anlamda kadının ve erkeğin işe ve yaşama ilişkin, düşüncelerinin, değerlerinin, beklentilerinin ve belki de en önemlisi kendi gerçeklikleri ile onlara atfedilen gerçekliklerin de bu yönde şekilleneceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü bu gerçeklikler, kadını ve erkeği belirli rollere sokarak onlardan bunların dışına çıkmamalarını istemektedir. Bu yüzden uzun yıllar kadın sadece anne, eş ve ev hanımı olarak; erkek ise ekmek parası kazanan evin reisi olarak ele alınmış ve bu durum onların işe ve yaşama ilişkin düşüncelerini de bu yönde şekillendirmiştir.

Son dönemlerde yaşanan değişimler ve toplumsal dönüşümlerle birlikte bu düşüncelerde ve toplumsal yapıda çeşitli kırılmalar yaşanmıştır. Böylece sadece erkeğin çalıştığı ve evi geçindirme konumunda olduğu geleneksel aile yapısı da değişmeye başlamış ve yerini hem kadının hem de erkeğin çalıştığı çift kariyerli ailelere bırakmıştır. Bu anlamda kadının kendisine yüklenen ‘kadının yeri evidir’, ‘kadın sadece ev işleri ve çocuk bakımıyla ilgilenmelidir’ şeklindeki geleneksel dayatmalardan kurtularak çalışma hayatına atılması, aslında her iki cins ve nihayetinde toplumlar adına birçok kazanımı da beraberinde getirmiştir. Kadının da çalıştığı aileler ve toplumlar açısından değerlendirildiğinde, kadının işinde ve bir bütün olarak yaşamının her alanında kimlik ve cinsiyet bilinciyle hareket ederek, kadın olmak adına daha anlamlı kazanımlar elde ettiği yönünde bir görüş ortaya koyulabilir.

Gün geçtikçe modern zamanların bir getirisi olarak çalışma yaşamında erkeklerle birlikte daha fazla yer almaya başlayan kadın için artık, işini ve yaşamının her alanını dengeleme durumu ortaya çıkmıştır. Önceleri yalnızca ‘annelik ve ev hanımlığı’ rolleri ile iş yaşamının dışında kalan kadınlar açısından bir işte çalışma, bu işten tatmin olma gibi kavramlardan söz edilemezken, bugün kadınların hem işleri hem de yaşamlarının geneli birbirini etkileyen ve birbirinden beslenen önemli alanlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle modern zamanların çalışan, ekmeğini kazanan, kendi ayakları üzerinde duran kadınının işinden aldığı doyum ile genel olarak yaşamdan aldığı doyum arasında bir etkileşim var mıdır ve erkeklerle karşılaştırıldığında bu anlamda bir farklılık söz konusu mudur sorularına yanıt aranacaktır.

1. TEORİK ÇERÇEVE

Son yıllarda ekonomik, teknolojik ve sosyo-kültürel alanda yaşanan değişiklikler ve yenilikler toplumları dönüştürme açısından birçok gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerden biri, 20.yy'ın belki de en önemli ekonomik ve sosyal gelişmesi olarak nitelendirilebilecek kadın işgücünde meydana gelen artıştır (Bedük,2005:112). Zira bu artışla birlikte kadınların ve erkeklerin yer aldıkları davranış düzlemleri, oynadıkları roller, yaptıkları işler ve bir bütün olarak yaşamları bu yönde çarpıcı dönüşümler geçirmektedir. Bunun da ötesinde değişim ve dönüşümler zaman içerisinde şimdiye kadar yapılan işlerin ve bu işleri yapanların doğasını da değiştirmeye başlamıştır. Bu noktada cinsiyetler açısından bu dönüşümü Barnett ve Hyde (2001) tarafından ortaya koyulan genişlemeci (expansionist) teori ile açıklamak mümkün olabilecektir. Teoriye göre, cinsiyete ilişkin roller genişlemekte ve bu yönde kadınlar iş yaşamında, erkekler ise aile yaşamında daha aktif bir rol üstlenmektedirler.

Kadınların işgücüne katılımları dünya genelinde olduğu gibi, Türkiye'de de gün geçtikçe artmakta ve bu da toplumu oluşturan her iki cinse ait rol dağılımlarının değişmesine ve dönüşmesine yol açmaktadır. Bu anlamda çalışan kadının işine ve yaşamına ilişkin çeşitli beklentilerinin olması ve bu beklentileri karşılandığı ölçüde de doyum sağlaması söz konusu olabilecektir. Bu yönde aşağıda öncelikle iş doyumunu ve yaşam doyumunu kavramlarından kısaca bahsedilerek bu iki kavram arasındaki ilişkiden söz edilecektir.

1.1 İş Doyumu

Çalışma yaşamında yer alan bireyler açısından en önemli unsurlardan biri işlerinden doyum sağlayıp sağlayamadıkları konusudur. Zira işten alınan doyum, o işi yapan bireylere ilişkin birçok tutum ve davranış, yapılan işin niteliği, ortaya koyulan ürün ve hizmetler vb. birçok unsur üzerinde etkili olmaktadır. Bu doğrultuda çalışma yaşamına ilişkin birçok araştırmada da teyit edildiği gibi, iş doyumunu, insan davranışı açısından anahtar bir rolü üstlenmektedir (Cranny vd., 1992; Spears ve Parker, 2002; Sweeney vd.,2002). Bununla birlikte literatürde iş doyumunun yapısına ilişkin farklı kavramsallaştırmalardan dolayı, kapsayıcı ve nihai bir tanımını yapmanın mümkün olmadığı (Cass vd., 2003:80) belirtilmektedir.

Genel olarak iş doyumunu, bireyin işyerine yönelik beklentilerini ve işine yönelik tutumunu ifade etmektedir (Miner, 1992:116). Çalışanların yaptıkları işin nitelikleriyle işten beklentileri kesiştiği zaman iş doyumunu ortaya çıkarmakta ve genel anlamda çalışanların işlerinden hoşnut olma düzeylerini göstermektedir. Daha detaylı bir şekilde ele alındığında ise, “iş şartlarının (işin kendisi, yönetimin tutumu vb.) ya da işten elde edilen sonuçların (ücret, iş güvenliği vb.) kişisel bir değerlendirmesi olup; bireyin normlar, değerler, beklentiler sisteminden geçerek istenen iş ve iş koşullarına ilişkin algılamalarına karşı geliştirdiği içsel tepkiler” olarak ifade edilebilir (Çekmecelioglu, 2005:28). Bu tanım bireylerin algılamalarına dikkat çekmek açısından önem taşımaktadır. Zira her bireyin çeşitli konulara ilişkin algılamaları birbirinden farklıdır ve bu farklılıklar bireylerin tutumlarına da yansımaktadır. Bu durum, iş doyumunu da bir tutum olarak ele alındığında, algılamaları farklı olan bireylerin işten aldıkları doyumların da farklılaşacağını göstermektedir. Bu noktada herhangi bir birey kişisel, toplumsal ve çevresel birçok faktörün etkisiyle bir başka bireyin doyum sağladığı koşullarda daha az ya da daha çok doyum sağlayabilir ya da hiç doyum sağlamayabilir.

1.2 Yaşam Doyumu

Yaşam, bir insanın doğumuyla başlayıp ölümüne kadar geçirdiği ve bu süreçte dâhil olduğu her yeri ve her şeyi kapsayan ve anlamlandıran bir bütünü ifade etmektedir. İnsanı anlamlandıran ve insanı şekillendiren bu büyük ve derin kavram aynı zamanda insana göre de şekillenmektedir. Bu

anlamda yaşamdan alınan doyum, insana ilişkin birçok unsurdan hem etkilenmekte hem de bu unsurları etkilemektedir.

İnsana dair özellikle de içsel dünyasına dair her konuda olduğu gibi yaşam doyumunun tanımlanmasında da birçok farklı yaklaşım söz konusudur. Nasıl iş doyumu bireyin işine yönelik tutumunu ifade ediyorsa, yaşam doyumu da en genel tanımıyla bireyin yaşama karşı genel tutumunu yansıtmakta ve bireyin kendi yaşamına ilişkin hissettiği hoşnut olma düzeyini göstermektedir (Telman ve Ünsal, 2004:18).

Yaşam doyumu, “bireyin kendi belirlediği kritere göre yaşam kalitesinin genel bir değerlendirmesi” (Shin ve Johnson, 1978:478) olarak ifade edilebilir. Bir başka tanımlamaya göre ise, “kişinin, iş, boş zaman ve diğer iş dışı zaman olarak tanımlanan yaşama gösterdiği duygusal tepki” ifadesi kullanılmaktadır. Ancak bu tanıma karşı bir başka çalışmada yaşam doyumu duygusal bir tepkiden ziyade “zihinsel (bilişsel) ve yargısal bir süreç” (Diener vd.,1985:71) olarak ele alınmaktadır. Yine bu yönde bir başka tanıma göre yaşam doyumu, bireyin kendisine sunulan yaşam koşulları ve yaşadığı olaylardan edindiği tecrübelerinin etkileşimi sonucu oluşan amaçları ile elde ettikleri arasında algıladığı fark (Dündar, 1993:50) olarak belirtilebilir. Bu tanımlamalar, bireylerin yaşam doyumunu, sahip oldukları farklı nitelikler bağlamında farklı biçimde kavramalarına ve algılamalarına sebep olabilecektir biçiminde yorumlanabilir.

1.3 İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi

Bireyin yaşamında mutlu ve huzurlu olması, yaşamından doyum sağlaması onun dâhil olduğu tüm yaşam alanlarındaki beklentilerinin büyük bir kısmının karşılanmasına bağlı olarak değişecektir. Birey açısından bu yaşam alanlarının en önemlilerinden birisi de kuşkusuz iş yaşamıdır. Bu anlamda yaşam doyumunu iş doyumundan dolayısıyla iş yaşamından ayrı düşünmek mümkün değildir. Bir bütün olarak yaşamdan doyum sağlayabilmek için, yaşamı ekonomik ve psikolojik anlamda besleyen ve destekleyen iş yaşamı son derece önemli bir rol üstlenmektedir. Zira insanın belirli bir yaştan itibaren zamanının büyük bir kısmını işinde geçirdiği ve tüm yaşam döngüsü içinde bu sürenin 30-35 yıl gibi bir zaman dilimini kapsadığı düşünülürse, insanın yaşamdan doyum sağlayabilmesi için işinden de doyum sağlaması fiziksel, zihinsel ve ruhsal sağlığı açısından çok önemlidir.

Literatürde çalışmaların genellikle iş doyumu üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Bunlar içerisinden iş doyumu düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını inceleyen çalışmalarda birbirinden farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Örneğin bazı araştırmalarda kadınların erkeklerden daha fazla iş doyumuna sahip olduğu tespit edilirken (Bartol ve Wortman, 1975; Izgar, 2008; Oshagbemi, 2000; Saner ve Eyüpoğlu, 2012), bazı araştırmalarda bunun tam tersine erkeklerin kadınlardan daha fazla iş doyumuna sahip olduğu tespit edilmiştir (Weaver, 1974; Chiu, 1998; Eğinli, 2009). Diğer bazı araştırmalarda ise iş doyumu açısından kadın ve erkekler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Golembiewski, 1977; Weaver, 1978; Keser, 2005; Rast, S. ve Tourani, 2012;). Söz konusu bu araştırma sonuçları dikkate alındığında iş doyumunun cinsiyet açısından farklılık gösterebileceği düşünülerek aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H1: Çalışanların iş doyumu düzeylerinde cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık vardır.

Çalışmanın bir diğer boyutunu yaşam doyumu oluşturmaktadır. İlgili literatürde iş doyumunda olduğu gibi yaşam doyumunda da cinsiyet faktörü açısından bir farklılığın olup olmadığı yönünde birbiriyle çelişen araştırma bulgularına rastlanmaktadır. Örneğin Coverman (1989), rol çeşitliği, rol çatışması ve stres ile ilgili yaptığı çalışmada erkeklerin yaşamdan daha fazla doyum aldıklarını tespit etmiştir. Buna karşılık Keser (2005) tarafından otomotiv sektöründe çalışan kadın ve erkek işgörenlerin iş ve yaşam doyumları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında kadınların yaşam

doyumlarının erkeklere göre anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Yine benzer şekilde Ünal vd'nin (2001), hekimlerin tükenmişlik ve iş doyumunu düzeylerinin yaşam doyumunu düzeyleri ile ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında da kadınların yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda yaşam doyumunu açısından da cinsiyete göre bir farklılığın olabileceği düşünülerek aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H2: Çalışanların yaşam doyumunu düzeylerinde cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık vardır.

İş doyumunu ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkileri dikkate alan çalışmalar için de benzer bir durum söz konusudur. Yani iş doyumunu ve yaşam doyumunu açısından cinsiyete ilişkin farklılıkların olduğu yönünde bulgulara rastlanmaktadır. Örneğin Kavanagh ve Halpern'in (1977) iş ve yaşam doyumunu ilişkisinde iş düzeyi ve cinsiyet farklılıklarını konu alan çalışmalarında bu ilişkinin kadınlarda erkeklere oranla daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Buna karşılık London vd.'nin (1977) iş doyumunun iş dışı zaman ve yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında iş doyumunun yaşam doyumunu üzerindeki etkisi erkeklerde daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuçlardan yola çıkarak iş doyumunu ve yaşam doyumunu ilişkisinde cinsiyete bağlı bir farklılık söz konusu olabileceği varsayılarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H3: İş doyumunu ve yaşam doyumunu ilişkisinde cinsiyetler açısından anlamlı bir farklılık vardır.

2. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Çalışmanın amacını kadın ve erkek çalışanların iş doyumunu ve yaşam doyumunu algılamaları arasında bir farklılığın olup olmadığının test edilerek, iş doyumunu ve yaşam doyumunu ilişkisinin incelenmesi oluşturmaktadır.

Araştırma Denizli İli Devlet Hastanesi'nde çalışan tüm personel üzerinde gerçekleştirilmiştir. Denizli İl Sağlık Müdürlüğü'nden izin alınarak çoğaltılan toplam 750 adet anket soru formunun ilgili hastanenin görevlendirdiği kişilerce çalışanlarına dağıtılması sağlanmıştır. Soru formlarının 192 tanesi geri dönmüş olup geri dönüş oranı %25,6'dır. Bunlar içerisinde 189 tanesi değerlendirmeye uygun görülmüştür. Katılımcıların %66,7'si kadınlardan %33,3'ü ise erkeklerden oluşmaktadır. Bunların %79,9'u evli, %16,4'ü bekâr ve %3,7'si duldur. Kadınların yaş ortalaması 38.66 ve ortalama çalışma süreleri 17.65 yıl iken erkeklerin yaş ortalamaları 39.15 ve ortalama çalışma süreleri 14.30 yıldır. Eğitim durumları itibarıyla %48,7'si ön lisans mezunu iken %38,1'i lisans, %8,5'i sağlık meslek lisesi ve %4,8'i ise lisansüstü mezundur. Katılımcıların %64,6'sını hemşireler, %18'ini doktorlar, %9,5'ini memurlar ve %7,9'unu diğer sağlık personeli (ebe, laborant, tekniker vb.) oluşturmaktadır.

Araştırmada iş doyumunu Brayfield ve Rothe (1951) tarafından geliştirilen İş Doyumu Ölçeği kullanılarak ölçülmüştür. Ölçekte toplam 18 madde yer almaktadır ve her bir madde 1. Kesinlikle Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum şeklinde 5'li Likert ölçeği kullanılarak değerlendirilmiştir. Ölçeğe ilişkin Cronbach's Alpha değeri ,729 bulunmuştur.

Araştırmada kullanılan bir diğer ölçek ise Deiner ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen Yaşam Doyumu Ölçeği'dir (Life Satisfaction With Life Scala). Bu ölçek toplam 5 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan maddeler diğer ölçekte olduğu gibi 1.Kesinlikle Katılmıyorum'dan 5.Kesinlikle Katılıyorum'a doğru derecelendirilmiş 5'li Likert ölçeği kullanılarak değerlendirilmiştir. Ölçeğe ilişkin Cronbach's Alpha değeri ,746 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin analizinde SPSS 15.0 istatistiksel paket programı kullanılmış olup analizler kapsamında güvenilirlik analizi, betimsel istatistikler (frekans, yüzde, ortalama, standart sapma), bağımsız grup t testi, korelasyon analizi ve son olarak da regresyon analizlerinden yararlanılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmaya katılanların cinsiyet değişkenine göre iş doyumu ve yaşam doyumu puanlarının anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan ortalama, standart sapma ve t testi sonuçları tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: İş Doyumu ve Yaşam Doyumu Ölçek Puan Ortalamalarının Cinsiyete Göre T-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	t değeri	P
İş Doyumu	Kadın	126	52.000 0	6.393 7	-1,335	.184 (p>.05)
	Erkek	63	53.444 4	8.119 6		
Yaşam Doyumu	Kadın	126	14.261 9	3.635 7	-2,354	.020 (p<.05)
	Erkek	63	15.571 4	3.541 0		

Tablo 1 incelendiğinde Erkek katılımcıların gerek iş doyumu ($X=53.44$) gerekse yaşam doyumu puanlarının ($X=15.57$) kadın katılımcılardan yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre erkek çalışanların kadın çalışanlara göre daha fazla işlerinden ve yaşamlarından doyum aldıkları söylenebilir. Ancak iş doyumu ve yaşam doyumu ölçek puanları arasındaki bu farklılığın anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonuçlarına göre yaşam doyumu puanları arasındaki fark cinsiyet faktörü açısından anlamlı bulunurken ($t=-2.35$, $p<.05$); iş doyumu puanları arasındaki fark anlamlı bulunamamıştır ($t=-1.33$, $p>.05$). Dolayısıyla “çalışanların iş doyumu düzeylerinde cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık vardır” biçimindeki H1 hipotezi doğrulanmazken; “çalışanların yaşam doyumu düzeylerinde cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık vardır” şeklindeki H2 hipotezi doğrulanmış olmaktadır.

İş doyumu ve yaşam doyumu arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yapılan korelasyon analizine ilişkin sonuçlar tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: İş Doyumu ve Yaşam Doyumu Korelasyon Analizi Sonuçları

Cinsiyet		İş Doyumu	Yaşam Doyumu
Kadın	İş Doyumu	1	.303**
	Yaşam Doyumu	.303**	1
Erkek	İş Doyumu	1	.443**
	Yaşam Doyumu	.443**	1

**p<.01

Tablo 2 incelendiğinde iş doyumu ve yaşam doyumu arasında orta düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir (kadın çalışanlar için $r=.303$, $p<.01$; erkek çalışanlar için $r=.443$, $p<.01$).

Tablo 3: Yaşam Doyumunun Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Cinsiyet	Değişkenler	B	St.Hata	β	T	P
Kadın	Sabit	5,307	2,550		2,081	.039
	İş Doyumu	0,172	0,049	0,303	3,539	.001
	R=0,303	R ² =0,092				
	F=12,521	p=.001				
Erkek	Sabit	5,242	2,705		1,938	.057
	İş Doyumu	0,193	0,050	0,443	3,861	.000
	R=0,443	R ² =0,196				
	F=14,908	p=.000				

Tablo 3’te verilen analiz sonuçları incelendiğinde kadın çalışanların iş doyumlarının yaşam doyumlarını anlamlı bir biçimde yordadığı görülmektedir ($R=0,303$, $R^2=0,092$, $F=12,521$, $p<.01$). Yaşam doyumuna ilişkin toplam varyansın yaklaşık %10’u iş doyumuna tarafından açıklanmaktadır. Yine aynı tabloda erkek çalışanların yaşam doyumlarının da iş doyumları tarafından anlamlı bir biçimde yordandığı görülmektedir ($R=0,443$, $R^2=0,196$, $F=14,908$, $p<.01$). Erkek çalışanların iş doyumları yaşam doyumlarına ilişkin toplam varyansın yaklaşık %20’sini açıklamaktadır. Regresyon katsayıları dikkate alındığında iş doyumlarındaki bir birim artışın kadın çalışanların yaşam doyumlarında %17’lik bir artışa neden olmasına karşılık erkek çalışanların yaşam doyumlarında %19’luk bir artışa neden olduğu görülmektedir. Dolayısıyla “iş doyumuna ve yaşam doyumuna ilişkin cinsiyetler açısından anlamlı bir farklılık vardır” biçimindeki H3 hipotezi doğrulanmış olmaktadır.

5. SONUÇ

Bulgular değerlendirildiğinde literatürde var olan araştırma sonuçlarıyla kimi zaman paralellik gösteren kimi zaman da çelişen anlamlı sonuçların ortaya çıktığı ifade edilebilir. Buna göre ilk olarak erkeklerin ve kadınların hem iş doyumuna hem de yaşam doyumunu algılama düzeylerine bakıldığında, her iki cinse yönelik iş ve yaşam doyumunu algılama düzeylerinin farklılık gösterdiği ancak iş doyumuna açısından bu farklılığın anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda erkeklerin kadınlara göre yaşamdan daha fazla doyum aldıkları belirtilebilir. Bu sonuç literatürdeki kadınların yaşamdan daha fazla doyum sağladığı yönündeki birçok çalışmadan (Dikmen,1995; Keser, 2005; Özdevecioğlu, 2003; Ünal vd.,2001) farklılık göstermektedir. Bu durum çalışmanın yürütüldüğü sağlık sektöründe çalışan kadınların yoğun iş yükü ve çalışma saatleri ile diğer alanlara (ev-aile) ilişkin sorumlulukları da birleştğinde ve rol baskıları da arttığında genel olarak yaşamlarından erkeklere kıyasla daha az doyum sağladıkları biçiminde açıklanabilir. İş doyumuna açısından ise kadına ve erkeğe dair bir farklılığın olmadığı ifade edilebilir. Literatürde bu bulguya benzer bulgular (Clark, 1997; Keser,2005) eşlik etse de yine de birçok araştırma sonucu (Clark, 1996; Dikmen, 1995; Dolan ve Gosselin, 2003; Özdevecioğlu, 2003) kadınların işlerinden daha çok doyum aldığı yönündedir. Çalışmada elde edilen bulguya göre, iş doyumuna açısından cinsiyete göre anlamlı bir farklılığın çıkmaması kadınların da artık iş hayatında artan oranlarda yer alması, kadına ve erkeğe ilişkin yaşam biçimlerinin benzerlik göstermeye başlaması ve kadınların işe yönelik beklentilerinin artması gibi sebeplerle açıklanabilir. Önceleri daha düşük beklentilerle çalışan kadınların günümüzdeki değişimlerle birlikte daha yüksek

beklentilere sahip olmaları iş doyumu açısından erkeklerle benzer seviyelere gelmelerine etki edebilir. Zira bireyler beklentilerini yaşam tarzlarına göre yönlendirmektedirler.

Çalışmada iş doyumu ve yaşam doyumu arasında orta düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin varlığı kadınlar için $r=.303$, $p<.01$; erkekler için $r=.443$, $p<.01$ olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç Dolan ve Gosselin (2003; $r = .37$), Rice vd. (1980; $r=.31$) ve Tait vd.'nin (1989; $r=.44$) buldukları sonuçlarla benzerlik göstermekte ve bu da iş ve yaşam alanlarına dair konuların iç içe geçmişliğini burada da ortaya koymaktadır.

İş doyumunun yaşam doyumuna etkisine ilişkin sonuçlar incelendiğinde, erkeğin yaşam doyumunda iş doyumu daha belirleyici iken, kadın açısından iş doyumu yaşam doyumuna üzerinde daha az etkilidir. Bu durum kadının içinde bulunduğu davranış düzlemlerinin ve oynadığı rollerin geçmişe oranla fazlalığı (eş, anne, ev hanımı, ebeveyn, gelin, çalışan kadın, vb.) dikkate alındığında açıkça anlaşılabacaktır. Zira geçmişte sadece anne ve ev hanımı olarak düşünülen kadın için çalışma yaşamına atılmakla birlikte üstlendiği görevlerin ve rollerin artması onun yaşam koşullarını daha da ağırlaştırmaktadır. Bu sebeple birden çok şeyi düşünmek ve planlamak durumunda olan kadın açısından 'bir işte çalışıyor olmak' yaşam doyumuna üzerinde çok fazla etkili olamamaktadır. Kadının yaşamı birden çok alana bölündüğü için yaşamı içerisinde doyum sağladığı alanların sayısı da artmaktadır. Bu noktada işin dışında diğer sorumluluklar hala büyük oranda devam ettiği için yaşamında bu faktörlerin etkisi de devam etmektedir. Erkek açısından ise iş ve yaşama dair diğer alanlar daha belirgin bir biçimde ayrılmıştır ve erkek geçmişe kıyasla bazı rolleri ve sorumlulukları kadınla paylaşıp da geleneksel düşünme biçimini korumaktadır. Bu yüzden de yaşam doyumunda işi daha belirleyici ve işten alınan doyumun yaşam doyumuna etkisi bu oranda fazladır.

KAYNAKÇA

- Barnett, R. C. ve Hyde, J. S. 2001. Women, men, work, and family: an expansionist theory. *American Psychologist*, 56(10):781-796.
- Bozkurt, V., Aytaç, S., Bondy, J. ve Emirgil, F. 2011. Job satisfaction, role overload and gender in Turkey. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 44 (2):49-67.
- Brayfield, A., Wells, R. V. ve Strate, M. W. 1957. Interrelationships among measures of job satisfaction and general satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 41: 201-205.
- Clark, A.E. 1996. Job satisfaction in Britain. *British Journal of Industrial Relations*, 34(2):189-217
- Clark, A.E. 1997. Job satisfaction and gender: why are so women happy at work?. *Labour Economics*, 4(4):341-372.
- Cranny, C. J., Smith, P. C. ve Stone, E. F. 1992. *Job Satisfaction: How People Feel About Their Jobs and How it Affects Their Performance*. New York: Lexington.
- Çekmecelioğlu, H.G. 2005. Örgüt ikliminin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi : bir araştırma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2):
- Dikmen, A. 1995. İş doyumu ve yaşam doyumu ilişkisi', *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi*, 50(3-4):115-140.
- Dolan, S.L. ve Gosselin, E. 2003. Job satisfaction and life satisfaction: Analysis of a reciprocal model with social demographic moderators, *Journal of Economics literature classification*: D23, J20, J28.
- Dündar, S. 1993. Fakülte bilimsel atölyesinden: teorik çerçeve içinde yaşamdan duyulan tatmin kavramı. *Yönetim Dergisi*, 4(15):49-55.

- Eğimli, A.T., 2009. Çalışanlarda iş doyumu: kamu ve özel sektör çalışanlarının iş doyumuna yönelik bir araştırma. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(3):35-52.
- Turgut, E.M., 2010. İş doyumu ve yaşam doyumu ilişkisi ve İstanbul'daki devlet üniversite hastanelerinde çalışan ameliyat hastane hemşirelerine yönelik bir araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Izgar, H. 2008. Okul yöneticilerinde iş doyumu ve örgütsel bağlılık. Selçuk Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 25:317 -334
- Keser, A. 2005. İş doyumu ve yaşam doyumu ilişkisi: otomotiv sektöründe bir uygulama. Çalışma ve Toplum Dergisi, 4:77-95.
- Miner, J. B., 1992. Industrial/organizational psychology, McGraw Hill.
- Monica H. C., Oi L. S., E. Brian F. ve Cary L. C., 2003. A meta-analysis of the relationship between job satisfaction and employee health in Hong Kong, Stress and Health, 19(2): 79-95.
- Özdevecioğlu, M. 2003. İş tatmini ve yaşam tatmini arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. 11.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 22-24, Afyon.
- Öznur A. ve Erenler, E. 2008. İş tatmini ve yaşam tatmini ilişkisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2):203-216.
- Rice, R.W., Near, J. ve Hunt, R. 1980. The job satisfaction- life satisfaction relationship: a review of empirical research. Basic and Applied Social Psychology, 1(1):37-64.
- Schmitt, N. ve Pulakos, E.D. 1985. Predicting job satisfaction from life satisfaction: is there a general satisfaction factor?. International Journal of Psychology, 20:155-167.
- Sevimli, F. ve İşcan, Ö. F. 2005. bireysel ve iş ortamına ait etkenler açısından iş doyumu. Ege Akademik Bakış – Ekonomi, İşletme, Uluslar arası İlişkiler ve Siyaset Bilimleri Dergisi, 5:55-64.
- Shin, D. C. ve Johnson, D. M. 1978. Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life. Social Indicators Research, 5: 475-492.
- Spears, M. ve Parker, D. 2002. A probit analysis of the impact of training on performance appraisal satisfaction. American Business Review, 9(37), 12-16.
- Sweeney, A., Hohenshil, T. ve Fortune, J. 2002. Job satisfaction among employee assistance professionals. Journal of Employment Counseling, 39(2), 50-60.
- Tait, M., Padgett, M.Y. ve Baldwin, T. 1989. Job and life satisfaction: a reevaluation of the strength of the relationship and gender effects as a function of the date of the study. Journal of Applied Psychology, 74(3):502-507.
- Telman, N. ve Ünsal, P. 2004. Çalışan memnuniyeti, İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Ünal, S., Karlıdağ, R. ve Yoloğlu, S. 2001. Hekimlerde tükenmişlik ve iş doyumu düzeylerinin yaşam doyumu düzeyleri ile ilişkisi. Klinik Psikiyatri, 4:113-118.

12. OTURUM

MEDYADA KADIN

POPÜLER DERGİLERDE KADIN İMGESİNİN NESNELEŞTİRİLEREK DÖNÜŞÜMÜ: ERİL BAKIŞ ALTINDA EDİLGENLEŞTİRİLEN KADIN İMGELERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

Zuhal AKMEŞE*

ÖZET

Günümüzde insanlar görsellerin yoğun kuşatması altındadır. Kuşkusuz bunun temel nedenleri arasında teknolojinin baş döndüren hızdaki gelişimiyle, kitle iletişim araçları ve kişisel bilgisayarların gelişimi de bulunmaktadır. Gerek modern toplumlarda, gerekse gelişmekte olan ülkelerde kitle iletişim araçlarının aralıksız iletiler yaydığı ve bu iletilerin ekonomik, kültürel, toplumsal yaşam içinde yadsınamaz bir rolü olduğu bilinmektedir.

Bu araçların kendine özgü söylem yapısıyla ürettiği iletilerin eleştirel gözle algılanması, değerlendirilmesi ve anlamlandırılması gerekmektedir. Toplumsal iletişimde imgelere dayalı yeni bir görsel kültür oluşmaktadır. Bu dönemde özellikle kadınlar, imgelerin yarattığı bu çekici dünyayla daha fazla karşılaşmakta ve onların çekiciliğine daha fazla kapılmaktadır. Bu bağlamda, medya toplumun sosyo-kültürel yapısının oluşmasında ve yeniden üretilmesinde etkin konumda bir işlev sürerken, medyanın toplumun değer yargıları, düşünce tarzının oluşması ve içselleştirilmesinde son derece etkin bir kültürleme aracı olduğu görüşünü de beraberinde getirmektedir.

Medya’da kadının temsili, kadın imajının olumsuzlanarak farklı biçimlerde yeniden üretimi, kadın bedeninin arzu nesnesinin ötesinde tüketim nesnesine dönüşmesine ve/veya dönüştürülmesine yol açmaktadır. Kadın bedeninin, bakışın nesnesi olarak konumlandırılması ve eril bakış açısının medyadaki baskın egemenliği, kadını edilgin konuma yerleştirirken, özünden ve kişiliğinden soyutlayarak bir nesneye dönüştürülmesine yol açmaktadır. Bu çalışmada, kadın imgesinin cinsiyetçi temsili, eril bakış açısında görsel ve sözel söylem üzerinde dönüşüme uğrayarak nasıl temsil edildiği ve kadın bedeninin nesneleştirilerek yansıtılışı, popüler kadın dergileri üzerinde göstergebilimsel çözümleme yöntembilimiyle incelenmekte ve tüketim toplumunun oluşturduğu anlam ve ideolojilere de ulaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Dergilerde kadın temsili, nesneleştirme, eril bakış, göstergebilim.

*Yüksek Lisans, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi

THE EVALUATION OF WOMAN IMAGE BEING OBJECTIFIED IN POPULAR MAGAZINES: THE RESOLUTION OF WOMAN IMAGES DE-SUBJECTIFIED UNDER MASCULINE OPINION

ABSTRACT

People are now under the intense besiege of visual images. Among the main reasons for this are, of course, the quite rapid development of technology and the improvement of mass communication media and personal computers. It is known that mass communication media continually emit messages and these messages have undeniable role in the economic, cultural and social life in both modern societies and developing countries. The messages which these media have produced with peculiar expression structure must be critically comprehended and be given the meaning. A new visual culture depending on images is forming in the social communication.

At this period especially woman are faced more with this attractive world which images have created and are seized more with its attraction. In this context, media is functioning actively in the formation of socio-cultural structure of society and in its production again, while bringing along the opinion that media is an extremely effective means of domestication in the formation and internalization of society's standards of judgment and types of thinking.

The representation of woman in media causes woman image to be produced again by getting negative and causes woman body to convert or to be converted into a consumption object beyond object of desire. The fact that woman body is located as the visual object and masculine viewpoint is dominant in media makes woman passive and causes her to be converted to an object by being isolated from its essence and personality. In this study, the sex-oriented representation of woman image, how woman is represented being subjected to visual and verbal expression in the masculine view point and reflection of woman body by being objectified are being examined through semiotic analysis methodology on popular woman magazines and meanings and ideologies are reached that consumption society has formed.

Key words: representation of women in magazines, objectivation, masculine view point, semiotics

Giriş

Günümüzde insanlar medya ürünlerinin yaygınlaşması ve kitle iletişim araçlarının baş döndüren hızdaki gelişimiyle birlikte, imgelerin yoğun kuşatması altındadır. Gerek modern toplumlarda, gerekse gelişmekte olan ülkelerde kitle iletişim araçlarının aralıksız iletiler yaydığı ve bu iletilerin ekonomik, kültürel, toplumsal yaşam içinde yadsınamaz bir rolü olduğu bilinmektedir. Medya kamuoyu tutum ve davranışlarının şekillenmesinde güçlü bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda toplumsal iletişimde imgelere dayalı yeni bir görsel kültür oluşmaktadır. Medya toplumun sosyo-kültürel yapısının oluşmasında ve değerlerin yeniden üretilmesinde etkin konumda bir işlev üstlenmektedir.

Medya'da kadın temsiline baktığımızda tarihsel süreç içerisinde kadının belirli kalıpyargılar içerisinde sunulduğu görülmektedir. Medya metinleri üzerinden kadının belirli kodlarla sunulması ve bu kalıp yargıların yerleşmesi kadını süreç içerisinde arzu nesnesinin ötesinde tüketim nesnesine dönüştürmektedir. Kadının nesneleştirilmesi günümüzde sosyal kuram bağlamında tüketim kültürü içerisinde kadın bedeninin tamamen tüketim nesnesi olarak konumlandırılması yoğun olarak tartışılmaktadır.

Batı(2010)'nın "Reklamcılıkta retorik bir unsur olarak kadın bedeni temsilleri" adlı çalışmasında belirttiği gibi;özellikle Elias ve Bourdieu'nun özne arayışı çerçevesinde bedene yoğunlaşmasıyla kuramsallaşma sürecine giren beden sosyolojisi, Deleuze ve Guattari ve Foucault

gibi kuramcılar aracılığıyla da bedenin sosyo-kültürel konumunun analitik bir yolla çözümlenmesine doğru genişlemiştir (Deleuze ve Guattari, 1987; Foucault, 1978).

Kadının özellikle cinsel yönü ön plana çıkarılarak, bedenin nesneleştirilerek belirli kodlarla medyada temsili, toplumsal yapı içerisinde eril bakış açısını olumlayıp aynı zamanda bu bakış açısını meşrulaştırırken, kadın imgesini karikatürize ederek, bütün olumlu ve doğal özelliklerinden yoksun bırakarak içini boşaltmaktadır. Kadın imgesi kadınlık kavramından soyutlanarak medyanın çizdiği şablonlar içerisinde sıkıştırılarak anlam eril bakış açısı altında erkek egemen ideolojinin formlarına uygun bir şekilde oluşturulmaktadır. Nesneleştirilen kadının hareket alanı daraltılmakta bu durum beraberinde kadının edilgenleşmesini de kaçınılmaz hale getirmektedir. Kadın; gazetelerin arka sayfa güzeli, dergilerin kapaklarını süsleyen imge, gözlenen ve cinselliği çağrıştıran obje ya da tüketilen ve aynı zamanda tüketen, tükettikçe mutlu olan ve kendini var eden bir nesneye dönüştürülmektedir. Bu dönüşümün gerçekleştirilmesi ve erkek egemen ideolojinin ürettiği kalıpyargılar yalnızca erkekler tarafından üretilmemekte, aksine bu temsillerin etkisinde kalan kadın kendisini çizilen bu kalıplar içerisinde eril bakış açısı altında erkeğin baktığı noktadan görmeye başlamıştır.

Kadın bedeninin geçmişten günümüze sosyal, kültürel ve sanat alanlarında ataerkil yapının ürettiği erkek egemen bakışın kalıpları içerisinde dönüşümü ve bu dönüşümün tarihsel süreç içerisinde devamlılık sağlaması, kadının ezelden beri arzu nesnesi olarak konumlandırılışı kadın kimliğinde cinselliğin ön plana çıkması toplumsal yapı içinde eril bakışın hakimiyetini açıkça ortaya koymaktadır.

Dergiler ve diğer kitle iletişim araçları incelendiğinde, medyanın kadını özellikle cinsel kimliği ile ilişkilendirerek temsil ettiği gözlenmektedir. Medya kadını bakılan, erkeğe haz veren bir arzu nesnesine dönüştürerek sunmakta ve kadının ancak cinsel kimliğiyle toplumsal yapı içerisinde varoluşunu sürdürebileceğini vurgulamaktadır. Kadının var oluş amacı cinselliğiyle eşleştirilerek kadını anlamlandırmaktadır.

Gündüz(2011)'ünde belirttiği gibi günümüzde kapitalist sistemin ekonomik döngüsü açısından hayati öneme sahip olan kadın bedeninin, arzu nesnesi olmanın ötesinde tüketim nesnesine dönüşmesi de ayrı bir sorunsalı oluşturmaktadır. Arzu nesnesi olarak kodlanan kadın ve kadınlık yeniden üretilerek gerçek kimliğinden kopartılmakta kadın gerçek bir özne olmaktan çıkarılarak, eril bakış açısıyla üretilmiş kurmaca birer özneye dönüştürülmektedir.

Bu çalışmada, eril bakış açısı altında edilgenleştirilen kadın imgelerinin popüler dergilerde temsili ve nesneleştirilen kadın imgeleri ile ilgili bir analiz yapılmıştır. Çalışma örneklemini oluşturması açısından Türkiye'de yayınlanan ve popüler olarak piyasada kabul gören *Cosmopolitan*, *Elle*, *Tempo* ve *Elele* dergilerinin Nisan 2012 sayıları rastgele örneklem yöntemiyle seçilerek, dergilerin kapak fotoğrafları göstergebilimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiş ve tüketim toplumunun oluşturduğu anlam ve ideolojiler saptanmaya çalışılmıştır.

Medya'da Kadın Temsilleri

Medya metinleri incelendiğinde kadın temsillerinin bütün alanlarda paralellik gösterdiği görülmektedir. Gazete, dergi, reklam, televizyon dizileri kısaca bütün mecralarda kadın aynı kalıpyargılar içerisinde sunulmaktadır. Genel olarak kadın seyirlik bir malzeme olarak erkek bakışına sunulmaktadır. Kadın doğası gereği erkek için yaratılmıştır. Temsillerde anne, eş, cinsel obje, tüketici olarak konumlandırılan kadın özel alana çekilerek kamusal yaşamın kıyısında bırakılmaktadır. Kadına

daha az önem derecesine ait işlevler yüklenirken erkek kamusal alanın merkezinde konumlandırılmakta ve aynı zamanda kadın üzerinde otorite kuran, kadını kontrol eden ve yönlendiren güç olarak simgelenmektedir. Kadın kendini var etmek ve varoluşunu sürdürmek için erkeğin onayına ihtiyaç duyan varoluşunu bu onayla gerçekleştiren bir nesneden öteye gidememektedir.

Kadının varoluşunu gerçekleştirebilmesinin yegane yolu erkeği mutlu etmek, ihtiyaçlarını karşılamak ve kendini erkeğe beğendirmekten geçmektedir. Bu nedenle bütün eylemleri erkeğin onayını almaya yöneliktir. Medyanın kadın için çizdiği bu şablonu neredeyse bütün medya üretimlerinde görmekteyiz. Kadın medyada belirli kodlarla sunulan” ideal kadın bedenine” sahip karakterin yerine geçmek için onun giydiği markayı giymeye, kullandığı parfümü kullanmaya, tükettiği diyet ürünlerini tüketmeye yönlendirilir. Kadın gösterilen bu ideal modelle kendini özdeşleştirerek tüketime sevk edilmekte ve ancak o ürünleri kullandığı ölçüde varoluşunu gerçekleştirmekte ve onaylanmaktadır.

Medya temsillerinde ideal olarak gösterilen rol modeller ve arzu nesnesi olarak kodlanan kadınlar iki işlevi birden yerine getirmektedir; bir yandan ideal kadına sahip olmak isteyen ve onu gözetleyen erkeğe görsel bir şölen sunarken, bir yandan da ideal kadınla kendini özdeşleştiren ve onun gibi olmak isteyen kadınları etki alanına alarak eril bakışın meşrulaştırılmasını ve kadının da aynı bakışla kendini konumlandırmasını sağlamaktadır.

Böylelikle toplumsal anlamda yeniden üretim gerçekleşerek, egemen ideoloji varlığını sürdürmekte, kadın gerçekliğinden uzaklaştırılarak sentetik bir imaj yaratılmaktadır. Günümüzde medyada sunulan ideal kadın imajı zayıf, bronz tene sahip, bakımlı, renkli gözlü, çoğunlukla sarışın, seksi, alımlı ve cezbetme potansiyeline sahip kadın olarak tanımlanabilir. Bu özelliklere sahip kadın erkeği etkileme gücünü elinde bulunduran ve erkek tarafından tercih edilen kadını sembolize etmektedir. Bu ideal kadın sosyo ekonomik anlamda da kapitalist sistemin üst sınıfına ait kadını temsil etmekte ancak hedef kitlesine bütün sosyal sınıflardaki kadını almakta ve etkilemektedir. Bu bağlamda hedef kitledeki kadınlara aşıl原因 fikir kadının temel amacının bu ideal kadın gibi olması gerektiği ve ancak böyle olursa erkeğin onayını alarak varoluşunu gerçekleştirmesinin mümkün olabileceğidir.

Tüketim Nesnesi Olarak Kadın Bedeni

Kadın bedeninin medyada farklı temsillerine baktığımızda kadının arzu nesnesinden öte tüketim nesnesine dönüştüğü görülmektedir. Kadının toplumsal cinsiyet rolleri eril bakış açısıyla inşa edilmekte, kadın bakılan, ürünlerle birlikte tüketilen bir objeden öteye geçememekte, sosyal yaşamın içerisinde yüklendiği anlamlarının dışında kendi özünden soyutlanarak klişe temsiller içerisinde sıkıştırılmakta ve bedene indirgenmektedir. Bu klişe temsiller kadına atfedilen davranış biçimleri, kalıpyargılar ve stereotipler ana akım medya tarafından yeniden üretilerek kadını tüketim odaklı sistemin içerisinde tamamen nesneye dönüştürmektedir.

Kapitalist sistem kadını tüketim alışkanlıklarının merkezine alarak, kadın bedenini nesneleştirmiş kadının tüketen ve aynı zamanda tüketilen bir objeye dönüştürmüştür. Seyirlik bir nesne olarak konumlandırılan kadın bedeni belirli ürünlerle birlikte sunulmaktadır. Kadının kendini gerçekleştirebilmesi için bazı nesnelere sahip olması gerekmektedir, aksi takdirde varoluşunu tamamlaması olanaksızdır. Bu dönüşümü tamamlaması için; topuklu ayakkabı, seksi iç çamaşırları, ince çoraplar, erkeğin zevkine hitap eden parfüm, ruj vb kozmetik ürünlere sahip olması gerekmektedir. Bu ürünlerin sunumu yine kadın bedeni üzerinden gerçekleştirilmekte kadın bedeni

nesneleştirilirken kadın aynı zamanda tüketici olarak konumlandırılmaktadır. Tüketen, tükettikçe var olabilen ve tükettikçe mutluluğu yakalama olanağı bulan kadın temsilleriyle kadınlık yeniden üretilerek egemen bakış olumlanırken kadın aynı zamanda kapitalist sistemi besleyen bir nesne konumuna da gelmektedir.

“Erkeğin beğenisine göre inşa edilmiş olan ve kadın bedeninin sosyal bir gereklilik güdüsüyle içine hapsedildiği kapitalist sistemin güzellik kodları, eril iktidarı pekiştiren cinsiyetçi bir söyleme de hizmet etmektedir.”(Gündüz,2011:’23). Eril bakış altında edilgenleştirilen kadın bedene indirgenerek çıplaklığı, güzelliği, duygusallığı, kırılganlığı ön plana çıkarılarak arzu ve tüketimin nesnesine dönüştürülmekte bu temsiliyetin sunduğu davranış biçimleri, kalıpyargıları medya aracılığıyla bireylere aktarılmaktadır. Bedenin nesneleştirilmesi sonucunda kadın kendine yabancılaşmakta, bakılan, tüketilen nesne konumuna getirilen kadın da eril bakış açısıyla kendini tanımlamakta ve egemen bakış açısının kodları üzerinden kendini var etmeye çalışmaktadır. Bu durum kadının kendi özüne yabancılaşmasına yol açmaktadır.

Dergilerde Kadın ve Kadının Kurgusal İmajı

Yazılı ve görsel basında kadın temsilleri incelendiğinde kadının ürünü süsleyen, albenisini artıran bir nesne olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Kadın genellikle moda, güzellik, saç tasarımı, astroloji, alışveriş, sağlık, estetik, kadın erkek ilişkilerine yönelik konuların işlendiği metinlerle ilişkilendirilerek sunulmaktadır. Sosyal, politik, sanatsal ve kültürel konuların yer aldığı metinlerde ya hiç yer bulamamakta ya da içerikten bağımsız bir obje olarak konumlandırılmaktadır. Bunun temelinde kadının özel alana hapsedilmesi ve bu tür konuların dışında tutularak sadece egemen bakışın kendisi için belirlediği annelik, kadınlık, cinsellik, ev hanımlığı gibi alanların dışına çıkamaması yatmaktadır. Çünkü egemen ideolojiye göre kamusal alan erkeğin söz sahibi olduğu alandır. Kadın özel alanda erkeğin müsaade ettiği ölçüde bir hareket serbestliğine sahiptir. Çünkü kadın aynı zamanda erkeğin üzerinde söz sahibi olduğu bir nesnedir.

Dergilerde ünlü yüzler üzerinden rol modeller sunularak sistemin üretmeye çalıştığı “ideal kadın”, “ideal beden” imajlarının yaygınlaşması ve hedef kitledeki tüm kadınların bu ideal modellere dönüşmek için çaba sarf etmesi gerektiği mesajları verilmektedir. kadın eril bakışın konumlandığı bir nesnedir, erkeği etkiledikçe, erkeğin onayını aldığı sürece kendini gerçekleştirmeyi başaracak ve ideale ulaşabilecektir. Bu nedenle kadının erkeği etkilemesi, onu elinde tutabilmesine ilişkin taktikler, nasihatler yine eril bakış altında sunulmaktadır. Bu köşelerin çoğunluğunu da yine ya kahraman konumundaki erkekler ya da erkekler tarafından kabul görmüş ve kendisini eril bakış açısıyla tanımlayan, kendi özüne yabancılaşmış kadınlar tarafından kaleme alınmaktadır.

Hedef kitledeki kadın bu dergileri alarak aslında imaj, taktik ve strateji satın almakta günümüz kapitalist sistemin dayattığı model olabilmek için gerekli bilgilere sahip olarak kendini değişip dönüştürmenin çabasını vermektedir. Bu noktada beden sistem içerisinde farklı bir konuma yerleştirilmektedir. Bu sistem içerisinde beden, Bauman’ın ifade ettiği şekliyle bir “haz aracına” dönüşmekte ve bu hazzın bastırılmasından öte, sürekli bir üretimin sağlanması ve yaygınlaşması teşvik edilmektedir.(Turner,1993:15,akt:Gündüz, 2011).

Bu bağlamda kadın bedeni bir kısır döngü içerisinde kapitalist sistemin tüketim toplumunu besleyen, tüketimin devamlılığını sağlayan mekanizmanın bir parçası haline gelmekte aynı zamanda medyanın ürettiği güzellik, cinsellik, etkileyicilik vb kodlarla kadın bedeni hem üretimin devamlılığını

sağlayan bir mekanizma hem de üretilenleri tüketen bir nesneye dönüşmekte ve bu mekanizma içerisinde kendi gerçekliğinden koparak kendi özüne yabancılaşmakta ve bu sürecin devamlığını sağlayan aynı zamanda bu süreçle form değiştiren bir nesne olmaktadır.

Dergi Kapaklarının Göstergebilimsel Yöntemle Analizi: Kadın göstergesi altında kadına dayatılanlar

Çalışma örneklemini oluşturan dergilerin kapak fotoğrafları üzerinden kadın temsillerine ilişkin değerlendirmeler yapılarak eril bakış açısıyla edilgenleştirilen kadın imgesinin nesneleştirilmesi göstergebilimsel analiz yönteminden yararlanılarak saptanmaya çalışılmıştır. İncelemede rastgele örneklem yöntemiyle belirlenen dergiler Türkiye’de yayınlanan ve en çok satan dergiler arasında yer almaktadır. Çalışma örneklemini *Cosmopolitan*, *Elle*, *Tempo* ve *Elele* dergilerinin Nisan 2012 sayılarının kapak fotoğrafları oluşturmaktadır.

Seçilen dergi kapaklarına baktığımızda dört farklı derginin de kadın imgesini kullandığı görülmektedir. Kapak resmi olarak kullanılan kadınlar medyada yer alan popüler kadınlardır. *Cosmopolitan* dergisi nisan sayısında kapak resmi olarak ünlü oyuncu Megane Fox’u, *Elle* dergisi son dönem televizyon dizilerinde popülerleşen manken Cansu Dere’yi, *Tempo* dergisi dünyaca ünlü şarkıcı Madonna’yı, *Elele* dergisi ise son dönem dizilerinden “bir çocuk sevdim” dizisinin kadın oyuncusu Gülcan Aslanı kullanmıştır.

Kapak resimlerinin göstergebilimsel analizine geçmeden önce seçilen kadınların medya tarafından idealize edilen kadın temsilleri olarak sunulduğunu belirtmek mümkündür. Bu idealize edilmiş ünlü yüzler üzerinden derginin hedef kitesini oluşturan kadınlara imaj satılırken, kapakları süsleyen ve albeniye sahip olan bu kadınlar erkekler içinde arzu nesnesi konumuna geçmektedir. Bu noktada idelleştirilen bu bedenler kadınlara imaj satma yoluyla tüketimi sağlarken aynı zamanda erkekler için arzu nesnesi konumuna geçerek tüketilmektedir. Bu kapitalist sistemin kadını bedene indirgemesi ve eril bakışın kadını sıkıştırdığı şablonların somutlaşmış şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü üretilen ürünler, kadının temsilde kullanılan klişeler, kadın için oluşturulan stereotipler kısaca sistemin yeniden üretimlerle şematize ettiği ideal kadın aslında bu örnekler üzerinde karşılığını bulmaktadır.

Cosmopolitan Dergi Kapağı

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
 Dergi kapağı	Megane Fox Genç, güzel, bakımlı, seksi, ideal kadın temsili Yazılı kodlar	Dişilik, erotizm, arzu, görsel haz, çekicilik, ideal beden, bakışın nesnesi

Dergi nisan sayısının kapak resmi olarak Hollywood sinemasında son dönemde oyunculuk yaptığı Transformers filmiyle gündeme yerleşen ünlü oyuncu Megane Fox’u seçmiş. Cosmopolitan’ın kapak resmine baktığımızda ünlü oyuncu Megane Fox’un son derece seksi bir duruş sergilediği, cesur bir dekolteye sahip bir elbise içerisinde resmedildiği görülmektedir. Kapakta geniş ölçekte Megane Fox yer almasına rağmen daha büyük puntolarla”seksi görünmek şart değil işin sırrı bambaşka”, “mutfaktan güzellik sırları” gibi konu başlıklarının ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Burada merkeze yerleştirilen popüler oyuncunun resmi dikkat çekici unsur olarak kullanılmıştır. Fox dergide eril bakış açısı altında kapitalist sistemin yeniden üretim ve anlamlandırmalarıyla şematize ettiği kadın prototipinin bir gösterenidir. Fox kadın kimliğinden, statüsünden, oyunculuk yeteneğinden yalıtılarak oluşturulan klişe kalıplar içerisinde temsil edilmekte ve sistemin ihtiyaç duyduğu formlarla bu anlamlandırmaları karşılayan nesne konumuna geçmektedir. Kapaktaki yazılı kodlara ve ilgili haberlere baktığımızda yine kadının erkeği elde edebilmek, bakılan konumuna erişmek için kendisini güzelleştirmenin, etkilime gücüne sahip olabilmenin ipuçları verilmektedir. kadına kendisine sunulan bu kodları alımlayıp bu doğrultuda davranış sergilerse kapaktaki örnek gibi istenilen forma dönüşebileceğinin mesajı verilmektedir.

Hedef kitleye Megane Fox’la özdeşim kurma ve ideale ulaşmanın yollarıyla ilgili stratejiler sunulmaktadır. Bu bağlamda gösteren kodları üzerinden iletilen mesajlarla kadınlık kavramına ilişkin anlamların yeniden üretimi gerçekleşmekte ve eril bakış açısı olumlanmaktadır. Ayrıca “mutfaktan güzellik sırları” başlığıyla verilen mesajda gıda ürünlerinin dahi işlevleri dönüşüme uğratarak ideal güzelliğe ulaşabilmenin araçları olarak sunulmaktadır. “ideal güzelliğin” kadın için en temel ihtiyaç beslenmeden dahi daha gerekli olduğu vurgulanmakta, kadının ancak güzelliğiyle varoluşunu gerçekleştirebildiğine vurgu yapmakta ve kadını ideal bedene indirgeyerek, kadına atfedilen niteliklerin altı çizilerek kadının nesneleşmesi gerçekleştirilmektedir.

Elle Dergi Kapağı

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
 Elle dergi kapağı	Cansu Dere Genç, güzel, bakımlı, seksi, ideal kadın temsili Yazılı kodlar	Dişilik, erotizm, arzu, görsel haz, çekicilik, ideal beden, bakışın nesnesi, doğallık, mutluluk, rahatlık

Elle dergisinin kapak resmine baktığımızda, Türk medyasında son dönemlerde yoğun bir şekilde yer alan oyuncu Cansu Dere’yi kapak resmi olarak kullandığı görülmektedir. Burada da Cosmopolitan’da olduğu gibi Cansu Dere eril bakış altında üretilen sentetik imajdan öte bir şey ifade etmemektedir. Bir kapak kadını olarak konumlandırılmış, gerçek özne olmaktan uzak, medyanın yarattığı kurmaca bir özne olmaktan ibarettir. Dergi kapağındaki fotoğrafta bakışı, duruşu, omuzunda tuttuğu yumuşak tüylü nesneyle birlikte, kadınlık imajının sunulduğu klişe bir prototiptir. Davetkar

kendisine bakılmaktan haz alan, edilgen kadın temsilinin somut karşılığıdır. Yazılı kodları incelediğimizde bu temsilin olumlandığı görülmektedir. Bu göstergeyle verilen mesajda Cansu Dere bu özelliklere sahip olduğu, kendini egemen ideolojinin kodlarıyla sunduğu ve bu dönüşümü gönüllü bir kabulle karşıladığı için, popülerleştiği, mutlu ve rahat olduğu vurgulanmakta ancak bu şekilde mutluluğa ulaştığı ve kendini var ettiği mesajı verilmektedir.

Hedef kitleye Cansu Dere gibi olmanın bu kodlarla tanımlanmaktan geçtiği, mutluluğa erişmenin, onay görmenin yolunun bu kalıplara girmekle mümkün olduğu mesajı verilmektedir. Yazılı kodlarda da bu görsel göstergeler pekiştirilmekte, sağlıklı, fit ve formda bir vücuda yani ideal bedene ulaşma stratejileri verilmekte moda, aşk, formda görünmek, astrolojiyle ilgilenmek kadının temel gereksinimleri olarak gösterilmektedir.

Tempo Dergi Kapağı

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
	Madonna, yazılı kodlar	Dişililik, erotizm, haz, şiddet, yırtıcılık, asilik, davetkar kadın, femmefatal ,radikal
Tempo dergi kapağı		

Tempo dergisi nisan sayısında dünyaca ünlü şarkıcı Madonna'yı kapak resmi olarak kullanmıştır. Madonna seksi ve kışkırtıcı pozuyla dergi kapağını süslerken, erkeğin haz nesnesi konumunda yer almaktadır. Dergi kapağında büyük ölçekli bir konumda yer alan Madonna en az şarkıcı kimliği kadar cinsel kimliği ile de gündeme gelen bir karakterdir. Fotoğraf ünlüyle ilgili bu durumu da çağrıştırmaktadır. Seri tabu katili Madonna başlığıyla cüretkar pozunu tamamlayıcı bir anlamlandırma yaratmakta ve dişiliğe, erotizme vurgu yapılmaktadır. Tempo dergisinin kapağındaki yazılı kodlar incelendiğinde resimle örtüşmeyen haberlerin de yer aldığı görülmektedir. Burada resim dikkat çekici bir unsur olarak kullanılmış ve hedef kitlesini bakan konumunda olan erkekler oluşturmaktadır. Madonna femmefatal, yırtıcı, öldüren cazibeye sahip kadın temsilinin göstereni olarak konumlanmıştır. Bu noktadan hareketle nesneleşen kadın bedeninin farklı alanlarda da dikkat çekme unsuru olarak da kullanıldığını söylemek mümkündür.

Elele Dergi Kapağı

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Elele dergi kapağı 	Gülcan Aslan Yazılı kodlar	Dişilik, erotizm, masumiyet, ideal beden, edilgenlik, doğallık,

Elele dergisinin kapağını da “bir çocuk sevdim” dizisiyle şöhreti yakalayan oyuncu Gülcan Aslan süslemektedir. Kadın imgesi kapağı kaplarken yazılı kodlarla yönlendirmeler yapılmaktadır. “Gülcan Aslan bir çocuk sevdim’in masum yüzü” spotuyla yine toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kadına atfedilen masumiyet, kırılganlık, duygusallık vb niteliklere gönderme yapılmaktadır. Diğer spotlara baktığımızda seks, ilişki, kusursuz ilk buluşma kuralları, moda, güzellik, evlilik gibi kadının içerisinde konumlandırıldığı ve kadının direk ilişkilendirildiği alanlarla ilgili kodlar görülmektedir.

Aslan bu kapak resminde bir yandan saf ve masumla nitelendirilirken, öte yandan duruşu, bedenini konumlandırışı ve bakışlarıyla kadınlığını sergilemekte, doğallık, cinsellik, erotizm gibi noktalara vurgu yapılmaktadır. Çünkü masumiyetle nitelendirilse bile bir kadındır ve kadının birincil işlevi bakışın nesnesi konumunda erkeğin haz aracı ve aynı zamanda cinselliğin objesidir.

Sonuç

Medya metinlerinde kadın temsilleri, kadının eril bakış açısı altında edilgenleştirilmesi ve kadının bedene indirgenerek sunumu kadını arzu nesnesinin ötesinde tüketim nesnesine dönüştürmektedir. Farklı temsiller ve kalıpyargılar içerisinde sunulan kadın kendi özünden uzaklaştırılarak erkek egemen bakışın ürettiği kurmaca, sentetik bir imajla dolaşıma sokulmakta, kadın kimliği karikatürize edilerek sadece cinsellik, pornografi, arzu nesnesi ve tüketim nesnesi olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda kadın bedeni tamamiyle bir nesneye dönüştürülmekte ve kendi özüne yabancılaştırılmaktadır.

Kadın çizilen bu prototipler üzerinden dolaşıma sokuldukça ve değerler bağlamında bu anlamlandırmalarla yeniden üretildikçe bu nesneleştirme üretim-tüketim döngüsü içerisinde devam etmekte, kadın kapitalist sistemin sürekliliğini sağlayan bir mekanizmaya dönüşmektedir.

Tüketim kültürü pratikleri bugün bedeni, özellikle kadın bedenini başat bir promosyon mecrası olarak kullanıp kadın bedenini cinsel bir söylev unsuru olarak zihinlerde denetimi altına almakta, bedeni farklı temsillerle sunarak nesneleştirmektedir. Kadın bedeninin farklı temsillerde sunumu da tüketim amaçlarıyla belirlenmiş ve yaratılmış söz konusu denetimin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.(Bati,2010:128)

İncelenen örneklerde de belirtildiği gibi farklı kodlarla sunulan kadınlar aslında tek bir amaca hizmet etmektedir. Egemen ideolojinin olumlanması, tüketimin kadın bedeni üzerinden

gerçekleştirilmesi, kadının toplumsal cinsiyet rollerinin belirlediği kodlarla tanımlanması, kadının özünden uzaklaşarak kendine yabancılaşması ve gönüllü bir kabulle kendisine çizilen sınırlar içerisinde varlığını sürdürmesi, tüketirken aynı zamanda tüketilmesi ve eril bakışın baktığı noktadan kendisine bakması. Bu doğrultuda kadın tamamen edilgenleşmekte ve sistemin devamlılığını sağlayan bir nesneden öteye geçememektedir.

Kaynakça

Batı,U.(2010). Reklamcılıkta Retorik Bir Unsur Olarak Kadın Bedeni Temsilleri. Kültür ve İletişim, 2010, 13(1) Kış:103-133

Gündüz,E.(2011). “Cashback” Filmi ve Kadın Bedeninin Nesneleştirilmesi. Yedi Dergisi,Dokuz Eylül Üniversitesi GSF yayınları, 2011(5):19-24

<http://www.emecmua.com/YayinIndexes.aspx?DID=45&SayID=8255>(03.04.2012)

<http://www.cosmodergi.com/mod-90304-08.html>(05.04.2012)

<http://www.elle.com.tr/AnaSayfa/>(05.04.2012)

<http://www.elele.com.tr/MainPage/Default.aspx>(06.04.2012)

<http://www.tempodergisi.com.tr/>(07.04.2012)

MEDYADA KADINA ŞİDDET

G. Songül ERCAN*

ÖZET

Medyanın; toplumun bilgi, inanç, yargı, tutum, kişilerarası ilişkiler ve kimlikler (toplumsal roller) üzerinde büyük bir etkisi vardır. Bu etki büyük ölçüde toplumsal bir pratik olan dil kullanımıyla gerçekleşmektedir. Medya metinlerinin incelenmesi bizi toplumsal temsiller, kimlikler ve ilişkiler konusunda aydınlatır. Son dönemlerde medyada yoğun bir biçimde yer bulan konulardan biri de “kadına şiddet”tir. Bu çalışmada kadına erkek(ler) tarafından uygulanan fiziksel şiddet ele alınmaktadır. Çalışmamızın veri tabanını liberal ideolojinin temsilcisi olan günlük gazetelerde yayınlanan şiddet haberleri oluşturmaktadır. Veri tabanımızda yer alan haber metinleri Dizgeci İşlevsel Dilbilim Kuramı’nda dilin üstişlevlerinden biri olduğu kabul edilen kişilerarası üstişlevin incelenmesi kapsamında ortaya çıkan bir söylem çözümlemesi yaklaşımı olan Değerleme Kuramı bağlamında incelenmektedir. Böylece, medyanın bu olguya bakış açısının (duruşunun) ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Haber metinleri, Kadına şiddet, Değerleme Kuramı, Tutum Dizgesi

ABSTRACT

Media has a great influence on the social knowledge, belief, judgment, attitude, interpersonal relations and identities (social roles). This effect is substantially realized through language. Analyzing media texts enlighten us on social representations, relations, and identities. Violence against women is one of the issues appearing frequently in the media recently. This study focuses on men’s violence against women. The database of our study is news stories on violence in the newspapers representing liberal ideology. They are analyzed within the framework of Appraisal Analysis, a method of discourse analysis which emerged from the research on the analysis of interpersonal metafunction within the theory of Systemic Functional Linguistics. Hence, our objective is to reveal the stance of the media on this issue.

Key words: Media news, Violence against women, Appraisal Analysis, System of Affect

*Yrd. Doç Dr., DEÜ Edebiyat Fakültesi, Dilbilim Bölümü songulercan@deu.edu.tr

Teşekkür: Bu çalışmada bana büyük yardımı dokunan Bölümümüz 4. Sınıf öğrencisi Semra Selvi’ye çok teşekkür ederim.

I. GİRİŞ

Günümüzde şiddet toplumsal bir sorun haline gelmiştir. Hemen hemen her gün bir şiddet olayı gündemde yerini almaktadır. Ünlü bir iletişim bilimci olan Gerbner, şiddeti kısaca “bağlam ya da yöntemden bağımsız olarak, birini yaralama ya da öldürme tehdidi ya da eylemi” olarak tanımlanmaktadır (http://www.media-awareness.ca/english/issues/violence/effects_media_violence.cfm). Son dönemlerde, özellikle kadına şiddet olayları ciddi boyutlara ulaşmıştır. Öyle ki, hükümet kadına şiddeti önlemeye yönelik birtakım önlemler alma yoluna gitmiştir.

Kadın örgütlerinin Avrupa çapında oluşturduğu bir iletişim ağı olan ‘Kadına Karşı Şiddetle Mücadele Avrupa Ağı’ (Women Against Violence Europe-WAVE) nın yapmış olduğu çalışmalarda şiddet türleri, fiziksel, sözel, ekonomik, cinsel ve duygusal/ruhsal olmak üzere beş grupta toplanmaktadır (Owen ve Owen, 2008:16). Yapılan çalışmalar şiddet ya da kadına yönelik şiddet dendiğinde ilk akla gelenin fiziksel şiddet olduğunu ortaya koymaktadır (Owen ve Owen, 2008:14). Bu nedenle, bu çalışmanın konusu olarak bir medya metin türü olan gazete haber metinlerinde kadınlara yönelik fiziksel şiddetin kurgulanması olarak belirlenmiştir.

Medya önemli bir toplumsal kurumdur; kültür, politika ve toplum yaşamının nasıl biçimlendiğini ve ifade edildiğini yansıtır. Medyanın; bilgi, inançlar, toplumun yargı değerleri, toplumsal ilişkiler, toplumsal kimlikler ve toplumsal roller üzerinde büyük bir etkisi vardır. Bu etki büyük ölçüde toplumsal bir pratik olan dil kullanımıyla gerçekleşmektedir (Fairclough, 1997: 12).

Medya metinlerinin incelenmesi bizi medyada dünyanın (olayların, ilişkilerin) nasıl temsil edildiği ve medya olayına konu olan kişiler ya da üçüncü taraf ve bunların birbiriyle ilişkilendirilmeleri konusunda, kısaca toplumsal temsiller, kimlikler ve ilişkiler konusunda aydınlatır. Medya metinlerindeki temsillerin toplumsal ilişkilerdeki egemenlik ve güç ilişkilerini tekrar üretimine yardım etmeleri nedeniyle ideolojik işlevleri olduğu söylenebilir. Metinlerde ideolojik temsiller açıkça belirtilmezler; örtükleştirilirler ve ideolojiler okuyucular, dinleyiciler ve üçüncü şahıslara uygun bir dil kullanımıyla doğallaştırılarak ve mantıklı gösterilerek metnin içine yerleştirilirler. Temel kural ve değerler, konuların seçimi, gündemin oluşturulması ve ideolojiyle denetlenen diğer unsur ve şartlar genellikle medya ya da dolaylı olarak medyaya ulaşabilen kurum ve gruplar tarafından belirlenir (Fairclough, 1997; Fowler, 1991; van Dijk, 1998).

Haber metinlerini kurgulayan gazetecilerin görevinin dünyada olan biteni mümkün olduğu kadar nesnel, yani objektif bir biçimde sunma olduğu iddia edilebilir (Mc Cabe ve Heilman, 2007). Bu nedenle, bizim veri tabanımızda yer alan kadına şiddet haberlerinde yazarın söz konusu şiddete yansız olarak yaklaşması, hem kurbanı (kadına) hem de şiddet uygulayana (erkeğe) eşit olarak yaklaşması beklenmektedir. Öte yandan, kadınlara özellikle erkekler tarafından uygulanan şiddetin yoğunluğunun son dönemlerde oldukça artması, toplumda ve devlet nezdinde büyük tepkiyle karşılanmaktadır. Bunun sonucu olarak şiddet mağduru kadınlara yönelik büyük önlemler alınmaya başlanmıştır. Bu bakış açısının gazeteler ve gazeteciler tarafından yadsınamayacağı savlanabilir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, medya gündemi, dolayısıyla medyanın söylemi gücü elinde tutan ve medyaya ulaşabilen gruplar tarafından belirlenmektedir (Fairclough, 1997; Fowler, 1991; van Dijk, 1998). Bu nedenle haber metinlerini kurgulayan yazarların yansızlıktan uzaklaşıp, kadının yanında bir tutum sergileyen dilsel seçimler yaptığı iddia edilebilir.

Bu bilgilerin ışığında, çalışmamızın amacı;

Gazete haber metinlerinde ifade edildiği biçimde, medyanın “kadınlara karşı erkeklerin uyguladığı şiddet” olgusuna tutumu dilsel olarak nasıl kurgulanmaktadır?

sorusuna yanıt aranmaktadır.

Dizgeci İşlevsel Dilbilim Modeli (bundan böyle DİD) (Halliday, 1985) dili bir “anlamlar dizgesi” olarak ele alır. Bir başka ifadeyle, insanlar dili kullanırken, onların dil eylemleri anlamı üretir ya da daha teknik olarak *inşa eder*. Bu açıdan bakıldığında DİD; dilbilgisi, sözcüklerin seçimi ve tekil ya da çoğul, olumlu ya da olumsuz gibi diğer dilbilgisel kaynaklarla ve tonlama ve vurgu gibi diğer dilsel biçimlerle anlamın nasıl oluşturulduğunu incelemektedir (Bloor & Bloor, 2004:2).

İnsanların dili kullanım biçimleri DİD’de üst-işlevler olarak bilinen 3 gruba ayrılmaktadır (Bloor ve Bloor, 2004:10-11):

- a. **Düşünsel üst-işlev:** Dilin, dünyayı ve kendi bilişimizi algılamamızı düzenlemek, anlamak ve ifade etmek için kullanılması. Bu olarak bilinir.
- b. **Metinsel üst-işlev:** Dilin, metnin geri kalanına söylenen ya da yazılanla diğer dilsel olayları ilişkilendirmek için kullanılır. Bu metnin kendisinin düzenlenmesi için dilin kullanımını içerir.
- c. **Kişilerarası üst-işlev:** Dilin, diğer insanlarla birlikte iletişimsel eylemlerde yer almamıza, roller üstlenmemize ve duyguları, tutumları ve yargıları ifade etmemize ve anlamamıza olanak sağlamasıyla ilişkilidir.

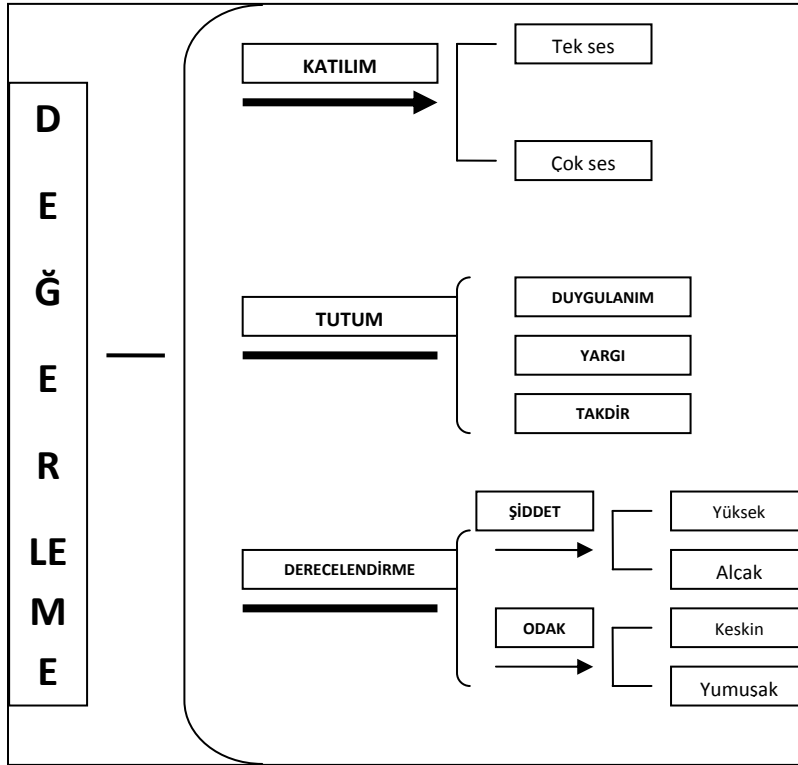
Çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluşturan *Değerleme Kuramı* DİD’deki kişilerarası üst-işlevin bir ayağı olarak ortaya çıkmıştır ve konuşucu ve yazarların konuşma ve yazıda görülen tutum ve duruşlarını çözümleyen taksonomik bir çerçevedir (Martin, 2004; Bloor ve Bloor, 2007:173). Çalışmamızın bir sonraki bölümünde bu kurama kapsamlı olarak değinilmektedir.

II. KURAMSAL ÇERÇEVE: DEĞERLEME KURAMI

Değerleme Kuramı metnin ya da konuşucunun özel, öznelerarası ve nihayetinde ideolojik olan konumlarını ifade ettiği, görüştüğü ve meşrulaştırdığı dilsel kaynaklarla ilgilenir. Geniş kapsamda, kuram özellikle değerlendirme, tutum ve duygu diliyle ve bir metnin önermelerini ve önerilerini kişilerarasında açıkça konumlandırıran bir dizi kaynakla ilgilidir (www.grammatics.com/appraisal). Değer biçme bir kişilerarası anlamlar sistemidir. Konuşucu ve yazarlar, değer biçmenin kaynaklarını dinleyicilerine ya da okuyucularına bir şeyler ya da insanlar hakkında ne düşündüklerini, nasıl hissettiklerini söylemek amacıyla kullanırlar (Martin&Rose, 2003: 22).

Değerleme, tutum, katılım ve derecelendirme olmak üzere üç ana dizge olarak bölümlendirilmektedir. Bu dizgeler de kendi alt-etkileşimsel alanlarına sahiptir (Martin, 2004:53). Bunlar Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Değerleme Kuramı'nın Etkileşimsel Alanları (Martin ve Rose, 2003: 54)

Değerleme Kuramı'nın üç temel dizgesine kısaca değinecek olursak;

1. Katılım: Bir metnin önermelerini ve önerilerini öznelaralarında açıkça konumlandıran dilsel kaynaklarla ilgilidir. Olasılık kipleri (belki, bence, kuşkusuz vb.) ve beklenti ifade eden dilsel kaynaklarla (tahmin edildiği gibi, sanırım vb.) kurgulanmaktadır (www.grammatics.com/appraisal).

2. Derecelendirme: Konuşucuların sözcelerini kişilerarası etkisini, yoğunluğunu ya da gücünü değerlendirdiği (hafifçe, kısmen, çok, tamamen, etkili bir şekilde vb. dilsel kaynaklarla) ve anlamsal kategorilerin odağını (gerçek, kibarca vb. dilsel kaynaklarla) derecelendirdikleri değerlerdir (www.grammatics.com/appraisal).

3. Tutum: Konuşmacıların katılımcılar ve süreçler ile duygusal tepkilerini ilişkilendirdikleri (sev-, nefret et- vb. dilsel kaynaklarla) ve yargılarını bildirdikleri (iyi, kötü, vb. dilsel kaynaklarla) değerlerdir (www.grammatics.com/appraisal).

Bilindiği gibi, bizim araştırma sorularımız metin yazarlarının ve şiddet gösterenin, yani erkeğin tutumlarını ortaya koymaya yöneliktir. Bu nedenle, Değerleme Kuramı'nın bir alt alanı olan *Tutum* çözümlemesiyle sorularımıza yanıt aranmaktadır. Bir sonraki başlıkta bu alana daha kapsamlı olarak yer verilmektedir.

II.1. Tutum Dizgesi

Tutumlar, insanların karakterini ve onların duygularını değerlendirmek ile ilgilidir. Bu türden değerlendirmeler az ya da çok yoğun olabilir; yani az ya da çok derecelendirilmiş olabilir; söz konusu tutum, yazarın kendisinin olabilir veya başka bir kaynağı nitelendirebilir (Martin&Rose, 2003:22).

Tutum, kendi içerisinde 3 alt dizgeye ayrılmaktadır (i) *Duygulanım*: Duyguyu referans alan olgunun betimlenmesidir. (ii) *Yargı*: Toplumsal kurallar açısından insan davranışlarının

değerlendirilmesidir. (iii) *Takdir*: Estetik ilkeler ve toplumsal değer diğer sistemlerini referans alan nesneler ve ürünlerin değerlendirilmesidir. (www.grammatics.com/appraisal).

a. Duygulanım: Değer biçme çerçevesinde, duygusal tutum ile ilişkili ulamdır (eğlenmek, mutsuz olmak gibi) (Bloor&Bloor, 2007:173). *Duygulanım*, duygusal tepki ve eğilim ile ilgilidir. Tipik olarak, duyusun zihinsel süreçleri ve duyusu niteleyici ilişkiselleri sayesinde anlaşılır (www.grammatics.com/appraisal). Martin, duygulanım dizgesini bir örnek çözümlemede göstermektedir (2004:324).

Mrs Sullivan taught me how to love and what was right and what was wrong. I'm glad she taught me values because I now know what was wrong . . . (Bringing Them Home, 1997: 8)

Bayan Sullivan bana nasıl sevmem gerektiğini ve neyin yanlış, neyin doğru olduğunu öğretti. Bana değerleri öğrettiği için memnunum, çünkü şimdi yanlış olanın ne olduğunu biliyorum... (Bringing Them Home, 1997:8)

(Martin, 2004:324)

Yukarıdaki örnekte altı çizili bölümlerde “sev-” bir duygulanım zihinsel süreci ve “memnun” tutum belirticisi olan bir sıfattır.

Duygulanım farklı dilbilgisel konumlarda fark edilebilir. Halliday’e göre (1994), bunlar “nitelikler”, “süreçler” ve “yorumlar”ı içermektedir. DİD çerçevesinde dilbilgisel olarak, (i) nitelik olarak duygulanım, nitem (epithet), niteleyiciler (attribute) ve koşullarla/çevresel öğelerle (circumstance); (ii) süreç olarak duygulanım, etkiliden daha az etkiliye doğru bir süreklilikte yer alan çeşitli süreçlerle; (iii) yorum olarak duygulanım kiplik belirteçleriyle (modal adjunct) ifade edilmektedir (Martin ve Rose, 2003: 58-59). Örnek:

Nitelik olarak: *Mutlu bir çocuk*

Çocuk mutluydu,

Çocuk mutlu bir biçimde oynadı.

Süreç olarak: *Hediye çocuğu memnun etti.*

Çocuk gülümsedi.

Yorum olarak: *Bereket versin ki, uzun bir şekerleme yapmıştı.*

(Martin ve Rose, 2003: 58-59)

Duygulanım dizgesi tipolojik olarak çeşitli biçimlerde düzenlenmektedir (bkn. Martin, 1997; Martin ve Rose, 2003; Martin ve White, 2005). Bizim çalışmamızda *mutluluk/mutsuzluk*, *tatmin/tatminsizlik* ve *güven/güvensizlik* temel gruplarından oluşan duygulanım sınıflandırması temel alınmaktadır (Martin ve White, 2005: 49). Sözü edilen sınıflandırmada, *mutluluk/mutsuzluk* değişkeni üzüntü, “nefret” ve “aşk” gibi duyguları, başka bir ifadeyle kalple ilgili meseleleri; *güven/güvensizlik* değişkeni, “korku, endişe, güven” gibi ekotoplumsal refah ve huzurla ilgili duyguları; *tatmin/tatminsizlik* ise “usanç/bıkkınlık, hoşnutsuzluk, merak ve saygı” gibi hedeflerin peşinden gitmekle ilgili duyguları kapsamaktadır (Martin ve White, 2005: 49). Görüldüğü gibi, ikili karşıtlıkları içeren söz konusu değişkenlerin, olumlu/olumsuz karşıtlığını da içerdikleri söylenebilir (bkn. Tablo 1).

Tablo 1. Duygulanım Sınıflandırması (Martin ve White, 2002:51'den uyarlanmıştır)

Duygulanım	Olumlu	Olumsuz
Mutluluk/Mutsuzluk	neşeli, sev-, hayran ol-, coşkulu...	üzgün, melankolik, yası, morali bozuk...
Güven/Güvensizlik	birlikte, güvenli, kendinden emin, rahat...	huzursuz, endişeli, şaşkın, korkmuş...
Tatmin/tatminsizlik	heyecanlı, ilgili, memnun, hoşnut	öfkeli, bıkkın, bezgin...

Martin ve White (2005: 49), duygulanım sınıflandırmasındaki temel gruplandırmaları kendi içerisinde de davranışın ortaya çıkma biçimi ve kişinin ruh hali açısından da alt gruplara ayırmaktadır. Bizim çalışmamızda duygulanım ifade eden dilsel kaynaklar Tablo 1'de olduğu gibi sınıflandırılmıştır.

b. Yargı: Çeşitli düzgüsel/kuralcı ilkeler doğrultusunda davranışın değerlendirilmesine; karakterin yargılanmasına yönelik dilsel kaynaklarla ilgilidir (Martin ve Rose, 2003: 24; Martin, 2004:324). Yargı; öneriler bağlamında, başka bir ifadeyle insanların nasıl davranması ya da davranmamasıyla ilgili kurallara ilişkin olarak, ilgili duygunun kurumsallaşması olarak düşünülebilir (Martin&Rose, 2003:62).

Tutumda olduğu gibi, insanların karakterlerinin yargılanması da olumlu ya da olumsuz olabilir ve açıkça ya da örtük olarak yargılanabilir. Ancak tutumun aksine, yargılar kişisel ya da ahlaki olabilir. Kişisel yargılar hayranlık ya da eleştiri; ahlaki yargılar ise övme ya da kınama biçiminde farklılaşmaktadır (Martin&Rose, 2003:28).

Iedema ve arkadaşları (1994), yargıyı *toplumsal takdir* ve *toplumsal yaptırım* olmak üzere iki grup altında toplamayı önermektedir. *Toplumsal takdir*, tipik olarak, yasal sezdirimleri olmaksızın beğeni/hayranlık ve eleştiri içerir. Başka bir ifadeyle, bu alanda bir sorunuz varsa, bir terapist/sağaltımcıya gereksinim duyarsınız. *Toplumsal yaptırım* ise, genellikle yasal sezdirimlerle övgü ve kınamayı içerir. Başka bir ifadeyle, bu alanda bir sorunuz varsa, bu kez bir avukata gereksinim duyarsınız (aktaran, Martin ve Rose, 2003:62).

Saygınlığın yargıları doğallık/normallik (bir insanın ne kadar sıra dışı olduğu), kapasite (ne kadar yetenekli olduğu) ve kararlılık (ne kadar kararlı) ile; yaptırımın yargıları, gerçeklik (biri ne kadar doğru) ve uygunluk (biri ne kadar etik) ile ilgilenir (Martin ve Rose, 2003:62).

Tablo 2. Yargı türleri (Martin&Rose, 2003:62)

TOPLUMSAL TAKDİR ‘affedilebilir’	Olumlu [beğenmek]	Olumsuz [eleştirmek]
Normallik: talih ‘o özel midir?’	<i>şanslı, talihli, tılsımlı...</i> <i>normal, olağan, gündelik...</i> <i>modaya uygun, yenilik yaratan...</i>	<i>talihsiz, acıklı, trajik...</i> <i>acayip, olağandışı, alışılmamış...</i> <i>eski, modaya uygun olmayan, geriye giden...</i>
Kapasite ‘o becerikli midir?’	<i>güçlü, kuvvetli, dirençli...</i> <i>algılaması güçlü, zeki, kabiliyetli...</i> <i>dengeli, aklı başında, akıllı...</i>	<i>mazlum, dayanıksız, zayıf...</i> <i>zor anlayan, ahmak, kalın kafalı...</i>
Kararlılık: azmetmek ‘o güvenilir midir?’	<i>yiğit, cesur, kahraman...</i> <i>inanılır, güvenilir...</i> <i>yorulmaz, gayretli, azimli...</i>	<i>aceleci, korkak, umutsuz...</i> <i>inanılmaz, güvenilmez...</i> <i>sebatsız, dengesiz, ahlaksız...</i>

TOPLUMSAL YAPTIRIM ‘ölümcül’	Olumlu [övmek]	Olumsuz [kınamak]
Gerçeklik: doğruluk ‘o dürüst müdür?’	<i>doğrucu, dürüst, inanılır...</i> <i>gerçek, sahici, saf...</i> <i>açık sözlü, direkt/dolaysız...</i>	<i>sahtekar, düzenbaz...</i> <i>cafcıflı, yapmacık, sahte...</i> <i>aldatıcı, çıkarıcı...</i>
Uygunluk: ahlak ‘o kusursuz mudur?’	<i>iyi, ahlaki, etik...</i> <i>yasalara uyan, adil, yerinde...</i> <i>duyarlı, kibar, ilgi gösteren...</i>	<i>kötü, ahlaksız, fena...</i> <i>rüşvetçi, adaletsiz...</i> <i>duyarsız, acımasız, zalim...</i>

Iedema ve arkadaşları (1994) konuşucuların ilgilendikleri yargı türlerinin kurumsal konumlarına oldukça duyarlı olduğunu; örneğin köşe yazarlarının ve diğer yorumcuların yargı ifade eden dilsel kaynakları istedikleri gibi kullanabileceklerini; oysa gündemdeki önemli olayları yazan gazetecilerin açıkça yargıda bulunmaktan tamamen kaçınmaları gerektiğini savunmaktadır (aktaran, Martin ve Rose, 2003:63).

c. **Takdir:** Estetik değerdendirmeyle ilişkilidir (etkili, çirkin, seçkin, göz kamaştırıcı vb.) (Bloor ve Bloor, 2007:173). *Takdir*, önermeler bağlamında, ürünlerin ve edimlerin/performansların nasıl takdir edildiğiyle ilgili kurallara ilişkin olarak, duygunun kurumsallaşması olarak düşünülebilir. Duygulanım ve yargı dizgelerinde olduğu gibi, metinler ve süreçlerin olumlu ve olumsuz boyutu bulunmaktadır; *tepki*, *bileşim* ve *kıymet takdiri* olmak üzere üç değişkeni bulunmaktadır (Martin, 1997: 24; Martin ve Rose, 2003:63).

Tepki: Söz konusu metin ya da sürecin dikkatimizi çekme ve üzerimizde bıraktığı duygusal etkinin derecesiyle ilgilidir (Martin, 1997: 24; Martin ve Rose, 2003:63; Martin ve White, 2005: 56).

Bileştirme: Bir metin ya da süreçte orantısallık ve detay, yani denge ve karmaşıklık algılarımız ile ilgilidir (Martin, 1997: 24; Martin ve Rose, 2003:64; Martin ve White, 2005: 56).

Kıymet takdiri: Metin ya da sürecin toplumsal önemini değerdendirmemiz ile ilgilidir (Martin, 1997: 24; Martin ve Rose, 2003:64; Martin ve White, 2005: 56).

Tablo 3’te takdir türleri ve örnekleri görölmektedir (Martin ve White, 2005: 56).

Tablo 3. Takdir Türleri ve Örnekleri (Martin&Rose, 2005:56)

	Olumlu	Olumsuz
tepki: etki Beni sardı /kendine bağladı mı?	<i>büyüleyici, heyecan verici, duygulandırıcı, dramatik</i>	<i>durağan, usandırıcı, sıkıcı, monoton, yavan...</i>
tepki: nitelik Hoşlandım mı?	<i>güzel, hoş, iyi, sevimli, şahane, etkileyici...</i>	<i>kötü, berbat, iğrenç, itici, yavan...,</i>
Bileştirme: denge Birbirini tutuyor muydu?	<i>tutarlı, dengeli, bütün, uyumlu, simetrik, mantıklı, düzgün</i>	<i>Dengesiz, uyumsuz, , düzensiz, çelişkili, dağınık, bozuk...</i>
Bileştirme: karmaşıklık Takip etmesi zor muydu?	<i>yalın, anlaşılır, açık, düzenli, yoğun, kapsamlı...</i>	<i>çok karışık, aşırı ayrıntılı, dar, belirsiz, bulanık, anlaşılması zor...</i>
kıymet takdiri (Zahmete/zaman harcamaya) Değer miydi?	<i>yaratıcı, özgün, eşsiz, ilgi çekici, kayda değer, derin, çok derin, tatminkar, yararlı...</i>	<i>yüzeysel, geleneksel, basit, yararsız, etkisiz, yapmacık...</i>

Bu bölümde kapsamlı bir biçimde tanıtıldığı gibi, *Değerleme Kuramı*'nın (Martin, 1997; Martin ve Rose 2003; Martin, 2004; Martin ve White, 2005) temel dizgelerinden biri olan *Tutum*, bize kadına şiddet haberlerinin kurgulanmasında metin yazarı gazetecilerin duruşu ve tutumunu belirleme konusunda kapsamlı bir çerçeve sağlamaktadır.

III. VERİ TABANI VE YÖNTEM

Çalışmamızda veritabanı olarak liberal gazetelerde yer alan haber metinleri seçilmiştir. Bunun sebebi bu gazetelerin baskı sayısının oldukça yüksek olması, bu nedenle daha geniş bir halk kitlesine hitap ediyor olması ve politik ideolojinin bir değişken olarak karşımıza çıkmamasıdır. Bu doğrultuda 09.02.2011 - 27.03.2012 tarihleri arasında Habertürk, Posta ve Vatan gazetelerinde yer alan kadına şiddet içerikli aynı haberler *seçkili örneklem* yoluyla toplanmış, her gazeteden 50 olmak üzere toplamda 150 haber metni elde edilmiştir.

Sonraki aşamada, veri tabanımızı oluşturan haber metinleri Değerleme Kuramı'nın ana dizgelerinden Tutum dizgesi (Martin, 1997; Martin ve Rose 2003; Martin, 2004; Martin ve White, 2005) çerçevesinde çözümlenmiştir. Tutum bildiren dilsel kaynaklar “şiddet mağduru kadın”a yönelik tutum gösterenler ve “kadınlara şiddet uygulayan erkekler”e yönelik olmak üzere iki farklı biçimde ulamlaştırılarak çözümlenmiştir. Son aşamada, elde edilen bulgular istatistiksel olarak yüzdeleri alınarak değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

IV. ÇALIŞMANIN BULGULARI VE TARTIŞMA

Çalışmamızın bu bölümünde, veri tabanımızı oluşturan Habertürk, Posta ve Vatan gazetelerinde yayınlanan kadına şiddetin, kadınlara erkekler tarafından uygulanan şiddeti içeren haber metinlerinin çözümlenmesiyle saptanan *Tutum* dizgesi dilsel kaynaklarına yer verilmektedir. Söz konusu kaynakların kullanım sıklıklarının sayısal ifadesine geçmeden önce veri tabanımızdan örneklerle çözümlememize bir göz atalım.

Kuramsal çerçevede belirtildiği gibi, Değerleme Kuramı bir metinde tartışılan tutumun, metne katılan duyguların gücünü ve değerlerin ortaya çıkarılma ve okurların “hizaya sokulma” biçimlerinin değerlendirilmesi ile ilgilidir (Martin ve Rose 2003: 22). Bu bağlamda, Tutum dizgesi de duyguları ifade etme, kişilerin karakterlerini yargılama ve bunların değerini takdir etmede kullanılan dilsel kaynaklar incelenmektedir (Martin ve Rose 2003: 22). Aşağıda, veri tabanında yer alan haber metinlerinin çözümlenmesiyle saptandığımız, Tutum ve alt-dizgeleri örneklerine yer verilmektedir (Parantez içerisindeki sayı haberin veri tabanımızda kaçınıcı haber olduğunu göstermektedir).

1- Veri tabanımızda yer alan haber metinlerinde saptanan *Duygulanım* örnekleri:

... Akkuş'un **dramı** (H2) [duygulanım-mutsuzluk- olumsuz]

Eşinin şiddetine **dayanamadı** (H2) [duygulanım-mutsuzluk- olumsuz]

..., **acı bir gerçek** (H2) [duygulanım-mutsuzluk- olumsuz]

... sürekli **şiddet gördü** (H2) [duygulanım-güvensizlik- olumsuz]

... **bunalan** G.K. (H16) [duygulanım-mutsuzluk- olumsuz]

... **çok korktu** (H18) [duygulanım-güvensizlik- olumsuz]

(kadın)...Evlendikten sonra psikolojik **bunalıma girdi**. (H36) [duygulanım-mutsuzluk- olumsuz]

Talihsiz kadın (H9) [duygulanım-mutsuzluk- olumsuz]

Üstelik **mağdur** kadının... (H29) [duygulanım-güvensizlik- olumsuz]

2- Veri tabanımızda yer alan haber metinlerinde saptanan *Yargı* örnekleri:

Haysiyetsiz yaşamı öldürttü. (H2) [Yargı, kişisel, eleştiri, açık]

Sakine Akkuş'un 'haysiyetsiz bir yaşam sürdüğünü' iddia etti. (H2) [Yargı, kişisel, eleştiri, açık]

Adana'da alkol alıp, esrar içtikten sonra gittiği evinde... (H3) [Yargı, kişisel, eleştiri, açık]

Düzenli bir işi olmayan Turgay Tazegül... (H5) [Yargı, kişisel, eleştiri, açık]

Turgay Tazegül'ün sürekli içki içtiğini söyledi. (H5) [Yargı, kişisel, eleştiri, açık]

İşsiz Şihli Koca (H16) [Yargı, kişisel, eleştiri, açık]

İçkili restoran işletmecisi Bülent K. (H21)

Uyuşturucu aldığı ileri sürülen E.D. (H11) [Yargı, ahlaki, kınama, açık]

Uyuşturucu bağımlısı olduğu iddia edilen Mehmet Köseoğlu (H13) [Yargı, ahlaki, kınama, açık]

Uyuşturucu bağımlısı koca (H16) [Yargı, ahlaki, kınama, açık]

Kadın döven polisler (H29) [Yargı, ahlaki, kınama, açık]

Uyuşturucu bağımlısı Şihli Koca (H16) [Yargı, ahlaki, kınama, açık]

Çeşitli suçlardan sabıkalı Şihli Koca (H16) [Yargı, ahlaki, kınama, açık]

10 ayrı suçtan sabıkası bulunan Şihli Koca (H16) [Yargı, ahlaki, kınama, açık]

3- Veri tabanımızda yer alan haber metinlerinde saptanan *Takdir* örnekleri:

Korkunç bir cinayete kurban gitti. (H7) [Takdir, olumsuz]

Tüylər ürperten ifade (H13) [Takdir, olumsuz]

Ürperten ifadeler verdi. (H13) [Takdir, olumsuz]

İlginç bir eylem (H13) [Takdir, olumsuz]

Korkunç olayın altında... (H36) [Takdir, olumsuz]

... **acı olaya** ilişkin şunları söyledi (H36) [Takdir, olumsuz]

... **dehşet bir manzara** ile karşılaştı. (H39) [Takdir, olumsuz]

Bilal Kantekin'e **ilginç ceza** (H18) [Takdir, olumsuz]

Sağlam, öldürdüğü eşine **çirkin iftirada bulundu**. (H3) [Takdir, olumsuz]

Gamze Gürgen ile ilgili **kötü haber**... (H4) [Takdir, olumsuz]

Abdullah O.'nun **çelişkili ifadeleri**... (H6) [Takdir, olumsuz]

Güzel oyuncunun gırtlığını sıktı (H12) [Takdir, olumlu]

Ünlü Konya Emniyet Müdürlüğü Cinayet Büro Amirliği ekipleri... (H6) [Takdir, olumlu]

Yukarıda örneklerini verdiğimiz Tutum ifade dilsel kaynaklar genel olarak incelendiğinde, haber metinlerinde en az sıklıkla karşılaşılan dizgenin olumlu takdir ve olumlu yargı alt-dizgeleri olduğu dikkati çekmektedir. Haberlerin konusu ve içeriği düşünüldüğünde, bu bulgunun da şaşırtıcı olmadığı söylenebilir.

Söz konusu kaynaklar ve kullanıldıkları gazeteler ve sıklıkları Tablo 4 ve Tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo 4. Gazetelerde Yayınlanan Haber Metinlerinde *Şiddet Mağduru Kadınlara* Yönelik Tutum Bildiren Dilsel Kaynaklar

GAZETE	TUTUM					
	DUYGULANIM		YARGI		TAKDİR	
	<i>Olumlu</i>	<i>Olumsuz</i>	<i>Olumlu</i>	<i>Olumsuz</i>	<i>Olumlu</i>	<i>Olumsuz</i>
HABERTÜRK	57	2	2	-	1	6
POSTA	67	-	1	-	1	5
VATAN	58	2	2	1	-	2
TOPLAM	182	4	5	1	2	13

Tablo 4’te şiddet mağduru kadınlara ve Tablo 5’te kadınlara şiddet uygulayan erkeklere yönelik tutum bildiren dilsel kaynakların hangi gazetede, ne sıklıkta kullanıldıkları yer almaktadır. Tutum dizgesinin alt-dizgeleri ve kaynakların sayısal dağılımı incelendiğinde, her iki tabloda da gazeteler arasında anlamlı bir farkın bulunmadığı görülebilir. Bu durum beklentimiz doğrultusundadır. Bilindiği gibi, haber metinlerinin incelendiği her üç gazete de popüler, liberal ideolojinin temsilcisi olarak kabul edilebilecek gazetelerdir. Dolayısıyla, benzer bakış açılarına sahip olmalarının şaşırtıcı olmadığı söylenebilir.

Tablo 4’te görüldüğü gibi, gazetelerde yayınlanan haber metinlerinde *Şiddet Mağduru Kadınlara* yönelik tutum bildiren dilsel kaynaklar sıklık açısından irdelendiğinde, mağdur kadınların %88 gibi ciddi bir oranda *olumlu duygulanım* ifade eden dilsel kaynaklarla değerlendirildiği görülmektedir.

Tablo 5. Gazetelerde Yayınlanan Haber Metinlerinde *Kadınlara Şiddet Uygulayan Erkeklere* Yönelik Tutum Bildiren Dilsel Kaynaklar

GAZETE	TUTUM					
	DUYGULANIM		YARGI		TAKDİR	
	<i>Olumlu</i>	<i>Olumsuz</i>	<i>Olumlu</i>	<i>Olumsuz</i>	<i>Olumlu</i>	<i>Olumsuz</i>
HABERTÜRK	-	8	-	20	-	-

POSTA	-	12	-	25	-	-
VATAN	1	6	-	25	-	-
TOPLAM	1	26	-	70	-	-

Tablo 5’te görülen gazetelerde yayınlanan haber metinlerinde **Kadınlara Şiddet Uygulayan Erkeklerle** yönelik tutum bildiren dilsel kaynaklar sıklık açısından incelendiğinde, şiddet mağduru kadınların değerlendirilme alt-dizgesi kaynakları kullanım oranında oldukça farklı bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Kadınlara şiddet uygulayan erkekler, **%27** oranında *olumsuz duygulanım* ve **%72** oranında *olumsuz yargı* ifade eden dilsel kaynaklarla değerlendirilmiştir.

Elde edilen bu bulgular ışığında araştırma sorumuz;

Gazete haber metinlerinde ifade edildiği biçimde, medyanın “kadınlara karşı erkeklerin uyguladığı şiddet” olgusuna tutumu dilsel olarak nasıl kurgulanmaktadır?

Tablo 4 ve Tablo 5’te yer aldığı biçimde yanıtlanmıştır. Ayrıca, bu bağlamda, önvarsayımımızın doğrulandığı söylenebilir. Giriş Bölümü’nde belirtildiği üzere, haber metinleri tür olarak olayların nesnel bir biçimde sunulacak biçimde düzenlendiği metinlerdir (Mc Cabe ve Heilman, 2007). Dolayısıyla “kadına şiddet” haberlerinde de bu yansızlığın sürdürülmesi beklenmektedir. Ancak biz son dönemlerde şiddetin toplum ve devlet yönetimi tarafından yoğun tepkiyle karşılandığı ve medyanın da gündeminin toplumsal, siyasal ve ekonomik gücü elinde tutanlar tarafından biçimlendirildiği (Fairclough, 1997; Fowler, 1991; van Dijk, 1998) bilgisinden hareketle; haber metinlerini kurgulayan yazarların yansızlıktan uzaklaşıp, kadının yanında bir tutum sergileyen dilsel seçimler yapabileceğini önvarsaymıştık. Araştırmamızın bulguları, bunu destekler niteliktedir.

V. SONUÇ

Veri tabanımızdan elde edilen bulgular ışığında, gazete haber metinlerinde medyanın “kadınlara karşı erkeklerin uyguladığı şiddet” olgusuna tutumunun dilsel olarak nasıl kurgulandığı sorusuna yanıt olarak, söz konusu metinlerde, medyanın farklı bir tutumla, Tutum dizgesinin farklı alt-dizgelerini ifade eden dilsel kaynaklarla olayları değerlendirdiği saptanmıştır. Gazete haber metinlerinde, şiddete maruz kalan kadınlar yoğun olarak (%88) *olumlu duygulanım*; şiddet uygulayan erkekler de en yoğun olarak (%72) oranda *olumsuz yargı* ve daha az yoğun olarak (%27) *olumsuz duygulanım* ve ifade eden dilsel kaynaklar kullanılarak kurgulanmaktadır. Bu durumda, medyanın kadının yanında, kadına pozitif ayrımcılık gösterecek biçimde yer aldığı söylenebilir. Erkekler ise, olumsuz karakter özelliklerini ve bu konuda medyanın olumsuz hislerini, yani duygulanımlarını vurgulanacak biçimde değerlendirilmektedir. Böylece, bu olayda medyanın şiddet gösteren erkeklere karşı bir tutum içerisinde olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Bloor, M. ve Bloor, T. (2004). *The Functional Analysis of English*. Arnold: London

Bloor, M. ve Bloor, T. (2007). *The Practice of Critical Discourse Analysis: An Introduction*. London: Arnold

Fairclough, N. (1997). *Media Discourse*. London: Arnold.

- Fowler, R. (1991). *Language in the News*. London: Routledge.
- Halliday, M. A. K. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- Martin, J.R. (2004). Mourning: how we get aligned. *Discourse and Society*, Vol 15(2–3): 321–344. London: Sage
- Martin, J.R. ve Rose, D. (2003). *Working with Discourse: Meaning Beyond the Clause*. London: Continuum
- Martin, J. R. (1997). Genre and Institutions. *Analysing genre: functional parameters*, ss: 3-40 London ve New York: Continuum.
- Martin, J. R. ve White, P. R. R. (2005). *The Language of Evaluation*. New York: Palgrave MacMillan
- Mc Cabe, A. Ve Heilman, K. (2007). Textual and Interpersonal Differences Between a News Report and an Editorial. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, 20: 139-156
- Owen, F.K. ve Owen, D.W. (2008). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet. *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Projesi*
- van Dijk, T. A. (1998b). *Ideoloji*. London: Sage Publications Ltd.
- http://www.media-awareness.ca/english/issues/violence/effects_media_violence.cfm. Erişim Tarihi: 20.03.2012.
- www.grammatics.com/appraisal. Erişim Tarihi: 10.03.2012.

TÜRKİYE’DE ULUSAL KANALLARDA YAYINLANAN PRİME-TİME TELEVİZYON DİZİLERİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ AÇISINDAN AİLENİN SUNUMU

Çiğdem ERDAL¹

ÖZET

Toplumsal cinsiyet rolleri aile içinde öğrenilmeye başlar, ancak bu roller bireyin hayatı boyunca toplumsal alanda da kendini gösterir. Eğitim, iş hayatı, kamusal alan gibi farklı boyutlarda toplumsal cinsiyet rollerine uygun davranışların kadın ve erkek tarafından sürdürüldüğü bir gerçektir. Kadın ve erkek, bu alanların her birisinde farklı rollere sahip olabilir: iş hayatında işçi veya işveren, eğitimde öğrenci, aile içinde anne veya baba.

Kadınlığın ve erkekliğin gerektirdiği şekilde davranmayı ifade eden toplumsal cinsiyet rolleri, bireylere farklı şekilde davranışları kazandırır. Bir anne olarak kadının rolü çocuk bakmak iken, bir baba olarak erkeğin rolü para kazanmak ve ailenin geçimini sağlamaktır.

Günümüz Türk toplumunda anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailenin, hala geleneksel yapıyı sürdürmesi, babanın, annenin ve çocukların rollerinin belirgin farklara sahip olması ve bu rollerin kuşaktan kuşağa aktarılması hakim bir olgudur. Televizyon dizilerinde modernleşmenin ve eşitlik arayışının sonuçları açıkça yansımamakta, kadın ve erkek aile içinde karar verme sürecine birlikte katılıyor gibi gösterilse de aslında kadının tutumu itaat ve kabullenme şeklinde olmaktadır.

Bu çalışma, betimleyici analiz yoluyla aile içinde kadın ve erkek kimliklerinin prime-time’da en yüksek rating oranına ulaşan Yaprak Dökümü, Kurtlar Vadisi, Ezel ve Canım Ailem isimli televizyon dizilerinde nasıl temsil edildiklerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Yapılan çözümleme sonucunda kadının televizyondaki temsilinin geleneksel/ataerkil düzeyden öteye gitmediği, kadın ve erkeğin aile içinde toplumsal cinsiyet rollerine uygun portrelerle temsil edildikleri ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: toplumsal cinsiyet, aile, televizyon dizisi, toplumsal cinsiyet rolleri.

REPRESENTATION OF FAMILY IN NATIONAL PRIME-TIME TELEVISION SERIALS THROUGH GENDER ROLES

ABSTRACT

Television is one of the most powerful mass media, reproducing cultural values, beliefs and common attitudes prevailing in a society. Gender roles are one of these common beliefs and attitudes that exist dominantly in a society, attributed to women and men by people. Television reproduces gender roles through its narrative structures and distributes them again to that society. Television serials, being one of the most used narrative forms of television, has much to do with this reproduction process.

The family is one of the most common and important themes by which gender roles are reproduced in television serials. Representation of gender roles within the family in television serials occur as women and men being represented in different places, with different roles.

¹ Arş. Grv., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Nişantaşı Kampüsü İstanbul, gozlem.cigdem@gmail.com

Turkish society is still considered traditional in which patriarchy prevails within the family, and the roles of women and men are separated obviously. This situation reflects in the families, represented in television serials. This research focuses on places and roles of women and men within Turkish family structure and tries to reveal how the family in television serials is represented from the point of gender roles, approaching the issue with a depictive and judgemental method. The analysis has shown that there is no significant change in representation of women on television, and specifically on television serials.

Key Words: gender, family, television serials, gender roles.

1.GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet rolleri, toplumun bireyleri olan kadın ve erkek üzerinde doğumdan itibaren, hatta kimi çalışmalara göre doğumdan önce benimsenmeye başlayan ve ömür boyu hayatlarını etkileyen rollerdir. Sanayileşme sonrasında kadın ve erkeğin alanları farklılaşmış, kadın ev içine çocuk bakımı ve ev işleri gibi rollere hapsedilirken, erkeğin alanı ise iş hayatı olmuştur. Erkek ‘ekmek getiren’ rolünü üstlenmiş, aynı zamanda ailenin dışarıyla bağlantısını sağlayan araçsal bir nitelik kazanmıştır.

Toplumsal cinsiyet rolleri aile içinde öğrenilmeye başlar, ancak bu roller bireyin hayatı boyunca toplumsal alanda da kendini gösterir. Eğitim, iş hayatı, kamusal alan gibi farklı boyutlarda toplumsal cinsiyet rollerine uygun davranışların kadın ve erkek tarafından sürdürüldüğü bir gerçektir. Kadın ve erkek, bu alanların her birisinde farklı rollere sahip olabilir: iş hayatında işçi veya işveren, eğitimde öğrenci, aile içinde anne veya baba. Kadınlığın ve erkekliğin gerektirdiği şekilde davranmayı ifade eden toplumsal cinsiyet rolleri, bireylere farklı şekilde davranışları kazandırır. Bir anne olarak kadının rolü çocuk bakmak iken, bir baba olarak erkeğin rolü para kazanmak ve ailenin geçimini sağlamaktır.

Günümüz toplumunda kadının iş hayatına girmesiyle birlikte değişme sinyalleri vermesine rağmen toplumsal cinsiyet rolleri hala belirgin şekilde toplumun her alanında hissedilebilmektedir. Bu rollerin yansıdığı ve temsil edildiği ortamlardan birisi de kitle iletişim araçlarının en yaygını olarak kabul edilen televizyondur.

Televizyonun, toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmek için kullandığı en yaygın format olan televizyon dizileri, hayatımızda büyük oranda yer etmiştir. Karakterlerin yaşadığı hayatlar, karşılaştıkları sorunlar ve nasıl çözümleyecekleri izleyici için büyük merak konusu oluşturmakta ve bu hayatları kendi hayatları ile özdeşleştirmektedirler. Kadın ve erkek karakterlerin aile içinde karşılaştıkları güçlükler, ailenin kurulması, dağılması ve sorunlara çözüm bulma çabaları, izleyicinin en fazla ilgisini çeken hikaye unsurlarıdır. Karakterlerin yaşadıkları sorunlar, sıcak aile ortamı içinde çözümlenmekte, ailenin kutsallığı ve verdiği aidiyet duygusu, izleyiciye aile değerlerini sürekli olarak hatırlatmaktadır. Diziler izlenirken hikaye içinde yaşanan olaylar günlük yaşamda izleyici sanki kendisi yaşıyormuşçasına heyecanla paylaşılmakta, karakterlerin yaşadıkları olaylar tartışılıp yorumlanmaktadır. Bu yorumlar yapılırken izleyici kendi aile yaşantısı üzerine düşünme fırsatı bulur, kimi zaman izlediği hikayeden çözümleri kendi hayatına uyarlamaya çalışır. Dizilerde verilen annelik ve babalık mesajları, kadının ve erkeğin rolleri ve görevleri, izleyicinin kendi hayatında nasıl olması ve davranması gerektiğine işaret eder.

Türk toplumunda kadının çalışma hayatına girmesi, annelik ve eş rollerinden feragat etmesine neden olmamış, aksine bu rollerin kutsallığı daha çok vurgulanır olmuştur. Yerli yapım televizyon dizilerinde de kadın ve erkeğin rollerinin belirgin farklarla çizildiğini görmek mümkündür. Kadına anne, sadık eş sıfatları yakıştırılırken, erkek babalık rolüyle anılmaz, mesleki başarıları, arkadaş çevresi, sosyal hayatı daha çok göz önündedir. Ev içindeki işlere sadece mecbur olduğunda yardım

eder, üstelik her türlü hizmetin yanında kadından bir de sevgi ve destek bekler. Kadının ailesine ve kocasına ihaneti cezalandırılır, kimi zaman kadın ıslah edilir. Nereye gideceğine, kimlerle görüşeceğine erkek karar verir. Bu erkek, babası, kocası veya yakın komşusu olabilir.

Modernleşmenin ve kadın ile erkeğe eşitlik arayışını toplumsal alana taşıyan feminist hareketin sonucunda kadına kanunlar yoluyla devlet tarafından kimi haklar sağlanmış, ancak bunlar geleneksel aile yapısını değiştirmeye yeterli olmamıştır. Günümüz Türk toplumunda anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailenin, hala geleneksel yapıyı sürdürmesi, babanın, annenin ve çocukların rollerinin belirgin farklara sahip olması ve bu rollerin kuşaktan kuşağa aktarılması hakim bir olgudur. Televizyon dizilerinde modernleşmenin ve eşitlik arayışının sonuçları açıkça yansımamakta, kadın ve erkek aile içinde karar verme sürecine birlikte katılıyor gibi gösterilse de aslında kadının tutumu itaat ve kabullenme şeklinde olmaktadır.

Bu çalışmanın temel problemi, toplumsal yapı ve inanışlar temelinde toplumsal cinsiyet rolleri açısından ailenin en çok izlenen televizyon dizilerinde nasıl sunulduğunu ve nasıl aktarıldığını ortaya çıkarmaktır. Aile içinde kadının ikincil konumu ve erkek-egemen yapının devam etmesi, kadın ve erkeğe yüklenen belirli rollerin aileyi şekillendirmesi, bu problem çerçevesinde araştırmacının dikkatini çeken sorular olarak belirlemektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, ulusal kanallarda yayınlanan prime-time televizyon dizilerinde toplumsal cinsiyet rolleri açısından ailenin nasıl sunulduğunu araştırmaktır. Bu amaçla şu sorular cevaplanmaya çalışılacaktır:

1. Ailenin yapılanışı ve otorite kaynağı televizyon dizilerinde toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak mı sunulmaktadır?
2. Televizyon dizilerinde sunulan toplumsal cinsiyet rolleri aileye nasıl yansımaktadır?

2. TELEVİZYON DİZİLERİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET VE AİLE

2.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Toplumsal cinsiyet kavramı ilk olarak 1968 yılında Robert Stoller tarafından, toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyetten nasıl ayrılabileceğini göstermek üzere ortaya atılmıştır. 70’li yılların başında bu kavram Ann Oakley tarafından popülerleştirilmiş ve bu ayrım, ‘maskülenlik’ ile ‘feminenlik’ kavramlarının psikolojik fenomeni olarak ‘toplumsal cinsiyetin’ kültürel inşasını aydınlatmak üzere kullanılmıştır (Aktaran Segal, 1990: 66). Scott’a (2007: 3) göre ise toplumsal cinsiyet ilk kez, cinsiyete dayalı ayrımların toplumsal niteliğini ısrarla vurgulayan Amerikalı feministler arasında ortaya çıkmıştır. Kelime, cinsiyet ya da tinsel farklılık gibi terimlerin kullanımında örtük bir şekilde mevcut olan biyolojik determinizmin reddedilmesi anlamına gelmiştir.

2.2. Toplumsal cinsiyet rolleri ve toplumsallaşma süreci

Toplumsal cinsiyet rolleri erkek ve kadınla özdeşleştirilen davranış örüntüleri, beklenti ve davranışlardır ve “maskülen” veya “feminen” anlamına gelir. Toplumsal cinsiyet rolleri doğumdan hemen sonra başlayan ve maskülenlik ile feminenlik hakkında kültürel olarak paylaşılan inanış ve değerleri çocuklara ve gençlere aktaran toplumsal cinsiyet toplumsallaşması yoluyla öğrenilirler. Toplumsal cinsiyet toplumsallaşması sürecimizde erkek ve kadını ve onlardan beklenen davranışları ayırmayı öğreniriz, kendi biyolojik cinsiyetimize uygun toplumsal cinsiyet rolü tercihlerimizi ifade etmeyi ve uygun toplumsal cinsiyet rolü standartlarına göre davranmayı öğreniriz. Bireysel düzeyde, bu toplumsal cinsiyetli bilgi tutum, beklenti ve nihayet davranışları etkiler. Erkek ve kadın için uygun

davranış ve kişisel özellikler hakkındaki birçok inanış toplumda geleneksel olarak yer edinen sosyal rollerden kaynaklanır. Örneğin, erkekler tarih boyunca agresiflik, baskınlık ve iddiacılık gibi araçsal özellikler sergilemelerini gerektiren daha liderlikçi pozisyonları doldurmuşlardır. Kadınlar ise bakım, şefkat, bağımlılık gibi dışavurumcu özellikler göstermelerini gerektiren bakıcı rollerini doldurmuşlardır. Sonuç olarak, araçsal “maskülen” toplumsal cinsiyet rolleri dışavurumcu feminen toplumsal cinsiyet rollerine göre daha yüksek statü ile ilişkilendirilmiştir. Toplumsal cinsiyet toplumsallaşması ayrıca diğerleriyle ilişkilerde gerekli etkileşim tarzlarını öğrenmeyi de kapsar. Erkekler daha iddiacı ve baskın tarzları, kadınlar ise işbirlikçi ve yakın tarzı öğrenmeye eğilimlidirler. Yaşamlarımız boyunca, öğrenilmiş bu toplumsal cinsiyet rollerine uymamız için üzerimizde büyük bir sosyal baskı vardır. Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine uygun davranmayan bireyler diğerlerine göre daha az cazip, daha az ehil görünürler. Bu toplumsal cinsiyet rollerini doldurmak için gerekli bilgiler gençlerin ebeveynlerinden, arkadaşlarından, öğretmenlerinden ve kitle iletişim araçlarından öğrendikleri açık veya gizli toplumsal cinsiyet toplumsallaşması yoluyla öğrenilirler (Ashcraft ve Belgrave, 2005: 6-7).

Bhasin (2003’den aktaran Çelik, 2008: 13), kadınların ve erkeklerin toplum içinde sahip olduğu farklı statülerin aslında toplumsal ve kültürel olarak belirlendiğini söyler; insan yapımıdır, doğanın bununla ilgisi çok azdır. Hemen hemen her yerde bir grup olarak kadınların erkeklere göre ikincil sayılmalarını cinsiyet değil toplumsal cinsiyet belirlemektedir. Kadınlar daha az hakka ve daha az kaynağın denetimine sahiptir. Erkeklerden daha uzun saatler çalışır fakat işlerine ya az değer verilir ya da az ödeme yapılır. Kadınlar erkeklerin ve toplumun sistematik şiddetine maruz kalırlar; toplumsal, ekonomik ve siyasal kurumlarda karar alma güçleri çok azdır.

Cinsiyet rolü kimliği, cinsiyete uygun davranışımızdan sorumlu olan kimliğimizin bir kısmıdır. Bazı davranışlar stereotipik olarak erkeksi şeklinde tanımlanır (bira içmek, futbol oynamak, kandırmak, agresif olmak, sigara/püro içmek vs.). Kadınsı davranışlar ise ruj sürmek, dikiş dikmek, iddiasız olmak, duygusal olmak, erkeklerle flört etmek, savunmasız olmak, itaatkar olmak, vs. şeklinde sıralanır. Kötü bir şey olmasına rağmen, istatistiksel olarak kadınların “kadınsı” erkeklerin “erkeksi” davranışlara yönelmesi daha olasıdır (Mitchell, 1992: 116).

Erkek ve kadın, toplumda farklı rolleri üstlenir ve bunlara uygun davranışlar gösterirler. Giyim, saç stili ve bir dizi sözsüz davranışta meydana gelen farklar erkek ve kadının benimsediği rollerdeki farklılaşmayı belirgin hale getirmeye yardımcı olur. Kültürlerarası ve tarihi veriler bu rol bölünmesinin biyolojik olmadığını göstermektedir. (Frieze ve diğerleri, 1978: 96).

Kadının yeri ve rolleri, 19. yy. sonuna kadar ev içi ile sınırlıydı. Bu dönemden sonra artan sanayileşmeyle birlikte kadın işgücüne ihtiyaç da artmış, kadınlar dışarıda çalışmaya başlamıştır. 2. Dünya Savaşı sonrasında hem evli hem bekar kadınlar ev dışında daha çok çalışmaya başlamalarına rağmen, evlendikten sonra kadının rolü yine çocuk yapmak ve onun bakımı ile ev işlerini üstlenmek olmuştur. Kadına yüklenen ev kadınlığı rolü kocası ile olan yasal bağından, annelik rolü ise biyolojik niteliğinden ileri gelmektedir (Frieze ve diğerleri, 1978: 137-139).

Çocukluktan itibaren kadın ve erkeğin davranış ve ilişkilerini etkileyen/şekillendiren toplumsal cinsiyet rolleri, erişkinlik döneminde özellikle evlilik ve aile kurumu içinde daha da belirginleşmeye başlamaktadır. Vannoy-Hiller ve Philliber (1989: 67), birçok kadın için evliliğin erişkinlik dönemine geçişteki asli önemine vurgu yapmışlardır. Evlilikle birlikte kadınlar ev kadını olma sorumluluğunu üstlenmektedirler. Öte yandan kadın aynı zamanda şefkatli ve güzel de olmalıdır.

Erkekten beklenen toplumsal cinsiyetli davranışlar ise evlilik ve ebeveynlik rollerine kadınlarda olduğu kadar odaklanmaz. Erkekler için de buyurucu nitelikte rol beklentileri mevcuttur,

ancak bunlar kadınlarınkine göre daha az katıdır. Örneğin erkek, kadının zıttı olmalı (feminen özelliklere sahip olmamalı), cinselliğin kontrolü daima elinde olmalı, kendine güvenli, karizmatik, kontrollü olmalı, doğru bildikleri şeyler uğruna kavga etmekten kaçınmamalıdır (Vannoy-Hiller ve Philliber, 1989: 68).

2.3. Türk ailesinde toplumsal cinsiyet rolleri

Türk ailesinin tarihine baktığımızda, aile yapısını günümüze taşıyan süreçte bu yapıdaki değişimlerin izini görmek mümkün olmaktadır. Eröz (1990: 231), Orta Asya Türklerindeki aile yaşamına değinerek, ailede çarpıcı bir biçimde kadın-erkek farklılığı bulunduğunu ve kadının erkeğe bağımlı olduğunu, erkeğin ise kadını ikinci sınıf olarak görmesine rağmen saygı ve sevgi gösterdiğini belirtmektedir. İslamiyet öncesi Türk toplumunda kadın ve erkeğin aile içindeki rolleri eşitken, İslamiyet'in kabulünden sonra Bizans ve İran'ın etkisiyle ayırım, özel ve kamusal alanlarda kendini hissettirmeye başlamıştır (Güler ve Ulutak, 1992: 59). Osmanlı toplumuna baktığımızda ise çok eşle evliliğin yasak olmamasına rağmen, evliliklerin yine tek eşli olduğunu görüyoruz. Ortak mülkiyet ilişkileri geniş ailelerde yaygındır, bu ailede koruyuculuk ve kollayıcılık esasına dayanan ilişkiler vardır (Seçkin ve Kayhan, 1999: 22-28). Tek eşle ve dışarıdan evlenmeye dayalı Türk ailesinin bu geleneği, eski Türklere uzanmaktadır (Yazıcıoğlu ve Kayhan, 2002: 53). Toplumsallaşmanın ilk olarak gerçekleştiği kurum olan aile içindeki rol ve ilişkilere bakıldığında, toplumsal cinsiyet rolü toplumsallaşmasının da ilk olarak burada gerçekleştiği görülmektedir. Türk ailesinde ilişkiler açık bir şekilde rol farklılaşmasına dayanır ve karşılıklı duygusal destek ve kendini gerçekleştirmeden çok, aile yaşamının ekonomik olarak ayakta kalması ve yayılması yönleri etrafında dönmektedir. Geleneksel ailede eşler arasında duygusal ifade ve iletişim ileri seviyede değildir. İletişim çoğu sorumluluk tahsisine dayanmaktadır, bu nedenle geleneksel Türk ailesinde iletişim eksikliği olduğu söylenebilir. Kadının eşle çok fazla duygusal yakınlığa girmesine izin verilmediği için kadın bu yakınlığı çocuklarıyla kurar (Fişek, 1982: 298-300). Bireyin haklarının ve tercihlerinin grup tercihlerinden daha önemli olduğu Batı toplumlarından farklı olarak, Türkiye gibi cemaatçi toplumlarda önem, bireyden çok diğerlerine kaymıştır. Toplumun amaçları bireysel amaçlara göre daha önemlidir. Böylelikle, yakın grup bağları, güven ve sadakat aile sistemleri çerçevesinde farklılaşmamış ilişkiler sistemi ile sonuçlanmaktadır. Aile yapısı, aile üyelerinin etkileşimde bulunduğu yolları organize eden bir dizi görünmez işlevsel ihtiyaca karşılık gelir. Kimlik hissi bireye aile tarafından çocuğun erken sosyalizasyon döneminde aşılacaktır ve aidiyet ile ayrılma hissinden ibarettir. Ancak karar verme durumunda bireyin nispeten daha az farklılaşma gösterdiği görülmüştür. Aynı durum aile bağlamında da görülür, böylelikle Türk çekirdek ailesi yüksek rol farklılaşması ve düşük kişisel farklılaşmanın bir karışımı olarak görülebilir. Eşler arasındaki statü ayrımı ve aktivite alanlarının ayrışması, toplumsal cinsiyet rol boyutu ile farklılaşan bir eş alt sistemini doğurur, bu sistem karı-kocanın kendi özleri arasında net sınırlar çizer. Toplumsal cinsiyet ayrımı her bireyin erkek ve kadın kimliğine doğru toplumsalla yansıtan sosyal etkileşim boyutu üzerinde vurgulanmaktadır. Aile içinde en yakın ilişkiler aynı cinsiyetler arasında görülür. Toplumsallaşma sürecinde kadın düzenli, titiz bir ev bakımcısı olarak ve bakım etiğine sahip özverili bir insan olarak yetiştirilir. Erkek güçlü, nispeten daha bağımsız, otoriter ve ev dışında vakit harcamak üzere serbest bir şekilde yetiştirilir. Ebeveynlerin çocuklarla ilişkisi sevgi ve kontrol etrafında döner. Çocuğun kavramsal yeteneklerinin gelişimine önem verilmesine rağmen, yine de ebeveyn otoritesine güvenirlir. Çocukların evleninceye kadar aileleriyle yaşadıkları düşünüldüğünde, çocukların pasif, bağımlı, sınırlandırılmış kişiler olarak yetiştirildikleri düşünülebilir (Aslan, 2009: 161-162).

2.4. Türk televizyon dizilerinde toplumsal cinsiyet ve aile kavramlarının sunumu

Gedik (2008), kaynağını günlük hayattan alan televizyon dizilerinin, var olan algıları değiştirmek ya da alternatif kimliklere yer vermek yerine, geleneksel toplumsal cinsiyet kalıplarını pekiştirdiklerini söyler. Gedik'e göre diziler bir adım ileri giderek günümüz kadın ve erkek hallerini yozlaşmış ve bozulmuş olarak göstererek kendi tanımlarını "normalleştirmek"tedirler. Bu anlatıların sunduğu toplumsal cinsiyet algılarının içerdiği değerler ve varsayımlar normalleştikleri sürece sorgulanmazlar, hatta görünmez kalırlar. Toplumsal cinsiyet algıları yaygın ama bu geleneksel algıların analizlerinin seyrek oluşunun önemli bir sebebi bu algıların toplumsal hayat kadar entelektüel hayatta da normalleşmiş olmasıdır diyebiliriz. Karahan Uslu'ya göre Türkiye'de yaygın televizyon kanallarında kadın, ağırlıklı olarak orta ve üst sınıfa mensup, modern, aile kavramına sadık ancak sosyal değişime de açık olarak sunulmaktadır...Cumhuriyet ideolojisinin annelik vasfına sahip, Cumhuriyete bağlı, laik, ülkenin modern yüzünün simgesi kadın tipine daha talepkar ve cüretkar bir kimlik eklenmekte ve bu model, özel televizyon kanallarındaki hakim kadın tipini temsil etmektedir (Aktaran İmançer, 2000: 114). Türk televizyon dizilerinin, ailece birlikte izlenilmesinin önemine değinen Kotaman, "Yaprak Dökümü" dizisi üzerinden giderek dizide aile değerlerinin alaşağı edilmesiyle ataerkil ailenin yeniden üretilmekte olduğunu söylemektedir. Burada söz konusu edilen aile, küçük bir yerden İstanbul'a göç ettikten sonra batılı, modern toplum kavramı ile kendi değerleri arasında sıkışır ve modern yaşama uyum sağlamaya çalışırken büyük bir dram ve çöküşe doğru ilerler. Diziyi izleyenler aile içi saygının ve hiyerarşinin önemine dair mesajlar alırlar (Kotaman, 2009: 41-42). Çelenk ve Timisi'ye (2000'den aktaran Geçer, 2007: 94) göre televizyon dizilerinde her ne kadar "aile"nin önemine yeterli vurgu yapılmassa da, yerli dramalar aslında ailenin vazgeçilmezliğine hizmet etmektedir. Bu olumlama kimi zaman ideal aileyi sunarak, kimi zaman kayıp bir ailenin özlemini yansıtarak, kimin zaman ise bozuk aile bireylerinin psikolojik buhran halini sergileyerek takdim edilir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

"Ulusal Kanallarda Yayınlanan Prime-Time Dizilerde Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Ailenin Sunumu"nu inceleyen bu çalışmada betimleyici analiz yöntemi kullanılacaktır. Günümüzde televizyonun en yaygın anlatı formlarından birisi olan televizyon dizilerinin prime-time yayın kuşağındaki önemi birçok açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan birisi, bu anlatıların televizyon kanallarına reklamlar yoluyla maddi getirisi. Bu da rating ölçümleri ile belirlenmektedir. Rating kaygısı ile bu anlatıların toplumun her kesimine yönelme çabası bulunmaktadır. Bunlardan birisi de ailedir. Dizilerin ailece izlenebilmesi, dolayısıyla rating getirisinin yüksek olması için bu dizilerin anlatı yapılarının aile yapısına, aile içindeki davranış ve rollere uygun olmasını gerektirmektedir. Ailenin televizyon dizilerindeki sunumu, toplumdaki inanış ve beklentilere uygun olarak, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesi yoluyla gerçekleşmektedir. Televizyon dizilerinde bu göstergeleri ortaya çıkarmak amacıyla belirlenen sorulara cevap verebilmek için betimsel analiz yöntemine ihtiyaç vardır. Betimsel analiz yaklaşımına göre, elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi, görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunmaktır. Bu amaçla elde edilen veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve birtakım sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 224).

Seçilen dizilerde toplumsal cinsiyet rollerinin aile içinde sunumuna dair göstergeler, karakterler temelinde betimleyici yöntem ile incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle alanyazın taraması

yapılarak aile içinde toplumsal cinsiyet rollerinin sunumuna dair veriler toplanmıştır. Bu veriler, oluşturulan sorulara cevap oluşturacak şekilde sonuçlara varabilmek için, betimleyici analiz yöntemi ile yorumlanmıştır.

4. BULGULAR VE YORUM

4.1. Yaprak Dökümü

Ailenin başına gelen en büyük olay, Necla ve Leyla'nın aynı adama aşık olması ve aynı zamanlarda o adamla ilişki kurmalarıdır. Oğuz isimli karakter başlangıçta işiyle değil, şoför olarak çalıştığı evin hanımıyla yaşadığı ilişkiyle sunulur. Meslek, aile gibi yönlerden belirsiz olan bu karakter önce Necla ile birlikte olur, sonra Leyla'ya yaklaşır. Leyla'nın Oğuzdan hamile olduğunu, geçirdiği bir kaza sonrasında çocuğu düşürdüğü bilgisini veren doktorlardan öğrenen aile, büyük bir yıkım yaşar. Leyla çocuğunu düşürmüş olduğu halde, Oğuz'la evlendirilir. Günümüzde halen kimi bölgelerde sürdürülen “hamile kaldıktan sonra çocuğun babasıyla zorla evlendirilme” olgusu, burada meşrulaştırılmakta, Leyla gayrimeşru ilişkisinin bedelini zorla evlendirilerek ödemektedir. Çocuklarına karşı daima anlayışlı, kültürlü, bilgili bir adam olarak Ali Rıza Bey buna karşı çıkmaz. Çözümün bu olduğundan emin değildir, ancak toplumsal yapı ve geleneksel rol ve tutumlar bunu gerektirmektedir ve O da bu yapının içinde sıkışmıştır. Oğuz, bu evlilikten sonra da değişim göstermez: kötü işlere bulaşır, Necla ile tekrar yakınlaşır hatta birlikte kaçmaya çalışırlar. Aile yeni bir yıkım yaşamıştır. Her yıkımın altından kalkmaya çalışırken kaybettikleri aile değerlerinin kutsallığını vurgulamak ailenin reisi, baba figürü Ali Rıza Bey'e düşer. Ali Rıza Bey modern ile geleneksel arasında gidip gelen bir karakterdir. Türk ailesinde geçmişten bugüne belirli bir toplumsal cinsiyet farklılaşması olduğu göz önünde bulundurulunca, Ali Rıza Bey ve eşi Hayriye Hanım'ın rollerinin birbirinden kesin çizgilerle ayrıldığını görmek de mümkün olacaktır. Ali Rıza Bey geleneksel bir Türk aile babası örneğidir. Günümüzde de halen varlığını sürdüren otoriter baba figürünü temsil eden bu karakter, dizideki ailenin reisi ve temel otorite kaynağıdır. Çocukları ve karısı, O'nun baskınlığına, otoritesine hayranlık duymakta ve O'nun korumacılığına daima ihtiyaç duyan bireyler olarak bu otoriteyi hiçbir şekilde sorgulamamaktadırlar. Verilen kararlar babaya aittir, baba her şeyin doğrusunu ve iyisini bilir, çünkü ailesini her türlü kötülükten ve zarardan uzak tutmaya çalışmaktadır. Dizideki baba karakteri aynı zamanda okuyan, gezip gören, araştıran, entelektüel bir babadır. Donanımlı, bilgilidir. Hayata karşı bir duruşu, belli bir bakış açısı vardır. Çocuklarını terbiyeli, saygılı yetiştirmiş, temel aile değerleri olan bağlılık, sevgi, destek gibi unsurları onlara aşılamıştır. Hepsini belirli bir seviyeye kadar okutmuştur, ancak iş hayatına atılmayı veya okumaya devam etmeyi kendi isteklerine bırakmıştır.

4.2. Canım Ailem

Dizide ailelerin geleneksel ataerkil aile tipine uygun olarak düzenlendiği görülmektedir. Samim, yeğenlerinin sorumluluğunu üstüne almakta çok zorlanır, hatta ilk başlarda bu sorumluluğu Meliha'nın üzerine yıkmak için yollar bile arar. Ancak zamanla bu gerçekle baş başa kalır, yeğenlerine kendisi bakacaktır. Samim, babalık rolüne ve çocuk bakımı, ev işleri gibi angaryalara yabancısıdır. Yıllar önce nişanlısı Meliha'yı düğün öncesinde bırakıp kaçması da bunun bir göstergesidir aslında. Samim, sorumluluk almaktan kaçınan bir erkek örneğidir. Öte yandan, Meliha'nın ailesinin de geleneksel kodlarla örüldüğü görülmektedir. Üç kız kardeşin annesi ölmüş, yaşlı babaları ile baş başa kalmışlardır. Babaları Cabbar Ağa, Adana'da astığı astık kestiği kestik bir adam olarak bilinmektedir. Evin içinde kızlarına karşı da otoriterdir. Üç kız kardeş, babalarının etrafında dönmekte, bir dediğini iki etmemekte, karşısında boyunları eğik durmaktadırlar. Dolayısıyla ev içi işbölümü ya da eşitlik kavramını iki ailede de görmek zordur. Samim'in yeğenleri ve daha sonra iş arkadaşı Ali ile birlikte kurduğu ailede – ki bu aslında zorunlu bir birlikteliktir – sırf mecburiyetten dolayı ev işleri

paylaşılmaktadır. Samim, çocuklara kahvaltı hazırlar, yetişemediği yerlerde Meliha ve kız kardeşleri yardımına koşar. Kimi zaman Ali de ‘Samim Ağabey’ dediği Samim’e yardım etmektedir. Büyük bölümü domestik (ev içi) alanda geçen öykünün dışarıda geçen bölümlerinde erkekler işinde gücünde görülmektedir ve genellikle konuştukları meseleler aile meseleleri veya duygusal meselelerdir. Kadınlar erkekleri iş yerlerinde görmekte, sonra ait oldukları yere yani evlerine dönmektedirler. İlerleyen bölümlerde Meliha ve kız kardeşleri bir catering (yemek) şirketi kurarlar, ancak bu iş evin içinde, mutfakta gerçekleştirilen bir iştir. İncelenen bölümlerde Şehnaz isimli karakterin (Samim’den gayrimeşru çocuk sahibi olmuş ve bunu söylemeden kızını büyüttü) bekar anne tipine uygun olarak meslek sahibi olduğu görülmektedir, ancak karakterin tam olarak ne iş yaptığı belli olmamakla birlikte, Samim ile aralarındaki bağ gayrimeşru kızları üzerinden kurulur, iş hayatı üzerinden değil. Şehnaz, gayrimeşru çocuk sahibi olan, Meliha’yı sürekli olarak Samim’den ayırmaya çalışan ‘kötü kadın’ rolüyle sunulur. Ve kötü kadın daima kaybeden olmaya mahkumdur.

4.3. Kurtlar Vadisi

Erkek karakterlerin, dizinin tamamına yakın kısmındaki anlatıların başrolünde olduğu Kurtlar Vadisi Pusu, baştan beri erkek izleyiciyi hedef kitle olarak benimsemiştir. Erkek karakterlerin hepsinin toplumsal cinsiyet rollerine uygun temsil edildiğini görmek mümkündür. Baş karakter olan Polat Alemdar, bağımsız, kendine güvenli, saldırgan eğilimli, güçlü, duygularını ikinci planda tutan bir erkektir. Polat’ın karısıyla yakınlaşması, sarılma ya da saçlarını okşama şeklinde gerçekleşmektedir. Ailesine gelince, babası (Ömer Baba olarak tanınan) O’nun için çok değerlidir. Sözlerini dinler, belki de Polat karakterinin evet dediği ve tavsiyelerini dikkate aldığı tek kişidir Ömer baba. Ömer karakteri sağlam bir baba figürü olarak izleyiciye sunulmaktadır. Polat’ın hayatında karısından bile önce gelen kişiler, anne ve babasıdır. Onların yanında huzurlu, güvenli hisseder. Baba evi Polat için, her ne kadar kendisi büyük bir mevkide bulunursa bulunsun, aynı zamanda sorunların tartışıldığı ve çözüm arandığı yerdir. Bir anlamda baba evinin Polat için ana rahmindeki huzuru ve güvenliği, kimi zaman da arınmayı sağladığını söylemek doğru olabilir. Polat’ın karısıyla yaşadığı kendi evi soğuk bir mekandır, gerek büyüklüğü gerekse düzeni izleyiciye bu izlenimi vermektedir. Öte yandan, Ömer babanın evi, yani baba evi küçük, sıcak bir görüntü çizer. Polat dışındaki diğer karakterler de geleneksel rollerin gerektirdiği şekilde davranırlar. Sigara ve içki içerler, kadınlara ve duygularına çok önem vermezler, gerektiğinde kavgadan, hatta adam öldürmekten çekinmezler. Büyük çoğunluğu bekarlardır. Kadınlarla ilişkileri kısa sürmüştür ya da günü birlik olmuştur. Karakterlerle ilişkisi olan kadınların başına kötü şeyler gelir. Kadın karakterlerin sürekli olarak sirkülasyonu söz konusudur. Dizinin çeşitli bölümlerinde kadınların ayak bağı, ikinci sınıf vatandaş ya da değersiz varlıklar gibi gösterilmesinin sinyalleri görülmektedir. Kadınlar birer anne, eş veya evlat olarak bir öneme sahip olabilirler, ancak sadece bu nitelikleriyle anılırlar.

4.4. Ezel

Ezel dizisinin en çok göze çarpan özelliği ilk bölümünden itibaren insani değerleri altüst etmesidir. Ömer karakterinin etrafındaki insanlar çıkarıcı, entrikacı, gözlerini kırpmadan insanları ölüme götürebilecek insanlardır. Bunun yanında, aileye dair değerler üstü kapalı olarak ve yüzeysel ifadelerle yansıtılmaktadır. Aile kavramı ve kadın ile erkeğin rollerine dair kavramlar alt metin olarak verilmekte, hikayenin bütünlüğü içinde eritilmektedir. Ömer, insancıl, yardımsever, sevgi dolu bir gençtir. Hayata dair umutları ve beklentileri vardır. Sevddiği kadına ‘Neden benimle birliktesin?’ diyecek kadar alçakgönüllüdür. Eyşan’a adeta tapar. O’nun için her şeyi yapmaya hazırdır. Öte yandan, anne babası ve erkek kardeşi ile mutlu bir aile hayatı vardır. Aile üyeleri birbirlerine çok bağlıdır. Dizide toplumsal cinsiyete ve kadın ile erkeğin rollerine dair vurgular, daha ilk bölümde Eyşan tarafından yapılmaktadır. Otelde Cengiz ile birlikte çalışmaya başlaması konusunu Ömer’den

gizleyen Eşyan, Ömer'in kadını ve evinin hanımı olarak çocuklarına bakma hayalini şakayla karışık da olsa dile getirir. Eşyan çok hırslı, eğitilmiş, zeki bir kadın olmasına rağmen yeteneklerini kötülük yapmak için kullanması ve bunun sonucunda da hayalini kurduğu yuvadan mahrum kalarak cezasını çekmesi, kötü kadın olarak konumlandırılmasına yol açmaktadır. Eşyan anne ve eş olacak kadar saf, temiz değildir, itaatkar değildir, bu nedenle aileden mahrum kalarak cezasını çekecektir.

5. SONUÇ

Bu araştırmada incelenen dizilerden çıkan sonuç, bu dizilerin en çok izlenen diziler olduğu düşünüldüğünde, Türk toplumunda kadın ve erkeğe atfedilen toplumsal cinsiyet rollerinin, başta aile olmak üzere toplumsal alana yansıdığı ve bu durumun televizyon dizilerinde yeniden üretilerek aktarıldığıdır. Kadın ve erkeğe eşitlik sağlanmasına yönelik çalışmaların bir sonucu olarak ve günümüzde televizyon dünyasında daha çok kadın çalışanın yer almasına paralel bir şekilde, dizilerde örtülü de olsa eşitliğe yönelen birtakım kodlar verilmektedir. Babanın veya kocanın evdeki kadına daha saygılı olması, daha ilgili, şefkatli olması ve çocuklarıyla daha çok ilgilenmeye çalışması gibi. Ancak bu kodlar sürekli olarak tekrarlanan geleneksel yapının çok gerisinde kalmakta, baskın nitelik taşımamaktadır.

Dizilerde sıkça rastlanan bulgular kadının yerinin evi olduğu, çocuklara anne sevgisi verilmesi gerektiği, babanın hep dışarıda çalışması gerektiği, kadının kocasına veya babasına karşı itaatkar ve saygılı olması gerektiği, ailenin anne, baba ve çocuklardan oluştuğunda gerçek bir aile olabileceği yönündedir. Bu bulgulara dayanarak çıkarılabilecek temel sonuç, televizyon dizilerinde toplumsal cinsiyet rollerinin başta aile olmak üzere toplumun her alanında temsil edilmesi ve kadın ile erkeğin rollerinin keskin çizgilerle ayrılmış olmasıdır. Bu bulgular yoğun olarak 'Yaprak Dökümü' dizisinde görülmektedir. Aile teması etrafında kurgulanmış olan dizide, ailenin reisi Ali Rıza Bey kesin otoritedir. Kararları sorgulanmaz, sorgulanamaz. Aile içindeki bireylerin rolleri kesin çizgilerle çizilmiştir. Kadınlar ev içinde konumlandırılır, çocuk bakımı ve ev işlerinde gösterilirler. Dizideki yan aileler için de durum aynıdır. Meslekleriyle sunulan iki kadından Ferhunde, kötü kadın olarak sevgililerinin parasıyla yaşıyor gösterilir. Sedef ise mesleğinde çok başarılı olmasına rağmen Şevket ile yaşadığı duygusal ilişkiyle sunulur. Öte yandan Sedef, dizide kendi ayakları üzerinde sağlam durabilen tek kadın karakterdir. Aile teması etrafında kurulan diğer bir dizi olan 'Canım Ailem'de ise sınırlar kesin çizgilerle çizilmemiştir. Geniş, geleneksel bir aileden söz etmek mümkün iken, bu aile aslında karakterlerin yaşadıkları ortak geçmiş sayesinde kurulan bir tür akrabalık, hatta hemşehriliktir. Bireyler birbirlerine çok bağlıdır, birbirlerinin yardımına koşarlar. Merkezdeki üç karakter olan kız kardeşlerin ev içinde konumlandırılmaları, duygusal ilişkileri ile sunulmaları en dikkat çeken durumdur. Erkeklerin işleri vardır, kadınlar ise onlara yardımcıdır. Sadece Samim'in, modern erkek ve baba rollerine yaklaştığı görülmektedir. Ne var ki bütün erkek karakterler, kadınları korumacılıklarıyla bunaltırlar. Kadınlar erkeklere karşı çıkabilmekte, tartışabilmektedir. Ancak kadın ve erkeğin alanları bellidir: ev içi/ev dışı (toplumsal alan). Kadınlar çalışmaz, erkeklere destek olur. Evlenip, çocuk yapma hayali kurarlar. Eşitliğe yaklaşan rollerin altında hala geleneksel yapının sürdüğü görülmektedir. 'Kurtlar Vadisi Pusu' anlatı yapısı ve erkek egemen tavrıyla yukarıda bahsedilenlerden farklı bir dizi olmasına rağmen, burada da ailenin geleneksel rollere uygun sunulduğu gözlenmiştir. Polat Alemdar'ın ailesi, geleneksel yapıda bir çekirdek ailedir. Dizide geniş aileye rastlanmamaktadır. Kadınlar ev içinde konumlandırılmakta, İskender'in sert görünümlü kızı bile bir meslekle veya kamusal alanda gösterilmemektedir. Mesleği olan İnci karakteri (medya patronu Davut'un kızı) ise bunu sevgilisi İskender için kullanır. Kadınların çocuk sahibi olmamaları bir başka göze çarpan bulgudur. Kadın, sadece cinselliği ve ev kadınlığı ile sunulur, dolayısıyla işlevleri erkeğe zevk vermek, O'nun ev içindeki ihtiyaçlarını karşılamaktır. Erkekler sadece kızlarına söz geçiremez ancak

onlar da babalarına karşı gelmenin cezasını daima çekerler. Aile değerlerinin yerle bir edilerek yeniden kurulmaya çalışıldığı ve bunun, geleneksel kadınlık ve erkeklik rolleri üzerinden yapıldığı diğer örnek, ‘Ezel’ dizisidir. Evlenmek üzere olduğu genç kız tarafından bir komploya kurban giderek kanlı bir kumarhane soygununun tek zanlısı olarak hapse giren Ömer karakterinin, yüzünü değiştirip Ezel olması ve intikam için komplo kuranlarla yakınlaşmasını konu alan dizide, ilk bölümden itibaren vurgulanan aile ve değerler, Ezel ve Eysan karakterleri etrafında çizilir. Eysan meslek sahibi, zeki ve hırslı bir kadındır, ancak kötü kadın olarak sunulur. Ömer ise tam tersine hırstan yoksun, saf, duygusal bir erkektir. Ömer’in geleneksel yapıdaki ailesinde baba eve bakmakta, anne ise evle ilgilenmektedir. Eysan’ın ailesinde ise hem eve hem de kız kardeşine bakma rolü Eysan’a aittir.

Toplumsal yapıda görülen, kadının eşitlik arayışı ve iş hayatına girmesi gibi değişimlere rağmen; incelenen televizyon dizilerinde toplumsal cinsiyet rollerine dair tutum ve inanışlar geleneksel kalıplara uygun olarak yeniden üretilmekte, aile de bu rollere uygun olarak sunulmaktadır. Değişimlerin etkisi sınırlı kalmaktadır ve kadının erkeğe göre ikincil konumunun baskın olarak devam ettirildiği gözlenmektedir. Dizilerde yaygın olarak işlenen bir tema olan aile teması etrafında yapılandırılan bu çalışma, bundan sonra televizyon ve televizyon dizilerinde toplumsal cinsiyet rolleri açısından ailenin sunumu hakkında yapılacak potansiyel çalışmalara katkıda bulunması açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Ashcraft, A. M ve Belgrave, F. Z. 2005. Gender Identity Development in Urban African American Girls. Ed: Janice W. Lee, *Gender Roles*. 1-31, Nova, New York. http://books.google.com/books?id=vLwinoTL6JoC&printsec=frontcover&dq=gender+roles&hl=tr&ei=JgoeTOTIOtT0_AaR3PyqDw&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CCcQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false (Erişim tarihi: 29.06.2010).
- Aslan, N. 2009. An Examination of Family Leisure and Family Satisfaction Among Traditional Turkish Families. *Journal of Leisure Research*, Vol 41, No 2, 157-176.
- Eröz, M. 1990. Türk Ailesi. Der: B. Dikeçligil, A. Çiğdem. *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları*, s. 267-285, Ankara.
- Fişek, G. 1982. Psychopathology and the Turkish Family: A Family system’s Theory Analysis, Ed: Ç. Kağıtçıbaşı. *Sex Roles, Family and Community in Turkey*. *Indiana University Turkish Studies* 3, s. 295-323.
- Frieze, I. H.; Parsons, J.E.; Johnson, P.B.; Ruble, D.N.; Zellman, G.L. 1978. *Women and Sex Roles: A Social Psychological Perspective*, W.W. Norton & Company, s.137-139, New York.
- Geçer, E. 2007. Türk Televizyonlarında 2005-2006 Yıllarında Yayınlanan Popüler Kültür Programlarının Medyaya Yansıyış Biçimlerinin Psiko-Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi*, s.94, İstanbul.
- Gedik, E. 2008. Dizilerdeki Kadınlık ve Erkeklik Halleri. <http://bianet.org/biamag/toplumsal-cinsiyet/106859-dizilerdeki-kadinlik-ve-erkeklik-halleri> (Erişim tarihi: 01.07.2010)
- Güler, D., Ulutak, N. 1992. Aile Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Türk Toplum Yaşantısında Aile. *Kurgu*, (11), 51-76.
- İmançer, D. 2000. Televizyondaki Toplumsal Cinsiyet Stereotiplerinin Türk Aile Dizilerinde Sunumu. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi*, s.114, İzmir.

- Kotaman, A. 2009. Toplumsallaşma Sürecinde Yerli Diziler. Der: Nesrin Tan Akbulut, Can Bilgili, Medya Eleştirileri, Beta Yayınları, s.41-42, İstanbul.
- Mitchell, P. 1992. Psychology of Childhood, Falmer Press, s. 116, Londra.
- Scott, J. W. 2007. Toplumsal Cinsiyet: Faydalı bir Tarihsel Analiz Kategorisi (Birinci Basım), Agora Kitaplığı, s.3, İstanbul.
- Seçkin, N., Kayhan, Ü. 1999. Aile Yapısı, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s. 22-28, Eskişehir.
- Segal, L. 1990. Slow Motion: Changing Masculinities, Changing Men, Virago, s.66, London.
- Çelik, Ö. 2008. Ataerkil Sistem Bağlamında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Benimsenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, s.13, Ankara.
- Vannoy-Hiller, D. ve Philliber, W.W. 1989. Equal Partners Successful Women in Marriage, Sage Library of Social Research, s. 67-68, Newbury Park.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Kayhan, Ü. 2002. Aile Yapısı ve İlişkiler, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s.53, Eskişehir.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. 2000. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık, s.224, Ankara.

YAZILI BASINDA CİNSİYETÇİ SÖYLEM: KADINA YÖNELİK AİLE İÇİ ŞİDDETİN YAZILI BASINDA SUNUMU VE ALTERNATİF ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Alev Fatoş PARSA*

ÖZET

Kitle iletişim araçları ve kullandıkları dil incelendiğinde, yazılı ve görsel basında genel olarak eril dilin kullanımı ve erkek egemen bakış açısının aktif olduğu görülmektedir. Erkek egemen içeriklerin yoğunluğu dikkati çekerken kadın, ya geleneksel ve toplumsal cinsiyet rolleri içinde temsil edilmekte, ya da eril bakış açısıyla erkeğin bir arzu nesnesi olarak sunulmaktadır.

Yazılı basındaki bu cinsiyetçi yapı incelendiğinde; erkek egemenliğini pekiştiren, kadını mağdur, edilgin ve öteki olarak yansıtan bir söyleme sahip olduğu görülmektedir. Kadına yönelik şiddet içerikli haber söylemlerinde, kadının kışkırtıcı ve suçlu konumda gösterilmesi, erkeğin ise, kendine hakim olamaması gibi nedenler öne sürülerek cinsiyetçi bakış açısı adeta meşrulaştırılmaktadır. Medya, haber ve yorumları aracılığıyla önyargıları yeniden üretmekte, geleneksel edilgin kadın imgelerini pekiştirmekte, kadını salt bedene ve güzelliğe indirgeyerek sömürülmesini meşrulaştırmaktadır. Kadın ancak tecavüze uğrayan, dayak yiyen, cinnet geçiren bir nesne olarak '3. Sayfa' haberlerinde olumsuz konumda yer almaktadır. Geleneksel kalıpyargıları ve toplumsal normlar çerçevesinde konumlandırılmakta olan kadının, özünü, kişiliğini yansıtan, başarılarına yer veren haberlere ise çok az değinilmektedir.

Bu çalışmada kadının '3. Sayfa' haberlerinde eril bakış açısıyla yer alışı irdelenmekte, kadına yönelik aile içi şiddet sorunu ele alınarak, bunun yazılı basında nasıl yansıdığı göstergebilimsel yöntemle yazılı ve görsel kodlar aracılığıyla çözümlenmektedir. Sonuç değerlendirmelerinde ise, cinsiyetçi söyleme yönelik alternatif yeni bir haber anlayışının çözüm önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyetçi Söylem, Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, Yazılı Basın, Göstergebilim.

*Doç. Dr., Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo-TV ve Sinema Bölümü

GİRİŞ

21. yüzyıl günümüz toplumlarında tüm dünyada olduğu gibi, ülkemizde de kadına yönelik şiddet halen varlığını sürdürmekte ve çözüm bekleyen en önemli sorunsallardan birini oluşturmaktadır. Kadına yönelik şiddet, daha özelinde ise kadına yönelik aile içi şiddeti insan hakları ihlali olarak tanımlamak mümkündür. Farklı boyutlarda meydana gelen şiddet kadını güçsüzleştirmekte, ezmekte, yaşam kalitesini düşürmekte ve onu hem bedensel, ruhsal açıdan olumsuz etkilerken, hem de sosyal açıdan güvensiz, zayıf ve ikinci sınıf aşağılanmış birey konumuna düşürmektedir.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün, Kadına Yönelik Aile içi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı'nda da, "kadınlara yönelik aile içi şiddet temel insan hakları ve özgürlüklerin ihlali olup, kadınlarla erkekler arasında eşit olmayan güç ilişkilerinin sonucu ortaya çıkan toplumsal bir sorun ve halk sağlığı problemi" olarak tanımlanmaktadır (2007-2010: 10).

Kadına yönelik aile içi şiddet daha çok kapalı kapılar ardında meydana geldiği ve bir aile sorunu olarak görüldüğü için çoğu zaman gizli kalmakta, ancak sonu cinayetle, darpla ya da olumsuz bir eylemle noktalandığında yazılı ve görsel-işitsel medya aracılığıyla kamuoyuna yansıtılmaktadır. Bu noktada da ise sorun maalesef yazılı ve görsel-işitsel kitle iletişim araçlarının yansıttığı şekliyle kamusal alana taşınmaktadır. Bu bağlamda, kitle iletişim araçlarının etkisi olağandan büyüktür.

Genel olarak medya içerikleri incelendiğinde, haber öykülerinde kan, şiddet, acı gibi her türlü olumsuzlukların yer aldığı haberlerin ön planda olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, basında olumsuz haberlere daha çok yer verildiği ve haber değeri atfedildiğini söylemek mümkündür. Bunun temelinde yatan düşünce felaket, şiddet, vb. haberlerin daha çok dikkat çektiği inancıdır. Haber seçimindeki bu eğilim beraberinde ciddi sorunları da gündeme getirmektedir. Bu tür haberler yapılırken haberi oluşturan insan unsuru arka plana atılmakta, yani haber olumsuzluğuyla bir değer taşıırken, haberde var olan insan unsuru da değersizleştirilmektedir. Dolayısıyla haberde yer alan kişi; kullanılan haber dili, görsel malzeme, temsiliyet bağlamında daha da mağdur edilmektedir. Özetle mahremiyeti ve özel hayatın gizliliği gibi hakları ihlal edilen birey, sadece bir meta olarak görülmektedir. Günümüz medyasında mağdurun ön plana çıkarıldığı, failinse daha az yansıtıldığı yaygın bir haber anlayışı mevcut olduğu bilinmektedir.

Medyada şiddete maruz kalan kitlenin büyük bir bölümü kadın ve çocuklardan oluştuğu için bu olumsuz haber anlayışına ek olarak, cinsiyetçi bir söylem ve haber dili de görülmektedir. Haberlerde kadın suçlu, kusurlu, zayıf gösterilerek ya geleneksel ve toplumsal cinsiyet rolleri içinde sunulmakta, ya da eril bakış açısı ile erkeklerin arzu nesnesi olarak yer bulmaktadır. Bu temsil biçimi eril bakış açısını olumlarken, geleneksel kalıpyargılar içerisinde verilen kadını olumsuzlamakta, dolayısıyla kamusal alanda yansıtılan şiddet ve kadının uğradığı bu eylemler bir nevi meşrulaştırılmaktadır. Bu bağlamda şiddet, aile içi şiddet olgusu, kadın ve şiddetin medyada temsili, yazılı basındaki cinsiyetçi söylem irdelenerek günümüz basınının kadına attığı değerler sorgulanmalı ve alternatif çözüm önerileri üretilmelidir. Çalışmada kadının temsiliyeti ve aile içi şiddetin basında yer alışı sorgulanarak alternatif çözüm önerileri sunulmaya çalışılmaktadır.

Şiddet ve Şiddetin Medyada Yer Alışı

Dar anlamıyla şiddet; kaba güç kullanımı yani fiziksel şiddet olarak anlaşılırken, daha geniş anlamda psikolojik şiddet (hakaret, aşağılama vb.), cinsel şiddet, ekonomik şiddet türlerinden de söz etmek mümkündür. Öte yandan şiddet intihar etme eylemlerinde olduğu gibi, bazen kişinin kendi kendisine de yönelebilir. Kısaca şiddet Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre, "güç ve baskı uygulayarak insanların bedensel veya ruhsal açıdan zarar görmesine neden olan bireysel veya toplu hareketlerin tümü" olarak tanımlanmaktadır.

Günümüzde şiddet olgusu farklı şekillerde de ortaya çıkmaktadır. Kadına yönelik şiddet ve kadına yönelik aile içi şiddetin basında cinsiyetçi bir söylemle yer alışı, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde temel ve ciddi bir sorunu oluşturmaktadır. Kadına yönelik şiddetin bir insan hakkı ihlali olmasının yanı sıra, medyanın tüm mecralarında meşrulaştırılarak yansıtılması kadını ikinci plana iterken toplumda ötekileştirmekte, onun kendisine olan saygısını, güvenini yitirmesine yol açmakta ve sosyal yaşamını zorlaştırmaktadır. Bu sorun temelinde tüm dünyada kadın olmayı güçleştirmektedir.

Birleşmiş Milletlerin ilgili çalışmalarına bakıldığında ise, kadına yönelik şiddet ister kamusal, isterse özel yaşamda meydana gelsin ‘kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik acı veya ıstırap veren ya da verebilecek olan cinsiyete dayalı bir eylem uygulama ya da bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma’ şeklinde tanımlanırken, aile içi şiddet ise, ‘bir kişinin eşine, çocuklarına, anne ve babasına, kardeşlerine veya yakın akrabalarına yönelik uyguladığı her türlü saldırgan davranış veya özel yaşamda, genellikle cinsel ilişki ya da kan bağıyla bağlı bireyler arasında vuku bulan bir şiddet türü’ olarak tanımlanmaktadır (Akt: Dursun, 2008: 13).

20. yüzyılın başından itibaren sürekli tartışılacak konulardan biri kitle iletişim araçlarının genel olarak toplumsal şiddetin artışında etkili olduğu üzerinedir. Bu ise, medyanın yaşamın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmesi ile etkileme gücüne ilişkin genel bir kabulün olmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde şiddet bir eğlence ve izlenme oranı malzemesi olarak medyada sıklıkla kullanılmaktadır.

Medya metinlerinde cinsiyetçi söylemin varlığı ve bunları yeniden üretmesi, şiddetin yaygınlaşmasında ve meşrulaşmasında etkili olmaktadır. Medyada kadın temsillerine bakıldığında, kadının bir meta olarak sunulduğu, adeta bir bedene indirgeyerek sömürüldüğü, üretilen haber ve diğer medya metinlerinin içeriklerinde görülmektedir.

Medyada kadın temsili geleneksel cinsiyet ve rol kalıpları içerisinde sunulmakta anne, eş, cinsel nesne ve şiddet eyleminin hedefi ya da farklı kadın tiplerini dişilik temelinde sunmaktadır (Binark ve Bek, 2007:150).

Medya metinlerinde kadın, ya cinayet, tecavüz, gasp, intihar türü haberlerde yer almakta, ya da cinselliği, bedeni ön plana çıkartılarak arzu nesnesi olarak sunulmaktadır. Kullanılan görsellerde ise, haberin konusu olan kişinin mahremiyetine özen gösterilmemekte, özel yaşamını olumsuz etkileyecek şekilde kullanımdan kaçınılmamaktadır.

Medya ve Cinsiyetçi Söylem

Cinsiyet, kadın ve erkeğin biyolojik farklılıkları için kullanılırken, toplumsal cinsiyet kavramı ise kültürel yapıda kadın ve erkeğin ne anlama geldiğini ifade eder (Butler, 2002: 67). Cinsiyetçilik, kadını toplumda ikincil ve aşağı durumda gösteren bütün tutum, davranış ve etkinlikler ile bunları yeniden üretmek için kurumsal ve ideolojik kaynakların kullanılması olarak tarif edilebilir (Timisi, 1996: 24). Cinsiyetçi söylem ise, toplumsal cinsiyeti, yani toplumda kadınlık ve erkeklik durumunu, insan yaşamının toplum ve kültürden önce gelen sabit bir özelliği olarak tanımlayan; bu sabitlemeyi de kadını erkek karşısında doğuştan gelen bir zayıflık, güçsüzlük, duygusallık, mantıksızlık, aşırılık vb. olumsuz şeylerle ilişkilendirerek ifade eden bir söylemdir (Dursun, 2008: 65).

Cinsiyetçi söylem, kadın ve erkeğin farklarının erkeğin iktidarını olumlayacak şekilde tanımlanmasıyla işler. Bu bağlamda eşitsizliğe dayanan bir söylem olarak tanımlamak gerekir. Bu söylem yaşamın her alanında egemen gücün erkeğe ait olduğu ve bu farklılıkların doğuştan getirilen bir takım özelliklerle donandığını, bu nedenden dolayı erkek egemenliğinin kaçınılmaz olduğunu olumlayan bir söylem olarak hayat bulur. Bu noktada kadının olumsuzlanmasının, şiddete maruz

kalmasının ve arka plana itilmesinin, kurulu düzenin erkek egemen yapısının bir sonucu değil, nedeni olarak gösterilmektedir. Bu şekilde erkek egemen yapı meşrulaştırılır ve sürekli yeniden üretilerek varlığını sürdürür. Cinsiyetçi söylemin böylece kendini yeniden üretmesi, sadece tek bir cinsin yani erkeğin ürettiği bir söylem olmaktan çıkarak, kadın ve erkeğin birlikte ürettiği bir türe dönüştüğü gözlemlenmektedir.

Türkiye’de yazılı ve görsel basında kadın imgesi, ya üçüncü sayfada yer alan ve başına her türlü felaketin geldiği, şiddete maruz kalan mağdur bir kimlik ile ya da magazin sayfaları ile son sayfada cinsel kimliği ön plana çıkarılmış cezp edici kimlik arasında salınım göstermektedir. Mağdur kadın imgesi, kadının etkili toplumsal bir güç olamayacağına dair erkek egemen düşüncüyü yeniden üretmektedir.

Kadının kurban konumunda olması da kendi zayıflığı ve güçsüzlüğünden kaynaklanan, üstelikte toplumsal yapıyla ilişkisiz bir sonuçmuş gibi gösterilmektedir. İncelemeler basındaki kadın kimliğinin büyük ölçüde erkek egemen söylemin tanımladığı cinsellikle örtüştüğünü göstermektedir. Kadın pasif, kolayca el konulabilir, hükmedilir, kolayca parçalarına ayrılıp çeşitli amaçlar için kullanılabilir, cinsel bir haz nesnesine dönüştürülmektedir.

Yazılı basında kadının temsili konusuna girmeden önce, medya sektörünün erkek egemen yapısı nedeniyle, konuya duyduğu ilgi sınırlı kalmakta, dolayısıyla kadın medyada ya üçüncü sayfa haberlerinin bir malzemesi ya da arka sayfa güzeli olmaktan öteye gidemediği daha önce de belirtilmişti. Sadece bir nesne olarak sınırlı temsil edilmektedir kadın. Burada erkek egemen anlayışın varlığı medyada üst düzeyde erkeklerin sayıca çok olmasının yanında, çalışan kadın ve erkeklerin birçoğunun eril bakış açısına sahip olmasından ve cinsiyetçi söylemi üretim sürecinde kullanmalarından kaynaklanmaktadır.

Yazılı Basında Kadının Temsili: Ayşe Paşalı ve Şerife E. Örneği

Kadına yönelik şiddet ve cinsel içerikli şiddet haberleri yazılı ve görsel basında yaygındır ve sıklıkla yer almaktadır. Ancak bu tür haberlerin ne kadar doğru yansıtıldığı, medyada nasıl temsil edildiği bu çalışmanın temel dayanak noktalarını oluşturmaktadır. Kadının temsiliinde görsel ve içerik bazında medyada neyin nasıl anlatıldığı son derece önemlidir.

Günümüzde en ilkel toplumdaki en gelişmiş toplumlara kadar bütün kadınlar, geleneksel kavramların da etkisiyle fiziksel, cinsel, ekonomik ve psikolojik olmak üzere şiddete maruz kalmaktadırlar. Kadına yönelik şiddet bütün dünyada en yaygın insan hakları ihlalleri içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda, şiddetin medyadaki yansımalarına bakıldığında kadınlara şiddet ve cinsel saldırılarla ilgili haberlere yaklaşım, bu haberlerin ifade biçimi ve etkileri farklı şekillerde yer bulmaktadır. Kadının nesneleştirildiği, ötekileştirildiği ve haberlerin çoğunlukla izlenme oranı kaygısıyla verildiği bilinmektedir.

İletişim literatüründe haber değeri olarak yer alan güncellik, tazelik, olağan dışılık, çatışma, yakınlık, güzellik gibi unsurlar medyada kadınlara hak ihlalleri yaratmaktadır. İyi ve doğru habercilik adına vahşet haberleri son derece açık şekilde verilmektedir. Bir kadın tecavüze uğradığında, öldürüldüğünde ya da benzer bir şekilde şiddete maruz kaldığında bu olay tüm çıplaklığıyla verilirken, kadın mağdur edilerek medyada yer bulmakta, olay bir haber malzemesi olarak kullanıldıktan sonra ise kaderine terk edilerek takibi yapılmamaktadır. Bu durumda kadınların medyada çoğunlukla şiddet ve taciz haberleriyle öne çıkarıldığını, şiddete maruz kalan kadınların ise teşhir edildiğini söylemek olasıdır.

Yazılı basında kadına yönelik şiddet haberlerinde, bir toplumsal olgu olan şiddetin kişisel bir sorun olarak ele alınarak bir polis-adliye vakası olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bu tür haberlerde olay magazinleştirilmekte ve çoğu zaman haber verilirken uyulması gereken kurallara dahi uyulmamaktadır. Kadına yönelik şiddet biçimlerinden öldürme, basında en çok yansıtılan şiddet türlerinde biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni, öldürmenin diğer şiddet türlerinden daha çok meydana gelmesi değil, aksine dayak ve cinsel taciz gibi daha yaygın şiddet türlerinin olağan olaylar olarak görülüp basına yansımamasıdır (Aziz 1994; Binark ve Bek, 2007: 158). Aile içi şiddet haberlerinde olay anı ya da olay yeri fotoğrafından çok, saldırgan ya da mağdurun eski dönemlerine ait fotoğraflar kullanılmaktadır. Şiddete uğrayan kadınların fotoğraflarına saldırganların görüntülerinden daha fazla yer verilmekte ve sonuç itibarıyla fotoğrafların yaklaşık yüzde 87'sinde şiddete uğrayan kadınların saldırganlarına göre teşhir edildiği belirlenmektedir.

Kadın medyada ya iyi eş, fedakar anne gibi geleneksel rollerde, ya aldatılan, tecavüze uğrayan kurban rollerinde, ya da cinsel nesne olgusu olarak temsil edilmektedir. Bu temsillerin tamamı 'cinsiyetçi' ve 'ırkçı' temsiller olarak nitelendirilmektedir. Medyada kadın şiddet ve taciz haberleriyle ön sıralarda yer almakta, medya kadına yönelik şiddeti izlenme oranı malzemesi olarak kullanılmaktadır. Tecavüzü pornografik olarak sunmakta, mizah ve komedi malzemesi haline getirmektedir.

Radyo, televizyon, filmler, yazılı basın ve internet insanların algılarını, düşüncelerini ve davranışlarını cinsiyet rolleri ile ilgili olduğu gibi şiddet konusunda da etkilemektedir. Medyada şiddetin ve cinsel şiddetin sürekli yayınlanması özellikle gençlerin anti sosyal davranış özelliklerini normal olarak kabul etmelerine yol açmaktadır. Kısaca; yazılı basında kadın olumsuz haberlerin mağduru olarak sunulmasına rağmen o olumsuzluğun meydana gelme sebebi olarak gösterilmektedir. Tecavüz, cinnet, cinayet haberlerinde genelde kadının daha önce çekilmiş bakımlı ve açık fotoğrafının kullanımı tercih edilirken haberin verilmiş şekli de bu görüntüyle birlikte bu olumsuz eylemin nedeninin kadın olduğunu destekleyici şekilde sunulmaktadır. Bu söylemler ise, "civeli konuşan kadın kocasını katil etti", "civeli konuştu cinayeti", "annemi ve ablamı namus için öldürdüm", " sevgili dehşeti", "sevgilisine kaçan kadın töre kurbanı oldu" "kıskançlık yine cinnet geçirtti" vb. haber başlıkları durumu somutlaştırmaktadır. Kadın kışkırtan olarak sunulurken, erkek de onuruna dokunmuş ve kendi duygularına gem vuramamış yani suçu hafifletilmiş bir şekilde yansıtılır. Ayrıca haberde kadının görüntüsü büyük bir şekilde verilirken, failin görüntüsü çok küçük olarak ve genelde görüntü silikleştirilerek yer almaktadır.

Yazılı basında üretilen haberlerde şiddete maruz kalan kadınların öyküsü yazılırken bu kadınların kimliklerine, işlerine vs. bilgilere gönderme yapmak yerine yine kadınların güzelliği, gençliği, eş ve anne olmaları, kadersizliği daha sıklıkla vurgulanarak toplumsal kalıpyargılar içinde verilir (Binark ve Bek, 2007: 159). Şiddete maruz kalma nedenleri zaman zaman ön plana çıkartılarak haklı ve meşru konuma sokulur. Şiddeti uygulayan erkek ve içerisinde yetiştiği toplumun erkek egemen değerleri sorgulanmaz.

Medya haberlerde kadını bedene indirgeyerek onu bedeni üzerinden sömürmektedir. Bu bağlamda kadının metinlerde yer alışı sınırlıdır. Belirli basmakalıp iki tiplere içerisine sıkıştırılmaktadır: ya fattan ve kötü, ya anne ve iyi eş olarak. Medya kadına yönelik her türlü şiddeti dayaktan cinsel tacize, tecavüze kadar, genellikle ya kadınlara atfedilen "kışkırtma" ya da erkeklere atfedilen "cinsel dürtülerini gemleyememe" açıklamaları ile sunarak, cinsiyetçi bakış açısını meşrulaştırmaktadır (Binark ve Bek, 2007: 149).

Kadına yönelik aile içi şiddetle ilgili haberler incelendiğinde, yaşanan olayların aile içerisinde yaşanması olağan küçük sorunlarmış gibi verildiği, kadınlara yönelik bu şiddetin sıradanlaştırılarak

izler kitleyi kadına yönelik şiddetin kökenlerini ve yaygınlığını sorgulamaktan alıkoyduğu ve bu şiddet eylemlerini sıradanlaştırmakta olduğu görülmektedir.

[Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü](#), Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Projesi kapsamında Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyeleri Doç. Dr. [Mine Gencel Bek](#) ile Yrd. Doç. Dr. [Abdülrezak Altun](#) tarafından yürütülen "[Gazete Haberlerinde Aile İçi Şiddet](#)" çalışmasının sonuçlarına göre, Türkiye’de medyanın aile içi şiddet olaylarını nasıl haberleştirdiği belirlenmiştir. Günlük satışı 300 binin üzerinde olan gazetelerde, 1 Eylül 2006 - 31 Ağustos 2007 tarihleri arasında yer alan ve mağdurlarını kadınların oluşturduğu aile içi şiddet konulu haberlerin analiz edildiği çalışmada, 1.400 haber incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, gazeteler aile içi şiddet olaylarını toplumsal bir sorun olarak görmemekte, daha çok bireysel şiddetle ilişkili, polisiye vakalar olarak haberleştirmektedirler. Aile içi şiddet haberleri genellikle üçüncü sayfalarda yer alırken, aile içi şiddetin önlenmesine yönelik politikalar üzerine kurulan haberlerin oranı ise sadece yüzde 5.9 olarak gerçekleşmektedir. Haberlerin, benzer olaylarla karşı karşıya kalan kadınların sorunlarının çözümü için bilgilendirici ve yol gösterici yönü bulunmazken, haberlerde şiddete karşı var olan düzenlemeler, başvurulabilecek telefon hatları ve sığınma evleri hakkında hiçbir bilgi yer almadığı da raporda belirtilmiştir. Bu bağlamda basındaki haberler, kadınlar için bilgilendirici ve yol gösterici görülmezken, aksine genellikle olayların sansasyonelleştirildiği belirlenmiştir (www.bianet.org, 02.04.2012).

Bağımsız iletişim ağı Bianet’in haberine göre, aylardan en kısası sayılan 2012 yılının Şubat ayında erkekler 24 kadını öldürdü, on kadını yaraladı, on kadına tecavüz etti, 16 kadına cinsel tacizde bulundu. Kadınları en çok kocaları öldürürken, en çok kullanılan cinayet aleti de bıçak olarak belirlendi (Tahaoğlu, www.bianet.org, 08.04.2012).

Türkiye'deki haberlerde şiddete maruz kalanların öyküsü yazılırken bu kadınların kimliklerine, işlerine vs. gönderme yapmak yerine genellikle onların güzelliği, gençliği, eş ve anne olmaları ile kadersizlikleri ön planda vurgulanmaktadır. Şiddete maruz kalma nedenleri zaman zaman ön plana çıkarılarak şiddet haklılaştırılır. Şiddet eyleminin aktörü erkek ve erkeğin içinde yetiştiği toplumun erkek egemen değerleri sorgulanmamaktadır. Medya haberleri bu olayları ev içinde yaşanabilecek küçük tatsızlıklar şeklinde, ailenin iç işleri olarak kavrayarak, kadınların özel hayatlarının politik olduğunu görmezden gelir. Şiddet aile içinde değilse de, bu sefer medya kadını kurbanlaştırmaya, şiddet uygulayanı ise canavarlaştırmaya çalışır. Bu da okuyucu/izleyici kadına yönelik şiddetin kökenlerini ve yaygınlığını sorgulamaktan alıkoyar. Haberlerdeki kadına yönelik şiddet, film ve dizilerde de sürer gider. Örneğin pek çok Türk filminde ve dizilerde olduğu gibi, kocanın otoritesinde simgelenen kutsal 'aile ocağı' kadınların bireysel varoluş haklarını siler. Öte yandan filmlerde bize anlatılan daha çok erkek karakterlerin şiddet eylemlerinin haklılığıdır: Filmlerde ev kadınlığı ve annelik 'görev'lerini yerine getirmeyen kadınların cezayı 'hak ettikleri', ya da dik başlı küstah davranışlarıyla erkekleri 'kışkırttıkları' mesajı verilir. Kadının kendisine çizilen rol ve görevlere karşı çıkmayı denemesi durumunda aileden bir erkeğin şiddeti devreye girer. Kadınlar her tür davranışların hesabını vermek zorunda bırakılırlar. Böylece ekranlarımızı ağlayan, acı çeken, dövülen ve öldürülen kadınlar doldurur. Bu da izleyicilerde bu gibi durumların olağan ve sıradan olduğunu hissettirir, sorgulama ve eleştirme duyusunu yok eder.

Yazılı basında kadına yönelik şiddet haberleri, gazetelerin üçüncü sayfalarında yoğunlaşır. Özel olayın politik olarak görülmediği, bir toplumsal olgu olan şiddetin kişisel bir sorun olarak ele alınarak bir polis - adliye vakası olarak nitelendirildiği bu haberlerde olay magazinleştirilir ve haber verme açısından klasikleşmiş kurallara bile uyulmaz. Kadına yönelik şiddet biçimlerinden öldürme, basında en çok karşımıza çıkan şiddet türüdür (Bkz. Resim 1). Tacizin adını koymayan medya,

kadının onurunun zedelenmesi, psikolojik travma geçirmesi, fiziksel olarak acı çekmesi gibi tecavüzün sonuçlarını da görmeyerek, tecavüzü ‘namusun kirlenmesi’, ‘erkeğin onurunun zedelenmesi’ şeklinde erkek egemen değerler çerçevesinde değerlendirir.

Resim 1. 07 Ekim 2011/ Habertürk gazete manşeti Şefika E.

Geleneksel habercilik anlayışında haberin eril bir dil ve bakışla kurgulandığını uzun zamandır bilinmektedir. Medyada kullanılan dil, genel olarak cinsiyetçi temsilleri üretmekte önemli bir etkindir, örneğin *bilim adamı*, *siyaset adamı*, *centilmenlik anlaşması*, *bayan terimleri*, *kadın-kız ayrımı* bu duruma örnek gösterilebilir. Fotoğraf kullanımı da medyada kadın hakları ihlallerinin önemli göstergelerindendir. Kadınları cinsel nesne olarak sunan fotoğrafların yanı sıra, kadınları simgesel olarak yok eden fotoğrafları da belirlemek önemli bir göstergedir. Bir de şiddet öğelerini ve kadın bedenini neredeyse ‘pornografik’ bir unsur olarak sunan ve hem cinsiyetçi bakışın hem de şiddetin yeniden üretimine katkıda bulunan fotoğraflar bulunmaktadır. Aslında kadının ancak şiddete uğradıktan sonra haber olabilmesi başlı başına bir hak ihlalidir. Şiddete uğrayan bir kadın haberleştirildiğinde gazetelerde genellikle şiddet uygulayan erkeğin değil de şiddete maruz bırakılmış kadının fotoğrafları görülmektedir (Bkz. Resim 2). Ya ‘cinsel bir nesne’ fotoğraflarıyla, ya ‘kurban’ olarak şiddete maruz bırakılmış haliyle.

Resim 2. Eşi tarafından öldürülen Ayşe Paşalı. Basında kadına yönelik şiddetin somut göstergesi ve simgesel temsili.

Tablo1: Ayşe Paşalı basın fotoğrafı çözümlemesi

Gösterge	Gösteren/Düzenlam	Gösterilen/Yananlam
Basında yer alan Ayşe Paşalı ve eşinin fotoğrafı	Basında yer alan ve adliyyede foto muhabirin görüntülediği Ayşe Paşalı ve eşinin imgesi.	Şiddete uğrayan tüm Türk kadınların simgesel temsili. Mağdur ve kurban kadın imgesi. Vahşet, acı ve keder. İnsanlık dışılık, adaletsizlik ve güçsüzlük.
	Eşi, Ayşe Paşalı'nın üzerine doğru eğilmekte ve kendisiyle konuşmaktadır. Ancak Ayşe Paşalı'nın beden dili eşiyle iletişime kapalı olduğunu da göstermektedir. Omuzlar dışa dönük ve gözler karşıya dikkatlice bakmaktadır. Yüzünde uğramış olduğu şiddetin izleri okunmaktadır. Foto-muhabirin objektifine bakan gözler, fotoğrafı gören gözle adeta iletişime geçmektedir.	Objektife dikkatlice bakan gözler, onu izleyen gözlerle iletişime geçerken onunla yakınlık kurmaktadır. Ayrıca haberde yazılı söylemde kadının boşandığı eşi tarafından öldürülerek hayatta olmadığına belirtilmesi haberi daha da dramatik hale getirmektedir. Üzerinde beyaz montu bir renk kodu olarak okunduğunda onu saf ve temiz kılarken, erkeğin siyah içinde olması zihinsel süreçte kötü ve suçlu algılanmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirmeler

Haberlerden reklamlara, dizilerden kadın programlarına, eğlence programlarından filmlere kadar farklı medya içeriklerinde şiddetin nasıl yer aldığı ve bir bakıma bu şiddet unsurlarına kaynaklık eden kültürel ideolojik bağlamı anlamak açısından, konu odaklanması gereken temel bir sorun olarak medyada karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili bir değerlendirme yapıldığında, yaşanan dünyaya ait anlamlandırmaları toplumsallaştıran en önemli ortam olan medyanın, şiddeti pekiştiren bir söyleme sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Kısaca şiddet unsurları medyanın tüm mecralarında kendini göstermektedir. Bu kadar yoğun bir şekilde yer alması ise, şiddet olgusuna meşru bir zemin kazandırmakta, bu eylemini sıradan, olağan bir durum haline getirmekte ve medya söylemine maruz kalan bireyleri duyarsızlaştırmaktadır. Şiddet medyada izlenme oranı ve daha çok izlenme vb. durumlar için bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım toplumsal yapı açısından son derece tehlikeli bir durum arz etmektedir. Medyada şiddetin ve cinsel şiddetin sürekli yayınlanması, özellikle gençlerin anti sosyal davranış özelliklerini normal ve olağan kabul etmelerine yol açmaktadır.

Günümüzde pek çok kadının yaşama dair ve kadınlık erkeklik haline dair anlam repertuvarlarının var olan erkek egemen söyleme dayandığı düşünüldüğünde, bu cinsiyetçi bakışın bir anda değiştirilemeyeceğini ortaya çıkmaktadır; çünkü cinsiyetçi söylem, artık tek bir cinsin (erkek cinsinin) ürettiği bir söylem değildir. Cinsiyetçi söylemi kadınlar ve erkekler birlikte üretmektedirler. Dolayısıyla kadınları doğaları gereği itaatkâr, pasif, bağımlı ve güçsüz olarak gören bu anlatıda, erkekler her zaman etkin ve güçlü olarak resmedilmektedir. Bu bağlamda şiddetin temsili, erkeğin kadından daha güçlü olduğunu öne süren biyolojik farklılık söyleminden gelen bilgiye dayandırılmaktadır. Medyanın da inşasında payı olan bu gerçeklik iddiası, kadın ve erkek arasındaki farklılığı bir zıtlık olarak tasarlamakta ve insani ilişkileri de güç ilişkileri temelinde tanımlamaktadır.

Kadına yönelik şiddete meşruiyet kazandıran türden söylemler kadının 'namuslu' olmasının koşullarını belirlemekten, kadının çalışma yaşamındaki durumunu belirlemeye kadar kadına ve kadınlığa ilişkin özne konumlarını kuran anlamları dolaşımda tutmaktadır. Yani televizyon ve diğer medya ortamları kadının toplumsal konumuna ilişkin toplumsal olarak üretilen söylemleri dolaşıma sokarak yeniden kuran ve üreten anlamlandırma pratiklerini gerçekleştirmektedir.

Kadın medyada sadece bir nesne olarak temsil edilmekte, bu temsilde sınırlı bir şekilde yer bulmakta ve bu sınırlı haberlerin dahi izlenme oranı kaygısıyla verildiği görülmektedir. Tecavüzü pornografik olarak sunmakta, mizah ve komedi malzemesi haline getirmektedir. Medyada taciz haberlerinin verilmiş şekli mağdurları teşhir ederken, onlara ikinci bir darbe vurmaktadır.

Tüm bu verilerin ışığında, öncelikle bir gerçeğin bilincinde olmak gerekmektedir: toplumsal alandaki cinsiyetçi söylemi yeniden üreten medyadaki cinsiyetçi söylemin egemenliği, yeni bir söylem ve eleştirel bir anlatım kurarak bugünden geleceğe kısa sürede ortadan kaldırılabilecek bir şey değildir. Ancak söylemde geliştirilecek alternatif dil, söz konusu şiddetin asıl zeminini yani toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin söylemini zayıflatabilecek bir dildir.

Medya ve üretilen ürünlerin cinsiyetçi söylemi, kadını ikinci plana iterken egemen ideolojinin yeniden üretilmesine hizmet etmekte ve şiddeti meşrulaştırmaktadır. Bu nedenle öncelikle medyada kullanılan bu cinsiyetçi söyleme alternatif bir dil kullanılmalı, kadın bu kalıpyargıların dışında habere konu olmalıdır. Kadının başarıları, çalışmaları, olumlu gelişmeleri de habere konu olmalıdır. Ayrıca medya çalışanlarının cinsiyetçi söylemlerden uzaklaşması, kadını ve kadına şiddeti temsil ederken bunu bir nesne, ötekileştirme aracı, izlenme oranı malzemesinden ziyade olması gerektiği gibi temsil yoluna gitmelidir. Medya eril dilden kurtulmalı, kadın ve erkek eşit, adil ve gerçeklik algısından

uzaklaştırılmadan temsil edilmelidir. Medya istismar edici tavırlardan uzak, objektif ve reel bir söylem kullanmalıdır.

Kaynakça

Aziz, A. (1994) Medya, Şiddet ve Kadın, Ankara: KSGM YAY.

Butler, J. (1999) Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity, New York.

Bek, M. ve Altun, A. (2007) [Medyada Aile İçi Şiddet Araştırması](http://www.bianet.org), Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. <http://www.bianet.org>, Son erişim tarihi: 02.04.2012.

Binark, M. ve Bek, M.G. (2007) Eleştirel Medya Okuryazarlığı, İstanbul: Kalkedon yayınları.

Dursun, Ç. (2008) Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Haber Medyası: Alternatif Bir Habercilik, RAPOR, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı (2007-2010), RAPOR, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Tahaoğlu, Ç. Erkekler Şubatta 24 Kadını Öldürdü, <http://www.bianet.org>, Son erişim tarihi: 08.04.2012.

Timisi, N. (1996) Medyada Cinsiyetçilik, Kadın, Ankara: KSGM YAY.

KADINLAR İÇİN REKLAM KUŞAĞI

Serçin SUN*

ÖZET

Türkiye’de ve dünyada reklamcılığın geldiği noktaya baktığımızda, bir ürün veya hizmetin sadece satış, pazarlamasını yapmak değil, tüketiciye bir imaj sunmak, bir deneyimi aktarmak, algıları yönlendirmek çabasında olduğu görülmektedir. Reklamın en önemli özelliklerinden biri de “kültürel bir metin” olmasıdır. Reklamlar topluma ait özellikleri yansıtır, gündelik ilişkiler için göstergedir, stereotipler yaratır, rol modeller ortaya koyar. Özellikle kozmetik, temizlik ve moda dünyası reklamları kadınlara, gerçeküstü/ulaşılması imkansız kadın profilleri sunmaktadır. Her yaştan kadını derinden etkileyen, sonucunda ciddi depresyonlara, yeme bozukluklarına, özgüven kaybına sebep olan bu reklamlar gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır. Bunun yanı sıra, toplumsal cinsiyet ayrımının sınırlarını belirlemede, cinsiyetlere düşen görevleri ve rolleri kimi zaman açıkça, kimi zaman bilinçaltı bir düzlemde işlemektedir.

Bu araştırmada 2011 yılına ait “kozmetik, temizlik ve moda” alanındaki tv reklamları ele alınmış ve semiyolojik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada örneklem metodu olarak, tesadüfi olmayan örneklem metodlarından yargısal örneklem metodu kullanılmıştır

Anahtar kelimeler: Kadın, Reklam, Semiyotik, Kitle İletişim Araçları

COMMERCIALS FOR WOMEN

ABSTRACT

The point, we look at Turkey and the world of advertising, their aim is not only selling a product or service, but also to provide an image, a transfer of experience and trying to change consumer perception. One of the most important features of the ad is to be "a cultural text". Ads reflects the characteristics of the society, it is the indicator for the everyday relationships and creates stereotypes, role models. Particularly cosmetics, cleaning and fashion world ads, offers profiles of women is impossible to reach. Profoundly these ads affect women of all ages and may result in severe depression, eating disorders, which cause a loss of confidence spreading day by day. In addition ads determine the boundaries of gender segregation, gender roles, and duties sometimes explicitly; sometimes it can be a subconscious. In this study, we discussed and analyzed -based on semiology- TV ads for the year 2011 in the field are "cosmetics, cleaning and fashion". As a method of sampling, judgmental sampling method was non-random sampling methods.

Key words: Women, Advertising, Semiotic, Mass Media

Arş. Gör., İzmir Ekonomi Üniversitesi, İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü

GİRİŞ

Televizyon icadından bugüne medyada bir devrim olarak nitelendiriliyor. Dünyanın hemen her yerinde oluşu, hem görsel hem de işitsel duyulara hitap etmesiyle diğer kitle iletişim araçlarına uzak ara bir fark atmıştır. Bu fark hedef kitlesine en uygun zeminde buluşmayı kendine ilke edinmiş olan reklamcılık mesleğiyle, televizyon arasında oluşan büyük aşkın temel noktalarından belki de en önemlisidir.

Reklamlar televizyonun avantajlarından yararlanarak tüketicilerine bilgi verirler, imajlar yaratırlar, ikna ederler ve harekete geçirirler. Sadece satış değil, kitlelerin düşüncelerini, algılarını değiştirmek, yönlendirmek de reklamcılarının bazı zaman amaçları içerisinde yer alır. Kişilerin toplumsal rollerini gerçekleştirmek için ihtiyaçları olan şeyleri sunduklarını iddia ederler. Kişiler modern toplumun karmaşık yapısı nedeniyle çeşitli kimliklere sahiptir. Toplumsal yaşamda bu kimliklerin sınırlarını belirler, olmazsa olmazlarını ortaya koyar, şekillendirir. Bu kimlikler içsel (genetik) ve dışsal (çevresel) faktörler sayesinde biçimlenir. Televizyonun çevresel faktörler arasında önemi yadsınmaz bir gerçektir. Reklamlar gerçek hayattan kesitler sunma, hikayeler yaratma amacıyla modern insanın yaşam biçiminden etkilenir ve aynı zamanda bu dinamik yapı içerisinde kalıplar yaratarak, etkilendiği ölçüde etkileyici olma özelliğini gerçekleştirir. Reklamların pazarlama yönü olduğu kadar sosyal bir rolleri de vardır ve reklamlar toplumsal birer öğedir.

Tabii ki kitle iletişim araçlarının rolü bu gücü elinde tutanlar tarafından kullanılacaktır. Medyadaki egemen güçler kendi ideolojilerini, bakış açılarını ve söylemlerini üreteceklerdir. Medyadaki tüm yayınlarda olduğu gibi reklamlarda da seçilen kelimeler, kamera açıları, cümle yapıları, ses efektleri ve neyin nerede neden olduğu bu söylemin parçalarını oluşturur. Egemen olan söylemin, bu söyleme maruz kalan tüketicilerin zihninde ister bilinçli ister bilinçaltı etkili olmaması mümkün değildir. Zira reklam faaliyetlerinin tümü bu etkili olma kabulünden hareketle varlığını ve devamlılığını korumaktadır.

İşte bu özellikleriyle reklam, kadın tüketicilerin zihninde hangi rolleri pekiştirmektedir, kadın-erkek ilişkilerinde nasıl bir yaklaşım sergilemektedir ve kadına dair yarattığı dünyanın sınırlılıkları nedir soruları bu çalışmanın tartışacağı konulardır. Belirlenen ürün kategorilerinden seçilmiş reklamlar semiyolojik analiz yöntemine göre analiz edilmeye çalışılacaktır. Burada özellikle Ronald Bartes'ın anlamlandırma kuramının merkezinde yer alan düz anlam, yan anlam ve mit kavramlarının yanı sıra, semiyolojinin diğer kavramlarından olan eğritileme ve düz değişmece yol gösterici olacaktır.

REKLAM NEDİR?

Bir mal ya da hizmete ilişkin iletiyi (mesajı), sözlü ya da görüntülü olarak pazar birimlerine sunmak için yapılan eylemlere reklam yapmak denir. İleti ya da mesajda reklam olarak adlandırılır. (Cemalcılar, 1998; 285)

Bilgilendirmek ve satın almaya ikna etmek için iyi bir yol olan reklamın amacı, belirli hedef kitleye, belirli zaman dilimi içinde gerçekleştirmesi beklenen spesifik iletişim görevidir. (Balta, 1998; 26)

Reklam yapmak (advertise), “insanların önerilen davranışları kendiliklerinden benimsemelerini sağlamak amacıyla desteklenen ve çoğu kez de yinelenen mesajlar sunmaktır.” (Melek, 1995; 8)

Reklam tüketici toplumun bir sonucudur ve kendine olan inancını imgeler yoluyla çoğaltarak sürdürür. (Berger, 1993; 139)

Reklam bir ürün ya da hizmeti satmak, tanıtmak için mesajlar hazırlar. Yani ürünler konusunda hedef kitlesinde bir fikir oluşturmalıdır. Reklam iletişimidir ve ulaştığı kitlede birtakım davranış, düşünüş değişikliklerine neden olur, alışkanlıkları değiştirir.

Reklamın daha birçok tanımını yapmak mümkün. Bu tanımları kısaca özetlemek gerekirse (Kocabaş ve Elden, 1997; 13-14):

- Reklam, pazarlama iletişimi içerisinde yer alan bir elemandır.
- Reklam, belirli bir ücret karşılığı yapılır.
- Reklam, reklam verenden üreticiye doğru akan bir iletiler bütünüdür.
- Reklam bir kitle iletişimidir.
- Reklam yapan kişi, kurum veya kuruluş bellidir.
- Reklam ile tüketici bilgilendirilmeye ikna edilmeye çalışılır.
- Reklam mesajlarında mallar, hizmetler, vaatler, ödüller, sorunlara çözümler vardır.

• Reklam diğer pazarlama iletişim elemanları ile işletmenin belirlediği pazarlama stratejisi doğrultusunda saptanan pazarlama hedeflerine ulaşmak için koordineli bir şekilde çalışır.

Reklamcılar her zaman tüketicilerinin zihnine nasıl girebileceği ve o zihinde nasıl istediği yönlendirmeyi yapabileceklerini aramışlardır. Özellikle televizyon reklamlarında hem görüntülü hem de sözlü mesaj gönderebilme olanağı, o kısacık an içinde reklamcılara bir öykü anlatma imkanı sunmaktadır. Bu öykülerde özdeşleşebileceğimiz kadın ve erkek rol modelleri izleriz. Reklamcılık dünyası egemen ideoloji olan ataerkilliğin yeniden üretilmesi ve yaygınlaştırılması için -bilinçli olmasa da- önemli bir enstrümandır. Bu nedenle çalışmanın bakış açısı, analiz edilen reklamlara sürülen iz, kadına ait nasıl bir bakış açısı, nasıl bir basmakalıp imge, nasıl bir ideoloji kurgulanıp yansıtıldığını saptamaya çalışmak olacaktır. Bu izlerin televizyon reklamlarında sürülmesinin nedeni ise, televizyonun farklı sosyo-ekonomik gruptan ve farklı toplumsal rolleri olan kadınlara dair geniş bir yelpaze sahibi olmasıdır.

TV Reklamlarında Kültür ve Tüketim İlişkisi

Kitle iletişim araçları kısaca medya günümüzde en önemli güçlerden biri olduğunu kanıtlamış durumdadır. Bu araçların etkisi hem bireysel hem de toplumsal boyutlarda olabilmektedir ayrıca toplumsal değişmeyi hızlandırıcı bir yönü vardır ve bu yön kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz olarak uzun yıllardır tartışılmıştır.

İlk kitle iletişim kuramcılardan biri olan McLuhan, toplumların evrim sürecini iletişim teknikleri ile ilişkilendirerek, medyanın niteliğinin toplumların örgütlenişini etkilediğini belirtmiştir. (Giddens, 2005; 459). McLuhan'a göre televizyonun yaşamlarımıza girmesiyle, basının önemli bir unsur olduğu uygarlık tipi aşmakta ve günlük yaşam farklılaşmaktadır, dünya üzerindeki milyonlarca insanın bilgiye anında ulaşabilmesini ve katılabilmesini sağlayan bu elektronik mecra, dünyayı küresel bir köye dönüştürmektedir.

Okuma – yazması olmayan kesim dahil her yaştan ve her sosyo-ekonomik gruptan kişiler televizyon karşısında buluşmaktadır. Farklı yayın akışları ve programlardaki çeşitlilik kendi izleyici kitlesini yaratır. Televizyonun bu niteliklerine bağlı olarak televizyon reklamları da gazete, dergi, internet ve radyo reklamlarından farklılaşmaktadır. Televizyon reklamları mesajın sunumu açısından ayırt edici bir özellik taşımaktadır. Televizyon ile iletilen reklam mesajları, televizyonun doğası gereği olduklarından daha dramatik ve etkileyici bir biçimde izleyicilere ulaşmaktadır (Elden, 2007; 126).

Günümüz reklamcılığında özellikle kullanıcıya odaklanılmakta, prestij, farklılaşma kimlik edinme statü, rol, toplumsal sınıf gibi simgesel değerler tüketimle ve tüketim tarzı ile ilişkilendirilmektedir. Tüketim ideolojisinin en önemli araçlarından biri olarak görülen reklamlar (Uztuğ, 2003:187) günümüzde ürünle ilgili bilgi vermenin ötesinde ürünü bir anlamla ilişkilendirme, semboller ve mitler üretme, bireylerin yaşam biçimlerini etkileme ve yönlendirme özellikleriyle öne çıkmakta, kimliklerin inşasına yönelik kadın ve erkek rol modeller sunmaktadır.

Semiyotik Teori, Anlam ve Göstergeler

Öncelikle bu yaklaşımın iletişimi bir süreç olarak değil, anlamın oluşturulması olarak ele aldığını söylemek gerekir. Göstergebilim Amerikalı filozof Charles Sanders Pierce tarafından semiotics diye adlandırılan bir inceleme yönteminin adıdır. İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure tarafından 1915'te bu alanın semiyoloji olarak adlandırılmasını önerdi. Göstergebilimin alternatif bir adı olarak kapsadığı alanlar sosyal ilişkilerin, tecrübelerin tümüydü.

Belirli bir kültür içinde yaşayan kişiler için “sosyal törenler, ayinler, folklorik kostümler, el-yüz hareketleri, yaşanan binalar, gezilen çevreler” *anlamlıdır*. Dil, mors alfabesi, trafik işaretleri gibi anlamlı olan bildirişim sistemleri dahil, bu anlamlı şeylere *gösterge* adı verilir.

Geleneksel göstergeler, *sözlü* ve *sözsüz* olarak sınıflandırılır; kelimeler ve diğer dilbilimsel yapılar (ifadeler, kelime ve kelime grupları v.b.), *sözlü göstergeler*'e örnektir; çizimler, mimikler v.b. ise, *sözsüz göstergeler*'e örnek olarak verilebilir. Geleneksel işaretler, insanın bilişsel yaşamında temel bir ihtiyaca hizmet eder. İnsanların, dünyayı hatırlamalarına imkân tanırırlar. Kelimeleri ve figürleri bilmek ve kullanmak, insanların, her çeşit durumda tekrar tekrar aynı şeyleri fark etmelerine izin verir. Göstergeler olmadan, nesneleri, varlıkları ya da olayları her karşılaştığımızda ya da her hayal ettiğimizde tecrübe etmek ve bunları yeniden temsil etmek zorunda kalırdık. Göstergeler, tüm temsil ve iletişimin şekillerinde bulunabilir. Düşünmeyi ve iletişimi akıcı ve rutin hale getirirler (Beasley ve Danesi, 2002; 22).

Göstergebilimin temel ilgi alanının merkezinde gösterge yer alır. Üç temel çalışma alanı söz konusudur (Fiske, 2003; 62): İlk olarak göstergenin kendisi, göstergelerin düzenlendiği kodlar ya da sistemler ve son olarak kodlar ve göstergelerin içinde işlediği kültür.

Reklamın modern kültürlerin gelişimi üzerinde açık bir etkisi olduğu düşünülürse, Fransız semiyotik bilimci Roland Barthes (1915-1980), 1950'lerde, *semiyotik* biliminin teorik araçları yoluyla, reklam mesajları ve teknikleri üzerine çalışmanın önemine işaret etmiştir. 1957'deki *Mitolojiler* adlı kitabının yayımlanmasından sonra aslında semiyotikte yeni bir araştırma alanı ortaya çıkmıştır ki söz konusu bu alan, reklamın, anlamını nasıl ürettiği üzerine yoğunlaşmakta ve aynı zamanda çağdaş toplumlarda bir çeşit söylem olarak reklamın yerleşmesi sayesinde ortaya çıkan etik ve kültürel sorunlar üzerine tüm toplumu saran bir tartışmayı da canlandırmaktadır.

Çağdaş mitler üzerinde çalışan, yapısalcı düşünür Barthes, kapitalist toplumlardaki çağdaş mitlerin analizini yapar ve tavrı nettir: bu mitler kapitalist sistemin temel değerlerini meşrulaştırmak üzere işlev görür, bu değerleri doğallaştırır (Dağtaş, 2003; 64).

Barthes, ayrıca alışveriş yapmayı günlük yaşam için gerekli sadece temel ihtiyaçları edinmekten çok daha fazla bir şeymiş gibi yücelten mitolojileştirme tekniğinin kullanımını sert bir şekilde eleştirmiştir; dinsel tecrübelerden gelen aynı türden anlamları vermektedir. (Nixon, 2003; 28 - Beasley ve Danesi, 2002; 19).

Barthes'a göre Saussure, göstergeyi (sign) tanımlarken göstereni (signifier) mental bir imge, gösterileni (signified) ise kavram olarak tanımlamıştır. Bu ikisi arasındaki ilişkiyse göstergedir, somut

bir varlıktır. Barthes, miti analiz ederken üç boyutlu bir örüngüden bahseder: gösteren, gösterilen ve gösterge. Barthes'a göre mit, semiyolojik sistemin ikincil düzenidir. İlk sistemdeki gösterge (sign), ikinci sistemin (mitin) göstereni (signifier) haline gelir. Barthes, birincil semiyolojik düzene dilin objesi, ikincil düzene, yani mite, meta-dil adını verir (Barthes, 1990; 122-124).

Barthes, reklamların gizli mesajlarını analiz eden ilk gerçek semiyotik çalışmalara ilham vermiştir. Bugün reklamcılık ve pazarlamaya yönelik semiyotik inceleme yaygın hale gelmiştir ve semiyotik analiz ile çok sayıda reklam araştırması gerçekleştirilmektedir (Beasley ve Danesi, 2002; 19-20).

Barthes'ın semiyotik kavramlar olarak ele aldığı yan-anlam ve ideoloji, reklamcılık analizinde anahtar kavramlar olarak düşünülmüştür. Düz-anlamın dilsel, yan-anlamın gizli anlama karşılık gelmesinden dolayı, yan-anlam temel bir araç olarak kullanılmıştır. Barthes, *Göstergebilimin İlkeleri* (1964) adlı çalışmasında yan-anlamın kültüre bağlı olduğunu ve bu bağlamda kodlandığını öne sürmüştür. Yan-anlamın gösterenleri reklamcılığın retoriği olarak adlandırılır. (http://globalmedia-tr.emu.edu.tr/bahar2006/Lisansustu_Calismalari/Anil%20Dal-Cinsel%20_gelerin%20Reklamda%20Kulanimi.pdf)

Bu çalışmada reklamların analizi;

1. Gösteren (Gösterenin fiziksel varlığı)
2. Gösterilen (Zihinsel kavram)
3. Gösterge düzleminde analiz edilecektir.

Bulgular Barthes'ın meta-dil adını verdiği düzlemde nasıl yeni bir anlama kavuşuyor, yan-anlam olarak ne ifade ediyor gibi sorular sorulacaktır.

Örneklem:

Amaç kadın tüketiciler için yapılan televizyon reklamlarında, kadının nasıl konumlandığını, yan-anlamlarda reklamın ne söylediğinin analizi olduğu için, yargısal örneklem methodu kullanılmıştır. Belirlenen kategorilerden: “Kozmetik, temizlik ve moda” 2011 yılına ait üçer örnek ulusal tv reklamı incelenmiştir.

Sınırlılıklar:

Örneklem seçimleri ve analizler araştırmacının kendi seçimleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu yüzden çalışmanın nesnelliği sorgulamaya açıktır. Analizler neticesinde varılan sonuçlar, araştırmacının kendi yorumlarıdır.

BULGULAR VE YORUM

Kategori: Temizlik

Reklam 1.

Reklam Fairy marka bulaşık deterjanının lansman (ilk tanıtım) reklamıdır. Hedef kitle olarak bulaşıktaki mükemmelliği arayan ev kadınlarına seslenmektedir. Film Berna Laçın'ın ev sahipliğinde halka açık bir alanda gerçekleştirilen Kuru Fasulye Festivali konusunu işliyor. Kendilerine söz getirmeyen “usta aşçılar” isimli bir erkek birliği ile “hünerli hanımlar” isimli kadın takımı kim daha lezzetli kuru fasulye pişirecek iddiasıyla yarışıyorlar. Yemek konusunda yenilemeyeince, kazananı bulaşık belirlesin deniliyor. Fairy marka deterjanı seçen kadınlar bulaşık sayesinde kazanan oluyor. Slogan giriyor: **“Fairy yağları da dize getirir, dağları da...”**

Gösterenler:

- Usta aşçılar takımının iş üniforması olan şef önlükleri giymesi, hünerli hanımlar grubunun ise günlük kıyafetlerle olması.
- Erkek grubu bulaşık esnasında acemice görüntüler sergiler, kadınlar usta tavırlarıyla bulaşık yıkarlar.
- Halk bulaşık yıkayan erkeklerle gülmektedir.
- Babasının omzuna çıkmış küçük bir kız çocuğu parmağıyla bulaşık yıkayan erkekleri işaret ederek güler.
- Slogan “yağları da dize getirir, dağları da...”

Gösterilen: Hüner konusunda kadınların daha üstün olduğu. Erkeklerin bulaşıktaki acemi olduğu gerçeği. Dize getirilen “dağ” tam olarak ta erkeklerdir.

Analiz: Reklam ne kadar kadınların galip geldiği bir yarış gösterse de, kadınlar onlara biçilen role uygun olarak yemek ve bulaşık etaplarından oluşan bir yarışmada galip gelmiştir. Erkeklerde yemek yapar ancak sadece bunu meslek olarak icra edebilirler ve bu yüzden sıradan bir kadının karşısına yemek yapmak için ancak o işi profesyonel olarak yapıp, bundan para kazanan erkekler çıkarılabilir. Erkeklerin bulaşık yıkadığı sahneler adeta komedi anları gibi gülüşmeler eşliğinde olur. Sonucunda dağ gibi olan erkekler ürün sayesinde dize getirilir. Burada kazanan olmak için bir kadının yemekte olduğu kadar temizlikte de mahir olması gerektiği de vurgulanmaktadır.

Reklam 2.

Kirlenmek güzeldir sloganından sonra uzun zamandır ilk defa Omo markasını yeni bir slogan demesi ile gördük. Bülent Ortaçgil'in "oyuna devam" şarkısı eşliğinde kendinden kaç be kat büyük bir kum torbasıyla boks yapmaya çalışan bir küçük erkek çocuğu görülmektedir. Kum torbasıyla sanki bir boksörmüşçesine mücadele etmektedir. Bu mücadele sırasında yerlerde yuvarlanır, başarısız olur ama pes etmez. Slogan girer **"Hayat düşe kalka öğrenilir."**

Gösterenler:

- Boks
- Kum torbası
- Oyuna devam şarkısı
- Erkek çocuk
- Spor
- Kirlilik
- Slogan

Gösterilen: Şiddetin yüceltilmesi ve estetize edilmesi. Erkekler çocuk bile olsalar sert şeyleri yapar. Fiziksel olarak güçlenmelidir. Meydan okumalı ve hayata kendini hazırlamalıdır.

Analiz: Öncelikle boks asla açık alanda yapılan bir spor olmamıştır. Açık havada yapıp üstünüzün başınızın çamur olacağı birçok spor dalı mevcutken bu film için boksun seçilmiş olması dikkate değerdir. Erkekler çocukken bile hayatı yaşayarak öğrenmelidir, savaşmalı ve engelleri aşmak için şiddete başvurmalıdır söylemi vardır. Bu esnada çalan "Oyuna devam" şarkısı ise tüm bunların erkek çocuk için adeta oyun olduğunu söylemektedir.

Reklam 3.

Bingo reklamının konsepti zamane anneleri ve kızlarının başına gelen skeçlerden oluşmaktadır. Bu reklamda ünlü olarak Sinem Kobal ve annesi rol almaktadır. Anne kız havaalanında güvelik kontrolünden geçmektedir, Sinem Kobal geçerken uyarı sinyali çalar. Güvenlikten sorumlu kadın görevli gelip onu kontrol edeceğini söyler ancak parfümünün kokusunu alınca yaptığı işi unuttur ve dayanamayıp parfümünün adını sorar. Anne cevap verir parfüm zannedilen Bingo Soft'un kendi kokusudur. Sinem Kobal kameraya yaklaşip annesini çekiştirir "annem yine buldu birini anlatacak" der.

Gösterenler:

- Anne-kız
- Kadın güvenlik görevlisi
- Meraklılık
- Sır paylaşma
- Dedikodu
- Sinem Kobal

Gösterilen: Kadınlar saftır, meraklı ve dedikoducudur söylemi hakimdir.

Analiz: Bir havaalanında alarm çaldığı için birinin üstünü arayan güvenlik görevlisinden gelebilecek belki de en son soru parfümünün markasını sormak olacaktır. Ancak bu kadın görevlinin güvenlik çok da umurunda değildir. Daha mühim olan o parfüme sahip olmaktır. Bu arada iki kişi konuşurken dayanamayarak sırlarını ifşa eden kişi yine başka bir kadındır, çünkü ne de olsa kadınlar gevezedir ve güvenlik kontrolünde bu sohbeti yapmaktan daha doğal bir şey olamaz.

Kategori: Moda

Reklam 1.

Reklam 2011 yılında oldukça ses getirmiştir. Kıvanç Tatlıtuğ marka yüzü olarak bu reklamda görülmektedir. Lüks bir arabayla yolda giden adam kulaklıkla telefonda biriyle konuşmaktadır. Aynı anda cam kenarında birini beklediği belli olan kadın da telefonda konuşuyordur. İkiside telefonun diğer ucundakine ne giydiğini anlatmakta, bu esnada kadının ve erkeğin giyinme anlarından sekanslar görülmektedir. Erkek kızı evinden almaya gelmiştir, kız kapıyı açınca “vay vay vay” diyerek laf atmaya başlar. Ancak kızın annesini görünce lafı değiştirir ve “çantaya bak” der. Anne kızını uğurlarken “çantana dikkat et” uyarısında bulunur. Mavi jeans sloganı girer: **“Çok oluyoruz!”**

Gösterenler:

- Lüks otomobil
- Kıvanç Tatlıtuğ
- Çanta
- Laf atma
- Telefon sohbeti

Gösterilen: Dişilik, cinsellik. Yakışıklı bir erkeğin lüks arabasıyla gezmesi. Kadının annesinin evinden alınmayı beklemesi. Erkeğin laf atma özgürlüğü.

Analiz: Yakışıklı bir erkeğe sahip olmak için reklamda görüldüğü gibi öncelikle Türk tipine sahip olmamanız gerekmektedir. Sarışın, en fazla 36 beden ve yaklaşık 1.80 boy ideal bir mavi jeans tüketicisidir. Her ne kadar dükkanlarda bu tiplerle fazla karşılaşmasakta. Bu reklam tamamen cinsel göndermeler üzerine kurulmuştur. Telefon konuşmaları canlı sohbet hatlarını andırır şeklindedir. Erkek arkadaşın kız arkadaşına laf atması ise oldukça sempatik bir şekilde verilmektedir. Anne ise bir erkekle dışarı çıkan yetişkin kızının çantası(!) için endişelenmektedir.

Reklam 2.

DERİMOD

Reklam gittikçe hızlanan bir kurgusu var. Seksi bir sarışının deri ceketle kombine ettiği bir şeyler giyiyor. Bu arada kapı çalınıyor ve randevusuna gelen erkek arkadaşının kumaş takım elbise giydiğini görüyor. Bir hışımla erkeği içeri çekip onu hızla soyuyor ve yarı çıplak halde yatağa atıyor. Erkeğin yüzünde gevrek bir sırıtış görüyoruz ancak kucağına tutuşturulan giysilerle kapı dışarı ediliyor. Birkaç saniye içinde kapı tekrar çalınıyor ve eline tutuşturulan giysileri giymiş bir halde yüzünde cool ifadesiyle aynı karakteri görüyoruz. Kadın mutlu ve kendinden emin erkeğine sarılıyor. Reklamın müziği oldukça dikkat çekici Nil Karaibrahimgil sadece şu cümleyi söylüyor: “Ben erkeğimin hangi halini...” reklamın sonunda bu cümle slogan olarak şöyle tamamlanıyor: “Derimod halini sev..”

Gösterenler: Takım elbise- deri ceket

- Sarışın seksi kadın
- Yatak sahnesi
- Haşin ve sert kadın
- Şarkının ritmi

Gösterilen: Dişilik, cinsellik ve vamp kadın fantezisi.

Analiz: Reklamdaki jingle’ın ritmi aslında tüm reklamı şekillendirmekte. Hızlanarak devam eden müzik reklamın sonunda sakinleşiyor. Burada reklamın genel atmosferi düşünüldüğünde cinsel ilişki çağrışımı bulunmaktadır. Deri ise fetiş bir obje olup reklamdaki kadının erkek arkadaşına olan haşin tavırlarını açıklamaya yetmektedir.

Reklam 3.

Penti

Penti Bergüzar Korel eşliğindeki bu kampanyada Alice Harikalar Diyarı konseptini gerçekleştirmiş. Kadın karakter bir kapıdan geçiyor ve sihirli bir dünya önüne seriliyor. Bu sihirli dünyada dolaşırken çeşitli çoraplar giyiyor: “basen kaldıran, karın düzleştiren, kaçmaz, renkli...” Reklamdaki şarkı kadının kendi kendine söylediği bir şey “Ben var ya ben ben bir taneyim...” Kadın şarkı söyleyerek mutlu dünyasında koşuştururken kapı açılıyor ve “Bir tanem” diyen bir erkek geliyor. Erkeğin gelmesiyle rüya sona eriyor.

Gösterenler:

- Sihirli bir dünya

- Erkeğin uyandırıcı rolü
- Ben bir taneyim söylemi
- Bacak görüntüleri

Gösterilen: Kadınların hayalci olduğu. Erkeklerin ise rasyonel olduğu.

Analiz: Sihirli bir dünya tam da kadınlara göredir. Çünkü bu masala ancak kafası fazla çalışmayan, olayları muhakeme gücü zayıf olan kadın cinsi inanabilir. Bu inandığınız masaldan ise bir erkek sizi çekip çıkarabilir. Kadının hayal dünyası olarak gösterilen ve onu çok mutlu eden şeyler ise, basenlerinin daha kalkık gözükecek olması, karnının dümdüz olacak olmasıdır. Yine konu kadının bedenini, ideal görüntüye kavuşturma arzusudur.

Kategori: Kozmetik

Reklam1.

Reklam oldukça kısa ve nettir. Siyah giymiş bir erkek ile beyaz giymiş bir kadın satranç oynamaktadırlar. Kadın beyaz taşlarla oynar ve oyun esnasında erkek bileğini yakalar ve koklar, o sırada kadının parfüm sıkarkenki görüntüsünü görürüz. Erkek yenilir ve şahı kadının eline verir. Kadın şahı alıp koklar ve erkeği yarı çıplak parfüm sıkarken görürüz. Kadın kokudan çok etkilenir dudaklarını ısırır ve erkeğin şahıyla kendi şahını birlikte devirir.

Gösterenler:

- Renkler
- Satranç tahtası
- Bedenler
- İkisi de devrilmiş şah

Gösterilen: Kadınlar kurnaz ve hilekardır. Ancak zayıf karakterlidir ve kolay tesir altında kalırlar.

Analiz: Kadın satranç bir zeka oyununda erkeğin karşısında ancak parfümü nedeniyle dikkatin dağılmasından faydalanır. Ancak tam yenmek üzereyken erkek satrançta hiç olmayan bir hamle ile şahı kadının avuçlarına bırakır. Bu teslimiyet karşısında galibiyeti bir türlü hazmedemeyen kadın ise kendi şahını da onunki ile birlikte devirir. Erkeğin karşısında galip gelmek olmaması gereken bir davranıştır. Fedakarlık yapan kadın yenilmiş gibi yaparak ilişkisini kurtarır.

Reklam 2.

Reklamda marka yüzü olarak Beren Saat seçilmiştir. Çeşitli kadınlar sırayla neden terlemediklerini söylerler. Bir tanesi “Tüm gün evde oturursan terlemezsün ki!” derken, başka biri “Klima varsa terlemezsün ki!” demektedir. Oysa Beren Saat onlara bir test yapmalarını söyler ve günün sonunda terlediklerini fark etmelerini ister. Böylece Rexona kullanacak olan tüketiciler tıpkı Beren Saat gibi terlemekten kurtulacaktır.

Gösterenler:

- Terlemek
- Beren Saat
- Tüm gün evde oturan kadın
- Bayan kelimesi

Gösterilen: Kadın her zaman bakımlı ve temiz olmalı güzel kokmalıdır.

Analiz: Reklam sürekli ve inatla bayan kelimesinin kullanılması, kadınlığın kirlenmiş uygunsuz bir kelime olarak tercih edilmemesinden kaynaklanıyor. Reklam metin yazarlarının bu tartışmaların uzağında kalmış olmaları imkansız. Burada kasıtlı bir seçim olduğu su götürmez bir gerçektir. Kadınlar terlememeli, kaldı ki zaten terlemezlerde! Kadınların buradaki ön yargılarının sebebi tabi ki gerçek hayatta her canlı gibi terlemeleri ve bunun farkında olmalarına rağmen, onlara kötü kokmamaları öğretildiği için bu gerçeği inkar etmelerinden başka bir şey değildir. Bilinçlendirme çalışmasının “Beren Saat bile terliyor siz mi terlemeyeceksiniz canım!” şekline büründürülmüş hali yine ideal bir kadın kurgulamak ve onun üzerinden konuşmaktır.

Reklam 3.

L'ORÉAL

Ebru Akel'in yatağında oturmaktadır. İzleyicilerle dertleşmeye başlar. Şöyle demektedir: “O hayatımı değiştirdi, beni hiç yarı yolda bırakmadı. Öncekilerin aksine o varken kendimi dünyanın en güzel kadını gibi hissediyorum. Onsuz yapamam.” Sonra bu saydıklarının erkek arkadaşı olmadığını yeni L'oréal köpük boyası olduğunu söyler. Onun sayesinde bu hislere kavuşmuştur. Siz de bu hislere kavuşmak istiyorsanız yeni köpük boyayı kullanmalı ve arkadaşlarınıza tavsiye etmelisiniz denmektedir.

Gösterenler:

- Reklamın metni

Gösterilen: Kadınlar özel hayatlarını ortaya döker. Erkeğe bağımlıdır ve hep erkeklerden konuşur klişesi.

Analiz: Bir kadının bu kadar ballandırarak anlattığı tek şey erkek arkadaşı olabilir durumu yaratılıp oradan da sürpriz denilerek bunun saç boyası olduğu gerçeği ortaya çıkar. Pembe dekore edilmiş yatak odasında, sanki dünyanın en önemli buluşuymuşçasına anlatılan saç boyası kadınların küçük dünyalarına işaret etmektedir. Teknik gerektirmeyen zahmetsiz bir uygulaması vardır ve tek bir beyaz bile kalmayacaktır. Bu sırada erkeklerin saçlarının beyazlamasının ise bir sakıncası zaten hiç olmamıştır.

SONUÇ

Reklamların izleyicilerin algılarını ve tutumlarını etkileme amacıyla olduğu bilinmektedir. Gürültü engeline takılmadan tüketicisiyle buluşmayı hedefleyen reklamcılar en yaratıcı ve çarpıcı mesajı oluşturmak için gayret gösterirler. En kısa sürede, en çok kişiye ulaşmak için metaforlar, dolaylamalar, simgesel betimlemeler gibi çeşitli anlatım taktiklerine başvurlar. Ancak bu durum aynı zamanda egemen olan söylemin yeniden üretilmesine, yayılmasına sebep olmaktadır. Toplum içindeki kadının ikincil konumu reklamlarla pekiştirilmektedir. Analizi yapılan reklamlarda görülen kadınlar ya zayıf ve incedir ya da temizlik, yemek gibi ev işlerinde oldukça hünerlidir. Bu şekilde gösterilen rol modelleri kimi zaman ulaşılması imkansız ideal bir kadın algısı yaratmakta ve oğlan ve kız çocuklarına yanlış örneklemeler yapmaktadır. Reklamlarda sergilenen ideal kadın kavramı nedeniyle kız çocuklarında yeme bozuklukları, psikolojik rahatsızlıklar meydana geldiği bilinmektedir. Bu süper kadınlar hem gençtirler hem güzeldirler hem de beceriklidirler. Ancak toplumun yaşayan bireyleri bu karakterlere yetişmeye çalışmaktadır ve imkansız kovalamaca özgüven kayıplarından, diyet haplarından yiten hayatlara kadar uzanan bir manzara çıkarır karşımıza.

Reklamlardaki hedef kitle ister kadın olsun ister erkek değişmeyen bir manzara vardır. Ya reklamdaki kadın gibi olunmak istenecektir ya da ya da sunulan ürünü kullanan erkeğe vaat olarak yine güzel bir kadın izlenmektedir. Sonuç olarak kadın vücudu çoklukla seyirlik bir nesne olarak sunulmaktadır. Teknoloji gelişmekte ve reklam sektörü bundan bir hayli etkilenmektedir ancak reklam metinlerinin ataeril kültürün kadına ve erkeğe atfettiği değerlere sadık kaldığı ve bunların üzerinden mesaj ürettiği görülmüştür. Bu söylemler sıklaştıkça meşrulaşmakta ve değişime karşı direnmektedir.

Reklamlar kültürel öğeler taşıyor ve bu yönleriyle ait oldukları dönem için kültürel birer metin olarak okunabilir. Bu çalışmanın girişinde izleyicilerin masum gözlerle reklam kuşağını izlediğini ancak reklamların hiç de sanıldığı kadar masum olmadığı tezini ortaya atmıştık. Tüm okumalar ve analizler göstermiştir ki reklamlar kadının toplumdaki konumunun değişmemesinde, korunmasında farkında olarak ya da olmayarak bir rol sahibidir. Günümüzde reklamların kadını erkek ile aynı düzlemde görmesi, onu da düşünen, üreten bir birey olarak ele alması beklenmektedir. Tüm kadınların da kitle iletişim araçlarından gelen mesajları daha donanımlı bir bilinç süzgecinden geçirerek sorgulamaları gerekmektedir. Bir toplum kadını, erkeği ve çocuklarıyla birlikte gelişir ve modern yaşam düzeyini yakalar.

KAYNAKÇA

- Balta, P. F. 1998. *Halkla İlişkiler Nedir?*. İstanbul: Beta Basın.
- Bartes, R. 1990. *Çağdaş Söylenler*. Çev. Yücel, T. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Beasley, R. ve Danesi, M. 2002. *Persuasive Signs: The Semiotics of Advertising*. Berlin: Mouton de Gruyter Yayınları.
- Berger, J. 1993. *Görme Biçimleri*. Çev. Salman, Y. İstanbul: Metis Yayınları.
- Cemalcılar, İ. 1998. *Pazarlama (Kavramlar Kararlar)*. İstanbul: Beta Basın.
- Dağtaş B. 2003. *Reklamı Okumak*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Elden, M. 2007. *Reklam Yazarlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fiske, J. 1996. *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Çev. İrvan, S. Ankara: Ark Yayınları.
- Giddens, A. 2005. *Sosyoloji*. Çev. Güzel, C. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Kocabaş, F. ve Elden, M. 1997. *Reklamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Melek, L. (der.) 1995. *Reklam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Yayınevi Yayınları.

Nixon, S. 2003. *Advertising Cultures: Gender, Commerce, Creativity*. ABD: Sage Publications Yayınları.

Erişim Adresi:

(http://globalmediatr.emu.edu.tr/bahar2006/Lisansustu_Calismalari/Anil%20Dal-Cinsel%20gelerin%20Reklamda%20Kulanimi.pdf)

KADIN HABERLERİ ÜZERİNDEN MEDYANIN BARIŞ GAZETECİLİĞİ SORUMLUĞU: YAZILI BASIN ÖRNEĞİ

Olca UÇAK*

ÖZET

Medya, seçtiği haberlerle taşıdığı sosyal sorumluluğu belgeler. Kadın haberlerinin olumlu değil, olumsuz haberler olarak sunulması giderek toplumda kadın ve şiddet olgusunun birlikte algılanması sonucunu getirmektedir. Bu çalışmada, halen yazılı basında örneklerini gördüğümüz mağdur kadın konulu olumsuz haber yaklaşımı dışında, barış gazeteciliği, dolayısıyla hak haberciliği yaklaşımı savunulmaktadır. Buna göre; medyada eşitlikçi, hak odaklı bir yaklaşımla kadın, bağımsız, başarılı birey kimliğiyle temsil edilebilir. Medya bu amaçlar doğrultusunda, kadınlara olumlu haberlerde daha fazla yer vererek; kadının yasal ve toplumsal anlamda güçlendirilmesi sürecinde hükümete, siyasi partilere fikir verebilir. Çalışmada, yazılı basında örnekleri görülen kadın haberlerinden oluşturulan örneklem söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Barış gazeteciliği, eşik bekçisi, söylem analizi, hak haberciliği.

THE PEACE JOURNALISM RESPONSIBILITY OF MEDIA VIA WOMEN'S NEWS: PRESS REFERENCE

ABSTRACT

Media documents its social responsibility via the news it chooses. Presenting women news as negative news leads to understanding women and violence facts together. In this study, in addition to negative, aggrieved women approach that can be seen in today's written press, peace journalism and as a result of that, rights journalism approaches are being argued. According to this; women can be represented with an independent, successful individuals with an equitable and 'rights oriented' media. For this purpose, in process of strengthening the women in social and legal areas, media can give ideas to government and political parties with giving more places to women in the positive news. In the study, samples which are gathered from women news that can be seen in written press are studied with using discourse analyze.

Key Words: Peace journalism, gatekeepers, discourse analyze, rights journalism.

*Yrd. Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü olcayucak@aydin.edu.tr

GİRİŞ

Ayrımcılıktan kaçınan, barış ve demokrasi gibi kavramlara katkı sağlayabilecek habercilik anlayışının geliştirilmesi düşüncesi, alışlagelen habercilik yöntemlerinden farklı haber arayışlarına neden olmaktadır. Bu arayış ve yeni haber pratikleri oluşturma sürecinde ortaya çıkarılan barış gazeteciliği, genel bir tarafsızlık söyleminin ardına gizlenmiş habercilik yerine, barışı, toplumda geri bırakılmış kişileri ve bunların sorunlarını, çözüm önerilerini savunmaktadır. Böylece toplumda baskın olan kişi ve grupların tekseleliliğine farklı kesimleri temsil eden bir habercilik anlayışıyla alternatif bir bakış açısı oluşturulmaktadır.

Bu çalışmada, yazılı basındaki kadın haber örnekleriyle metinlerin barış gazeteciliğine yakınlık ve uzaklıkları araştırılırken, son kısımda kadın haberlerinde barış gazeteciliği unsurlarının nasıl oluşturulabileceği tartışılmaktadır. Böylece medyadaki algılamaya göre, toplumda giderek artan kadın-erkek çatışmasının haberlerde kadını güçsüz, edilgen, korumasız gösteren söylem biçimi yerine daha farklı bir haberciliğin sorgulanması amaçlanmaktadır. Çalışmada günlük gazetelerdeki kadın haberleri söylem analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Sınırlılık anlamında yazılı basındaki gazeteleri temsilen seçilen altı gazetenin birer haftalık haberleri esas alınmıştır.

İletişimin toplumsal hayata etkisi artarak devam ederken, medyanın toplumlara eşit düzeyde tanınma fırsatı tanıdığını söylemek olanağı yoktur. Bu konuda Habermas'ın iletişimin bireyleri etken faktörlere dönüştüren yaklaşımından söz etmek, kadının medyada etken-edilgen temsiliinin incelenmesi öncesinde yararlı olacaktır. Modernitede medya tarafından gerçekleştirilen iletişimin, yaşam dünyası etkinliği olarak anlaşılabileceğini düşünen Habermas (1992: 436'dan akt. Alver, 2010: 157), bu iletişimin aile-komşu yaşam dünyasında pratik edilen alanda gerçekleştiğini öngörmektedir. Kamuoyu ise iletişim, içerikler ve duruş alma diğer ifadeyle fikir betimleme açısından bir ağ olarak betimlenebilir. Habermas iletişimsel eylem kuramında bireyi, çevresini şekillendirmede edilgen bir nesne olarak değil, etkin bir özne olarak düşünmekte ve bunu yetkinlik kavramıyla ilişkilendirilmektedir (Alver, 2010: 158). Ancak yaşam dünyasından farklı olarak sistem dünyası devlet, kapitalizm ve kapitalist ya da bürokratik örgütlenmelerden oluşmaktadır. Yaşam dünyasının işgali ve sömürgeleştirilmesi sürecinde kitle iletişim araçları, kamusal alanın yok olmasına, büyük firmalar ise, demokrasinin ortadan kalkmasına neden olmakta ve var olan eşitsizlik yeniden üretilmektedir. 21. Yüzyılda sistem dünyası içinde yer alan, para ve iktidar tarafından yönetilen medya, yaşam dünyasını biçimlendirmekte, bunu haberin türsel biçimleri, eğlence ve reklam aracılığıyla yapmaktadır (Habermas, 1992, 447'dden akt. Alver, 2010: 159).

Öteyandan kadın temsiliinin etken ya da edilgen olması yönünde belirleyici olan medyada yer alan haberlerin seçilme nedenleri konusunda, Analitik Amprizm Kuram tasarımıının temellerinden olan, David Manning White'ın "Haber Seçiminde Eşik Bekçisinin Rolü" kuramı fikir verecektir. Gazetecilikte haber seçimi, yayın politikası ve gazetecinin kimliği ile gerçekleşirken, bu işlevi yerine gazetecilerin konumu kapı bekçisi araştırmalarının önem kazanmasına neden olur. Kapı bekçisi ya da eşik bekçisi araştırmaları ilk kez ABD'de gerçekleştirilir. Bu araştırmaların çıkış noktası, sosyal psikolog Kurt Lewin'in (1947) II. Dünya Savaşı yıllarında ev kadınlarının alışveriş yapma alışkanlıklarını belirlemeyi amaçlayan sosyal psikoloji temelli çalışmasıdır. Eşik bekçisi araştırmalarının temel soruları şunlardır; "Medyada hangi olaylar hangi nedenle yer almakta veya yer almamaktadır?" ve "hangi haberin, nasıl ve ne kapsamda yayımlanacağını kim belirlemektedir?"

David Manning White'ın "Haber Seçiminde Eşik Bekçisinin Rolü" araştırmalarına göre (White, 1964, 160'dan akt. Alver, 2010)), gazetecilikte eşik bekçiliği, iletişim açısından önemli olduğu düşünülen konuların seçimi ile enformasyon miktarının sınırlandırılmasını ifade eder. Bu çerçevede eşik bekçisi, olay ile haber yapımının kesişme noktasında hangi olayın haber değeri taşıdığına karar

veren kişidir. Haber seçiminde karar verme eyleminin yapısal bir çerçevede, grupta gerçekleştiğine karar veren Lewin'in kapı bekçisi tasarımını gazete redaksiyonunda haber seçimine uygulamaya çalışan ve bu açıdan değiştiren White (1964: 166), haber seçimini eşik bekçiliğinin psikolojik ekolojisine dayandırarak, redaksiyon birimini bağımsız karar verici olarak basitleştirir. Belirli olayların niçin eşikten geçirilerek haber yapıldığının cevaplarını arar. Her iki araştırmacının kuramlarında savunduğu fikirler eşik bekçisi kavramının oluşturulmasını etkiler. Gazetelerin zamanla değişen yapısı bu eşik bekçisi kavramının da değişmesine neden olsa da etkileri devam eder. Yeni sorular kimlerin eşik bekçisi olduğu ve haber seçimini etkileyen faktörlerin araştırılmasına yöneliktir. Redaktörler, editörler, gazetenin yapısı ilk başlarda araştırma konularını oluştursa da günümüzde haber kaynakları olan siyasi partiler, başbakanlar ve bakanlar haber seçimini etkileyen unsurlar arasında yerini almaktadır. (Uçak, 2007: 165) White'ın (1964) araştırmasından sonra, Breed (1955), Gieber (1956) ve Robinson (1973) tarafından yapılan eşik bekçisi araştırmalarında gazeteci bireysel olarak değerlendirilmek yerine, redaksiyonel sisteme entegre edilmeye çalışılır. Breed (1955) ve Gieber (1956); iktidarı, egemenliği, bürokrasiyi ve sosyalizasyonu gazetecilik araştırmalarına eklemleyerek, gazete örgütünün yapısal koşulları içinde iktidar, egemenlik, bürokrasi ve sosyalizasyon sürecini ortaya koyarlar (Alver, 2010: 126).

Kadınların medyada eşik bekçileri tarafından seçilen haberler ve enformasyon özellikleri nedeniyle zayıf ve etkisiz bireyler yerine bağımsız, güçlü ve etkin bireyler olarak temsiline gerekliliği bu temsil biçiminin bir tür hak olarak görülmesiyle gerçekleşebilir. Dolayısıyla kadınların korunması gereken hak sahipliği ve bu konuda verdikleri mücadelenin tarihi haber analizleri öncesinde açıklanması yararlı konu başlıklarından biridir.

Sosyal Haklar ve Kadın: Hakları tanımak, bazı insanların yasaların kendiliğinden işleyişi yoluyla elde edebileceklerinin ötesinde hakları olduğunun kabulü anlamına gelmektedir (Tanör, 1978:41). Bu şekilde özel olarak korunması gereken kişiler arasında kadınlar da yer almaktadır. Çünkü kadın erkek eşitsizliği bütün dünyada, üstelik yaşamın her alanında karşılaşılan bir olgudur. Bu olgunun en önemli sebebi ise ataerkil toplum yapısıdır. En genel ifadeyle ataerkillik, kadın erkek eşitsizliğini besleyen ve derinleştiren bir olgudur. Kadının ikincilleştirilmesi biyolojisiyle ilişkilendirilmek istense de bunun asıl nedeni toplumsal cinsiyet ve oluşturduğu cinsiyet kalıpları ile kadına ve erkeğe atfedilen cinsiyet rolleridir. Zira bedensel boyutunun ötesinde insanlar arasındaki ilişkilerin biçimlendiği ve sürdürüldüğü toplumsal pratiklerin içinde belirlenmesi nedeniyle cinsellikte toplumsal bir bağ bulunmaktadır (Connell, 1998: 102-107). Ataerkillişmenin kadına biçtiği rol her yerde karşımıza çıkmakta ve kadın özel alana kapatılarak kamusal alandan dışlanmaktadır. Çünkü toplumsal cinsiyete dayanan cinsel rol ayrışmasında erkeklerin kamusal alan yani siyasal, geniş ve yaygın alanda, kadınların ise duyguların dar, evsel ve sınırlı alanında yani özel alanda var oldukları görüşü belirleyici olmaktadır (Köse, 2011: 411). Bu bağlamda insanca bir yaşam için gereken asgari koşulları ifade eden sosyal haklar, çoğu zaman kağıt üstünde kalmakta ve günümüzde neredeyse hak olmaktan çıkartılıp birer ayrıcalık haline getirilmektedir. Bu süreçte yönlendiriciliği ve etkileyciliği ile bireylerin zihin yapılanmasında ve bilişsel şemalarında etkili olan medya önemli işlevler üstlenmektedir. Zira bu araçlar belli söylemleri geliştirerek ya da dışlayarak, meşruluk iddialarını destekleyerek ya da çürüterek söylemsel mücadeleleri düzenlemektedir (Köse, 2011: 411). Diğer bir deyişle medya toplumdaki güç ilişkileri içinde inşa edilen ve yeniden üretilerek topluma sunulan temsil pratikleri aracılığıyla iktidar ilişkilerini ve uygulamalarını meşrulaştırmaktadır. Bu anlamda medyanın görevi kısaca, var olanı pekiştirmektir. Bu bağlamda medya ataerkil kültür kalıplarını tekrarlayarak, yeniden üreterek kadınlara bir anlamda değiştiremeyecekleri bu dünyayı kabul etmelerini öğretmektedir. Temel olarak medyadaki kadın temsilleri üzerine odaklanan bu çalışmanın amacı, kadınların kağıt üstünde sahip oldukları bireysel ve kolektif sayısız hak ve özgürlüğün gündelik

hayatta ne ile sınırlı olduğunu göstermek üzere yine basılı bir materyal olan gazeteler üzerinde bir inceleme yapmaktır. Böylece kadınların genelde ne tür haberlerle gazetelerde yer bulabildiği, şiddet, taciz, tecavüz, cinayet gibi nedenlerle haber konusu olduklarında haber dili ve temsil edilme biçimleri açısından uğradıkları hak ihlalleri sergilenerek, kadın odaklı bir habercilik dili açısından neler yapılabileceğine ilişkin bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Kadın Hakları Mücadelesi: 18. yüzyıl sonlarında başlayan kadının insan hakları mücadelesi 19. yüzyıla taşınarak devam etmiştir. 20.yüzyılda kadının özgürlük mücadelesine dönüşen bu mücadele, günümüzde cinsel ayrımcılık ve ekonomik eşitsizlikler karşısında hak arama mücadelesi görünümü kazanmıştır. Kadının medyada temsili tartışmasını başlatan feminist medya çalışmaları, medyadaki kadın temsillerinin dönüşümü için müdahalelerde bulunmuştur.

Feminist medya çalışmaları medyada kadın temsiline ilişkin problemi, feminizmin en genel tanımında içerilen üç temel yönle uyumlu biçimde ele alır: (Çelenk, 2009: 229)

1. Kadınların nasıl ne için baskı altında tutulduğunu anlamaya çalışan bir analiz.
2. Kadınların özgürleştiği ve cinsiyet rollerine ilişkin stereotiplerin ortadan kalktığı bir toplum tahayyülü.
3. Kadının baskılanmasını toplumun temel çelişkisi olarak kavrayan bir dünya görüşü (Dunois, 1971).

Medyada kadın temsili yoğun olarak 1970’li yıllarda feminist medya çalışmaları aracılığıyla gündeme getirilmiş ve kadını ikinci konuma iten toplumsal süreçlerin medyadaki kadın temsilleri ile etkileşim içinde kurulduğuna dikkat çekilmiştir. Bu dönemde iletişim çalışmaları alanında kültürelci perspektiflerin hakim olması, medya temsili “inşaaacı” olduğu, başka bir ifadeyle “toplumsalı yansıtmaktan çok inşaa ettiği” görüşünü öne çıkarmıştır. Feminist medya çalışmalarının bu inşa konusunu kadınların toplum hayatındaki ikincil konumunu pekiştiren bir toplumsallığın sembolik yeniden üretimi olarak yorumladığı açıktır.

Bu çalışmalar medyada kadının temsili ile ilişkili olarak üç temel nokta üzerinde durur: (Çelenk, 2009: 230)

1. Kadınların medya sektöründeki varlığı.
2. Kadınların medyada temsil edilme biçimleri.
3. Medya ürünlerinin kullanıcıları/ tüketicileri olarak kadınlar.

Çalışmamız basındaki kadın temsili hangi tür haberler ile yapıldığının tespit edilmesi konusunda yoğunlaşması nedeniyle söz konusu temsil noktalarından ikinci maddede belirtilen, “Kadınların medyada temsil edilme biçimleri” çıkış noktası olarak ele alınmaktadır.

Kadınların medyada temsil edilme biçimleri: Medya sektörünün erkek egemen yapısı nedeniyle kadın konulu haberlerde bakış açısı hem kadının sorunlarını nedenleriyle ortaya koymaktan hem de kadını topluma yön verebilecek güçlü, başarılı bireyler olarak yansıtmaktan uzaktır. Kadın temsili görece bir iyileşme olmasına rağmen medyada cinsiyet ayrımcılığı ve kadının ezilen, güçsüz görünümünü içeren haber konuları ağırlık kazanmaya devam etmiştir. 1990’ların başında Deborah L. Rhode (1995) tarafından yapılan bir araştırma ilk sayfa haberlerinin üçte ikisinin ve televizyon haberlerinin %85’inin erkekler tarafından sağlandığını ortaya koyuyordu. Rhode’a göre medyadaki sorun sadece kadın bakış açısını yansıtmaya değildir. Asıl sorun medyadaki kadın temsillerinde, kadınların erkeklerle olan ilişkilerinin dışında bağımsız bireyler olarak görülmemeleridir.

Türkiye’deki medyada kadın: Türkiye’de kadınlar son yıllarda Batı ülkelerinde yaşanan kadın sorunlarıyla karşılaşmanın ötesinde ülke özelinde yeni sorun ve baskılarla mücadele etme zorunluluğu yaşamaktadırlar. Önemli bir kadın nüfusu, kendilerine söz ve yaşam hakkı tanımayan bir gelenek ve törenin baskısı altındadır. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı tarafından Haziran 2008’de, “ Töre ve Namus Cinayeti Raporu” açıklanmıştır. Raporun adlandırılışı daha sonra medyadaki kadın cinayetleri haberlerinde klişe başlık ve manşetler olarak yer alan sakıncalı bir ifadeyi içermektedir. Rapora göre; 2002 yılında 150 olan “töre cinayeti” sayısı 2007 yılında 220’ye yükselmiştir. İstanbul’da her hafta en az bir kadın töre cinayetine kurban gitmektedir (Radikal, 20.6.2008). Böylece Batı ülkelerindeki kadın sorunlarından farklı olarak Türkiye’deki sorun; kadınların yaşam hakkını ve kadın cinselliğini yok sayan bir gelenek ve kültürün medyada nasıl yeniden üretildiği ya da pekiştirildiği sorununa dönüşür.

Kadınlarla ilgili uluslararası sözleşmelere bakıldığında, Türkiye uluslararası düzeyde yasal bağlayıcılığı olan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme’yi (CEDAW) 1985 yılında imzalamıştır. Medyadaki kadın temsillerinin “ayrımcı” nitelikte olmalarının konuyla doğrudan ilişkili düzenlemeler yanı sıra bu sözleşmeyle de yasaklandığı açıktır.

Türkiye’deki kadın örgütleri haberlerde özensiz dil kullanımı veya görsel unsurlar ile töre, namus saikiyle işlenen cinayetlere adeta meşruiyet kazandırıldığını dile getirmektedirler. 'Kızımı amcası kaçırdı' (Milliyet,1.2.2012), 'O amca beni alıp otele götürüyordu' (Milliyet,3.2.2012), Töre cinayetine kurban giden kızın cenazesine ailesinden kimse gelmedi (Milliyet,4.2.2012), Kadına sigara dayığı (Milliyet,4.2.2012), Eşim, evlendiğimizden beri o kadınla beraber (Hürriyet, 3.2.2012), Sözleşmeyle satılan kız, baba evinde ortaya çıktı (2.2.2012) örnek haberlerinde olduğu gibi.

Kadınların Medya İzleme Grubu (MEDİZ), özensiz haberciliğin tecavüz suçuna iştirak anlamına geldiğinin belirterek dikkat edilmesi gereken konuları şöyle sıralamıştır: (Çelenk, 2009: 234)

1. Kamuoyunu bilgilendirme açısından özel bir önemi ya da yararının olmadığı durumlarda tecavüz, taciz, istismar gibi suçlar haberleştirilmemelidir.
2. Haberleştirildiğinde ise mağdurun izni olmadan yayımlanmamalıdır.
3. Haberlerde mağdurun kimliğine dair açık ya da örtük bu kimliği deşifre edecek hiçbir bilgi verilmemelidir.
4. Cinsel suçlarla ilgili haberlerde suçun işlenişine dair ayrıntıya yer verilmemelidir.
5. Televizyon haber yayınlarında da aynı konulara dikkat edilmelidir.
6. Bu tür suçların ‘nedenleri’ suçu meşrulaştırıcı biçimde araştırılmamalı, tecavüzcülere, tacizcilere ve bunların işledikleri suçu savunan ifadelerine yer verilmemelidir.
7. Gazeteler, kadınları metalaştıran ‘arka sayfa güzeli’ ve benzeri görsel kullanımına son vermelidir.
8. Medya özel hayatı, kadınların duygusal-bedensel- zihinsel dokunulmazlığını ihlal eden haberlere yer vermemelidir.

MEDİZ (2008, Nisan), tarafından yapılan bir araştırmada medyada kadın temsiliinin sonuçlarını ortaya koymuştur. Türkiye’deki yaygın günlük gazetelerin genel yayın yönetmenlerinin tamamı erkektir. Haber kaynaklarının %18’i, köşe yazarlarının %12’si kadındır.

Haberlerdeki görsel unsurlar kadın bedenini nesneleştiren özellikler taşımaktadır. Araştırmaların ortaya koyduğu gibi yazılı ve görsel basındaki haberlerde kadınlar genellikle ya edilgen, korunmaya muhtaç ve mağdur bir konumdadır ya da entrikacıdır ve kötü amaçlar peşindedir. Medyada kadının temsiliinde görülen bağımlı bireyler olarak özetlenebilecek bu eşitsiz haber

yaklaşımının barış gazeteciliği kavramı ile eşitlikçi bir alternatif bakış açısına dönüştürülebileceği düşüncesindeyiz.

Barış Gazeteciliği: Özellikle teknolojiye gelişmelerin etkisiyle hızlı haber akışındaki içeriklerin oluşmasına alt yapı hazırlayan, anı yaşamaya yoğunlaşma, acı ve şiddete yönelen ilgi, kolay anlaşılabilir olanı baz almak ve etnik anlamdaki merkezîyetçilik; haber söyleminin objektiflikten uzak ve genel kanaatleri besleyen bir çerçevede oluşmasını ve gazetecilik mesleği açısından hak haberciliği, yurttaş gazeteciliği, barış gazeteciliği gibi yeni arayışlara neden olmuştur.

Geleneksel gazetecilik anlayışına göre, haberleri sunarken çatışmaya ilişkin olumsuz olay ve yaklaşımların haber konusu olarak seçilmesi, olayların aktarılmasında baskın görüşlerin ön plana çıkarıldığı metinlerin ağırlık kazanması farklı habercilik yaklaşımlarının başlıca nedenleridir. Sevrda Alankuş'a göre (Alankuş, 2009: 113) barış gazeteciliği, olay/sorun odaklı haberin değerini olağan dışılıkta bulan, haber kaynağı olarak seçkinleri kullanan, öte yandan 'nesnellik' ve 'dengelilik' adına iki tarafın söylediklerini vermeyi yeterli sayan, böylece 'iyiler-kötüler', 'suçlular-kurbanlar' gibi ikili karşıtlıklar üzerine kurulu bir dünya tasarımını ortaya koyan bir gazetecilik anlayışıdır. Basında gördüğümüz haber örnekleriyle sıklıkla görülen biz-öteki karşıtlıklarından birisi de cinsiyet ayrımcılığı üzerine kurulan, kadın-erkek arasında kurulan etken-edilgen, güçlü-zayıf ikilemeleridir. Barış gazeteciliği kavramının alt başlıklarından biri olarak ele alınabilecek olan cinsiyet ayrımcılığından kaçınan eşitlikçi ya da hak odaklı habercilik yaklaşımları, yeni gazetecilik anlayışında ihtiyaç duyulan çağdaş habercilik kavramına karşılık gelebilir.

Haber söyleminde savaş veya barış çabaları söz konusu olduğunda, 'biz ve elde ettiklerimiz', 'onlar ve kaybettikleri' ifadeleri yerine giderek tarafların kazanımları üzerinde yoğunlaşmalar tercih edilmektedir. Barış gazeteciliği fikri Theodore Peterson (1963), tarafından çerçevesi çizilen "Toplumsal Sorumluluk Kuramı"na dayandırılmaktadır. Peterson'a göre basın, çağdaş toplumda kitle iletişimin yaşamsal işlevlerini yerine getirme sürecinde sorumludur (İrvan, 2008: 267). Peterson'un kitle iletişiminin işlevleri bakımından öne sürdüğü topluma karşı sorumlu bir habercilik anlayışının diğer bir yanını, kamplaşmalardan uzak, eşitlikçi, toplum hiyerarşisinin gerisinde kalan kişilere/gruplara özen gösteren habercilik söylemi oluşturmaktadır. Günümüzde barış gazeteciliği, yurttaş gazeteciliği gibi kavramlara ihtiyaç duyulması medya haberlerinin genel olarak bu unsurları göz ardı ettiğini göstermektedir. Medyanın bu tutumu gazetecinin, haber kuruluşunun, toplumun ideolojik, kültürel, toplumsal kodlardan beslenen, farkında olunmayan bir ihmal ya da bilinçli olarak yaptığı çabalarla ortaya çıkmaktadır.

Benzer şekilde Theodore Peterson'un barış gazeteciliğinin topluma hizmet ettiği yönündeki görüşlerini Oya Tokgöz desteklemektedir (Tokgöz, 2008: 404); barış gazeteciliği, iyi niyetle gerçekleştirilebilecek bir gazetecilik türüdür ve insanlara iyi niyetle yaklaşılmasını amaçlamaktadır.

Barış gazeteciliği, savaş gazeteciliğine karşın popüler bir kavram olarak kullanılmasıyla temelde medyanın barış getirme konusunda olumlu katkı yapması gereği üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda, sadece eşik bekçilerinin ya da editörlerin değil aynı zamanda muhabirlerin de çatışmaya ait şiddetten uzak bir takım tepkilere daha fazla yer verilmesi suretiyle toplumu cesaretlendirmek ve bu doğrultuda hangi tür olayların haber yapılacağı ve bunların nasıl aktarılacağı sürecinde seçim yapmak temeline dayandırılan bir gazetecilik anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli barış gazeteciliği tanımları arasında çözüm önerilerine dikkat çeken tanım şöyledir:

"Barış gazeteciliği, barışı savunan, barışa barış için yapılanlara haber değeri atfeden, bu arada çatışmalı durumlarla ilgili olarak yapılan her türlü habercilikte savaşı, şiddeti kışkırtmak yerine barışı, çözümü kolaylaştırmak peşinde olan bir gazetecilik türüdür." (Alankuş, 2009: 112)

Bir başka tanıtımda Süleyman İrvan medyanın sorumluluğunu ön planda tutmaktadır:

“Barış gazeteciliği, bakımından medya tansiyonu çatışmanın tarafları arasında veya içinde yükseltmek yönünden olumsuz bir rol oynarsa, aynı zamanda barışı getirmek yönünden olumlu bir rol oynayabilir.” (İrvan, 2006: 34)

Barış gazeteciliğinin kapsamında ele alınabilecek yeni habercilik anlayışlarından birisi de kadın haberlerini eşitlikçi bir yaklaşımla incelemeye alacağımız hak haberciliği kavramıdır.

Hak Haberciliği ve Kadın: Toplumsal düzene bakıldığında kadınların, çocukların, yoksulların, herhangi bir nedenle ayrımcılığa maruz kalan grupların, içinde bulundukları kötü koşulların olağan dönemlerde medya için haber değeri taşımadığı sadece bu grup bireylerinin olumsuz davranışları söz konusu olduğunda haber gündemine eklendikleri dikkat çekmektedir. Kadınların ekonomik düzen içinde yer edinmeleri, güçlü pozisyonlara erişimleri sınırlı sayıda haber konusu olurken, şiddete maruz kaldıklarında ya da cinsel obje olarak görüldüklerinde daha fazla habere konu oldukları görülmektedir. Bu durum gazetecilikte “hak haberciliği” adı altında yeni bir anlayışı ortaya çıkarmaktadır. Hak haberciliğinde amaçlanan, en az erkeklerin öne çıkarılan başarıları ve olumlu yanları kadar kadınların da haberlerdeki başarı hikayelerinde toplumu yönlendiren etkin gruplar olarak konu olabilmeleridir.

Hak odaklı haberciliğe içerik olarak baktığımızda hak haberciliğini, haberin tanımının, çerçevelenme biçiminin değişmesi, elit odaklı olmaktan çıkarak, farklılıklardan ötürü hak ihlallerine ve ayrımcılıklara daha çok uğrayan ‘ötekiler’ lehinde kılınması olarak ifade etmek olanaklıdır (Alankuş, 2009: 109). Hak haberciliğinin işlevsel olabilmesi için, gazeteciliğin geleneksel kodlarının ve genel geçer ilkelerinin, ‘ezberin bozulması’ biçiminde söz edebileceğimiz yeni bir söyleme kavuşturulması gereklidir. Bu söylem kapsamında gazetecinin haber yaptığı toplumdaki eşitsizliklerin farkına varıp, sadece olanı, biteni aktarmaktan ziyade bu eşitsizlikleri giderici bir tutumla haberlerini sunması ve toplumu bilinçlendirmeye yönelik bir misyona sahip olması beklenmektedir.

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ: Geleneksel gazetecilik anlayışında kadın haberleri, bireyleri eşitlik anlayışından uzak kadınlar ve erkekler olarak iki farklı grup olarak sunabilmektedir. Barış gazeteciliğinde ve hak gazeteciliğinde bu tutum eleştirilmekte ve alternatif bir gazetecilik tutumu sergilenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Kadına yönelik haberler, erkeklerin başarı hikayeleri karşısında kadınları ezilen, güçsüz ve bağımlı kişiler olarak gösterdiğinden farklı habercilik yaklaşımları tartışılmalıdır. Türk yazılı basınında haberlerdeki kadına bakış açısının son durumunu, kadınlarla ilgili yasal düzenlemelerin gündeme geldiği dönemi incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, en yakın tarihli (Şubat 2012) haber örnekleri hak gazeteciliği kapsamında irdelenmiştir.

Yöntem olarak kullanılan söylem analizi, özellikle Van Dijk tarafından topluma hakim olan gruplar ile daha etkisiz gruplar arasındaki temsil farklılıklarını ortaya koymada içindeki kapalı ya da açık okumalara olanak veren, örtük ifadelerden söylenenin yanında söylenmeyeni ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Van Dijk’e göre, söylem analizinin ilkeleri haber söz dizimi (sentaks), açılış ve kapanış söylemi, hikayenin kurulması, haber başlıkları, haberin bütünsel anlatımı, söylemin konusu, haberin retorisi, başka bir ifadeyle haberin formülü ve bağlamıyla oluşturulan ikna edici soyutlamaların toplumsal bağlama yerleştirilmesi ve kapanışla gerçekleştirilir (Bulut vd., 2004: 126). Van Dijk niteliksel olan bu yöntemi iki başlık altında uygulamıştır; makro ve mikro analizler. Makro yapı, haber başlıkları, giriş, sonuç genel fikri verme işlevine sahiptir. Ana metinde esas olay, arka plan bilgileri bağlam ve yorumlar yer alır. En önemli bilgiler öncelikle verilerek okuyucuya neyin daha önemli olduğu bildirilmektedir. Makro yapı, tematik ve şematik çözümleme olarak ayrılır. Tematik çözümleme, üst başlık, başlık, alt başlık, spot ve haber girişlerini incelemektedir. Şematik çözümlemede ise durum ve yorum bölümleri bulunur. Durum, haber olayı hakkındaki bilgileri içerir

ve ana olayın ele alınış biçimini değerlendirir. Haberde bağlam ve ardalan bilgilerini içerir. Haber kaynakları ve olayın taraflarının sözlü tepkilerine yer verilen yorum bölümleri makro çözümlemenin son kısımlarıdır. Mikro yapı, sözcük seçimleri ve söz diziminden oluşur. Haberde kullanılan cümlelerin kısa veya uzun, basit veya bileşik ve etken veya edilgen cümle olmaları haberin ideolojik arka planı hakkında ipuçları verir. Haberin ikna edicilik özelliğini arttıran, olayın taraf ve tanıklarının yorum ve sözel tepkilerinin yer aldığı alıntılar, olayın gerçekten olduğunun göstergesi olan fotoğraf ve haberin inandırıcılığını arttıran grafik, rakam ve sayısal verilerden oluşan haber retoriği, haberin mikro yapısının öğelerini oluşturmaktadır (Dijk, 2010).

Örneklem: Araştırmanın örneklemi oluşturan gazeteler, Milliyet, Hürriyet, Radikal, Zaman, Sabah, Cumhuriyet. Araştırma kapsamına giren haberler hak kadına olumsuz yaklaşımı vurgulayan haberler ile kadına dair bilgi vermeye dönük diğer haberlerdir. Gazetelerin taranmasında çalışmaya katılabilecek en son tarih olması nedeniyle ve Kadına Şiddet Yasası'nın gündeme geldiği 1 Şubat 2012 tarihinden 7 Şubat 2012 tarihine kadar geçen süre tarama alanı olarak sınırlandırılmıştır.

Bulguların Değerlendirilmesi: Çalışmada söylem analizi, niteliksel bir değerlendirme olarak ele alınmış ve haberlerin analizini makro ve mikro yapıları üzerinden yapılmıştır. Ancak çalışmada gazete haber yoğunlukları hakkında yorum yapabilmek için nicel verileri aktarmak faydalı olabilir. Milliyet 12 haber, Hürriyet 3 haber, Radikal 6 haber, Zaman 2 haber, Sabah 6 haber, Cumhuriyet 13 haber. Burada incelenen 42 haberin 7'si olumlu, bir başka ifadeyle kadın haberlerinin yaklaşık yüzde 60'ı olumsuz haberden oluşmaktadır. Belirtilmesi gereken bir başka ayrıntı 7 olumlu haberden 6 tanesinin Cumhuriyet'te yer aldığı, kalan bir tanesinin ise Milliyet'te yayımlandığı bilgisidir.

Kadınların temsil edilme biçimlerini etken/ edilgen ayrımına göre incelediğimizde, kadınların toplam 10 haberde etken olarak yer aldığı, diğer bir deyişle kadın haberlerde yaklaşık yüzde 80 oranında edilgen olarak temsil edilmektedir. Söz konusu kadının etken olduğu haberlerin de yine Milliyet'teki bir tanesi dışında geri kalanı Cumhuriyet'te yayımlanmıştır. Kadın haberlerinde dikkati çeken bir sonuç ise taciz, tecavüz gibi olayların ortaya çıkarılmasında ailelerin desteğinden çok öğretmenlerin etkili olmaya başlamalarıdır.

Makro Analiz: Haber başlıkları ve girişlerindeki temanın incelendiği makro analiz kısmında kadın konulu haberler Milliyet, Hürriyet, Radikal, Zaman, Sabah, Cumhuriyet gazetelerinde incelenmiştir.

Milliyet: Gazetenin ele aldığı haber konularından neredeyse tamamı kadının edilgen olduğu, olumsuz olaylardan meydana gelmektedir. 12 yaşındaki kızını sözleşmeyle sattı (1.2.2012), 'Kızımı amcası kaçırdı' (1.2.2012), Antalya'da sözleşmeyle satılan kız Sivas'ta çıktı, (2.2.2012), 'O amca beni alıp otele götürüyordu' (3.2.2012), O aslında 2005 yılına dek... (3.2.2012), Töre cinayetine kurban giden kızın cenazesine ailesinden kimse gelmedi (4.2.2012), Kadına sigara dayağı (4.2.2012), Sevgiliye fantezili gasp (4.2.2012), İşte yılın ihaneti! (5.2.2012), 14 yaşında anne oldu (6.2.2012), Babasına rapor alamayınca hastane çatısından atladı (7.2.2012). Bu haberlerde temsil edilen kadın kimliği, öldürülen, parayla satılan, aldatılan, dayak yiyen, çocuk yaşta anne olan, çaresiz ve umutsuz bir kadın kimliğidir. Sadece tek bir haberde kadın etkindir, "Aldırma Ece, Aldırma! (5.2.2012)" örnekli bu haber de bir kadın gazeteci, Nuray Mert tarafından yazılmıştır.

Hürriyet: Gazete kadının şiddet mağduru olmasını sayfalarına taşımak yerine, kadının özne olabileceği haberlere yer verir. ("O kız konuştu: O adamın en ağır cezayı almasını istiyorum", 3.2.2012) Ancak buna rağmen "Eşim, evlendiğimizden beri o kadınla beraber (3.2.2012) örneği gibi aldatılan kadın da sayfalara taşınır. Tıpkı kadının doktor olmasına rağmen düştüğü komik durumlar gibi; Bayan doktorun yaşadığı 'kara mizah' (5.2.2012).

Radikal: Gazetede kadın haberlerinin konuları şiddet gören kadından, siyasette kadın etkinliğine kadar çeşitlidir. Sözleşmeyle satılan kız, baba evinde ortaya çıktı (2.2.2012), 'Ne biliyormuş bilirkişi ambulansın geç geldiğini' (4.2.2012), CHP' li Güler: AKP Türkiye için gizli gündemini açığa vurdu (6.2.2012), Aslı'nın ölümünde yetkililer valinin emrini dikkate almamış (7.2.2012), 'KATASAMO'nun sırrı ortaya çıktı (7.2.2012). Ancak dikkat çeken bir ayrıntı, kadının da şiddet gösteren bir özne olarak da temsil edilmesidir; "Uşak'ta iki liseli kız bıçakla kavga etti, biri öldü" (7.2.2012).

Zaman: Gazete haber konuları arasında kadına en az yer verendir. Bu haber konuları da yasa tasarısı ve hava şartları genelinde kalır. "Kadına şiddet yasası, Bakanlar Kurulu'nda" (1.2.2012), "Bartın'da bir kadın, donarak öldü" (1.2.2012).

Sabah: Gazete haber konularını çok okunduğu düşünülen, ilginç olması beklenen magazin olayları üzerinde yoğunlaştırır. "Dünyanın en beğenilen 99 kadını" (2.2.2012), Yıllarca sirklerde gezdirilen genç kızın dramı (3.2.2012), Seri katil hemşire dehşeti (4.2.2012), Türk tv'lerinde kalınan en zor durum (5.2.2012), Bu da size kapak olsun şimdi mutluluktan ağlayacağım (6.2.2012), Melek mi şeytan mı? (7.2.2012).

Cumhuriyet: "Müziğin Nobel'i Hrant'ın anısına" (2.2.2012), "Aslı Nemutlu'yu ihmal öldürdü" (3.2.2012), "Sendikada da var olacağız" (3.2.2012), "Baba satmış, öğretmen fark etmiş, devlet umursamamış: 12 yaşındaki kızını sözleşmeyle satmış" (3.2.2012), "AKP'li Ekmekçi'den eğitime tuhaf yaklaşım: Evlendirecek kız bulamıyoruz" (5.2.2012), "Arzu Mardin'de toprağa verildi" (5.2.2012), "2 kadın daha öldürüldü" (5.2.2012), "kadını hedef alan şiddet olayları her geçen gün artarak devam ediyor" (5.2.2012), "Denizlide baro öncülüğünde çalışma başlatıldı: Kadına şiddete karşı birleştiler" (5.2.2012), "Haksız tahrik indiriminin başka kadın cinayetlerine yol açacağına dikkat çekiliyor: Katil indirim peşinde" (5.2.2012), "Ergenekon sanığı Paksüt: İstesem siyaset yapardım" (7.2.2012), "Meksika'da ilk kadın devlet başkanı adayı (Josefina Vaquez mota)" (7.2.2012), "Cumhuriyet'in gülen yüzü (Prof. Dr. Türkel Minibaş)" (7.2.2012).

Makro analiz açısından gazetelerin kadın haberlerinde hangi temayı öne çıkardıklarına bakıldığında, olumsuz haberlerin çoğunlukta olması nedeniyle de mağdur olan kadın ve magazin unsuru olarak kullanılan eğlendirici haber konusu olarak kadın vurgularının dikkat çektiği görülmektedir. Ailesi ve en yakınları tarafından taciz edilen, satılan, kendisine verilen edilgen kimlik rolüyle birey olamayan kadın teması haberlerin genel özelliklerindendir. 12 yaşındaki kızını sözleşmeyle sattı (Milliyet, 1.2.2012), Kadının edilgen kimliğinin yanısıra kendisine atfedilen yeni bir kimlik de şiddet haberlerinde yansıtılan silah kullanan acımasız katil kimliğidir. Uşak'ta iki liseli kız bıçakla kavga etti, biri öldü (Radikal, 7.2.2012), Seri katil hemşire dehşeti (Sabah, 4.2.2012).

Milliyet gazetesine makro açıdan bakıldığında, kadınlar hakkında en fazla haber yapan gazete olduğu, ancak kadının olumsuz ve aynı zamanda edilgen haberlerle gündeme alındığı görülmektedir. Gazete sadece bir haberde, (Aldırma Ece, Aldırma!// Milliyet, 5.2.2012), kadına olumlu yaklaşımla etken bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bu haber, Ece Temelkuran'ın The Guardian gazetesine yazdığı 'Türk gazeteciler çok korkuyor, fakat buna karşı durmalı' başlıklı yazısından sonra aldığı eleştiriler üzerine kendisini destekleyen Nuray Mert'in analiz haberidir. Bu haber diğer haberlerden farklı olarak kadının pasif kalmadığını, dış basında kabul gören bir gazete aracılığıyla direniş gösterebilen etken bir haberci kimliğine vurgu yapmaktadır. Haberin enformasyon kaynağı olarak da bir kadının görülmesi anlamlıdır, çünkü haber kaynaklarının erkekler üzerinde yoğunlaşması, erkek bakış açısı olan haberleri gündeme getirmektedir.

Hürriyet gazetesinde daha az sayıda yapılan kadın haberlerinde gelenek, töre ve şiddetin yerine zaman zaman kadına söz hakkı verebilen, magazin özellikleri taşıyan “soft” haber olarak tanımlanan kadın –erkek ilişkilerinin tema olarak seçildiği görülür.

Radikal gazetesinde kadın haber konuları arasında yer alırken hem geleneklerin etkisiyle yaşanan olaylardan hem de kadınla ilgili sözü olan farklı kişilerin açıklamalarından yararlanılır. Bunu yanısıra gazetenin haberlerinde kadının şiddet gösteren kimliği de vurgulanır.

Zaman gazetesi, kadına haber konuları arasında en az yer veren gazete görünümündedir. Kadın fotoğraflarına yer verilmez, mağdur olduğu haberleri sayfalarda görülmez. Kadın daha çok kanun teklifi gibi kamusal anlamda bilinmesinde yararı görülen haberlerle gündeme gelir.

Sabah gazetesi, kadın haberlerini çoğunlukla dış kaynaklı magazin konuları arasından seçen, fotoğrafın ana unsur olarak seçildiği bir haber anlayışıyla diğer gazetelerden farklılık gösterir. Böylece kadın bakılan, eğlendiren, gülümseten, zaman geçirtebilen bir unsur olarak haberlerde yer alır.

Cumhuriyet gazetesi, incelenen gazeteler arasında kadına haberlerine en fazla yer veren ve kadın haklarını savunan, eşitlikçi bir yaklaşımı benimseyen tek gazetedir. Kadın, sayfalarda olumlu haber özellikleriyle yer alırken etken, okuyuculara aktarılan kendi alanında uzmanlaşabilen, mesleğinde başarılarıyla öne çıkan, girişimci, başarılı, çağdaş bir kimlikle birey olabilen kadındır.

Mikro Analiz: Gazete haberlerine mikro açıdan bakıldığında sözcük seçimleri, cümle yapıları ve haberin ikna yolları (retorik) incelendiğinde gazetelere göre bazı farklılıklar gözlemlenmiştir. Milliyet gazetesinde genel olarak kadınla ilgili olumsuz haberlerin ağırlık kazandığı incelenen haberlerden bir tanesinin olumlu olduğu bu haberin de bir kadın tarafından yapıldığı dikkat çeker. Gazete en yakınları tarafından zarar gören, çaresiz kadın kimliğini “12 yaşındaki kızını sözleşmeyle sattı (1.2.2012)” örneğinde olduğu gibi seçtiği sözcüklerle de ortaya koyar. Hürriyet gazetesi, kadına söz hakkı veren habercilik yaklaşımını “O kız konuştu: ‘O adamın en ağır cezaı almasını istiyorum’ (3.2.2012)” örneğinde olduğu gibi verirken, aynı zamanda “Bayan doktorun yaşadığı ‘kara mizah’ (5.2.2012)” haberinde olduğu gibi kadını cinsel kimliğiyle yansıtabilecek sözcükler de kullanmaktan çekinmez. Radikal gazetesinde kadın kimliği hem “satılan kız” tanımlamasıyla hem de “Uşak’ta iki liseli kız” olarak cinsel kimliği öne çıkaran sözcüklerle çeşitlilik gösterebilmektedir. Zaman gazetesinde kadın hükümet ve yasalarla korunan kimliktir. Diğer gazetelerde örneklerini gördüğümüz gibi haberlerde yer alan kadınlar da ölebilir ancak bu kez doğal şartlarla; “Bartın’da bir kadın, donarak öldü (1.2.2012)”. Sabah gazetesi, haberin ilginçlik ögesini öne çıkaran olayları seçerken kullandığı sözcüklerin de ilgi çekmesini amaçlar. “Yıllarca sirklerde gezdirilen genç kızın dramı (3.2.2012), Seri katil hemşire dehşeti (4.2.2012)”.

Cumhuriyet gazetesi, incelemenin makro analiz bulgularının da desteklediği gibi, kadının olumlu haberlerle, etken ve bağımsız kimliğini öne çıkaran yaklaşımı ile diğer gazetelerin kadına yaklaşımına göre önemli bir fark yaratmaktadır. Bu farklılık seçilen hem konuların çeşitliliği hem de olayların haber olarak aktarımında kullanılan başlık, spot, sözcük seçimleri ve içeriklerle diğer gazetelerden ayrılmaktadır. “Sendikada da var olacağız” (Cumhuriyet, 3.2.2012), “Meksika’da ilk kadın devlet başkanı adayı (Josefina Vaquez mota)” (7.2.2012) örneklerinde görüldüğü gibi Cumhuriyet ‘te temsil edilen kadın, kültürde, sanatta, siyasette kısaca bütün alanlarında başarılarıyla, istekleriyle, etken ve çağdaş bir birey olarak hayatın içindedir. Gazete diğer gazetelerle benzer şekilde, “2 kadın daha öldürüldü” (Cumhuriyet, 5.2.2012)” örneğinde olduğu gibi kadınları şiddet gören kişiler olarak aktarmasının yanısıra, bu haberlerin kadının olumlu ve etken olduğu haberlerden fazla olmaması nedeniyle hak haberciliği açısından yaptığımız inceleme kapsamında Cumhuriyet’in kadına eşitlikçi bir yaklaşımda olduğu sonucuna varılabilir düşüncesindeyiz. Gazetede ki 1-7 Şubat 2012

tarihlerindeki olumlu haberler daha önce yapılan çalışmayla (1-7 Şubat 2011), karşılaştırıldığında, kadın haberlerindeki eşitlikçi ve olumlu haberlerin arttığı görülmektedir.

SONUÇ:

Medyanın taşıdığı toplumsal sorumluluk anlayışı, gazetecinin haberleri objektif bir şekilde, haber ve yorum ayrımı gözeterek, haber değerlerine özenli bir gazetecilik yaklaşımını gerektirir. Gazeteciden beklenen bu objektif ve insan haklarına uygun habercilik anlayışı çeşitli nedenlerle gerçekleşemeyebilir. Gazeteciler özellikle yaptıkları haberlerin okunma ve ilgi çekme kaygıları gibi nedenlerle, tercih edildiği düşünülen şiddet olayları gibi sansasyonel haberlere, cinsellik ve görsel unsurların ağır bastığı, kolay okunan başka bir ifadeyle bakılan magazin haberlerine yönelmektedirler. Söz konusu haberlerde hem ilgi çekme noktasında hem de görsellik anlamında kadın haberlerinin sayfalarda yer aldığı örnekler çoğunluktadır. Bununla birlikte gazetecinin yaşadığı toplumda hakim olan gelenek ve törelerin de etkisiyle oluşan kadın yaklaşımı, kadın haberleri yapan gazetecinin istemeden de olsa etkilendiği koşullar arasındadır. Yine gazetecinin kişiliği, ideolojisi, inançları, kültürü ile çalıştığı gazetenin yayın politikası haberleri seçerken ve oluştururken objektiflikten uzaklaşmasına neden olabilir. Etkilenmesi ihtimali bulunan bütün bu etkiler sonucunda barış gazeteciliği, hak odaklı gazetecilik gibi kavramlarla tanımlanabilen, haberin taraflarına eşit yaklaşımı ifade eden bir gazetecilik anlayışından uzaklaşılabilir.

Toplumu oluşturan bireylerin eşit birey yaklaşımı yerine kadınlar ve erkekler olarak, çatışan iki farklı cins üzerinden ayrımla haber ögesi yapıldıkları görülmektedir. Bu durum gazetecilikte barış gazeteciliği denilen yeni bir haber anlayışı ihtiyacını doğurmuştur. Barış gazeteciliği, haberlerde çatışma unsurlarının ön plana çıkarılmasının haklara saygı duymayan, ayrımcı gazeteciliği devam ettireceği, toplumda eşitlikçi anlayışın yerleşmesine katkı sağlamayacağı anlayışıyla her türlü ayrımcılığa karşı durmayı önermektedir. Bu öneri kapsamında ayrımların en önemlilerinden olan kadın erkek ayrımı ve eşitsizliği, haberlerde kaçınılması gereken uygulama olarak sunulmaktadır. Barış gazeteciliği ise; hak odaklı gazetecilik kapsamında, medyanın toplumdaki kadın algısını oluşturmadaki etkinliği dikkate alınarak, haberleri oluşturan konuların, olayların seçilmesinde ve haber içeriklerinin oluşturulmasında kadına ve erkeğe eşit söz hakkı tanıyan bir haber yaklaşımını içermektedir.

Bu çalışmada 2012'nin Şubat ayı başlarında, kadına şiddet yasasını da içine alan haberlere ilişkin örnekler Türk yazılı basınının başlıca örneklerinden olan Milliyet, Hürriyet, Radikal, Zaman, Sabah, Cumhuriyet gazetelerinde söylem analizi yöntemiyle bir hafta süreyle incelenmiştir. İncelenen dönem içerisinde konuya ilişkin Cumhuriyet gazetesinde 13, Milliyet gazetesinde 12, Radikal gazetesinde ve Sabah gazetesinde 6, Hürriyet gazetesinde 3 ve Zaman gazetesinde 2 haberin çıktığı görülmüştür. Toplam 42 haberin 7 tanesi kadına olumlu yaklaşırken, 35 tanesi olumsuz yaklaşmıştır. Bu olumlu haberlerin de 6 tanesi Cumhuriyet gazetesinde, kalan bir tanesi ise Milliyet gazetesinde yayımlanmıştır. Diğer gazetelerin verdikleri haberlerde kadına genel olarak olumsuz bir yaklaşım sergiledikleri söylenebilir.

Gazetelerde kadın haberleri incelenirken belirli temaların yoğunluk kazandığı görülmüştür. Bu temalar büyük bir çoğunlukla yakınları tarafından taciz edilen, zarar verilen kadınların hikayelerinden oluşmaktadır. Ayrıca intihar teşebbüsünde bulunan kadın, aldatılan kadın, çocuk anneler, kendini komik duruma düşüren kadın, ihmale uğrayan kadın, katil kadın, cinsel anlamda beğenilen kadın haberlerin diğer temaları arasındadır. Ancak diğer beş gazetede çoğunlukta olan bu haber temalarının tersine, Cumhuriyet gazetesi kadın haberlerinde diğer gazetelerden farklı temalar öne çıkmaktadır. Cumhuriyet'in haber temalarındaki bu farklılık, müzisyen kadın, siyasete katılan kadın, haksızlıklara

karşı yasal değişiklikler isteyen kadın, hak talep eden kadın, devlet başkanı kadın ve Cumhuriyet'in gülün yüzü kadın temalarıyla gösterdiği habercilikte ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, incelenen gazetelerin Cumhuriyet gazetesi dışında barış gazeteciliği ve hak haberciliği kavramlarına yaklaştıklarını söylemek zordur. Gazeteciliğin sadece olayları bütün gerçekliğiyle aktarmak değil, barış gazeteciliği anlamında haksızlığa uğrayan, kendisine eşit söz hakkı verilmeyen, medyada yeterince temsil edilmeyenden yana, kadından yana olan, Cumhuriyet gazetesinde örneklerini görmeye başladığımız yeni ve farklı bir habercilik anlayışı gerektirdiğini kabul etmek gerekiyor. Türk yazılı basınında örnekleri yeni yeni verilmeye başlanan sözkonusu barış gazeteciliği anlayışının diğer gazetelere de örnek olup yaygınlaşmasının, daha eşitlikçi bir medyayı oluşturabileceği düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA:

Alankuş, Sevda (2009), “Yeni Habercilik Arayışları: Hak Odaklı Habercilik, Yurttaş Gazeteciliği, Barış Gazeteciliği, (Der.) Sevda Alankuş, Gazeteciliği Başlarken Okurdan Haber Odasına, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Alver, Füsün (2010), Gazetecilik Bilimi ve Kuramları, İstanbul: 2010.

Bulut, Selda ve Yaylagül, Levent (2004), Türkiye’de Yazıda Basında Yargıtay ve Mafya İlişkisine Yönelik Haberler”, Gazi İletişim Dergisi, S.19, 119-142.

Connell Robert William (1998), Toplumsal Cinsiyet ve İktidar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Cumhuriyet, 1-7. 2. 2012.

Çelenk, Sevilay (2009), Televizyon Haberciliğinde Etik, Ed.Bülent Çaplı, Hakan Tuncel, Ankara, AÜİF Yayınları.

Dunois, Ellen (1971), “Feminism old wave and new wave.” The Cwlu Herstory website archive_www.cwluherstory.com/CWLUArchive/wave.html.

Habermas, Jürgen (2001), İletişimsel Eylem Kuramı, (çev) Mustafa Tüzel, istanbul: Kabalcı Yayınları.

Habermas, Jürgen (1992), Faktizitaet und Geltung. Beitrage zur Diskurtheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Hürriyet, 1-7.2.2012

İrvan, Süleyman (2006), “Peace Journalism As A Normative Theory: Premises and Obstacles”, Global Media Journal: mediterranean Edition I (2), ss. 34-39.

İrvan, Süleyman (2008), “Normatif Kuram Olarak Barış Gazeteciliği: Önergeler ve Engeller”, İncilay Cangöz (Ed.), Uygun Adım Medya: Bir Bilinç Körleşmesi, Ankara: ayraç Yayınları.

Köse, Aynur (2011), Türk Basınında Kadın: 2010 Türkiye’si’nde Sosyal Haklar Açısından Kadınların Temsili, III. Sosyal haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, İstanbul; Petrol-İş Yayını, 401-418.

Milliyet, 1-7.2. 2012-04-07

Radikal, 20.6.2008

Radikal, 1-2.2.2012

Rhode, Deborah L. (1995), “Media Images : Feminist Issues” Signs: Journal of Women in Culture and Society 20(3): 685-710.

Sabah, 1-2.2.2012

Tanör, Bülent (1978), Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar, İstanbul: May Yayınları.

Tokgöz, Oya (2008), Siyasal İletişimi Anlamak, Ankara: İmge Kitapevi.

Uçak, Olcay, (2007), Gündem Haber İlişkisi Bağlamında Türkiye’de Basının Gündem Belirlemedeki Rolü, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Van Dijk, Teun (9.4.2010), “Haber Söylemi”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi 60.Yıl Kutlamaları Seminer Notları, İstanbul.

Zaman, 1-2.2.2012

13. OTURUM

WOMEN IN MEDIA

MEDYANIN KADININ NESNELLEŞTİRİLMESİNDEKİ ROLÜ: MUHTEŞEM YÜZYIL İSİMLİ TÜRK DİZİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dilek Bulut SARIKAYA*

ÖZET

Medya, içerisinde farklı kadın temsillerinin üretilip topluma sunulduğu karmaşık kültür sisteminin en önemli bir parçasıdır. Cinsel özelliklere dayanan, insanlığından arındırılarak erotik simgelere indirgenen kadın imajının yaratılmasında medyanın rolü yadsımak imkansızdır. Kadın vücudunun erotik bir şekilde medyada satış stratejisi olarak kullanılması, kadınların erkek beğenisine sunulan birer ürüne dönüşmelerine sebep olmuştur. Kadınları, düşünme yetileri olmayan salt cinsel nesneler olarak temsil etmek, medyanın erkek egemen gücünü ortaya çıkarmakla kalmaz kendi ideolojisini kitlelere dayatarak ve kadınların nesnelleştirilmesini haklı çıkararak bunun bir sosyal gerçeklik olarak kabul edilmesine de sebep olmaktadır. Medya endüstrisinin kazanç sağlamak amacıyla kadın vücudunu kullanması, kadınların bastırılmış sosyal statülerini daha da perçinlemenin yanı sıra, onları içinde yaşadıkları toplumda cinsel istismara karşı savunmasız hale de getirmektedir. Türk medyasında son derece popüler olan Muhteşem Yüzyıl adlı televizyon dizisi, kadınların toplumdaki rollerinin belirlenmesinde zengin bir malzeme sunmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, fantastik harem dünyasında kadın karakterlerin erotik imge olarak temsil edildiği Türk televizyon dizisi Muhteşem Yüzyıl'dan örnekler vererek medyanın kadının nesnelleştirilmesindeki rolünü ortaya sermektir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Cinsiyet, Medya, Nesnelleştirme, Muhteşem Yüzyıl.

THE ROLE OF MEDIA IN JUSTIFYING FEMALE OBJECTIFICATION: A STUDY OF TURKISH SERIAL MAGNIFICENT CENTURY (MUHTEŞEM YÜZYIL)

ABSTRACT

The media has an important part of a complex cultural system in which different female representations are produced and circulated in the society. It is impossible to deny the influence of media in creating sexualized images of women who are eroticized and dehumanized. The erotic representation of female body as a selling strategy in media results in the commodification of women who are served to the male satisfaction ready to be consumed. Representing women as merely sexual objects without having a thinking ability demonstrates the male dominated power of media in implementing its hegemonic ideology to the masses of society in which women's objectification is justified and accepted as a social reality. The media industry's exploitation of woman body to increase their own profits not only strengthens women's repressed social position but also make them vulnerable to sexual exploitation in the society they live. Magnificent Century is a tremendously popular Turkish prime time soap opera which provides a rich material to examine the roles of women in the society. Thus, my central focus in this paper is to discuss the role of media in justifying female objectification by giving specific examples from the Turkish serial Magnificent Century in which female characters are presented as erotic figures in a male-ordered fantastic world of harem.

Key Words: Women, Gender, Media, Objectification, Magnificent Century.

*Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü

The media has an important part of a complex cultural system in which different female representations are produced and circulated in the society. It is impossible to deny the influence of media in creating sexualized images of women who are eroticized and dehumanized. The erotic representation of female body as a selling strategy in media results in the commodification of women who are served to the male satisfaction ready to be consumed. Representing women as merely sexual objects without having a thinking ability demonstrates the male dominated power of media in implementing its hegemonic ideology to the masses of society in which women's objectification is justified and accepted as a social reality. The media industry's exploitation of woman body to increase their own profits not only strengthens women's repressed social position but also make them vulnerable to sexual exploitation in the society they live.

Magnificent Century is a tremendously popular Turkish prime time soap opera which provides a rich material to examine the roles of women in the society. It has created dedicated consumers in Turkey consisting of mostly female audiences who are enchanted by the love stories between the Sultan and his concubines. Although it has received criticisms for the representation of the Ottoman Sultan, Kanuni Sultan Suleyman for the improper exposition of "the privacy of a historical person", there seems to be no serious public disturbance about the representation of women in the serial (Fowler, 2011). Thus, my central focus in this paper is to discuss the role of media in justifying female objectification by giving specific examples from the Turkish serial *Magnificent Century* in which female characters are presented as erotic figures in a male-ordered fantastic world of harem.

Shaping the public opinion in Turkey, media plays an important role in constructing and distributing the stereotypical images of women with the aim of reinforcing the patriarchal ideology. Media is used as a means of indoctrinating the masses by conveying encoded messages, embedded with the fixed portrayal of female roles which are normalized and familiarized through representation. The fixed images of women in media are described as "self-absorbed and often fragmented" by Sue Thornham who states that:

...these images of women offer to men spectator an idealized beauty, one whose lack of a return gaze guarantees both possession of the image and its function as a mirror, reflecting back that sense of eternal and sublime which confirms his sense of self. (Thornham, 2007: 33)

As underpinned by Thornham, fixing women into images promises men the possession of women of idealized beauty which seems to be eternal and sublime. Thus, the meaning of the female beauty and its idealized image serves nothing except for the satisfaction of masculine self image. As a result, women are confined to rigid descriptions of sexual attraction as the object of temptation rather than being perceived as complete individuals who have complicated personalities.

Approaching the soap opera as a television genre of female sphere, Stuart Hall conceptualizes the soap opera as a "signifying practice" functioning as a platform for "the negotiation of meanings and identities" (Hall, 1997: 350). From Hall's perspective, soap operas can be seen as important platforms where the audiences both male and female form their identities and shape their understanding of the world. Therefore, soap operas as effective instruments of the mass media occupy an important place in the formation of public opinion. Hence, both male and female audiences understand the world around them and construct their identities according to the value systems, the outlines of which are drawn by the media industry. In this sense, it can be argued that media can easily manipulate and exploit its audiences whose minds are under the hypnotic influence of media representations. As stated by Andy Ruddock, "the only possible sources of information for these opinions are the mass media, who are thus granted considerable power to manipulate society"

(Ruddock, 2001:72). Manipulation of the society is made possible by implanting patriarchal ideology in the minds of the television viewers through certain images and representations. *Magnificent Century* as a highly popular television soap opera plays an important role in molding the minds of the masses and normalizing certain behavioral patterns. The audiences watching the soap opera eventually internalize the stereotypical images of women as the true and ideal representations of the reality. Hence, the minds of the audiences internalize the same system of thinking presented by the media as acceptable and normal human behavior. Watching the images of women presented as models for the society, the audiences are rendered into passive receivers of the encoded messages without questioning them. It becomes therefore difficult to shake the media's unchallengeable authority in constructing the beliefs and ideas of the people. Subordinating the minds of women to the wills of the male authority, *Magnificent Century* as a widely watched television soap opera can be said to be functioning as an instrument for the patriarchal ideology in taming and training the minds of the audiences.

The representation of harem as a social living place for women in the serial needs a special attention because of it's being a segregated place for women and children. The serial presents an oversimplified portrayal of the harem functioning as a centre for beautiful slave girls preserved for the satisfaction of the sultan's sexual desires. The fantastic representation of harem in the serial reflects the stereotypical representation of the East by the West. The application of the orientalist and colonial discourse in the *Magnificent Century* can also be interpreted as a reflection of a desire to entangle women within fixed and unchangeable images. Reflection of the harem as the "the isolated, sexualised realm of Orientalist fantasy" (Lewis, 2003: 182) is commented on by Reina Lewis as follows:

The overamplified status of the harem is similar to that of polygamy... [P]olygamy was also always a much rarer and restricted practice than its centrality to Western discourse – in which the harem was inevitably understood as polygamous –... Most women were bound by imperial regulations about female dress in public. Respectable women were reluctant to be seen, even veiled, in many public spaces. Upper-class women often lived in houses arranged around the concept of seclusion, even if they were not in a polygamous family. But, for the West, the image of the harem remained a delightfully shocking one of polygamy and sequestration. (Lewis, 2003:182)

As noted by Lewis, harem is misrepresented by the west as a place for polygamy and sequestration. It is interesting that the same type of harem is also represented in the *Magnificent Century* in which the sultan is the patron, the ruler, master, the husband and the owner of all the women living in the harem. Women interactions and occupations are all centered around the powerful male character, that is, the sultan. In the serial, harem is an idealized and fantastic place where women compete with each other in order to be chosen by the Sultan to spend a night with him. At the beginning of the serial, the tradition of "halvet" is introduced (*Magnificent Century*, Episode 1). Halvet, that is, having a sexual intercourse with the Sultan, is presented as an opportunity for the girls to improve their social position within the hierarchical structure of harem. One of the girls named Ayşe from the harem is chosen to be sent to the Privy Chamber of the Sultan. The fascinating portrayal of the Sultan's bedroom during the process of its decoration by beautiful girls creates a ritualistic effect in the minds of the audiences. Besides, the preparations of Ayşe for the night generate an atmosphere of a fairy tale in the serial which fosters the idealization of polygamy within the society.

Ayşe is one of the few lucky girls who can get the chance to be summoned by the Sultan. She achieves what all of the girls in the harem aspire to have. One of the harem girls expresses her

jealousy by saying that: “Girl you are so lucky, you’ll get to see the sultan’s chamber”, while another one says, “I wish I could come with you” (*Magnificent Century*, Episode 1). Later in the serial, Ayşe gives voice to her worries revealing the social and psychological burdens upon her shoulders:

Hurrem: how was the Sultan? Tell me did you make a child?

Ayşe: It was like a dream. Handsome, gentle, god willing there is a child. I pray that he will ask for me again but...

Hurrem: what?

Ayşe: The Sultan has a very beautiful woman. The mother of Prince Mustapha, Sultan Mahidevran. (*Magnificent Century*, Episode 1)

The dialogue between the two girls of harem explicitly shows how women are victimized by a harem tradition which is rewarding custom for the male characters while entangling activity for the women characters. What is underlying this idealized, erotically mystical and romantically enchanting demonstration of the tradition is a degrading, humiliating and objectifying custom on the part of women. Bearing a child of the sultan is the only chance for Ayşe to achieve recognition by the society. Following Ruddock’s categorization of the society which is “divided into dominant and subordinate groups that differ in terms of their access to social power”, we can easily put women characters into the category of the subordinate groups who are deprived of social power (Ruddock, 2001:127).

The serial’s patriarchal content and objectifying attitude to women is revealed in another scene in which a group of women are brought together for physical examination. Before being sent to the harem, women slaves are presented to Valide Sultan who is the head of the harem and her maid Daye Hatun. All of the girls are standing in one line and Daye Hatun is observing the faces and the teeth of the girls and says that, “send those we have chosen to the baths. Let the harem physician examine them” (*Magnificent Century*, Episode 1). In the following scene, the girls, naked in the bath, are strained into the virginity test. Regardless of Hurrem’s rebellious shouting as “are we animals, let me go”, they are sexually assaulted by being forced to virginity test (*Magnificent Century*, Episode 1). This scene explicitly demonstrates that the images of women are diminished to simple bodily representations, open to violation and abuse. Their humanity being eradicated, women are denied basic individual human rights and deprived of self-determined behavior. In other words, they are depersonalized and positioned in an objectified status. Commenting on the function of male objectification of female body, Martha Nussbaum emphasizes the concept of “instrumentality” in which “the objectifier treats the object as a tool of his or her purposes” (Nussbaum, 1995: 257). In addition to the element of instrumentality, the other elements are explained as follows:

4. Fungibility: The objectifier treats the object as interchangeable (a) with other objects of the same type, and/or (b) with objects of other types.
5. Violability: The objectifier treats the object as lacking in boundary-integrity, as something that is permissible to break up, smash, break into.
- 6 Ownership: The objectifier treats the object as something that is owned by another, can be bought or sold, etc. (Nussbaum, 1995: 257)

Within the framework of *The Magnificent Century*, it is possible to observe the elements of instrumentality, fungibility, violability and ownership in the representations of women characters. Harem girls are the instrumental tools for the purpose of the Sultan’s desires. The sultan is pictured as sleeping with a different girl in each night which proves that all of the girls are interchangeable with one another because they are all seen as the objects of the same

type, namely simple female bodies. Therefore, the male figure in the serial feels free to violate and use the bodies of the girls for his own purpose. The ownership of the girls belongs to the Sultan who has the power in his hands. The girls are considered as the property of the sultan, and perceived as depersonalized and dehumanized objects deprived of any kind of capacity to think, act and decide. The following scene can be seen as an example which proves this ideology:

Valide Sultan: You are the property of the Sultan Suleiman. It is he who decides whether you live or die and I.

Hurrem: I am no one's property. I would rather die first.

Daye Hatun : Please accept my apologies, ma'am. I will teach this girl her lesson.

Valide Sultan: If she resist and refuses to bow down her head, go ahead with her punishment. (*Magnificent Century*, Episode 1)

Being perceived as sexual objects presented to the Sultan's pleasure, women are expected to show complete loyalty to the orders. Furthermore, applying physical violence upon resisting women is presented as a part of standard training system in the harem tradition. Women are torn apart between the stereotypical representations which push them into the category of wives or concubines, which in both cases their bodies do not belong to them but to the Sultan. Significantly, women gradually begin to perceive themselves as an object which is described as self-objectification. It is stated that:

Objectification theory reveals that the most profound effect of daily exposure to sexual objectification is that it may lead to a state of consciousness where women adopt or internalize the perspectives of observers who objectify their body and thus, begin viewing themselves primarily as objects. In other words, self-objectification is a pervasive trait like tendency to adopt a third person view of the self. As such self-objectification actually involves a propensity to perceive and describe one's body through observable rather than intrinsic characteristics. (Snigda and S, 2011, 11)

From the perspective of self-objectification theory, it can be seen that the women characters in the *Magnificent Century* also shape their cultural meanings of womanhood through the eyes of patriarchal ideology and perceive themselves as objects. The male gaze determines the women's creation of their self images. While giving advice to Hurrem about the harem life, Nigar Kalfa states that:

Nigar Kalfa: we all have come here as slaves. If you pull your act together, you won't stay as a slave. Get your education. Shut your mouth. All the girls here are being prepared for the Sultan. If you are chosen, and you satisfy the sultan and also bear a son, then you will be the Sultan's favorite concubine. And you will rule the world. (*Magnificent Century*, Episode 1)

Nigar Kalfa's teachings about the ways of acquiring power are based on the powerful male figure. Hence, it is not difficult to decode the message given in the text, that is, only in relation to men can a woman get the power. Thus, Hurrem understands that the only way to hold the power is by using her body through self-objectification which is portrayed at the end of the first Episode, in the scene where she achieves to seduce the sultan by her erotic dancing, resulted in her being chosen to be sent to the Sultan's room. Internalizing the male perspective, Hurrem realizes that the one and only way for

her to achieve power is to use her sexuality and eroticism as a weapon to tempt the sultan, and thus, guarantee her social position in the harem.

The serial's representation of women entrapped within the erotic descriptions and its presentation of this situation within the frame of a fairy tale explicitly demonstrate the commodification and exploitation of women through media. Media suggests power for women in the condition that they bring forth their sexuality and femininity presented to the appeal of male gaze to be consumed. "Men are predominantly portrayed as active, independent, self-centred, autonomous subjects, whereas women are largely depicted as passive objects of male desire" (Carter, 2003: 121). Within the frame of the media's construction of women, women are positioned "as finding ultimate pleasure, and indeed power, in catering to men's desires" (Carter, 2003: 122). This causes women to work hard to change their looks to have a perfect body with the aim of becoming most desirable and sexually attractive" (Carter, 2003: 122). Women's competition in the harem to get the opportunity to sleep with the sultan proves this assumption. In the serial, stereotypical representations of femininity, constructed for the male gaze gives way to the objectification of women within fixed images, and put them into victimized situations.

In conclusion, being a product of mass culture, regulating acceptable codes of behaviors and fixing the gender roles, the Turkish soap opera *Magnificent Century* does not hesitate to use eroticized feminine images as a selling strategy. While doing this, it reinforces the established beliefs about the feminine and masculine roles in the society. From this perspective, the serial perfectly illustrates the intertwined relationship between the media industry and dominant ideology according to which the television viewers shape their understanding of the world around them and create their meanings. As a result, women are pushed into a subordinate and exploitable status through media representations.

References

- Carter, Cynthia. (2003). *Violence and the Media*. Berkshire: McGraw-Hill Education.
- "Episode 1." *Magnificent Century*. Dir. Durul Taylan and Yağmur Taylan. Tims Production. 2011
- Hall, Stuart. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage.
- Lewis, Reina. (2003). *Rethinking Orientalism : Women, Travel and the Ottoman Harem*. London: I. B. Tauris & Company.
- Nussbaum, Martha. (1995). Objectification. *Philosophy and Public Affairs*. 24 (4): 249-291.
- Ruddock, Andy. (2001). *Understanding Audiences: Theory and Method*. London: Sage.
- Snigda, Sukumar and Venkatesh S. (2011) Impact of Female Sexual Objectification in Advertising on Women. *Advances in Management*. 4(12): 10-13.
- The Guardian, (2011). "Magnificent Century Divides the Turkish TV Viewers Over the Life of Suleiman", <http://www.guardian.co.uk/world/2011/mar/20/turkish-drama-magnificent-century-divides> (Accessed 29.02.2012).
- Thornham, Sue. (2007). *Women, Feminism and Media*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

ORIENTALIST FEMINISM AND THE POLITICS OF REPRESENTATION OF IRANIAN VEILED WOMEN IN WEST'S POPULAR NEWS OUTLETS

Zeinab Ghasemi Tari*

The present paper is an attempt to briefly discuss the politics of representations of Iranian Muslim women, in the Western Media, in the context of post-revolutionary Iran where two stereotypical representations are dominant in the Western psyche: on one hand the post-revolutionary Iran and its association with Islamic ideology is considered as a backward, degenerate and barbaric entity; on the other, Iranian women like their other female Oriental counterparts are represented as passive, marginalized and submissive victims with no agency.

The present paper would focus on the articulation of gender with Orientalism and how the perception of the West about the so called Iranian Muslim women is produced and reproduced and is under the influenced of the grander discourse of Orientalism. Applying the concept of Orientalist feminism as a part of the wider discourse of Orientalism, the paper would explicate how the image of Iranian Muslim women in the Western media often follows the model of Orientalist feminism and is mostly associated with negative and pejorative typifications. Such images are portrayed and perpetuated in films, documentaries, texts and novels. These products have been of particular interest to Western audience who usually cannot come to a direct and actual contact with Muslim women. The present paper would use some of the most popular and recent examples of such representations in the some of the most popular news outlets such as the Telegraph, the New York Times, the Washington Post, and the Reuters.

Key Words: Orientalist feminism, Islamic Republic of Iran, Media, Western Consumption

*PhD Student of American Studies, Tehran University

Introduction

The image of Muslim women in western media often has been associated with harems, veils, slavery, eroticism and submissiveness. The representation of Muslim women in early Western travelogues, literature and texts and later on in contemporary cultural productions has had a close associations with power relations between Muslim World and the West. According to Edward Said Orientalism constructed the Orient as an essential entity which was intrinsically Eurocentric; as a result in the relations between the two sides the West had the upper-hand and the status to gaze upon and evaluate the Orient and its cultural and religious values based on its own measurements and criteria.

The conception of Orientalist feminism (as a part of the wider discourse of Orientalism) and the politics of representations are of significance here as it explains the dominant approach of the West toward the East in general and women in particular. Orientalist feminism then served a purpose: the constructed image of suppressive and cruel Oriental males justified and even was considered as a moral imperative to conquer Eastern territories. This according to Spivak is the case of "white men saving brown women from brown man" (Spivak, 1999: 303). The contemporary example of this view toward the so called Oriental women is the representation of Afghan women during and after the US and NATO invasion to Afghanistan when the depiction of Afghan women in Burqa (the face covering Hijab) was prevalent in almost all Western and even some Eastern press and magazines. These pictures were to serve as the moral justification for the invasion which was represented as a rescue mission to save "the poor Afghan women".

A brief look at literature, paintings, travelogues of eighteen and nineteen century to the present reveals the fact that representation of Oriental and Muslim women has not changed over centuries and some common traditions and stereotypes are recurring with almost little or no change at all. Representation of the Muslim women in medieval literary works as oppressed and veiled can be traced in texts such as *Chanson de Roland* and *Auccasin and Nicolette* from the twelfth to thirteen centuries. Sexual motifs such as harems and concubines was another characteristic that gained increased popularity; this according to Kahf can be referred to as the "motif of enclosure" in which the audience had the image of the jealous Muslim man guarding, veiling, and enclosing the women (1983: 105).

The dominant image of the Oriental women during 18 century is perhaps best reflected in a statement by De Forest who is considered as one of the prominent American writers of realist fiction. Prior to his travel to the Orient, in his book *Oriental Acquaintances*, De Forest writes about his expectations of the Orient as a place of laxity and luxurious life with its stereotypical male and female, mentioning his inspiration derived from The Arabian Nights:

The fat Turk in the geography, and the wealth of the Arabian Nights, formed the warp and woof of my Eastern expectations. I fancied that each Oriental possessed an independent fortune, and smoked interminable pipes, seated on luxurious cushions... I was extremely shocked, therefore, to find the greater part of the population at work...the Turkish women cofounded my inquisitive eyes with vexatious veils and swaddling...they seemed to be absurdly contented with their ghostly way of life; not a soul of them ever solicited me to carry her off from the harem of tyranny (as cited in Schueller, 1998, 91).

The attribution of freedom of licentious sex in the Orient was and still is a recurring image in the Orientalist discourse. In nineteen century Europe, sex had been institutionalized with strict rules which were the result of Christian church religious teachings about the issue. So the Orient was looked as a place where "one could look for sexual experience unobtainable in Europe" (Said, 1995, 190). In

Mohammad Sharafuddin's words then the orient was represented as "an imaginative escape and libidinous investment contained in the notion of Orientalism" (1995: vii). In this way the Orient become a refuge for western writers to attribute stories and characteristics with its origins in the writer's mind, and based on his obsessions not facts.

The same approach toward Muslim women, veil and their status in Islamic countries is still persistent in modern literature and it can be best perceived in literary, political and cultural texts that are produced on Iran after the Iranian Islamic Revolution of 1979. The 1979 Iranian Revolution has led to construction of a new version of feminist Orientalism with regard to women in this country in the Western media; the stereotypical representation has been strengthen and reinforced regularly by associating post-Revolutionary Iran with Islamic fundamentalism and terrorism: on one hand the post-revolutionary Iran with its association with Islamic ideology is considered as a backward, degenerate and barbaric entity which is claimed to suppress women's right due to its Islamic ideology; on the other, Iranian women like their other female Oriental counterparts are represented as passive, marginalized and submissive victims with no agency.

Iranian Muslim women are represented as victims of the cruel patriarchal practice who have no control over their destinies. Memoires such as Nafisi's *Reading Lolita in Tehran*, *Lipstick Jihad* (Azadeh Moaveni), *Journey from the Land of No* (Roya Hakakian), *Prisoner of Tehran* (Marina Nemat), *Persian Girls* (Nahid Rachlin), and *My Life as Traitor* (Zahra Ghahremani) are best examples of such texts; the only difference is that these books are written by exilic Iranians often with similar political affiliations. These groups are also known as "Orientalized Oriental" or "native informant" that makes a significant contribution to the Orientalist as often they are considered as an authentic source of information.

Orientalism and Feminist Orientalism

In the nineteenth century, "Oriental Studies" was an area of academic study through which the "West" had to create the "East" in order to justify and perpetuate its dominance over it. Said asserts that according to the "Occidentals", Orientals had no history or culture independent of their colonial masters. Orientalism is more an indicator of the power the West holds over the Orient, than about the Orient itself. Creating an image of the Orient and a body of knowledge about the Orient and subjecting it to systematic study became the prototype for taking control of it. By taking control of the scholarship, the West also took political and economic control.

According to Said the discourse of Orientalism assumed a gender-based division between the East and the West in which the East was "feminized" by attributing to it qualities commonly associated to women. The Orient then was constructed and represented as childlike, irrational, licentious and exotic entity that needed the West's assistance to be redeemed and rescued from its own malaises. In this context while the Oriental male is feminized, Oriental female is doubly feminized, in other words double-colonized and is used both as a tool of misrepresentation of the Orient as well as a moral justification for expansion of colonialism. In Orientalism there is a constant and inseparable association between the Orient and sensuality. As Edward Said pointed out female Orientals are usually the creatures of a male power- fantasy: "They express unlimited sensuality, they are more or less stupid, and above all they are willing and submissive" (1987: 207).

While it is argued that feminists and post-colonial theorists have followed "a path of convergent evolution" (Ashcroft et al., 1995: 249) by emphasizing on "marginalized other" within oppressive structures, the present paper argues how feminism has been at the service of colonial civilizing mission in both old and contemporary practice.

According to Parvin Paydar, feminist Orientalism has three features. First the assumption of an oppositional binary between the West and the East in which Oriental women are oppressed while their western counterparts enjoy full freedom in their society. The second feature is the conception that the Oriental women are only victims of a male chauvinistic society and have no agency or resistant role in their social transformation. This approach tends to marginalize the so called Oriental women and therefore, Muslim women need saviors, i.e., the Westerns, to emancipate them from Muslim men. The third aspect of feminist Orientalism is construction of a monolithic entity of Muslims and therefore the belief that all Muslim women are living under the same condition and have no unique aspect or identity of themselves (As cited in Bahramitash, 2005: 224).

Leila Ahmed criticizes public western opinion which takes for granted the images and presumptions regarding Muslim women in the Middle East as monolithic, static and backward entity:

Just as Americans "know", that Arabs are backward, they know also with the same flawless certainty that Muslim women are terribly oppressed and degraded. And they know this not because they know that women everywhere in the world are oppressed, but because they believe that, specifically Islam monstrously oppresses women (1983: 13).

Gayari Spivak also suggest that the representation of the so called third world women has housed her in an "identifiable margin" which by marginalizing the third world women has stresses upon superiority of the first world ones: "when a cultural identity is thrust upon one because the center wants an identifiable margin, claims for marginality assure validation from the center (Spivak, 1993: 55).

In this way the, as Trinh Minh-ha argues a hierarchy is established between the third world women and their Western counterparts in which the white woman plays the rule of savior for the Oriental women: "the patronizing attitude towards unfortunate sister creates an insuperable division between I-who-have-made-it and You-who-can-not-make-it" (1989: 86).

According to Leela Gandhi the Western feminist approach toward non-western and Oriental women is a type of neo-Orientalism (1998: 88). This means that the constructed discourse surrounding the Orient is for the purpose of the imperial consumption and creates a self-congratulatory and self-consolidating project for the Western feminism and consequently the issue of the so called "third world women" leads to a double-colonization. On the other hand the Western feminist constructs and juxtaposes its identity and value based on the comparison with the Oriental women as Talpade Mohanty puts it: "without the 'third world woman', the particular self-presentation of western women... would be problematic...the definition of the 'third world woman' as a monolith might well tie into the larger economic and ideological praxis of 'disinterested' scientific inquiry and pluralism which are the surface manifestations of a latent economic and cultural colonization of the 'non-western' world (1994: 215-16).

The hegemonic feminist discourse silences the "native women" as according to Spivak:

Between patriarchy and imperialism, subject-constitution and object-formation, the figure of the woman disappears not into a pristine nothingness, but a violent shuttling which is the displaced figuration of the 'third world woman' caught between tradition and modernization (1988: 306).

Edward Said also argues about how the Oriental woman is silenced and marginalized. In *Orientalism* Said states that Flaubert's encounter with an Egyptian courtesan produced a widely influential model of the Oriental woman. She never spoke of herself; she never represented her emotions, presence, or history as he spoke for and represented her (1978:188).

The Politics of Representation of Iranian Women under the Islamic Republic of Iran

Iranian Revolution of 1979 led to construction of a discourse in the West that represented the Revolution as an Islamic fundamentalism and a terrorist threat which confirmed the historical construction of the Western discourse that surrounded Islam and its adherents for centuries. This approach tended to Orientalize the concept of Islamic Revolution to depict it as an extremist act of a few who gained political power and to represent Islamic revolutionary ideology in conflict with rationality and modernity and associate it with all sorts of abnormalities that must be feared and shunned. Such representations were and are reiterated and reinforced in the western media. A very simple search on the internet about Iranian women in Islamic Republic gives a very bitter image of all sorts of atrocities and crimes that are committed against them. Such images are portrayed and perpetuated in films, documentaries, texts and novels. The image of Iranian Muslim women in the Western media often follows the model of Orientalist feminism and is mostly associated with negative and pejorative typifications. The present paper is an attempt to have a brief look at some of the western media outlets and the politics of representation of Iranian women under Islamic Republic of Iran. These products have been of particular interest to Western audience who usually cannot come to a direct and actual contact with Muslim women. The desire and interest of the Western audience has created a hot mainstream market which is increasingly absorbing both the audience to demand and producers to supply such materials that constantly confirms the constructed discourse surrounding Iran. That reminds of what Said calls "textual attitude" which is favored in two situations; One is when a human being confronts something relatively unknown and threatening and previously distant. In such cases people, places and experiences can always be described by a text, "so much so that the text acquires a greater authority, and use, even than the actuality it describes" (Said, 1978: 93). The second situation is the appearance of success. According to Said success of a text would encourage the consumers to consume more of such production by the same or similar producers (ibid: 95). The constructed knowledge of such texts is not easily dismissed, as expertise is attributed to them: "most importantly such texts can create not only knowledge but also the very reality they appear to describe" (ibid: 94).

Applying discourse analysis the present paper has make a brief analysis of articles that were published by major western news outlets such as Washington Post, the New York Times, the Reuters, Guardians, the Telegraph and the Los Angeles Times about Iranian women in the Islamic Republic. Considering the articles published in these news outlets some major features appears in representing Iranian women: the issue of veil and defiance in which the veil is represented as a symbol of women oppression and the defiance to veil is regarded as an imitation of the western ways of life toward progress. This approach tends to marginalize the Iranian women by ignoring their agency and trusting it in the western hand. On the other hand "hijab" (especially the veil) which is a the religious and traditional cover for many Muslim women including Iranian's is represented as either a governmental enforcement or an attire which belongs to government female agents or backward and illiterate women. The role of native informants is of special importance in this regard as they are usually regarded insiders with an aura of authenticity whose credibility cannot be easily dismissed.

Native Informant

According to Spivak, "native informant" is a person positioned to speak on behalf of his/her ethnic group or country, usually for the benefit of the Western investigator or audience (1999: 6). The emergence of "native informant", especially women in this respect, is of great significance as they are usually regarded as authentic and authoritative sources for gaining information about Muslim women. These native informants (also known as Orientalized Orientals) continue the legacy of their Western counterparts and look with contempt to their own culture, history and religion which in their view were reason for their backwardness.

Usually, in the case of female native informants, they express their views through an unveiled and westernized figure that does not support Islamic ideology, representing themselves as the fortunate others who have been able to free themselves from the tyranny of the Islamic Republic. This approach can be found in many Iranian-American memoirs as well as films and documentaries. The Western's media often assigns a special status and an aura of authenticity to Iranian female "native informant".

As a result not all the Iranian women represented in the Western media are oppressed and deprived. Those who supposedly had the opportunity and the merit of escaping the Islamic Republic and were educated in the West have been able to flourish their professional, artistic and educational qualities.

In an article published in the *New York Times* "Books of the Times; Book Study as Insubordination under the Mullahs", Azar Nafisi's *Reading Lolita in Tehran* is introducing her memoir of living in post-Revolutionary Iran:

It is a visceral and often harrowing portrait of the Islamic revolution in that country and its fallout on the day-to-day lives of Ms. Nafisi and her students. It is a thoughtful account of the novels they studied together and the unexpected parallels they drew between those books and their own experiences as women living under the unforgiving rule of the mullahs (Kakutani, 2003)

The article informs us that Ms. Nafisi is now teaching at the John Hopkins University but just 2 years ago she was expelled from Iranian Universities where she was attacked by the authorities for many offenses: "for not wearing the veil, for not wearing it properly, for refusing to espouse a hard-line ideological stance, for studying decadent Western texts and for embracing the ambiguities and conundrums of fiction" (ibid). Nafisi explains how her female students take a refuge from their daily hardships through the prism of Western's classical works of literature. While there are numerous extraordinary and irrational claims in the novel about the post-revolutionary Iran and especially with regard to women's status (to the extent that an Iranian reader finds them comic and ridiculous), the significant point is that throughout the article published by the New York Times all details and credibility of Nafisi's stories are taken for granted.

The article doesn't mention that the supposed academic endeavor of Ms. Nafisi for emancipating women from Islamic tyranny was paid by an American right-wing foundation, the Smith Richardson, before hand:

U.S.-Iran Relations: People-to-People Dialogue? Azar Nafisi will lead an initiative to provide the policy community with an analysis of developments in contemporary Iran and develop recommendations for how the United States should manage people-to-people contacts with Iranian society. She will convene a series of seminar meetings that will bring prominent

figures from Iranian civil society to the United States and write an analysis of Iranian politics and U.S. policy (Smith Richardson's annual report, 2003: 19).

Nafis's intentions were not that much benign; in 1998 she got a 49000\$ grant for "research on the future of Iran and social forces that may undermine the current regime. Azar Nafisi will explore the tensions in Iranian society that may lead to a political challenge to the Khatemi government" (Media Transparency, 1998).

Interestingly a new generation of Iranian-Americans has emerged recently that have never been to Iran but are repeating the same stereotypical images that have been set by the first post-revolutionary exilic Iranians whose political affiliations and connections are quite revealing. The popularity of the Iranian memoirs in the West resulted in a number of Iranians memoirist to imitate her. In an article published by the Los Angeles Times "The Other Battle in Middle East" the readers are introduced to Azadeh Moveni's memoir "Lipstick Jihad". In the article Charlotte Abbott mentions how the demand for books related to Middle Eastern countries and "lives of Middle Eastern women" had increased dramatically after September 11. According to her: "Publishers really woke up to the fact that there really weren't a lot of books that could satisfy that kind of hunger," Abbott said. "Publishers went out and pursued acquiring those books" (O'Connor, 2005). She refers to Azar Nafisi's "blockbuster" and the financial success of the book for the publisher.

Moaveni's memoir is a replica of Nafisi's and reproduces the same clichés and stereotypes: "I think that to be a young woman in this day and age is challenging anywhere," Moaveni said. "But a theocracy is particularly challenging: Women were supposed to be educated but subservient"(ibid). The article description of women's status in Iran is the regular representation of post-Revolutionary Iran

In those early years of the Iranian revolution, morality police roamed the streets, seizing women for forced "virginity tests." The marriage age for girls was lowered to 9, though it has since been raised to 13. Girls could not be on the street with men who were not related to them (ibid).

Veil, Defiance and Marginalization

The representation of the so called "third world women" tends to push her in an "identifiable margin", in Spivak's term; by marginalizing her, the emphasis is put upon superiority of the first world actors. As an example, on February 13, 2009, the New York Times published an article entitled "*Starting at Home, Iran's Women Fight for Rights*". The article is discussing Iranian women's "growing determination to achieve equal status in this conservative Muslim theocracy" (Nazila Fathi, 2009). There are some contradictory claims in the article like: "confronted with new cultural and legal restrictions after the Islamic Revolution in 1979, some young women turned to higher education as a way to get away from home, postpone marriage and earn social respect " (ibid); this statement may make the reader to wonder how a "conservative Muslim theocracy" allows women to pursue education and "get away from home" so that "more than 60 percent of university students are women, compared with just over 30 percent in 1982" (ibid). The interesting point comes when the writer refers to " the Internet and satellite television [that] have opened windows into the lives of women in the West" and that "satellite has shown an alternative way of being where Iranian women see that it is possible to be treated equally with men (ibid).

In this way the writers takes away Iranian woman's agency and role in her own social transformation and thrusts it upon the Westerner's tools (i.e. the Internet and satellite); so that by learning and imitating "an alternative way of being" Iranian women can be redeemed from their

supposed social backwardness. The perception of the writer which downgrades the role and agency of Iranian women is emphasized when she refers to religious women and how they've changed and have become more respective and aware of their rights "They became educated, they traveled abroad and attended conferences on women's rights, and they learned" (ibid); this again creates the impression that Iranian women would not be to progress if this was not for the conferences abroad. Again the contradiction becomes more as the article mentions that the Iranian religious women are able to go abroad while in some Arabian countries women are not allowed to go abroad without accompany of a male relative. This view is reflected in another article by *USA Today* 24 the Washington Times' *Iranian women Take Frond and Center*, which mentions that the desire for gender equality has been driven by "satellite dishes, the internet and other technologies have allowed Iranians easier access to the outside world (Emily Bazar, 24, June, 2009).

The trope of veil as a symbol of backwardness and repression of women in post- revolutionary Iran goes back to the early days of 1979 Iranian Islamic Revolution when the *San Francisco Chronicle* called the veil "the head-to-toe-veil orthodox Islamic custom" (*San Francisco Chronicle*, 1979), Chicago Tribune "a shapeless, full-length Moslem veil" (1979) and "the medieval principles of old Islam" (*San Francisco Chronicle* 1979). Since then the veil has turned into signifier of Iranian female oppression which has prevented her from social participation and fulfillment. As an example the New York Times Pepe Kamel's article "Art in Review" mentions Shirin Neshat (an exilic Iranian) in the US and her return to post-revolutionary Iran where she is "appalled by the changed status of women, who were restricted to the domestic sphere and compelled to cloak themselves in the chador" (October 20, 1995).

A point that should be taken into consideration is that often those whose ideas and concerns are reflected in the Western media are among the ones that are westernized or are supportive of a western way of life (especially with regard to hijab) and despise the Islamic traditions and culture. Though one cannot deny that there are some Iranian women that prefer a western form of life but the kind of representation that is dominated in the Western media of Iranian women is the dominance of such views and ways of life; this leads to an erroneous and hasty conclusion that most Iranian women despise their Islamic attire and tradition and long for a western, secular one. As the result the news related to Iranian females with "hejab" is that either they are very much dissatisfied with their hijab and are working hard to get rid of it by whatever means (usually it is claimed that they are trying to follow or imitate the western path in this regard); or those who are adhering to it are conservative, backward and among the hardliners.

The Independent published an article "Lipstick Revolution: Iran's Women are taking on the Mullahs" which gives an account of a young Iranian woman who is a professional racing driver and watches satellite TV channels and "loves Barak Obama" (The Independent, 2009) and is dissatisfied with hejab; the readers are then informed that:

There is enough repression in the system to prevent open defiance of the hijab rule, but it should perhaps be more worrying for the authorities that many women wear their scarves and modest attire with so little conviction (ibid).

The only image of the veiled women one gets in the article and the pictures that are attached to the report are "two middle-aged figures [...] stood as if on guard at Mehrabad airport "whose job was "to prevent "bad hijab among incoming female passengers" or as members of morality police or those who have a governmental post or office (ibid).

Also the negative feeling toward the hijab seems to be the impetus for all kinds of activities among the Iranian women from sport to music to political protest.

A recent case on "female ninjas" that was broadcasted extensively in the Western media and the contradictory claims and narratives of the news that followed is of significance and quite revealing. *The Telegraph* first broadcasted the news and represented Iranian female ninjas as potential assassins: "Scores of black-clad female 'ninja' fighters whose ages range from 5 to 56 are just a handful of 3,000 women in Iran who are being trained as lethal warriors at a school in Tehran" (The Telegraph, 2012). The article then goes on to point out the controversies surrounding Iran's nuclear program and the West suspicions plans for making nuclear weapons. Later *Reuter's* news agency published the news with the initial headline "*Thousands of female Ninjas train as Iran's assassins*" and took the same approach toward the news but under some pressures the title was changed into "*Three thousand women Ninjas train in Iran*" and Iranian ninjas were represented as potential assassins and terrorists. The interesting point in the photos related to the news in both *Reuters* and *the Telegraph* was the emphasis on the dark clad of ninjas and their black face-cover that resembled the face-covering hijab (Borqa) which recently has turned into a symbol of both terrorism and oppression at the same time.

The narrative of *the Guardian* entitled "*Iran's female ninjas: fighting for sexual equality*", took quite a different approach and tried to make a link between female ninjas and their fight for women's right under the Islamic Republic:

it turns out that when you're denied basic human rights, restricted in your ability to dress how you want and mix with the people you choose, and when your legal testimony is officially recognized as being worth exactly half that of a man's, you develop – if these images are anything to go by – a lot of rage (Mangan, 2012).

Though through the article the writer does not mention how she makes a link between the female ninja's activity and their deprivation of women's right as there is no interview with the female ninjas or with their coach or any other Iranian women to draw such a conclusion. Here again Iranian women is marginalized and silenced.

The Washington post took a similar stance in its article on "Iran's ninja army is made up 3500 women" by Elizabeth Flock in which the video of women being trained in Ninjutsu is related to "the Iranian government long attempt to restrict women from sport":

You can glimpse the self-empowerment of these women in a society that seeks to rob them of power, and perhaps begin to understand why ninjutsu, and athletics in general, have become so popular with Iranian women (February 6, 2012).

Conclusion

One of the main themes in representation of Iran is the woman's position under the Islamic Republic that depicts her to be deprived of equal legal and social status imposed by Islamic rules. In Western culture veil is often associated with different and sometimes pejorative attributions. Certain definitions are assigned to the word "veil" or "hijab", "Islamic Sharia" in Western culture which often has little or nothing to do with the kind of definition or conception that many Iranian Muslim women have themselves.

The representation of the so called "third world women" (in this case Iranian women) tends to push her in an "identifiable margin and by marginalizing her, the emphasis is put upon superiority of the first world actors. On the other hand those whose ideas and concerns are reflected in the Western

media are among the ones that are westernized or are supportive of a western way of life (especially with regard to hijab) and despise the Islamic traditions and culture.

The emergence of "native informant", especially women, is of great significance as they are usually regarded as authentic and authoritative sources for gaining information about Muslim women. Usually, in the case of female native informants, they express their views through an unveiled and westernized figure that does not support Islamic ideology representing themselves as the fortunate others who has been able to free themselves from the tyranny of the Islamic Republic.

The identity, wills and wants, priorities and concerns that are assigned to Iranian women as well as the image that is constructed by this group is almost unrecognizable and unknown for the majority of contemporary women in Iran and at the same time welcomed and familiar for the Western audience. The result is perpetuation of distortion and misunderstanding about Iranian society in general and women in particular which has little or nothing to do with reality. The concurrence of proliferation of such productions and the US increased military threats toward Iran show the significant correlation between politics of representations and the US foreign policy.

Reference

- Ahmed, L. (October 01, 1982). Western Ethnocentrism and Perceptions of the Harem. *Feminist Studies*, 8, 3, 521-534.
- Anne- Marie O'Connor, The Other Battle in Middle East: Curiosity spurs a market for books on Youth and Women Struggling with Cultural Restrictions. *Los Angeles Times*, April 31, 2005. Retrieved 5 April, 2012:
<http://articles.latimes.com/2005/apr/30/entertainment/et-middleeast30>
- Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H. (2007). *Post colonial studies: The key concepts*. New York: Routledge.
- Bahramitash, R. (January 01, 2005). The War on Terror, Feminist Orientalism and Orientalist Feminism: Case Studies of Two North American Bestsellers. *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 14, 2, 221-235.
- Chicago Tribune*. 19 March 1979. Who will follow the chador?
- Elizabeth Flock, Iran's ninja army is made up 3500 women", The Washington Post:
http://www.washingtonpost.com/blogs/blogpost/post/irans-ninja-army-is-made-up-of-3500-women/2012/02/06/gIQAUCsDuQ_blog.html
- Emily Bazar, Iranian Women Take Key Role in Protests, *USA Today* 24, June, 2009. Retrieved 6 April, 2012:
http://www.usatoday.com/news/world/2009-06-24-iranianwomen_N.htm
- Gandhi, L. (1998). *Postcolonial theory: A critical introduction*. New York: Columbia University Press.
- Kahf, M. (1999). *Western representations of the Muslim woman: From termagant to odalisque*. Austin, Tex: University of Texas Press.
- Lucy Mangan, Iran's female ninjas: fighting for sexual equality, *The Guardian*, February 19, 2012. Retrieved 4 April, 2012:

<http://www.guardian.co.uk/world/shortcuts/2012/feb/19/irans-female-ninjas>

Media Transparency, *Grants for Azar Nafisi*. Retrieved 5 April, 2012:

<http://old.mediatransparency.org/allinoneresearchresults.php>

Michiko Kakutani, Books of the Times; Book Study as Insubordination under the Mullahs, *The New York Times*, April 15, 2003. Retrieved 5 April, 2012:

<http://www.nytimes.com/2003/04/15/books/books-of-the-times-book-study-as-insubordination-under-the-mullahs.html?src=pm>

Mohanty, T.C. (1994). *Under western eyes: feminist scholarship and colonial discourse*. Reprinted in *Colonial Discourse and Postcolonial Theory: A Reader*, eds Patrick Williams & Laura Chrisman, Columbia University Press, New York.

Nazila Fathi, "Starting at Home, Iran's Women Fight for Rights", *New York Times*, February 13, 2009. Retrieved 4 April, 2012:

<http://www.nytimes.com/2009/02/13/world/middleeast/13iran.html?pagewanted=all>

Pepe Kamel, "Art in Review", the New York Times. October 20, 1995. Retrieved 4 April, 2012:

<http://www.nytimes.com/1995/10/20/arts/art-in-review-363195.html?src=pm>

Said, E. W. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.

San Francisco Chronicle. 9 March 1979b. Iranian women march against Khomeini.

Sharafuddin, M. (1994). *Islam and romantic orientalism: Literary encounters with the Orient*. London: Tauris.

Spivak, G. C. (1999). *A critique of postcolonial reason: Toward a history of the vanishing present*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Smith Richardson Foundation. Annual Reports. "Annual Report 2003."

http://www.srf.org/databank/documents/9_doc.pdf

The Telegraph, "Iran trains female ninjas as potential assassins", February 18, 2012. Retrieved 4 April, 2012:

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/9090658/Iran-trains-female-ninjas-as-potential-assassins.html>

Trinh, T. M.-H. (1989). *Woman, native, other: Writing postcoloniality and feminism*. Bloomington: Indiana University Press.

14. OTURUM

WOMEN AND OPPESSION

BARGAINING WITH PATRIARCHY: SMOTHERED IN THE ROOMS OF HOME

Hülya YÜKSEL*

ABSTRACT

This paper analyses the meanings of “being woman” in Ağaoğlu’s novel *Curfew* (1997) by employing Kandiyoti’s (1988) concept of “patriarchal bargains.” This concept refers to women’s strategies to maximize their life options within culturally distinct forms of male domination. These vary between active or passive resistance to, internalization of or compliance with the “rules of the game” imposed upon women. In skillfully drawn novelistic sociocultural panorama of *Curfew*, differently located and variously related female characters occupy the center stage, re-membering and recounting their bargains as they realize the full consequences. Depicting what it means to be a woman in Turkish culture via aesthetic mediation, the novel shows intricate workings of this system that designates woman as “the Other,” open to violation, oppression and exploitation. The paper concludes that fictional representations of social realities make possible both to articulate stifling effects of culture and to envisage and promote new emancipatory possibilities.

Keywords: patriarchal bargains, women, resistance, compliance

ATAERKİ İLE PAZARLIK: EVİN ODALARINDA BOĞULMAK

ÖZET

Bu makale Adalet Ağaoğlu’nun *Üç Beş Kişi* (1984) adlı romanını, Deniz Kandiyoti’nin (1988) “patriarkal pazarlıklar” kavramını kullanarak, kadınlık halleri ve anlamları bağlamında irdelemektedir. “Ataerki pazarlıklar” kavramı, kültürel olarak farklı erkek egemenlikleri altındaki kadınların kendi hayat seçeneklerini arttırmak için kullandıkları stratejileri belirtir. Bu stratejiler, kadınlara dayatılan “oyun kuralları”na karşı aktif ya da pasif direniş, bu kuralların içselleştirilmesi ve/veya bunlara boyun eğilmesi gibi çeşitlilikler gösterir. Romanda, Ağaoğlu’nun ustalıkla betimlediği sosyo-kültürel panoramada, farklı yerlerde bulunan ve çeşitli biçimlerde birbirleriyle bağlantılı kadın karakterler merkezde olup, yaptıkları veya zorlandıkları pazarlıkları hatırlayarak, bunların sonuçlarını değerlendirirler. Roman estetik dolayım yoluyla Türk kültüründe kadın olmanın ne demek olduğunu yakından gösterdiği için, kadını “öteki” olarak tanımlayan ve böylece şiddet, baskı ve sömürüye açık hale getiren bu sistemin karmaşık işleyişini göz önüne serer. Sonuç olarak bu makalede vurgulanan, sosyal gerçeklerin kurgusal temsillerinin sadece kültürün boğucu etkilerini dile getirmekle kalmayıp, yeni özgülleştirici olasılıkları tasarlamayı ve desteklemeyi de mümkün kılabilceğidir.

Anahtar kelimeler: Ataerki pazarlıklar, kadınlar, direniş, boyun eğiş

*M.A., PhD candidate, Helsinki University

Address: Niemenmäentie 10 A 25, 00350 Helsinki, Finland

Acknowledgements

I wish to thank the author Adalet Ağaoğlu for generously giving her time for detailed discussions on her works and literary career in general and on the analysis of the novel *Üç Beş Kişi* (1984) in particular.

A HANDFUL OF WOMEN IN *CURFEW*

“Mother! There are so many mirrors here that I simply can’t find my own body...”

“I wanted every novel I have ever read to end with a true beginning.”

Adalet Ağaoğlu, *Curfew*

Adalet Ağaoğlu’s fifth novel *Üç Beş Kişi* (1984) was her first novel to be translated into English and published with the title *Curfew* in 1997.²¹³ The original title *Üç Beş Kişi* can be translated literally as 'a few people' or 'a handful of people,' and this article uses the English title and translation for the purposes of consistency. Adalet Ağaoğlu has so far published eight novels, the plots of which have been convincingly framed with socio-historical realities of Turkey. In *Curfew* (1997) these involve social and political transformations, tremors and upheavals taking place in Turkey in the twentieth century, as well as the oppressive atmosphere bred by the extreme political violence that culminated in the third and most brutal military coup in Turkey on September 12, 1980 (9/12 of Turkish history). In the foreword for English translation, Ağaoğlu refers to Nazim Hikmet’s epic work “The Human Panorama of My Country,” and explains the aims of the novel as drawing “a social map of the whole of Turkey, at this most critical moment of time, through the medium of [the characters’] inner lives” (Foreword viii).

It is this sociocultural panorama skillfully drawn in the novel that provides the context within which I analyze the female characters’ “patriarchal bargains” in the rooms of three different cities, namely Eskişehir, Istanbul and Ankara. The rooms of home, or domestic spaces generally thought to be places of warmth, safety and shelter, may also be the main sites of oppression, repression and threat for women, limiting their life options. These closed spaces in the novel also heighten the sense of being trapped (Köroğlu, 2003: 83). For my analysis, I draw on Deniz Kandiyoti’s concept of “patriarchal bargains” to identify distinct mechanisms of oppression and exploitation in these spheres and to discuss the range of available strategies within novelistic world employed by women to maximize their chances. These strategies, referred to as “patriarchal bargains,” vary between active or passive resistance to or internalization of and compliance with the “rules of the game” imposed upon women (Kandiyoti, 1988:275). Kandiyoti indicates that distinct forms of bargains effect women’s gendered subjectivity constitution and are subject to historical transformations and changes; as new areas of struggle are opened up, relations between and among genders are negotiated anew (Kandiyoti, 1988:275).

Curfew contains seven chapters, each of which focuses on several central characters, their inner conversations, remembrances of imagined and lived experiences, anticipations and actions, as well as inactions and limitations by employing a stream of consciousness narration. The novel begins “in medias res,” highlighting a critical moment of decision or a turning point in characters’ lives. In her essay on the formation of *Curfew*, Ağaoğlu states that she always felt troubled over “the wounds society inflicts upon the lives of the individuals and the laments of a society made up of wounded

²¹³ The novel *Üç Beş Kişi* was translated by John Goulden, the British Ambassador to Turkey in 1992-1995.

Ağaoğlu’s fourth novel *Yazsonu* (1980) is her second novel to appear in English: *Summer’s End* (2008), translated by Figen Bingöl.

lives” (Ağaoğlu, 2008: 177). In *Curfew*, the novelistic representation of the society of wounded lives takes place in a condensed time frame of three hours before 2 a.m. curfew begins at a “night-time” in June 1980 and brings to the fore the means and meanings of being women in different locations and social settings.

The women in the central setting Eskisehir are mainly from a wealthy local family including Turkan Kaymazli, her daughter Kismet and her brother Ferit’s wife Deniz, as well as Kismet’s working class friend Kardelen. Turkan Hanim, who was widowed as a young woman with two children and devoted especially to her son Murat, feels extremely resentful because of her son’s desertion of her for a pop singer in Istanbul. Kismet is a timid young woman in her thirties, unhappily married to a distant relative. She is burdened with the task of ‘representing’ the leading family of the town, from which she wishes to escape. Deniz, a ceramics designer from Istanbul and the French-educated businessman Ferit Sakarya’s wife, emerges as the most emancipated woman in the family. Kismet’s close friend Kardelen works as a secretary to Ferit Sakarya and is about to marry her working class fiancé, while still recovering from the terrible experience of rape in police custody back in the early 1970s. She stands in sharp contrast with the other women in that she has had to work hard both outside and inside home to earn a living and take care of her orphan brother and handicapped father.

The women from Istanbul include Murat’s pop singer ex-girlfriend Selmin, her sister Belgin and their aged mother Neval Rifatzade, the widow of a descendant from Ottoman nobility. They represent a different set of values, those of refined tastes and European manners, while financially depending on the "nouveau riche" from provincial towns to maintain their life styles. The homes Neval Hanim and her daughters occupy change from a Bosphorus mansion in the 1950s to a run-down ground floor flat in Istanbul in 1980. The elder daughter Belgin returns to this place late at night, while the younger daughter Selmin, who works at a Maltepe bar in Ankara, is climbing uphill with her drug dealer boyfriend to his shanty place.

The third group of women in the rooms of Ankara includes Deniz and Ferit Sakarya’s close friends from university. Azra, Jale, Füsün are married and represent educated women who work outside their homes. Ülker, who recently joined the group, is single and provides insightful commentary and critique with Azra concerning the “trapped” position of women between tradition and modernity. The occasion of their gathering in Azra’s Cankaya flat is Ferit Sakarya’s visit to Ankara, which enables a comparative analysis in a wider scope.

In their respective chapters Kardelen, Turkan Hanim and Neval Rifatzade are in the rooms of their homes. The two women outside the confines or shelter of homes before the start of curfew are Selmin and Kismet. While Selmin is trying to catch up with her boyfriend in her high heels in Ankara, Kismet is waiting at the train station to leave Eskisehir and start a new life elsewhere. I now turn to analyze the bargains of these three groups of women in their specific locations.

BARGAINS IN THE ROOMS OF ESKISEHIR

The City and the Patriarch

Eskisehir, located midway between old Ottoman capital Istanbul and Turkish capital Ankara, is at the center in ‘the geography of the novel’ connecting old and new capitals, providing a ground for encounters and letting the value clashes play themselves out. The central setting here is Turkan Hanim’s flat in the family apartment, as Turkan Hanim, her daughter Kismet and domestic servant Hacer are fulfilling an important task of caring for the bed-ridden and senile family “patriarch” Emin Sakarya, father of Türkan and Ferit.

The third chapter of *Curfew* begins with unconscious mumblings of Emin Bey that calls for attention, for it articulates succinctly the place from which the systems of domination and exploitation begin their operations. The authoritative language of these mumblings also exemplifies what Bakhtin refers to as “the centripetal forces of language” that centralize and unify the verbal ideological world and is always already encountered together with its infused authority as “the one language of truth” to be accepted or rejected altogether (Bakhtin, 1981: 270).

“In the name of Allah the Compassionate, the Merciful!

“Praise to Allah, the Lord of Creation.

...

“Allah, thou alone art great...”

“Oh ye servants of God! Oh ye people! If any of your women are suspected of fornication, take evidence from your witnesses. If they bear testimony to their guilt, confine them to their houses until death overtakes them or Allah finds another fate for them” (81)²¹⁴.

This discourse also evokes Lacanian ‘the Name of the Father’, as explained by Dino Felluga (2003) as “the laws and restrictions that control both ... desire and the rules of communication,” which must be accepted in order to enter into the Symbolic Order. This “paternal metaphor” stands for the paternal law: “It is in the name of the father that we must recognize the support of the symbolic function which, from the dawn of history, has identified his person with the figure of the law” (Lacan, 1977:67). What is striking in Emin Bey’s discourse is that it circles back to women as the primary site of controlling sexual desire, and the rooms of home emerge as the most “natural” place to exercise control over women. In the context of the novel, this discourse functions to foreground the oppressive atmosphere which confines Turkan and Kismet, the ‘dutiful daughters’ of the family, for all other members, men and women, are out of town in the course of story time.

Turkan Hanim’s brother Ferit Sakarya does not take part in the caring business of his father, as well as his wife Deniz, who frequently goes to Kutahya to produce her ceramic designs. Emin Bey, a former Member of Parliament during single party rule of the Republican People’s Party (CHP), is kept in Eskisehir against his final wish. His desire to remain on his farm has clearly been denied, leaving him only the discourse of power that carries no weight. Turkan seeks justification for keeping her father in Eskisehir: “So what should I have done, father? I too have a family and it’s here... My own family. We can’t turn everything upside-down...” (111) Emin Bey, in this respect, represents agrarian way of life and “classic patriarchy.” While keeping and sheltering his daughter Turkan in domestic spaces, he makes sure his only son Ferit Sakarya receives a good education in Turkey and abroad, so that he can run the family farms better. Just as his values and preferred way of life have long been receding into an unrecoverable past, he too is entering into his terminal stage.

The Matriarch in Charge: Turkan Hanim

Contrary to her father’s plans and wishes for her, Turkan Hanim marries Ahmet Kaymazli, a local Democrat Party politician who established small businesses in Eskisehir. Despite political rivalry, rural vs. urban hostility and big fights between Sakarya and Kaymazli families, Emin Sakarya had to agree to his daughter’s marriage as a result of Turkan’s insistence who considered Ahmet Kaymazli as “the best prospect in town” (106).

²¹⁴ All quotations from and references to the novel *Curfew* will be followed by page numbers in English translation.

Throughout my life, I've always been in the middle, caught between so many men. They're all children... Oh Father, what was it you didn't like about Ahmet anyway? ... You didn't even get involved in your own son and his successes. At the end of the day you had to give in. What's the point of getting worked up about it? I don't go in for noisy scenes, weeping and wailing. Gently, gently... Gently does it... But once we women want something, my poor little father, once we set our mind at something... (107)

No specific reference is made in the novel concerning how she persuaded his father to marry 'an enemy', except doing the convincing "gently," which precludes an open confrontation between the father and the daughter. What follows from this is that Turkan's gentle manipulation or maneuvering must have taken some time. As she puts the question in her imaginary dialogue with her father: "If you'd had your way, I would have become a peasant's wife, like my mother, instead of marrying Ahmet Kaymazlı. That's true, isn't it? Boiling up cracked wheat, drying apricots, cutting pasta" (109). Here the question is not choosing 'to become or not to become' a wife, it is rather choosing 'whose wife' Turkan can become and this choice also reveals her desire not to be like her mother. The option of not becoming a wife at all, or becoming like her mother, is the one she would not allow her daughter to have, as will be discussed further on in this paper.

Turkan Hanim's agency in choosing her marriage partner does not entail a break from "classic patriarchy," with which she enters into a bargain in the late 1940s: early subordination in her husband's household in exchange for security and authority in later stages of life through her sons. Comparing his father's prolonged sufferings with those of Kismet's baby son who died instantly in an accident, she comes to the conclusion that the real sufferer is herself: "Anyway aren't I the one who's really suffering? Who's wasted half her life because of Murat?" (91-92)

Turkan Hanim's suffering may be interpreted as resulting from the social transformation, namely a change in the terms of what Kandiyoti identifies as "patriarchal bargains:" "Women strategize within a set of concrete constraints ... Different forms of patriarchy present women with distinct "rules of the game" and call for different strategies to maximize security and optimize life options with varying potential for active or passive resistance ..." (Kandiyoti, 1988: 274) Kandiyoti further elaborates on the system of "classic patriarchy" prevalent in agrarian communities which was characterized by "the domination of younger men by older men and the shelter of women in the domestic sphere" (Kandiyoti, 1988: 282). Within this strictly hierarchical system, a young girl started from the most subordinate position as a "stranger-bride" and only through having sons and ensuring their lifelong loyalty that she could have a higher status in the extended household (Kandiyoti, 1988: 279). Although the material conditions of this system had eroded, its power nevertheless endured as a "powerful cultural ideal" with bitter consequences for women: "For the generation of women caught in between, this transformation may represent genuine personal tragedy, since they have paid the heavy price of an earlier patriarchal bargain, but are not able to cash in on its promised benefits" (Kandiyoti, 1988: 282).

According to the rules of this bargain Turkan Hanim accepted, she was supposed to be enjoying protection, security and authority that her earlier subordination as "stranger-bride" and producing a male progeny would bring. Early death of her husband after the 1960 coup constitutes the first blow: "He didn't suffer. He just collapsed and died in the market... Ahmet didn't suffer at all, but I did... They reckoned that it was the military coup that caused his death! Isn't that the same as murder? Can they really claim that the great Ahmet Bey died from natural causes?" (97). All of a sudden she finds herself as a young widow with two small children and with a responsibility to honor the family name, as her brother Ferit Sakarya recalls: "A Kaymazlı widow wasn't free to remarry" (173).

Next blow comes when her “one and only son” was taken away from her by an Istanbulite pop singer, who would never qualify as a subordinate daughter-in-law. She keeps asking why she was not able to “manage” her son and blaming Selmin for Murat’s desertion: “That little strumpet Selmin! She was supposed to be performing [Murat’s] song. It was a trap! It looks as though her sort of person is always setting traps. But how could I have known?” (112) In the second year of this affair, Turkan Hanim makes a visit to Istanbul to meet Selmin’s family in the art gallery run by her mother Neval Rifatzade and her sister Belgin. This encounter turns out to be a traumatic one, for she witnesses not only her “one and only son” being treated like a servant, but also his acceptance of that role: “As if his only wish was to please these three women, so that he would be rewarded with a sweet smile or kind word from Selmin” (117). The place of the meeting also bothers Turkan Hanim, because this aristocratic family did not invite her to their house:

Everyone’s a toy in the hands of somebody or other - That was what she thought as they came out of the gallery. Whereas, on the way in, she’d convinced herself that being introduced to them was the right thing to do: Let’s see what sort of a family she has, this woman that Murat’s tied up with. Apparently they’re an aristocratic family. If that’s so, if they’re respectable people, let him get married for heaven’s sake...(116)

Her encounter with and reception by this family who acts as if they are “terribly refined” people marks a profound crisis for Turkan Hanim, as she finds herself being reduced to the level of a domestic servant and extremely enraged with it (117). This ‘crisis’ triggers yet another one with the way her son defends Selmin and her family: “These people have style! They’re artists!” and with his condescending expression: “Even if you were a billionaire you’d still have “provincial” written all over you!” (119)

Simultaneously feeling self-righteous against those people and noticing an unbridgeable gulf between two different ways of life, she nonetheless seems extremely puzzled why Murat does not come back, now that the affair is finally over after eight years: “What she knew was that young people who’d been well brought up always returned home in the end” (119). Murat’s refusal to return home marks a failure on her part, for she could not secure her son’s loyalty. This seems to be the underlying cause of her suffering and resentment. As a result of this failure she had to take up the role of the family head and become active in family businesses and she clearly takes pride in her achievements:

She had at least kept the family name alive. And prevented their enemies, who in this neighborhood would be there even at one’s deathbed, from saying that the great Kaymazli family was dying out... That’s why she and Ferit Sakarya had set up SAKA partners, in order to cover up Murat’s flight and his lack of interest. It was there on huge billboards, on the highways and byways, in every part of Eskisehir (111).

It seems obvious that her active participation in family businesses has less to do with choice than necessity. No shelter for her in the domestic sphere was provided, but she did provide a shelter for her daughter despite the latter’s wishes for otherwise. She both arranged a marriage for Kismet and had the couple settled in one of the flats of the family apartment. Despite their physical proximity, they never had a close relationship. They appear to be worlds apart in terms of the ways they inhabit their own rooms. Her father’s need for care seems to have provided a shared ground for the mother and the daughter to meet on the same plane as caregivers. It is also an occasion to reflect upon each other as well, wavering between sympathy and understanding or distaste and criticism.

According to Turkan Hanim, Kismet is “scatterbrained,” who always needs to be told what, how and when to do certain things, be it doing laundry, dinner invitations or going to hairdresser. As the pretty daughter of the leading family of the town, Turkan Hanim is convinced that: “Everyone’s

eyes on her. I wanted her to be well brought up... But all the ideas have to come from me” (95). On the other hand, she appreciates the fact that at least she is there by her side and that when she wants to do something, like inventing her own designs and patterns in embroidery, knitting or artificial flower making, she does it perfectly well (95). She is also extremely scared that she might do something terrible, for she attempted suicide at the age of seventeen:

The people in Eskisehir never forget anything that's happened. It's not easy to be the leading family in a small town. Everyone's scrutinizing us. I haven't even mentioned this problem of hers to Deniz. And I won't. She's not one of us. Anyway she keeps getting at Kismet. Asking why she's still rubbing up against my legs like a house cat - And what else would you expect her to do? That's how Kismet is. It's easy for someone from outside to come and say things like that- Of course no one finds any fault in the potter wife Ferit Sakarya brought from Istanbul. Even if they do, they don't gossip about it... (103)

Turkan Hanim, as is clear from her comments, is actively engaged in complying with the socially prescribed roles as she perceives them. She is at the same time aware that Deniz, by virtue of being an “outsider,” is not bound by the same prescriptions. She can leave her daughter to the care of a servant and travel alone if she so wishes. Despite being a “stranger-bride,” her position in the family is never that of a “subordinate.” Turkan, on the other hand, seems resolved to keeping up appearances as “the leading family in town” at whatever cost.

When left alone with her dying father, Turkan Hanim revisits her encounter with the Rifatzade family in Istanbul. As she changes her father’s urine-soaked sheets, she views that meeting from a different angle, namely the ways she and those women live their lives, and this encounter too marks a profound crisis in her life, filled with a “profound distaste” and “pity for herself.”

Have I really lived at all? What have I done? I’ve been on foreign trips. I’ve travelled in Europe. But always with women... always women. ... What men have I known, apart from my late husband? ... In a place like Eskisehir, you go on acquiring goods and property. You have servants at your beck and call. You can feed and clothe everybody in sight. But you can’t sit tete-a-tete with a man. You don’t even know the names of the drinks. While Neval Hanim, in her eighties, has young men running after her, you...

... She feels a sharp pain at the ends of her nipples. She flings the dirty bed sheets to the floor and rushes to her bedroom: Those women are really living, whereas we... If it wasn’t for this curfew, I know exactly what I’d like to do! (121)

Her awakening and ensuing wish to change her life means breaking her bargain which did not deliver its promises. Her entry into the bargain was made at a point when the system itself was breaking apart, when classic patriarchy was at the threshold of transformation. Kandiyoti observes that the breakup of this system spells “genuine personal tragedy” for the women who caught in between (Kandiyoti, 1988: 282). In line with Kandiyoti’s insight, it seems possible to interpret Turkan Hanim as one of those who get caught in between, or who unwittingly invested in the cultural ideal of an already disintegrating system. This state of being in-between is further stressed by the fact that she is trapped indoors because of the curfew. In a way she is being smothered in the rooms of her own home, unable to escape.

The Repressed Daughter: Kismet

As already noted earlier, Kismet’s “patriarchal bargain” was made by her mother on her behalf and against her wishes. In chapter three she appears confused by her grandfather’s bedside whether to go along with the arrangements of her escape. Having filed for a divorce the previous day, she fears that she may fail to follow her plans and her brother Murat will wait in vain for her at the station in Istanbul, and will think “even less of” her (82). Murat, at the age of eighteen, did think less of Kismet

when he learnt that Ufuk was in love with her, feeling betrayed by “the first woman [he] knew” (24). Kismet is three years older than Murat and their early childhood relations bordered on incest, the guilty feelings of which led Kismet to her suicide attempt when she was seventeen (213, 236). This threshold of incest taboo made her feel trapped between her love and desire for her brother and the values, the restrictions of society which demand that she must not love her brother the way she did: “I was crazy about him. I would have died without him. I could have killed myself” (236). After her suicide attempt, rumors of her having a lover started to circulate in town and in her early twenties she was already nicknamed as “the old maid” (24).

Kismet’s “little prince” had to be turned into her brother, at the cost of a label stuck on her. The nick “old maid” implies that the girl in question, regardless of her age, is no longer considered eligible to marry. As a result, her mother Türkan Hanim married her off to a distant relative Orhan in return for a small share in the family business: “We must find Kismet a husband. Anything to stop that gossip” (85). This arranged marriage legally put Kismet under the guardianship of her husband and “cleaned” her stained name as an “old maid” according to her mother, but it deviates from the traditional norm in that Orhan’s family name is never provided in the narrative. Thus, it reveals that Kismet still belongs to the Kaymazli family, as well as now Orhan through this marriage. So, in this exceptional case, it is the man who was bought in marriage. This shows the extent of family’s power (or powerlessness in front of societal norms).

In wavering between whether she should go or not, she gets frightened by a grotesque act of Emin Bey, which effectively ends her indecision: “Her grandfather had seized Kismet’s hand and drawn it between his legs” (82). This act exemplifies an urged encounter with what could be considered a harassment that leads to a “break” in Kismet’s life. In a way, a threshold of taboo has been stepped over that seems to be the last straw she could no longer take, yet makes her grasp in a flashing moment that she has to get out of this “vast region of fire” and “pitch blackness,” the sheer oppressiveness of which has been smothering her (83).

What a lot of flower pots! It looks as though I’ve done nothing in this town for years but accumulate flower pots, a little cat and a mountain of silence. Act as if nothing’s happened... You never went anywhere. You began and ended your life here within the spotless walls of the house where you were born. There’s hardly a trace of your existence. When the time came for you to die, all you had accumulated was a whole heap of regrets and a lot of flower pots (101).

Her roots remind her of her potted-plant-like existence, over-protected, under constant surveillance, but not visible enough to be heeded. Her part in the patriarchal bargain is in sharp contrast with what is expected of her brother as the future head of the family. As the daughter of “the best family in town” she carries a heavy burden of representation, the precise requirements of which is somewhat unknown to her and dictated by her mother, who is the matriarch in charge in the absence of a patriarch. This infernal situation is best exemplified by the dream she had around the age of seventeen and shared with her uncle Ferit Sakarya. Her dream affects Ferit so much so that he decides not to return to Paris where he was offered a post at the university, but to stay in Turkey and work to set up a national industry. As for Kismet, it reveals her instinctive awareness that no matter how hard she tries to find “her body,” she is doomed to fail under her impossible burdens:

And all those mirrors... When I’m standing between them, there seem to be so many images of me... I simply can’t get ready. I’m at my wits end. And my mother, quite rightly, is getting annoyed with me. She keeps looking at me as if to say that I’m useless. She keeps saying to our host that she’s sorry but that her daughter’s a bit ham-fisted. And she keeps hugging Murat and kissing him. I don’t want my mother to be unhappy. ... I keep dressing and undressing, surrounded by mirrors and doors. But it

doesn't work. ... I'm quite desperate. I'm crying... crying... In the end I seem to remember saying, 'Mother! There are so many mirrors here that I simply can't find my own body...' (180)

As the literal meaning of her name 'destiny' suggests, Kismet was destined to become a housewife, though an educated one in domestic science. Her desire to work after graduation from the vocational school was suppressed by her mother: "Are we going to have a daughter of the Kaymazli family working for a living? As if we needed that sort of thing?" (160) As a young female member of the local elite, she does not have the freedom to choose a profession, except that of housewife. As Kandiyoti explains: "Among the wealthier strata, the withdrawal of women from nondomestic work is frequently a mark of status ..." (Kandiyoti 280) Thus, she was sheltered indoors, perhaps to live the kind of life Turkan Hanim wanted for herself but could not for the reasons discussed earlier.

Kismet's "mountain of silences" and self-effacing manner seem to characterize her passive resistance against what is meted out to her as revealed through her inner voice in last chapter "Kismet," when she was waiting for the night train: "I was always hiding. But I didn't flinch. Not from Murat, nor from Ufuk, nor even from being Orhan's wife or Türkan Kaymazli's daughter or Ferit Sakarya's niece" (213). She also makes friends with Kardelen, a working class girl whom Türkan Hanim considers as "nobody." Another refuge for her is reading books, mostly fiction and poetry. Though her secret intimacy with Murat and Ufuk had to be ended, her close friendship with Kardelen and the world of literature continues, regardless of her mother's or husband's complaints: "I'm not saying you shouldn't read. Of course you can read. I like literate woman. But you're always reading novels. Either poetry or novels... And what's more they have a bad effect on you. All this imaginative stuff" (230).

While reflecting on the events at the funeral of a young man, who fell victim to political violence, Kismet recalls her wedding night in September 1972: "Boys are done for in one way and girls in another" (207). Being forced into marriage with a man she hardly knows makes Kismet identify with the dead body whose coffin was displayed at the funeral, an occasion for a political rally, as was her symbolic coffin with stains of blood that testifies to her purity and honor, and her entry into womanhood:

He could have verified the situation for himself. He could have found out that she was a "virgin." But what would the others think? It looked as though the effort to appear civilized was wearing Orhan out. He too was opposed to displaying bloodied bed sheets. But again, what about the others? If it hadn't been for them, he might not have cared (206).

Here, as Kismet remembers her wedding night, her husband Orhan emerges as a character that was incapable of breaking through the confines of the classic patriarchy. In this regard he is similar to his mother-in-law Turkan Hanim who insists on clinging to the cultural ideal of a defunct system. The excuse for this inability is "others" for Orhan, while it evolves from "others" toward "curfew" for Turkan. The display of bloodied bed sheets indicate that a very similar logic to that of the dying patriarch Emin Bey is still operative: control of women's lives, bodies, and sexuality as the cornerstone of male domination and exploitation.

On the day of her departure, Kismet expected her uncle to phone her at a certain time at Kardelen's office, as she left a message at his hotel in Ankara the previous day. When reflecting on his failure to call, Kismet feels justified leaving home, convinced that she does not need to be upset or get in touch with them anymore. She is at the very same time both "totally forgotten" and "kept under close observation" (210). She is not happy with the way her uncle, Deniz and their city friends treat her:

I wanted my uncle to contact me. He didn't. He never took me seriously. He's got an emancipated wife and a whole bevy of cultured women friends. Deniz can go anywhere on her own. They treat her like a "career woman." His women friends from Ankara and Istanbul who come to the farm laugh and joke as they please. They take pity on me. I wish they wouldn't. I don't want to be pitied (211).

Kismet admires Deniz for her articulateness, for having a retort on every topic and wonders what she, herself, is capable of: "What am I? How strong am I?" (228) She then addresses Kardelen, promising her that she will find a job and earn her living, just as she does, though starting from a more privileged position with some money and valuables with her (228). As she waits for the night train, she feels "[a] profound apathy" and comes to realize that meeting Murat in Istanbul would be to leave an open door to return to Eskisehir (246). She makes her decision for "a new life ... with new people," to get off the train in Istanbul before the last stop where her brother would be waiting: "Kismet leaned her forehead on the window and looked out. She waited for a moment: I'm thirty three. A citizen. And free" (247).

This decision to leave everything and everybody behind to start a new life marks her rejection of the "patriarchal bargains" made for her. The novel leaves it to the readers' imagination whether or not Kismet's escape "beyond the impassable wall" of the curfew will lead to her liberation. Despite the hints in Kismet's imagination in the text about the risks a woman may face when she ventures out alone, it is possible to read her departure as her liberation, especially considering the non-literary context, where a similar venture by second-wave feminist activism began to exert its influence despite the oppressive atmosphere of the 1980s.

The Proletarian Kardelen

As indicated earlier, Kardelen (snowdrop) comes from a working class background and her "burden" is not one of representation, but of sustaining her family and herself in the face of extreme poverty. Having lost her mother at a young age, she shouldered the responsibility of taking care of her father until his death and raised her brother. She also got involved in political activities at the university which led to her arrest and rape in custody in the 1970s. Although she has managed to overcome many difficulties and hardships, she still suffers from the "cold brutality which had forced her legs apart" (72). This brutality sets her apart from her 'male comrades' who were also subjected to torture and brutality, because of the likely consequences for an unmarried and no longer virgin girl. In addition to her political struggles, she has to fight additional battles against traditional and societal norms which would discard her body as simply 'soiled.' Being conditioned with these norms, she desperately tries to convince herself that she is 'clean.' Her close comrade Ufuk fails to deliver what she needs to hear most, but Tahir, her fiancé does: "'You're clean, completely clean...'" (74) He also insists that she must wear a wedding dress, on which Kardelen is making final adjustments at home while waiting impatiently for her brother Ozgur's return.

Kardelen's uneasiness in this matter results from the dictates of the "patriarchal bargains" for female respectability subconsciously internalized. They involve "virginity before marriage, fidelity of the wife, a particular public comportment characterized by modesty in behavior and dress and obsession with male honour and family reputation" (Paker, 1991: 287-88). This also explains the reason why Kardelen hides this fact especially from her brother Ozgur: as the 'man of the house,' it constitutes a direct insult to his honour, despite the fact that the breadwinner of the house is Kardelen. Returning home drunk and having learned about the rape through his loitering friends, Ozgur asks whether "her soiled goods" will be covered up by the wedding dress or by the man she is about to marry (77). An open confrontation follows: Kardelen gets angry at her brother because of the way he judges and accuses her. Once what she feared has happened, she is able to make her brother see her

point and apologize (78). Thus, this revelation and confrontation marks a new beginning for both Kardelen and Ozgur. Ozgur is now a more mature person willing to get a job at the factory and Kardelen is finally able to come to terms with and leave this traumatic experience behind.

Clearly at odds with and uneasy with the dictates of the “bargains,” she is nonetheless about to get marry to her working class fiancé, who emerges as a person able to think and act out of traditional confines. Wondering if she will become a traditional wife, she imagines a scene in which Ufuk comes for a visit and her husband Tahir sees them embracing. She gets startled by her own conduct that questions whether it would be right for her to embrace a friend rather than her husband Tahir’s likely reaction to a friendly hug (67). This exemplifies clearly a deeply ingrained patriarchal and religious dictate that a woman’s contact with unrelated males amounts to adultery. The fact that Kardelen rejects this conduct as soon as she becomes aware of it provides some hope of transformation from within the system. In this respect her entry into the marriage institution can be interpreted as signifying new ways of negotiation rather than submission.

The Emancipated Outsider: Deniz

As remarked earlier, Ferit Sakarya’s wife Deniz emerges as the most “emancipated” woman in the family. A ceramics designer by profession, she seeks to revive traditional tile making. Being the wife of a rich businessman and mother of a daughter do not seem to satisfy her, as she informs her husband that she wishes to put her academy training into use: “I want to create something. Whether I succeed or not, that’s a different matter. At least I want to try. I’ve got you and the child... We’ve no financial worries. But even with all this, I don’t think I could feel contended” (166).

Since they have “the wherewithal” to pursue their desires, Ferit Sakarya has no objections. He adores outspokenness and openness of his wife, who proposed marriage to him, defying all conventions: “If she wants to play the marriage game with me, let her do so by all means. We are well shod. The way ahead is open” (166).

As revealed in several fragments, Deniz is highly critical of the ways of being woman in Eskisehir and never considers to behave as is expected from a “stranger bride” who moves into her husband’s household. “Do you think that, just because I chose you as my husband, I’m going to join the ranks of spinsters who stay at home playing at being married?” (166) Her determination not to conform to the dictated ways of life in Eskisehir and in big cities enables her to witness and observe the bargains imposed upon women: “I must at least keep my sanity and not turn into one of those frustrated provincial women and endlessly whining drawing-room socialists. Or some similar empty fate...” (p168) Her artistic endeavors, in this respect, seem to be a means to avoid an “empty fate.”

BARGAINS IN THE ROOMS OF ISTANBUL AND ANKARA

Istanbul: Is Anatomy Destiny?

Neval Rifatzade, the “terribly refined” widow of an Ottoman aristocrat, is the other matriarch in the novel who gets smothered by her past bargains in the rooms of her narrow back street flat in Istanbul. She is critical of her daughter Belgin for leaving a lady like herself alone and frightened at home (124). She is called as “Istanbul imbecile” by “the murderous looking man upstairs” (130-31) as an answer to her warning not to park his car in front of her window. Further subjected to loud arabesque music by the same neighbor, she feels that she is being attacked from all sides just like her beautiful city: “The brutes! The scoundrels! ... What on earth have they done to my beautiful Stamboul!...” (123) She blames her late husband Behic Fazil for all her misfortunes, “lazy, nonchalant man,” son of an Ottoman Pasha much older than her (127-28), revealing also the nature of her

“patriarchal bargain.” She used her femininity to marry into high society to lead a carefree life. Her choice of husband did not turn out to be satisfactory, though she did lead a carefree life rubbing shoulders with very important people in the official parties for foreign visitors, representing “westernized” face of the young Turkish Republic (128).

Neval Hanim also passes her view of femininity as a commodity to her daughters, Belgin and Selmin, the latter of which she “produced with the assistance of someone else” (195). Her main concern, as Selmin relates, was that her daughters’ “hidden asset, their femininity, would be sold off too cheaply” (196). Around the time the newly rich provincial men began frequenting Hilton Hotel in the mid-fifties, she started going there for an *apéritif* with her daughters. These men of the Menderes period, according to Neval Hanim, were their “first Don Quixotes,” with “real sense of romance and nostalgia” though “very deficient in breeding” (138). She especially encourages Belgin to marry Melih from the Black Sea Region: “If their only defects are in breeding and manners... well, they can pick up that sort of thing from us, can’t they, my darling? ... What they lack is refinement. Whereas what we want is a rich son-in-law. We have only to decide and select” (139). These rich provincials also exemplify double standards in that they are eager to have affairs with Istanbulite girls who know foreign languages, enjoy drinking and company of men, while they condemn the very same forms of behavior in their sisters, mothers and wives back home (137).

As a result of Neval Hanim’s naggings, Belgin marries Melih, only to be divorced later, losing the custody of her son because of her unsuitable lifestyle to raise a child (136). Belgin blames her mother not only for her failed marriages and affairs but also losing all they have because of her carefree life style: “How many years did we manage by ordering *madelaines*, *fondants* and *petits fours* for you from all the best *pâtisseries* in town... Nothing on the cheap for her Ladyship!” (135) Neval Hanim’s frequent use of French words and phrases²¹⁵ further indicates her identification with high culture and her claim of expertise and monopoly over good manners and breeding. Because of her condescending behaviour, she ends up alienating Turkan Hanim when she visits them in the art gallery, as Selmin comments:

Oh Mother, you and your impetuosity! Did you have to make it so obvious that you didn’t care two hoots whether this family from Eskisehir revived our hopes after they had been dashed by the family from Samsun? You certainly drove him away, that’s for sure! And who will look after you now, for heaven’s sake? The new provincials aren’t like the old. They’re all wolves. Will they make up for Murat’s innocent purity? (201)

Selmin meets Murat in Eskisehir when she goes there for a concert, specifically to sing a prize winning song by Murat, then a young and promising Anatolian composer. Their “torrid love affair” as regularly reported in the tabloid press lasts about eight years, but the topic of marriage is literally dropped following Turkan Hanim’s refusal after her visit to meet Selmin’s family. Initially the affair was taken to be a necessary step into manhood for Murat, a kind of ‘rite of passage’ provided by an ‘experienced’ (and about ten years older) woman that went on far too long. Interestingly, Murat never dares to marry the woman he loves, unable to do anything against his mother’s firm stand. Then Ferit Sakarya comes into the picture, stealing Selmin from Murat for a one-night stand. This appears to be the reason for their gradual falling apart. Neval Hanim considers this act as “...heartless, what he did to his young nephew. “Look! This is the sort of woman you’re besotted with!...”” (144), while Turkan, not knowing exactly what Ferit did, commends him for doing so: “Anyway, Ferit managed it... Whatever it was he did to break that affair up, he certainly managed it!” (120)

²¹⁵ “Mon Dieu... Assez... Taisez-vous...(126), “Voilà, c’est magnifique!” ... “Bonnes affaires!” ... “Oui, oui. C’est juste...” (142), “Pas d’énergie... Oh, Mon Dieu!” (144)

Selmin's work of memory and recounting is done under "the dulling effect of drugs" as she climbs uphill to catch up with her drug dealer boyfriend Halil (191). She remembers overhearing a boy's remark about Belgin's leaving "an aroma of sex behind her wherever she goes" around the age of fourteen (196). Then listening to the radio programs from Korea, and the manner with which the dead soldiers were elated, she somehow reaches the conclusion that that aroma must be associated with death. It is from this point of departure that her lifelong search begins:

This quest became an obsession for her. On one occasion, she thought she'd found it. She experienced it intensely. Her head spun. She thought she would faint or die. But all that happened was that Ferit Sakarya left a fistful of money on the bed and cleared off. ... Afterwards, she tried to make Murat suffer for the fact that she wasn't able to die there and then. And later, when Murat also gave her up, she had to take it out on herself, by torturing herself – So dying wasn't so easy?(197)

The only instance Selmin does not consider her femininity as "commodity to be sold off" is when she gets treated as one by Ferit Sakarya: "You're just the thing to fulfil a passing need!" (167-168) Her obsessive quest for this death-associated experience still continues in her "free fall," in direct contrast with her physical uphill climb. While singing songs with social messages at the peak of her career, she had to switch to whatever was demanded of her as her career declined: "You're a liberated woman. You could be a bit sexier on stage" (41). She also changes her name to Seli in the current girlie bar she works in Maltepe. She refers to her involvement with drugs and the drug dealer Halit as reaching the "rock bottom:" "No one can degrade me more than this. Only I can bring myself so low! Not even Ferit Sakarya" (192).

As is clear from Neval Hanim and her daughters' bargaining with patriarchy from the site of "femininity as commodity," the risk of getting "sold cheaply" is anything but small. The female anatomy that spells a certain destiny in this instance turns out to be the real chambers in which Rifatzade women are being smothered.

Ankara: Tightrope Walkers

The women in Ankara include Azra, Jale and Fusun, close friends of Deniz and Ferit Sakarya from university, and Azra's new friend Ulker. The first three women are married and their husbands are also from the same group of friends. These well educated women emerge as "emancipated" in that they do not depend on men for their livelihood, but not yet "liberated," because they did not dare to defy certain traditional norms that concern sexuality, as forcefully critiqued by Azra and Ulker. They can be described in this regard as "burdened with the task of being tight-rope walkers between tradition and modernity" (Kadioglu, 1996:178).

In the tradition end of the rope, they obeyed the dictate of "virginity before marriage," as Azra comments: "Come on, let's admit it. None of us slept with anyone before our wedding! Or at least I didn't. I wanted to, but I didn't... We're fine on the theory of sexual liberty. We're very well informed. But when it comes to practice, zero! Our children will probably find these things easier..." (178) Another critical commentary comes from Ulker, who is over forty and still a virgin: "If a woman can't pluck up the courage to propose to a man she wants to marry – It's not my fault society doesn't allow it – what's the point of having economic independence, a job and the rest of the shooting match?" (148) Not daring to propose a man because of societal restrictions marks a shortcoming on Ulker's part, though not an uncommon stance within the historical context of 1980, shortly before the emergence of a new kind of feminist activism in Turkey. However, this shortcoming does not apply to Deniz, who mustered enough courage to propose Ferit Sakarya in the early 1970s, actively negotiating her own bargains.

Azra's own negotiations concerning her marriage to Gunduz involve some concessions: She could not object to the marriage ceremony, though she insistently put her name in the doorplate before her husband's, without the surname: "Azra-Gunduz" (145). In a way, Azra's struggle for "personal emancipation" seems to have remained within certain limits, as she comments that: "No "enlightened" woman would risk ruin by leading the fight against social conventions" (146). Although outspoken and argumentative on other issues, she could not communicate her desire for Ferit, with whom she acknowledges being still "smitten" (169). She feels some anger concerning Ferit's choosing her as a friend only and her having to make do with it (169).

As Ferit listens to the heated debates among his friends that concern issues of women's rights and bodies, reading Erica Jong, as well as social and political issues, he remembers Kismet as a young girl at the family farm, where she told her uncle about her dream. Kismet's spending summer holidays at the farm, according to Ferit, was Kismet's only means for some little liberty: "The chance to get away from the permanent scrutiny of the city and my sister's endless advice about how carefully a daughter of the Kaymazlı family should "watch her step" on all occasions. A chance to escape to the hills..." (173) He also realizes why his advice to his niece concerning personal freedoms was not welcome, because the assertion of personal freedoms offered in the constitution were not backed up by society: "I am offering Kismet freedom for herself alone, as if that can be taken in isolation. And of course, I'm not the one who will have to bear the consequences if she follows my advice. None of us will. I won't even have to suffer my sister's anxiety about losing face in front of everyone. Nothing will happen to me" (178).

Similarly, his offer of going to Eskisehir together was turned down, simply because it will not achieve anything: "I know how it will be. Everyone will see us. The Kaymazlı daughter walking with her uncle, fresh back from Europe, and dragging her feet. ... And those from outside the town, like the cadets from the Air Force Academy will think the worst. 'Who is this bird, walking round on the arm of this rich guy?'" (176) Although not bound by the same confines as his widowed sister and his young niece in a small town, he is nonetheless aware of the societal pressures that smother them. One nonnegotiable dictate in this respect is that, as the widow of a town notable, her sister Turkan cannot remarry. Yet, he sees no reason why she cannot engage in business activities: "What have money and property to do with gender anyway? My sister can perfectly well join the Chamber of Industry" (174).

Ferit also remembers Azra's interventions on behalf of "well-behaved, self-effacing" Kismet, accusing Ferit of treating his womenfolk like slaves: "Be careful not to let yourself be ground down by these feudalistic males, Kismet! Even the most civilized of them, even those like your uncle who've seen Europe and the outside world, have patriarchal tendencies!" (164-65) The fact that all these warnings had no effect on Kismet seems to have a lot to do with the specific locations as Ferit's inner voice indicates: "Do you imagine that Eskisehir, or Gurleyik or the Tartar district are in the same world as your Erica Jongs or Jane Fondas?" (180) As Ferit listens to his friends' arguments and complaints, he cannot help drawing parallels between how lost Kismet felt in her dream and how lost their friends actually seem to him in their "cursed mood of anxiety and fear:" "In fact, they're the ones who seem to be in an unknown house in a foreign country, unable to find their own lost bodies in the midst of so many mirrors" (183).

This observation by Ferit places all the rooms and the characters inhabiting them on the same plane, that is, in a hall of mirrors, allowing for a deeper understanding of the available forms of bargains. As the specific bargains of the male characters are outside the scope of this paper, in what follows I draw some conclusions concerning those of female characters.

CONCLUSION: FAILED BARGAINS VERSUS TRUE BEGINNINGS

Because women are always thought of as "sinners," being weighed down with such a burden of guilt feelings, being already guilty, that is, they understand much more quickly and deeply that one cannot die twice.

Adalet Ağaoğlu, *Göç Temizliği* [A Migration Cleaning]

In her analysis of *Curfew*, Azade Seyhan remarks that the novel "awakens a profound awareness of Turkey's recent past, marked by authoritarian rule, uncertainty, and fear, through the experiences of people who make up history but whose stories history fails to record" (Seyhan, 2008: 119). Her comments become especially apt when considered from the perspectives of women, whose stories get rarely heard, let alone recorded. In *Curfew*, a handful of women remember and recount their life stories in the claustrophobic atmospheres of their respective rooms. This multitude allows for a closer look into the means of negotiations within the systems of domination that designates woman as "the Other," open to violation, oppression and exploitation. As is the case with all bargaining, some may lead to new emancipatory possibilities that are worth exploring.

Here it is important to note that women may also play an important role in their own oppression, as the failed bargains by two mothers Turkan Hanim and Neval Rifatzade demonstrate. These two widowed matriarchs enter into specific bargains not only for themselves but also for their children, influencing and limiting their choices as well. Thus, in this instance both mothers emerge as "victimizers" as well as being "victim" themselves. Turkan Hanim stubbornly clings to the ideal of classic patriarchy, despite the fact that it could not deliver any of its promises for Turkan. She has to work outside home and suffers as a result of her only son's desertion. Nevertheless, she imposes the same ideal on her daughter Kismet, practically deciding and dictating her daughter's "burdens of representation." In a similar manner, Neval Hanim also imposes her losing bargains on her daughters Belgin and Selmin, with more tragic consequences for them.

As for the bargains by "emancipated" women in Ankara, they are aware of the workings of the system of male dominance and chose to tread certain tightropes cautiously. They are able exercise their agency in choosing their careers and husbands (with the exception of Ulker), but not courageous enough in the matters of sexual liberty. As they are capable of self critique and already engaged in consciousness raising, they are more likely to search for empowering alternatives than their disillusioned intellectual husbands.

Ferit Sakarya's wife Deniz, as the most emancipated woman, does not seem to bother about any conventions or bargains. Having full support of her husband and financial means, she is free to undertake her artistic mission to revive traditional tile making in Kutahya. Unlike the subservient stranger-bride moving into her husband's household in classic patriarchy, her outsider status in Eskişehir provides her with a greater degree of freedom and mobility.

The possibility and promise of "true beginnings" in the novel are represented by Kardelen and Kismet, two close friends from different social classes. A hardworking proletarian now upwardly mobile, Kardelen looks forward to her new life as a married woman. Kismet's "true beginning," on the other hand, involve ending her unhappy marriage and leaving everything and everybody behind for a fresh start somewhere else. In her courageous opting out of all bargains made for her, she is as equally determined as Kardelen to explore new and alternative possibilities. She is the only character that manages to "escape beyond the impassable wall - the curfew" by scaling "her particular wall and cross[ing] the frontier to 'the other side'" (Foreword, ix).

As the fictional representations of the means and meanings of being a woman in different locations of Turkish culture forcefully demonstrate, it is worthwhile to envisage and promote new emancipatory possibilities rather than comply with the dictates of the bargains that confine and

smother in the rooms of home. Even the most “impassable” looking walls, as the “true beginning” at the end of the novel suggests, can be made to give way to better life options.

REFERENCES

- Agaoglu, A. (1997). *Curfew*. trans. John Goulden. Austin: Center for Middle Eastern Studies University of Texas.
- Agaoglu, A. (1984, 2007). *Üç Beş Kişi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Agaoglu, A. (2008). *Karşılaşmalar* [Encounters]. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Agaoglu, A. (1985). *Göç Temizliği* [A Migration Cleaning]. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bakhtin, M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. (Ed.) Michael Holquist. (Trans.) C. Emerson & M. Holquist. Austin: University of Texas Press.
- Felluga, D. "Modules on Lacan: On Psychosexual Development." <http://www.purdue.edu/guidetotheory/psychoanalysis/lacandevlop.html> (Accessed: 21.09.2009).
- Lacan, J. (1997). *Écrits: A Selection*. (Trans.) Alan Sheridan. New York: Norton.
- Kadioglu, A. (1996). The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity. *Middle Eastern Studies*, 32 (2): 177-193.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with Patriarchy. *Gender and Society*, 2 (3): 274-290.
- Köroglu, E. (2003). Sahici Bir Başlangıçla Bitmek. In N. Esen, E. Köroglu (Ed.) *Hayata Bakan Edebiyat*: 70-85. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Paker, S. (1991). Unmuffled Voices in the Shade and Beyond: Women’s Writing in Turkish. In H. F. Scott (Ed.) *Textual Liberation: European Feminist Writing in the Twentieth Century*: 270-300. New York: Routledge.
- Seyhan, A. (2008). *Tales of Crossed Destinies: The Modern Turkish Novel in a Comparative Context*. New York: The Modern Language Association of America.

15. OTURUM

GENDER AND POLITICS

HAILING THE FEMALE VOTERS IN THE 2011 GENERAL ELECTIONS

Zeynep Cihan KOCA HELVACI*

ABSTRACT

During the election campaigns, politicians spend great effort to gain votes by means of trying to legitimate themselves, delegitimate their rivals and arouse strong emotions in the audience by means of using covert ideological, religious and cultural connotations. Prior to the General Elections in Türkiye on June 12th, political parties published their election statements in which their pledges concerning economy, domestic and foreign politics as well as social reforms were declared. Women issues have become a demanding subject in the agenda of Turkish society and politics as the oppression of women have become a front-page matter in the media recently. Being aware of the potential of the women voters awaiting solutions to their problems, politicians made various promises in their statements. In this study, it is aimed to explore the representation of women in the statements of three leading political parties AKP, CHP and MHP via Critical Discourse Analysis. It is also within the scope of this study to find out the highlighted points in the election statements which will reveal the problems of the women in the current Turkish society. The analysis puts forth that the representation of women in party statements reproduce the patriarchal ideology while the party statements are aimed at changing the status quo for women.

Key words: 2011 General Elections, Critical Discourse Analysis, Women Issue

ÖZET

Seçim kampanyaları boyunca, siyasetçiler oy kazanmak için kendilerini meşrulaştırmak, rakiplerinin meşruiyetini yıkmak ve alıcıda güçlü duygular uyandırmak üzere ideolojik, dini ve kültürel argümanlarla bezenmiş söylemlerden yararlanırlar. 2011 Genel Seçimi öncesinde, tüm siyasi partiler ekonomi, iç ve dış politika, toplumsal yeniliklere dair seçim vaatlerini halka ilettikleri seçim beyannameleri hazırlamışlardır. Son zamanlarda kadına yönelik işlenen suçların ulusal basının gündeminde olması, kadın konusunu Türk toplumunda ve siyasetinde çözülmesi gereken önemli bir sorun haline getirmiştir. Uzun süredir sorunlarının çözümü için bekleyen kadın seçmenlerin oygücünün farkında olan siyasetçiler seçim beyannamelerinde kadın sorunlarının çözümüne yönelik pek çok vaatte bulunmuştur. Bu çalışmanın amacı 2011 Genel Seçimlerine katılan üç büyük parti AKP, CHP ve MHP'nin kadın seçmenlere seslendiği bölümleri Eleştirel Söylem Çözümlemesi ile inceleyerek bu partilerin kadın temsiliyi ortaya çıkarmaktır. Bu çalışmanın bir diğer hedefi ise seçim beyannamelerinde vurgulanan kadın sorunlarını ve siyasetçilerin yaklaşımlarını göz önüne sermektir. Çözümlemeler, halihazırdaki durumu değiştirme amacıyla kurgulanan seçim bildirgerlerinin ataeril ideolojideki kadın temsiliyi yeniden ürettiğini ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: 2011 Genel Seçimleri, Eleştirel Söylem Çözümlemesi, Kadın Sorunları

*Okutman Doktor, DEÜ Yabancı Diller Yüksekokulu zeynep.koca@gmail.com

INTRODUCTION

As Glick and Fiske (2000: 366) states ‘categorization’ is an indispensable constituent of human nature which makes our lives easier and simpler. Instead of dealing with the things and concepts again and again as if they were new and unique, thanks to categorization we can respond to the situations around us more swiftly. Of all the other high-level identity markers such as ethnicity and religion, ‘gender’ is the most basic and prominent grouping for classifying and labelling human beings. Throughout the positioning process of the Self/the Other, people first of all recall the cultural connotations of gender which are engraved in their individual and collective memory by the patriarchal ideology. The physically stronger of the two genders manage to suppress the weaker one by means of establishing his material, linguistic and cultural sovereignty. The first known examples related to humiliation of women can be traced back to the Ancient Greece as Aristotle claimed females by virtue lack of qualities and should be regarded as afflicted with natural defectiveness (de Beauvoir, 1997). The philosopher St. Thomas argued that woman is imperfect man (Bressler, 1994:109). These negative framing about females have been fortified with the representations of Adam and Eve in holy books. Eve who can be considered as the prototype of all second-sex people is portrayed as a creation out of Adam’s rib as well as a seductive sinner. In her frequently quoted book ‘The Second Sex’, the French scholar and author Simone de Beauvoir argues that ‘One is not born, but rather, becomes a woman’ (de Beauvoir, 1972:295). Via the Self/the Other dichotomy, de Beauvoir explains the secondary status of women in the androcentric culture in which the male locates himself in the core whereas the women are positioned at the periphery of the social order as the nonsignificant Other.

For a considerably long time, prior and subsequent to Freud, female identity has been defined by lacking the qualities man possesses such a phallus, reason and power. As Ortner states (1997: 17) women are identified with something every culture degrades and considers as being a lower order of existence. This androcentric mindset defines and predestines the social status of a newborn baby. Throughout the socialization process, social control mechanisms strictly make both genders internalize the gender roles granted by the society. The concept of femaleness in comparison to maleness is enlivened and reinforced by discourse which shapes society as well as being nourished by it. Discourse, ideology, society and language are interdependent on one another. That is to say, discourse production is within the limits of commonly shared linguistic structures as well as the cognitive and conceptual dimension it provides to its users (Çotuksöken, 2002:166). Women’s subordinate status in the material world regulated and governed by men finds its reflection in the phallogocentric linguistic domain. Living in the discourse ontology of males, females have no choice rather than adopting the stereotypical discursive structures about themselves.

Mey (2001:115-116) points out that language always reflects ‘the conditions of the community at large’: ‘.....in all such institutions and bodies, certain human agreements and customs have been legalized and this legalization has found its symbolic representation in language’. In other words, the suppression of women is normalized by language. The highly androcentric nature of Turkish reinforces the segregation and subjugation of women with the frequent use of negatively connotated idioms i.e ‘saçı uzun aklı kısa’, hanım hanımcık’, ‘erkek Fatma’, ‘elinin hamuruyla erkek işine karışma’, ‘eksik etek’. The privilege of being male is also characterized in generic terms such as ‘insanoğlu’ (mankind), ‘bilimadamı’ (science man). Besides, terms related to sexual intercourse underline the superiority of men such as ‘men do’ while ‘women are done’. Turkish women seem to be sieged by the physical male power as well as its symbolic extension in language. However, for the sake of being politically correct people nowadays seek implicit ways while they are verbalizing the insidious patriarch. Only an in-depth analysis of the produced discourses can reveal the value and belief system of a specific

society. Critical Discourse Analysis (CDA) which will be the methodology in this study offers a toolkit for decoding power-relations and ideological assumptions in a discourse. CDA defines 'discourse' as language in use in any kind of social practice. This perspective indicates a mutual relationship between a specific discursive event and the situation, institution and the social strata around it. The discursive event is not only shaped by the situation but it also contributes to its formation. In Wodak's words, who is one of the eminent scholars in Critical Discourse Analysis, 'discourse is socially constituted, as well as socially conditioned- it constitutes situations, objects of knowledge, and the social identities of and relationships between people and groups of people. It is constitutive both in the sense that it helps sustain and reproduce the social status quo, and in the sense that it contributes transforming it' (Wodak, 1996: 17). A detailed analysis of the linguistic structure such as lexical relations, transitivity and modality will reveal discursive strategies which are at the disposal of ideology and power struggles.

While the first, the second and the third wave feminist movements seem to alleviate the oppression of women and make amendments in their social status in Western countries, the women of the Eastern world are still subject to degradation in every field of human rights and liberties (Berktaş, 2003). While the foundation of the secular Republic aimed at bringing an egalitarian order, Turkey with its dominating Islamic roots and patriarchal order have allowed only some liberties for women. Although 80s witnessed considerably strong feminist movements in Turkey (Şimşek, 2000), the oppression and humiliation of women are still visible in the field of human rights. The increasing number of criminal acts committed towards women such as honour killings, husbands' torturing or murdering wives have eventually become a front-page issue in the national agenda. The official statistics given by 'İstanbul Bar Association' (2011) have shown that the rate of 'murder of women' has increased 1400 % in the last seven years. A national research on domestic violence carried out by the General Directorate of the Status of Women (2008) has shown that every 4 women out of 10 are exposed to domestic violence. The Turkish state has been awaited for a long time to legislate new laws to protect the lives and rights of female citizens. So as to improve the conditions for Turkish women, prospective male saviours came into the political scene prior to the 2011 General Elections. In their election rallies and statements, politicians who were dominantly male made various promises to gain the votes of female citizens. This study aims at analysing the parts addressing the female citizens in the election statements of three leading political parties (AKP, CHP and MHP) in Turkey. There are three research questions in this study: 1. How does each political party address female voters? Which issues are underlined and promised to be dealt with? 2. What kind of presuppositions are used by each political party? What kind of implications can be understood about the current position of Turkish women? 3. How is the argumentative nature of party discourse is established by the discursive strategies and linguistic devices? In order to provide a well built floor for the analysis, it is aimed to explore the theoretical background of the study by discussing Feminist Theory and Political Discourse Analysis subsequently in the next section.

2. THEORETICAL BACKGROUND

2.1 Feminist Theory: Perspectives On The Nature Of ‘The Second Sex’

Feminist theory has a multidimensional structure yet its fundamental aim is to raise consciousness of women who have been members of the oppressed social cast having been exposed to systematic injustice both in private and public. Feminist scholars also intend to prove that social injustice is not derived from biology but culture (Bressler, 1994). Besides awakening women to the unfair social web around them, it is also within the scope of Feminist Theory to organize women to fight for better and equal conditions (Berkday, 2003: 88). Now that Feminism’s goal is to change the devaluing view of women as ‘nonsignificant Other’, feminists question the conventional discourse structures not only in the literary, political and media texts but also in the educational, medical and legal encounters. Seeing that sex/gender, patriarchal ideology and discourse are the key concepts in feminist studies, these terms will be explored in detail in the following part.

The British sociologist Anthony Giddens defines ‘sex’ as ‘biological or anatomical differences between men and women’, whereas ‘gender’ ‘concerns the psychological, social and cultural differences between males and females’ (Giddens, 1989:158). The biological difference in the chromosomes thus genitals define what social roles and positions are going to be attached. Those having phallus naturally start life with advantages while lacking don’t. Postmodernist philosopher Judith Butler argues that ‘sex’ wouldn’t be as important as it is today if there weren’t any social, political and economic gender arrangements in the ontology of society(1990:32). Butler also defines ‘gender’ with a new term ‘performative’ in which a routine of repeated acts are seen as the constituent of that identity. ‘Gender is the repeated stylization of the body, a set of repeated acts within a rigid regulatory frame, which congeal over time to produce the appearance of substance, of a ‘natural’ kind of being’ (Butler, 1990:33). With regard to this theory, males can be associated with being independent and out of the house while females are identified with children and house. As Benhabib (1997) states the gender-sex system provides people with a framework through which societies and cultures maintain the reproduction of embodied individuals. By means of this grid, a boy will learn he was born to be right, strong, smart while a girl learns her future role of being nurturant, submissive. This grid forces us to internalize the confined image of women as housewives, caretakers and mothers with their reproduction skills, physical strength and tenderness whereas the vision of men are equipped with being independent, strong and firm rulemakers.

If it hadn’t been for patriarchy, feminist theory might not have emerged at all. Patriarchy which can be defined as the rule of male has been in the reign for a considerably long time. Feminist scholars claim that patriarchal ideology direct men and women to act in certain behavioural patterns and have certain life expectations. Even though the modernization process has covered the overt implications of patriarchy, any female or male stepping outside their role frames is disapproved and outcasted in various subtle ways. Especially in close-knit societies like Turkey where social pressure is prevalent, only a limited group of women in big cities enjoy new liberties. ‘All men are our policemen, and no organised police force is necessary at this time to keep us in our places. All men enjoy supremacy and take advantage of it to a greater or lesser degree depending on their position in the masculine hierarchy of power’ (Dunbar in Morgan 1970:536). The notion of acceptable and unacceptable female behaviour expected by society has tamed women. Most of the societies having androcentric tendencies use various settings such as family, school and courtrooms to reflect and reproduce the reign of the patriarch. The power of dominant groups may be integrated in laws, rules, norms, habits and even a quite general consensus, and thus take the form of what Gramsci called ‘hegemony’(Gramsci, 1971). Millet (1977) proposes a new commentary for the socialization process.

Sexual politics obtains consent through the 'socialisation' of both sexes to basic patriarchal politics with regard to temperament, role and status. As to status, a pervasive assent to the prejudice of male superiority guarantees superior status in the male, inferior in the female. The first item, temperament, involves the formation of human personality along stereotyped lines of sex category ('masculine' and 'feminine'), based on the needs and values of the dominant group and dictated by what its members cherish in themselves and find convenient in subordinates: aggression, intelligence, force and efficacy in the male: passivity, ignorance, docility, 'virtue' and ineffectuality in the female. This is complemented by a second factor, sex role, which decrees a consonant and highly elaborate code of conduct, gesture and attitude for each sex. (Millet, 1977: 26)

Despite the liberties introduced by the new Republic, the standard Turkish family seems to preserve the conventional familial structure in which women and their bodies are victimised by psychological and physical subordination. Women's dependence on men for finance and social standing have silenced them against various types of violence they are exposed to. A division between private and public is crucial for the patriarchal societies in which private is reserved for the women while public is allotted for men. While the tendency to perceive women as household objects seems to fade away in modern Turkey, women are still at disadvantage both in private and public spheres of life. Berktaş (2003:109) states that 'While the Western model has taken women out of the private sphere, it also has added new burdens on the shoulders of women'. A working woman has to equip herself with superpowers of taking care of the house, children, being attractive for her husband as well as being successful in her job. Since men are still seen as breadwinners, in any adverse situation in the private sphere working women will be the first to be blamed for.

As aforementioned, male dominance gets concrete in the linguistic and discursive dimension. The dominant patriarchal ideology tames women via language. Feminists conceive language as 'symbolical reflection of androcentric structures' (Günther and Kotthoff in Wodak, 1997: 9) as one of the means of patriarchal society to discriminate, disregard and incapacitate women. In their view, the language system already reflects the patriarchal structure of Western societies. 'The language system was analyzed as regards the treatment of women, and language was exposed as a means of legitimizing male structures with the intention above all, of extracting women from being subsumed under general and male categories. Together with the lg system, linguistic behaviour was made into the object for analysis of the new research discipline and the issue of gender –specific differences was investigated in styles of communication (Gunther and Kothoff in Wodak, 1997:10). Briefly, the gender differences are constructed and kept alive in language. The importance of language and discourse for gender studies will be studied in detail in the next section under the heading of 'Critical Discourse Analysis'.

2.2 POLITICS and DISCOURSE ANALYSIS

2.2.1 Discourse and Politics

Far from being a mere tool of reflecting and representing physical reality, language is indeed the battlefield of interlocutors in which they try to express themselves, inform and persuade one another. Discourse which has a suprasegmental structure can be simply defined as language in use. Discourse and society have reciprocal effect on the formation and continuation of each other. Society provides the necessary background for discourse production. On the other hand, as Wodak and Reisigl (2001: 385) explain discursive practices are socially constitutive in several ways. First of all, as in the case of gender, ethnicity and nation, discourses enable the construction of collective subjects.

Secondly, discourse ensures the maintenance and preservation of social status quo. Adversely though, discourse can be the one and only medium which leads to social change and sometimes can lead to the destruction of the social status quo. For an elaborate analysis of discourse, it should be kept in mind that no discourse can be independent of the context, ideology and speaker/writer intentions. While the surface structure of discourse comprises of linguistic choices, the semantic texture is intervoven by the contextual data, ideological assumptions and rhetorical acts. Discourse can be thought as a linguistic process in which readers/hearers set up discourse worlds which are marked with deictic signs of space, time, modality and relationships among them (Chilton, 2004: 138). The relation between discourse and context is explained by Systemic Functional Linguist Eggins (2004: 7) who claims that texts carry the aspects of the context in which they were produced. With a close-up look at the discourse, 'Who said what to whom when where and with what purpose' can be answered easily. Malinowski (in Eggins, 2004: 88) argues that language can only become comprehensible when evaluated within the context. The contextual implications also help us to make assumptions about the events backgrounding the discourse production.

Dominant ideology of a society echoes itself in the produced discourses. Here the notion of ideology needs a concise definition. Ideology comprises of the basic social cognitions that reflect the main aims, interests and values of the dominant group (Pilcher and Wheelan, 2004: 76). Ideology, which is one of the forces behind the throne of the discourse, seeks to justify current conditions around by portraying them as natural. Ideology normalizes the practice of any kind of injustice and inequality. For this study, the patriarchal ideology in Turkey naturalizes the subjugation of women. The portrayal of women as mindless consumers, illogical and emotionally weak creatures are regulated by the patriarchal ideology which comes apparent in TV dramas, advertisements and news. Eggins (2004: 11) claimed that no text can be free of ideology as language is the most effective tool for the circulation of ideology. In other words, language is employed to encode particular opinions and values which are in favour of the dominant group. The commanding group is generally the one that controls the flow of information in the society. Althusser (1984) argued that there is an unavoidable cooperation between ideology and state; the Repressive State Apparatuses (instruments of actual coercion such as law, police and army) and Ideological State Apparatuses (education, family, legislation, politics, communication and culture) work hand in hand to domesticate and discipline the citizens. Yet, ISAs seem to be the most frequently used tool in democratic societies of today. As a nation-state, the Turkish state has a male nature and it inevitably adopts the patriarchal ideology.

Foucault's analysis of discursive formations conceives of discourse as an effect of power inscribed in all social relations (Pilcher and Wheelan, 2004: 78). While even in friendly talks and discussions power struggles can be seen in covert ways, political discourse with the aim of manipulation and consalidation of self-position, consent production is the arena of power battles. Hague et al (1998: 3-4) 'Politics involves reconciling effects through discussion and persuasion. Communication is therefore central to politics'. In other words, politics has linguistic, discursive and communicative dimension. Power which is the pivotal point of politics is no longer exercised with arms and soldiers but rather practised in more subtle ways. Politicians do not coerce the public into admitting their views but they use more implicit ways for manufacturing public consent. Discourse is the most delicate instrument for persuading the public. In the art of politics, a politician can hold the power as long as he/she keeps being a good orator. The reality can be more different and severe than the represented one. However, since the majority of public do not have access to the truth, they have no choice but to believe in the politicians. In other words, power and discourse are in the hands of the small elite- politicians- who have unlimited access to information and can control the discourse flow. Besides coining the term 'Newspeak' in '1984', George Orwell (1969) explained in *'Politics and the*

English Language’ that the nature of the political discourse is manipulative and the political speech is generally the defense of the indefensible before public.

Only in and through language politicians persuade the public, justify their acts, delegitimize the acts or discourses of their rivals. Politicians are aware of the fact that influencing people’s mind mean influencing their actions(van Dijk, 2001: 355). For achieving mind control, politicians benefit from the representations in the collective consciousness of that society. These representations are made up of socially and culturally shared knowledge about things and situations(van Dijk, 2008). For instance, in order to justify the expenditures for arms and weapons, politicians generally benefit from the ‘enemy’ representation in the social cognition. Chilton argues (2004:5):

‘It is shared perceptions of values that defines political associations. And the human endowment for language has the function of ‘indicating’-i.e, signifying, communicating –what is deemed, according to such perceptions, to be advantageous or not, by implication to the group, and what is deemed right or wrong within that group’.

Political discourse may be set up on the religious, nationalistic, racist or sexist ideological foundations of the society. No matter what their ideological background is, every politician has to employ discursive strategies and rhetorical acts to gain public compliance. Political discourse has rhetorical nature in which politicians intend to convince audience and provoke them into an immediate or future course of action (Richardson, 2007:156). Rhetorical acts with perlocutionary aim at stimulating certain behavioural patterns in the audience. The process of putting ideas into words and communicating them involves simultaneous signalling of the speaker’s purposes and wishes along the message (Sornig, 1989:95). Politicians from different ideological backgrounds have certain views about the social reality. While transmitting their versions of reality, politicians attempt to shape the opinions of the receivers in the way they want.

2.2.2 CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS

In the previous sections, it is argued that ideology and power plays are hidden under the cloak of any produced discourse. It is obvious that discourse is embedded in society, culture and thus delicately linked to all forms of power, power abuse and social inequality. Prejudices and ideologies are daily reproduced and reinforced by political and media discourse. For instance, the sexist discourse about women drivers is regenerated by advertisements, TV shows and jokes in Turkey. Politics with its persuasive and manipulative nature is one of the fields where power struggles and ideology are in the charge. Critical Discourse Analysis suggests reading between the lines of the surface structure and looking at the big picture. The core of Critical Discourse Analysis is the systematic and explicit analysis of the various structures and strategies of different levels of text and talk (Van Dijk, 2008). Critical Discourse Analysis pays attention to underlying semantic structures and make implications, presuppositions, connections and strategies explicit. In order to get an understanding of the processes behind discourse production and comprehension, lexical and syntactical structures as well as discursive strategies are examined carefully. It shouldn’t be forgotten that there is only one aim in political discourse which is gaining approval. Politicians may attempt to achieve this via positive self-representation, negative Other representation and in/out group categorization. Lexical and grammatical structures are both at the disposal of the politicians in their road to impression formation and consent manufacture.

Every linguistic choice carries a significant value for the intentions of the speaker or the writer. While producing discourse in accordance with their ideological backgrounds, the speaker/writer deliberately make choices among words, use metaphors and metonymies. Words convey the imprint of society and value judgements (Richardson, 2007: 47). The users may name groups or people in different ways. As referring to people in prison, some people identify them as ‘victims of fate’ while some classify them as ‘hunches on the society’. Reisgl and Wodak (2001) called naming options ‘referential strategies’ which intentionally describe an individual (or a group) as one thing or as another and serve many different psychological, social or political purposes. The deliberate choice of the words in a text frames the understanding of the text and serves to the ideological intentions of the producer. In the process of in/out group distinction, self-glorification and negative Other representation, the use of pronouns ‘we, I and they’ have great significance. Pronouns are used to make the interpreters conceptualise group identity, coalitions, parties as insiders or outsiders. The use of nominalizations, active /passive voice also enable the discourse producer to realize his/her intentions. The examples given below will reveal how linguistic structures serve to the intentions of the dsicourse producers.

1. The jealous husband imprisoned the woman in the house.
2. The woman was imprisoned in the house
3. The imprisonment of the woman in the house caused public reaction.

While the agent of the action in the first sentence is given explicitly, in the other two sentences thanks to passive voice and nominalization the doer of the action remains unknown. Unless the recipient search for further information, only the patient and the nature of the action will be remembered. The agent of the action who is responsible for the ‘imprisonment’ is trivialized while the first sentence with its active voice foregrounds the doer of the crime. Nominalization has two major advantages which are rhetorical organization and lexical density. By nominalizing actions and logical relations, the text can be depersonalized and organized in terms of ideas, reasons and causes (Eggins, 2004: 95). Conjunctions also contribute to the cohesion of the text and they reveal the logical relations aimed to be established by the producer (Halliday and Matthiessen, 2004: 538). The logical relations shown by the conjunctions provide an insight to the intentions of the producer. While producing discourse as Enunciation Theory suggested the Self is here and now, but moreover it is also the origin of the epistemic truth and deontic right. Modality manifests judgements, comment and attitude in text and talk. Simpson (1993:47) stated that ‘ modality refers broadly to a speaker’s attitude towards, or opinion about, the truth of a proposition expressed by a sentence. It also extends to their attitude towards the situation or event described by a sentence’. The use of these in a text not only indicates a relation between form and content but also underlines the one between content and function. As mentioned above, modality has two forms which are truth and obligation. Politicians frequently use truth modals such as will, must, have to, should, certainly when they want to stimulate emotions. The last but not the least constituent of Critical Discourse Analysis is about the presuppositions in a given text. The meaning of a text is not always gathered from the existent linguistic structures; texts have hidden or presupposed meanings. A presupposition is a covert claim embedded within the explicit meaning of a text or utterance (Richardson, 2007: 62).

3. ANALYSIS OF THE ELECTION STATEMENTS

The Systemic Functional Linguistics asserts that every text has a purpose and function in its cultural context which is called 'genre' (Eggins, 2004: 55). As soon as the readers have identified the purpose of a text, they will apply to the cognitive guide in their minds for discovering 'how to read the text'. Every genre has different structural and realizational patterns. When reading narratives the readers all know that there will be orientation, complication and resolution. In the case of election statements, the readers will at least know that there will be promissary acts for future as well as self-glorification and Other denigration. The pragmatic motivation behind the election statements is vote-getting so a critical reading of them will help the readers to acknowledge the persuasive acts.

Political statements can't be evaluated out of their context. They are not only grammatical and lexical outputs yet they operate within the framework of history and society. Moreover, political statements are in dialogic relation with the other texts and utterances (Bakthin, 1981). As it will be seen in the next section, the promises given to the female voters by three political parties were created as response to the ills in the Turkish society. A nationwide research 'Violence Against Women in Turkey' carried out by Altınay and Arat (2007) reveals that every one women out of three has been subject to physical violence. The rate of women who have been exposed to their husbands' violence in their lifetime is 39 % all over Turkey. 78 % of the divorced or seperated women have been liable to physical violence. As the level of education and income rises, the proportion of domestic violence against women decreases. The Turkish Psychiatric Association (2011) declares that gender roles reflect the power relations and legalizes the rule of men over women. The gaps in the legislation system and state's ignoring the violence against women in both private and public spheres have provided the continuation of the systemic violence. Ayşe Paşalı who was tortured and murdered by her ex-husband in 2010 has become the symbol of violence against women in Turkey. Her ex-husband's constant threats enforced her to seek legal protection which was denied by the police as she had been divorced. The report 'Status of Women' in Turkey published by the General Directorate of the Status of Women in 2011 shows that women's employment problem has aggravated in the last 20 years. Although women made up the 49,8 % of the population in 2011, prior to the elections, the number of female representatives was forty-eight while there were four hundred- ninety four male representatives in the Turkish parliament. In the light of all this dreary statistics, women issues have become significant for the election propoganda.

In this part of the study, ten sentences from each political party statements will be studied via Critical Discourse Analysis. The length and the linguistic orientations of the statements differ from party to party. AKP which had been the leading party before the 2011 Elections not only gave promises to the female voters but also underlined the actions they had taken so far. On the other hand, CHP and MHP's parts only consist of promises. Moreover, CHP has the longest section with fifty-five promises while there are twelve promises in MHP and fifteen in AKP's election statements. So as to make a balanced analysis, ten promises addressing female voters have been randomly selected from each political party's election statement books. The election statements can be reached from the official websites of the political parties. While translating each promise from Turkish to English, it is aimed to preserve the originality of expression in the native language.

Before starting the analysis, it is a must to explore the nature of 'promises' as special linguistic acts. Although there are many ways of making promises in any language but it is the context which decides if a statement can be counted as a promise or not (Searle, 1969: 52). In his classification of the speech acts, Searle grouped 'promises' as commissives. Commissives operate a change in the world by means of creating an obligation; however, this obligation is created for the speaker, not for the

hearer (Mey, 2001:120). From Searle's (1969: 57) list of the necessary conditions for a successful promise, there are three conditions which have importance for this study. First of all, a promise points actions to be realized by the speaker in the future. Secondly, when someone makes a promise, it must be in favour of the promisee. Finally, the promiser undertakes the responsibility of realizing the promised act. The promiser knows that breaking the promise may cause losing face.

3.1.1 THE ANALYSIS OF THE ELECTION STATEMENTS OF AKP

AKP (Justice and Development Party), which is a conservative right-wing party, had been ruling Turkey for nine years prior to the 2011 General Elections. AKP had 28 women representatives in the parliament then. The party prepared one hundred-sixty paged election statement book which can be found in the official website. The parts addressing the women in the special section 'Women' (page 92–95) was placed in the 'Strong Society' chapter. In this section, there are also parts addressing ' the Family', 'the Disabled', 'the Old' and 'the Children in need of protection'. On the other hand, it is noteworthy that throughout the whole book there is no special part addressing the man. It is evident that 'women' are placed in the disadvantaged group who are believed to be weak and incompetent.

1. The number of women in the decision making mechanisms initially the proportion of female representatives in the parliament will be **increased**. 2. With reference to women's dignity, **we** will **create** wider employment opportunities for our mistreated women who are staying in physically modern guest houses so they can be self-sufficient and hold on to life. 3. **We** will **provide** single mothers with Studio Houses where they can maintain a secure and healthy life without seperating from their children besides every kind of social support. 4. **Our determination** in the direction of women's getting to the position they deserve in the social life will **continue** by means of providing equality of opportunity in education. 5. **We** will **increase** the rate of the girls' passage to secondary education. 6. In the next term, we will **support** women entrepreneurs with a special program 7. The ratio of working women which was % 27,7 in 2010 will be **increased** to % 35 in 2023. 8. (.....)For this reason, in order to **ensure** working women's remaining in the registered employment, **we** will **give** childcare and education incentive to women who are sending their children to nursery. 9. Thus, **we** will both **increase** employment of women and **support** pre-school education. 10. **We** will **discriminate** women entrepreneurs positively with the ratio of % 10 in support programs.

The use of passive voice in the first sentence has cast doubt on the 'agency' of the action. The reader isn't provided with information about the prospective performer(s) of the action. The verb 'increase' not only entails the scarcity of women in key positions but also suggests that there is male domination in the decision making mechanisms and parliament. The inclusion of the subject pronoun 'we' in the second sentence draws the frontiers of the party as an agent. Richardson (2007: 58) underlined that analysis should ideally combine a discussion of what the text represents and excludes. In other words, meaning is created through relations of presence and absence. The adjective pronoun 'our' also include the 'mistreated women' in the borders of the group 'We'. Nevertheless, the adjective 'mistreated' and adjective clause 'who are staying in physically modern guest houses' put these women in a subclassification within the space of the party. The exclusion of the doer of the mistreatment against women inevitably implied that there is a deliberate action to hide the actor(s). The cause-effect conjunction 'so' triggers the logical connection between the victory of the party and women's getting self-sufficient and strong. In the third sentence, the suggestion of locating 'single mothers' in the 'Studio Houses' automatically invokes the question of spatialization of these women according to party politics. Mothers without men in their lives are offered to have a protected refuge

where they will be safe from the threat of danger. Here, the nature of the threat is not explicated yet from the contextual background it is obvious that the biggest menace is the ex-husbands. The party undertakes the role of safeguarding these women from the male threat by keeping them in the party-approved spheres. In the fourth sentence, the linkage between the previous deeds of the party and their future actions is presupposed with the verb '*continue*'. Positive image-making is realized with the linguistic units 'our determination', '*will*' and '*continue*'. The phrase 'by means of' not only simplifies the comprehension of the methods for getting the deserved positions but also hints voting for this party will open the closed gates for women. The recipients of the actions in the fifth '*the girls*' and the sixth sentences 'women entrepreneurs' inescapably evoke the idea that male domination is naturalized in education and business life. The phrases 'boy's schooling problem' or 'men entrepreneurs' are never used in this sense as male has been accepted as the norm in the patriarchal ideology of Turkey. The seventh and eighth sentences introduce the term '*working women*' which refers to the women earning their own money. Hence, the category of housewives who work at home but have no contribution to the national economy is out of classification for the party politics. It is understood that the labour of women only have value as long as they supply financial contribution to the national budget. In the eighth and ninth sentences, the matter of childcare is depicted as the problem of working mothers while the father factor is ignored. This idea is the natural extension of identification of women with children in the patriarchal ideology. The verb 'discriminate' in the last sentence is value-laden in the field of power relations since only the strong have the right to discriminate. Here, the strength of the party is foregrounded while it is implied that female recipients can benefit from this authority. The verbs '*create*', '*provide*', '*support*' and '*ensure*' indicate that the party positions itself as the 'origin of the desirable social improvement'. On the other hand, the employment of the verbs '*increase*' and '*continue*' in positively connotated sentences puts emphasis on the necessity of party's being re-elected. When it comes to modality, the modal '*will*' both manifests the visionary nature of the statements as well as highlighting the determination of the party.

3.1.2 THE ANALYSIS OF THE ELECTION STATEMENTS OF CHP

CHP (Republican People's Party), which is a left wing party, had been the second major party prior to the 2011 General Elections. CHP had ten women representatives in the Turkish Parliament before the Elections. The party prepared seventy paged election statement book which can be found in the official website. Unlike the other two parties, the election statements of CHP addressing the women issues were dispersed throughout the election statement book. No special section was allotted for women issues yet they were discussed in the common sections where issues related to economy, employment, democracy and human rights are dealt. Not confining women issues into one specific section indicates the egalitarian policies of the party.

1. In the New Constitution in parallelism to the Clause 5 'Annihilation of Every Kind of Discrimination Against Women Contract', we will **assign the state** to change cultural patterns concerning one gender's superiority or inferiority. 2. We will **struggle with discrimination against women in education, work life, politics and civilian life.** 3. We will **make necessary legal regulations** for the strong realization of representation of women in politics, public service, justice and civilian society. 4. By improving caretaking services of the children, the old and the sick, we will **remove the obstacles** before women's participation to the work life. 5. We will **register** the fields where women work densely such as agricultural sector, home and housechores and make new insurance programs which include these. 6. We will **work for preventing violence against women, protecting the victims of violence and supporting them to set a living in which they won't**

be subject to violence again. **7.** **We** will **stop** the caretaking mentality which restrains women's working, confining them to home and hasn't got social security. **8.** **We** will **create** opportunities such as summer schools, evening schools, vocational courses and distant training for any women who had to give up their education so they can complete their education. **9.** **We** will **provide** the use of equal criterion in employment and promotion. **10.** Our main target is women's getting stronger in family and society. **We** will **give** the supports in the Family Insurance Scheme directly to the women, **we** will **deposit** money into their bank accounts.

The entire text above consists of sentences in active voice in which the political party acts as the agent of the promised actions. Agency is marked with the pronoun '*We*' which refers to the institutionalized nature of the party as a Subject. Throughout the whole text the modal '*will*' is used to refer future and decisiveness of the party for solving the problems. In the first sentence, '*The State*' is personified and given the role of a sentient being which can cause intentional changes. The principle of equality is sought in the first sentence in which neither the dominance of men or women is aimed at. The reference to the New Constitution entails the shortcomings and handicaps of the Old one for women. Moreover, the mention of the Constitution positions the promises within the legal and concretized context. The areas of problem for women are specified in the second sentence; here the use of '*struggle with*' indicates these problems are considered as the enemies of the party. The perpetuator of the discrimination against women is excluded and the segregation against women is embodied as a villain to be defeated. While all three parties define employment, education and politics as the problem areas for women, CHP adds a new one to the list which is '*the civilian life*'. The emphasis on 'civilian' in the second and third sentences manifest that the party is aware of women's subjugation in every aspect of the private and public sphere. The reference to '*legal regulations*' in the third sentence once more underlines the efforts of the party to legalize the promises. In the fourth sentence, the children, the old and the sick are depicted as the bars in front of women that refrain women getting from private to the public sphere. The verb '*register*' in the fifth sentence goes parallel to the reification and legalization aims in the first and the third sentences. Agriculture and house are shown as the natural habitats of female workforce which isn't financially appreciated. The division of space in the fourth and fifth sentences naturally stimulates the idea that other places belong to men where their labour is financially valued. In the sixth sentence, the performer of the violence is shadowed and unidentified. Here, the party undertakes the role of a Benefactor who shields women against violence. The word '*again*' in the same sentence implies that violence can become a recurrent part of their lives. There is personification in the seventh sentence in which '*mentality*' is given human traits, this obscures the real entities behind the prevention of women's working and limitation of their space. The 'caretaking mentality' is shown as the scapegoat. The party stands as an Originator of opportunities in the eighth sentence. The ninth sentence implies that different standards are applied to women and men in employment and promotion. Although there is no conjunction use between the first and second parts of the tenth statement, the sequence indicates a cause-effect relationship. The weak and inferior status of women is associated with not having financial power. The use of verb '*be*' in 3rd person singular in '*Our target is.....*' form indicates certainty and eternity of truth formulations about the Self and the task. The weak position of women in the family and society is explained in terms of their financial deprivation. The identification of social status with financial power is an outcome of capitalist ideology. In the entire text, material verbs such as '*assign, struggle with, make, remove, register, work for, stop, create, provide*' are used. These verbs all refer to the concrete and tangible actions. This proves the action-orientedness and dynamic nature of promises.

3.1.3 THE ANALYSIS OF THE ELECTION STATEMENTS OF MHP

MHP (Nationalist Movement Party), which is a nationalist conservative party, had been the major third party prior to the 2011 General Elections. MHP had only two women representatives in The Turkish Parliament prior to the Elections. The party prepared two hundred- five paged election statement book which can be found in the official website. The election statements of MHP addressing women issues are given place in the pages between 151–152. Women issues are discussed within the section titled ‘Family, Women and Children’ which shows that party ideology has the conceptualization of women in the private sphere. Likewise AKP, there is no specific section allotted to men in the election statement book of MHP.

1. The education level of women will be **risen**; their social status will be **fortified** via **making them get more active roles in the process of development, worklife and decision making mechanisms**. 2. In order to **terminate** the antidemocratic prosecutions which are against human rights and preventing female students from taking the advantage of opportunities and chances in higher education, the headscarf issue will be **solved**. 3. By means of improving the employment potential of women, their falling into background in the workforce market will be **prevented** and negative discrimination against women in worklife will be **ended**. 4. By **making non-working housewives gain** vocational skills, their contribution to family budget and national economy will be **provided**. 5. In the event of not having their own insurance, salary or income, regardless of age unmarried daughters and divorced or widow women will be grouped as dependants on their parents so they will be enabled to make use of their health benefits. 6. The cultural, social, psychological and economic factors which lead to women’s liability to violence will be **abolished**, non-governmental organizations and media will **be made to act** sensitively about this case. 7. Every kind of outdated prosecution which tarnishes women’s respectability, restrains their fundamental rights and freedoms, triggering their abuses by keeping them in the background in society will be **ended**. 8. Every kind of factual and juridical discrimination practised against women will be terminated. 9. Women who have been subject to violence, abuse and harassment will be **provided** legal support in their search of justice. 10. Our party stands against any kind of factual and juridical discrimination against women besides abuse of women, **our party** also **considers** the necessity of protecting of children against any sort of rights violation including their families.

While addressing female electors, the constant use of passive voice veils the identity of the agent. This kind of usage makes the text sound more formal and scientific. The tone is more distant when compared with the tones of the other two parties. While passive voice conceals the doer, the authority and power of the agent on the patients are quite obvious. The use of passive and causative in the first sentence indicates that women are depicted as dummy objects who don’t have the consciousness capacity to improve their education level and social status. The use of the causative ‘*make somebody do something*’ in the first, fourth and sixth sentences reinforces the authoritarian and centralist nature of the party. Although the party political discourse aims for better conditions for women, it maintains the mental representation of weak women who are in need of male help and guidance to improve themselves. The verbs ‘*terminate*’ and ‘*solve*’ in the second sentence emphasize the existence of an ongoing problem in the society and the party in power is criticized. In the third sentence, the clause ‘*....their falling into background in the workforce market will be ended*’ entails that the male counterparts retain the control of the positions in the front rows. Interestingly, with the phrase ‘*non working housewives*’, their labour spent on the housechores is ignored. Moreover, it is implied that their labour can only be appreciated only in terms of their contribution to the

family budget and national economy. The classifications *'unmarried daughters and divorced or widow women'* in the fifth sentence underlines the conservative categorization of women by means of their sexual relations with males. Grouping females as virgin girls, married women and widow is a prevalent attitude in the Turkish society. Having a conventional basis, the party discourse also reproduces this distinction. The factors behind women's low status are classified psychologically, culturally, socially and economically in the sixth sentence but the real force behind this subjugation is kept latent. As in the second and third sentences where *'end'* and *'terminate'* are used, the use of the same verbs in the seventh and eighth sentences points to the unity of action and determination in party politics to transform the society. No subject pronoun is used to draw the lines between in-group and out-group. Only in the tenth sentence, the possessive adjective *'our'* is used twice to indicate to whom these promises and standpoints belong. Simple Present use in the last sentence emphasized the stability of the party view and politics in the area of women issues. Although the promises are addressed to women, the second clause of the last sentence *'..our party also considers the necessity of protecting of children against any sort of rights violation including their families.'* refers to the children who are seen as natural extensions of women.

4. CONCLUSION

As it can be seen in the Analysis part, all three parties focus on the same problem areas which are 'discrimination in education and worklife' and 'violence in the private and public spheres'. The performers of these crimes against women are intentionally hidden or deleted with passive sentences or other clause structures. Violence and discrimination are depicted as if they were naturally happening. The effort to cloak the identity of the performers of violence and discrimination may originate from two reasons. First of all, direct accusation of men may cause resentment and loss of vote. Secondly, these all three parties are male dominated who may not want to tarnish their male companions. Material verb processes which show discernible and concrete actions are used in all three party statements. Mental verb process 'consider' in the tenth sentence of MHP text and existential verb process 'is' in the last sentence of CHP text are used only once. There is no verbal process use in three texts. The preference of material verb processes underline that all three parties are determined to carry out visible changes in favour of women. The choice of verbs change from party to party as a result of their political intentions. While the ruling party tends to use verbs which show consistent and positive change such as 'increase, continue', CHP prefers to use verbs like 'struggle with, remove' to refer to the problems unsolved by the ruling party. AKP prefers temporalizing the process while CHP chooses spatialization by embodying violence and discrimination as obstacles on the way. On the other hand, MHP has a more direct and sharp tone about the existent problems with 'end, terminate and abolish'. This party conceptualizes the problems of violence and discrimination in temporal axis which have been going on for some time. All three parties have a common perspective about the low status of women, they all consider women as *'mistreated, prevented and discriminated victims of society'*. Women are located as passive recipients of the violent attitudes of unidentified social actors as well as the promisees of party discourse. While both the promisers and the performers of violence are highly male-dominated, women in the middle of this flow are conceptualized as inactive Objects. The treatment of women as weak and incapacitated beings in need of male guidance for getting free of male violence echoes the dominant patriarchal ideology of the Turkish society. Critical

Discourse Analysis not only aim at deciphering the dominant ideology and power relations inscribed in discourse but is also intends to raise consciousness to the manipulation, injustice and inequality. The analysis of the election statements in this study intends to underline the importance of reading the deep structure of texts.

REFERENCES

- Althusser, L. (1984). *Essays On Ideology*. London: Verso
- Altınay, A and Arat, Y. (2007) *Türkiye’de kadına yönelik şiddet* İstanbul: Punto
- Bakhtin, M (1981) *The Dialogical Imagination*, ed. M. Holquist. Austin: University of Texas Press
- Benhabib, S. (1997). From The Generalized and the Concrete Other. In C.C Gould (ed) *Key Concepts in Critical Theory Gender*: 290-299. New York: Humanity Books.
- Berktaş, F (2003). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınevi
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London: Routledge
- Butler, J. (1999). *Gender Trouble*. London: Routledge 2nd Edition
- Chilton, Paul (2004). *Analysing Political Discourse Theory and Practice*. Routledge London
- Çotuksöken, B. (2002). *Felsefe, Özne, Söylem*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- de Beauvoir, S. (1972). *The Second Sex*. Harmondsworth: Penguin Books
- de Beauvoir, S. (1997). From the Second Sex. In C.C. Gould (ed) In *Key Concepts in Critical Theory Gender*: 3-16 . New York : Humanity Books
- Eggins, S. (2004). *An Introduction to Systemic Functional Linguistics*. London: Continuum 2nd Edition
- Glick, P. and Fiske T. S. (2000). Gender, Power Dynamics and Social Interaction In M.M Ferree, J. Lorbeer, B.B Hess (ed) *The Gender Lens Revisioning Gender*: 365-99. Oxford: Altamira Press
- Giddens, A. (1989) *Sociology*. Oxford: Blackwell/Polity
- Gramsci, A (1971). *Prison Notebooks*. New York: International Publishers
- Hague, R., Harrop, M. and Breslin, S (1998) *Comparative Government and Politics: An Introduction*. Basingstoke: Macmillan, 4th Edition.
- Halliday, M.A.K and Matthiessen, C.M.I.M (2004). *An Introduction to Functional Grammar*.. London: Edward Arnold. 3rd Edition
- Mey, J.L. (2001). *Pragmatics An Introduction*. Cornwall: Blackwell Publishers 2nd Edition
- Millet, K. (1977) *Sexual Politics*. London: Virago 2nd Edition
- Mills, S. (2004). *Discourse the New Critical Idiom*. London & New York: Routledge. 2nd Edition
- Morgan, R. (ed.) (1970) *Sisterhood is Powerful: An Anthology of Writings from the Women’s Liberation Movement*. New York: Vintage Books
- Ortner, S.B. (1997). From Is Female to Males as Nature Is to Culture? In C.C. Gould (ed) *Key Concepts in Critical Theory Gender*: 16-25. New York: Humanity Books

- Orwell, G. (1969). Politics and the English Language. In W.F Bolton and D.Crystal (eds) *The English Language* Vol.2: Essays by Linguists and Men of Letters, 1858-1964. Cambridge: Cambridge University Press
- Pateman, C. (1988) 'The fraternal social contract', in J. Keane (ed.), *Civil Society and the State*: 102. London: Verso.
- Pilcher, J. and Wheelan, I. (2004). *50 Key Concepts in Gender Studies*. London: Sage Publications
- Reisigl, M and Wodak, R (2001). *Discourse and Discrimination. Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London and New York: Routledge and Kegan Paul
- Richardson, J. E.(2007). *Analysing Newspapers*. Palgrave Macmillan
- Searle, J.R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press
- Simpson, P (1993). *Language, Ideology and Point of View*. London & New York: Routledge
- Sornig, K.(1989). Some Remarks on Linguistic Strategies of Persuasion. In R. Wodak (ed). *Language, Power and Ideology Studies In Political Discourse*.: 95-115. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins
- Şimşek, L.(2000). *Günümüz Basınında Kadın(lar)*. Altıkitap
- van Dijk, T. A (2001). Critical Discourse Analysis. In D.Schiffrin, D.Tannen and H. E. Hamilton (eds). *The Handbook of Discourse Analysis*: 352-67. Blackwell Publishing New York
- Van Dijk, T. A.(2008). *Discourse and Power*. China: Palgrave Macmillan
- Wodak, R (1996). *Disorders of Discourse*. London: Longman
- Wodak, R.(1997). *Gender and Discourse*. Wiltshire: Sage Publications
- Wodak, R and Reisigl, M (2001) Discourse and Racism. In D.Schiffrin, D.Tannen and H.E. Hamilton (eds). *The Handbook of Discourse Analysis*. New York: Blackwell Publishing.

Reports and Press Releases

- 'Istanbul Bar Association' (2011) Press Release: Violence Against Women is not only the problem of women. <http://www.istanbulbarosu.org.tr/Detail.asp?CatID=1&SubCatID=1&ID=6381> (9.4.2012)
- The General Directorate of the Status of Women (2008). Survey on Domestic Violence Against Women in Turkey http://kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/eski_site/tdvaw/istatistikler.htm (09.04.2012)
- The General Directorate of the Status of Women (2011) The Status Of Women in Turkey. http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/eski_site/Pdf/tr_de_kadinin_durumu/trde_kadinin_durumu_2011_temmuz.pdf (09.04.2012)
- The Turkish Psychiatric Association (2011) Turkish Psychiatric Association Press Release: Day of Fighting with Violence Against Women and International Cooperation. <http://www.psikiyatri.org.tr/presses.aspx?press=334&type=24> (09.04.2012)

NEOLIBERALISM, GLOBAL CRISIS AND SOCIAL PROTECTION POLICIES: A GENDER PERSPECTIVE

Nursel AYDINER-AVŞAR*, Chiara PIOVANI**

ÖZET

Bu makale, refah devletinin neoliberal dönemdeki dönüşümünün, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 22. maddesinde belirtilen sosyal güvenlik hakkının hayata geçirilmesine olan etkilerini toplumsal cinsiyet perspektifi ile ele almayı amaçlamaktadır. Ana hatlarıyla sosyal güvenlik, sağlık ve refah için yeterli olan minimum yaşam standardı hakkını ve insanın kontrolü dışında gerçekleşen işsizlik, hastalık, engellilik, dulluk, yaşlılık ya da başka benzeri durumlarda güvenlik hakkını içerir. Bu makale, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, refah devletinin neoliberal dönemde geçirdiği değişikliklerin kadınların refah düzeyi üzerine etkilerini, hem teorik tartışmadaki paradigma değişiklikleri hem de ampirik bulgular açısından incelemektedir. Ayrıca, daha önceki krizlere ait tarihsel bulgular ışığında, son dönemdeki küresel krizin toplumsal cinsiyet açısından refah etkileri üzerine ön bir değerlendirme sunmaya çalışmaktadır. Kadınlar riske karşı özellikle kırılgan olduklarından, ekonomik kriz döneminde sosyal programlarda yaşanan kesintiler, onların refahını daha olumsuz etkileyebilir. Bu yüzden, ekonomik krizin refah etkilerini toplumsal cinsiyet açısından anlamak zaruridir. Son olarak, küresel krizin baskısı altında sosyal politikaların geleceğini tartışmaktadır.

ABSTRACT

This paper aims to investigate from a gender perspective how the neoliberal transformation of the welfare state has impacted the realization of the right to social security outlined in Article 22 of the Universal Declaration of Human Rights. Broadly, social security includes the right to a minimum standard of living adequate for health and well-being and the right to security in the event of unemployment, sickness, disability, widowhood, old age or other lack of livelihood in circumstances beyond an individual's control. This paper reviews both the shifts in paradigm in the theoretical debate and the empirical evidence on the implications of the neoliberal transformation of the welfare state for women's well-being in both developed and developing countries. It also attempts to provide a preliminary assessment of the gendered welfare implications of the current global crisis in light of the historical evidence on previous crises. Since women are especially vulnerable to risk, cuts in social programs in times of economic crises may disproportionately affect women's well-being. Understanding the wellbeing implications of the economic crisis from a gender perspective is therefore essential. Finally, the paper concludes with a discussion on the future of social policies under the pressure of the global crisis.

*Assist. Prof. Dr., Gediz University, Department of Economics, Izmir, Turkey nursel.aydiner@gediz.edu.tr

**Assist. Prof. Dr., University of Denver, Department of Economics, Denver, Colorado, USA

chiara.piovani@du.edu

1. INTRODUCTION

Gender-aware analysis began in the early 1970s, following the publication of the book by Ester Boserup “Woman’s Role in Economic Development,” which shows that policies, economic structures, and economic processes affect men and women differently. On these foundations, it is during the 1980s and the 1990s that the relationship between the social provisioning role of the State and wellbeing within the household became a subject of interest, in the context of the development of neoliberal economic policies. As both developing and industrialized countries moved towards market-oriented policies, the impact of these policies on the reproductive sphere of the economy and their gender-differentiated implications started to be explored (Çağatay et al., 1995).

Starting from the mid-1990s, a growing literature has documented the flaws of neoliberal policies in promoting wellbeing. As Elson and Çağatay (2000) put it, increased mobility of capital associated with neoliberal policies generated a “deflationary bias,” which strengthened the power of financial markets to exert a credible threat to exit the market if their interests were not met. Governments were thus forced to reduce public-sector deficits as a way to contain fears of inflation, which hampered public sector spending on social safety nets. In addition, the International Monetary Fund and the World Bank have pushed countries to privatize social services and infrastructures, including water, social services, and education. Elson and Çağatay (2000) refer to this process as “commodification bias,” which has negatively impacted women’s labor time and care responsibilities (Berik and Rodgers, 2010; Seguino, 2010; Sparr, 1994). These constraints have weakened the capacity of the State to adopt social policies to promote gender equality and well-being, in both developing and developed countries, which has been particularly detrimental for women. This, in turn, has fuelled the development of gender-aware macroeconomic theory, methodology, and economic policies.

In the past decade, the acknowledged failure of neoliberal policies to reduce poverty and generate fast and stable growth restored interest in the role of social policies in mitigating the effects of market failures (Chen et al., 2002; Hassim and Razavi, 2006). Disagreements exist, however, on how the role of the State should be defined and what scope and features a desirable social policy should have. A gender perspective on social policy has only recently emerged in this debate.

The right to social protection is sanctioned in Article 22 of the Universal Declaration of Human Rights (UDHR) adopted by the United Nations in 1948, which states that each human being has the right to social security. Social security is defined in Article 25 as follows:

a) “Everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well-being of himself and of his family, including food, clothing, housing and medical care and necessary social services, and the right to security in the event of unemployment, sickness, disability, widowhood, old age or other lack of livelihood in circumstances beyond his control.”

b) “Motherhood and childhood are entitled to special care and assistance. All children, whether born in or out of wedlock, shall enjoy the same social protection.”

Despite this international commitment to social security as a fundamental human right, between 75 and 80 percent of the world population is excluded from any form of social security (ILO, 2011a). In many countries, coverage is limited to a small set of benefits, and only a small share of the population has access to the existing schemes. The fundamental principle behind social policy is that vulnerabilities and risks are a social responsibility that requires a collective response (UNSRID, 2005). The adoption of the Millennium Development Goals in 2000 – particularly the goal aiming to reduce the global rate of poor households by half by 2015 – reflect the notion that each society is responsible for the achievement of a minimum level of social well-being for its people. The ILO (2007) also states

that social security is not only a necessary requirement to achieve poverty reduction and social justice, but it is also instrumental to improve productivity and economic growth.

In order to be effective, social protection systems should take into account that women and men face different risks and vulnerabilities due to their biological differences and their different social and economic roles (Chant, 2010; OECD, 2009; Razavi, 2003). The social protection systems that are currently in place, however, rarely use gender as an analytical category to understand poor people's exposure to risk and vulnerability and to design social protection measures accordingly. A critical policy challenge is to bring gender equality and women's empowerment at the center of the formulation and assessment of social protection schemes.

This paper examines the development of social protection policies from a gender perspective. Section 2 presents how the interplay between gender and social protection can be conceptualized both from a mainstream and a feminist perspective. Section 3 investigates the transformation of the welfare state in both industrialized and developing countries during the neoliberal era, Section 4 focuses on the major social protection programs, and discusses their gender impacts. Section 5 discusses the gendered effects of the 2008-2009 economic crisis, with an emphasis on the limitations of the current policy framework and presentation of policy alternatives. Section 6 concludes the paper.

2. GENDER AND SOCIAL PROTECTION

Traditionally, social protection is conceived as a response to labor market risks (such as unemployment, old age, and maternity) through transfers of payments that are conditional on previous employment. This view tends to neglect the extent to which labor markets are gendered institutions, which lead to sex-segregation of jobs, earning differentials between men and women, and double-burden for women who do not see any significant reduction in their responsibilities in providing unpaid care (Hassim and Razavi, 2006). According to this view, social protection is fundamentally defined in terms of "social safety nets," to be used to help the poor smooth out their income and consumption variability in case of market downturns (World Bank, 2000). Social protection is thus conceived as the provision of security against risks and vulnerabilities.

In the last decade, the World Bank's Social Risk Management (SRM) framework has emerged as the mainstream approach to conceptualize social protection. Social risk management 'consists of a collection of public measures intended to assist individuals, households and communities in managing risks in order to reduce vulnerability, improve consumption smoothing, and enhance equity while contributing to economic development in a participatory manner' (Holzmann and Jørgensen 1999).

In the SRM framework, vulnerability is narrowly defined in terms of income and assets. Risks are conceived only in monetary terms, excluding from the analysis social and political variables that can lead to structural marginalization and chronic vulnerability of certain groups (Barrientos and Sherlock, 2002; Hulme, Moore, and Shepherd, 2001). Social protection is thus conceived in terms of social safety nets that should be provided to address temporary downfalls in a market-led economy.

During the 1990s, as development and poverty began to be defined as multi-dimensional concepts beyond the conventionally narrow monetary interpretation, a more complex approach to social protection started to be discussed. In particular, social protection began to be conceived in terms of a broader platform that should aim at achieving both social and economic goals. Rather than being seen as a temporary instrument to alleviate poverty and vulnerability, social protection started to be discussed as part of a social development agenda. Even though the discourse has expanded in this direction, however, the practice has not significantly moved away from the idea that governments

should play a subsidiary role as it is primarily markets that should generate opportunities and progress (Devereux and Sabates-Wheeler, 2004; Deveraux, McGregor, and Sabates-Wheeler, 2011; Mkandawire, 2001)

In contrast to the mainstream view, feminist economists have argued that considerations of gender do not simply complement the mainstream analysis. A gender-aware analysis, in fact, provides an alternative framework based on the premise that welfare institutions are contested terrains and bearers of patriarchal values. (Abramovitz, 1989; Dale and Foster, 1986; Pascall, 1986; Ungerson, 1985; Wilson, 1990). In a seminal work, Orloff (1993) argues that state social provisioning is fundamentally gendered, as it directly impacts processes and institutions that underlie gender relations. This includes the gender division of work (including care labor), access to paid work, and family and marriage relations. Traditionally, state social provisions have contributed to reinforce the traditional gender hierarchy that privileges full-time paid workers over workers who do unpaid work or who combine part-time paid work with domestic and caring labor, and has tended to ‘naturalize’ the fact that women tend to be the primary holders of care responsibilities. In response, Orloff claims that state social interventions should be designed along both class and gender lines to take into account gender hierarchies, power relations within families, and the social organization of caring and domestic labor.

In order to be effective in promoting social justice, therefore, social protection should be conceived not simply in terms of “safety nets” and resource transfers – that is, as mechanisms to smooth out income fluctuations – but as strategies to overcome social vulnerabilities through the delivery of social services and through measures that address power imbalances in the society (Devereux and Sabates-Wheeler, 2004; Gentilini and Omamo, 2009; Lister, 2000). Through this more complex conceptual understanding, social protection becomes a powerful tool to empower the poor and transform the conditions that led to their state of poverty and vulnerability. In this perspective, gender-aware social protection policy should identify gender-specific social and economic risks and, on the basis of country-level experiences, select the corresponding social protection tools that can be used. Because gender-differentiated risks start from the early stages of life and get solidified over the course of the years, social protection measures should address the specific challenges of the different stages of women’s life-cycle. Social protection, therefore, is defined as the set of collective interventions (including public, private sectors, voluntary organizations and informal networks) in the economy to shape the access to and the incidence of adequate and secure livelihoods and income.²¹⁶

The effectiveness of social protection instruments needs to also be assessed on the basis of their capacity to affect traditional gender roles so that in case innovative features can be introduced to ensure women’s empowerment objectives are realized (Antonopoulos and Kim, 2011). This means that the realm of care (which is primarily undertaken by women) should be addressed by any social protection system that aims to be effective and achieve gender equality. Social protection needs to

²¹⁶ Social protection interventions can be classified under four different categories (Devereux and Sabates-Wheeler, 2004). *Protective* measures are programs that provide relief from deprivation including targeted safety nets for income and consumption smoothing such as social assistance programs for the poor.; *preventive* measures consist of programs to avert deprivation and directly deal with poverty alleviation including social insurance programs (such as pensions, health insurance, maternity benefit and unemployment benefits); *promotional* measures cover programs to enhance real incomes and capabilities including livelihood-enhancing programs such as microfinance and school feeding. Finally, *transformative* measures are programs developed to address concerns of social equity and exclusion, including programs to change the regulatory framework to protect socially vulnerable groups - such as collective action for workers’ rights or human rights for minorities.

value the reproductive sphere of the economy as much as market-based production, and in turn women need to be assigned social entitlements as their own right (Razavi, 2011).

3. WELFARE STATE REGIMES AND THEIR TRANSFORMATION IN THE NEOLIBERAL ERA

The magnitude and structure of social protection measures critically depend on what type of welfare state regime is in place. This, in turn, directly depends on the fiscal capacity of the state and the surrounding political and institutional environment. Welfare state regimes, therefore, bear distinctive differences across developed and developing nations. What follows presents an overview of welfare state regimes across industrialized and developing countries, respectively, and discusses the major transformations that occurred over the course of neoliberalism.

3.1. Industrialized Countries

Esping-Anderson's (1990) typology formed the core classification of welfare states in the mainstream scholarship of the 1990s. In this framework, welfare state regimes in advanced countries were classified as social democratic, liberal and conservative based on the following dimensions: state-market relations, social stratifications, and social citizenship rights and their success in liberating citizens from the market forces (also known as de commodification). This understanding relied on the independent citizen-worker as the starting point within the conventional male breadwinner model, and unpaid care and family were absent from the analysis (Lewis, 1992; Orloff, 1993). In response to the feminist critique, which states that social policies are filtered through social institutions that are "bearers of gender" (families and communities, markets, care arrangements, health and education systems, and public sector) (Hassim and Razavi, 2006), family has been incorporated into more recent literature on welfare state regimes (See especially Esping-Anderson, 1999).

The postwar social contract between capital and labor, which led to active state involvement in social regulation and provisioning, was based on the male breadwinner model with strong normative assumptions about gender roles. Male-breadwinner regimes rewarded marriage and privileged men, aiming to enable them to support their families (Sainsbury, 1999). This implied that even when women had formal employment, they used to hold secondary or irregular job positions. Therefore, access to pension or health insurance for many women was only possible through their relation to a man (husband, father). Hence, social benefits were *derived* rather than them being an individual entitlement. The weak male-breadwinner model or the dual-breadwinner model of Sweden represents the most egalitarian welfare state regime within this framework (Lewis, 1992). Over time, both the steady increase in female labor force participation rates in most developed countries, and the feminist critique raised against the male breadwinner model gave rise to an adult worker model where all adults work (Lewis, 2001).

Many feminist scholars highlight the terms and conditions under which the shift to this new adult worker model is taking place as the key policy issue (Guillari and Lewis, 2005). Even though progress has been made, women often could not escape flexible, part-time or short-term work in Europe as in other places, and earning gaps persist even for full time workers (Orloff, 2002). Moreover, the nature of the choices faced by men and women as well as the pursuit of gender equality critically depends on the extent to which these social policies actually address the issue of care work.

Policies targeting risks related to dependency and burdens of care were often included in welfare state regimes in different forms. These policies range between the historical family wage policy to the more recent efforts (in Nordic countries) to facilitate fathers' ability to care for their

children through daddy quotas and parental leave schemes (Razavi, 2007). In the traditional male breadwinner model, albeit at the expense of women's economic dependence, caregiving was implicitly recognized through family wage and indirectly through some components of other programs (such as the care of the elderly under health care or care of school-age children under education) (Anttonen, 2005). In the current discussion, the provision of care in the Nordic countries has become important due to some of their distinctive features. One important characteristic is their orientation on funding and delivering welfare services such as health, education, daycare, and elderly care as opposed to the income transfer focus of other countries (Razavi, 2007). There is evidence showing that service-heavy states in the Nordic context are more women-friendly than transfer-heavy states (Huber and Stephens, 2000).

The characteristics of the Nordic regimes regarding social care services are also distinct from their counterparts. Social care services are widely accessible to both children and adults, universal and respond to the interests of women (Anttonen, 2005). Individual taxation to encourage women's labor force entry, generous parental leave schemes and highly subsidized daycare and elderly care services that complement the informal provision of care are other important features (Hobson, 2006). Despite these achievements, care giving is still feminized in those countries. Women constitute the majority of employees in care-giving institutions such as nurseries or old age houses as paid care providers; they also perform the lion share of unpaid care work and take the bulk of parental leave time to care for their children (Bergman and Hobson, 2002; Razavi, 2007). However, the Nordic experience still provides a distinct example for other countries and has enormous symbolic value and potential practical implications in the long term (Razavi, 2007).

3.2. Developing Countries

In contrast to industrialized countries, many developing countries are characterized by a weak welfare state with weak institutions and a weak fiscal base; they have only partially commodified economies, and have a limited availability of formal sector jobs. Since the early 1990s, given the failure of structural adjustment policies in reducing poverty, there has been a renewed interest in social policy in the developing world to lessen the negative impacts of neoliberal economic reform. In addition, political liberalization around the world made it possible to demand effective social policies to mitigate the negative implications of neoliberal policies and market failures (Hassim and Razavi, 2006).

Despite the existence of a common set of characteristics, welfare state regimes vary significantly also across the developing world. In Africa, colonial impact and the pattern of male labor migration left women burdened with household reproduction and care in subsistence-based rural economies. The urban bias in the state provisioning of social services further exacerbated these inequalities. In Asia, especially in South Korea and Japan, where corporate social welfare through employment plays a crucial role in social protection, the strong dual labor market structure put women at a disadvantageous position. Latin America, starting from the late 19th century, undertook a universal provisioning of public health and primary education, and social insurance to privileged sectors. Although coverage has expanded over time, the heterogeneous and stratified structure of coverage still persists, especially in Central America (Hassim and Razavi, 2006). The Latin American experience has represented an important model for other developing countries. Latin American-style pension reforms in the 1990s have been 'exported' to several transition economies as well as to countries as diverse as India, China and Nigeria. Conditional transfer programs similar to Latin American examples are also being established in sub-Saharan Africa and Asia, as well as in Turkey and New York (Lloyd-Sherlock and Barrientos, 2009).

3.3. The Changes in Welfare State in the Era of Neoliberalism

Social protection provisioning by the state involves choices on which core principle to adopt for social provisioning: universalism or selectivity through targeting. Universalism means that the whole population is entitled to receiving certain social benefits as a basic right. Targeting limits access to social benefits to those “truly deserving” it through some measures of eligibility such as means-testing. In practice, policy regimes are hardly ever purely universal or purely based on targeting, as they usually lie somewhere in between these two extremes (Mkandawira, 2005). Targeting is also named as the ‘residual’ approach, which sees social policies as a subsidiary measure to only help the most vulnerable groups, as opposed to the universal redistributive model that focuses on equity and redistribution (Hassim and Razavi, 2006).

The last two decades have witnessed a significant transformation of the welfare state and social policies away from universalism towards targeting in both developed and developing countries. In the developed countries, the shift to neoliberal economic policies and the resulting dismantling of the idea of universalism played the major role in this change (Mkandawira, 2005). This shift was particularly evident in developing countries, following the implementation of structural adjustment policies (SAPs) as part of the Washington Consensus framework. As noted by Hassim and Razavi (2006), by the late 1908s it became evident that the poverty and social disruptions caused by SAPs were not transitional phenomena as earlier claimed by international financial institutions (IFIs), but systemic and long-term problems.

In early 1990s, the World Bank accepted that it would be wise to prevent the “depreciation of human capital” during the adjustment process. These concerns shifted the policy emphasis from already-forgotten developmental goals to poverty reduction, known as the post-Washington Consensus era. Despite this change, the dominant view was still that fiscal restraint had to be observed. The dilemma was solved through targeting social expenditures to populations most in need. Examples of that included shifting funds from secondary to primary education and supplementary programs named as ‘safety nets’ and ‘emergency funds’ were developed for the poor (Vivian, 1995).

This new approach is based on the idea of ‘welfare pluralism’, which combines selectivity in social policy with multi-tierism in modes of provision. This means narrowing the targets for support as well as reducing the state component and partially privatizing social protection particularly in areas such as pensions and health care. Social protection has been redefined in the following way, which also sets the new global discourse of poverty: “markets for those who can afford them and ‘safety nets’ for the poorest” (Hassim and Razavi, 2006; p.15). Targeting has also been favored on the cost-effectiveness ground, even though this is still a debated point. Targeting is a direct implication of the World Bank’s emphasis on pro-poor growth based on the “trickle-down” principle.

Demographic and fiscal pressures on universalism were another factor that induced the shift towards targeting (Mkandawira, 2005). First, the fiscal basis of existing welfare regimes were under severe strain under the pressure of demographic shifts and widespread unemployment in advanced industrial countries. This, in turn, undermined the political coalitions supporting universalism. Second, universalism was criticized for being stratified with urban bias, industry bias, and creation of labor aristocracies. Third, universalism was claimed to create a false sense of unity while discriminating against certain groups on the basis of gender and race. Finally, universalism was claimed to be not redistributive. In practice, however, when combined with other policies such as progressive taxation, universalism can be made more redistributive than targeting. Under targeting, in fact, by definition there is segmentation and differentiation.

The differences between universalism and targeting (residualism) as of the two extremes of the spectrum have strong gendered implications. Universalism, by providing equal benefits within marriage, neutralizes the effect of marital status on social rights. In contrast, means-testing has a negative impact on women's entitlements as family or household is considered to be the unit of benefit, and its pooled resources set eligibility. Commitment to full employment is long emphasized by feminists as a necessity to women's financial independence and as a path to individual benefits. However, commitment to full employment does not always coincide with women's access to paid work. State involvement in the provision of services such as the care of children, the elderly and the helpless is also critical in allowing women to combine work and household (Sainsbury, 1999).

The global trends in the labor markets have also gendered implications for social protection. Under the increasing informalization and casualization of work in the neoliberal era, the formal sector has been shrinking. This, in turn, has made job-security and work-related benefits a privilege for a small share of workers that is male-dominated (Hassim and Razavi, 2006). In contrast to men, who mostly work as employers or wage workers, women tend to be more absorbed by the informal economy, and tend to hold less remunerative positions such as domestic workers, unpaid family workers or own account workers (ILO, 2002). Although social insurance programs could be extended to also cover informal workers, this can only occur through heavy state subsidization (Lund, 2006).

This trend of informalization and casualization of jobs in developing countries has coincided with a global feminization of the workforce in most developed and developing countries with a few exceptions in Eastern Europe and Central Asia (Standing, 1989 and 1999). This pattern, however, has not necessarily translated into work-related benefits for women as most women held the least advantageous segments of the job hierarchy. Even in the most egalitarian Swedish model, women tend to be segregated in part-time jobs in the public sectors, in order to be able to satisfy more easily both paid work and care responsibilities (Hassim and Razavi, 2006).

Under the pressure of increased poverty and the commodification of the economy in the context of economic crisis and reform, all household members – whether female, male, young or old – are forced to take on paid work as part of a coping strategy. With increased participation in the labor force together with the still-gendered structure of care within the household, women are facing intensification of work, both paid and unpaid (Hassim and Razavi, 2006).

4. THE GENDER IMPACT OF SOCIAL PROTECTION MEASURES IN THE NEOLIBERAL ERA

Among social protection interventions, the following four measures have important gender implications and, therefore, deserve specific assessment: social transfer programs, old-insurance programs and social pensions, family and care-related programs, and healthcare programs.

4.1. Social Transfer Programs

Social transfer programs play an important role in human development strategies by directly transferring resources to poor households and vulnerable groups such as women, the elderly, people with disabilities and children. Social transfer programs can take the forms of cash transfers, in-kind transfers such as food, vouchers or fee or subsidized access to goods and services such as health and education. Cash-based social transfers are defined as regular, noncontributory payments of money by the government or nongovernmental organizations to individuals or households, with the objective of decreasing chronic or shock-induced poverty, addressing social risk and reducing economic vulnerability. These transfers can be unconditional with no requirements beyond meeting the

eligibility criteria, conditional on households actively fulfilling certain human development responsibilities (e.g. education, health, nutrition, etc.), or conditional on recipients' providing labor in accordance with a work requirement. The transfers can be universal, or explicitly targeted to the poor or the vulnerable (Samson, van Niekerk, and Mac Quene, 2010). Conditions are designed by focusing on children with the objective of preventing inter-generational transmission of poverty (Molyneux, 2008).

Cash transfer programs have become increasingly popular over the last decade, being implemented in more than 40 countries, especially following their success in Latin American countries (such as Mexico's Progresa/Oportunidades program and Brazil's Bolsa Familia program) and in some African countries including South Africa, Lesoto and Malawi. This trend coincided with a shift towards targeting in social protection (Molyneux, 2008). By providing modest but reliable and regular flows of income, cash transfers help households smooth consumption enabling them to sustain spending on food, schooling and health care. Over time, their benefits extend to building of skills and education, accumulation of productive assets and access to credit on better terms (DFID, 2011). They help women by increasing investment in health, increasing their bargaining power both at home and in the community, and making unpaid work recognized. They increase school enrolment and access to health services for children, promote productivity of the next generations and may help delay girls' marriage. They can also generate micro spillover effects on the local economy, bring excluded groups into citizenship, and can increase awareness on girls' education (Kabeer, 2008).

Gender has been for long time a neglected dimension in the design and implementation of social transfers due to the dominant male breadwinner model. In order to be effective, however, the design of social transfers needs to be gender-aware as reducing gender inequalities is both a goal itself (based on empowerment, equity and rights grounds) and instrumental to other social objectives. Generating pro-poor growth directly fosters gender equality via promoting accumulation of productive skills and capabilities, labor market participation, asset accumulation, risk management, intra-household resource allocation, credit, savings, and the intergenerational transmission of poverty (Kimsey, 2010).

Recently, gender equality concerns have been taken into account more systematically in discussing the design of social transfer programs. In an increasing number of programs, women are the direct recipients of CCTs due to the child-focused approach of these programs and women's perceived better management skill of household resources. Despite the numerous impact studies focusing on children (especially on the older programs such as PROGRESA), there are very few gendered impact studies of CCTs, and those that exist mostly focus on girl children's access to education. The main evidence on CCTs and gender relations concerns the improvements in educational attendance of girls and the effects of managing the stipend on mothers' status and wellbeing (Molyneux, 2008). There is ample evidence showing the positive effect of CCTs on girls' education attendance in Latin America. Moreover, this positive effect is found to be relatively larger for girls (Barrientos and Lloyd-Sherlock, 2002; Devereux, 2005; Samson et al., 2004; Duflo, 2000). This also improves girls' self-esteem and help change the perception of the society on women. Moreover, there is evidence for Malawi showing that increased school attendance following CCTs reduced adolescent girls' likelihood of marrying early, initiating sexual activity and becoming pregnant – which are important not only for economic progress but for reducing HIV exposure (Baird, Chirwa, McIntosh, and Ozler, 2009b). Although data on gender-disaggregated poverty impacts are scarce, it is reasonable to argue that transfers have a positive effect on the resources poor women have at their disposal (Razavi, 2011). Overall it is

claimed that CCT programs increased involvement of women in household decision making, improved their self-esteem and their knowledge of health and nutrition (Lomeli, 2008).

Despite these positive impacts, there are a number of limitations that mark some of these programs. First, while school enrollment rates and access to public services by poor people improved, the quality of these services remains poor in many places (DFID, 2011; Razavi, 2011). Second, there are widespread concerns about the administrative costs with respect to targeting and the errors and stigma that may arise in the process of identifying beneficiaries (Razavi, 2011; UNRISD, 2010). Cash transfer programs are also criticized for reinforcing women's gender role for social reproduction at the household while maintaining men's role as income earners (Thakur, Arnold, and Johnson, 2009). Finally, the conditionalities attached to transfers like cleaning schools and the commitments made to take children to health checks and attend workshops take time away from income-earning activities (Molyneux, 2007).

The conditionality issue constitutes the major source of debate on cash transfer programs. While programs in Latin America are mostly conditional and large-scale, many of small-scale projects and the few national programs in sub-Saharan Africa are unconditional. There is evidence showing that CCT programs reinforced traditional gender roles of women as caregivers in Mexico (Molyneux, 2007) and Nicaragua (Bradshaw, 2008; Bradshaw and Quinos, 2008) through their conditionality dimension. In their review of CCTs in Peru, Ecuador and Bolivia, Molyneux and Thomson (2011) conclude that women did not see these programs as changing their own lives significantly and these programs gave little thought to the possible adverse effects such as reinforcing women's traditional roles at the expense of developing their capacity and resilience to survive poverty. Specifically, Bradshaw (2008) found that Nicaragua's Red de Proteccion Social program drew on the idea of traditional family values with women carrying the burden of ensuring that education and health targets are met for children. It is argued that CCTs unintentionally create intergenerational transmission of poverty by promoting "good-mother" behavior and sending wrong signals to young women to stay behind raising children in the context of gendered labor market structures with low female labor force participation. If the aim is to increase household income and women's income in particular, the focus should shift to expanding livelihoods of women or use of unconditional cash transfers to secure a minimum income (Antonopoulos and Kim, 2011). Moreover, there is little evidence that proves that it is the conditionality per se that generates the positive outcomes such as increased school attendance. This means that there would be fewer reasons to face the hurdles of targeting (Razavi, 2011).

There is need for considering gender dynamics within the household to increase women's capabilities and income-generating capacities, and to address the needs of all members of the household not just children. This requires making CCTs part of an integrated social policy package aiming at improving quality and service delivery in education and health (Molyneux, 2008). Men and boys should be integrated into the program design for behavior-changing also to reduce violence. Citizenship needs to be made more central to the program to increase awareness of rights. However, even if programs are revised along these lines, tackling poverty requires a comprehensive integrated development policy approach and CCTs could only provide temporary relief from extreme hardships.

Some of the gender specific concerns can be addressed in a number of ways. CCTs can become a component of a broader policy package as in the example of Chile Solidario, which combines cash transfers with health, education, employment (such as public service works), housing and psychological counseling with the aim of promoting economic engagement options for mothers and their daughters. CCTs can be delinked from the motherhood focus by expanding their scope and combining them with initiatives to promote women's economic empowerment (Antonopoulos and

Kim, 2011). Conditionalities that impose additional work requirements or require proof of marriage or evidence of child's regular school attendance can deter people from making their claim. Therefore, removing such conditionalities is an important short-term objective. In the medium to longer-term, additional steps can be taken to create a more universal child/family allowance system which would also provide women in non-poor households with an independent source of income and reduce inequalities (Razavi, 2011).

4.2. Old-age Insurance Programs and Social Pensions

Aging is one of the major challenges facing both industrialized and developing countries. While the large gap in life expectancy between developed and developing countries is well documented, the gap gets much smaller in old age. According to the ILO (2010), while the share of women and men at age 65 and over now is 8 per cent of world population, they will be 16 per cent of the population by 2050. Over 60 per cent of the elderly live in less developed countries and this share is expected to increase to 80 per cent in 2050, with around 60 per cent of them living in Asia (over half in China and India). Poverty in old age has a strong gender aspect (ILO, 2010b): First, life expectancy for women is higher than for men, keeping them in poverty for a longer period of their lives. In addition to facing the threat of poverty in old age, they are also obliged to maintain a certain level of activity to compensate for the fall in intra-family support and the absence of universal pension schemes. Second, women have a higher chance of losing their partner and they are less likely to remarry than men. They also have to deal with social exclusion due to the stigma of widowhood in some societies. Major benefits of social pensions for women include increased bargaining power in the household, increased recognition of women's unpaid work, improvement of security, dignity and self-worth especially for elderly widows (Kabeer, 2008). Constituting the majority among the growing number of the elderly, the situation of elderly women is particularly dramatic if they did not participate in the labor market in their adult life. This scenario, in fact, would prevent them from building their own pension scheme. Even when they did participate, however, they are underrepresented in the formal economy and therefore they contribute relatively less to social insurance pensions (ILO, 2010b). Moreover, under pension schemes based on individual savings, women may have lower pensions in comparison to men as women tend to be more conservative in their investment decisions (Ezemenari, Chaudhury, and Owens, 2002).

Another common situation – under the classic male breadwinner model – is women being dependent on their husband's pensions. In this case, women would only benefit from derived pension rights, which are typically lower than for men and are often conditional on marriage. This would clearly leave women in a vulnerable position. Moreover, if they are abandoned or widowed by their male partners, they often do not have access to a minimum of security due to prevailing traditional societal rules or lack of formal pension arrangements. The most common worldwide situation, however, is that both wife and husband are not entitled to social security pensions since they have held informal sector jobs. Informal forms of employment are expanding even in high-growth developing countries. Accumulated assets over life, such as savings, housing, livestock and land as well as various family support mechanisms become particularly important in such cases (ILO, 2010b).

The gendered patterns of social security pensions also reveal itself in statistics. According to (ILO, 2010b), although average indicators of pension coverage shows discrepancies across regions (lower in Africa and higher in Europe), a significant gender gap exists everywhere with elderly women being covered to a much lesser extent than elderly men. The combination of labor market inequalities on the one hand, and pension design features on the other form the source of gender inequality in pensions (Arza, 2011). Labor market factors include women's lower labor force participation rates,

more frequent breaks in employment, higher prevalence of part-time and/or informal work, and lower earnings. Pension design features such as high minimum number of years of work contribution and use of asset accumulation in benefit calculation also discriminate against women (Razavi, 2011).

Privatization and individualized provision of pension have further exacerbated the existing gender-based exclusions and inequalities including those induced by the gendered structures of labor markets as discussed above. The fact that women's higher life expectancy is taken into account in most private pension systems depressed the benefits for women. Moreover, the fixed commission taken on wages for administrative costs affects low-income workers more adversely, and women are overrepresented in this group. Women also face difficulties with qualifying for a minimum pension because it is more difficult for them to meet the number of monthly contributions required for eligibility (Mesa-Lago, 2004).

Although public systems with defined benefits have similar gender discrepancies, they have certain features that mitigate some of these disadvantages of women. These include generous minimum pensions, use of a weighted formula that favors the lower-paid, the fact that life expectancy does not affect benefit levels, and credits (it was particularly strong in ex-Socialist countries) given for years spent caring for children (Razavi, 2007). Especially in Latin America, the post-2000 pension reforms addressed some of the gender biases that were introduced in earlier reforms. Some of these examples are summarized by Razavi (2011) drawing on (Arza, 2011): the creation or strengthening of a government-financed solidarity pillar to enhance the pensions of workers with some contributions (in both Bolivia and Chile); the adoption of gender-neutral mortality tables for the calculation of benefits in individual accounts (Bolivia); the elimination of fixed fees on individual accounts (Chile); and the pension credits per child paid to mothers (Chile and Bolivia). However, it is too early to evaluate their impact on women's access to pensions and the size of benefits.

Non-contributory transfer payments in the form of social pensions form another source of income security for the elderly (especially the poor) (Ezemenari, Chaudhury, and Owens, 2002). They play a particularly important role in sustaining women's old age security. They help women respond to gender-related risks such as costs of withdrawing from work in the absence of any work-related provision for retirement; widow's loss of assets to her husband's family or dependence on good will of her children and family members; heavy childcare responsibilities especially when HIV-AIDS lead to the loss of middle-age adults and many vulnerable children in the family (Thakur, Arnold, and Johnson, 2009). A good example is South African Old Age Pension (OAP) system, which is a non-contributory scheme financed through general tax revenues. Eligibility requirements include being at age 60 for women and 65 for men, and passing an income-based means test. Evaluations of the program show that it well targets race, reaches rural areas, and reaches women very effectively (because they live longer, draw the pension earlier, and are poorer) (Lund, 2006). The OAP is now well-known also because it allows poor old people an earned place in the household, and contributes to poverty alleviation by helping both pensioners and people in the households in which they live (Razavi, 2007). The Namibian non-contributory pension is another good example similar to OAP. It seems to improve the intra-household empowerment of some women especially in conservative rural parts of the county (ILO, 2010b).

Evidence shows that, in most low- and middle-income countries, contributory pensions tend to mainly benefit men while tax-financed (non-contributory) pensions tend to benefit women relatively more. Non-contributory pension schemes such as universal minimum guarantees (as part of building a social protection floor), therefore, play a key role in extending pension coverage to women. These policies need to be coupled with mechanisms to compensate the disadvantages faced by women in the

labor market as well as with redistribution mechanisms built into pension systems to further improve elderly women's old age social security. Pension splitting rules are also needed for marriage or partnership break-up. Besides, survivors' pensions need to be strengthened to help dependent women (ILO, 2010b).

4.3. Family and Care-related Programs

Care – whether paid or unpaid – is essential to human welfare. Unpaid care work forms the bedrock of social protection and provisioning. It refers to work such as housework, cooking, caring for children, old people, and those who are sick and frail, where the person doing the work – very often a woman – is not paid. How the society addresses the care issue has direct implications for achieving gender equality (Razavi, 2007). Policies supporting families and children in different ways include maternity/parental leaves, childcare benefits, cash transfers or tax exemptions among others. They can be universal flat-rate benefits, means-tested, or targeted to families that fall below a certain income level. In addition to those, accessible and quality care services play a critical role in expanding women's opportunities and their ability to engage in paid work (Razavi, 2011). One of the conundrums facing these programs is how to support families while not enforcing a uniform family model, which naturalizes motherhood as a lifetime vocation of women and exclude men from the sphere of care (Razavi, 2007).

Although care-related programs are more established in advanced countries, middle-income countries such as Argentina, Chile, Mexico, South Africa and Uruguay are also experimenting with such programs including early childhood education and care services. Especially childcare support plays a critical role in recognizing women's dual responsibility in production and reproduction as well as in expanding employment opportunities for working women from low-income households. It also makes an indirect contribution to promoting children's well-being and education, and reducing child labor. There are examples like Mobile Creche organization in India that meets the childcare needs of women workers in construction sector and Hogares Communities, a government initiated program in Guatemala (Thakur, Arnold, and Johnson, 2009). Childcare support helps address gender-related risks like leaving children alone at home or with unreliable care providers while being at work. It expands women's employment opportunities, increases women's participation in public life and improves girl children's access to education (Kabeer, 2008).

Social transfers have direct implications for children's care and health as well. Studies show that these programs can have direct positive impact on children's nutrition and health. Other programs targeting children include school feeding programs, after-school training, and school scholarships and stipends. School feeding programs promote investment in children's health, education and nutrition leading to better employability and higher productivity of the next generation of labor force. Secondary school scholarships and stipends help delay early marriage of daughters, change parental reluctance to girls' education and improve school retention for girls (Kabeer, 2008). School feeding programs in India not only improved children's attendance and nutrition but also created jobs in the local community for socially excluded groups and allowed mothers to participate more regularly in paid work. School stipends programs help promote keeping girls in school. Examples include secondary school stipend for girls in Bangladesh, higher value of cash transfers for girls' education in Mexico and additional take-home rations for girls that attend school in Pakistan (Thakur, Arnold, and Johnson, 2009).

4.4. Healthcare Programs

The ILO Conventions state that health-care benefit packages should target both preventive and curative need, and should be designed to ensure beneficiaries will not have to encounter economic

hardship (ILO Conventions No.102 and No.130, respectively). In the ILO framework, 'social health protection' should, therefore, guarantee both effective access to adequate health care services (not simply formal coverage) and affordability. The ILO (2008) estimates that about one third of the world population lacks any access to health care, and for an even greater share of the world population, the costs associated with health-related expenditures are either not affordable or at the origin of financial distress at the household level.

In designing health care programs, women's health should deserve specific attention as women tend to have a higher life expectancy than men, and biologically they experience pregnancy and childbirth that are subject to their own health risks and require health care. Differences between low- and high-income countries and inequalities within countries should also be taken into account, in addition to the effect of different gender roles and responsibilities (Annandale and Hunt, 2000).

Most of the world's women live in low- or middle-income countries (almost half of them in the South-East Asia and Western Pacific regions); only 15 percent of the total world's female population live in high-income countries. Social and economic factors, such as access to education, wealth, and geographical residence, have a critical impact on increasing the likelihood of using health care services. In developing countries, the adverse impact of low socio-economic status is reinforced by gender norms that lead to perceive girls and women as social inferior (Sen and Östlin, 2007).

Social, cultural, political and economic factors are thus critical elements that should be considered in designing gender-sensitive health programs. Ensuring universal coverage is essential for women as they face higher health costs than men due to their greater use of health care, and they are also more likely than men to be poor, unemployed, underemployed or work in the informal sector, which provides no health benefits. Extending health coverage should ensure that benefit packages include a greater range of services for girls and women of all ages. Some countries, such as Thailand, have introduced a comprehensive health coverage, which also includes sexual and reproductive health interventions. In some countries, governments (like in Costa Rica and Korea) have taken steps to include in the coverage of health insurance programs those who are informally employed or self-employed, which contributes to address gender differences in the labor market (Kwon and Tchoe, 2005; Mesa-Lago 2008).

The financial aspect of health care should also be addressed. Recently, health care reform – as promoted in Sub-Saharan Africa in particular – has moved in the direction of liberalization and privatization, which has led to high levels of out-of-pocket health spending (Mackintosh and Koivusalo, 2005). From a gender and income distribution perspective, charging direct payments (in the form of user fees, expenditure for medicines, tests and treatments or in the form of deductibles) constitute the least equitable mechanism to provide access to health care. In countries such as Nigeria, Zimbabwe and Tanzania, there is clear evidence that fee-based care provision has disproportionately affected women, including reduced hospital admission for pregnant women and increased maternal deaths (Standing, 2002). At the same time, the increased costs of health care often mean that the household has to take greater care of sick people, which becomes primarily women's responsibility.

The introduction of exemptions or subsidies can be a useful intervention to incentivize the use of medical facilities (as seen in the case of Burundi or Senegal); in some cases, however, poor people showed reluctant to accept this type of aid out of fear to be stigmatized or to be treated differently by health workers (as seen in Cambodia or in Kenya). As shown in the case of Ghana, the removal of user fees for maternal health, especially for deliveries, can stimulate demand. Although funding remains a challenge and may require donors' intervention, evidence shows a positive impact on institutional deliveries. It is, therefore, important to find alternatives to charging direct payments.

Two alternatives to direct payments consist in the adoption of pre-payments (resulting from the combination of taxes and insurance contribution) and financial pooling (referring to the consolidation of existing funds into larger pools), based on the notion of risk sharing and mutual health insurance across the population. Low participation rates due to inability to pay and lack of financial sustainability, however, often constrain the success of the latter option.

Health insurance programs are often tied to formal employment, as shown in the experience of Latin American countries. Such practice tends to lead to limited coverage due to the large share of the informal economy, affecting particularly women given their tenuous connection to the labor market. The same outcome has been observed in the health reform that has been undertaken in China. A more egalitarian system could be achieved if the State could intervene by providing subsidies to help those with lower contributions and those outside the workforce (Razavi, 2007; Wang, 2006). Important benefits to women's health also derive from social policies that are not specifically gender-aware, such as investments in communications, rural infrastructure and roads, or the upgrading of slums. It is also important to be aware that threats to women's health remain in place even in high-income countries with strong public health programs, including high incidence of sexually transmitted infections, substance, and mental health problems.

5. GENDER IMPACTS OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS ON SOCIAL POLICIES

Historically, men and women have been affected by crises differently, depending on their socio-economic status, source of livelihood and geographical position. The biggest challenge - as shown in the context of the Asian financial crisis in the late 1990s - is prolonged unemployment due to insufficient aggregate demand, which in turn increases insecurity, vulnerability and social distress (Antonopoulos, 2009; Beneria and Feldman, 1992; Rubery, 2010; Sabarwal, Sinha, and Buvinic, 2010; Seguino, 2009). In these circumstances, historical experience shows that when formal workers lose their job or experience a pay cut, women may be pushed into the labor force to make up for the shortfall. Women in low-income households, in particular, will not be able to correspondingly reduce their share of unpaid work, but they may have to increase their care responsibility to compensate for the goods and services that used to be purchased and are no longer affordable. This translates into an intensified burden for women and a longer work day (Razavi, 2011).

In the context of the recent global crisis, the slowdown has been more severe in industrialized nations, but has also affected middle and low income countries through reduction in the demand for manufactured and commodity exports (in turn leading to balance of payment difficulties), decline in tourism expenditure, and a contraction of foreign direct investment and remittances. In developed economies, the employment impact of the crisis varies across countries depending on the magnitude of job losses in female versus male dominated sectors. The on-going government budget cuts, however, disproportionately affect women, since jobs in education, health, and social services tend to predominantly be female dominated.

In developing countries, the crisis hit the hardest female employment in Latin America, Asia and the Caribbean, as in these countries the industries affected by the crisis are labor-intensive and female-dominated. In Latin America and Asia, women are concentrated in export manufacturing industries; in the Caribbean, women are concentrated in the tourism industry. In these regions, the job losses for women are greater than for men. In regions such as Sub-Saharan Africa, women are mainly involved in subsistence agriculture with some complementary work in rural activities or in the

informal sector. In these regions, the effects of the crisis will not be experienced through job losses but through other channels involving cuts in social spending, foreign aid and remittances decline.²¹⁷

Unemployment data, however, underestimate the impact of the crisis on the labor market. When jobs are scarce, as confirmed by the experience of the Asian crisis, gender norms dictate that men are more entitled than women to the available jobs. In developed countries, therefore, women tend to become underemployed or to drop the labor force. In developing countries, in turn, a greater number of women have been absorbed by the informal or unpaid sector. Over half of all women in the world occupy “vulnerable jobs,” which refers to self-employment in the informal sector or responsibility with unpaid family activities. The crisis has been exacerbating this trend, and in countries without social protection the livelihood of these women – particularly in the case of female-headed households – is at risk (ILO, 2009; Seguino 2009).

The current global crisis has thus been reversing the gains achieved in the last decade in terms of poverty reduction and gender equality. It has also severely impacted the care economy, which is usually a neglected arena in economic analysis. With the persistence of the crisis, women need to spend more time on social provisioning carried out within the household, as marketed goods and services are replaced with unpaid care activities (Razavi 2009).

Despite the growing consensus towards the evidence that free markets can be not self-regulating (at least not in the short- and medium-run) and can lead to persistent social and economic instability, it is still unclear what systems of social protection will emerge from the current crisis. The austerity policy trend that is enforced in advanced economies, the fiscal constraints of many developing countries (due to both fiscal and current account deficits), and the unchanged position of the World Bank and International Monetary Fund (which changed their economic stand only in their discourse) indicate that in the future the space for social protection is likely to shrink. The ongoing reduction in social security and welfare is expected to have a particularly severe impact on women, especially single mothers and pregnant women (Dutting, 2009; Women’s Budget Group, 2011). In the current economic conjuncture, it is essential to adopt policy measures boosting economic expansion while at the same time promoting gender equality, capabilities expansion and children’s well-being. In this direction, the policy agenda suggested by feminist economists focuses on the need for fiscal space in both advanced economies and developing countries, the latter requiring income transfers from rich nations (Buvinic 2009; Seguino 2009).

As Antonopoulos (2007) emphasizes, gender-aware fiscal stimulus should focus on direct job creation, while also ensuring that the design of public works is gender equitable. This means that governments should not only invest in traditional physical infrastructures that tend to predominantly employ men, but also in social infrastructures such as education, health, childcare and other social services. The provision of employment-guaranteed schemes by the government would also contribute to reduce women’s unpaid work burden. In the context of previous crises, governments have often intervened to guarantee employment by investing in job creating projects. Following the 2001 crisis, Argentina “Jefes y Jefas de Hogar” program provided jobs mostly to women in community upgrading projects. Even before the onset of the crisis, a few countries (Chile, Bangladesh, Ethiopia, South Africa, and India) have adopted similar job schemes, which had a strong impact on employment,

²¹⁷ Studies on African responses to crises both in the 1980s and in the context of the current downturn show that when remittances decline it is primarily girls’ education to suffer, while boys’ education tends to remain unaffected (Björkman, 2006). In addition, Africa’s public health is experiencing a severe budget contraction given that its financing heavily depends on foreign aid.

income, and poverty reduction (Antonopoulos, 2007). In the context of the current global crisis, it would be desirable to adopt similar programs in both industrialized and emerging countries.

In the poorest countries, the immediate priorities require more specific government intervention. In LDCs, especially in Sub-Saharan Africa, the most compelling need is to increase farmers' productivity (especially women farmers), which requires targeted public expenditure and assistance. There is also urgency for the investment in rural physical and social infrastructures whose construction could employ both men and women, and would directly benefit women's well-being. Desirable projects should aim to improve access to fresh water and better sanitation, small bridges, feeder roads, upgraded traditional irrigation system, ecological latrines, as well as services for children and home-based care for the sick, especially for households with members affected by HIV/AIDS (Antonopoulos, 2009; Seguino, 2009).

6. CONCLUSION

Scholarship on gender and social protection has expanded significantly in the recent decades; in recognition of the fact that social policies have clear gender consequences and that the State is a bearer of gender norms and values. Since the mid-1990s, a growing literature has documented the failure of neoliberal economic policies in reducing poverty and promoting wellbeing in various country cases. As highlighted by Elson and Çağatay (2000), the "deflationary bias" resulting from increased mobility of capital weakened the capacity of the State to adopt social policies in order to promote gender equality and well-being of people. Moreover, privatization of social services and infrastructures, including water, social services, and education, referred as the "commodification bias" negatively affected women's labor time and care responsibilities.

In the past decade, the emergence of the so-called post-Washington Consensus shifted the emphasis from growth to poverty reduction. Market orientation, however, continued to be the focus, and fiscal restraint continued to be a major macroeconomic goal. Within this context, the social provisioning role of the State shifted away from universalism towards targeting in both developed and developing countries. This new approach based on 'welfare pluralism' combines selectivity in social policy with multi-tierism in modes of provision, and simply conceives social protection as "safety nets" for the poorest.

In order for the right to social security to be fully realized, social protection needs to be conceived in broader terms than simply in terms of "safety nets." Social protection interventions should be thought as strategies to overcome social vulnerabilities through the provision of social services, and as policy measures to address power imbalances both in the society and within the household. Only through this broader understanding, social protection can become a powerful tool to empower the poor and transform the conditions that led to their state of poverty and vulnerability.

In this framework, gender-aware social protection policies should identify gender-specific risks and vulnerabilities and design the social protection policies based on this analysis for each country-specific context. This means that women's job segregation and women's primary responsibility in the area of care should become a central piece of analysis in order to tackle the reasons why women have greater need for assistance. While in some cases social protection programs have paid adequate attention to the importance of supporting women's care work, in general they have hardly challenged unequal divisions of labor and power imbalances between men and women. In this respect, we need to expand our knowledge about the relationship between specific macroeconomic

policies and gender equality, which also encompass addressing the persistent neglect of economics for the reproductive sphere of the economy.

REFERENCES

- Abramovitz, M. (1989). *Regulating the lives of women: social welfare policy from colonial times to the present*. Boston: South End Press.
- Annandale, E., and Hunt, K. (Ed.). (2000). *Gender inequalities in health: research at the crossroad*. Philadelphia, PA: Open University Press.
- Antonopoulos, R. (2007). The right to a job, the right types of projects: employment-guarantee policies from a gender perspective (Working Paper No. 516). Retrieved from The Levy Economics Institute of Bard College. Website: <http://www.levyinstitute.org/publications/?docid=957>
- Antonopoulos, R. (2009). The current economic and financial crisis: a gender perspective (Working Paper No. 562). Retrieved from The Levy Economics Institute of Bard College. Website: http://www.levyinstitute.org/pubs/wp_562.pdf
- Antonopolous, R. and Kim, K. (2011). Social protection: opportunities for promoting a gender equality agenda. *Fe Dergi* 3(2), 68-84.
- Anttonen, A. (2005). Empowering Social Policy: The Role of the Social Care Services in Modern Welfare States. In Kangas, O. and Palme, J. (Eds.), *Social Policy and Economic Development in the Nordic Countries*, (pp. 88–117). Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan for UNRISD.
- Arza, C. (2011). *Pension Reform and Gender Equality in Latin America*. Mimeo, Geneva: UNRISD.
- Baird, S., McIntosh, C. and Özler, B. (2009). *Designing cost-effective cash transfer programs to boost schooling in Sub-Saharan Africa*. World Bank, (Policy Research Working Paper No. 5090), Washington DC.
- Barrientos, A. and Lloyd-Sherlock P. (2002). Non-Contributory Pensions and Social Protection, *Issues in Social Protection Series*, Social Protection Sector, International Labour Organisation (ILO), Geneva.
- Benería, L., and Feldman, S. (Eds.). (1992). *Unequal burden: economic crises, persistent poverty, and women's work*. Boulder, CO: Westview Press.
- Bergman, H. and Hobson, B. (2002). Compulsory Fatherhood: The Coding of Fatherhood in Sweden. In Hobson B. (Ed.), *Making Men into Fathers: Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*, (pp. 92–124.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Berik, G., and van Der Meulen Rodgers, Y. (Eds.). (2009). Engendering development strategies and macroeconomic policies – what's sound and sensible?, *Social Justice and Gender Equality – Rethinking Development Strategies and Macroeconomic Policies*. New York, NY: Routledge.
- Björkman, M. (2006). Income shocks and gender gaps in education: evidence from Uganda (Series Paper No. 744) Institute for International Economic Studies, University of Stockholm. Website: <http://ideas.repec.org/p/hhs/iessp/0744.html>
- Boserup, E. (1970). *Woman's role in economic development*. New York: St. Martin's Press.

- Bradshaw, S. and Quiros, A. (2008). Women Beneficiaries or Women Bearing the Cost? A Gendered Analysis of the Red de Proteccion Social in Nicaragua. *Development and Change*. 29(5): 823-844.
- Buvinic, M. (2009). "The global financial crisis: assessing vulnerability for women and children, identifying policy responses." Advancement of Women Interactive Expert Panel on Gender Perspectives of the Financial Crisis, March 5. Retrieved December 28, 2011 from http://www.un.org/womenwatch/daw/csw/csw53/panels/financial_crisis/Buvinic.formatted.pdf
- Çağatay, N., Elson D., and Grown, C. (1995). Introduction. *World Development*, 23(11), 1827-1836.
- Chant, S. (Ed.). (2010). *The international handbook of gender and policy: concepts, research and policy*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Chen, M., Vanek, J., Charmes, J., Guerrero, M., Carré, F., Herranz, J., Budlender, D., Buwembo, P., Shabala, N., Negrete, R., Pedrero, M., and Unni, J. (2002). *Women and men in the informal economy: a statistical picture*. Geneva: International Labor Organization, Retrieved from: <http://wiego.org/informal-economy/women-and-men-informal-economy-statistical-picture-ilo-2002>
- Dale, J. and Foster, P. (1986). *Feminists and state welfare*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Department for International Development (DFID). (2011). *Cash Transfers Evidence Paper*, Policy Division, London: DFID.
- Deverux S., and Sabates-Wheeler, R. (2004). *Transformative social protection*. Brighton, UK: Institute of Development Studies.
- Devereux S., Marshall, J., MacAskill, J., and Pelham, L. (2005), "Making Cash Count: Lessons from cash transfer schemes in east and southern Africa for supporting the most vulnerable children and households", Save the Children UK, London, Help Age International, and IDS, University of Sussex, Brighton.
- Deveraux S., McGregor, J.A., and Sabates-Wheeler, R. (2011). Introduction: social protection for social justice. *IDS Bulletin*, 42(6), 1-9.
- Duflo, E. (2000). *Grandmothers and granddaughters: old age pensions and intra-household allocation in South Africa*. (National Bureau of Economic Research). Cambridge, MA.
- Dütting, G. (2009). Feminists in europe responding to the financial crisis. *Development*, 52(3), 338-344.
- Elson, D., and Çağatay, N. (2000). The social content of macroeconomic policies. *World Development*, 28(7), 1347-1365.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, G. (1999) *Social Foundations of Post Industrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Ezemenari, K., Chaudhury, N., and Owens, J. (2002). *Gender and risk in the design of social protection interventions*. World Bank Institute.
- Gentilini, U., and Omamo, S. W. (2009). *Unveiling social safety nets* (Occasional Paper No. 20). World Food Programme. Retrieved from http://www.unscn.org/layout/modules/resources/files/Unveiling_Social_Safety_Nets.pdf

- Giullari, S. and Lewis, J. (2005). *The Adult Worker Model Family, Gender Equality and Care: The Search for New Policy Principles, and the Possibilities and Problems of a Capabilities Approach*. (SPD Paper No.19). Geneva: UNRISD.
- Hassim, S., and Razavi, S. (2006). Gender and Social Policy in a Global Context: Uncovering the Gendered Structure of 'the Social'. In S. Razavi, and S. Hassim (Eds.), *Gender and Social Policy in a Global Context*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hobson, B. (2006). The Evolution of the Woman-friendly State: Opportunities and Constraints in the Swedish Welfare State. In Razavi, S. and Hassim, S. (Eds.), *Gender and Social Policy in a Global Context: Uncovering the Gendered Structure of 'the Social'*, (pp. 151–72.) Basingstoke: Palgrave/UNRISD.
- Holzmann, R., and Jørgensen, S. (1999). *Social risk management: a new conceptual framework for social protection and beyond* (Social Protection Discussion Paper 6). Washington, D.C.: World Bank.
- Huber, E. and Stephens, J.D. (2000). Partisan Governance, Women's Employment, and the Social Democratic Service State, *American Sociological Review* 65(3): 323–42.
- Hulme, D., Moore, K. and Shepherd, A., (2001). *Chronic poverty: meanings and analytical frameworks* (CPRC Working Paper 2) University of Manchester, Manchester: IDPM.
- International Labor Organization. (2002). *Women and men in the informal economy*. Geneva: ILO
- International Labour Organization. (2007). *Conclusions concerning the promotion of sustainable enterprises*, Paper presented at the International Labour Conference, 96th Session. Geneva: ILO.
- International Labour Organization. (2008). *Social health protection: an ILO strategy towards universal access to health care?* (Discussion Paper No. 19) Social Security Policy Briefings: ILO.
- International Labour Organization. (2009). *Global Employment Trends for Women Report*. Geneva: ILO.
- International Labour Organization. (2010a). *Extending social security to all – a guide through challenges and options*. Geneva: ILO.
- International Labour Organization. (2010b). *World social security report 2010/2011 – providing coverage in times of crisis and beyond*. Geneva: ILO.
- Kabeer, N. (2008). *Mainstreaming gender in social protection for the informal economy*. The Commonwealth Secretariat.
- Kimsey, M. (2010). *Gender in Designing and Implementing Social Transfer Programmes*, In Samson, M., van Niekerk, I., and Mac Quene, K. (Eds.), (2nd ed.) South Africa: Economic Policy Research Institute
- Kwon, H-J., and Tchoue, B. (2005). *The political economy of national health insurance in Korea*. In M. Mackintosh and M. Koivusalo (Eds.). *Commercialization of Health Care, Global and Local Dynamics and Policy Responses*. Basingstoke: Palgrave/UNSRID.
- Lewis, J. (1992). Gender and the Development of Welfare State Regimes. *Journal of European Social Policy*,. 2(3): 159-73.
- Lewis, J. (2001). The Decline of the Male Breadwinner Model: The Implications for Work and Care, *Social Politics* 8(2): 152–70.

- Lister, R. (2000). Gender and the analysis of social policy. In G. Lewis, S. Gewirtz and J. Clarke (Ed.), *Rethinking Social Policy*, London: SAGE Publications.
- Lloyd-Sherlock, P. and Barrientos, A. (2009). Editorial Introduction: The International Significance of Latin American Social Policy *Social Policy and Administration*. 43(4): 325–327.
- Lomeli, A. (2008). Conditional Cash Transfers as Social Policy in Latin America, *Annual Review of Sociology*. 34: 475–99
- Lund, F. (2006). Gender and Social Security in South Africa. In V. Padayachee (Ed.), *The Development Decade? Economic and Social Change in South Africa 1994–2004* (pp. 160– 79.) Cape Town: Human Sciences Research Council.
- Mackintosh, M., and Koivusalo, M, (2005). *Health systems and commercialization: in search of good sense*. In Mackintosh, M. and Koivusalo, M. (Eds.). *Commercialization of Health Care. Global and Local Dynamics and Policy Responses*. Basingstoke: Palgrave/UNSRID.
- Mesa-Lago, C. (2008). *Social insurance (pensions and health), labour markets and coverage in Latin America* (SPD Programme Paper No. 3). Geneva: UNSRID.
- Mkandawire, T. (2001). *Social policy in a development context*. (Social Policy and Development Programme Paper No. 7). Geneva: United Nations Research Institute for Social Development.
- Mkandawire, T. (2005a). Social Policy in a Development Context: Introduction. In Mkandawire, T. (Ed.), *Social Policy in a Development Context*. New York: Palgrave Macmillan and UNRISD.
- Mkandawire, T. (2005b). Targeting and Universalism in Poverty Reduction. (UNRISD Social Policy and Development Programme Paper No. 23).
- Molyneux, M. (2007). *Change and continuity in social protection in Latin America. Mothers at the service of the state?* (Working Paper No. 1), United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD). Geneva: Gender Development Programme.
- Molyneux, M. (2008). *Conditional Cash Transfers: A 'Pathway to Women's Empowerment'?*, *Pathways to Women's Empowerment* (Working Paper 5), Institute of Development Studies, Brighton.
- Molyneux M., and Thompson, M. (2011). Cash transfers, gender equity and women's empowerment in Peru, Ecuador and Bolivia. *Gender and Development*, 19(2): 195-210.
- Organization for Economic Co-operation and Development. (2009). *Promoting pro-poor growth: social protection*. Paris: OECD.
- Orloff, A. S. (2002). Women's Employment and Welfare Regimes: Globalization, Export-Oriented and Social Policy in Europe and North America. (SPD Paper No. 12). Geneva: UNRISD.
- Orloff, A.S. (1993). Gender and the social rights to citizenship: analysis of gender relations and welfare states. *American Sociological Review* 58(3): 303-328.
- Razavi, S. (2003). *Women's changing roles in the context of economic reform and globalization*. Background paper prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2003/4 Gender and Education for All: The Leap to Equality. UNESCO. Retrieved January 3, 2012 from <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001469/146913e.pdf>
- Razavi, S. (2007). The Return of Social Policy and the Persistent Neglect of Unpaid Care. *Development and Change*, 38(3): 377-400.
- Razavi, S. (2009). From economic crisis to the 'other crisis'. *Development*, 52 (3): 323-328.

- Razavi, S. (2011). *Engendering social security and protection – challenges for making social security and protection gender equitable*. Friedrich Ebert Stiftung, International Policy Analysis.
- Razavi, S. (2011). Rethinking care in a development context: an introduction. *Development and Change* 42(4): 873-903.
- Razavi, S. (2011). *World development report 2012: gender equality and development – an opportunity both welcome and missed (an extended commentary)*. UNRISD. Retrieved January 5, 2012 from http://www.networkideas.org/featart/oct2011/Shahra_Razavi.pdf
- Rubery, J. (Ed.). (2010). *Women and Recession*. London: Routledge.
- Sabarwal, S., Sinha, N., and Buvinic, M. (2010). *How do women weather economic shocks? A review of the evidence*. (Policy Research Working Paper No. 5496). The World Bank. Poverty Reduction and Economic Management Network. Gender and Development Unit. Retrieved from http://www.wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2010/12/07/000158349_20101207080622/Rendered/PDF/WPS5496.pdf
- Sainsbury, D. (1999). Introduction. In D. Sainsbury (Ed.), *Gender and Welfare State Regimes*. New York: Oxford University Press.
- Samson, M. (2010). Social cash transfers and pro-poor growth. (pp. 43-49.) in *Promoting Pro-Poor Growth: Social Protection*, The DAC Network on Poverty Reduction (POVNET), Paris: OECD.
- Samson, M., Lee, U., Ndlebe, A., MacQuene, K., van Niekerk, I., Ghandhi, V., Harigaya, T. and C. Abrahams. (2004). *The Social and Economic Impact of South Africa's Social Security System*. EPRI Research paper 37. Cape Town: EPRI
- Seguino, S. (2009). *The global economic crisis, its gender implications, and policy responses*. Paper presented at Gender Perspectives on the Financial Crisis Panel at the Fifty-Third Session of the Commission on the Status of Women. Retrieved December 28, 2011 from http://www.uvm.edu/~sseguino/pdf/global_crisis.pdf
- Seguino, S. (2010). The road to gender equality – global trends and the way forward. *Social Justice and Gender Equality – Rethinking Development Strategies and Macroeconomic Policies*. New York: Routledge.
- Sen G., and Östlin P. (2007). *Unequal, unfair, ineffective and inefficient. gender inequity in health: why it exists and how we can change it*. Women and Gender Equity Knowledge Network of the WHO Commission on Social Determinants of Health. Retrieved April 14, 2009 from http://www.who.int/social_determinants/resources/csdh_media/wgekn_final_report_07.pdf
- Sparr, P. (1994). *Mortgaging women's lives: feminist critiques of structural adjustments*. London: ZED Press.
- Standing, G. (2002). *Frameworks for understanding health sector reform*. In G. Sen, A. George and P. Ostlin (Eds.). *Engendering International Health Care: The Challenge of Equity*, pp. 347-71. Cambridge, MA: MIT Press.
- Standing, G. (1989). Global feminization through flexible labor. *World Development*, 17(7), 1077-1095.
- Standing, G. (1999). Global feminization through flexible labor: A theme revisited. *World Development*, 27(3), 583-602.

Ungerson, C. (Ed.). (1985). *Women and social policy*. Basingstoke: Macmillan.

United Nations Institute for Social Development. (2005). *Gender Equality: Striving for Justice in an Unequal World*. Geneva: UNRISD

United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD). (2010). *Combating Poverty and Inequality*. Geneva: UNRISD.

Vivian, J. (1995). How Safe are "Social Safety Nets" Adjustment and Social sector restructuring in Developing Countries. In J. Vivian (Ed.), *Adjustment and Social Sector Restructuring* (pp. 1-25.) London: Frank Cass/UNRISD.

Women's Budget Group. (2011). *The Impact of Women of the Budget 2011*. Retrieved January 2, 2012 from http://www.wbg.org.uk/index_7_282363355.pdf

World Bank. (2000). *World Development Report 2000/2001*, Washington, D.C.: World Bank.

16. OTURUM

GENDER AND LITERATURE

THE MARGINALIZATION OF BLACK WOMEN IN BELL HOOKS

Luma IBRAHIM AL-BARZENJI*

ABSTRACT

-The purpose of the study: The paper aims to focus on the marginalization of black women in the United States and overall the world countries

-The scope of the study: The study centers on bell hooks's analysis of women's marginalization and its effect on their identity as "other".

-Original contribution to the field: The subject has been tackled by many writers, feminists, and critics who centered on black feminism, such as bell hooks's studies.

-Methods and main findings: The paper relied on the theoretical analysis of some feminists' writing contributions in feminism field.

-Findings:

1. 1-marginalization of women had been resulted out of slavery period of blacks until the late of the twentieth century.
2. 2- silence fostered victimization of black women and imprisoned voices to speak out.
3. 3- lesbianism came out as a response to male sexual dominance and financial dependence.

-Evaluations and suggestions: The study suggests the followings:

- 1- cooperating to help other women in the third world countries, especially African women.
- 2- suggesting international conferences that shed lights on women's rights, domesticity, and self-promotion.
- 3- making use of other feminist writer productions to promote the case of woman and her rights and duties inside universities as a part of curriculum.

Key words: Marginalization of black women, Silence

*Assistant Professor, Department of English Language, College of Basic Education Dayala University – Iraq -
e-mail : luma702002@yahoo.com

The social structure of African-American community was considered one of the most critical genres to be tackled by critics and writers who highlighted black women's marginalization and ignorance issues during the phase of slavery till the end of the twentieth century.

Black women, in particular, experienced marginalized position and lived otherness in the realm of male patriarchal power. They were classified by the racial consideration and gender discrimination into a marginalized group devoted to domestic duty and financial dependency. They were placed in a harmful position not only by whites, but also by their same community.

Among professors and critics who tackled and wrote about black women's otherness and their subordination is bell hooks, Cheryl Wall, Barbara Smith, Barbara Christian, and many other writers such as Nella Larsen, Zora Neale Hurston, Alice Walker, Toni Morrison, and other writers who found in this genre an opportunity to oppose all sorts of oppression imposed on black women in particular, not only in the United States, but overall the world countries. For example, Cheryl Wall (1946_), who asserted that race, gender, and class positioned black women in weakness and submissiveness. They doomed them to live as "other" and "second", always after him. Wall believed that these women were exploited sexually and emotionally, and they were convinced by racial and gender oppression that they are dehumanized because of their blackness and womanhood.

Gloria Jean Watkins (1952-), better known by her pen name bell hooks, an American feminist and critic, summarized that oppression imposed on black women reached its peak in the South where blacks lived aggressive attitudes through white-on-black and black-on-black oppression. On the other hand, hooks championed the South as a rich environment of black women's struggle against gender and racial oppression. She agreed with some other writers such as Alice Walker, Toni Morrison, and Gloria Naylor that South was a basic component of black cultural art forms, as it consisted of low and working-classes of black oppressed women who made of their struggle stories that enriched the black folk and its creativity of storytelling (Marshall, 2004, 72). So, black women writers created sample characters to portray protested women who opposed exploitation and dehumanization and successfully achieved self-recovery and self-esteem. For example, Celie, in Alice Walker's *The Color Purple* (1982), managed to release her silence after thirty years of oppression and sexual exploitation from her stepfather who raped her repeatedly, and from her husband who dehumanized her and considered her as the "other", victimized by her ugly blackness to be a submissive creature. In a rebellious moment, Celie celebrated her wholeness when she realized that her blackness was not everything and her identity must be triumphed and freed from the prison of the male dominance.

In many occasions, hooks focused on the black women's issues beyond the American society when women of color lacked equal opportunities in education, equal labor wages, health care, and political existence. She argued that discrimination existed even within the one community, the black, in which people whose skin color approximates whites, were the ones to benefit educationally and socially (Ibid). hooks, moved to center her attack on the main stream of feminism, when black women's issues were neglected and marginalized by the white women during the first and second waves of feminism. In *Ain't I a Woman?: Black Women and Feminism* (1981), and *Feminist Theory: from Margin to Center* (1984), hooks asserted that white feminists concentrated on white women's rights and equality with men with indifferent interest to the black women's rights. Accordingly, hooks believed that black women need an equalization between them and whites in an antiracial attitude, and another equalization within their black community to oppose gender discrimination. Thus, hooks helped to move intellectuals' concerns from placing black women at bottom in a marginal position to the center, searching ways that alter the world perception about the oppressive notions such as "other", "second", "inferior", and "object". She insisted that importance should be shifted to set theories and practices that articulate the bases of black feminism.

In relation to Alice Walker's "womanism", hooks insisted her commitment to feminism, emphasizing that feminism should be related to black demands such as survival and struggle. A part of equality, hooks found in the term "feminism", a true engagement of the black oppressive women to the main stream of feminist demands. hooks, as a thinker, is distinctive in her intersecting commitments to feminist and antiracist struggles

(Edelstein, 1998, 87). She stated that theories in black feminism are important to resurrect the black identity and free will.

The black feminist Patricia Hill Collins, as well as bell hooks, emphasized that oppression imposed on black women has regulated gender factor and concentrated mainly on racial segregation. She highlighted the contradictions of black-on-black oppression when black women are beaten down, sexually abused, and wounded mentally, physically, and spiritually. Collins and hooks agreed that black women were born powerless and weak in a time when slavery doomed blacks to submissiveness and inferiority first to whites, and second to powerful and middle-class blacks. In their argument, most black writers and critics noticed that women of color suffered of gender inequality in which masculinity imposed its superiority by the force of financial supplier and built-body controller.

Earlier before hooks and Collins, Anna Julia Cooper (1858-1964), a black feminist educator, centered her attention on the multiple oppressions of race, class, and sex happened to black women as accumulated experiences more painful than those experiences lived by black men. She asserted that various sorts of oppression created muted women, voiceless to encounter harms, and powerless to release outcries. In her 1892, *A Voice from the South: by a Woman from the South*, as one of the first works that articulated the black feminism and women's rights, Cooper pointed out to the lack of voice power of the southern women who were imprisoned by their muteness and male dominance. She emphasized on gaining self-determination through involving in education and decision-making process. Cooper's central point, along with hooks, was directed to criticize the inequality between black men and women. Although the difference of approximately 85 years between Cooper and hooks, yet both tackled marginalization of the black women in the United States, viewing it in a combination with racist, sexist, and economic oppressions (Borland, 2008, 5).

Bell hooks viewed oppression as the absence of choices when black powerless women experienced oppressive lives because they are female and black. These absent choices and stolen rights increased women's otherness and fostered oppressive institutions to dehumanize women and belittle them as creatures live to please and enjoy men sexually, and to serve domestically. Exploitation imposed on black women prevented them to reach self-promotion and self-definition. It empowered male aggressiveness to consume woman bodily as a property that owned to be a man-dependent identity. Thus, some other black critics and writers such as Audre Lorde (1934-1992), chose lesbianism to identify her blackness. She connected between her lesbian identity and her belonging to the black community, emphasizing that she is raceless, but a member of the strong dominant group lives in what she called "the house of difference" (Ginzberg, 1994, 89). On the other hand, she made of lesbianism as a response to man's exploitation to women sexually and financially. Lorde emphasized that lesbian relations among women are their use of the body language against men when the latter abused women.

Again with hooks, silence crept to black women's life as a result of boundaries of race and gender. To hooks, silence must be broken if women truly plan ways to end racism and achieve equality (hooks, 2009, 185). She believed that speaking out words and inner thoughts would end up women's victimization when breathlessness of feeling transfers into audible voices. In more painful state, silence created the invisibility of women and the threatening situations of oppression, victimization, and dehumanization (Ibid, 163). In her book *Talking Back: Thinking Feminist, Thinking Black* (1989), hooks emphasized that ending silence would link women overall the world for they speak in one liberated voice and in one unified aim:

When we end our silence, when we speak in a liberated voice, our words connect us with anyone, anywhere who lives in silence...We are both speaking of our volition...to end domination, and called to speak, "invited" to share our words (hooks, 1989, 18).

hooks insisted that the act of talking is the responsibility of all women to end exploitation. She went on:

What we speak about is more important. It is our responsibility collectively and individually to distinguish between mere speaking that is about self-aggrandizement, exploitation of the exotic "other", and that coming to voice which is a gesture of resistance, an affirmation of struggle (Ibid).

hooks bitterly confirmed that women who were used to be silent and exploited took a side of loneliness and isolation because she used to have been probably beaten by her man and consequently so hard for her to

regain a trust to share activities normally in the community. Moreover, she pointed out those women who suffered in the past and recovered recently, found difficulties to keep their selves out of troubles and struggles in which psychologically those beaten women in the near past might respond fearfully toward others. Sexually, women who were subjects to the sexual abuse and rape suffered problematic sexual relationships when they remembered the physical pains resulted out of sexual relations with those who hurt them before. To these women, sexual relations represented an ordeal and a broken trust when a woman could not trust her partner or any other one who shows intimacy. To an exploited woman, sexuality is no more than another sort of body violence, in which healthy recovery may need a long time or it sometimes does not work. Thus, some women who are victimized by male violence tend to speak out through an outcry to transform their silence into audible voices even if this transformation may cost high prices. For example, women who found ways to speak out such as lesbianism were viewed by some communities as fallen women, or odd women in the patriarchal society. To hooks, those kinds of women were wounded but tried to recover their wounds by searching ways that heal and remove parts of wounds to reach self-recovery. In the act of self-recovery, the liberated voices and recovered identities have to choose voices to share with and hear that alter the devaluation of the oppressed group into a powerful and participated group in life mainstream. As an oppressed group, hooks asserted that even during the contemporary years, women still suffered and still in need to the radical intellectuals who have the ability to confront and oppose. Radically, they insisted that it is important to know who they are speaking to, who should hear them, and who should be motivated.

In relation to hooks's oppositional attitude to silence and oppression, there were other writers who attacked silence that forcefully suppressed women's voice and kept them undared to speak. An Egyptian writer and feminist Nawal el Sa'adawi (1931-), opposed silence in her *Memoirs from the Women's Prison* (1984). She dedicated her book "To all who have hated oppression to the point of death, who have loved freedom to the point of imprisonment, and have rejected falsehood to the point of revolution" (Ibid, 13).

In responding to oppression and exploitation of men, women of color, in particular, realized that they have to find ways to communicate with each other in one bond crossing cultural boundaries. They took the responsibility to involve their efforts in one unity, establishing sisterhood that aimed to create anti-racist women. To hooks, sisterhood needs to criticize and repudiate class exploitation (hooks, 2000, 60). Moreover, the idea of sisterhood was built on the common thought of oppression when gender, class, and race gathered to exploit women and dehumanize them. It came as a response to differences and diversities among women, and it was their outlet to gather words and actions. It emphasized the power in unity and the weakness in separation, forming this effort in a motto which helped women to bond and to share strength and courage and making of this bond as the essence of sisterhood.

Sisterhood believed that sisters help and support each other unconditionally. It hoped to minimize victimization and exploitation happened to women, especially black women, and to recover those who were oppressed in yesteryears. Jo Freeman (1945-), an American writer and feminist, explained in *The Politics of Women's Liberation* (1975) that gathering women in groups helps them to share one world:

Women came together in small groups to share personal experiences, problems, and feelings. From this public sharing comes the realization that what was thought to be individual is in fact common: that what was thought to be a personal problem has a social cause and a political solution (qtd, Ibid, 49)

Thus, bonding as victims, black women spoke out their suppressed voices and challenged the separation of women's attitudes through involving in sisterhood responsibility. This spiritual bond helped women to respect their differences culturally, socially, and religiously. It enriched women of other diverse backgrounds and their cultural interests. It changed the world perception of women's valuelessness and otherness as it changed man's impression of woman's subordination to his authority. bell hooks asserted at another place, that sisterhood could not be powerful as long as women were competitively at war with one another (hooks, 2000, 3). She pointed out that the strength of sisterhood should be based on one fact that all women were victimized by male domination (Ibid), in addition to race and class.

References

- Borland, John F. (2008). *The Under-representation of Black Females in NCAA Division In Women's Basketball Head Coaching Positions*. University of Connecticut, ProQuest LLC.
- Edelstein, Marilyn (1998). "Resisting Postmodernism, or, "A Postmodernism of Resistance": bell hooks and the Theory Debates". In *Other Sisterhoods: Literary Theory and U.S. Women of Color*. Edited by Sandra Kumamoto Stanley. U.S.A: University of Illinois, 1998. pp: 86-119
- Ginzberg, Ruth (1994). "Audre Lorde's (Nonessentialist) Lesbian Eros". In *Adventures in Lesbian Philosophy*. Edited by Claudia Card. U.S.A: Hypatia Inc. pp: 81-98
- hooks, bell (1989). *Talking Back: Thinking Feminist, Thinking Black*. U.S.A: Cambridge, South End Press.
- _____ (2000). *Feminist Theory: From Margin to Center*. United Kingdom: Pluto Press.
- _____ (2000). *Feminism is for Everybody: Passionate Politics*. United Kingdom: Pluto Press.
- _____ (2009). *Belonging: A Culture of Place*. New York: Taylor & Francis.
- Marshall, Carmen Rose (2004). *Black Professional Women in Recent American Fiction*. North Carolina: McFarland and Company, Inc., Publishers.

17. OTURUM

WOMEN'S HEALTH

THE VOICES OF WOMEN LIVING WITH HIV/AIDS IN İZMİR

ALIYE MANDIRACIOĞLU*, SUKRAN KOSE**, FİGEN KAPTAN*** GULSEN
MERMUT****, YUSUF OZBEL*****

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, kadın HIV/AIDS hastalarının ve aile bireylerinin sağlık, sosyal problemlerini ve stigma deneyimlerini belirlemektir. İzmir’de üç hastanede izlenen HIV enfekte kadın hastalar davet edilmiş, 9 hasta ve 8 yakını çalışmaya katılmıştır. Odak grup görüşmelerinde yaşamlarına HIV/AIDS’in etkisini anlatmışlardır. En fazla sağlık hizmetlerinden yakınmışlardır. Damgalanma ve dışlanma, ayrımcılık en büyük sorunlarıdır. Gizliliğin de onlar için önemli olduğunu belirtmişlerdir. Aile desteğinin önemini vurgulamışlardır. Bu çalışma HIV enfekte hastaların eğitim, sosyal ve danışmanlık desteğine gereksinimleri olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: HIV, AIDS, Kadın, Odak Grup, Damgalanma, Sosyal Destek

ABSTRACT

The aim of this study was to clarify the problems HIV/AIDS women patients and their family members on their health and social problems and stigma experiences. The patients who receiving care at three infectious diseases clinic from Ministry of Health hospitals in Izmir invited and 9 HIV infected women and 8 women which was family members participated this study. Participants discussed their experiences with living with HIV. In the focus group interviews, the patients and their relatives mostly complained about the health services. Women expressed concern about discrimination and stigma. They stated that many of the effects HIV had on their lives were negative. Confidentiality was an important rule for all patients and relatives but also brought anxiety. They stated that family support was very important for patients. This study has emphasized that HIV infected patients and their families’ education, counseling and support needs.

Key Words: HIV, AIDS, Women, Focus group, Stigma, Social Support

* Prof. Dr. Aliye Mandiracioglu . Ege University, Faculty of Medicine, Department of Public Health in Izmir, Turkey e-mail: aliye.mandiracioglu@ege.edu.tr

** Assoc. Prof. Dr. Sukran Kose . Ministry of Health Tepecik Hospital, Infectious Diseases Clinic, Izmir, Turkey; e-mail: sukrankose@yahoo.com

*** Specialist Dr. Figen Kaptan . Ministry of Health Ataturk Hospital, Infectious Diseases Clinic, Izmir, Turkey e-mail: figenkaptan@gmail.com

**** Specialist Dr. Gulsen Mermut .Ministry of Health Bozyaka Hospital, Infectious Diseases Clinic, Izmir, Turkey e-mail: gulsenmermut@hotmail.com

***** Prof. Dr. Yusuf Ozbel . Ege University, Faculty of Medicine, Department of Parasitology , Bornova, Izmir, Turkey; e-mail: yusuf.ozbel@ege.edu.tr

INTRODUCTION

People living with HIV confront lifelong challenge for stigma and their psychological and physical wellbeing. On the other hand women are more vulnerable to HIV infection. A study compared women's status indicators and HIV seroprevalence among women from 19 countries found that higher HIV seroprevalence in countries was associated with lower women's status. (Katsulis and Durfee, 2012)

Today, about half of all adults living with HIV/AIDS globally are women. Unprotected heterosexual intercourse accounts for more than 80% of all new HIV infections in women. The estimated eight fold higher transmission efficiency from males-to-females compared to females-to-males and magnitude of the burden of HIV infection (Quarraisha et al., 2010).

According to Piwoz et al. (2005), it is necessary to focus on women because they are shouldering much of the burden of HIV infection in the developing world. The potentialities of women are always undermined in a male dominated society; their problems are not recompensed properly. In addition, women are at risk for getting HIV and living with HIV, caring HIV- positive children, husband and other family members (Bag et al., 2011).

HIV acquisition in women is complex and multi-factorial. Age, anatomy, concurrent relationships, condom use, sexual networks, poverty, education, economic autonomy, power imbalances between men and women, gender based violence, access to reproductive health services, political and sociocultural issues are listed (Quarraisha et al., 2010). Women's vulnerabilities to HIV are linked to biological, behavioral, and psychosocial factors. Women's biologic vulnerability to transmission HIV is one of the factors. Women have more mucosal surfaces in their reproductive tracts than men. In unprotected sex, this condition exposes women more to the HIV virus than it does to men (Dugassa, 2009). Women's social status on infection risk is also important. It is very difficult for women to protect themselves to become infected with HIV because of the inequalities between women and men in all aspects of living. Most of the women are unable choose their partner, and have inadequate of knowledge of how the virus is transmitted. Women cannot insist on the use of condoms for protect herself (Bag et al., 2011).

The socioeconomic conditions increase the risk of acquiring HIV/AIDS. Poverty is one of the limiting factors in freedom to know and freedom to choose in life. Sociocultural gender norms deny them participation in the daily affairs of the community men (Dugassa, 2009). Men generally earn more than women, and are better educated. Over many centuries, a gender imbalance has developed that gives men more freedom to control their lives than women and often also gives them the freedom to control women's lives. (Ehrhardt etl., 2009). Persons living with HIV infection face many personal losses, including loss of relationships, employment, and wellbeing. Coping with these issues can be more difficult for poor women (Sikkema et al., 2000).

In Turkey, roughly 1/3 of reported infections were in women, in 2004 (Altan, 2008). The gender roles peculiar to the Turkish society also make women more vulnerable and therefore put them at risk of HIV infection. In addition, the reproductive health status of women in Turkey is low compared to developed countries. The number of women living with HIV is low in Turkey, but it should be noted that women are vulnerable to HIV (Sociological Association, 2010).

The aim of this study was to describe the health and social problems and stigma experiences of women living with HIV/AIDS and their family members in Izmir.

METHOD

This cross-sectional study was carried out in Izmir. The infectious diseases department of the Regional Ministry of Health contributed to this study. The target population was HIV infected women and their women family members. The authors invited patients who were following three large state hospitals in Izmir. Inclusion criteria for women living with HIV were 18 years of age or older, mentally capable of providing voluntary informed consent. Finally, 9 HIV infected women and 8 women who were family members participated in this study.

Three focus groups were carried out with patients and their family members. A brief semi-structured interview guide was used to facilitate the focus groups. All of the focus group interviews were recorded by hand. As the patients had worries about confidentiality, no recording device was used. During the focus groups, participants discussed their experiences with living with HIV. The investigator posed open-ended questions about the women's experiences living with HIV and its impact on their lives. At the end of the sessions, the participants completed a questionnaire on demographic characteristics, and stigma experience.

The study received ethical approval and permission from Ministry of Health. Each potential participant was explained to the purpose of the study, and the fact that the study was completely voluntary and all data collected would remain confidential. Oral consent to participate in this study was obtained.

The qualitative data were analyzed manually, using thematic content analysis. The data were organized meaningful segments. A code list for data was developed and rated each focus group notes. The subjective interpretation of the content was carried out through a systematic classification process of coding.

FINDINGS

The sociodemographic characteristics of the participants are shown in Table 1. The mean age of the women was $34,31 \pm 13,7$ (18-68). All of the patients were married. Most of the participants had elementary education level. All of the women living with HIV were not working. Of the patients, 50 % were smoking.

Patients:

Women with HIV described the effects of HIV on the lives. In the focus group interviews, women recognized that they were vulnerable for HIV infection. They stated that they were not well educated and were not economically independent. They also considered the possibility of husbands' experience with extramarital sex is a risk factor for AIDS.

They said that their role in family remained as wife and mother despite their illness.

The patients mostly complained about the health services. Especially, access to dental health services was their important problem. They emphasized that protecting the confidentiality of patients was important. They mentioned about their health concerns. An older woman stated: "My biggest problem is that I forget to take my medicines."

One of their stressors was reducing viral load. Women stated that they were severely affected physically by the side effects of antiretroviral treatment. They wanted that their health care providers to provide information about HIV and their health situations. Some health care workers were not prepared to deal with the HIV during the diagnosis process. A young women state:

"When I learned about the diagnosis, I thought about dying."

Of the patients, 15 % stated that they were given pre-test counseling. The patients stated that they did not know to practice safer sex. Three of the patients said that they used condoms.

Women indicate that they did not have psychological support. Nearly half of the patients felt guilty for being HIV positive. In addition, they mentioned that family support was important for them. On the other hand, they were worrying about disclosing their HIV infection. They feared being rejected and stigma. Only five patients said that they shared their status with their spouses.

Participants discussed stigma and discrimination experienced because of HIV status. The patients cited that 83.3 % of them have suffered discrimination. They thought that HIV positive persons were exposed to violence (33.3 %) and most of them stated that social exclusion affected persons living with HIV. Of the patients, 50 % believed that if a HIV infected person's status disclose, they would lose their job or be refused the job. Participants described the community rejection in this ways:

"While I was in the hospital I tested my friends. I found out who are my real friends."

"People forget that it contaminates by blood, or they don't know. If a woman is HIV positive, it is considered as indecency. This ignorance should be cleared away."

"In the papers that doctor gave me there was HIV positive warning, it hurt my feelings."

"Some people in hospital don't even want to touch our documents."

The patients discussed stigma and shared that they thought people did not have enough information, that people were afraid of the disease and that the media was careless and uninformed about this subject. One of the women said

“I was contaminated through blood, I filed a claim but it still lasts for a long time now. They are inspecting my documents about the course of my disease.”

Family members:

Family members described effects of AIDS on their family life. They stated that the seropositive diagnosis was shocking event for them. They said that doctors should informed family members about this disease and treatment. They concerned about antiretroviral treatment's several side-effects on their family members.

Family members experienced emotional distress due to illness of their family members and possibly the death of them. On the other hand, they had stress to take responsibility for caring for their patients. They emphasized that their support was vitally for family members with HIV infected. They thought that illness cause physiological trauma so it is necessary supportive psychotherapy for them and their patients. They believed that many people living with HIV and their families preferred to hide HIV for fear of public stigma. They thought that if someone's diagnosis was known in neighborhoods or school, or workplace, they were forced to move or leave.

Table 1. Demographic Characteristics of the Participants

	Patients (N: 9)	Family member (N: 8)
Age groups		
15-24	-	20.0
25-34	42.8	60.0
35-44	28.6	20.0
45-54	28.6	-
55+	-	-
Marital status		
Single	-	28.6
Married	75.0	57.1
Divorced	25.0	14.3
Have children		
Yes	100.0	83.3
Educational level		
Primary	50.0	57.1
Secondary	12.5	-
High	35.5	42.9
Working status		
Yes	-	28.6
Social security		
Present	100.0	85.7
Smoking	50.0	57.1

DISCUSSION

The results of this study provide insight into the perceptions of a group of women and their women family members in Izmir about barriers and problems due to HIV. Previous studies highlighted that women are more vulnerable, illiterate, hungry, disempowered and marginalized. For these women, HIV/AIDS is one of the problems added on the top of many other social problems (Dugassa, 2009; Balaile et al., 2007).

A previous study carried out in Turkey determined that along with employment, health, and education problems, the biggest problem in Turkey was stigma for all of the persons living with HIV (Sociological Association, 2007). In a study carried out by the Positive Living Association, a violation of rights by Turkish health personnel or establishments was determined at 62.3%, by social environment or family at 11.5%; in the workplace at 1.9%; by the media at 10.7% and by others at 6.6%, according to the applications of AIDS patients and their families (Positive Life Association, 2007).

The women who participated in this study described consequences of being infected with HIV. The major problem for women was stigma. This women and families had fear of being shunned within their society. According to literature, discrimination experiences were common and stigma was prevalent among women living with HIV/AIDS in most of the countries (Greig and Koopman, 2003; Simbayia et al., 2007; Dugassa, 2009). Carr and Gramling (2004) reported that stigma associated with HIV/AIDS has multidimensional effects on women's health and well-being and women with HIV/AIDS are hesitant to access health care for fear of discovery, they are reluctant to take medications. Research has shown that HIV-related stigma can have a variety of negative effects on health behavior such as seeking HIV testing, willingness to disclose HIV status, and accessing health care (Makoae et al., 2008). Simbayia et al., (2007) indicated that HIV/AIDS is the most stigmatized medical condition in the world. AIDS stigmas also create a barrier to HIV prevention including HIV testing and counseling

Women in this study described that in spite of their HIV infection they had various responsibilities related housekeeping. Plach et al. (2006) reported women who were married or lived with a partner reported higher levels of anxiety than women who were single, it may be that the demands of carrying out the multiple roles of spouse/partner, homemaker, and/or mother, and in some cases, care giving for another HIV-infected person.

In this study one of the concerns of the women was the problem of access to health care services. Many studies reported that healthcare was a human right yet people still reported difficulties in accessing services because of a positive HIV diagnosis. It is of vital importance that people with HIV feel confident that they will not suffer exclusion or stigma in healthcare and a health care provider has the responsibility to protect the patient's privacy (Atrill, 2001). Kempf et al (2010) reported that clinic visit adherence in HIV care has become as critical as medication adherence to the maintenance of long-term clinical goals and therefore the health of HIV-positive patients. In particular, the relationship to their HIV care provider seemed to be critical. Women seeking care at HIV clinics expected their providers to be passionate, caring, understanding and honest in their evaluation of their patients (Kempf et al., 2010).

Women and family members in this study wanted to know transmission routes, how to get HIV prevention. Hackl (1997) mentioned that the lack of medical information on HIV/AIDS such as the prognosis for living with HIV created confusion for many of the women.

Disclosure of the diagnosis was one of the challenges for women in this study. Kultzer et al. (2012) reported disclosure also has important health benefits. Disclosure, increases access to social support, fosters closer relationships with others, increases testing uptake, improves treatment adherence and retention, and reduces risk of HIV transmission to partners. Gillett and Parr (2010) reported that despite benefits, many women living with HIV choose not to disclose their status for fear of blame and rejection. HIV treatment adherence requires a patient's full participation, and appropriate disclosure to patients is an important step in effective treatment (Li et al., 2008).

In our study, women emphasized that they appreciated their families for supporting. Previous studies have demonstrated that family support generates multiple levels of positive impacts on person living with HIV (Li et al., 2008). Families are important caregivers, providing social and emotional support for members infected with HIV. The benefits of these supports improve adherence to HIV treatment and the quality of life, results in fewer symptoms of depression (van Empelen, 2005).

Family members of the women living with HIV in our study reported their perceptions on AIDS. Their initial stressor was defined as the diagnosis or exposure of HIV. Kulzer et al. (2012) reported that if one family member was HIV infected, the entire family was affected and had to cope with the physical, emotional, social and economic consequences of HIV. Van Empelen (2005) highlighted that family members became burdened by care giving as the disease progresses, and they affected by the stigma often attached to HIV infection.

There are some limitations of the study. As a qualitative study, the number of women participating in it was small so the results from the study participants cannot representative the other HIV positive women, but it can give an idea. In addition, it has valuable clues on families' experiences for AIDS/HIV.

CONCLUSION

HIV-infected women tend to be disadvantaged by poverty, unemployment, and lack of education and sometimes are unable to negotiate adequate health care and social resources (Plach et al., 2006). It is therefore essential for governments to implement gender-sensitive policies to provide a comprehensive solution (Shianal et al., 2004). Hackl et al. (1997) reported that services to improve the mental and emotional health of HIV-infected women include support groups, individual counseling, and instruction in relaxation, stress management and meditation practices, and skills-building training in the development of effective coping strategies. Agencies should develop systems models to provide access to multiple medical, social, and informational services in a stigma-free environment (Hackl et al., 1997).

This paper has highlighted women living with HIV are vulnerable part of our population. Health and status of women was central to the development of communities. Governmental agencies and NGOs should take into consideration the social determinants of the health of the women having HIV.

REFERENCES

- Abdool Karim, Q., Sengeziwe, S., Cheryl, B. (2010). Preventing HIV infection in women – a Global health imperative! *Clinical Infectious Diseases*, 15; 50(Suppl 3): S122–S129.
- Altan P. (2008). Ministry of Health, UNGASS Indicators Country Report.
http://data.unaids.org/pub/Report/2008/turkey_2008_country_progress_report_en.pdf (26.03.2012)
- Atrill, R., Kinniburgh, J., Power L. (2001). Social Exclusion and HIV. Terrence Higgins Trust.
www.tht.org.uk (26.03.2012)
- Bag, S., Deep, N., Dasmaharatra, S. (2011). Women and AIDS. *Journal of the Indian Medical Association*, 109: 42-43.
- Balaile, G., Laisser, R., Ransjö-Arvidson, A.B., Höjer, B. (2007). Poverty and devastation of intimate relations: Tanzanian women's experience of living with HIV/AIDS. *Journal Of The Association of Nurses In Aids Care*, 18(5): 6-16.
- Carr, R.L., Gramling, L.F. (2004). A Health Barrier for Women with HIV/AIDS. *Journal of The Association Of Nurses In Aids Care*, 15(5): 30-39.
- Dugassa, B. F. (2009). Women's rights and women's health during HIV/AIDS epidemics: The experience of women in Sub-Saharan Africa. *Health Care for Women International*, 30(8): 690-706.
- Ehrhardt, A.A., Sawires, S., McGovern, T., Peacock, D., Weston, M. (2009). Gender, empowerment, and health: What is it? How does it work? *Journal of Acquired Immune Deficiency Syndromes*, 1; 51(Suppl 3): S96–S105.
- Gillett H.J., Parr J. (2010). Disclosure among HIV-positive women: the role of HIV/AIDS support groups in rural Kenya, *African Journal of AIDS Research*, 9:4, 337-344.
- Greig, F.E. and Koopman, C. (2003). Multilevel Analysis of Women's Empowerment and HIV Prevention: Quantitative Survey Results from a Preliminary Study in Botswana Stigma. *AIDS and Behavior*, 7(2):195-208.
- Hackl, K.L., Somlai, A.M., Kelly, J.A., Kalichman, S.C. (1997). Women living with HIV/AIDS: The dual challenge of being a patient and caregiver. *Health & Social Work*, 22(1): 53-62.
- Katsulis, Y. and Durfee, A. (2012). Prevalence and correlates of sexual risk among male and female sex workers in Tijuana, Mexico. *Global Public Health*, 7(4): 367-383.
- Kempf, M.C., McLeod, J., Boehme, A.K., Walcott, M.W., Wright, L., Seal, P., Norton, W.E., Schumacher, J.E., Mugavero, M., Moneyham, L. (2010). A Qualitative Study of the Barriers and Facilitators to Retention-in-Care Among HIV-Positive Women in the Rural Southeastern United States: Implications for Targeted Interventions. *AIDS Patient Care And STDs*, 24(8): 515-520.
- Kulzer, L. J., Penner, J.A., Marima, R., Oyaro, P., Oyanga, A.O., Shade, S.B., Blat, C.C., Nyabiage, L., Mwachari, C.W., Muttai, H.C., Bukusi, E.A., Cohen, C.R. (2012). Family model of HIV care and treatment: a retrospective study in Kenya. *Journal of the International AIDS Society*, 15:8

- Li, L., Lin, C., Wu, Z., Lord, L., Wu, S. (2008). To tell or not to tell: HIV disclosure to family members in China. *Developing World Bioethics*, 8(3): 235–241.
- Makoe, L.N., Greeff, M., Phetlhu, R.D., Uys, L.R., Naidoo, J. R., Kohi, T.W., Dlamini, P.S., Chirwa, M.L., Holzemer, W.L. (2008). Coping with HIV-related stigma in five African countries. *Journal of The Association Of Nurses in Aids Care*, 19(2):137-146.
- Piwoz, E.G., and Bentley, M.E. (2005). Women's voices, women's choices: The challenge of nutrition and HIV/AIDS. *Journal of Nutrition*, 135: 933–937.
- Plach, S. K., Stevens, P. E. , Heidrich, S. M. (2006). Social Roles and Health in Women Living With HIV/AIDS: A Pilot Study. *Journal Of The Association Of Nurses In Aids Care*, 17 (2): 58-64.
- Positive Life Association. (2007). A report on the violation of rights of people living with HIV in Turkey. <http://www.pozitifyasam.org/> (26.03.2012)
- Shisana, O., Davids, A. (2004). Correcting gender inequalities is central to controlling HIV/AIDS. *Bulletin of the World Health Organization*. 82 (11):812.
- Sikkema, K. J. , Kalichman, S. C. , Hoffmann, R., Koob, J. J. , Kelly J. A. , Heckman, T. G. (2000). Coping strategies and emotional wellbeing among HIV-infected men and women experiencing AIDS-related bereavement, *AIDS Care: Psychological and Socio-medical Aspects of AIDS/HIV*, 12:5, 613-624.
- Simbayia, L. C., Kalichman, K., Strebel, A., Cloete, A., Henda, N., Mqeketo, A. (2007). Internalized stigma, discrimination, and depression among men and women living with HIV/AIDS in Cape Town, South Africa. *Social Science & Medicine*, 64(9): 1823–1831.
- Sociological Association. (2007). Vulnerability assessment of people living with HIV (PLHIV) in Turkey, United Nations Development Programme, Ankara. http://europeandcis.undp.org/rhdr.aids2008/report/hiv_turkish_en.pdf (26.03.2012)
- van Empelen, P. (2005). What is the impact of HIV on families? Copenhagen, WHO Regional Office for Europe (Health Evidence Network Report. <http://www.euro.who.int/Document/E87762.pdf> (26.03.2012)

STUDYING THE EFFICIENCY OF LIVING SKILLS TRAINING ON MENTAL HEALTH IN HIGH SCHOOL FEMALE STUDENTS IN TEHRAN

Rahmat ALLAH NOORANI POUR*, Fatemeh RAMAZANALI**

ABSTRACT

This study aims to investigate the living skills training on improvement of mental health and reduced mental disorders among high school female students. Population of this study includes all female freshmen of public high schools in Tehran, district 4, where the living skills training plan is experimentally conducted there. There was taken 210 samples of female students from high schools of district 16 of education in Tehran, that there has been chosen 60 students with highest grades in mental health test by random sampling (SCL90R, 15 scores out of 50 scores and higher) and divided randomly into two groups, test and control. After conducting the pre-test, test group received living skills training in ten meetings, once a week. After training, mental health test (SCL90R_) was conducted in both test and control groups. For data analysis, there were used descriptive statistics methods (exponent, median, mean, standard deviation) and for testing the hypotheses, there was used inferential statistics (multi variant covariance). Results indicated that living skills training improved the mental health of students as well as reducing some components of mental disorders.

Keywords: living skills, female students, mental disorders, mental health

*PhD of Psychology, professor of Shahid Beheshti University, field of Consultation

**Master of Consultation in Islamic Azad University, Science and Research Unite

Introduction

Adolescence is an age when maximum and most evident transformations occur in the general framework of development. During this age, adolescent accepts new plans and responsibilities and learns social skills to undertake those roles and mental, social, cognitive and biological changes in the adolescent provide him/ her with numerous developmental opportunities to involve in behaviors that is important in taking the living style together with health and or endangering his/her health (Harris, Donken & Boilsijoli, 2002). Most adolescents are able to overcome on their problems and claims during this age, but somebodies select improper methods for this subject and commit some mistakes or improper decisions influencing on their health and future. The reason for coming to risky behaviors is not their lack of knowledge or improper views and values, but most of them are aware of its correctness of falseness, while they are not able to act according to their proper views and values (Katrilinus, 1994).

When studying the behavioral disorders and social deviations, in recent decades, psychologists concluded that most disorders and faults in disability of people for properly analyzing their situation is lack of control feeling and adequacy in encountering the difficult positions and dilemmas as well as lack of their readiness for solving their living problems properly. These behaviors may reflect the fancies of some adolescents who imagine they are not vulnerable against damages and injuries (Kaplan, 2003). Along with, by the support of National and International Organizations, psychologists for preventing the mental diseases and social abnormalities began training the living skills through the world and schools (Taromian et al, 1999).

The expression "Living Skill" is applicable to a great group of mental- social skills and interpersonal skills helping people to make consciousness decisions; communicate effectively; develop their combating skills and personal management and having healthy and safe living (Mohammad Khani, Noorabadi, 1994).

Considering the risky behaviors and disorders among adolescents and attempting to recognize and prevent them began since late 80s in USA and increasingly developed among other societies. In Iran, it has been also begun attending to the risky behaviors among adolescents and ways for combating with them. For example, living skills training plan in guidance school conducted since 2002 in some schools and designed for this reason. This plan includes preventive training in the framework of tobacco, addiction, AIDS and violence presenting in the framework of communicational skills training, ability for decision making, ability of creative thinking, self-examination skill, and ability of combating with emotions and stress,... this plan conducted on 2002 in 1000 classes and after evaluation, it increased to 6000 classes on 2005.

Most studies investigated the efficiency of training one or several living skills on mental health and behavior of students in different educational degrees, obtained significant results. Some of such studies include Mahmoodi Rad et al (2007), influence of communicational skill training and problem solving on self-esteem and IQ of students of third degree of preliminary school; Kahzadi et al (2003), efficiency of problem solving skills on reducing the depression among students. Studies by Forneris (2007) and Turner et al (2008) about adolescents indicated that living skills training like problem solving and effective communications increases the capabilities for problem solving and effective usage of their social supports; in his study, Jeffry (2002) indicated that living skills training increases the power of stress adaptation. Jasour (1992) state that involving the adolescents in activities may endanger their health is resulted from direct or indirect interaction among specific factors and encountering the adolescents with such factors. As risky factors may increase the possibility of occurrence of risky behaviors, presence of some protective factors may also reduce this possibility and

play important role and prevent their negative effect and empower the adolescent for combating with risk. Self-esteem has been known as a main supporting factor. Adolescents with positive self-esteem with feeling of proud and value, may better encounter with developmental and social challenges during adolescence age and are more successful in identification and attaining independency (Wright, 2004).

Therefore, studies indicated that promoting the mental health among adolescents, besides its potential advantages in the health field, is considered as one of the known methods for preventing the risky behaviors as well. In Iran, like most other developing countries, there is needed more studies in the field of mental health and its related factors and it is required to investigate more extensively and applicable, particularly on people and groups who are encountered in higher risks.

What makes this study more considerable is that besides having some problems related to different behaviors of adolescents; there has been discussed new view for the concept of mental health. Most studies have considered the mental health as the lack of disorder or mental syndrome, while this definition only includes one dimension of mental health. WHO defines the mental health composed from two following dimensions: negative dimension of negative mental health that indicating the lack of disorders, signs and mental problems and positive dimension or positive mental health that comprising the positive personalities and emotions such as self-esteem, overcoming on environment, feeling of integrity, self-sufficiency,... (Joger, 2001). According to the importance and needing to living skills training during different ages of living, particularly adolescence, and verifying it by most conducted studies, this study aims to investigate the influence of living skills training on improving the mental health and reducing the mental disorders of female adolescents in Tehran.

Methodology

a- Participants and Study Plan

The methodology of this study includes experimental method using pre-test/ post-test plan with control group. The population includes all female freshmen of public high schools of Tehran, District 4 selected by education organization where the living skills training plan experimentally conducted there. It was conducted among age groups of 15- 17 years that most frequency is related to age group of 15 including 61.7% of total data.

Table 4-1- Age frequency distribution of students

Age groups	Frequeney	percentage
15 years old	37	61,7
16 years old	13	27,1
17 years old	10	11,2
Total	60	100

Sampling method is by accidental cluster method such that among 20 districts of education organization of Tehran, 4 districts where conducted the living skills training experimentally, the district 16 was selected randomly. Among two female high schools, there have been selected four

freshman classes of each school. Total students selected in both schools included 210 students. The mental health questionnaire (SCL90-R) conducted on students. In the next stage, for selecting the main sample, after scoring the tests, 60 students who had highest scores from test (average score of 15 from 50 scores and higher), according to the odd and even numbers, the odd numbers were randomly put in test group and even numbers in control group; finally 30 samples selected as test group and 30 students selected as control groups randomly as test sample. Members of test group divided into 5 groups of 6. Training groups was trained weekly in ten sessions for 120 min.

b- Data Collection Tool

Data collection tool includes revised list of 90 questions (SCL90_R) that comprises from the most applicable self-report tests in mental pathology. It has 90 descriptive expressions about signs of disease responded by Likert with five options from none= 0 to sever= 4 (Drogatis,Riklez & rock,1976). The duration needed for conduction is about 12 to 15 minutes. Scoring and test interpretation is based on nine dimensions of initial signs and three general trouble measures accurately reflecting the mental disorders of individual (Gzath- Maznat, 2005). General index of adaptation and mental sign of individual was obtained by total score of all questions and dividing it by 90 between 0 and 4 (Esmalee, 1998).

Reliability and validity of test, SCL90_R:

Marashi reported the reliability of this tool by internal stability method for different dimensions between 0.83 and 0.93. Mardani Baldaji (2000) also reported the reliability of this test between 0.73 and 0.87 and Bageri Yazdi, Bovalhari and Shah Mohammadi (1993) reported it about 0.80 by retesting method. Mirzaee (1980) conducted the validity of this test on 2241 mental, addicted and healthy people and indicated that this test may be applied as a screening tool and or for recognizing the signs of psychological diseases in Iran.

c- Test Method

1- **Mental Health Test (SCL 90-R)**It has been conducted based on pre-test and post-test.

2- **Living Skills Training**

For conducting the study, subjects participated in separate classes during test. According to executive guideline of living skills training, it was tried to ask learners having more participation during the sessions and participating in selecting the activity, interpreting how progressing by planning. The subject of training sessions included: self-consciousness training, discussion for values and communication issues, recognizing the traits of a good friend, decision making and following up for the objective, methods of anger management, problem solving, studying the unsafe behaviors, combating with emotions, critics thinking.

Results

In this study, there have been used descriptive statistical methods including exponent, mean, variance, standard deviation, skewness, maximum and minimum and inferential statistics, and multi-variant covariance. According to the data and comparing the descriptive statistical indices of mental health and its components in control and test groups, in post-test, maximum mean score is related to the depression components and minimum score is related to aggression component. For testing the hypotheses and comparing the means of two groups, control and test, there has been used multi-variant covariance data analysis method.

Table 4-2- Descriptive statistics of mental health and its components separated by control and test group in pre-test

total	max	min	skewness	sckechness	SD	variance	mean	median	exponent	group	mental health components
695.0	39.0	13.0	0.4	-1.0	4.8	23.2	23.2	22.0	13.0	test	depression
852.0	43.0	9.0	-0.4	-0.4	5.3	28.4	28.4	27.5	27.0	control	
485.0	25.0	7.0	1.0	-0.9	4.0	16.2	16.2	16.0	17.0	test	inter-personal sensitivity
567.0	33.0	6.0	-0.2	-0.2	4.3	18.9	18.9	20.0	21.0	control	
405.0	22.0	5.0	0.2	0.4	3.7	13.5	13.5	12.0	10.0	test	paranoid imagins
436.0	24.0	7.0	1.0	-0.5	3.8	14.5	14.5	14.0	16.0	control	
429.0	22.0	5.0	0.2	0.4	3.6	13.2	14.3	13.0	13.0	test	psychosis
436.0	24.0	7.0	1.0	-0.1	4.2	17.4	14.0	15.0	16.0	control	
459.0	26.0	4.0	0.1	0.6	4.7	22.1	15.3	15.0	15.0	test	anger
617.0	34.0	8.0	-0.1	-0.4	6.8	45.7	20.6	20.0	24.0	control	
342.0	21.0	2.0	0.4	0.0	4.6	21.6	11.4	11.5	12.0	test	aggression
344.0	23.0	1.0	0.3	-0.5	5.6	31.8	11.3	11.0	10.0	control	
520.0	38.0	7.0	1.4	4.8	5.8	33.2	17.3	17.0	17.0	test	obsession
527.0	28.0	9.0	0.4	-0.8	5.3	27.9	17.6	17.5	15.0	control	
323.0	20.0	2.0	0.0	-1.1	5.3	28.2	10.8	11.5	5.0	test	disease fobia
387.0	25.0	0.0	0.1	-0.3	6.0	35.8	12.7	13.0	15.0	control	
585.0	39.0	8.0	0.9	0.3	7.7	59.5	19.5	17.0	16.0	test	physical complanits
674.0	37.0	4.0	-0.3	-0.2	8.3	68.7	22.4	23.0	23.0	control	
####	251	100	0.6	0.2	33.5	1124.4	141.4	135.5	136	test	mental health
####	289	116	0.3	0.1	39.2	1535.3	160.4	156	161	control	

By comparing the indices of descriptive statistics of mental health and its components in control and test groups, in pre-test (data of table 4-2), it can be seen that maximum mean score is related to the component depression and minimum score is related to component aggression.

Table 4-3- Descriptive statistics of mental health and its components separated by control and test group in pre-test

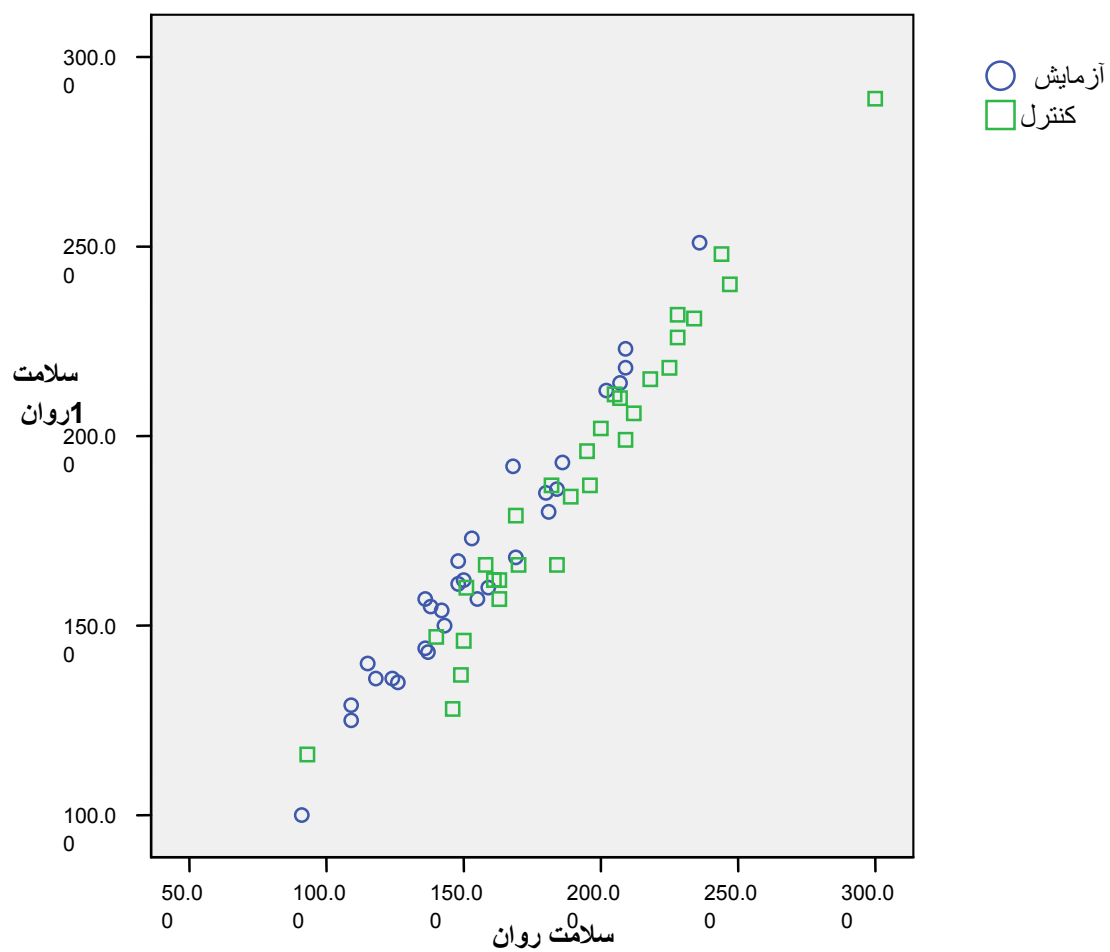
Total	Max	Min	Skewness	Sketchness	SD	Variance	Mean	Median	exponent	group	Mental health components
####	37.0	12.0	0.5	-0.9	7.3	54.0	23.0	20.0	20.0	Test	Depression
####	42.0	8.0	-0.4	0.0	8.0	64.1	28.1	27.0	315.0	Control	
####	25.0	6.0	2.0	-0.6	4.9	24.3	15.5	15.0	11.0	Test	Inter-personal sensitivity
####	33.0	6.0	-0.2	-0.1	6.3	39.6	19.0	4.0	23.0	Control	
####	20.0	5.0	0.5	0.3	3.9	15.3	13.5	11.5	13.0	Test	Paranoid imagines
####	25.0	8.0	0.4	-0.6	4.6	21.6	15.5	15.0	12.0	Control	
####	21.0	2.0	-0.1	0.5	4.0	15.9	13.5	11.5	16.0	Test	psychosis
####	23.0	8.0	0.3	-0.7	4.1	16.7	14.2	14.5	15.0	Control	
####	24.0	3.0	0.2	0.3	4.7	22.0	13.8	13.5	14.0	Test	anger
####	33.0	8.0	-0.3	-0.4	6.8	46.0	20.3	20.5	24.0	Control	
####	20.0	1.0	0.3	-0.2	4.7	22.3	10.1	10.0	10.0	Test	Aggression
####	23.0	1.0	0.3	-0.3	5.6	31.6	11.4	10.5	10.0	Control	
####	37.0	6.0	1.2	4.2	5.7	33.0	17.0	16.5	16.0	Test	obsession
####	27.0	10.0	0.2	-1.1	5.0	24.8	17.9	16.0	16.0	Control	
####	19.0	1.0	0.0	-1.1	5.4	28.7	10.0	11.0	11.0	Test	Disease phobia
####	24.0	0.0	0.0	-0.2	5.7	32.8	12.9	13.0	14.0	Control	
####	40.0	6.0	1.0	1.1	7.6	57.8	18.6	16.0	15.0	Test	Physical complaints
####	38.0	4.0	-0.4	-0.1	8.4	70.4	23.0	23.0	24.0	Control	
####	226	91	0.4	-0.4	35.1	1229.4	134.9	134	109	Test	Mental health
####	280	93	0.2	0.8	41.3	1707.6	162.3	156.5	171	Control	

According to the data of table 4-3 and comparing the descriptive statistics indices of mental health and its components in control and test groups, in post-test, maximum mean score is related to the depression components and minimum score is related to aggression component.

In testing the hypotheses of this study, for comparing the means of both control and test groups, there has been used of multi-variant covariance analysis method. In conditions that study plan included pre-test and post-test, together with related variables, the best data analysis method is Mancova method. If there is only one dependent variable, one can use of simple covariance analysis. In such plans, the pre-test, as an interfering variable may influence the effects of independent variable. Therefore, it is needed to remove or control its effects and covariance analysis may be used under such conditions. SPSS software was used for all data analysis.

Main hypothesis of study: living skills training may influence on increased mental health.

Diagram 4-1- Diagram of linear distribution for relation between data of pre-test mental health comparing with post-test

for both control and test groups

Diagram (4-1) indicates that the assumption of linearity of the relation between variable mental health exist in pre and posttest. Because above distribution diagram indicates a strong linear relation in both control and test groups, therefore, it is possible conducting the covariance analysis in next part.

Table 4-4- Summary of calculations of Levene's test for studying the variance equality

Levene's Test for Equality of Variances		
Description	F value	significance
Additional questions	1.901	0.173
depression	7.934	0.007
Interpersonal sensitivity	1.814	0.183
Paranoid imagines	2.377	0.129
psychosis	0.004	0.948
Anger	0.000	1.000
Aggression	4.288	0.043
Obsession	1.483	0.228
Disease phobia	0.078	0.782
Physical complaints	0.871	0.355

Above table indicates that there is equality between variance of both test and control groups except two variables dep and hos. On the other hand, there is significant difference between both test and control groups based on variance of variables of depression and aggression. For determining the difference between groups in dependent variables, after maintaining the effects of covariance, there has been conducted paired comparisons. Results indicated in table 4-5.

Table 4-5- Paired comparisons between groups in dependent variables after removing the covariance effect

Dependent variable	Group (J)	Group (I)	StD	Mean difference (I-J)	
					Significance
Additional questions	Control	Test	1.8	2.8	0.128
	Test	Control	1.8	2.8	
Depression	Control	Test	0.38	1.33	0.001*
	Test	Control	0.38	1.33	
Interpersonal relations	Control	Test	0.35	0.80	0.026*

	Test	Control	0.35	0.80	
Paranoid imagines	Control	Test	0.60	2.03	0.116
	Test	Control	0.60	2.03	
Psychosis	Control	Test	0.25	0.90	0.112
	Test	Control	0.25	0.90	
Anxiety	Control	Test	0.17	1.16	0.000**
	Test	Control	0.17	1.16	
Aggression	Control	Test	0.21	0.86	0.000**
	Test	Control	0.21	0.86	
Obsession	Control	Test	0.38	0.60	0.127
	Test	Control	0.38	0.60	
Disease phobia	Control	Test	0.31	0.80	0.015**
	Test	Control	0.31	0.80	
Physical complaints	Control	Test	0.33	0.60	0.081
	Test	Control	0.33	0.60	

Results of above table include:

- 1- The depression rate, interpersonal sensitivity, anxiety, aggression, and disease phobia is higher in control group than test group.
- 2- The paranoid, psychosis, obsession, physical complaints are higher in test group than control group.

Discussion

Results of above tables show that initially there is not seen any significant difference between both groups in pre and post-tests. But in the post-test stage in mental health, comparing with the difference of scores in pre-test and post-test in both groups, indicate the presence of significant difference between both groups; thus, living skills training is verified as an independent variable on mental disorders as dependent variable in test group. Generally, this study verifies the effect of living skills training on increased number of components of mental health such as anxiety, aggression, disease phobia, interpersonal sensitivity, depression, paranoid imagines and psychosis but doesn't verify the increase of physical complaint and obsession. According to results as indicated in table 4-3, the mean difference in both groups in dependent variables is 79.8% and above hypothesis may be verified in confidence level of 99%. It means that in the score of scales of mental health in test group, after applying the independent variable (living skills training) comparing with pre-test situation, i.e.

before applying the independent variable there can be seen considerable reduction. Therefore, one can state that living skills training could considerably increase the mental health of test group. Above results are conformed with results of studies conducted by Taromian (1999), related to mental and physical health, Jahooda (1985, 1953), Fornris (2007) and Terner et al (2008), related to living skills training, particularly problem solving skill in increasing the mental health and adaptation, Albertin (2001), related to positive changes in capabilities, Ramazankhani et al (2000); Kahzadi et al (2003), related to increased positive and adaptive behaviors; Agajani (2002); Jafari (2002) related to increased mental health in female students and Nik Parvar (2004) related to improving the mental health among students; Hamidi (2005), Mahmoodi Rad et al (2007) related to improving the communicational and social behaviors. When preparing above results, one can state that living skills is a factor for making the man's living efficient and teaches the proper living method to men. If man effectively combats with irrevocable problems of living with full awareness, the required and proper field for maintaining his mental health may be provided. Due to the importance of living skills in all living dimensions of man, all people in any situation require to use its fundamentals for making a safe and suitable living, particularly for female adolescents for their future role in family, occupational and social environment as a successful woman, wife and mother for providing a safe and healthy family. Thus, because living skills training as an initial preventive method in the field of mental health may have a positive and suitable effect in increasing the level of mental health among people and reducing the mental disorders, further studies are required for all dimensions.

Recommendations

Because the subject of this study is general and needs of society and adolescents as well as considering the applied effects of this subjects in different facets of living of different classes in the society in different ages, in the future studies for more fundamentally perceiving the living skills it is required to repeat this study in other cities and with higher size among boys and girls, in different age groups and in other educational districts considering the economic, cultural and social factors for enriching the study with more complete and extended investigations in wider regions and different towns and cities with a unique evaluating tools by specialists and experts to have the more accurate results and extendedly generalizing them.

References

- Esmaeeli, Golamali (1998), "finding the norms of test SCL 90_R and comparing the mental health of students of Tehran universities in order for providing proper consultation services". Master thesis (unpublished). Allameh Tabatabaei University, Tehran.
- Bageri,Yazdi, Seyed Ababs; Bovalhari, Jafar; Shah Mohammadi, Davoud (1993), studying the epidemiology of mental disorders in rural regions of Meybod, Yazd, *Though and Behavior Quarterly*, first year, No. 32, 42-1.
- WHO, Living Skills Training Plan (1998), transpated by Robabeh Noory Gasem Abadi and Parvaneh Mohammad Khani, Preventive and Cultural Affairs Administration Press of Welfare Organization, Tehran.
- Taromian, Farhad (1999), Living skills: definitions and theories. *Garfaye Tarbiat Magazine*, first year, No. 4, Tehran.
- Taromian, Farhad; Fathi, Taher (1999). Living skills (2nd edition), Tarbiat Press, Tehran.

- Garath, Martat, Garry (2005). Guideline for mental evaluation. Translated by Hasan Pasha Sharifi and Mohammad Reza Nikkhoo, Vol II, Tehran, Sokhan Press.
- Mahmoodi Rad Maryam et al. studying the role of communicational skills training and social problem solving on self-esteem and IQ of students of third grade of primary school, Rehabilitation in mental patients, 1989, No. 29, P. 25-72.
- Kahzadi, Farhad, Azad Fallah Parviz; Alahbari Abbasali. Studying the efficiency of problem solving training in reducing the depression among students.
- Derogatis, L.R, Rickels , K.,A.(1976).the _ (SCL-90) & MMPI : A step in the validation of new self-report scale .British Journal of Psychiatry, 28 ,280 -289
- FornerisT,DanishSJ,Scott DL.Setting goals,solving problems and seeking social support.Pubmed adolescence,2007Y42(165)103-114
- Harris,K.;Mullan; Duncan,G.Boisjoly,J . (2002). Evaluation the Role of “Noting to Lose”Attitudes on Risky Behavior in Adolescence. Social Forces.00377732,volum 80,issue3-Jagger,C.(2001), Mental Healthindicators in Europ, International seminar on the Measurement of Diasbility,NewYork,4-5 June
- Jeffrey P .Competencey coping &contributory life skills. Journal of Agricultural education. Pennsylvania University ,2002 :68-74
- Petersen, A.C.,&Hamburg,B.A.(1986).Adolescence:A developmental approach to problems and psychopathology.Behavior therapy,17, 480-499 -Turner NE , Macdonald J,Somerset M.Life skills, Mathematical reasoning and critical thinking: New York 2008
- World Health organization (WHO). (1997). “The life skills education project. Geneva”. WHO Technical report series. NO. 870. Vi+93 Pages.
- Wright,D.R,Fitzpatrick ,K.M.(2004),*Psychosocial correlates of substance use behaviors among Africa Amrica youth Adolescence.*

Dokuz Eylül Üniversitesi
Uluslararası Kadın Konferansı
Kadın Olmak
Farkındalık ve Özgürleşme

09-11 Mayıs 2012 İZMİR

www.dekaum.com

ISBN: 978-975-441-372-4

9 789754 413724 >